కవిత్రయ విరచిత

శ్రీమదాంధ్ర

మహాభారతము

18 పర్వములు

8 పర్వము

mohan
PUBLICATIONS
ఆధ్యాత్మిక గ్రంథ నిలయం
ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆరోగ్యాది అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్
FB@mohanpublications
మోహన్ పబ్లికేషన్స్
కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం - 533101.

mohanpublications.com
granthanidhi.blogspot.in

కవిత్రయ విరచిత

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

(సరళ వ్యాఖ్యాన సహితం)

సంపుటము - 10

కర్ణపర్వము

కృతికర్త

తిక్కన సోమయాజి

వ్యాఖ్యాతలు

శ్రీ ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్య

డా॥ యస్.వి.రామారావు

డా॥ మరుపూరి కోదండరామిరెడ్డి

ప్రధాన సంపాదకుడు

డాక్టర్ జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

తిరుపతి

2013

KAVITRAYA VIRACHITA
SRIMADANDHRA MAHABHARATAM

With Commentary
Karna parvamu of Tikkana Somayaji
Vol.X .

Commentary by
Sri Eluripati Annanta Ramaiah - 1st Canto
Dr. S.V.Ramarao - 2nd Canto
Dr. Marupuri Kodanda Rami Reddy 3rd Canto

Edited by
Dr.G.V.Subrahmanyam

T.T.D.Religious Publications Series No.609
First Edition : 2004
First Re-print : 2006

Second Edition: 2013
Copies : 5,000

© All Rights Reserved

Published by
Sri. M.G. Gopal, I.A.S.
Executive Officer,
T.T.Devasthanams,
Tirupati - 517 507

D.T.P. Type Setting
Editor-In-Chief Office
T.T.D., Tirupati.

Cover Design:

Printed at:

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఒక మాట

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం సనాతనధర్మప్రచారరంగంలో పూర్వంనుంచి ప్రముఖమైన సేవ లందిస్తున్నది. అందుకు అధికంగా దోహదపడే వేదాలు, ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత, పురాణాలు, రామాయణ భారత భాగవతాది ధార్మిక గ్రంథాలు విరివిగా ప్రచురిస్తూ ప్రజాబాహుళ్యానికి అందజేస్తూనే ఉంది.

ఈ ధార్మిక ప్రచార మహోద్యమంలో భాగంగా తి.తి.దేవస్థానం కవిత్రయ విరచితమైన ఆంధ్ర మహాభారతాన్ని విస్తృత వ్యాఖ్యాన సహితంగా తెలుగు ప్రజల కందజేయాలనే ఉద్దేశంతో ఒక బృహత్ సాహిత్య యజ్ఞాన్ని చేపట్టింది. ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యంగారి ప్రధాన సంపాదకత్వపర్యవేక్షణలో దేశంలో సుప్రసిద్ధులైన ముప్ఫైమంది పండితులచేత 18 పర్వాలను వ్యాఖ్యానింపజేసి 15 సంపుటాలుగా వెలువరించింది. ఆంధ్రమహాభారతానికి సమగ్రంగా వెలువడిన ఏకైక వ్యాఖ్యానం ఇది. ఈ మహాభారత మహేతిహాస సంపుటాలు పదిహేనింటినీ 2005 సంవత్సరపు శ్రీవారి బ్రహ్మోత్సవాలలో అప్పటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి గౌ॥శ్రీ వైయస్.రాజశేఖరరెడ్డి గారు ఆవిష్కరించి తెలుగు జాతికి కానుకగా సమర్పించారు.

పాఠకులందరికీ అందుబాటులో ఉండేటట్లు చాల తగ్గింపు ధరకే, కేవలం వెయ్యి రూపాయలకే తి.తి.దేవస్థానం అందించింది. పాఠకుల విశేషాదరణకు పాత్రమైన ఆంధ్రమహాభారత ప్రతులన్నీ అనతికాలంలోనే పూర్తిగా చెల్లిపోయాయి.

పాఠకుల అక్కర తీర్చేందుకు మళ్ళీ భారతసంపుటాల పునర్ముద్రణ ఆవశ్యకతను దేవస్థానం గుర్తించింది. తొలిముద్రణలో దొరలిన లోటుపాట్లను పరిశీలించి సవరించుటకుగాను ఈ సందర్భంగా దేవస్థానం, ఈ దిగువ పేర్కొన్న ప్రముఖ సాహితీవేత్తలతో కూడిన ఒక పండితపరిషత్తును ఏర్పాటుచేసింది.

1) శ్రీ పాతూరి వేంకటేశ్వరరావు

2) ఆచార్య రవ్వా శ్రీహరి

3) శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు

4) డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య

5) డా॥ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య

6) ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు

7) విద్వాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు

ఈ పండితపరిషత్తు సభ్యులందరు ఆమూలాగ్రంగా పరిశీలించినతర్వాత పునర్ముద్రించబడిన మహాభారతం 18 పర్వాలను 15 సంపుటాలుగా రసజ్ఞులైన చదువరులకు అందజేస్తున్నాం.

పాఠకమహాశయులు యథాపూర్వం మా యీ ప్రయత్నాన్ని ఆదరించగలరని, చదువరు లందరికి ఆ దేవదేవుని ఆశీస్సులు అందగలవని ఆశిస్తున్నాం.

సదా శ్రీవారిసేవలో...

(లంక వేంకట సుబ్రహ్మణ్యం)

కార్యనిర్వహణాధికారి,

తి.తి.దేవస్థానములు, తిరుపతి.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

సరళవ్యాఖ్యాన సహిత
కవిత్రయ భారతం ద్వితీయ ముద్రణ
పూర్వాపరాలు

భారతీయ సనాతన సంస్కృతి మణి కిరీటంలో జాజ్వల్యమానంగా మెరుస్తున్న ముచ్చటైన మూడు అమూల్యరత్నాలు రామాయణ, భారత, భాగవత గ్రంథాలు. అనాదిగా ఆసేతుహిమాచలం ధర్మప్రచారంలోను, ధర్మపరిరక్షణలోను ఈ అమూల్యగ్రంథాలు అద్భుతమైన ఎనలేని పాత్రను పోషిస్తున్నాయి. అందులోను త్రిలింగాలమధ్య నెలకొన్న ఆంధ్రులకు అత్యంత ఆదరణీయమైనవి, ప్రీతిపాత్రమైనవి ఈ మూడు గ్రంథాలు. అందువల్లే తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం 'ధర్మో రక్షతి రక్షితః' అన్న నినాదంతో ధర్మపరిరక్షణకోసం ఈ మహాగ్రంథాల ప్రచురణ పెద్దఎత్తున చేపట్టింది.

మహోన్నతమైన ఈ బృహత్‌సాహితీయజ్ఞంలో తొట్టతొలిగా సవ్యాఖ్యానంగా కవిత్రయ భారత గ్రంథ ప్రచురణను చేపట్టింది తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం. ఈ మహా ఆధ్వర్యవానికి అధిదైవతం శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు కాగా, ఎందరో పండితవరేణ్యులైన వ్యాఖ్యాతలు ఋత్విక్కుల పాత్రను పోషించారు. సుమారు 30 ఏండ్లపాటు సాగిన ఈ సాహితీక్రతు నిర్వహణకుగాను నాటి శ్రీకార్యనిర్వహణాధికారి శ్రీ కుమారస్వామి రెడ్డిగారి కార్యనిర్వహణలో ప్రజాసంబంధాల అధికారిగా కొనసాగిన శ్రీ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తిగారు విశేషకృషి చేసినారు. అలాగే ఆనాడు ప్రధాన సంపాదకులుగా వ్యవహరించిన ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు, సంపాదకులుగా వ్యవహరించిన డా॥ నండూరి రామకృష్ణమాచార్యులుగారు, డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్యగారు భారత ముద్రణలో ప్రత్యేకమైన పాత్రను పోషించారు. తరువాత కవిత్రయ మహాభారత వ్యాఖ్యాన రచనాకార్యక్రమానికి పూర్తిగా ప్రధాన సంపాదకత్వ బాధ్యత వహించిన ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం గారు ఈ కార్యక్రమాన్ని సమర్థంగా నిర్వహించి పద్దెనిమిది పర్వాల భారతాన్ని పదిహేను సంపుటాలుగా వెలుగులోనికి తీసుకురావటంలో కీలకపాత్రను వహించారు. ఇదే పరంపరలో 'సప్తగిరి' సంపాదకులు శ్రీ కాట్రపాటి సుబ్బారావు గారు, ఆ తర్వాత 'సప్తగిరి' సంపాదకులు డా॥ ఎన్.ఎస్.రామమూర్తి గారు సమన్వయకర్తలుగా వ్యవహరించారు. పిదప 'సప్తగిరి' ప్రధాన సంపాదకులు, డా॥ సి.శైలకుమార్ గారు మరియు సంపాదకులు డా॥ కోటపాటి రాధారమణ గారల పర్యవేక్షణ కాలంలో 'కవిత్రయ భారతం' ప్రచురణ పూర్తి అయింది. ఆ తరువాత అనతికాలంలోనే ఆ గ్రంథ ప్రతులు అన్నీ పూర్తిగా చెల్లిపోయి ద్వితీయముద్రణకు ఆవశ్యకత ఏర్పడింది.

డా॥ పొత్తూరి వేంకటేశ్వరరావు గారి సలహా మేరకు నాటి శ్రీకార్యనిర్వహణాధికారి డా॥ కె.వి.రమణాచార్యులుగారు భారత తొలిముద్రణలో దొరలిన లోటుపాట్లను పరిశీలించి సరిచేయుటకుగాను **1) డా॥ పొత్తూరి వేంకటేశ్వరరావు 2) ఆచార్య రవ్వా శ్రీహరి 3) శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు 4) డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య 5) డా॥ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య 6) ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు 7) విద్వాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు** – ఈ ఏడుగురు పండితులతోకూడిన ఒక పండిత పరిషత్తును ఏర్పాటు చేయడం జరిగింది. తదుపరి శ్రీకార్యనిర్వహణాధికారిగా బాధ్యతలను స్వీకరించిన శ్రీ ఐ.వై.ఆర్.కృష్ణారావుగారు ప్రత్యేక శ్రద్ధతో ఈ కార్యక్రమాన్ని వేగవంతం చేసారు. పండిత పరిషత్తు వివిధ పండితులు వ్రాసిన వ్యాఖ్యాన భాగాలను పరిశీలించి అన్వయ దోషాలను, ముద్రారాక్షసాలను, శైలీ భేదాలను వీలైనంతవరకు గుర్తించి సవరించి శైలిలో ఏకరూపత సాధించేందుకు తగిన కృషి చేసింది. ఆ పండిత పరిషత్తులో నన్ను కూడా ఒక సభ్యుడిగా దేవస్థానం స్వీకరించడం శ్రీనివాసుని నిర్హేతుకమైన అనుగ్రహానికి తార్కాణం! అంతేగాక 2011 ఫిబ్రవరిలో దేవస్థానం గ్రంథ ప్రచురణ విభాగానికి ఎడిటర్–ఇన్–చీఫ్‌గా నన్ను నియమించడమే గాక, 'కవిత్రయ భారత పునర్ముద్రణ'ను పర్యవేక్షించే బాధ్యతను కూడా దేవస్థానం నాకు అప్పగించింది. ఆనందనిలయుని అపారకృపవల్ల 'కవిత్రయ భారతం' పునర్ముద్రణకార్యంకూడ పూర్తి అయింది.

మలిముద్రణ ఈ రూపంలో రావడానికి అన్నివిధాలా సహాయసహకారాలందించిన తి.తి.దే. పాలకమండలి అధ్యక్షులు శ్రీ కనుమూరి బాపిరాజుగారికి మరియు పాలకమండలి సభ్యులకు నా కృతజ్ఞతలు.

సవ్యాఖ్యాన మహాభారత ద్వితీయ ముద్రణను వేగవంతం చేసి ప్రజాబాహుళ్యానికి అందించడంలో విశేషకృషి చేసిన శ్రీకార్యనిర్వహణాధికారులు శ్రీ ఎల్.వి.సుబ్రహ్మణ్యం, ఐ.ఏ.ఎస్. గారికి, సంయుక్త కార్యనిర్వహణాధికారులు శ్రీ పి.వెంకటరామిరెడ్డి, ఐ.ఏ.ఎస్; శ్రీ కె.యస్.శ్రీనివాసరాజు, ఐ.ఏ.ఎస్. గారలకు నా కృతజ్ఞతలు.

సరళ వ్యాఖ్యాన సహిత కవిత్రయ మహాభారత ముద్రణల్లో నాటి నుండి నేటివరకు తమ అమూల్య సహాయ సహకారాలు అందించిన తి.తి.దే. శ్రీకార్యనిర్వహణాధికారులకు, సంయుక్త కార్యనిర్వహణాధికారులకు, ప్రజాసంబంధాల అధికారులకు, ముద్రణాలయ అధికారులకు అందరికీ నా కృతజ్ఞతలు.

వృత్తిరీత్యా ఇంజనీర్ అయినప్పటికి సాహిత్యాభిలాషతో తి.తి.దే. మహాభారతంలోని కొన్ని సవరణలను గుర్తించి తెలియజేసిన శ్రీ పుత్తా పుల్లారెడ్డి గారికి ధన్యవాదాలు.

కవిత్రయభారత పునర్ముద్రణకార్యక్రమంలో అవసరమైన సహకారమందించిన సహృదయులు 'సప్తగిరి' ప్రధాన సంపాదకులు డా॥ సి.శైలకుమార్ మరియు సంపాదకులు డా॥ కోటపాటి రాధారమణ గారలకు కృతజ్ఞతలు. అలాగే పునర్ముద్రణ విషయంలో అడుగడుగునా, చేదోడు వాదోడుగా వుంటూ పూర్తి సహాయ సహకారాలందించిన పండితులు మహాకవి విద్వాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు, ఉపసంపాదకులు డా॥ కంపల్లె రవిచంద్రన్, డా॥ నొస్సం నరసింహాచార్య, శ్రీమతి మొలకా ఉత్తర ఫల్గుణి, పరిశోధక సహాయకులు, డా॥ డి.భారతి, డా॥ టి.సావిత్రి, డా॥ వి.గోపాలకృష్ణమూర్తి, ప్రచురణ సలహాదారులు శ్రీ జూలకంటి బాలసుబ్రహ్మణ్యం, శ్రీ జల్లి శ్రీరఘుపతిరావుగార్లకు మరియు కార్యాలయ సిబ్బందికి, డి.టి.పి. ఆపరేటర్లకు కృతజ్ఞతలు.

ఈ బృహద్గ్రంథముద్రణలో ఎంతగానో సహకరించిన దేవస్థానం ప్రజాసంబంధాల అధికారి శ్రీ టి.రవిగారికి, ముద్రణాలయాధికారి శ్రీ సాంబశివరావుగారికి, మరియ వారి సిబ్బందికి నా కృతజ్ఞతలు.

మరోమాట!

'ఆంధ్రత్వమాంధ్రభాషా చ నాల్పస్య తపసః ఫలమ్' అని అప్పయదీక్షితులు చెప్పినట్లుగా ఆంధ్రుడుగా పుట్టడం, ఆంధ్రభాష మాట్లాడటం ఎంతో గొప్ప తపస్సు చేస్తేకానీ లభించని అదృష్టాలు. అలాంటి భాషలో కవిత్రయంవారు పంచమవేదమైన వ్యాసభారతాన్ని ఆంధ్రులకు అందించటం ఆంధ్రుల పుణ్యవిశేషం ! ఆంధ్రమహాభారతం తెలుగువారికి లభించిన అమృతఫలం ! ఆ అమృతఫలరసాన్ని పాఠకులు ఈ వ్యాఖ్యానం ద్వారా ఆస్వాదిస్తారనీ, మహాభారత సందేశాన్ని సుగమం చేసుకొంటారనీ ఆశిస్తున్నాము.

కవిత్రయ మహాభారత ద్వితీయముద్రణకార్యం నాచేతుల మీదుగా జరిపించిన దేవదేవుడైన ఆ శ్రీనివాసుని ప్రార్థిస్తూ....

సదా శ్రీవారిసేవలో

ఆచార్య రవ్వా శ్రీహరి

ఎడిటర్–ఇన్–చీఫ్

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

ముందుమాట

నారాయణం నమస్కృత్య నరంచైవ నరోత్తమమ్,
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్.

మన జాతీయకావ్యం మహాభారతం. ఇందులో వేదాలు, శాస్త్రాలు, పురాణాలు, ఉపనిషత్తులు-వీటిసారం సముచితంగా చోటుచేసుకున్నందువల్ల ఈ గ్రంథం పంచమవేదంగా ప్రశస్తి పొందింది. మహాభారతంలో పాండవుల, కౌరవుల చరిత్రలు చక్కగా ఆవిష్కరింపబడ్డాయి. పాండవులు ధార్మిక, సాత్త్వికాది, దైవీ గుణసంపత్తి కలవారు. కౌరవులు అధార్మిక, రాజస, తామసిక శక్తుల సమగ్ర స్వరూపాలు. ఇలా దైవీరాక్షస శక్తుల మధ్య జరిగిన సంఘర్షణే భారత సంగ్రామం. ధార్మిక జీవనప్రవృత్తికి మహాభారతం ప్రాణాధారం.

అటువంటి మహాభారతాన్ని వ్యాఖ్యానసహితంగా ప్రజలకు అందించాలనే మహోన్నతాశయంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన యాజమాన్యం 1982-83 నన్నయ సంవత్సరంలో నిర్ణయించింది. సామాన్యప్రజలకు సందేశంతోపాటు, నేటియువతరానికి కర్తవ్యాన్ని బోధించేవిధంగా కవిత్రయభారతాన్ని ప్రతిపదార్థ తాత్పర్య విశేషాంశాలతో ప్రకటించాలని సంకల్పించింది. మహాభారత ప్రచురణను ఒక మహాయజ్ఞంగా భావించి, నిర్విరామంగా ఈ పనిని చేపట్టింది. ఆంధ్రదేశంలోని ముప్పైమంది ప్రసిద్ధ విద్వాంసులచే, మహాభారతానికి వ్యాఖ్యానం వ్రాయించడం జరిగింది. ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి 1996-97 లో సంపాదకత్వ బాధ్యతలు ఒప్పజెప్పటం జరిగింది. త్వరితగతిన భారతేతిహాసాన్ని ముద్రించి ప్రజలముందు ఉంచాలనే దృఢసంకల్పంతో ముందుకు వెళ్తున్నాం.

ఈ సదాశయంలో భాగంగానే ఆది, సభా, ఆరణ్య, విరాట పర్వాలను 2000 సంవత్సరంలోను, 2003 సంవత్సరంలోను గోదావరి పుష్కరాల సందర్భంగా ఆరణ్య, విరాటపర్వాలను; 2004 లో కృష్ణాపుష్కరాల సందర్భంగా ఉద్యోగ, భీష్మ, ద్రోణ పర్వాలను వెలువరించడం జరిగింది.

ఇప్పుడు కర్ణపర్వం మీముందు ఉంచుతున్నాం. ఈ పర్వానికి శ్రీ ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్య, డా॥ యస్వీ. రామారావు, శ్రీ మరుపూరు కోదండరామిరెడ్డి గారలు వ్యాఖ్యానం సంతరించారు. ప్రతిపర్వానికివలెనే ఈ పర్వానికికూడ ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు ప్రధాన సంపాదకత్వం వహించి విపుల పీఠికను, కథాసంగ్రహాన్ని సమకూర్చారు. ఇందుకు వ్యాఖ్యాతలకు, ప్రధానసంపాదకులకు మా ధన్యవాదాలు.

ఎప్పటిలాగే పాఠకులు గ్రంథాన్ని సమాదరిస్తారని ఆశిస్తున్నాను.

కార్యనిర్వహణాధికారి
తి.తి. దేవస్థానములు, తిరుపతి.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు : పుట్టు పూర్వోత్తరాలు

శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి దివ్యానుగ్రహంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఆదినుండీ ఆర్షధర్మప్రబోధం నిమిత్తం అనేక కార్యక్రమాలను చేపట్టి నిర్వహిస్తూవుంది. అలాంటి కార్యక్రమాల్లో ధార్మిక సాంస్కృతిక గ్రంథాల ప్రచురణ అత్యంత ప్రధానమైంది. ఆర్షధర్మానికి, భారతీయసంస్కృతికి మూలాధారాలైన వేదాలు, శాస్త్రాలు, పురాణాలు, ఇతిహాసాలు, కావ్యాలు మొదలైనవాటిని, తత్సంబంధి రచనలను పలుభాషల్లో, పలురీతుల్లో అసంఖ్యాకంగా ప్రచురిస్తూ, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు ఆర్షసంస్కృతీ సముద్ధరణలో తమవంతు కృషిని విజయవంతంగా కొనసాగించటం జరుగుతూ వుంది.

పూర్వరంగం:

ఇటీవల 1982 మార్చినెలలో మహాకవి పోతనపంచశతాబ్ది జయంతి ఉత్సవాలు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఆధిపత్యంలో ఏకశిలా (వరంగల్లు) నగరంలో వైభవోపేతంగా జరుపబడినాయి. ప్రభుత్వసూచన ననుసరించి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఆ ఉత్సవాల్లో సముత్సాహంతో పాల్గొన్నది. వరంగల్లు పట్టణంలో ప్రతిష్ఠించే నిమిత్తంగా పోతన విగ్రహాన్ని నిర్మించడం, పోతన భాగవతం ప్రథమస్కంధాన్ని తాత్పర్యసహితంగా ప్రచురించటం, 'శ్రీనివాస బాలభారతి' పక్షాన "పోతన" పుస్తకాన్ని ప్రకటించడం, పోతన కవితామహత్త్వాన్ని చాటే స్మారక సంచికను ముద్రించటం - ఇత్యాది కార్యక్రమాలను నిర్వహించడంద్వారా దేవస్థానం ఆ ఉత్సవాల వైభవానికి ఎంతగానో తోడ్పడింది! పోతనపంచశతాబ్ది జయంత్యుత్సవాలు ఆంధ్రభాగవత ప్రచురణకు దోహదకారులైనట్లే, అటు తర్వాత 1983లో జరిగిన నన్నయ సహస్రాబ్ది జయంత్యుత్సవాలు "వ్యాఖ్యానసహిత ఆంధ్రమహాభారత" గ్రంథప్రచురణకు అంకురార్పణ గావించాయి.

నన్నయ భారత ప్రాజెక్టు:

ఆంధ్రమహాభారతం ఆంధ్రజాతి వెయ్యేండ్ల తపఃఫలం! ఇది తెలుగులో ఆదికావ్యం. ఈ కావ్యరచయిత నన్నయభట్టారకుడు. క్రీ.శ.1053 ప్రాంతంలో - అనగా దాదాపు వెయ్యివత్సరాల క్రిందట, గోదావరీ తీరమందలి రాజమహేంద్రవరంలో, చాళుక్యరాజగు - రాజరాజనరేంద్రుని కోరికననుసరించి, ఆ మహాకవి ఈ ఉత్తమ కావ్యరచనకు శ్రీకారం చుట్టినాడు. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలో అపూర్వమైన ఆ మహనీయసన్నివేశాన్ని పురస్కరించుకొని ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం 1982 - 83 విద్యావత్సరాన్ని "నన్నయ సంవత్సరం" గా ప్రకటించింది. అప్పట్లో నన్నయ సహస్ర వార్షిక జయంతి - ఉత్సవాలు ఆంధ్రావనిలో వాడవాడలా వైభవోపేతంగా నిర్వహింపబడ్డాయి.

ఆ సందర్భంలో ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సాంస్కృతిక వ్యవహారాల శాఖ, అంతకు మునుపటి పోతన జయంత్యుత్సవాల్లో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం నిర్వహించిన విశిష్టపాత్రను ప్రశంసాత్మకంగా ప్రస్తావిస్తూ, అదే విధంగా నన్నయ జయంత్యుత్సవాల్లో పాల్గొని చరితార్థం చేయవలసిందిగా కోరుతూ, దేవస్థానంవారికి కొన్ని ముఖ్య సూచనలు చేసింది. ఆ సూచనల ననుసరించి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం రాజమహేంద్రవరంలో ప్రతిష్ఠించే నిమిత్తం నన్నయ విగ్రహాన్ని నిర్మించింది; 'భారతావతరణము' (రూపకం) 'నన్నయ భట్టారకుడు' (వచనం) - అనే పుస్తకాలను, 'నన్నయ వ్యాస పీఠము' - అనే ప్రశస్త సంచికను ప్రచురించింది.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన యాజమాన్యానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం సూచించిన సూచనలలో అత్యంత ప్రధానమైనది నన్నయభారతానికి (తొలి మూడు పర్వాలకు) వ్యాఖ్య వ్రాయించి ప్రకటించటం. ఈ బృహత్తరవ్యాఖ్యా గ్రంథప్రచురణ బాధ్యతను దేవస్థానంవారు ఇటీవల పదవీవిరమణ చేసిన అప్పటి పౌరసంబంధాధికారి డా॥ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తికి అప్పగించారు. అనంతరం నన్నయ భారత వ్యాఖ్యా రచనా ప్రణాళికను రూపొందించటానికి ప్రసిద్ధ విద్వన్మణులతో ఈ క్రింది సంపాదకమండలి ఏర్పాటయింది.

కళాప్రపూర్ణ డా॥ దివాకర్ల వేంకటావధాని

డా॥ నండూరి రామకృష్ణమాచార్య

డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య

డా॥ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తి (సమావేశకర్త)

ఈ సంపాదకమండలి 1983 జూలై 11వ తేదీన హైదరాబాదు బాలాజీభవనంలో తొలిసారిగా సమావేశమై, నన్నయభారత వ్యాఖ్యారచనకు ఆవశ్యకమైన మార్గదర్శక సూత్రాలను రూపొందించింది.

ఆ సూత్రాల సారాంశం:

"ఇది మహాభారతము. ఆంధ్రవాఙ్మయములో పరమప్రామాణికమైన ఆది గ్రంథము. ఆరణ్యపర్వములో శేషభాగము ఎఱ్ఱన వ్రాసినను, నన్నయ పేరుమీదనే వ్రాసియున్నాడు గనుక, ఆ పర్వము పూర్తిగ ప్రచురించవలెనని నిర్ణయముగైకొనబడినది. టీకా తాత్పర్యసహితముగా ప్రచురించుటలో గల ఉద్దేశము సామాన్యులకు గూడ అర్థమగుట. కనుక, వ్యావహారికభాషకు సన్నిహితమైన సరళగ్రాంథికములో వ్రాయవలెనని నిర్ణయము జరిగినది. పదాలు ప్రయోగించుటలో సామాన్యులకు అర్థమగునట్లు, భారతముయొక్క ప్రామాణికత చెడకుండ - భాషను సాధ్యమైనంతమేరకు సులభముగా నుండునట్లు వ్రాయవలెను. అరసున్నలు, శకటరేఫములు పాటింప నక్కరలేదు. విసంధులు అంగీకరింపబడినవి. సరళాదేశము అనవసరము. మూలములో ఉన్న కఠినపదములు పరిహరించి, సుబోధములైన పదాలు వాడవలెను.

మూలపదాలు యథాతథముగ వ్రాయవలెను. అరసున్నతోగాని, సున్నతోగాని పదము ముగియునపుడు దానిని ద్రుతాంతముగా వ్రాయవలెను. సరళాదేశము వచ్చినపుడు పరుషములే గ్రహించవలెను. మొదట మూలపద్యము, దానిక్రింద ప్రతిపదార్థము, తరువాత తాత్పర్యము, పిమ్మట- ఉన్నచో విశేషాలు, అతిముఖ్యములైన వ్యాకరణవిశేషాలు, అలంకార విశేషాలు పొందుపరచవలెను. వచనమునకుగూడ పద్యాలకు వ్రాసినట్లే అర్థతాత్పర్యాలు వ్రాయదగును.

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమువారు ప్రచురించిన సంశోధితప్రతిని ఆధారముగా స్వీకరింపవలెను. అందలి శీర్షికలను యథాతథముగా ఉంచవలెను. సంస్కృతమూలములోని అధ్యాయ సంఖ్యగూడ వేయవలెను. మూలవిభిన్నత పీఠికలో సూచించవచ్చు; లేదా విశేషాంశములలో చేర్చవచ్చు. పాఠాంతరాలలో - సంశోధితప్రతిలో ఉన్నదానికంటె ఇతర పాఠము మేల్తరముగా తోచినచో రచయిత దానినికూడ స్వీకరించి అర్థము వ్రాయవలెను. దానిని విశేషములలో చేర్చునది.

రచన కొనసాగిన పిమ్మట రెండుమూడు నెలలకు ఒకసారి రచయతల సమావేశాలు ఏర్పాటుచేసి అన్యోన్య సమీక్షలు జరుపవలెను. ఇది రచనలో సామరస్యము ఏర్పడుటకు సదవకాశము కలిగించును. (మూడుపర్వముల) రచనలో

ఏకరూపత కలుగునట్లు చూచుటకు ఒక ప్రధాన సంపాదకుడు కావలసియున్నది. ఈ బాధ్యత ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారికి అప్పగించుటకు ఏకగ్రీవముగా తీర్మానింపబడినది. ప్రధాన సంపాదకుడు వ్రాతప్రతిని సాధ్యమగునంత త్వరలో అచ్చుకు (Finalise) సంసిద్ధముచేయగానే, ఒక సమష్టి సమీక్షా సమావేశము ఏర్పాటుచేసి, అనంతరము వ్రాతప్రతిని ముద్రణకు ఇయ్యవలెను. ప్రతి సంపుటికి పీఠిక, విషయసూచిక, చివర పద్యానుక్రమణిక ఉండవలెను."

పై ఆదేశిక సూత్రాల ననుసరించి ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధాని ఆదిపర్వానికి, డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య సభాపర్వానికి, డా॥ నండూరి రామకృష్ణమాచార్య ఆరణ్యపర్వానికి- వ్యాఖ్యలను రచించే కార్యక్రమం చేపట్టారు. ఇలా వ్యాఖ్యను సమకూర్చే పని ఒకవైపు కొనసాగుతూ ఉండగా, దేవస్థానం ఇంచుమించు ఆరేసి మాసాల కొక పర్యాయం, అంతదనుక జరిగిన కృషినిగూర్చి సమీక్షించేందుకు, పై ముప్పురు రచయితలతో కూడిన సంపాదకవర్గ సమావేశాలను నిర్వహిస్తూ వచ్చింది.

ప్రధాన సంపాదకుడు ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు తక్కిన ఇరువురి రచనలను పునఃపరిశీలన చేస్తూ, తుదిమెఱుగులు దిద్ది వ్రాతప్రతులను అచ్చుకు సిద్ధంచేస్తున్న దశలో - 1986 అక్టోబరులో పరమపదించారు. ఈ ఆకస్మికసంఘటనవల్ల "వ్యాఖ్యాసహిత నన్నయభారత ప్రచురణ" కార్యక్రమ పురోగతికి విఘాతం ఏర్పడింది.! ప్రణాళిక ఈ ఆటంకాన్ని అధిగమించటానికి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు తగినపెద్దలతో విస్తృతంగా సమాలోచించారు. తదుపరి, కళాప్రపూర్ణ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు కీ.శే. దివాకర్లవారి స్థానంలో ముఖ్య సంపాదకులుగా 1987 మే నెలలో నియుక్తులయ్యారు.

అప్పటినుండి, మళ్ళీ వ్యాఖ్యారచయితల పరస్పరసమీక్షా సమావేశాలు యథారీతిగా నిర్వహింపబడుతూ వచ్చాయి. వీటితోపాటు, ప్రధాన సంపాదకుడు మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు మూడుపర్వాల వ్రాతప్రతులను క్రమంగా పర్యవేక్షిస్తూ, వాటిని ముద్రించవలసినదిగా తీర్మానించారు.

ఆ యా పర్వాల ముద్రణకార్యం ఒకప్రక్క జరుగుతూవుంటే, మరోవైపున ఆ యా సంపుటాల సంపాదకులు పీఠిక, ఉపోద్ఘాతము - మున్నగు అంశాలను సమకూర్చాలని ఒకానొకసమావేశంలో నిర్ణయింపబడింది. అవసరాన్నిబట్టి పీఠికలకు తుదిరూపం ఇవ్వటానికి సంపాదకవర్గం మరొకసారి సమావేశం కావడానికి కూడ అందులోనే నిశ్చయింపబడింది. అయితే, ఈ నిర్ణయాలు చోటుచేసికొన్న సమావేశమే నన్నయ భారత ప్రణాళికకు సంబంధించిన సమావేశాల్లో చిట్టచివరిదయింది! ఈ సమావేశం రాజమహేంద్రవరంలో శ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారి గృహంలో 1991 జూలై 3వ తేదిన జరిగింది. అనంతరం ఈ గ్రంథాన్ని ముద్రించే ప్రయత్నాలు కొనసాగాయి.

తిక్కన భారత సంయోజన:

ఇటువంటి పరిస్థితుల్లో, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన సప్తగిరి సంపాదకుల కార్యాలయమందలి ప్రచురణల విభాగంలో 'పబ్లికేషన్సు ఎడిటర్'గా పనిచేస్తూ వుండిన విద్వాన్ డి. నాగసిద్ధారెడ్డిగారు (రిటైర్డు ప్రిన్సిపాల్, యస్.వి. ఓరియంటల్‌కళాశాల, తిరుపతి) తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన కార్యనిర్వహణాధికారిగారికి "తిక్కన భారత వ్యాఖ్యారచనాప్రణాళిక"ను గూర్చి 1992 ఆగష్టు ఆరంభంలో ఒక నివేదికను సమర్పించారు.

ఆ నివేదిక సారాంశం:

"తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు నన్నయ భారతం మూడు పర్వాలకు ప్రసిద్ధ విద్వాంసులచేత వ్యాఖ్య వ్రాయించిన విధంగానే, తిక్కన భారతం పదునైదు పర్వాలకు రాష్ట్రంలోని ప్రముఖపండితులచేత వ్యాఖ్య వ్రాయించి ప్రచురించటం సముచితంగానూ, సమగ్రంగానూ ఉంటుంది. తాము అనుమతిస్తే ఈ ప్రణాళికకు నేను సమన్వయ సంపాదకుడనుగా, సమావేశకర్తగా (కో ఆర్డినేటింగ్ ఎడిటర్ అండ్ కన్వీనర్) బాధ్యతవహించి నిర్వర్తించగలను".

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన కార్యనిర్వహణాధికారి అధ్యక్షతన సమావేశమైన గ్రంథనిపుణుల సంఘం (Experts Committee) పై ప్రతిపాదనను ఆమోదించింది. తదనుసారంగా తిక్కన భారతవ్యాఖ్యా రచనా ప్రణాళికకు సంబంధించిన తొలిసమావేశం తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన పరిపాలనా భవనం (తిరుపతి)లో కార్యనిర్వహణాధికారిగారి ఆధ్వర్యవంలో 1992 నవంబరు 5వ తేదిన జరిగింది. ఈ ప్రణాళికా నిర్వహణకు తొలుత ఒక సలహాసంఘం ఏర్పాటయింది. అనంతరం ఈ సలహాసంఘం 1) సంపాదకవర్గం 2) సలహాసంఘం- అని ఈ క్రింది రెండు సంఘాలుగా విభజింపబడింది.

సంపాదక వర్గం

శ్రీ పొత్తూరి వేంకటేశ్వరరావు	**ప్రొ॥ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య**
ప్రొ॥కె. సర్వోత్తమరావు	**శ్రీ డి. నాగసిద్ధారెడ్డి (కన్వీనర్)**

సలహాసంఘం

ఆచార్య తూమాటి దొణప్ప	**ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం**
ఆచార్య బిరుదురాజు రామరాజు	**ఆచార్య మడుపు కులశేఖరరావు**
ఆచార్య తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు	**డా॥ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తి**
ఆచార్య కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి	**శ్రీ కాట్రపాటి సుబ్బారావు**
ఆచార్య నందూరి రామకృష్ణమాచార్య	**శ్రీ ములుకుట్ల రామకృష్ణశాస్త్రి**

పై సమావేశంలో చర్చింపబడిన అంశాల్లో అత్యంత ప్రధానమైనది వ్యాఖ్యాన విధానానికి సంబంధించినది. సభ్యులందరి సలహాలు, సూచనలమేరకు - వ్యాఖ్యానరచనకు మార్గదర్శకాలైన - కొన్ని ముఖ్య నియమాలు క్రోడీకరింపబడ్డాయి.

ఆ నియమాల సారాంశం:

"రచనావిషయంలో ప్రధానంగా సామాన్య ప్రజానీకాన్ని దృష్టియందుంచుకొనవలెను. భాష వ్యావహారికంగానే ఉండాలి. మాండలికాలు ఉండరాదు. సాధ్యమైనంతవరకు విసంధుల్ని పాటించాలి. సంధి విడదీసిన తర్వాత పదస్వరూపం తెలిసేటట్లుగా పదాదిన అచ్చుల్ని వాడాలి. దుస్సంధులు తగదు. శకటరేఫలు, అరసున్నలు ఉండరాదు. కథాభాగాన్ని అతికేసమయంలో పూర్వాపర సందర్భాలను అనుసంధానంచేస్తూ అవసరమైనచోట స్థూలంగా ఐదారు పంక్తులు అవతారిక (పరిచయం) వ్రాయాలి. ప్రతిపద్యానికి అక్కరలేదు.

విశేషాంశాల్లో అలంకారాలు, వర్ణనలు కథా సందర్భానికి ఏవిధంగా అతికాయో చెప్తూ, పద్యంలో గుర్తించిన ముఖ్యమైన విశేషాంశాలు విస్తారంగా కాకుండా, సంగ్రహంగా చెప్పాలి. (రచయితలు వ్రాయని విశేషాంశాదులను 'సంపాదకులు'

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

'ఎడిటోరియల్ నోటు' వ్రాసి నమోదుచేయవలసినది.) అవసరమైన చోట్లు రచనలో మార్పులు, చేర్పులు చేయడానికీ, సంతృప్తికరం కాకపోతే తిరస్కరించి మరొకర్ని ఎంపిక చేసుకొనడానికీ సంపాదకవర్గానికి అధికారం ఉంది. (రచయితలు) ఉస్మానియా యూనివర్సిటీవారి భారతప్రతిని రచనకు ప్రమాణంగా స్వీకరించాలి. ఇతర ప్రతులలో సొబగైన పాఠములున్నచో వాటిని రచనలో ఉటంకించవచ్చు."

పై సూచనల ప్రకారం, తిక్కన భారతం పదునైదు పర్వాల్లోని 46 ఆశ్వాసాలకు సరళవ్యాఖ్య సమకూర్చటానికి మొత్తం ముప్పదిముగ్గురు పండితులు ఎంపిక చేయబడ్డారు. వీరిలో చాలమంది తమవంతు వ్యాఖ్యారచనను సకాలంలో పూర్తిచేసి దేవస్థానానికి సమర్పించారు. 'తిక్కనభారత ప్రణాళిక' యొక్క చివరి సమావేశం 1994 జూలై 15వ తేదిన కార్యనిర్వహణాధికారిగారి అధ్యక్షతన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానపరిపాలనాభవనం (తిరుపతి)లో జరిగింది.

1995 జూన్‌లో శ్రీ డి. నాగసిద్ధారెడ్డి పదవినుండి విరమించేనాటికి, తిక్కన భారతంలోని కొన్ని ఆశ్వాసాలకు వ్యాఖ్య - ఆ యా రచయితలు వ్రాసి పంపనందున - దేవస్థానానికి అందలేదు. అలా, వ్యాఖ్యానింపబడక శేషించి ఉన్న తిక్కన భారతంలోని కొన్ని ఆశ్వాసాలను స్థానికులగు మరికొందరు విద్వాంసులచేత వ్రాయించి, ఈ వ్యాఖ్యాన క్రతువును సమాప్తి నొందించడం జరిగింది. ఈ విధంగా తొలుత 'నన్నయభారత ప్రణాళిక'గా ఆరంభమైన ఈ వ్యాఖ్యారచన, తరువాత తిక్కన భారతంలోకి విస్తరించి, సమగ్రతను సంతరించుకొని, చివరకు "కవిత్రయ మహాభారత ప్రణాళికగా" సార్థకమయింది.

కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు:

మొదటి మూడుపర్వాలు సరళగ్రాంథికంలోను, తక్కిన భాగమంతా భిన్నభిన్నశైలుల వ్యావహారికంలోనూ రచింపబడిన ఈ మొత్తం పదునెనిమిది పర్వాల వ్యాఖ్యాన స్వరూపానికి ప్రామాణికమైన ఏకరూపతను, నవ్యతను సముచితంగా సంతరింపజేయగల సంపాదకుణ్ణి సూచించవలసిందని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం, స్థానికులైన నిపుణులను కోరింది.

అనుభవజ్ఞులగు నిపుణుల అభిప్రాయానుసారం దేవస్థానం - సుగృహీతనామధేయులైన సాహితీవేత్తలు ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారిని "కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు"కు సంపాదకత్వం నిర్వహింపవలసిందిగా 1996 అక్టోబరులో ఆహ్వానించింది. తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారి ఆహ్వానాన్ని శ్రీ స్వామివారి ఆదేశంగా స్వీకరించి ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు తిరుపతికి వచ్చి 'ఎడిటరు' కార్యాలయంలోని ప్రచురణల విభాగం (Publications Wing)లో భద్రపరుపబడియున్న భారతం వ్రాతప్రతిని విశదంగా పరిశీలించి, ఇచ్చటి ఉద్యోగుల సహకారంతో వారు ఈ బృహద్ గ్రంథ పరిష్కరణకు అవలంబించవలసిన కొన్ని ముఖ్యపద్ధతులను, విధానాలను ప్రతిపాదించారు.

ఆ ప్రతిపాదనల సారాంశం:

"మహాభారత కథార్థాలు సామాన్యజనానికి అందుబాటులో ఉండేటట్లు చేయటానికీ, మహాభారతంలోని ధర్మసందేశం అందరికీ అవగాహనకావడానికీ ఈ వ్యాఖ్యానం లక్షింపబడింది కాబట్టి, వ్యాఖ్యానమంతా ప్రామాణిక వ్యావహారిక భాషలో ఒకేరీతిగా ఉండేటట్లు చూడాలి. అవసరమైన చోట్ల వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన వివిధశైలులను ప్రామాణిక వ్యావహారిక శైలిలోనికి మార్చి, ఒకే గ్రంథకర్త రచించిన రచనను చదువుతున్న స్ఫూర్తిని పఠితలకు కల్పింపచేయాలని నిర్ణయించడమైనది.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

భాషాశైలులు మార్చవలసి వచ్చినపుడు ఇపుడున్న 'ఒరిజినల్' వ్రాతప్రతిని చెడగొట్టకుండా 'ప్రెస్‌కాపీ'ని లేఖకులచే వ్యావహారిక భాషలో మరల వ్రాయించవలసివుంటుంది.

వ్యాఖ్యానరచనకు ఒకస్థూలమైన ప్రణాళికను ఇదివరలో రూపొందించి వ్యాఖ్యాతలకు తెలియపరచటమయింది. కాని, అందరూ ఆ అంశాలను తు.చ. తప్పకుండా పాటించినట్లు కనబడదు. అందువలన వ్యాఖ్యానరచనలో ఏకరూపత (Uniformity) ఒక్కొక్కచోట లోపించినట్లు కనబడుతోంది. కాబట్టి, వ్యాఖ్యానం అవసరానికి మించి ఉన్నచోట్ల తగ్గించటానికీ, అవసరం ఉన్నచోట్ల కొన్ని అంశాలను చేర్చటానికీ సంపాదకునికి స్వేచ్ఛ ఇవ్వాలని నిర్ణయించడమైనది.

వ్యాఖ్యానం వ్రాయడానికి ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంవారి ఆంధ్రమహాభారత సంశోధితప్రతిని ఆధారం చేసికోవాలని ఇదివరలోనే నిర్ణయించడమైనది. ఆ నిర్ణయాన్ని వ్యాఖ్యానరచయితలకు తెలుపడం కూడా జరిగింది. కాని, కొందరు రచయితలు నిర్దేశించిన ప్రతిని కాకుండా, వేరే ప్రతులను ప్రామాణికంగా తీసికొని వ్యాఖ్యానం వ్రాశారు. అటువంటి ఘట్టాలలో దేవస్థానంవారు ఎన్నుకొన్న ప్రతిని దృష్టిలో ఉంచుకొని వ్రాతప్రతులను తగినవిధంగా మార్చవలెనని నిర్ణయించటం జరిగింది.

మహాభారత వ్యాఖ్యానాన్ని 1/4 'డెమ్మీసైజు'లో పండ్రెండు సంపుటాల్లో ప్రచురించాలని నిర్ణయించడమైనది. పుస్తకం 'సైజు'ను నిర్ణయించడంలో పాఠకుణ్ణి, విషయాన్ని, ప్రచురణకర్త సౌకర్యాన్ని సాధారణంగా దృష్టిలో ఉంచుకొంటారు. పాఠకుణ్ణి దృష్టిలో పెట్టుకొంటే, అతడు భారతంలో ఒక్కొక్క పర్వాన్ని ఒక్కొక్క సంపుటంగా భద్రపరచుకోవాలని భావిస్తుంటాడు. అందువల్ల, 'వాల్యూమ్'కు పర్వాన్ని ప్రమాణంగా తీసికోవటం సౌకర్యంగా ఉంటుంది. విషయాన్ని బట్టిచూచినా పర్వవిభాగమే అందరికీ సౌకర్యం. ప్రచురించేసంపుటికి 'క్లాసిక్' (Classic) గౌరవం ఆకృతిలో కల్పించాలన్నా 1/4 'డెమ్మీసైజు' బాగుంటుందని తీర్మానించటమైనది. అయితే ఆదిపర్వం, ఆరణ్యపర్వం, శాంతిపర్వంలాంటి పెద్దపర్వాలు, మహాప్రస్థానిక పర్వంలాంటి చిన్నపర్వాలు ప్రచురిస్తున్నప్పుడు 'వాల్యూమ్' విభాగంలో కొంత వెసులుబాటు కల్పించుకోవచ్చు.

ఒక్కొక్క సంపుటానికి మొదట తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం కార్యనిర్వహణాధికారిగారి ముందుమాట, 'ఎడిటరు' గారి ఉపోద్ఘాతం తప్పకుండా ఉండాలి విషయసూచిక తయారుచేయాలి. ప్రతి పర్వం చివర అకారాది పద్యానుక్రమణిక తప్పనిసరిగా ఉండాలి".

పై పద్ధతుల ననుసరించి ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు పరిష్కరించి ఇస్తున్న భారత సంపుటాలను తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వరుసగా ప్రచురింప బూనుకొన్నది. ఈ సంపుటుల ప్రచురణకార్యం త్వరితగతిన పూర్తి చేయించాలనే సంకల్పంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం 1999 నవంబరు 3,4 తేదీల్లో శ్రీ పద్మావతి అతిథి గృహంలో తి.తి.దే. కార్యనిర్వహణాధికారి డా॥ ఐ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఏ.ఎస్., గారి అధ్యక్షతన కీలకమైన సమావేశాన్ని నిర్వహించింది. ఈ సమావేశంలో ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు తయారు చేయించిన ఆదిపర్వ, సభాపర్వాల డి.టి.పి. 'మాస్టరు కాపీ'లను సభ్యులు సమీక్షించారు. తదనంతర పర్వాల ప్రకటన ఇతోధికమగు వేగం అందుకోవటానికి వీలుగా ఈ సమావేశంలో కవిత్రయ భారతానికి సంబంధించిన సంపాదకమండలి (Editorial Board), సలహామండలి (Advisory Board) - అనే రెండు సంఘాలను ఈ దిగువ పేర్కొన్న విధంగా పునర్వ్యవస్థీకరించటం జరిగింది.

సంపాదక మండలి సభ్యులు

డా॥ నండూరి రామకృష్ణమాచార్యులు	శ్రీ పొత్తూరి వేంకటేశ్వరరావు
డా॥ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య	డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య
డా॥ కె.జె. కృష్ణమూర్తి	డా॥ కె. సర్వోత్తమరావు

సలహా మండలి సభ్యులు

పౌరసంబంధాధికారి, తి.తి.దే.	డా॥ బిరుదురాజు రామరాజు
అన్నమాచార్యప్రాజెక్ట్ డైరెక్టర్, తి.తి.దే.	డా॥ ఎం. కులశేఖరరావు
ధర్మప్రచారపరిషత్ కార్యదర్శి, తి.తి.దే.	డా॥ తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు
	డా॥ ఎం. బుద్ధన్న

తరువాత 2000 సంవత్సరం ఫిబ్రవరి 25వ తేదీన తిరుమలలో అప్పటి కార్యనిర్వహణాధికారి డా॥ ఐ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఏ.ఎస్., గారి అధ్యక్షతన 'క్యాంప్ ఆఫీస్'లో పై రెండు మండలులలోని సభ్యులయొక్క సంయుక్తసమావేశం నిర్వహింపబడింది. ఈ సమావేశంలో 2000 సంవత్సరాంతానికి కవిత్రయ భారత సంపుటాలన్నింటినీ వెలువరించాలనే ముఖ్యతీర్మానం కావింపబడింది. ఇందులకు అనువుగా ఆ యా పర్వాల వ్యాఖ్యాతలతో కూడిన ఒకటి, రెండు 'వర్క్‌షాప్'లను కూడ నిర్వహించడానికి నిర్ణయం గైకొనబడింది.

కవిత్రయ భారతాన్ని వ్యాఖ్యతో ముద్రించటంద్వారా తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు 'పంచమవేద' మందలి ధర్మప్రబోధాన్ని యావదాంధ్రులకు అందించే ఉదాత్తపాత్రను నిర్వహిస్తున్నారు. ఆ క్రమంలో ప్రథమసంపుటం ఆదిపర్వం (రెండుభాగాలు), ద్వితీయసంపుటం-సభాపర్వం వెలువడినాయి. డాక్టర్ ఐ.వి. సుబ్బారావుగారి తరువాత కార్యనిర్వహణాధికారి అయిన డా॥ పి. కృష్ణయ్య, ఐ.ఏ.ఎస్. గారు వచ్చిన తత్క్షణమే ఆంధ్ర మహాభారత ప్రచురణనుగూర్చి ఆస్తకితో గమనిస్తూ అన్ని విధాల సహకరించి ఆది, సభాపర్వాల విడుదలకు ఏర్పాటుచేయడమే కాకుండ తరువాతి సంపుటాలు వెలుగుచూడడానికి ఒక కాలనిర్ణయంతో పని జరగాలని త్వరపరిచినారు. 2002 సంవత్సరానికి ఈ బృహత్ప్రణాళిక వ్యాఖ్యాసహిత మహాభారతం తుదిమెరుగులు దిద్దుకోవాలని వేంకటేశ్వరస్వామి అనుగ్రహంతో పండిత మండలిని పురమాయించినారు. అప్పట్లో తీవ్రతరం అయిన ప్రయత్నంతో గోదావరి పుష్కరాల సమయానికి ఆరణ్యపర్వం (2 భాగాలు), విరాటపర్వం విడుదల అయ్యాయి. తర్వాత శ్రీ అజేయ కల్లంగారు కార్యనిర్వహణాధికారిగా విచ్చేసిన వెనువెంటనే ఈ మహాభారత వ్యాఖ్యానసహితప్రచురణ ప్రణాళికను మరింత వేగిరపరచి కృష్ణాపుష్కరాల లోపల యుద్ధ పంచకాన్ని విడుదల చేయాలనీ, 2004 సంవత్సరం చివరకు మిగిలిన పర్వాష్టకము వెలుగు చూడాలనీ నిర్ణయించడం జరిగింది. ఆ మార్గదర్శక సూత్రానుగుణంగా ఇప్పుడిప్పుడే ఉద్యోగ, భీష్మపర్వాలు వెలువడ్డాయి. ప్రస్తుతం ద్రోణపర్వం కూడ వెలుగు చూడబోతున్నది. మున్ముందు అనగా కృష్ణాపుష్కరాలలోపల శాంతిపర్వంవరకు వెలుగుచూచే అవకాశం ఉన్నది. 2004 సంవత్సరంలోపల మిగిలిన పర్వాలన్నీ విడుదల చేయడానికి సర్వయత్నాలు సాగుతున్నాయి. అక్షరాస్యులైన ఆంధ్రులు భారతాన్ని స్వయంగా చదివి అర్థం చేసికోవటానికి ఈ సరళవ్యాఖ్య 'కరదీపిక' కావాలని తిరుపతి దేవస్థానం వారి ఆశయం. తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం తొలుదొలుత ప్రచురిస్తూవున్న ఈ 'వ్యాఖ్యానసహిత కవిత్రయ భారత' ముద్రణలో ఏవైనా నూత్నాంశాలు చేర్చవలసివున్నట్లు అభిప్రాయపడితే సహృదయ సాహితీవేత్తలు వాటిని మాకు తెలియజేయగలరని మనవి.

కృతజ్ఞతలు:

ఈ ప్రణాళిక ఫలప్రదం కావటానికి ఆధికారికమైన తమ ఆమోదాన్ని అందజేసిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన ధర్మకర్తృత్వమండలి అధ్యక్షులకు, పాలకమండలి సభ్యులెల్లరకు కృతజ్ఞతాభివాదములు. ఈ మహాగ్రంథం వెలుగు చూడటంలో ముఖ్యకారకులైన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన కార్యనిర్వహణాధికారి శ్రీ అజేయ కల్లం, ఐ.ఏ.ఎస్., గారి ప్రోత్సాహక పర్యవేక్షణకు కైమోడ్పులు. సాహిత్యప్రియులూ, తి.తి.దేవస్థానం సంయుక్తకార్యనిర్వహణాధికారిగా ఉండిన శ్రీ ఆర్. అప్పారావు, ఐ.ఏ.ఎస్., గారికి వందనములు.

సంబంధిత విభాగాధిపతిగా, సలహామండలి ఎక్స్ అఫిషియోసభ్యులైన డా॥ పి. రంగారావు, పౌరసంబంధాధికారి, తి.తి.దేవస్థానం, తిరుపతి-వారికి మరియు ఈ ప్రాజెక్టుకు ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగా సహాయ సహకారాలందించిన తదితర అధికారిగణానికి నమస్సులు. ఈ ప్రణాళికద్వారా "వ్యాఖ్యాన సహిత కవిత్రయ భారతము"ను ఆంధ్రావళికి అందజేయటంలో ప్రధానపాత్ర వహించిన-వ్యాఖ్యాతలు, పై ఉభయ మండలుల (సంపాదకమండలి, సలహామండలి) విద్యావేత్తలకు, ప్రధాన సంపాదకుడు ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి- నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమోవాకములు. తి.తి.దేవస్థానముల సవ్యాఖ్యాన మహాభారతాన్ని ప్రకటించడంలో వేగాన్ని పుంజుకోవడానికై తీర్మానించినప్పుడు ఎడిటోరియల్ కమిటీవారు దానికొరకై ప్రధాన సంపాదకునికి సహాయంగా స్థానిక పండితవర్యుల ఉపసంఘం (ఎడిటోరియల్ సెల్) నిర్మాణానికి సిఫారసు చేయగా, దేవస్థానం ఆమేరకు **పండితవరేణ్యులు డా॥ కె.సర్వోత్తమరావు, శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య, మహాకవి శ్రీ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు గారలతో** ఎడిటోరియల్‌సెల్‌ను ఏర్పరచడం జరిగింది. ఈ మేరకు ఆరణ్యపర్వంలోని ద్వితీయభాగంతో ఆరంభమైన ఈ సెల్ ఉపకారం మరువరానిది. వీరు వర్క్‌షాపువలె నిర్వహింపబడుతున్న కవిత్రయ మహాభారత యజ్ఞంలో పాలుపంచుకుంటున్నారు. ఆ కారణంగానే తక్కిన పర్వాలు త్వరితంగా వెలువరించగలుగుతున్నాం.

"సప్తగిరి" సంపాదకులుగా, ఈ ప్రణాళిక కొనసాగటంలో ఆదినుండి అమరులయ్యేవరకూ ప్రముఖపాత్ర వహించిన కాత్రపాటి సుబ్బారావుగారికి హార్దిక కృతజ్ఞతలు. ఈ కార్యక్రమంలో చేదోడువాదోడుగా ఉంటూ, అన్ని విధాలా సహాయ సహకారాలందించిన ప్రచురణల విభాగమందలి సహోద్యోగులు రీసెర్చ్ అసిస్టెంటు డా॥ కోరాడ రామకృష్ణ, తెలుగు సబ్-ఎడిటర్లు డాక్టర్ కె. రాధారమణ, డాక్టర్ ఎ. సంధ్య, సప్తగిరి పత్రిక కన్నడ సబ్-ఎడిటర్ శ్రీ బి. ఎన్. శ్రీనివాసన్ గారలకు, తదితర సిబ్బందికి, ఈ పుస్తకాలను సర్వాంగ సుందరంగా తీర్చిదిద్ది పాఠకులకు తక్కువ వ్యవధిలో అందించడానికి తోడ్పడిన టి.టి.డి. ముద్రణాలయాధికారి శ్రీ ఐ. పార్వతీశ్వరరావుగారికి, వారి సిబ్బందికి కృతజ్ఞతలు.

శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి అనుగ్రహ విశేషంవల్ల ఈ మహోత్తమగ్రంథం వెలుగుచూస్తున్నందుకు, ఆ వేదత్రయ స్వరూపునకు కృతజ్ఞతాంజలి ఘటిస్తున్నాము.

డా॥ఎన్.ఎస్. రామమూర్తి
కన్వీనర్
సంపాదకుడు - సప్తగిరి
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

కవిత్రయ విరచిత

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

సంపాదక మండలి

అధ్యక్షులు

శ్రీ అజేయ కల్లం, ఐ.ఏ.ఎస్.,
కార్యనిర్వహణాధికారి, తి.తి.దే., తిరుపతి.

ప్రధాన సంపాదకుడు: ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం

సంపాదకమండలి సభ్యులు

శ్రీ పొత్తూరి వేంకటేశ్వరరావు

డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య

ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు

సలహామండలి సభ్యులు

డా॥ బిరుదురాజు రామరాజు
ఆచార్య ఎం. కులశేఖరరావు
ఆచార్య తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు
ఆచార్య ఎం. బుద్ధన్న

డా॥ పి. రంగారావు, (పౌరసంబంధాధికారి)
(ఎక్స్ అఫిషియో సభ్యులు)
డా॥ మేడసాని మోహన్, డైరెక్టర్
అన్నమాచార్య ప్రాజెక్టు, (ఎక్స్ అఫిషియో సభ్యులు)
డా॥ హెచ్.ఎస్. బ్రహ్మానంద, కార్యదర్శి
ధర్మప్రచార పరిషత్తు (ఎక్స్ అఫిషియో సభ్యులు)

కన్వీనర్

డా॥ ఎన్.ఎస్.రామమూర్తి,
"సప్తగిరి" సంపాదకులు, తి.తి.దేవస్థానములు, తిరుపతి.

కవిత్రయ విరచిత

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

వ్యాఖ్యాతలు	పర్వాలు, ఆశ్వాసాలు
1. డాక్టర్ దివాకర్ల వేంకటావధాని	ఆది. ఆశ్వా. 1,2,3
2. డాక్టర్ జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం	ఆది. ఆశ్వా. 4; శాంతి. ఆశ్వా.1
3. డాక్టర్ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య	ఆది. ఆశ్వా. 5,6,7,8; సభా. ఆశ్వా 1,2
4. డాక్టర్ నందూరి రామకృష్ణమాచార్యులు	ఆరణ్య. ఆశ్వా. 1 నుండి 7 వరకు; భీష్మ. ఆశ్వా. 1,2
5. డాక్టర్ కె. సర్వోత్తమరావు	విరాట. ఆశ్వా. 1
6. డాక్టర్ ఆర్. అనంతపద్మనాభరావు	విరాట. ఆశ్వా. 2
7. శ్రీ సింగరాజు సచ్చిదానందం	విరాట. ఆశ్వా. 3; ద్రోణ. ఆశ్వా. 3,4; శల్య. ఆశ్వా.2
8. డాక్టర్ మేడవరం వేంకటనారాయణశర్మ	విరాట. ఆశ్వా.4
9. డాక్టర్ కె. రామగోపాలకృష్ణమూర్తి	విరాట. ఆశ్వా.5
10. డాక్టర్ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు	ఉద్యోగ. ఆశ్వా. 1,2; సౌప్తిక. ఆశ్వా. 1,2
11. శ్రీ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు	ఉద్యోగ. ఆశ్వా. 3,4
12. శ్రీ కవి చెరుకూరి జయచంద్రశాస్త్రి	భీష్మ. ఆశ్వా. 3
13. డాక్టర్ జి. హరిహరనాథ్	ద్రోణ. ఆశ్వా. 1
14. డాక్టర్ మల్లెల గురవయ్య	ద్రోణ. ఆశ్వా. 2
15. డాక్టర్ కె. రాజన్నశాస్త్రి	ద్రోణ. ఆశ్వా. 5
16. శ్రీ ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్య	కర్ణ. ఆశ్వా. 1
17. డాక్టర్ యస్వీ. రామారావు	కర్ణ. ఆశ్వా. 2
18. డాక్టర్ మరుపూరి కోదండరామరెడ్డి	కర్ణ. ఆశ్వా. 3
19. డాక్టర్ పి. వెంకటరాజు	శల్య. ఆశ్వా. 1
20. డాక్టర్ హెచ్. ఎస్. బ్రహ్మానంద	స్త్రీ. ఆశ్వా. 1,2; అశ్వ. ఆశ్వా 1,2; మౌసల-1; మహా.1; స్వర్గా-1
21. డాక్టర్ ఎస్. గంగప్ప	శాంతి. ఆశ్వా. 2
22. డాక్టర్ దావులూరి కృష్ణకుమారి	శాంతి. ఆశ్వా. 3
23. డాక్టర్ ఆకురాతి పున్నారావు	శాంతి. ఆశ్వా. 4
24. శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య	శాంతి. ఆశ్వా. 5
25. డాక్టర్ బేతవోలు రామబ్రహ్మం	శాంతి. ఆశ్వా. 6
26. డాక్టర్ తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు	అను. ఆశ్వా. 1,2
27. డాక్టర్ శలాక రఘునాథశర్మ	అను. ఆశ్వా. 3,4
28. డాక్టర్ ఎమ్. కులశేఖరరావు, శ్రీ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు	అను. ఆశ్వా. 5
29. శ్రీ నాగళ్ల గురుప్రసాదరావు	అశ్వ. ఆశ్వా. 3,4
30. డాక్టర్ ఎ. నాగభూషణం	ఆశ్ర. ఆశ్వా. 1,2

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

సంకేతాక్షర సూచి

ఆది.	-	ఆదిపర్వం
సభా.	-	సభాపర్వం
ఆర.	-	ఆరణ్యపర్వం
విరా.	-	విరాటపర్వం
ఉద్యో.	-	ఉద్యోగపర్వం
భీష్మ.	-	భీష్మపర్వం
ద్రోణ.	-	ద్రోణపర్వం
కర్ణ.	-	కర్ణపర్వం
శల్య.	-	శల్యపర్వం
సౌప్తి.	-	సౌప్తికపర్వం
స్త్రీ.	-	స్త్రీ పర్వం
శాంతి.	-	శాంతిపర్వం
అను.	-	అనుశాసనికపర్వం
అశ్వ.	-	అశ్వమేధపర్వం
ఆశ్ర.	-	ఆశ్రమవాసపర్వం
మౌస.	-	మౌసలపర్వం
మహా.	-	మహాప్రస్థానికపర్వం
స్వర్గా.	-	స్వర్గారోహణపర్వం
సం.	-	భండార్కరు సంస్థవారి సంస్కృతభారతప్రతి
సం.మ.భా.	-	సంస్కృత మహాభారతము
అను.	-	పై ప్రతిలోని అనుబంధాలు
సంపా.	-	ప్రధాన సంపాదకుడు
క.	-	కందపద్యం
వ.	-	వచనం
ఆ.	-	ఆటవెలది
తే.	-	తేటగీతి
సీ.	-	సీసం
ఉ.	-	ఉత్పలమాల
చ.	-	చంపకమాల
మ.	-	మత్తేభ విక్రీడితం
శా.	-	శార్దూల విక్రీడితం
ఆశ్వా.	-	ఆశ్వాసం
క్రీ.శ.	-	క్రీస్తుశకం
య.	-	యగణం
మ.	-	మగణం
త.	-	తగణం
ర.	-	రగణం
జ.	-	జగణం
భ.	-	భగణం
న.	-	నగణం
స.	-	సగణం
ల.	-	లఘువు
గ.	-	గురువు
అలం.	-	అలంకారం
సం.	-	సంవత్సరం
మొ.	-	మొదలైన

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

పీఠిక

ఉ. 'అనలుఁడు భాస్కరుండును సుధాంశుఁడు నధ్వరసంప్రవర్తకుల్
వినుము నరేంద్ర! యీ క్రతువు విష్ణుమయం; బిది నిర్వహించి ర
ర్జునుఁడును గర్ణుఁడున్ సమరరూపమునం; దగ నీ ప్రబంధ మిం
పొనరఁ బఠించినన్ వినిన నొందు నరుం జిరసౌఖ్యసంపదల్.' **(కర్ణ. 3. 397)**

తిక్కన మహాకవి సోమయాజి కావటంచేత కర్ణపర్వాన్ని విష్ణుమయ మహాయజ్ఞంగా భావించాడు: మహాభారతాన్ని ప్రబంధమండలిగా సంభావించాడు. కాబట్టి కర్ణపర్వాన్ని ప్రబంధంగా నిర్మించాడు. ఇది సమరరూప యజ్ఞంగా నిర్వహించినవారు అర్జునుడు, కర్ణుడు. యజ్ఞాన్ని ప్రవర్తిల్లచేసినవారు అగ్ని, సూర్యుడు, చంద్రుడు. అందుచేత ఇది పుణ్యప్రబంధంగా పరిగణించబడింది. దీనిని చదివినా, విన్నా చిరసౌఖ్యసంపదలు లభించటం ఫలశ్రుతి! ఇది ఈ కర్ణ పర్వ వివేచనానికి ఉపశ్రుతి!!

1. మహాభారతంలో కర్ణుడు ఉపప్రతినాయకుడు:

మహాభారతేతిహాస కథానాయకుడు ధర్మరాజు. అతడి పక్షంలో ఉపనాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు. కథలో ప్రతినాయకుడు దుర్యోధనుడు. అతడి పక్షంలో ఉపనాయకుడు కర్ణుడు.

శ్రీకృష్ణుడి మాటలలో ధర్మరాజు ధర్మతరువు. అర్జునుడు స్కంధం, భీముడు శాఖ, నకుల సహదేవులు పుష్పఫలాలు; శ్రీకృష్ణుడూ, బ్రాహ్మణులూ, వేదాలూ ఆ ధర్మవృక్షమూలాలు! దుర్యోధనుడు రోషమయ తరువు. కర్ణుడు స్కంధం, శకుని కొమ్మ; దుశ్శాసనుడు పుష్పఫలాలు, ఆ వృక్షమూలం ధృతరాష్ట్రుడు. (ఉద్యో. 1.355, 356). రెండు తరువులలో స్కంధాలు అర్జునుడు, కర్ణుడు. వృక్షం మూలశక్తితో బ్రతుకుతుంది. స్కంధశక్తితో నిలుస్తుంది. శాఖాబలంతో విస్తరిస్తుంది. పుష్పఫలాలతో శోభిల్లుతుంది. మూలశక్తి ఉన్నా బోదె డొల్లపడిపోతే తరువు కూలిపోతుంది. కాబట్టి ధర్మజుడి స్థిరత్వం అర్జునుడిపైనా, దుర్యోధనుడి అస్తిత్వం కర్ణుడిమీద ఆధారపడి ఉన్నాయన్నమాట! కర్ణపర్వ నిర్మాణంలో ఉన్న కథా శక్తి కూడా ఇదే!

కర్ణ దుర్యోధన ప్రథమ సమావేశం ఒక విచిత్ర సన్నివేశం. కుమారాస్త్ర విద్యా ప్రదర్శన సందర్భంలో అర్జునుడి వివిధాద్భుతాస్త్ర విద్యా ప్రదర్శనాన్ని చూచి దుర్యోధనుడు అవమానపడి తెల్లబోయాడు. ఘటబద్ధమైన ఉగ్రోరగంవలె తనలో తాను బుసలు కొట్టుకొన్నాడు. సహాయంకొరకు ప్రతీక్షించాడు. ఎదుట.

శా. 'సాలప్రాంశు' నిజోజ్జ్వలత్కవచు, శశ్వత్కుండలోద్భాసితున్
బాలార్కప్రతిమున్, శరాసనధరున్, బద్ధోగ్రనిస్త్రింశు, శౌ
ర్యాలంకారు, సువర్ణవర్ణు, ఘనుఁ, గర్ణాఖ్యున్ జగత్కర్ణపూ
ర్ణాలోలద్గుణుఁ జూచి' **(ఆది. 6.31)**

తేరుకొన్నాడు. ఆతడి పరాక్రమాన్ని గమనించి కౌఁగిలించుకొని 'నాతో బద్ధసఖ్యుండవయి, నాకును బాంధవులకును హితంబుసేసి నన్నుం గురురాజ్యం బేలించి నా యైశ్వర్యం బుపయోగింపు'మన్నాడు. కర్ణుడు 'అట్లే చేయుదు'నని అంగీకరించాడు. అతడి స్నేహానికి చిహ్నంగా అర్జునుడి ఎదుట నిలచి పోరే రాజ్యాధికారపు హక్కు ఏర్పడటానికి సూచికగా దుర్యోధను డతడికి అంగరాజ్యాభిషేకం చేసి గౌరవించాడు. నాటినుండి కర్ణుడు దుర్యోధనుడిని కురురాజ్యం ఏలించటానికై సమర్థించాడు. అతడికి ప్రాణమిత్రుడై ఆరవప్రాణంగా నిలిచాడు. అప్పటినుండి కర్ణుడు అన్నమాటకు కట్టుబడి, ఎన్నో ఘట్టాలలో దుర్యోధనుడికి కుడిభుజమై నిలిచి అతడి ఆనందమే పరమార్థంగా భావించి కార్యసాధన చేశాడు.

శుభాంగీ స్వయంవర మహోత్సవంలో బలవంతాన ఆమెను దుర్యోధనుడు తెచ్చేటప్పుడు, అతడిమీద తిరుగబడిన అరివర్గాలను జయించి, జరాసంధుడిని ఓడించి, మాలినీనగరాన్ని ఆక్రమించి కర్ణుడు మిత్రుడి మానాన్ని కాపాడి, మగువను దక్కించాడు. దుర్యోధనుడు చేసేది న్యాయమా? అన్యాయమా? అనే ప్రశ్న అతడికి లేదు. అతడి మనసు రంజింపజేయటమే అతడి ఆదర్శం! దానినే సేవాధర్మ మని భావించాడు. అందువలన దుర్యోధనుడి అచంచల విశ్వాసాన్ని చూరగొన్నాడు.

'మనకుఁ బాండురాజ తనయ వర్గమునకు నెట్లు పొందు గలుగు? నేను రాజ్యభాగ మీను' అని దుర్యోధనుడి మతం. దాని ననుసరించి పాండవులపై ఆతడు పన్నిన కుతంత్రాలకు లెక్కలేదు. వాటికన్నిటికి కర్ణుడి సమర్థనమే మూల కారణం. అయినను వాటి నాచరించే విధానాలను దుర్యోధనుడు సూచించే మార్గంకంటె కర్ణుడు ప్రతిపాదించే పద్ధతి సాధారణంగా వీరోచితంగా ఉంటుంది. పాండవ వివాహానంతరం ద్రౌపదీపాండవుల మధ్య కలతలు కల్పించి, ఉపాంశు ప్రయోగంతో భీముడిని వధించి, అర్జునుడిపై కర్ణుడిని ప్రయోగించాలని దుర్యోధనుడు భావించాడు. కాని, ఇదివరలో భీముడిపట్ల విఫలాలైన ప్రయత్నాలను కర్ణుడు పేర్కొని '......విక్రమము భూరియశః ప్రియులైన రాజనందనులకు సర్వసాధనము, ధర్మువు శత్రు నిబర్హణంబులన్' అని సూచించాడు. దానిని నిరాదరించిన కురువృద్ధులను లెక్కచేయలేదు.

తే. 'ముదుసళులు దమ కిమ్ముగాఁ జదికొండ్రు
గాక! పతులకు హితమగు కర్జ మేల
యొులసి చెప్పుదు? రహితులఁ గలిపికొనుట
ధర్మ వని; రిది నయవిరుద్ధంబు గాదె?' **(ఆది. 8.38)**

అన్నాడు. దుర్యోధనుడిని సమర్థించే కర్ణుడిని కురుసభలో అదుపున పెట్టేవా రెవ్వరూ లేరు. రారాజు అతడి కంతటి స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి అతడి ప్రతినిధిగా కురుసభలో చెలామణి చేయించాడు.

దుర్యోధన స్వార్థ దావాగ్నికి కర్ణుడనే ఝంఝూమారుతం తోడైంది. చివరకు కౌరవాటవి పూర్తిగా దగ్ధమైపోయింది. అందులో కర్ణుడిపని అగ్నిని ప్రజ్వలింపజేయటమే. కర్ణుడు సమయం చూచి దుర్యోధనుడి మనోనిశ్చయానికి అనుగుణంగా సందర్భాలను పోషించాడు. దానిని అండగా తీసికొని దుర్యోధనుడు పెచ్చుపెరిగిపోయేవాడు!

కురుసభలో ద్రౌపదికి జరుగుతున్న అవమానం చూచి వికర్ణుడు ఆమె అధర్మ విజిత అనీ, ఆ కోమలిని ఆ విధంగా నిండు సభలోనికి తీసికొనిరావటం అన్యాయమనీ ఉపన్యసించాడు. అంతవరకు సభ్యులు అన్యాయ శ్రవణవికర్ణులై ఉండటం చేత దుర్యోధనుడి చర్యలు అవిమర్శకంగా, నిరాఘాటంగా సాగాయి. వికర్ణుడి ప్రశ్న దుర్యోధనుడి ప్రయత్నానికి 'మొదలంట నఱకు గొడ్డలిపెట్టు' వంటిది. దానిని సుయోధనుడు స్వయంగా సమర్థించుకొంటాడా? అతడి చర్యలు న్యాయాన్యాయ విచక్షణతో సాగినవి కావు. ఆనాడు మయసభలో 'సహస్రవిలాసినీ పరివృత యయియున్న ద్రౌపది నగి'న నవ్వు హృదయశల్యమై ఉండగా, దానికి ప్రతిచర్య చేసి, ద్రౌపదినీ పాండవులనూ అవమానించవలెననే పట్టుదలతో మాత్రమే చేసినవి. ఈ పగసాధించటంలో ధర్మాధర్మాలు లేవు. దానికి సమాధానం దుర్యోధనుడు ఏమని చెప్పగలడు?' అప్పుడు కర్ణుడు - అంతవరకు మిన్నకున్నవాడు - లేచి దుర్యోధనుడిని సమర్థిస్తూ ఉపన్యసించాడు.

రజస్వలా, ఏకవస్త్ర అయిన ద్రౌపదిని సభకు బలవంతాన లాగికొనిరావటం అన్యాయమని వాదించే వికర్ణుడిని మందలించి, 'భార్యకు దైవవిహితుండయిన భర్త యొక్కరుండ. ఇది యనేకభర్తృక గావున బంధకి యనంబడు; నిట్టిదాని విగతవస్త్రం జేసి తెచ్చిన ధర్మవిరోధంబు లేదు' అని దుర్యోధనుడి చర్యను సమర్థించాడు కర్ణుడు. అసలే ప్రతీకారవాంఛతో కన్నుమిన్ను గానక వర్తిస్తున్న దుర్యోధనుడి కతని మాటలు ఆలంబనా లయ్యాయి. 'ఇట్టి దానిని విగతవస్త్రం జేసినను పాపము లే'దని కర్ణుడు చెప్పాడు కదా! నారీజనాలకు అవమానంలో పరాకాష్ఠ అనదగిన అటువంటి అవమానం ద్రౌపదికి కలిగితే ఇక కావలసిం దేమిటి? ఎదుట ఉన్న భర్తలకు అంతకంటె తలవంపులేమి కావాలి? కర్ణుడి సూచనకు దుర్యోధనుడు ఉబ్బిపోయాడు. ఆవేశం కళ్ళు కప్పింది. దుర్యోధనుడు దుశ్శాసనుడిని పిలిచి 'ఇప్పాండవులయు, ద్రౌపదియు వస్త్రంబు లపహరింపు'మని ఆజ్ఞాపించాడు. దీనికి కారణం కర్ణుడే.

అంతటితో ఆగక ద్రౌపది నుద్దేశించి

తే. 'తరుణి! యేవురకంటె నొక్కరుఁడ భర్త । యగుట లగ్గు; జూదంబున నాలి నోటు
వడనివానిఁగాఁ దగు భర్తఁ బడయు మింక' । ననుచు రాధేయుఁ డుల్లసమాడె నంత!'**(సభా.3.246)**

ఈ మాటలు పాండవ హృదయపుట భేదనం చేశాయి. ద్రౌపదికి అవమాన హేతువులయ్యాయి. దుర్యోధనుడికి సంతోషకారకా లయ్యాయి. 'తగు భర్తఁ బడయు మింక!' అన్నమాటలు మాయాద్యూతంలో విజయుడై ఉన్న దుర్యోధనుడి పరంగా సూచించబడ్డాయి. దానితో దుర్యోధనుడు పట్టపగ్గాలు లేక విజృంభించాడు.

ఉ. 'అమ్మదితన్ విభీతహరిణాక్షిఁ గలాపవిభాసి కేశభా
రమ్మున నొప్పుదానిఁ దన రమ్యపృథూరుతలంబు నెక్కఁగా
రమ్మని సన్న సేసె ధృతరాష్ట్రసుతాగ్రజుఁడు.' **(సభా. 3.247)**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

దానితో భీముడిచేత సుయోధనుడూ, అర్జునుడిచేత కర్ణుడూ చావటానికి తమ గోతులు తామే త్రవ్వుకొన్నారు. దీనికి మూలకారణం కర్ణుడు దుర్యోధనుడిని సమర్థించటానికై పలికిన పలుకులే. అవి పాండవులకు ఆజన్మాంతం మరపురానివి. భారతంలో ఈతడి పలుకులు పాండవుల హృదయాలలో విరిగిన బల్లెపు ములుకులవలె కలతపెట్టి బాధపెట్టుతూ ఉండటం గమనిస్తాం.

అంతటితో ఆగక ఘోషయాత్రకు దుర్యోధనుడిని ప్రేరేపించినవాడు కర్ణుడు 'అనవరతశీతవాతాతపకర్శితాంగులై బహు దుఃఖసాగరంలో మునిగియున్న' పాండవులను నీవు 'సకల సామ్రాజ్య విభవంబు మెఱసి చని, యందు నీ తేజంబు ఘర్మసమయంబునాటి తపను తేజంబై పగతుర కన్నులు గమర నతిదుస్సహం బగునట్లుగాఁ జేయు' మనీ 'మిత్రజన మోదంబును శత్రుజనఖేదంబునుఁ గదా సంపదలకుం దగియెడు ఫలంబు' అనీ ప్రబోధించి అతడి చిత్తంలో అణగారి ఉన్న మాత్సర్యాగ్నిని మరొకసారి రగులజేశాడు.

తే. 'అతుల సౌభాగ్య పుణ్యసమగ్ర గరిమ । నొప్పుచున్న నీ దేవుల యొప్పు సూచి
ధృతి దఱిఁగి తన్నుఁ దాన నిందించుకొనుచు । హృదయమునఁ బాండవాంగన యెరియవలదె?
(అరణ్య. 5.350)

అని రాజబెట్టాడు. దానితో దుర్యోధనుడి హృదయంలో వెనుకటి పరాభవాగ్ని ప్రకోపించింది. తన ఉన్నతికి మిట్టిపడింది. దానికి కర్ణుడనే ఝంఝూమారుతం తోడైంది.

పై కథాంశాలనుబట్టి కర్ణుడు ప్రతినాయకుడైన దుర్యోధనుడికి సహాయులైనవారిలో ప్రథమగణ్యు డనటంలో ఎటువంటి విప్రతిపత్తీ లేదు. దుర్యోధనుడు సచివాయత్త సిద్ధుడు. కాబట్టి అతడి చరిత్రలో కర్ణాది సచివుల - లేక - సహాయకుల ప్రాధాన్యం అధికంగా ఉండటం సహజం.

లాక్షణికులు పురుషార్థ సాధనలో నాయకుడికి ముఖ్యంగా ఉపచరించేవారిని ఉపనాయకులనీ, అనునాయకులనీ పేర్కొన్నారు. నాయకుడివలెనే ప్రతినాయకుడికి కూడా ఉపనాయకులూ, అనునాయకులూ సహాయకులుగా ఉంటారు. మహాభారతంలో ప్రతినాయకుడైన దుర్యోధనుడికి ఉపనాయకుడుగా కర్ణుడు తీర్చిదిద్దబడ్డాడు.

భరతమహర్షి నాయకుల స్వరూప స్వభావాలను గురించి నిర్దేశించాడే కాని కడమవారిని గురించి తలపెట్టనేలేదు. కథానాయకుడితోపాటు తరువాత రాదగినవాడూ - రామాయణంలో సుగ్రీవుడివలె ప్రత్యేక వృత్తాంతం కలిగి ఉన్నా రాముడికి తోడ్పడేవాడు - అంటే ఉపవృత్త నాయకుడు - ఉండవలసి ఉంటుందని మొదట గుర్తించినవాడు ఆనందవర్ధనాచార్యులు. ఆయన "కథానాయకః ధీరోదాత్తాది భేదభిన్నః పూర్వః తదనంతరోవా" అని చెప్పి, కథానాయకులు ఇరువురనీ, వారు 'పూర్వ' (ప్రధాన) నాయకుడనీ, 'తదనంతర' కథానాయకు డనీ నిర్దేశించాడు. కాని, ఆ 'తదనంతర' కథానాయకుడు ఎట్లా ఉండాలో 'ధీరోదాత్తాది భేద భిన్నః' అనే పదంతో సూచించాడు కాని ఇదమిత్థమని నిర్ణయించలేదు. ఆ తరువాత ధనంజయుడు అట్టి 'తదనంతర' నాయకుడి నామస్వరూప నిరూపణం చేయదలచి కామశాస్త్రం నుండి- అందులో పేర్కొన్న నాయకసహాయకులలో ప్రధానుడైన 'పీఠమర్దు' డిని గ్రహించి, అతడిని ఆ పేరుతో వ్యవహరించటమే

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

కాకుండా అతడు ‘విచక్షణు’డనీ, నాయకుడికి అనుచరుడనీ, భక్తుడనీ, అతడికంటె కించిత్ న్యూనగుణుడౌతాడనీ ఒక లక్షణం ఏర్పరచాడు. కాని, రామచంద్రుడు ఉపకథాబంధానికి నాయకుడైనవాడిని ధనంజయుడివలె పీఠమర్దుడు అని పిలవటానికి (అతడు కామశాస్త్ర మాత్ర ప్రయోజ్యు డనదగినవాడని కాబోలు) సంకోచించి, మిగిలిన లక్షణాలను పేర్కొనక అగ్ర్యనాయకుడికంటె కించి దూనవృత్తం కలవాడనీ, ‘అముఖ్యనాయకు’ డనీ తెలిపాడు. భోజరాజు కూడా అట్లాగే భావించి “తతః కైశ్చిద్గుణైర్హీనః పూజ్య శ్చైవోపనాయకః” అని చెప్పి, అభినవగుప్తపాదుడు ప్రతిపాదించిన ‘ఉపనాయక’ పదంతో అతడిని వ్యవహరించాడు. శారదాతనయుడు “పతాకానాయక స్తేషా ముపనాయక ఉచ్యతే । తస్యై వాను చరో భక్తః కించి దూనశ్చ తద్గుణైః” అని స్పష్టంగా ఉపనాయక లక్షణాలను పేర్కొన్నాడు. అతడు ధనంజయుడి లక్షణంలోని పీఠమర్దుడికి బదులుగా ఉపనాయకుడిని ఆదేశించి, అతడి పతాకానాయకత్వంతోపాటు కడమ లక్షణాలను కూడా అతడివలెనే నిర్దేశించాడు. అందువలన ఉపనాయకుడు ఎప్పటికీ ఉపవృత్త (పతాకా) నాయకుడని ఏర్పడుతున్నది.

ఉపనాయక గుణాలలో “తద్గుణైః” - అనేది ప్రధాన నాయక సామాన్యగుణపదం కాగా, ‘కించి దూనశ్చ తద్గుణైః’ అనేదే అతడి స్వభావాన్ని తెలుపుతూ, నాయక స్వభావంతో గల భిన్నతనుకూడ విశదీకరిస్తున్నది. ‘తస్యైవానుచరో భక్తః’ అనే పదాలు ఉపనాయకుడికి నాయకుడితో ఉండే సంబంధాన్ని నిరూపించటమే కాక అతడి అనుచరత్వంచేత ప్రధానేతివృత్తంలో స్వోపవృత్తం లీనంకాగా అతడు ప్రధాన నాయకుడిని అనుసరిస్తా డనీ స్పష్టమౌతున్నది. భోజరాజు “పూజ్యశ్చైవోపనాయకః’ అనిన దానినిబట్టి ఉపనాయకుడు స్వయంగా ‘పూజ్యుడే’ అయినా “పూజ్యేషురాగో భక్తిః” అనే సూక్తిని అనుసరించి నాయకుడితో తనకు ఏర్పడిన ‘తాద్గుణ్య’ సంబంధంవలన అతడిపై తనకు విశేషమైన అనురాగం అతిశయించగా, నాయకుడిపట్ల పూజ్యభావం కలిగి ఉంటాడని అన్వయించుకొనవచ్చును. అందువలన ఇతివృత్త నిర్వహణంలో నాయకుడికి సహాయుడిగా ఉంటూ, ఉపనాయకుడు తన వృత్తంతో సామాజికులలో పూజ్యభావాన్ని పొందగలుగుతాడని ఏర్పడుతున్నది.

“కథానాయకశ్చ ధీరోదాత్తాది భేదభిన్నః పూర్వ స్తదనంతరోవా” అనే ఆనందవర్ధనాచార్యుల ఆదేశాన్నిబట్టి ప్రధాననాయకుడు ఎట్లా ధీరోదాత్తాది భేదభిన్నుడో, ‘తదనంతరం’ నాయకుడూ-లేక-ఉపనాయకుడూ అట్లే ధీరోదాత్తాది భేదభిన్నుడు కావలసివచ్చునని ఏర్పడుతున్నది. దీనివలన నాయకులవలెనే ఉపనాయకులు కూడా చతుర్విధా లౌతారు. ఉదాత్తుడు ధర్మపురుషార్థసాధనలో సహాయుడౌతాడు. ఉద్ధతుడు అర్థసాధన సహాయభూతు డౌతాడు. లలితుడు కామపురుషార్థ సహాయుడూ, శాంతుడు మోక్షపురుషార్థ సహాయకుడూ ఔతారు. ఈవిధంగా ఉపనాయకు లెప్పుడూ పురుషార్థ సాధనలో నాయకుడికి సహాయభూతు లౌతూ, విధిగా ప్రాసంగికేతివృత్తంలో వ్యాపిత్వం పొందినవారై ఉంటారు. కథావ్యాపిత్వం లేకుండా, ఉపవృత్తాధికారులు కాకుండా ఉంటే ఎవ్వరూ ఉపనాయకులు కాలేరు. వారు సాధారణ నాయక సహాయులు మాత్రమే ఔతారు. మహాభారతంలో విరాట ద్రుపదులు సాధారణ నాయక సహాయకులు. శ్రీకృష్ణుడు ఉపనాయకుడు. భీమాదులు అనునాయకులు.

నాయకేతివృత్తంతో పెనవేసికొన్న వృత్తం కలవాడై నాయకాభ్యుదయంలో అభ్యుదయం పొందుతూ, అతడికి సహాయకుడుగా ఉండేవాడు అనునాయకుడు. అతడు నాయకుడితోపాటు అధికారికేతివృత్తంలో సమవ్యాపకత్వాన్నివహించి ఉన్నా, సమప్రాధాన్యాన్ని వహించని, అస్వతంత్రమైన చరిత్రం కలవాడు. రామాయణంలో లక్ష్మణాదులూ, భారతంలో

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

భీమాదులూ అట్టివారు. ఉపనాయకు డంటే ప్రాసంగికేతివృత్తానికి నాయకుడై అనునాయకుడివలె పూర్తిగా విలీనత పొందజాలని వృత్తంకలవాడై ఉంటాడు.

మహాకావ్యాలలో, ఇతిహాసాలలో, నాటకాలలో నాయకానునాయకోపనాయకుల కెంత ప్రాధాన్యం ఉంటుందో ప్రతినాయకుడికీ, అతడికి సహాయం చేసే అనునాయకులకూ, ఉపనాయకులకూ అంత ప్రాధాన్యం ఉంటుంది. సామాన్యంగా కావ్యాలలో నాయకుడు ధీరోదాత్తుడైతే ప్రతినాయకుడు ధీరోద్ధతుడై ఉంటాడు. ప్రతినాయక విజృంభణంలో అతడికి సహాయకులుగా నిలిచేవారూ, తత్తద్గుణ విశిష్టులై ఉంటారు. కాబట్టి కావ్యనాయకోపనాయక విభాగం ప్రతినాయకోపనాయకులకు కూడా వర్తింపజేయవచ్చును. అట్లా అయితే - మహాభారతంలో ప్రతినాయకుడైన దుర్యోధనుడికి సహాయభూతుడై, ప్రాసంగికేతివృత్తాన్నీ, కథావ్యాపిత్వాన్నీ పొంది, ఉపవృత్తాధికారాన్ని పొంది ఉన్న కర్ణుడు ప్రతినాయక పక్షంలో ఉపనాయకుడు అనదగి ఉన్నాడు. ఇట్టివాడిని ఉపప్రతినాయకుడని వ్యవహరించవచ్చును.

మహాభారతంలో శ్రీకృష్ణుడి వృత్తానికి వలెనే కర్ణుడి వృత్తాంతానికి కూడ ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి ఉన్నది. కర్ణుడు కన్య అయిన కుంతికి సూర్యుడివలన జన్మించి, తల్లిచేత పరిత్యక్తుడై, సూతపుత్రుడుగా ప్రసిద్ధి కెక్కాడు. సహజకవచకుండలధారీ, అసహాయ పరాక్రమశాలీ అయిన అతడిలో సహజక్షత్రతేజం సహస్రకిరణాలతో వెలుగొందుతూ ఉండేది. దానికి గుర్తింపు, గౌరవం కావలసి వచ్చింది. అదే అతడి జీవిత లక్ష్యం. తల్లక్ష్యసిద్ధికై సహాయంచేసి, అతడిని ఆదరించినవాడు దుర్యోధనుడు. అందువలన అతడి బ్రతుకు ఆ సుయోధనుడితో ముడిపడింది. ఉప (పతాకా) నాయకు డెప్పుడూ స్వీయకార్యసిద్ధికై నాయకుడిని ఆశ్రయిస్తాడు. నాయకుడు అతడికార్యాన్ని సాధించిపెట్టుతాడు. ఆ పైన ఉపనాయకుడు నాయక కార్యసిద్ధికి తోడ్పడతాడు. తత్ప్రయత్న విశేషాలచేత అతడికి కథావ్యాపిత్వ మబ్బుతుంది. శ్రీకృష్ణుడు జరాసంధ వధకై పాండవుల సాయం తీసికొన్నాడు. ఆపైన పాండవులకు అతడు అండదండగా నిలిచాడు. రామాయణంలో సుగ్రీవుడు కూడా వాలి వధానంతరం రాముడికి సహాయం చేశాడు. అట్లాగే కర్ణుడి వృత్తాంతం కూడా. కర్ణుడు స్వీయ అస్తిత్వం కొరకు దుర్యోధనుడి సహాయం పొందాడు. అతడిని రాజ్యమేలించే యత్నంలో సహాయాన్ని జీవితాంతం సాగించాడు. అందువలన అతడి వృత్తం స్వతంత్రమైనా నాయకేతివృత్తానికి ఉపపోషకంగా ఉంటుంది.

ప్రతినాయకుడైన దుర్యోధనుడు ధీరోద్ధతుడు కావటంచేత దురహంకారిగానూ, కపటిగానూ, ధర్మవిరహితుడుగానూ చిత్రించబడ్డాడు. అతడిని సమర్థించి ప్రేరేపించిన కర్ణుడి చరిత్రంలో కూడా ఆ ఛాయలు పడకమానవు. కాబట్టి దుర్యోధనుడి దుష్టకార్య సహాయ సాధకుడుగా అతడు నిందితుడయ్యాడు. ధర్మరాజువలె దుర్యోధనుడు ఉభయాయత్తసిద్ధుడు కాడు. చాలవరకు సచివాయత్త సిద్ధుడే. కాబట్టి సుయోధనుడి చరిత్రలో కర్ణుడికి అధికప్రాధాన్యం ఏర్పడింది. కర్ణుడు ఆడించినట్లు ఆడాడు దుర్యోధనుడు. దుర్యోధనుడి మనసెరిగి అతడిని సమయోచితంగా సమర్థించాడు కర్ణుడు. చివరివరకు ప్రతినాయకుడి కొరకు ప్రతిపక్షులతో పోరి ప్రాణాలను అర్పించాడు. కాని, దుర్యోధనుడికి అపకీర్తి మిగిలింది. కర్ణుడికి కీర్తితోపాటు కొంత కళంకంకూడా ఏర్పడినా, విషాదాంత నాయకుడివలె పఠితల సానుభూతిని పొందటం జరిగింది.

2. విషాదాంత వీరుడు:

ప్రతినాయకుడిపై లేని సానుభూతి అతడి ఉపనాయకుడిపై ఎందుకు కలుగుతున్నది? సూక్ష్మంగా పరిశీలిస్తే అతడి వ్యక్తిగత చరిత్రం, అంతర్వర్తనం దానికి కారణాలని తోచకమానదు. విధి కెదురీత ఈదిన విషాదవీరుడు కర్ణుడు. అతడి

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

బ్రతుకులో అతడివలన లాభం పొందినవారే కాని, అతడి మేలు కోరినవారు తక్కువ. అతడు స్వయంగా ప్రజ్వలించిన మహాగ్నిజ్వాల! దాని చుట్టూ చేరిన మిత్రులు గాని, శత్రువులు గాని తల కొక ఇంధనాన్ని ఈవలికి తీసి మంట నార్పటానికి యత్నించినవారే కాని సాదరంగా ఒక్క సమిధను సవరించినవారు లేరు. కర్ణుడు తన అంతర్గతతాపాన్ని తనలోనే దాచుకొన్నాడు కాని పరులకు పంచి ఇచ్చి తాను సుఖించలేదు. అతడు మహావీరుడు, మహాదాత, ఉజ్జ్వలుడు. అతడు స్వతంత్ర నాయకుడై రాణించగలిగినవాడు. కాని, విధి ఆతడి కా అవకాశం ఇవ్వలేదు. ఆతడి ఉజ్జ్వల గుణాలను గుర్తించి గౌరవించినవాడు దుర్యోధనుడు. కాని, అతడు అతడి స్వతంత్ర వ్యక్తిత్వాన్ని మన్నించలేదు; సహించలేదు. అతడు అతడిని స్వప్రయోజనాలకొరకు వాడుకొన్నాడు. అందువలన దుర్యోధనుడి కొరకై కర్ణుడు చేసిన కార్యకలాపమంతా అర్థసాధనైకలక్షితమై శుద్ధధర్మాన్ని విరోధించింది.

కర్ణుడు ధర్మస్వరూపం తెలియని అజ్ఞాని కాడు. అతడు ఎంతటి వీరుడో అంతటి ధర్మజ్ఞుడు. అర్జునుడి కంటె మేటి వీరుడనిపించుకొనాలని అభిలషించాడు. ఆ సాధనకు అతడి సూతకులం అడ్డం వచ్చింది. అతడికి రాచరికం కల్పించినవాడు దుర్యోధనుడు. దానితో అతడికి అర్జున ప్రత్యర్థిగా నిలువగలిగే అర్హత లభించింది. అతడు నిలిస్తే కదా ఆయన లక్ష్యసాధనం! అతడు నిలవాలంటే అతడి ప్రభువైన సుయోధనుడు నిలవాలి. కాబట్టి దుర్యోధనుడిచేత కురురాజ్య మేలించటం అతడి సేవాధర్మమై నిలిచింది. దుర్యోధనుడు ధర్మబద్ధంగా రాజ్యార్హతలేనివాడు. పాండవులు అతడి ప్రత్యర్థులు. వారు ధర్మనిరతులు. ఆ సంగతి ఆతడికి తెలుసు. అయినా పాండవులకు కీడు తలపెట్టితే కాని అతడి సేవాధర్మం, వీరధర్మం నిలువవు. అంపశయ్యమీద ఉన్న భీష్ముడు కర్ణుడితో అతడి జన్మవృత్తాంతాన్ని చెప్పి పాండవులతో కలిసి ఉండుమని హితవు చెప్పినప్పుడు అత డన్నమాట లివి -

ఉ. 'మాటలు పెక్కులాడి, యనుమానము లేక సభం గడంగి ప
ల్మాటుఁ బరాభవించితిఁ; జలంబునఁ బాండవకోటి కెప్పుడుం
జేటు దలంచి యే బలువు సేసితి వైరము; నాకు నింక నీ
వీటికి వారి వీటికిని వెక్కస మయ్యెడు కయ్య మొప్పగున్'.

శా. 'దైవాధీనము సర్వమున్; మనమతిం దప్పింపఁగా వచ్చునే?
నీ వింకన్ నను నొండు వల్కక పరానీకంబుపైఁ బంపు; మ
త్సేవాధర్మము నిర్వహించెద; బలోత్సేకంబు లోకంబునం
భావింపన్ విహరించెదన్; మురరిపుం బార్థుం దలంకించెదన్'. **(భీష్మ. 3.450 - 451)**

'మత్సేవాధర్మము నిర్వహించెద' నన్నాడు కర్ణుడు. కాబట్టి పాండవులపట్ల ద్వేషబుద్ధితో కాక, దుర్యోధనుడు తనను నమ్మి పోషించినందుకు ప్రతిఫలంగా, తన కర్తవ్యంగా పాండవద్వేషాన్ని వహించా డన్నమాట! సేవాధర్మానికి తన జీవిత కుసుమాన్ని అంకితం చేశాడన్నమాట!

అయినా ధర్మనిష్ఠుడైన ధర్మరాజు కురుక్షేత్ర యుద్ధంలో విజయం సాధిస్తాడనీ, అతడే రాజ్యమేల దగినవాడనీ కర్ణుడు భావించినట్లు ఆతడు శ్రీకృష్ణుడితో అనిన మాటలవలన తెలుస్తున్నది.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. 'అనుజులు ఋత్విజులుగ నీ। పని యిటు సేయు మని నీ వుపద్రష్టవుగా
వినుు! కురుకుమార పశు విశ। సనమున రణయజ్ఞ మతఁడు (ధర్మరాజు) సమ్మతిఁ జేయున్'
(ఉద్యో. 4.45)

అని ఉద్యోగ పర్వంలో కర్ణుడు తన మనోగతాన్ని బైట పెట్టాడు.

ఇక్కడ మనం ఒక విషయం గమనించాలి. కౌరవపక్షవర్తులైన భీష్మాదులు పాండవుల ధర్మవర్తనాన్ని బాహాటంగా సమర్థిస్తూనే సేవాధర్మాన్ని ఆశ్రయించి సుయోధన పక్షాన యుద్ధం చేశారు. వారిలో గూఢవర్తనం ఎక్కడా కానరాదు. మరి కర్ణు డట్లా కాదు. అతడి ప్రవర్తనలో కొంత రహస్యం ఉన్నది. కొంత ప్రకాశం ఉన్నది. కర్ణుడి హృదయం గూఢం. దానిలో దాగి ఉన్న రహస్యాన్ని కృష్ణభీష్మాదులు కొన్నిసార్లు గుండెకవాటం తెరచి చూపించారు కాని, ఆ చూపించటం కూడా ఒక రహస్యమే. కర్ణుడి హృదయం కృష్ణుడు, భీష్ముడు ఎరుగవచ్చును కాని, దానిని బయటపెట్టే ఉద్దేశంతో కర్ణుడితో అన్నారా? కాదు. కర్ణుడి హృదయం బయటపెట్టటానికే అన్నారు. దుర్యోధనుడి దుష్టవర్తనాన్ని నివారించాలనే యత్నంలోనే వారన్నారు. దుష్టచతుష్టయంలో ఒక్క కర్ణుడు మారితే భారత కథయే మారిపోతుందని భావించి అన్నారు. ఆ సత్యం ఆ కర్ణుడికి కూడా తెలుసు. వారందరూ కర్ణుడి హృదయంలోని అర్జునజయార్థి అయిన ఉత్సాహతేజాన్ని చల్లబరచటానికై యత్నిస్తున్నారని అతడు తెలియనివాడు కాడు. అట్లా కాకపోతే అతడి జన్మరహస్యం తెలిసికొన్న మహామహు లందరునూ దానిని గుండెలలో దాచికొని అతడికే ప్రత్యేకంగా రహస్యంగా, స్వీయకార్య సాధనోపాయంగా ఎందుకు చెప్పవలసి వచ్చింది? భీష్ముడు కాని, కృష్ణుడు కాని, కౌరవసభలో ఎందుకు ఆ సంగతి చెప్పలేదు? ధర్మజుడికి ఎందుకు తెలియజేయలేదు? కన్నతల్లి కుంతి మూగనోము ఎందుకు పట్టింది? పాండవ రక్షణార్థమే కన్నతల్లి కర్ణ జన్మ రహస్యాన్ని చెప్పింది చాలక అతడిని మృత్యువునోట నెట్టేందుకే యత్నించింది. సూర్యభగవాను డన్నట్లు అతడి జన్మకథ దేవరహస్యం కావచ్చును. లేదా, మానవ రహస్యం కావచ్చును. రాజనీతి రహస్యం కావచ్చును. ఆ రహస్యం అతడి కిచ్చే తిలోదకాలు గాని లోకానికి చాటలేదు. అది అట్లా జరుగుతుందని కర్ణుడికి కూడా తెలుసు. అందరికీ అన్నీ తెలిసినా దానిని రహస్యంగా ఉండేటట్లు చేయటమే విధి నిర్ణయం- 'దైవాధీనము సర్వమున్' అని నిట్టూర్చిన కర్ణుడు విధిజ్ఞుడు కాదంటామా? ధర్మం అతడికి తెలియదంటామా? విధి విలాసం వలన విషాదాంతానికి గురి అయిన వీరశేఖరుడు. విషాదాంత నాయకుడి వంటి వాడు కర్ణుడు!

కర్ణుడి హృదయం దుర్యోధనుడికి తెలియదు: పాండవులకు తెలియదు: విధి అతడి జన్మ రహస్యాన్ని లోకానికి తెలిసేటట్లు చేయలేదు. కర్ణుడు తన హృదయాన్ని లోకానికి చాటలేదు. కాని, పఠితకు రహస్యాలన్నీ తెలుసు. కథలోని ఈ కీలకమే కర్ణుడికి అపారసానుభూతిని సంపాదించిపెట్టింది.

కావ్యాలలో ప్రతినాయకుడు యుద్ధంలో విజితుడు కావటమో, హతుడు కావటమో జరిగితీరుతుందని పఠిత కొక పరిజ్ఞానం మనదేశంలో సామాన్యంగా ఉంటుంది. అట్లాగే ప్రతినాయక పక్షవర్తి అయిన ఉపనాయకుడి వధ సంభావ్యమే అని తలంచబడుతూ ఉంటుంది. కాబట్టి పఠితలు అత డెట్లా జీవించి, ఎట్టి పరిస్థితులలో చనిపోయినట్లు చిత్రించబడుతాడో తెలిసికొనటానికి ఉత్సుకులై ఉంటారు. ప్రతినాయక పక్షం నాయకపక్షంవారికి అడుగడుగునా అగ్నిపరీక్షలు పెట్టగల విగ్రహశక్తీ, ధైర్యసాహసాలూ కలిగి జీవించగలగటమే జీవించటం అనబడుతుంది. శక్తివంచన లేకుండా పురుషకారం చేస్తూ

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

నాయకుడితో పోటీపడి, ఓడి శరణు వేడటమో, ప్రాణా లర్పించి పరువు కాపాడుకొనటమో కావాలి. కర్ణుడు శత్రువులకు సింహస్వప్నమై బ్రతికాడు. చివరకు రణనిహతుడయ్యాడు. ఆ రణమరణం కరుణారసపూరితం. ఎంతటివాడు ఎట్లా మరణించాడని సహృదయులు కన్నీరు కారుస్తారు.

ధర్మరాజుకు దుర్యోధను డంటే భయం లేదు కాని, కర్ణు డంటే కలవరపాటు. అరణ్యాజ్ఞాతవాస కాలంలో-

సీ. ‘పదుమూఁడు వర్షముల్ పగలును రేలును । గర్ణుదర్పం బెట్లు గడతు నొక్కొ!
యనుచింతఁ జేసి యాహారనిద్రలు లేక । పరితాప మందితిఁ; బశువుఁ జేయ
విప్రులు పట్టరా వెఱ సొచ్చి యొదిఁగెడు । గవయంబు చాడ్పునఁ గర్ణ భీతి
నుల్లల నుడుకుచు నుండుదుఁ గర్ణుండు । విడువక మోమున వ్రేలునాకు’. **(కర్ణ. 3.33)**

అని చెప్పుకొన్నాడు. కర్ణుడి శరపాండిత్యమే పార్థుడిచేత తపస్సు చేయించింది. పాండవ వీరులందరూ అంతో ఇంతో యుద్ధాలలో ఓడించబడినవారే. అందరికంటె అవమానం పొందినవాడు ధర్మరాజు. అందరికంటె భయపడ్డవాడు అర్జునుడు. యుద్ధంలో కర్ణుడికి ఓడి, బాణాఘాతాలకు గురి అయి శిబిరానికి తిరిగివచ్చిన ధర్మరాజు, అతడిని చంపివస్తానని శపథంచేసి వెళ్ళిన పార్థుడు తనను పలకరించటానికి మధ్యలోనే తిరిగిరాగా అర్జునుడితో కోపంతో అన్నమాటలు కర్ణ ప్రతాపానికి ఆతడు పడిన భయాన్ని తెలిపాయి.

క. ‘విను! కర్ణున కే నోడితి । నన నేటికి? నీవు నోడి; తనిలజ మాద్రీ
తనయులు మున్నే యోడిరి; । మనతోఁ గూడంగఁ గంసమర్దనుఁ డోడెన్.’

క. ‘కావున మన మిఁక ననికిం । బోవం బని లేదు; విపినభూమికిఁ జని య
చ్చో వెఱపు దక్కి తపసుల । మై విచ్చలవిడిఁ జరింత మందఱముఁదగన్’.

క. ‘కాదేని బిరుదు లాడక । సాదులమై వినయ మొప్పఁ జని కురునాథుం
డేది పనిచినను జేసి ద । యాదృష్టి నతండు చూచున ట్లుండఁదగున్.’ **(కర్ణ. 3. 53-55)**

నాయకుడు ఓడితే అనునాయకులూ, ఉపనాయకులూ కూడా ఓడినట్లే పరిగణించుమన్నాడు ధర్మరాజు. దానికి ప్రతిగా అనునాయకుడు కాని, ఉపనాయకుడు కానీ శత్రువు నోడించి నాయకుడికి ఫలం దక్కించాలి. ఆ స్థితిలో అర్జునుడు అన్నమాటలు గమనించదగినవి.

తే. ‘పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిదిఁ గర్ణుఁ । డుగ్రమూర్తియై వెలుఁగుచునున్నవాఁడు;
మన రథం బిష్టు మాధవ! మరలనిమ్ము; । బ్రతికియుండిన శుభములు వడయ వచ్చు’. **(కర్ణ. 3.18)**

అట్లని కర్ణుడిని అర్జునుడోడించలేడని కాదు. ఈ మాట లన్నది కర్ణుడి చివరినాటి యుద్ధంలోనే. అంతకు ముందు కర్ణుడిని చూచి పార్థుడు భయపడిన ఘట్టం అరుదు! కర్ణుడు అర్జునుడిచేత ఓడించబడని ఘట్టం కూడా అరుదు! కాని. ఆనాడు కర్ణుడితో యుద్ధమనగానే పార్థుడికి నఖశిఖాపర్యంతం ముచ్చెమటలు పట్టాయి. కర్ణుడికి దీటైన వీరుడు శ్రీకృష్ణు డొక్కడే అనీ అంటూ, ‘నీ (ధర్మరాజుయొక్క) నేర్పు, భీము లావు. నరుని విలుబల్మి యతనికి (కర్ణుడికి) హరికిఁ గల్గు’నని నారదుడు లెక్కవేసి చెప్పాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఇటువంటి మేటివీరుడు, పురుషకారం వెలార్చి, కురుక్షేత్రంలో అర్జునుడితో తలపడి ఘోరయుద్ధం చేశాడు. విక్రమం ప్రదర్శించినా విధిచాలక అతడు నేలకూలాడు. నాయకపక్షంవారి తీవ్రయత్నానికి ఏకైక హేతువు కావటం కంటె వీరుడికి కావలసిన గుర్తింపు మరే ముంటుంది? అట్టివాడు ప్రతినాయకోపనాయకుడైతే బ్రతుకవలసిన దానికంటె ఘనంగా బ్రతికినట్లే. అట్టి కర్ణుడికి - పరశురాముడి వద్ద భార్గవాస్త్రాంతం బాణవిద్య నభ్యసించిన జోదుకు - కృష్ణుడి మాయచేత ఇంద్ర దత్తమైన శక్తి, సర్పముఖాస్త్రం, రౌద్రమంత్రపూరితమైన బాణం వమ్మైపోవటంతో కన్నీరు నిండింది. రథచక్రం నేలలో క్రుంగటంతో మనసులో ధైర్యం కుంటువడింది. భార్గవాస్త్రం స్ఫురించకపోవటంతో సర్వం ముగిసింది. కఠినమైన విధి కసితీర్చుకొన్నప్పుడే కరుణమాలిన శత్రువు కుత్తుక త్రెంచటంతో కర్ణుడి కన్నుమూత కరుణారసభరితమై పోయింది. కన్నీరు కార్చే కొడుకులు కూడా కదనరంగంలో కన్నులు మూశారు. మిత్రుడైన రారాజు ‘హే కర్ణా!’ అంటూ అందరిబదులు తానొక్కడే ఎలుగెత్తి శోకించాడు.

మహాభారతకథలో కర్ణుడు చివరకు మరణించటం కంటె మరొక ప్రత్యామ్నాయం లేదు. కర్ణుడుండగా దుర్యోధనుడికి చావు లేదు. ధర్మరాజుకు విజయం లేదు. కథకు ప్రగతి లేదు. ఒకవేళ కర్ణుడికంటె ముందే దుర్యోధనుడు చనిపోతే కర్ణుడు బ్రతికి ఫలం లేదు. పైపెచ్చు ధర్మరాజుకు రాజ్యసిద్ధి లేదు. అంటే నాయకుడికి ఫలభుక్తి లేదు. ఇన్ని లేములకు కలిమి కలిగించింది కర్ణుడి విషాదాంతం. ఉపనాయకుడుగా ఇతిహాసంలో ఉపజీవించి, ప్రతినాయక ప్రతిష్ఠను పెంచి, శత్రుపక్షంనుండి ప్రశంసలు పొంది, ప్రతినాయక సహాయకుడిగా మాత్రమే కాక, స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి గల వీరుడుగా రాణించిన కర్ణుడు భారత పాత్రలలో విశిష్టుడు. ఉపప్రతినాయకుడుగా ఉజ్జ్వలవృత్తాన్ని నిర్వహించి అపార ప్రతిష్ఠను గడించిన విషాదవీరుడు కర్ణుడు. అందుకే ‘కర్ణుడు లేని భారతం’ భారతమే కాదని విజ్ఞుల వివేచన! కర్ణుడి తల భారతమనే నానుడి ఏర్పడింది.

3. కర్ణపర్వం ఒక ప్రబంధం:

మహాభారతేతిహాస నాయకులైన పాండవుల చరిత్రను పుట్టిందిమొదలు గిట్టేంతవరకు పురుషార్థ సాధనరూపమైన జీవితవివరాలతో వర్ణించటం ఇతిహాస లక్షణం. అట్లాగే భారతవీరుల చరిత్రలుకూడా పుట్టిందిమొదలు గిట్టేంతవరకూ ప్రధానకథకు పరిపోషకంగా సాగటం కూడ ఇతిహాస కథావిశేష స్వభావం. అందులో యుద్ధపర్వాలకు ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి ఉన్నది. నాయక ప్రతినాయక పక్షాలవారు విజయం కొరకు ప్రతిదినం చేసే యుద్ధ ప్రయత్నం ఒక రసవత్తర ఘట్టం కావచ్చును. కౌరవపక్షంలోని సర్వసైన్యాధ్యక్షుడు చేసే యుద్ధవ్యూహాలూ, విజయఘట్టాలూ, విఫలయత్నాలూ, ఫలితాంశాలూ కలిసి ఒక స్వయంసమగ్రమైన ప్రబంధంగా రాణిస్తుంది. ఆ దృష్టితో చూస్తే భీష్మద్రోణ పర్వాల వలెనే కర్ణపర్వం కూడా ఒక ప్రబంధం!

ఇతిహాసంలో భాగమైన ప్రబంధంలో కానవచ్చే ప్రధానాంశాలు:-

(1). ఇతిహాస స్వభావాన్ని వ్యక్తీకరించే కథకశ్రోతృసంబంధ నిర్వహణం.

(2). ఆఖ్యాన కథాకథన చాతుర్యం.

(3). ఆఖ్యానానికి అనుకూలమైన ఉపాఖ్యానాల కథనం.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

(4). నాటకీయతను పోషించే సంభాషణ సంవిధానం.

(5). వర్ణనా వైదగ్ధ్యం: రచనాశిల్పం.

(6). రసరామణీయకం.

ఇవన్నీ కర్ణపర్వం కర్ణపర్వం (చెవులపండుగ - వినటానికి ఇంపు కలిగించేది) కావటానికి తోడ్పడ్డాయి.

(1). ఇతిహాస స్వభావం:

ఇది ఇట్లా జరిగింది అని చూచి చెప్పిన కథనం ఇతిహాస స్వభావం. భారతయుద్ధ పర్వాలలో కథకుడు సంజయుడు. ప్రథమశ్రోత ధృతరాష్ట్రుడు. కథకుడు చూచినదానిని కాలక్రమ పద్ధతిలో చెప్పుతుంటాడు. శ్రోత ఆసక్తితో కొన్ని వివరాలు అడుగవచ్చును. లేదా, ఒక ఘట్టాన్ని ముందుగా చెప్పుమని అడుగవచ్చును; లేదా, ఎక్కడైనా ధర్మసందేహంగాని, అనుమానంగాని కలిగితే దానిని తీర్చికొనటానికి కొన్ని ప్రశ్నలు వేయవచ్చును; లేదా; వింటున్న సన్నివేశాలకు స్పందించవచ్చును. లేదా, కొన్ని విషయాలు చర్చించవచ్చును. ఇంత వైవిధ్యంతో కూడుకొన్న శ్రోతృ ప్రవృత్తిని సర్వాంగసుందరంగా ధృతరాష్ట్రుడు ప్రదర్శించటం కర్ణపర్వంలో విశేషం. మచ్చుకు కొన్ని ఉదాహరణలు:

(అ) శోకోపహతుఁడైన ధృతరాష్ట్రుడు తన సంశయం తీరేటట్లు కర్ణుడి మరణానికి ముందు చనిపోయిన వారిని స్పష్టంగా పేర్కొనుమని అడిగాడు. దీనివలన ఈ పర్వపూర్వరంగ సంస్మరణానికి వీలయింది.

(ఆ) కర్ణుడి మరణవార్త విని ధృతరాష్ట్రుడు హాహాకారాలు చేస్తూ దుఃఖించాడు. కర్ణుడిని ప్రశంసిస్తూ విలపించాడు. మరణోద్యుక్తు డయ్యాడు. ద్రోణుడు గతించినప్పుడు కూడ ఇంతగా బాధపడలేదు. సంజయుడు ఓదార్చగా తేరుకొని, పెక్కు భంగుల నెవ్వగలు బయలుపడేటట్లు పలికి కర్ణుడు చనిపోయిన విధాన్ని వివరంగా వినిపించుమని కోరాడు.

ఉ. 'పాండవకోటి సూతసుతుపై నడతెంచిన చంద మెట్టు? లా
ఖండలసూతి సర్పముఖ కాండము తాఁకున రూపుమాసి పో
కుండుట యెట్లు కల్గె? సమరోద్ధతి దక్కటి నల్వురందు నె
ట్లుండె బలద్వయంబు? నెటు లోపి పెనంగె దినద్వయంబునన్?' **(కర్ణ. 1.46)**

ధృతరాష్ట్రుడు వేసిన ఈ ప్రశ్న కర్ణపర్వంలోని కథాంశాల ప్రాధాన్యాన్ని నిర్దేశిస్తూ, కీలకాంశ విస్తరణకు మార్గం చూపింది.

(ఇ) దుర్యోధనుడివైపున్న వీరులు పడిపోతున్నా, కౌరవులవైపు మహావీరులు పోరాడుతున్నా పాండవులలో ఒక్కడుకూడా కీడుపొందకుండా ఉండటాన్ని సహించలేక 'దైవం బలవంత' మయింది అని నిట్టూర్చాడు. విదురుడు ఆ పరిస్థితుల కన్నింటికీ ధృతరాష్ట్రుడే మూలకారణమని పలికాడు. ధృతరాష్ట్రుడు మరేమీ మాట్లాడలేక రెండవనాటి యుద్ధం ప్రారంభించే సందర్భంలో కర్ణుడు ఆలస్యంగా రణరంగానికి రావటానికి వెనుకనున్న కారణాన్ని తెలుపుమని కోరాడు. ఈ ప్రశ్న కర్ణుడికి శల్యుడిని సారథిగా ఉండటానికి దుర్యోధనుడు చేసిన ప్రయత్నాన్నీ, శల్యుడు పెట్టిన నియమాలను గురించి వివరంగా చెప్పటానికి కథనంలో అవకాశం కలిగించింది.

(ఈ) భీముడు కర్ణుడిని యుద్ధంలో మూర్ఛితుడిని చేసి నాలుక కోయబోగా శల్యుడి హితబోధను విని అతడు ఆ ప్రయత్నం నుండి విరమించాడన్న వార్తను విని ధృతరాష్ట్రుడు పొందిన స్పందన విశిష్టమైనది.

క. 'పాండవుల నాజి నోర్చు ని । తం డని మీ రాజు సూతతనయునిఁ బొగడున్;
గం డడఁచె భీముఁ; డిట్టి మ । గండు గలఁడె? పిదప నెట్లు గయ్యము సెల్లెన్?' **(కర్ణ. 2.215)**

'ఇట్టి మగండు గలఁడె?' అనే వాక్యం కర్ణుడి కెంతగా వర్తిస్తుందో, భీముడికి కూడా అంతగా వర్తిస్తుంది. అయితే ఒకరి అర్థంలో అధిక్షేప వాక్యం! రెండవవారి అర్థంలో ప్రశంసావాక్యం ఔతుంది! స్పందనను మెరుపువలె ఒకపద్యంలో నిబంధించి పఠితలలో దాని కాంతి ననుభవించే స్ఫూర్తిని ప్రసాదించటం ఈ రచనా ప్రయోజనం.

(ఉ) ధర్మరాజు కర్ణుడితో పోరి ఓడిపోయి పలాయనం చిత్తగించగా ధృతరాష్ట్రుడు సహజశ్రోత వలె ఆసక్తితో ఇట్లా అన్నాడు:

ఆ. 'మొదలిరాజు సభయముగ నిట్లు సమరంబు । దొఱఁగి చనియె నట్టె పెఱబలంబు
దొరలు నిలిచిపోరు టరిది; యనంతర । వర్తనంబు విప్రవర్య చెపుమ!' **(కర్ణ. 2.397)**

ద్వితీయాశ్వాసాంతాన ఈ ప్రశ్న నడిగించి, సమాధానం తృతీయాశ్వాసంలో మొదలుపెట్టటం భావికథలో ఆసక్తిని పెంచటం కొరకే. ఇది ఆశ్వాసవిభాగంలో పాటించే కథనశిల్పం.

(ఊ)క. 'అనిలజునకుఁ జాలఁడె నా । తనయుఁడు? మోసంబు గాక ధర్మజుఁ డ ట్ల
బ్బినఁ బోనిచ్చుట రాధా । తనయునకున్ బుద్ధి యగునె? తప్పెం దప్పెన్'. **(కర్ణ. 3.3)**

కర్ణుడు ధర్మరాజును చంపకుండా వదలిపెట్టినందుకు మూలకారణం తెలియక ధృతరాష్ట్రుడు వ్యక్తం చేసిన అనుమానం ఇది. ఇది కథలో ఎంత ప్రాముఖ్యాన్ని కలిగి ఉంటుందో కర్ణుడి శీలచిత్రణంలో కూడా అంత వైశిష్ట్యాన్ని పొంది ఉంటుంది.

2. ఆఖ్యాన కథాకథన చాతుర్యం:

మహాభారతంలో కర్ణుడికథ ఆరు ఘట్టాలలో అద్భుతంగా ప్రకాశిస్తుంది. 1. సూర్యుడివరంతో కన్య అయిన కుంతికి పుట్టి ఆమెచేత పరిత్యక్తుడై రాధేయుడై పెరగటం; జన్మరహస్యం దేవరహస్యంగా మిగలటం. 2. గురువుల వద్ద వివిధాస్త్ర శస్త్ర పాండిత్యాన్ని సాధించటం. 3. బ్రాహ్మణ భార్గవాదుల వలన కలిగిన శాపాల వృత్తాంతాలు. 4.దుర్యోధనుడితో స్నేహం చేసి, ఆతడికొరకు చేసిన యుద్ధాలలో కలిగిన విజయ పరాజయాలు. 5. కురుక్షేత్ర యుద్ధంలో క్రమంగా శాపాల ప్రభావాలకు గురికావటం. 6. కర్ణమరణానంతరం అతడిని గురించిన ప్రశంసలు, స్మృతులు, జన్మరహస్య ప్రకాశనం. లోకప్రకాశకుడైన సూర్యుడికి జన్మించినా కన్న తల్లిదండ్రుల పేర్లు బయటపడకుండా చీకటిలోనే కర్ణుడు జీవించాడు. ఎడనెడ కొందరికి ఆతడి జన్మరహస్యం తెలిసినా అది ప్రకటితం కాకుండా దేవరహస్యంగానే మిగిలిపోయింది. అతడికి అస్త్రాలెన్ని ఉన్నాయో శాపాలు కూడా అన్ని తగిలాయి. అతడిని మిత్రుడిగా మన్నించి అంగరాజ్యాభిషేకం చేసిన దుర్యోధనుడి హృదయాన్ని మెప్పించటానికి ఎన్నో వ్యూహాలు పన్నాడు, యుద్ధాలు చేశాడు. జయాపజయాలను పొందాడు. అయితే అతడు సేవాధర్మానికే అంకితమయ్యాడు. అతడు మహాదాత. పుట్టుకతో వచ్చిన కవచకుండలాలను సైతం ఇంద్రుడికి దానం చేసి

దానకర్ణు డనిపించుకొన్నాడు. కురుక్షేత్ర యుద్ధం సంభవించటానికి దుర్యోధనుడి దురాలోచనం ఎంత కారణమో, కర్ణుడి దుర్నీతి అంత కారణమైంది. సంధియత్నం చేయటానికి వచ్చిన కృష్ణుడిని బంధించే యత్నానికి మూలకారణం కర్ణుడే. దుర్యోధనుడికి అంతటి ఆప్త మిత్రుడు మరొకడు లేడు. అయినా, ప్రభుసేవాధర్మం కంటె స్వీయధర్మాన్ని కలుషితం కాకుండా రక్షించుకొన్న ఆత్మాభిమాని. అతడి తపస్సులు, అస్త్రబలాలు, శాపాలు ఎన్ని ఉన్నా కుంతి కర్ణజన్మరహస్యాన్ని ఎంత భద్రంగా దాచిందో అట్లాగే తన శాపరహస్యాలను కడుపులో దాచుకొని తల్లిపోలికలను ప్రకటించాడు. రహస్యంగా తల్లికి పార్థుడిని తప్ప మిగిలిన పాండవులను చంపనని మాట ఇచ్చాడు. ఇవన్నీ దుర్యోధనుడికి తెలియవు. అందువలన కర్ణుడు ద్విపాత్రాభినయం చేసిన నాయకుడయ్యాడు. అయితే ఎన్ని శాపాలున్నా, అన్ని వరాల్లాగా ఆయుధ సంపత్తిని సంపాదించుకొన్నాడు. అస్త్రాలలో ముఖ్యమైనవి ఇంద్రదత్తమైన శక్తి, నాగాస్త్రం. ఈ రెండింటినుండి తప్పించుకొని అర్జునుడు ప్రాణాలతో బయటపడటం అసాధ్యమని భావించాడు. కాని, శ్రీకృష్ణుడు తన దివ్యమాయతో ఆ రెండింటిని విఫలం చేశాడు. కర్ణుడి జీవితాన్ని అర్జునుడితో ముగింపజేశాడు. కర్ణుడి పరాక్రమాన్ని తలచి ధర్మరాజు నిద్రపోలేదు; కర్ణుడు కన్నుమూసేంతవరకు కృష్ణుడు కనురెప్ప వేయలేదు. కర్ణుడిని చంపి శపథం నెగ్గించుకొనేంతవరకు అర్జునుడు శాంతితో ఉండలేదు. వెలుగునీడల కర్ణజీవితం విధి నిర్వహించిన వింతనాటకం; మంత్ర ప్రభావంతో పుట్టిన మహావీరుడు అంతం కావటానికి విధి నిర్వహించిన వింతతంత్రం ఎంత నడిచిందో తెలిపే కర్ణవృత్తాంతం ఆద్యంతం అద్భుతం. శాంతిపర్వంలో నారదమహర్షి ధృతరాష్ట్రుడితో కర్ణసంహారం ఎంతమంది ఎన్నివిధాలుగా చేశారో పేర్కొన్నాడు.

చ. ‘వినుము నరేంద్ర! విప్రు డలివెన్; జమదగ్ని సుతుండు శాప మి
చ్చె; నమరభర్త వంచనము సేసె; వరం బని కోరి కుంతి మా
న్చె నలుక; భీష్ముఁ డర్ధరథుఁ జేసి యడంచెఁ; గలంచె మద్ర రా
జనుచిత మాడి, శౌరి విధి యయ్యె, నరుం డనిఁ జంపెఁ గర్ణునిన్’. **(శాంతి. 1.35)**

శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడితో అన్నట్లుగా లోకంలో బహుళ ప్రచారంలో ఒక చాటువు కూడా ఉన్నది.

క. ‘నరుచేతను, నా చేతను । వర మడిగిన కుంతిచేత, వాసవుచేతన్
ధరచేత, శల్యుచేతను । అరయంగా కర్ణుఁ డీల్గె నార్వుర చేతన్’’

ఈ పద్యానికి అంత ప్రజాదరణం రావటానికి కారణం ఆ మాటలు కృష్ణుడు చెప్పినందుకే. కృష్ణుడు పాండవ సహాయకుడుగా కాక, ‘శౌరి విధియయ్యె’ నని చెప్పిన నారదోక్తులలోని సత్యాన్ని ప్రజలు నమ్మారు కాబట్టి. అంటే కర్ణుడి మరణానికి తెరవెనుక వ్యూహాన్ని విరచించిన విధి కృష్ణ డనేమాట సత్యం కాబట్టి. విధి మాటకు తిరుగులేదు కాబట్టి. విధి-అదృష్టానికీ, భగవంతుడికీ మారుపేరు.

మానవుడు చేసే శుభాశుభ కర్మలలో విధి జోక్యం చేసికొనడు. కాని, వాటి ఫలాలను అతడు అనుభవించే విధానానికి సాక్షిగా నిలిచి అది వర్తిల్లేటట్లు చూస్తాడు. అందులో విధి తన కర్తృత్వాన్ని ప్రదర్శించడు. కాని, కర్మకు తగిన ఫలం అనుభవింపచేసే శక్తిగా గోచరిస్తాడు. మహాభారతయుద్ధం ప్రారంభ మయ్యేవరకు కర్ణుడు నిర్వహించిన పాత్ర ధర్మాధర్మ కర్మనిర్వహణ రూపమైనది. వాటి మిశ్రమ ఫలం అనుభవించే భాగం యుద్ధపర్వాలలో సాగుతుంది. మొదట్లోనే భీష్ముడు అతడిని అర్ధరథుడిగా నిర్ణయించాడు. దానికి ఆత్మాభిమాని అయిన కర్ణుడు కోపించి భీష్మమరణానంతరంగాని

యుద్ధంలో పాల్గొనని శపథం చేశాడు. అందుచేత అతడి యుద్ధప్రవేశం ద్రోణపర్వంలో జరిగింది. ద్రోణపర్వంలో కర్ణుడు ఇంద్రదత్తమైన శక్తిని ఘటోత్కచుడిపై ప్రయోగించి ఆత్మరక్షణం చేసికొన్నాడు. దానితో అర్జునుడికి ఒక ప్రాణగండం తప్పిందని శ్రీకృష్ణుడు సంతోషించాడు. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు మరొక రహస్యాన్ని కూడా బయటపెట్టాడు. ప్రతిరోజూ యుద్ధానికి బయలుదేరేముందు శక్తి ప్రయోగంతో ఆనాడు అర్జునుడిని చంపుతానని మిత్రుల ముందు కర్ణుడు ప్రతిజ్ఞచేసేవాడట! కాని, శ్రీకృష్ణుడి మాయాప్రభావం వలన యుద్ధంలో కర్ణు డాసంగతే మరచిపోయేవాడట! అది విధి ప్రదర్శించిన వైష్ణవమాయ!

ద్రోణపర్వంలో శక్తి విరహితు డయ్యాడు కర్ణుడు. కర్ణపర్వంలో ఇక శాపాలు తమప్రభావాలను ప్రదర్శించటం ప్రారంభించాయి. నాగాస్త్రం శ్రీకృష్ణుడి చాకచక్యంతో అర్జునుడి మెడ త్రుంచకుండా కిరీటాన్ని నేలపై పడవేసింది. కిరీటం పడటం తల నేలమీద పడటం వంటిదని ధర్మసూక్ష్మం చెప్పుకొంటే విధి అయిన శ్రీకృష్ణుడు అటు కర్ణుడి కోరికనూ, సర్పాస్త్ర ప్రతీకారాన్నీ కూడా లాంఛనప్రాయంగా తీర్చినవాడయ్యాడు. పార్థుడు బ్రతికాడు. ఇక మిగిలిన శాపాలు వర్తిల్లాలంటే కర్ణుడు జగదేకవీరుడుగా ప్రకాశించాలి; అతడికి దీటుగా అర్జునుడు మహావీరుడుగా రాణించాలి. కర్ణవిజృంభణంతో అతడికి విజయం సిద్ధించే స్పృహ రణరంగంలో ఏర్పడాలి. అర్ధరథుడికి అర్జునుడు సరి అయిన ప్రత్యర్థి కాడు. అయినా, ఆనాడు కర్ణుడు మహారథుడుగా వెలుగొందాలి. అర్జునుడిని ఓడించి చంపివేసే ప్రతాపాన్ని ప్రదర్శించాలి. శాపాల ప్రకారం అప్పుడే రథచక్రం క్రుంగిపోవాలి, భార్గవాస్త్రం స్ఫురించకుండా పోవాలి, మహాస్త్రాలు వమ్ముకావాలి, విధి బలీయమై వక్రించి కర్ణుడు పార్థుడిచేత మృతిచెందాలి. ఈ కార్యక్రమాన్ని పార్థసారథి విధిపాత్రగా నిర్వహించాడు. కాబట్టి కర్ణపర్వం విధి నిర్వహించే కథాసంవిధానం.

విధిపాత్ర నిర్వహించే భగవంతుడు ఎంతటి గడుసరివాడంటే - తాను కారకుడైనట్లుగా గాని, కర్త అయినట్లుగా గాని, ఫలప్రదాత అయినట్లుగా గానీ బయటపడడు. అంటే కర్తృత్వస్పృహను ప్రకటించడు. కాని, జరిగిన కార్యాన్ని, తాను జరిపించిన క్రమాన్ని కల్లాకపటం లేకుండా ప్రకటిస్తాడు. అది లోకులకు విధిలీలగా గాని, విధివంచనగా గానీ తోచవచ్చును. కాని, ఆ రెండింటికీ అతడు అతీతుడుగా ఉండటం విధిపాత్ర నిర్వహించే శ్రీకృష్ణుడి విశిష్టవ్యక్తిత్వం! ఆ వ్యక్తిత్వం వస్తుధ్వని నాశ్రయించి ప్రతీయమానం కావటం కథన చాతుర్యం.

3. ఆఖ్యానానికి అనుకూలమైన ఉపాఖ్యానాల కథనం:

కర్ణపర్వంలో కర్ణార్జునుల బలతారతమ్య నిరూపణ ఘట్టాలు కథానిర్మాణంలో కీలకపాత్ర నిర్వహిస్తాయి. ఈ అంశాన్ని ఉపాఖ్యానాల ద్వారా కూడా పోషించటం ఒక కథాకథన శిల్పం. దుర్యోధనుడు చెప్పిన త్రిపురాసుర సంహారం, శల్యుడు చెప్పిన హంసకాకీయోపాఖ్యానం కర్ణపర్వంలో ఆసక్తికరమైన కథా ప్రయోజనాలను సాధించాయి.

కర్ణుడి మొదటినాటి యుద్ధంలో ద్వంద్వయుద్ధాలు బాగా జరిగాయి. తులనాత్మక పరిశీలనంలో కృష్ణసారథ్యంవలన అర్జునుడు అసాధ్యుడు కావటంచేత కర్ణుడికంటె అతడికి ఎక్కువ విజయావకాశాలు కనబడ్డాయి. అందువలన రెండవనాటి ఉదయం కర్ణుడు శల్యుడిని తన రథసారథిగా ఉండేటట్లు ఒప్పించుమని దుర్యోధనుడిని కోరాడు. శల్యుడు ప్రశంసాప్రియుడనీ, అభిమానధనుడనీ, ఇచ్చినమాటకు కట్టుబడతాడనీ తెలిసిన దుర్యోధనుడు అతడిని సముచిత సంభాషణతో ఒప్పించాడు. ఆ ఒప్పించటానికి అతడు మూడంచెల పథకాన్ని ముందుకు తెచ్చాడు.

1. శల్యుడి వ్యక్తిత్వాన్ని ప్రశంసించి, కర్ణసారథ్యం నిర్వహించవలసిన ఆవశ్యకతను ప్రస్తావించి శల్యుడిని ప్రార్థించి అతడిని సుముఖుడిగా చేసికొనటానికి ప్రయత్నించటం.

సీ. 'సత్యవ్రతంబును, శాత్రవ దుర్దశా । పాదనంబును, మహాభాగతయును
నీకు నైజంబులు; నాకుఁ బెద్దయుఁ గూర్తు । గావున ని న్నేను గారవించి
వినతుండ నై వేఁడికొనియెద, రాజుల । నడుమ నీ దగు సౌమనస్య మెఱిఁగి
యర్జును ననిఁ దెగటార్పఁగ వలయుట । యూహించి, సంభృతోత్సాహలీలఁ

ఆ. గావు మితని' ననుచుఁ, గర్ణునిఁ జూపి యీ । తని రథంబు గడపు మనఘ! యిట్టు
లైన నితఁడు పగఱఁ బోనీక పొదివి య । స్ఖలిత గతుల నొంపఁ జంపఁ జాలు'. **(కర్ణ. 1.245)**

భీష్మద్రోణులు పోయిన తరువాత పలుచబడిన కౌరవసైన్యంతో జయాన్ని కోరే దుర్యోధనుడు కర్ణుడినే నమ్ముకొన్నట్లే పేర్కొని, ఆ విజయాన్ని సాధించిపెట్టే కర్ణసారథిగా అంగీకరించుమని శల్యుడిని ప్రార్థించాడు.

2. శల్యుడు సూతకులజుడికి సారథ్యం చేయటం అవమానకరమనీ, పరాక్రమంలో కర్ణుడి కంటె తానే మిన్న అనీ, అవసరం వస్తే సర్వసైన్యాధ్యక్ష పదవి నిర్వహించగలిగినవాడ ననీ, కర్ణుడు తనలో పదునారవ అంశానికికూడా సరిపోడనీ పలికి కర్ణపక్షపాతంతో తనను అవమానించటం తగదని తన అసమ్మతిని తెలిపాడు. అతడి అసమ్మతిని మాన్పే నిపుణమైన సమాధానాన్ని సహేతుకంగా చెప్పి అతడిని ఒప్పించటం రెండవ అంచె.

'శల్యుడా! నిన్ను మించిన రథికు లెవరున్నారు? కర్ణుడు మాత్రం అంతేకాదా? బలవంతులైన శత్రువులకు హృదయశల్యంగా ఉండేవాడివి కాబట్టి నీకు శల్యు డనేపేరు సార్థకమయింది. నా అభిప్రాయం వినుము. అర్జునుడి కంటె రథికగుణాలలో కర్ణుడు గొప్పవాడు. అశ్వహృదయ పరిజ్ఞానంలో కృష్ణుడికంటె నీవు అధికుడవు. అర్జునుడికి ప్రతివీరుడిగా కర్ణుడిని నిలిపాము కాబట్టి కృష్ణుడి ఎత్తులకు ఎదురు ఎత్తులు వేసి, విజయం సాధించటానికి నిన్ను కోరాను. ఆ పని నీవు తప్ప మరొకరు చేయలేరు' - అని ప్రశంసించాడు. దుర్యోధనుడి మాటలలో అర్జునుడికంటె కర్ణుడు గొప్పవాడనే అంశాన్ని వదలి, తనను కృష్ణుడికంటె అధికుడని గుర్తించినందుకు కృతజ్ఞుడై కర్ణసారథ్యానికి ఒప్పుకొన్నాడు. తన ఒప్పుకోలుకు ప్రతిఫలంగా మరొక కోర్కె కోరాడు.

క. 'జనవల్లభ! యొకసమయము విను । మీతనితోడ నేను విచ్చలవిడిఁ దోఁ
చినమాట లెల్ల నాడుదు; । నను నెగ్గులు వట్టకుండినం బొం దొనరున్'. **(కర్ణ. 1. 255)**

దీనిని దుర్యోధనుడు అంగీకరించాడు. ఇందులో శల్యుడు దుర్యోధనుడికంటె విజ్ఞు డనిపించుకొన్నాడు. బెట్టు చేసి రాజుపై పట్టు సాధించాడు. కర్ణుడు అర్జునుడికంటె ఘనుడని శల్యుడు వాచ్యంగా ఒప్పుకొనలేదు. పైపెచ్చు ధర్మరాజుకు తా నిచ్చిన వాగ్దానానికి అనుగుణంగా దుర్యోధనుడినుండి స్వేచ్ఛాప్రసంగవరం పొందాడు. ఇందులో మరొక అంశం కూడా ఉన్నది. శల్యు డానాడు కర్ణుడితో మాటలాడే పలుకులు బహిర్గతమై దుర్యోధనుడి దాకా చేరే అవకాశం ఉండదు. ధర్మజుడి అంచనా ప్రకారం శల్యుడు సారథిగా నొగలెక్కిన నాడే కర్ణుడి మృత్యువు తప్పదు. ఈ రహస్యం దుర్యోధనుడికి తెలియదు.

కర్ణు డెంత గూఢవర్తనుడో, శల్యుడు కూడా అంత గూఢవర్తను డయ్యాడు. ఇద్దరూ రథిక సారథులుగా కుదరటం విధినిర్ణయం.

(3) శల్యుడికి వరమిచ్చినా రారాజుకు అనుమానశల్యం మనసులో మిగిలింది. కర్ణుడిని తూలనాడుతా డేమో అని లోలోన భయపడ్డాడు. ప్రశంసాప్రియు డైన శల్యుడు కర్ణుడికంటె కూడ ఘనుడని చెప్పటానికీ, రథికుడి కంటె సారథి గుణాధికుడై ఉంటాడని నిరూపించటానికీ ఒక దివ్య ఇతిహాసాన్ని పేర్కొన్నాడు.

i). త్రిపురాసుర సంహారం:

దేవతలు త్రిపురాసుర సంహారం చేయుమని పరమేశ్వరుడిని ప్రార్థించారు. మయుడు భూమండలాన్ని రథంగా చేశాడు. సూర్యచంద్రులను రథచక్రాలుగా అమర్చాడు. సముద్రాన్ని అక్షంగా ఉంచాడు. హిమగిరినీ, వింధ్యపర్వతాన్నీ, సప్తగిరులనూ రథాంగాలుగా తీర్చాడు. టెక్కాన్ని త్రేతాగ్నులతో చేశాడు. గొడుగును మేరుపర్వతంతో నిర్మించాడు. గుర్రాలుగా వేదాలనూ, సంవత్సరాన్ని విల్లుగానూ, బాణంగా వాసుదేవుడినీ చేశాడు. శివుడు తనకు సారథి ఎవరు? అని ప్రశ్నించాడు. 'మీకు నచ్చినవాడిని సారథిగా చేసికొను' మని దేవత లన్నారు. అప్పుడు శివుడు ఇట్లా అన్నాడు:

తే. 'అరయ నెవ్వాఁడు నాకంటె నధికుఁ డతని । మీరు యెఱిఁగి యొనర్పుఁడు సారథిత్వ
మునకు' నని చెప్పుటయు, మహామునులఁ గూర్చి । కొని యమర్త్యులు సంభృతవినయు లగుచు'. **(కర్ణ. 1.287)**

బ్రహ్మదేవుడి వద్దకుపోయి రుద్రరథసారథికి కావలసిన గుణాలన్నీ ఆయనకు ఉన్నట్లు కీర్తించి, అంగీకరించుమని ప్రార్థించి తమను రక్షించుమని కోరారు. అప్పుడు బ్రహ్మ కరుణించి ఇట్లా అన్నాడు.

ఉ. 'మీరు నిజంబు చెప్పితిరి; మిక్కిలి నేర్పును లావు గల్గినన్
సారథి పోరులన్ రథికసత్తముఁ దా గెలిపించు బుద్ధిదో
స్సార విలాస భంగులకు శర్వుఁడు మెచ్చఁగ, నాగమాత్మకో
దార హయంబులన్ నడపెదన్ దనుజుల్ వెఱఁగందునట్లుగన్'. **(కర్ణ. 1.289)**

బ్రహ్మసారథ్యంతో శివుడు త్రిపురాసుర సంహారం చేశాడు. దేవతలు కృతకృత్యులయ్యారు. ఆ కథను దుర్యోధనుడు చెప్పి 'ఇవ్విధంబున లోకహితార్థంబుగా నప్పరమేష్ఠి శివునకు సారథ్యం బనుష్ఠించె; నీవు నటపోలె గౌరవ రక్షణార్థంబుగా రాధేయు రథంబు గడవు; మిక్కర్ణునకు నక్కిరీటికిఁ గృష్ణునకున్ బలశౌర్యంబుల నెక్కుడయిన వాఁడవు; మదీయ జీవితంబును రాజ్యంబును భవదధీనంబులు; వానిం గలిగింపను, జయంబును, సుఖంబును గావింపను నీవ యొడయుండ; విక్కార్యం బాచరించి నన్ను రక్షింపు' మని ప్రార్థించాడు.

ఈ ఉపాఖ్యానం చెప్పి దుర్యోధనుడు - శల్యుడు కర్ణుడికంటె గొప్పవాడే కాక కృష్ణార్జునుల కంటె కూడ గొప్పవాడని పేర్కొని, అట్టి గొప్పవాడే రథసారథిగా ఉండదగినవాడని ఇతిహాస సాక్ష్యంగా నిరూపించి, అతడిని ఒప్పించాడు. శల్యుడు

అంగీకరించటం ఉభయతారకంగా ఉండటం చేత భావికథకు సర్వార్థసాధకంగా అమరింది. వ్యక్తుల బలాబలాలను ఇతిహాస సుందరంగా ధ్వనింపచేయటం ఈ ఉపాఖ్యానం ప్రదర్శించటంలోని విశేషం.

ii). హంస కాకీయోపాఖ్యానం:

రథికులలో అర్జునుడికంటె కర్ణుడు గొప్పవాడని దుర్యోధను డన్నాడు. దానిని శల్యుడు అంగీకరించలేదు కాని, కృష్ణుడికంటె తాను గొప్పవాడన్నందుకు సంతోషించాడు. అయితే, రథమెక్కగానే కర్ణుడికంటె అర్జునుడే మిన్న అని శల్యుడు ఉపన్యసించటం ప్రారంభించాడు. కర్ణుడి బలహీనతలు, ఓటములు మొదలైన వాటిని పేర్కొంటూ అధిక్షేపించటం ఆరంభించాడు. మచ్చుకు శల్యుడి మాటలు కొన్ని.

సీ. 'రోషమహాటోప భీషణ హరితోడ । సమరంబునకు హరిణము గడంగి,
దానధారాభీల దంతావళముతోడ । సంగ్రామమునకు శశంబు గడఁగి,
చండస్వభావోగ్ర వుండరీకముతోడ । నాజికి సారమేయంబు గడఁగి,
దారుణ తుండాతిఘోర గృధ్రముతోడఁ । గలహంబునకు నురగంబు గడఁగి'

ఆ. యడరునట్లు గాదె యస్త్ర కళాసము । జ్జ్వలుఁడు పార్థుతోడ సంగరమున
కీవు గడఁగి యడరు టెల్ల రాధేయ! నీ । కెట్టి బలము నమ్మ నెందుఁ గలదు?' (కర్ణ. 2.42)

శల్యుడి వాక్యాలకు కర్ణుడు స్వాభిమానంతో సమాధానం చెప్పాడు. మచ్చుకు -

సీ. 'అర్జును నస్త్రవిద్యా ప్రమాణంబు నా । యెఱిఁగినయంత నీ వెఱుఁగ; వతని
కొలఁదియు వనమాలికొలఁదియుఁ గాంచి నా । కొలఁదియు నెఱిఁగి వారల మదీయ
దివ్యాస్త్ర బలమునఁ దెగటార్ప నగు నని । యే నిశ్చయించితి; నెట్టు లనినఁ
గడుఁ బెద్దకాలంబు గంధపుష్పాదుల । నర్చించుచున్నాఁడ ననుదినంబు

ఆ. దొనఁ గరంబు భక్తి నునిచిన నున్నది । యహిమయంబు దారుణాస్త్ర; మింత
యంత యనక యెదిరి నాహుతి గొను దాన । జిష్ణు నోర్తు నొండెఁ గృష్ణు నోర్తు'. (కర్ణ. 2.45)

కర్ణుడు స్వీయపరాక్రమాన్ని ప్రతిపాదించుకొంటున్నాడు. అతడి ప్రతాపం ముందు పాండవులను సైతం తేలికగా తీసివేయలేదు. శల్యుడు కూడ కర్ణుడి బలపరాక్రమాలు తెలియని వాడు కాడు, అయినా ధర్మజుడి కిచ్చిన మాటకు బద్ధుడై, కర్ణుడికి హితవు చెప్పటానికి దుర్యోధనుడి అనుమతి పొందినవాడై, రథికుడికంటె సారథి దక్షుడని దుర్యోధనుడు చెప్పిన ఇతిహాస తాత్పర్యాన్ని మరువనివాడై శల్యుడు మూడు మొనల త్రిశూలంవలె మాట్లాడాడు. తనను నిందిస్తూ పలికితే గదతో తల పగులకొడతానని కర్ణుడు బెదిరించినా, మాటలు మానక తాను చెప్పేవి నీతులనీ, వాటిని చెప్పటం సూతధర్మమనీ ఇట్లా అన్నాడు:

ఉ. 'సారథి దక్షుఁడై రథికసారము రథ్యబలంబు నాయుధో
దారత మౌనమున్ రణవిధంబు నిమిత్త శుభాశుభత్వ ని
ర్ధారణమున్ మదిం గని హితం బెఱిఁగించుట నీతి గాన, నీ
వీరసమెత్త నోఁ బలికితేనియుఁ జెప్పుదు సూతనందనా!' (కర్ణ. 2.52)

సారథి స్వభావానికి లక్షణవాక్యం వలె సాగిన ఈ పద్యం పైకి ధర్మసూత్రంగా, లోన భేదమంత్రంగా భాసించే ద్విముఖ వాక్యవిన్యాసం. దీనికితోడు అర్జునుడిని హంసగా, కర్ణుడిని కాకిగా స్ఫురింపజేసి వారిరువురి నడుమగల బలతారతమ్యాన్ని ధ్వనింపజేసే దృష్టాంత రూపమైన కథ (Parable)ను హంసకాకీయోపాఖ్యానంగా చెప్పాడు.

సముద్రంలో ఒక గొప్ప ద్వీపం ఉన్నది. దానిని ధర్మవర్తి అనేరాజు పాలిస్తున్నాడు. ఆ నగరంలో ఒక వైశ్యశ్రేష్ఠుడున్నాడు. అతడు యజ్ఞయాగాలు చేశాడు, శాంతిదాంతులు, కరుణాది ఉత్తమగుణాలు కలవాడు, ధనధాన్యాలతోపాటు దానశీలంకూడా కలవాడు. బహుపుత్రలాభం కలవాడు. అతడి ఇంటిలో ఒక కాకి చేరింది. అతడిపుత్రులు దానిమీద దయతో ఎంగిళ్ళు పెట్టి పొగిడారు. దానితో అది పెరిగి పెద్దదై కడు బలిసి, లోకంలో తనకు సాటివచ్చే పక్షులు లేవని అహంకరించి, ఎవరినీ లెక్కచేయకుండా అనేకవిధాలుగా ఆటలాడుతున్నది.

అట్లా ఉండగా ఒకనాడు గరుత్మంతుడి రెక్కలవంటి రెక్కలబలం గల హంసలు కొన్ని సముద్ర సమీపంలో వాలాయి. వాటిని వైశ్యపుత్రులు చూచి కాకితో ఇట్లా అన్నారు -

క. 'పులుఁగులలో నీ వెక్కుడు । విలసద్గతి నంచ లిట్లు వినువీథిఁ గరం
బెలమిం జనియెడు వీనిం । గలసి పఱచి గెలువవలదె గతుల బహులతన్'. (కర్ణ. 2.56)

తారతమ్యజ్ఞాన రహితులైన వారిమాటలు విని ఎంగిళ్ళు తిని బలిసిన అవివేకబుద్ధితో ఆ కాకి ఒక మేటి హంసను చూచి 'పరుగెత్తుదాం రా' అని పిలిచింది. హంసలన్నీ పెద్దగా నవ్వి ఇట్లా అన్నాయి. 'మేము మానససరోవరంలో ఉంటాం. పక్షులన్నీ మెచ్చేటట్లు తరుగనిబలంతో దూరదూరతీరాలకు ఎగిరిపోతాం. హంసలం కావటంచేత ఎంతదూరమైనా కష్టంలేకుండా ప్రయాణిస్తాం. మాలో ఉత్తమహంసను పిలిచావు. ఇంతకుముందు ఎక్కడైనా ఎన్నడైనా హంసలను ఓడించిన కాకిని చూచావా?' అని బింకంగా పలికాయి.

అహంకారి అయిన కాకి హంసలతో ఇట్లా అన్నది. 'నాకు నూటొక్క గతులు తెలుసు. ఒక్కొక్కరకమైన గతితో నూరుయోజనాలు ఎగరగలను. నిలువుగా నింగికి ఎగరటం, అక్కడినుండి సూటిగా నేలకు దిగటం, దూరప్రాంతానికి సూటిగా పోవటం, అందంగా వక్రయానాలు చేయటం, గుండ్రంగా తిరగటం మొదలైన వెన్నోగతులు నాకు తెలుసు. మీరు కోరినట్లుగా నే నన్నిరీతులను ప్రదర్శించగలను.' ఆ బడాయి మాటలు విన్న హంస పోటీపడి ఆకాశానికి ఎగిరింది. 'నీకు నూరు రకాల గతులు వచ్చినా పక్షులన్నీ ప్రసరించే సామాన్యగతిలో సముద్రం మీద ఆకాశంలో పరుగు పందెంలో పాల్గొందాం రమ్ము' అని హంస కాకిని పిలిచింది. 'నాతో పోటీపడి నీవు ఓడిపోవటం నిజం' అని కాకి ఎగతాళి చేసింది.

హంస యానం ప్రారంభించింది. కాకి గర్వంగా పరుగులు పెట్టింది. రెండూ సముద్రంమీద సాగుతున్నాయి. కాకి వేగంగా ముందుకు సాగింది. హంస నిదానంగా ఎగురుతున్నది. హంసను చూచి కాకి త్వరగా రమ్మని పిలిచేది, వెనుకకు వచ్చి ముక్కుతో ముక్కును పొడిచేది. చుట్టూ తిరిగి ఈకలతో ఒరసి చిత్రగతులు ప్రదర్శిస్తూ నవ్వేది. త్రుళ్ళి త్రుళ్ళి పడుతూ హంస ఓడిపోతుందని పెద్దగా అరిచేది.

కాకి ప్రదర్శించే ఆ పటాటోపం చూచి హంస ఉత్సహించింది. ఎత్తుగా వేగంగా ఎగురుతూ పడమటి దిశగా పయనించింది. హంస వేగాన్ని అందుకొనటానికీ, అధిగమించటానికీ కాకి ప్రయత్నించి బడలిపోయింది. హంస వేగం

తగ్గలేదు. కాకికి విశ్రాంతి స్థలాలైన చెట్లుగాని, కొండలుగాని కనబడలేదు. లోతైన సముద్రం మాత్రమే కనబడింది. పడితే జలజంతువులు బ్రతకనివ్వవు. పరిస్థితిని గమనించి కాకి భయపడింది. దప్పికతో డీలాపడింది, ఒడలు వశంతప్పి తూలుతూ క్రమంగా ఎత్తునుండి క్రిందకు జారటం మొదలైంది. అప్పుడు హంస ఇట్లా అధిక్షేపించింది.

ఆ. ' నీ వనేక గతులు నే, ర్తిది యేగతిఁ । జనుట చెపుమ వాయసంబ! యేను
గడవ నరిగి పిలువఁగా నేల తడసెద? । వెఱక లేటి కిట్టు లెడల విడువ?' **(కర్ణ. 2.72)**

కాకి నీరసపడి ఎగురలేక నీటిలో పడి విలవిలలాడుతూ ఉండగా హంస 'మాట లెన్నైనా అనవచ్చును, కాని అన్నమాటను నిలబెట్టుకొనటం ఎంతమందికి సాధ్యమౌతుంది?' అని అవహేళన చేసింది. కాకి 'ఎంగిళ్ళు తిని బలిసి, గర్వించి నాకెదురు ఎవ్వరు లేరని ఇంతవరకూ అనుకొనేవాడిని; కాని, నా బల మేమిటో ఇప్పుడు తెలిసివచ్చింది. కరుణామయుడవైన హంసరాజమా! నన్ను దయతో చూచి, రక్షించి, మా కాకులలో నన్ను కలిపి పుణ్యం కట్టుకొమ్ము!' అని ప్రార్థించింది. హంస కరుణించి కాకిని కాకుల గుంపులో దింపింది. 'నేనింక ఇటువంటి అవినయపు పనులు చేయ' నని కాకి పరితాపం వ్యక్తం చేసింది.

అన్యాపదేశంగా ఒకరిని అధిక్షేపించే రీతిలో చెప్పబడిన కథ ఇది. దీనిని శల్యుడే సూచించాడు. 'నీవు కోమటికొడుకుల యెంగిలికూటం బెరిఁగిన యక్కాకంబు చందంబునఁ గురుకుమారుల యెంగిళులు గుడిచి క్రొవ్వి యెక్కుడువారల ధిక్కరించెదవు. నీకొలఁది యెఱుంగవు. దానం జేటు వాటిల్లు' నని విశదపరిచాడు.

మొత్తంమీద శల్య సారథ్యానికి సాకు కల్పించింది త్రిపురాసుర సంహారకథ. శల్యశపథానికి దారి చూపించింది హంసకాకీయోపాఖ్యానం.

4. నాటకీయతను పోషించే సంభాషణ సంవిధానం:

ప్రబంధంలో కథనాత్మక శైలికి, వర్ణనాత్మకశైలికి, నాటకీయశైలికి సమయోచిత ప్రాధాన్యం ఏర్పడుతూ ఉంటుంది. కర్ణపర్వంలో ఈ మూడింటిలో నాటకీయ సంభాషణ శైలికి అధికప్రాధాన్యం ఉన్నది. సంభాషణలలో వైవిధ్యంతో కూడుకొన్న రీతులు గోచరించటం వలన ఈ పర్వం రసవత్తరంగా, నాటకీయంగా సాగి ఆమూలాగ్రం ఆస్వాదయోగ్యంగా అమరింది. కథాకథనం కంటె సంభాషణలు పాత్రల శీలాలనూ, సన్నివేశ బలాలనూ, నాటకీయ ప్రయోజనాలనూ, అధిక్షేపాది రచనా రీతులనూ వ్యక్తం చేయటానికి బలమైన ప్రక్రియలుగా తోడ్పడతాయి. మచ్చుకు కొన్ని ఉదాహరించటం సముచితం.

కర్ణు డంటే పాండవు లందరికీ పగతో కూడిన ప్రతీకారవాంఛ పడగలెత్తి బుసలు కొడుతూ ఉంటుంది. కర్ణపర్వంలో అది తారాస్థాయిలో కనబడుతుంది.

(అ) నకుల కర్ణుల రణరంగ సంభాషణ:

నకులుడు -

క. 'కౌరవపాండవులకు నీ । వైరము నీవలనఁ గాదె వచ్చెను! విను మ
ద్ఘోర శరనిహతిఁ బడఁ గ । న్నారఁ గనుంగొనక కోప మాఱునె యొంటన్?'

చ. 'అనవుడు 'రాజసూతివి మహాస్త్రవిదుండవు నైన నీకు ని
ట్లనుట దలంప నర్హమగు; నైనను జెన్నఁటి పల్కు లేల? నె
ట్టన భుజశక్తి మార్తుర కడంక యడంచినఁ బల్కు టొప్పుఁగా
క! నిలిచి చూపు నీచలముకల్మియుఁ జేతులబల్మియుం దగన్' **(కర్ణ. 1.124-125)**

అని అన్నాడు కర్ణుడు. ఇరువురూ అభిమాన ధనులు, పౌరుషోపేతులు, మాటపడని మహితాత్ములు. యుద్ధంలో నకులుడిని ఓడించి అతడు పారిపోతుంటే వెన్నడించి ధనువును అతడి కంఠానికి తగిలించి లాగి జుట్టుపట్టుకొని చిరునవ్వు నవ్వుతూ కసిగా కర్ణుడు ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'పలుకులు వృథగా నన్నుం । బలికితి; ము న్నింక నెన్ని పలుకవలసినం
బలుకుము నీకేఁ దగ; నా । యలవుఁ జలము నీ వెఱింగి తంతియ చాలున్.'

క. 'అలవెఱిఁగి పెనఁగు పెనఁగం । దలఁచిన నది గాక సిగ్గు దలకొని యనికిం
దొలఁగుట యిం కిటఁ దగు, వి । చ్చలవిడి నర్జునునికడకుఁ జనుము కుమారా!'**(కర్ణ. 1.136, 137)**

కర్ణుడి పాత్రలో అభిమానంనుండి ఆగ్రహంవరకు పరిణమించిన మానసికావస్థలకు ప్రతిబింబాలుగా పలికిన పలుకులు ప్రతిధ్వనించాయి.

(ఆ) కృపాచార్యుల చేతిలో ధృష్టద్యుమ్నుడు డీలాపడిపోయి ఎదుర్కొనలేకపోయాడు. అప్పుడు సారథి అన్నమాట లివి-

చ. 'వినుము కుమార! విప్రుభుజవీర్య మవార్యతఁ దేజరిల్లెడుం;
జనవు భవత్సమగ్ర శరజాలము లీతనిమీఁద; దైవసం
జనితము సువ్వె! యియ్యెడరు; సంగర మిట్టిది తొల్లి యెందు నా
కనినది లేదు; తేరు దొలఁగం గొనిపోవుట కార్య మిత్తఱిన్.'

వ. 'నీయట్టివాని విక్రమంబునుం దిట్టినయట్లు సమయుటం జేసి యిమ్మహాత్ముం డవధ్యుం డని నిశ్చయించితి; నామాట కియ్యకొనుము'... **(కర్ణ. 1. 156-157)**

సారథి మాటలకు ధృష్టద్యుమ్నుడు సుముఖంగా ఇట్లా అన్నాడు:

చ. 'చరణములుం గరంబులును సంచలభావము నొందఁ జొచ్చె, మేన్
విరవిరఁ బోవుచున్నయది, విహ్వల మయ్యె మనంబు, నీతలం
పరయఁగ మేలు; మారుత సురాధిపసూనులలోన నల్ల నొ
క్కరు దెసకై రథంబు దొలఁగం గొని పొ; మ్మడిబీర మేటికిన్?' **(కర్ణ. 1.158)**

రథికుడికీ, సారథికీ నడుమ ఉండవలసిన ఆదర్శసంబంధం ఈ సంభాషణలో అచ్చంగా ప్రతిబింబించింది. ఓడిన వీరుడు మనస్సు వికలమైనప్పుడు ప్రదర్శించే సాత్త్వికాభినయం వర్ణనాతీతం.

(ఇ) శల్యుడు కర్ణుడిని అధిక్షేపించే వ్యంగ్యోక్తులు.

సీ. ‘రాత్రిమైఁ దాఁకి క్రూరతఁ బోరి మగఁటిమి । వాపిన యంగారపర్ణుకంటె,
ఘోషయాత్రావిధిఁ గురురాజుఁ జెఱపట్టి । మానమేదిన చిత్రసేనుకంటెఁ,
ఖాండవోద్యానంబుఁ గావనేఱక సిగ్గు । వడి చన్న నిర్జరప్రభునికంటెఁ,
గ్రీడాకిరాతుఁడై క్రోడంబునకుఁ గాఁగఁ । బెనఁగి చిక్కిన త్రిలోచనునికంటె

ఆ. నెక్కుడైన వీరుఁడే నర్జుననితోడఁ । బొడుతు నొడుతు ననినఁ బోలుఁ గాక
వినుము సూతతనయ! మనబోఁటు లాతనిఁ । జెఱుతు మనుట నోరిచేటు గాదె!’ **(కర్ణ. 2.24)**

అంగారపర్ణుడు, చిత్రసేనుడు, ఇంద్రుడు, పరమేశ్వరుడు మొదలైన వీరులను, దివ్యులను ఓడించిన అర్జునుడికంటె మేటివీరుడు మాత్రమే ‘అతడిని పొడుస్తాను, చంపుతాను’ అని ప్రతిజ్ఞలు చేయటానికి అర్హుడు గాని కర్ణుడివంటి వారు కాదని శల్యుడి అధిక్షేపం. కర్ణుడు జయించిన వీరులు ఆ స్థాయివారు కాకపోగా అర్జునుడిని ఒక్కసారైనా ఓడించి బిరుదం సాధించిన సాహసం కర్ణు డంతవరకు చేయలేదు. పౌరుషోక్తులు మాత్రం పెల్లుగా పలకటం ఆయన నైజం. ఈ మాటలు అందుకు సాక్ష్యాలు.

సీ. ‘వలను శోభిల్ల నెవ్వాఁడైన - ‘వీఁడె య । ర్జునుఁ’ డని నా కిప్డు సూపె నేనిఁ
బసదనం బే నిచ్చుభంగి యందఱకును । వివరించి చెప్పెద వినుఁడు; ‘మీరు
వొగడంగఁ దగు రథ్యములతోడి సౌవర్ణ । రథములు వలసిన రయము లావు
బొలుపును గలుగు కాంభోజ హయంబుల । వలసినఁ బేర్చు సత్త్వంబునందుఁ

తే. బరిణతము లగు సుందరకరివరముల । వలసినను, జారులావణ్యవతుల వలసి
నను, మహాగ్రామములు వలసినను గోర్కి । నెక్కు డమ్మేటిమగని కే నిచ్చువాఁడ.’ **(కర్ణ. 2.30)**

ఈ మాటలు ప్రగల్భాలకు పరాకాష్ఠ. ఈ పద్యంలోని వ్యంగ్య మేమంటే - కర్ణుడి పేరు వినగానే అర్జునుడు రణరంగంనుండి పారిపోయి ఎక్కడో రహస్యస్థలంలో తలదాచుకొంటాడనీ, అతడి ఆచూకీ తెలిసి కర్ణుడికి చూపెట్టినవాడికి భూరి సత్కారాలూ, కానుకలూ ఇస్తానని కర్ణుడు ప్రకటించటం ఇందులోని భావం. ఎదురుగా తలెత్తితే కనబడే కపిధ్వజం, కృష్ణార్జునుల రథం మొదలైన సంకేతాలు అర్జునుడి అస్తిత్వాన్ని బట్టబయలు చేస్తుండగా ఈ పౌరుషవాక్యం అతడి డాంబికత్వాన్ని ధ్వనింపజేస్తున్నది.

(ఈ) పరస్పర దూషణలు:

కర్ణుడు మద్రజాతి దురాచారాలను ఏకరువు పెట్టి ఆ దేశానికి అధిపతి అయిన శల్యుడిని దూషించటం :

సీ. ‘విను, పాపదేశ సంజనితుండ వగు నీకు । దుర్బుద్ధి గాక సద్బుద్ధి గలదె?
క్షత్త్రియాధమ! నీచ! కలదు లోకంబున । నాబాలగోపాలమైన వాక్య;
మతికుటిలుండు, సంగతుఁడుగాఁ డేమిటఁ । జెలికిఁ గీడొనరించుఁ జెట్ట పలుకు,
దుష్టాత్మకుఁడు, గడుఁ గష్టుఁడు మద్రకుం । డను నంతవట్టుఁ బ్రత్యక్ష మయ్యె!

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఆ. వావి లేక యెల్ల వనితలుఁ బురుషులుఁ । గలయ మీకు నెగ్గు గాకయుండు;
మున్ను గల్లు పిదపఁ జన్నుఁబాలై పెరుఁ । గుదురు; సెప్ప నేల గుణము లింక?’ **(కర్ణ. 2.47)**

ఎదుటివారిని తిట్ట తలచుకొంటే వారిని సూటిగా అనకుండా లోకులు ఇట్లా అంటున్నారని చెప్పటం నాగరకలక్షణం. కర్ణుడు అనదలచుకొన్న నాలుగు మాటలూ పరోక్షంగా నోటిదురద తీరేటట్లు పలకటం పై సంభాషణ శిల్పం. దీనికి బదులుగా శల్యుడు అంగ దేశీయులస్వభావాన్ని మిషగా పెట్టుకొని కర్ణుడిని నిందించాడు.

తే. ‘విడుతు రాప్తుల బంధుల, వెలలు గన్న । నమ్ముదురు కులకాంతల నంగదేశ
జనితులగువారు; విభుఁడ సజ్జనుల; కిట్టు । లేవకో నొడ్ల చరితంబు లెన్న నీకు?’ **(కర్ణ. 2.111)**

కోపం అంచులు దాటితే దూషణం నోటికి భూషణంగా మారుతుంది. పెద్దలైనా, పిన్నలైనా, ప్రభువులైనా, పేదలైనా ఇది మానవస్వభావం. మనోనిగ్రహం లేనివారూ, మానాభిమానులూ, ఉద్రేకస్వభావులూ ఈ రీతిలో నూతన ప్రమాణాలు సృష్టించగలరు. కర్ణశల్యులు ఆ ప్రమాణాలకు ప్రతినిధులు.

(ఉ) పరస్పర పరుషవాక్యాలు:

పగ సాధించగోరే వీరులు శత్రువులను పరుషమైన మాటలతో ఎదుర్కొంటారు. చర్యలను సూచించే మాటలు ముందుగా వెలువడటం ఇటువంటి సంభాషణలలో సర్వసామాన్యం. ఉదాహరణకు అశ్వత్థామా, ధృష్టద్యుమ్నుడూ సమరాంగణంలో ఎదురు పడ్డప్పుడు సాగిన పరుషభాషణంలో ఒక మచ్చుతునక. అశ్వత్థామ -

క. ‘మా తండ్రియెడం జేసిన । పాతకము కతంబు గాఁగ బాంచాల నికృ
ష్టా! తునిమెద నిను నరుఁ డిట । కేతేరక యున్నఁ, బాఱ కీవు నిలిచినన్’. **(కర్ణ. 2.327)**

ధృష్టద్యుమ్నుడు -

క. ‘మీతండ్రి కుఱికి నఱికిన । హేతియ నీకొఱకు నునిచి; తిపుడ నఱుకుదున్
నీ తులువ పలుకులకు నీ । డై తోఁచిన యుత్తరంబు నిదియ దురాత్మా!’ **(కర్ణ. 2.329)**

‘మాతండ్రి’ అని అశ్వత్థామ మొదలెట్టితే ‘మీతండ్రి’ అని ధృష్టద్యుమ్నుడు ఎత్తుకొనటం, ఇద్దరూ కందపద్యాలే చెప్పటం, పాంచాలనికృష్టా! అని ఒకరు ‘దురాత్మా’ - అని మరొకరు నోరారా తిట్టుకొనటం - తునిమెద నని ఒకడంటే నరికెద నని మరొకరనటం పరుష భాషణలకు శాబ్దిక, ఆర్థిక సమతౌల్యాన్ని కలిగించాయి.

(ఊ) ఆత్మీయుల పరస్పర నిందలు:

శిబిరంలో విశ్రాంతి తీసికొంటున్న ధర్మరాజు యోగక్షేమాన్ని తెలిసికొని తిరిగి యుద్ధానికి పోవాలని వచ్చిన అర్జునుడిని ధర్మరాజు పలికిన నిష్ఠురవాక్యాలు:

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

చ. ‘హరి గలుగంగ నేటికి భయంబున వచ్చితి; నీదు గాండివం
బెరవుగ నిచ్చి, నీవు నొగ లెక్కి, హరిన్ రథిఁ జేయఁ గన్న ని
ష్ఠురభుజ విక్రమోగ్రుఁ డగు సూతతనూభవుఁ దత్సహాయులం
బొరిగొనఁడే సుయోధనుని పోఁడిమి దూలఁగ నొక్కమాత్రలోన్’. **(కర్ణ. 3.65)**

అర్జునుడు గురుసంహారదోషం పోగొట్టుకొనటానికై ధర్మజుడిని అధిక్షేపించటం.

సీ. ‘నీవు జూదం బాడగా వైరబంధంబు । కౌరవకోటితోఁ గలిగె మనకు;
రాజ్యనాశంబు నరణ్యవాసంబును । దాస్యదైన్యంబు నత్యంతదుఃఖ
ములుఁ దెచ్చికొంటి; సి గ్గొలయదు నీమనం । బున నించుకేనియు; ననికిఁ జాల
కున్న వానికిఁ దాల్మి యొప్పగుఁ గాక ప్ర । ల్లదములు వలికిన లాఘవంబు

తే. సెందు; ము న్నేమి సేసినఁ జేసి; తింక । నైన దుర్బుద్ధితనములు మాని, తగిన
పౌరుషము లేముసేయఁగ నూరకుండు; । మిడుమపడువారు సైతురే యివ్విధంబు?’ **(కర్ణ. 3.89)**

ఈ మాటలలో ఆత్మీయులు తమతమ అంతరంగాలలో దాచుకొని ఉన్న భావాలను మొదటిసారి బయటపెట్టుకొన్నప్పుడు కలిగే గగుర్పాటు, పాపభీతి లేనితనం, నిర్మొగమాటంగా వెలువడే నిజాలనైజం మనకు గోచరిస్తుంది. కాని, అవి సందర్భోచితాలుగా తోచనందున చివరకు ఆ పాత్రలే పరితాపాన్ని వ్యక్తం చేసి ఆ రోషాన్ని పోగొట్టుకొనటంతోపాటు మనకు కూడ మనశ్శాంతిని కలిగిస్తారు. ఈ సన్నివేశాంతంలో శ్రీకృష్ణుడి ఉపశమనవాక్యాలు మనకు పరితోషకవాక్యాలు!

ఉ. ‘ఈతని నొవ్వఁ బల్కుటన యీదురవస్థకు వచ్చి తక్కటా!
శాతమహాసి నీ నృపతిఁ జంపిన నె ట్లగునో; విపత్తికిం
బాతకఘోరవృత్తికిని బాసితి దైవ మనుగ్రహించుటన్;
నీతెలి వాప్తబంధుజన నిర్మిత పుణ్యవిపాక మర్జునా!’ **(కర్ణ. 3.108)**

5. వర్ణనావైదగ్ధ్యం: రచనా శిల్పం:

కర్ణపర్వం రెండు రోజుల యుద్ధం వర్ణించే కథాభాగం. యుద్ధవర్ణనలలో మూడురకాలు ప్రసిద్ధం. 1.యుద్ధక్రియా వర్ణనం. 2.యుద్ధభూమి వర్ణనం. 3.యుద్ధవీరుల వర్ణనం. కర్ణపర్వంలో ఈ మూడూ ముచ్చటగా పోషించబడ్డాయి. యుద్ధాలలో దొమ్మియుద్ధం కంటె ద్వంద్వయుద్ధాలు ఎక్కువగా ఉన్న ఈ పర్వంలో యుద్ధవీరుల ప్రవృత్తులను బట్టి, శస్త్రాస్త్ర ప్రయోగ ప్రజ్ఞలనుబట్టి ఎంతో వైవిధ్యం కనబడుతుంది. కౌరవపాండవులు క్రమంగా మకర అర్ధచంద్రవ్యూహాలను పన్నుకొన్నా, కర్ణుడు హుటాహుటిగా ధర్మరాజుమీదికి దాడివెడలటంతో వ్యూహరచన దెబ్బతిన్నది. దానితో వ్యక్తులు సాగించిన పోరులకే ఈ పర్వంలో ప్రాధాన్యం ఏర్పడింది. అందులో ఎన్నో అబ్బురాలు, అనుకొనని సంఘటనలు జరగటంవలన జయాపజయాలు దైవాధీనాలన్న నానుడి సత్యమైనట్లు తోస్తుంది. కురుకుమారులలో శ్రుతవర్మ, ఉలూకుడు, శతానీకుడు, శ్రుతకీర్తి, సత్యసేనుడు మొదలైన కురుకుమారులు సైతం యుద్ధంలో తమ అస్తిత్వాన్ని నిరూపించుకొని మెరుపులవలె

ప్రకాశించి కొందరు ఆరిపోవటం సహజంగా ఉన్నా యువకుల సాహసప్రవృత్తిని పోషించినట్లయింది. అట్లాగే పాంచాలకుమారుల పరాక్రమ వర్ణనం కూడా పఠితల దృష్టిని ఆక్రమిస్తుంది. భీముడు శ్రుతవర్మాదులను చంపాడు. కర్ణుడు పాంచాలురను చంపాడు. ఇవన్నీ ఒక యెత్తు.

ప్రసిద్ధవీరుల నడుమ జరిగిన యుద్ధాలలో అద్భుతా లెన్నో జరిగాయి. సాత్యకి విందానువిందులను సంహరించటం, ప్రతివింధ్యుడు చిత్రుడిని వధించటం, దుశ్శాసనుడు సహదేవుడితో యుద్ధంచేసి మూర్ఛపోవటం, కర్ణుడితో నకులుడు పోరి పరాభూతుడు కావటం, ధృష్టద్యుమ్నుడు కృపాచార్యుడితో పోరి పారిపోవటం, కృతవర్మ శిఖండితో పోరుసల్పటం, సత్యసేనుడు శ్రీకృష్ణుడి మేనికి గాయాలు చేయటం, దుర్యోధనుడు ధర్మరాజుతో యుద్ధంచేసి మూర్ఛిల్లటం, భీముడు కర్ణుడిని మూర్ఛితుడిని చేసి నాలుక కోయబోయి శల్యుడి హితవు విని మానటం, ధర్మజుడిపై కర్ణుడు దాడిచేసి అతడి వెంటపడి తరమటం, భీముడు అడ్డుకొనటం, సుశర్మ వ్రేటుకు కిరీటి మూర్ఛితుడు కావటం, కృపుడికి శిఖండి ఓడి పారిపోవటం, ధృష్టద్యుమ్నుడిచేత కృపుడు పరాభూతుడు కావటం, దుర్యోధనుడు విరథుడు కావటం; కర్ణుడు ధర్మరాజును ఓడించి బాధించటం అతడి పలాయనం, భీముడు దుశ్శాసనుడిని భయంకరంగా చంపటం - మొదలైన వర్ణనలు యుద్ధవీరాన్ని అద్భుతంగా పోషించాయి.

కర్ణపర్వంలో నాయక పక్షంలో భీమార్జునుల యుద్ధం, ప్రతినాయక పక్షంలో కర్ణాశ్వత్థామల యుద్ధం విస్తృతినీ, ప్రశస్తినీ సంపాదించుకొన్నాయి. కర్ణార్జున ద్వంద్వయుద్ధాలలో శస్త్రాస్త్ర ప్రయోగవర్ణనం విస్తృతంగా వర్ణించబడింది. వారి రౌద్రకర్మలకు ఫలంగా రణరంగ భూమి బీభత్సంగా భాసించే ఘట్టాలను తిక్కన ఎక్కువగా దీర్ఘవచనాలతో, అలంకార సుందరంగా, భీషణరమణీయంగా వర్ణించి తనప్రత్యేకతను చాటుకొన్నాడు. ఉదాహరణకు ఒకటిరెండు, క్రియాప్రాధాన్యంగల యుద్ధచర్యలను కథాకథనంలోనూ, అలంకారవర్ణనంలోనూ రక్తికట్టించే నేర్పు ఉభయకవిమిత్రుడి కవితాసామర్థ్యం. శ్రుతకీర్తి శల్యుడితో పోరు సల్పే ఘట్టంలో సీసపద్యాన్ని రెండు ప్రయోజనాలకు తిక్కన ప్రక్కప్రక్కన వాడి చూపించాడు. కథాకథన రూపవర్ణనం:

సీ. ‘వేఱొక్క విల్లెత్తి విప్వచ్చుకొడు కఱు । పదినాలుగమ్ములు వఱపె మద్ర
పతిమేన, నతఁడు దొంబది తూపు లడరించి । యేసె నవ్వీరుశరాసనంబు
ఖండంబులుగ, వాఁడు గండడంగక గద । వైచినఁ బొడిసేసి యేచి, శక్తి
నిగిడింపఁ దునుమాడె, నిశితభల్లంబునఁ । ద్రుంచెఁ దదీయసూతుని శిరంబు

ఆ. వాయుజవము లైన వాహంబు లప్పుడు । గలఁగి యరద మనికిఁ దొలఁగ నీడ్చెఁ;
దెఱపి గాంచి శల్యుఁ డతిముతిఁ జొచ్చి క । లంచెఁ బాండుసుతుబలంబు నధిప!’ **(కర్ణ. 1.114)**

అలంకృత యుద్ధవర్ణనం:

సీ. ‘కమలాకరము లీలఁ గలఁచి యాడెడు గంధ । దంతావళము సముద్దండతయును,
దరమిడి మృగసముత్కరము ఘోరంబుగా । వధియించు కంఠీరవంబు నేపు,
నీరసారణ్యంబు నిర్భరాటోపతఁ । గాల్చు దావాగ్ని యుగ్రక్రమంబుఁ,
బ్రకట విక్రాంతిఁ బురత్రయంబును సమ । యించు ఫాలాక్షుని యేడ్తెఱయును,

ఆ. బోల్పఁ బట్టు నయ్యెఁ; భుజగర్వశౌర్య ప్ర । తాపదుర్దమ ప్రకోపములకు
మద్రవిభుఁడు గోలుమసఁగి శాత్రవసైన్య । హననకేలి సల్పు నవసరమున.' **(కర్ణ. 1.115)**

యుద్ధక్రియా ప్రభావం యుద్ధభూమిమీద ప్రకటితమౌతుంది. యుద్ధభూమి రుద్రభూమిగా మారిన ఘట్టాలను తిక్కన సందర్భోచితంగా వర్ణించి ప్రతిభను ప్రదర్శించాడు. సామాన్యంగా యుద్ధభూమి వీరులు ప్రదర్శించే వీరకర్మకుగాని, రౌద్రకర్మకుగాని ప్రతిఫలాలుగా నిలవటం గోచరిస్తుంది. చూపరులకు అద్భుత, భయానక, బీభత్సరసాలను కలిగించే విభావంగా రణభూమిని వర్ణించటం కావ్యస్వభావం. కర్ణపర్వంలో రసోదంచిత రణస్థల వర్ణనం ప్రబంధోచితంగా నిర్వహించబడింది. మచ్చుకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణలు:

బీభత్సుడు సంశప్తకులను శస్త్రాస్త్రాలతో రణనిహతులయ్యేట్లు విజృంభించగా రణరంగం భయంకరంగా తోచింది. చూచే వియచ్చరులకు అద్భుతాన్నీ, బీభత్సాన్నీ ఆవహింపచేసింది. తిక్కన ఆ దృశ్యాన్ని సీసపద్యంతో చిత్రించాడు.

సీ. తేరుల చెక్కలు, వారణంబుల ఖండ । ములు, భూషణంబుల పొడియు, ఘోట
కంబుల తునియలుఁ, గరవాల తోమర । శరపరిఘాదుల శకలములును
రథికజనంబుల వ్రయ్యలుఁ, జామరచ్ఛత్ర । కేతువుల యంశములు, భటుల
తుమురును, రౌతుల తుండంబులును, గంక । టముల భాగములుఁ, జిందముల నుఱుము

తే. గలిసి నెత్తుట మునిఁగి ప్రేవులఁ బెనంగి । మెదట బ్రుంగి, వియచ్చర హృదయములకు
నద్భుతంబు బీభత్సంబు నావహింప । సంగరాంగణ మతిఘోరభంగి యయ్యె'. **(కర్ణ. 1.177)**

ఈ వర్ణనంలో యుద్ధభూమి పీనుగుపెంటగా మారటమే కాకుండా, చతుర్విధాంగాల శకలాలు కుప్పలుపడి, రక్తంలో మునిగిపోవటం చిత్రించబడింది. ఆ దృశ్యం చూచినప్పుడు మొదట ఘోరంగా (భయంకరంగా) స్ఫురిస్తుంది. ఆ ఘోరదృశ్యానికి కారణమైన అర్జునుడి వీరకర్మను భావించినప్పుడు అద్భుతంలో ముంచెత్తుతుంది. నెత్తుటిలో మునిగి, ప్రేగులలో చిక్కువడి ఉన్న శరీరశకలాలను చూచినప్పుడు బీభత్సం కళ్ళకు కట్టినట్లనిపిస్తుంది. స్థిరవిభావదర్శనంవలన సహృదయులచిత్తాలలో కలిగే రసభావస్ఫూర్తిని చిత్రిస్తూ పఠితలకు ఆస్వాదన సౌలభ్యాన్ని కలిగించే శిల్ప మిది.

రౌద్రరసాన్ని వీరుల హావ భావాలలోగాని, చర్యలలోగాని చిత్రించే విధంగా ఒక విధమైతే, రణరంగంలో సంకులసమరంలో గోచరించే చతురంగవిన్యాసంలో చిత్రించే విధం మరొక విధం. క్రోధోద్రేకంలో కాల్బలాలు చేసే అరుపులు, వాద్యనాదాలూ, ఆయుధాల చప్పుళ్ళూ, రథాశ్వాదులను విరిచేటప్పుడు నరికేటప్పుడు వెలువడే శబ్దాలూ మొదలైనవి రౌద్రరసవ్యంజకాలుగా భాసిస్తాయి. గజాశ్వాదులు రణరంగంలో పడి ఉన్న తీరు కూడా రౌద్ర క్రియాసూచకంగా గోచరిస్తుంది. ఉదాహరణకు ఏనుగులు దంతాలతో గుర్రాలను కుమ్మి చంపినప్పుడు, ఆ ఏనుగులను వీరులు చంపినప్పుడు, ఆశ్వికులు కాల్బలాలను చెండాడినప్పుడు, రథికులు పోరి నేలబడి నీల్గినప్పుడు ఆయా భంగిమలలో చచ్చిపడి ఉన్న, తునాతునకలై చెదరిపడి ఉన్న వైఖరి ఆయా సందర్భాలలో ప్రకటితమై రణరంగ రౌద్రవిస్ఫూర్తి వ్యక్తమౌతుంది. చచ్చిన శవాల భంగిమలు కూడా యుద్ధక్రీడలోని రౌద్రరసభంగిమలకు నిశ్చల నిదర్శనాలుగా నిలిచినట్లు వచనంలో తిక్కన వర్ణించిన తీరు పఠిత కళ్ళతో చూస్తున్న సజీవ చిత్రంగా భాసిస్తుంది. ఉదాహరణకు దుర్యోధన ధర్మరాజుల ద్వంద్వయుద్ధ ఘట్టంలోని సంకులసమర వర్ణన.

వ. 'ఇత్తెఱంగున నపరాహ్ణంబున దొరల మొత్తంబు లొక్కదెసకుం దార్కొనిన, నుభయబలంబులు నురవడించి కలయం బెరసినం, గ్రందుకయ్యం బయ్యెఁ; నందుఁ జిందంబుల మ్రోఁతయు, నార్పుల యులివును, బాణకృపాణాది హేతి సంఘట్టనంబునం బుట్టు రణనంబును, రథావయవాస్థికపాల భంజనంబున నెసంగు నినదంబునుం గూడి పరఁగిన దిక్కులు పిక్కటిల్లెఁ; గరుల కొమ్ములం జిక్కి వ్రేలు తురంగంబులును, సందుకొని చొచ్చిన సుభటులు సెరివిన నొఱిగి కూలు శుండాలంబులును, నాశ్వికుల మొగంబునం బడి లులాయంబులు సొచ్చిన సరోవరంబుల చందంబగు కాల్బలంబులును, రథికులు వోక పెనంగిన నఱవఱలయిన యరదంబులును, నెత్తురు కాలువలును, గండల తిట్టలును, బ్రేవుల ప్రోవులును, నెమ్ముల రాసులును, నత్యంత రౌద్రంబు నావహించె....' **(కర్ణ. 1.186)**

రణరంగంలో కర్ణుడి వీరవిహారాన్ని వర్ణిస్తూ కొంత అలంకృతంగా, మరికొంత కథాకథనరూపంగా సాగిన సీసపద్యం హృద్యం.

సీ. 'సింహంబు బారిఁజొచ్చిన గజంబుల భంగిఁ, । బులి కగ్గమైన జింకల విధమున,
జ్వలనంబుఁ గిట్టిన శలభంబులట్లుఁ, బాం । చాల యోధులుఁ జేది సైనికులును
దనుఁ దాఁకి పొలియ, రాధాతనూభవుఁ డనిఁ । దనివోక ధర్మనందనుని యున్న
చక్కటి కడర, ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, ద్రౌప । దీ పుత్రులును సహదేవుడును శి

తే. ఖండియును సాత్యకియు నకులుండుఁ జేయఁ । గల మహీశులుఁ బొదివి రక్కర్ణు; నతఁడు
పెక్కుపాములు వొదివినఁ బెనఁగు గరుడు । ననువు దోఁపఁగఁ బోరాడె మనుజనాథ!' **(కర్ణ. 2.273)**

అర్జునుడు బాణాలను ప్రయోగిస్తూ క్షణాలలో శత్రుసైన్యాన్ని మట్టు పెట్టేటప్పుడు చతురంగబలం ఆయా క్షణాలలో ఉన్న శరీరభంగిమలతో నేలగూలిన సహజస్థితిని స్వభావోక్తిలో తిక్కన వర్ణించిన తీరు రమణీయం.

సీ. 'నవ్వెడు తలలను, గ్రొవ్వారు చేతుల, । బిరుదులు వెట్టిన చరణములను,
వాతులు దెఱచిన వాజి మస్తకముల, । గిరిశృంగములఁ బోని కరిశిరముల,
నవయవభేదంబు లడఁగెడు నట్లుగఁ । దుము రైన బహుగాత్ర సముదయముల,
భయదంబులై మహిఁ బడు విమానములట్ల । యఱవఱలైనట్టి యరదములను

తే. నేలఁ గప్పుచుఁ; దన బాణజాల మడర । నెవ్వ రడ్డము సొచ్చిన నించుకయును
దవులఁబడక, సముద్ధతిఁ దివిరి మనలఁ । దేఱి చూచుచుఁ బార్థుఁ డీ దిక్కు గవిసె'. **(కర్ణ. 3.176)**

రణరంగంలో యుద్ధవీరులు ఆయా సందర్భాలలో ప్రకటించే వీర రౌద్ర రసమూర్తులను రూపుకట్టేటట్లు చేసే వాఙ్మయశిల్పం తిక్కనది. ఉదాహరణకు కొన్ని:

1. రౌద్రరసమూర్తి భీముడు.

మ. 'నరసింహుం డసురేంద్రు బ్రచ్చు కరణిన్ రౌద్రం బుదగ్రంబుగా
నుర మత్యుగ్రతఁ జీరి, క్రమ్ము రుధిర మ్ముల్లాసియై దోయిట
న్వెరవారం గొని త్రావు, మెచ్చుఁ జవికి, న్మేనున్ మొగంబున్ భయం
కరరేఖం బొరయంగఁ జల్లికొను, నక్కౌరవ్యుఁ జూచున్ బొరిన్'. **(కర్ణ. 3.214)**

2. కృష్ణార్జునుల వీరశృంగార మూర్తులు:

చ. 'తనువులఁ గర్ణబాణము లుదాత్త గతిం జెలువొందఁ గౌరవుల్
కనుకనిఁ బాఱ, శౌరియును గవ్వడియున్ వెలుఁగొంది రొక్కెడన్
వినుత మరీచులై పొడిచి నిర్భర సంతమసంబు నల్గడం
జన నభిరామమూర్తు లగు చంద్రుని సూర్యునిఁ బోల్పఁ బట్టుగన్'. **(కర్ణ. 3.381)**

3. కర్ణుడి సర్వసైన్యాధ్యక్ష వైభవం:

సీ. 'తళతళ మనియెడు దంత ప్రభలతోడ । ఘనకేతువున హస్తికక్ష్య మెఱయ,
హంసవర్ణములైన హయముల పటుగతి । నర్కప్రభం బగు నరద మొప్ప,
దీప్తకాంచన రసలిప్తమై చెలువొందు । సజ్యకార్ముకము హస్తమున వెలుఁగ,
వీటికి సమర సమాటోప మొదవ నా । భీల శంఖము దనమ్రోల మ్రోయ

తే. రణసముత్సాహలక్ష్మి వక్త్రమున వింత । చెన్ను వెలయింప, నాప్తులు సేరి రెండు
పక్కియలయందు బవరంపుఁ బలుకు లెసఁగ । నడవ సొంపాఱె, కర్ణుండు వెడలె నధిప!'**(కర్ణ. 1.60)**

4. పార్థుడి పరాక్రమస్ఫూర్తి:

మ. 'భ్రుకుటి స్ఫూర్జిత ఫాలభాగుఁ డగుచుఁ బొంగారి, యా సూత పో
త్రకు కోదండము బాహుదండములుఁ జిత్రస్ఫూర్తి దున్మాడి, మ
స్తక ముగ్రోద్ధతిఁ గ్రూరభల్ల విలస ద్ధారాహతిం ద్రుంచె, బా
ణకళాదుర్దముఁ డ న్నరుండు పతియు న్రాధేయుఁడుం జూడఁగన్'. **(కర్ణ. 3.246)**

5. కర్ణుడి చివరి పోరాటంలో రుధిర ప్రభామూర్తి:

ఉ. 'నెత్తుటఁ దోఁగి మేను కమనీయరుచిం గొమరార, బాణసం
పత్తి యుదగ్రతన్ మెఱయ, భాస్వరుఁడై యరదంబుమీఁద భూ
పోత్తమ! కర్ణుఁ డొప్పె నరుణోజ్జ్వల మండల కాంతిపూరము
న్మొత్తపు దీప్తులుం దగ నినుం డపరాద్రి వెలుంగు చాడ్పునన్'. **(కర్ణ. 3.339)**

ఈ విధంగా కర్ణపర్వం వీరచిత్రాల పరాక్రమ ప్రదర్శనశాల. అందులో చల చిత్రాలు బహుళం; స్థిర చిత్రాలు పరిమితం. ఇది విరామంలేని చైతన్యస్రవంతి. అది కర్ణపర్వ ప్రబంధకాంతి'

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తిక్కనది 'రసాభ్యుచిత బంధ'మని శ్రీనాథుడి తీర్పు. దానిని 'ఆంధ్రావళి మోదముం బొరయ' నట్లుగా దిద్ది తీర్చాలని తిక్కన అభిమతం. రసశబ్దాన్ని తిక్కన ప్రబంధనాటక ప్రక్రియలకు చెందిన పారిభాషిక పదంగా వాడాడు కాబట్టి నాటక ప్రక్రియలో పాత్రోచిత రచనాబంధాన్నీ, ప్రబంధ ప్రక్రియలో కావ్య రసోచిత రచనా బంధాన్నీ 'తిక్కన ప్రయోగించాడు. దీనికి తోడు ఆయన అర్థగుణాలకు ప్రాధాన్యమిచ్చే రచనను సర్వత్రా పాటించాడు. దానివలన శబ్దసంయోజనం గాని, సమాససంఘటనంగాని, తెలుగునుడికారంగాని అర్థదీప్తికి పోషకంగా ఉండే రచన తిక్కన కావ్యశైలిగా రూపొందింది. అది తెలుగునాట జనరంజకంగా ఉండటానికి రచనలో వ్యావహారికతను విరివిగా ప్రవేశపెట్టాడు. పూర్వకవుల అపూర్వ ప్రయోగాలను తాను పుక్కిటపట్టిన దానికంటె తన కాలంలోని జీవద్భాషలోని పలుకుబడితో రచనకు ప్రాణం పోశాడు. కర్ణపర్వాన్ని తెలుగు తియ్యందనంతో కర్ణపర్వంగా చేశాడు. కొన్ని ఉదాహరణలు:

1. తెలుగు పలుకుబడికి దగ్గరగా ఉండే కావ్య రచన:

* పగలింటి దివియ చందమయ్యె దినకరుండు (1.62)
* కయ్యంపు వేడుక మొగంబునం దళుకొత్త (1.69)
* నిప్పుల్ రాలు కన్దోయితోన్ (1.91)
* పాలివోని కలికి తనము (1.101)
* సిగ్గుఁ జలము డిగ్గఁద్రావి (1.133)
* చేతుల తీఁటవోవ (1.197)
* చేతుల కసివోవంగ (2.300)
* చూచియుం దిరమయి నీవు నాలుకకుఁ దెచ్చిన మాటగదా వినందగున్ (2.11)
* పాడుతు నాడుతుఁ.... జెఱుతు మనుట నోరిచేటుగాదె! (2.24)
* అర్జును నమ్ములు దుప్పువట్టెనే? (2.25)
* గద వండువు (2.222)
* మనములు మెచ్చునఁ గరఁగె (3.284)
* ఏపారి మండునె యాఱంగల దీపము (3.49)
* మొగంబు బిగు వుడిపికొని (3.92)
* నాలుక యడంచియుండు (2.109)
* పగ రాజఁబెట్టును (3.124)
* నీవిక డప్పి యార్చికొమ్మని పలికి (3.179)
* పొగలేని మంట పగిది (3.15)
* కాల్ నిలువక తెరలంగ (3.230)

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

2. అర్థప్రసన్నతకు తోడ్పడే అలంకార విన్యాసం:

తెలుగువారి జీవితానికి సన్నిహితమైన ప్రకృతినుండి ఉపమానాలు ఎన్నుకొని కావ్యసన్నివేశాలను చిత్రించి పఠితలకు ఆస్వాదమాధుర్యాన్ని కలిగించటం తిక్కన రచనకు సహజాలంకారం. మచ్చుకు -

* మెఱుపుతోడి లలితమేఘంబు మీఁదికిఁ బోయి వెలుఁగు భానుపొలుపు దోఁప (1.318)
* మేఘ పిహితుఁడైన మిహిరుని చాడ్పున వాఁడి లేక యున్నవాఁడు (2.121)
* పెను దుంగమడువులో గజపతి యున్మదవృత్తి గేలిసలుపు పగిది (2.340)
* నాళమునకు వికసితాంభోరుహము బావువెరవు దోఁపఁ దునిమె వెస.... శిరంబు (2.168)
* విచ్చె నబ్బలము సింగంబు గనిన లేడిగమియుఁ బోలె (2.278)
* అవిసిన కలంబు జనంబులు దీవి సేరిన యట్ల కర్ణుం జేరి, కాలుదన్ని భూమిపై నిలిచి (3.165)
* బెబ్బులి లేడికొదమం బొదువు పోలికం బొదివి (3.205)
* పెక్కుపాములు బొదివినఁ బెనంగు గరుడు ననువు దోఁపంగ' (2.273)
* అంతక కోపవహ్ని విపులాకృతి గైకొని వచ్చినట్లు (3.288)
* ఆకలిమై వచ్చు కృతాంత వక్త్ర మన (3.358)
* పెఱమూఁకలు వెఱఁగునం జెయ్యేది కరళ్ళడంగిన మున్నీటి యట్లుండె (2.274)
* మహిఁబడు విమానములట్ల యఱవఱలైనట్టి యరదములు (3.176)

6. రసరామణీయకం

'బీభత్స ప్రధానమగు రణరంగవర్ణనను గావించుచో రమణీయములగు సదృశవస్తువుల వర్ణనా సాహాయ్యమున జుగుప్సను మరుగుపరుచుట తిక్కన యనుసరించిన మఱియొక రచనా విశేషము.

సీ. 'నెత్తుటఁ దోఁగియు నిగిడి పొరెడు వీరు । లలరిన నడమోదుగుల విధంబు
గ్రక్కునఁ దెగిపడి కదలెడు బాహుదం । డములు మహాభుజంగముల భంగి
యవని రక్తాక్తంబులై యున్నయట్టి బల్ । దలలు కెందామరకొలని పగిది
దఱచుగా నెఱిఁ దప్ప నొఱఁగిన గజములు । కులిశ భగ్నాచల కులమునట్లు

తే. దునిసి తొఱఁగిన జోదుల తొడలు సామ । జముల కరములు నొండొంటి చందములుఁ గ
నుంగొనఁగ వింత లగుటను సంగరాంగ । ణంబు రమణీయమును భీషణంబు నయ్యె'. **(శల్య.1.129)**

సంగరాంగణమును, రమణీయమును, భీషణమును నగువిధమునఁ జిత్రించుటయే తిక్కన యుద్ధవర్ణనయందలి ముఖ్యమగు విశిష్టత. సంపూర్ణ సామ్యముగల సహజోపమానముల, నుచిత సన్నివేశముల యందుఁ బ్రయోగించు విశిష్టతలోఁ, గాళిదాసున కెనవచ్చు తెలుగుకవి తిక్కన యొక్కడే. ఉదాహరణము లతని భారతభాగమున ననేకములు సర్వత్ర కానవచ్చును." (భూపతి లక్ష్మీనారాయణరావు; భారతము - తిక్కన రచన : పు. 95, 96)

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఉదాహరణకు -

* చారు భీషణంబులుగా నొకళ్ళొకళ్ళం జుట్టుకొని (1.77)
* రథ చిత్ర చారులఘు భీషణ సంచరణంబు లొప్పఁగన్. (1.106)
* తన రథంబు రయంబున దర్శనీయంబుగా (1.139)
* విద్విషద్భయద గదారుచి స్ఫురిత బాహువిలాసవి విభాసమానమై (2.221)
* తునిసిపడి భీమాభిరామంబులు (2.227)
* శిరము ధరడొల్లె కుండల స్ఫురణ మెఱయ (2.246)
* మత్తగజకేళీ సుందరోల్లాస మాభీలత్వం బలరింపఁ ద్రిప్పుచు (3.210)
* ఏరము వ్రచ్చి నెత్తురు దేనియ యిదె ద్రావెదన్ (3.212)
* తను వుగ్రసుందరముగా నవ్వీరుఁ డేతెంచెన్ (3.219)
* నెత్తుటఁ దోఁగి, మేను కమనీయ రుచిం గొమరార (3.339)
* అభిరామ భీషణంబగు రణాంగణంబు (3.380)

పరుష రసపోషణంలో ఆస్వాదయోగ్యతను కలిగించే గుణం రామణీయకం. కిరీటికి కిరీటం అందం. అది సర్పముఖాస్త్రంచేత భగ్నమై పడిపోయినప్పుడు కిరీటం లేని అర్జునుడు కాంతివిహీనుడయ్యాడు. కాని, అప్పుడు కూడా అతడి పాత్రను సౌందర్యరంజితంగా చిత్రించి తిక్కన రక్తికట్టించాడు.

ఉ. 'శృంగము లేని నీలగిరి చెల్వునఁ గ్రీడి కిరీటహీనుఁ డ
య్యుం గనుపట్టె వెల్ల తలయొల్లియ మౌళి దృఢంబుగా నమ
ర్చెం గురునాథ! పూర్ణశశి చెన్నునఁ బూర్వమహీధరంబు కాం
తిం గడచన్న యందము ప్రతీతము గాఁగ నటించు చాడ్పునన్'. **(కర్ణ. 3.327)**

కర్ణవధ ఘట్టం శిల్పసుందరం. అర్జునుడు ప్రయోగించిన ఘోరశస్త్రం భూనభోంతరాలను దద్దరిల్లజేస్తూ వచ్చి, కర్ణుడి శిరస్సును నేల గూల్చింది. ఆ సన్నివేశం వజ్రాయుధాఘాతానికి కూలిపోయే గైరికధాతుమయమైన కొండను తలపింపజేసిందట. ఈ ఘటన భయంకరం. భయానకం.

చ. 'నినద సముద్భట స్ఫురణ నింగి వగుల్పఁగ సర్వభూతకం
పనమగు చమ్మెయిన్ నిగిడి పార్థివసత్తమ! యేమి సెప్పుదుం
దునిమె శిరంబు రక్తమునఁ దోఁగుచుఁ గర్ణుని యట్ట వజ్రఘో
రనిహతిఁ గూలు గైరిక ధరాధరముం దలఁపింపఁ బట్టుగన్'. **(కర్ణ. 3.361)**

భయానకరసం పరుషరసం. దానికితోడు ఆశ్చర్యం కూడా మిళితమయింది. ఈ దృశ్యం రసమయమే కాని రమణీయం కాకపోవచ్చును. ఆస్వాదయోగ్యత తరుగవచ్చును. అందుకని మరొక పద్యం తిక్కన వ్రాశాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. ‘చరమగిరినుండి పడియెడు । తరణి కరణి సూతపుత్రుతల వడఁ గాంతి
స్ఫురణోజ్జ్వలంబు నతి సుం । దరమును నగు కాయ మట్లు ధరణిం బడియెన్’. **(కర్ణ. 3.362)**

తలను సూర్యాస్తమయంతోనూ, శరీరాన్ని ఉజ్జ్వలసుందరమైన దానిని గానూ వర్ణించి పర్వతం కూలిన భయంకర దృశ్యం నుండి పతిత భావనను లలితసుందరమైన సూర్యాస్తమయ సౌందర్యదృశ్యంవైపు మళ్ళించి రమణీయతను ఆపాదించాడు, ఆస్వాదమధురం చేశాడు.

ఆ తరువాత మృతుడైన కర్ణుడి పార్థివ శరీరానికి దివ్యత్వం ఆపాదించే వర్ణనను అనుసంధించాడు.

తే. ‘అధిప యంతన గను విచ్చి యఖిల జనులు । గనుఁగొనంగ నయ్యుజ్జ్వల తనువు విడిచి
చని సముద్దీప్తమైన తేజంబు వారి । జాప్త బింబంబు సొచ్చె నత్యద్భుతముగ’. **(కర్ణ. 3.363)**

కర్ణుడి భౌతికమైన మృతి భయానకం. దాని కళాభివ్యక్తి రామణీయకం. కర్ణుడి తేజస్సు సూర్యుడిలో లీనంకావటం అద్భుతం. కథ ఆస్వాదమధురంగా అద్భుతంగా ముగిసింది.

4. కర్ణుడి జన్మవృత్తాంతం ఒక అద్భుతం:

కర్ణుడి చావు ఎంత అద్భుతమో! అతడి జన్మవృత్తాంతం కూడా అంతే అద్భుతం. ‘మహాభారతేతిహాసము: కర్ణుడి పాత్ర - వ్యక్తిత్వము’ అనే గ్రంథంలో రచయిత శ్రీ అల్లాడ నారాయణరావుగారు కర్ణుడి జన్మవృత్తాంతాన్ని గురించి చెప్పిన విశేషాలు గమనించదగినవి.

“పరస్పర విరుద్ధమైన గుణాల కాశ్రయమై వివాదాస్పదమైన కర్ణుని వ్యక్తిత్వము వలెనే అతని జీవితచరిత్ర కూడా పరస్పర విరుద్ధమైన అంశాలకు నిలయమగుట విచిత్రమైన విషయము!

కుంతీదేవికి వివాహానికి పూర్వమే జన్మించిన ఈ కర్ణుని గూర్చిన ప్రస్తావన మహాభారతము ఆదిపర్వ పంచమాశ్వాసమున-పాండురాజు వివాహమును గూర్చి భీష్ముడు విదురునితో విచారించుచుండెనని-17వ పద్యమునుండి 33వ వచనము వరకు గల 17 గద్యపద్యాలలో చెప్పబడినది. మరల ఇతని జన్మవృత్తాంతము అరణ్యపర్వ సప్తమాశ్వాసమున

వ. ‘జనమేజయుండు వైశంపాయనున కిట్లనియె.

మధురాక్కర.

కలదు దేవగుహ్యంబని కమలబాంధవుఁడు గర్ణుఁ
బలికె నని చెప్పి; తది యెద్ది? బలియుఁ డా సూతజుండు
లలితకవచంబు మణికుండలములు నెమ్మెయిఁ బడసె?
వెలయు నివ్విధ మంతయు వివరింపవలయు నాకు.’ **(అరణ్య. 7.3. 308, 309)**

అన్నపుడు వైశంపాయనుడు అతని జన్మవృత్తాంతమును 310వ వచనము నుండి 356వ వచనము వరకు గల 47 గద్యపద్యములందు చెప్పెను. కాని, ఈ విధముగా రెండు పర్వములందు చెప్పిన కథలోనే విభిన్నాంశములు చోటు చేసికొనినవి.

జననము:

ఆదిపర్వము	అరణ్యపర్వము
1. కుంతీకుమారి తండ్రిచే నియుక్తయై తమ ఇంట అతిథిగా ఉన్న దుర్వాసునకు సేవలొనర్చి ఆయన అనుగ్రహమునకు పాత్రురాలయినది. (సం. భార. 110అ. 4, 5 శ్లోకాలు) భోజనవాంఛతో అతిథిగా వచ్చిన దుర్వాసునకు కోరిన ఆహారమిచ్చి సంతుష్టుని చేసి ఆ ముని అనుగ్రహమునకు పాత్రురాలయినది. (ఆంధ్ర. భార. ఆది. పంచమా. 17, 18 పద్యాలు)	ఒక సంవత్సరము పాటు కుంతి భోజునింట అతిథిగా ఉన్న దుర్వాసునికి ఆమె పలు ప్రయాసల కోర్చి శుశ్రూషలొనర్చి, ఆయన అనుగ్రహమునకు పాత్రురాలయినది.
2. సూర్యుని అనుగ్రహమున కుంతికి కర్ణుడు సద్యోగర్భమున జన్మించాడు.	ఆమె పది నెలలు గర్భము మోసినది. కాని సూర్యుని మహిమచే ఆ విషయము రహస్యముగానే ఉండెను. (అరణ్య.339వ.) (బహుశః దీని నాధారముగా చేసికొనియే కాబోలు తిరుపతి వేంకటకవులు కృష్ణుని నోట ‘పది నెలలు మోసి నిన్నుగన్న పడఁతి కుంతి’ - అని అనిపించి ఉందురు)
3. కుంతీదేవి కర్ణుడు పుట్టిన వెంటనే పెట్టెలో ఉంచి గంగలో విడిచినది. (30వ)	పసిబిడ్డను ఒకనాటి రాత్రి పెట్టెలో ఉంచి అశ్వనదియందు విడచినది. ఆ నది చర్మణ్వతిలో గలసి, అటు పిమ్మట భాగీరథిలోపడి చంపాపుర’ ప్రాంతము చేరినది. (తెలుగున ‘పంపానగరము’) భార్యతోపాటు గంగాస్నానమునకు వచ్చిన అతిరథు డా పెట్టెను తీసికొనెను.
4. కుంతి తనకు గల్గిన తొలి చూలును పుట్టిన వెంటనే విడిచినది. కావున ఆ విషయమామెకు తప్ప వేరెవరికిని తెలియదు. అంతేకాక అటు తరువాత ఆ పసివా డేమయింది ఆమెకు కూడా తెలియదు.	కుంతి బిడ్డను గన్న విషయము దాదికూతు రొక దానికే తెలియును. ఆమె సాయముననే ఆ పసివానిని ఆ రాత్రి వేళ పెట్టెలో ఉంచి ‘అశ్వనది’ యందు విడిచినది. ఆ పసివాడు అతిరథునింట పెరుగుచున్నట్లు చారులవలన తెలిసికొని శిథిలీకృత సంతాప యయ్యెను. (వచ. 356)
5. గంగానది ఒడ్డున కుంతీకుమారి సూర్యునిచే పుత్రుని గన్నట్లు చెప్పబడెను.	అరణ్య, ఆశ్రమవాస పర్వములందు (95 నుండి 107 ప.) తన బాల్యమున మేడపై నుండియే సూర్యునాహ్వానించి గర్భవతియై గూఢమందిరాంతరమున కొడుకును గని, ఏటియందు విడిచినది.

ఉద్యోగపర్వమున కర్ణుని కలసికొనుటకు వెళ్ళుచు ఆమె తనలో తాను 'దుర్వాసుని మంత్ర ప్రభావము తెలియగోరి తండ్రి ఇంటియం దుండియే సూర్యభగవానుని ధ్యానించినట్లును, ఆయన తనకిచ్చిన గర్భమును కాపాడుకొంటి'నని అనుకొనినది. మరియు తన ఇంటనే తా నతనిని కంటినని కుమారునితో చెప్పెను.

ఈ విధముగా ఈ జన్మవృత్తాంతము పలు సన్నివేశములందు పలు విధములుగా ఉన్నది.

ఈ కర్ణ జన్మవృత్తాంతము దేవీ భాగవతమునందును కలదు. అందు దుర్వాసమహర్షి కుంతిభోజుని యింట చాతుర్మాస్య వ్రతదీక్షను జరిపెను. ఆ కాలమున కుంతీకుమారి ఆయనకు పరిచర్యలు సలిపెను.

ఆ మహర్షి తన కనుగ్రహించిన మంత్రమహిమను పరీక్షించు ఉద్దేశముతో ఆమె తన యింటినుండియే సూర్యునాహ్వానించి గర్భవతియైనది. ఈ విషయము దాదికి తప్ప వేరెవరికిని తెలియదు. అంతఃపురమునందే పసివానిని గన్నది. ఆ పసివానిని విడిచిపెట్టుటకు బాధపడుచున్న సమయమున దాది యామెకు ధైర్యము చెప్పి, పెట్టెలో నుంచి తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆమె కెదురు వచ్చిన రాధ విషయము తెలిసికొని, గొడ్రాలినైన తన కా పిల్లవాని నిచ్చినచో పెంచుకొందునని అడిగెను. ఆ విధముగా దాదిద్వారా ఆ పసివాడు రాధ పెంపకము అనతిరథుని యింట పెరిగి పెద్దవాడయ్యెను. (ద్వితీయస్కంధము పుటలు 107, 108)

ఇతని జన్మనక్షత్రము భారతమునం దీయకపోయినను శ్రీ మహాభారత సారోద్ధారము-1వ సం. పుట 150 యందు 'అజీ జనత్సుతం....' అని వివరింపబడినది. (కాని సంవత్సరము మాత్రము వివరింపబడలేదు)

చైత్రము మొదలుకొని 11వదియగు మాఘమాసమున శుక్లపక్షమునందు పాడ్యమినాడు చంద్రునివలె కర్ణుడుద్భవించెను. అనగా మాఘ ప్రతిపత్తు నందు కర్ణుని నిషేక జన్మ - కుంతీ సూర్యుల సమాగమము గర్భోత్పత్తియు, అని యర్థము నీలకంఠీయ వ్యాఖ్య.

ఆమె సద్యోగర్భమున కుమారుని ప్రసవించినది. ('సద్యోగర్భధరా కుంతీ కర్ణం ప్రాసూత తం సుతం' పే.152)" (పు. 1-3)

ఈ అల్లాడ నారాయణరావుగారు కర్ణచరిత్రను సంగ్రహంగా సమీక్షించి సహృదయుల మన్ననల నందుకొన్నారు. వారి మాటలలో-

"దేవగణమునందు సూర్యుడు క్షత్రియుడుగా పరిగణింపబడెను. శూరసేనుని కుమార్తెయు, కుంతిభోజుని దత్తపుత్రికయునైన కుంతీదేవి క్షత్రియ కాంత. కాని వీరిరువురి సంతానమయిన కర్ణుడు సూతపుత్రుడుగా పరిగణింపబడుట విపరీతమైన అంశము!

కుంతీదేవికి దుర్వాసుండుపదేశించిన మంత్రము కర్ణునిపాలిటి శాపముగా పరిణమించగా, అదియే పాండురాజుకు వరమయి ఐదుగురు కుమారులను ప్రసాదించెను. కుంతీకుమారి పసివాడైన కర్ణుని నదిలో విడుచుచు, 'నీ ముద్దు మురిపాలను చూచి సంతసించు భాగ్యమున కే యిల్లాలు నోచుకొనెనో గద!' అని వాపోయెను. అతనిని చల్లగా చూచి కాపాడుమని సమస్త దేవతలకు మ్రొక్కుకొనెను. కాని వివాహానంతర మామె తన ప్రేమను పాండవులవరకే పరిమితము గావించుకొనెను. అంతేకాక వారిని సంహరించనని కూడా అతనినుండియే వరము పొందుట మరింత విడ్డూరము! మరణానంతరము ధర్మజునిచే రాధేయునకు తిలోదకము లిప్పించుటయే ఆమె అతనికి చేసిన మహోపకారము!

బాల్య చాపల్యముచే దుర్వాసమంత్రమును పరీక్షించబోయిన కుంతీకుమారిని నిర్బంధించి, భాస్కరు డామెకు గర్భమును ప్రసాదించెను. ఆ పసివాని మంచిచెడ్డలను తానే చూచుకొందునని ఆమెకు మాటయిచ్చెను. కాని ఆ శిశువును సూతగృహమునకు చేర్చుటతోనే ఆయన తన బాధ్యత తీరిపోయినట్లు పిదప ప్రవర్తించెను!

పాండుపుత్రుడయిన పార్థుడు ద్రోణుని ప్రియశిష్యుడయ్యెను. '....అన్న! ధనుర్ధరు లన్యులు నీ కంటె నధికులు గాకుండునట్లుగా గఱపుదు విలువిద్య ఘనముగా' (ఆది. 5ఆ. 230)నని మాట యిచ్చుటయే గాక, ఆ మాటకు కట్టుపడి ఏకలవ్యుని విద్యను మట్టిగలిపి, 'గురువ'ను మాటయొక్క గౌరవము కూడ మంటగలిపెను! ద్రుపదుని బంధించి తెచ్చి గురుదక్షిణ సమర్పించుకొన్నందుకు సంతోషముతో బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రమును కూడా ఉపదేశించెను!

కాని, సూతపుత్రు డయిన కారణముగా కర్ణుడు బ్రహ్మాస్త్రోపదేశమున కనర్హు డయ్యెను! అంతేగాక తన ఆభిజాత్యము మరుగుపరచి విద్యలు నేర్చుకొనెనని భార్గవరామునిచే శపింపబడెను! అతడు రాధేయుడయి హస్తినాపుర సింహాసనార్హతను కోల్పోవుటయేగాక, దుర్యోధనుని అనుగ్రహముచే అంగరాజ్యాభిషిక్తుడగుటయు, 'పవిత్రమైన పురోడాశమునకు కుక్క అనర్హమైనట్లు'గా భీమునిచే అభివర్ణింపబడి హేళనగావింపబడెను!

ఇతడు పుట్టుకనుబట్టి క్షత్రియుడైనను, సూతులకు విహితములైన సంస్కారములను పొంది యుండెను. అందుచే క్షత్రియత్వమును బట్టి ప్రహరింపగల్గియుండియును, సూతత్వముచే శత్రు ప్రహారములకు తట్టుకొనలేక పలాయితుడగుచుండెను. (నీలకంఠాచార్యోక్తి - మహాభారత తత్త్వకథనము - 6వ భా. పే.1308)

ఇంద్రు డర్జునునకు తోడునీడయై అతని మంచిచెడ్డలను విచారించెను. స్వయముగా అతనికి గురుత్వము వహించి ఐదు సంవత్సరములపా టస్త్రశిక్షణనిచ్చెను. (ఏకశ్చ పంచవర్షాణి శస్త్రా దస్త్రాణ్యశిక్షత (విరాట.అ.49.శ్లో.8) తాను పలు శస్త్రాస్త్రముల నతని కిచ్చుటయేగాక, వరుణాది దిక్పాలకులచే గూడ ఇప్పించెను. కాని, భాస్కరు దండులకు విరుద్ధముగా, తాను కర్ణునకు తండ్రినను విషయమును కూడా మరుగుపరచెను. కనీస మాతనిని భార్గవరామ, బ్రాహ్మణ శాపములనుండి తప్పించుట కయినను ప్రయత్నించలేదు! సురనాథుడు పార్థుని విజయము నాశించి రాధేయుని కవచ కుండలముల నర్థించ దలచెనను విషయము తెలిసి, వానిని దానమియ్యవలదని వారింప జూచుటయు, మరణానంతర మతనిని త్రయోదశాదిత్యునిగా పరిణమింపజేయుటయు ఆయన అతనికి చేసిన ఉపకారములు!

కన్యాగర్భమున జన్మించుటయే మహాపరాధమయినచో అందుకు కారణమయిన వారికి లేని శిక్ష యిత డనుభవింపవలెనా!

అతిరథుడు ధృతరాష్ట్రునికి మిత్రుడు. ఆ పలుకుబడితోనే అతడు కృప ద్రోణుల వద్ద తన కుమారుని శిష్యునిగా జేర్చెను. కాని, వారును సూతకులము వారి కర్హమయినంతవరకే అతనికి విద్యనేర్పిరి! విద్యావిషయమున పార్థునితో నితనికి గల స్పర్ధయు, రాజ్యకాంక్షచే దుర్యోధనునకు పాండుపుత్రులతోడి వైరము వారిరువురను ప్రాణస్నేహితులను గావించినది!

ఈ విధముగా కౌంతేయులయిన కర్ణార్జునులు కౌరవ పాండవ పక్షములలోని వారయి, పరస్పరము బద్ధశత్రువు లగుటయే గాక, ఒకరినొకరు పరిమార్చుటకు కూడా ఆద్యంతము ప్రయత్నించిరి!

పాండవులకు కృష్ణుని సహాయము లభించుటయే ఆ పక్షమువా రన్ని విధములైన గండముల నుండి గట్టెక్కి, చివరకు భరతవర్షమునకు సమ్రాట్టులగుటకు కూడా కారణమయ్యెను.

భీష్ముని సేనానాయకత్వమున తమ సేనలకు పట్టిన దుస్థితిని గూర్చి ధర్మజుడు వాసుదేవుని కడ తన గోడును వెళ్ళబోసికొనెను. ఆ సమయమున ఆయన ధర్మజు నూరార్చుచు, 'ఎవడు పాండవవైరియో వాడు నాకును వైరియనుటలో సందియ మేటికి' నీ ప్రయోజనములు మదర్థములే యగుటను నా ప్రయోజనములు త్వదర్థము లగుటలో సందియమేటి?' కనెను. (భీష్మ. 296)

ఆ సందర్భముననే ఆయన పార్థునితో తనకు గల సంబంధమును గూర్చి

తే. 'సఖుఁడు సంబంధి బంధుండు సవ్యసాచి । నాకు నతనికినై యేను నరవరేణ్య!
కూర్మిమై నిత్తు కండలు గోసియైన । నరయ నాయెడ నాతండు నట్టివాఁడ!' **(ఆం. భార. తృతీయ 283)**

అని కూడా వివరించెను. దీనికితోడు భీష్మ ద్రోణులు కౌరవపక్షమున యుద్ధమొనర్చినను వారు తమ మరణ రహస్యములను తెలుపుట ద్వారా పాండవులకు సహాయపడిరి!

ధర్మజుడు భగవంతుడైన కృష్ణుని నమ్ముకొనగా, దుర్యోధనుడు కేవలము తన బలములను నమ్ముకొనెను. దీనినిబట్టి యీ యుద్ధము దైవమానుషములకు జరిగిన సంఘర్షణగా తెలియవచ్చును!

ఒక పక్షమునకు దేవతలు సహాయముండుటయు, వేరొక పక్షమునకు దానవులు తోడుండుటయు గమనించినచో ఇది దేవదానవ సంగ్రామముగా కూడా కాన్పించును!

కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధ సమయమున మునులు ధనంజయుని పక్షమున నుండిరి. వైశ్యులు, సూతులు, మరియు సంకరజాతులవారును రాధేయుని పక్షమున నిలిచిరి. దీనిని బట్టి యితని నభిమానించువా రధికసంఖ్యాకులని తెలియవచ్చును!

ఇతనివలన లోకమున కొనగూడిన ఉపకారము కంటె అపకారమే అధికము కావున, నితనిని దుష్టునిగా పరిగణించిన వా రధికులు. 'ధర్మలోపముచే జనించుటచే నీ కిట్టి బుద్ధి పుట్టినది. సహవాసదోషముచే కురుసభలో పలుమార్లు పరుషముగా సంభాషించితి' వని గాంగేయు డితనితో పల్కెను. (భీష్మ. పే. 343).

క్షత్రియవర్గము యుద్ధమరణము నొందుటకై కన్యాగర్భమున నితడు సృష్టించబడినట్లు (క్షత్రం స్వర్గం కథంగచ్ఛేచ్ఛస్త్ర పూతమితిప్రభో! సంఘర్ష జనన స్తస్మాత్ కన్యా గర్భోవినిర్మితః॥ (శాంతి.అ.2. 4 శ్లో.) నారదుని వాక్యములను బట్టి తెలియుచున్నది. అందు నిమిత్తమే కౌరవులును సృష్టించబడిరి. అట్టివారు దుష్టులు గాక మంచివా రెట్లగుదురు? భూభారము తగ్గించుటకై అవతరించిన వాసుదేవుని ఆశయము నెరవేరుటకు వీరి తోడ్పాటు తప్పదు గద!

ఇతడు పాండవులపై ద్వేషము నూరిపోసెనేగాని, వారితో సయోధ్యగా మెలగుటకు ప్రోత్సహించలేదని నింద యున్నది. దుర్యోధను డితనిని పాండవులవలన భయముతో చేరదీసెనేగాని, అంతకన్న వేరే సదుద్దేశముతో ఎంతమాత్రము కాదు. హస్తినాపుర సింహాసన మధిష్ఠించుటయే అతని ప్రధానాశయము. అందు కడ్డు తగిలిన కురువృద్ధుడును, పితామహుడునయిన భీష్మునియొక్కయు, విద్యాగురువు, బ్రాహ్మణుడునయిన ద్రోణునియొక్కయు మాటలనే అతడు లక్ష్యపెట్టలేదు. అట్టివాడు కేవలము సూతపుత్రుడును, తన కాశ్రితుడునైన కర్ణుని మాటలను మాత్రము శిరసావహించునా? ఆ కారణమునను, తనను వృద్ధిలోనికి తెచ్చెనను విశ్వాసముతోను రాధేయుడు సుయోధనుని అభిప్రాయములనే సమర్థించెను.

ఇంద్రున కితడు చేసిన దానము కూడా ప్రశస్తమయినది కాదని విమర్శయున్నది. ప్రత్యామ్నాయ దానమొనర్పుమని యితనికి సూచించినది భాస్కరుడు. అంతవర కితని కా ఉద్దేశము లేదు. అంతకుమునుపే అతడు ప్రతిదినము అసంఖ్యాకులయిన యాచకులకు పలువిధములైన దానము లిచ్చెను. కాని వారెవరినుండియు, ఏమియు నాశించలేదు. అట్టి దాతృత్వనిష్ఠను పురస్కరించుకొనియే పురందరు డీతని యాచింపనెంచెను. 'కీర్తిశరీరము మాసిపోకుండుటకై కవచకుండలములు దానమిచ్చినను, తన స్వామికార్యమునకై శక్తి నడిగి పుచ్చుకొనుటచే కీర్తిశరీరమునకు మచ్చ వచ్చె'నని వజ్ఝల వారి సమర్థన! (కర్ణచరిత్రము - పే.66)

ఇతడు తనయుడుగా కుంతీదేవి కోర్కెను తీర్చెను!

తండ్రి ఆదిత్యునకు భక్తుడై మెలగెను!

సూతదంపతుల విషయమున సుతుని బాధ్యతలను విస్మరించలేదు!

దానవీరుడుగా ఆచంద్రతారార్కమైన కీర్తిని సంపాదించెను!

నమ్మినబంటుగా తన స్వామికై ప్రాణత్యాగమొనర్చెను!

దుష్టచతుష్టయమునందు దుశ్శాసనునిలో ప్రశంసించదగిన అంశమేమియు లేదు. అందుచే అతనిపై గ్రంథములు వ్రాసినవారు కానరారు. కౌరవాధీశులు తన పూర్వులకొనర్చిన ద్రోహమునకు ప్రతీకారముగా శకుని, ధార్తరాష్ట్రులకు పాండవులతో వైరము కల్పించి, వారిని మట్టుపెట్టి తనకక్ష తీర్చుకొన్నట్లు కొన్ని రచనలున్నవి. అదే విధముగా దుర్యోధనుని రాజ్యార్హతను సమర్థించుచు, మయసభలో అతడు భంగపడిన ఘట్టములను విశ్లేషించుచు గ్రంథములు రచించిన వారును ఉన్నారు. కాని, వారందరికంటె అత్యధికమైన సానుభూతిని సంపాదించుకొని, పలువురు కవిపండితులచే పెక్కు గ్రంథములు వ్రాయించుకొనగల్గిన ఘనత మాత్రము కర్ణునకే దక్కినది!

విద్యా విషయమునగాని, సాంఘికముగా గాని ఆనా డాత డెదుర్కొనిన పరిస్థితులీనాడు లేవు. కాని, కుంతీపుత్రుల సంఖ్య మాత్రము దినదినాభివృద్ధి చెందుచుండుట చింతింపదగిన అంశము!" (పుట 111-114).

కర్ణుడు మహావీరుడుగానే కాక దానవీరుడుగా, మానవీరుడుగా ప్రజల హృదయాలలో ప్రతిష్ఠితుడై ఉన్నాడు. సహజకవచకుండలాలను కీర్తించి ఇంద్రుడికి దానం చేసే ఘట్టంలో అతడు పలికిన మాటలు కర్ణకీర్తిపతాకలు!

దానవీరుడుగా

సీ. 'విప్రులు గడునర్థి వేఁడినఁ గడిమితోఁ । బొచ్చెంబు సేయక యిచ్చు టొకటి;
బలితంపుఁ బగతురఁ బరిమార్చు టొక్కటి, । దండియై యనిఁజచ్చు టొండె నొకటి;
శరణాగతుని నెట్టి శత్రువునైనను । గరుణించి చంపక గాచు టొకటి;
భామినీ ద్విజవృద్ధ బాలాతురులకైన । యాపదఁ జెచ్చెరఁ బాపుటొకటి

ఆ. యనఘ! యివి వ్రతంబులై చెల్లు నాకు; నిం । దొకటి తప్పెనేని వికలకీర్తి
నగుదుఁ, గాన యిత్తు నఖిల భావముల నా । ఖండలునకుఁ గవచకుండలములు'. **(అరణ్య.7.295)**

యశోవీరుడుగా, మానవీరుడుగా -

ఆ. 'కీర్తి విడువఁజాలఁ, గీర్తితో మెలఁగంగఁ । జావు వచ్చె నేనిఁ జత్తుఁ గాని:
జగములోన నెల్ల సడికంటెఁ జావు మే । లనఁగఁ బరఁగు మాట యనఘ! వినవె!' **(అరణ్య.7.293)**

ఈ మాటలు ఇప్పటికీ ఆంధ్రుల నాల్కలమీద కర్ణకీర్తి గీతాలవలె లాస్యం చేస్తూనే ఉన్నాయి! కర్ణుడు స్వయంగా ప్రకాశించే ఉజ్జ్వల వీరనక్షత్రం.

5. కర్ణపర్వం: అంతరార్థం:

అధ్యాత్మవిదులు మహాభారతాన్ని అధ్యాత్మశాస్త్రంగా భావిస్తారు. భారతేతిహాస పురాణాలు స్వభావతః అధ్యాత్మికపరమైన ప్రతీకాత్మక ప్రవృత్తులతో ప్రకాశిస్తూ ఉంటాయి. ప్రసిద్ధ కావ్యాలూ, ప్రబంధాలూ ఈ మార్గంలో పయనించి ప్రామాణికత్వాన్ని సాధిస్తాయి. అందువలన మహాభారతం ఆధ్యాత్మిక ప్రతీకార్థ ప్రవృత్తి కలిగిన ఇతిహాసం!

కర్ణపర్వంలో అసమగ్రయోగాన్ని ఋజుమనోవృత్తితో ఎదిరించే సాధన అంతరార్థంగా నిక్షిప్తం చేయబడింది. కర్ణుడు యోగమార్గాన్నీ, దుర్యోధనుడు ముక్తిమార్గాన్నీ నాశనం చేసే తామసవృత్తికీ ప్రతీకలు. ద్రోణుడి తరువాత కర్ణుడిని సేనాపతిగా అభిషేకించాడు. ద్రోణుడంటే అసమగ్రజ్ఞానమార్గం. అది ఋజువృత్తితో సాత్త్వికవృత్తులు (ధర్మరాజాదులు) సాగించే సాధనను భ్రష్టం చేయలేకపోయింది. అప్పుడు ఆ సాధనను అసమగ్ర యోగమార్గం (కర్ణుడి) ద్వారా సాధించాలని తామసికవృత్తి పూనుకొన్నది.

దుర్యోధనుడు కర్ణుడి కోరిక మేరకు మద్రపతిని అతడి రథసారథిగా ఒప్పించాడు. 'మద్ర' అంటే అహంకార మమకారాలను అగ్నివలె నాశనంచేసే జ్ఞానమని అంతరార్థం. శల్యుడి సారథ్యం కుదిరితే కర్ణుడు కృష్ణసారథ్యం పొందిన అర్జునుడితో దీటు కాగలుగుతానని భావించాడు. అంటే యోగమార్గానికి కుంభకస్థితిలో కలిగిన సగం జ్ఞానానికి మరికొంత నిరహంకార ప్రవృత్తిగల జ్ఞానసహాయం కూడా లభిస్తే, కృష్ణసారథ్యంలో ఉన్న (నిర్వృతితత్త్వం యొక్క తోడ్పాటుతో ఉన్న ఋజుమనోవృత్తితో (అర్జునుడితో) సరితూకం పొందవచ్చునని భావించాడని అంతరార్థం. శల్యుడు ధర్మరాజుకు సహాయం చేయాలనిపోతే మార్గమధ్యంలో దుర్యోధనుడి యుక్తిలోపడి అతడికి సాయంచేస్తానని మాట ఇచ్చాడు. అటు ధర్మరాజుకూ తన సారథ్యంలో సహాయం చేస్తానని మాట ఇచ్చాడు. అంటే శల్యుడు సాధకుడిలోని ద్వైతవృత్తికి ప్రతినిధి. సాధకుడు తనకు తెలియకుండానే చంచలత్వంతో ద్వైధీభూతమైన ప్రవృత్తిని ప్రకటిస్తాడని గ్రహించాలి.

శల్యుడు కర్ణుడికంటె తాను గొప్పవాడినన్నాడు. అంటే యోగమార్గంకంటె నిరహంకార జ్ఞానమార్గం గొప్పదని అర్థం. దుర్యోధనుడు శల్యసారథ్యాన్ని కుదిరించాడు. దానివలన అర్జునుడిపై విజయం సాధించదలచాడు. అంటే- నివృత్తితత్త్వం (కృష్ణ) సహాయంతో ఋజుమనోవృత్తి (అర్జునుడు) బలం పొందినట్లుగా అహంకార మమకారరహితవృత్తియొక్క (మద్రరాజు యొక్క) సహాయంతో యోగమార్గం (కర్ణుడు) బలపడాలని తామసవృత్తి (దుర్యోధనుడు) ప్రయత్నించటం జరిగింది. యోగమార్గంలోని లోపాలను చెప్పటమే శల్యుడు కర్ణుడిని నిరుత్సాహపరచటంలోని అంతరార్థం. కర్ణుడు శల్యుడిని నిందించాడు. జ్ఞానమార్గ యోగమార్గాలలోని లోపాలను గుణాలను సవిమర్శకంగా అంతరార్థపరంగా సాధకులకు అందించటానికే శల్యకర్ణుల సాంకర్యసంవాదాన్ని వ్యాసమహర్షి కల్పించాడని అధ్యాత్మవిదులు భావిస్తారు.

కర్ణపర్వంలో ప్రవర్తిల్లిన ద్వంద్వయుద్ధాలలో మొదట పేర్కొనదగింది భీమ దుశ్శాసనుల యుద్ధం. భీముడు దుశ్శాసనుడిని ఘోరంగా సంహరించాడు. దుశ్శాసనుడంటే సాధకుడిలోని తామసిక వృత్తులలో ప్రబలవృత్తి అయిన దుష్టవిషయికమైన శాసనవృత్తి. భీముడంటే సాధకుడిలోని అభయవృత్తి. దీనిని బట్టి అభయవృత్తి దుష్టవిషయక శాసనవృత్తిని నాశనం చేసేసాధనను ఆ ఘట్టం ప్రబోధిస్తున్నదని భావం.

ఈ పర్వంలో శ్రేష్ఠమయింది కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధం. దీనిని సాధకులు ఈ విధంగా భావన చేయాలి. తామసికవృత్తికి వశపడిన యోగమార్గమూ (దుర్యోధనుడి పోషణలో ఉన్న కర్ణుడూ) సాత్త్వికవృత్తితో కూడిన ఋజుమనోవృత్తీ (ధర్మజానుజుడైన అర్జునుడూ) తీవ్ర సంఘర్షణలు సాగించాయని గ్రహించాలి.

ఆ యుద్ధంలో కర్ణుడి రథచక్రం భూమిలో దిగబడింది. కర్ణుడు రథచక్రాన్ని పై కెత్తుతూ ఉన్న సమయంలో కృష్ణుడి ప్రోత్సాహంతో అర్జునుడు ఘోరమైన బాణంతో (అంగీరసీ కృత్యను ప్రయోగించి) చంపాడు. దీని అంతరార్థాన్ని ఇట్లా భావించాలి. యోగసాధకుడు జ్ఞానమార్గాన్ని ప్రతిఘటించి అంటే - కుంభకాన్ని విడిచినపుడు భూతత్త్వ ప్రకృతి నుండి పైకి లేవలేక ఆ భూతత్త్వ ప్రకృతిలోనే దిగబడి కూరుకొనిపోయి ఉండటాన్ని కర్ణుడి రథచక్రం క్రుంగిపోవటంలోని తాత్పర్యం. అప్పుడు సాధకుడు జ్ఞానమార్గంలోకి మారి నిర్వృతితత్త్వంయొక్క సహాయసహకారాలతో ఒక్కసారిగా ఋజువృత్తివలన దేహంలోని వాసనారాహిత్యంతో అమనస్కుడై ముక్తిని పొందవచ్చుననే తత్త్వాన్ని చెప్పేదే శ్రీకృష్ణుడి ప్రేరణతో అర్జునుడు బాణప్రయోగం చేసే ఘట్టం. కర్ణదేహంనుండి జ్యోతి వెడలి సూర్యుడిలో కలిసిపోవటంలో అంతరార్థ మదే. అర్జునుడు కర్ణుడిని చంపాడంటే - యోగమార్గాన్ని జ్ఞానమార్గం తనలో విలీనం చేసికొనటమే. జ్ఞానమార్గంలోని నిర్వృతితత్త్వంతో కూడిన ఋజువృత్తిద్వారానే తమ సాధన సిద్ధిస్తుందనీ, అట్లాకాక కేవలయోగమార్గంలో ముక్తి లభించదనీ తెలిసికొని, యోగమార్గాన్ని జ్ఞానమార్గంతో ముడిపెట్టుకొనాలనీ యోగమార్గసాధకులు గ్రహించే తత్త్వమే కర్ణపర్వ పరమార్థం! (వివరాలకు చూడు: డా॥ వేదుల సూర్యనారాయణశర్మ గారి 'అంతరార్థ భారతము'.)

6. కవిత్రయ మహాభారతం: వ్యాఖ్యానం

తెలుగులో ఆదికావ్యమైన ఆంధ్రమహాభారతం అవతరించి వెయ్యేళ్ళుకావస్తున్నా, ఇంతవరకు దానికి సమగ్రవ్యాఖ్య వెలువడలేదు. ఆంధ్రుల అభిమాన దైవమైన శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి అనుగ్రహంతో కవిత్రయ మహాభారతానికి తెలుగులో శిష్టవ్యావహారిక భాషలో సరళవ్యాఖ్య వెలువడటం ఆంధ్రావళి ఆనందించే అపూర్వ సాహిత్యోత్సవం. శ్రీ తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు భారతీయ వైదిక ధర్మప్రచార మహోద్యమాన్ని చేపట్టి మహనీయంగా సాగిస్తున్నారు. అందులో ఈ పంచమవేద వ్యాఖ్యాన ప్రణాళిక ఒక మహత్తర సారస్వత యజ్ఞం. ఏడుకొండలరాయడు మాత్రమే చేపట్టి ధర్మరక్షణ కళాప్రావీణ్యంతో ఈ బృహత్తర ధర్మకార్యాన్ని ప్రజలకు ప్రసన్నంగా ప్రసాదించగలిగిన పరమదయాళువు. ఆ దేవదేవుడి కృపాకటాక్షంతో పండితులు పదునెనిమిది పర్వాల ఈ దివ్యప్రబంధమండలిని పరిష్కరించి సర్వాంగసుందరంగా ప్రచురించి, సామాన్య జనులకు అందుబాటులో ఉండేటట్లు చేయటం తెలుగువారు చేసికొన్న వెలుగుల పుణ్యం. ఈ పవిత్ర మహత్తర ప్రయత్నానికి శ్రీ తిరుమలేశుడి పక్షాన బాధ్యతవహించి, అభ్యుదయ పరంపరను విజయవంతంగా సమకూరుస్తున్న మాన్యులు, మహనీయులు టి.టి.డి. బోర్డు ఛైర్మన్, సభ్యులు, కార్యనిర్వహణాధికారి మొదలైన అధికారులూ, వారి

సహకారులూ, సంపాదక సలహామండలుల సభ్యులూ, వ్యాఖ్యాతలుగా పాల్గొన్న విద్వన్మణులూ, ఎడిటోరియల్‌సెల్ సభ్యులూ, పలురకాలుగా ఈ కార్యక్రమంలో తోడ్పడుతున్న అధికారులూ, అనధికారులూ ధన్యులు. వారికి నా కృతజ్ఞతాభివందనాలు.

పదునెనిమిది పర్వాలలో ఆదిపర్వం మొదటి సంపుటి. అది రెండు భాగాలుగా వెలువడింది. సభాపర్వం రెండవ సంపుటిగా రూపుదిద్దుకొన్నది. విస్తృతమైన ఆరణ్యపర్వం మూడవసంపుటిగా రెండుభాగాలలో ప్రచురించబడింది. మొదటి భాగం నన్నయ రచించిన ఆరణ్యపర్వభాగం. రెండవభాగం ఎర్రాప్రెగడ పూరించిన అరణ్యపర్వ శేషం. ఈ విధంగా ఆరణ్యపర్వం విభజించబడి ప్రచురించబడటం తెలుగులో ప్రథమం. నాల్గవ, అయిదవ, ఆరవ, ఏడవ సంపుటులుగా విరాట, ఉద్యోగ, భీష్మ, ద్రోణ పర్వాలు వెలువడ్డాయి. ఇప్పటి ఈ ఎనిమిదవ సంపుటి కర్ణపర్వం.

కర్ణపర్వ వ్యాఖ్యానంలో ముగ్గురు మహాపండితులు పాల్గొన్నారు. ప్రథమాశ్వాసానికి కీ.శే.శ్రీ ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్యగారు, ద్వితీయాశ్వాసానికి డాక్టర్ యస్వీరామారావుగారు, తృతీయాశ్వాసానికి కీ.శే. డాక్టర్ మరుపూరి కోదండరామిరెడ్డిగారు వ్యాఖ్యానం వ్రాశారు. విద్వద్విమర్శకులైన వీరు సరసమైన రచన చేశారు. ఈ పర్వానికి తగిన పీఠికను నేను సంతరించాను. ఇవి ఆంధ్రుల ఆమోదాన్ని పొందుతాయని ఆశిస్తున్నాను.

ఈ సంపుటి ఈ విధంగా రూపొందటానికి తోడ్పడిన మిత్రులు, విద్వన్మణులు డాక్టర్ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావుగారికీ, శ్రీ కె. సత్యరామప్రసాదుగారికీ, శ్రీ ఎన్.ఎస్. హరనాథ్‌గారికీ, శ్రీ జి.రాధాకృష్ణగారికీ, శ్రీమతులు సుశీలా లక్ష్మీ విద్యానాథులకు, డాక్టర్ వి.యస్.లక్ష్మిగారికీ నా హార్దిక కృతజ్ఞతలు.

పరమ కల్యాణ భద్రమూర్తి అయిన శ్రీ పద్మావతీ సహిత శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారు వేదవేద్యులు, వేదాంత గమ్యులు, పరతత్త్వరూపులు అయినా భక్తసులభులు, సాహిత్య సంగీత కళాప్రియులు, రసానందమూర్తులు. ఆ స్వామికి ఈ పంచమవేదం అక్షరమైన తోమాలసేవ; వ్యాఖ్యానం సుగంధపరిమళ సేవ; విశేషాంశాలు ఉజ్జ్వలాలంకార సేవ. పీఠిక విరాణ్మూర్తికి మంగళనీరాజన సేవ. ఈ సర్వం స్వామివారికి సారస్వతమైన అక్షరార్చన!

సత్య శివసుందర రూపులైన స్వామివారి దివ్యసన్నిధిలో ఈ వ్యాఖ్యాసంపుటిని వాఙ్మయారాధనలోని భాగంగా పుణ్యపూజకు సుమమంజరిగా సమర్పించుకొంటున్నాడు. విశ్వశ్రేయస్సును ప్రసాదించుమని స్వామివారిని వేడుకొంటున్నాను.

జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం
ప్రధాన సంపాదకుడు

హైదరాబాదు
15-7-2004

కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం

కర్ణపర్వ కథాసారం

రణరంగంనుండి తిరిగి వచ్చిన సంజయుడు కర్ణుడి మరణవృత్తాంతాన్ని ధృతరాష్ట్రుడికి చెప్పాడు. ఆ రాజు శోకోపహతుడై కర్ణుడితోపాటు దుర్యోధనుడు కూడా మరణించినట్లుగా భావించి మూర్ఛపోయాడు. ఆ తరువాత శైత్యోపచారాలతో సేదదీరి నిట్టూర్పులు సారిస్తూ మనస్సులో చింతిస్తూ, దురదృష్టాన్ని నిందిస్తూ, పాండవులను ప్రశంసిస్తూ, తన బుద్ధినీ శకుని కుటిలస్వభావాన్నీ నిందించుకొంటూ, దుర్యోధనుడు చావలేదని తెలిసి ఊరడిల్లి, కర్ణుడూ, తనయులు, దుర్యోధనుడి తమ్ములు చచ్చారని విని, దుశ్శాసనుడి వక్షాన్ని చీల్చి భీముడు పచ్చినెత్తురు త్రాగినసంగతి తెలిసికొని కొంతసేపు నిశ్చేష్టుడయ్యాడు. ఆ తరువాత కర్ణాదుల మరణానికి బోరున విలపించాడు. జలాగ్ని విషప్రాయోపవేశాదులలో దేనితోనైనా మరణించాలని సంకల్పించాడు. కాని, సంజయుడి అనునయోక్తులతో తేరికొని జరిగిన కథనంతా వివరంగా చెప్పమని అడిగాడు. సంజయుడు చెప్పనారంభించాడు.

కర్ణుడిని సర్వసైన్యాధ్యక్షుడిగా అభిషేకించుమని దుర్యోధనుడికి అశ్వత్థామ సలహా చెప్పాడు. దుర్యోధనుడు సంతోషించి కర్ణుడు పాండవులను జయించగలడనే ఆశతో సర్వసైన్యాధ్యక్షుడిని చేశాడు. పాండవుల మదమణచి విజయాన్ని సాధిస్తానని కర్ణుడు శపథం చేశాడు. బంధుమిత్రులతో అర్జునుడిని రణంలో చంపి సామ్రాజ్యాభిషేకం చేస్తానని బాస ఇచ్చాడు. కౌరవు లాతడి వీరోక్తులకు ఉప్పొంగిపోయారు. కర్ణుడు రణోత్సాహంతో యుద్ధరంగంలో ప్రవేశించాడు.

మొదటినాటి యుద్ధం:

మొదటినాటి యుద్ధంలో కర్ణుడు మకరవ్యూహాన్ని పన్నాడు. అందులో తుండంలో కర్ణుడూ, కళ్ళలో శకునీ ఉలూకుడూ, శిరంలో అశ్వత్థామా, కంఠంలో దుశ్శాసనాదులూ, ఉదరంలో దుర్యోధనుడూ, అతడి ముందు ఎడమ పాదంలో నారాయణ గోపాలసేనతో కృతవర్మా, కుడిపాదంలో త్రిగర్త దాక్షిణాత్యులతో కూడిన కృపాచార్యుడూ, వెనుకభాగంలో ఎడమకుడి పాదాలలో శల్య సుషేణాదులూ, తోకలో చిత్రుడనే రాజూ, అతడి తమ్ముడు చిత్రసేనుడూ నిలిచేటట్లుగా సుస్థిరమైన వ్యూహాన్ని ఆయత్తం చేశాడు.

ధర్మరాజు చతురంగ బలోల్లాసంతో వచ్చి కౌరవసైన్యాన్ని చూచాడు. కర్ణుడిని చూపుతూ అర్జునుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'విజయా! చూచావా! కౌరవసైన్యం పలచబారింది. కర్ణుడు యుద్ధభారాన్నంతా తన భుజాలమీద వేసికొని మొగ్గరంలో మొదట నిలబడ్డాడు; బలగర్వాలను ప్రదర్శిస్తున్నాడు. వనవాసంలో మనలను దుఃఖవార్ధిలో ముంచిన దుర్మార్గు డీతడే. ఇతడిని బాణాలతో వధించుము. ఇప్పుడున్న కౌరవవీరులలో పరాక్రమంతో పోరగల్గినవాడూ, దుర్యోధనుడికి హితుడూ అయిన కర్ణుడిని నిర్దాక్షిణ్యంగా చంపి విజయాన్ని సాధించుము' - అని ప్రోత్సహించాడు.

అర్జునుడు కౌరవుల మకరవ్యూహానికి ప్రతిగా అర్ధచంద్రవ్యూహాన్ని పన్నాడు. తాను మధ్యప్రదేశంలో ఉన్నాడు. ఇరువైపుల శృంగాలుగా భీమ ధృష్టద్యుమ్నులను నిలిపాడు. యుధిష్ఠిర నకుల సహదేవులను పింగలిగా ఉండేటట్లు నిలిపాడు. యుధామన్యు ఉత్తమౌజులను అంగరక్షకులుగా చేశాడు.

కర్ణుడి చేతిలో కృష్ణార్జునులూ, పాండవులూ చనిపోతారని దుర్యోధనుడు మనసులో ఉప్పొంగిపోయాడు. కర్ణుడితో సహా దుర్యోధనుడు దుర్మరణం పాలౌతాడని ధర్మరాజు మనసులో తలంచాడు. పోరు ఘోరంగా ప్రారంభమయింది. రణరంగం రక్తసిక్తమైపోయింది. భీమసేనుడితో తలపడి క్షేమధూర్తి ప్రాణాలు కోల్పోయాడు. క్రమంగా ద్వంద్వయుద్ధాలు ప్రవర్తిల్లాయి. కర్ణుడిని నకులుడు, అశ్వత్థామను భీముడు, విందానువిందులను సాత్యకి, శ్రుతకర్మను చిత్రసేనుడూ,

చిత్రుడిని ప్రతివింధ్యుడూ, దుర్యోధనుడిని ధర్మరాజూ, సంశప్తకులను అర్జునుడూ, కృపాచార్యుడిని ధృష్టద్యుమ్నుడూ, కృతవర్మను శిఖండీ, శల్యుడిని శ్రుతకీర్తీ, దుశ్శాసనుడిని సహదేవుడూ ఎదుర్కొన్నారు. అందులో ప్రతివింధ్యుడు చిత్రుడిని చంపాడు. సహదేవుడితో యుద్ధంచేస్తూ మూర్ఛిల్లాడు. కర్ణుడు నకులుడిని విరథుడిని చేసి అవమానించాడు. కృపాచార్యుడి చేతిలో ధృష్టద్యుమ్నుడు ఓడిపోయాడు. ధర్మరాజుతో యుద్ధంచేసి దుర్యోధనుడు విరథుడయ్యాడు, మూర్ఛిల్లాడు. ఈ విధంగా ద్వంద్వయుద్ధాలతో ఆనాటి యుద్ధం ముగిసింది.

కర్ణుడి రెండవనాటి యుద్ధం :

రెండవనాడు ధర్మరాజు బృహస్పతి మతాన్ని అనుసరించి దుర్జయవ్యూహం పన్నాడు. కర్ణుడు దుర్యోధనుడిని సమీపించాడు. 'అర్జునుడికి గాండీవమున్నా, అక్షయ తూణీరాలున్నా, అగ్నిదేవు డిచ్చిన అభేద్య రథమున్నా, ఆవధ్యరథ్యాలున్నా నాకు దిగులు లేదు. కాని, భువనప్రవర్తకుడైన శ్రీకృష్ణుడు రథసారథ్యం చేస్తూ ఉండగా పార్థుడి పరాక్రమం అసాధ్యమై ఉంటుంది. కాబట్టి సారథ్యంలో శ్రీకృష్ణుడికంటె ఎక్కువ నేర్పుగల మద్రదేశాధిపతి అయిన శల్యుడిని నాకు రథసారథిగా సమకూర్చాలి. అట్లా చేస్తే అవశ్యం అర్జునుడిని హతమారుస్తాను' - అని కోరుకొన్నాడు. దుర్యోధనుడు సంతోషించి శల్యుడి వద్దకు పోయి కర్ణుడికి రథసారథ్యం చేయుమని వినయంతో ప్రార్థించాడు. శల్యుడు ముందు కొన్ని పేచీలు పెట్టినా, చెవులకు చేదైన మాటలైనా అతడు చెప్పినవి రథికుడు వినే నియమంతో సారథ్యానికి అంగీకరించాడు. దుర్యోధనుడు శల్యుడికి త్రిపురాసుర వృత్తాంతం చెప్పాడు.

సారథి రథికుడి యోగక్షేమాలనూ, విజయాన్నీ కోరాలి. అతడిలో ఉత్సాహాన్ని రేకెత్తించే మాటలు మాట్లాడాలి. కాని, శల్యుడు ధర్మజుడి కిచ్చిన వరంప్రకారం కర్ణుడి హృదయాన్ని బాధపరిచే మాటలను, పాండవుల పరాక్రమాన్ని ప్రశంసించే వాక్యాలను, కర్ణుడి లోపాలను ఎత్తి చెప్పే ఎత్తిపొడుపు మాటలను, వద్దన్నకొద్దీ పలుకుతూ కర్ణుడి ఉత్సాహాన్ని నీరుగార్చే యత్నం చేశాడు. అందు కాతడు చెప్పిన హంసకాకీయోపాఖ్యానం చక్కని ఉదాహరణం. అందువలననే నమ్మించి మార్గదర్శకులై మనసు నొవ్వబలికే మాయావుల వర్తనాన్ని 'శల్య సారథ్యం' అని లోకంలో వ్యవహారంలోకి వచ్చింది. అడుగడుగునా శల్యుడి మాటలు శల్యాలవలె మనసును బాధించినా, అభిమానధనుడైన కర్ణుడు యుద్ధోత్సాహాన్ని పోషించుకొంటూ ముందుకు సాగాడు. మనసువిప్పి తనకుగల శాపవృత్తాంతాల నన్నింటినీ అతడితో చెప్పుకొన్నాడు.

పరశురాముడిని మెప్పించి కర్ణుడు బ్రహ్మాస్త్రాన్ని పొందాడు. కర్ణుడు బ్రాహ్మణుడనని అబద్ధమాడి అస్త్రరహస్యాలను పొందాడు. అతడి క్షత్రియోచిత వర్తనాన్ని గమనించి పరశురాముడు కోపించి 'అవసరం వచ్చినప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రం స్ఫురించకుండా పోతుం' దని శపించాడు. ఒక బ్రాహ్మణుడి యజ్ఞధేనువును పొరపాటున తన బాణంతో చంపినందుకు ఆ విప్రుడు కోపించి, వచనశల్యాలతో నిహతుడయ్యేటట్లూ, యుద్ధంలో అత్యంతోత్సాహాన్ని ప్రకటిస్తున్నప్పుడు రథచక్రం నేలలో క్రుంగేటట్లూ, ఎవరిని ఎదుర్కొని గెలవాలని శ్రమిస్తూ ఉంటాడో అతడి చేతిలోనే కర్ణుడు చనిపోయేటట్లూ శపించాడు. ప్రపంచంలో ఏ మహావీరుడిని గురించీ తనకు భయం లేదు కాని, జామదగ్న్య బ్రాహ్మణ శాపాలు మాత్రం తనకు భయాన్ని కలిగిస్తాయని కర్ణుడు శల్యుడితో ఆత్మీయంగా చెప్పుకొన్నాడు. అతడు దానిని సాకుగా తీసికొని కర్ణుడి మనస్సు వికలమయ్యేటట్లు పలు మాటలు మాట్లాడాడు. కర్ణు డతడిని మందలించి రథాన్ని ముందుకు సాగించుమన్నాడు. శల్యుడు ఆ సమయంలో కనబడుతున్న ఉత్పాతాలను పేర్కొన్నాడు. కర్ణుడు వాటిని లెక్కచేయకుండా తన వ్యూహాన్ని ముందుకు కదలించాడు.

త్రిగర్తులు అర్జునుడిని చుట్టుముట్టారు. మేఘాలు క్రమ్ముకొన్న సూర్యుడివలె కాంతిహీనుడై ఉన్నాడని పార్థుడిని కర్ణుడు వ్యాఖ్యానించాడు. శల్యుడు మేఘాలు సూర్యుడి కాంతిని తగ్గించలేవనీ, అవి తాత్కాలికాలనీ పార్థుడి పరాక్రమాన్ని ప్రశంసించి పాండవుల బలశౌర్యాలను కీర్తించాడు. ధర్మపరులైన పాండవులకు జయం కలుగుతుందని సూచించాడు. దుర్యోధనుడు కర్ణపరాక్రమాన్ని కీర్తించి యుద్ధోత్సాహాన్ని కలిగించాడు. అశ్వత్థామ ధృష్టద్యుమ్నుడిని చంపితే తప్ప పాండవులను

ఓడించలేమని భావించి విజృంభించారు. దుర్యోధనుడు భీముడిని డీకొన్నాడు. కర్ణుడు ధర్మజుడిపై దాడి చేశాడు. కౌరవసైన్యం క్రమ్ముకొని పాండవసైన్యాన్ని చుట్టుముట్ట నారంభించింది. ధర్మరాజు కర్ణ విజృంభణాన్ని అర్జునుడికి చూపించి అతడిని ఓడించటానికి పురికొల్పాడు. అర్జునుడు కర్ణుడిని వధించితీరుతానని మాట ఇచ్చాడు.

రెండువైపుల నున్న వీరులు ద్వంద్వయుద్ధానికి సిద్ధమయ్యారు. భీముడు దుర్యోధనుడిని, నకులుడు వృషసేనుడిని, సహదేవుడు సౌబలుడిని, శతానీకుడు దుశ్శాసనుడిని, సాత్యకి కృతవర్మను, ధృష్టద్యుమ్నుడు అశ్వత్థామను, ఉపపాండవులు శిఖండిని, ధర్మరాజు కృపాచార్యుడిని ఎదుర్కొని యుద్ధం చేయనారంభించారు. వ్యూహ మధ్యభాగంలో ఉన్నా కర్ణుడు లెక్కచేయక ధర్మరాజు మీదికి దూసికొని పోవసాగాడు. దానితో వ్యూహంలో నియమం తప్పి వీరులు యథేచ్ఛగా యుద్ధం చేయనారంభించారు. సంశప్తకులు పొంగినసముద్రంవలె అర్జునుడిపై పడ్డారు. ఆతడు చెలియలికట్టవలె అడ్డపడి వారిని నిలువరిస్తున్నాడు. శల్యుడు పార్థపరాక్రమాన్ని ప్రశంసించి కర్ణుడికి కన్నెర్ర కలిగించాడు. అతడు పాండవసేనపై దారుణంగా దాడి చేశాడు. పాంచాలకుమారులను అనేకమందిని బాణాలకు బలి చేశాడు. దానికి ప్రతిగా భీముడు కర్ణుడి కొడుకైన సత్యసేనుడిని చంపి విజృంభించాడు. కర్ణుడు శోకావృతుడైకూడా క్రోధావేశంతో పాండవ సైన్యాన్ని నురుమాడుతూ ధర్మజుడిని బాధించాలని పూనుకొన్నాడు. పాండవవీరులు ధర్మరాజుకు అండగా నిలిచి పోరాడారు. కౌరవవీరులు కర్ణుడికి దండగా నిలిచి పోరాడారు. సంకుల సమరం భయంకరంగా సాగింది. ధర్మరాజు కర్ణుడిపై విజృంభించాడు. కర్ణుడు క్రోధోద్రేకంతో ధర్మజుడి సూతుడిని చంపాడు. కేతువును కూల్చాడు. వాడిబాణాలతో అతడి శరీరాన్ని నొప్పించాడు. సాత్యకీ శిఖండులు ధర్మరాజుకు తోడుగా పోరాడారు. కర్ణుడు వారిని విరథులను చేశాడు. కర్ణుడి ధాటికి ఎదురు నిలువలేక ధర్మరాజు సారథిలేని తన రథాన్ని తానే నడుపుకొంటూ తొలగిపోవ నారంభించాడు. కర్ణుడు ఆయనను వెన్నంటుతూ పోయి, చుట్టుముట్టి, ఆపి, అవహేళన చేస్తూ మాట్లాడాడు. 'ధర్మరాజా! నీవు క్షత్రియకులంలో పుట్టావు. ధర్మాధర్మాలన్నీ తెలిసికొన్నావు. అట్టినీవు మహాసంగ్రామంలో ప్రాణాలు కాపాడుకొనటానికని శత్రువులకు భయపడి ఇట్లా తొలగిపోవటం న్యాయమేనా? నీ తెలివితేటలు బయటపడ్డాయి. నీకు క్షత్రియనీతి తెలియదు. బ్రాహ్మణాచారాలు తెలుసు. యజ్ఞయాగాదులు చేసికొమ్ము. యుద్ధంచేయటం మానివేయుము. నావంటి వీరులతో సాహసించి పోరాటానికి యత్నించావో ఇంతకంటె కీడు నీకు కలుగుతుంది. ఇంటికి తొందరగా పొమ్ము. లేదా కృష్ణార్జును లున్నచోటుకు పొమ్ము- అప్పుడు నీవు చావవు. ప్రాణాలు రక్షించుకొమ్ము. నామాట నమ్ముము' అని అధిక్షేపిస్తూ, తాను కుంతికిచ్చిన వరాన్ని స్మరించి ధర్మారాజును వదలిపెట్టి, పాండవసైన్యాన్ని తురుమాడాడు. ధర్మరాజు తనవైపు వీరులను ప్రోత్సహించి కర్ణుడిపై తిరిగి యుద్ధం ప్రారంభించాడు. భీముడు పాండవసైన్యాన్ని ముందుకు నడుపుతూ తుములయుద్ధాన్ని సాగించాడు. 'కర్ణుడైనా చావాలి నేనైనా చావాలి' అంటూ భీముడు కర్ణుడి మీదకు దూసుకొనిపోయాడు. భీమపరాక్రమాన్ని శల్యుడు ప్రశంసించాడు. కర్ణుడు నిరసించి భీముడిపై పోరు సాగించాడు. ద్వంద్వయుద్ధం భీకరంగా సాగింది. భీముడు భయంకరమైన భల్లంతో కర్ణుడి వక్షఃస్థలంమీద కొట్టాడు. అతడు మూర్ఛపోయాడు. భీముడు ఆగ్రహంతో అతడి రథంమీదకు దూకి 'ఈ నీచుడి నాలుకను కోస్తా' నని విజృంభించాడు. శల్యుడు మధ్యలో కల్పించుకొని 'కర్ణుడు మూర్ఛపోయాడు. ఇప్పుడు అతడి నాలుకను కోస్తే చచ్చిపోతాడు. ఇతడిని చంపుతా'నని అర్జునుడు ప్రతిజ్ఞపట్టాడు. నీవు చంపితే అతడు విచారిస్తాడు' అని చెప్పి అతడిని వారించాడు. భీముడు వెనుకకు తగ్గి 'మామా! కర్ణు డిప్పుడు ధర్మరాజును బాధించినందుకు క్రోధావేశాన్ని పొంది ఆ సంగతి మరచాను. ఈ దురాత్ముడు ఆనాటి సభలో ద్రౌపదిని అసభ్యమైన మాటలతో అవమానపరిచిన సంగతి జ్ఞాపకం వచ్చి, ఆ మాటలన్న ఇతడి నాలుకను కోస్తే ధర్మరాజు సంతోషిస్తాడని ఈ పని చేయాలని అనుకొన్నాను. నీవు సరి అయిన సమయంలో ఈ సంగతి జ్ఞాపకం చేశావు. అభిమానధనుడైన అర్జునుడు కర్ణుడు నాచేత చచ్చాడని విని తానూ నిరుత్సాహంతో చనిపోవచ్చును. అతడితోపాటు కృష్ణధర్మజులు, వారితోడి వారలు కూడా ప్రాణాలను పరిత్యజించవచ్చును. ఆ కీడునుండి కాపాడావు. కాబట్టి నీ ఆజ్ఞను దాటను' అని భీముడు ఆగాడు. శల్యుడు సంతోషించి కర్ణుడి రథాన్ని తొలగించుకొనిపోయాడు. భీము డంతటితో ఆగక రోషావేశంతో శ్రుతవర్మాది కురుకుమారులను అనేకమందిని యుద్ధంలో భీకరంగా చంపాడు.

సంశప్తకులు అర్జునుడిని చుట్టుముట్టి శస్త్రాస్త్రాలతో పొడిచారు. సుశర్మ వేసిన తీవ్రబాణానికి అర్జునుడు రథంమీద మూర్ఛపోయాడు. వెంటనే తేరుకొని వారిపై ప్రళయకాలరుద్రుడివలె విజృంభించి వారిని దైన్యపరిచాడు. ఉభయసైన్యంలోని మహావీరుల నడుమ ద్వంద్వయుద్ధాలు సాగాయి. కృపాచార్యుడు సుకేతు డనే పాంచాలకుమారుడిని చంపాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడు దుర్యోధనుడిని ఎదిరించి అతడి రథాన్ని విరుగగొట్టాడు. అశ్వత్థామ అర్జునుడిని ఎదుర్కొని భీకరయుద్ధం చేశాడు. మంచు తెరలను చించే సూర్యుడివలె అర్జునుడు అతడి విజృంభణాన్ని మాన్పాడు. దండధారుడనే రాజును చంపాడు. అశ్వత్థామ మలయధ్వజుడనే పాండ్యభూపాలుడిని వధించాడు. కర్ణు డంతలో తేరుకొని పాండవసైన్యంపై దాడిచేసి, వీరవిహారం సలిపి, అనేకులను చంపాడు, చతురంగబలాలను దైన్యపరిచాడు. దుర్యోధనుడు భీమసేనుడితో ద్వంద్వయుద్ధానికి పూనుకొన్నాడు. అశ్వత్థామ అర్జునుడిపై పోరు సాగించాడు. కర్ణుడు ధర్మరాజుపై విజృంభించి పలు బాణాలతో బాధించాడు. అతడు భీముడివద్దకుపోయి ఒదిగాడు. కర్ణుడు అతడిని వెంటాడి వేధించాడు. ధర్మజుడు ఎదుర్కొనలేక విచారంతో నిజశిబిరానికి తిరిగివెళ్ళాడు. అంతలో భీముడు దుర్యోధనుడిని చుట్టుముట్టి తుదముట్టించబోయాడు. శల్యుడి ప్రబోధంతో కర్ణుడు ధర్మరాజును వదలి దుర్యోధనుడికి సాయం వెళ్ళాడు.

ధర్మరాజు శిబిరంచేరి తన శరీరంలో నాటి ఉన్న బాణాలను పెరికించుకొని అవమానభారంతో హృదయం క్రుంగగా, విషాదంలో మునిగాడు. తనకు తోడుగా వచ్చిన నకుల సహదేవులను భీముడికి సాయంగా పంపాడు. ధర్మరాజు దైన్యం పొందిన సంగతి తెలియక అర్జునుడు అశ్వత్థామతో యుద్ధంచేస్తూ అతడి రథపు పగ్గాలను తెంచాడు. గుర్రాలు భయంతో రథాన్ని దూరంగా లాగికొని పోయాయి. శల్యుడి ప్రేరణతో కర్ణుడు పాండవ సైన్యం మీద భార్గవాస్త్రాన్ని ప్రయోగించి, వాటిని చీకాకుపెట్టి, సింహనాదం చేసి, పొగలేని మంటవలె మహోత్సాహంతో ప్రకాశించాడు.

అతడి విక్రమాతిశయాన్ని చూచి అతడిని ఎదిరించటానికి అర్జునుడు వెనుకాడాడు. అతడి నెదిరించి చచ్చి సాధించేది ఏమీ ఉండదని పేర్కొని కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

'పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిదిఁ గర్ణుఁ । డుగ్రమూర్తి యై వెలుఁగుచు నున్నవాఁడు
మనరథం బిప్డు మాధవ! మరలనిమ్ము । బ్రదికియుండిన శుభములు వడయవచ్చు'. (కర్ణ. 3.18)

ఆ మాటలు విన్న కృష్ణుడు రణరంగంలో కర్ణుడిని ఎదిరించి పోరుతున్న భీమసేనుడిని చూపించాడు. ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి సాత్యకి ద్రౌపదేయాది రథికులు సాయపడుతూ ఉండగా పాండవ సేనను ముందుకు నడుపుతున్న భీముడు అప్పటికి శత్రువులను ఆపటానికి సమర్థుడని చెప్పి, కర్ణుడు ఇతరులతో యుద్ధం చేసి అలసిపోవటం, అర్జునుడు దప్పిక తీర్చికొనటం అప్పటికి అవసరమని కృష్ణుడు భావించాడు. కర్ణుడి వైపు రథంపోనీయక ధర్మరాజున్న శిబిరంవైపు మళ్ళించాడు. భీముడికి ఆ సంగతి తెలియజేసి అర్జునుడు ధర్మరాజున్న శిబిరానికి చేరాడు.

ధర్మజార్జునకృష్ణుల సంవాదం:

అర్జును డానాడు రణం ప్రారంభించే ముందు 'కర్ణుడిని వధించిగాని తిరిగి రా' నని ప్రతిజ్ఞ చేశాడు. ధర్మరాజుకు గలిగిన బడలికలను గురించి పరామర్శించటానికై అర్జునుడూ కృష్ణుడూ మధ్యాహ్నమే తిరిగిరావటం ఆయనకు ఆశ్చర్యానందాలు కలిగించాయి. కృష్ణార్జును లిరువురూ ధర్మరాజును కుశలప్రశ్నలతో పలకరించారు. అర్జునుడు యుద్ధంలో కర్ణుడిని చంపి వచ్చాడనే అభిప్రాయంతో అతడిని ధర్మరాజు అభినందించాడు. పరశురాముడి శిష్యుడైన కర్ణుడు మహావీరుడనీ, తలపూవు వాడకుండా అతడిని సంహరించగలగటం సంతోషకరమనీ అర్జునుడిని మెచ్చుకొన్నాడు. తనకు అంతకుముందే కర్ణుడివలన కలిగిన భంగపాటును తెలియచెప్పి, కర్ణుడు పాండవులకు చేసిన ఎగ్గులను పేర్కొని, కర్ణుడిని చంపిన విధానాన్ని వివరించుమని అర్జునుడిని ఆసక్తిగా అడిగాడు.

అర్జునుడు ఇట్లా చెప్పాడు. 'అగ్రజా! నేను సంశప్తకులతో సంకులసమరం సాగిస్తున్నప్పుడు అశ్వత్థామ నన్నెదుర్కొని బాణవర్షం కురిపించాడు. శ్రీకృష్ణుడిని బాణాలతో కప్పాడు. చాకచక్యంగా అతడి దాడిని తిప్పికొట్టి ముందుకు సాగాను. అంతలో మీరు కర్ణుడిచేత బాధితులయి రణరంగం వదలి వచ్చారని, శిబిరంలో ఉన్నారనీ భీమసేనుడివలన విన్నాను. మీ కుశలం తెలిసికొని తిరిగిపోయి కర్ణుడిని సంహరిద్దామని వచ్చాను.'

అర్జునుడి మాటలు విని ధర్మరాజు మండిపడ్డాడు. కర్ణు డింకా బ్రతికి ఉన్నాడన్న వార్త అతడికి ఉడుకెక్కించింది. కిరీటిని కినుకతో ఇట్లా అన్నాడు. 'యుద్ధంలో మరణించటం, మరలిపోవటం అనేవి రెండూ జరుగుతూనే ఉంటాయి. నే నిట్లా రణరంగాన్ని వదలి రావటంవలన మీ అందరికీ చులకనయ్యాను. అర్జునా! నేను కర్ణుడికి ఓడానన్నావు. నేనేకాదు, నీవూ ఓడావు, నకుల సహదేవులూ ఓడారు. మనతోకూడి ఉండటం వలన వాసుదేవుడూ ఓడాడు. కాబట్టి మన మింక యుద్ధానికి పోవలసిన పనిలేదు. వనాలకు పోయి తపస్వులమై ఉందాం; లేదా, వినయంతో కురురాజును సేవిద్దాం. కర్ణుడిని జయించలేనని ఆనాడే ద్వైతవనంలో చెప్పిఉంటే నే నీ యుద్ధప్రయత్నం చేసేవాడినే కాను. అశక్తుడు రాజ్యాన్ని కోరటం దోషం. కర్ణుడిని వధిస్తానని ప్రతిజ్ఞచేసి నన్ను ఇక్కడికి తెచ్చావు. నేను శత్రువుల నడుమ అవమానాలకు ఓర్చాను. నీ ప్రతిజ్ఞను ఈ వాసుదేవుడుకూడా విన్నాడు. అది వమ్మయింది. నీవు పుట్టిననాడు ఆకాశవాణీ, మహర్షులూ నిన్ను యుద్ధానికి వెనుదీయని వీరుడిగా, కురుసేనను గెలిచే యోధుడిగా కీర్తించారు. వాళ్ళమాటలు ఇప్పుడు అనుమానంలో పడ్డాయి. నీవు కర్ణుడికి భయపడతావని తెలిస్తే దుర్యోధనుడితో పగ పెట్టుకొనేవాడినే కాను. దుర్యోధనాదులు చూస్తూ ఉండగా కర్ణుడు నన్ను యుద్ధంలో అవమానాల పాలు చేశాడు. నన్ను ఆపదనుండి కాపాడినవాడు భీముడు. అత డొక్కడే ప్రాణాలను లెక్కచేయకుండా పరబలాలు బడలుపడేటట్లు పోరుతున్నాడు. ఈ రోజున అభిమన్యుడుగాని, ఘటోత్కచుడుగాని ఉన్నట్లయితే నా స్థితి ఇట్లా ఉండేదేనా?

"హరి గలుగంగ నేటికి భయంబున వచ్చితి? నీదు గాండివం
బెరవుగ నిచ్చి నీవు నొగలెక్కి హరిన్ రథిఁ జేయఁ గన్న ని
ష్ఠుర భుజవిక్రమోగ్రుఁ డగు సూతతనూభవుఁ, దత్సహాయులం
బొరిగొనఁడే సుయోధనుని పోఁడిమి దూలఁగ నొక్కమాత్రలోన్' (కర్ణ. 3.65)

కుంతీమహాదేవి కడుపున కొడుకువై పుట్టకుండా, పిండంగానే ఏదో గండానికి గురి అయి ఉండవలసింది. ఇప్పుడు ఇంత పుట్టేది కాదు.'

ధర్మరాజు మాటలకు ధనంజయుడు మండిపడ్డాడు. కత్తి పైకెత్తి ధర్మజుడిపై లంఘించాడు. కృష్ణుడు అడ్డుపడి, 'పార్థా! మనం కౌరవులమీద దాడిచేయటం లేదు. ధర్మరాజును పరామర్శిస్తున్నాం. ఇది సంతోషకాలం గాని క్రోధనమయం కాదు. అన్నగారిని వధించరాదు' - అని హెచ్చరించాడు. 'కృష్ణా! నా గాండీవాన్ని ఇతరులచేతి కిమ్మని అన్నవాడి తల పగులగొడుతా నని నేను ప్రతిజ్ఞ చేశాను. మా అన్న ధర్మాత్ముడైనా నా మాటను నేను నిలుపబెట్టుకొంటాను. దీనికి నీ వేమి చెప్పుతావో చెప్పుము. సకల ధర్మసాకల్యవేదివి. నీవు చెప్పినట్లు నేను చేస్తాను' అని అర్జునుడు అన్నాడు.

'లోకంలో సత్యాహింసలు ఉత్తమధర్మయుగళం. అందులో సత్యాన్ని అహింసతో రక్షించటం ధర్మం. అహింసను అసత్యంతోనైనా రక్షించటం న్యాయమని పండితు లంటారు. సత్యరక్షణం కొరకు సోదరుడూ, ధర్మపరుడూ అయిన ధర్మరాజును చంపటం ధర్మపథం కాదు. ప్రాణహాని ఏర్పడినప్పుడు గాని, సర్వధనాపహరణ సమయంలో గాని చెప్పే సత్యం అసత్యంగా, అసత్యం సత్యంగా ఆర్యులు గ్రహిస్తారు. ఇప్పుడు ధర్మసూక్ష్మాన్ని పాటించాలి. పెద్దలను దూషించటం వారిని చంపటం వంటిదే. అందువలన నీ ప్రతిన తీరేటట్లుగా ధర్మరాజును వధించకుండా, నోరార నిందించుము. ఆ మీద

గురునిందాపాపం పోయేటట్లు మీ అన్నకు నమస్కరించి కీర్తించుము' - అని సూచించాడు శ్రీకృష్ణుడు. అర్జునుడు గోవిందుడి హితవును పాటించాడు.

అన్నను దూషించి అర్జునుడు తనను తాను చంపుకొనటానికి కత్తి ఎత్తుకొన్నాడు. 'అదేమి?' టని శ్రీకృష్ణు డడిగాడు. 'అంతటి పుణ్యాత్ముడిని, అగ్రజుడిని అనరాని మాటలని ప్రాణాలతో బ్రతికి ఉన్నదానికంటె ఆత్మహత్య ఉత్తమమని భావించా' నని అర్జునుడు బదులు చెప్పాడు. శ్రీకృష్ణుడు దానికీ ఒక ఉపాయాంతరం సూచించాడు. ఆత్మస్తుతి చేసికొంటే ఆత్మహత్యాఫలం అబ్బుతుందని చెప్పాడు. శ్రీకృష్ణుడు చూపిన ధర్మసూక్ష్మాన్ని పాటించి ఆపద్బాంధవుడిగా అతడిని అన్నదమ్ములు అర్చించారు.

ధర్మజుడి దీవెనల నందుకొని శ్రీకృష్ణుడు నొగలెక్కాడు, అర్జునుడు రథమెక్కాడు. కర్ణుడివధప్రకారాన్ని భావించే గాండీవికి చెమటలు పట్టాయి. శ్రీకృష్ణు డది గమనించి అర్జునుడితో ఆత్మస్థైర్యాన్నీ, కర్ణుడిపై క్రోధాన్నీ, యుద్ధోత్సాహాన్నీ కలిగించే మాటలు పలికాడు. 'దేవతలకే జయింపరాని మహావీరులను నీవు అవలీలగా రణంలో ఓడించగలిగావు. నీ ధనుర్వేదకౌశలం భూతలంమీద ప్రకాశించేటట్లుగా గాండీవాన్ని పట్టి నీ గర్వాన్ని ప్రకటించుము. అలనాడు నిండుసభలో ద్రౌపదిని చూచి 'లేరిచట నీకు మగలును' అని కారుకూత లరచిన కర్ణుడికి బాణాలతో బదులు చెప్పే సమయం వచ్చింది. నేను సంధికి పోయినప్పుడు నన్ను పట్టటానికి పురికొల్పింది కర్ణుడే. నీ ముద్దులకొడుకు అభిమన్యుడు అసామాన్య వీరుడుగా పోరుతున్నప్పుడు వంచనతో వెనుకనుండి విల్లును విరుగగొట్టి అతడి వధకు అంకురారోపణం చేసిన నిర్దయుడు, కపటి ఈ కర్ణుడే. అతడు మీపట్ల చేసిన అన్యాయాలకు అతడిని చంపి గ్రద్దలకు వేసినా పాపం లేదు. విజృంభించుము. కర్ణుడిని నిర్దాక్షిణ్యంగా వధించుము' అని ప్రోత్సహించాడు శ్రీకృష్ణుడు. అర్జునుడు ఉత్సాహంతో -

' నీ తోడ్పాటున నేఁ, ద్రివిష్టపములన్ గెల్వంగ నూఁకింతు; నా
చేతం గర్ణుఁడు రూపుమాలి చను; మెచ్చింతున్ నినుం; జూడుమీ
దైతేయాంతక!' యంచు శేషనిభ హస్తం బుద్ధతిం జూచి ని
ర్ధూతారాతిబలుండు పుచ్చికొనియెన్ దుర్దాంత కోదండమున్' **(కర్ణ. 3.130)**

కృష్ణార్జునులు యుద్ధభూమికి తిరిగి వచ్చే సమయాన పోరు ఘోరంగా సాగుతున్నది. భీముడు కౌరవసైన్యాన్ని నిలువరించి బలప్రదర్శనం చేస్తున్నాడు. శ్రీకృష్ణార్జునులు యుద్ధరంగ పునఃప్రవేశం చేయటం అతడికి అమితోత్సాహం కలిగించింది. శకుని భీముడిపై దాడి చేయగా తలపడి అతడిని రథంమీద మూర్ఛపడేటట్లు చేశాడు. అప్పుడు కర్ణుడు విజృంభించి అనేకమంది వీరులను ఒక్కడే ఎదుర్కొని చిక్కుపడ చేశాడు. అందరికీ ఆశ్చర్యం కలిగించాడు. అర్జునుడు కర్ణుడి రథాన్ని చూచి క్రోధావేశంతో సైన్యాన్ని ఒక వైపునుండి సంహరించటం ప్రారంభించాడు. రణరంగంలో రక్తం ఏరులుగా పారింది. ఆ తరుణంలో పదిమంది కురుకుమారులు అర్జునుడిని అడ్డుకొన్నారు. వారిని పార్థుడు అవలీలగా చంపివేశాడు.

దుశ్శాసన వధ:

ఆ సందర్భంలోనే మరొక భీషణసుందరఘట్టం సంభవించింది. అది దుశ్శాసన భీమసేనుల ద్వంద్వయుద్ధం. మదించిన ఏనుగులవలె ఇద్దరూ తలపడ్డారు. భీముడు రౌద్రావేశంతో ఇట్లా పలికాడు.

' ఆ సభలోనఁ గొన్న ఋణమంతము నీఁగఁగఁగంటి వడ్డితో;
బాస కొకింతయుం దొలఁగఁబాఱకు తీర్చెద నిప్డు; నేఁడు నా

చేసిన పుణ్య మెవ్వరును జేయరు ని న్నిటు సేరఁ దెచ్చుటం
జేసి విధాత నాకుఁ గృపసేయుట గానఁగ వచ్చెఁ దమ్ముఁడా!' **(కర్ణ. 3.195)**

ఈ భీషణవాక్యాలు విని దుశ్శాసనుడు కూడ పాండవ పరాక్రమాన్ని పరిహసిస్తూ పలికాడు. 'భీమా! లక్కయింట చిచ్చుపెట్టి మీకు కల్పించిన కష్టాలను నేను మరచిపోలేదు. ధర్మరాజు శకునితో జూదమాడినప్పుడు రాజ్యలక్ష్మిని గ్రహించి మిమ్ములను కానకు పంపాము. అరణ్యవాసంలో మిమ్ములను అగచాట్లపాలు చేశాము. అజ్ఞాతవాసంలో మీరు సేవకవృత్తిలో పొందిన దైన్యాన్ని ఇంకా మరవలేదు. యుద్ధానికి వచ్చి ఎందు కీ బీరాలు?' అని నవ్వాడు. భీము డాతడి మాటలకు మండిపడ్డాడు. ఇద్దరూ బాణాలతో ఆయుధాలతో పోరు తీవ్రంగా చేసికొని విరథులయ్యారు. భీముడు దుశ్శాసనుడిని నేలమీద పడవేశాడు. పదమూడేళ్ళు తాము పొందిన పాట్లను స్మరించాడు. తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞను జ్ఞాపకం తెచ్చుకొన్నాడు. పగనంతా మనసులో మండనిచ్చాడు. పెనుగదను పైకెత్తి దుశ్శాసనుడిని చావమోదాడు. నెత్తురు ధారలు కారగా దుశ్శాసనుడు నేలపై కూలాడు. లేడిపిల్లమీదకు పెద్దపులి ఉరికి పొదివి చంపే విధంగా పైబడి మెడ చిక్కబట్టి, నొక్కికసితో ఇట్లా అన్నాడు: 'మునుపు ఆ సభలో నీవన్న మాటలకు తృప్తిలేక ఇక్కడికి నిన్ను వెదకుకొంటూ వచ్చాను. ఇప్పు డేమంటావో అనరా! నీ మాటలు వినాలని నాకోపం ఉవ్విళ్ళూరుతున్నది' - అంటూ వెక్కసమాడాడు. మదేభం తుండంతో ఎత్తినట్లుగా భీముడు దుశ్శాసనుడిని చేతితో నింగికి ఎత్తాడు. గిరగిర త్రిప్పాడు. నేలమీద పడవేశాడు. ముంగాలితో త్రోశాడు. మొగంమీద మొత్తాడు. భయంకరంగా చూచాడు. మీదపడి మోకాళ్ళతో కూర్చున్నాడు. మెడను చిక్కత్రొక్కి నిల్చాడు. నవ్వాడు. ఈ విధంగా రౌద్రక్రీడలు చేసి దుశ్శాసనుడి మొగం చూచి 'నేను నీ వక్షఃస్థలాన్ని పగులగొట్టి నెత్తురును తేనెవలె త్రాగుతాను. నన్ను సమీపించి మాన్పగలిగిన మొనగాడు ఈ రణరంగంలో ఎవడైనా నీకు దిక్కుంటే వాడిని ఎలుగెత్తి పిలుచుకొనుము' - అని వెటకారంగా పలికి, కత్తి తీసి అతడి మొగంమీద జళిపించి, నృసింహస్వామి హిరణ్యకశిపుడి వక్షాన్ని చీల్చినట్లు భీముడు దుశ్శాసనుడి కడుపును చీల్చి, ప్రేగులను పైకి లాగి, నెత్తురు త్రావి బీభత్సంగా బాధించాడు. కసితో అతడి కుత్తుకను నొక్కిపట్టి, కాలిని చేతితో పట్టి

' ఏమిర! పసులని యార్వవు? । నీ మాటలు నిలువఁబడియెనే? పసరమ! మి
మ్మేము మగుడ నిదె యార్చెద; । మీ మాటకు మాఱు పల్క రెవ్వరుఁ గంటే!' **(కర్ణ. 3.221)**

'నన్ను తాళ్ళతో కట్టి నీళ్ళలో త్రోయటం, అన్నంలో విషం కలిపి పెట్టటం, పెనుబాముల కోరలతో కరిపించటం, పెద్దలు చూస్తూ ఉండగా నిండుసభలో ద్రౌపదిని అనరానివిధంగా నిందించటం - ఇవన్నీ సహించి ఊరుకొనేవేనా? జూదంలో ఓడటం లోకంలో లేదా? ఇంత అన్యాయమా?' అని పలికి చేతిలో గద మెరయగా సైనికుల వైపు చూపి బెదిరించాడు. ఉభయపక్షాల సైనికులు దూరంగా పరుగెత్తి భయంతో నిశ్చేష్టులై నిలిచారు. అప్పుడు భీముడు దుశ్శాసనుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు:

' ప్రై వడి పోయెఁ గాన ధృతరాష్ట్రుఁడు గన్నది యేమి? యా సభం
దా వలదన్నఁ గీ డుడుగదా? పతిలేఁ డనఁ బడ్డకాంత నేఁ
డీవు గనుంగొనంగఁ బతి యేడ్తెఱ నొప్పెఁ? బతుల్ విజృంభిత
శ్రీ విలసిల్లు కామినులు సేడ్పడి రి ట్లపతిత్వదీనతన్'. **(కర్ణ. 3.224)**

'వినుము! నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞలలో ఒకటి తీరింది: పాపాత్ముడైన దుర్యోధనుడిని చంపి వాడి తలను కాలితో తన్నుతాను. ఆ రెండవ ప్రతిజ్ఞ తీర్చటానికి ఇక ముందుకు సాగుతాను' అని ఎలుగెత్తి ప్రకటించి, దుశ్శాసనుడిని తుదముట్టించి అరిభయంకరుడై నిలిచాడు. అతడిపై దాడివెడలిన పదిమంది కురుకుమారులను అర్జునుడు మట్టుపెట్టాడు.

శల్యు డా సన్నివేశాన్ని చూపి కర్ణుడిని హెచ్చరించాడు. కర్ణుడి కొడుకైన వృషసేనుడు భీముడిపై విజృంభించగా అర్జునుడు ఆతడిని చంపాడు. కర్ణార్జునులు ఎదురయ్యే తరుణం ఆసన్నమయింది. ఆకసంలో దేవగణం వారి ద్వంద్వయుద్ధాన్ని చూడాలని కుతూహలంతో వేచి ఉన్నది. బ్రహ్మరుద్రేంద్రుల నడుమ వారి విజయావకాశాలను గురించి చర్చకూడా నడిచింది. వారందరు విజయుడి విజయాన్నే నిశ్చయించారు.

అప్పుడు కర్ణశల్యులూ, కృష్ణార్జునులూ ఇట్లా సంభాషించుకొన్నారు -

కర్ణుడు : 'అర్జునుడు నన్ను గెలిస్తే ఏమి చేస్తావు? చెప్పుము.

శల్యుడు : 'నేను కృష్ణార్జునులను తీవ్రబాణాలతో ఓడించి ఒంటరి గెలుపు గెలుస్తాను.'

అర్జునుడు : 'కర్ణుడు నన్ను గెలిస్తే ఏమవుతుంది?'

కృష్ణుడు : (నవ్వుతూ) సూర్యుడు నేలరాలినా, నేల ముక్కలైనా, మేరుపర్వతం ఒరిగినా, కర్ణుడి చేతిలో నీవు ఓడిపోవటం జరుగదు. ఒకవేళ అట్టి దురవస్థ కలిగితే ప్రళయమే వస్తుంది. నేను విజృంభించి కర్ణశల్యులనే కీటకాలను చేతితో నలిపివేస్తాను. కౌరవులనందరిని మట్టికరిపిస్తాను. ధర్మరాజుకు పట్టం కట్టిస్తాను!

అర్జునుడు : నేను నవ్వుల కన్నాను గాని వారిని చంపటం నాకు శక్తికి మించిన పనికాదు. నిండుకొలువులో ద్రౌపది పడ్డ పాట్లను సహించి అరణ్యాజ్ఞాతవాసవ్రతనిష్ఠతో ఇట్లా ఓర్చి ఉన్నాను. ఇక త్రిమూర్తులు కలిసి ఎదుర్కొన్నా కర్ణుడిని చంపితీరుతాను.' దుర్యోధనుడు దుఃఖంతో చూస్తూ ఉండగా కర్ణుడి తలను త్రుంచుతాను. కర్ణశల్యుల భార్యలను విధవలను చేస్తాను. నీవు సంతోషంతో ఈ వార్తను వినిపించి ద్రౌపదికీ, ధర్మరాజుకూ శ్రవణానందం కలిగించుము. ఏనుగు చెట్టును కూల్చినట్లు నేను కర్ణుడిని చంపిన ఉదంతాన్ని కన్నులకు కట్టేటట్లు చెప్పి కుంతికి వార్త పంపుము.'

ఇక కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తిల్లబోతున్నది. దివ్యసమూహాలు ఆకసంలో నిలిచి గీతనృత్యవాద్యాలను మోగిస్తూ ఉంటే ఉభయసైనికులు కూడా అనిమిషులైనట్లు కన్నార్పకుండా చూడటం ప్రారంభించారు. కర్ణార్జునులు కల్పాంతసూర్యుల విధంగా వెలుగొందుతూ పరస్పర విజయార్థులై పరాక్రమించనున్నారు. అప్పుడు అశ్వత్థామ దుర్యోధనుడి వద్దకుపోయి హితవు చెప్పాడు. భీష్మద్రోణులవలెనే అర్జునుడిచేత కర్ణుడు వధించబడకపూర్వమే ధర్మరాజుతో సంధి చేసికొని శాంతిని పొందుమని బోధించాడు. ధర్మరాజు ప్రసన్నుడైతే శ్రీకృష్ణభీమార్జునాదులందరూ అతడి అభిప్రాయాన్ని సమర్థిస్తారనీ, పగలు వగలు ఉపశమించి అందరు సుఖిస్తారనీ అనునయించి చెప్పాడు. కాని, కర్ణవిజయం మీద నమ్మకమున్న దుర్యోధనుడు ఆతడి మాటలను మన్నించలేదు. దుశ్శాసనుడిని చంపి భీముడు చేసిన ప్రతిజ్ఞ వినిన తరువాత కూడా సంధి చేయటానికి మనసొప్పుతుందా? అని తిరిగి ప్రశ్నించాడు. యుద్ధోత్సాహాన్ని ప్రకటించి సేనలను పురికొల్పాడు.

కర్ణ సంహారం:

కర్ణార్జునులు కరి కరి తాకినట్లు, గిరి గిరి ఢీకొన్నట్లు, మేఘం మేఘం ఒరిపిడి పొందినట్లు, ఢీకొని భూనభోంతరాళాలు దద్దరిల్లేటట్లు యుద్ధం ప్రారంభించారు. ఒకరిమీద ఒకరు దివ్యాస్త్రాలను ప్రయోగించుకొని తమ ధనుర్విద్యాపాండిత్యాన్ని చాటుకొన్నారు. దుర్యోధనుడు తన యోధులను అర్జునుడిమీద దొమ్మియుద్ధం చేయటానికి పురికొల్పాడు. బీభత్సుడు పిడుగులు పడ్డట్లు యుద్ధం చేస్తున్నాడు. అతడిమీద ప్రయోగించాలని పూజలో పోషించుకొన్న సర్పముఖాస్త్రాన్ని అర్జునుడి కంఠానికి గురిచూచి కర్ణుడు ప్రయోగించి 'ఫల్గునా! చచ్చా వీ దెబ్బతో' అని అరిచాడు. శ్రీకృష్ణుడు ప్రమాదాన్ని గుర్తించి అర్జునుడి రథాన్ని అయిదంగుళాలు క్రుంగేటట్లు బొటనవ్రేలుతో అదిమాడు. సర్పముఖాస్త్రం అర్జునుడి కంఠానికి బదులు కిరీటాన్ని తన్నుకొనిపోయింది. పార్థుడి ప్రాణాలు రక్షించబడ్డాయి. ఖాండవదహనంలో అర్జునుడివలన మంటలకు గురి

అయిన పాము కసిపట్టి తపస్సు చేసి సర్పముఖాస్త్రంగా కర్ణుడివద్దకు చేరి అర్జునవధ కొరకు అదను చూస్తున్నది. కాని, ఆనాడు లక్ష్యం సాధించలేకపోయింది. తిరిగి కర్ణుడి వద్దకు పోయి మరలా తనను ప్రయోగించుమని కోరింది. వీరుడు అస్త్రాన్ని ఒకసారే ప్రయోగిస్తాడని చెప్పి కర్ణుడు పునఃప్రయోగాన్ని తిరస్కరించాడు. ఆ తరువాత కర్ణార్జునుల శస్త్రాస్త్రప్రయోగం అపూర్వంగా సాగింది. యుద్ధంలో కర్ణుడిశరీరానికి బాగా గాయాలు అయ్యాయి. కృష్ణార్జునులకు బాగా దెబ్బలు తగిలాయి. గైరికా ధాతువులు కలిసిన ఎర్రనినీళ్ళతో నిండిన సెలయేళ్ళతో చెలువొందే పర్వతంవలె కారే రక్తధారలతో కర్ణుడు కనబడ్డాడు.

అంతలో కాలుడు అదృశ్యాకారంతో, అందరూ వినేటట్లు ఇట్లా ప్రకటించాడు. 'బ్రాహ్మణశాపంవలన కర్ణుడి రథచక్రం నేలలో క్రుంగుతుంది. అతడు అసువులను కోల్పోతాడు.' ఆ సమయంలో పరశురామదత్తమైన భార్గవాస్త్రం కర్ణుడికి స్ఫురించలేదు. అతడు క్రుద్ధుడై బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు. అర్జునుడు ఐంద్రాస్త్రాన్ని ప్రయోగించినా అది చాలలేదు. కవ్వడికూడా బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ప్రయోగించి కర్ణుడి బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ఉపశమింపజేశాడు.

కర్ణుడి రథచక్రం నేలలో క్రుంగింది. కర్ణుడు కలత చెందాడు కాని, సాహసించాడు. ఒక చేతితో చక్రాన్ని ఎత్తుతూనే మరొకచేతితో యుద్ధం సాగించాడు. అర్జునుడు అతడిపై వాడి వాడి బాణాలు వేశాడు. 'రథచక్రం క్రుంగింది. దానిని ఎత్తేంతవరకు బాణాలు వేయకుము. నేను భూమిమీద ఉన్నాను. నీవు రథంమీద ఉన్నావు. నామీద బాణాలు వేయటం వీరధర్మం కాదు' అని కర్ణుడు అర్జునుడితో ధర్మపన్నాలు పలికాడు. దానికి శ్రీకృష్ణుడు స్పందించి ఇట్లా అన్నాడు. 'కర్ణా! ధర్మాలూ, నీతులూ నీకు ఈనాడు జ్ఞాపకం వచ్చాయా? కుంతీదేవీ, పాండవులూ నిద్రపోతూ ఉన్నప్పుడు అర్ధరాత్రి లక్కయింటిని కాల్పించినప్పుడూ, కపటద్యూతం కల్పించి ధర్మాత్ముడైన ధర్మరాజు సంపదను మాయోపాయంతో అపహరించినప్పుడూ, అంతటితో ఆగక ద్రౌపదిని నిండుసభకు రప్పించి అనరానిమాట లని అవమానపరచినప్పుడూ, పాండవులను చంపటానికి వ్యూహం పన్ని ఘోషయాత్ర నెపంతో దాడి చేసినప్పుడూ, బాలుడైన అభిమన్యుడిని ఒంటరివాడిని చేసి అనేకరథికులను ఒక్కసారిగా అతడిపై ఉసికొలిపి మీ దుర్యోధనుడు అన్యాయంగా చంపించినప్పుడూ-ఆ పాపాలకన్నిటికీ ఆదికర్తవు నీవే. అప్పుడంతా ఈ నీతి ఎక్కడికిపోయింది?' అని కృష్ణుడు నిలదీసి అడుగుతూ ఉంటే కర్ణుడిలోని రోషాగ్ని రోమకూపాల్లో నుండి జ్వాలాతోరణంవలె వెలువడి అందరినీ ఆశ్చర్యచకితులను చేసింది. కర్ణుడు కోపంతో తీవ్రబాణాలను అర్జునుడిపై సంధించాడు. పోరు ఘోరంగా సాగింది. అప్పుడు శ్రీకృష్ణప్రేరితుడైన అర్జునుడు కర్ణుడిని సంహరించే సంకల్పంతో క్రూరమైన ఒక మహాస్త్రాన్ని గాండీవానికి సంధించాడు. 'నేను తపస్సులో, దానంలో, గురుజనసేవలో నిత్యవ్రతశీలుడనైతే ఈ బాణం కర్ణుడి శిరస్సును త్రెంచుగాక!' అని అంటూ వదిలాడు. ఆ బాణం ఆకాశంలో కాంతులు నింపుతూ ఉభయసేనలు మూర్ఛలో మునిగేటట్లు ప్రకాశించి మహానాదం చేస్తూ కర్ణుడి శిరస్సును ఖండించింది. తూడును వీడిన కమలంవలె కర్ణుడి శిరస్సు తెగిపడినా శరీరం తేజస్సుతో వెలుగొందింది. క్రుంగిన రథచక్రం మరల నేలమీద మామూలుగా నిలిచింది. కర్ణుడి శరీరంలోనుండి ఒక వెలుగు వెలువడి సూర్యబింబంలో కలిసింది. కర్ణుడిశరీరం నేలమీద వాలింది. బలిసిన ఆబోతును పులి చంపినట్లు కర్ణుడిని అర్జునుడు చంపగా కౌరవసేనలు భయపడి పారిపోయాయి. ప్రాణం కోల్పోయి పడి ఉన్న కొడుకును కిరణాలనే చేతులతో తాకటం వలన ఏర్పడిన మైలను పోగొట్టుకొనటానికి పావనస్నానం చేయటానికి పోతున్నాడా అన్నట్లు సూర్యుడు పశ్చిమసముద్రంలో మునిగాడు. టెక్కెం విరిగి బోసిపోయిన రథాన్ని తోలుకొని శల్యుడు తిరిగి వెళ్ళాడు. ఈ సన్నివేశాలను గమనించిన భీమసేనుడు ఆకాశం బ్రద్దలయ్యేటట్లు విజయోత్సాహంతో పెద్దగా అరిచాడు. ఆ విజయధ్వనికి పాండవసేనలు ఉప్పొంగాయి, కౌరవసేనలు దుఃఖించాయి.

శల్యుడు దుర్యోధనుడి వద్దకు వెళ్ళాడు. అతడు కంటతడి పెట్టుతున్నాడు. బిక్కమొగంతో నిట్టూర్పులు నిగుడిస్తున్నాడు. అతడితో శల్యుడిట్లా అన్నాడు: 'ప్రభూ! మనం ఎన్నో యుద్ధాలు చూచాము. కాని, క్రౌర్యంలో కర్ణార్జునుల యుద్ధంవంటి దానిని మనం ఎన్నడూ చూడలేదు. దేవతలు కూడా ఆ యుద్ధాన్ని చూచి ఆశ్చర్యపోయారు. కర్ణుడి విక్రమానికి కృష్ణార్జునులే భయపడ్డారు. నీవు రాజ్యాన్ని చిరకాలం పాలించాలని కర్ణుడితోపాటు ఎందరో మహావీరులు దేహప్రాణాలను త్యాగం చేసి రణరంగంలో పడిపోయారు. వారందరూ ఇంద్ర యమ వరుణ కుబేరులవంటి వారు. కాని వారందరి శౌర్యబాహువీర్యాలు

విఫలాలైపోయాయి. ఇది విధివిలాసం. దీనికి దుఃఖించి ప్రయోజనం లేదు' - అంటూ రక్తసిక్తమైన రణరంగాన్ని దుర్యోధనుడికి చూపించాడు.

అంతలో కృష్ణార్జునులు పాంచజన్యదేవదత్తాలను పూరించారు. ఆ భయంకర నాదానికి భయపడి కౌరవసేనలు దుర్యోధను డున్నచోటును విడిచి పరుగులు తీశాయి. శల్యుడు సంధ్యాసమయం అయింది కాబట్టి యుద్ధవిరమణ చేయుమనీ, భావికర్తవ్యాన్ని తెల్లవారిన తరువాత నిర్ణయించుకొనవచ్చుననీ సూచించాడు. అప్పుడు కృపాశ్వత్థామ కృతవర్మ శకుని సుశర్మ ప్రభృతులు రారాజు వద్దకు వచ్చి విషణ్ణులై నిలిచారు. దుర్యోధనుడు పారిపోతున్న సేనలను ప్రోత్సహించలేక, వీరులు ఉత్సాహాన్ని కోల్పోవటంచేత, శల్యుడి మాటలు సముచితంగా ఉండటంచేత, కర్ణుడిపేరు చెప్పుతూ ఎలుగెత్తి 'ఓ కర్ణా! ఓ కర్ణా!' అని విలపిస్తూ ఆనాటి యుద్ధం చాలించండని పలికాడు. కౌరవవీరులు తన వెంటరాగా శిబిరానికి తిరిగివెళ్ళాడు. ఆ వెళ్ళటం ఎట్లా ఉన్నదంటే - అలనాడు కపటద్యూతంలో ఓడి పాండవులు హస్తినాపురం వెడలి అడవికి పోయే సన్నివేశాన్ని తలపునకు తెప్పించింది.

కృష్ణార్జునులు మెరుగుటమ్ములు శరీరాలలో ప్రకాశించగా కిరణాలతో వెలుగొందే చంద్రసూర్యులవలె ప్రకాశించారు. ఆ అమ్ములను పెరికివైచికొని యుద్ధవిరామాన్ని ప్రకటించారు. భీమాదు లుప్పొంగిపోయారు. దేవతలు నరనారాయణులను ప్రశంసించారు. కృష్ణార్జునులు రథాన్ని ధర్మరాజు శిబిరం వద్దకు నడిపించి, దానిని దిగి అతడికి నమస్కరించారు. భీమాదులు వారి ననుసరించారు. ధర్మరాజు వారిని మనసారా అభినందించాడు. అప్పుడు కృష్ణు డిట్లా అన్నాడు:

కృష్ణుడు : ధర్మరాజా! లోకాలన్నీ కలిసి ఏకమై వచ్చినా కర్ణుడిని సంహరించటం సాధ్యంకాదు. అటువంటివాడు నీ కోపాగ్ని ప్రభావంతోనే దహించబడ్డాడు. ఈ మాట నిజం. కర్ణుడు కూలటంతో కౌరవబలమంతా కుప్పగూలినట్లే అని భావించుము. కౌరవులతో ఇక వైరం లేనట్లే. నీకింక ఎదురులేదు. సంతోషించుము.

ధర్మరాజు : శ్రీకృష్ణా! నీ కటాక్షం ఉంటే మాకందరికీ శుభం కలుగుతుంది. నీ ప్రేమకు పాత్రుడనైన నాకు శత్రువులపై విజయం సాధించటం కష్టమా? నీ ప్రసాదంతో జీవనం గడిపేవారం మేము. మాకు సంపదలు నీవే ప్రసాదిస్తావు. ఇది మా గట్టి నమ్మకం. అఖిలలోకరక్షకుడవైన నీవు భక్తులమైన మమ్ములను రక్షించటం మా అదృష్టం. నీ దయవలన భయాన్నీ, దుఃఖాన్నీ మాని ఈనాడు కంటినిండా నిద్రపోతాను.

కృష్ణుడు : ధర్మజా! నన్ను అభిమానించేవాడివి కాబట్టి ఈ ప్రియోక్తులు పలికావు. కాని, నేను ఈ విజయానికి నిమిత్తమాత్రుడనే. నీ తమ్ములూ, మరదులూ మహాపరాక్రమవంతులు. ఇందరి సహాయం ఉన్న నిన్ను ఎదుర్కొని ఎవడైనా చావకుండా బ్రతుకగలడా?

వారిరువురి మధ్య ఇటువంటి మధుర సల్లాపాలు సాగాయి. ఆ తరువాత ధర్మరాజు యుద్ధభూమిని చూచే కోర్కెను వెలిబుచ్చి కృష్ణుడి అనుమతి పొందాడు. రథారూఢుడై కరదీపికాసహస్రంతో బంధుమిత్ర సోదరులతో కూడి బయలుదేరాడు. కృష్ణుడిని చూచి 'ఈనాడు సమస్త ధరణీ సామ్రాజ్యానికి ప్రభువు నయ్యాను. నీ దయతో ప్రబల శత్రువులు నశించారు, ఈ అభ్యుదయం నాకు లభించింది' అని కృతజ్ఞతలు తెలిపాడు. అర్జునుడిని అభినందించాడు. సంతోషంతో పొలికలనికి పోయాడు. కర్ణుడి శిరస్సును, అతడి కొడుకుల శవాలను చూచాడు. తాను పునర్జన్మ ఎత్తినంతగా భావించాడు. ఆపదలు తొలగాయని, సంపదలు కూడాయని సంతసించి శిబిరానికి తిరిగి వచ్చాడు. ఈ విధంగా పాండవులు కర్ణసాగరాన్ని తుదముట్ట నీది పరమానందాన్ని పొందారు.

జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం
ప్రధాన సంపాదకుడు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము

విషయసూచిక

ప్రథమాశ్వాసము

ద్వితీయాశ్వాసము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము

శ్రీరస్తు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము - ప్రథమాశ్వాసము

శ్రీ పరిణామస్థితి వి । ద్యాపారీణత్వ కారితా నిరతా పాం
గా, పరమనైష్ఠికత్వ । వ్యాపారపరానుషక్త, హరిహరనాథా ! 1

ప్రతిపదార్థం: శ్రీ= ఐశ్వర్యం యొక్క; పరిణామ స్థితి= ఆనంద స్థితిని; విద్యా= జ్ఞానమునందు; పారీణత్వ= పరిపూర్ణత్వాన్ని; కారితా= కలుగ చేయటంలో; నిరత= మిక్కిలి ఆసక్తి కల; అపాంగా= కడగంటి చూపుకలవాడా!; పరమ= పరమాత్మయందు; నైష్ఠికత్వ= స్థిరమైన శ్రద్ధ కలిగి ఉండటం అనే; వ్యాపారపర= పనిలో మునిగి ఉన్నవారియందు; అనుషక్త= అనురాగము కలవాడా!; హరి, హర, నాథా= విష్ణుమూర్తివి, శివుడవు అయిన స్వామీ!

తాత్పర్యం: ఐశ్వర్యం ఇచ్చే ఆనందస్థితిని, పరిపూర్ణ జ్ఞానస్థితిని ప్రసాదించటంలో ఆసక్తి కల కడగంటి చూపుకలవాడా! పరమాత్మయందు స్థిరంగా చిత్తాన్ని నిలుపటం అనే పనిలో నిమగ్నులైన వారియందు అనురాగం కలవాడా!; హరిహరనాథా!

విశేషం: శ్రుతి స్మృతి పురాణ విజ్ఞానవేత్త తిక్కన సోమయాజి ఈ పద్యంలో తన స్మృతి విజ్ఞానం ప్రదర్శిస్తున్నాడు. భగవద్గీతలో: **"ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః । శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే॥ అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్." -6 - 40; 41** యోగభ్రష్టుడు అశ్వమేధాదియాగాలు చేసినవారి లోకాలకు వెళ్ళి, అక్కడ చాలా సంవత్సరాలున్న తరువాత విహిత ధర్మానుష్ఠాన పరులయిన సంపన్నుల ఇళ్ళలో జన్మిస్తాడు. లేదా, బుద్ధిమంతులయిన అనగా జ్ఞానులయిన యోగుల ఇళ్ళలోనే జన్మిస్తాడు అని ఉన్నది. జ్ఞానదాయకుడు దక్షిణామూర్తి మొదలయిన రూపాలలో శివు డన్నది ప్రసిద్ధం. ధర్మాచరణం కలవాడు శ్రీమంతుడయితే దానాది ధర్మమూ, యజ్ఞాదులూ అశ్రమంగా ఆచరింపగలుగుతాడు. కనుక శ్రీమంతుల ఇళ్ళలో పుట్టించి సంపదకు ఫలమయిన ధర్మాదులు ఆచరింపజేసి రక్షిస్తాడు హరి. ఈయన స్థితికారకుడు. కనుకనే 'స్థితి' పదప్రయోగం. జ్ఞానవంతులయిన యోగుల ఇళ్ళలో పుట్టిన అతడు పూర్వజన్మలో వదలిన చోట యోగసాధన ప్రారంభించి సులభంగా సిద్ధి అందుకుంటాడు. అదీ యిదీ కరుణాకటాక్ష ప్రసాద మాత్రంచేతనే కలిగిస్తాడు స్వామి అన్న దొక విశేషం. బ్రతికి ఉన్నంతకాలమూ గురుకులంలోనే బ్రహ్మచర్యవ్రతంలోనే ఉండేవాడు నైష్ఠిక బ్రహ్మచారి, వివాహం చేసుకొనటానికని స్నాతుడు కాగోరేవాడు ఉపకుర్వాణుడు. ఎల్లప్పుడు బ్రహ్మనిష్ఠుడైన, రెండర్థాలలోనూ నైష్ఠికుడైన వాని యోగక్షేమాలను పరమాత్మ వహిస్తాడనటానికి 'తేషాం సతతయుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్' నిరంతరం పరమాత్మ స్మరణాదియుక్తులైనవారి యోగక్షేమాలను నేను వహిస్తానన్న గీతావాక్యమే ప్రమాణం. (9.22)

సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకుఁ గర్ణుని తెగుటం జెప్పుట (సం. 8-1-25)

వ. దేవా, వైశంపాయనుండు జనమేజయునకిట్లనియె; 'నట్లు మహాప్రాజ్ఞుండగు సంజయుండు దండుననుండి హస్తిపురంబున కరుగుదెంచి, ధృతరాష్ట్రు మందిరంబు ప్రవేశించి, యంతఃపురంబున నున్న యన్నరనాథుం గనుంగొని, కృతప్రణాముం డగుటయు నతం డాదరించిన నాసీనుండై. 2

ప్రతిపదార్థం: దేవా= ప్రకాశమానుడవైన ఓ స్వామీ; వైశంపాయనుండు= వ్యాసుని శిష్యుడైన వైశంపాయన మహర్షి; జనమేజయునకున్= ఆ పేరుకల మహారాజుతో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= పలికాడు; అట్లు= ఆ విధంగా; మహా= గొప్ప; ప్రాజ్ఞుండు+అగు= జ్ఞాని అయిన; సంజయుండు= ఆ పేరు గలిగి ధృతరాష్ట్రునికి యుద్ధవార్తలు చెప్పటానికి నియుక్తుడైన అతడు; దండుననుండి= సైన్యంలో నుండి; హస్తి పురంబునకున్= హస్తినానగరం అనే పేరుగల కౌరవుల రాజధానీ పట్టణానికి; అరుగు+తెంచి= వచ్చి; ధృతరాష్ట్రు= ఆ పేరుగల దుర్యోధనాదుల తండ్రి అయిన రాజుయొక్క; మందిరంబు= ఇంటిలోనికి; ప్రవేశించి= వెళ్ళి; అంతఃపురంబునన్+ ఉన్న= రాజస్త్రీలు నివసించే లోపలినగరి (ఇంటి)లో ఉన్న; ఆ+నరనాథున్= ప్రజలకు ప్రభువైన ఆ ధృతరాష్ట్రుని; కనుంగొని= చూచి; కృతప్రణాముండు= చేయబడిన నమస్కారం కలవాడు, నమస్కరించినవాడు; అగుటయున్= కాగా; అతండు= ఆ ధృతరాష్ట్ర మహారాజు; ఆదరించినన్= మన్నన చేయగా; ఆసీనుండు+ఐ= కూర్చున్నవాడై. (క్రింది పద్యంతో అన్వయం)

తాత్పర్యం: స్వామీ! వైశంపాయన మహర్షి, జనమేజయ మహారాజుతో ఇట్లా చెప్పాడు. రాజా! నీ కిదివరకే నేను చెప్పినట్లు గొప్ప జ్ఞాని అయిన సంజయుడు కురుక్షేత్రంలో ఉన్న సైన్యంనుండి బయలుదేరి రాజధాని హస్తినానగరానికి వచ్చాడు. ధృతరాష్ట్రమహారాజు నివసించే భవనానికి వెళ్ళి ఆ మహారాజును దర్శించి నమస్కరించాడు. ఆయన అతడిని మన్నన చేసి కూర్చోమంటే కూర్చొని (చెప్పబోతున్నాడు).

విశేషం: అంతఃపురంలో ఉన్న ధృతరాష్ట్ర మహారాజుగారిని సంజయుడు దర్శించాడంటే, అత డాయనకు ఎంత ఆప్తుడో తెలుస్తుంది. అంతేకాక, అతడు తెచ్చిన వార్త, చెప్పవలసిన విశేషం ఎంత తీవ్రమైనదో, ఎంత ముఖ్యమైనదో, ఎంత తొందరగా అందించవలసినదో కూడా తెలుస్తుంది.

క. బలవిక్రమములు వినుతం । బులుగా మనమొనలుఁ బాండుపుత్రానీకం
బులు రెండునాళ్ళు వోరుట । దెలియంగాఁ జూచి వచ్చితిం గురునాథా! 3

ప్రతిపదార్థం: కురునాథా!= కురుమహారాజు వంశానికి చెందిన ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! (నేను); మనమొనలున్= కౌరవసైన్యాలూ; పాండుపుత్ర= పాండవులయొక్క; అనీకంబులున్= సేనలూ; బల= శరీర శక్తులూ; విక్రమములు= మానసికాలయిన పరాక్రమాలూ; వినుతంబులుగాన్= పొగడబడునవిగా; రెండునాళ్ళు= రెండురోజులు; పోరుట= యుద్ధం చేయటం; తెలియన్+ కాన్= స్పష్టంగా అర్థం అయ్యేటట్లు; చూచి= ప్రత్యక్షంగా చూచి; వచ్చితిన్= నీ వద్దకు వచ్చాను.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! తమ శక్తీ, శౌర్యమూ అందరూ మెచ్చుకొనేటట్లు మనసైన్యమూ పాండవులసేనా చేస్తున్న యుద్ధం రెండు రోజులు స్పష్టంగా చూచివచ్చాను.

విశేషం: ఒక్కొక్క ప్రముఖుడూ పడిపోయిన తరువాత రావటమూ, ముందు అతని మరణం గురించి తెలియజేయటమూ, అనంతరం అత డెట్లా యుద్ధంచేసి పడిపోయాడో ఆ క్రమం చెప్పటమూ యుద్ధవార్తలు చెప్పటంలో సంజయుడు అనుసరిస్తున్న

పద్ధతి. చావు కబురు చల్లగా చెప్పుమన్నారు. సంజయుడు మంచి మాటకారి. ధృతరాష్ట్రుడితో సహా కౌరవులందరూ విజయాశ ఎవడిపై పెట్టుకొన్నారో ఆ కర్ణుడి మరణవార్త చెప్పబోతున్నాడు. కనుక, ఇరువాగులవారూ ప్రశంసనీయంగా పోరాడుతున్నారని ప్రారంభించటంద్వారా ఒకరు ఓడక తప్పకపోవటం సూచిస్తున్నాడు. మన మొనలని కౌరవసేనలను గురించి ముందు ప్రస్తావించటంద్వారా ఆశ కల్పిస్తున్నాడు. చెప్పబోయే కర్ణుని మరణవార్త వారికి నమ్మశక్యం కానిది. నమ్మతగిందని సూచించటానికే 'తెలియంగాఁ జూచివచ్చితి' అన్నాడు.

వ. అని పలికి కర్ణునిం బ్రశంసించి. 4

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ విధంగా; పలికి= చెప్పి; కర్ణునిన్= రాధేయుడిని; ప్రశంసించి= మెచ్చుకొని. (అనియె అనే 8వ సంఖ్య కల వచనంలోని క్రియతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా పలికి కర్ణుడిని మెచ్చుకొని.

చ. సరకుగొనండు పాండుసుత సైన్యనికాయము నించుకేనియుం
గరులు రథంబులున్ హరులుఁ గాల్బలముల్ దనవీఁక విచ్చియున్
మరలియుఁ దూలియుం బిలుకుమాఱియు నల్గడఁ బాఱియున్ వియ
చ్చరులకు వేడ్కసేయ భుజసారము శౌర్యముఁ జూపె నేపునన్. 5

ప్రతిపదార్థం: (కర్ణుడు) పాండుసుత= పాండవులయొక్క; సైన్య= సేనయొక్క; నికాయమున్= సమూహాన్ని; ఇంచుక+ఏనియున్= కొంచెమైనా; సరకు+కొనండు= లెక్కపెట్టడు; తన వీఁకన్= తన పరాక్రమంతో; కరులున్= ఏనుగులూ; రథంబులున్= తేరులూ; హరులున్= గుర్రాలూ; కాల్బలముల్= పదాతి సేనలూ; విచ్చియున్= చెల్లా చెదరైపోయీ; మరలియున్= (పాండవ సేనా నాయకుల ప్రోద్బలంతో కర్ణుని వైపు) తిరిగీ; తూలియున్= చలించి పడీ; పిలుకుమాఱియున్= మరణించీ; నలు+కడన్= నాలుగు దిక్కులకూ (అన్నివైపులకూ); పాఱియున్= పరుగులు తీసీ; వియత్+చరులకున్= ఆకాశంలో సంచరించే దేవతలు మొదలయిన వారికి; వేడ్క+చేయన్= వినోదం కలిగించేటట్లు; ఏపునన్= విజృంభణంతో; భుజ= తన భుజములయొక్క; సారమున్= బలాన్నీ; శౌర్యమున్= పరాక్రమాన్నీ; చూపెన్= ప్రదర్శించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పాండవుల సైన్యాన్ని పిసరంతైనా లక్ష్యపెట్టలేదు. అతని పరాక్రమానికి రథగజతురగ పదాతి సేన ఒకప్పుడు చెల్లాచెదరైపోయింది. ఇంకొకప్పుడు మళ్ళీ వెనక్కు వచ్చింది. మరొకప్పుడు పడిపోయింది. వేరొకప్పుడు ప్రాణాలు కోల్పోయింది. కొంత అన్నివైపులకూ పారిపోయింది. అది చూచే ఆకాశసంచారులయిన దేవతలు మొదలయిన వారికి వినోదం కలిగించింది. అట్లా అతడు విజృంభించి తనబాహుబలమూ, పరాక్రమమూ ప్రదర్శించాడు.

వ. చూపి, యక్కౌంతేయులం గలంచి యాడి, పదంపడి. 6

ప్రతిపదార్థం: చూపి= ప్రదర్శించి; ఆ+కౌంతేయులన్= ఆ పాండవులను; కలంచి= కలతపరచి; ఆడి= క్రీడించి, ఆటఅంత అవలీలగా యుద్ధంచేసి; పదంపడి= తరువాత (తెగియె అనే 7వ పద్యంలోని క్రియతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ప్రదర్శించి, ఆ పాండవులను కలతపెట్టి, అవలీలగా యుద్ధంచేసి, ఆ తరువాత.

విశేషం: కౌంతేయులంటే కుంతీపుత్రులని అర్థం. ఇక్కడ తిక్కనగారు పాండుపుత్రులనే అర్థంలో ప్రయోగించారు. 'పచ్చెం గుంతీసుత మధ్యముండు' అని విరాటపర్వంలో కూడా పాండవ మధ్యముడనే అర్థంలో ప్రయోగించారు. పెంచినది కుంతియే కనుకనూ సంతానం కలిగిన తరువాత మాద్రిని ప్రజలెవరూ చూడలేదు కనుకనూ అందరూ పాండవులైదుగురిని కౌంతేయులని పిలిచే వారని ఆయన అభిప్రాయంగా గ్రహించాలి.

తే. **తనకుఁ బిమ్మిటియైన యర్జునునిబాహు । లీల నెమ్మెయిఁ ద్రోవంగలేక తెగియె**
నధిప! యాఁబోతు బెబ్బులి కగ్గమైన । పగిదియై పాండవులకును బగ యడంగె. **7**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; ఆఁబోతు= వృషభం; బెబ్బులికిన్= పెద్దపులికి; అగ్గము+ఐన= వశపడినది అయిన; పగిది+ఐ= విధమయి; తనకున్= తనకంటె; పిమ్మిటి+ఐన= అధికుడైన; అర్జునునియొక్క; బాహులీలన్= బాహువుల విలాసాన్ని (అనగా భుజబలాన్ని); ఏ+మెయిన్= ఏ విధంగానూ; త్రోవఁగన్= త్రోసివేయటానికి, మించటానికి; లేక= శక్యంకాక; తెగియెన్= మరణించాడు; పాండవులకున్= ధర్మరాజాదులకూ; పగ= విరోధం; అడంగెన్= అణగిపోయింది, తీరింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! తన కంటె అధికుడైన అర్జునుడి బాహుబలాన్ని ఏ విధంగానూ అతిశయించలేక, పెద్దపులి వశమైన ఆబోతు వలె కర్ణుడు మరణించాడు. దానితో పాండవుల పగకూడ చల్లారింది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. ఇందులో తిక్కనగారు అర్జునుడిని పులితోనూ, కర్ణుడిని ఆబోతుతోనూ పోల్చటమూ, పులి కంటపడిన ఆబోతువలె కర్ణుడు ఎంత ప్రయత్నించినా అర్జునుడి బాహులీలను మించలేక మరణించా డనటమూ అద్భుతం. 5వ పద్యంలో సైనికులపై కర్ణుడి విజృంభణం వర్ణించాడు. 6వ వచనంలో అది ఆటవలె సాగిందన్నాడు. ఇందులో అర్జునుడి బాహువిలాసాన్ని ఏమీ చేయలేక మరణించాడన్నాడు. ఆబోతు సామాన్య మృగాలను ఏమైనా చేయగలదు. కాని అది ఎంత బలం కలదైనా పులికి చిక్కిందో దాని పని ముగిసినట్లే. కర్ణుడు సామాన్య భటులతో అవలీలగా ఆటవలె యుద్ధంచేశాడు. అర్జునుడి చేతికి చిక్కి మరణించాడు. ఇక, పాండవులకును 'పగ అడంగె' అన్న వాక్యం. కర్ణుడు పోతే పాండవుల పగ తీరటమేమిటి? కౌరవుల జయాశకు మూలం కర్ణుడు. అతడు పోతే వారోడిపోయినట్లే. ఈ సంగతి కౌరవ పాండవుల కిద్దరికీ తెలుసు. కర్ణుడు పడగానే వాళ్ళను గెలిచామనిపించింది కనుక, పగతీరింది పాండవులకు. అదీగాక, కర్ణుడి మీద ప్రత్యేకమైన పగ పాండవులకు. ద్రౌపదిని వస్త్రహీనను చేయుమని సూచన ఇచ్చినవాడు కర్ణుడు. అయిదుగురిని కాక ఒక్కడిని భర్తగా పొందటం మంచిది. జూదంలో భార్యను ఓడిపోవని వాడిని ఇంకెవడినైన పడయుమని ఆమెను నిండుకొలువులో అన్నవాడు కర్ణుడు. పాండవులనందరినీ అవమానించినవాడు కర్ణుడు. ఘోషయాత్రకు పురికొల్పినవాడు కర్ణుడు. అభిమన్యుడి అన్యాయపు చావుకు మూలమైనవాడు కర్ణుడు. ఇలాంటి కారణాలవలన పాండవులకు అతడిపై ప్రత్యేకమైన పగ. అతడి మరణంతో ఈ రెండు పగలూ తీరాయి. పైగా, 'మరణాంతాని వైరాణి' కదా. అందువల్ల కూడా వారి పగ తీరింది.

వ. **అనుచు శోకోపహతుండై సూతసూనుండు నిట్టూర్పు నిగిడించి, డగ్గుత్తిక వెట్టి యిట్లనియె.** **8**

ప్రతిపదార్థం: అనుచున్= అట్లా పలుకుతూ; సూతసూనుండు= రథసారథి పుత్రుడైన సంజయుడు; శోక= ఏడుపుచేత; ఉపహతుండు+ఐ= కొట్టబడినవాడై; అంటే ఏడుపు ఆపుకొనలేక; నిడు+ఊర్పు= దీర్ఘనిశ్వాసం; నిగిడించి= సాగించి, అంటే చాలాసేపు విచారసూచకంగా నిశ్వాసం విడిచి; డగ్గుత్తిక+పెట్టి= గద్గదస్వరం వచ్చేటట్లు మాటతీరు మార్చి; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని చెపుతూ, సంజయుడు దుఃఖాతిశయంతో నిట్టూర్చి, గద్గద స్వరంతో ఈ విధంగా అన్నాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

చ. **అది యొకఁ డేల? కౌరవ చయంబు జయాశ యడంగి పోవ బె**
ట్టిదుఁ డగు భీమసేనుఁడు గడింది మగంటిమి దుస్ససేను దు
ర్మద మడఁగించి పేరురము వ్రచ్చి మహోగ్రతఁ ద్రావె నెత్తు ర
య్యది దుది నింత వుట్టు నని యాప్తజనంబులు మున్న చెప్పరే? **9**

ప్రతిపదార్థం: అది= కర్ణుని మరణం; ఒకఁడు= ఒకటి(మాత్రమే అనుకొనటం); ఏల?= ఎందుకు?; బెట్టిదుఁడు+అగు= గర్వి, క్రూరుడు, కఠినుడు అయిన; భీమసేనుఁడు= భీముడు; కౌరవ= కౌరవుల; చయంబు= సమూహంయొక్క; జయ+ఆశ= గెలుపుమీది ఆశ; అడంగిపోవన్= నాశనమైపోయేటట్లుగా; కడింది= అధికమైన; మగంటిమిన్= పౌరుషంతో; దుస్ససేను= దుశ్శాసనునియొక్క; దుర్మదము= దుష్టమైన పొగరు; అడఁగించి= నాశనంచేసి; పేరురము= విశాలమైన వక్షఃస్థలం; వ్రచ్చి= చీల్చి; నెత్తురు= రక్తం; మహోగ్రతన్= మిక్కిలి భయంకరత్వంతో; త్రావెన్= త్రాగాడు; ఆప్తజనంబులు= దగ్గరివారయిన మనుష్యులు; తుదిన్= చివరకు; ఇంత= ఇంతటి మహాపద; పుట్టును+అని= సంభవిస్తుంది అని; ఆ+అది= ఆ పరిణామం గురించి; మున్న= ఇదివరకే; చెప్పరే?= చెప్పలేదా?

తాత్పర్యం: కౌరవుల జయాశ నశించటానికి కర్ణుడి మరణం ఒకటే సంభవించిందనుకొనటం దేనికి? ఇంకా విచారం కలిగించే సంఘటనలు జరిగాయి. వాటిలో ఒకటి దుశ్శాసనుడి మరణం. కఠినాత్ముడైన భీమసేనుడు విపరీత పౌరుషంతో దుశ్శాసనుడి పొగరణగించి, అతడి విశాల వక్షఃస్థలాన్ని చీల్చి మహాభయంకరంగా నెత్తురు త్రాగాడు. చివరకు ఇటువంటి మహాపద ఏదో సంభవిస్తుందని ఆప్తులు ముందే చెప్పారు కదా.

విశేషం: దేహళీ దత్తదీపన్యాయంగా (రెండు గదుల మధ్య గడపమీద పెట్టిన దీపం రెండు గదులలోనికీ వెలుతురు ప్రసరింపజేసినట్లు) ముందు వెనుక వాక్యాలకన్వయించేటట్లు వాక్యాలూ వాక్యాంశాలూ ప్రయోగించి రచనకు వన్నెతేవటంలో తిక్కనగారు ప్రసిద్ధులు. ఈ పద్యంలో అట్లాంటి విన్యాసాలు రెండున్నాయి. వాటిలో 'కౌరవచయంబు జయాశ యడంగిపోవ' అన్నవాక్యం ఒకటి. కౌరవుల జయాశ నశించటానికి సంభవించినవాటిలో కర్ణుడి మరణ మొకటే అనుకొనటమెందుకు - అనీ అన్వయించవచ్చు. కౌరవుల జయాశ నశించేటట్లు భీముడు దుశ్శాసనుడి నెత్తురు త్రాగాడనే వాక్యంతోనూ అన్వయించవచ్చును.

అట్లాగే 'అయ్యది' అన్నదాని ప్రయోగం. 'నెత్తురయ్యది' అని అన్వయిస్తే ద్రౌపదిని పరాభవించే మదం కలిగించిన నెత్తురు అని అన్వయించవచ్చును. ఆ పరాభవించటానికి ఫలంగా అనీ చెప్పవచ్చును. అయ్య+ది అని విడదీసి యువరాజువంటి వారిని తెలుగులో ప్రభువుల పరివారంలోనివారు చిన్నయ్య పెద్దయ్య అని వ్యవహరించటం కద్దు కనుక, అయ్యదైన నెత్తురు అనీ అన్వయించవచ్చును. "సోమరిపోతులు కొందరయ్యలు" అని శ్రీనాథుడు ప్రయోగించినట్టు, మదంతో ద్రౌపదిని పరాభవించిన అయ్యది, ఆప్తుల హితోపదేశం పెడచెవినిబెట్టిన అయ్యది (మూర్ఖునిది) అనీ అన్వయించవచ్చును.

భీమసేనుడికి బెట్టిదుఁడు అనే విశేషణం వేశారు. దానికి ఉద్ధతుడు (గర్వి), కఠినుడు, క్రూరుడు అని అర్థాలున్నాయి. అందరూ చూస్తుండగా దుశ్శాసనుని సంహరించటంలో భీముని ఔద్ధత్యమూ, వక్షఃస్థలం చీల్చటంలో కాఠిన్యమూ, నెత్తురు త్రాగటంలో క్రౌర్యమూ కనిపిస్తున్నాయి. ఒక్క విశేషణంలో ఇది సాధించారు తిక్కనగారు.

తే. **కొడుకులంత రాజ్యంబును గొనఁగ శక్తు । లను దురాశను వారల యవినయములు**
నీ వుపేక్షింతు; మానునే? యా విరుద్ధ । కర్మమున ఫలమొందక కౌరవేంద్ర! **10**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: కౌరవేంద్ర!= కురువంశీయుడవైన రాజా!; నీవు= నీవు; కొడుకులు= నీ కుమారులు; అంత= (నీవంతుగా దక్కిన, వారివంతని నీవిచ్చిన) సమస్తమైన; రాజ్యంబును= రాజ్యాన్నీ; కొనఁగన్= తీసికొనటానికి; శక్తులు= శక్తికలవారు; అను= అనే; దురాశను= చెడు ఆశతో; వారల= నీ కొడుకులయొక్క; అవినయములు= వినయం లేనందువల్ల చేసే చెడుపనులు; ఉపేక్షింతు= చూచీ చూడనట్లు ఊరుకున్నావు; ఆ విరుద్ధ కర్మమున= ఆ ధర్మ విరుద్ధమయిన పనియొక్క; ఫలము= ఫలితం; ఒందక= చెందక, అనుభవించక; మానునే?= పోతుందా? పోదు.

తాత్పర్యం: కౌరవరాజా! నీ కొడుకులు నీ వంతురాజ్యమే కాక, పాండవులకు నీ విచ్చిన రాజ్యం కూడా కలుపుకొని, మొత్తం రాజ్యమూ కాజేసి, నిలుపుకొనగలిగినంత సమర్థులు అనే దురాశతో వాళ్ళు చేసిన చెడ్డపనులు చూచీ, చూడనట్టు ఊరుకున్నావు. ఇది ధర్మానికీ వ్యతిరేకమైన పని. దాని ఫలం అనుభవించక తప్పుతుందా?

విశేషం: ఈ పద్యంలో ప్రాణం 'కౌరవేంద్ర' అన్న సంబోధనలో ఉన్నది. కురుమహారాజు ఇంద్రాదుల ఆక్షేపణలు కూడా కాదని లోకహితం కోసం, ధర్మక్షేత్రం కురుక్షేత్రం ఏర్పరచిన ఉత్తముడు. ఆ వంశంలో పుట్టిన ధృతరాష్ట్రమహారాజు ధర్మవిరుద్ధ కృత్యాలను పుత్రవ్యామోహంతో ఉపేక్షించటం తప్పు. చేసినకర్మ అనుభవించక తప్పదు. తెలిసి చేసినదానికి అసలు తప్పదు - అని సంజయుడి అభిప్రాయం.

వ. అనిన విని, యాంబికేయుండు, దుర్యోధనుండును దెగియెన కాఁదలంచి, విహ్వలించి, మూర్ఛిల్లినం; దల్లడిల్లి, యార్తనాదంబులతో వివశంబులయి, వనితాజనంబులు గన్నీరుగ్రమ్మ, వసుంధర నొఱగిన; నంతకుమున్న వచ్చియున్న విదురుండును, నా సూతనందనుండును జేరి, చేసేత, శీతల జలసేచన మృదువ్యజనవీజనంబుల నన్నరనాథుని, నారీ సముదయంబును సేదదేర్చిన; నాసీనుండై యతండు దీర్ఘ నిశ్వాసంబు లడరం జింతిల్లి. యంతర్గతంబున దైవంబు గర్హించి, పాండవుల నగ్గించి, తన బుద్ధియు, శకుని వెరవును నిందించి; తన్నుందాన యుపశమించుకొని, ధైర్యంబు సిక్కంబట్టి. 11

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= ఈ విధంగా సంజయుడు చెప్పగా; విని; ఆంబికేయుండు= అంబిక కుమారుడైన ధృతరాష్ట్రుడు; దుర్యోధనుండును= ఆపేరిటి తన జ్యేష్ఠ పుత్రుడు కూడా; తెగియెన్+అ+కాన్= మరణించియే ఉంటాడని; తలంచి= భావించి; విహ్వలించి= అవయవాలు స్వాధీనం తప్పి; మూర్ఛిల్లినన్= సొమ్మసిల్లగా; వనితాజనంబులు= స్త్రీజనాలు, స్త్రీలు; తల్లడిల్లి= బాధపడి, జడిసి; ఆర్తనాదంబులతోన్= దుఃఖపడినవారు చేసే ధ్వనులతో, 'అయ్యో!' మొదలైన వాటితో; వివశంబులు+అయి= వశము తప్పినవి అయి; కన్నీరు+క్రమ్మన్= కన్నీరు కారగా; వసుంధరన్= భూమిపై; ఒఱగినన్= వ్రాలగా; అంతకున్= ధృతరాష్ట్రుడు సొమ్మసిల్లటానికి; మున్ను+అ= ముందుగానే; పూర్వమే; వచ్చి+ఉన్న= అక్కడికి వచ్చి ఉన్న; విదురుండును = ఆ పేరిటి ధృతరాష్ట్రుని తమ్ముడూ; సూతనందనుండును= సంజయుడూ; చేరి= వారిని సమీపించి; చేసేతన్= స్వయంగా; శీతల= చల్లని; జల= నీటితో; సేచన= తడపటంతోనూ; మృదు= సుకుమారమైన; వ్యజన= వీవనలతో; వీజనంబులతోను= విసరటములతోనూ; ఆ+నరనాథునిన్= ఆరాజు ధృతరాష్ట్రునీ; నారీ= స్త్రీలయొక్క; సముదయంబును= సమూహమునూ; సేదదేర్చినన్= మూర్ఛనుంచి తెప్పిరిల్లజేయగా; ఆసీనుండు+ఐ= కూర్చున్నవాడై; అతండు= ఆ ధృతరాష్ట్రుడు; దీర్ఘనిశ్వాసంబులు= నిట్టూర్పులు; అడరన్= అధికం కాగా (అయ్యేటట్లుగా); చింతిల్లి= విచారించి; అంతర్గతంబునన్= మనస్సులో; దైవంబున్= విధిని; గర్హించి= నిందించి; పాండవులన్= పాండురాజు కుమారులను; అగ్గించి= ప్రశంసించి; తన= కొడుకులమాటకు అడ్డుచెప్పని తనయొక్క; బుద్ధియున్= జ్ఞానాన్నీ, తెలివినీ, వివేకాన్నీ; శకుని= శకునియొక్క; వెరవును= ఉపాయాన్నీ; నిందించి= దూషించి; తన్నున్+తాను+అ= తనను తానే; ఉపశమించుకొని= శాంతింపజేసికొని, ఓదార్చుకొని, కుదుట

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

పరచుకొని; ధైర్యంబు= మనస్సు కలత చెందకుండా ఉండే స్థితిని; చిక్కన్= దొరికేటట్లు; పట్టి= పట్టుకొని (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

తాత్పర్యం: సంజయుడు ఆ విధంగా కర్ణ దుశ్శాసనుల మరణవార్త చెప్పి, 'ఈ అనర్థాని కంతటికీ నీవు నీ కుమారుల నీతిమాలిన పనులను చూచీ చూడనట్లు ఊరుకోవటమే కారణం' అని చెప్పేసరికి, ధృతరాష్ట్రుడికి దుర్యోధనుడు కూడా చనిపోయుంటా డనిపించింది. దానితో శరీరం పట్టు తప్పింది. మూర్ఛవచ్చింది. అది చూచి అంతఃపురకాంతలందరూ బాధపడి హాహాకారాలు చేస్తూ, కన్నీళ్ళు పెట్టుకొంటూ మూర్ఛిల్లి నేలపై పడిపోయారు. ధృతరాష్ట్రుడు మూర్ఛిల్లటానికి పూర్వమే అక్కడికి చేరి ఉన్నాడు విదురుడు. అతడూ సంజయుడూ వెంటనే ధృతరాష్ట్రుని ముఖంమీదనూ అంతఃపురకాంతల ముఖాలమీదనూ చల్లని నీళ్ళు చిలకరించారు. సుకుమారమైన వీవనలతో మెల్లగా విసిరారు. ఈ ఉపచారాలవలన ధృతరాష్ట్రమహారాజు మూర్ఛనుండి తేరుకొని కూర్చున్నాడు. పెద్ద పెద్ద నిట్టూర్పులు వచ్చేటట్లు విచారించాడు. ఇట్టి స్థితి కల్పించినందుకు మనస్సులో విధిని తిట్టిపోశాడు. పాండవులను వారి మంచినడతకు మెచ్చుకొన్నాడు. తన కొడుకులను దారిలో పెట్టుకొనలేక వా రాడించినట్లు ఆడిన తన తెలివిని తానే తిట్టుకొన్నాడు. శకుని చెప్పిన - అంతంలో నాశనం కలిగించే ఉపాయాన్ని (జూదమాడి పాండవులను గెలుద్దామనే ఉపాయాన్ని) దూషించాడు. వీటివలన ఎట్లాగో తనకుతానే దిటవు తెచ్చుకొన్నాడు. సంజయుడితో ఇట్లా అంటున్నాడు:

క. 'తెలియ విన నీవు సెప్పిన । పలుకులు దుర్యోధనుండు వడఁడు గదా? వై
రుల విక్రమమున సంజయ! । కల రూపెఱుఁగంగఁ జెప్పు క్రమ్మఱ నాకున్'. 12

ప్రతిపదార్థం: సంజయ!= సంజయా!; నీవు; చెప్పిన= ఇంతకుముందు వినిపించిన; పలుకులు= మాటలు; తెలియన్= మనస్సునకు స్పష్టమయ్యేటట్లు; వినన్= నేను వినలేదు; వైరుల= పగవారైన పాండవులయొక్క; విక్రమమునన్= పరాక్రమంవల్ల; దుర్యోధనుండు= నా జ్యేష్ఠకుమారుడయిన దుర్యోధనుడు; పడఁడుగదా!= పడిపోలేదు కదా!, మరణించలేదు కదా!; కలరూపు= ఉన్న స్వరూపం, యథార్థ విషయం; ఎఱుఁగంగన్= స్పష్టంగా తెలిసికొనేటట్లు; క్రమ్మఱన్= మరల; నాకున్= నాకు; చెప్పు= తెలియచేయుము.

తాత్పర్యం: 'సంజయా! నీ విదివరకు చెప్పినమాటలు దుఃఖం వలన స్పష్టంగా తెలిసేటట్లు వినలేదు. దుర్యోధనుడు శత్రువుల పరాక్రమంవలన నేల కొరగలేదు కదా! ఉన్నదున్నట్లు మళ్ళీ చెప్పుము'.

చ. అనుటయు నాతఁ డిట్లనియె 'నమ్మనుజేంద్రున కాజిఁ గర్ణుఁడుం
దనయులుఁ దమ్ములుం బడిరి దారుణ విక్రమకేలి సల్పి నె
ట్టన బలుపారఁ బట్టి వికటంబుగ వక్షము వ్రచ్చి దుస్ససే
నుని రుధిరంబు మారుత తనూజుఁడు ద్రావె మదం బెలర్పఁగన్'. 13

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= ధృతరాష్ట్రుడట్లు పలుకగా; ఆతఁడు= సంజయుడు; ఆ మనుజ+ఇంద్రునకున్= ధృతరాష్ట్ర మహారాజుకు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా చెప్పాడు; ఆజిన్= యుద్ధంలో; కర్ణుఁడున్= అంగరాజు; తనయులున్= కర్ణుని కుమారులూ; తమ్ములున్= కర్ణుని తమ్ములూ; పడిరి= నేల కొరగినారు; మారుతతనూజుఁడు= వాయుపుత్రుడు, భీమసేనుడు;

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

దారుణ= భయంకరమైన; విక్రమ= పరాక్రమం అనే; కేలి= క్రీడ; సల్పి= ఆచరించి; నెట్టన= సాహసించి; బలుపారన్= బలం ఒప్పగా; పట్టి= దుశ్శాసనుని పట్టుకొని; వికటంబుగన్= వికృతంగా, చూడటానికి అసహ్యంగా, భయంకరంగా; వక్షము= రొమ్ము; వ్రచ్చి= బ్రద్దలుచేసి; దుస్ససేనుని రుధిరంబున్= దుశ్శాసనుని రక్తాన్ని; మదంబు= గర్వం; ఎలర్పఁగన్= అతిశయింపగా; త్రావెన్= త్రాగినాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్రమహారాజు అట్లా ప్రశ్నించేసరికి సంజయుడు ఆయనతో ఇట్లా చెప్పాడు: 'యుద్ధంలో పరాక్రమాన్ని ఒక క్రీడవలె ప్రదర్శించి కర్ణుడూ, అతడి కుమారులూ, తమ్ముళ్ళూ మరణించారు. మహాబలశాలి అయిన వాయుపుత్రుడు భీముడు ఒక పరాక్రమక్రీడ అన్నట్లుగా యుద్ధంచేసి, తనబలం అంతా ఉపయోగించి దుశ్శాసనుని పట్టుకొని, అతడి వక్షఃస్థలం బ్రద్దలు చేసి, తన బలగర్వం ప్రకటమయ్యేటట్లు అతడి రక్తం త్రాగాడు.

విశేషం: ఈ పద్యంలో దేహళీదత్తదీపన్యాయంగా తిక్కనగారు 'దారుణవిక్రమకేలి సల్పి' అన్నది ప్రయోగించటం విశేషం. ఇది సల్పినవారు కర్ణుడూ అతని తనయులూ తమ్ములూ అని చెప్పవచ్చును, భీమసేనుడనీ అన్వయించవచ్చు. ఇందులో మారుతాత్మజుడు అని భీముడిని పేర్కొనటం కూడా సార్థకం. బలశాలులలో బలిష్ఠుడు వాయువు. అతడి ఆత్మజుడు కనుక భీముడు దుశ్శాసనుడిని అట్లా చంపగలిగాడు అన్నది సాభిప్రాయం.

క. అనిన విని 'యంత కేమియు । నన కూరకయుండు సంజయా! నీ మాటల్
విననేరదు విభ్రాంతిని । మునిఁగినయది చిత్త' మని విమూఢాత్మకుఁడై. 14

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని సంజయుడు చెప్పగా; విని= ధృతరాష్ట్రమహారాజు ఆలించి; సంజయా!= ఓ సంజయా!; అంతకున్= ఆ చెప్పిన దానికంటె అధికంగా; ఏమియున్= ఇతరమైన అశుభవార్త ఏదీ; అనక= చెప్పకుండా; ఊరక= మాటాడక; ఉండు= ఉండుము; చిత్తము= నా మనస్సు; విభ్రాంతిని= కలవరపాటులో; మునిగిన+అది= మునిగిపోయింది; నీ మాటల్= నీవికపైని చెప్పబోయే పలుకులు; వినన్= వినటానికి; నేరదు= శక్తి కలదికాదు; అని= అని పలికి; విమూఢ= కలవరపడిన; ఆత్మకుఁడు+ఐ= మనస్సు కలవాడై. (అనియెన్= అని - 15వ వచనంలోని క్రియతో అన్వయం)

తాత్పర్యం: సంజయుడు కర్ణదుశ్శాసనాదుల మరణ విషయం మళ్ళీ చెప్పేసరికి ధృతరాష్ట్రుడి మనస్సు పనిచేయటం మానేసింది. అందువలన ఆయన 'సంజయా! ఇంకేమీ చెప్పకుము. 'నా మనస్సు చాలా కలత చెందింది. అందువలన దానికి ఇక వినేశక్తి లేదు. కనుక మాటాడకుండా ఊరుకొమ్ము' అన్నాడు. అట్లా పలికి, కలత చెందిన మనస్సుతో.

వ. ధృతరాష్ట్రుండు మ్రానుపడి యుండి కొండొకసేపునకు సేదదేఱి యాసూతనందనున కిట్లనియె. 15

ప్రతిపదార్థం: ధృతరాష్ట్రుండు= ధృతరాష్ట్రమహారాజు; మ్రానుపడి= కొయ్యబారి; ఉండి= ఉండిపోయి; కొండొకసేపునకున్= ఒక కొంత సమయానికి, సేదదేఱి= మ్రానుపాటునుంచి తెప్పరిల్లి; ఆ సూతనందనునకున్= ఆ సంజయునితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా పలికి ధృతరాష్ట్రమహారాజు కొయ్యబారిపోయాడు. అట్లా కొంతసేపు ఉండి, ఆ స్థితినుంచి తెప్పిరిల్లి సంజయుడితో ఈ విధంగా పలికాడు.

క. 'నా దుర్ణయమునఁ జేసియు । నా దుర్యోధనుని బుద్ధిహాని వలననుం
గాదె? యిటులగుట మర్మ వి । భేదన మగు శోకమింత పెల్లయి యున్నే! 16

ప్రతిపదార్థం: ఇటులు= ఈ విధంగా; అగుట= పరిణమించటం; నా= నాయొక్క; దుర్ణయమునన్+చేసియున్= దుష్టమైన నీతివల్లనూ; ఆ దుర్యోధనుని= ఆ దుర్యోధనునియొక్క; బుద్ధిహానివలననున్= బుద్ధి క్షీణించటం వల్లనూ; కాదె?= కదా?; మర్మ= ఆయువు పట్టులను; విభేదనము+అగు= బ్రద్దలుచేసే; శోకము= వగపు; ఇంత= ఈ పరిమాణంలో; పెల్లు+అయి= అధికమై; ఉన్నే?= ఉండునా!.

తాత్పర్యం: 'నా దుర్నీతి వలననూ దుర్యోధనుడికి బుద్ధిలేనందువలనను కదా ఈ పరిణామం సంభవించింది! నా ఆయువు పట్టులను చీల్చే ఈ శోకం ఇంత అధికంగా ఉంటుందా!

వ. దుఃఖంబు నిస్తరింపనోపుదునొకో యని తలంచుచున్న నాదు సంశయంబు వాయ నింతకు మున్న కయ్యంబునం గడచనిన మనవారిని వారి వారిని నేర్పడం జెప్పు' మనిన నతనికి సంజయుం డిట్లను; 'మనయందు భీష్మ ద్రోణ కర్ణ వికర్ణ వృషసేన దుశ్శాసన లక్ష్మణాదులును వారలలోన విరాట శతానీక ద్రుపద ఘటోత్కచాభిమన్యు పాండ్యప్రముఖులును బేరువేర నిట్టిట్టి వారిచేత నిట్టిట్టి వారు దెగి' రని యేర్పడ నెఱింగించిన, నమ్మహీపతి 'గురుసేన నింక నెవ్వరు గల'రని యడుగుటయు నతండశ్వత్థామ కృతవర్మ శల్య శకుని కృపాచార్యులం బేర్కొని బ్రదికియున్న కురుకుమారులను గర్ణు కొడుకులలో నున్న వారలను మఱియుంగల యోధులను జెప్పి వీరలంగొని యనికి నుత్సహించి పొనుఁగువడ్డ యగ్గి వేఁడిమి వోని వాఁడిమితో దుర్యోధనుండు ధైర్యంబవలంబించి జయార్థియై యున్నవాఁడనిన విని కొడుకుకడిమికి వెడవెడ యూఱడిల్లిన యుల్లంబునం దనవారు పెక్కండ్రు వొలిసిన యలమట మునింగి యొక్కింత ప్రొద్దూరకుండి రాధేయుదెగుట దలపోసి యమ్మనుజనాథుండు. 17

ప్రతిపదార్థం: దుఃఖంబు= బాధను; నిస్తరింపన్= దాటటానికి; ఓపుదున్+ఒకో?= సమర్థుణ్ణి కాగలనా?; అని= ఈవిధంగా; తలంచుచున్+ఉన్న= భావిస్తున్న; నాదు= నాయొక్క; సంశయంబు= సందేహం; పాయన్= తొలగిపోవటానికి; ఇంతకున్= ఇప్పటికి; మున్ను= పూర్వము; కయ్యంబునన్= యుద్ధంలో; కడచనిన= చనిపోయిన; మనవారినిన్= మన పక్షంలోనివారినీ; వారివారినిన్= పాండవుల పక్షంలోని వారినీ; ఏర్పడన్= స్పష్టం అయ్యేటట్లుగా; చెప్పుము; అనినన్= అని అడుగగా; అతనికిన్= ధృతరాష్ట్రునకు; సంజయుండు= సంజయుడు; ఇట్లు+అనున్= ఈ విధంగా చెపుతున్నాడు; మన+అందున్= మనపక్షంవారిలో; భీష్మ ద్రోణ కర్ణ వికర్ణ వృషసేన దుశ్శాసన లక్ష్మణ+ఆదులును= భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, వికర్ణుడు, వృషసేనుడు, దుశ్శాసనుడు, లక్ష్మణుడు మొదలయిన వారూ; వారలలోనన్= పాండవుల పక్షంలో; విరాట శతానీక ద్రుపద ఘటోత్కచ+ అభిమన్యు పాండ్య ప్రముఖులును= విరాటుడూ, శతానీకుడు, ద్రుపదుడు, ఘటోత్కచుడు, అభిమన్యుడు, పాండ్యుడు మొదలయినవారూ; పేరు+పేరన్= పేరుపేరునా; ఇట్టి+ఇట్టి వారిచేతన్= ఇటువంటి ఇటువంటి వారివల్ల; ఇట్టి+ఇట్టివారు= ఇటువంటి ఇటువంటివారు; తెగిరి= మరణించారు; అని= ఈ విధంగా; ఏర్పడన్= స్పష్టం అయ్యేటట్లుగా; ఎఱింగించినన్= తెలియజేయగా; ఆ+మహీపతి= ఆ భూభర్త, ఆ రాజు ధృతరాష్ట్రుడు; కురుసేనన్= కౌరవసేనలో; ఇంకన్= మిగిలి; ఎవ్వరు= ఏ వీరులు; కలరు+అని= జీవించి ఉన్నారు అని; అడుగుటయున్= అడుగగా; అతండు= సంజయుడు; అశ్వత్థామ= ఆ పేరుగల ద్రోణపుత్రుడిని; కృతవర్మ= ఆ పేరుగల యాదవవీరుణ్ణి; శల్య= మద్రరాజునీ; శకుని= దుర్యోధనుని మేనమామనూ; కృపాచార్యులన్= ద్రోణుని బావమరది అయిన కృపాచార్యుణ్ణీ; పేర్కొని= చెప్పి; బ్రదికియున్న= జీవించి ఉండిన; కురుకుమారులను= కౌరవులను; కర్ణుకొడుకులన్= కర్ణుని కుమారులలో; ఉన్నవారలన్= జీవించి ఉన్నవారినీ; మఱియున్+ కల= వీరుకాక ఇంకా ఉన్న; యోధులను= యుద్ధవీరులనూ; చెప్పి= పేర్కొని; వీరలన్= ఈ మిగిలిన వీరుల్ని; కొని= వెంటబెట్టుకొని; దుర్యోధనుండు= దుర్యోధనుడు; అనికిన్= యుద్ధానికి; ఉత్సహించి= పూనుకొని; పొనుఁగు+పడ్డ= నివురుగప్పిన;

అగ్గి= నిప్పుయొక్క; వేఁడిమి+పోని= వెచ్చదనంవంటి; వాఁడిమితోన్= పరాక్రమంతో; ధైర్యంబు= కలతచెందని మనఃస్థితిని; అవలంబించి= ఆధారం చేసుకొని, పట్టుకొని; జయ+అర్థి+ఐ= జయంకోరువాడయి; ఉన్నవాఁడు= ఉన్నాడు; అనినన్= అని ఈ ప్రకారంగా చెప్పగా; ఆ+మనుజ నాథుండు= ఆ నరేశ్వరుడు (ఆ ధృతరాష్ట్రమహారాజు); విని= ఆలించి; కొడుకు= తన కుమారుడైన దుర్యోధనునియొక్క; కడిమికిన్= పూనికకు; వెడవెడ= కొంచెము కొంచెముగా; ఊఱడిల్లిన= కుదుటపడిన; ఉల్లంబునన్= మనస్సుతో; తనవారు= తన పక్షంవారు; పెక్కండ్రు+పొలిసిన= చాలామంది మరణించారన్న; అలమటన్= దుఃఖంలో; మునింగి= నిమగ్నుడై; ఒక్క+ఇంత= కొంచెము; ప్రొద్దు= సమయము; ఊరకుండి= మాటాడకుండా ఉండి; రాధేయు+తెగుట= కర్ణునియొక్క మరణం; తలపోసి= తలచుకొని.

తాత్పర్యం: ఈ దుఃఖం నేను వదలించుకొనగలనా? అని అనుకొంటున్నాను. ఉభయ పక్షాలలోనూ బ్రతికి ఉన్న వారెవరా పోయినవారెవరా అని సందేహంగా ఉన్నది. అది తొలగిపోయే విధంగా యుద్ధంలో ఇంతవరకు మనపక్షంలో ఎవరు పోయారో, పాండవుల పక్షంలో ఎవరు చనిపోయారో వివరంగా చెప్పుము' అని అడిగిన ధృతరాష్ట్రమహారాజుతో సంజయుడు ఇట్లా చెపుతున్నాడు. 'మన పక్షంలో భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, వికర్ణుడు, వృషసేనుడు, దుశ్శాసనుడు, లక్ష్మణుడు మొదలయిన వారు చనిపోయారు. పాండవపక్షంలో విరాటుడు, శతానీకుడు, ద్రుపదుడు, ఘటోత్కచుడు, అభిమన్యుడు, పాండ్యరాజు మొదలయినవారు నేలకొరిగారు. ఇట్లా ఇటువంటివారు ఇటువంటివారివలన ప్రాణాలు కోల్పోయారు' అని చెప్పాడు. అది విని ధృతరాష్ట్ర మహారాజు 'మనసైన్యంలో ఇంకా ఎవరు మిగిలి ఉన్నారు?' అని అడిగాడు. దానికి సంజయుడు ఇట్లా సమాధానం చెప్పాడు. అశ్వత్థామ, కృతవర్మ, శల్యుడు, శకుని, కృపాచార్యుడు బ్రదికి ఉన్నారని చెప్పాడు. ఇంకా జీవించి ఉన్న ధృతరాష్ట్రుని కుమారులపేర్లూ, కర్ణుని కొడుకులలో మిగిలినవారి పేర్లూ ఇంకా ఉన్న పోటరుల పేర్లూ చెప్పాడు. ఈ మిగిలినవారిని వెంటబెట్టుకొని యుద్ధం చేసి విజయం సాధించదలచుకొన్నాడు దుర్యోధనుడు అని చెప్పాడు. అయితే నివురుగప్పిన నిప్పు వేడి ఎలా ఉంటుందో దుర్యోధనుడి శౌర్యం ఇపుడలా ఉన్నదన్నాడు. అయినా అతడు ధైర్యంతో ఉన్నాడన్నాడు. అది వినేసరికి తన కుమారుడి ప్రయత్నంవల్ల ధృతరాష్ట్రుడికి అల్పాల్పంగా మనస్సులో ఊరట కలిగింది. అయినా తన పక్షం వాళ్ళు చాలామంది చనిపోయారే అని మళ్ళీ దుఃఖం ముంచుకొనివచ్చింది. అందువలన కొంచెంసేపు మాటాడలేదు. ఇంతలో అంతటి కర్ణుడు చనిపోవట మేమిటి అనిపించి ఇట్లా అన్నాడు:

తే. **'ఆలలోని యాఁబోతును బోలె నొప్పు । గురు బలంబులో నున్మదద్విరదమూర్తి**
సింహసంహననుండు నిస్సీమ విక్ర । మాభిరాముండు వోయెనే? యక్కటకట!' 18

ప్రతిపదార్థం: ఆలలోని= ఆవుల మధ్యఉన్న; ఆఁబోతును+పోలెన్= వృషభంవలె; కురు, బలంబులోన్= కౌరవుల సైన్యంలో; ఒప్పు= అందగించే; ఉన్మద= మదించిన; ద్విరదమూర్తి= ఏనుగురూపంవంటి రూపం కలవాడు; సింహసంహననుండు= సింహంయొక్క మేను కలవాడు; నిస్సీమ= హద్దులేని; విక్రమ= పరాక్రమంచేత; అభిరాముఁడు= ప్రకాశించేవాడు (అయిన కర్ణుడు); పోయెన్+ఏ?= మరణించినాడా?; అక్కట+అకట!= అయ్యయ్యో!.

తాత్పర్యం: 'కర్ణుడి ఆకారం మదించిన ఏనుగువలె ఉండేది. అతడు సింహం లాంటి శరీరం కలవాడు. అతడి పరాక్రమానికి అంతులేదు. ఆలాంటి పరాక్రమంతో ప్రకాశిస్తూ అతడు కౌరవసైన్యంలో ఉంటే ఆవులమధ్య ఆబోతున్నట్లుండేది. అంతటివాడు పడిపోయాడా? అయ్యయ్యో!'

వ. **అని తొడంగి హాహాకారంబు లెసంగ రోదనంబు సేయుచు. 19**

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ విధంగా; తొడంగి= పూనుకొని; హాహాకారంబులు= అయ్యో అయ్యో అనే ధ్వనులు; ఎసంగన్= ఎక్కువ అయ్యేటట్లుగా; రోదనంబు+చేయుచున్= శోకిస్తూ. ("ఉగ్గడించినన్" అనే 24వ వచనంలోని దానితో అన్వయం)

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా ధృతరాష్ట్ర మహారాజు అయ్యో అయ్యో అని శోకిస్తూ (సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు.)

క. **'సంజయ! మురభంజనుని ధ । నంజయునిం జీరికింగొనఁడు కర్ణుం డిం**
ద్రుం జెనకియైన గెలుతు న । నుం జచ్చెనె? యట్టివాఁడునుం గయ్యమునన్. 20

ప్రతిపదార్థం: సంజయ!= ఓ సంజయా!; కర్ణుఁడు= అంగరాజు; మురభంజనునిన్= శ్రీకృష్ణుడినీ; ధనంజయునిన్= అర్జునునీ; చీరికిన్+కొనఁడు= లేశమైన లక్ష్యపెట్టడు; ఇంద్రున్= దేవేంద్రుని; చెనకి+ఐనన్= ఎదిరించి కూడా; గెలుతున్= జయింతును; అనున్= అని పలికేవాడు; అట్టివాఁడునున్= అటువంటివాడు కూడా; కయ్యమునన్= యుద్ధంలో; చచ్చెన్+ఎ?= మరణించినాడా?

తాత్పర్యం: 'సంజయా! కర్ణుడు కృష్ణుడినీ, అర్జునుడినీ కొంచెమైనా లెక్కజేసేవాడు కాడు. దేవేంద్రుడిని కూడా ఎదిరించి గెలుస్తాననేవాడు. అటువంటివాడు కూడా యుద్ధంలో మరణించాడా?

విశేషం: ఇందులో తిక్కనగారు కృష్ణుడికి పర్యాయంగా 'మురభంజనుని' అని ప్రయోగించారు. మురాసురుడు నరకాసురుడి సేనానాయకుడు. నరకుడు వరుసగా గిరి-శస్త్ర-జల-అగ్ని-అనిల దుర్గాల నడుమ ఉన్నాడు. వీటినన్నిటినీ దాటినా మురాసురుడు పదివేల పాశాలతో ఏర్పరచిన జాలములున్నాయి. ఈ చివరి దుర్గం దాటడం కష్టం. దీనిని ఖడ్గంతో ఛేదించాడు కృష్ణుడు. ఈ అసురుడికి ఐదు తలలు. నీళ్ళలో నిద్రిస్తున్నాడు. కృష్ణుడు శంఖధ్వనికి లేచాడు. యుద్ధంలో అతడిని సంహరించి మురభంజనుడైనాడు కృష్ణుడు. అట్టివాడిని సంహరించిన వాడి నీతి లెక్కపెట్టడని సారస్యం. అట్టిదే అర్జున పర్యాయం 'ధనంజయుని' అన్నది. 'ధరణి యెల్ల గెల్చి తగ ధనంబులు గొనియున్కి నే ధనంజయుండ నైతి' నని అర్జునుడే ఉత్తరగోగ్రహణంలో చెప్పాడు ఉత్తరుడితో. అట్టి విశ్వవిజేతను గూడా లెక్కచేయడు అని సారస్యం. ఇంద్రుడిని ఎదిరించి గెలుస్తాననటంలో విశేషం ఉన్నది. ఊరకున్నవాడిని రెచ్చగొడితే సహజపరాక్రమానికి, ఈ రెచ్చగొట్టటం దోహదమై మరీ విజృంభిస్తాడు. అందులోనూ మహైశ్వర్యశాలి త్రిలోకాధిపతి ఇంద్రుడు. యమాదులు అతడి సహాయకులు. అతడిని ఎదిరించి అయినా గెలుస్తాననటం మరీ పగ్గె. 'కయ్యమునన్' అన్నది కూడా సవిశేషమే. ఎంతటివాడైనా ఏ దొంగచాటు దెబ్బవలననో అయితే మరణించటం సంభవం కాని, సరాసరి ముఖాముఖి జరిగిన యుద్ధంలో మరణించాడా అని వింత. 'చచ్చెనె అట్టివాఁడునున్' అనటంకూడా ధృతరాష్ట్రుడి మనఃస్థితికి సూచకమే. ఇతరుల ఆలోచనవలన ఎవరికైనా కలిసివచ్చినంతకాలం వాళ్ళు మెప్పులందుకొంటారు. ఒకడిమీద ఆశపెట్టుకొని, అదీ అతడు చెప్పిన మాటలమీద ఆశపెట్టుకొని, అది అడియాస అయితే, అందువలన సర్వనాశమయితే కలిగే ఆశ్చర్యం అంతా ఇంతా కాదు. అట్టి వాడూ చచ్చాడా? అనటం ధృతరాష్ట్రుడి మనఃస్థితిని తెలియజేస్తుంది.

ధృతరాష్ట్రుఁడు గర్ణు మరణంబు విని పలవించుట (సం. 8-5-10)

సీ. **పాండుసూనులతోడి పగకోర్చె నెవ్వని । యుత్సాహమూఁది సుయోధనుండు**
వైదేహపౌండ్రాదివసుధేశు లెవ్వని । కడిమి సొంపున నరిగాఁపులైరి
మనమూఁక లెవ్వని పెనుఁ బ్రాపుగాంచి గ । ర్వితములై సంగరక్రీడ సలుపు
నద్భుతం బొనరించు నమరుల కెవ్వని । యసమాన వివిధ దివ్యాస్త్ర మహిమ

ఆ. యట్టి కర్ణుఁ డీల్గెనట్టె! యింకెక్కడి । బ్రదుకు మనకు నేటి భండనంబు?
దీని వినియు నాదు మానసం బేమియుఁ । గాదు వజ్రమయము గాఁగనోపు. 21

ప్రతిపదార్థం: సుయోధనుండు= దుర్యోధనుడు; ఏ+వాని= ఎవనియొక్క; ఉత్సాహము= పూనిక; ఊఁది= అవలంబముగా చేసికొని; పాండుసూనులతోడి= పాండవులతో; పగకున్= విరోధానికి; ఒర్చెన్= సమకట్టినాడో, సిద్ధపడినాడో; వైదేహ= విదేహ దేశపురాజు; పౌండ్ర= పుండ్రదేశాధిపతి; ఆది= మొదలయిన; వసుధా+ఈశులు= భూపతులు; ఎవ్వని= ఎవ్వనియొక్క; కడిమి= పూనికయొక్క; సొంపునన్= అందముచే; అరి+కాఁపులు+ఐరి= కప్పంకట్టేవారైనారో; మన= కౌరవులయొక్క; మూఁకలు= సైన్యాలు; ఎవ్వని= ఎవ్వనియొక్క; పెను= పెద్ద, గొప్ప; ప్రాపు= అండ; కాంచి= చూచుకొని; గర్వితములై= గర్వపడినవై; సంగరక్రీడ= యుద్ధమనే ఆట; సలుపున్= చేయునో, ఆడునో; ఎవ్వని= ఎవ్వనియొక్క; అసమాన= సాటిలేని; వివిధ= రకరకాలైన; దివ్య= స్వర్గలోకంలో పుట్టిన; అస్త్ర= మంత్రప్రయుక్తాలైన ఆయుధాలయొక్క; మహిమ= ప్రభావం; అమరులకున్= దేవతలకు కూడా; అద్భుతంబు= ఆశ్చర్యం; ఒనరించున్= కలిగించునో; అట్టి= అటువంటి (ఇదివరకు చెప్పిన గుణవిశేషాలు కలిగిన); కర్ణుడు; ఈల్గెన్+అట్టె!= మరణించినాడట, ఎంత ఆశ్చర్యం!; ఇంకన్= ఇట్టి కర్ణుని మరణం తరువాత కూడా; మనకు; ఎక్కడి బ్రతుకు= బ్రతుకెక్కడ?; ఏటి= ఎక్కడి; భండనంబు?= యుద్ధం?; దీనిన్= ఈ కర్ణుని మరణాన్ని; వినియున్= వినిన తరువాతకూడా; నాదు= నాయొక్క; మానసంబు= హృదయం; ఏమియున్= ముక్కలూ, చెక్కలూ, చీలికలూ, చంచలమూ కూడా; కాదు= కాకుండా ఉన్నది; (ఇది) వజ్రమయము= (దేనిచేతనూ బ్రద్దలుకాని) వజ్రాలతో నిర్మించినది; కాఁగన్+ఓపున్= అయి ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు సామాన్యుడు కాడు. సుయోధనుడిని సంతోషపెట్టాలనే అతడి పూనికమీదా, పాండవులను జయించాలనే అతడి అభిలాషమీదా ఆధారపడి దుర్యోధనుడు పాండవులంతటివారితో పగపెట్టుకొనటానికి సిద్ధపడ్డాడు. కర్ణుడి ప్రయత్నంవలన విదేహ దేశాధిపతి, పుండ్రదేశ ప్రభువు మొదలయిన రాజులు దుర్యోధనుడికి కప్పం కట్టుతున్నారు. కర్ణుడి అండచూచికొని కౌరవసేనలు ఆటాడినట్లు యుద్ధం చేస్తున్నాయి. కర్ణుడివద్ద ఉన్న దివ్యాస్త్రాలకు సాటి లేదు. అవి చాలా రకాలుగా ఉన్నాయి. వాటి ప్రభావం దేవతలకు కూడా ఆశ్చర్యం కొలుపుతుంది. అటువంటి కర్ణుడే మరణించాడంటే ఇంక మనకు బ్రతుకెక్కడ? మన మీ యుద్ధంలో జయించము. ఇంత నిరాశ, ఇంత దుఃఖమూ కలిగించే ఈ వార్త విన్న తరువాత కూడా నా మనస్సు అట్లాగే ఉన్నది, బ్రద్దలు కాలేదు, చీలి పోలేదు, స్తిమితం తప్పలేదు. దీనినిబట్టి ఇది రక్తమాంసాలతోకాక, దేనితోనూ బ్రద్దలుకాని వజ్రాలతో నిర్మించబడినదేమో అనిపిస్తున్నది.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష. 'పాండుసూనులు' అనటంలో పాండురాజే దిగ్విజయం చేసినవాడు. అతడి కుమారులు దేవాంశసంభూతులు కూడాను. అట్టివారితో పగ సామాన్యం కాదు అని చెప్పటం. 'మన మూఁకలు' అనటంలో కర్ణుడు లేని కౌరవసైన్యాలు వట్టి గుంపులు, వ్యర్థులు అనే నిరాశవలన కలిగిన తేలికబుద్ధి తెలుస్తున్నది. కర్ణుడి అస్త్రాలు స్వర్గంలో పుట్టాయి. దేవతలు స్వర్గంలో ఉంటారు. వారు అమరులు. మరణంలేనివారు. వీటి ప్రభావం వారికే ఆశ్చర్యం కలిగించేదంటే అవి సాటిలేనివి. అదీకాక, దేవతలవద్ద ఒకొక్కరి వద్ద ఒక్కొక్క దివ్యాస్త్రం ఉంటుంది. కర్ణుడివద్ద అనేకాలున్నాయి. కనుక అద్భుతం.

వ. అని విలాపించి మఱియును. 22

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ విధంగా; విలాపించి= శోకించి; మఱియును= ఇంకా.

తాత్పర్యం: ఈ రీతిగా శోకించి ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. పొరి బంధు పుత్త్ర మిత్త్రుల । పరిభవములు వించునిట్లు ప్రాణముతో నె
వ్వరు నుండుదురే? యే నొ । క్కరుఁడును దక్కంగ నింత కష్టం బగునే?' 23

ప్రతిపదార్థం: పొరిన్= క్రమంగా; బంధు= చుట్టాలయొక్క; పుత్త్ర= కుమారులయొక్క; మిత్త్రుల= స్నేహితులయొక్క; పరిభవములు= పరాభవాలు, నాశనాలు; వించున్= వింటూ; ఏను= నేను; ఒక్కరుండును= ఒక్కణ్ణీ; తక్కంగన్= తప్ప; ఎవ్వరున్= ఎవరైనా; ఇట్లు= ఈ విధంగా; ప్రాణముతోన్= ప్రాణాలతో; ఉండుదురే?= ఉంటారా?; ఇంత= ఇంత ఎక్కువ పరిమాణంకల; కష్టంబు= బాధ; అగునే?= (ఎవరికైనా) కలుగుతుందా?

తాత్పర్యం: వరుసగా చుట్టాలూ, కొడుకులూ, మిత్రులూ చనిపోయారనీ, ఓడిపోయి అవమానం పాలయ్యారనీ వింటూ, నేను తప్ప మరొకరెవరైనా ఇట్లా ప్రాణాలతో ఉండగలరా? ఇంతకష్టం అసలు ఎవరికయినా సంభవిస్తుందా?'

వ. అని పలికి మరణోద్యుక్తుండై జలాగ్ని విషప్రాయోపవేశాదు లుగ్గడించిన విని సంజయుం డతని కిట్లనియె. 24

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ విధంగా; పలికి= మాటాడి; మరణ= మరణించటానికి; ఉద్యుక్తుండై= సంసిద్ధుడై; జల= నీటిలో దూకటం; అగ్ని= నిప్పంటించుకొనటం; విష= విషం మ్రింగటం; ప్రాయోపవేశ= మరణంకోసం ఉపవసిస్తూ కూర్చోవటం; ఆదులు= మొదలయినవి; ఉగ్గడించినన్= పలుకగా; విని= ఆలకించి; సంజయుండు= సంజయుడు; అతనికిన్= ధృతరాష్ట్ర మహారాజుతో; ఇట్లు= ఈ(చెప్పబోయే) విధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా పలికి ధృతరాష్ట్ర మహారాజు ప్రాణాలు విడిచిపెట్టటానికి సిద్ధపడ్డాడు. 'నీళ్ళలో దూకుతాను లేదా నిప్పంటించుకొంటాను, లేదా విషం మింగుతాను, లేదా ప్రాణాలు పోయేవరకూ తిండి మాని కూర్చుంటాను' మొదలయిన మాటలన్నాడు. సంజయుడు ఆ మాటలన్నీ విని ఆ మహారాజుతో ఇట్లా అన్నాడు:

చ. 'కులమును శ్రీయుఁ దేజము నకుంఠితకీర్తియుఁ జూడఁ దొంటి రా
జులకెనవత్తు నీ విటులు శోక సమాకుల చిత్తవృత్తిమైఁ
గలఁగుట యొప్పనే? శ్రుతము గౌరవముం బొగ డొందునట్లుగా
నిలువుము ధీరతాతిశయ నిష్ఠఁ జలింపక యుండు భూవరా!' 25

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= భూమిపతీ, రాజా!; (నీకున్న) కులమును= కులమును; శ్రీయున్= ధనమూ; సంపదా, రాజ్యసంపదా, ఉన్నతస్థితీ, గొప్పదనమూ; తేజమున్= తేజస్సూ; అకుంఠిత= మొక్కవోని; కీర్తియున్= బలాదుల వల్ల వచ్చిన పేరూ; చూడన్= చూడగా; నీవు= నీవు; తొంటి= పూర్వపు; రాజులకున్= భూపతులకు; ఎనవత్తు(వు)= సాటిరాగలవు; నీవు= ఇట్టి నీవు; ఇటులున్= ఈ విధంగా; శోక= వగపు వల్ల; సమాకుల= పూర్తిగా కలతచెందిన; చిత్త= మనస్సుయొక్క; వృత్తిమైన్= చేష్టచేత; కలఁగుట= కలతపాలు కావటం; ఒప్పున్+ఏ?= తగునా?; శ్రుతము= విద్యా; గౌరవమున్= గొప్పదనమూ, మన్ననా; పొగడు+ ఒందు+అట్లుగాన్= ప్రశంసపొందే విధంగా; నిలువుము= నిలబడుము; ధీరతా= ధైర్యంయొక్క; అతిశయ= ఎక్కువయొక్క; నిష్ఠన్= ఉనికితో; చలింపక= నిలకడతో; ఉండు= ప్రవర్తించు.

తాత్పర్యం: 'రాజా! నీకున్న వంశమూ, సిరిసంపదలూ, తేజస్సూ, ఎదురులేని పేరుప్రతిష్ఠలూ చూస్తే నీవు పూర్వరాజులతో సరితూగగలవు. ఇటువంటి నీవు ఇట్లా దుఃఖపడి మనస్సు కలవరపరచుకొనటం తగదు. నీ చదువూ నీ గొప్పదనమూ నీకు గల మన్ననా నలుగురు మెచ్చుకొనేటట్లు నిలబడుము. నీ మహాధైర్యం చలించకుండా ఉండుము.'

వ. అనుటయు నాంబికేయుండు సంజయున కిట్లనియె. 26

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= (సంజయుడు అట్లా) పలికిన తరువాత; ఆంబికేయుండు= అంబికా కుమారుడయిన ధృతరాష్ట్రుడు; సంజయునకున్= సంజయునితో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: సంజయు డా విధంగా పలికిన తరువాత ధృతరాష్ట్రుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తే. 'శోకవారిధిపారంబు నాకుఁ బొంద, । నేల వచ్చుఁ? జిత్తంబునఁ గీలుకొని య
సహ్యమై కర్ణ మరణోపజనితమైన । పరిభవం బను శల్య మాతురతఁ జేయ. 27

ప్రతిపదార్థం: కర్ణ= కర్ణునియొక్క; మరణ= మరణించటంచేత; ఉపజనితము+ఐన= సంభవించిన; పరిభవంబు= పరాభవం, నాశనం, ఓటమి; అను= అనే; శల్యము= బాణం; చిత్తంబునన్= మనస్సులో; కీలుకొని= నాటుకొని; అసహ్యము+ఐ= భరింపరానిదై; ఆతురతన్+చేయన్= పీడ కలిగిస్తుండగా; నాకున్= నాకు; శోక= వగపు అనే; వారిధి= సముద్రంయొక్క; పారంబు= అవతలిగట్టు; పొందన్= పొందుట; ఏలవచ్చున్= ఎట్లా సాధ్యమౌతుంది.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి మరణం వలన సర్వనాశనమైపోయింది. ఓడిపోయాము అనే భావం ఒక బాణంవలె నా గుండెలో దిగి ఉండి భరించరాని బాధ కలిగిస్తున్నది. దీనివలన వస్తున్న శోకం ఒక సముద్రంవలె ఉన్నది. ఇట్టి పరిస్థితిలో ఈ శోకం అనే సముద్రాన్ని దాటటం నాకు ఎట్లా సాధ్యమౌతుంది?

క. పౌరుష మేటికి దైవం । బేరూపునఁ జూడ ఫలద మే మందము దో
స్సార నితాంతోజ్జ్వలుఁ డగు । నారాధేయుండు సచ్చె నర్జునుచేతన్. 28

ప్రతిపదార్థం: పౌరుషము= మానవ (జీవుడి) ప్రయత్నం; ఏటికి?= ఎందుకు?; దైవంబు= విధి; ఏరూపునన్= ఏ విధంగా; చూడన్= చూచినా; ఫలదము= ఫలం ఇచ్చేది; దోస్సార= బాహువులయొక్క బలంచేత; నితాంత= ఎల్లప్పుడు; ఉజ్జ్వలుఁడు+ అగు= ప్రకాశించేవాడైన; ఆ రాధేయుండు= అంతటి కర్ణుడు; అర్జునుచేతన్= (అంతటివాడుకాని) అర్జునుని చేతిలో; చచ్చెన్= మరణించాడు; ఏమి+అందము= ఏమి చెప్పగలము?

తాత్పర్యం: జీవుడు చేసే ప్రయత్నం నిష్ప్రయోజనం. ఎట్లా ఆలోచించినప్పటికి చేసిన కర్మకు ఫలం ఇచ్చేది విధియే. నిరంతరం బాహుబలంతో ప్రకాశిస్తూ ఉండే అంతటి కర్ణుడు అర్జునుడి చేతిలో చనిపోయాడు. విధియే ఫలాన్నిస్తుందని అనక ఇంక ఏమి అనగలము?

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. అలఘుతరాయువు నాకుం । గల దది యెట్లనినఁ బోరఁ గర్ణుని పా టేఁ
దెలియవినఁగ నా డెందము । పలువఱియలు గాక యున్న భంగి నెఱిఁగితిన్. 29

ప్రతిపదార్థం: నాకున్= నాకు; అలఘుతర+ఆయువు= మిక్కిలి పెద్దదైన ఆయుస్సు; కలదు= ఉన్నది; అది= ఆ విషయం; ఎట్లు= ఏ విధంగా తెలిసినది; అనినన్= అనగా, అంటే; పోరన్= యుద్ధంలో; కర్ణునిపాటు= కర్ణునియొక్క పడిపోవటం; ఏన్= నేను; తెలియన్= స్పష్టంగా తెలిసేటట్లు; వినఁగన్= వినియుండినప్పటికీ; నా డెందము= నా హృదయం; పలు= అనేకమయిన; పఱియలు= ముక్కలు; కాక= అయిపోవక; ఉన్న= ఉండిన; భంగిన్= పద్ధతిచేత; ఎఱిఁగితిన్= తెలిసికొన్నాను.

తాత్పర్యం: నాకు చాలా దీర్ఘాయువున్నది. అది ఎట్లా చెప్పగలనంటే, కర్ణుడు యుద్ధంలో మరణించాడు అనే మాట స్పష్టంగా విన్న తరువాత కూడా నా హృదయం ఎన్నో ముక్కలై పోకుండా ఉన్నందువల్ల నాకు చాలా ఆయువున్నదని తెలిసికొన్నాను.

క. మును లోకముచే సత్కృతి । గని నెగడెడు వాఁడ నాకుఁ గలవారెల్లం
జన శోచ్యుఁడ నై దుర్దశ । నునికి మనికి యగునె? దీని కోర్వఁగ వశమే? 30

ప్రతిపదార్థం: మును= పూర్వం, ఇదివరకు; లోకముచేన్= జనంచేత; సత్కృతి= సత్కారం; కని= పొంది; నెగడెడువాఁడన్= ఒప్పి ఉండేవాణ్ణి; నాకున్= అట్టినాకు; కలవారెల్లన్= ఉన్నవారందరు; చనన్= మరణించగా; శోచ్యుడను+ఐ= శోకింపదగినవాడనై; జాలిపడదగినవాడనై; దుర్దశన్= కష్టదశయందు; ఉనికి= ఉండటం; మనికి= జీవించటం; అగున్+ఎ= తగునా?; దీనికిన్= ఇట్టి స్థితిని; ఓర్వఁగన్= సహించటం; వశమే?= శక్యమా?

తాత్పర్యం: ఒకప్పుడు నన్ను లోకం గౌరవించేది. ఇప్పుడు నా బంధుమిత్రాదులందరూ మరణించారు. అందరూ నన్ను చూచి అయ్యో అని జాలిపడదగిన స్థితికి వచ్చాను. ఇట్టి స్థితిలో బ్రతకటమూ ఒక బ్రతుకా? ఇట్టి స్థితిని భరించగలనా?

సీ. దుఃఖ పరంపర ద్రొక్కునఁ బెట్టె నా । చిత్తంబు ననిమిషసింధు తనయు
పడుటయు ద్రోణుండు పరలోకమున కేఁగు । టయు సూతజుని తెగుటయును వినియు
నందుఁ గర్ణుఁడు లేమి యత్యంత దుఃఖంబు । సేసె దుర్యోధను నాస మానె
నతఁ డేడుగడయును నైయుండు నతనికి । నెవ్వరు గలరు దిక్కింకఁ జెపుమ

ఆ. మన బలంబుచేవయును వైరిసైన్యంబు । భయముఁ జెడఁగ రాధపట్టి గొంతి
పట్టిచేత సమసి పడియున్న వాఁడె? వా । సవుని కడిమిఁ బడిన జంభునట్లు. 31

ప్రతిపదార్థం: దుఃఖపరంపర= దుఃఖాల వరుస; నా చిత్తంబున్= నా మనస్సును; త్రొక్కునన్= ఒత్తిడిలో, బాధలో; పెట్టెన్= ఉంచినది; అనిమిషసింధు= దేవనది అయిన గంగానదియొక్క; తనయు= కుమారుడైన భీష్మునియొక్క; పడుటయున్= పడిపోవటమూ, మరణించనుండటమూ; ద్రోణుండు= ద్రోణాచార్యుడు; పరలోకమునకున్+ఏఁగుటయున్= పై లోకానికి పోవటము(మరణించటమూ); సూతజుని= సూతపుత్రుడైన కర్ణునియొక్క; తెగుటయును= మరణించటమూ; వినియున్= వినికూడా; అందున్= ఆ ముగ్గురి పడిపోవటాలలోనూ, లేదా దుఃఖపరంపరలోనూ; కర్ణుడులేమి= అంగరాజు లేకపోవటం; అత్యంత= మిక్కిలి; దుఃఖంబు+చేసెన్= దుఃఖాన్ని కలిగించింది; దుర్యోధను+ఆస= దుర్యోధనునియొక్క విజయాశ, లేదా

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

దుర్యోధనుడు బ్రతికి ఉంటాడనే ఆశ; మానెన్= విడిచిపోయింది; అతఁడు= కర్ణుడు; అతనికిన్= దుర్యోధనునికి; ఏడుగడయునున్+ ఐ= రక్షకుడై; ఉండున్= ఉండేవాడు; ఇంకన్= ఇకముందు; దిక్కు= రక్షకులు; ఎవ్వరు= ఎవరు; కలరు?= ఉన్నారు?; చెపుము+అ= తెలియజేయి; వాసవుని కడిమిన్= ఇంద్రుని పూనికవల్ల; పడిన= మరణించిన; జంభుని+అట్లు= జంభాసురునివలె; రాధపట్టి= రాధకుమారుడు, కర్ణుడు; గొంతిపట్టి చేతన్= కుంతీపుత్రుడయిన అర్జునుని చేత; మనబలంబు= మనసైన్యంయొక్క; చేవయును= బలమూ; వైరిసైన్యంబు= శత్రుసైన్యంయొక్క; భయమున్= జడుపూ; చెడఁగన్= నశించిపోయేటట్లు; సమసి= మరణించి; పడి+ఉన్నవాడు+ఎ= పడిపోయి ఉన్నాడా?

తాత్పర్యం: ఒక దుఃఖం తరువాత మరొక దుఃఖం వచ్చిపడుతున్నందువలన నా మనస్సు ఒత్తిడికి గురి అయింది. భీష్ముడు పడిపోవటమూ, ద్రోణుడు చనిపోవటమూ, కర్ణుడు కూలిపోవటమూ దుఃఖం కలిగించాయి. ఈ మూడింటిలో కూడా కర్ణుడు లేకుండాపోవటం మరీ దుఃఖం కలిగించింది. దీనివలన దుర్యోధనుడికి తాను గెలుస్తాననే ఆశ పోయింది. నాకు దుర్యోధనుడు బ్రతికి ఉంటాడనే ఆశ పోయింది. ఎందుకంటే దుర్యోధనుడికి రక్షణ సమస్తమూ కర్ణుడేకదా. ఇంక కాపాడే వా రెవరున్నారు చెప్పుము? ఎవ్వరూ లేరు. జంభాసురుడు ఇంద్రుడిచేతిలో మరణించినట్లు అర్జునుడి చేతిలో కర్ణుడు మరణించాడా? మనసైన్యానికి ధైర్యమూ, శత్రుసైన్యానికి భయమూ పోయేటట్లు చచ్చిపడి ఉన్నడా?

విశేషం: అలం: ఉపమ. 'అనిమిషసింధుతనయుడు' అని భీష్ముడిని అనటంలో గంగాపుత్రునంతటి వాడని భీష్ముడి అజేయత్వం సూచితం. ద్రోణుఁడు అనటం కూడా అట్టిదే, ద్రోణంలో పుట్టటం అంటే అద్భుతమైన పుట్టుక కలవాడు పోవటమేమిటి అని. అందుకు 'కర్ణుడిలేమి అత్యంత దుఃఖంబుసేసె' అనటంలో భీష్మద్రోణులు చేయలేని పని కర్ణుడు చేస్తాడని ధృతరాష్ట్రుడు కూడా ఎంత ఆశపెట్టుకొన్నాడో, అది ఎంత అజ్ఞానజన్యమో తెలియజేస్తుంది.

క. **'విను పిచ్చుకకుం టతిరయ । మునఁ బోకకుఁ బడుట, పేదముదుకఁడు వేశ్యా**
జనముం గోరుట దుర్యో । ధనుఁడింక జయంబు గొనఁగఁ దలఁచుట యరయన్. 32

ప్రతిపదార్థం: విను= ఆలించు; ఇంకన్= కర్ణుడు పడిపోయిన తరువాత కూడా; దుర్యోధనుఁడు; జయంబు= గెలుపు; కొనఁగన్= పొందటానికి; తలఁచుట= భావించటం; అరయన్= ఆలోచింపగా; పిచ్చుకకుంటు= కాళ్ళులేనివాడు; అతిరయమునన్= మిక్కిలివేగంతో; పోకకున్+పడుట= నడవటానికి ప్రయత్నించటం వంటిది; పేదముదుకఁడు= బీదవాడయిన వృద్ధుడు; వేశ్యాజనమున్+కోరుట= వెలకాంతలను వాంఛించటం వంటిది.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు కర్ణుడు చనిపోయిన తరువాత, ఇంకా యుద్ధంలో గెలుస్తాననుకోవటం, కుంటివాడు వడి వడిగా నడవటానికి ప్రయత్నించటం వంటిది. దరిద్రుడూ వృద్ధుడూ అయినవాడు వేశ్యలు కావాలనుకొనటం వంటిది. (నిష్ప్రయోజన మన్నమాట.)

విశేషం: అలం: నిదర్శన. పేదముదుకఁడు అనటం చాలా అర్థవంతం. వేశ్యాజనం సొమ్మిస్తేనే కాని లభించరు. వీడు పేదవాడు. పోనీ ఎంత డబ్బుమనిషికైనా వలపు ఉండవచ్చుగదా అంటే ఇతడు వృద్ధుడు కూడా. పడుచుకు వృద్ధుడిమీద వలపు అరుదు. అదీకాక, వృద్ధుడికి మాత్రం వనితవలన ప్రయోజనమేమిటి? ఎటుచూచినా ఇది వ్యర్థమైన ఆశ. మరొక విశేషం. ఈ దరిద్రవృద్ధుడు కోరుకొనేది ఒక వేశ్యను కాదు వేశ్యాజనాన్ని. ఒక్కతె కూడా అలభ్య, అనవసరమూ అయితే జనం కావాలనుకొనటం ఇంకా వెర్రి.

క. **మనలోఁ గయ్యం బేటికి । నని ధర్మసుతుండు సెప్పె నది మీ పతి గై**
కొనఁ డయ్యె రోగి పథ్యా । శనమునకుం జొరని భంగి సంజయ! యెట్లున్. 33

ప్రతిపదార్థం: సంజయ!= ఓ సంజయా!; మనలోన్= అన్నదమ్ములమైన కౌరవ పాండవుల మధ్య; కయ్యంబు+ఏటికిన్= యుద్ధం ఎందుకు?; అని; ధర్మసుతుండు= యుధిష్ఠిరుడు; చెప్పెన్= తెలిపినాడు; రోగి= తెగులుగొంటు; పథ్య+అశనమునకున్= మేలుకలిగించే అన్నానికి; చొరని భంగిన్= అంగీకరింపని రీతిగా; అది= ఆ యుధిష్ఠిరుని మాటలను; మీ పతి= మీ రాజయిన దుర్యోధనుడు; ఎట్లున్= ఏ విధముగానూ; కైకొనఁడు+అయ్యెన్= అంగీకరించాడు కాడు.

తాత్పర్యం: 'మీరూ మేమూ అన్నదమ్ముల బిడ్డలము, అన్నాదమ్ములము. మనలో మనకు కలహం ఎందుకు?' అని యుధిష్ఠిరుడు చెప్పాడు. జబ్బు చేసినవాడికి పథ్యం సయించదు. అట్లాగే ఆ మంచిమాట దుర్యోధనుడికి సమ్మతం కాలేదు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. ధర్మసుతుడు అనగా ధర్మదేవత అయిన యముడి అంశవలన పుట్టిన యుధిష్ఠిరుడు. అతడు ధర్మమే చెపుతాడు. అతడు చెప్పినది మేలుచేస్తుంది అని సాభిప్రాయం. 'మీ పతి కైకొనఁడు'- ఇది తెలుగు వారి మాటతీరు పుణికి పుచ్చుకొన్న ప్రయోగం. ఒకడు ఇద్దరికీ సంబంధించిన వాడైనపుడు, మంచి చేస్తే మనవాడు, చెడుచేస్తే మీ వాడు అని పలకటం సహజం. దుర్యోధనుడు సంజయుడి కంటె ధృతరాష్ట్రుడికే కొడుకుగా దగ్గరవాడు. కాని, యుధిష్ఠిరుడి మాట వినక చెడిపోతున్నాడు. కనుక, మీ రాజుకు అంగీకారం కాలేదు అనటం. రోగితో అతనిని పోల్చటం చాలా మనోహరం. తినగూడనిది తినటమూ, తినవలసినది తినకపోవటమూ రోగానికి కారణం. ఆ రోగం పోవాలంటే మళ్ళీ మేలుచేసే ఆహారమే తినాలి. కాని, రోగికి అది సయించదు. రోగాన్ని పెంచే అపథ్యాహారమే అప్పుడూ తింటాడు. చివరికి ఆ రోగంవలన మరణిస్తాడు. దుర్యోధనుడు వినగూడని మాటలు విని పాడైపోయాడు. మేలుచేసే మాట వినలేదు.

సీ. **శరతల్పమున నుండి శాంతనవుండు బీ । భత్సు దివ్యాస్త్ర వైభవము దెలుపఁ**
దివిరి జలంబట్లు దెప్పించుకొని యప్డు । పాండుసూనులతోడి బాంధవంబు
నడపుము సిరి పంచి కుడుచుట మే లింత । తోఁ గయ్యముడిగి శాంతుఁడవు గమ్ము
బ్రదుకుము నీవన్న పనుపుసేయఁడు సుయో । ధనుఁ డిప్డు శోకాబ్ధి మునుఁగకున్నె?

ఆ. **పడుచు లీఁక లూడ్చి పట్టి యాడెడు నట్టి । పులుఁగు చందమయ్యెఁ దలఁప నాయ**
వస్థ యెందుఁ జొచ్చువాఁడ? నీ యలమట । దీర్ప నెవ్వరింక దిక్కు గలరు?' 34

ప్రతిపదార్థం: సుయోధనుఁడు= దుర్యోధనుడు (కర్త); శాంతనవుండు= శంతను మహారాజు కుమారుడైన భీష్ముడు (గర్భవాక్యంలోని కర్త); బీభత్సు= అర్జునునియొక్క; దివ్య= దేవలోకంలో పుట్టిన; అస్త్ర= మంత్రప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాల యొక్క; వైభవము= ఐశ్వర్యాన్ని; తెలుపన్+తివిరి= తెలియజేయటానికి ప్రయత్నించి; జలంబు= పాతాళజలం; అట్లు= ఆ విధంగా; తెప్పించుకొని= అర్జునునిద్వారా వచ్చేటట్లుచేసి; అప్డు= ఆ సమయంలో; పాండుసూనులతోడి= పాండవులతో; బాంధవంబు= చుట్టరికం; నడపుము= కొనసాగించుము; సిరి= రాజ్యసంపద; పంచి= విభాగించి, (తగిన భాగం పాండవులకు విడదీసి యిచ్చి); కుడుచుట= (నీ వంతు నీవు) అనుభవించటం; మేలు= మంచిది; ఇంతతోన్= ఇంతటితో; కయ్యము+ ఉడిగి= యుద్ధము మాని; శాంతుఁడవు= శాంతించినవాడవు; కమ్ము= అగుము; నీవు; బ్రదుకుము= సుఖంగా జీవించుము; అన్న= అని చెప్పిన; పనుపు= ఆజ్ఞ; చేయఁడు= ఆచరించడు; ఇప్డు= ఇప్పుడు; శోక+అబ్ధిన్= దుఃఖం అనే సముద్రంలో;

మునుఁగక+ఉండున్+ఎ?= మునిగిపోవక జీవించి ఉంటాడా?; తలఁపన్= ఆలోచించగా; నా+అవస్థ= నాస్థితి; పడుచులు= పిల్లలు; ఈఁకలు= రెక్కలలోని భాగాలు; ఊడ్చి= పీకి; పట్టి= పట్టుకొని; ఆడెడు+అట్టి= ఆడుకొనే; పులుఁగు= పక్షియొక్క; చందము= రీతి; అయ్యెన్= అయినది; ఎందున్= ఎక్కడికి; చొచ్చువాఁడన్?= వెళ్ళేది; ఈ+అలమట= ఈ బాధ, ఈ దుఃఖం; తీర్పన్= పోగొట్టటానికి; దిక్కు= గతి; ఇంకన్= మిగిలి; ఎవ్వరు కలరు?= ఎవరు ఉన్నారు?.

తాత్పర్యం: అంపశయ్యమీద ఉన్న భీష్ముడు అర్జునుడి దివ్యాస్త్రాల గొప్పతనం ఏమిటో దుర్యోధనాదులకు తెలియజేయదలచుకొని పాతాళజలం కావాలన్నాడు. అర్జునుడు అస్త్రం ప్రయోగించి ఆ నీరు బయటికి రప్పించి ఎకాయెకి భీష్మడి నోటిలో పడేటట్లు చేశాడు. అట్లా తెలియజేసిన తరువాత దుర్యోధనుడితో 'పాండవులతో స్నేహంతో ప్రవర్తించుము. రాజ్యం విభజించి వారివంతు వారి కిచ్చి నీ వంతు నీవు అనుభవించటం మంచిది. ఇప్పటికే చాలా నష్టపోయావు. యుద్ధం మాని శాంతి వహించి సుఖంగా జీవించుము' అని చెప్పాడు. దుర్యోధనుడు ఆయన ఆదేశం మన్నించాడు కాడు. ఇపుడు సముద్రంవంటి శోకం వచ్చిపడింది. ఇందులో మునిగిపోవక బ్రదుకగలడా? పిల్లలు పిట్టను పట్టుకొని, దాని ఈకలు లాగివేసి ఎగురలేకుండా చేసి, ఎట్లా ఆడిస్తే అది అట్లా ఆడుతూపడి ఉంటుంది. ఆలోచిస్తే నేను చేసికొన్న కర్మలు నావాళ్ళనందరినీ నాకు దూరంచేసి, నన్ను నిస్సహాయుడిని చేసి, నన్ను అలా ఆడిస్తున్నాయి. ఈ బాధ తప్పించుకొనటానికి ఎక్కడికి వెళ్ళేది? ఈ బాధ తొలగించే వారు నా కెవరు మిగిలి ఉన్నారు?'

విశేషం: అలం: ఉపమ. తిక్కనగారి మహాకవిత్వం ప్రతి పదంలోనూ కనిపిస్తున్నది. 'శరతల్పమున నుండి' అనటంలో భీష్ముడు మరణోన్ముఖుడై ఉన్నాడు, ఆయన ఇదివరకటి వలె పక్షపాత బుద్ధికలవాడు కాడు. ఇట్టి పరిస్థితిలో ఏమి చేసినా ఎల్లరిమేలుకే తప్ప స్వార్థంతో కాని, పక్షపాతబుద్ధితోకాని, ఏ పనీ చేయడని సూచితం. 'శాంతనవుండు' అనటంలో ఆయన జన్మపవిత్రత సూచితం. భీష్మడి తండ్రి రోగగ్రస్తుడిని తన చేతులతో స్పృశిస్తే అతని రోగం తొలగి శరీరం (తనువు) శాంతి వహించేది. కనుక అతడు శాంతతనుడు - శంతనుడు అని అనిపించుకొన్నాడు. అట్టివాని పుత్రుడు అహితం చెప్పడని సూచితం.

అట్టిదే 'బీభత్స' శబ్దం. అర్జునుడి గొప్పతనం దీని ద్వారా చెప్పదలచుకొన్నాడు భీష్ముడు. అర్జునుడు యుద్ధం చేస్తుంటే యుద్ధభూమిని చూస్తే జుగుప్స కలిగేటట్లు చంపుతాడట. అందువలన అతడి కాపేరు. అట్టివాడికి దివ్యాస్త్రాలు తోడు. కనుక అతడితో స్నేహమే కార్యం అని స్ఫురిస్తుంది.

వ. అని పెక్కు భంగుల నివ్వటిలు నెవ్వగలు బయలుపడం బలు మాట లాడి రాధేయు తెగిన తెఱంగు తెలియ
వినం దలంచి యిట్లనియె. 35

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ రీతిగా; పెక్కు= అనేకమయిన; భంగులన్= విధాలుగా; నివ్వటిలు= అధికమయే; నెఱ+వగలు= నిండు దుఃఖాలు; బయలు పడన్= వెలికి వచ్చేటట్లు; పలు= అనేకమయిన; మాటలు+ఆడి= పలుకులు పలికి; రాధేయు= కర్ణునియొక్క; తెగిన= మరణించిన; తెఱంగు= పద్ధతి; తెలియన్= స్పష్టమయ్యేటట్లు; వినన్= వినటానికి; తలంచి= ఊహించి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ రీతిగ పలికెను.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్రుడి మనస్సులో రకరకాలుగా దుఃఖం పెల్లుబుకుతున్నది. అదంతా బయటపడే విధంగా ఆయన ఇంతకుముందు చెప్పినట్లు చాలా పలుకులు పలికాడు. ఆ తరువాత ఆయనకు కర్ణుడు ఎట్లా నేల కొరిగాడో తెలిసికొనాలనిపించింది. కనుక సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

మ. 'విజయుం దాఁకి పెనంగుచో నతని దోర్వీర్యంబు సైరించెనో
భుజ దర్పోద్ధతిఁ జూప నోపెనో చలంబుం జేవయున్ సైన్య యు
గ్మజనంబుల్ వినుతింపఁ బేర్చెనో తొలంగం బాఱెనో తెంపు న
క్కజపుంబెంపును దీఱ డింపఁడు గదా! కర్ణుండు దీనాకృతిన్. 36

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుండు= అంగరాజు; విజయున్= అర్జునుని; తాఁకి= ఎదుర్కొని; పెనంగుచోన్= పోరాడే సమయంలో; అతని= అర్జునునియొక్క; దోః+వీర్యంబు= బాహువులయొక్క బలం; సైరించెన్+ఓ= సహించినాడో; భుజ= భుజములయొక్క; దర్ప= గర్వంయొక్క; ఉద్ధతిన్= విజృంభణాన్ని; చూపన్+ఓపెన్+ఒ= ప్రదర్శింపగలిగినాడో; చలంబున్= పట్టుదలనూ; చేవయున్= సామర్థ్యమునూ; సైన్య= సేనలయొక్క; యుగ్మ= జంటలోని; జనంబుల్= జనులు; వినుతింపన్= మిక్కిలి పొగడునట్లుగా; పేర్చెన్+ఒ= విజృంభించినాడో; తొలంగన్= తప్పికొనగా; పాఱెన్+ఓ= పారిపోయినాడో; దీన+ఆకృతిన్= జాలికలిగించే రూపంతో; తెంపున్= సాహసమూ; అక్కజపున్= ఆశ్చర్యమును కలిగించే; పెంపును= అతిశయాన్ని; తీఱన్= నశించేటట్లుగా; డింపఁడు+కదా!= విడువడు కదా!

తాత్పర్యం: 'కర్ణుడు అర్జునుడిని ఎదుర్కొని యుద్ధం చేసేటప్పుడు అతడి బాహుబలం సహించాడా? తన భుజబల గర్వవిజృంభణం చూపించగలిగాడా? పట్టుదలా, పౌరుషమూ ఉభయసేనలలోని వారూ ప్రశంసించే విధంగా విజృంభించాడా? లేక పారిపోయాడా? సాహసాన్ని, అతిశయాన్ని దైన్యంతో విడిచిపెట్టలేదు గదా!

విశేషం: కర్ణుడి గురించి అట్లా చేశాడా, ఇట్లా చేశాడా అని అడుగుతూ ధృతరాష్ట్రుడు చివర వేసిన ప్రశ్న ఆశ్చర్యం కలిగిస్తుంది. కర్ణుడి బలశౌర్యాల మీద ధృతరాష్ట్రుడి కెంత ఆశ ఉన్నదో, అతడి దౌర్బల్యాన్ని గురించిన స్పష్టజ్ఞానం కూడా ఉన్నదని ఇందువలన తెలుస్తుంది. ఘోషయాత్రలో గంధర్వులతో యుద్ధంలో తెంపూ పెంపూ విడిచి, దుర్యోధనుడిని అతడి కర్మానికి వదలి పారిపోయాడు. పట్టిన పట్టు విడిచిపోవటం అన్నది అతడి దౌర్బల్యం. అది ధృతరాష్ట్రుడికీ తెలుసు. అయినా, అతడికీ దుర్యోధనుడికి వలెనే ఇతడిపై ఆశ. ఆశకు అంతే కాదు, అర్థం కూడా ఉండదు.

క. తక్కటి సైనికు లని న। య్యొక్కని దిగవిడిచి పాఱిరో? లావుం బే
రుక్కును మెఱయఁగఁ దోడ్పడి। పెక్కండ్రురు వడిరో? బెరసుఁ బీనుంగులుగాన్. 37

ప్రతిపదార్థం: తక్కటి= మిగిలిన; సైనికులు= యుద్ధభటులు; అనిన్= యుద్ధములో; ఆ+ఒక్కనిన్= ఆ కర్ణుని ఒక్కడినీ; దిగన్+విడిచి= విడిచిపెట్టి; పాఱిరి+ఓ?= పారిపోయారా?; లావున్= బలమూ; పేరుక్కున్= అధికమైన ప్రతాపమూ; మెఱయంగన్= ప్రకాశింపగా; తోడ్పడి= సాయపడి; పెక్కండ్రురు= అనేకమంది సైనికులు; పెరసున్= మాంసమూ; పీనుంగులుగాన్= శవాలూ అయ్యేటట్లుగా; పడిరి+ఒ?= కూలిపోయి మరణించారా?

తాత్పర్యం: మిగిలిన యుద్ధభటులు యుద్ధంలో కర్ణుడిని ఒక్కడినీ విడిచిపెట్టి పారిపోయారా? బలమూ, అధికమైన ప్రతాపమూ ప్రకాశింపగా అనేకమంది సైనికులు సహాయపడి మాంసమూ, శవాలూ అయ్యేటట్లుగా మరణించారా?

వ. అని మఱియును. 38

ప్రతిపదార్థం: అని= అట్లా పలికి; మఱియును= ఇంకా.

తాత్పర్యం: ఇట్లా అని ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. ముందర శిఖండి నిడి సం । క్రందననందనుఁడు సేరి గంగా తనయున్
వ్రుందించెఁ గపటమున నా । చంద మొకటి కర్ణునందుఁ జర్చించిరొకో? 39

ప్రతిపదార్థం: సంక్రందన నందనుఁడు= ఇంద్రుని కుమారుడైన అర్జునుడు; ముందరన్= అగ్రభాగంలో; శిఖండిన్= ఆ పేరిటి ద్రుపదమహారాజు కుమారుని; ఇడి= ఉంచి; గంగా తనయున్= గంగా కుమారుడైన భీష్ముని; చేరి= సమీపించి; కపటమునన్= మోసముతో; వ్రుందించెన్= సంహరించాడు; ఆ చందము+ఒకటి= ఆ రీతి ఉపాయం ఒకటి; కర్ణు+అందున్= కర్ణుని విషయంలో కూడా; చర్చించిరి+ఒకో?= ఆలోచన చేశారా?

తాత్పర్యం: అర్జునుడు తన అగ్రభాగంలో శిఖండిని ఉంచుకొని అతడి వెనుక తా నుంటూ భీష్ముడిని సమీపించి, మోసంతో ఆయనను సంహరించాడు కదా!, ఆ ప్రకారం కర్ణుడి విషయంలో కూడా కపటోపాయం ఒకటి పాండవులు ఆలోచించారా?

క. సామజము వడిన నశ్వ । త్థామవడియె ననఁడె? ధర్మతనయుఁడు గురునిం
దా మడియించుటకై య । ట్టే మేని యొనర్చి రొక్కొ? యితఁడు వడుటకున్. 40

ప్రతిపదార్థం: ధర్మతనయుఁడు= యుధిష్ఠిరుడు; సామజము= ఏనుగు; పడినన్= కూలిపోగా; గురునిన్= గురువైన ద్రోణుని; తాన్= తాను; మడియించుటకున్+ఐ= సంహరించటం కోసం; అశ్వత్థామ= అశ్వత్థామ; పడియెన్= కూలిపోయాడు; అనఁడు+ఎ?= అని పలుకలేదా?; ఇతఁడు= కర్ణుడు; పడుటకున్= కూలిపోవటానికి; అట్టు= ఆ తీరుగా; ఏమి+ఏని= ఏదైనా; ఒనర్చిరి+ ఒక్కొ?= చేశారా?

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ అను పేరుగల ఏనుగు చచ్చిపోతే, ద్రోణుడిని సంహరించాలనే అభిప్రాయంతో, యుధిష్ఠిరుడే ఆయన కొడుకు అశ్వత్థామ అన్న భ్రాంతి కలిగేటట్లు 'అశ్వత్థామ పడియె' అన్నాడు కదా! అట్లా కర్ణుడిని సంహరించటానికి కూడా ఏమైనా చేశారా?

క. మాయోపాయంబుల గాం । గేయుండును గురుఁడు ననిఁ దెగిర కాక రణ
న్యాయంబు దప్పకుండఁగ । నా యిరువుర నోర్వ నెవరికైనను వశమే? 41

ప్రతిపదార్థం: గాంగేయుండును= గంగాపుత్రుడైన భీష్ముడూ; గురుఁడును= అఖిలాస్త్రవిద్యాగురువైన ద్రోణుడూ; మాయా+ఉపాయంబులన్= వంచనకుద్దేశించిన పన్నుగడలవలన; అనిన్= యుద్ధంలో; తెగిరి+అ+కాక= ఖండింపబడినారే కాని; రణన్యాయంబు= యుద్ధధర్మం; తప్పక+ఉండఁగన్= విడిచి పెట్టకుండా; ఆ యిరువురన్= ఆ భీష్మద్రోణుల నిద్దరినీ; ఓర్వన్= ఓడించటానికి; ఎవరికిన్+ఐనను= ఎంతటివారికైనప్పటికీ; వశము+ఏ?= శక్యమా? (కాదు).

తాత్పర్యం: వంచన చేయాలని పాండవుల పన్నుగడలు పన్నినందువలన భీష్మద్రోణులు యుద్ధంలో నరకబడ్డారు కాని, యుద్ధధర్మం విడువకుండా పోరాడిన వా రెవరైనా వారినిద్దరినీ ఓడించగలరా?

సీ. పరశురాముని చేతఁ బడసిన వాఁడు బ్ర । హ్మాస్త్రంబు సర్పముఖాస్త్ర మలఁతిఁ
బోవునె? దివ్యాస్త్రములు పెక్కు మఱియును । గలవు రాధేయున కలవుమెఱసి
యభిమన్యు విల్ దునుమాడఁడె నాగాయు । తత్రాణు ననిలనందనుని బాడు
దలఁబట్టె సహదేవుఁ జులుకన మర్దించి । మందల విడువఁడే మాయలాని

తే. మేటిమగని ఘటోత్కచు గీ టడఁపఁడె । యట్టి జెట్టికిఁ బోరఁ జావెట్టి భంగి
నయ్యెఁ? దేరికి సూతున కంచితాస్త్ర । ములకు దైవోపహతిఁ జేటు మూఁడెనొక్కొ? 42

ప్రతిపదార్థం: (కర్ణుఁడు) పరశురాముని చేతన్= భార్గవరాముని నుండి; బ్రహ్మ+అస్త్రంబు= బ్రహ్మ అధిదైవతంగా గల అస్త్రాన్ని; పడసిన వాఁడు= పొందినవాడు; సర్పముఖ+అస్త్రము= సర్పం అగ్రభాగంలో గల అస్త్రం; అలఁతిన్= స్వల్పమైన కారణంవల్ల; పోవున్+ఎ?= పోతుందా?; రాధేయునకున్= కర్ణునికి; మఱియును= ఇవికాక; పెక్కు= అనేకమైన; దివ్య+అస్త్రములు= దివ్యములైన అస్త్రములు; కలవు= ఉన్నాయి; (కర్ణుడు) అలవు= ఉపాయం; మెఱసి= ప్రకాశించి; అభిమన్యు= అభిమన్యుని యొక్క; విల్= ధనుస్సు; తునుము+ఆడఁడు+ఎ= ఖండించలేదా? (అతడు); నాగ= ఏనుగులయొక్క; అయుత= పదివేలయొక్క; త్రాణున్= బలంవంటి బలంకలవాడిని; అనిలనందనుని= వాయుపుత్రుడైన భీమసేనుని; బాడుదలన్+పట్టెన్= అవమానించాడు; సహదేవున్= (పాండవులలో చిన్నవాడైన) సహదేవుని; చులుకనన్= తేలికగా; మర్దించి= కొట్టి; మందల= ప్రాణాలతో; విడువఁడు+ఏ= విడిచిపెట్టలేదా; మాయలాని= మాయలు కలవాడు; మేటిమగని= మహావీరుడు అయిన; ఘటోత్కచున్= ఆ పేరిటి హిడింబానందనుని; గీటు+అడఁపఁడు+ఎ= చంపలేదా; అట్టి= అటువంటి; జెట్టికిన్= యోధునకు; చావు= మరణము; ఎట్టి= ఎటువంటి; భంగిన్= పద్ధతిని; అయ్యెన్?= కలిగింది?; దైవ+ఉపహతిన్= విధియొక్క వంచనచేత; తేరికిన్= రథానికీ; సూతునకున్= సారథికీ; అంచిత+అస్త్రములకున్= ఒప్పుచున్న మంత్ర ప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాలకూ; చేటు= చెడటం, నాశం; మూఁడెన్+ఒక్కొ?= సంభవించిందా?

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పరశురామునంతటివాడివలన బ్రహ్మాస్త్రం గ్రహించాడు. అతడి వద్ద నాగముఖాస్త్రం ఉన్నది. అది స్వల్పకారణంవలన పోయేది కాదు. ఈ అస్త్రాలు రెండూ కాక అతడి వద్ద దివ్యాస్త్రాలు చాలా ఉన్నాయి. అతడు గొప్ప ఉపాయశాలి. అందరినీ గడగడలాడించిన అభిమన్యుడి ధనుస్సు అట్టి ఉపాయంతోనే ఖండించాడు. భీమసేనుడికి పదివేల ఏనుగులకున్నంత బలం ఉన్నది. అట్టివాడిని అవమానించగలిగాడు. మహావీరుడైన సహదేవుడిని అవలీలగా కొట్టి, దయదలచి ప్రాణాలతో విడిచిపెట్టాడు. మహామాయావీ, మహావీరుడు కదా ఘటోత్కచుడు! అట్టి వాడిని సంహరించాడు. ఇటువంటి యోధుడికి మరణం ఎట్లా సంభవించింది? విధి వంచనచేత రథమూ, సారథీ దివ్యాస్త్రాలూ నశించాయా?.

విశేషం: ధృతరాష్ట్రుడు కర్ణుడు గెలవటానికే కల సాధనసంపత్తిని పేర్కొన్నాడు. అతడి శూర కృత్యాలు ఉగ్గడించాడు. అట్టివాడు మరణించాడంటే రథమూ సారథీ అస్త్రాలూ పోయి ఉండాలి. అవి పోవటానికి విధివంచనే కారణమై ఉండాలి. ఊహ సరిగానే చేశాడు. కాని, ఇంతకుముందే (41వ పద్యంలో) యుద్ధధర్మం విడువకపోతే భీష్మ ద్రోణులు పడరని వారిని మాయోపాయాలతో పడగొట్టిన ధర్మరాజార్జునులను తప్పుపట్టాడు. అదే గుక్కతో అభిమన్యుడి విల్లు నరకటం కర్ణుడి ఉపాయశాలిత్వంగా ప్రశంసిస్తున్నాడు. అంటే యేమిటి? మన ప్రయోజనంకొరకు, మనకు కిట్టనివారి నష్టంకొరకు, మనవాళ్ళు చేసిన అన్యాయం న్యాయం. అట్టిపని మనకు కిట్టని వాళ్ళు మనకు చేస్తే అది అన్యాయమా?

క. రథ మవితథమైనను సా। రథిపని నెఱపిన మహాస్త్ర రాజి విధికృతిన్
వృథగాకున్నను గర్ణునిఁ। బ్రధనంబున గెల్వ దేవపతికిన్ వశమే? 43

ప్రతిపదార్థం: రథము= తేరు; అవితథము+ఐనను= వ్యర్థముకానిది అయి ఉన్న పక్షంలోనూ; సారథి= సూతుడు; పని= తనపని; నెఱపినన్= చేసిన పక్షంలోనూ; మహా+అస్త్రరాజి= గొప్పవైన మంత్రప్రయుక్తాలైన ఆయుధాల వరుస; విధికృతిన్= దైవచేష్టవల్ల; వృథ+కాక+ఉన్నను= వ్యర్థంకాకుండా ఉన్న పక్షంలోనూ; ప్రధనంబునన్= యుద్ధంలో; కర్ణునిన్= అంగరాజును; గెల్వన్= జయింపగా; దేవపతికిన్= దేవేంద్రునికైనా; వశమే?= శక్యమా?

తాత్పర్యం: రథం విరగకుండా నడుస్తుంటే, సూతుడు చెప్పిన ప్రకారం రథంతోలుతూ, అవసరమైన సలహాలిస్తూ, ఉత్సాహపరుస్తూ తన విధి నిర్వహిస్తూ ఉంటే, ఉన్న గొప్ప దివ్యాస్త్రాలు విధివశాత్తూ నిష్ప్రయోజనాలు కాకుండా ఉంటే యుద్ధంలో కర్ణుడిని జయించటం దేవేంద్రుడికైనా శక్యమవుతుందా?

విశేషం: ధృతరాష్ట్రుడి ఊహ సరైనదే. రథం క్రుంగింది. శల్య సారథ్యం దివ్యాస్త్రాలు ఉపయోగపడలేదు. కనుక, కర్ణుడు మరణించాడు.

ఉ. సారథి యెవ్వఁడాతనికి శల్యుఁడు ద్రోణ తనూభవుండు గాం
ధార విభుండునుం గృపుఁడుఁ దత్సమయంబున నేమిభంగిఁ దో
డైరి? సుయోధనుండు హృదయంబునఁ దాఁ గృతవర్మదర్పము
న్బీరము నచ్చియుండుఁ దగ నెయ్యము సూపెనె? యాతఁ డత్తఱిన్. 44

ప్రతిపదార్థం: సారథి= సూతుడు; ఆతనికిన్= కర్ణునికి; ఎవ్వఁడు= ఎవరు; శల్యుడు= మద్రరాజు; ద్రోణతనూభవుండున్= అశ్వత్థామ; గాంధారవిభుండునున్= గాంధారదేశపు రాజైన శకునీ; కృపుఁడున్= కృపాచార్యుడు; తత్సమయంబునన్= కర్ణుడు యుద్ధంచేసే సమయంలో; ఏమి= ఎట్టి; భంగిన్= పద్ధతిని; తోడు+ఐరి?= సాయపడ్డారు?; సుయోధనుండు= దుర్యోధనుడు; హృదయంబునన్= మనస్సులో; తాన్= తాను; కృతవర్మ= కృతవర్మయొక్క; దర్పమున్= గర్వమును; బీరమున్= పరాక్రమమును; నచ్చి+ఉండున్= నమ్మి ఉంటాడు; ఆతఁడు= కృతవర్మ; ఆ+తఱిన్= ఆ సమయంలో; తగన్= తగువిధంగా; నెయ్యము= స్నేహం; చూపెన్+ఎ?= చూపాడా?.

తాత్పర్యం: కర్ణుడికి సారథిగా ఉన్నవాడెవడు? సామాన్యుడా! శల్యుడు. అశ్వత్థామ, శకుని, కృపుడు ఆ సమయంలో కర్ణుడికి ఏ విధంగా తోడ్పడ్డారు? దుర్యోధనుడు తన హృదయంలో కృతవర్మ గర్వాన్ని, పరాక్రమాన్ని నమ్మి ఉన్నాడు కదా. ఆ సమయంలో ఆ కృతవర్మ తగువిధంగా స్నేహాన్ని ప్రదర్శించాడా?

క. వారలు గెలఁకుల నడవఁగ। రారాజు పిఱుందఁ గదిసి రా నెబ్భంగిం
గారణము లేదు చావఁగ। నా రాధేయునకుఁ జోద్య మయ్యెడుఁ దలఁపన్. 45

ప్రతిపదార్థం: వారలు= అశ్వత్థామ శకుని కృప కృతవర్మలు; కెలఁకులన్= ఇరుపార్శ్వాల్లా; నడవఁగన్= నడచిరాగా; రారాజు= రాజులకు రాజైన దుర్యోధనుడు; పిఱుందన్= వెనుక; కదిసి= దగ్గరగా ఉంటూ; రాన్= రాగా; ఆ రాధేయునకున్= (స్వయంగా అంతటివాడైన) ఆ కర్ణునికి; చావఁగన్= మరణించటానికి; ఏ+భంగిన్= ఏ విధంగానూ; కారణము= తగిన హేతువు; లేదు; తలఁపన్= ఆలోచింపగా (అతడు మరణించటం); చోద్యము+అయ్యెడున్= ఆశ్చర్యం కలుగుతున్నది.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ, శకుని, కృపాచార్య, కృతవర్మలవంటి వీరులు ఆ వైపునా ఈ వైపునా నడిచి రాగా, మహావీరుడు రాజరాజు అయిన దుర్యోధనుడు వెనుక కాపుగా సమీపంలో ఉంటూ వస్తుండగా, స్వయంగా అంతటివాడైనా కర్ణుడు చనిపోవటానికి అసలు అవకాశమే లేదు. అతడు చనిపోవటం గురించి తలచుకొంటేనే ఆశ్చర్యమవుతున్నది.

ఉ. పాండవకోటి సూతసుతుపై నడతెంచిన చందమెట్టు? లా
ఖండలసూతి సర్పముఖ కాండము తాఁకున రూపుమాసి పో
కుండుట యెట్లు కల్గె? సమరోద్ధతి దక్కటి నల్వురందు నె
ట్లుండె? బలద్వయంబు నెటులోపి పెనంగె? దినద్వయంబునన్'. 46

ప్రతిపదార్థం: పాండవకోటి= పాండురాజు కొడుకుల మూక; సూతసుతుపైన్= సూతుడైన అతిరథుని కుమారుడైన కర్ణుని మీదికి; నడతెంచిన= వచ్చిన; చందము= పద్ధతి; ఎట్టులు? = ఎట్లా ఉన్నది? ఆఖండలసూతి= ఇంద్రుని కుమారుడైన అర్జునుడు; సర్పముఖ కాండము= సర్పము అగ్రభాగాన గల బాణంయొక్క; తాఁకునన్= దెబ్బచేత; రూపుమాసిపోక= రూపం నశించిపోవక, మరణింపక; ఉండుట= బ్రతికి ఉండటం; ఎట్లు= ఏ రీతిగా; కల్గెన్?= సంభవించింది?; తక్కటి= (అర్జునుడు కాక) మిగిలిన; నల్వురందున్= పాండవులు నలుగురిలోనూ; సమర+ఉద్ధతి= యుద్ధంలోని విజృంభణం; ఎట్లు+ఉండెన్?= ఏ రీతిగా ఉన్నది?; దినద్వయంబునన్= రెండు రోజులలో (కర్ణుడు సేనానాయకత్వం వహించిన రెండు రోజులలో); బలద్వయంబు= సేనలజంట(కౌరవపాండవసేనలు రెండూ); ఎటులు= ఏ రీతిగా; ఓపి= సమర్థత కలిగి; పెనంగెన్?= పోరాడినాయి?

తాత్పర్యం: పాండవ సైన్యం కర్ణుడిమీద ఎట్లా దాడిచేసింది? కర్ణుడి సర్పముఖ బాణపుదెబ్బకు మరణించకుండా అర్జునుడు ఎట్లా బ్రతికి ఉండగలిగాడు? ధర్మజ భీమ నకుల సహదేవు లెట్లా యుద్ధంచేశారు? కౌరవ పాండవసైన్యాలు రెండూ ఈ రెండు రోజులలోనూ ఎట్లా యుద్ధంచేశాయి?'

విశేషం: ఇందులోని నాలుగు ప్రశ్నలలోనూ రెండవ ప్రశ్నతీరువలన ఆ బాణపు దెబ్బకు అర్జునుడు మరణించి తీరుతాడని ధృతరాష్ట్రుడు కూడా ఎంత ఆశ పెట్టుకొన్నాడో తెలుస్తుంది.

వ. అనిన విని సంజయుండు ధృతరాష్ట్రున కిట్లనియెఁ'గయ్యంబు తెఱంగు మొదలుకొని చెప్పెద నాకర్ణింపుము.
ద్రోణుండు దెగిన నశ్వత్థామ దనయోపినంత సమరంబు సేసి చాలించి సేనలఁ దివియించి మరలి వచ్చిన
దుర్యోధనుం డప్పుడు గొలువిచ్చియుండి యశ్వత్థామ లోనగు దొరలం గలయం గనుంగొని మనకు నిటమీఁదఁ
జేయంగల పని యెయ్యది? యని యడుగుటయు న గ్గురుసుతుండు. 47

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని పలుకగా; సంజయుండు= సంజయుడు; విని= ఆలకించి; ధృతరాష్ట్రునకున్= ధృతరాష్ట్రమహారాజుతో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= చెప్పాడు; కయ్యంబు తెఱంగు= యుద్ధంయొక్క పద్ధతి; మొదలుకొని= ఆదినుంచీ; చెప్పెదన్= చెపుతాను; ఆకర్ణింపుము= వినుము; ద్రోణుండు= ద్రోణాచార్యుడు; తెగినన్= మరణింపగా; అశ్వత్థామ= అతని కుమారుడైన అశ్వత్థామ; తన+ఓపిన+అంత= తనకు శక్తి కలిగినంత వరకూ; సమరంబు+చేసి= యుద్ధం కావించి; చాలించి= విరమించి; సేనలన్+తివియించి= సైన్యాలను వెనుకకు తగ్గించి; మరలి= శిబిరాలకు తిరిగి; వచ్చినన్= రాగా; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; దుర్యోధనుండు= దుర్యోధనుడు; కొలువు+ఇచ్చి+ఉండి= సభచేసి కూర్చున్నవాడై; అశ్వత్థామ=

గురుపుత్రుడు; లోనగు= మొదలైన; దొరలన్= ప్రభువులను; కలయన్= కలియునట్లుగా, కలిపి అందరినీ ఒక్కసారి; కనుఁగొని= చూచి; మనకున్= మిగిలిన కౌరవపక్షీయులమైన మనకందరికీ; ఇటమీఁదన్= ఇక ముందు; చేయన్+కలపని= చేయగలపని; ఏ+అది?= ఏది?; అని; అడుగుటయున్= అడుగగా; ఆ+గురుసుతుండు= ద్రోణాచార్యుని పుత్రుడైన ఆ అశ్వత్థామ. (చూపిన అనే 52వ వచనంలోని క్రియతో అన్వయం)

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ధృతరాష్ట్ర మహారాజు ప్రశ్నించేసరికి సంజయు డిట్లా ఆయనకు చెప్పాడు. 'యుద్ధం ఎట్లా జరిగిందో మొదటినుండి చెప్పుతాను వినుము. ద్రోణాచార్యుడు పడిపోయేసరికి అశ్వత్థామ తనశక్తి మేరకు యుద్ధంచేసి, విరమించి, సేనలను వెనుకకు మళ్ళించి తిరిగి వచ్చాడు. అప్పుడు దుర్యోధనుడు కర్తవ్యాలోచనకు సభ చేశాడు. ఆ సభలో ఉన్న అశ్వత్థామ మొదలైన వీరులందరివైపూ చూచి, ఇకపైని మనకర్తవ్యం ఏమిటి? అని ప్రశ్నించాడు. అపుడు అశ్వత్థామ. (ఇట్లా చెప్పాడు)

విశేషం: 'అశ్వత్థామ లోనగు దొరలన్' అనటంలో విశేషాలున్నాయి. దుర్యోధనుడు గొప్ప తంత్రజ్ఞుడు. తాను తలచిన రీతిగా కార్యక్రమం నడపగలిగిన చతురుడు. ద్రోణుడు పడిపోయినందువల్ల తనకు కలిగిన నష్టం అట్లా ఉండగా అశ్వత్థామకు కలిగిన నష్టం అతనికి ఆవేశకారణమని తెలుసు. వంచనతో చంపినందున అశ్వత్థామ మరీ మండిపడుతున్నాడనీ తెలుసు. ఆ క్రోధంతో పాండవసైన్యాన్ని ఎంతో వినాశం చేసి వచ్చాడనీ తెలుసు. అతడు సేనానాయకత్వానికి పోటీ పడదగినవాడనీ తెలుసు. కాని, అతడికంటె సేనానాయకత్వం కర్ణుడి కివ్వటం తనకు ఇష్టం. అశ్వత్థామ చిన్నబుచ్చుకోకూడదు, అతడి క్రోధ బలశౌర్యాలు తన కుపయోగపడాలి. తా ననుకొన్నట్లు అతడు కాక కర్ణుడు సేనాపతి కావాలి. ఏం చేద్దామని అడిగినపుడు తనమీద తన కెంత నమ్మకమూ, శత్రువులమీద ఎంతక్రోధమూ ఉన్నవాడయినా, అశ్వత్థామ వంటివాడు తనకు సేనాపతిత్వం ఇమ్మని నోరుతెరచి అడగలేడు. అట్లా తాను విరమించుకొన్నపుడు విధిగా కర్ణుడి పేరు చెపుతాడు. అందువలన ముందు అశ్వత్థామను చూచి అడిగాడు. అతడనుకొన్నట్లే అశ్వత్థామ చెప్పబోతున్నాడు.

'అశ్వత్థామ లోనగు దొరలన్' అని దొరలలో అశ్వత్థామను మొదట పేర్కొనటంవలన ద్రుపదుడి రాజ్యంలో అర్ధరాజ్యానికి ఏలిక అయిన ద్రోణాచార్యుడి ఏకైక పుత్రుడయిన అశ్వత్థామ కేవల గురుపుత్రుడు కాక దొర అనీ సూచితమవుతుంది. కాని ద్రుపదుడి అర్ధరాజ్యాన్ని అతడిని అవమానించిన సందర్భంలో ద్రోణుడు తీసుకున్నట్లు సంస్కృత భారతంలో (ఆది.అధ్యా.138, శ్లో 66-72) ఉన్నదిగాని, తెలుగు భారతంలో లేదు.

క. 'విను మాదర ముత్సాహం । బనూన ధార్ఢ్యంబు నీతి యను సద్గుణముల్
పని సఫలం బగునట్టుగ । జననాథ! యొనర్చు దైవ సాహాయ్యమునన్. 48

ప్రతిపదార్థం: జననాథ!= ప్రజారక్షకుడవయిన రాజా!; విను= ఆలించు; (ఎవని కోసం పోరాడుతున్నారో వానిపై) ఆదరము= గౌరవం; ఉత్సాహంబు= ప్రయత్నం, అభిలాష; అనూన= వెలితిలేని అంటే నిండైన; ధార్ఢ్యంబు= దిట్టతనం, శక్తి, సామర్థ్యం, చాతుర్యం, నేర్పు; నీతి= కార్యసాధకమైన ధర్మసహితమైన విధానం; అను= అనే; సత్+గుణముల్= ఉత్తమములైన, ఉత్తములవైన గుణాలు; దైవ= విధి, లేక అదృష్టము యొక్క; సాహాయ్యమునన్= తోడ్పాటుతో; పని= తలపెట్టిన కార్యం; సఫలంబు+అగు+అట్టుగన్= ఫలవంతం అయ్యేరీతిగా; ఒనర్చున్= చేస్తాయి. (రాగాః యోగస్తథా దాక్ష్యం నయశ్చేత్యర్థ సాధకాః' అని 8-6-12 మూలం.)

తాత్పర్యం: 'రాజా! ఆదరం, ఉత్సాహం, గొప్ప శక్తి, నీతి- ఈ సద్గుణాలకు దైవం తోడైతే ఏ కార్యమైనా నెరవేరుతుంది.

చ. తలఁపఁగ సద్గుణంబులకుఁ దావలమై పెనుపొందు నుజ్జ్వలా
త్ములు సనిరైన చేభరము దోఁపఁగ నీదగుదొంటి శౌర్యముం
దలకొని నిర్వహింపు ముచితంబుగ దైవము తోడుపాటునుం
గలిగెడుఁ గాక యున్న రథికప్రవరుల్ దలపోయ నల్పులే? 49

ప్రతిపదార్థం: తలఁపఁగన్= ఆలోచింపగా; సత్+గుణంబులకున్= ఉత్తమ గుణాలకు; తావలము+ఐ= ఉనికిపట్టై; పెనుపు+ఒందు= అతిశయించే; ఉత్+జ్వల+ఆత్ములు= ప్రకాశించే మనస్సులు కలవారు; చనిరి= వెళ్ళిపోయారు; ఐన= ఐనప్పటికీ; చేభరము= చేతి అతిశయం, బాహుబలాధిక్యం; తోఁపఁగన్= కాన్పింపగా; నీది+అగు= నీది అయిన; తొంటి= ఇదివరకటి; శౌర్యమున్= ప్రతాపాన్ని; తలకొని= వహించి; ఉచితంబుగన్= తగు విధంగా; నిర్వహింపుము= నడుపుము; దైవముతోడుపాటునున్= దైవ సాహాయ్యం కూడా; కలిగెడున్+కాక= కలుగుగాక; తలపోయన్= ఆలోచింపగా; ఉన్న రథిక ప్రవరుల్= మిగిలి ఉన్న శ్రేష్ఠులయిన రథికులు; అల్పులు+ఏ?= తక్కువవారా?

తాత్పర్యం: ఆలోచించి చూస్తే, సద్గుణ నిలయులైన మహానుభావులు భీష్మద్రోణాదులు వెళ్ళిపోయారు. అయినప్పటికీ, నీ బాహుబలమూ, ఆదినుండి నీకు కల ప్రతాపమూ ఆధారంగా యుద్ధం తగువిధంగా నడిపించుము. దైవ సాహాయ్యం కూడ నీకు లభించుగాక! పరిశీలించి చూస్తే మిగిలి ఉన్న రథికశ్రేష్ఠులు మాత్రం తక్కువవారా?

క. మనము బలశౌర్య ఘనుఁ గ । ర్ణుని సేనాముఖము సేసి నూల్కొని యరిమ
ర్దన మొనరింత మితని యం । దనూనతం బొల్చు సద్గుణావలియు నృపా! 50

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= నరులను పాలించే రాజా!; మనము= మనపక్షం వాళ్ళమందరమూ; బల= బలంచేతనూ; శౌర్య= శౌర్యంచేతనూ; ఘనున్= గొప్పవాడయిన; కర్ణుని= అంగరాజును; సేనా= సైన్యముయొక్క; ముఖము= ముఖభాగంగా; అగ్రభాగంగా ముందుండే వానినిగా, సేనానాయకునిగా; చేసి= కావించుకొని; నూలు+కొని= పురికొని; అరిమర్దనము= శత్రువులను కొట్టటం; ఒనరింతము= చేద్దాము; సత్+గుణ+ఆవలియున్+ఉత్తమ గుణ సమూహంకూడా; ఇతనియందున్= ఈ కర్ణునిలో; అనూనతన్= తక్కువకాకుండా, అధికంగా; పొల్చున్= ఒప్పుతున్నది.

తాత్పర్యం: రాజా! బలశౌర్యాలలో గొప్పవాడైన కర్ణుడిని మనం సేనానాయకుడిగా చేసుకొని, పూనికతో శత్రువులను చావగొట్టుదాము. కర్ణుడిలో సద్గుణాలు కూడా మిక్కిలిగా ఉన్నాయి.

క. వైవస్వతు చందంబున । నీ వీరుఁడు రిపుబలంబునెల్ల నడంపం
గా వలఁతి దివ్యశర శి । క్షావైభవ పరమనిష్ఠ కలిమి నరేంద్రా!' 51

ప్రతిపదార్థం: నరేంద్రా!= నరులకు ఇంద్రునివంటి వాడవైన రాజా!; ఈ వీరుఁడు= వీరుడయిన ఈ కర్ణుడు; దివ్య= స్వర్గంలో పుట్టిన; శర= బాణములయొక్క; శిక్షా= విద్యయొక్క; వైభవ= ఐశ్వర్యంయొక్క; పరమ= గొప్పదయిన; నిష్ఠ= నిలుకడ; కలిమిన్= ఉండటంచేత; వైవస్వతు చందంబునన్= యముని వలె; రిపు= శత్రువులయొక్క; బలంబున్= సైన్యాన్ని; ఎల్లన్= సమస్తాన్నీ; అడంపఁగాన్= సంహరించటానికి; వలఁతి= సమర్థుడు.

తాత్పర్యం: రాజా! ఈ కర్ణుడివద్ద దివ్యాస్త్ర విద్యాసంపద చాలా నిలుకడగా ఉన్నది. అందుచేత ఇతడు యముడివలె శత్రుసైన్యాన్ని మట్టుపెట్టటంలో సమర్థుడు.'

వ. అని సూత పుత్రుం జూపిన భవత్పుత్రుండు ప్రీతుండయి యతండు పాండవుల జయించు నను నాస
యగ్గలంబైన యంతరంగంబుతో న య్యంగపతి కిట్లనియె. 52

ప్రతిపదార్థం: అని= ఇట్లాపలికి; సూతపుత్రున్= కర్ణుని; చూపినన్= చూపించగా; భవత్+పుత్రుండు= నీ కొడుకు; ప్రీతుండు+అయి= సంతోషించినవాడై; అతండు= ఆ కర్ణుడు; పాండవులన్= పాండురాజు కుమారులను; జయించున్= గెలుస్తాడు; అను+ఆస= అనే ఆశ; అగ్గలంబు+ఐన= అధికమయిన; అంతరంగంబుతోన్= మనస్సుతో; ఆ+అంగపతికిన్= ఆ అంగరాజుతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ రీతిగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని పలికి కర్ణుడిని చూపించాడు. ఆ మాటలకు నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడికి సంతోషం కలిగింది. కర్ణుడు పాండవులను గెలుస్తాడనే ఆశ మనస్సులో చాలా పెరిగింది. అట్టి స్థితిలో కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

విశేషం: అశ్వత్థామ మాటలకు సంతృప్తి కలిగింది దుర్యోధనుడికి. ఇందుకు కారణా లనేకం. ఒకటి: తానూహించినట్టే అశ్వత్థామ సేనాపతిత్వం తనకు కావాలనకపోవటం; రెండు: కర్ణుడి కిమ్మనటం; మూడు: ఆ అనటానికి తగిన కారణాలు చెప్పటం. ఆ చెప్పటమూ అశ్వత్థామ మోమోటమి లేని మాటలలో చెప్పాడు. భీష్మ ద్రోణులు సద్గుణ నిలయులయితే కర్ణుడిలో అవి అనూనంగా, తక్కువకాకుండా, ఎక్కువగా అనగా అధికభాగం ఉన్నాయి. ఇతడు యముడివలె నిర్దయుడు. ఉన్నవారిలో అందరికంటె దివ్యాస్త్రవిద్యలో అధికుడు. అశ్వత్థామ మెప్పు సామాన్యం కాదు. ఇతడికీ కర్ణుడికీ సామాన్యంగా పడదు. అట్టివాడు తూకంవేసి మరీ మెచ్చటం మరీ సంతోషకారణం. ధృతరాష్ట్రుడివలెనే దుర్యోధనుడికీ జయాశ కర్ణుడిమీదనే ఉన్నది. (అది 53వ పద్యంలో వ్యక్తమవుతుంది) అది ఈ మాటలతో ఎక్కువ అయింది.

శా. 'నీవిక్రాంతియు నా పయింగల యతి స్నేహంబుఁ బ్రఖ్యాతముల్
గావే? భీష్ముఁడు ద్రోణుఁడుం దెగుట నీ కౌరవ్య సైన్యంబులం
గావంగాఁ దగు నీకు వారల యుపేక్షం గాక యిన్నాళ్ళు లే
లా? వైరం బడఁగింప నీ వయిన లీలన్ గెల్తు కౌంతేయులన్. 53

ప్రతిపదార్థం: నీ విక్రాంతియున్= నీ పరాక్రమమూ; (నీకు) నా పయిన్+కల= నా మీద ఉన్న; అతిస్నేహంబున్= అధికమైన మైత్రీ; ప్రఖ్యాతముల్+కావు+ఏ?= ప్రసిద్ధములు కావా?; భీష్ముఁడున్= (తొలి సేనానాయకుడు) భీష్ముడూ; ద్రోణుఁడున్= (మలిసేనానాయకుడు) ద్రోణాచార్యుడూ; తెగుటన్= నరకబడినందున; ఈ కౌరవ్యసైన్యంబులన్= ఈ కౌరవపక్షసేనలను; కావంగాన్= రక్షించటం; నీకున్= (అధిక పరాక్రమమూ నా మీద అధికప్రేమా కల) నీకు; తగున్= యుక్తం; వారల= (తొలి మలి సేనానాయకులూ సమర్థులూ అయిన) భీష్మ, ద్రోణులయొక్క; ఉపేక్షన్+కాక= చూచీచూడనట్లు వదలినందున కాకపోతే; వైరంబు= శత్రుత్వం; అడఁగింపన్= నశింపజేయటానికి, పాండవులను సంహరించటానికి; ఇన్ని+నాళ్ళులు+ఏల+ఆ?= ఇన్ని రోజులెందుకూ?; నీవు+అయినన్= నీవు సేనానాయకుడవయి ఉంటే, ఇప్పుడయినా అయితే; కౌంతేయులన్= కుంతీపుత్రులను, పాండవులను; లీలన్= అవలీలగా; గెల్తు(వు)= గెలిచి ఉండేవాడవు, గెలుస్తావు.

తాత్పర్యం: 'నీ పరాక్రమమూ నామీద నీకున్న మైత్రీ జగత్ప్రసిద్ధమైనవే కదా! భీష్మద్రోణులు ఇద్దరూ పడిపోయినందున ఈ కౌరవసేనలను రక్షించ దగినవాడవు నీవే. భీష్మద్రోణు లిద్దరూ కావాలని పాండవులను చూచీ చూడనట్లు ఊరకున్నారు. లేకుంటే వారిని సంహరించి నా పగ తీర్చటానికిన్నాళ్ళు కావాలా? నీవే సేనానాయకుడవయి ఉన్న పక్షంలో అవలీలగా గెలిచి ఉండేవాడవు. ఇప్పుడైనా సేనాపతివైతే అవలీలగా గెలుస్తావు.

వ. నీవు ప్రాజ్ఞుండవు ప్రబలుండవు విశేషించి నాకేడుగడయు నీవ కావున నీకు మదీయ హితంబవశ్య కర్తవ్యం
బట్లుంగాక మన మా భీష్మద్రోణుల నవమానింతుము. వారలు భండనంబునం బడిన నొదిఁగియుండ
నేర్తుమే? కడంగుము పగఱకు నీకడంక చీఁకటికి సూర్యునుదయంబెట్టిదట్టి దయ్యెడుంగాక బృందారక సేన
సేనాని నడపిన కైవడిం గౌరవ సైన్యంబు నడపి నన్ను గెలిపింపుము నిన్ను నీవ సర్వసేనాధిపత్యంబునకుఁ
బట్టంబుగట్టి కొమ్ము నినం బ్రీతుండయి రాధేయుండు గాంధారేయునకుం బ్రహర్షంబుగా భూవల్లభు లెల్ల
నాకర్ణింప ని ట్లనియె. 54

ప్రతిపదార్థం: నీవు= నీవు; ప్రాజ్ఞుండవు= అన్నీ తెలిసినవాడవు- సమర్థుడవు; ప్రబలుండవు= మిక్కిలి బలము కలవాడవు; విశేషించి= ప్రత్యేకించి; నాకున్= నీ మిత్రుడనైన నాకు; ఏడుగడయున్= రక్షకుడవూ; నీవు+అ= నీవే; కావునన్= కాబట్టి; నీకున్= (నా కిట్టివాడవయిన) నీకు; మదీయ హితంబు= నాదైన మేలు; అవశ్యకర్తవ్యంబు= తప్పక చేయదగింది; అట్లున్+కాక= ఆ విధంగానూ కాకుండా; మనము= నీవూ, నేనూ; ఆ= చంప సమర్థులయినా పాండవులను ఉపేక్షించే; భీష్మద్రోణులన్= భీష్ముని ద్రోణునీ (పాండవులతో స్నేహం అవసరమని చెప్పినపుడు); అవమానింతుము= తిరస్కరించి భంగపరుస్తూ ఉండేవాళ్ళము; వారలు= వారిద్దరూ; భండనంబునన్= యుద్ధంలో; పడినన్= పడిపోగా; ఒదిఁగి= ముడుచుకొని, యుద్ధోత్సాహం విడిచి; ఉండన్= ఉండిపోవటానికి; నేర్తుము+ఏ?= ఇష్టపడతామా?; కడంగుము= పూనుకో; పగఱకున్= శత్రువులకు; నీ కడంక= నీ ప్రయత్నం, నీ పూనిక; చీఁకటికిన్= అంధకారానికి; సూర్య+ఉదయంబు= ప్రొద్దుపొడుపు; ఎట్టిది+అట్టిది= ఎటువంటిదో అటువంటిది; అయ్యెడున్+కాక= అగుగాక; బృందారక= దేవతల; సేనన్= దండును; సేనాని= కుమారస్వామి; నడపిన= నడిపించిన; కైవడిన్= విధముగా; కౌరవ సైన్యంబున్= కౌరవుల సైన్యాన్ని; నడపి= నడిపించి; నన్ను= (నీమీద ఆశపెట్టుకొన్న) నన్ను; గెలిపింపుము= విజయంపొందేటట్లు చెయ్యి; నీవు+అ= నీవే స్వయంగా; సర్వసేనాధిపత్యంబునకున్= సమస్త సైన్యనాయకత్వానికీ; పట్టంబు+కట్టికొమ్ము= ఆధిపత్యము చేపట్టుము; అనినన్= ఈ విధముగా పలుకగా; ప్రీతుండు= సంతృప్తిచెందినవాడు; అయి; రాధేయుండు= రాధాపుత్రుడయిన కర్ణుడు; గాంధారేయునకున్= గాంధారికొడుకైన దుర్యోధనునికి; ప్రహర్షంబు+కాన్= మిక్కిలి సంతోషం కలిగేటట్లుగా; భూవల్లభులు+ఎల్లన్= భూపతులందరూ; ఆకర్ణింపన్= వినేటట్లుగా; ఇట్లు= ఈ చెప్పబోయే రీతిగా; అనియెన్= పలికినాడు.

తాత్పర్యం: నీవు మేధావివి, సమర్థుడవు, గొప్ప బలవంతుడవు. ప్రత్యేకించి నాకు రక్షకుడవు. కనుక నీవు నాకు హితమైనది తప్పక చేయాలి. అదీకాక మనము భీష్ముడినీ, ద్రోణుడినీ అవమానించేవాళ్ళము. వారిద్దరూ యుద్ధంలో పడిపోయారు. ఇపుడు ఏమీ చేయలేనివాళ్ళవలె మనం నిరుత్సాహంగా ఎట్లా ఉండగలము? కనుక నీవు పూనుకొమ్ము. సూర్యోదయం చీకటిని నశింపజేసినట్లు నీ పూనిక శత్రువులను నశింపజేసేది కావాలి. దేవసేనను కుమారస్వామి నడిపించినట్లు కౌరవసైన్యాన్ని నీవు నడిపించి నన్ను గెలిపించుము. నిన్ను నీవే సర్వసేనానాయకత్వానికి పట్టాభిషేకం చేసికొమ్ము' అనేసరికి కర్ణుడికి చాలా సంతోషమయింది. అందువలన మిగతారాజులందరూ వింటూ ఉండగా దుర్యోధనుడికి పరమానందం కలిగేటట్లుగా అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

విశేషం: ఇందులో దుర్యోధనుడి మాటకారితనమూ, అతడు కర్ణుడిపై పెట్టుకొన్న ఆశా బాగా వ్యక్తమవుతున్నాయి. 'మనమా భీష్మద్రోణుల నవమానింతుము' అనటంలో ఆ మహాత్ములకు అవమానం కావాలని చేస్తూ వచ్చారని స్పష్టమవుతున్నది. వారిద్దరినీ రెచ్చగొట్టటానికి వారి చిత్తశుద్ధిని అనుమానించి, అవమానకరంగా దుర్యోధనుడు ఎన్నిసారులో, ఎన్నిమాటలో యుద్ధరంగంలో అన్నాడు. అందుకు వారిద్దరూ నిర్వేదం చెందారు. ఇంతకంటె చావటం మేలనుకొన్నారు. ఇందుకు దుర్యోధనుడి ఇప్పటి మాటలు దర్పణాలు.

మ. **'విను నీ కిచ్చిన బాస యే మఱతునే? 'వీరంబు బాహాబలం**
బును ధైర్యంబును నస్త్రవీర్యమును నీ భూలోక సంచారు లె
ల్లను గీర్తింపఁగఁ బాండుపుత్రుల మదోల్లాసంబు మర్దింతు నీ
వనుమానింపక నిల్చి చూడుము మదీయంబైన సంగ్రామమున్. **55**

ప్రతిపదార్థం: విను= ఆలకించు; నీకున్= (నన్ను అంగరాజును చేసిన మిత్రుడవైన) నీకు; ఇచ్చిన; బాస= మాట; ఏన్= (నీ వల్ల గౌరవాధికారకీర్తులు పొందిన) నేను; మఱతును+ఏ?= మరచిపోతానా? వీరంబున్= (నా) పరాక్రమమూ; బాహా= బాహువుల యొక్క; బలంబును= శక్తీ; ధైర్యంబునున్= కలతచెందని నిలుకడనూ; అస్త్ర వీర్యమునున్= మంత్ర ప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాల సామర్థ్యాన్నీ; ఈ= మనం ఉన్న; భూలోక= భూలోకంలో; సంచారులు= తిరిగేవారు; ఎల్లన్= అందరూ; కీర్తింపఁగన్= ప్రశంసింపగా; పాండు= పాండురాజుయొక్క; పుత్రుల= కుమారులయిన యుధిష్ఠిరాదులయొక్క; మద+ఉల్లాసంబు= మదంయొక్క హెచ్చుపాటును; మర్దింతున్= నూరివేస్తాను, పోగొడతాను; నీవు= నా మిత్రుడవయిన నీవు; అనుమానింపక= (నేను అనినంతా చేస్తానా, చేయగలనా) అని సందేహించక; నిల్చి= ఒకచోట నిలిచి, మదీయంబు+ఐన= నాదైన; సంగ్రామమున్= యుద్ధాన్ని; చూడుము= చూడుము.

తాత్పర్యం: 'పాండవులను జయిస్తాను అని నీకు మాట ఇచ్చాను కదా. అది నేను మరచిపోతానా? ఈ భూలోకంలో తిరిగేవారంతా నా శౌర్యమూ, బాహుబలమూ, అస్త్రశక్తీ ప్రశంసించే విధంగా ఈ పాండురాజు కొడుకుల పొగరణుస్తాను. నీవు మనస్సులో సందేహం పెట్టుకొనక నా యుద్ధం ఒక చోట నిలబడి చూడుము.

దుర్యోధనుఁడు గర్ణునకు సర్వసేనాధిపత్యంబు గట్టుట

వ. **నన్ను సర్వసైన్యాధిపత్యంబునకుఁ బట్టంబు గట్టు' మనవుడుఁ బొంగి రారాజు దగు రాజులుం దానును శాతకుంభకుంభంబులం బవిత్రజలంబులు దెప్పించి మహనీయమణి కుసుమౌషధిగంధాక్షత మంత్రకలనం బాచరించి సమున్నతౌదుంబరపీఠంబునం బరమాస్తరణం బొనర్చి యంగపతి నందు నిలిపి పుణ్యాహఘోషంబులుఁ దూర్యనినదంబులు వందిజనస్తుతులును జెలంగ నభిషేకించి యలంకరించి పట్టంబు గట్టిన నతండు భూసురోత్తములకు నర్థిజనంబులకును వివిధార్థంబులు దానత్యాగరూపంబున నొసంగుచు వెలింగె నప్పు డుబ్బిన శూరయోధుల జయ జయ శబ్దంబులును భూపతుల యభినందన వాక్యంబులును గృష్ణసమేతు లగు పాండవుల గెలువుమని దీవన లిచ్చు మాగధుల యెలుంగులును నింగిముట్ట నవోదితుండైన భానుండునుం బోలె శోభిల్లు నా కర్ణుండు సముదీర్ణుండై య క్కురుపతి యాననం బాలోకించి.** **56**

ప్రతిపదార్థం: నన్నున్= (నీ కిష్టుడనైన) నన్ను; సర్వ= సమస్తమైన; సైన్య+ఆధిపత్యంబునకున్= సేనానాయకత్వానికీ; పట్టంబు గట్టుము= అధికారిగా చేయుము; అనవుడున్= అని పలికిన తరువాత; రారాజు= రాజులకు రాజైన దుర్యోధనుడు; పొంగి= సంతోషించి; తగు= అర్హులయిన; రాజులున్= ప్రభువులూ; తానును= స్వయంగానూ; శాతకుంభ= బంగారంతో చేసిన; కుంభంబులన్= కలశాలతో; పవిత్ర= పవిత్రములయిన; జలంబులు= నీళ్ళు; తెప్పించి= తెచ్చునట్లుచేసి; మహనీయ= గొప్పవైన; మణి= రత్నాలు; కుసుమ= పుష్పాలు; ఓషధి= మందుమొక్కలు; గంధ= చందనాది పరిమళ ద్రవ్యాలు; అక్షత= అక్షింతలు; మంత్ర= మంత్రాలు-వీటితో; కలనంబు= కూడియుండటం; ఆచరించి= చేసి (మంత్రపఠనపూర్వకంగా ఈ వస్తువులు ఆ జలకలశాలలో వేసి); సమ్+ఉన్నత= మిక్కిలి ఎత్తైన; ఔదుంబర= ఉదుంబర సంబంధమైన దాని

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

(మేడిచెట్టుకొయ్య)తో చేసిన; పీఠంబునన్= ఆసనంపై; పరమ+ఆస్తరణంబు= ఉత్తమమైన సువర్ణ రత్న వస్త్రమువంటిది పరచటం; ఒనర్చి= చేసి; అంగపతిన్= కర్ణుని; అందున్= ఆ ఆసనంపై; నిలిపి= కూర్చోబెట్టి; పుణ్యాహ ఘోషంబులున్= పట్టంకట్టే ముందు చేసే వైదికకర్మలోని మాటలధ్వనులూ; తూర్య= ఢక్క మొదలయిన వాద్యాల; నినదంబులున్= చప్పుళ్ళూ; వందిజన= స్తోత్రాలు చదివేవారి; స్తుతులును= స్తోత్రాలూ; చెలంగన్= రేగగా; అభిషేకించి= అభిషేకంచేసి; అలంకరించి= అలంకారాలు ధరింపజేసి; పట్టంబు గట్టినన్= అధికారిగా చేయగా; అతండు= కర్ణుడు; భూసుర+ఉత్తములకున్= ఉత్తములైన బ్రాహ్మణులకూ; అర్థిజనంబులకును= యాచకులకూ; వివిధ= రకరకములయిన; అర్థంబులు= వస్తువులూ, ధనములూ; దాన, త్యాగ రూపంబునన్= దానాలిచ్చే రూపంలో; ఒసంగుచున్= ఇస్తూ; వెలింగెన్= ప్రకాశించాడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; ఉబ్బిన= పయికెగసిన; శూరయోధుల= యుద్ధభటులయొక్క; జయజయ శబ్దంబులును= జయమగుగాక, జయమగుగాక అనే ధ్వనులూ; భూపతుల= రాజులయొక్క; అభినందన= ప్రశంసించే; వాక్యంబులును= మాటలూ; కృష్ణ= కృష్ణునితో; సమేతులు+అగు= కూడియున్న; పాండవులన్= పాండురాజకుమారులను; గెలువుము+అని= జయింపుము అంటూ; దీవనలు+ఇచ్చు= ఆశీర్వాదాలిచ్చే; మాగధుల= స్తోత్రాలు చదివేవారియొక్క; ఎలుంగులును= ధ్వనులూ; నింగిన్= ఆకాశాన్ని; ముట్టన్= తాకగా; నవ+ఉదితుండు+ఐన= అప్పుడే క్రొత్తగా ఉదయించిన; భానుండునున్+పోలెన్= సూర్యునివలె; శోభిల్లు= ప్రకాశించే; ఆ కర్ణుండు= సేనానాయకుడైన కర్ణుడు; సమ్+ఉదీర్ణుండు+ఐ= అధికుడై; ఆ+కురుపతి= ఆ దుర్యోధనునియొక్క; ఆననంబు= ముఖం; ఆలోకించి= చూచి.

తాత్పర్యం: 'నన్ను సర్వసైన్యాధిపత్యానికి అధికారిని చేయుము' అన్నాడు. ఆ మాటకు దుర్యోధనుడు పొంగిపోయాడు. తానూ ముఖ్యులైన రాజులూ కలిసి బంగారు కలశాలతో పవిత్రజలాలు తెప్పించారు. వాటిలో మంచిమణులూ, పుష్పాలూ, మందుమొక్కలూ, దీపాలవలె వెలిగే తృణజ్యోతిస్సులూ, చందనాది సుగంధద్రవ్యాలూ, అక్షింతలూ, మంత్రాలు చదువుతుండగా చేర్చారు. మేడికఱ్ఱతో చేసిన అత్యున్నతాసనం మీద సువర్ణ రత్నవస్త్రం వంటిది పరిపించారు. దానిమీద కర్ణుడిని కూర్చుండబెట్టారు. అతడిని సేనాపతిగా అభిషేకించారు. అపుడు పుణ్యాహఘోషలూ, మంగళవాద్యధ్వనులూ, స్తుతిపాఠకుల స్తోత్రాలూ అతిశయిల్లాయి. అపుడు కర్ణుడు బ్రాహ్మణోత్తములకూ, యాచకులకూ రకరకాల వస్తువులూ, ధనాదులూ దానాలుగా ఇచ్చాడు. ఆ సమయంలో శూరులూ యోధులూ బాగా సంతోషించి, జయజయధ్వానాలు చేశారు. రాజులు ప్రశంసించారు. స్తోత్రాలు చదివేవారు కృష్ణుడితో సహా పాండవులను జయించుమని దీవించారు. ఈ ధ్వనులన్నీ కలిసి ఆకాశందాకా వ్యాపించాయి. అపుడు కర్ణుడు అప్పుడే ఉదయించిన సూర్యుడివలె ప్రకాశిస్తూ అదివరకటికంటె అధికుడైనాడు. అతడు దుర్యోధనుడి ముఖంచూస్తూ (అన్నాడు).

విశేషం: అలం: ఉపమ.

తే. **'బంధు మిత్ర యుతంబుగఁ బార్థు రూపు । మాపి యే నిత్తు నీకు సామ్రాజ్యలక్ష్మి**
ధాత్రిఁ బాలింపు సుస్థితిఁ బుత్త్ర పౌత్త్ర । గాఢభోగార్హమగునట్లు గాఁగ నధిప! **57**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; ఏన్= నేను; పార్థున్= నేను; పృథ(కుంతి) కుమారుడయిన అర్జునుడిని; బంధు= చుట్టాలతో; మిత్ర= స్నేహితులతో; యుతంబుగన్= సహితంగా; రూపుమాపి= సంహరించి; నీకున్= (నన్ను అంగరాజునే కాక సమస్త సేనానాయకుని కూడా చేసిన) నీకు; సామ్రాజ్యలక్ష్మిన్= ఏకచ్ఛత్రాధిపత్య రాజ్యసంపదను; ఇత్తున్= ఇస్తాను; (నీవు) పుత్త్ర= పుత్త్రులకూ; పౌత్త్ర= మనుమలకూ(వంశపరంపరగా) కూడా; గాఢ= అధికమైన; భోగ= అనుభవించటానికి; అర్హము+అగునట్లుకాఁగన్= తగునట్లుగా; సుస్థితిన్= మంచి సంపదతోనూ, నిలకడతోనూ; ధాత్రిన్= భూమిని; పాలింపు= ఏలుకో.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: 'రాజా! (నన్ను అంగదేశపు రాజును చేయటమేకాక అఖిలసైన్యానికీ అధినాథుడిని కూడా చేశావు. కనుక, ఈ సంతోషసమయంలో చెపుతున్నాను) చుట్టాలతో మిత్రులతో సహా అర్జునుడిని నేను సంహరించి సామ్రాజ్యసంపద నీ కిస్తాను. నీవు పుత్రపౌత్ర పరంపరగానూ, పుత్రపౌత్ర సహితంగానూ మహాభోగాలకు తగినట్లుగా భూమి నేలుకొమ్ము.

విశేషం: తమకు సైన్యాధిపత్యమిచ్చినపుడు సంతోషించి భీష్మద్రోణులూ దుర్యోధనునికి వరాలిచ్చారు. కాని, పాండవులను చంపుతామని కాని, చంపగలమని కాని చెప్పలేదు. పైగా సమయం దొరికినపుడెల్లా వా రవధ్యులు కనుక సంధిచేసుకొమ్మంటూనే చెప్పుతూ వచ్చారు. అసాధ్యవాగ్దానాలతో దుర్యోధనునికి ఆశ కల్పించాలని వా రనుకొనలేదు. అతడు తమ నపార్థంచేసికొన్నా పథ్యమూ, హితమే చెప్పారు. కాని, కర్ణుడు ఏమి పలికితే దుర్యోధనుడి కానందమో అది పలుకుతూ వచ్చాడు - ముఖ్యంగా అర్జునుడిని చంపుతాననటం. కారణం ఏదైతేనేం, అది నేరవేరింది కాదు.

క. విను సత్య ధర్మ రతుఁ డగు । మనుజునకుం గార్యసిద్ధి మసలక యగు చా
డ్పున శౌర్య బాహువిక్రమ । ఘనుఁడగు నా కాజి జయము గలుగుం జులుకన్' 58

ప్రతిపదార్థం: విను= ఆలకించు; సత్య= యథార్థం పలకటంపట్లనూ; ధర్మ= ధర్మం ఆచరించటంపట్లనూ; రతుఁడు+అగు= ఆసక్తి కలవాడైన; మనుజునకున్= మానవునకు; కార్యసిద్ధి= పని నెరవేరటం; మసలక= ఆలస్యంకాకుండా, తప్పకుండా; అగు= అయ్యే; చాడ్పునన్= విధముగా; శౌర్య= ప్రతాపంచేతనూ; బాహు విక్రమ= భుజపరాక్రమం చేతనూ; ఘనుఁడు+అగు= గొప్పవాడనైన; నాకున్= నాకు; ఆజిన్= యుద్ధంలో; జయము= గెలుపు; చులుకన్= తేలికగా; కలుగున్= సంభవిస్తుంది.

తాత్పర్యం: (ఇంత అసాధ్యమైన పని ఎట్లా చేయగలవంటావేమో) వినుము, సత్య ధర్మపరాయణుడైనవాడు చేయదలచిన పని వెంటనే నెరవేరుతుంది. అట్లాగే భుజబల ప్రతాపాలున్న నేను యుద్ధంలో తేలికగా జయిస్తాను.'

విశేషం: కర్ణుడిలోని గొప్ప సుగుణం తన భుజబలపరాక్రమాల మీద ఆధారపడటం. సందర్భం వచ్చినపుడెల్లా అతడు పోరాడి గెలుద్దామంటాడు. వంచించి గెలుద్దామంటాడు శకుని. పాండవులు నలుగురూ నాలుగు దిక్కులూ గెలిస్తే, కర్ణుడొక్కడూ పాండురాజువలె దిగ్విజయం చేశాడు. కనుక తన బలప్రతాపాల మీద అతడికి నమ్మకం. కాని, అందరినీ గెలవటం వేరు, కృష్ణ రక్షితులైన పాండవులను గెలవటం వేరు.

వ. అని పలికె నిత్తెఱంగున రాధేయు సర్వ సైన్యముఖ్యుం జేసి యతని మందిరంబునకు మహావిభవ సమేతంబుగాఁ బుచ్చి సమస్త పరిజనంబులను నిజనివాసంబులకుఁ బోవం బనిచి సంతోషం బంతరంగంబు నిండి వదనంబున వెల్లిగొన నీ కొడు కభ్యంతరావాసంబున కరిగె. రాత్రి యే నిట వచ్చి ద్రోణు వృత్తాంతం బంతయు నీకుం జెప్పి నీ వనుప మగిడి చని సూర్యోదయ సమయంబున మన శిబిరంబు ప్రవేశించితి న య్యవసరంబున. 59

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ ప్రకారంగా; పలికెన్= అన్నాడు; ఈ+తెఱంగునన్= ఈ విధముగా; నీ కొడుకు= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడు; రాధేయున్= కర్ణుని; సర్వసైన్య= సమస్తమైన సేనకూ; ముఖ్యున్= నాయకుని; చేసి= కావించి; అతనిన్= కర్ణుని; మందిరంబునకున్= అతని నివాసమునకు; మహా= గొప్ప; విభవ= వైభవ; సమేతంబుగాన్= సహితముగా; పుచ్చి= పంపించి; సమస్త పరిజనంబులను= సకల సేవకులనూ; నిజ నివాసంబులకున్= వారి వారి నివాసంబులకు; పోవన్= వెళ్ళటానికి; పనిచి= పంపి; సంతోషంబు; అంతరంగంబు= మనస్సున; నిండి; వదనంబునన్= ముఖంపై; వెల్లి+కొనన్= ప్రవహింపగా; అభ్యంతర= లోపలి; ఆవాసంబునకున్= గృహానికి; అరిగెన్= వెళ్ళాడు; రాత్రి= ఆ రాత్రివేళ; ఏను= నేను; ఇట= ఇక్కడికి; వచ్చి= వచ్చినవాడనై; ద్రోణు= ద్రోణాచార్యునియొక్క; వృత్తాంతంబు= ఉదంతం; అంతయున్= సమస్తమూ; నీకున్= నీకు; చెప్పి= వినిపించి; సూర్య+ఉదయ= సూర్యునియొక్క ఉదయమయే; సమయంబునన్= వేళలో; నీవు; అనుపన్= పంపగా; మగిడి= తిరిగి; చని= వెళ్ళి; మనశిబిరంబు= మనయొక్క సేనలు విడిసినచోటున; ప్రవేశించితిన్= ప్రవేశించాను; ఆ+అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: అని అన్నాడు. ఇట్లా దుర్యోధనుడు కర్ణుడిని సకల సేనానాయకుడిని చేసిన తరువాత అతడిని అతడి నివాసానికి మహావైభవంతో పంపించాడు. తన సేవకులనందరినీ కూడా వారి వారి నివాసాలకు పంపించాడు. అతడి మనస్సంతా ఆనందంతో నిండిపోయి మొగంమీదికి ప్రవహించిందా అన్నట్లు అతడి ముఖం కళకళలాడుతుండగా లోపలి మందిరానికి వెళ్ళాడు. ఆ రాత్రి నే నిక్కడికి వచ్చి నీకు ద్రోణుడి యుద్ధవార్తలన్నీ చెప్పాను. నీవు సెలవిచ్చిన తరువాత వెళ్ళి ప్రొద్దుపొడిచేసరికి మళ్ళీ మన దండు విడిసిన చోటు చేరుకొన్నాను. ఆ సమయంలో.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. తళతళ మనియెడు దంతప్రభలతోడ । ఘనకేతువున హస్తి కక్ష్య మెఱయ
హంసవర్ణములైన హయముల పటుగతి । నర్కప్రభం బగు నరదమొప్ప
దీప్తకాంచనరసలిప్తమై చెలువొందు । సజ్యకార్ముకము హస్తమున వెలుఁగ
వీటికి సమర సమాటోపమొదవ నా । భీలశంఖము దనమ్రోల మ్రోయ

తే. రణసముత్సాహలక్ష్మి వక్త్రమున వింత । చెన్ను వెలయింప నాప్తులు సేరి రెండు
పక్కియల యందు బవరంపుఁ బలుకు లెసఁగ । నడవ సొంపారి కర్ణుండు వెడలె నధిప! 60

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; కర్ణుండు= సకల సేనానాయకుడైన కర్ణుడు; తళతళమనియెడు= కన్నులు మిరుమిట్లు గొలిపే; దంతప్రభలతోడన్= దంతాల కాంతులతో; ఘనకేతువునన్= పెద్ద జెండామీద; హస్తికక్ష్య= ఏనుగు మొలత్రాడు; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; హంస+వర్ణములు+ఐన= హంసయొక్క రంగువంటి రంగుకలవి; అయినటువంటి; హయముల= గుర్రాలయొక్క; పటుగతిన్= వేగమైన నడకతో; అర్క= సూర్యుడియొక్క; ప్రభంబు= కాంతివంటి కాంతిగలది; అగు= ఐనట్టి; అరదము= రథం; ఒప్పన్= ప్రకాశింపగా; దీప్త= కాలిన; కాంచన= బంగారంయొక్క; రస= ద్రవంచేత; లిప్తము+ ఐ= పూయబడినదై; చెలువు+ఒందు= అందగించునట్టి; సజ్యకార్ముకము= ఎక్కుపెట్టిన ధనుస్సు; హస్తమునన్= చేతిలో; వెలుఁగన్= ప్రకాశింపగా; వీటికిన్= దండువిడిసిన చోటికి; సమర= యుద్ధంయొక్క; సమ్+ఆటోపము= సంరంభం; ఒదవన్= కలుగగా; ఆభీలశంఖము= భయంకరమైన శంఖం; తన మ్రోలన్= తనయెదుట; మ్రోయన్= మ్రోగగా; రణ= యుద్ధనిమిత్తమైన; సముత్సాహ= సంపూర్ణమైన పూనికయొక్క; లక్ష్మి= కాంతి; వక్త్రమునన్= తనముఖం మీద; వింత= క్రొత్త, ఆశ్చర్యకరమైన; చెన్ను= అందం; వెలయింపన్= ప్రసరించేటట్లు చేయగా; రెండు పక్కియల+అందున్= ఉభయ పార్శ్వాలలోనూ; ఆప్తులు= నమ్మదగిన ముఖ్యులైన స్నేహితులు; చేరి= సమీపించి; బవరంపు= యుద్ధసంబంధములయిన; పలుకులు+ఎసఁగన్= మాటలు ఒప్పగా; నడవన్= నడచిరాగా; సొంపు+ఆరి= అందమొప్పి; వెడలెన్= బయలుదేరాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! కర్ణుడు బయలుదేరాడు. అపుడు అతడి రథంమీది పెద్ద జెండామీద కన్నులు మిరుమిట్లు గొలిపే దంతకాంతులతో ఏనుగు మొలత్రాడు ప్రకాశిస్తున్నది. అతడి రథం తెల్లని హంసల రంగూ మంచి

వేగముగల గుర్రాలతో సూర్యకాంతితో మెరుస్తున్నది. అతడి చేతిలో నారి ఎక్కించిన విల్లు ప్రకాశిస్తున్నది. దానికి బంగారపు ద్రవం పూసినందున చాలా అందంగా ఉన్నది. సేనా స్కంధావారంలో యుద్ధ సంరంభం కలిగేటట్లుగా అతడి ముందు భయంకరమైన శంఖం మ్రోగుతున్నది. ముఖంమీద యుద్ధోత్సాహశోభ క్రొత్త అందాన్ని సమకూరుస్తున్నది. అతడి రెండు ప్రక్కలా దగ్గరగా ముఖ్యులయిన నమ్మదగిన స్నేహితులు యుద్ధానికి సంబంధించిన మాటలు పలుకుతూ నడచి వస్తున్నారు. అట్లా అందంగా అతడు బయలుదేరాడు.

వ. అతండు పడవాళ్ళం బనిచి వెడల నియమించిన నెల్ల దొరలును దురంబునకు వెడలి రట్లు సకల బలంబులు కలనికి నడవం దొడంగిన. 61

ప్రతిపదార్థం: అతండు= కర్ణుడు; పడవాళ్ళన్= చారులను; పనిచి= పంపి; వెడలన్= యుద్ధానికి బయలుదేరటానికి; నియమించినన్= ఆజ్ఞాపింపగా; ఎల్ల= సమస్తమైన; దొరలును= సేనాధిపతులు; దురంబునకున్= యుద్ధానికి; వెడలిరి= బయలుదేరారు; అట్లు= ఆ రీతిగా; సకలబలంబులు= సమస్తమైన సైన్యాలూ; కలనికిన్= యుద్ధభూమికి; నడవన్= నడవటానికి; తొడంగినన్= పూనుకొనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం)

తాత్పర్యం: కర్ణుడు చారులను పంపి బయలుదేరండని ఆజ్ఞాపించగానే సేనాధిపతులందరు యుద్ధానికి బయలుదేరారు. అట్లా సైన్యాలన్నీ యుద్ధానికి నడవటం ప్రారంభించేసరికి.

సీ. తురగ రింఖా ముఖోద్ధూత ధూళీపట । లములు నల్దిక్కు లలంకరించె
మాతంగ కటిగళన్మదజల బహుల ప్ర । వాహ విలాసంబు వాని నడఁచె
బహువిధవాదిత్ర భైరవారావంబు । పె ల్లంబరము పిక్కటిల్లఁ జేసె
శింజినీటంకార సింహనాదంబుల । పెక్కువ యామ్రోతఁ బిలుచుకొనియె

ఆ. రథిక భూషణముల రశ్ములఁ గేతన । చ్ఛత్ర చామరోపసక్త మణుల
రుచుల సుభటహేతి రోచులఁ బవలింటి । దివియచందమయ్యె దినకరుండు. 62

ప్రతిపదార్థం: తురగ= గుర్రాలయొక్క; రింఖా= డెక్కలయొక్క; ముఖ= అగ్రభాగాలచేత; ఉద్ధూత= ఎగురగొట్టబడిన; ధూళీపటలములు= భూరేణువుల సమూహాలు; నల్+దిక్కులు= నాలుగు దిశలనూ; అలంకరించెన్= ముస్తాబు చేశాయి; మాతంగ= ఏనుగులయొక్క; కటి= చెక్కిళ్ళనుండి; గళత్= స్రవిస్తున్న; మదజల= మదపునీటి; బహుల= అధికమైన; ప్రవాహంబు= వెల్లువయొక్క; విలాసంబు= చక్కదనం; వానిన్= భూరేణు సమూహాలను; అడఁచెన్= అణగగొట్టింది; బహువిధ= పలురకాలైన; వాదిత్ర= వాద్యాలయొక్క; భైరవ= భయంకరమైన; ఆరావంబు= ధ్వనియొక్క; పెల్లు= ఆధిక్యం; అంబరము= ఆకాశాన్ని; పిక్కటిల్లన్+చేసెన్= బ్రద్దలుచేసింది; శింజినీ= అల్లెత్రాళ్ళయొక్క; టంకార= టం అనే ధ్వనుల యొక్క; పెక్కువ= ఆధిక్యం; ఆ మ్రోతన్= ఆ వాద్యధ్వనిని; పిలుచుకొనియెన్= ఆహ్వానించింది; దినకరుండు= సూర్యుడు; రథిక= రథికులయొక్క; భూషణముల= నగలయొక్క; రశ్మలన్= కాంతులచేత; కేతన= జెండాలయందు; ఛత్ర= గొడుగులయందూ; చామర వింజామరలందూ; ఉపసక్త= అంటిఉన్న; మణుల= రత్నాలయొక్క; రుచులన్= కాంతులతోనూ; సుభట= మంచి బంటుల, వీరులయొక్క; హేతి= ఖడ్గాల, ఆయుధాలయొక్క; రోచులన్= కాంతులతోనూ; పవలింటి= పగటివేళలోని; దివియ= దీపంయొక్క; చందము+అయ్యెన్= పోలికతో ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: గుర్రాల డెక్కల చివళ్ళెగరగొట్టిన భూరేణువులు అన్నివైపులా వ్యాపించాయి. ఏనుగుల చెక్కిళ్ళ నుండి కారే మదపునీటి ప్రవాహం ఆ రేణువులను అణగగొట్టింది. రకరకాలయిన వాద్యాల భయంకర ధ్వనులు ఆకాశాన్ని బ్రద్దలు చేశాయి. విండ్ల అల్లెత్రాళ్ళు లాగుతుంటే వచ్చే టంటం అనే ధ్వనులూ, వీరుల సింహనాదాలూ ఆ వాద్య ధ్వనులను తమవైపు ఆకర్షించుకొన్నాయి. (అంటే పెద్దవాళ్ళు తమకంటె చిన్నవాళ్ళను తామున్నచోటికి రమ్మని పిలుస్తారు కనుక, వాద్యధ్వనులను ఈ ధ్వనులు పిలిచాయంటే మించాయన్నమాట.) రథికులు పెట్టుకొన్న నగల కాంతులూ, జెండాలకూ గొడుగులకూ వింజామరలకూ ఉన్న మణుల కాంతులూ వ్యాపించేసరికి సూర్యుడు పగటి దీపంవలె వెలవెలబోయాడు.

విశేషం: కటి శబ్దానికి-మొల, ఏనుగుచెక్కిలి అని అర్థాలని శబ్దార్థ చంద్రిక. కట అనే పాఠం కూడ ఉండే అవకాశం ఉంది.

వ. అట్టియెడ. 63

తాత్పర్యం: అటువంటి సమయంలో.

క. జనములు భీష్మద్రోణులు । సనిన వగలు డిగ్గఁ ద్రావి సంతోషము నె
క్కొనియెడు మనములతోఁ గ । ర్ణునిఁ గనుఁగొని రతివికాసరుచిరనయనులై. 64

ప్రతిపదార్థం: జనములు= జనులు; భీష్మద్రోణులు= భీష్ముడూ, ద్రోణుడూ; చనిన= పోయిన; వగలు= దుఃఖాలు; డిగ్గన్+త్రావి= దిగమ్రింగుకొని; సంతోషము= ఆనందం; నెక్కొనియెడు= అధికమయే; మనములతోన్= మనస్సులతో; అతి వికాస= మిక్కిలిగా విచ్చుకొన్నందున; రుచిర= ప్రకాశించే; నయనులు+ఐ= కన్నులు కలవారై; కర్ణునిన్= అంగరాజును; కనుఁగొనిరి= చూచారు.

తాత్పర్యం: జనులు, భీష్మద్రోణులు లేకుండా పోయారన్న దుఃఖాన్ని దిగమ్రింగుకొని, సంతోషం నిండిన మనస్సులతో, వికసించి ప్రకాశించే కన్నులతో కౌరవసైన్యాధ్యక్షుడైన కర్ణుణ్ణి చూచారు.

కర్ణుని మొదటి నాఁటి యుద్ధము (సం. 8-7-14)

వ. ఇవ్విధంబున బలంబులకుఁ బ్రమోదం బెసంగ నడచి రాధేయుండు దుస్సహంబుగా మకర వ్యూహంబు సమకట్టునెడ నందుఁ దుండంబునఁ దాను నిలిచి నయనంబుల శకునియు నులూకుండును శిరంబున నశ్వత్థామయుఁ గంఠంబున దుర్యోధనానుజులును నుదరంబున దుర్యోధనుండును ముందట వామపాదంబున నారాయణ గోపాలయుతుండై కృతవర్మయు దక్షిణపాదంబునఁ ద్రిగర్త దాక్షిణాత్య సంవృతుండై కృపాచార్యుండును వెనుక డాకాల నానాదేశ సేనతో శల్యుండును వలకాల ననేక రథకరితురగసమేతుండై సుషేణ జననాథుండును బుచ్ఛంబున మహాసైన్య సమగ్రుండయి చిత్రుండను ధాత్రీపతియు నతని తమ్ముండగు చిత్రసేనుండును నిలుచున ట్లొనర్చి తక్కిన వారల నెడ నెడం బన్నించె నటమున్న యుధిష్ఠిరుం డుద్దామ సామజాది చతురంగోల్లాసభాసితుండయి నడతెంచె నట్లు నడతెంచి యమ్మనుజవిభుండు మనమొనం జూచి సవ్యసాచి కిట్లనియె. 65

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ రీతిగా; రాధేయుండు= కర్ణుడు; బలంబులకున్= కౌరవసేనలకు; ప్రమోదంబు= సంతోషం; ఎసంగన్= వృద్ధికాగా; నడచి= యుద్ధానికి బయలుదేరి; దుస్సహంబుగాన్= (శత్రువులకు) సహించ సాధ్యముకానిదిగా; మకర వ్యూహంబు= మొసలి ఆకారపు మొగ్గరం; సమకట్టు+ఎడన్= పన్నే సమయంలో; అందున్= ఆ వ్యూహంలో; తుండంబునన్= నోటి స్థానంలో; తాను= స్వయంగా కర్ణుడే; నిలిచి= ఉండి; నయనంబులన్= రెండుకన్నుల చోట్ల; శకునియున్= దుర్యోధనుని మేనమామ అయిన శకునీ; ఉలూకుండును= అతని కొడుకైన ఉలూకుడనే అతడూ; శిరంబునన్= తలవద్ద; అశ్వత్థామయున్= ద్రోణపుత్రుడయిన అశ్వత్థామా; కంఠంబునన్= మెడవద్ద; దుర్యోధన+అనుజులును= దుర్యోధనుడి తమ్ములూ; ఉదరంబునన్= పొట్టవద్ద; దుర్యోధనుండును= దుర్యోధనుడూ; ముందట వామపాదంబునన్= (నాలుగు కాళ్ళలోనూ) ముందరి ఎడమ అడుగువద్ద; నారాయణ= నారాయణులనే పేరుగల; గోపాల= యాదవులతో; యుతుండు+ఐ= కూడిన వాడై; కృతవర్మయున్= కృతవర్మా; దక్షిణపాదంబునన్= ముందరి కుడిఅడుగు దగ్గర; త్రిగర్త= త్రిగర్త దేశీయులచేతనూ; దాక్షిణాత్య= దక్షిణదేశపు వారిచేతనూ; సంవృతుండై= కప్పబడినవాడై; కృపాచార్యుండును= కృపాచార్యుడూ; వెనుకడాకాలన్= వెనుకవైపుగల ఎడమకాలివద్ద; నానాదేశసేనతోన్= అనేక దేశాల సేనలతో; శల్యుండును= మద్రరాజూ; వలకాలన్= కుడి వెనుకకాలి వద్ద; అనేక= అధిక సంఖ్యకల; రథ= తేరులతోనూ; కరి= ఏనుగులతోనూ; తురగ= గుఱ్ఱాలతోనూ; సమేతుండు+ఐ= కూడినవాడై; సుషేణ జననాథుండును= సుషేణుడనే రాజూ; పుచ్ఛంబునన్= తోకస్థానంలో; మహాసైన్య= పెద్ద సైన్యంతో; సమగ్రుండు+అయి= పరిపూర్ణుడై; చిత్రుండు+అను= చిత్రుడు అనే పేరుగల; ధాత్రీపతియున్= రాజూ; అతని= ఆ చిత్రుని; తమ్ముండు+అగు= తమ్ముడైన; చిత్రసేనుండును= చిత్రసేనుడనే పేరుగల రాజు; నిలుచు+అట్లు+ఒనర్చి= నిలిచే విధముగా చేసి; తక్కినవారలన్= మిగిలినవారిని; ఎడనెడన్= ఆయాప్రదేశాలలో; పన్నించెన్= ఉండేటట్లు తీర్చినాడు; అట= అక్కడ, పాండవపక్షంలో; మున్ను+అ= వీరు వ్యూహం పన్నటానికి ముందుగానే; యుధిష్ఠిరుండు= ధర్మరాజు; ఉద్దామ= భయంకరమైన; సామజ= ఏనుగులు; ఆది= మొదలయిన; చతురంగ= (గజ రథ తురగ పదాతులనే) నాలుగు అంగాల సైన్యంయొక్క; ఉల్లాస= ఉత్సాహంతో; భాసితుండు+అయి= ప్రకాశించినవాడై; నడతెంచెన్= (యుద్ధభూమికి) కదలి వచ్చాడు; అట్లు= ఆ రీతిగా; ఆ+మనుజ విభుండు= ఆ నరపతి - ధర్మరాజు; మన= కౌరవులయొక్క; మొనన్= వ్యూహాన్ని; చూచి= పరిశీలించి చూచి; సవ్యసాచికిన్= అర్జునునితో; ఇట్లు= ఈ రీతిగా; అనియెన్= పలికినాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా కర్ణుడు సైన్యాలకు సంతోషం కలిగేటట్లు యుద్ధానికి వెళ్ళాడు. శత్రువులు భరించటానికి అశక్యమయ్యేటట్లు మకరవ్యూహం పన్నాడు. ఆ పన్నేటప్పుడు మొసలి నోటిస్థానంలో తానే నిలిచాడు. రెండు కన్నుల వద్దనూ శకునినీ, అతడి కుమారుడు ఉలూకుడినీ ఉండుమన్నాడు. తలదగ్గర అశ్వత్థామ నుంచాడు. మెడవద్ద దుర్యోధనుడి తమ్ములను నిలిపాడు. కడుపు దగ్గర దుర్యోధనుడిని ఉంచాడు. ముందరి ఎడమకాలివద్ద నారాయణ గోపాలురతోపాటు కృతవర్మ నుండుమన్నాడు. కుడిముందరి పాదం దగ్గర త్రిగర్తులతో, దక్షిణదేశాలవారితో కృపాచార్యుడిని నియమించాడు. వెనుక ఎడమకాలి సమీపంలో సకల దేశ సేనలతో శల్యుడిని నిలిపాడు. కుడివెనుక పాదం దగ్గర బహు రథ గజ తురగ సమేతంగా సుషేణుడిని ఉండుమన్నాడు. తోక వద్ద మహాసైన్యంతో చిత్రుడు, అతడి తమ్ముడు చిత్రసేనుడు అనే రాజులను నిలిపాడు. ఇంకా ఉన్నవారిని ఆయా స్థానాలలో ఉండుమన్నాడు.

అటు పాండవపక్షంలో ఇందుకు ముందుగానే యుధిష్ఠిరుడు భయంకరమైన గజ రథ తురగ పదాతి చతురంగ సైన్యోల్లాసంతో వెలిగిపోతూ యుద్ధభూమికి వచ్చాడు. వచ్చి మన వ్యూహాన్ని చూచి, సవ్యసాచితో ఇట్లా అన్నాడు:

చ. **'కనుఁగొనఁ జుల్కనైన యది కౌరవసైన్యము గంటె? సూత నం**
దనుఁ డొక యొడ్డుగా నిలిపి తాను ముఖంబున నిల్చి కయ్య మె
ల్లను దనమీఁదఁ బెట్టికొని లావును బీరముఁ జూపఁ బూని యే
పున నటిమెన్ భవద్విశిఖ పుంజములం దెగటార్పు మీతనిన్. **66**

ప్రతిపదార్థం: కౌరవసైన్యము= కౌరవులసేన; కనుఁగొనన్= చూడటానికి, లేదా పరిశీలించిన పక్షంలో; చుల్క+ఐన+అది= తేలిక అయింది; కంటి(వి)+ఎ?= చూశావా, ఈ సంగతి కనిపెట్టావా?; (కాని) సూతనందనుఁడు= సూతుని కొడుకైన కర్ణుడు; (దీనిని) ఒక+ఒడ్డుగాన్= ఒక వ్యూహంగా; నిలిపి= నిలబెట్టి; తాను= స్వయంగా (మొసలి); ముఖంబునన్= ముందుభాగంలో; నిలిచి= నిలబడి; కయ్యము= యుద్ధం; ఎల్లను= అంతా; తనమీఁదన్= తనపై; పెట్టికొని= ఉంచికొని; లావున్= బలమూ; బీరమున్= శౌర్యమూ; చూపన్+పూని= ప్రదర్శింపదలచుకొని; ఏపునన్= గర్వంతో; అటిమెన్= ఎదుర్కొన్నాడు; (నీవు) ఈతనిన్= ఈ కర్ణుని; భవత్= నీయొక్క; విశిఖ= బాణములయొక్క; పుంజములన్= సమూహములతో; తెగటార్పుము= చంపుము.

తాత్పర్యం: పరిశీలించి చూస్తే కౌరవ సైన్యం తేలిక అయిపోయింది. కాని, సూతపుత్రుడు దీనినొక వ్యూహంగా పన్ని, ముందుభాగంలో తాను నిల్చొని, యుద్ధభారమంతా తనమీద వేసికొని, ఈ సమయంలో తన బలప్రతాపాలు చూపిద్దామనుకొని, పొగరుతో చెలరేగుతున్నాడు. ఇతడిని నీ శరజాలంతో సంహరించుము.

విశేషం: కర్ణుడిని తలుచుకొంటే ధర్మరాజుకు నిజానికి నిద్రరాదు. కాని, ఈ పద్యంలోని మాటలలో అతడి మీద తనకు కలిగిన చులకన అంతా తెలుపుతున్నాడు. భీష్మద్రోణులే పడిపోయారు. మహావీరులు చాలామంది పోయారు. సైన్యమా కౌరవులది పలచబడిపోయింది. ఇతడు చేయగలిగింది స్వల్పమనే ధైర్యం ఒక ప్రక్కా, అర్జునుడిని పురికొల్పే నేర్పొక ప్రక్కా కనిపిస్తున్నాయి. సూతనందన శబ్దం కూడా సాభిప్రాయమే.

క. **వనమునఁ బండ్రెండేఁడులు । మన ముత్కటదుఃఖవార్ధి మగ్నులమై యి**
ట్లునికికిఁ దగ నితని భవ । త్సునిశిత బాణాబ్ధి ముంపు దుర్దమలీలన్. **67**

ప్రతిపదార్థం: మనము= దిగ్విజయం చేసిన పాండురాజు పుత్రులము, స్వయంగా దిగ్విజయం చేసి రాజసూయం చేసిన వాళ్ళము; వనమునన్= అరణ్యంలో; పండ్రెండు= పన్నెండు; ఏఁడులు= సంవత్సరాలు; ఉత్కట= పెద్ద; దుఃఖ= దుఃఖమనే, వార్ధిన్= సముద్రంలో; మగ్నులము+ఐ= మునిగినవారమై; ఇట్లు= ఈ విధముగా; ఉనికికిన్= ఉండటానికి; తగన్= తగినట్లుగా; ఇతనిన్= ఈ కర్ణుని; భవత్= నీయొక్క; సునిశిత= మిక్కిలి వాడిఅయిన; బాణ+అబ్ధిన్= అమ్ములనే సముద్రంలో; దుర్దమలీలన్= అణపరాని విధముగా; ముంపు(ము)= ముంచివెయ్యి.

తాత్పర్యం: మనం పన్నెండు సంవత్సరాలు దుఃఖసముద్రంలో మునిగిపోయి ఉన్నందుకు తగిన విధంగా ఇతడిని ఇపుడు నీ బాణసముద్రంలో తిరుగులేని విధంగా ముంచివేయుము.

విశేషం: అపకారం చేసినవారికి ప్రత్యపకారం చేయాలనిపించటం సహజం. కర్ణుడు దుష్టచతుష్టయంలోని వాడు కావటమూ, ద్రౌపదీ పరాభవాదులకు మూలం కావటమూ, ఇతడి అండ జూచుకొనే కౌరవులు పాండవుల కెగ్గులుచేయ సాహసించటమూ ఇట్లా అనటానికి కారణాలు.

ఉ. వీఁ డొకరుండె యింక బలవిక్రమ సంపద గల్గి పోరిలో
వాఁడిమి సొంపు సూపఁ గలవాఁడు సుయోధనుపాలఁబేర్చు నీ
వేఁడిమి సూపి రూ పడఁపు వీనిఁ బురందర పుత్త్ర! యంతతోఁ
బోఁడిమి మాలు నాతఁడు ప్రభూత జయోన్నతి నిల్చు నీకడన్. 68

ప్రతిపదార్థం: పురందర పుత్త్ర!= ఇంద్ర పుత్రుడైన అర్జునా!; సుయోధనుపాలన్= దుర్యోధనుని పక్షంలో; ఇంకన్= ఈ పైని; బల= బలముయొక్క; విక్రమ= పరాక్రమంయొక్క; సంపద= సమృద్ధి; కల్గి= ఉండి; పోరిలోన్= యుద్ధంలో; వాఁడిమి సొంపు= తీక్ష్ణత అందం; చూపన్+కలవాఁడు= చూపించే సామర్థ్యం కలవాడు; వీఁడు= ఇతడు; ఒకరుండ= ఒక్కడే; పేర్చున్= చెలరేగుతున్నాడు; నీ వేఁడిమి= నీయొక్క ప్రతాపం; చూపి= ప్రదర్శించి; వీనిన్= ఇతనిని; రూపు+అడఁపు= సంహరించు; అంతతోన్= వీని మరణంతో; అతఁడు= దుర్యోధనుడు; పోఁడిమి మాలున్= శోభను కోల్పోతాడు-క్రుంగిపోతాడు; ప్రభూత= అధికమైన; జయ+ఉన్నతి= గెలుపుయొక్క ఔన్నత్యం; నీకడన్= నీ దగ్గర; నిల్చున్= నిలబడుతుంది.

తాత్పర్యం: ఇంద్రకుమారా, అర్జునా! దుర్యోధనుడి పక్షంలో ఇంకా మిగిలి, బలపరాక్రమాలుండి యుద్ధంలో ప్రతాపం చూపించగలిగిన వా డితడొక్కడే చెలరేగుతున్నాడు. నీ ప్రతాపం చూపించి ఇతడిని సంహరించుము. ఆ దెబ్బతో ఆ దుర్యోధనుడు క్రుంగిపోతాడు. మహోన్నతమైన విజయం వచ్చి నీ దగ్గర నిలబడుతుంది.

వ. నీకుం బోలిన మొగ్గరంబు గావింపు' మనవుడు నర్జునుం డర్ధ చంద్ర వ్యూహ విధానంబున మోహరించి తాను మధ్యప్రదేశస్థుండై వామదక్షిణ శృంగంబుల భీమ ధృష్టద్యుమ్నుల నిలిపి యుధిష్ఠిర నకుల సహదేవులం బింగలిగా నొనర్చె నతని చక్రరక్షకులగు యుధామన్యుండును నుత్తమౌజుండునుం గయ్యంపువేడుక మొగంబులం జిగురొత్తఁ బొలిచిరి. తక్కిన యోధులుం దగినచోట్ల నిలిచి రిట్లిరువాఁగును బన్నియున్న సమయంబున. 69

ప్రతిపదార్థం: నీకున్+పోలిన= నీకు తగిన; మొగ్గరంబు= వ్యూహం; కావింపుము= పన్నవలసినది; అనవుడున్= అని పలుకగా; అర్జునుండు= అర్జునుడు; అర్ధచంద్ర= సగమైన చంద్రునియొక్క; విధానంబునన్= పద్ధతితో; మోహరించి= పన్ని; తాను= అర్జునుడు; మధ్యప్రదేశస్థుండు+ఐ= నడిమిప్రాంతంలో ఉన్నవాడు అయి; వామ= ఎడమది; దక్షిణ= కుడిది అయిన; శృంగంబులన్= కొమ్ములలో; అగ్రభాగాలలో; భీమధృష్టద్యుమ్నులన్= భీమునీ, ధృష్టద్యుమ్నునీ; నిలిపి= ఉంచి; యుధిష్ఠిర= ధర్మరాజునీ; నకుల= నకులునీ; సహదేవులన్= సహదేవునీ; పింగలిగాన్= వెనుకభాగంగా; ఒనర్చెన్= చేశాడు; అతని= అర్జునునియొక్క; చక్రరక్షకులు+అగు= రథచక్రాలను కాపాడేవారైన; యుధామన్యుండును= యుద్ధంలో క్రోధం కలవాడనే అర్థం కల, యుధామన్యుడనే పేరుకల, అర్జునుని ఎడమ రథచక్రానికి రక్షకుడైన పాంచాలరాజకుమారుడు; ఉత్తమ+ఓజుండును= శ్రేష్ఠమైన ఓజస్సు కలవాడనే అర్థంకల పేరున్న, పాంచాల దేశీయుడై, అర్జునుని కుడి రథచక్రానికి రక్షకుడైన యోధుడు; కయ్యము+వేడుక= యుద్ధంచేయాలనే ఉబలాటం; మొగంబులన్= ముఖాలయందు; చిగురొత్తన్= కలుగగా; పొలిచిరి= ఉన్నారు; తక్కిన= మిగిలిన; యోధులున్= యుద్ధవీరులూ; తగిన చోట్లన్= తాము ఉండదగిన ప్రదేశాలలో; నిలిచిరి= ఉన్నారు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; ఇరువాఁగును= రెండు పక్షాలు; పన్ని= వ్యూహాలుగా తీర్చి; ఉన్న= ఉండిన; సమయంబునన్= వేళలో; (పరితోషముఁ బొందె' అనే తరువాతి పద్యంలోని క్రియతో అన్వయం)

తాత్పర్యం: నీకు తగిన వ్యూహం నీవు పన్నుము' అని చెప్పాడు. అర్జునుడు అర్ధచంద్ర వ్యూహం పన్నాడు. అందులో మధ్యభాగంలో తానే ఉన్నాడు. ఎడమ చివర భీమసేనుడినీ, కుడిచివర ధృష్టద్యుమ్నుడినీ ఉండుమన్నాడు. యుధిష్ఠిరుడినీ

నకుల సహదేవులనూ వెనుకభాగంలో ఉంచాడు. అతడి చక్రరక్షకులైన యుధామన్యూత్తమౌజుల యుద్ధ కుతూహలం వ్యక్తమౌతున్న ముఖాలతో నిలిచారు. మిగిలిన యోధులు తమకు తగిన తావులలో ఉన్నారు. ఇట్లా ఉభయపక్షాల వారూ వ్యూహాలు తీర్చి ఉన్న సమయంలో.

చ. హరియును బాండునందనులు నాజి నవశ్యము నేఁడు సూడఁ బో
దురు జమునంచు నాత్మఁ బరితోషముఁ బొందె భవత్తనూజుఁడున్
దురమునఁ గర్ణయుక్తముగఁ ద్రుంగు సుయోధనుఁ డన్ తలంపుతోఁ
బరమసముద్యమస్ఫురణఁ బాండవముఖ్యుఁ డెలర్చె భూవరా! 70

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= భూపతీ, ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; భవత్= నీయొక్క; తనూజుఁడున్= కుమారుడైన దుర్యోధనుడు కూడా; హరియును+పాండునందనులున్= కృష్ణుడు, పాండవులూ; నేఁడు= ఈరోజు; ఆజిన్= యుద్ధంలో; అవశ్యము= తప్పక; జమున్= యముని; చూడన్+పోదురు= చూడటానికి వెడతారు, మరణిస్తారు; అంచున్= అనుకొంటూ; ఆత్మన్= మనస్సులో; పరితోషమున్= సంతోషాన్ని; పొందెన్= పొందినాడు; పాండవముఖ్యుడు= పాండురాజు కుమారులలో మొదటివాడైన యుధిష్ఠిరుడు; దురమునన్= యుద్ధంలో; సుయోధనుఁడు= దుర్యోధనుడు; కర్ణయుక్తముగన్= కర్ణునితోపాటు; త్రుంగున్= మరణిస్తాడు; అన్= అనే; తలంపుతోన్= ఆలోచనతో; పరమ= అత్యధికమైన; ఉద్యమ= పూనికయొక్క; స్ఫురణన్= ప్రకాశముతో; ఎలర్చెన్= సంతోషించాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! 'ఈ వేళ కృష్ణుడూ పాండవులూ యుద్ధంలో తప్పక పడిపోతా'రని నీ కొడుకు సంతోషించాడు. దుర్యోధనుడు యుద్ధంలో కర్ణుడితో సహా కడతేరుతాడని గట్టి పూనికతో అతిశయించాడు యుధిష్ఠిరుడు.

విశేషం: ధృతరాష్ట్రుడివి అసంభావ్యములైన ఆశలు. ఆ విషయంలో అతడి పోలిక వచ్చిన అతని కొడుకువి వాటికి మించిన ఆశలు. ఈ సన్నాయి నొక్కు 'భవత్తనూజుడు' అనటంలో వినిపిస్తున్నది. పాండురాజు దిగ్విజయం చేశాడు. అతడికి తగిన అతని పెద్దకొడుకు గట్టి పూనికతో అతిశయిస్తున్నాడనటంలో యుద్ధఫలితం అపుడే కనిపించిందని సూచితం.

ఆ. ఒకటి కొకటి కంటె నుబ్బుచు వర్తించు । చాడ్పు దోఁప రెండు సైన్యములను
బొలిచెనపుడు సెలఁగె భూరి భేరీముఖ । తూర్యములు నభంబు దూఁటుకట్ట. 71

ప్రతిపదార్థం: రెండు సైన్యములను= ఉభయసేనలలోనూ; ఒకటికంటెన్= ఒకదానికన్న; ఒకటి= మరొకసేన; ఉబ్బుచున్= బాగా సంతోషిస్తూ; వర్తించు= ప్రవర్తించే; చాడ్పు= పద్ధతి; తోఁపన్= కనిపించేటట్లుగా; పొలిచెన్= ఒప్పినవి; అపుడు= ఆ సమయంలో; భూరి= అధికమైన; భేరీముఖ= భేరులు మొదలయిన; తూర్యములు= వాద్యాలు; నభంబు= ఆకాశం; దూఁటుకట్టన్= చిల్లిపడేటట్లు; చెలంగెన్= మ్రోగాయి.

తాత్పర్యం: రెండు సైన్యాలలోనూ ఒకదానిని మించి మరొకటి ఆనందపడుతున్న రీతిగ ప్రవర్తించటం కనిపించింది. అనంతరం భేరులు మొదలయిన వాద్యాలధ్వనులు ఆకాశం చిల్లులు పడేటట్లు మ్రోగాయి.

వ. చిందంబుల మ్రోఁతకు నిందు నందునం దమకించి భటులు గెలంకులం దాఁకఁ దోడ్తో నెఱపినయగ్గలిక నొండొంటి బెరయ మొగ్గరంబు లురవడించె. 72

ప్రతిపదార్థం: భటులు= సైనికులు; ఇందున్+అందునున్= ఇక్కడా అక్కడా, కౌరవపక్షంలోనూ పాండవపక్షంలోనూ; చిందంబుల= శంఖాలయొక్క; మ్రోఁతకున్= ధ్వనికి; తమకించి= ఉత్సహించి; కెలంకులన్= పార్శ్వాలను; తాఁకన్= ఢీకొనగా; తోడు+తోన్= వెంటనే; నెఱపిన= ప్రకటించిన; అగ్గలికన్= విజృంభణంతో; ఒండు+ఒంటిన్= పరస్పరం; బెరయన్= కవియగా; మొగ్గరంబులు= వ్యూహాలు; ఉరవడించి= రేగి.

తాత్పర్యం: శంఖాల మ్రోతవలన రెండువైపుల సైనికులలోనూ ఉత్సాహం పెరిగింది. అందువలన ఉభయ పార్శ్వాలలోనూ ఢీకొనటానికి విజృంభించి రెండు వ్యూహాలు కలిసి చెలరేగాయి.

సీ. **నిబిడ ఘంటావళి నిక్వణంబులతోడ । భీషణ బృంహిత ఘోషములును**
ఘననేమి నిష్ఠుర ధ్వనుల పొందులఁ గేతు । నిర్భర కింకిణీ నినదములును
జటుల ఖురవ్రాత పటురవంబులతోడ । నాభీలహేషా మహాస్వనములు
భూరిభుజాస్ఫాలనారావములతోడ । మేదురతర సింహనాదములును

ఆ. **బరఁగి దిక్తటములఁ బగిలింప ననిమిష । ఖచర సిద్ధ యక్ష గరుడ గణము**
లంతరంగములు నితాంత కౌతుకభరి । తములు గాఁగఁ జూడ్కి గములు పఱపె. **73**

ప్రతిపదార్థం: నిబిడ= దట్టమైన; ఘంటా= ఏనుగుల గంటలయొక్క; ఆవళి= సముదాయంయొక్క; నిక్వణంబుల తోడన్= ధ్వనులతోపాటు; భీషణ= భయంకరమైన; బృంహిత= గజ ఘీంకారములయొక్క; ఘోషములును= ధ్వనులూ; ఘన= గొప్పవైన; నేమి= (రథచక్రాల) పట్టాలయొక్క; నిష్ఠుర= కఠినమైన; ధ్వనుల= శబ్దాలయొక్క; పొందులన్= చెలుములతో; కేతు= జెండాలయందు; నిర్భర= నిండిన; కింకిణీ= చిరుమువ్వల; నినదములును= ధ్వనులూ; చటుల= కఠినమైన; ఖుర= గుఱ్ఱాల డెక్కలయొక్క; వ్రాత= సముహాల; పటు= గట్టి; రవంబులతోడన్= ధ్వనులతో; ఆభీల= మిక్కిలి భయంకరాలైన; హేషా= గుర్రాల సకిలింపులయొక్క; మహాస్వనములును= పెద్ద ధ్వనులూ; భూరి= పెద్దవి అయిన; భుజా= బాహువులయొక్క; ఆస్ఫాలన= చరపులయొక్క; ఆరావములతోడన్= ధ్వనులతో; మేదురతర= మిక్కిలి దట్టమైన; సింహనాదములును= వీరుల సింహగర్జనలవంటి ధ్వనులూ; పరఁగి= వ్యాపించి; దిక్+తటములన్= దిక్ప్రదేశాలను; పగిలింపన్= బ్రద్దలుచేయగా; ఖచర= ఆకాశ సంచారులైన; సిద్ధ= సిద్ధులయొక్క; యక్ష= యక్షులయొక్క; గరుడ= గరుడులయొక్క; గణములు= సమూహాలు; అంతరంగములు= (తమ) మనస్సులు; నితాంత= మిక్కిలి వ్యాపించిన; కౌతుక= కుతూహలంచేత; భరితములు+కాఁగన్= నిండినవికాగా; చూడ్కి= చూపులయొక్క; గములు= సమూహాలను; పఱపెన్= ప్రసరింపజేశాయి.

తాత్పర్యం: ఏనుగుల గంటల ధ్వనులతో వాటి భయంకర ఘీంకార ధ్వనులు కలిశాయి. రథాల పట్టాల కఠిన ధ్వనులతో జెండాల నిండా ఉన్న చిరుమువ్వల సవ్వడులు కలిశాయి. గుర్రాల గట్టి డెక్కల చివళ్ళ చప్పుళ్ళతో భయాన్ని కలిగించే వాటి సకిలింపులు కలిశాయి. సైనికుల మల్ల చరుపుల ధ్వనులతో, సింహగర్జనలవంటి వారి హుంకార ధ్వనులు కలిశాయి. ఈ ధ్వనులన్నీ వ్యాపించి దిగ్భాగాలు పగిలిపోయాయి. అపుడు ఆకాశంలో సంచరించే దేవయోని విశేషాదులయిన సిద్ధ యక్ష గరుడుల మనస్సులు కుతూహలంతో నిండిపోయాయి. అపుడు వారు చూడసాగారు.

వ. **ఇట్లు దలపడి యిరువాఁగును బేరువాఁడిఁ బోరునెడ గరుడ ప్రహారంబుల నొచ్చిన పంచాస్య పన్నగంబులం బోని బాహువులను గాంతత్వరుచి సౌరభంబుల పెంపున సంపూర్ణ చంద్రార్క కమలంబులం గ్రేణిసేయు**

నాననంబులను సంగ్రామరంగం బలంకృతంబయ్యె వాహనంబులమీఁదనుండి భూషణకిరణంబులు మెఱయ సైనికులు నేలంగూలు నప్పుడు పుణ్యావసాన కాలంబున నాకలోక పరిభ్రష్టంబగు మహాత్మలోకంబు చందంబు దోఁచెఁ జతురంగంబులునుం దమతమ జాతిచేతంబడుటయు నేనుంగు లడరిన నరదంబులు సదియుటయు నాశ్వికులు వొదివినం గరులు ధరం దొరంగుటయు భటు లురవడించినం దురంగంబులు గడికండంబు లగుటయు రథంబులు గవిసినం గాల్వురు దుమురగుటయుఁ గ్రందున నెల్ల తెఱంగులు నన్ని దెఱంగులం గలయ బడలువఱుచుటయు రౌద్రరసంబుఁ బెనిచె నాసమయంబున సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్న చేకితాన ద్రౌపదేయులు ప్రభద్రక చేది పాండ్య చోళ మగధ వంగాది దేశంబుల బలంబుల తోడ బరవసంబుసేసి తఱిమి రట్టియెడ. **74**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; తలపడి= ఢీకొని; ఇరువాఁగును= ఉభయపక్షాలూ; పేరు, వాఁడిన్= మిక్కిలి ప్రతాపంతో; పోరు+ఎడన్= యుద్ధంచేసే సమయంలో; గరుడ ప్రహారంబులన్= గ్రద్దల దెబ్బలచేత; నొచ్చిన= చనిపోయిన; పంచాస్య= ఐదుముఖాల; పన్నగంబులంబోని= పాములవంటి; బాహువులను= చేతులతోను; కాంతత్వ= మనోహరంగా ఉండటంయొక్క; రుచి= కాంతియొక్కా; సౌరభంబుల= సువాసనయొక్కా; పెంపునన్= అతిశయంచేత; సంపూర్ణ= పూర్తిగా, నిండైన; చంద్ర= చంద్రునీ; అర్క= సూర్యునీ; కమలంబులన్= పద్మాలనీ; క్రేణిసేయు= తిరస్కరించే; ఆననంబులన్= ముఖాలతోనూ; సంగ్రామ రంగంబు= యుద్ధప్రదేశం; అలంకృతంబు= అలంకరింపబడినది; అయ్యెన్= అయింది; వాహనంబులమీఁదనుండి= వాహనాలపైనుండి; భూషణ= నగలయొక్క; కిరణంబులు= వెలుగులు; మెఱయన్= ప్రకాశించగా; నేలన్= భూమిపై; కూలునపుడు= పడిపోయే సమయంలో; పుణ్య= సుకృతంయొక్క; అవసాన= చివరి; కాలంబునన్= సమయంలో; నాకలోక= స్వర్గలోకం నుంచి; పరిభ్రష్టంబు+అగు= జారిపోయే; మహాత్మ= మహాత్ములయొక్క; లోకంబు= సమూహంయొక్క; చందంబు= పోలిక; తోఁచెన్= ఊహకు వచ్చింది; చతురంగంబులున్= సైన్యంలోని రథాలు; గజాలు, గుర్రాలు, కాలిబంట్లు అనే నాలుగు భాగాలు; తమ తమ; జాతిచేతన్= తెగచేత; పడుటయు= పడిపోవటమూ; ఏనుంగులు= గజాలు; అడరినన్= ఢీకొనగా; అరదంబులు= రథాలు; చదియుటయున్= విరిగిపోవటమూ; అశ్వికులు= రౌతులు; పొదివినన్= క్రమ్మగా; కరులు= ఏనుగులు; ధరన్= భూమిపై; తొరంగుటయున్= పడిపోవటమూ; భటులు= సైనికులు-కాలిబంట్లు; ఉరవడించినన్= విజృంభించగా; తురంగంబులు= గుర్రాలు; కడి+కండంబులు= ముక్కలు ముక్కలు; అగుటయున్= కావటము; రథంబులు= తేరులు; కవిసినన్= మీదికిరాగా; కాల్వురు= కాలిబంట్లు; తుమురు+అగుటయున్= తుక్కుకావటమూ; క్రందునన్= సందడిలో; ఎల్లతెఱంగులున్= అన్నివిధాలవారు; అన్ని తెఱంగులన్= అన్ని విధాలవారితోనూ; కలయన్= కలియగా; బడలు+ పఱుచుటయున్= అలసిపోయేటట్లు చేయటమూ; రౌద్రరసంబున్= క్రోధమనే నిలుకడగా ఉండే భావాన్ని; పెనిచెన్= పెంచాయి; ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; సాత్యకి= కృష్ణుని తమ్మునివరుసవాడైన సాత్యకి; ధృష్టద్యుమ్నుఁడు= పాండవ సేనానాయకుడు, ద్రౌపది అన్న అయిన ధృష్టద్యుమ్నుడు; చేకితానుఁడు= యాదవవీరుడైన చేకితానుఁడు; ద్రౌపదేయులు= ద్రౌపదికుమారులైన ప్రతివింధ్యుడు, శ్రుతసోముడు, శ్రుతకీర్తి, శతానీకుడు, శ్రుతకర్మ అనేవారూ; ప్రభద్రక+చేది+పాండ్య+చోళ+మగధ+వంగ+ ఆదిదేశంబుల బలంబుతోడన్= ప్రభద్రకం, చేది, పాండ్యం, చోళం, మగధం, వంగం మొదలయిన దేశాల సైన్యాలతో; బరవసంబు+చేసి= ఉత్సాహంతో యుద్ధంచేసి; తఱిమిరి= పారిపోయేటట్లు చేశారు; అట్టి+ఎడన్= అట్లాంటి సమయంలో (భీముడు కవిసె అని తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ఇట్లా ఉభయసేనలూ ఢీకొని మహాప్రతాపంతో పోరాడే సమయంలో గ్రద్దల దెబ్బలకు ప్రాణాలు విడిచిన ఐదు తలల పాములవలె తెగిపడిన బాహువులతో, మనోహరకాంతి అధికంగా ఉన్నందువల్ల పూర్ణచంద్ర సూర్యులను, మనోహర పరిమళం అధికంగా ఉన్నందువల్ల పద్మాలను వెలవెలపోయేటట్లు చేసే ముఖాలతో యుద్ధభూమి

అలంకరించబడింది. వీరులు తాము పెట్టుకొన్న ఆభరణాల వెలుగులతో వాహనాలనుండి నేలపై రాలిపడుతుంటే పుణ్యం క్షీణించిన తరువాత స్వర్గభ్రష్టులై ఈ లోకానికి వచ్చి పడుతున్న మహాత్ములవలె ఉన్నారు. చతురంగ సైన్యాలలో ఏనుగులవలన ఏనుగులూ, రథాలవలన రథాలూ, గుర్రాలవలన గుర్రాలూ, కాలిబంట్లవలన కాలిబంట్లూ పడిపోతున్నారు. అదీకాక, ఏనుగులు డీకొంటే రథాలు తుక్కయిపోతున్నాయి. కాలిబంట్లు చెలరేగితే గుర్రాలు ముక్కలు ముక్కలయిపోతున్నాయి. రథాలు మీదికి వస్తే కాలిబంట్లు నుగ్గయిపోతున్నారు. ఇట్లా ఎన్నిరకాల వీలయితే అన్ని రకాలా కలియబడి ఎదుటివారిని అలసిపోయేటట్లు చేస్తుంటే రౌద్రం పెరిగిపోయింది. అపుడు సాత్యకీ, ధృష్టద్యుమ్నుడూ, చేకితానుడూ, ఉపపాండవులూ, ప్రభద్రక-చేది-పాండ్య-చోళ-మగధ-వంగ-ప్రభృతి దేశాల సైన్యాలతో ఉత్సాహంతో యుద్ధంచేసి తరిమారు. అపుడు.

ఉ. దంతి ఘటల్ మహోగ్ర సముదగ్రతతో నడతేర దర్ప దు
ర్దాంత గజాధిరోహణ నితాంత సముజ్జ్వల భంగిఁ బ్రౌఢ వి
క్రాంతి విలాస మొప్పఁగ నఖండిత పౌరుషుఁడైన భీముఁ డ
త్యంతసముద్ధతిం గవిసె నస్మదనీకము సంచలింపఁగన్. 75

ప్రతిపదార్థం: అఖండిత= గొప్పదైన; పౌరుషుఁడు= పౌరుషం కలవాడు; ఐన= అయినట్టి; భీముఁడు; అస్మద్+అనీకము= మనసైన్యము; సంచలింపఁగన్= మిక్కిలి కలతనొందగా; దంతి= ఏనుగులయొక్క; ఘటల్= గుంపులు; మహోగ్ర= అతి తీక్ష్ణమైన; సం+ఉత్+అగ్రతతోన్= భయంకరత్వంతో; నడతేరన్= నడచిరాగా; దర్ప= గర్వంతో; దుర్+దాంత= అణపరాని; గజ= ఏనుగు; అధిరోహణ= ఎక్కుటచేత; నితాంత= అత్యంతమైన; సమ్+ఉత్+జ్వల= మిక్కిలి ప్రకాశించే; భంగిన్= పద్ధతితో; ప్రౌఢ= అధికమైన; విక్రాంతి= విక్రమంయొక్క విలాసము, హొయలు; ఒప్పఁగన్= తగి ఉండగా; అత్యంత= మిక్కుటమైన; సముద్ధతిన్= గర్వంతో; కవిసెన్= డీకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఏనుగుల సమూహాలు మహాభయంకరంగా నడిచిరాగా, మహాపౌరుషశాలి అయిన భీమసేనుడు - అత్యంతకాంతితో, పరిపక్వవిక్రమ విలాసంతో, అత్యధికగర్వంతో - అణచశక్యంకాని ఒక మదపుటేనుగు నెక్కి, మన సేన మిక్కిలి కలతపడేటట్లుగా ఎదుర్కొన్నాడు.

క. ఉదయాచలమున రుచి సం । పదఁ బొలుచు పతంగు పగిదిఁ బ్రసరత్తీవ్ర
ప్రదరములు నెఱయమెఱయఁగ । మదావళము మీద వెలిఁగె మారుతి యధిపా! 76

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; మారుతి= వాయునందనుడైన భీమసేనుడు; మదావళముమీదన్= మదపుటేనుగు మీద; ప్రసరత్= వ్యాపిస్తున్న; తీవ్ర= వాడికల; ప్రదరములు= బాగా చీల్చే బాణాలు; నెఱయన్= నిండుగా; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; ఉదయ+అచలమునన్= పొడుపు కొండమీద; రుచి= కిరణాల; సంపదన్= ఆధిక్యంతో; పొలుచు= ప్రకాశించే; పతంగు పగిదిన్= సూర్యునివలె; వెలిఁగెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: వేస్తున్న వాడి బాణాలు వ్యాపిస్తూ నిండుగా ప్రకాశిస్తుండగా ఏనుగుమీద ఉన్న వాయుపుత్రుడు భీముడు, ఉదయపర్వతంమీద వ్యాపిస్తున్న కిరణాల ఆధిక్యంతో ఉన్న సూర్యుడివలె ప్రకాశించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. భీముడిని ఉదయిస్తున్న సూర్యుడితో పోల్చినందున సూర్యుడెట్లా అంధకారాన్ని తరిమి వెలుతురు ప్రసరింపజేస్తాడో, అట్లాగే కర్ణుడు సేనాధిపతి అయినందున పాండవసైన్యంలో ఏమైనా నిరుత్సాహం వ్యాపించిఉన్న పక్షంలో దానిని తొలగించాడని గమ్యమానం అవుతున్నది.

క్షేమధూర్తి యను రాజు భీమునితో యుద్ధము సేసి చచ్చుట (సం. 8-8-25)

వ. అమ్మహావీరు నాలోకించి కులూతదేశాధీశుండయిన క్షేమధూర్తి నిజబలంబులం బురికొల్పికొని యేచిత్రోచి యాహ్వానంబు సేసి తన కరటిం గొలిపిన నది గిరి గిరం దాఁకు తెఱంగున నతని మాతంగంబునకు మార్కొనియె నయ్యిరువురు నొండొరులపైఁ దోమరస్తోమంబు లడరించి యార్చుచు నుద్దండ పరాక్రమంబులగు వేదండంబుల పటు ప్రచారంబులు చారు భీషణంబులుగా నొకళ్ళొకళ్ళం జుట్టుకొని వచ్చుచుం బెనంగి. 77

ప్రతిపదార్థం: కులూత= కులూతం అనే పేరుగల; దేశ= దేశంయొక్క; అధీశుండు= ప్రభువు; అయిన= ఐనట్టి; క్షేమధూర్తి= క్షేమధూర్తి అనే పేరుగలవాడు; అమ్మహావీరున్= ఆ గొప్పవీరుని; ఆలోకించి= చూచి; నిజబలంబులన్= తన సైన్యాలను; పురికొల్పికొని= ప్రోత్సాహపరచుకొని; ఏచి= చెలరేగి; త్రోచి= (తన సైన్యాలను) ముందుకు నడిపించి; ఆహ్వానంబు+చేసి= (భీమసేనుని తన పైకి రమ్మని) పిలిచి; తనకరటిన్= తన ఏనుగును; కొలిపినన్= ఉసికొలుపగా; అది= క్షేమధూర్తి ఏనుగు; గిరి= కొండ; గిరిన్= పర్వతాన్ని; తాఁకు= డీకొనే; తెఱంగునన్= విధంగా; అతని= భీమునియొక్క; మాతంగంబునన్= ఏనుగుతో; మార్కొనియెన్= డీకొన్నది; ఆ+ఇరువురున్= ఆ యిద్దరూ, (భీమసేన క్షేమధూర్తులిద్దరూ); ఒండు+ఒరులపైన్= పరస్పరం (ఒకరిపై మరొకరు); తోమర= తోమర (చిన్న యీటెలు, చిన్న గుదియలు) అనే ఆయుధాలయొక్క; స్తోమంబులు= సముదాయాలను; అడరించి= ప్రయోగించి; ఆర్చుచున్= అరుస్తూ; ఉద్దండ= భయంకరమైన; పరాక్రమంబుల= పరాక్రమం కలవి; అగు= అయిన; వేదండంబుల= ఏనుగులయొక్క; పటు= వేగంకల; ప్రచారంబులు= నడకలు; చారు= అందమైనవీ; భీషణంబులు= భయంకరములూ; కాన్= అయ్యేటట్లుగా; ఒకళ్ళు= ఒకరు; ఒకళ్ళన్= మరొకరిని; చుట్టుకొని= చుట్టూ తిరిగి; వచ్చుచున్= వస్తూ; పెనంగి= పోరాడి. (తరువాతి పద్యంలోని 'ఆపాదించిరి' అనే క్రియతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: కులూత దేశపురాజు క్షేమధూర్తి భీముడిని చూచాడు. తన సైన్యాలను ప్రోత్సాహపరిచి నడిపించుకొంటూ విజృంభించి, భీముడిని రమ్మని పిలిచి తన ఏనుగును అతడిమీదికి ఉసికొలిపాడు. అది కొండ కొండను డీకొన్నట్టుగా భీముడి ఏనుగును డీకొన్నది. ఆ వీరులిద్దరూ ఒకరిమీద మరొకరు చిన్న ఈటెలు ప్రయోగించుకొన్నారు. మహాపరాక్రమంకల వారి ఏనుగులు ఒక దానిచుట్టూ మరొకటి తిరుగుతూ ఉంటే అందంగానూ భయంకరంగానూ కూడా ఉన్నది. ఇట్లా వారిద్దరూ యుద్ధంచేశారు.

క. కోదండంబులు గొని బా । హాదర్పము లెసఁగఁ బోరి యన్యోన్యధను
శ్ఛేదంబులఁ బొరిఁబొరి నా । పాదించిరి రయము జనులు ప్రస్తుతి సేయన్. 78

ప్రతిపదార్థం: కోదండంబులు= ధనుస్సులు; కొని= తీసికొని; బాహా= చేతులయొక్క; దర్పములు= గర్వాలు; ఎసఁగన్= వృద్ధిచెందగా; పోరి= యుద్ధంచేసి; పొరిన్+పొరిన్= మళ్ళీమళ్ళీ; రయము= వేగాన్ని; జనులు= ప్రజలు; ప్రస్తుతి+చేయన్= పొగడగా; అన్యోన్య= ఒకరొకరి; ధనుః= విండ్లయొక్క; ఛేదంబులన్= నరకటాలను; ఆపాదించిరి= కలిగించారు.

తాత్పర్యం: ఇద్దరూ ధనుస్సులు తీసికొన్నారు. బాహుబలగర్వాలు పెరుగుతుండగా యుద్ధంచేశారు. వారి వేగాన్ని జనం మెచ్చుకొనే విధంగా ఒకరి ధనుస్సు లొకరు అనేక పర్యాయాలు నరుక్కొన్నారు.

వ. దానం గోపం బగ్గలించి. 79

ప్రతిపదార్థం: దానన్= అందువలన; కోపంబు= అలుక; అగ్గలించి= అధికమై.

తాత్పర్యం: అందువలన వారికి కోపం పెరిగి

తే. శక్తులను దోమరంబుల సరభసముగఁ । బోరుచో భీమసేనుని పేరురమున
క్షేమధూర్తి సముజ్జ్వలతోమరంబు । లేడు నాటించె దర్పంబు రూఢికెక్క. 80

ప్రతిపదార్థం: శక్తులను= ఈటెలతోనూ; తోమరంబులన్= చిన్న యీటెలతోనూ; సరభసముగన్= వేగంగా; పోరుచోన్= పోరేటప్పుడు; క్షేమధూర్తి= క్షేమధూర్తి; భీమసేనుని= భీమునియొక్క; పేరు+ఉరమునన్= విశాలమైన వక్షఃస్థలంమీద; సముజ్జ్వల= బాగా ప్రకాశిస్తున్న; తోమరంబులు= చిన్నయీటెలు; ఏడు= ఏడింటిని; దర్పంబు= తన గర్వం; రూఢికిన్+ఎక్కన్= ప్రసిద్ధిచెందగా; నాటెన్= దిగిపోయేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: శక్తులతోనూ, తోమరాలతోనూ వేగంగా పోరాడే సమయంలో క్షేమధూర్తి, భీమసేనుడి విశాలమైన వక్షఃస్థలంపై చిన్న ఈటెలేడింటిని గ్రుచ్చుకొనేటట్లు వేశాడు. అందువలన అతడి గర్వం ప్రసిద్ధికెక్కింది.

చ. అనిల తనూభవుండు దపనాంశు నిభంబగు తోమరంబు వై
చిన నడుమం గరూశపతి చిత్రముగాఁ దునుమాడి వీఁక నా
తనిఁ బటు షష్టికాండ పరితాడిత దేహునిఁ జేయ మేటివిల్
గొని యతఁ డక్కులూతపతికుంజరమున్ వెసఁగప్పె నమ్ములన్. 81

ప్రతిపదార్థం: అనిల తనూభవుండు= వాయుపుత్రుడైన భీముడు; తపన= సూర్యునియొక్క; అంశునిభంబగు= కిరణంవంటి; తోమరంబు= చిన్న యీటెను; వైచినన్= ప్రయోగింపగా; కరూశపతి= కరూశదేశపురాజు; చిత్రముగా= వింతగా; నడుమన్= మధ్య; తునుమాడి= నరికి; వీఁకన్= పూనికతో; ఆతనిన్= భీముని; పటు= గట్టివైన; షష్టి= అరవై; కాండ= బాణాలతో; పరితాడిత= కొట్టబడిన; దేహునిన్= దేహం కలవానిని; చేయన్= చేయగా; అతఁడు= భీముడు; మేటివిల్= పెద్ద ధనుస్సును; కొని= తీసుకొని; వెసన్= వేగముతో; ఆ+కులూతపతి= ఆ కులూతదేశపురాజుయొక్క; కుంజరమున్= ఏనుగును; అమ్ములన్= బాణాలతో; కప్పెన్= కనపడకుండా చేశాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు సూర్యకిరణంవలె మెరుస్తున్న చిన్నఈటె నొకదానిని ప్రయోగించాడు. దానిని కరూశ దేశపురాజు మధ్యలో ఆశ్చర్యకరంగా ముక్కలు చేశాడు. అంతటితో ఆగకుండ వేగంగా అరవై బాణాలు భీముడి శరీరానికి తగిలేటట్లు ప్రయోగించాడు. భీముడు ఒక పెద్దవిల్లు తీసికొని క్షేమధూర్తి ఏనుగుకు అన్నివైపులా బాణాలు దట్టంగా ప్రయోగించాడు.

వ. అట్లు భీమసేనుండు గరూశపతి విక్రమంబు సరకు సేయక యతని దిక్కునుం జూడక క్షేమధూర్తి సామజంబును సాయకమయంబు జేసిన నది మొగ తిరిగి పఱచినం బోవనీక యప్పావని వెనుకొనుటయు నక్కులూతపతి

ప్రయత్నంబున నమ్మాతంగంబు మరల్చి యతని యంగంబునను దద్గజంబు శరీరంబునను నిశాత శరపరంపరలు పఱపిన. 82

ప్రతిపదార్థం: అట్లు= ఆ విధంగా; భీమసేనుండు= భీముడు; కరూశపతి= కరూశదేశపురాజుయొక్క; విక్రమంబు= పరాక్రమాన్ని; సరకు+చేయక= లక్ష్యపెట్టక; అతని= ఆ రాజుయొక్క; దిక్కునున్= వైపుగూడా; చూడక= చూడకుండా; సామజంబును= ఏనుగును; సాయకమయంబున్= బాణాలతో నిండినదానినిగా; చేసినన్= చేయగా; అది= ఆ ఏనుగు; మొగము+తిరిగి= పెడమొగంపెట్టి; పఱచినన్= పరుగుపెట్టినా; ఆ+పావని= ఆ వాయుపుత్రుడైన భీముడు; పోవనీక= పోవనీయక; వెనుకొనుటయున్= వెంబడించేసరికి; ఆ+కులూతపతి= ఆ క్షేమధూర్తి; ప్రయత్నంబునన్= పూనికతో; ఆ+మాతంగంబున్= ఆ ఏనుగును; మరల్చి= వెనుకకు త్రిప్పి; అతని= భీమునియొక్క; అంగంబునను= శరీరంలో; తద్+గజంబు= ఆ ఏనుగుయొక్క; శరీరంబునను= దేహంలోనూ; నిశిత= వాడి అయిన; శర= బాణాలయొక్క; పరంపరలు= వరుసలు; పఱపినన్= ప్రయోగింపగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా భీముడు కరూశదేశాధిపతి పరాక్రమాన్ని లెక్కచేయక, అతనివైపు కూడ చూడకుండ, అతని ఏనుగు శరీరం నిండా బాణాలు వేసేసరికి, అది వెనుదిరిగి పరుగెత్తింది. అయినా భీముడు దాన్ని వదలకుండా వెంబడించగా, ఆ క్షేమధూర్తి ప్రయత్నించి, తన ఏనుగును మళ్ళీ భీముడివైపు మళ్ళించి, భీముడి శరీరంమీద, అతడి ఏనుగు శరీరంమీద వాడిబాణాల పరంపరలు ప్రయోగించాడు.

విశేషం: భీముడు వజ్రకాయుడు. అతడు పసితనంలోనే కుంతి చేతిలోనుండి జారి క్రిందపడితే కొండరాళ్ళు పిండి అయిపోయాయి. ఒకపాటి బాణపుదెబ్బలు అతడిమీద పనిచేయవు. ద్రోణుడి బాణాలవర్షానికే, కర్ణుడి బాణాలవర్షానికే లెక్కలేకుండా పోయింది. అందువల్ల భీముడు కరూశరాజు బాణాలు లెక్కపెట్టకపోవటం వింతకాదు.

చ. ఉఱక సమీరసూనుఁడు దదుగ్ర ధనుర్దళనం బొనర్చి యే
డ్తెఱఁ గరి నొంప నాతఁడు గడిందిమగంటిమి నొండువింట ను
న్మెఱుఁగులు గ్రమ్ముకోల నతనిం గడునొంచి తదీయహస్తి పా
ల్పడి మహిమ్రొగ్గనేసిన ధరాధిప! నీ బల మార్చె నుబ్బునన్. 83

ప్రతిపదార్థం: ధరాధిప!= భూపతీ!; సమీరసూనుఁడు= వాయుపుత్రుడైన భీముడు; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; తద్= అతని; ఉగ్ర= భీకరమైన; ధనుః= వింటియొక్క; దళనంబు= విరవటం; ఒనర్చి= చేసి; ఏడ్తెఱన్= పూనికతో; కరిన్= క్షేమధూర్తియొక్క ఏనుగును; నొంపన్= నొప్పింపగా; ఆతడు= క్షేమధూర్తి; కడింది= మిక్కిలి; మగంటిమిన్= పౌరుషంతో; ఒండువింటనున్= వేరే ధనుస్సుతో; మెఱుఁగులు+క్రమ్మ= కాంతులను వ్యాపింపజేసే; కోలన్= అమ్ముతో; అతనిన్= భీముని; కడున్= మిక్కిలి; నొంచి= నొప్పించి; తదీయ= ఆ భీమునిదైన; హస్తి= ఏనుగు; పొల్పు+అఱి= మరణించి; మహిన్= భూమిపై; మ్రొగ్గన్= వ్రాలునట్లుగా; ఏసినన్= బాణాలు ప్రయోగింపగా; నీ బలము= నీ బలము, నీ సైన్యం; ఉబ్బునన్= సంతోషంతో; ఆర్చెన్= అరచినది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కులూతరాజు ప్రయోగించిన శరపరంపరను భీముడు లక్ష్యపెట్టకుండా, అతడి విల్లు విరుగగొట్టాడు. అతడి ఏనుగునూ నొప్పించాడు. అపుడు ఆ రాజు మహాపౌరుషంతో మరొక విల్లు తీసికొని, వెలుగులు చిమ్మే బాణంతో భీముడిని బాగా నొప్పించి, అతడి ఏనుగు ప్రాణాలు విడిచి నేలపై పడిపోయేటట్లు చేశాడు. దానికి సంతోషించి నీ సైన్యం అరచింది.

మ. గదసేతంగొని దంతి డిగ్గి చని యా కౌంతేయుఁ డవ్వీరు ను
న్మద మాతంగముఁ గూలనేసినఁ గృపాణస్ఫారదోర్దండుఁడై
కదియన్ వచ్చె నతండు నిష్ఠురగదాఘాతంబునం గూల్చె నే
పు దలిర్పన్ వెసనామరుత్తనయుఁ డా భూమీశు భూమీశ్వరా! 84

ప్రతిపదార్థం: భూమీశ్వరా!= భూపతీ, రాజా!; ఆ కౌంతేయుఁడు= ఆ కుంతీపుత్రుడైన భీముడు; గద; చేతన్= చేతితో; కొని= పట్టుకొని; దంతిన్= ఏనుగును; డిగ్గి= దిగి; చని= వెళ్ళి; ఆ వీరున్= ఆ వీరుడైన క్షేమధూర్తి యొక్క; ఉన్మద= మిక్కిలి మదించిన; మాతంగమున్= ఏనుగును; కూలన్+ఏసినన్= పడిపోయేటట్లు కొట్టగా; అతండు= క్షేమధూర్తి; కృపాణ= ఖడ్గంతో; స్ఫార= కదులుతున్న; దోర్దండుఁడై= దండంవంటి చేయికలవాడై; కదియన్= సమీపింపగా, మార్కొనగా; వచ్చెన్= వచ్చాడు; ఆ మరుత్+తనయుడు= ఆ వాయుపుత్రుడైన భీముడు; ఆ భూమి+ఈశున్= ఆ భూపతిని; ఏపు= ఆధిక్యం; తలిర్పన్= ఒప్పగా; నిష్ఠుర= కఠినమైన; గదా= గదయొక్క; ఆఘాతంబునన్= దెబ్బతో; వెసన్= వెంటనే; కూల్చెన్= పడిపోయేటట్లు చేశాడు, సంహరించాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు గద చేతితో పట్టుకొని పడిపోయిన ఏనుగు మీది నుండి దిగి, క్షేమధూర్తి ఏనుగును పడగొట్టాడు. క్షేమధూర్తి కత్తిపట్టుకొని భీముడి మీదికి వచ్చాడు. మహారాజా! భీముడు వెంటనే కఠిన గదా ప్రహారంతో అతడిని సంహరించాడు.

వ. ఇవ్విధంబున నేనుంగు పీనుంగు కడన పడిన క్షేమధూర్తి వజ్రప్రహారంబునం గూలిన కులశైలంబు సమీపంబున నిర్ఘాతపాతపతితంబయిన కంఠీరవంబు కరణి నొప్పె నతనిం గనుంగొని మన మొన వెఱచఱచి పఱచినఁ బాండవ బలంబులు వెనుకొనుటయు. 85

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఇలా; ఏనుగు= గజముయొక్క; పీనుంగు కడన= కళేబరం వద్దనే; పడిన= పడిపోయిన; క్షేమధూర్తి= కులూతదేశపు రాజు; వజ్ర= ఇంద్రుని వజ్రాయుధంయొక్క; ప్రహారంబునన్= దెబ్బవల్ల; కూలిన= పడిపోయిన; కులశైలంబు= కులపర్వతంయొక్క; సమీపంబునన్= దగ్గర; నిర్ఘాత= పిడుగుయొక్క; పాత= పడటంవల్ల; పతితంబు+అయిన= పడిపోయిన; కంఠీరవంబు= సింహం; కరణిన్= వలె; ఒప్పెన్= అందగించాడు; మనమొన= మనసేన; అతనిన్= క్షేమధూర్తిని; కనుంగొని= చూచి; వెఱచఱచి= భయపడి; పఱచినన్= పారిపోగా; పాండవ బలంబులు= పాండవుల సేనలు; వెనుకొనుటయున్= వెంబడించేసరికి (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తాత్పర్యం: ఇట్లా తన ఏనుగు కళేబరం వద్దనే పడిపోయిన క్షేమధూర్తి, ఇంద్రుడి వజ్రాయుధపు దెబ్బకు కూలిన కులపర్వతం దగ్గరనే, పిడుగుపాటుకు పడిపోయిన సింహంవలె శోభించాడు. అట్లా పోయిన అతడిని చూచేసరికి మన సేనకు భయంపుట్టి పారిపోసాగింది. దానిని పాండవసేనలు తరుముతున్నాయి. అపుడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. మన పురాణేతిహాసాలనుబట్టి భూమి ఏడుదీవులుగా ఉన్నది. వాటిలో ఒకటి జంబూద్వీపం. ప్రతి ద్వీపంలోనూ ఏడేసి ప్రధాన పర్వతాలున్నాయి. వాటిలో జంబూద్వీపంలోని ఏడు ఇవి: మహేంద్రం, మలయం, సహ్యం, శుక్తిమంతం, గంధమాదనం, వింధ్యం, పారియాత్రం- వీటిని కులపర్వతాలంటారు.

మ. పటు బాణప్రకరంబు లంబరముఁ గప్పం గర్ణుఁ డాసేనఁ దాఁ
కుటయున్ సైన్యము దైన్యముం దొఱఁగి మార్కొన్నన్ భుజాసంపదు
త్కట గర్వోద్ధురభంగిఁ బాండుసుతులున్ దర్పంబు సొం పేర్పరిం
చుటకుం జొచ్చినఁ బేర్చెఁ బోరనిమిషస్తోమాద్భుతాపాదియై. 86

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుఁడు= అంగరాజు; పటు= గట్టివైన; బాణ= అమ్ములయొక్క; ప్రకరంబులు= సముదాయాలు; అంబరమున్= ఆకాశాన్ని; కప్పన్= కనబడకుండా చేయగా; ఆ సేనన్= ఆ తరుముతున్న పాండవసైన్యాన్ని; తాఁకుటయున్= డీకొనేసరికి; సైన్యము= మనసేన; దైన్యమున్= దీనత్వాన్ని; తొఱఁగి= విడిచిపెట్టి; మార్కొన్నన్= డీకొనేసరికి; పాండుసుతులున్= పాండవులు; భుజాసంపద్= బాహుబలంయొక్క; ఉత్కట= అత్యధికమైన; గర్వ= పొగరువల్ల; ఉద్ధురభంగిన్= భయంకరమైన రీతిలో; దర్పంబుసొంపు= గర్వంయొక్క అందం; ఏర్పరించుటకున్= ప్రకటించటానికి; చొచ్చినన్= ప్రారంభింపగా; పోరు= యుద్ధం; అనిమిష= రెప్పపాటులేని వారైన దేవతలయొక్క; స్తోమ= సమూహానికి; అద్భుత= ఆశ్చర్యాన్ని; ఆపాది+ఐ= కలిగించేది అయి; పేర్చెన్= ప్రవర్తిల్లింది.

తాత్పర్యం: ఆకాశాన్ని కప్పివేసేటట్లు బలమైన బాణాలు ప్రయోగిస్తూ కర్ణుడు పాండవసేనను డీకొన్నాడు. దానితో మన సైన్యం దైన్యాన్ని విడిచి మళ్ళీ పాండవసైన్యాన్ని ఎదుర్కొన్నది. పాండవులు భయంకరంగా తమ భుజబల గర్వాన్ని ప్రకటిస్తూ తమ దర్పవిలాసం చూపించసాగారు. దానితో దేవతలకు కూడా ఆశ్చర్యం కలిగించేటట్లు యుద్ధం నడిచింది.

విశేషం: అనిమిష స్తోమ - అన్నపుడు అనిమిష శబ్దం దేవ పర్యాయంగా వాడటం నప్రయోజనం. అసలే రెప్పపాటులేని దేవతలు ఆశ్చర్యపోయేటట్లు యుద్ధం జరిగిందనటం బాగుంది. ఆశ్చర్యంతో చూచాడనటానికి కళ్ళప్పగించి చూశాడంటారు.

వ. అందు. 87

తాత్పర్యం: ఆ యుద్ధంలో.

క. సూతతనయ నారాచ । స్యూతములై వారణంబు లొఱలును సొగయున్
భూతలమునఁ బొరలు దెరలు । వే తూలును జిట్టఁ దిరుగు విచ్చుం జచ్చున్. 88

ప్రతిపదార్థం: వారణంబులు= ఏనుగులు; సూత తనయ= సూత పుత్రుడైన కర్ణునియొక్క; నారాచ= బాణాలచేత; స్యూతములు+ఐ= గ్రుచ్చబడినవై; ఒఱలున్= అరిచాయి; సొగయున్= మూర్ఛిల్లాయి; భూతలమునన్= నేలమీదపడి; పొరలున్= దొర్లాయి; తెరలున్= క్షోభపడ్డాయి; వే= వెంటనే; తూలును= కూలబడ్డాయి; చిట్టన్= కోపంతో; తిరుగున్= అటూ ఇటూ గిరగిరా గమ్యంలేకుండా తిరిగాయి; విచ్చున్= చెదరిపోయాయి; చచ్చున్= మరణించాయి.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి బాణాలు గ్రుచ్చుకొనేసరికి పాండవుల ఏనుగులు బాధతో అరిచాయి. మూర్ఛిల్లాయి, నేలమీదపడి దొర్లాయి, కలత చెందాయి, వెంటనే కూలబడ్డాయి. చిర్రెత్తుక వచ్చి తిరిగాయి, పారిపోయాయి. మరణించాయి.

వ. అప్పుడు నకులుం డతని మార్కొనియె; భీమసేనుం డశ్వత్థామను, సాత్యకి గైకేయులగు విందానువిందులను జిత్ర సేనుండనురాజు శ్రుతకర్మను, బ్రతివింధ్యుండు చిత్రుండను మనుజనాథుని, ధర్మపుత్రుండు దుర్యోధనుని,

ధనంజయుండు సంశప్తకులను, ధృష్టద్యుమ్నుండు గృపాచార్యుని, శిఖండి గృతవర్మను, శ్రుతకీర్తి శల్యుని,
సహదేవుండు దుశ్శాసనునిం దలపడి రట్టియెడ. **89**

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= కర్ణుని చేతిలో గజసైన్యం కూలిపోతున్న సమయంలో; నకులుండు; అతనిన్= కర్ణుని; మార్కొనియెన్= ఎదుర్కొన్నాడు; భీమసేనుండు= భీముడు; అశ్వత్థామను= ద్రోణుని కుమారునీ; సాత్యకి= యుయుధానుడు, వృష్ణి వంశీయుడు, శిని మనుమడు, సత్యకుని కొడుకు - కృష్ణుడికి తమ్ముని వరుసవాడు; కైకేయులు+అగు= కేకయ వంశీయులయిన; విందానువిందులను= విందుడు అనువిందుడు అనే సోదరులనూ; చిత్రసేనుండు+అను= చిత్రసేనుడనే పేరుగల; రాజు= అభిసారదేశపు ప్రభువు; శ్రుతకర్మను= ద్రౌపదీ సహదేవుల పుత్రునీ; ప్రతివింధ్యుండు= ద్రౌపదీ యుధిష్ఠిరుల కుమారుడు; చిత్రుండు+అను= చిత్రుడనే పేరుగల; మనుజనాథుని= నరపతినీ; ధర్మపుత్రుండు= యుధిష్ఠిరుడు; దుర్యోధనుని= దుర్యోధనునీ; ధనంజయుండు= అర్జునుడు; సంశప్తకులను= అర్జునుని చంపుతామని ప్రతిజ్ఞచేసిన యోధులనూ; ధృష్టద్యుమ్నుండు= ద్రౌపది అన్న; కృపాచార్యుని= ద్రోణుని బావమరదినీ; శిఖండి= ద్రౌపది మరొక అన్న; కృతవర్మను= యదువంశంలోని భోజశాఖీయుడైన హృదికుని పుత్రునీ; శ్రుతకీర్తి= ద్రౌపదీ పార్థుల తనయుడు; శల్యుని= మద్రరాజునీ; సహదేవుండు= చివరి పాండవుడు; దుశ్శాసనునిన్= దుర్యోధనుని మొదటి తమ్మునీ; తలపడిరి= ఢీకొన్నారు; అట్టి+ఎడన్= అటువంటి సమయంలో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో నకులుడు కర్ణుడిని ఎదుర్కొన్నాడు. భీమసేనుడు అశ్వత్థామనూ, సాత్యకి కేకయ వంశీయులయిన విందానువిందులనూ, చిత్రసేనుడు శ్రుతకర్మనూ, ప్రతివింధ్యుడు చిత్రుడిని, ధర్మరాజు దుర్యోధనుడిని, అర్జునుడు సంశప్తకులను, ధృష్టద్యుమ్నుడు కృపాచార్యుడినీ, శిఖండి కృతవర్మనూ, శ్రుతకీర్తి శల్యుడినీ, సహదేవుడు దుశ్శాసనుడినీ ఎదుర్కొన్నారు.

సీ. **శైనేయుతోడ విందానువిందులు మహా । హవము సేయంగ నయ్యాదవోత్త**
ముఁడు పేర్చి వారి కార్ముకములు రెంటిని । దునిమి యంగంబుల నినిచెఁ దూపు
లవ్వీరు లన్య శరాసనోద్ధారులై । యతనిపైఁ బఱపిరి శితశరంబు
లతఁడును వారు నన్యోన్యచాపచ్ఛిదా । వైచిత్రి నొప్పారి రేచి దొడ్డ

విల్లుగొని యతి రయమున భల్లనిహతి । నాతఁ డనువిందు తలఁద్రుంప నది ప్రదీప్త
రత్నకుండలశోభాభిరామపతన । భంగిఁ దదనీక శోకసంపాదియయ్యె. **90**

ప్రతిపదార్థం: వింద+అనువిందులు= విందుడు అనువిందుడు అను కైకేయులు; శైనేయు తోడన్= శిని మనుమడైన సాత్యకితో; మహత్+ఆహవము= గొప్పయుద్ధం; చేయంగన్= చేయగా; ఆ+యాదవ+ఉత్తముఁడు= ఆ యాదవశ్రేష్ఠుడైన సాత్యకి; పేర్చి= విజృంభించి; వారి= విందానువిందులిద్దరియొక్క; కార్ముకములు= ధనుస్సులు; రెంటిని= రెండింటినీ; తునిమి= నరికి; అంగంబులన్= వారి శరీరాలలో; తూపులు= బాణాలను; నినిచెన్= నింపాడు; ఆ+వీరులు= ఆ వీరులయిన విందానువిందులు; అన్యశరాసన+ఉత్+ధారులు+ఐ= వేరే ధనుస్సులు తీసికొన్నవారై; అతనిపైన్= సాత్యకిమీద; శితశరంబులు= వాడి బాణాలను; పఱపిరి= ప్రయోగించారు; అతడును= సాత్యకీ; వారున్= విందానువిందులూ; అన్యోన్య= పరస్పరం, ఒకళ్లొకళ్ళ; చాపచ్ఛిదా= ధనుస్సులను నరుకుకొనటంలోని; వైచిత్రిన్= వింతతో; ఒప్పారిరి= శోభించారు; ఆతఁడు= సాత్యకి; ఏచి= విజృంభించి; దొడ్డవిల్లు= పెద్ద ధనుస్సును; కొని= తీసికొని; అతిరయమునన్= మిక్కిలి వేగంతో; భల్లనిహతిన్= బాణపు దెబ్బతో; అనువిందు= అనువిందునియొక్క; తలన్= శిరస్సును; త్రుంపన్= నరకగా; అది= ఆ తల; ప్రదీప్త= మిక్కిలిగా

వెలుగుతున్న; రత్న= రత్నాలు కల; కుండల= కర్ణభూషణాలయొక్క; శోభా= కాంతితో; అభిరామ= మనోహరమైన; పతనభంగిన్= పడే పద్ధతితో; తద్+అనీక= అతడి సైన్యానికి, లేదా కౌరవ సైన్యానికి; శోక= వగపును; సంపాది= సంపాదించేది; అయ్యెన్= అయినది.

తాత్పర్యం: విందానువిందులు సాత్యకితో గొప్పయుద్ధం చేశారు. అందులో సాత్యకి విజృంభించి వారి రెండు ధనుస్సులూ నరికాడు. వారి శరీరాల నిండా బాణాలు నింపాడు. వారిద్దరూ వేరే ధనుస్సులు తీసికొని అతడిమీద వాడి అమ్ములు ప్రయోగించారు. తరువాత సాత్యకి, విందానువిందులూ ఒకరి ధనుస్సులు మరొకరు వింత వింతగా ఖండించుకొన్నారు. సాత్యకి ఒక పెద్ద ధనుస్సు తీసికొని మిక్కిలి వేగంతో బాణం ప్రయోగించి అనువిందుడి తల నరికాడు. అది బాగా మెరుస్తున్న రత్నకుండలశోభతో మనోహరంగా ఉండి పడుతూ, అతడి సైన్యానికీ మనసైన్యానికీ కూడా శోకం కలిగించింది.

మ. **కని విందుండు ప్రదీప్తచాప ధరుఁడై కాండప్రసారంబులన్**
శినివీరుం గుసుమాఢ్య కింశుకసముం జేయంగ నయ్యోధుఁ డా
తని యంగంబులఁ బంచవింశతి శితాస్త్రంబుల్ వడిం గ్రుచ్చె నే
పున వారొండొరుసూతులం దునిమి నిప్పుల్రాలు కన్దోయితోన్. **91**

ప్రతిపదార్థం: విందుండు= విందుడు; కని= (తమ్మునిపాటు) చూచి; ప్రదీప్త= ఎక్కువగా మెరుస్తున్న; చాప= ధనుస్సును; ధరుండు+ఐ= ధరించినవాడై; కాండ= బాణాలయొక్క; ప్రసారంబులన్= వ్యాప్తులతో; శినివీరున్= శినిమనుమడైన వీరుడు సాత్యకిని; కుసుమాఢ్య= పువ్వులుగల; కింశుక= మోదుగుచెట్టుతో; సమున్= సమానమైన వానినిగా; చేయంగన్= చేయగా; ఆ+యోధుఁడు= సాత్యకి; ఆతని= విందుయొక్క; అంగంబులన్= అవయవాలమీద; పంచవింశతి= ఇరవై ఐదు; శిత+అస్త్రంబుల్= వాడిబాణాలు; వడిన్= వేగంతో; క్రుచ్చెన్= నాటినాడు; వారు= సాత్యకీవిందుడూ; ఏపునన్= విజృంభణంతో; ఒండు+ఒరు= ఒకరు మరొకరియొక్క; సూతులన్= సారథులను; నిప్పుల్= అగ్నికణాలు; రాలు= క్రిందపడవేసే; కన్దోయితోన్= కన్నుల జంటతో; తునిమి= ఖండించి.

తాత్పర్యం: విందుడు తన తమ్ముడి పాటు చూచాడు. బాగా మెరుస్తున్న ధనుస్సు పట్టుకొన్నాడు. అమ్ములు ప్రయోగించి సాత్యకిని పువ్వులతో ఉన్న మోదుగుచెట్టువలె చేశాడు. (అనగా పలుగాయాలు కలుగజేసి ఆ గాయాల నుంచి నెత్తురు వచ్చేటట్లు చేశాడు. అందువలన ఆ గాయాలు మోదుగు పువ్వులవలె ఎర్రగా ఉన్నందున సాత్యకి పూలతో ఉన్న మోదుగుచెట్టువలె ఉన్నాడని భావం.) అపుడు సాత్యకి విందుని అవయవాలపై ఇరవై ఐదు బాణాలు నాటాడు. అట్లా వారిద్దరూ విజృంభించి కోపంతో కన్నులు నిప్పులు రాల్చుతున్నవా అన్నట్లు ఎర్రబడిన కన్నుల జంటతో ఒకరి సూతుని మరొకరు చంపుకొని.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

తే. **ఒకళు లొకళుల హయముల నుర్విఁగూల్చి । యొండొరుల కార్ముకమ్ములు ఖండితములు**
సేసి తేరులు డిగ్గి రుద్భాసి తాసి । చర్మశోభిత హస్తులై సరభసముగ. **92**

ప్రతిపదార్థం: ఒకళులు= ఒకరు; ఒకళుల= మరియొకరియొక్క; హయములన్= గుఱ్ఱాలను; ఉర్విన్= నేలపై; కూల్చి= పడిపోయేటట్లుచేసి, సంహరించి; ఒండు+ఒరుల= ఒకరు మరియొకరి యొక్క; కార్ముకములు= ధనుస్సులను; ఖండితములు+చేసి= నరకబడినవిగా చేసుకొని; ఉద్భాసిత= మిక్కలిగా మెరసే; అసి= ఖడ్గాలతో; చర్మ= డాలులతో; శోభిత= విలసిల్లే; హస్తులు+ఐ= చేతులు కలవారై; సరభసముగన్= త్వరతో; తేరులు= రథాలు; డిగ్గిరి= దిగినారు.

తాత్పర్యం: ఒకరి గుఱ్ఱాలను మరొకరు చంపుకొన్నారు. ఒకరి ధనుస్సులను మరొకరు నరుకుకొన్నారు. ఇరువురూ కత్తులతో డాలులతో తమ చేతులు ప్రకాశిస్తుండగా గబగబా రథాలనుండి నేలకు దిగారు.

వ. ఇట్లు పాదచారులై మండల ప్రచారంబుల మెఱయుచు. 93

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ ప్రకారంగా; పాదచారులు+ఐ= (వాహనాలపై ఉండక) కాళ్ళతో నడుస్తున్నవారై; మండల ప్రచారంబులన్= వలయాలుగా తిరగటములతో; మెఱయుచున్= ప్రకాశిస్తూ. (పై పద్యంలోని పొలిసెన్ అన్న క్రియతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: ఇట్లా కాలినడకతో వలయాలుగా తిరుగుతూ.

క. చేరి బహు చిత్ర గతులం । బోరంగా నొడ్డనములఁ బొలిసెం బలకల్
నేరిమిమైఁ గెళవున శిని । వీరుం డిరువఱియగాఁగ విందుని వ్రేసెన్. 94

ప్రతిపదార్థం: చేరి= సమీపించి; బహు= అనేకమైన; చిత్ర= వింతలైన; గతులన్= నడకలతో; పోరంగాన్= యుద్ధంచేయగా; పలకలు= డాళ్ళు; ఒడ్డనములన్= కత్తి దెబ్బలకు కాపుగా పెట్టటమువల్ల; పొలిసెన్= బ్రద్దలైపోయాయి; శినివీరుండు= సాత్యకి; విందునిన్= విందుని; ఇరు= రెండు; పఱియగాఁగన్= ముక్కలయ్యేటట్లు; నేరిమిమైన్= నేర్పుతో; కెళవునన్= పార్శ్వంలో; వ్రేసెన్= నరికాడు.

తాత్పర్యం: సమీపించి చిత్ర విచిత్ర గమనాలతో పోరాడే సమయంలో, వారి డాళ్ళు రెండూ కత్తి దెబ్బలకు మాటుగా పెట్టటంవలన పగిలిపోయాయి. సాత్యకి ప్రక్కనుంచి నేర్పుతో రెండు ముక్కలయ్యేటట్లు విందుడిని ఖండించాడు.

వ. ఇత్తెఱంగున నయ్యిరువురం జంపి సాత్యకి యుధామన్యు తేరెక్కి యుక్కున వేఱొక్క రథంబు సన్నద్ధంబు గావించుకొని కైకేయబలంబులం బఱపెఁ జిత్రసేనుండును నీ మనుమండగు శ్రుతకర్మయుం బెనంగునెడ నాశ్రుతకర్ముండు. 95

ప్రతిపదార్థం: సాత్యకి= యుయుధానుడు; ఈ+తెఱంగునన్= ఈ విధంగా; ఆ+ఇరువురన్= ఆ విందానువిందులనిద్దరినీ; చంపి= సంహరించి; యుధామన్యు= అర్జునుని చక్రరక్షకుడైన యుధామన్యునియొక్క; తేరు+ఎక్కి= రథం ఎక్కి; ఉక్కునన్= ప్రతాపంతో; వేఱు+ఒక్క= వేఱే ఒక; రథంబు= తేరు; సన్నద్ధంబు= సంసిద్ధం; కావించుకొని= చేయించుకొని; కైకేయ బలంబులన్= కేకయదేశ సేనలను; పఱపెన్= తరిమాడు; చిత్రసేనుండును= చిత్రసేనుడనే అభిసారదేశపు రాజు; నీ మనుమండు+అగు= నీ తమ్ముని మనుమడు కనుక నీకు మనుమడే అయిన; శ్రుతకర్మయున్= ద్రౌపదీ సహదేవుల పుత్రుడయిన శ్రుతకర్మా; పెనంగు= పోరాడే; ఎడన్= సమయంలో; ఆ= ప్రసిద్ధుడైన; శ్రుతకర్ముండు= శ్రుతకర్మ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తాత్పర్యం: సాత్యకి ఇట్లా విందానువిందులిద్దరినీ సంహరించాడు. యుధామన్యుడి రథమధిరోహించాడు. ప్రతాపంతో మరొక్కతేరు సిద్ధం చేయించుకొన్నాడు. అభిసారదేశపు రాజు చిత్రసేనుడూ, ద్రౌపదీసహదేవుల కుమారుడు శ్రుతకర్మా పోరాడుతుండగా శ్రుతకర్మ.

క. ఆ రాజు నైదు వాలిక । నారసముల నొంప నతఁడు నవశరముల న
క్కౌరవుని నేసి నొంచెను । సారథి నై దింట నధిక సంరంభమునన్. 96

ప్రతిపదార్థం: ఆ రాజున్= చిత్రసేనుని; ఐదు= అయిదు; వాలిక= వాడియయిన; నారసములన్= కేవలం ఇనుముతో చేసిన బాణాలతో; నొంపన్= నొప్పింపగా; అతఁడు= చిత్రసేనుడు; అధికసంరంభమునన్= అధికమైన త్వరతో; ఆ+కౌరవునిన్= ఆ కురువంశీయుడైన శ్రుతకర్మను; నవశరములన్= తొమ్మిది అమ్ములతో; ఏసి= కొట్టి; అతని సారథిన్= అతని సూతుని; ఐదింటన్= ఐదు బాణాలతో; నొంచెను= నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: ఆ అభిసార దేశపు రాజును వాడికల ఐదు ఇనుపబాణాలతో నొప్పించగా, అతడు తొమ్మిది బాణాలతో మిక్కిలి త్వరతో శ్రుతకర్మను కొట్టి, ఐదు బాణాలతో అతడి సారథిని నొప్పించాడు.

సీ. శ్రుతకర్మ కోపించి క్రూరనారాచ మ । జ్జన నాథుజత్రుదేశమున నాటఁ
బడి మూర్ఛవోయినఁ బైపయి వెండియు । నేయఁ దెప్పిఱి యతం డెసకమెసఁగ
నుక్కునఁ దునుమాడె నక్కుమారుని శరా । సన మతఁడొండొక చాపమెత్తి
తఱచుటమ్ముల నేదు వెతిఁగిన చందంబు । సేసె రయంబునఁ జిత్రసేను

తే. నాతఁ డాతనియురమున శాతశరము । దూఱనేయ నబ్బాలుండు తోన వివిధ
బాణముల నాన్నృపుని ముంచి శోణితమున । భల్లమొక్కటఁ దల నేల డొల్లనేసె. 97

ప్రతిపదార్థం: శ్రుతకర్మ= ద్రౌపదీ సహదేవుల కుమారుడు; కోపించి= అలిగి; క్రూర నారాచము= కఠినమైన బాణం; ఆ+జననాథు= ఆ రాజుయొక్క; జత్రుదేశమునన్= భుజము శిరస్సూ రొమ్మూ కలిసే ప్రదేశంలో; నాటన్= దిగేటట్లు వేయగా; పడి= క్రిందపడి; మూర్ఛ+పోయినన్= మూర్ఛిల్లగా; పై+పయి= ఆ పైని; వెండియున్= మళ్ళీ; ఏయన్= బాణం ప్రయోగింపగా; అతండు= చిత్రసేనుడు; తెప్పిఱి= మూర్ఛనుండి తేరుకొని; ఎసకము= విజృంభణం; ఎసఁగన్= ఒప్పగా; ఉక్కునన్= ప్రతాపంతో; ఆ+కుమారుని= ఆ బాలునియొక్క; శరాసనము= ధనుస్సును; తునుము+ఆడెన్= నరికాడు; అతడు= శ్రుతకర్మ; ఒండు+ఒక= మరొక; చాపము= ధనుస్సును; ఎత్తి= తీసికొని; రయమునన్= వేగంతో; తఱచు= దట్టముగా, ఎడములేకుండా పడిన; అమ్ములతోన్= బాణాలతో; చిత్రసేనున్= చిత్రసేనుని; ఏదు= ఏదుపంది, ముండ్లపంది; పెతిఁగిన= విజృంభించిన, అనగా ముడుచుకొని ఉన్న ముళ్ళువిప్పిన; చందంబు= విధముగా; చేసెన్= చేశాడు; ఆతఁడు= ఆ చిత్రసేనుడు; శాతశరము= వాడియైన బాణం; ఆతని= ఆ శ్రుతకర్మయొక్క; ఉరమునన్= రొమ్ములో; దూఱన్= చొచ్చిపోయేటట్లుగా; ఏయన్= ప్రయోగింపగా; ఆ+బాలుండు= శ్రుతకర్మ; తోన్+అ= వెంటనే; వివిధ= పలురకములయిన; బాణములన్= అమ్ములతో; ఆ నృపుని= ఆ రాజును; శోణితమునన్= రక్తంలో; ముంచి= మునిగేటట్లుచేసి; భల్లము= బాణము; ఒక్కటన్= ఒకదానితో; తల= ఆ రాజు శిరస్సు; నేలన్= భూమిపై; డొల్లన్= దొర్లేటట్లుగా; ఏసెన్= కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: శ్రుతకర్మకు కోపం వచ్చి, ఒక గట్టి బాణంతో ఆ రాజును భుజముశిరస్సూ రొమ్మూ కలిసేచోట కొట్టాడు. దానితో ఆ రాజు మూర్ఛిల్లాడు. శ్రుతకర్మ అట్లా ఉన్నవాడిని మళ్ళీ కొట్టాడు. అపు డారాజుకు తెలివి

వచ్చింది. అపుడు అతడు విజృంభించి ప్రతాపంతో శ్రుతకర్మ ధనుస్సును విరగ్గొటాడు. శ్రుతకర్మ మరొక విల్లు తీసుకొని ఆరాజు శరీరం నిండా బాణాలు నాటితే ఆయన ఏదుపంది ఒళ్ళు పెంచినట్టు (ముళ్ళు నిక్కబొడుచుకొనేటట్లు చేసినట్టు) కనిపించాడు. చిత్రసేనుడు వెంటనే శ్రుతకర్మ వక్షఃస్థలంలో దిగేటట్లొక వాడి బాణం ప్రయోగించాడు. శ్రుతకర్మ వెంటనే ఆ రాజును రక్తంలో మునిగేటట్లుచేసి, ఒక బాణంతో అతడి తల నేలపై పడి దొర్లేటట్లు కొట్టాడు.

ప్రతివింధ్యుఁడు చిత్రుఁడను రాజుం జంపుట (సం. 8-10-15)

ఉ. ఏలినవాని పాటుఁ గని యేడ్తెఱఁ దద్బల మొక్క పెట్ట యా
భీలతఁ జుట్టు ముట్టుటయుఁ బేర్చినయుద్ధతిఁ దీవ్ర సాయక
జ్వాలల నేర్చి యుద్భటభుజావిభవం బలరంగ నల్గడం
దోలె నుదాత్తవిక్రమకుతూహలి నా మనుమండు భూవరా! 98

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= భూపతీ!; తద్+బలము= ఆ చిత్రసేనుని సైన్యం; ఏలినవాని= తమ్మేలిన రాజుయొక్క; పాటు= పడిపోవటం; కని= చూచి; ఏడ్తెఱన్= వేగంతో; ఒక్కపెట్టు+అ= ఒక్కమాఱుగా; ఆభీలతన్= భయంకరంగా; చుట్టు= అన్నివైపులా; ముట్టుటయున్= దాడి చేయగా; ఉదాత్త= గొప్పదైన; విక్రమ= పరాక్రమంయొక్క; కుతూహలి= తమకం కలవాడైన; నీ మనుమండు= శ్రుతకర్మ; పేర్చిన= పెరిగిన; ఉద్ధతిన్= గర్వంతో; తీవ్ర= తీక్ష్ణమైన; సాయక= బాణాలయొక్క; జ్వాలలన్= మంటలతో; ఏర్చి= కాల్చి; ఉద్భట= భయంకరమైన; భుజా= బాహువులయొక్క; విభవంబు= ఐశ్వర్యం, బలం; అలరంగన్= ఒప్పగా; నలు+కడన్= నాలుగు దిక్కులకు; తోలెన్= తరిమినాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! తమ రాజు పడిపోవటం చూచిన చిత్రసేనుని సైన్యం విజృంభించింది. ఒక్కసారిగా, భయంకరంగా శ్రుతకర్మను చుట్టూ ముట్టడించింది. అతడు మహాపరాక్రమం ప్రదర్శించటానికి తమకపడుతున్నాడేమో, భయంకరమైన తన బాహుబలం విలసిల్లుతుండగా పెరిగిన గర్వంతో వాడి బాణాల మంటలతో మనసైన్యాన్ని కాల్చేసరికి అది నలుదిక్కులకూ పారిపోయింది.

సీ. అప్పుడు ప్రతి వింధ్యుఁడైదు బాణములఁ జి । త్రుని మేనునొంచి తత్సూతు వక్ష
మునఁ గ్రూర శరములు మూఁడు నాటించి యొ । క్కమ్మునఁ గేతు వల్లార్చి పేర్చి
యతఁడు దన్నుగ్రనవాస్త్ర పీడితుఁజేయ । విలుద్రుంచి వెసఁబంచ విశిఖ నిహతుఁ
గావించి శక్తి యుగ్రమ్ముగ వైచినఁ । బెలుచ నాలుగు దునియలుగఁ జేసె

తే. నలిగి యాతండు గదవైచి యక్కుమారు । ఘోటకంబుల సూతునిఁ గూల్చె నదియ
పట్టుకొని వైచె మగుడ నప్పాండు పౌత్రు । చేయి వడి నుచ్చిపోవ నచ్చిత్రుఁ డధిప! 99

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; ప్రతివింధ్యుడు= ద్రౌపదీ యుధిష్ఠిరుల పుత్రుడు; ఐదు; బాణములన్= అమ్ములతో; చిత్రుని= చిత్రుడియొక్క; మేను= శరీరం; నొంచి= నొప్పించి; తద్= అతని; సూతు= సారథియొక్క; వక్షమునన్= రొమ్ముపై; క్రూరశరములు= కఠినములైన బాణములు; మూఁడు= మూడింటిని; నాటించి= గ్రుచ్చి; ఒక్క+అమ్మునన్= ఒక్క బాణంతో; కేతువు= జెండా; అల్లార్చి= పడగొట్టి; పేర్చి= విజృంభించి; అతఁడు= చిత్రుడు; తన్నున్= (ప్రతివింధ్యుడనే) తనను; ఉగ్ర= తీక్ష్ణమైన; నవ+అస్త్ర= తొమ్మిది అస్త్రములతో; పీడితున్= బాధింపబడినవానిని; చేయన్= చేయగా; విలు=

(చిత్రుని) ధనుస్సును; త్రుంచి= విరిచి; వెసన్= వెంటనే; పంచ= ఐదైన; విశిఖ= బాణాలతో; నిహతున్= మిక్కిలి కొట్టబడిన వానిని; కావించి= చేసి, ఐదు బాణాలతో కొట్టి; శక్తి= (చిత్రుడు) ఈటె వంటి ఆయుధాన్ని; ఉగ్రమ్ముగన్= వేగంగా; వైచినన్= విసరగా; (ప్రతివింధ్యుడు) పెలుచన్= పరాక్రమంతో; నాలుగు= నాలుగైన; తునియలుగన్= ముక్కలుగా; చేసెన్= చేశాడు; ఆతఁడు= చిత్రుడు; అలిగి= కోపించి; గద= గుదియను; వైచి= విసరి; ఆ+కుమారు= ఆ బాలుడి; ఘోటకంబులన్= గుర్రాలను; సూతునిన్= సారథినీ; కూల్చెన్= సంహరించాడు; ఆ+చిత్రుఁడు= ఆ చిత్రుడనే రాజు; అది+అ= గదనే; పట్టుకొని= తీసికొని; ఆ+పాండు= ఆ పాండురాజుయొక్క; పౌత్రు= మనుమనియొక్క; చేయి= హస్తం; వడిన్= వేగంవల్ల; ఉచ్చిపోవన్= చీలిపోయేటట్లు; మగుడన్= తిరిగి; వైచెన్= విసిరాడు.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో ప్రతివింధ్యుడు ఐదుబాణాలు ప్రయోగించి, చిత్రుడి శరీరానికి నొప్పి కలిగించాడు. అతడి సారథి రొమ్ములో మూడు బాణాలు దిగవేశాడు. ఒక బాణంతో జెండా పడగొట్టాడు. చిత్రుడు తొమ్మిది బాణాలు వేసి ప్రతివింధ్యుడికి బాధ కలిగించాడు. ప్రతివింధ్యుడు చిత్రుని విల్లు విరిచాడు. అతడిని ఐదుబాణాలతో బాగా కొట్టాడు. చిత్రుడు ఈటె విసిరాడు. ప్రతివింధ్యుడు దానిని నాలుగు ముక్కలు చేశాడు. చిత్రుడు కోపించి గద విసిరాడు. దానివలన ప్రతివింధ్యుడి గుర్రాలూ, సూతుడూ మరణించారు. చిత్రుడు మళ్ళీ గదనే ప్రయోగించి ప్రతివింధ్యుడి చేయి చీలిపోయేటట్లు చేశాడు.

ఉ. బాహువు నొచ్చినం గినిసి భాసురతోమరమెత్తి కౌరవ
వ్యూహము సంచలింప నతఁ డుగ్రత వైచినఁ గంకటంబుఁ ద
ద్దేహము నుచ్చిపోవుటయుఁ ద్రెళ్ళె నరేశ్వర! యవ్విభుండు వ
జ్రాహతిఁగూలు పర్వతమునాకృతి నుత్కట వైకృతంబుగన్. 100

ప్రతిపదార్థం: నర+ఈశ్వర!= నరనాథా, రాజా!; అతఁడు= ప్రతివింధ్యుడు; బాహువు= చెయ్యి; నొచ్చినన్= నొప్పిచెందినందువల్ల; కినిసి= కోపించి; కౌరవ= కౌరవులయొక్క; వ్యూహము= సమూహము, సైన్యము; సంచలింపన్= కదలిపోవగా; ఉగ్రతన్= రౌద్రముతో; భాసుర= ప్రకాశిస్తున్న; తోమరము= చిన్నయీటె; ఎత్తి= తీసికొని; వైచినన్= విసరగా; (అది) కంకటంబున్= కవచమూ; తద్+దేహమున్= అతని శరీరాన్ని; ఉచ్చిపోవుటయున్= చీల్చుకొనిపోవటంవల్ల; ఆ+విభుండు= ఆ రాజు; వజ్ర= వజ్రాయుధం యొక్క; ఆహతిన్= గట్టిదెబ్బవల్ల; కూలు= పడిపోయే; పర్వతము+ఆకృతిన్= పర్వతం విధంగా; ఉత్కట= అధికమైన; వైకృతంబుగన్= వికారాకారంతో; త్రెళ్ళెన్= మరణించాడు.

తాత్పర్యం: చేతికి బాధ కలిగేసరికి ప్రతివింధ్యుడికి కోపం వచ్చింది. అందువలన ఒక వెలిగే తోమరం తీసికొని రౌద్రంతో విసిరాడు. అది చూచి కౌరవసైన్యం భయపడిపోయింది. ఆ తోమరం చిత్రుడి కవచాన్నీ, అతడి దేహాన్నీ చీల్చుకొనిపోయేసరికి, అతడు వజ్రపుదెబ్బకు కూలిపోయే కొండవలె వికారాకారంతో పడిపోయాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. ఇట్లు చిత్రుండు దెగటాఱినం గనుంగొని మన యోధులు ప్రతివింధ్యుపై నడరి యనేకాస్త్ర శస్త్రంబులం బొదివినం బొలివోని కలితనంబున నేలకుఱికి యక్కుమారుండు గోదండటంకారంబున నంబరంబు పూరించుచు బాణాసారంబు వరగింపఁ బాండవసైనికులు బెట్టిదంపుటురవడిం గదిసి యతనికిం

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

దోడ్పడుటయు మనవారలు విచ్చి వెన్నిచ్చి పఱచి రప్పుడశ్వత్థామభీమసేనుల సంగ్రామంబు భీమంబయి చెల్లె
నందు. **101**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ రీతిగా; చిత్రుండు= చిత్రుడు; తెగటారినన్= చనిపోగా; మనయోధులు= మన యుద్ధభటులు; కనుంగొని= చూచి; ప్రతివింధ్యుపైన్= ప్రతివింధ్యుని మీద; అడరి= చెలరేగి; అనేక+అస్త్ర= చాలా అస్త్రాలతోనూ; శస్త్రంబులన్= ఆయుధాలతోనూ; పొదివినన్= కప్పగా; ఆ+కుమారుండు= ఆ బాలుడు; పొలి+పోని= తగ్గని; కలితనంబునన్= సామర్థ్యంతో, నేర్పుతో; నేలకున్+ఉఱికి= భూమిమీదికి దూకి; కోదండ టంకారంబునన్= ధనుష్టంకారంతో; అంబరంబు= ఆకాశం; పూరించుచున్= నిండిస్తూ; బాణసారంబు= బాణముల వర్షం; పరఁగింపన్= కురిపింపగా; పాండవ సైనికులు= పాండవుల సైనికులు; బెట్టిదంపు= అతి తీవ్రమైన; ఉరవడిన్= విజృంభణంతో; కదిసి= సమీపించి; అతనికిన్= ప్రతివింధ్యునికి; తోడ్పడుటయున్= సాయపడగా; మనవారలు= మన సైనికులు; విచ్చి= చెల్లాచెదరై; వెన్ను+ఇచ్చి= వెనుకకు మరలి; పఱచిరి= పారిపోయారు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; అశ్వత్థామ భీమసేనుల= అశ్వత్థామయొక్క భీమునియొక్క; సంగ్రామంబు= యుద్ధం; భీమంబు+ అయి= భయంకరమై; చెల్లెన్= నడచింది; అందున్= ఆ యుద్ధంలో.

తాత్పర్యం: ఇట్లా చిత్రుడి సంహారం చూశారు మన సైనికులు. వెంటనే ప్రతివింధ్యుడి మీద దాడిచేసి ఎన్నో శస్త్రాస్త్రాలు ప్రయోగించారు. అతడు చిన్నవాడయినా సామర్థ్యం తక్కువలేదు కనుక, రథంమీద నుండి నేలకు దూకి, ధనుష్టంకారంతో ఆకాశాన్ని నింపివేస్తూ బాణవర్షం కురిపించాడు. అంతలో పాండవసైనికులు అతివేగంతో అతడివద్దకు వచ్చి సాయపడ్డారు. మనవారు వెనుదిరిగి చెల్లాచెదరై పారిపోయారు. ఇక అశ్వత్థామ భీమసేనుల యుద్ధం చూడ భయంకరంగా నడిచింది. ఆ యుద్ధంలో - (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **గురుపుత్త్రుఁడు దొంబది శిత । శరములఁ బావని రథంబు సంవృతముగఁ జే**
సె రయం బారఁగ సాయక । పరంపరలు వఱపె నతనిపై నతఁ డలుకన్. **102**

ప్రతిపదార్థం: గురుపుత్రుఁడు= అశ్వత్థామ; తొంబది= తొంభై; శితశరములన్= వాడిబాణాలతో; పావని రథంబు= వాయుపుత్రుడైన భీముని తేరు; సంవృతముగన్+చేసెన్= కప్పబడినదిగా చేశాడు; అతఁడు= భీమసేనుడు; అలుకన్= కోపంతో; రయంబు+ఆరఁగన్= వేగం ఒప్పగా; అతనిపైన్= అశ్వత్థామపై; సాయక పరంపరలు= అమ్ముల వరుసలు; పఱపెన్= ప్రసరింపజేశాడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ తొంభై పదునైన బాణాలు ప్రయోగించి భీముడి తేరు కప్పివేశాడు. భీముడు కోపంతో, వేగంతో అశ్వత్థామ మీద శర పరంపర ప్రసరింపజేశాడు.

వ. **వాని మగిడించి.** **103**

తాత్పర్యం: ఆ బాణాలను తిరుగగొట్టి.

క. **అనిలజుఫాలము గురునం । దనుఁడు పటు ప్రదరకీలితము సేయుడు నా**
తని నిటలంబున నతఁ డే । పున బాణత్రయము నాటె భూవరముఖ్యా! **104**

ప్రతిపదార్థం: భూవరముఖ్యా!= భూపతులలో శ్రేష్ఠుడవయిన ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! గురునందనుఁడు= కౌరవపాండవ గురువైన ద్రోణాచార్యుని పుత్రుడయిన అశ్వత్థామ; అనిలజు= వాయుపుత్రుడయిన భీమునియొక్క; ఫాలము= నొసటిని;

పటు= గట్టిదైన; ప్రదర= చీల్చేబాణంచేత; కీలితము= దిగబడినదిగా; చేయుడున్= చేసిన తరువాత; అతఁడు= భీమసేనుడు; ఏపునన్= పౌరుషంతో; ఆతని= అశ్వత్థామయొక్క; నిటలంబునన్= నొసట; బాణత్రయము= మూడుబాణాలు; నాటెన్= దిగగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: రాజోత్తమా! అశ్వత్థామ భీముడి నొసట గట్టి బాణం దిగేటట్లు కొట్టాడు. వెంటనే భీముడు పౌరుషంతో అశ్వత్థామ నొసట మూడు బాణాలు దిగగొట్టాడు.

వ. **మఱియును.** **105**

తాత్పర్యం: మళ్ళీ.

చ. **గురుసుతభీమసేను లతి ఘోరవిధంబులఁ బోరి యొండొరుం**
దెరలుపలేని సామ్యమున దీపితులై లయకాల విస్ఫుర
త్తరణియుగంబుఁబోలె శరధామ సమగ్రతఁ బ్రజ్వరిల్లి యొ
ప్పిరి రథ చిత్రచారులఘు భీషణసంచరణంబు లొప్పఁగన్. **106**

ప్రతిపదార్థం: గురుసుత, భీమసేనులు= అశ్వత్థామ, భీముడు; అతి= మిక్కిలి; ఘోర= భయంకరమైన; విధంబులన్= పద్ధతులతో; పోరి= యుద్ధంచేసి; ఒండు+ఒరున్= ఒకరు మరొకరిని; తెరలుపలేని= అతిశయింపలేని; సామ్యమునన్= సమానతతో; దీపితులు+ఐ= ప్రకాశించినవారై; శరధామ= బాణముల తేజస్సుయొక్క; సమగ్రతన్= సంపూర్ణతచేత; ప్రజ్వరిల్లి= ప్రకాశించి; రథ= రథాలయొక్క; చిత్ర= వింతలైన; చారు= అందమైన; భీషణ= భయంకరమైన; సంచరణంబులు= సంచారములు; ఒప్పఁగన్= అందగింపగా; లయకాల= ప్రళయకాలంలో; విస్ఫురత్= మిక్కిలి ప్రకాశిస్తున్న; తరణి= సూర్యులయొక్క; యుగంబున్+ పోలెన్= జంటలా; ఒప్పిరి= వెలిగారు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామా భీముడూ మహాభయంకరంగా పోరాడారు. ఒకరినొకరు మించలేని సమానత్వంతో ప్రకాశించారు. ఇద్దరూ ప్రయోగించే బాణాలు పరిపూర్ణ కాంతులు ప్రసరింపజేస్తున్నాయి. ఇద్దరి రథాలూ అందంగా, భయంకరంగా చిత్రవిచిత్రంగా నడుస్తున్నాయి. అందువలన వారు ప్రళయకాలంలోని ఇద్దరు సూర్యులవలె ప్రకాశించారు.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

తే. **వారి వీక్షించి ఖచరులు పోరు లెందుఁ । జూడమే? దీని కెన యని యడఁగలదె?**
కలుగ వింకను వీరలబలముఁ జలము । నలవు వెరవు నిట్లుండునే? యనుచునుండ. **107**

ప్రతిపదార్థం: ఖచరులు= ఆకాశసంచారులు; వారిన్= అశ్వత్థామ భీములను; వీక్షించి= చూచి; పోరులు= యుద్ధాలు; ఎందున్= ఎక్కడా; చూడము+ఏ?= మనము చూడలేదా?; దీనికిన్= ఈ యుద్ధానికి; ఎన= సాటి అయిన; అని= యుద్ధం; ఆడన్= చెప్పటానికి; కలదు+ఎ?= ఉన్నదా?; ఇంకను= రానున్న కాలంలో; కలుగవు= (ఇట్టి యుద్ధాలు) సంభవింపబోవు; వీరల= ఈ యిద్దరియొక్క; బలమున్= శరీరశక్తీ; చలమున్= పట్టుదలా; అలవు= నేర్పూ; వెరవు= ఉపాయమూ; ఇట్లు+ఉండును+ ఏ?= ఈ రీతిగా ఉంటాయా?; అనుచున్= అని పలుకుతూ; ఉండన్= ఉండగా.

తాత్పర్యం: భీమాశ్వత్థామలను చూచి ఆకాశసంచారులు ఇట్లా అనుకొన్నారు. 'మనం యుద్ధాలను ఎన్నిచోట్ల చూడలేదు? వాటిలో ఏదైనా ఒకటి దీనితో పోలునని చెప్పటానికి ఉన్నదా? ఇకముందు కూడా వీరి బలగర్వాలూ, నేర్పులూ, పట్టుదలలూ ఈ విధమైనవి ఉంటాయా?' అని పలుకుతూ ఉండగా.

ఉ. ఒండొరు కేతువుల్ దునిమి యొండొరుసూతుల నొంచి యేపుమై
నొండొరు తేరివాహముల యు బ్బడఁగించి నిశాతవిస్ఫుర
త్కాండచయంబు లొండొరులకాయములన్ వడిఁ గ్రుచ్చి వ్రాలి ర
ప్పాండుసుతుండుఁ గుంభజునిపట్టియు మూర్ఛలు దమ్ముఁ గ్రమ్మినన్. 108

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాండు సుతుండున్= ఆ పాండురాజు కుమారుడైన భీముడు; కుంభజుని పట్టియున్= కలశ సంభవుడైన ద్రోణుని కుమారుడైన అశ్వత్థామ; ఒండు+ఒరు= ఒకరు మరొకరి; కేతువుల్= జెండాలు; తునిమి= నరికి; ఒండు+ఒరు= ఒకరు మరొకరి; సూతులన్= సారథులను; నొంచి= నొప్పించి; ఏపుమైన్= విజృంభణంతో; ఒండు+ఒరు= ఒకరు మరొకరి; తేరి వాహముల= రథపు గుఱ్ఱాలయొక్క; ఉబ్బు+అడఁగించి= పొంగు అణచి, బాధకలిగించి; నిశాత= వాడియైన; విస్ఫురత్= బాగా మెరుస్తున్న; కాండ= బాణాలయొక్క; చయంబులు= సముదాయాలను; ఒండొరుల= ఒకరు మరొకరియొక్క; కాయములన్= శరీరాలలో; వడిన్= వేగంతో; క్రుచ్చి= నాటి; మూర్ఛలు= సొమ్ములు; తమ్మున్= తమను; క్రమ్మినన్= ఆవరింపగా; వ్రాలిరి= ఒరిగినారు.

తాత్పర్యం: భీముడూ అశ్వత్థామా ఒకరి జెండా ఒకరు పడగొట్టారు. ఒకరి సూతుడి నొకరు బాధించారు. ఒకరి రథాశ్వాల ఊపును మరొకరు అణగగొట్టారు. ఒకరి దేహంలో మరొకరు పదునైన మెరుస్తున్న బాణాలు నాటి సొమ్మసిల్లి ప్రక్కకు ఒరిగారు.

వ. ఇట్లు రథంబులపై నొఱగి మూర్ఛిల్లిన. 109

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇట్లా; రథంబులపైన్= తేరులపై; ఒఱగి= వ్రాలి; మూర్ఛిల్లినన్= సొమ్మసిల్లగా.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా రథాలమీద ఒరిగి సొమ్మసిల్లగా.

క. అనిలజు సారథియును గురు । తనయుని రథచోదకుఁడు నతని నాతనినిం
గొని యుల్లంబుల బలితపు । దునుకు సొరఁగ ననికిఁ దొలఁగఁ దోలిరి రథముల్. 110

ప్రతిపదార్థం: అనిలజు= వాయుపుత్రుడైన భీమునియొక్క; సారథియును= సూతుడు; గురుతనయుని= గురువైన ద్రోణుని కుమారుడైన అశ్వత్థామయొక్క; రథచోదకుఁడున్= రథం తోలేవాడు; ఉల్లంబులన్= తమ మనస్సులలో; బలితము= బలమైన; దునుకు= బాధ; చొరఁగన్= ప్రవేశింపగా; అతనిన్= భీమునీ; ఆతనిన్= అశ్వత్థామను; కొని= తీసికొని; అనికిన్= యుద్ధంనుంచి; తొలఁగన్= తప్పిపోయేటట్లు; రథముల్= తేరులు; తోలిరి= నడిపించుకుపోయారు.

తాత్పర్యం: భీముడియొక్క సూతుడు, అశ్వత్థామ యొక్క సారథీ తమ మనస్సులలో బలమైన బాధ ప్రవేశించగా - భీముడిని, అశ్వత్థామను తీసికొని యుద్ధంనుండి తప్పించి రథాలను నడిపించుకొనిపోయారు.

విశేషం: ఇక్కడ ఉస్మానియా సంశోధిత భారతం 'బలితపుఁదునుకు' అన్న పాఠం గ్రహించింది. అపుడు అది 'తునుకు' కావాలి. కాని శ.ర; సూ.ని.లు 'తునుకు' ఈ సందర్భానికి తగిన అర్థం ఇవ్వలేదు. శ.ర. దునుకు అనే పదానికి బాధ అనే అర్థం ఇచ్చింది. సూ.ని. దునుకు అనే పదానికి భయం అనే అర్థం ఇచ్చి దానికి నిర్వాహకంగా ఈ పద్యాన్నే ఉదాహరించింది. శ.ర. మరొక పద్యాన్నీ ఉదాహరించింది కాని, దానికి బాధ అన్న అర్థాన్ని కుండలీకరించి చెప్పింది. ఈ దునుకుకు తమిళ పర్యాయం తునుక్కు అనీ పేర్కొన్నది.

ఉ. క్రీడితనూజుఁడైన శ్రుతకీర్తియు శల్యుఁడు నేచి దిక్కుల
ల్లాడఁగఁ బోరుచో శరము లాఱుయిదుల్ శ్రుతకీర్తి శల్యుమై
గాఁడఁగ నేయ మూఁడు పటుకాండము లాతని మేనఁ గ్రుచ్చి సం
తాడితుఁ జేసె సూతు నిశితప్రదరంబున నాతఁ డుద్ధతిన్. 111

ప్రతిపదార్థం: క్రీడి= కిరీటి, అర్జునుని; తనూజుఁడు= కుమారుడు; ఐన= అయినట్టి; శ్రుతకీర్తియున్= శ్రుతకీర్తి అనే పేరుగల ద్రౌపదీ పుత్రుడూ; శల్యుఁడున్= మద్రరాజూ; ఏచి= విజృంభించి; దిక్కులు= దిశలు; అల్లాడఁగన్= వణకగా; పోరుచోన్= యుద్ధంచేసే సమయంలో; శ్రుతకీర్తి= అర్జున పుత్రుడు; ఆఱు+అయిదుల్= ముప్పై; శరములు= బాణాలు; శల్యుమైన్= మద్రరాజు దేహం; గాఁడఁగన్= గాయపడేటట్లుగా; ఏయన్= ప్రయోగింపగా; ఆతడు= శల్యుడు; మూఁడు= త్రిసంఖ్యగల; పటు= గట్టి; కాండములు= బాణాలు; అతనిమేనన్= శ్రుతకీర్తి శరీరంలో; క్రుచ్చి= దింపి; ఉద్ధతిన్= గర్వంతో; సూతున్= సారథిని; నిశిత= వాడియైన; ప్రదరంబునన్= చీల్చే బాణంతో; సంతాడితున్+చేసెన్= గట్టిగా కొట్టబడిన వానినిగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: ద్రౌపదికీ అర్జునుడికీ జన్మించిన కుమారుడు శ్రుతకీర్తి, శల్యుడు విజృంభించి యుద్ధం చేస్తుంటే దిక్కులు కంపించిపోయాయి. అపుడు శ్రుతకీర్తి శల్యుడి శరీరం చీలిపోయేటట్లు ముప్పై బాణాలు ప్రయోగించాడు. శల్యుడు గర్వంతో మూడు బాణాలు శ్రుతకీర్తి శరీరంలో నాటి, ఒకదానితో సూతుడిని గట్టిగా కొట్టాడు.

చ. నరతనయుండు దత్తనువు నాటఁగఁ దొమ్మిదియమ్ములేసి స
త్వరముగ సూతునంగమున వాలికతూపులు మూఁడు నాటి ని
ష్ఠురశరపంచకస్ఫురణ సూపినఁ గోప మెలర్ప నమ్మహీ
శ్వరుఁడు గడంగి విల్ దునిమి సప్తశరంబుల నొంచె నాతనిన్. 112

ప్రతిపదార్థం: నర= అర్జునుని; తనయుండు= కుమారుడైన శ్రుతకీర్తి; తద్= ఆ శల్యునియొక్క; తనువున్= శరీరాన్ని; నాటఁగన్= గ్రుచ్చుకొనేటట్లుగా; అమ్ములు= బాణాలు; ఏసి= ప్రయోగించి; సత్వరముగన్= వేగంతో; సూతు+అంగమునన్= సారథి శరీరంలో; వాలిక= పదునైన; తూపులు= బాణాలు; మూఁడు= మూడింటిని; నాటి= గ్రుచ్చి; నిష్ఠుర= కఠినమైన; శర= అమ్ములయొక్క; పంచక= ఐదింటియొక్క; స్ఫురణ= మెరవటం; చూపినన్= ప్రదర్శింపగా; ఆ+మహీ+ఈశ్వరుడు= ఆ భూపతి; కోపము= అలుక; ఎలర్పన్= అధికంకాగా; కడంగి= ప్రయత్నించి; విల్= ధనుస్సు; తునిమి= ఖండించి; ఆతనిన్= శ్రుతకీర్తిని; సప్తశరంబులన్= ఏడు బాణాలతో; నొంచెన్= నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: శ్రుతకీర్తి శల్యుడి శరీరంలో తొమ్మిది అమ్ములు గ్రుచ్చాడు. వేగంతో సారథి శరీరంలో మూడు బాణాలు గ్రుచ్చి మళ్ళీ ఐదు గట్టి బాణాలు ప్రయోగించాడు. దానితో మద్రరాజుకు కోపం వచ్చి అతడి విల్లు విరుగగొట్టి ఏడు బాణాలతో అతడిని నొప్పించాడు.

వ. అట్టియెడ. 113

ప్రతిపదార్థం: అట్టి= అటువంటి; ఎడన్= సమయంలో.

తాత్పర్యం: అటువంటి సమయంలో.

సీ. వేఱొక్క విల్లెత్తి వివ్వచ్చుకొడుకు కఱు । వదినాలుగమ్ములు వఱపె మద్ర
పతిమేన నతఁడు దొంబదితూపు లడరించి । యేసె నవ్వీరు శరాసనంబు
ఖండంబులుగ వాఁడు గం డడంగక గద । వైచినఁ బొడిసేసి యేచి శక్తి
నిగిడింపఁ దునుమాడె నిశితభల్లంబునఁ । ద్రుంచెఁ దదీయ సూతుని శిరంబు

ఆ. వాయుజవములైన వాహంబు లప్పుడు । గలఁగి యరద మనికిఁ దొలఁగ నీడ్చెఁ
దెఱపిగాంచి శల్యుఁ డతిముతిఁ జొచ్చిక । లంచెఁ బాండు సుతుబలంబు నధిప! 114

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; వివ్వచ్చు= బీభత్సునియొక్క, అర్జునునియొక్క; కొడుకు= కుమారుడు శ్రుతకీర్తి; మద్రపతిమేనన్= మద్రరాజైన శల్యుని దేహంలో; అఱువదినాలుగు; అమ్ములు= బాణాలు; వఱపెన్= ప్రయోగించాడు; అతఁడు= శల్యుడు; తొంబది= తొంభై; తూపులు= బాణాలు; అడరించి= ప్రయోగించి; ఆ+వీరు= ఆ శూరుడైన శ్రుతకీర్తియొక్క; శరాసనంబు= ధనుస్సు; ఖండంబులుగన్= ముక్కలయ్యేటట్లుగా; ఏసెన్= కొట్టాడు; వాఁడు= శ్రుతకీర్తి; గండు+అడంగక= బలాన్ని కోల్పోక; గద= గుదియ; వైచినన్= విసరగా; పొడి+చేసి= (శల్యుడు) దానిని చూర్ణంచేసి; ఏచి= (శ్రుతకీర్తి) విజృంభించి; శక్తిన్= ఈటెను; నిగిడింపన్= ప్రయోగించగా; తునుము+ఆడెన్= (శల్యుడు) దానిని ముక్కలు చేశాడు; (ఇంకా) నిశిత= వాడియైన; భల్లంబునన్= బాణంతో; తదీయ= శ్రుతకీర్తియొక్క; సూతుని= సారథియొక్క; శిరంబున్= శిరస్సును; త్రుంచెన్= నరికాడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; వాయుజవములు+ఐన= వాయువేగంకల; వాహంబులు= (శ్రుతకీర్తియొక్క) గుర్రాలు; కలఁగి= కలతచెంది; అరదము= రథాన్ని; అనికిన్= యుద్ధానికి; తొలఁగన్= తొలగునట్లుగా; ఈడ్చెన్= లాక్కొనిపోయాయి; శల్యుఁడు= మద్రరాజు; తెఱపి= ఎడము; కాంచి= చూచి; అతిముతిన్= వెంటనే; చొచ్చి= ప్రవేశించి; పాండు= పాండురాజుయొక్క; సుతు= కుమారుడైన యుధిష్ఠిరుని యొక్క; బలంబున్= సైన్యాన్ని; కలంచెన్= సంక్షోభపరచినాడు.

తాత్పర్యం: శ్రుతకీర్తి మరొక ధనుస్సు తీసికొన్నాడు. శల్యుడి శరీరంలో అరవైనాలుగు బాణాలు గ్రుచ్చాడు. శల్యుడు తొంభై బాణాలు ప్రయోగించి ఆ వీరుడి ధనుస్సు విరుగగొట్టాడు. శ్రుతకీర్తి బలహీనపడకుండా, గద ప్రయోగించాడు. శల్యుడు దానిని చూర్ణం చేశాడు. శ్రుతకీర్తి శక్తిని ప్రయోగించాడు. శల్యుడు దానిని ముక్కలు చేసి అతడి సారథి శిరస్సు నరికాడు. శ్రుతకీర్తి గుర్రాలు అసలే వాయువేగం కలవి. అందులో బెదిరాయి. కనుక రథాన్ని యుద్ధానికి దూరంగా లాగుకొనిపోయాయి. శల్యుడు సందు చూచుకొని వేగంగా ధర్మరాజు సైన్యంలోనికి ప్రవేశించి దానిని సంక్షోభపెట్టాడు.

సీ. కమలాకరము లీలఁ గలఁచి యాడెడు గంధ । దంతావళము సముద్దండతయును
దరమిడి మృగసముత్కరము ఘోరంబుగా । వధియించు కంఠీరవంబు నేపు
నీరసారణ్యంబు నిర్భరాటోపతఁ । గాల్చు దావాగ్ని యుగ్రక్రమంబుఁ
బ్రకటవిక్రాంతిఁ బురత్రయంబును సమ । యించు ఫాలాక్షుని యేడ్తెఱయును

ఆ. బోల్పఁ బట్టునయ్యె భుజగర్వ శౌర్య । ప్రతాపదుర్దమప్రకోపములకు
మద్రవిభుఁడు గోలుమసఁగి శాత్రవసైన్య । హననకేలి సలుపునవసరమున. 115

ప్రతిపదార్థం: మద్రవిభుఁడు= మద్రరాజు శల్యుడు; కోలుమసఁగి= మిక్కిలి విజృంభించి; శాత్రవ= శత్రువులదైన; సైన్య= సైన్యంయొక్క; హననకేలి= చంపటమనే క్రీడ; సలుపు= చేసే; అవసరమునన్= సమయంలో; భుజగర్వ= బాహువుల దర్పానికీ; శౌర్య= పరాక్రమానికీ; ప్రతాప= ఇతరులను కాల్చినట్లు బాధింపగల శక్తికీ; దుర్దమ= అణపరాని; ప్రకోపములకున్= మహాక్రోధానికీ; పోల్పన్= పోల్చేటందుకు (వరుసగా); కమలాకరమున్= పద్మాలకు పుట్టిల్లయిన సరస్సును; లీలన్= విలాసంతో; కలఁచి= సంక్షోభపరచి; ఆడెడు= క్రీడించే; గంధ= మదించిన; దంతావళము= ఏనుగుయొక్క; సముద్దండతయును= మిక్కిలి భయంకరత్వమూ; తరము+ఇడి= వరుసగా; మృగ= లేళ్ళయొక్క; సముత్కరమున్= మందను; ఘోరంబుగాన్= భయంకరంగా; వధించు= సంహరించే; కంఠీరవంబు= సింహంయొక్క; ఏపున్= విజృంభణమూ; నిర్+రస+అరణ్యంబునన్= ఎండుటడవిని; నిర్భర= నిండైన; ఆటోపతన్= సంరంభంతో; కాల్చు= తగులబెట్టే; దావ+అగ్ని= కార్చిచ్చుయొక్క; ఉగ్రక్రమంబున్= తీక్ష్ణమైన, వేగమైన గమనమూ; ప్రకట విక్రాంతిన్= అధికమైన విక్రమంతో; పురత్రయంబును= మూడు పట్టణాలనూ; సమయించు= నశింపజేసే; ఫాలాక్షు= నిటాలాక్షుడైన ఈశ్వరునియొక్క; ఏడ్తెఱయును= విజృంభణమూ; పట్టున్+అయ్యె= స్థానమయ్యాయి.

తాత్పర్యం: శల్యుడు బాగా విజృంభించి శత్రుసైన్యసంహారం ఒక ఆటవలె చేస్తున్నాడు. అప్పటి అతడి బాహుగర్వానికి పద్మాలున్న సరస్సును విలాసంతో సంక్షోభపరుస్తున్న మదపుటేనుగు భయంకరత్వం సాటివస్తుంది. పరాక్రమానికి వరసపెట్టి లేళ్ళమందను భీకరంగా సంహరిస్తున్న సింహంయొక్క విజృంభణం పోలికకు వస్తుంది. ప్రతాపానికి ఎండిపోయిన అడవిని సంపూర్ణ సంరంభంతో తగులబెట్టుతున్న దావానల శీఘ్రగమనం సరి అవుతుంది. అణపరాని క్రోధానికి అధిక పరాక్రమంతో త్రిపురనాశనం చేస్తున్న నిటలాక్షుడి విజృంభణం సమానమవుతుంది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. యథాసంఖ్యం.

దుశ్శాసనుఁడు సహదేవునితో యుద్ధంబు సేసి మూర్ఛిల్లుట (సం. 8-17-30)

ఉ. ధీరజనోత్తముండు సహదేవుఁడు మైగలి దుస్ససేనుఁడున్
వీరులు పిచ్చలింపఁ బ్రజ వి న్నద్రువం బొరినార్వఁ బోరుచో
వారక సాయకత్రయము వాఁడిమి నయ్యువరాజు నొంచె వి
స్తార మనోజ్ఞహారలసితంబగు నా ఘనబాహువక్షముల్. 116

ప్రతిపదార్థం: ధీర= ఎట్టిపరిస్థితులలోనూ కలతచెందని; జన= జనులలో; ఉత్తముండు= శ్రేష్ఠుడైన; సహదేవుఁడు= మాద్రి చిన్నకొడుకు; మైగలి= శూరుడైన; దుస్ససేనుఁడున్= దుశ్శాసనుడును; వీరులు= ధైర్యము కలవారు; పిచ్చలింపన్= ప్రశంసింపగా; ప్రజ= జనం; విన్ను+అద్రువన్= ఆకాశం బ్రద్దలయ్యేటట్లు; పొరిన్= అధికముగా; ఆర్వన్= అరవగా; పోరుచోన్= యుద్ధంచేసేటప్పుడు; ఆ+యువరాజున్= ఆ కౌరవ యువరాజైన దుశ్శాసనుడు; వారక= అడ్డులేకుండా; సాయకత్రయము= మూడు బాణాలయొక్క; వాఁడిమిన్= తీక్ష్ణతచేత; విస్తార= విశాలమైన; మనోజ్ఞ= మనోహరమైన; హార= ముత్యాలపేరులచేత; లసితంబు+అగు= విలసితమైన; ఆ ఘనబాహు= ఆతని గొప్పవైన బాహువులను; వక్షమున్= వక్షఃస్థలాన్నీ; నొంచెన్= నొప్పించాయి.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in
www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: ధీరులలో ఉత్తముడు సహదేవుడు. శూరుడు దుశ్శాసనుడు. వీరిద్దరూ యుద్ధంచేస్తుంటే ధీరులు ప్రశంసిస్తున్నారు. జనం ఆకాశం బ్రద్దలయ్యేటట్లు అరుస్తున్నారు. అపుడు దుశ్శాసనుడు మూడు బాణాల నైశిత్యంతో విశాలమైన, హారాలంకృతమైన సహదేవుడి బాహువులనూ వక్షఃస్థలాన్నీ నొప్పించాడు.

చ. **ధృతి వొగడొందనేచి సహదేవుఁడు నీసుతు శాతదీప్త స**
ప్తతి శరవిద్ధుఁ జేసి వడిఁ దద్రథచోదకు మార్గణత్రయా
హతుఁడుగఁ జేయ నల్గి వెస నాతని చాపము ద్రుంచి యాతఁ డు
ద్ధతి యలరంగ డెబ్బది శితప్రదరంబుల మేను నొంచినన్. **117**

ప్రతిపదార్థం: సహదేవుఁడు= మాద్రి చిన్నకొడుకు; ధృతి= ధైర్యం; పొగడు+ఒందన్= ప్రశంసనందగా; ఏచి= విజృంభించి; నీ సుతున్= నీ కుమారుడైన దుశ్శాసనుని; శాత= పదునైన; దీప్త= మెరుస్తున్న; సప్తతి= డెబ్బై; శర= అమ్ములచేత; విద్ధున్= కొట్టబడినవానిని; చేసి= ఒనరించి; వడిన్= వేగంతో; తద్+రథ= అతని రథంయొక్క; చోదకున్= త్రోలేవానిని, సారథిని; మార్గణత్రయ= బాణాలయొక్క మూటిచేత; మూడుబాణాలచేత; ఆహతు(డు+కన్)= అన్నివైపులగొట్టబడిన వానినిగా; చేయన్= చేయగా; ఆతఁడు= దుశ్శాసనుడు; అల్గి= కోపించి; వెసన్= వడిగా; ఆతని= సహదేవునియొక్క; చాపము= ధనుస్సు; త్రుంచి= విరిచి; ఉద్ధతి+అలరంగన్= గర్వం ఒప్పగా; డెబ్బది= డెబ్బై; నిశిత= వాడియైన; ప్రదరంబులన్= బాణాలచేత; మేను= శరీరం; నొంచినన్= నొప్పింపగా.

తాత్పర్యం: సహదేవుడు తన ధైర్యాన్ని అందరూ ప్రశంసించే విధంగా విజృంభించాడు. పదునెక్కి మెరుస్తున్న డెబ్బై బాణాలతో దుశ్శాసనుడిని కొట్టాడు. మరి మూడు బాణాలతో అతడి సారథిని ముందూ అటూ ఇటూ కొట్టాడు. అందుకు దుశ్శాసనుడికి కోపం వచ్చి అతడి ధనుస్సు విరుగగొట్టాడు. సహదేవుడు కూడ గర్వంతో తానూ డెబ్బై బాణాలు ప్రయోగించి అతడి దేహం నొప్పించాడు. అప్పుడు.

సీ. **నకులానుజుఁడు గృపాణంబున వైచిన । దుస్సేనుని విల్లు దునియలయ్యె**
నెడ గని యవ్వీరుఁడేచి బల్వింట మం । టలు గ్రమ్మున మ్మేయుటయు నతండు
గడువెస నెత్తిన కరవాలమునఁ ద్రుంచి । యతనిమై లక్షించి యదియ వైవ
నడుమన యాతండు నఱికినఁ బ్రస్ఫీత । చాపంబుగొని చతుష్షష్టి నిశిత

ఆ. **కంకపత్త్రములను గడఁక నయ్యువరాజు । పరఁగఁ జేయుటయును బాండుతనయుఁ**
డడఁచె నొక్కటొకటి నైదైదు తీవ్ర శి । లీముఖముల బాహులీల మెఱయ. **118**

ప్రతిపదార్థం: నకుల+అనుజుఁడు= నకులుని తమ్ముడు సహదేవుడు; కృపాణంబునన్= ఖడ్గముతో; వైచినన్= కొట్టగా; దుస్సేనుని= దుశ్శాసనునియొక్క; విల్లు= ధనుస్సు; తునియలు+అయ్యెన్= ముక్కలయ్యెను; ఆ+వీరుడు= ఆ ధైర్యం కలవాడు, సహదేవుడు; ఏచి= రేగి; ఎడ= సందు; కని= చూచి; బలు+వింటన్= పెద్ద ధనుస్సునుండి; మంటలు= జ్వాలలు; క్రమ్ము= వ్యాపింపజేసే; అమ్ము= బాణం; ఏయుటయున్= ప్రయోగింపగా; అతండు= దుశ్శాసనుడు; కడున్= మిక్కిలి; వెసన్= వేగంతో; ఎత్తిన= పైకెత్తిన; కరవాలమునన్= ఖడ్గముతో; త్రుంచి= (ఆ బాణాన్ని) నరికి; అదియ= ఆ ఖడ్గానే; అతని= సహదేవునియొక్క; మై= శరీరం; లక్షించి= గురిగా చేసికొని; వైవన్= విసరగా; ఆతండు= సహదేవుడు; నడుమన్+అ= మధ్యనే; నఱికినన్= ఖండింపగా; ఆ+యువరాజు= ఆ దుశ్శాసనుడు; ప్రస్ఫీత చాపంబు= మిక్కిలి బలమైన ధనుస్సు; కొని= తీసుకొని;

చతుః+షష్టి= అరవైనాలుగు; నిశిత= పదునైన; కంకపత్త్రములను= రాపులుగు రెక్కలు కట్టిన బాణాలను; కడఁకన్= పూనికతో; పరఁగన్+చేయుటయున్= ప్రసరింపజేసేసరికి; పాండుతనయుఁడు= పాండురాజు కొడుకైన సహదేవుడు; ఒక్కటిన్+ ఒక్కటిన్= ఒక్కొక్కదానినీ; ఐదు+ఐదు= ఐదేసి; తీవ్ర= వడిగల; శిలీముఖములన్= బాణాలతో; బాహులీల= చేతుల విలాసము; మెఱయన్= ప్రకాశించేటట్లుగా; అడఁచెన్= అణగగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: సహదేవుడు ఖడ్గంతో కొట్టేసరికి దుశ్శాసనుడి ధనుస్సు ముక్కలయింది. ఆ సందు చూచుకొని సహదేవుడు విజృంభించి మంటలు క్రక్కే బాణం ప్రయోగించాడు. దుశ్శాసనుడు దానిని విచ్చిన కత్తితో నరికి సహదేవుడి శరీరం గురిచేసి ఆ ఖడ్గాన్నే విసిరాడు. సహదేవుడు దానిని నడుమనే ముక్కలు చేశాడు. అపుడు దుశ్శాసను డొక పెద్దవిల్లు తీసికొని అరవైనాలుగు రాపులుగు రెక్కలు కట్టిన బాణాలు సహదేవుడిమీద ప్రయోగించాడు. సహదేవుడా బాణాలలో ఒక బాణానికి ఐదేసి బాణాలు, అంటే మూడువందల ఇరవై బాణాలు ప్రయోగించి తన బాహువుల విలాసం ప్రకాశించేటట్లు వాటిని అణగగొట్టాడు.

వ. **ఇట్లు విక్రమవిజృంభితుండై సహదేవుండు శతశాత శిలీముఖంబు లడరించిన.** **119**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; సహదేవుండు= సహదేవుడు; విక్రమ= పరాక్రమంచేత; విజృంభితుండై= విజృంభించినవాడై; శతశాత= నూరు పదునైన; శిలీముఖంబులు= బాణాలు; అడరించినన్= ప్రయోగింపగా.

తాత్పర్యం: సహదేవు డిట్లా పరాక్రమంతో విజృంభించి పదునైన నూరు బాణాలు ప్రయోగించేసరికి.

చ. **రయమున వాని నన్నిటి శరత్రితయంబునఁ ద్రుంచి సాయక**
ద్వయమున నాతనిం బటునవప్రదరంబుల సారథిన్ భవ
త్ప్రియతనయుండు నొంచి దివి దీటుకొనంగఁ జెలంగి యార్వ న
త్యయసమవర్తిచాడ్పున నతం డుదితభ్రుకుటావిలాసుఁడై. **120**

ప్రతిపదార్థం: భవత్= నీ యొక్క; ప్రియతనయుండు= ముద్దులకొడుకు దుశ్శాసనుడు; రయమునన్= వేగముతో; వానిన్= ఆ బాణాలను; అన్నిటిన్; శరత్రితయంబునన్= బాణాలు మూటితో; మూడు బాణాలతో; త్రుంచి= నరికి; సాయక ద్వయమునన్= బాణాల జంటతో; ఆతనిన్= సహదేవుని; పటు= గట్టివైన; నవ= తొమ్మిదైన; ప్రదరంబులన్= బాణాలతో; సారథిన్= అతని సూతునీ; నొంచి= నొప్పించి; దివిన్= ఆకాశంలో; దీటుకొనంగన్= నిండేటట్లు; చెలంగి= విజృంభించి; ఆర్వన్= అరవగా; అతండు= సహదేవుడు; అత్యయ= ప్రళయకాలంలోని; సమవర్తి= యముని; చాడ్పునన్= విధంగా; ఉదిత= పుట్టిన; భ్రుకుటీ= బొమముడియొక్క; విలాసుఁడు+ఐ= అందం కలవాడై.

తాత్పర్యం: నీ ముద్దుల కొడుకు దుశ్శాసనుడు వేగంతో వాటినన్నింటనీ మూడు బాణాలతో విరుగగొట్టాడు. రెండు బాణాలతో సహదేవుడినీ, తొమ్మిది బాణాలతో అతడి సారథినీ నొప్పించి విజృంభించి ఆకాశమంతా నిండేటట్లు పెద్దగా అరిచాడు. అపుడు సహదేవుడు కనుబొమలు ముడిచి ప్రళయకాల యముడివలె. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. పటునారాచము దీప్తిజాలము నభోభాగంబునం బర్వ ను
త్కట వేగంబున నేయఁ గంకటము వక్షఃపీఠముం దూఱి నె
త్తుటి పొం దేమియు లేక యుచ్చి చనినం దూగాడి యాతండు వ్రా
లుటయుం దేరు దొలంగ సూతుఁడు భయాలోలాకృతిం దోలినన్. 121

ప్రతిపదార్థం: పటు= బలమైన; నారాచము= బాణం; దీప్తిజాలము= (దాని) కాంతిపుంజం; నభః= ఆకాశంయొక్క; భాగంబునన్= ప్రదేశంలో; పర్వన్= వ్యాపించేటట్లు; ఉత్కట= అధికమైన; వేగంబునన్= వడితో; ఏయన్= ప్రయోగింపగా; (అది) కంకటమున్= కవచాన్నీ; వక్షః పీఠమున్= పీటలా విశాలమూ, కఠినమూ అయిన రొమ్ములో; తూఱి= ప్రవేశించి; నెత్తుటి= రక్తంయొక్క; పొందు= చెలిమి; ఏమియున్= ఏమీ, బొత్తిగా; లేక= లేకుండా; ఉచ్చి= చీల్చుకొని; చనినన్= పోగా; ఆతండు= దుశ్శాసనుడు; తూగు+ఆడి= తూలి; వ్రాలుటయున్= ఒరగినందువల్ల; సూతుఁడు= అతని సారథి; భయ= జడుపుచేత; ఆలోల= సంపూర్ణంగా వణకుతున్న; ఆకృతిన్= రూపంతో; తేరు= రథాన్ని; తొలంగన్= యుద్ధభూమినుంచి తప్పుకొనేట్లు; తోలినన్= నడిపించుకొని పోగా.

తాత్పర్యం: కాంతిపుంజం ఆకాశప్రదేశంలో వ్యాపించేటట్లుగా ఒక గట్టిబాణం మహావేగంతో ప్రయోగించాడు. అది దుశ్శాసనుడి కవచాన్నీ, పీటవలె గట్టిగా విశాలంగా ఉన్న రొమ్మునూ చీల్చుకొని నెత్తురు కొంచెమైనా అంటకుండా వెళ్ళిపోయింది. ఆ దెబ్బకు దుశ్శాసనుడు ఊగిపోయి సొమ్మసిల్లి ఒరిగిపోయాడు. వెంటనే సారథి భయంతో నిలువెల్లా వణికిపోతూ యుద్ధభూమికి దూరంగా రథం తోలుకొని పోగా.

విశేషం: 'నెత్తుటి పొందేమియు లేక' అనటం విశేషం. బాణం చీల్చిన తరువాత రక్తం రావటానికి కొంచెంసేపు పడుతుంది. బాణం ఎంత వేగంతో ప్రవేశించి చీల్చుకొని వెళ్ళిందంటే శరీరభాగం తెగిన తరువాత రక్తం వచ్చి దీనికి తాకే వ్యవధి కూడా లేదన్నమాట. ఇది ఈ సందర్భంలో మూలంలో లేదు కూడా.

క. అమ్మాద్రీపుత్త్రుఁడు వా । లమ్ముల దుశ్శాసనుని మహాసైన్యము రౌ
ద్రమ్ముగఁ గలంచె దివిజ గ । ణమ్ము వినుతిసేయఁ దమమొనలు నలి నార్వన్. 122

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మాద్రీపుత్త్రుఁడు= ఆ మాద్రి కొడుకైన సహదేవుడు; దివిజ= దేవతలయొక్క; గణమ్ము= సమూహం; వినుతి+చేయన్= ప్రశంసింపగా; తమ= పాండవులయొక్క; మొనలు= సేనలు; నలిన్= ఉత్సాహంతో; ఆర్వన్= కేకలు పెట్టగా; దుశ్శాసనుని= దుశ్శాసనునియొక్క; మహాసైన్యమున్= పెద్దసైన్యాన్ని; వాలు+అమ్ములన్= పాడవైన పదునైన బాణాలతో; రౌద్రమ్ముగన్= భయంకరంగా; కలంచెన్= సంక్షోభిల్ల చేశాడు.

తాత్పర్యం: సహదేవుడు పొడవైన పదునైన బాణాలతో దుశ్శాసనుడి పెద్దసైన్యాన్ని కలచివేశాడు. ఆ తీరు చాలా భయంకరంగా ఉన్నది. ఆ పనికి దేవతలు ప్రశంసించారు. పాండవుల సేనలు ఉత్సాహంతో కేకలు పెట్టాయి.

చ. నకులుఁడు సూతపుత్త్రుఁడుఁ బెనఁగునెడన్ నకులుండు సూత పు
త్రకునకు నిట్లనుం దలఁచి దైవము నేఁడు నిజప్రసన్న దృ
ష్టికి ననుఁ బాత్రభూతుఁడుగఁ జేయుట గానఁగ వచ్చె నాదుచూ
డ్కికి నిను గోచరంబుగ ఘటించిన యా చతురత్వసంపదన్. 123

ప్రతిపదార్థం: నకులుఁడున్= మాద్రి పెద్దకుమారుడైన నకులుడు; సూతపుత్త్రుఁడున్= సూతనందనుడైన కర్ణుడు; పెనంగు= పోరాడే; ఎడన్= సమయంలో; నకులుండు= నకులుడు; సూతపుత్రకునకున్= కర్ణునితో; ఇట్లు= ఇలా; అనున్= అన్నాడు; నాదు చూడ్కికిన్= నా దృష్టికి; నినున్= నిన్ను; గోచరంబుగన్= కనిపించేటట్లుగా; ఘటించిన= కూర్చిన; ఆ చతురత్వ= ఆ నేర్పరితనంయొక్క; సంపదన్= సమృద్ధిచేత; నేఁడు= ఈ దినం; దైవము= విధి; నిజ= తనయొక్క; ప్రసన్న= సంతోషించిన, దయకల; దృష్టికిన్= చూపునకు; ననున్= నన్ను; పాత్రభూతుఁడుగన్= అర్హుడైనవానిగా; చేయుట= చేయటం; కానఁగన్= కనిపింపగా; వచ్చెన్= వచ్చింది, కనిపించింది.

తాత్పర్యం: నకులుడూ కర్ణుడూ యుద్ధంచేస్తున్న సమయంలో నకులుడు కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'నా కన్నులకు నీవు కనబడేటట్లుగా తాను చేసిన గొప్పనేర్పువల్ల నేడు దైవం నన్ను తన దయాదృష్టి ప్రసరించటానికి అర్హుడిగా చేయటం కనిపిస్తున్నది.

క. కౌరవ పాండవులకు నీ । వైరము నీ వలనఁ గాదె వచ్చెను నిను మ
ద్ఘోరశరనిహతిఁ బడఁ గ । న్నారఁ గనుంగొనక కోపమాఱునె? యొంటన్? 124

ప్రతిపదార్థం: కౌరవ పాండవులకున్= కౌరవులకూ, పాండవులకూ; ఈ వైరము= ఈ శత్రుత్వం; నీ వలనన్= నీ మూలాన; వచ్చెను కాదు+ఎ= వచ్చింది కదా; మత్= నాదైన; ఘోర= భయంకరమైన; శర= బాణంయొక్క; నిహతిన్= గట్టి దెబ్బతో; పడన్= పడగా; నినున్= నిన్ను; కన్ను+ఆరన్= కన్ను తృప్తిచెందేటట్లుగా; కనుంగొనక= చూడక; కోపము= క్రోధం; ఒంటన్= వేరొకదానితో; ఆఱునె?= తీరుతుందా?

తాత్పర్యం: కౌరవులకూ పాండవులకూ ఈ శత్రుత్వం నీ మూలాననే కదా వచ్చింది. అందువలన నా భయంకరమైన బాణపుదెబ్బకు పడిపోయిన నిన్ను నా కనులారా చూడనిదే, నా కోపం ఇంకొకదానివలన తీరుతుందా?

చ. అనవుడు రాజసూతివి మహాస్త్రవిదుండవు నైన నీకు ని
ట్లనుట దలంప నర్హమగు నైనను జెన్నఁటి పల్కులేల? నె
ట్టన భుజశక్తి మార్తురకడంక యడంచినఁ బల్కు టొప్పుఁగా
క నిలిచి చూపు నీ చలముకల్మియుఁ జేతులబల్మియుం దగన్'. 125

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని పలుకగా (కర్ణుడిలా అన్నాడు:); (నీవు) రాజసూతివి= రాజకుమారుడవు; మహా= గొప్పవైన; అస్త్ర= మంత్ర ప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాలను; విదుండవు= ఎరిగినవాడవు; నీకున్= ఇట్టి నీకు; ఇట్లు= ఇలా; అనుట= పలకటం; తలంపన్= ఆలోచింపగా; అర్హము+అగున్= తగును; ఐనను= అయినప్పటికీ; చెన్నఁటి= వ్యర్థమైన; పల్కులు= మాటలు; ఏల?= ఎందుకు?; నెట్టన= యథార్థంగా; భుజశక్తిన్= బాహుబలంతో; మార్తుర= శత్రువులయొక్క; కడంక= ప్రయత్నాన్ని; అడంచినన్= అణచినట్లైతే; పల్కుట+ఒప్పున్+కాన్= అనదగును గాని; నిలిచి= నిలబడి; నీ చలము కల్మియున్= నీకు పట్టుదల ఉండటాన్నీ; చేతుల= బాహువులయొక్క; బల్మియున్= బలాన్నీ; తగన్= నీ మాటలకు తగునట్లుగా; చూపు= చూపించు.

తాత్పర్యం: నకులుడట్లా అనేసరికి కర్ణుడిట్లా చెప్పాడు: 'నీవు క్షత్రియవంశంలో పుట్టావు. నీకు మహాస్త్రాలు తెలుసు. అందువల్ల నీవిలా అనదగును కాని, పనికిమాలిన మాటలెందుకు? నిజంగా భుజబలంతో నీవు శత్రువుల ప్రయత్నం అణచివేసి అంటే బాగుంటుంది. నిలబడి నీ మాటలకు తగినట్లుగా నీ పట్టుదలా, బాహుబలమూ చూపించుము.'

వ. అని పలికి కర్ణుండు. 126

ప్రతిపదార్థం: అని= ఇట్లా; పలికి= చెప్పి; కర్ణుండు= అంగరాజు కర్ణుడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా పలికి అంగరాజు.

సీ. ఉబ్బి మాద్రీసుతు డెబ్బది మూఁడు దూ । పులఁ గప్పుటయు నతఁ డలిగి యతని
పై డెబ్బది నిశితబాణంబు లేసిన । నా సూతనందనుఁ డక్కుమారు
ధనువు నుగ్గుగఁ జేసి తనువున ముప్పది । కాండముల్ సొనిపిన నొండు విల్లు
గొని డెబ్బదింట నాతని నొంచి మూఁడు మా । ర్గణములు సూతునంగమునఁ బఱపి

తే. భల్లమున విల్లుదునుమాడి యెల్ల జనులు । నద్భుతంబందఁ ద్రిశతసాయకపరీతుఁ
జేసి నకులుండు నిష్ఠురహాస భాసి । తాననాంభోజుఁడై పొలుపారె నధిప! 127

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా! ఉబ్బి= గర్వించి; మాద్రీసుతున్= మాద్రి కొడుకైన నకులుని; డెబ్బది మూఁడు= డెబ్బైమూడు; తూపులన్= బాణాలతో; కప్పుటయున్= కప్పివేయగా; అతఁడు= నకులుడు; అలిగి= కోపించి; అతనిపైన్= కర్ణునిపై; డెబ్బది= డెబ్బై; నిశిత= పదునుగల; బాణంబులు= అమ్ములు; ఏసినన్= ప్రయోగింపగా; ఆ సూతనందనుఁడు= ఆ కర్ణుడు; ఆ+కుమారు= ఆ బాలునియొక్క; ధనువు= విల్లు; నుగ్గుగన్+చేసి= చూర్ణమయ్యేటట్లు చేసి; తనువునన్= నకులుని శరీరంలో; ముప్పది= ముప్పై; కాండముల్= బాణాలు; చొనిపినన్= ప్రవేశపెట్టగా; నకులుండు; ఒండు= మరొక; విల్లు= ధనుస్సు; కొని= తీసికొని; డెబ్బదింటన్= డెబ్బై బాణాలతో; ఆతనిన్= కర్ణుని; నొంచి= నొప్పించి; మూఁడు= మూడైన; మార్గణములు= బాణాలు; సూతు= సారథియొక్క; అంగమునన్= శరీరంలో; పఱపి= చొనిపి; భల్లమునన్= బాణంతో; విల్లు= ధనుస్సును; తునుమాడి= నరికి; ఎల్లజనులు= అందరు ప్రజలు; అద్భుతంబు= ఆశ్చర్యం; అందన్= పొందేటట్లుగా; త్రిశత= మూడువందల; సాయక= బాణాలచే; పరీతున్= కప్పబడినవానినిగా; చేసి= చేసి; నిష్ఠుర= కఠినమైన; హాస= నవ్వుచేత; భాసిత= మెరుస్తున్న; ఆనన+అంభోజుఁడు= పద్మంవంటి ముఖం కలవాడు; ఐ= అయి; పొలుపు+ఆరెన్= ఒప్పినాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! (కర్ణుడు) గర్వించి నకులుడిని డెబ్బై మూడు బాణాలతో కప్పివేశాడు. నకులుడు కోపించి కర్ణుడిమీద డెబ్బై వాడిబాణాలు ప్రయోగించాడు. కర్ణుడు నకులుడి ధనుస్సును పొడిపొడిగా చేసి, అతడి దేహంలో ముప్పై బాణాలు నాటాడు. నకులుడు మరొక విల్లు తీసికొని డెబ్బై బాణాలతో కర్ణుడిని నొప్పించి, మూడు బాణాలు అతడి రథసారథి శరీరంపై వేశాడు. ఇంకా ఒక బాణంతో కర్ణుడి ధనుస్సు విరుగగొట్టాడు. అందరూ ఆశ్చర్యపోయేటట్లు మూడువందల బాణాలతో అతడిని కప్పివేశాడు. కోపంతో కూడిన చిరునవ్వుతో పద్మంవంటి ముఖం మెరుస్తుండగా విలసిల్లాడు.

క. సూతసుతుఁడు బలు విలుగొని । యాతని వక్షమున నాటె నైదమ్ములు ని
ర్ఘాత సమసప్తశరముల । నాతఁ డతని నొంచి విల్లు నఱిముఱిఁ ద్రుంచెన్. 128

ప్రతిపదార్థం: సూతసుతుఁడు= కర్ణుడు; బలు= పెద్ద; విలు= వింటిని; కొని= తీసికొని; ఆతని వక్షమునన్= ఆ నకులుని వక్షఃస్థలం మీద; ఐదు+అమ్ములు= అయిదు బాణాలు; నాటెన్= గ్రుచ్చాడు; ఆతఁడు= నకులుడు; నిర్ఘాతసమ= పిడుగుల వంటి; సప్తశరములన్= ఏడు బాణాలతో; అతనిన్= కర్ణుని; నొంచి= నొప్పించి; విల్లు= ధనుస్సును; అఱిముఱిన్= వేగంగా; త్రుంచెన్= నరికాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పెద్ద ధనుస్సు తీసికొన్నాడు. నకులుడి వక్షఃస్థలంపై ఐదు బాణాలు దింపాడు. నకులుడు పిడుగులవంటి ఏడు బాణాలతో కర్ణుడిని నొప్పించి, అతడి ధనుస్సును వెంటనే విరుగగొట్టాడు.

వ. మఱియు నొక్క మహనీయకార్ముకంబుఁ గొని కర్ణుండు గడంగె నప్పు డయ్యిరువురు నొండొరులతూపులు ద్రుంచుచు నిజమార్గణంబుల నొకళ్ళొకళ్ళ నెత్తుట ముంచుచుం బేర్చి వివిధవిశిఖ జాలంబు లడరించిన నంబరంబు శలభపటల సంవృతంబునుంబోలె నుండె నా సమయంబున నకులునగ్రభాగంబునకు వచ్చిన సోమకబలంబులు గర్ణక్రూర నారాచాది బహుళబాణపాతంబులఁబలాయితంబులయ్యెఁ గర్ణునకు బాసటయై తఱిమిన కౌరవ సైనికులు మాద్రేయు రౌద్ర విజృంభణంబున దూరవిఘటితులై ర ట్లిరువాఁగును నెడగలిగి చూచుచుండ నారథికోత్తము లుదాత్త ఘోరాకారంబుల నుల్లసిల్లిభల్లప్రముఖ ప్రదరంబులఁ బరస్పరాంగంబులం బొదివి యంబుద పిహిత మూర్తులగు మార్తాండ శశాంకుల చందంబు నొంది యన్యోన్య దివ్యాస్త్ర తేజోవిలాసంబుల నయ్యైయస్త్రంబుల వారించుచుం బోరి రట్టి యెడ. 129

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకను; కర్ణుండు= అంగరాజు; ఒక్క= ఒక్క; మహనీయ= పెద్ద; కార్ముకంబు= ధనుస్సును; కొని= తీసికొని; కడంగెన్= తలపడినాడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; ఆ+ఇరువురున్= ఆ యిద్దరూ; ఒండు+ఒరుల= ఒకరు మరొకరి; తూపులన్= బాణాలను; త్రుంచుచున్= విరగగొడుతూ; నిజ= తమ; మార్గణంబులన్= బాణాలతో; ఒకళ్ళు+ఒకళ్ళన్= ఒకరు మరొకరిని; నెత్తుటన్= రక్తంలో; ముంచుచున్= నిమగ్నులను చేస్తూ; పేర్చి= చెలరేగి; వివిధ= రకరకములయిన; విశిఖ జాలంబులు= వాడిబాణసమూహాలు; అడరించినన్= ప్రయోగింపగా; అంబరంబు= ఆకాశము; శలభ= మిడుతలయొక్క; పటల= సమూహంచేత; సంవృతంబునున్+పోలెన్= కప్పబడినదానిలా; ఉండెన్= ఉన్నది; ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; నకులు= నకులునియొక్క; అగ్రభాగంబునకున్= ముందరి ప్రదేశానికి; వచ్చిన= వచ్చినట్టి; సోమక బలంబులు= పాంచాల సైన్యాలు; కర్ణ= కర్ణునియొక్క; క్రూర= నిర్దయమైన; నారాచ= ఇనుపబాణములు; ఆది= మొదలయిన; బహుళ= అనేకములైన; బాణ= బాణములయొక్క; పాతంబులన్= పడటముచేత; పలాయితంబులు= పారిపోయినవి; అయ్యెన్= అయినాయి; కర్ణునకున్= అంగరాజుకు; బాసట+ఐ= సహాయమై; తఱిమిన= త్రోలిన; కౌరవ సైనికులు= కౌరవులయొక్క యుద్ధభటులు; మాద్రేయు= మాద్రి కొడుకైన నకులునియొక్క; రౌద్ర= క్రోధంయొక్క; విజృంభణంబునన్= రేగటంవల్ల; దూర= దూరంగా; విఘటితులు+ఐరి= చెదరినవారైనారు; అట్లు= ఆవిధంగా; ఇరువాఁగునున్= ఉభయపక్షాలవారూ; ఎడ+కలిగి= వ్యవధానం ఏర్పడి; చూచుచున్+ఉండన్= చూస్తూ ఉండగా; ఆ రథిక+ఉత్తములు= రథికులలో శ్రేష్ఠులైనవారు; ఉదాత్త= గొప్పవీ; ఘోర= భయంకరములైనవీ అయిన; ఆకారంబులన్= రూపాలతో; ఉల్లసిల్లి= విలసిల్లి; భల్ల= భల్లములు; ప్రముఖ= మొదలయిన; ప్రదరంబులన్= బాణాలతో; పరస్పరాంగంబులన్= ఒకళ్ళొకళ్ళ అవయవాలను; పొదివి= కప్పి; అంబుద= మేఘాలచే; పిహిత= కప్పబడిన; మూర్తులు+అగు= రూపములు కలవారైన; మార్తాండ శశాంకుల= సూర్యచంద్రుల; చందంబున్= విధాన్ని; ఒంది= పొంది; అన్య+అన్య= ఒకళ్ళొకళ్ళ; దివ్య+అస్త్ర= స్వర్గంలో జన్మించిన మంత్రప్రయుక్తములయిన ఆయుధాలయొక్క; తేజః= ప్రకాశములయొక్క; విలాసంబులన్= మెరుపులచేత; ఆ+ఆ+అస్త్రంబులన్= ఆయా మంత్రప్రయుక్తాయుధాలను; వారించుచున్= నివారిస్తూ; పోరిరి= యుద్ధం చేశారు; అట్టి= అటువంటి; ఎడన్= సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఇంకా, కర్ణుడు ఒక పెద్ద విల్లు తీసికొని పోరాడాడు. ఆ సమయంలో కర్ణుడూ నకులుడూ ఒకరి బాణాలొకరు నరుక్కొంటూ, తమ తమ బాణాలతో ఒకరినొకరు నెత్తుటిలో ముంచుకొంటూ చెలరేగి రకరకాల బాణాలు ప్రయోగించారు. వాటితో ఆకాశం మిడుతల దండు కప్పినట్లున్నది. అపుడు ద్రుపదుడి సేనలు సాయంగా నకులుడి ముందుకు వచ్చాయి. వాటిపై కర్ణుడు కఠినాలయిన ఇనుపబాణాలు మొదలయిన రకరకాల బాణాలు ప్రయోగించి

తరిమాడు. కర్ణుడికి సాయంగా వచ్చిన కౌరవభటులు వారిని తరుముతుంటే నకులుడు రౌద్రంతో విజృంభించాడు. అపుడవి దూరంగా చెదరిపోయాయి. అట్లా ఎడమేర్పడి ఉభయపక్షాలూ చూస్తూండగా ఆ ఉత్తమరథికుల నకుల కర్ణులిద్దరూ మహా భయంకరాకారాలతో భాసించారు. భల్లములు మొదలయిన బాణాలతో ఒకరి దేహాలను మరొకరు కప్పివేశారు. అందువలన మబ్బులు కప్పిన సూర్యచంద్రులవలె ఉన్నారు. ఒకళ్ళొకళ్ళ దివ్యాస్త్రాల తేజస్సులను ఆయా దివ్యాస్త్రాలతో నివారిస్తూ పోరాడారు. అటువంటి సమయంలో.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. అలుక వొడమి కర్ణుండు న । కులు చాపము ద్రుంచి సూతుఁ గూల్చి తురంగం
బులఁ జంపి చక్రరక్షుల । తలలు నఱికి సిడిముద్రుంచి దరహాసముతోన్. **130**

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుండు= అంగరాజు; అలుక= కోపం; పొడమి= కలిగి; నకులు= నకులునియొక్క; చాపము= ధనుస్సును; త్రుంచి= నరికి; సూతున్= సారథిని; కూల్చి= పడగొట్టి; తురంగంబులన్= గుర్రాలను; చంపి= సంహరించి; చక్రరక్షుల= చక్రరక్షకుల; తలలు= శిరస్సులు; నఱికి= ఖండించి; సిడము= జెండా; త్రుంచి= నరికి; దరహాసముతోన్= చిరునవ్వుతో.

తాత్పర్యం: కర్ణుడికి కోపం వచ్చింది. అందువలన నకులుడి ధనుస్సు విరుగగొట్టాడు. సారథిని పడగొట్టాడు. గుర్రాలను చంపాడు, చక్రరక్షకుల శిరస్సులు ఖండించాడు, జెండా నరికాడు, చిరునవ్వుతో.

వ. మెఱసినం గుపిత చిత్తుండై. **131**

ప్రతిపదార్థం: మెఱసినన్= ప్రకాశింపగా; కుపితచిత్తుండు+ఐ= కోపించిన మనస్సు కలవాడై.

తాత్పర్యం: ప్రకాశించగా కోపించి.

చ. పలకయు వాలునుం గొనియెఁ బాండుకుమారుఁడు రెండు చెక్కలై
యిలఁ దొరఁగంగ నేసె గదయెత్తినఁ ద్రుంచె రథంబు డిగ్గి యు
జ్జ్వలపరిఘాభిరాముఁడయి వచ్చిన నప్పరిఘంబు రూపుమా
పి లసిత లాఘవ స్ఫురణ పెంపునఁ గర్ణుఁడు నొంచె నాతనిన్. **132**

ప్రతిపదార్థం: పాండుకుమారుఁడు= పాండురాజు కొడుకైన నకులుడు; పలకయున్= డాలునూ; వాలునున్= ఖడ్గమును, కత్తినీ; కొనియెన్= తీసుకొన్నాడు; కర్ణుఁడు= అంగరాజు; రెండు చెక్కలు+ఐ= రెండు బ్రద్దలు అయి; ఇలన్= భూమిపై తొరఁగంగన్= పడగా; ఏసెన్= బాణంతో కొట్టాడు; గద= గుదియ; ఎత్తినన్= పై కెత్తగా; త్రుంచెన్= (కర్ణుడు) నరికాడు; రథంబు; డిగ్గి= (నకులుడు) దిగి; ఉజ్జ్వల= మిక్కిలి మెరిసే; పరిఘా= ఇనుపకట్ల గుదియచేత; అభిరాముఁడయి= మనోహరుడై, (ఇనుపకట్ల గుదియ తీసుకొని); వచ్చినన్= రాగా; ఆ+పరిఘంబు= ఆ ఇనుపకట్ల గుదియను; రూపు మాపి= (కర్ణుడు) ముక్కలు చేసి; లసిత= ప్రకాశిస్తున్న; లాఘవ= నేర్పుయొక్క; స్ఫురణ= మెరుపుయొక్క; పెంపుతోన్= సమృద్ధితో; ఆతనిన్= నకులుని; నొంచెన్= నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: నకులుడు డాలూ వాలూ తీసికొన్నాడు. కర్ణుడు ఆ డాలు రెండు బ్రద్దలై నేలమీద పడేటట్లు కొట్టాడు. నకులుడు విసరటానికి గద పైకెత్తాడు. కర్ణుడు దానినీ ముక్కలు చేశాడు. నకులుడు రథం దిగి మెరుస్తున్న పరిఘ తీసికొని వచ్చాడు. కర్ణుడు దానినీ ముక్కలు చేసి, తననేర్పు ప్రకటమయ్యేటట్లు నకులుడిని నొప్పించాడు.

ఆ. మర్మభేదులైన మార్గణంబుల కోహ । టించి సిగ్గుఁ జలము డిగ్గఁ ద్రావి
యెల్లజనులుఁ జూడఁ బొల్లఁదనంబున । కోర్చి యక్కుమారుఁ డోడిపాఱె. **133**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కుమారుఁడు= ఆ బాలుడు నకులుడు; మర్మభేదులు+ఐన= ఆయువుపట్టులను బ్రద్దలుగొట్టే; మార్గణంబులకున్= బాణాలకు; ఓహటించి= జంకి; సిగ్గున్= లజ్జనూ; చలమున్= పట్టుదలనూ; డిగ్గఁద్రావి= విడిచి; ఎల్లజనులున్= సమస్తజనులూ; చూడన్= చూడగా, చూస్తుండగా; పొల్లఁదనంబునకున్= తేలికతనానికి; ఓర్చి= సహించి; ఓడి= ఓడిపోయి; పాఱెన్= పారిపోయాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి బాణాలు ఆయువుపట్టులను బ్రద్దలు చేస్తుంటే నకులుడు వాటికి భయపడి, సిగ్గువిడిచి పట్టుదల వదలి, తనను అందరూ చూస్తూ ఉండగా తేలికతనానికీ సహించి, ఓడిపోయి పారిపోయాడు.

కర్ణుఁడు నకులుని విరథుంజేసి యవమానించుట (సం. 8-17-91)

క. వెనుకొని రాధేయుఁడు నిజ । ధను వాతని కంధరమునఁ దగిలిచి నలిఁ బ
ట్టిన నింద్రచాప పరిగత । ఘనాకృతిని బొలిచె నతఁడు కౌరవనాథా! **134**

ప్రతిపదార్థం: కౌరవనాథా!= కురువంశీయుడైన ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; రాధేయుడు= రాధాపుత్రుడు కర్ణుడు; వెనుకొని= నకులుడిని వెంబడించి; నిజధనువు= తన విల్లు; ఆతని కంధరమునన్= నకులుని కంఠానికి; తగిలిచి= తగిలించి; నలిన్= ఉత్సాహంతో; పట్టినన్= పట్టుకొనగా; అతఁడు= నకులుడు; ఇంద్రచాప= ఇంద్రచాపంచేత; పరిగత= చుట్టబడిన; ఘన+ఆకృతిని= మేఘం రూపంతో; పొలిచెన్= అందగించాడు.

తాత్పర్యం: కౌరవవంశీయుడవయిన ధృతరాష్ట్రమహారాజా! రాధేయుడు నకులుడిని వెంబడించి, తన విల్లతడి కంఠానికి తగిలించి పట్టుకొన్నాడు. అపుడు నకులుడు చుట్టూ హరివిల్లున్న మేఘంవలె శోభించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. మేఘం వర్షించిన తరువాత ఇంద్రధనుస్సు ఏర్పడుతుంది. నకులుడు శరవర్షం కురిపించి ఆగాడు. ఇట్లా ఈ ఉపమానం ఆలోచనామృతం.

వ. ఇట్లు పాండుతనయుబాడుదలఁబట్టి మందస్మిత సుందరాననుండై. **135**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇలా; పాండు తనయున్= (కర్ణుడు) పాండురాజకుమారుడైన నకులుని; బాడుదలన్+పట్టి= అవమానించి; మందస్మిత= చిరునవ్వుచేత; సుందర= అందమైన; ఆననుండు+ఐ= ముఖం కలవాడై.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా నకులుడిని అవమానించి, చిరునవ్వుతో అందగించే ముఖం కలవాడై.

క. పలుకులు వృథగా నన్నుం । బలికితి ము న్నింక నెన్ని పలుక వలసినం
బలుకుము నీకేఁ దగ నా । యలవుఁ జలము నీ వెఱింగి తంతియ చాలున్. **136**

ప్రతిపదార్థం: మున్ను= ఇంతకుముందు; నన్నున్; పలుకులు= మాటలు; వృథగా= వ్యర్థంగా; పలికితి= మాట్లాడావు; ఇంకన్= ఇకమీదట; ఎన్ని పలుక వలసినన్= ఎన్ని మాటలు మాట్లాడదలచుకొన్నా; నీకు+ఏన్= నీకే (నీ శక్తికి మాత్రమే); తగన్=

తగినట్లుగ; పలుకుము= మాట్లాడుము; నా= నాయొక్క; అలవున్= బలాన్ని; చలము= గట్టిపట్టును; నీవు; ఎఱింగితి(వి)= (ఇప్పుడు) తెలుసుకొన్నావు; అంతియ= అంతమాత్రమే; చాలున్= చాలును.

తాత్పర్యం: ఇంతకుముందు నన్ను గూర్చి వ్యర్థంగా పెక్కు మాటలు మాట్లాడావు. ఇక ముందు ఎన్ని మాటలు మాట్లాడదలచుకొన్నా నీ శక్తికి తగినట్లు మాట్లాడు. నా బలాన్ని, పట్టును ఇప్పుడు తెలుసుకొన్నావు కదా. అదేచాలు.

క. అలవెఱిఁగి పెనఁగు పెనఁగం । దలఁచిన నదిగాక సిగ్గుదలకొని యనికిం
దొలఁగుట యింకిట దగు వి । చ్చలవిడి నర్జునుని కడకుఁ జనుము కుమారా!' 137

ప్రతిపదార్థం: పెనఁగన్= పోరాడటానికి; తలఁచినన్= తలచుకొంటే; అలవు= (ఎదిరిదీ, నీదీ) శక్తి; ఎఱిఁగి= తెలిసికొని; పెనఁగు= పోరాడు; అది+కాక= పోరాటం కాకుండా; ఇంకన్= ఈ పైని; ఇట= ఇక్కడ; సిగ్గు= లజ్జ; తలకొని= వహించి; అనికిన్= యుద్ధానికి; తొలగుట; తగున్= యుక్తమవుతుంది; కుమారా!= కుర్రవాడా!; విచ్చలవిడిన్= స్వేచ్ఛగా; అర్జునుని= అర్జునునియొక్క; కడకున్= దగ్గరకు; చనుము= వెళ్ళు.

తాత్పర్యం: యుద్ధం చేద్దామనుకొంటే నీ శక్తి ఏమిటో నీ ఎదిరి శక్తి ఏమిటో తెలిసికొని మరీ చేయుము. అట్లా యుద్ధంచేయటం కాక సిగ్గుతెచ్చుకొని యుద్ధానికి దూరంగా పోవటం ఇకమీద నీకు తగిన పని. (విడిచిపెడుతున్నాను, చిన్నవాడవని) కుర్రవాడా! స్వేచ్ఛగా అర్జునుడి దగ్గరకు పొమ్ము'.

విశేషం: 136, 137 పద్యాలు వాటికవే సాటి. మాటలు చిన్నవే కాని తేలుకొండెల్లా విషపూరితాలు. 'నీ దిక్కున్నచోటికి పో' అన్నట్టు అర్జునుని దగ్గరకు పొమ్మనటం, 'కుమారా' అనటం మరీ చురుకైనవి.

క. అని విడిచె నకులుఁ గుంతి వ । చనములు దృఢవృత్తి చిత్త సంకలితములై
యునికిం గర్ణుం డతఁడు ను । జని ధర్మజునరదమెక్కె సవ్రీడముగన్. 138

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ విధంగా పలికి; కర్ణుండు= అంగరాజు; కుంతి వచనములు= కుంతీదేవి మాటలు; దృఢవృత్తి= గట్టిగా; చిత్త= మనస్సులో; సంకలితములు+ఐ= లగ్నములై; ఉనికిన్= ఉండటంచేత; నకులున్= నకులుని; విడిచెన్= విడిచిపెట్టాడు; అతఁడున్= ఆ నకులుడూ; సవ్రీడముగన్= సిగ్గుతో; చని= వెళ్ళి; ధర్మజు= యుధిష్ఠిరునియొక్క; అరదము= తేరు (రథము); ఎక్కెన్= ఆరోహించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణు డిట్లా పలికి, తన కుమారులను చంపవద్దని కోరిన కుంతీదేవి మాటలు గట్టిగా మనస్సులో ఉన్నందున నకులుడిని విడిచిపెట్టాడు. నకులుడు కూడా సిగ్గుతో వెళ్ళి యుధిష్ఠిరుడి తేరెక్కాడు.

వ. ఎక్కి నిట్టూర్పు నిగుడం గుంభనిక్షిప్త భుజంగంబుచందంబున నుండె నవ్విధంబున మాద్రీపుత్ర మానమథనవిజృంభితుం డగునవ్వీరుం డప్పుడు మధ్యందినగతంబైన మార్తాండబింబంబునకుం బ్రతిబింబంబునుం బోలెఁ బ్రదీప్త మూర్తియై వెలిమావులును దెలిపడగయు నుల్లసిల్ల శోభిల్లు తన రథంబు రయంబున దర్శనీయంబుగాఁ బాంచాలబలంబు డతిసి పెక్కు తెఱంగుల మెఱుంగుటమ్ములగములు గదియించి. 139

ప్రతిపదార్థం: ఎక్కి= అధిరోహించి; నిడు+ఊర్పు= నిట్టూర్పు; నిగుడన్= సాగగా; కుంభ= కుండలో; నిక్షిప్త= ఉంచబడిన; భుజంగంబు= పాము; చందంబునన్= విధంగా; ఉండెన్= ఉన్నాడు; ఆ+విధంబునన్= ఆ ప్రకారంబుగా; మాద్రీపుత్ర= మాద్రికొడుకైన నకులునియొక్క; మాన= అభిమానంయొక్క; మథన= తరచటంచేత; విజృంభితుండు+అగు= చెలరేగిన వాడైన; ఆ+వీరుండు= ఆ కర్ణుడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; మధ్యందిన= మిట్టమధ్యాహ్నానికి; గతంబు+ఐ= చేరినదైన; మార్తాండ= సూర్యునియొక్క; బింబంబునకున్= మండలానికి; ప్రతిబింబంబునున్+పోలెన్= ప్రతిఫలనంలా; ప్రదీప్త= మిక్కిలి వెలుగుతున్న; మూర్తి+ఐ= రూపంకలవాడై; వెలిమావులును= తెల్లని గుర్రాలూ; తెలిపడగయున్= తెల్లని జెండాయూ; ఉల్లసిల్లన్= ప్రకాశింపగా; శోభిల్లు= అందగించే; తన రథంబు= తన తేరు; రయంబునన్= వేగంతో; దర్శనీయంబుగాన్= చూడదగినదిగా, కనబడేటట్లుగా; పాంచాల బలంబు= పాంచాల సేనను; డతిసి= సమీపించి; పెక్కుతెఱంగుల= అనేక విధాలైన; మెఱుంగు= మెరసే; అమ్ముల= బాణాలయొక్క; గమి+లు= సముదాయాలను; కదియించి= ప్రయోగించి.

తాత్పర్యం: నకులుడట్లా యుధిష్ఠిరుడి రథమెక్కి కుండలో పెట్టిన పాము బుసకొట్టుతూ ఉన్నట్లు విచారంతో నిట్టూర్పులు విడుస్తూ కూర్చున్నాడు. అట్లా నకులుడి పరువు తీయటంతో కర్ణుడికి విజృంభణం వచ్చింది. అపుడు కర్ణుడు మిట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యబింబానికి ప్రతిబింబంలా వెలిగాడు. తెల్లగుర్రాలతో, తెల్లని జెండాతో మెరుస్తున్న తన రథాన్ని పాంచాలసైన్యం వద్దకు పోనిచ్చి, రకరకాల మెరిసే అమ్ముల గుంపులు ప్రయోగించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

సీ. సూతులఁ దెగటార్చి కేతనంబుల వీట । తాటంబుసేసి రథ్యములఁ గూల్చి
చామరచ్ఛత్రభూషణములు పొడిసేసి । రథికజనముల శిరములు ద్రుంచి
కొమ్ములునఱికి యంకుశములుదునిమి తొం । డములు ఖండించి కుంభములు వ్రచ్చి
జోదులతనువులు భేదించి మోరలు । గళ్యాల తోడఁ జెక్కలుగఁ జేసి

ఆ. కంధరములుడుల్చి కాళ్ళులు ద్రెంచి యా । శ్వికులఁ జంపి చర్మవిశిఖకుంత
ముసలముద్గరప్రముఖసాధనములు భ । గ్నములు సేసి భటుల సమయఁ జూచి. 140

ప్రతిపదార్థం: సూతులన్= సారథులను; తెగటార్చి= సంహరించి; కేతనంబులన్= జెండాలను; వీటతాటంబు+చేసి= తారుమారు చేసి; రథ్యములన్= గుర్రాలను; కూల్చి= పడగొట్టి; చామర= వింజామరలు; ఛత్ర= గొడుగులూ; భూషణములు= నగలూ; పొడి+చేసి= నుగ్గుచేసి; రథికజనముల= రథికులయొక్క; శిరములు= తలలు; త్రుంచి= నరికి; కొమ్ములు= (ఏనుగులయొక్క) దంతములు; నఱికి= ఖండించి; అంకుశములు= ఏనుగు కుంభస్థలాన్ని పొడిచే ఆయుధాలు; తునిమి= విరగగొట్టి; తొండములు= తుండాలు; ఖండించి= నరికి; కుంభములు= కుంభస్థలాలు; వ్రచ్చి= చీల్చి; జోదుల= కాలిబంటులయిన యోధులయొక్క; తనువులు= దేహాలను; భేదించి= బ్రద్దలుచేసి; మోరలు= (గుర్రాల) ముఖాలు; కళ్యాలతోడన్= కళ్ళేలతోసహా; చెక్కలుగన్+చేసి= బ్రద్దలుచేసి; కంధరములు= మెడలు; డుల్చి= నరికి; కాళ్ళులు= కాళ్ళు; త్రెంచి= తెగవేసి; ఆశ్వికులన్= రౌతులను; చంపి= ప్రాణాలు తీసి; చర్మ= డాలు; విశిఖ= బాణాలు; కుంత= ఈటెలు; ముసల= రోకళ్ళు; ముద్గర= సమ్మెటలు; ప్రముఖ= మొదలయిన; సాధనములు= ఉపకరణాలు; భగ్నములు+చేసి= విరుగగొట్టి; భటులన్= సైనికులను; సమయన్+చూచి= మరణించునట్లుచేసి, చంపి.

తాత్పర్యం: సారథులను చంపాడు. జెండాలు తార్మారు చేశాడు. గుర్రాలను పడగొట్టాడు. వింజామరలూ గొడుగులూ నగలూ నుగ్గు చేశాడు. రథికుల తలలు నరికాడు. ఏనుగుల దంతాలు విరిచాడు. వాటి కుంభస్థలాలమీద పొడిచే అంకుశాలను ముక్కలు చేశాడు. వాటి తుండాలు ఖండించాడు. వాటి కుంభస్థలాలు బ్రద్దలు చేశాడు. వాటిమీది యోధుల శరీరాలు చీల్చాడు. గుర్రాల ముఖాలు కళ్ళేలతో సహా బ్రద్దలు చేశాడు. కంఠాలు ఖండించాడు. కాళ్ళు నరికాడు, రౌతులను సంహరించాడు. డాళ్ళు, బాణాలు, ఈటెలు, రోకళ్ళు, సమ్మెటలు మొదలయిన సాధనాలను విరుగగొట్టాడు. అనేకులయిన సైనికులను సంహరించాడు.

వ. **బాహువిలాసంబు మెఱయ నెఱయంబొలిచె భవత్సుతుండగు యుయుత్సుండు పర్వతప్రతిముండగు నులూకుపయిం గవిసి కులిశనిభంబగు విశిఖంబున నొంచినఁ గోపించి యా బల్లిదుండు విల్లు విఱుగ నేయుటయు నక్కుమారుండు.** **141**

ప్రతిపదార్థం: బాహు= చేతులయొక్క; విలాసంబు= క్రీడ; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; నెఱయన్= నిండుగా; పొలిచెన్= ఉండెను; భవత్= నీయొక్క; సుతుఁడు= కుమారుడు; అగు= అయిన; యుయుత్సుండు= ఆ పేరుగలిగి పాండవపక్షంలో యుద్ధారంభంలో చేరినవాడు; పర్వత ప్రతిముండు+అగు= పర్వతముతో సాటిరాదగిన వాడైన; ఉలూకుపయిన్= ఆ పేరుకలిగిన శకుని కుమారునిమీద; కవిసి= దాడిచేసి; కులిశ= వజ్రాయుధానికి; నిభంబు+అగు= సాటి అయిన; విశిఖంబునన్= బాణంతో; నొంచినన్= నొప్పించగా; కోపించి= అలిగి; ఆ బల్లిదుండు= ఆ బలశాలి; విల్లు= ధనుస్సు; విఱుగన్= విరిగేటట్లు; ఏయుటయున్= బాణం ప్రయోగింపగా; ఆ+కుమారుండు= ఆ నీ కుమారుడు యుయుత్సుడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా తన చేతి యుద్ధక్రీడ ప్రకాశించగా కర్ణుడు నిండుగా యుద్ధం చేస్తున్నాడు. అపుడు నీ కుమారుడు యుయుత్సుడు పర్వతంవంటి ఉలూకుడి మీదికి వెళ్ళాడు. వెళ్ళి వజ్రాయుధంవంటి బాణంతో అతడిని నొప్పించాడు. ఉలూకుడు కోపపడి అతడి ధనుస్సు విరుగగొట్టాడు. అపుడు యుయుత్సుడు.

తే. **మేలు విలుగొని యఱువది నాలుగమ్ము। లతనిమెయిఁ గ్రుచ్చి సాయక త్రితయ నిహతి**
సూతు నొప్పించి మఱియు నిశాత శరచ। యమ్ము వరఁగించె నధిక రయమ్ము మెఱయ. **142**

ప్రతిపదార్థం: మేలు= శ్రేష్ఠమైన; విలు= ధనుస్సును; కొని= తీసికొని; అఱువది నాలుగు= అరవైనాలుగు; అమ్ములు= బాణాలు; అతని= ఉలూకునియొక్క; మెయిన్= దేహంలో; క్రుచ్చి= నాటి; సాయక= బాణాలయొక్క; త్రితయ= మూడింటియొక్క; నిహతిన్= గట్టిదెబ్బతో; సూతున్= సారథిని; నొప్పించి= బాధించి; మఱియున్; అధికరయమ్ము= మిక్కిలివేగం; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; నిశాత= పదునుగల; శర= బాణాలయొక్క; చయమ్మున్= సముదాయాన్ని; పరఁగించెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: మంచి ధనుస్సు తీసికొన్నాడు. అరవైనాలుగు బాణాలు ఉలూకుడి శరీరంలో నాటాడు. మూడు బాణాలతో గట్టిగా కొట్టి, సారథికి బాధ కలిగించాడు. ఇంకా వాడి బాణాల సమూహాలు మిక్కిలి వేగంతో ప్రయోగించాడు.

వ. **దానం గనలి.** **143**

ప్రతిపదార్థం: దానన్= అందువలన; కనలి= కోపించి.

తాత్పర్యం: అందువలన కోపించి.

క. **బలువిడి నులూకుఁ డిరువది। శిలీముఖము లొడలఁ జొనిపి సిడము రయముమై**
నిలఁ గూల్చిన నీ సుతుఁ డు। జ్జ్వల విశిఖములయిదు నాటె వాని యురమునన్. **144**

ప్రతిపదార్థం: ఉలూకుడు= శకుని కొడుకు; బలువిడిన్= ఉద్రేకంతో; ఇరువది= ఇరవై; శిలీముఖములు= బాణాలు; ఒడలన్= యుయుత్సుడి దేహంలో; చొనిపి= ప్రవేశపెట్టి; రయముమైన్= వేగంతో; సిడమున్= జెండాను; ఇలన్= భూమిపై; కూల్చినన్= పడగొట్టగా; నీ సుతుఁడు= నీ కుమారుడైన యుయుత్సుడు; వాని= ఉలూకుడియొక్క; ఉరమునన్= రొమ్ముపై; ఉజ్జ్వల= మిక్కిలి ప్రకాశించే; విశిఖములు= బాణాలు; అయిదు= ఐదు; నాటెన్= గ్రుచ్చాడు.

తాత్పర్యం: ఉలూకుడు ఉద్రేకంతో ఇరవై బాణాలు యుయుత్సుడి దేహానికి గ్రుచ్చి, అతడి జెండాను వేగంగా పడగొట్టాడు. యుయుత్సుడు అతడి రొమ్ముమీద మెరుస్తున్న అయిదు బాణాలు దింపాడు.

వ. **ఇట్లు నాటించిన నొచ్చి యా సౌబలనందనుండు రౌద్రంబు రూపంబు దాల్చిన రుద్రువిధంబున విజృంభించి.** **145**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; నాటించినన్= గ్రుచ్చగా; ఆ సౌబల= ఆ శకునియొక్క; నందనుండు= కొడుకైన ఉలూకుడు; రౌద్రంబు= స్థిరమైన క్రోధం; రూపంబు+తాల్చిన= ఆకారం ధరించిన; రుద్రు= శివునియొక్క; విధంబునన్= పోలికతో; విజృంభించి= చెలరేగి.

తాత్పర్యం: ఇట్లా బాణాలు దింపేసరికి, ఉలూకుడు స్థిరమైన క్రోధం ఆకారం ధరించిన మహేశ్వరుడివలె చెలరేగాడు.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

శా. **భల్లం బొక్కటఁ జంపె సూతునిఁ జతుర్బాణాహతిన్ వాజులన్**
డొల్లం జేసె నిశాతపంచవి శిఖాటోపంబునంజించె వీ
రోల్లాసంబు వికాసముం బొరయ మే నుక్కేది నీ నందనుం
డెల్లం జూడఁగఁ బాఱి యొండొక రథం బెక్కెం గురుగ్రామణీ! **146**

ప్రతిపదార్థం: కురుగ్రామణీ!= కురువంశ శ్రేష్ఠుడా!, ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; ఉలూకుడు; భల్లంబు+ఒక్కటన్= ఒక్కబాణంతో; సూతునిన్= యుయుత్సుని సారథిని; చంపెన్= సంహరించాడు; వాజులన్= అతని తేరిగుర్రాలను; చతుర్+బాణ+ఆహతిన్= నాలుగు బాణాలయొక్క దెబ్బలతో; డొల్లన్+చేసెన్= పడిపోయేటట్లు చేశాడు; నిశాత= వాడియైన; పంచ= ఐదు; విశిఖ= బాణాలయొక్క; ఆటోపంబునన్= విజృంభణంతో; వీర+ఉల్లాసంబు= వీరులయొక్క ఉత్సాహం; వికాసమున్= వృద్ధిని; పొరయన్= పొందగా; మేను= యుయుత్సుడి శరీరాన్ని; చించెన్= చీలికలయ్యేటట్లు చేశాడు; నీ నందనుండు= నీ కొడుకైన యుయుత్సుడు; ఉక్కు+ఏది= బలం క్షీణించి; ఎల్లన్= అందరూ; చూడన్= చూడగా, చూస్తుండగా; పాఱి= పాఱిపోయి; ఒండు+ఒక= మరొక; రథంబు= తేరు; ఎక్కెన్= అధిరోహించాడు.

తాత్పర్యం: కురువంశశ్రేష్ఠా, ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఒక బాణంతో యుయుత్సుడి సారథిని చంపాడు, నాలుగు బాణాలతో కొట్టి, అతడి రథాశ్వాలను పడగొట్టాడు. ఐదు వాడిబాణాలు ప్రయోగించి వీరుల సంతోషం పెరిగేటట్లు,

అతడి శరీరాన్ని చీల్చాడు. యుయుత్సుడి బలం క్షీణించింది. అందువలన అందరూ చూస్తుండగా పరుగుపెట్టి, మరొక తేరెక్కాడు.

విశేషం: పారిపోయేవాడిని పేర్కొనటానికి అనేక మార్గాలుండగా పనిగట్టుకొని నీ నందనుడనటం ధృతరాష్ట్రుడిని సంతోషపెట్టటానికి మాత్రం కాదు.

క. **గెలుపున మెయి వొదలఁగ సౌ । బలసూనుఁడు రథమువఱపి పాంచాలబలం**
బలుగులపడఁ బలు దెఱఁగుల । యలవుల విహరించె నుద్భటాటోపమునన్. **147**

ప్రతిపదార్థం: సౌబల సూనుఁడు= సుబలుని కుమారుడైన శకుని కొడుకైన ఉలూకుడు; గెలుపునన్= యుయుత్సుని గెలవటంతో; మెయి= ఒళ్ళు; పొదలఁగన్= పొంగగా; రథము; పఱపి= తోలించి; పాంచాల బలంబు= పాంచాలసైన్యం; అలుగులపడన్= కలత చెందేటట్లు; పలు+తెఱఁగుల= అనేకమైన విధాల; అలవులన్= నేర్పులతో; ఉద్భట= భయంకరమైన; ఆటోపమునన్= విజృంభణంతో; విహరించెన్= విహారంచేశాడు.

తాత్పర్యం: యుయుత్సుడిని గెలిచేసరికి ఉలూకుడికి ఉత్సాహం వచ్చింది. దానితో అతడు రథం తిన్నగా పాంచాల సైన్యంమీదికి పోనిచ్చాడు. అది కలత చెందేటట్లు రకరకాల నేర్పులతో భయంకరంగా విజృంభించి, వీరవిహారం చేశాడు.

సీ. **శ్రుతకర్మ నకులునిసుతుని శతానీకుఁ । దాఁకి యశ్వంబుల ధరణిఁ గూల్చి**
సూతునిఁ బరిమార్చె నాతఁడు గదవైచి । రథవాహనముల సారథిని గేత
నముఁ బొలియించె భూరమణ! యిమ్మెయి నీదు । తనయుండు నకులనందనుఁడు విరథు
లై యొండు దేరుల కరిగిరి శ్రుతసోముఁ । దలపడి కడిమి గాంధార నాథుఁ

తే. **డతని నడరించి వివిధ సాయకము లెల్లఁ । దునిమి బాణత్రయంబునఁ దనువు నొంచి**
తురగముల నరదమ్ముఁ గేతువుఁ దిల ప్ర । మాణ శకలంబులుగఁ జేసె మద మెలర్ప. **148**

ప్రతిపదార్థం: శ్రుతకర్మ= నీ కుమారుడైన శ్రుతకర్మ; నకులుని= నకులునియొక్క; సుతుని= కుమారుని; తాఁకి= డీకొని; అశ్వంబులన్= గుర్రాలను; ధరణిన్= భూమిపై; కూల్చి= పడగొట్టి; సూతునిన్= సారథిని; పరిమార్చెన్= సంహరించాడు; ఆతండు= శతానీకుడు; గదన్; వైచి= విసరి; రథ= రథాన్నీ; వాహనములన్= గుర్రాలనూ; సారథిని= సూతునీ; కేతనమున్= జెండానూ; పొలియించెన్= పడగొట్టాడు; భూరమణ!= భూపతీ, ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; నీదు తనయుండున్= నీ కుమారుడూ; నకులనందనుండున్= నకులుడి కుమారుడయిన శతానీకుడూ; విరథులై= రథములు పోయినవారై; ఒండు= వేరే; తేరులకు= రథాలకు; అరిగిరి= వెళ్ళారు; గాంధారనాథుఁడు= గాంధారదేశపు రాజైన శకుని; శ్రుతసోమున్= ద్రౌపదీ భీమసేనుల పుత్రుని; తలపడి= డీకొని; అతని= ఆ శ్రుతసోముడిని; అడరించి= బాణప్రయోగంచేసి; వివిధ= పలురీతులయిన; సాయకములు= శ్రుతసోముడు ప్రయోగించిన బాణాలు; ఎల్లన్= అన్నింటినీ; తునిమి= ముక్కలుచేసి; బాణ= బాణాలయొక్క; త్రయంబునన్= మూడింటిచేత; తనువున్= శ్రుతసోముని శరీరాన్ని; నొంచి= నొప్పించి; మదము= తన గర్వం; ఎలర్ప(న్)= విలసిల్లగా; తురగములన్= గుర్రాలనూ; అరదమ్మున్= తేరునూ; కేతువున్= జెండానూ; తిలప్రమాణ= నువ్వుగింజలంతలైన; శకలమ్ములుగన్= ముక్కలుగా; చేసెన్= చేశాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: శ్రుతకర్మ, ద్రౌపదీ నకులుల కుమారుడైన శతానీకుడిని డీకొన్నాడు. అతడి గుర్రాలను పడగొట్టాడు. సారథిని చంపాడు. శతానీకుడు గద విసరి, శ్రుతకర్మ రథాన్ని విరుగగొట్టాడు. గుర్రాలనూ సూతుడినీ చంపాడు. జెండా పడగొట్టాడు. ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఇట్లా నీ కొడుకూ, నకులుడి కొడుకూ రథాలు పోగొట్టుకొని వేరే రథాలకొరకు వెళ్ళారు. ద్రౌపదీ భీమసేనుల కుమారుడైన శ్రుతసోముడిని శకుని డీకొన్నాడు. అపుడు శ్రుతసోముడు బాగా విజృంభించి రకరకాల బాణాలు శకునిమీద ప్రయోగించాడు. శకుని వాటినన్నింటినీ ముక్కలుగా చేశాడు. ఇంకా గర్వం పెరుగుతుండగా, మూడు బాణాలు వేసి, అతడి శరీరం నొప్పించాడు. గుర్రాలనూ, రథాన్నీ, జెండానూ నువ్వుగింజలంతలుగా ముక్కలు చేశాడు.

మ. **విరథుండై పొలివోని బీరమునఁ బృథ్వీభాగసంచారియై**
శరజాలంబుల భీమసేనసుతుఁ డాశ్చర్యంబుగా నీ మఱం
ది రథం బేడ్తెఱఁ గప్పినం దునిమె నుత్సేకోగ్రుండై యమ్మహీ
వరుఁ డబ్బాలుని చాపదండము భుజావష్టంభ మేపారఁగన్. **149**

ప్రతిపదార్థం: భీమసేన సుతుఁడు= ద్రౌపదీ భీముల కుమారుడైన శ్రుతసోముడు; ఆశ్చర్యంబుగాన్= వింతగొలిపేటట్లు; పొలి+పోని= తగ్గని; బీరమునన్= పరాక్రమంతో; పృథ్వీభాగ= భూభాగంమీద; సంచారియై= తిరుగుతున్నవాడై; శర= బాణాలయొక్క; జాలంబులన్= సమూహాలతో; నీ మఱంది= నీ బావమరిది అయిన శకునియొక్క; రథము= తేరు; ఏడ్తెరన్= సామర్థ్యంతో; కప్పినన్= మరుగుపడేటట్లు చేయగా; ఆ+మహీవరుఁడు= ఆ భూపతి అయిన శకుని; ఉత్సేక= అతిశయించిన; ఉగ్రుఁడై= కోపముకలవాడై; ఆ+బాలుని= ఆ చిన్నవానియొక్క; చాపదండము= వింటికట్టెను; భుజావష్టంభము= భుజగర్వం; ఏపారఁగన్= అతిశయించగా; తునిమెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: రథంపోయినా, శ్రుతసోముడి పరాక్రమం తగ్గలేదు. అతడు నేలమీద నడుస్తూనే నీ బావమరది శకుని రథాన్ని బాణ పరంపరతో కనబడకుండా చేశాడు. అది చాలా ఆశ్చర్యం కలిగించింది. శకుని అతిశయించిన కోపంతో తన భుజబలగర్వం అధికమయ్యేటట్లు ఆ కుర్రవాడి విల్లు నరికాడు.

చ. **అతఁడు ప్రదీప్తఖడ్గము రయంబుమెయిం గొని యా నృపాలుఁ డు**
ద్ధతిఁ బరఁగించు సాయకశతంబులు ద్రుంచుచు నుల్లసిల్ల న
ప్పతి పటుభల్లఖండిత కృపాణునిఁ జేసిన నీడఁబోక చే
తితునియ బెట్టువైచె జగతీవర! యాతని విల్లు రెండుగన్. **150**

ప్రతిపదార్థం: జగతీవర!= భూపతీ!; అతఁడు= శ్రుతసోముడు; ప్రదీప్త= మిక్కిలిగా మెరిసే; ఖడ్గము= కత్తి; రయంబుమెయిన్= వేగంతో; కొని= తీసికొని; ఆ నృపాలుఁడు= ఆ రాజు శకుని; ఉద్ధతిన్= గర్వంతో; పరఁగించు= ప్రయోగించే; సాయక= బాణాలయొక్క; శతంబులు= వందలు; త్రుంచుచున్= నరుకుతూ; ఉల్లసిల్లన్= విజృంభించగా; ఆ+పతి= ఆ భూపతి, ఆ రాజు శకుని; పటు= దృఢమైన; భల్ల= బాణంచేత; ఖండిత= నరకబడిన; కృపాణునిన్+చేసినన్= ఖడ్గం కలవాడినిగా చేయగా; ఈడన్+పోక= వెనుదీయక; చేతితునియ= చేతిలోని కత్తిముక్కను; ఆతని విల్లు= శకుని ధనుస్సు; రెండుగన్= రెండు ముక్కలయ్యేటట్లు; బెట్టువైచెన్= వడిగా విసిరాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: శ్రుతసోముడు తళతళమెరిసే కత్తి తీసికొని, శకుని వేగంతో, పొగరుతో ప్రయోగిస్తున్న వందలకొలది బాణాలను ముక్కలు చేయసాగాడు. అపుడు శకుని ఒకగట్టి బాణం వేసి, ఆ కత్తిని విరుగగొట్టాడు. అయినా, శ్రుతసోముడు వెనుదీయకుండా ఆ చేతిలో మిగిలిన కత్తిముక్కను గట్టిగా విసరి, శకుని ధనుస్సును రెండు ముక్కలు చేశాడు.

వ. ఇట్లు కోదండంబు దుండంబులుసేసి తొలంగి యక్కుమారుండు శ్రుతకీర్తి స్యందనంబెక్కె సౌబలుండు వేఱొక్క విల్లెత్తియత్తెఱపి నురవణించి పాండవరథికులం గలంచెఁ గృపాచార్య ధృష్టద్యుమ్నులు పెనంగునెడ గౌతముండు పాంచాలవరుం బొదువునాటోపం బాలోకించి యక్కౌంతేయసైనికులు దమలోన. 151

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; ఆ+కుమారుండు= ఆ బాలుడు; కోదండంబు= విల్లు; తుండంబులు+చేసి= ముక్కలుచేసి; తొలంగి= ఆ ప్రదేశంనుంచి తప్పుకొని; శ్రుతకీర్తి= శ్రుతకీర్తియొక్క; స్యందనంబు+ఎక్కెన్= రథం అధిరోహించాడు; సౌబలుండు= సుబలుని పుత్రుడైన శకుని; వేఱు+ఒక్క= మరొక; విల్లు+ఎత్తి= ధనుస్సు తీసికొని; ఆ+తెఱపిన్= ఆ ఎడంలో; ఉరవణించి= విజృంభించి; పాండవ= పాండవ పక్షీయులైన; రథికులన్= రథంమీద ఉండి యుద్ధం చేసేవారిని; కలంచెన్= సంక్షోభపెట్టాడు; కృపాచార్య ధృష్టద్యుమ్నులు= కృపాచార్యుడూ, ధృష్టద్యుమ్నుడూ; పెనంగు= యుద్ధంచేసే; ఎడన్= చోట, సమయంలో; గౌతముండు= గౌతమసగోత్రుడయిన కృపాచార్యుడు; పాంచాలవరున్= పాంచాలదేశీయ శ్రేష్ఠుడయిన ధృష్టద్యుమ్నుని; పొదువు= ఆక్రమించే; ఆటోపంబు= ప్రయత్నాన్ని; ఆలోకించి= చూచి; ఆ+కౌంతేయ= ఆ కుంతీపుత్రులయిన పాండవుల పక్షంవారైన; సైనికులు= యుద్ధభటులు; తమలోనన్= తమలో తాము.

తాత్పర్యం: శ్రుతసోము డిట్లా శకుని విల్లు రెండు ముక్కలుగా చేసి, అక్కడి నుండి తప్పుకొని, శ్రుతకీర్తి రథమెక్కాడు. శకుని మరొక విల్లు తీసికొని ఆ సందులో విజృంభించి పాండవుల రథికులలో సంక్షోభం కలిగించాడు. కృపాచార్యుడూ ధృష్టద్యుమ్నుడూ యుద్ధంచేసే సమయంలో కృపాచార్యుడు ధృష్టద్యుమ్నుడిని పడగొట్టాలని గట్టిగా దాడి చేస్తున్నాడు. అది చూచి పాండవుల సైనికులు వారిలో వారు (ఇట్లా అనుకొన్నారు).

ధృష్టద్యుమ్నుఁడు గృపాచార్యునితోఁ దలపడి యోడిపోవుట (సం. 8-18-41)

ఉ. 'ద్రోణు పరాభవం బధికరోషము సేయఁగ నున్న యీతఁ డ
క్షీణ పరాక్రమంబు విలసిల్లఁగ నీ ద్రుపదాత్మజున్ గత
ప్రాణునిఁ జేయ కే లుడుగుఁ బైకొను నంతటఁ బోక విస్ఫుర
ద్బాణవిలాసముల్ నెఱపుఁ దా మనసైన్యము దల్లడిల్లఁగన్'. 152

ప్రతిపదార్థం: ద్రోణు= ద్రోణునియొక్క; పరాభవంబు= అవమానం; అధికరోషము= ఎక్కువ క్రోధాన్ని; చేయఁగన్= కలిగింపగా; ఉన్న= అవకాశంకోసం ఎదురుచూస్తున్న; ఈతఁడు= ఆయన బావమరది అయిన కృపాచార్యుడు; అక్షీణ= తరగని, గొప్ప; పరాక్రమంబు= విక్రమం; విలసిల్లఁగన్= ప్రకాశింపగా; ఈ ద్రుపద+ఆత్మజున్= ఈ ద్రుపదుడి కొడుకైన ధృష్టద్యుమ్నుడిని; గత= పోయిన; ప్రాణునిన్= ప్రాణాలు కలవానిని; చేయక= చేయకుండా (చంపకుండా); ఏల+ఉడుగున్= ఎందుకు ఊరకుంటాడు?; పైకొను+అంతటన్+పోక= ఎదురుకొనేటంత మాత్రంతో వదలకుండా; తాన్= కృపాచార్యుడు; మనసైన్యము= పాండవసేన; తల్లడిల్లఁగన్= కలతపడగా; విస్ఫురత్= మెరుస్తున్న; బాణ= బాణాలయొక్క; విలాసముల్= ఆటలు; నెఱపున్= ప్రదర్శిస్తాడు.

తాత్పర్యం: ద్రోణుడి తల నరికి ఆయనను అవమానించిన ధృష్టద్యుమ్నుని, కృపాచార్యుడు తన గొప్ప పరాక్రమం విలసిల్లగా చంపకుండా ఊరుకుంటాడా? అతడిని ఎదుర్కోవటం మాత్రమే కాదు - మనసేన తల్లడిల్లేటట్లు అతడి విస్తృత బాణప్రయోగ విలాసాలన్నీ ప్రదర్శిస్తాడు.

వ. అని వెండియు. 153

ప్రతిపదార్థం: అని= ఇలా పలికి; వెండియు= ఇంకా.

తాత్పర్యం: అని మళ్ళీ.

మ. 'వరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహుబల గర్వస్థేమ నిర్వాహకుం
డరులం జీరికిఁ జేకొనం డితఁడు క్రోధాత్తాత్ముఁడై నేఁడు ని
ర్భర శౌర్యంబు నుదాత్త ధైర్యము నుదగ్రస్ఫూర్తి శోభిల్ల దు
స్తర దర్పోద్ధతిఁ దేకయున్నె? మనలం దా నేలకుంగోలకున్. 154

ప్రతిపదార్థం: వర= శ్రేష్ఠమయిన; దివ్య= స్వర్గంలో పుట్టిన; అస్త్ర= మంత్రప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాలను; విదుండు= ఎరిగినవాడు; బాహు= చేతులయొక్క; బల= శక్తియొక్క; గర్వ= గర్వంయొక్క; స్థేమ= బలాన్ని; నిర్వాహకుండు= నెరవేర్చేవాడు అయిన; ఇతఁడు= ఈ కృపాచార్యుడు; అరులన్= శత్రువులను; చీరికిన్= లేశమునకైనా; చేకొనండు= కైకొనడు, లెక్కచేయడు; నేఁడు= ఈ దినం; క్రోధ= కోపంచేత; ఆత్త= పొందబడిన - కోపంగల - అని భావం; ఆత్ముఁడై= మనస్సు కలవాడై; నిర్భరశౌర్యంబున్= నిండు పరాక్రమమూ; ఉదాత్త ధైర్యమున్= అధికమైన ధైర్యమూ; ఉదగ్ర స్ఫూర్తి= భయంకరమైన ఆవేశమూ; శోభిల్లన్= ప్రకాశింపగా; దుస్తర= దాటరాని; దర్ప+ఉద్ధతిన్= గర్వంయొక్క విజృంభణంతో; మనలన్= మనలనందరినీ; తాన్= తాను; నేలకున్= భూమికీ; కోలకున్= ఆయుధానికీ; తేక= తీసికొనిరాకుండా; (నేలకుం గోలకున్ దెచ్చు= క్రిందు మీఁదు చేయు (శ.ర.) ఉన్నె?= ఉంటాడా?

తాత్పర్యం: ఈ కృపాచార్యుడు గొప్ప దివ్యాస్త్రవేత్త, భుజబలగర్వం అధికంగా ఉన్నవాడు. శత్రువులను కొంచెం కూడా లెక్కపెట్టడు. ఈ వేళ మహాక్రోధంతో ఉన్నాడు. నిండు శౌర్యమూ, మహాధైర్యమూ, భీకరావేశమూ మెరుస్తుండగా మనలను తలక్రిందు చేయకుండా ఉంటాడా?

వ. ధృష్టద్యుమ్నుండును బెండువడియున్నవాఁ డనుచు నుండి రట్టియెడ బెట్టిదంబులగు గృపాచార్యులతూపుల యేపు రథ్యంబుల నొంచి సారథి క్రొవ్వడంచి యా ద్రుపదనందనుతనువు నెత్తుటం దోఁచి యుల్లంబు గలంచె నప్పుడాతని సూతుం డతనితో నిట్లనియె. 155

ప్రతిపదార్థం: ధృష్టద్యుమ్నుండును= ద్రౌపది అన్నగారు కూడా; బెండుపడి= నీరసించి; ఉన్నవాఁడు= ఉన్నాడు; అనుచున్= అంటూ; ఉండిరి= ఉన్నారు; అట్టి+ఎడన్= అటువంటి సమయంలో; బెట్టిదంబులు+అగు= కఠినములైన; కృపాచార్యుల= కృపాచార్యునియొక్క; తూపుల= బాణాలయొక్క; ఏపు= ఆధిక్యం; రథ్యంబులన్= (ధృష్టద్యుమ్నుని) గుర్రాలను; నొంచి= నొప్పించి; సారథి= సూతునియొక్క; క్రొవ్వు= మదం; అడంచి= పోగొట్టి; ఆ= గురుద్రోహి అయిన; ద్రుపదనందను= ద్రుపదుని కుమారుడయిన ధృష్టద్యుమ్నునియొక్క; తనువు= శరీరాన్ని; నెత్తుటన్= రక్తంలో; తోఁచి= తడిపి; ఉల్లంబు= మనస్సును; కలంచెన్= కలతపెట్టింది; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; ఆతని సూతుండు= ధృష్టద్యుమ్నుని సారథి; అతనితోన్= ధృష్టద్యుమ్నునితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇలా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు కూడా నీరసించి ఉన్నాడు' అని అనుకొంటున్నారు. అటువంటి సమయంలో కృపాచార్యుడు కఠినబాణాలు చాలా ప్రయోగించాడు. కృపాచార్యుని బాణాల తీవ్రత ధృష్టద్యుమ్నుడి రథాశ్వాలను బాధించింది. సారథి మదాన్ని అణగించింది. ఆ ద్రుపదనందనుని శరీరాన్ని నెత్తుటిలో ముంచింది. అతని మనస్సును కలత పెట్టింది. అప్పుడాతని సారథి ధృష్టద్యుమ్నుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

చ. **'వినుము కుమార! విప్రుభుజవీర్య మవార్యతఁ దేజరిల్లెడుం**
జనవు భవత్సమగ్రశరజాలము లీతని మీఁద దైవ సం
జనితము సువ్వె! యియ్యెడరు సంగరమిట్టిది తొల్లియెందు నా
కనినది లేదు తేరు దొలఁగం గొనిపోవుట కార్య మిత్తఱిన్. 156

ప్రతిపదార్థం: కుమార!= చిన్నవాడా!; వినుము; విప్రు= బ్రాహ్మణుడైన కృపాచార్యుని; భుజవీర్యము= భుజముల బలము; అవార్యతన్= నివారించకపోవటంచేత; తేజరిల్లెడున్= ప్రకాశిస్తున్నది; భవత్= నీయొక్క; సమగ్ర= సంపూర్ణములైన; శర= బాణాలయొక్క; జాలములు= గుంపులు; ఈతని మీఁదన్= ఈ కృపాచార్యుడిపైకి; చనవు= వెళ్ళటంలేదు; ఈ+ఎడరు= ఈ ఆపద; దైవసంజనితము+చువ్వె!= దైవంవలన కలిగినది సుమా!; సంగరము= యుద్ధము; ఇట్టిది= ఇటువంటిది; తొల్లి= ఇదివరకు; ఎందున్= ఎక్కడా; నా కనినది= నేను చూచినది; లేదు; ఈ+తఱిన్= ఈ సమయంలో; తేరు= రథం; తొలఁగన్+కొనిపోవుట= తీసికొనిపోవటం; కార్యం= చేయదగినది.

తాత్పర్యం: 'నాయనా! వినుము. ఈ బ్రాహ్మణుడి భుజబలం ఆపరానిదిగా ప్రకాశిస్తున్నది. నీ బాణా లీతడిపైకి వెళ్ళటం లేదు. ఈ ఆపద దైవం చేసినది సుమా! ఇటువంటి యుద్ధం నేనిదివరకెన్నడూ చూడలేదు. ఈ సమయంలో మనరథాన్ని దూరంగా తీసికొనిపోవటం కర్తవ్యం.

వ. **నీ యట్టి వాని విక్రమంబునుం దిట్టిన యట్లు సమయుటంజేసి యిమ్మహాత్ముం డవధ్యుండని నిశ్చయించితి నా మాటకియ్యకొను' మనవుడు నా పృషత పౌత్రుం డిది యట్టిద యని నిశ్చయించి పలికి మఱియు హీనస్వరంబున నిట్లనియె. 157**

ప్రతిపదార్థం: నీ+అట్టివాని= నీవంటివానియొక్క; విక్రమంబునున్= పరాక్రమం కూడా; తిట్టినయట్లు= శపించినవిధంగా; సమయుటన్+చేసి= నశించినందువల్ల; ఈ+మహాత్ముండు= ఈ ఘనత వహించినవాడు; అవధ్యుండని= వధింపబడేవాడు కాడని; నిశ్చయించితిన్= నిర్ణయించాను; నా మాటకున్= నా పలుకునకు; ఇయ్యకొనుము= అంగీకరింపుము; అనవుడున్= అని పలుకగా; ఆ పృషత= ఆ పృషతునియొక్క; పౌత్రుండు= కొడుకుయొక్క కొడుకు - ధృష్టద్యుమ్నుడు; ఇది= ఈ కార్యం; అట్టిది+అ= అటువంటిదే; అని; నిశ్చయించి= నిర్ణయించి; పలికి= చెప్పి; మఱియున్= ఇంకా; హీనస్వరంబునన్= స్వల్పమయిన కంఠధ్వనితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ రీతిగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: నీ వంటి వీరుడి పరాక్రమం కూడా శాపంవలన అన్నట్లుగా నశించిపోయింది. అందువలన ఈ ఘనత వహించిన కృపాచార్యుడు వధించబడడని నిశ్చయించాను. కనుక నా మాటకు ఒప్పుకొమ్ము' అని అన్నాడు. అపుడు ధృష్టద్యుమ్నుడు 'ఈ పని ఇటువంటిదే' అని నిర్ణయించి పలికాడు. మళ్ళీ తగ్గిపోయిన కంఠధ్వనితో ఇట్లా అన్నాడు:

చ. **'చరణములుం గరంబులును సంచల భావము నొందఁ జొచ్చె మేన్**
విరవరఁ బోవుచున్నయది విహ్వలమయ్యె మనంబు నీతలం
పరయఁగ మేలు మారుతసురాధిపసూనులలోన నల్ల నొ
క్కరుదెసకై రథంబు దొలఁగం గొని పొ మ్మడిబీర మేటికిన్.' 158

ప్రతిపదార్థం: చరణములున్+కరంబులును= కాళ్ళూ, చేతులూ; సంచలభావమున్= వణకుటను; ఒందన్+చొచ్చెన్= పొందటానికి మొదలుపెట్టాయి; మేన్= శరీరం; విరవిరన్+పోవుచున్+ఉన్న+అది= విహ్వలత్వాన్ని (పట్టు ఊడిన స్థితిని) పొందుతూ; ఉన్నది; మనంబున్= మనస్సుకూడా; విహ్వలము+అయ్యెన్= సడలినది ఐనది; అరయఁగన్= ఆలోచింపగా; నీ తలంపు= నీ ఆలోచన; మేలు= శ్రేష్ఠమైనది; మారుత= వాయువుయొక్క; సురాధిప= దేవేంద్రునియొక్క; సూనులలోనన్= కుమారులలో; అల్లన్= మెల్లగా; ఒక్కరు= ఒకడియొక్క; దెసకున్+ఐ= దిక్కునకై; రథంబు+తేరు; తొలఁగన్= తప్పించి; కొనిపొమ్ము= తీసుకొనిపొమ్ము; అడిబీరము= వ్యర్థమైన పరాక్రమం; ఏటికిన్= ఎందుకు?

తాత్పర్యం: కాళ్ళూ చేతులూ అల్లాడిపోతున్నాయి. ఒళ్ళు పట్టు సడలిపోతున్నది, (లేదా తడి ఆరిపోతున్నది) మనస్సూ పట్టూడిపోతున్నది. ఆలోచించి చూస్తే, నీ ఆలోచన శ్రేష్ఠంగా ఉన్నది. కనుక రథాన్ని తప్పించి వాయుపుత్రుడు భీముడి వద్దకుగాని, ఇంద్రపుత్రుడు అర్జునుడి వద్దకుగాని తీసికొనిపొమ్ము. వ్యర్థమైపోయిన పరాక్రమం ఎందుకు?'

చ. **అనవుడు సూతుఁ డెంతయు రయంబునఁదేరు వృకోదరాంతికం**
బున కెగవంగ శంఖరవమున్ గుణనిస్వనమున్ నిగిడ్చి యే
పునఁ గృపుఁ డుజ్జ్వలప్రదరపుంజములం బరఁగంగఁ జేయుచున్
వెనుకొనిపొల్చి నిల్చె గిరి వెన్కొని నిల్చిన వజ్రికైవడిన్. 159

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని పలుకగా; సూతుండు= సారథి; ఎంతయున్= మిక్కిలిగా; రయంబునన్= వేగముతో; తేరు= రథం; వృకోదర= భీమునియొక్క; అంతికంబునకున్= సమీపానికి; ఎగవంగన్= త్రోలగా; కృపుఁడు; శంఖరవమున్= శంఖంయొక్క; ధ్వనీ; గుణనిస్వనమున్= వింటి అల్లెత్రాటి చప్పుడూ; నిగిడ్చి= పొడిగించి, వ్యాపింపజేసి; ఏపునన్= ఉత్సాహంతో; ఉజ్జ్వల= మిక్కిలి ప్రకాశించే; ప్రదర పుంజములన్= బాణసముదాయాలను; పరఁగింపన్= వ్యాపింప; చేయుచున్= కావిస్తూ; వెనుకొని= ధృష్టద్యుమ్నుడిని వెంబడించినవాడై; గిరిన్= పర్వతాన్ని; వెన్కొని= వెంబడించి; నిల్చిన= ఉన్న; వజ్రికైవడిన్= వజ్రాయుధం కలవాడైన ఇంద్రునివలె; పొల్చి= ఒప్పి; నిల్చెన్= ఆగెను.

తాత్పర్యం: అని ధృష్టద్యుమ్నుడు పలికేసరికి, అతడి సారథి మహావేగంగా రథం భీమసేనుడివద్దకు తోలుకొనిపోయాడు. కృపాచార్యుడు ఉత్సాహంతో శంఖం ఒత్తి, ధనుష్టంకారం చేస్తూ, బాగా మెరిసే బాణాల గుంపులు ప్రయోగిస్తూ, తరిమి ఆగాడు. అది పర్వతాన్ని తరిమి వజ్రాయుధధారి ఇంద్రుడు ఆగినట్లున్నది.

విశేషం: 'పర్వతాన్ని వెంబడించి, 'తరిమి ఆగినట్టి' - వజ్రితో కృపాచార్యుణ్ణి పోల్చటం జరిగింది. వజ్రి దెబ్బ తప్పించుకొన్న పర్వతం ఒక్కటే - మైనాకుడు. అందువల్ల ధృష్టద్యుమ్నుణ్ణి ఇక్కడ మైనాకుడితో పోల్చి స్పష్టంగా చెప్పకున్నా ఆ పోలిక ధ్వనిస్తున్నది.

తే. **కడఁగి కృతవర్మతోడ శిఖండి పెనఁగు । చుండి శరపంచకంబున నురము నొంప**
నతని నయ్యాదవోత్తముఁ డలఘు షష్టి । విశిఖవిద్ధునిఁ జేసి విల్ విఱుగ నేసె. **160**

ప్రతిపదార్థం: శిఖండి; కడఁగి= పూనుకొని; కృతవర్మతోడన్= కృతవర్మతో; పెనఁగుచున్+ఉండి= యుద్ధంచేస్తూ ఉండి; శరపంచకంబునన్= ఐదు బాణాలతో; ఉరమున్= వక్షఃస్థలాన్ని; నొంపన్= నొప్పించగా; ఆ= ప్రసిద్ధుడయిన; యాదవ+ఉత్తముఁడు= యాదవులలో మేటి అయిన కృతవర్మ; అలఘు= గొప్పవైన; షష్టి= అరవై; విశిఖ= బాణాలచేత; విద్ధునిన్= కొట్టబడినవాడినిగా; చేసి; విల్= ధనుస్సు; విఱుగన్= విరిగిపోయేటట్లుగా; ఏసెన్= బాణం ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: శిఖండి ఎదిరించి కృతవర్మతో యుద్ధంచేస్తూ, ఐదు బాణాలు ప్రయోగించి అతడి వక్షఃస్థలాన్ని నొప్పించగా, కృతవర్మ శిఖండిని అరవై బాణాలతో కొట్టి, అతడి వింటిని విరుగగొట్టాడు.

క. **ఒండు శరాసన మెత్తి శి । ఖండి గురియు నవతి సాయకమ్ములు పెలుచన్**
ఖండించె నతఁడు తత్కో । దండం బాద్రుపదనృపతితనయుఁడు నఱకెన్. **161**

ప్రతిపదార్థం: ఒండు= మరొక; శరాసనము= ధనుస్సు; ఎత్తి= తీసికొని; శిఖండి; కురియు= వానకురిసినట్లు ప్రయోగించే; నవతి= తొంభై; సాయకమ్ములు= బాణాలు; అతఁడు= కృతవర్మ; పెలుచన్= ఆగ్రహంతో; ఖండించెన్= నరికాడు; ఆ ద్రుపద తనయుడు శిఖండి; తద్= ఆ కృతవర్మయొక్క; కోదండంబు= వింటిని; నఱకెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: శిఖండి మరొక ధనుస్సు తీసికొన్నాడు. వాన కురిసినట్లు తొంభై బాణాలు ప్రయోగించాడు. వాటిని కృతవర్మ ఆగ్రహంతో నరికాడు. శిఖండి అతడి ధనుస్సును ఖండించాడు.

క. **'ధనువు దునిమి కొమ్ములు ముఱి । సిన వృషభము చందమగుడు శీఘ్రస్ఫురణం**
దనువున శితశరములు వడిఁ । జొనిపి యతం డతని గళితశోణితుఁ జేసెన్. **162**

ప్రతిపదార్థం: అతఁడు= శిఖండి; ధనువు= వింటిని; తునిమి= నరికి (కృతవర్మ); కొమ్ములు; మురిసిన= విరిగిన; వృషభము చందము= ఎద్దులా; అగుడున్= కాగా; శీఘ్రస్ఫురణన్= వేగం తోచగా; శితశరములు= వాడిబాణాలు; తనువునన్= శరీరంలో; వడిన్= బలంతో; చొనిపి= దూర్చి; అతనిన్= కృతవర్మను; గళిత= స్రవించిన; శోణితున్= రక్తం కలవాడినిగా; చేసెన్= కావించాడు.

తాత్పర్యం: అట్లా శిఖండి కృతవర్మయొక్క విల్లు విరుగగొట్టినందువలన అతడు కొమ్ములు విరిగిన ఎద్దువలె అయిపోయేసరికి, శిఖండి వేగం స్ఫురించే వాడియైన బాణాలు అతడి శరీరంలో గ్రుచ్చి, నెత్తురు స్రవించేటట్లు చేశాడు.

చ. **అలుక మనంబునం గదిరి యాదవసత్తముఁ డొండువింట దో**
ర్బల మెసఁగంగ డెబ్బది శరంబుల నాతని మేన రక్త ధా
రలు దొరఁగించి పెక్కు ప్రదరంబులు పైపయి నేయుచుండ న
గ్గలికఁ బెనంగె వెండియు శిఖండి విచిత్రరథప్రచారుఁడై. **163**

ప్రతిపదార్థం: యాదవసత్తముఁడు= యాదవులలో శ్రేష్ఠుడైన కృతవర్మ; అలుక= కోపం; మనంబునన్= మనస్సులో; కదిరి= హెచ్చి; ఒండు వింటన్= మరొక ధనుస్సుతో; దోస్+బలము= బాహువులశక్తి; ఎసఁగంగన్= ఒప్పగా; డెబ్బది శరంబులన్= డెబ్బై బాణాలతో; ఆతని మేనన్= శిఖండి దేహంమీద; రక్తధారలు= నెత్తుటి ధారలు; తొరఁగించి= ప్రవహింపజేసి; పెక్కు= చాలా; ప్రదరంబులు= బాణాలను; పై+పయిన్= ఒక దానిపై ఒకటి; ఏయుచున్+ఉండన్= ప్రయోగిస్తూ+ఉండగా; శిఖండి; వెండియున్= ఇంకా; విచిత్ర= వింత అయిన; రథ= రథంయొక్క; ప్రచారుఁడు+ఐ= గమనములు కలవాడై; అగ్గలికన్= అతిశయంతో; పెనంగెన్= యుద్ధంచేశాడు.

తాత్పర్యం: కృతవర్మ మనస్సులో కోపం పెరిగింది. మరొక వింటితో భుజబలం ఒప్పగా డెబ్బై బాణాలు ప్రయోగించి, శిఖండి శరీరంమీద రక్తం ప్రవహింపజేశాడు. అనేక బాణాలు ఒకదానిమీద ఒకటి ప్రయోగిస్తుండగా, శిఖండి తన రథాన్ని విచిత్ర గమనాలతో త్రిప్పుతూ, ఇంకా ఎక్కువగా యుద్ధంచేశాడు.

వ. **ఆ ద్రుపదనందనుండు జత్రుదేశంబున నంబకత్రయంబు నాటించిన.** **164**

ప్రతిపదార్థం: ఆ ద్రుపదనందనుండు= ఆ ద్రుపదుని కొడుకు; జత్రుదేశంబునన్= కృతవర్మయొక్క భుజశిరస్సునూ రొమ్ము ఎముకను కలిపే ప్రదేశంలో; అంబకత్రయంబు= మూడు బాణాలు; నాటించినన్= గ్రుచ్చగా.

తాత్పర్యం: ఆ శిఖండి కృతవర్మయొక్క భుజ శిరస్సూ రొమ్ము ఎముకా కలిసేచోట మూడు బాణాలు గ్రుచ్చుకొనేటట్లు కొట్టేసరికి.

శా. **క్రూరోల్లాసము పల్లవింపఁ గృతవర్ముం డుగ్రదీప్తి స్ఫుర**
న్నారాచంబులు పెక్కు లొక్క మొగి మేనంగ్రువ్వ మూర్ఛిల్లె న
వ్వీరాగ్రేసరుఁ డప్డు సారథి భయావిర్భావదీనాత్ముఁడై
తే రచ్చోటు దొలంగఁ దోలుటయు భీతింబాఱెఁ దత్సేనయున్. **165**

ప్రతిపదార్థం: కృతవర్ముండు; క్రూర= క్రూరమైన, కనికరంలేని; ఉల్లాసము= సంతోషం; పల్లవింపన్= చిగురించగా; ఉగ్రదీప్తి= అధికమైన కాంతితో; స్ఫురత్= ప్రకాశిస్తున్న; నారాచంబులు= ఇనుప బాణాలు; పెక్కులు= చాలా; ఒక్కమొగిన్= ఒక్కసారి; మేనన్= శరీరంలో; క్రువ్వన్= గ్రుచ్చగా; ఆ+వీర+అగ్రేసరుఁడు= ఆ వీరులలో శ్రేష్ఠుడైన శిఖండి; మూర్ఛిల్లెను= మూర్ఛనందినాడు; అప్డు= ఆ సమయంలో; సారథి= శిఖండి సూతుడు; భయ= జడుపుయొక్క; ఆవిర్భావ= కలగటంచేత; దీన+ఆత్ముఁడు+ఐ= దుఃఖితమగు మనస్సు కలవాడై; తేరు= రథం; ఆ+చోటు= ఆ ప్రదేశంనుంచి; తొలంగన్= దూరంగా; తప్పించుకొనటానికి; తోలుటయున్= నడిపించుకొని పోగా; తద్= ఆ శిఖండియొక్క; సేనయున్= సైన్యంకూడా; భీతిన్= భయంతో; పాఱెన్= పారిపోయింది.

తాత్పర్యం: కృతవర్మ కనికరం లేని సంతోషం పెరుగుతుండగా, అధికమైన కాంతితో మెరసే చాలా ఇనుపబాణాలు ఒక్కసారిగా శరీరంలో నాటుకొనేటట్లు కొట్టేసరికి, అంతటి మహావీరుడైన శిఖండి కూడా మూర్ఛలో మునిగిపోయాడు. వెంటనే అతడి రథసారథి భయపడి, మనసులో దుఃఖపడుతూ రథాన్ని అక్కడి నుంచి తప్పించి, తోలుకొనిపోయాడు. అందువలన శిఖండి సేనకూడా భయపడి పారిపోయింది.

వ. వివ్వచ్చు విక్రమవిహారంబున కోర్చి శిబిత్రిగర్తసాల్వసంశప్తకసైన్య నారాయణ గోపాలోపేతుండై సత్యసేన చంద్రదేవ మిత్త్రదేవ మిత్త్రవర్మ సౌశ్రుతి సువర్మ సుశర్మాదు లగు సోదరసుతులు బాసటగాఁ ద్రిగర్తపతి పెనఁగు నప్పుడు. **166**

ప్రతిపదార్థం: త్రిగర్తపతి= త్రిగర్తదేశపురాజు; వివ్వచ్చు= బీభత్సుని, అర్జునునియొక్క; విక్రమ= పరాక్రమంతోచేసే; విహారంబునకున్= (వీర) విహారానికి; ఓర్చి= సహించి; శిబి త్రిగర్త సాల్వ సంశప్తక= శిబి, త్రిగర్తం, సాల్వం అనే దేశాలకు చెందిన; సంశప్తక= అర్జునుని చంపుతామని ప్రతిజ్ఞచేసినది అయిన; సైన్య= సేనలతోను; నారాయణ= నారాయణులనే పేరుకల; గోపాల+ఉప+ఇతుండు+ఐ= గోపాలురతోనూ కూడినవాడై, సత్యసేన చంద్రదేవ మిత్త్రదేవ మిత్త్రవర్మ సౌశ్రుతి సువర్మ సుశర్మాదులగు= సత్యసేనుడు; చంద్రదేవుడు, మిత్త్రదేవుడు, మిత్త్రవర్ముడు, సౌశ్రుతి, సువర్మ, సుశర్మ; ఆదులు+అగు= మొదలగువారైన; సోదర సుతులు= (తన) అన్నదమ్ములూ, కుమారులు; బాసట+కాన్= సహాయంగా; పెనంగు+అప్పుడు= యుద్ధంచేసే సమయంలో.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు పరాక్రమంతో చేసే వీరవిహారాన్ని ఓర్చుకొని త్రిగర్తరాజు యుద్ధంచేస్తున్నాడు. అతడికి సహాయంగా శిబిత్రిగర్తసాల్వదేశ సేనలున్నాయి. అర్జునుడిని చంపుతామని ప్రతిజ్ఞ చేసిన సంశప్తకసేన ఉన్నది. నారాయణులనే గోపాలురసైన్యం ఉన్నది. సత్యసేనుడు, చంద్రదేవుడు, మిత్త్రదేవుడు, మిత్త్రవర్మ, సౌశ్రుతి, సువర్మ, సుశర్మ మొదలయిన అతడి సోదరులూ కుమారులూ ఉన్నారు. ఆ సమయంలో.

సీ. సత్యసేనుఁడు మూఁడు సాయకంబుల, మిత్త్ర । దేవుండు షష్టి సందీప్త మార్గ
ణంబులఁ గ్రూరబాణంబులు మూఁటను, । జంద్రదేవుఁడు శరసప్తకమున,
మిత్త్రవర్ముఁడు గంకపత్త్రత్రిసప్తతి, । సౌశ్రుతి యేడు నిశాతవిశిఖ
ములను, శత్రుంజయుఁ డలఘు వింశతి కాండ । ములను, సుశర్ముఁ డుజ్జ్వల నవాస్త్ర

తే. ములను గప్పి రప్పార్థు నాబలియుఁ డంబు । దముల ధారలు వొదువ నుదాత్తరేఖ
గరము పొలుపారు మేదినీధరము భంగిఁ । దలఁపఁ బట్టగుధీరతఁ బొలిచె నధిప! **167**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సత్యసేనుఁడు; మూఁడు= మూడైన; సాయకంబులన్= బాణాలతోనూ; మిత్త్రదేవుండు; షష్టి= అరవై; సందీప్త= మిక్కిలిగ వెలిగే; మార్గణంబులన్= బాణాలతోనూ; క్రూరబాణంబులు= కఠినములైన అమ్ములు; మూఁటను= మూడింటితోనూ; చంద్రదేవుఁడు; శరసప్తకమునన్= బాణాలయొక్క ఏడింటితోనూ, ఏడు బాణాలతోనూ; మిత్త్రవర్ముఁడు; కంకపత్త్రత్రిసప్తతిన్= రాపులుగు రెక్కలు కట్టిన డెబ్బైమూడు బాణాలతోనూ; సౌశ్రుతి; ఏడు; నిశాత విశిఖములను= వాడి అయిన శరములతోనూ; శత్రుంజయుఁడు; అలఘు= పెద్దవయిన; వింశతి= ఇరవై; కాండములను= బాణాలతోనూ; సుశర్ముఁడు; ఉజ్జ్వల= మిక్కిలి ప్రకాశిస్తున్న; నవ+అస్త్రములను= తొమ్మిది బాణాలతోనూ; ఆ+పార్థున్= ఆ పృథా (కుంతి) కుమారుడైన అర్జునుడిని; కప్పిరి= మరుగు చేశారు; ఆ బలియుఁడు= ఆ బలశాలి అయిన అర్జునుడు; అంబుదముల= మేఘాలయొక్క; ధారలు+పొదువన్= ధార క్రమ్మగా; ఉదాత్త= ఉన్నతమైన; రేఖ= తీరు; కరము= మిక్కిలి; పొలుపు+ఆరు= అందగించే; మేదినీధరము భంగిన్= కొండలా; తలఁపన్= భావించటానికి; పట్టు+అగు= స్థానమైన; ధీరతన్= ధైర్యంతో; పొలిచెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సత్యసేనుడు మూడూ, మిత్రదేవుడు అరవైమూడూ, చంద్రదేవుడు ఏడూ, మిత్రవర్మ డెబ్బైమూడూ, సౌశ్రుతి ఏడూ, శత్రుంజయుడు ఇరవై, సుశర్మ తొమ్మిది బాణాలతో అర్జునుని కప్పివేశారు.

అయినా అర్జునుడు మేఘాలు వానధారలు కురిపిస్తుంటే మహోదాత్త రమణీయంగా కొండ ఎట్లా ఉంటుందో అట్లా ధైర్యంతో నిలిచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. ఇట్లు సుస్థిరుండై మిత్త్రదేవు నంగంబునఁ గంకపత్త్రశతంబును, సత్యసేను తనువున మార్గణత్రయంబును, సుశర్మమిత్త్రవర్మల శరీరంబుల శిలీముఖాష్టకనవకంబులను బఱపి, శత్రుంజయు శిలాశితశరంబులం బడవైచి, సౌశ్రుతిం బంచవింశతి కాండంబుల గీటడంగించియుఁ జంద్రదేవుని నెనిమిది యమ్ములం దునిమి యుల్లసిల్లిన. **168**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇట్లా; సుస్థిరుండు+ఐ= మిక్కిలి నిలుకడ కలవాడు అయి; మిత్త్రదేవు= మిత్రదేవుడియొక్క; అంగంబునన్= శరీరంపై; కంకపత్ర= రాపులుగు రెక్కలు గల బాణాలయొక్క; శతంబును= వంద; సత్యసేను= సత్యసేనునియొక్క; తనువునన్= దేహంలో; మార్గణ= బాణాలయొక్క; త్రయంబును= మూడు; సుశర్మ మిత్త్రవర్మల= సుశర్మయొక్క, మిత్త్రవర్మయొక్క; శరీరంబులన్= దేహాలలో వరుసగా; శిలీముఖ= బాణాలయొక్క; అష్టక= ఎనిమిదినీ; నవకంబులను= తొమ్మిదినీ; పఱపి= ప్రయోగించి; శత్రుంజయు= శత్రుంజయుడు అనేవాడిని; శిలాశిత= రాతిమీద నూరి పదునుపెట్టిన; శరంబులన్= బాణాలతో; పడవైచి= పడగొట్టి; సౌశ్రుతిన్; పంచవింశతి= ఇరవై అయిదు; కాండంబులన్= బాణాలతో; గీటు+ అడంగించియున్= సంహరించీ; చంద్రదేవునిన్; ఎనిమిది; అమ్ములన్= బాణాలతో; తునిమి= నరికి; ఉల్లసిల్లినన్= ప్రకాశించగా.

తాత్పర్యం: ఇట్లా స్థిరంగా నిలబడి, మిత్త్రదేవుడి దేహంలో రాపులుగు రెక్కలు కట్టిన బాణాలు వంద దించాడు. సత్యసేనుడి శరీరంలో మూడు బాణాలు గ్రుచ్చాడు. సుశర్మమేనిలో ఎనిమిది బాణాలు నాటాడు. మిత్త్రవర్మ ఒడలిలో తొమ్మిది బాణాలు దిగగొట్టాడు. రాతిపై నూరిన బాణాలతో శత్రుంజయుడిని సంహరించాడు. సౌశ్రుతిని ఇరవై ఐదు బాణాలతో చంపాడు. చంద్రదేవుడిని ఎనిమిది బాణాలతో ఖండించాడు. ఇట్లా అర్జునుడు ప్రకాశిస్తుండగా.

చ. కనకపుఁగామతోమరము గర్వ మెలర్పఁగ నెత్తి పద్మ నా
భుని భుజశాఖ యుచ్చిచన భూరిబలుం డగు సత్యసేనుఁ డు
క్కున నిగిడింపఁ జేతి మునికోలయుఁ బగ్గములున్ మహీతలం
బున నొగలందునుం బడిన భూవర! పార్థుఁడు గ్రోధదీప్తుఁడై! **169**

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= భూపతీ!; భూరి= అధికమైన; బలుండగు= శక్తి కలవాడైన; సత్యసేనుఁడు; కనకపున్= బంగారంతో చేసిన; కామ= దండంకల; తోమరమున్= ఈటెను; గర్వము= మదం; ఎలర్పఁగన్= ఒప్పగా; ఎత్తి= పైకెత్తి; పద్మనాభుని= శ్రీకృష్ణునియొక్క; భుజశాఖ= కొమ్మవంటి భుజాన్ని; ఉచ్చి= చీల్చి; చనన్= పోయేలా; నిగిడింపన్= ప్రయోగించగా; చేతి= శ్రీకృష్ణునియొక్క చేతిలో ఉన్న; మునికోలయున్= (గుఱ్ఱాలను త్రోలే) ములుకోల; పగ్గములున్= గుర్రాల పగ్గాలు, క్రమంగా; మహీతలంబునన్= భూప్రదేశంమీద; నొగలందునున్= రథం తొట్టెలోనూ; పడినన్= పడిపోగా; పార్థుఁడు= అర్జునుడు; క్రోధదీప్తుఁడు+ఐ= కోపంతో మండినవాడై.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! మహాబలశాలి సత్యసేనుడు బంగారపు దండం కల ఈటెను గర్వంతో విసిరాడు. అది శ్రీకృష్ణుడి కొమ్మవంటి భుజాన్ని చీల్చుకొంటూ పోయింది. అందువలన ఆయన చేతిలోని ములుకోల నేలమీద పడిపోయింది. పగ్గాలు తేరితొట్టెలో పడిపోయాయి. అట్లా కొట్టినందుకు అర్జునుడు కోపంతో మండిపడి,

క. హరి దెసఁ గన్గొని యాతని । యరదముఁ గదియంగ నడపు మరద మనుడుఁ జె
చ్చెర నొండొక మునికోలం । గరముద్ధతి నడపె ఘోటకంబుల నతఁడున్. 170

ప్రతిపదార్థం: హరిదెసన్= కృష్ణునివైపు; కన్గొని= చూచి; ఆతని= ఆ సత్యసేనుడియొక్క; అరదమున్= రథాన్ని; కదియంగన్= సమీపించేటట్లు; అరదమున్= రథాన్ని; నడపుము= నడిపింపుము; అనవుడున్= అని పలుకగా; అతఁడున్= శ్రీకృష్ణుడు; చెర+చెరన్= త్వరత్వరగా; ఒండు+ఒక= మరియొక; మునికోలన్= ములుకోలతో; కరము= మిక్కిలి; ఉద్ధతిన్= వడితో; ఘోటకంబులన్= గుఱ్ఱాలను; నడపెన్= తోలాడు.

తాత్పర్యం: (అర్జునుడు) కృష్ణుడివైపు చూచి, 'మన రథం సత్యసేనుడి రథానికి దగ్గరగా నడిపించు' అన్నాడు. కృష్ణుడు త్వరత్వరగా మరొక ములుకోల తీసికొని, దానితో గుర్రాలను మిక్కిలి వడిగా నడిపించాడు.

క. తే రతని యరదమునకుం । జేరువ యగుటయును గ్రీడి శితబహుభల్ల
స్ఫారగతుల గాత్ర శిరో । దారణ మొనరించి యొప్పె దరహాసముతోన్. 171

ప్రతిపదార్థం: తేరు= రథం; అతని= సత్యసేనుడి; అరదమునకున్= రథానికి; చేరువ= దగ్గర; అగుటయును= కాగా, ఐన తరువాత; క్రీడి= అర్జునుడు; శిత= పదునైన; బహు= అనేకమైన; భల్ల= బాణాలయొక్క; స్ఫార= విస్తార; గతులన్= గమనాలతో; గాత్ర= శరీరంయొక్క; శిరః= శిరస్సుయొక్క; దారణము= బ్రద్దలుచేయటం; ఒనరించి= కావించి; దరహాసముతోన్= చిరునవ్వుతో; ఒప్పెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: వారి రథం సత్యసేనుడి రథాన్ని సమీపించింది. అపుడు అర్జునుడు చాలా వాడి అయిన బాణాలు విస్తారంగా ప్రయోగించి అతడి ఒళ్ళూ తలా నరకి, చిరునవ్వు నవ్వాడు.

వ. ఇట్లు సత్యసేనుని చిత్రవధంబు చేసి. 172

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; సత్యసేనుని= సత్యసేనుడు అనే వాని యొక్క; చిత్రవధంబు= చిత్రవధ; చేసి= కావించి,

తాత్పర్యం: ఇట్లా సత్యసేనుడిని చిత్రవధ చేసి.

చ. ఘనతర వత్సదంతశరఘాతమునం బడవైచి మిత్రవ
ర్మని రథసూతు నట్టిదొక క్రూరపుఁ దూపున నుర్విఁగూల్చె నా
తని సముదీర్ణమై పెలుచఁ దాఁకి త్రిగర్తబలంబు సుట్టు ము
ట్టిన వివిధోగ్రసాయకపటిష్ఠత నొప్పి కలంచె నేపునన్. 173

ప్రతిపదార్థం: ఘనతర= మిక్కిలి పెద్దదైన; వత్సదంత= వత్సదంతం అనే లేగపంటివంటి మొనగల; శర= బాణంయొక్క; ఘాతమునన్= దెబ్బచేత; మిత్రవర్మునిన్= మిత్రవర్మను; పడన్వైచి= పడగొట్టి; రథసూతున్= అతని రథసారథిని; అట్టిది= అటువంటిదే ఐన, వత్సదంతం అనే; ఒక= ఒక్క; క్రూరపున్= భయంకరమైన; తూపునన్= బాణంతో; ఉర్విన్= నేలపై; కూల్చెన్= పడగొట్టాడు, సంహరించాడు; త్రిగర్త బలంబు= త్రిగర్త సైన్యం; ఆతనిన్= అర్జునుని; సమ్+ఉదీర్ణము+ఐ= బాగుగా గర్వించినదై; పెలుచన్= పట్టుదలతో; తాఁకి= ఎదుర్కొని; చుట్టు ముట్టినన్= నలువైపులా ముట్టడింపగా; వివిధ=

రకరకములయిన; ఉగ్ర= తీక్ష్ణమైన; సాయక= బాణములయొక్క; పటిష్ఠతన్= అత్యధికమైన పటుత్వంతో; ఒప్పి= తగి; ఏపునన్= విజృంభణంతో; కలంచెన్= కలతపెట్టాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు లేగదూడ పంటివంటి మొన గల మిక్కిలి పెద్దదైన బాణంతో మిత్రవర్మను పడగొట్టాడు. అటువంటి బాణమే (వత్సదంతమే) మరొకటి ప్రయోగించి అతడి రథసారథిని చంపాడు. అపుడు త్రిగర్త సైన్యం మించిన గర్వంతో అర్జునుడిని ఎదిరించి చుట్టుముట్టింది. అతడు ఆ సైన్యాన్ని రకరకాల వాడి బాణాలతో విజృంభించి కలతపెట్టాడు.

వ. వెండియు సుశర్ముని జ్ఞాతులు వోక పెనంగిన. 174

ప్రతిపదార్థం: వెండియున్= ఇంకా; సుశర్ముని= సుశర్మయొక్క; జ్ఞాతులు= దాయాదులు; పోక= తొలగిపోకుండా; పెనంగినన్= యుద్ధంచేయగా.

తాత్పర్యం: అప్పటికి సుశర్మ దాయాదులు తొలగిపోకుండా యుద్ధం చేయగా.

ఆ. వెండిపింజఁ బొలుచు వెడఁద యమ్మున మిత్ర । సేనధరణినాథుశిరముఁ ద్రుంచి
వాఁడినారసము సువర్మవక్షంబున । నాటె నయ్యమర్త్యనాథసుతుఁడు. 175

ప్రతిపదార్థం: ఆ= ప్రసిద్ధుడైన; అమర్త్యనాథ= దేవేంద్రునియొక్క; సుతుఁడు= కొడుకైన అర్జునుడు; వెండి= వెండితో చేసిన; పింజన్= అల్లెత్రాటికి తగిలించే బాణంయొక్క మొదటిభాగం (పుంఖం)తో; పొలుచు= మెరిసే; వెడఁద= విశాలమైన, వెడల్పయిన; అమ్మునన్= బాణంతో; మిత్రసేన= మిత్రసేనుడనే; ధరణినాథు= భూపతియొక్క; శిరమున్= తలను; త్రుంచి= నరికి; వాఁడినారసము= పదునైన నారాచమనే ఇనుపబాణం; సువర్మ= సువర్మయొక్క; వక్షంబునన్= రొమ్ముపై; నాటెన్= గ్రుచ్చాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు వెండితో చేసిన పుంఖం ఉన్న వెడల్పైన ఒక బాణంతో మిత్రసేనరాజు శిరస్సు నరికాడు. పదునైన ఇనుప బాణం సువర్మ రొమ్ముపై గ్రుచ్చాడు.

వ. అట్టియెడ సంశప్తక గణంబులన్నియు నార్పులునింగిముట్ట నలుదిక్కులం గిట్టి బెట్టిదంబులగు నస్త్ర శస్త్ర పరంపరలు గురిసిన నమ్మేటివిలుకాఁ డలుక మానిన యలంతి నవ్వు చెలువంబు మొగంబునకు వింత చెన్నొసంగ విజృంభించి యైంద్రాస్త్రంబు ప్రయోగించిన నది ప్రదీప్త భల్లాంజలిక ప్రముఖ విశిఖరూపంబులం బరఁగుటయు. 176

ప్రతిపదార్థం: అట్టి= అటువంటి; ఎడన్= సమయంలో; సంశప్తక= అర్జునుని చంపుతామని ప్రతిజ్ఞచేసిన; గణంబులు= సేనా సమూహాలు; అన్నియున్= అన్నీ; ఆర్పులు= అరుపులు; నింగిన్= ఆకాశాన్ని; ముట్టన్= తాకగా; నలు= నాలుగు; దిక్కులన్= వైపులనూ; కిట్టి= చేరుకొని, చుట్టుముట్టి; బెట్టిదంబులు+అగు= కఠినములయిన; అస్త్ర= మంత్రప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాలయొక్క; శస్త్రంబులన్= బాణాలు మొదలయిన ఆయుధాలయొక్క; పరంపరలు= వరుసలు; కురిసినన్= వానలా ప్రయోగింపగా; ఆ+మేటి= ఆ శ్రేష్ఠుడైన; విలుకాడు= ధనుర్ధారి అయిన అర్జునుడు; అలుక= కోపం; మానిన= విరమించిన; అలంతినవ్వు= చిరునవ్వుయొక్క; చెలువంబు= అందం; మొగంబునకున్= ముఖానికి; వింత= క్రొత్తదైన, ఆశ్చర్యకరమైన;

చెన్ను= చక్కదనాన్ని; ఒసంగన్= ఈయగా; విజృంభించి= చెలరేగి; ఐంద్ర= ఇంద్రుడు అదిదైవంగా గల; అస్త్రంబు= ఆయుధాన్ని; ప్రయోగించినన్= వదలగా; అది= ఆ ఐంద్రాస్త్రం; ప్రదీప్త= మిక్కిలి వెలిగే; భల్ల+అంజలిక= భల్లం, అంజలిక మొదలయిన; విశిఖ= బాణాలయొక్క; రూపంబులన్= రూపాలతో; పరఁగుటయున్= ప్రసరించగా.

తాత్పర్యం: అపుడు సంశప్తకులు అందరూ శబ్దం ఆకాశాన్ని తాకేటట్లు అరుస్తూ అర్జునుడిని నలువైపులా చుట్టుముట్టి, కఠిన శస్త్రాస్త్రాలు ఎడతెగకుండా వానకురిసినట్లు అతడిమీద ప్రయోగించారు. ఆ మహాధానుష్కుడైన అర్జునుడికి కోపం పోయి, వారి సాహసానికి చిరునవ్వు వస్తే దాని సొగసు అతడి ముఖానికే క్రొత్త సోయగం తెచ్చిపెట్టింది. అప్పుడతడు విజృంభించి, ఐంద్రాస్త్రం ప్రయోగించాడు. అది భల్లం, అంజలిక మొదలయిన బాణాల రూపం ధరించి ప్రసరించింది.

విశేషం: భల్లం అంటే బల్లెం అని కూడా అర్థం. బల్లెం అగ్రభాగంవంటి అగ్రభాగంగల బాణం భల్లం. అంజలిక అంటే చిట్టెలుక. దాని మూతివంటి అగ్రభాగంగల బాణం అంజలిక.

సీ. తేరుల చెక్కలు వారణంబుల ఖండ। ములు భూషణంబుల పొడియు ఘోట
కంబుల తునియలుఁ గరవాలతోమర। శరపరిఘాదుల శకలములును
రథికజనంబుల వ్రయ్యలుఁ జామర। ఛత్త్రకేతువుల యంశములు భటుల
తుమురును రౌతుల తుండంబులును గంక। టముల భాగములుఁ జిందముల నుఱుముఁ

తే. గలిసి నెత్తుటమునిఁగి ప్రేవులఁ బెనంగి। మెదట బ్రుంగి వియచ్చర హృదయములకు
నద్భుతంబు బీభత్సంబు నావహింప। సంగరాంగణ మతిఘోరభంగియయ్యె. 177

ప్రతిపదార్థం: తేరుల= రథాలయొక్క; చెక్కలున్= బ్రద్దలూ; వారణంబుల= ఏనుగులయొక్క; ఖండములు= ముక్కలు, భూషణంబుల= నగలయొక్క; పొడియున్= చూర్ణము; ఘోటకంబుల= గుర్రాలయొక్క; తునియలున్= తునుకలూ; కరవాల= కత్తుల; తోమర= ఈటెలు; శర= అమ్ములు; పరిఘ= ఇనుపకట్ల గుదియలు; ఆదుల= మొదలయిన వాటియొక్క; శకలములును= ముక్కలూ; రథిక జనంబుల= రథికులయిన జనులయొక్క; వ్రయ్యలున్= చీలికలూ; చామర= వింజామరలయొక్క; ఛత్ర= గొడుగులయొక్క; కేతువుల= జెండాలయొక్క; అంశములున్= భాగాలూ; భటుల= కాలిబంట్లయొక్క; తుమురును= సన్నసన్నముక్కలూ; రౌతుల= అశ్వికులయొక్క; తుండంబులును= ముక్కలూ; కంకటముల= కవచాలయొక్క; భాగములున్= అంశాలూ; చిందముల= శంఖాలయొక్క; నుఱుమున్= పొడియు; కలిసి= మిళితమై; నెత్తుటన్= రక్తంలో; మునిఁగి= నిమగ్నమై; ప్రేవులన్= ప్రేగులతో; పెనంగి= మెలిగొని; మెదటన్= మెదడులో; బ్రుంగి= దిగబడి; వియత్+చర= ఆకాశ సంచారుల; హృదయములకున్= మనస్సులకు; అద్భుతంబున్= ఆశ్చర్యాన్నీ; బీభత్సంబున్= జుగుప్సను; ఆవహింపన్= కలిగింపగా; సమరాంగణము= యుద్ధప్రదేశము; అతిఘోర= మిక్కిలి భయంకరమైన; భంగి= విధము కలది; అయ్యెన్= అయినది.

తాత్పర్యం: రథాలు, ఏనుగులు, నగలు, గుర్రాలు, కత్తులు, ఈటెలు, బాణాలు, ఇనుపకట్ల గుదియలు, రథికులు, చామరాలు, గొడుగులు, జెండాలు, కాలిబంట్లు, ఆశ్వికులు, కవచాలు, శంఖాలు-వీటి ముక్కలూ పొడులూ నెత్తుటిలో మునిగిపోయి, ప్రేగులతో మెలివడిపోయి, మెదడులో దిగబడిపోయి, ఆకాశచారులకు ఆశ్చర్యమూ ఏవగింపూ పుట్టిస్తున్నాయి. యుద్ధప్రదేశం మహాభయంకరంగా అయిపోయింది.

వ. అప్పుడు. 178

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= ఆ సమయంలో

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో

క. కరిహయశవముల విఱిగిన। యరదంబుల విషమమైన యాజి క్షితి నె
త్తురు రొంపిలోన రథ్య। స్ఫురణ కతనఁ దవులఁబడక శోభితగతియై. 179

ప్రతిపదార్థం: కరి= ఏనుగులయొక్క; హయ= గుర్రాలయొక్క; శవములన్= కళేబరాలతోనూ; విఱిగిన= విరిగినటువంటి; అరదంబులన్= తేరులతోనూ; విషమమైన= ఎగుడు దిగుడైన; ఆజి క్షితిన్= యుద్ధభూమిమీద; నెత్తురు రొంపిలోనన్= నెత్తుటి బురదలో; రథ్య= గుర్రాలయొక్క; స్ఫురణ= కదలిక; కతనన్= కారణంచేత; తవులన్+పడక= చిక్కుపడక; శోభిత= ప్రకాశించే; గతి+ఐ= గమనంకలవాడై.

తాత్పర్యం: యుద్ధభూమినిండా ఏనుగుల కళేబరాలూ, గుర్రాల కళేబరాలూ, విరిగిపోయిన రథాలూ పడి ఉన్నందున అది ఎగుడు దిగుడు అయిపోయింది. దానికి తోడు నెత్తురు బురద ఏర్పడింది. గుర్రాల కదలిక వలన ఆ బురదలో చిక్కుపడకుండా సంచరిస్తూ.

దుర్యోధనుఁడు ధర్మజునితో యుద్ధంబు సేసి విరథుఁ డగుట (సం. 8-19-35)

తే. నరుఁడు దీవ్రశరార్చులు వరఁగఁ జేయఁ। గలఁగి హతశేషసంశప్తకవ్రజంబు
పలుగడల విచ్చుటయుఁ బొగ వాసి మెఱయు। నగ్నియునుబోలె వెలుఁగొందె నాతఁ డధిప! 180

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; నరుఁడు= అర్జునుడు; తీవ్ర= వాడిగల; శర= బాణాలయొక్క; అర్చులు= జ్వాలలు; పరఁగఁజేయన్= వ్యాపింపజేయగా; హత= చావగా; శేష= మిగిలిన; సంశప్తక వ్రజంబు= అర్జునుని చంపుతామని ప్రతిజ్ఞచేసినవారి సముదాయం; కలఁగి= కలతచెంది; పలు+కడలన్= చాలా దిక్కులకు, అన్నివైపులకు; విచ్చుటయున్= చెదరిపోగా; ఆతఁడు= అర్జునుడు; పొగ+పాసి= ధూమం తొలగిపోయినందువల్ల; మెఱయు= ప్రకాశించే; అగ్నియున్ బోలెన్= నిప్పులా; వెలుఁగు+ఒందెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు వాడి బాణాల జ్వాలలు (కాంతులు) వ్యాపింపజేసేసరికి హతశేషులయిన సంశప్తకులు క్షోభపడి, అన్నివైపులకూ పారిపోయారు. అపుడు అర్జునుడు పొగ తొలగిపోయిన తరువాత మెరిసే అగ్నివలె ప్రకాశించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఉ. కౌరవరాజు ధర్మజుఁడు గయ్యము సేయునెడం గడంకమైఁ
గౌరవరాజు ధర్మజుని కాయమునన్ నవసాయకంబులన్
సారథిమేన నొక్క పటుసాయకమున్ నిగిడింప నాతఁడు
న్ఘోరతరాక్షుఁడై యతని నొంచెఁ ద్రయోదశసాయకాహతిన్. 181

ప్రతిపదార్థం: కౌరవరాజు= దుర్యోధనుడు; ధర్మజుఁడు= యుధిష్ఠిరుడు; కయ్యము= యుద్ధం; చేయు= చేసే; ఎడన్= సమయంలో; కడంకమైన్= పూనికతో; కౌరవరాజు= దుర్యోధనుడు; ధర్మజుని= యుధిష్ఠిరునియొక్క; కాయమునన్= శరీరంపై; నవ= తొమ్మిది; సాయకంబులన్= బాణాలను; సారథి= సూతునియొక్క; మేనన్= శరీరంపై; ఒక్క; పటు= గట్టి; సాయకమున్= బాణాన్నీ; నిగిడింపన్= ప్రయోగింపగా; ఆతఁడున్= యుధిష్ఠిరుడు; ఘోరతర= మిక్కిలి భయంకరాలైన; అక్షుఁడు+ఐ= కన్నులు గలవాడై; త్రయోదశ= పదమూడు; సాయక= బాణాలయొక్క; ఆహతిన్= దెబ్బతో; అతనిన్= దుర్యోధనుని; నొంచెన్= నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు, ధర్మరాజు యుద్ధం చేస్తున్నారు. అపుడు దుర్యోధనుడు పూనికతో ధర్మరాజు మీద తొమ్మిది బాణాలు, అతడి సూతుడిమీద ఒక గట్టి బాణం ప్రయోగించాడు. ధర్మరాజు మహాభయంకరంగా చూస్తూ పదమూడు బాణాలు ప్రయోగించి దుర్యోధనుడిని నొప్పించాడు.

వ. నొంచి తోడన. 182

ప్రతిపదార్థం: నొంచి= నొప్పించి; తోడన్+అ= వెంటనే.

తాత్పర్యం: నొప్పించి; వెంటనే.

తే. తునియలుగఁ జేసె హరులఁ జతుశ్శరముల । సూతుఁ బంచమమున ఘనకేతుయష్టి
షష్ఠమునఁ జాపదండంబు సప్తమమున । నలిగి యెత్తిన కరవాల మష్టమమున. 183

ప్రతిపదార్థం: హరులన్= గుర్రాలను; చతుః+శరములన్= నాలుగు బాణాలతోనూ; సూతున్= సారథిని; పంచమమునన్= ఐదవదానిచేతను; ఘన= పెద్దదైన; కేతు= జెండాయొక్క; యష్టిన్= కట్టెను; షష్ఠమునన్= ఆరవదానిచేతనూ; చాపదండంబున్= వింటికర్రను; సప్తమమునన్= ఏడవదానిచేతనూ; అలిగి= కోపించి; ఎత్తిన= తీసిన; కరవాలము= ఖడ్గాన్ని; అష్టమమునన్= ఎనిమిదవదానిచేతను; తునియలుగన్= ముక్కలుగా; చేసెన్= కావించాడు.

తాత్పర్యం: గుర్రాలను నాలుగు బాణాలతోనూ, సారథిని ఐదవదానితోనూ, పెద్దజెండా కర్రను ఆరవదానితోనూ, ధనుస్సును ఏడవదానితోనూ, కోపంతో తీసికొన్న ఖడ్గాన్ని ఎనిమిదవ దానితోనూ ముక్కలు చేశాడు.

క. ఆలోనన యజ్జనపతి । వాలికనారసములైదు వక్షమున వడిం
గీలించి ధైర్యసారముఁ । దూలించినఁ దొలఁగి నీ సుతుం డిల కుఱికెన్. 184

ప్రతిపదార్థం: ఆలోనన్+అ= అంతలోపలనే; ఆ+జనపతి= ఆ యుధిష్ఠిర నరపతి; వాలిక= పొడవైన; నారసములు= నారాచములు (ఇనుప బాణాలు); ఐదు= ఐదింటిని; వక్షమునన్= దుర్యోధనుని రొమ్ముపై; వడిన్= వేగంతో; కీలించి= నాటి; ధైర్యసారమున్= ధీరత్వంయొక్క బలాన్ని; తూలించినన్= నశింపజేయగా; నీ సుతుండు= నీ కొడుకు; తొలఁగి= తప్పుకొని; ఇలకున్= నేలకు; ఉఱికెన్= దుమికాడు.

తాత్పర్యం: యుధిష్ఠిరుడు అంతలోనే పొడవైన ఐదు ఇనుపబాణాలను దుర్యోధనుడి రొమ్ముమీద గ్రుచ్చుకొనేటట్లు ప్రయోగించాడు. దానితో ధైర్యాన్ని కోల్పోయి నీ కొడుకు దుర్యోధనుడు యుద్ధంనుండి తప్పించుకొని, రథమునుండి నేలకు దూకాడు.

చ. వికలరథ ప్రయత్నుఁ బృథివీపతిఁ గన్గొని ద్రోణపుత్ర క
ర్ణ కృపులుఁ దక్కనుం గలుగు నాయకులున్ రయమార వచ్చి కూ
డికొనుట సూచి యెంతయు వడిం జనుదెంచిరి ధర్మసూను పొం
తకు సముదగ్రులై యతనితమ్ములు సంగరకౌతుకమ్మునన్. 185

ప్రతిపదార్థం: ద్రోణపుత్ర= అశ్వత్థామ; కర్ణ; కృపులు; తక్కనున్= ఇంకా; కలుగు= ఉన్న; నాయకులున్= సేనానాయకులు; వికల= పాడైపోయిన; రథ= తేరు; ప్రయత్నున్= పూనికగల; పృథివీపతిన్= దుర్యోధనుని; కన్గొని= చూచి; రయము= వేగం; ఆరన్= ఒప్పగా; వచ్చి; కూడికొనుట= చేరుట; చూచి; ధర్మసూను పొంతకున్= ధర్మరాజువద్దకు; అతని తమ్ములు= ధర్మరాజు తమ్ముళ్ళు భీమార్జున నకుల సహదేవులు; సంగర= యుద్ధంలోని; కౌతుకమ్మునన్= కుతూహలంతో; సమ్+ ఉదగ్రులు+ఐ= భయంకరులై; ఎంతయు= ఎంతైనా, చాలా; వడిన్= వేగంతో; చనుదెంచిరి= వచ్చారు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడి రథం విరిగిపోవటం, అయినా పోరాడటానికి అతడు చేసిన ప్రయత్నం అక్కరకు రాకపోవటం చూచి అశ్వత్థామ, కర్ణుడూ, కృపాచార్యుడు ఇంకా ఉన్న రాజులు, సేనానాయకులు అతడి వద్దకు వేగంగా వచ్చి కలిసికొనటం చూచిన భీమార్జున నకుల సహదేవులు - వారూ వారితో యుద్ధంచేయాలనే కుతూహలంతో చాలా వేగంగా భయంకరులై ధర్మరాజు దగ్గరికి వచ్చారు.

వ. ఇ త్తెఱంగున నపరాహ్ణంబున దొరలమొత్తంబు లొక్క దెసకుం దార్కొనిన నుభయబలంబులు నురవడించి కలయన్ బెరసినం గ్రందుకయ్యంబయ్యె నందుఁ జిందంబుల మ్రోఁతయు నార్పుల యులివును బాణ కృపాణాదిహేతి సంఘట్టనంబునం బుట్టు రణనంబును రథావయవాస్థికపాలభంజనంబున నెసంగు నినదంబునుం గూడి పరఁగిన దిక్కులు పిక్కటిల్లెఁ గరులకొమ్ములం జిక్కివ్రేలు తురంగంబులును సందుకొని సొచ్చిన సుభటులు సెరివిన నొఱగి కూలు శుండాలంబులును నాశ్వికుల మొగంబునంబడి ులాయంబులు సొచ్చిన సరోవరంబుల చందం బగు కాల్బలంబులును రథికులు వోక పెనంగిన నఱవఱలయిన యరదంబులును నెత్తురు కాలువలును గండల తిట్టలును బ్రేవుల ప్రోవులును నెమ్ముల రాసులును నత్యంత రౌద్రంబు నావహించె' ననుటయు నాంబికేయుండు. 186

ప్రతిపదార్థం: ఈ+తెఱంగునన్= ఈ రీతిగా; అపర+అహ్నంబునన్= మధ్యాహ్నం తరువాత; దొరల= రాజులయొక్క; మొత్తంబులు= సమూహాలు; ఒక్క= ఒక; దెసకున్= దిక్కుకు; తారు+కొనినన్= చేరుకొనగా; ఉభయ= ఇరు; బలంబులున్= సేనలు; ఉరవడించి= విజృంభించి; కలయన్= కూడునట్లుగా; బెరసినన్= ఢీకొనగా; క్రందు కయ్యంబు= దొమ్మికయ్యం; అయ్యెన్= సంభవించింది; అందున్= ఆ యుద్ధంలో; చిందంబుల= శంఖాలయొక్క; మ్రోఁతయున్= ధ్వనీ; ఆర్పుల= కేకల; ఉలివును= ధ్వనీ; బాణ= అమ్ములు; కృపాణ= ఖడ్గాలు; ఆది= మొదలైన; హేతి= ఆయుధాలయొక్క; సంఘట్టనంబునన్= తాకిడిచేత; పుట్టు= కలిగే; రణనంబును= ధ్వనీ; రథ= తేరులయొక్క; అవయవ= అంగాలయొక్క; అస్థి= ఎముకలయొక్క; కపాల= తలలయొక్క; భంజనంబునన్= విరగటంచేత పగలటంచేత; ఎసంగు= కలిగే; నినదంబునన్= ధ్వనీ; కూడి= కలిసి; పరఁగినన్= వ్యాపించగా; దిక్కులు= దిశలు; పిక్కటిల్లెన్= పగిలిపోయాయి. కరుల= ఏనుగులయొక్క; కొమ్ములన్= దంతాలలో; చిక్కి= చిక్కుకొని; వ్రేలు= వ్రేలాడే; తురంగంబులును= గుర్రాలూ; సందుకొని= అవకాశం చూచికొని; చొచ్చిన= ప్రవేశించిన; సుభటులు= మంచి, గొప్పయోధులు - యుద్ధభటులు; చెరివినన్= ఖండించగా; ఒఱిగి= వాలిపోయి; కూలు= పడిపోయే, మరణించే; శుండాలంబులును= ఏనుగులు; ఆశ్వికుల= రౌతుల; మొగంబునన్+పడి= ఎదుటపడి; ులాయంబులు=

కారెనుపోతులు; చొచ్చిన= ప్రవేశించిన; సరోవరంబుల= చెరువులయొక్క; చందంబు+అగు= విధం అయ్యే; కాల్బలంబులును= పదాతి సేనలు; రథికులు= రథాలపై నుండి యుద్ధంచేసే వీరులు; పోక= వెళ్ళిపోకుండా; పెనంగినన్= పోరాడగా; అఱవఱలు= చిన్నముక్కలు; అయిన; అరదంబులును= తేరులు; నెత్తురు= రక్తపు; కాలువలును= కాలువలు, కుల్యలూ; కండల= మాంసపుముక్కల; తిట్టలును= గుట్టలూ; ప్రేవుల= ప్రేగులయొక్క; ప్రోవులును= కుప్పలూ; ఎమ్ముల= ఎముకలయొక్క; రాసులును= కుప్పలూ; అత్యంత= మిక్కిలి అధికమైన; రౌద్రంబున్= భయంకరత్వాన్ని; ఆవహించెన్= కలిగించాయి; అనుటయున్= అని చెప్పగా; ఆంబికేయుండు= అంబికపుత్రు డయిన ధృతరాష్ట్రుడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా మధ్యాహ్నం దాటిన తరువాత రాజులు ఒక్కచోటికి చేరేసరికి, ఇరుపక్షాల సైనికులు విజృంభించారు. ఒకరితో ఒకరు కలబడేసరికి దొమ్మికయ్యం సంభవించింది. శంఖధ్వని, అరుపుల ధ్వని, బాణాలు ఖడ్గాలు మొదలయిన ఆయుధాల తాకిడికి పుట్టేధ్వని, రథాలు, ఎముకలు విరుగుతూ ఉంటే బుర్రలు పగులుతూ ఉంటే కలిగేధ్వనీ కలిసి వ్యాపించేసరికి దిక్కులు పగిలిపోయాయి. ఏనుగుల దంతాలమధ్య ఇరుక్కొని వ్రేలాడుతున్నాయి గుర్రాలు. ఎడం చూచికొని ప్రవేశించి మహావీరులు నరుకుతుంటే పడిపోతున్నాయి ఏనుగులు. పదాతిసైన్యం రౌతుల ముందుకు వచ్చి దున్నపోతులు దిగిన చెరువులవలె సంక్షోభం చెందుతున్నాయి. వదలకుండా రథికులు పోరాడినందున ముక్కలయిపోతున్నాయి రథాలు. నెత్తురు కాలువలు కట్టింది. మాంసం గుట్టలుగా పడింది. ప్రేగులు ప్రోగులుగా ఏర్పడ్డాయి. ఎముకలు రాసులుగా పడ్డాయి. వీటితో యుద్ధభూమి భయంకరంగా పరిణమించింది.' అని సంజయుడు చెప్పాడు. అది విని ధృతరాష్ట్రుడు

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. **'సమరము పెంపు సెప్పెదవు సంజయ! చెప్పవు నీవు మీమహీ**
రమణుని భంగి ధర్మజుశరంబులచే విరథత్వ మొంది మా
నముఁ జలముం దెగం దొలఁగెనా? మగుడం బురికొంట లేదె? ని
క్కము సెపుమా! తనూజు భుజగర్వవిహీనత నొంచెఁ జిత్తమున్.' **187**

ప్రతిపదార్థం: సమరము= యుద్ధంయొక్క; పెంపు+చెప్పెదవు= పెంపు చెపుతున్నావు; సంజయ!= ఓ సంజయా!; నీవు; మీ మహీరమణుని భంగి= మీ రాజు విధం గురించి చెప్పవు, చెప్పటంలేదు; ధర్మజు= ధర్మపుత్రునియొక్క; శరంబులచేన్= బాణాలచేత; విరథత్వము= రథంలేనివాడు కావటం; ఒంది= పొంది; మానమున్= అభిమానము; చలము= పట్టుదల; తెగన్= పోగా; తొలఁగెనా= దూరంగా వెళ్ళాడా?; మగుడన్= తిరిగి; పురికొంట= ఉత్సాహవంతుడు కావటం; లేదు+ఎ= లేదా?; నిక్కము= సత్యం; చెపుమా!= తెలియజేయి సుమా!; తనూజ= కుమారుడైన దుర్యోధనునియొక్క; భుజ= బాహువులయొక్క; గర్వ= దర్పంయొక్క; విహీనత= లేకపోవటం; చిత్తమున్= మనస్సును; నొంచెన్= బాధించింది.

తాత్పర్యం: 'సంజయా! యుద్ధవిస్తారం గురించి చెప్పుతావు కాని, దుర్యోధనుడి తీరు చెప్పటం లేదు. యుధిష్ఠిరుడి బాణాలకు విరథుడై మానమూ, పట్టుదలా విడిచి అతడు దూరంగా వెళ్ళిపోయాడా? తిరిగి అతనికి ఉత్సాహం రాలేదా? నిజం చెప్పుము. కొడుకు భుజబలదర్పం పోవటం మనస్సును నొప్పించింది.

వ. **అనిన నాసూతనందనుం డమ్మానవపతి కిట్లనియె.** **188**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= ఈ రీతిగా అడుగగా; ఆ సూతనందనుండు= ఆ సూతుని కుమారుడయిన సంజయుడు; ఆ+మానవపతికిన్= ఆ నరనాథునికి; ఇట్లు= ఇట్లా; అనియెన్= చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: అట్లా అడుగగా, సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

తే. **'విరథుఁ డయ్యెన కాని యవ్వీరుఁ డాహ । వంబు దక్కక యొండురథంబు వన్ని**
కొని సముద్ధతివచ్చి సక్రోధమైన । మనముతో సూతునకు నిట్టు లనియె నధిప! **189**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; ఆ+వీరుడు= ఆ శూరుడైన దుర్యోధనుడు; విరథుఁడు= రథంలేనివాడు; అయ్యెన్= అయినాడు; కాని= అయినా; ఆహవంబు= యుద్ధం; తక్కక= విడవక; ఒండు= మరొక; రథంబు; పన్నికొని= సంసిద్ధం చేసికొని; సమ్+ఉద్ధతిన్= మిక్కిలి గర్వంతో వచ్చి, పోరాడటానికి వచ్చి; సుక్రోధము+ఐన= కోపంతో కూడినది అయిన; మనముతోన్= మనస్సుతో; సూతునకున్= తన సారథితో; ఇట్టులు= ఇలా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఆ వీరుడు రథం కోల్పోయాడే కాని, యుద్ధం విడిచిపెట్టలేదు. మరొక రథం సిద్ధం చేసికొని, మళ్ళీ దర్పంతో సంగ్రామం చేయటానికి వచ్చాడు. కోపంతో కూడిన మనస్సుతో అపుడు తన సారథితో ఇట్లా అన్నాడు.

ఆ. **'తెల్ల సీవిరులును వెల్లనిగొడుగు నై । యల్లవాఁడె పాండవాగ్రజుండు**
మెఱసియున్నవాఁడు వఱపు మచ్చోటికి । రథము ఘోటకములరయము మెఱయ.' **190**

ప్రతిపదార్థం: తెల్ల= తెల్లనివైన; సీవిరులును= వింజామరలు; వెల్లని= తెల్లని; గొడుగున్+ఐ= ఛత్రము కలవాడై; అల్లవాఁడు+ఎ= అడుగో అతడే; పాండవ+అగ్రజుండు= యుధిష్ఠిరుడు; మెఱసి= ప్రకాశించి, ప్రకాశిస్తూ; ఉన్నవాఁడు= ఉన్నాడు; ఘోటకముల= గుర్రాలయొక్క; రయము= వేగం; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; రథము= తేరు; ఆ+చోటికిన్= అతడున్న ప్రదేశానికి; పఱపుము= త్రోలుము.

తాత్పర్యం: 'అడుగో తెల్లనిచామరాలతో తెల్లని గొడుగులతో వెలుగుతున్నాడే, అతడే యుధిష్ఠిరుడు. గుర్రాలవేగం ప్రకటమయ్యేటట్లు రథాన్ని అతడున్న చోటికి పోనిమ్ము.'

వ. **అనుటయు నతండు నట్లచేయ నయ్యుధిష్ఠిరుండు నిజసారథి నాలోకించి యహికేతుమహితంబై వచ్చుచున్న ధృతరాష్ట్రనందన స్యందనంబునకు సమ్ముఖంబుగా మనరథంబు నడపుమనుటయు నాతం డవ్విధం బాచరింప నయ్యిరువు రతిరథికులకుఁ బ్రకట ప్రధనంబయ్యె నట్టియెడ.** **191**

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అని పలుకగా; అతండును= అతడి సారథి కూడా; అట్లు+అ= అట్లాగే; చేయన్= చేయగా; ఆ+యుధిష్ఠిరుండు= ఆ ధర్మరాజు; నిజసారథిన్= తన సూతుడిని; ఆలోకించి= చూచి; అహి= సర్పచిహ్నాంకల; కేతు= జెండాతో; మహితంబు+ఐ= గొప్పది అయి; వచ్చుచున్+ఉన్న= వస్తూ ఉన్న; ధృతరాష్ట్రనందన= ధృతరాష్ట్రుని కుమారుడైన దుర్యోధనుడియొక్క; స్యందనంబునకున్= రథానికి; సమ్ముఖంబుగాన్= ఎదురుగా; మన రథంబు= మన తేరు; నడపుము= నడిపించుము; అనుటయున్= అనినందువల్ల; ఆతండు= ఆ సూతుడు; ఆ+విధంబు= ఆ ప్రకారం; ఆచరింపన్= చేయగా; ఆ+ఇరువురు= ఆ ఇద్దరు; అతిరథులకున్= అనేకులైన విలుకాండ్రతో యుద్ధం చేయగలవారు అతిరథులు, అట్టివారైన

యుధిష్ఠిర దుర్యోధనులకు; ప్రకట= అధికమైన; ప్రధనంబు= యుద్ధం; అయ్యెన్= సంభవించింది; అట్టి= అటువంటి; ఎడన్= సమయంలో.

తాత్పర్యం: అట్లా చెప్పేసరికి, ఆ సూతుడు రథాన్ని ధర్మపుత్రుడి దగ్గరకు తోలుకొని వెళ్ళుతుండగా, యుధిష్ఠిరుడు తన సారథిని చూచి, సర్పధ్వజంతో గొప్పగా వస్తున్న ఆ దుర్యోధనుడి రథానికి ఎదురుగా మన రథాన్ని తోలుము' అని చెప్పాడు. అత డట్లాగే తోలాడు. అపుడు ఆ అతిరథులు యుధిష్ఠిర దుర్యోధను లిద్దరికీ మహాయుద్ధం జరిగింది. ఆ సమయంలో.

సీ. **పాండవు చాపంబు ఖండించె నీ కొడు । కొండొక ధనువెత్తి యుఱక యాతఁ**
డక్కురునాథువిల్ గ్రక్కునఁ దునుమాడె । నతఁడు వేఱొక వింటనతని నేయ
నయ్యుధిష్ఠిరుఁడు నానాస్త్రంబు లేసిన । నాచ్ఛాదితంబయ్యె నంబరంబు
వారొండొరుల రక్తధారాప్లుతులఁ జేసి । ఫుల్లకింశుక భంగిఁ బొలిచి రేచి

ఆ. **ఘోరశక్తి వైచెఁ గౌరవపతి యది । నడుమఁ దునిమి ధర్మనందనుండు**
నొంచె నిశితవిశిఖపంచకమ్మున నమ్మ । హీశు నురము దర్పమెసకమెసఁగ. **192**

ప్రతిపదార్థం: నీ కొడుకు= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడు; పాండవు= పాండురాజు కుమారుడైన యుధిష్ఠిరునియొక్క; చాపంబు= ధనుస్సును; ఖండించెన్= నరికాడు; అతఁడు= యుధిష్ఠిరుడు; ఉఱక= (ఆ నరకటం) లక్ష్యపెట్టక; ఒండు+ఒక= మరొక; ధనువు= విల్లు; ఎత్తి= తీసికొని; ఆ+కురునాథు= ఆ కురురాజైన దుర్యోధనునియొక్క; విల్= ధనుస్సును; గ్రక్కునన్= వెంటనే; తునుమాడెన్= ఖండించాడు; అతఁడు= ఆ దుర్యోధనుడు; వేఱు+ఒక= మఱొక; వింటన్= ధనుస్సుతో; అతనిన్= ఆ యుధిష్ఠిరుని; ఏయన్= బాణంతో కొట్టగా; ఆ+యుధిష్ఠిరుఁడు= ఆ ధర్మపుత్రుడు; నానా= అన్ని రకాలయిన; అస్త్రంబులు= ఆయుధాలు; ఏసినన్= ప్రయోగింపగా; అంబరంబు= ఆకాశం; ఆచ్ఛాదితంబు= అంతటా కప్పబడినది; అయ్యెన్= అయింది; వారు= యుధిష్ఠిర దుర్యోధనులు; ఒండొరులన్= ఒకరు మరొకరిని; రక్త= రక్తములయొక్క; ధారా= ధారలచేత; ఆప్లుతులన్= మునిగినవారిని; చేసి= కావించి; ఫుల్ల= వికసించిన; కింశుక= మోదుగుచెట్టుయొక్క; భంగిన్= విధముగ; పొలిచిరి= ఒప్పినారు; కౌరవపతి= కౌరవరాజైన దుర్యోధనుడు; ఏచి= విజృంభించి; ఘోరశక్తి= భయంకరమైన ఈటెను; వైచెన్= ప్రయోగించాడు; ధర్మనందనుండు= యుధిష్ఠిరుడు; అది= ఆ శక్తిని; నడుమన్= మధ్యనే; తునిమి= నరికి; అమ్మహీశు= ఆ భూపతియొక్క; ఉరమున్= వక్షఃస్థలాన్ని; నిశిత= వాడియయిన; విశిఖ= బాణాలయొక్క; పంచకమునన్= ఐదింటితో; దర్పము= గర్వము; ఎసకమెసఁగన్= వృద్ధిచెందగా; నొంచెన్= నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు యుధిష్ఠిరుడి విల్లు విరుగఁజేశాడు. యుధిష్ఠిరుడు అది లక్ష్యపెట్టక, మరొక ధనుస్సు తీసికొని దుర్యోధనుడి ధనుస్సు ఖండించాడు. అతడు వేరొక ధనుస్సుతో యుధిష్ఠిరుడి మీద బాణాలు ప్రయోగించాడు. యుధిష్ఠిరుడు సకలవిధ బాణాలు ప్రయోగించేసరికి ఆకాశమంతా కప్పువడిపోయింది. యుధిష్ఠిరదుర్యోధను లిద్దరూ ఒకరినొకరు నెత్తుటి ధారలతో ముంచికొని, పూచిన మోదుగుచెట్లవలె ఉన్నారు. దుర్యోధనుడు చెలరేగి ఒక ఈటెను విసిరాడు. యుధిష్ఠిరుడు దానిని మధ్యనే విరుగగొట్టి, ఐదు వాడి బాణాలు దుర్యోధనుడి రొమ్ముపై ప్రయోగించి, గర్వాతిశయంతో దుర్యోధనుడికి బాధ కలిగించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

వ. **ఇట్లు కౌంతేయముఖ్యుచేత నొచ్చియు గాంధారీ నందనుండు.** **193**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇట్లా; గాంధారీనందనుండు= గాంధారి కొడుకయిన దుర్యోధనుడు; కౌంతేయముఖ్యుచేతన్= కుంతి కొడుకులలో మొదటివాడైన యుధిష్ఠిరుని చేత; నొచ్చియున్= బాధపడినప్పటికీ.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ధర్మరాజుచేత బాధపడినప్పటికీ.

చ. **బరవసమొప్పఁ గ్రూరనవభల్లవిదారితుఁ జేసె నమ్మహీ**
శ్వరు నతఁ డల్గి బల్పిడుగుచాడ్పు శిలీముఖ ముచ్చిపోవ న
క్కురుపతి నేయఁ గయ్యమునకుం దుది యప్పుడ చేయువాఁడుగా
నరదము డిగ్గె నాతఁడు గదాకలనోద్ధట బాహుదండుఁ డై. **194**

ప్రతిపదార్థం: బరవసము= ధైర్యం; ఒప్పన్= తగగా; క్రూర= కఠినమైన; నవ= క్రొత్తదైన; భల్ల= బాణంచేత; ఆ+మహీశున్= ఆ భూపతిని; విదారితున్= చీల్చబడినవానిని; చేసెన్= కావించాడు; అతఁడు= యుధిష్ఠిరుడు; అల్గి= కోపించి; బల్= పెద్ద; పిడుగు చాడ్పు= పిడుగువంటి; శిలీముఖము= బాణం; ఆ+కురుపతిన్= ఆ కౌరవరాజైన దుర్యోధనుని; ఉచ్చిపోవన్= చీల్చుకొని పోయేటట్లుగా; ఏయన్= ప్రయోగింపగా; ఆతఁడు= ఆ దుర్యోధనుడు; గదాకలన= గదతో కూడినది; ఉద్ధత= పైకెత్తబడినది అయిన; బాహు= చేయి అనే; దండుఁడు+ఐ= దండంకలవాడై; కయ్యమునకున్= యుద్ధానికి; తుది= అంతం; అప్పుడు+అ= అప్పుడే; చేయువాఁడుగాన్= చేసేవాడిలా; అరదము= రథం నుంచి; డిగ్గెన్= దిగాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు ధైర్యంతో ఒక గట్టి క్రొత్త బాణంతో యుధిష్ఠిరుడిని చీల్చాడు. యుధిష్ఠిరుడు కోపపడి, పెద్ద పిడుగువంటి బాణమొకటి చీరుకొని పోయేటట్లుగా దుర్యోధనుడిపై ప్రయోగించాడు. దుర్యోధనుడు గదతో చేయిపైకెత్తి, యుద్ధం అప్పుడే పూర్తిచేసేవాడివలె రథం నుండి దిగాడు.

క. **డిగి రయమునఁ గదిసిన నా । జగతీపతి యేచి యుగ్రశక్తి నురము బె**
ట్టుగ వైచిన నీతనయుఁడు । మగుడఁగ రథ మెక్కె వింటమార్కొనువాఁడై. **195**

ప్రతిపదార్థం: డిగి= దిగి; రయమునన్= వేగంగ; కదిసినన్= సమీపించగా; ఆ జగతీపతి= ఆ భూపతి యుధిష్ఠిరుడు; ఏచి= విజృంభించి; ఉగ్ర= భయంకరమైన; శక్తిన్= ఈటెతో; ఉరము= వక్షఃస్థలంపై; బెట్టుగన్= గట్టిగా; వైచినన్= కొట్టగా; నీ తనయుఁడు= నీ కొడుకైన దుర్యోధనుడు; వింటన్= ధనుస్సుతో; మార్కొనువాఁడు+ఐ= ఎదిరించేవాడై; మగుడఁగన్= తిరిగి; రథము+ఎక్కెన్= తేరు ఆరోహించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు రథం దిగి, వేగంగ యుధిష్ఠిరుడిని సమీపించాడు. యుధిష్ఠిరుడు చెలరేగి, భయంకరమైన ఒక ఈటెతో గట్టిగా దుర్యోధనుడి రొమ్ముపై పొడిచాడు. అపుడు దుర్యోధనుడు ధనుస్సును ధరించి, పోరాడాలని మళ్ళీ రథమెక్కాడు.

దుర్యోధనుఁడు ధర్మజునితో యుద్ధముచేసి మూర్ఛిల్లుట (సం. 8-20-30)

క. **అత్తఱిఁ గడుఁ బెల్లుగఁ గ్రొ । న్నెత్తురు వడియుటయు నతఁడు నిర్భరమూర్ఛా**
యత్తుఁడగుడుఁ గృతవర్మఁ డు । దాత్తత నెడసొచ్చె బాహుదర్పము నెఱయన్. **196**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: అత్తఱిన్= ఆ సమయంలో; కడున్= మిక్కిలి; పెల్లుగన్= అధికంగా; క్రొత్త+నెత్తురు= క్రొత్తరక్తం; వడియుటయున్= స్రవించినందువల్ల; అతఁడు= దుర్యోధనుడు; నిర్భర= నిండు; మూర్ఛాయత్తుఁడు= చొక్కుకు లొంగినవాడు; అగుడున్= కాగా; కృతవర్ముఁడు= కృతవర్మ; ఉదాత్తతన్= గొప్పదనంతో; బాహు దర్పము= చేతుల గర్వం; నెఱయన్= నిండగా; ఎడ= వారిద్దరి నడుమను; చొచ్చెన్= ప్రవేశించాడు.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో క్రొత్త నెత్తురు జాలువారింది. అందువలన దుర్యోధనుడు మూర్ఛిల్లాడు. అపుడు కృతవర్మ నిండు భుజగర్వంతో ఉదాత్తంగా యుధిష్ఠిరదుర్యోధనుల మధ్య ప్రవేశించాడు.

ఉ. ఆతనిఁ దాఁకె వీఁక ననిలాత్మజుఁ డప్డు బలంబు మారుతో
ద్ధూతపయోధివోలె వడిఁ దోడ్పడియెం గృతవర్మ కంత ను
ద్ద్యోతితభంగి వచ్చి విజయుండు వెసం దునుమాడె లీలమైఁ
జేతులతీఁటవోవ రథసింధురవాజి భటోత్కరంబులన్. 197

ప్రతిపదార్థం: అనిల+ఆత్మజుఁడు= వాయుపుత్రుడైన భీముడు; వీఁకన్= శౌర్యంతో; ఆతనిన్= కృతవర్మను; తాఁకెన్= ఎదిరించాడు; అప్డు= అపుడు; బలంబు= కౌరవసైన్యం; మారుత= వాయువుచేత; ఉద్ధూత= లెస్సగా కదలిన; పయోధివోలెన్= సముద్రంలా; వడిన్= వేగంతో; కృతవర్మకున్= హృదికుని కుమారుడైన యాదవవీరునికి; తోడ్పడియెన్= సాయపడింది; అంతన్= అంతలో; విజయుండు= అర్జునుడు; ఉత్+ద్యోతిత భంగిన్= ప్రకాశించే విధానంతో; వెసన్= వేగంతో; వచ్చి= అక్కడకు చేరి; లీలమైన్= విలాసంతో; చేతుల= బాహువులయొక్క; తీఁట= దురద; పోవన్= పోయేటట్లుగా; రథ= రథాలు; సింధుర= ఏనుగులయొక్క; వాజి= గుర్రాలయొక్క; భట= కాలిబంటులయొక్క; ఉత్కరంబులన్= సమూహాలను; తునుము+ ఆడెన్= నరికాడు.

తాత్పర్యం: భీమసేనుడు శౌర్యంతో కృతవర్మను డీకొన్నాడు. అపుడు కౌరవసైన్యం ప్రచండ వాయువుకు కదిలిన సముద్రంవలె వేగంతో కదిలి కృతవర్మకు సాయపడింది. అంతలో అక్కడికి వేగంతో వెలిగిపోతూ వచ్చాడు అర్జునుడు. వచ్చి, విలాసంగా చేతుల దురదపోయేటట్లు రథ గజ తురగ పదాతి చతుర్విధ సైన్యాలనూ సంహరించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అంత. 198

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= తరువాత.

తాత్పర్యం: తరువాత.

క. కురుపతి దెప్పిఱి బాహు । స్ఫురణంబు దలిర్ప నింద్రజుని మార్కొని ని
ష్ఠురవివిధవిశిఖవినిహత । శరీరుఁ జేయుటయు నతఁడు సక్రోధుండై. 199

ప్రతిపదార్థం: కురుపతి= కురువంశపు రాజైన దుర్యోధనుడు; తెప్పిఱి= తేరుకొని; బాహుస్ఫురణంబు= చేతుల తేజస్సు; తలిర్పన్= ఒప్పుగా; ఇంద్రజునిన్= ఇంద్ర పుత్రుడైన అర్జునుని; మార్కొని= డీకొని; నిష్ఠుర= కఠినమైన; వివిధ= రకరకాలైన;

విశిఖ= బాణాలచేత; వినిహత= ఎక్కువగా కొట్టబడిన; శరీరున్= దేహంకలవాడిని; చేయుటయున్= చేసినందువల్ల; అతఁడు= అర్జునుడు; సక్రోధుండు+ఐ= క్రోధంతో కూడి ఉన్నవాడయి.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు మూర్ఛనుండి తేరుకొన్నాడు. చేతులబలం ప్రకటమయ్యేరీతిగా అర్జునుడిని, ఎదుర్కొని అతడిని కఠినమైన రకరకాల బాణాలతో గాయపరచాడు. దానితో అర్జునుడికి బాగా కోపం వచ్చింది.

తే. కార్ముకముఁ గేతువును ఘోటకముల సూతు । వెడఁదబలుతూపులేడింటఁ బుడమిఁ గూల్చి
భల్ల మొక్కట నతని పెన్విల్లు దునిమి । ప్రాణముల్ గొనఁ జాలెడు బాణమేసె. 200

ప్రతిపదార్థం: కార్ముకమున్= ధనుస్సును; కేతువును= జెండాను; ఘోటకములన్= గుర్రాలనూ; సూతున్= సారథినీ; వెడఁద= వెడల్పైన; బలు= పెద్దవైన; తూపులు= బాణాలు; ఏడింటన్= ఏడింటితో; పుడమిన్= భూమిపై; కూల్చి= పడగొట్టి; భల్లము= బాణం; ఒక్కటన్= ఒకదానితో; అతని= దుర్యోధనునియొక్క; పెన్విల్లు= పెద్ద ధనుస్సు; తునిమి= ఖండించి; ప్రాణముల్= ప్రాణాలు; కొనఁజాలెడు= తీసికొనటానికి సమర్థమైన; బాణము+ఏసెన్= బాణము ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: విల్లును, జెండాను, నాలుగు గుర్రాలను, సారథిని- ఏడు బాణాలతో అర్జునుడు పడగొట్టాడు. ఒక బాణంతో అతడి మహాధనుస్సు విరగగొట్టాడు. తరువాత అతడి ప్రాణాలు తీయగలిగిన బాణం ఒకటి ప్రయోగించాడు.

క. కని యాఱమ్ముల నెడ నది । దునియలు గావించె గురుసుతుం డాతని వి
ల్లును హరులఁ దునిమి పార్థుఁడు । దను మార్కొను కృపుని చాపదండము ద్రుంచెన్. 201

ప్రతిపదార్థం: గురుసుతుండు= గురువైన ద్రోణుని పుత్రుడైన అశ్వత్థామ; అది= ఆ బాణాన్ని; కని= చూచి; ఆఱు+అమ్ములన్= ఆరుబాణాలతో; ఎడన్= కొంతదూరంలో ఉండగానే; తునియలు= ముక్కలు; కావించెన్= చేశాడు; పార్థుఁడు= అర్జునుడు; అతని= అశ్వత్థామయొక్క; విల్లును= ధనుస్సును; హరులన్= గుర్రాలను; తునిమి= ఖండించి; తనున్= అర్జునుడైన తనని; మార్కొని= ఎదిరించే; కృపుని= కృపాచార్యునియొక్క; చాపదండము= వింటిబద్దను; త్రుంచెన్= నరికాడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ దానిని చూచి, ఇంకా దుర్యోధనుడిని అది తాకే ఎడముండగానే ఆరు బాణాలు ప్రయోగించి, దానిని ముక్కలు చేశాడు. అర్జునుడు అశ్వత్థామ ధనుస్సును ఖండించి, గుర్రాలను సంహరించాడు. తన మీదికి కృపాచార్యుడు వస్తే అతడి ధనుస్సును కూడ ఖండించాడు.

చ. వడిఁ గృతవర్మ దాఁకిన నవారణఁ దద్ధనువున్ హయంబులున్
సిడమును రూపుమాపి విలసిల్లి యెదిర్చిన దుస్ససేనువిల్
నడిమికిఁ ద్రుంచి గాండివగుణధ్వని దిక్కులు పిక్కటిల్ల నె
క్కుడు మదమొప్పఁ గర్ణుదెసకుం జన నా రథికుం డుదగ్రుఁడై. 202

ప్రతిపదార్థం: వడిన్= వేగంతో; కృతవర్మ; తాఁకినన్= డీకొనగా; అవారణన్= ఆపులేకుండా; తద్+ధనువున్= అతడి విల్లునూ; హయంబులున్= గుర్రాలనూ; సిడమును= జెండానూ; రూపుమాపి= నాశనంచేసి; విలసిల్లి= ఒప్పి; ఎదిర్చిన= తనను మార్కొనిన; దుస్ససేను= దుశ్శాసనుని; విల్= ధనుస్సును; నడిమికిన్= సగానికి; త్రుంచి= ఖండించి; గాండివ= (తన ధనుస్సు అయిన) గాండీవం యొక్క; గుణ= అల్లెత్రాటియొక్క; ధ్వనిన్= చప్పుడువల్ల; దిక్కులు= దిశలు; పిక్కటిల్లన్=

పగులగా; ఎక్కుడు= అధికమైన; మదము= గర్వం; ఒప్పన్= ఒప్పి ఉండగా; కర్ణుదెసకున్= కర్ణుడివైపు; చనన్= వెళ్ళగా; ఆ రథికుండు= ఆ రథికుడైన కర్ణుడు; ఉదగ్రుఁడు+ఐ= భయంకరుడై.

తాత్పర్యం: వేగంతో కృతవర్మ అర్జునుడిని ఎదిరించాడు. అర్జునుడు అతడి ధనుస్సునూ, జెండానూ త్రుంచాడు. గుర్రాలను చంపాడు. దుశ్శాసనుడు ఎదిరిస్తే అతడి ధనుస్సును సగానికి ఖండించాడు. దిక్కులు పిక్కటిల్లేటట్లుగ గాండీవ ధనుష్టంకారం చేసి, గర్వాతిశయంతో కర్ణుడివైపు వెళ్ళగా, ఆ కర్ణుడు కోపోద్రిక్తుడై.

క. అన్నరుని మూఁడు శరముల । వెన్నుని నిరువదినిశాతవిశిఖముల వెసన్
భిన్నాంగులఁ జేసి విజయు । మున్నేసినయన్ని బాణముల బిట్టేసెన్. 203

ప్రతిపదార్థం: ఆ+నరునిన్= ఆ అర్జునుని; మూడు శరములన్= మూడు బాణాలతోనూ; వెన్నునిన్= శ్రీకృష్ణుని; ఇరువది= ఇరవై; నిశాత= పదునైన; విశిఖములన్= బాణాలతోనూ; వెసన్= వేగంగా; భిన్న= చీరిన; అంగులన్= అవయవములు కలవారినిగా; చేసి; విజయున్= అర్జునుని; మున్ను= ఇదివరకు; ఏసిన= ప్రయోగించిన; అన్ని బాణములన్= అన్ని అమ్ములతో; బిట్టు+ఏసెన్= గట్టిగా కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడిని మూడు బాణాలతోనూ, కృష్ణుడిని ఇరవై పదునైన బాణాలతోనూ, వేగంగా వారి అవయవాలు చీలిపోయేటట్లుగ కర్ణుడు కొట్టాడు. అర్జునుడిని ఇదివరకు కొట్టినన్ని బాణాలతో గట్టిగా కొట్టాడు.

వ. అంతకు మున్ను సాత్యకితోడం బోరిపోరి యారాధేయుండు దనదెస కడరిన కవ్వడిం గని యక్కడ మొగం బయి యిటుపరాక్రమించినం జూచి యేచి యా సవ్యసాచి కడ్డపడి యక్కేశవానుజుండు. 204

ప్రతిపదార్థం: అంతకున్= అది జరగటానికి; మున్ను= ముందు; ఆ రాధేయుండు= ఆ కర్ణుడు; సాత్యకి తోడన్; పోరిపోరి= మిక్కిలి పోరాడి; తన దెసకున్= తనవైపు; అడరిన= విజృంభించిన; కవ్వడిన్= రెండు చేతులతోనూ బాణప్రయోగం చేసే వేగంగల అర్జునుని; కని= చూచి; అక్కడన్= ఆ అర్జునుడి వైపు; మొగంబు+అయి= ముఖంపెట్టి; ఇటు= తన (సాత్యకి) వైపు; పరాక్రమించినన్= విక్రమం చూపుతుండగా; చూచి= కనుగొని; ఆ+కేశవ+అనుజుండు= ఆ కృష్ణుడికి తమ్ముడి వరుసవాడైన సాత్యకి; ఏచి= విజృంభించి; ఆ సవ్యసాచికిన్= కర్ణుడితో పోరాడుతున్న ఆ అర్జునుడికి; అడ్డుపడి= అడ్డంవచ్చి.

తాత్పర్యం: అంతకు ముందు చాలసేపు సాత్యకితో పోరాడుతున్న కర్ణుడు, తన మీదికి అర్జునుడు విజృంభించి రావటం చూచాడు. అర్జునుడివైపు ముఖంపెట్టి, ఇటు తన మీద పరాక్రమాన్ని చూపటం సాత్యకి గమనించి, అర్జునుడి మీదికి కర్ణుడు పూర్తిగా విజృంభించకుండా తాను అడ్డుపడ్డాడు.

తే. నవతిశరముల నవమార్గణముల శత శి । లీ ముఖంబుల నేసి దోర్లీల మెఱయ
సారథి ధ్వజహయరథసహితముగ ను । దీర్ణదర్పుఁడై కప్పె నక్కర్ణుఁ డధిప! 205

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; నవతి= తొంభై; శరములన్= బాణాలతోనూ; నవమార్గణములన్= తొమ్మిది; అమ్ములతోనూ; శత శిలీ ముఖంబులన్= వంద బాణాలతోనూ; ఏసి= కొట్టి; దోర్లీలన్= బాహువిలాసంతో; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; ఆ+కర్ణుఁడు= ఆ అంగరాజు; ఉదీర్ణ= గొప్పదైన; దర్పుఁడై= గర్వంకలవాడై; సారథి= సూతుడితో; ధ్వజ= జెండాతో; హయ= గుర్రాలతో; రథ= తేరితో; సహితముగన్= సమేతముగా; కప్పెన్= సాత్యకిని మరుగుపరిచాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! కర్ణుడు విజృంభించిన గర్వంతో, తన బాహుబల విలాసం ప్రకాశించేటట్లుగా, నూటతొంబది తొమ్మిది బాణాలతో సాత్యకిని, సూతుని, జెండాను, గుర్రాలను, రథాన్ని కప్పివేశాడు.

వ. అప్పుడు యుధామన్యుండును శిఖండియు ద్రౌపదేయులు నుత్తమౌజుండును యుయుత్సుండును గవలును ధృష్టద్యుమ్నుండును జేకితానుండును బ్రభద్రకచేది కరూశ మాత్స్య కేకయవత్సబలసమేతంబుగా ధర్మనందన నోత్సాహదీపితాటోపశోభితులయి కవిసి వివిధాస్త్రశస్త్ర వాతము లూసూత సూనుపయి నడరించిన నవ్వీరుండు. 206

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; యుధామన్యుండును= అర్జునుని ఎడమచక్రాన్ని కాపాడే పాంచాల రాజకుమారుడు; శిఖండియున్= శిఖండి అనే ద్రౌపది అన్నగారు; ద్రౌపదేయులున్= ద్రౌపది కుమారులయిన ఉపపాండవులూ; ఉత్తమౌజుండును= అర్జునుని కుడిచక్రాన్ని కాపాడే పాంచాలయోధుడు; యుయుత్సుండును= ధృతరాష్ట్రుని వైశ్యపత్నీ పుత్రుడు; కవలును= నకుల సహదేవులూ; ధృష్టద్యుమ్నుండును; చేకితానుండును; ప్రభద్రక చేది కరూశ, మాత్స్య కేకయ వత్స బల సమేతంబుగాన్= ప్రభద్రకం, చేది, కరూశం, మాత్స్యం కేకయం వత్సం- అనే దేశాల; బల= సైన్యాలతో; సమేతంబుగాన్= సహితంగా; ధర్మనందన= ధర్మపుత్రునియొక్క; ఉత్సాహ= ప్రయత్నంచేత; దీపిత= వెలిగిన, పెరిగిన; ఆటోప= విజృంభణంచేత; శోభితులు+ అయి= విలసిల్లుతున్నవారై; కవిసి= ఎదుర్కొని; వివిధ= రకరకములైన; అస్త్ర= మంత్రప్రయుక్తాలైన ఆయుధాలయొక్క; శస్త్ర= బలంతో ప్రయోగించే ఆయుధాలయొక్క; వ్రాతములు= గుంపులు; ఆ సూత సూనుపయిన్= ఆ కర్ణుడి మీద; అడరించినన్= ప్రయోగించగా; ఆ+వీరుండు= ఆ శూరుడైన కర్ణుడు.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో యుధామన్యుడు, శిఖండి, ద్రౌపది కుమారులూ, ఉత్తమౌజుడూ, యుయుత్సుడూ, నకుల సహదేవులూ, ధృష్టద్యుమ్నుడూ, చేకితానుడూ, ప్రభద్రక, చేది, కరూశ, మాత్స్య కేకయ వత్స - దేశాల సైన్యాలతో కలిసి, యుధిష్ఠిరుడి ప్రోత్సాహంతో విపరీతంగా విజృంభించి కర్ణుడిని ఎదిరించి, పలురకాల అస్త్రాలనూ, ఆయుధాలనూ అతడిమీద ప్రయోగించారు. అపుడు ఆ కర్ణుడు.

మ. అవి వేగంబ మరల్చి భూరిపవనవ్యాపారనిర్మర్దితా
టవులం బోలఁగఁ జేసి దంతిభటఘోటస్యందనశ్రేణులన్
దివిజవ్రాతము పిచ్చలింప రభసోద్రేకంబు రౌద్రంబుఁ బెం
ప విజృంభించె ధనుర్గుణధ్వని నభోభాగంబు భేదింపఁగన్. 207

ప్రతిపదార్థం: అవి= ఆ శస్త్రాలను; వేగంబు+అ= వెంటనే; మరల్చి= మరలించి; దంతి= ఏనుగులయొక్క; భట= కాలిబంటులయొక్క; ఘోట= గుర్రాలయొక్క; స్యందన= రథాలయొక్క; శ్రేణులన్= వరుసలను; భూరి= పెద్ద; పవన= గాలియొక్క; వ్యాపార= వీచటంచేత; నిర్మర్దిత= నలగగొట్టబడిన; అటవులన్= అడవులకు; పోలఁగన్= సాటిఅయ్యేటట్లు; చేసి= కావించి; దివిజ= స్వర్గంలో జన్మించినవారైన దేవతలయొక్క; వ్రాతము= సమూహం; పిచ్చలింపన్= భయపడగా; రభస+ఉద్రేకంబు= త్వరయొక్క విజృంభణం; రౌద్రంబున్= (పగవారితో) కోపాన్ని; పెంపన్= వృద్ధిచేయగా; ధనుః= వింటియొక్క; గుణ= అల్లెత్రాటియొక్క; ధ్వని= మ్రోత; నభః= ఆకాశపు; భాగంబున్= ప్రదేశాన్ని; భేదింపన్= బ్రద్దలుచేయగా; విజృంభించెన్= చెలరేగాడు.

తాత్పర్యం: ఆ ఆయుధాలనన్నిటినీ కర్ణుడు వెంటనే త్రిప్పికొట్టాడు. రథ గజ తురగ పదాతి చతురంగ సైన్యాన్ని పెనుగాలి తాకిడికి కూలిపోయిన అడవులకు సాటిగా చేశాడు. అది చూచి (తమకు శత్రుపక్షంవాడైన కర్ణుడెక్కడ

గెలుస్తాడో అని) దేవతలు భయపడిపోయారు. అతడు ధనుష్టంకారం చేస్తూ ఉంటే దాని ధ్వనికి ఆకాశం బ్రద్దలై పోయింది. అట్లా అతడు విజృంభించాడు.

మ. కని గాండీవధరుండు దర్ప మెసఁగం గర్ణాస్త్రజాలంబు నీ
సున వారించి శిలీముఖార్చులు పరిస్ఫూర్జత్ప్రభం బర్వఁ బే
ర్చినఁ గార్చి చ్చడరన్ మృగంబులు భయోద్రేకంబునం బాఱు చా
డ్పున నీమూఁకలు నల్గడం బఱచె నుద్భూతభ్రమార్తంబులై. 208

ప్రతిపదార్థం: గాండీవ ధరుండు= గాండీవమనే ధనుస్సును ధరించిన అర్జునుడు; కని= కర్ణ విజృంభణంచూచి; దర్పము= గర్వం; ఎసఁగన్= వృద్ధికాగా; కర్ణ= కర్ణునియొక్క; అస్త్ర= ఆయుధాలయొక్క; జాలంబున్= సముదాయాన్ని; ఈసునన్= కోపంతో; వారించి= ఆపి; శిలీముఖ= బాణాలయొక్క; అర్చులు= కాంతులు; పరిస్ఫూర్జత్= భగభగలాడే; ప్రభన్= కాంతితో; పర్వన్= వ్యాపించగా; పేర్చినన్= విజృంభించగా; కార్చిచ్చు= దావానలం; అడరన్= చెలరేగగా; మృగంబులు= లేళ్ళు మొదలయిన అడవి జంతువులు; భయ= జడుపుయొక్క; ఉద్రేకంబునన్= ఆధిక్యంతో; పాఱు= పరిగెత్తే; చాడ్పునన్= పోలికతో; నీ మూఁకలు= నీ గుంపులు - కౌరవసైన్యాలు; ఉద్భూత= కలిగిన; భ్రమ= తిరుగుడువడుటచేత; ఆర్తంబులై= దుఃఖంతో పీడించబడినవై; నల్గడన్= నాలుగు దిక్కులకూ; పఱచెన్= పరుగుపెట్టాయి.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు అది చూచి, కోపించి గర్వంతో విజృంభించి, కర్ణుడు ప్రయోగించిన ఆయుధాలు ఆపు చేశాడు. బాణప్రభలు భగభగలాడుతూ వ్యాపిస్తుండగా, అతిశయించిన దావానలం అలముకొనేసరికి మహాభయంతో పారిపోయే అడవిమృగాలవలె, కౌరవసేనలు తిరుగుడువడి బాధపడుతూ అన్ని వైపులకూ పరుగులు పెట్టాయి.

వ. అంత నంశుమంతుం డపరగిరియవులకుం జనుటయు ధరాధూళికిఁ దోడు సంధ్యారాగ మిళితంబైన తిమిరంబు గవిసిన నెద్దియుం గానరామిం జిత్తంబులు గలంగ రాత్రి యుద్ధంబునకు నోహటించుటంజేసి మన దొరలఁ బాండవసైనికులు దఱిమినం దాల్మి వాటింపక తిరిగిపోయిరి. జయంబుసేకొని వీరి నవ్వుచు వారు గవ్వడిం గమలనాభునిం బ్రశంసించుచుం జని రవ్విధంబున నుభయసైన్యంబులు నిజశిబిరంబుల కరిగి విశ్రామంబు నొందె' నని చెప్పుటయు సంజయునకు ధృతరాష్ట్రుం డిట్లనియె. 209

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అంతలో; అంశుమంతుండు= సూర్యుడు; అపరగిరి= పడమటికొండయొక్క; అవులకున్= అవతలివైపు; చనుటయున్= వెళ్ళినందువల్ల; ధరాధూళికిన్= నేల దుమ్ముకు; తోడు= సాయం; సంధ్యా= పగటికీ రాత్రికీ నడిమివేళలోని; రాగ= ఎరుపుతో; మిళితంబు+ఐన= కలిసినట్టి; తిమిరంబు= చీకటి; కవిసినన్= అలముకోగా; ఎద్దియున్= ఏ వస్తువూ ప్రాణీ దిక్కూ ఎత్తు పల్లము మొదలైనవి; కానరామిన్= చూడశక్యం కాకపోవటంవల్ల; చిత్తంబులు= మనస్సులు; కలంగన్= కలతచెందగా; రాత్రి యుద్ధంబునకున్= రాత్రివేళచేసే పోరాటానికి; ఓహటించుటన్+చేసి= వెనుదీసినందువల్ల; మన దొరలన్= మనరాజులను, పాండవసైనికులు; తఱిమినన్= పారిపోయేవారిని వెంబడించి తరుమగా; తాల్మి= ధైర్యము; పాటింపక= (మనదొరలు) వహింపక; తిరిగి= వెనుదిరిగి; పోయిరి= పారిపోయారు; జయంబు= గెలుపు; చేకొని= తీసికొని; వారు= పాండవసైనికులు; వీరిన్= మన దొరలను గురించి; నవ్వుచున్= పరిహాసం చేస్తూ; కవ్వడిన్= అర్జునుడినీ; కమలనాభునిన్= కృష్ణుడినీ; ప్రశంసించుచున్= పొగడుతూ; చనిరి= వెళ్ళారు; ఆ+విధంబునన్= అట్లా; ఉభయసైన్యంబులు= కౌరవ పాండవుల రెండు

సేనలు; నిజ= తమ తమ; శిబిరంబులకున్= దండువిడిసిన చోటులకు; అరిగి= వెళ్ళి; విశ్రామంబున్= విశ్రాంతిని; ఒందెన్= పొందాయి; అని= ఈ ప్రకారం; చెప్పుటయున్= చెప్పగా; సంజయునకున్= సంజయునితో; ధృతరాష్ట్రుండు= ధృతరాష్ట్ర మహారాజు; ఇట్లు= ఇలా; అనియెన్= పలికినాడు.

తాత్పర్యం: అంతలో ప్రొద్దు క్రుంకింది. నేలమీది నుంచి లేచిన దుమ్మకు సాయంకాలపు సంధ్యాసమయంలోని ఎరుపుతో కలిసిన చీకటి తోడై అలముకొన్నది. అందువలన కనులు కనిపించటం మానేశాయి. కనుక మన దొరల మనస్సులు కలతచెందాయి. అందుచేత వారు రాత్రి యుద్ధానికి వెనుదీశారు. దాని కారణంగా పాండవసైనికులు వారిని తరిమికొట్టారు. అపుడైనా వారు ధైర్యంతో నిలబడక, పారిపోయారు. అట్లా కర్ణుడి మొదటినాటి యుద్ధంలో గెలుపు పాండవసైనికుల దయింది. అందువలన వారు మన దొరలను వేళాకోళంచేస్తూ, అర్జునుడినీ, కృష్ణుడినీ పొగడుతూ, వెళ్ళిపోయారు. అట్లా రెండు సైన్యాలూ తమ విడిదిపట్లకు వెళ్ళి విశ్రాంతి తీసికొన్నాయి - అని చెప్పేసరికి ధృతరాష్ట్రుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

ఉ. 'తెల్లము మిమ్ము నందఱ వధింపఁగ నయ్యమరేంద్రనందనుం
డొల్లక పోక వాఁడు దన యుగ్రత సూపెద నన్న మీమహీ
వల్లభు వారి కేల? యమవహ్నుల కైనను రూపుతోడఁ బోఁ
జెల్లదు గాన తద్భుజవిశేషము రూఢము గాదె సంజయా! 210

ప్రతిపదార్థం: సంజయా!= ఓ సంజయా! ఆ= ప్రసిద్ధుడైన; అమరేంద్ర నందనుండు= దేవేంద్ర పుత్రుడైన అర్జునుడు; మిమ్మున్= దుర్యోధనుని పక్షంవారిని; అందఱన్= ఎల్లరినీ; వధింపఁగన్= చంపటానికి; ఒల్లక= ఇష్టపడక; పోక= వెళ్ళిపోవటం; తెల్లము= స్పష్టమవుతున్నది; వాఁడు= ఆ అర్జునుడు; తన+ఉగ్రతన్= తన తీక్ష్ణత్వాన్ని; చూపెదన్= చూపిస్తాను; అన్నన్= అనుకొనిన పక్షంలో; మీ మహీవల్లభువారికిన్+ఏల?= మీ భూపతి, దుర్యోధనుడి పక్షంవారికే అనటం ఎందుకు?; యమవహ్నులకున్+ఐనను= యముడికీ, అగ్నికీ ఐనప్పటికీ; రూపుతోడన్= దేహంతో; పోన్= తిరిగి ఇంటికి వెళ్ళటానికి; చెల్లదు= శక్యంకాదు; కాన= అందువల్ల; తద్+భుజవిశేషము= అతని బాహువులయొక్క ప్రత్యేకత; రూఢము+కాదు+ఎ!= ప్రసిద్ధం కాదా!.

తాత్పర్యం: 'ఓ సంజయా! ఇప్పుడు నీవు చెప్పిన దానినిబట్టి అర్జునుడు దుర్యోధనుడివైపువారినందరినీ నాడే చంపటం ఇష్టంలేక తిరిగివెళ్ళిపోయాడు కాని, వాడు ఆనాడే తన శక్తిని పూర్తిగా చూపించదలచుకొంటే, దుర్యోధనుడే కాదు - యముడూ, అగ్నీకూడా తిరిగి తమ శరీరాలతో ఇళ్ళకు వెళ్ళలేరు. అతడి బాహుబలంయొక్క విశిష్టత సందేహం లేకుండా రూఢి అయింది కదా.

విశేషం: అర్జునుడు అమరేంద్ర నందనుడు, దుర్యోధనుడు భూపతి మాత్రుడు అనటం చేతనే అర్జునుడి విశిష్టత స్పష్టం అవుతున్నది. యమవహ్నులకైనా అని పేర్కొనటం సాభిప్రాయం. అందరి ప్రాణాలు తీసేవాడు యముడు. ఎవరినైనా దేనినైనా కాల్చగలవాడు వహ్ని. వారికి కూడా స్వశరీరాలతో తిరిగి వెళ్ళటం అశక్యం అనటం అర్జునుని పరాక్రమానికీ ధృతరాష్ట్రుడి నైరాశ్యానికీ నిదర్శనం.

సీ. **యాదవ వీరచయంబు నాటోప స । ముద్రేక ముడిపి సుభద్రఁ దెచ్చె**
ఖాండవం బాహుతిగా లీల నొనరించి । సప్తార్చి నత్యంత తృప్తుఁ జేసె
శబరవేషముఁ దాల్చి చనుదెంచి తొడరిన । శివునితోఁ బెనఁగి మెచ్చించె నతని
గంధర్వుచేఁ బడ్డ కౌరవసత్తము । విడిపించె లావును వెరవు మెఱయఁ

ఆ. **గాలకేయకులముఁ గాలునిప్రోలికి । ననిచె నఖిల నృపుల ననికి నియ్య**
కొలిపెఁ గ్రీడి జగము గొనియాడ నేక కో । దండ చండ విలసితమునఁ గాదె! **211**

ప్రతిపదార్థం: క్రీడి= కిరీటి, అర్జునుడు; జగము= లోకం; కొనియాడన్= పొగడగా; ఏక= ఒక్క; కోదండ= ధనుస్సుయొక్క; చండ= తీక్ష్ణమైన; విలసితమునన్+కాదె!= విలాసంచేతగదా!; యాదవ= యదువంశీయులైన; వీర= వీరులయొక్క; చయంబు= సమూహంయొక్క; ఆటోప= వేగిరంతోకూడిన; సముద్రేకము= పూర్తి క్రోధాన్ని; ఉడిపి= పోగొట్టి; సుభద్రన్= కృష్ణుడి చెల్లెలిని; తెచ్చెన్= (బలరామాదుల సమ్మతిలేకుండా) తీసుకొని వచ్చాడు; ఖాండవంబు= ఖాండవవనాన్ని; లీలన్= విలాసంతో; ఆహుతి+కాన్= హోమద్రవ్యం అయ్యేటట్లు; ఒనరించి= చేసి; సప్త+అర్చిన్= ఏడు జిహ్వాలుగల అగ్నిని; అతి+అంత= మిక్కిలి; తృప్తున్= తనివి చెందినవాడిని; చేసెన్= కావించాడు; శబర= కిరాతునియొక్క; వేషమున్= రూపాన్ని; తాల్చి= ధరించి; చను+తెంచి= వచ్చి; తొడరిన= ఎదిరించిన; శివునితోన్= శంకరుడితో; పెనఁగి= పోరాడి; అతనిన్= శంకరుని; మెచ్చించెన్= మెచ్చుకొనజేశాడు; గంధర్వు= గంధర్వుడైన చిత్రసేనునియొక్క; చేపడ్డ= చేతిలో పడిన, కౌరవసత్తమున్= కౌరవశ్రేష్ఠుడైన దుర్యోధనుడిని; లావును= బలము; వెరవున్= ఉపాయము; మెఱయన్= ప్రకాశించేటట్లు; విడిపించెన్= విముక్తుడిని చేశాడు; కాలకేయకులమున్= కాలకేయులనే రాక్షసవంశాన్ని; కాలుని ప్రోలికిన్= యముని పట్టణానికి; అనిచెన్= పంపించాడు, సంహరించాడు; అఖిల నృపులన్= సమస్తమైన రాజులను; అనికిన్= యుద్ధానికి; ఇయ్యకొలిపెన్= అంగీకరింపజేశాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు ప్రపంచమంతా మెచ్చుకొనేటట్లు తన ఒక్క ధనుస్సు ఆధారంగానే కదా! - యాదవవీరుల విజృంభణం తగ్గించి సుభద్రను తీసికొని వచ్చాడు, ఖాండవవనాన్ని అవలీలగా హవిస్సువలె దహింపజేసి అగ్నిని పూర్తిగా సంతృప్తిపరచాడు, ఈశ్వరుడు కిరాతరూపంలో వచ్చి ఢీకొంటే అతడితో యుద్ధంచేసి అతడి మెప్పు పొందాడు, చిత్రసేనుడనే గంధర్వుడికి బందీ అయిన దుర్యోధనుడిని తన బలంతో, ఉపాయంతో విడిపించాడు, కాలకేయరాక్షసవంశాన్ని సంహరించాడు, రాజులనందరినీ యుద్ధాని కంగీకరింపజేశాడు!

విశేషం: నిజానికి పాండవులమీద అసూయ కల ధృతరాష్ట్రుడు అర్జునుడిని ప్రశంసించిన తీరు సత్యమై అతడి పరాక్రమానికి పెద్ద నిష్పాక్షికమైన సాక్ష్యంగా ఉన్నది, కర్ణార్జునుల తారతమ్యాన్ని తెలుపుతున్నది. కర్ణుడు యాదవులను గెలువలేదు - అర్జునుడు గెలిచాడు. యాదవుల సుభద్రను వారి అభిప్రాయానికి వ్యతిరేకంగా అర్జునుడు తీసికొనిరాగలిగితే, కర్ణుడు దుర్యోధనుడి కూతురిని సాంబుడితో సహా బలరాముడికి జడిసి వారికి అప్పగించవలసి వచ్చింది. శివుడిని మెప్పించటం కర్ణుడిపట్ల కాని, మరే కౌరవులలోకాని లేదు. కర్ణుడితో సహా కౌరవవీరులను ఓడించిన గంధర్వుడు చిత్రసేనుడిని, అర్జునుడు శక్తియుక్తు లుపయోగించి, గెలిచి, దుర్యోధనుడిని విడిపించాడు. కాలకేయుల వంశాన్ని నశింపజేయటం దేవతలకు కూడా అలవికానిది - అర్జునుడు సాధించాడు. ఇట్టిపని కౌరవుల పక్షంలో చేసినవాడు లేడు. కనుక అర్జునుడి చేతిలో ఓటమి లజ్జావహం కాదని తరువాతి వచనంలో ధృతరాష్ట్రుడనటం ఎట్లా చూచినా సమంజసమే.

వ. **కావున మనవారికి నోటమి యక్కిరీటి వలనం గలిగె నను కలుచ వారి గర్హింపం దగ దట్టి జెట్టితోడం బెనంగుటఁ బ్రశంసకుందగుదురు పదంపడి వారేమిసేసి' రనిన ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుం డిట్లనియె.** **212**

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= అందువల్ల; మనవారికిన్= మనపక్షంవారికి; ఓటమి= అపజయం; ఆ+కిరీటివలనన్= అటువంటి అర్జునుడివలన; కలిగెన్= సంభవించింది; అను= అనే; కలుచన్= కలతవల్ల; వారిన్; గర్హింపన్= నిందించటం; తగదు= యుక్తంకాదు; అట్టి= అటువంటి, అంతటి; జెట్టితోడన్= శూరుడితో; పెనంగుటన్= యుద్ధంచేసినందువల్ల; ప్రశంసకున్= పొగడ్తకు; తగుదురు= అర్హులు; పదంపడి= తరువాత; వారు= కౌరవులు; ఏమి; చేసిరి; అనినన్= అని అడుగగా; ధృతరాష్ట్రునకు(న్)= ధృతరాష్ట్ర మహారాజుతో; సంజయుడు; ఇట్లు; అనియెన్= చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: అందువలన అంతటి అర్జునుడివలన మనవారు ఓడిపోయారన్న కలతతో వారిని నిందించటం యుక్తం కాదు. అంతటి శూరుడితో యుద్ధంచేశారంటేనే ప్రశంసించదగిన విషయం. ఆ తరువాత మనవారేమి చేశారో చెప్పుము'. అని అడిగేసరికి, సంజయుడు ధృతరాష్ట్రమహారాజుతో క్రిందివిధంగా చెప్పుతున్నాడు.

ఆ. **అట్లు దివిసిపోయి యాటుఁ బోటు నొడళ్ళఁ । గలయఁ గలిగి డప్పి గదిరి సొలయు**
దొరలుఁ దాను నపుడు దుర్యోధనుఁడు విచారాభి యుక్తినున్న యవసరమున. **213**

ప్రతిపదార్థం: అట్లు= ఆవిధంగా; తివిసి= మరలి, వెనుదీసి; పోయి= వెళ్ళి; ఆటున్+పోటున్= (బాధయొక్క) తగ్గ హెచ్చులు; కలయన్+కలిగి= మిశ్రమంగా కలిగినందున; డప్పి= దాహం; కదిరి= హెచ్చి; సొలయు= ఒడళ్ళు పట్లు తప్పుతూ బాధపడుతున్న; దొరలున్= రాజులు; తానున్= తానూ, దుర్యోధనుఁడు= దుర్యోధనుడు; అపుడు; విచార+అభియుక్తిన్= ఆలోచనలోని ఆసక్తితో; ఉన్న; అవసరమునన్= సమయంలో.

తాత్పర్యం: అట్లా వెనుదీసివెళ్ళిన తరువాత శరీరాలలో బాధలు తగ్గుతూ హెచ్చుతూ ఉండగా, దప్పిక ఎక్కువై ఒడళ్ళు పట్లు తప్పుతున్న రాజులు దుర్యోధనుడు ఆలోచనచేస్తున్న సమయంలో.

వ. **పార్థుదెసఁ బలుకుపుట్టినం గ్రోధంబున నూర్పులు సందడింపఁ గర్ణుఁడు భగ్నదంష్ట్రంబయి విషంబులేని భుజంగంబునుం బోల్పం దగి పరాజయంబు నొంది దీనదశకు వచ్చియున్న యారథిక వరులం గలయం గనుంగొని కౌరవేశ్వరున కిట్లనియె.** **214**

ప్రతిపదార్థం: పార్థుదెసకున్= అర్జునుని దిక్కున, అర్జునుని గురించి; పలుకు= మాట; పుట్టినన్= కలుగగా, రాగా; కర్ణుఁడు= అంగరాజు; క్రోధంబునన్= కోపంతో; ఊర్పులు= నిట్టూర్పులు; సందడింపన్= అధికంకాగా; భగ్న= విరిగిన; దంష్ట్రంబు= కోరలు కలది; అయి; విషంబులేని= గరళంలేని; భుజంగంబును= పామును; పోల్పన్= సాటితేవటానికి; తగి= అర్హుడై; పరాజయంబున్= ఓటమిని; ఒంది= పొంది; దీనదశకున్= శోచనీయస్థితికి; వచ్చి+ఉన్న= వచ్చి ఉండిన; ఆ రథికవరులన్= రథికులలో శ్రేష్ఠులైనవారిని; కలయన్= అందరినీ కలియునట్లు, ఒక్కసారి; కనుంగొని= చూచి; కౌరవేశ్వరునకున్= కురువంశీయుడైన రాజు దుర్యోధనుడితో; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: అర్జునుని గురించిన మాట రాగానే, కర్ణుడికి అర్జునుడిమీద కోపంవలన నిట్టూర్పులు ఎక్కువై, కోరలు విరిగి విషములేని పామువంటివాడై - ఓడిపోయి దీనంగా ఉన్న రథికోత్తముల నందరిని ఒక్కసారి కలయచూచి, దుర్యోధనుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఆ. 'అలవు వెరవుఁ దలఁపఁ గలఁ డితం డన వాసి । కెక్కి నట్టి రథికుఁ డక్కిరీటి
వలయు నెడల నతని వాసుదేవుండు బో । ధించు నెల్ల తెఱఁగుఁ దేటపడఁగ. 215

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కిరీటి= ఆ అర్జునుడు; తలఁపన్= ఆలోచింపగా; "ఇతఁడు= ఈ అర్జునుడు; అలవున్= శక్తీ; వెరవున్= యుక్తీ; కలఁడు= కలవాడు"; అనన్= అని అందరూ పలుకగా; వాసికెక్కినట్టి= పేరుపొందినటువంటి; రథికవరుఁడు= రథికులలో శ్రేష్ఠుడు, వాసుదేవుడు= కృష్ణుడు; వలయు= అవసరమైన, కావలసిన; ఎడలన్= సమయాలలో; ఎల్ల= సమస్తమైన; తెఱఁగున్= పద్ధతినీ; తేటపడఁగన్= విశదమయ్యేటట్లు; అతనిన్= అర్జునునికి; బోధించున్= తెలియజేస్తాడు.

తాత్పర్యం: 'ఇతడు శక్తియుక్తులు కలవాడు' అని పేరు పొందిన రథికశ్రేష్ఠుడు అర్జునుడు. దానికి తోడు శ్రీకృష్ణుడు అవసరమైనప్పుడు అతడికి అన్ని పద్ధతులు స్పష్టమయ్యేటట్లు వివరిస్తూ ఉంటాడు.

విశేషం: కర్ణుడు పట్టి సమయాలలో 'వాయపురజ్జులాఁడు' అనిపించుకొన్నా సమయం వచ్చినపుడు, అందులోనూ, సేనానాయకుడుగా ఉన్నపుడు తన శక్తినీ, ఎదిరిశక్తినీ సరిగానే తూకం వేస్తాడు. తన వైఫల్యానికి కృష్ణుడితో సమానుడయిన సారథి తనకు లేకపోవటం కారణమనటానికి ఇది నాంది.

క. అనిమిషనాథుం డిచ్చిన । ఘనశక్తికి నసుర నొడ్డి గాండివిఁ దొలఁ గిం
చిన హరి వంచన పదపడి । మన మెల్లను దెలియ వినమె? మనుజాధీశా! 216

ప్రతిపదార్థం: మనుజ+అధి+ఈశా!= నరేశ్వరా?, రాజా!, దుర్యోధనా!; అనిమిషనాథుండు= దేవేంద్రుడు; ఇచ్చిన= నాకు (కవచకుండలాలిచ్చిన సమయంలో అందుకు ప్రతిగా) ఇచ్చినటువంటి; ఘనశక్తికిన్= (ఎవరిమీద ప్రయోగిస్తే వారెంతటివారైనా వారినొకరిని మాత్రం తప్పక సంహరించగల; అర్జునుడికోసం అట్టేపెట్టిన) గొప్ప శక్తికి; అసురుడైన ఘటోత్కచుని; ఒడ్డి= అడ్డముగా పెట్టి; గాండివిన్= అర్జునుని; తొలఁగించిన= ఆ శక్తినుంచి తప్పించిన; హరి= కృష్ణునియొక్క; వంచన= మోసం; పదపడి= అది జరిగిన తరువాత; తెలియన్= తెలియగా; మనము+ఎల్లను= మనమందరము; వినము+ఎ?= విన్నాము కాదా?

తాత్పర్యం: రాజా! దేవేంద్రుడు నాకు గొప్పశక్తి నిస్తే నేను దానిని అర్జునుడికొరకు అట్టేపెడితే, దానికి ఘటోత్కచుడిని అడ్డంపెట్టి, అర్జునుడిని తప్పించి, కృష్ణుడు చేసిన మోసం ఆ తరువాత మనమంతా విన్నాము కదా!

విశేషం: కర్ణుడి మాటనేర్పూ, లోకస్వభావమూ ఈ పద్యంలో తెలుస్తున్నాయి. ఘటోత్కచుడు సర్వనాశనం చేస్తూ ఉంటే కౌరవ పక్షీయులందరూ ప్రయోగించుమని కోరితే కర్ణుడు ప్రయోగించాడు. 'దానితో అర్జునుడిని చంపి ఉండేవాడిని. కృష్ణుడు మోసంచేశాడు. అర్జునుడిని చంపనిచ్చాడు కాదు' అంటున్నాడు.

క. అగుఁగాక యతని నాతని । మగఁటిమియును నేర్పునెల్లి మాన్పెద నీ కుం
బగ యనియెడు మాటయు ని । జ్జగమునఁ గలుగంగనీను జగతీనాథా!' 217

ప్రతిపదార్థం: జగతీనాథా!= భూపతీ దుర్యోధనా!; అగుఁగాక= అట్లాగేకానీ; అతనిన్= ఆ అర్జునుడినీ; ఆతని= ఆ అర్జునుడియొక్క; మగటిమియును= పౌరుషమూ; నేర్పున్= చాతుర్యమూ; ఎల్లి= రేపు; మాన్పెదన్= పోగొట్టుతాను; నీకున్= (నా వంటివాని మిత్రుడవయిన) నీకు; పగ= విరోధం; అనియెడు= అనే; మాటయున్= మాటకూడా; ఈ+జగమునన్= ఈ లోకంలో; కలుగఁగన్+ఈను= ఉండనివ్వను, ఇకపై పుట్టనివ్వను.

తాత్పర్యం: అట్లాగే కానిమ్ము, రాజా!, ఆ అర్జునుడినీ, అతడి పౌరుషాన్నీ, నేర్పునీ రేపు లేకుండా చేస్తాను. ఈ లోకంలో నీకు (పగవాడినే కాదు) పగ అనే మాటే ఉండనివ్వను, పుట్టనివ్వను.'

కర్ణుని రెండవ నాఁటి యుద్ధము (సం. 8-22-10)

వ. అనినం బ్రియం బంది నీనందనుం డతనిం దగువారలను నిజనివాసంబులకుం బోవం బనిచి తానును నభ్యంతర మందిరంబున కరిగె నారాత్రి సుఖనిద్ర సేసి రేపకడ సమస్త జనంబులు సంగ్రామంబునకు నడచి రంత నక్కడ నుక్కుమిగిలి పాండవబలంబులుం దోతెంచె ధర్మనందనుండు బృహస్పతి మతంబున దుర్జయ వ్యూహంబు వన్నించినం జూచి మనవారును దానికిం బ్రతిగా మోహరించుటకై రాధేయు రాకకు నెదురు చూచుచు నొకభంగిం బన్ని' రనిన విని యాంబికేయుండు. 218

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= ఇట్లా చెప్పగా; ప్రియంబు+అంది= ప్రీతి పొంది; నీ నందనుండు= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడు; అతనిన్= కర్ణుడినీ; తగువారలను= తగినవారినీ; నిజ= తమతమ; నివాసంబులకున్= విడిది పట్టులకు; పోవన్= వెళ్ళటానికి; పనిచి= సెలవిచ్చి; తానును= స్వయంగా తానూ; అభ్యంతర= లోపలి; మందిరమునకున్= నివాసానికి; అరిగెన్= వెళ్ళాడు; సమస్త జనంబులు= ఎల్ల జనులూ; ఆ రాత్రి= నాటి రాత్రి; సుఖ= సుఖకరమైన; నిద్ర+చేసి= నిద్రపోయి; రేపకడ= ఉదయమే; సంగ్రామంబునకున్= యుద్ధానికి; నడిచిరి= వెళ్ళారు; అంతన్= అంతలో; ఆ+కడన్= పాండవ పక్షంలో; ఉక్కుమిగిలి= బలం అతిశయించి; పాండవ బలంబులున్= పాండవుల సైన్యాలూ; తోతెంచెన్= కనిపించాయి; ధర్మనందనుండు= ధర్ముని పుత్రుడైన యుధిష్ఠిరుడు; బృహస్పతి= దేవమంత్రి అయిన బృహస్పతియొక్క; మతంబునన్= అభిప్రాయం ప్రకారం; దుర్జయ వ్యూహంబు= దుర్జయమనే మొగ్గరం; పన్నించినన్= ఏర్పాటు చేయించగా; చూచి; మనవారును= మన పక్షంలోనివారు; దానికిన్= ఆ దుర్జయ వ్యూహానికి; ప్రతిగాన్= ఎదిరిగా, సాటిగా; మోహరించుటకై= పన్నటంకోసం; రాధేయు= కర్ణునియొక్క; రాకకున్= రావటానికి; ఎదురుచూచుచున్= నిరీక్షణచేస్తూ; ఒక భంగిన్= ఒక రీతిగా; పన్నిరి= మోహరించారు; అనినన్= అని చెప్పగా; విని= ఆలకించి; ఆంబికేయుండు= అంబిక కుమారుడయిన ధృతరాష్ట్రుడు.

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా కర్ణుడు చెప్పేసరికి నీ కొడుకు దుర్యోధనుడు చాలా సంతోషించాడు. కర్ణుడినీ, తాను చెప్పదగిన వారినీ 'మీ నివాసాలకు వెళ్ళం' డని పంపించాడు. తానూ లోపలినివాసానికి వెళ్ళాడు. అందరూ ఆ రాత్రి సుఖంగా నిద్రపోయారు. మర్నాడు ప్రొద్దున్నే యుద్ధానికి అందరు బయలుదేరారు. ఇక ఆ పాండవపక్షంలో సైన్యాలు బలం అతిశయించినట్లు అగుపించగా ధర్మపుత్రుడు బృహస్పతి అభిప్రాయానుగుణంగా దుర్జయవ్యూహం మోహరింపజేశాడు. దానిని చూచి, మనవారు దానికి దీటుగా వ్యూహం పన్నటంకొరకు కర్ణుడు ఎప్పుడు వస్తాడా- అని ఎదురు చూస్తూ అందాకా ఒక మాదిరి మొగ్గరంగా ఏర్పడ్డారు' అని చెప్పాడు. అది విని ధృతరాష్ట్రుడు.

క. శీతార్తజనంబులు ప్ర । ద్యోతను నుదయంబు గోరుచున్న కరణిఁ దా
నేతేరఁ గోరు జనులకు । నాతఁడు నిజ తేజమునఁ బ్రియం బొసఁగెనొకో? 219

ప్రతిపదార్థం: శీత= చలిచేత; ఆర్త= పీడితులైన; జనంబులు= జనులు; ప్రద్యోతను= సూర్యునియొక్క; ఉదయంబు; కోరుచున్= కావాలనుకొంటూ; ఉన్న= ఉండిన; కరణిన్= రీతిగా; తాను= కర్ణుడు; ఏగు+తేరన్= రావటానికి, రావటం; కోరు= కాంక్షించే; జనులకున్; ఆతఁడు= కర్ణుడు; నిజతేజమునన్= తన పరాక్రమంతో; ప్రియంబు= ప్రీతిని; ఒసఁగెనొకో?= ఇచ్చాడా, కలిగించాడా?

తాత్పర్యం: 'చలితో బాధపడుతున్న వాళ్ళు ప్రొద్దు పొడుపుకోసం ఎదురుచూస్తున్నట్లుగా తన రాకకొరకు ఎదురుచూస్తున్న వారికి కర్ణుడు తన పరాక్రమంతో సంతోషం కలిగించాడా?

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష. సూర్యుడు తన తేజస్సుతో చలిని పోగొట్టి వెచ్చదనాన్నిస్తాడు. ఓటమితో బాధపడుతున్న జనానికి ఆ బాధను పోగొట్టి కర్ణుడు తన తేజస్సుతో (పరాక్రమంతో) సంతోషం కలిగించాడా? కాంతీ, పరాక్రమమూ అన్న అర్థాలు కల తేజశ్శబ్దప్రయోగం ఇక్కడ రమణీయం.

ఉ. **అమ్మెయి ధర్మనందనుని యగ్గలికం దొలునాఁడు రాజు బ**
న్నమ్ములపాటు సూచుచు రణంబుకడంక దొఱంగి చన్న బం
టెమ్మెయి నద్దినంబున నహీనపరాక్రమలీల సూపెనో
తమ్ము నెఱుంగరేమియు నతండును నాతఁడు నేమి సేయుదున్? **220**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; ధర్మనందనుని= ధర్మపుత్రుడైన యుధిష్ఠిరునియొక్క; అగ్గలికన్= విజృంభణంతో; తొలునాఁడు= తాను సేనా నాయకత్వం వహించిన మొదటి రోజు; రాజు= తన ఏలిక అయిన దుర్యోధనునియొక్క; బన్నమ్ములపాటు= కష్టాలు పడటం; చూచుచున్= చూస్తూ; రణంబు= యుద్ధంయొక్క; కడంక= పూనిక; తొఱంగి= విడిచి; చన్న= వెళ్ళిన; బంటు= వీరుడు; ఏ+మెయిన్= ఏ రీతిగా; ఆ+దినంబునన్= రెండవనాడు; అహీన= గొప్ప; పరాక్రమ= విక్రమంయొక్క; లీల= విలాసం; చూపెనో= చూపించాడో; అతండును= కర్ణుడు; ఆతఁడున్= దుర్యోధనుడు; తమ్మున్= తమగురించి కూడా; ఎఱుంగరు= తెలిసినవారు కారు; ఏమి+చేయుదున్= నేను ఏమిచేయాలి?

తాత్పర్యం: కర్ణుడు తాను సేనా నాయకుడుగా ఉండి యుద్ధం నడిపిస్తున్న మొదటినాడే యుధిష్ఠిరుడు విజృంభించి, ఎవరినో కాదు రాజు దుర్యోధనుడిని అన్ని బాధలు పెట్టితే, కళ్ళారా చూచి కూడా అడ్డలేక తప్పించుకొన్న వీరుడు, ఆ రాజుకు నమ్మిన బంటు, రెండవనాడు మహాపరాక్రమం చూపించాడా? ఈ కర్ణదుర్యోధనులకు తమశక్తి ఏమిటో తమకు తెలియదు. ఇక వీళ్ళను కాపాడటానికి నేను చేయగలిగింది ఏమున్నది?

విశేషం: ధృతరాష్ట్రుడికి ఈ దశలో కలిగిన నిరాశా, తన కుమారుడి మూర్ఖత్వం మీదా, అతడిని ఎగసన ద్రోసినవారి నిష్ప్రయోజకత్వం మీదా కలిగిన ఏవమూ మరెన్నడూ కలుగలేదు. 'తమ్మున్ ఎఱుంగరు' అనటంలో 'న్' తో తిక్కన్నగారు మహార్థాన్ని సాధించారు. ఎవరికైనా ఎదుటివారి శక్తి ఎంతటిదో తెలియదంటే అర్థం చేసికొనవచ్చును; వీళ్ళకు ధర్మజాదుల శక్తి సరిగా తెలియలేదు. పోనీ, తమ శక్తి ఏ పాటిదో అది అయినా తప్పక తెలిసి ఉండాలి కదా! 'వీళ్ళ కది కూడా తెలియక చెడిపోతున్నారు' అని బాధ. అట్లాగే రాజు బంటు పదాల ప్రయోగం. ఎంతమైత్రీ అభేదభావమూ చూపినా, దుర్యోధనుడు రాజు, కర్ణుడు బంటు. బంటుపని ప్రాణాలిచ్చి అయినా తన రాజు మానప్రాణాలు కాపాడటం. ఈ కర్ణుడు దుర్యోధనుడి అవమానమూ, ప్రాణాలు పోయే పరిస్థితి చూచి కూడ తప్పించుకొని పోయాడు కాని, చేసిందేమీ లేదు. ఇతడి మీద నమ్మకం దుర్యోధనుడికి. ఈ కర్ణుడు ఘోషయాత్రలోనూ ఇంతే చేశాడు. అవతలి వాడు గంధర్వుడు కదా అని సరిపెట్టుకొని ఉండాలి. అలా చేయలేదు. ఈ కర్ణుడు అప్పుడూ అంతే - ఇప్పుడూ అంతే. 'ఏమి చేయుదున్' అని బాధపడటం కంటే నేను చేయదగింది ఏముంది అన్నది ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయం, అసహాయత.

తే. **కర్ణుఁ డట్టె? కలనఁ గౌంతేయ వర్గంబుఁ । గృష్ణయుతముగాఁగ గెలవఁ జాలు**
నేమి సెప్పఁ గలదు? మీ మానవేంద్రుని చిత్తమాంద్య మతనిఁ జెఱుపకున్నె? **221**

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుఁడు+అట్టె?= కర్ణుడటే= కర్ణుడా?; కలనన్= యుద్ధంలో; కౌంతేయ వర్గంబున్= కుంతీపుత్రుల పక్షాన్ని; కృష్ణయుతము+కాఁగన్= కృష్ణుడితోపాటుగా; గెలువన్+చాలున్= జయించటానికి సమర్థుడవుతాడు; చెప్పన్= చెప్పటానికి; ఏమికలదు?= ఇంకేమున్నది; మీ మనుజపతి= మీ రాజు దుర్యోధనుడియొక్క; చిత్త= మనస్సుయొక్క; మాంద్యము= జడత్వము; అతనిన్= దుర్యోధనుని; చెఱుపకున్నె?= సంహరించకుండా ఉంటుందా?

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పాండవపక్షాన్ని కృష్ణునితో కూడ యుద్ధంలో జయించగలుగుతాడా? దుర్యోధనుడి మనస్సు మందగించింది. అది అతడిని నాశనం చేయకుండా ఉంటుందా?

క. **సౌబలు నీతియుఁ గర్ణు భు । జాబలమును గూడి తనకు సామ్రాజ్యం బీఁ**
గా బలసి వెలయు వాఁడై । యా బే లూఱడు మనంబునం దేప్రొద్దున్. **222**

ప్రతిపదార్థం: సౌబలు= సుబలుని కొడుకైన శకునియొక్క; నీతియున్= కపటనీతి; కర్ణు= అంగరాజుయొక్క; భుజాబలమును= భుజబలము; కూడి= కలిసి; తనకున్= దుర్యోధనుడికి; సామ్రాజ్యంబు= చక్రవర్తిత్వాన్ని, విశాలమైనరాజ్యాన్ని; ఈఁగాన్= ఈయగా; బలసి= అతిశయించి; వెలయువాఁడు+ఐ= విలసిల్లేవాడై; ఆ బేల= ఆ అవివేకి దుర్యోధనుడు; మనంబునందున్= మనస్సులో; ఏ ప్రొద్దున్= ఎల్లప్పుడూ; ఊఱడున్= ఊరడిల్లుతూ ఉంటాడు.

తాత్పర్యం: ఆ అవివేకి దుర్యోధనుడు, శకుని కపటనీతీ, కర్ణుని బాహుబలమూ తనకు విశాల సామ్రాజ్యాన్ని తెచ్చిపెట్టుతాయని మనస్సులో ఎల్లప్పుడూ ఊరడిల్లుతూ ఉంటాడు.

క. **జూదంబునాఁడు మొలచిన । యాదుర్దశ పెరిఁగి సంజయా! నిర్భర దుః**
ఖోదయపరంపరా సం । పాదినియై మనసునిట్లు పఱిగొనియెడినే? **223**

ప్రతిపదార్థం: సంజయా!; జూదంబునాఁడు= జూదమాడిననాడు; మొలచిన= పుట్టిన; ఆ దుః+దశ= ఆ చెడుదశ; పెరిఁగి= పెద్దదై; నిర్భర= నిండైన; దుఃఖ+ఉదయ= దుఃఖాల పుట్టుకలయొక్క; పరంపరా= వరుసలను; సంపాదిని+ఐ= సమకూర్చేది అయి; మనసున్= మనస్సును; ఇట్లు= ఈ విధంగా; పఱిగొనియెడినే= బ్రద్దలు చేస్తుందా?

తాత్పర్యం: సంజయా! జూదమాడిననాడు పుట్టింది దుర్దశ. అది క్రమంగా పెరుగుతూ దుఃఖం తరువాత దుఃఖాన్ని తెచ్చిపెడుతూ మనస్సును బ్రద్దలు చేస్తున్నది. ఇది ఇంత బాధపెడుతుందా?

విశేషం: అంతవరకూ జీవితం ఒక రాతిభవనంవలె సుఖంగా ఉన్నది. రాతిభవనం మీద రావిమొక్క మొలచినట్టు ఈ జీవితంలో దుర్దశ జూదంనాడు ప్రారంభమయినది. మొక్క పెరుగుతూ ఉంటే భవనం బీటలు వారుతూ ఉంటుంది. ఈ పరిస్థితిని గమనించే ధృతరాష్ట్రుడు బాధపడుతున్నాడు.

క. **దుర్యోధనుచేసిన యవ । కార్యంబున వచ్చినట్టి కష్టంబులు దా**
త్పర్యంబున వినియెదఁ బ్రతి । కార్యంబులు గామి మనసు గందుచునుండన్. **224**

ప్రతిపదార్థం: దుర్యోధను చేసిన= దుర్యోధనుడు కావించిన; అవకార్యంబునన్= చెడు పనిచేత; వచ్చినట్టి కష్టంబులు= కలిగిన కష్టాలు; తాత్పర్యంబునన్= తత్పరత్వం, ఆసక్తితో; ప్రతికార్యంబులు= మారుచేయదగినవి; కామిన్= కాకపోవటంచేత; మనసు= హృదయం; కందుచున్= తాపం పొందుతూ; ఉండన్= ఉండగా; వినియెదన్= వింటున్నాను.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు చెడుపని చేశాడు. దానివలన కష్టాలు వచ్చి పడ్డాయి. అయితే వాటికిపుడు చేయదగిన ప్రతిక్రియ లేదు. అందువలన మనస్సుకు బాధకలుగుతుండగా, ఆ కష్టాలను గురించి వింటున్నాను.

క. పాండునృపుసుతులలో నొ । క్కండైనను నొవ్వఁ డింతకును మును వనితా
మండలి చేరువ మెలఁగెడు । గండున మెఱసెదరు కురునికాయము నడుమన్. 225

ప్రతిపదార్థం: పాండు నృపు= పాండురాజుయొక్క; సుతులలోన్= కుమారులలో; ఒక్కండు+అయినను= ఒక్కడు కూడా; ఇంతకున్+మును= ఇప్పటికి పూర్వం; నొవ్వఁడు= బాధపొందడు; (వారు= పాండవులు); కురునికాయము= కురు వీర సమూహంయొక్క; నడుమన్= మధ్య; వనితా= స్త్రీల; మండలి= సమూహంయొక్క; చేరువన్= సమీపంలో; మెలఁగెడు= తిరిగే; గండునన్= పౌరుషంతో; మెఱసెదరు= ప్రకాశిస్తున్నారు.

తాత్పర్యం: పాండురాజు కొడుకులలో ఇంతవరకూ దెబ్బతిన్న వా డొక్కడూ లేడు. మన వీరుల మధ్య స్త్రీలలో తిరిగినంత పౌరుషంతో పాండవులు తిరుగుతున్నారు.

వ. దైవంబు బలవంతం' బనిన విని సంజయుం డజ్జననాథునితో 'దేవా! వినుము. వగచినం గృతపడిన కార్యంబు గ్రమ్మఱం బొడమునే? డెందము గుందునంతియకాక యట్లుంగాక నీవుసేసిన యదియ చూవె ఫలించె భండనంబు వలదని యెన్ని భంగులం జెప్పినం బాండవులకుం గీడు దలంచి యప్పలుకులు గైకొనవైతివి వారలవలన ము న్ననేక పాపంబు లాచరించితి నీవలన జనక్షయంబు వాటిల్లెం గావునఁ గడవంబడిన దానికి వగవం బనిలేదు దారుణంబైన రణప్రకారంబు విను' మనుటయు నతండు 'కర్ణుండట్లు దడసిన కారణంబుఁ దొడంగి యెఱిఁగింపు' మనుటయు నమ్మానవేశ్వరునకు నా సూతనందనుం డిట్లనియె. 226

ప్రతిపదార్థం: దైవంబు= విధి; బలవంతంబు= బలం కలది; అనినన్= అని పలుకగా; విని= ఆలకించి; సంజయుండు= సంజయుడు; ఆ+జననాథునితోన్= ఆ రాజుతో; దేవా= రాజా!; వినుము= విను; వగచినన్= దుఃఖించినందువల్ల; డెందము= హృదయం; కుందున్= బాధపడును; అంతియకాక= అంతేగానీ; కృతము+పడిన= కడచిన; కార్యంబు= పని; క్రమ్మఱన్= మరల; పొడమున్+ఏ?= కలుగునా, జరుగునా?; అట్లున్+కాక= అట్లా మాత్రమేకాక; (కడచిన పనితిరిగి రాకపోవటమే, మనసు బాధపడటమూ మాత్రమే కాక); నీవు; చేసిన+అదియ+చూవె= నీవుచేసినదే సుమా!; ఫలించెన్= పండినది, ఇలా పరిణమించినది; భండనంబు= యుద్ధం వలదు+అని= వద్దని; ఎన్ని= ఎంత సంఖ్యకల; భంగులన్= విధాలుగా; చెప్పినన్= వినిపించినా; పాండవులకున్= నీ తమ్ముడే అయిన పాండురాజు కుమారులకు; కీడు= హాని; తలంచి= తలపెట్టి, కావాలని; ఆ+పలుకులు= ఆ మాటలు; కైకొనవు+ఐతివి= స్వీకరించావు కావు; వారల వలనన్= వారి విషయంలో; మున్ను= ఇదివరకు; అనేక= చాలా; పాపంబులు= పాపపు పనులు; ఆచరించితి(వి)= చేశావు; నీవలనన్= నీ వల్ల; జనక్షయంబు= జనుల నాశం; పాటిల్లెను= కలిగింది; కావునన్= కనుక; కడవం బడిన దానికిన్= కడచిన దానికి; వగవన్= విచారించవలసిన; పని= కార్యం; లేదు; దారుణంబు+ఐన= భయంకరమైన; రణప్రకారంబు= యుద్ధంయొక్క రీతి; వినుము; అనుటయున్= అని పలుకగా; అతండు= ధృతరాష్ట్రుడు; కర్ణుండు; అట్లు; తడసిన= ఆలస్యం చేసిన; కారణంబున్; తొడంగి= ప్రారంభించి మొదటినుంచీ; ఎఱింగింపుము= తెలియజేయుము; అనుటయున్= అని పలుకగా; ఆ+మానవేశ్వరునకున్= ఆ ప్రజానాథునికి, ఆ రాజుకు; ఆ= ప్రసిద్ధుడైన; సూతనందనుండు= సూతుడి పుత్రుడైన సంజయుడు; ఇట్లు; అనియెన్= చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: ఇంతకూ విధి బలం కలది' అనేసరికి, సంజయు డా మాటలు విని ధృతరాష్ట్రుడితో 'రాజా! వినుము; కడచిన పనికి విచారించినందువలన అది (సరిచేయటానికి) తిరిగిరాదు; పైగా మనస్సు బాధపడుతుంది. అంతకంటె

ప్రయోజనం లేదు. అదీకాక, (ఇది దుర్యోధనుడు చేసిన దాని ఫలం కాదు) నీవు చేసిన దానికే ఫలం ఇట్లా కలిగింది. యుద్ధం వద్దు అని ఎన్ని విధాల చెప్పినా యుద్ధం తప్పించటానికి ఒప్పుకొన్నావు కావు. పాండవులకు హాని చెయ్యాలన్న ఆలోచన నీకుండటమే అందుకు కారణం. ఇదివరకు నీవు పాండవులకు ఎన్నో పాపకార్యాలు చేశావు. నీవలననే ఈ జననాశం సంభవించింది. అందువలన గతించిన దానికి విచారించవలసిన పని లేదు. భయంకరమైన యుద్ధం జరిగి తీరుతుంది వినుము.' అన్నాడు. అప్పుడు ధృతరాష్ట్రుడు 'కర్ణుడు యుద్ధానికి రావటానికి ఎందుకు ఆలస్యం చేశాడో అక్కడనుండి మొదలుపెట్టి చెప్పుము.' అన్నాడు. ఆ తరువాత సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా చెప్పాడు:

క. రేపకడ సకల బలములు । భూపాలురు వెడలి నడువఁ బోరికి బిదపన్
నీపుత్త్రుఁడు వెడలెను సా । టోపతఁ దమ్ములును గర్ణుఁడును దో నడవన్. 227

ప్రతిపదార్థం: రేపకడ= ఉదయమే; పోరికన్= యుద్ధానికి; సకలబలములు= సమస్త సైన్యాలూ; భూపాలురున్= రాజులు; వెడలి= బయలుదేరి; నడువన్= వెళ్ళగా; పిదపన్= తరువాత; నీ పుత్రుఁడు= నీ కుమారుడు దుర్యోధనుడు; సాటోపతన్= ఆడంబర భావంతో; తమ్ములున్= తన తమ్ముళ్ళూ; కర్ణుఁడును= సేనా నాయకుడైన కర్ణుడూ; తోన్= తనతోపాటు; నడవన్= రాగా; వెడలెను= బయలుదేరాడు.

తాత్పర్యం: తెల్లవారగానే, యుద్ధానికి సమస్త సైన్యాలూ, రాజులూ బయలుదేరి వెళ్ళారు. ఆ తరువాత దుర్యోధనుడు ఆడంబరంగా తన తమ్ముళ్ళూ, కర్ణుడూ తనతోకూడా రాగా బయలుదేరాడు.

వ. అయ్యవసరంబున. 228

ప్రతిపదార్థం: ఆ= దుర్యోధనాదులు బయలుదేరిన; అవసరంబునన్= సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఆ దుర్యోధనాదులు బయలుదేరిన సమయంలో.

సీ. రథము రథమ్ముఁ జేరఁగఁదెచ్చి యమ్మేది । నీశ్వరుతోఁ గర్ణుఁ డిట్టు లనియె
'నాకుఁ గృత్యంబు లనేకముల్ గలిగె ము । న్నా ధనంజయునకు నట్ల కాన
యీరసంబున మాకు నిద్దఱ కొండొరు । విడువక పెనఁగఁ జొప్పడద యింకఁ
గలహ మొక్క మొగంబు గావున నేఁ డేము । దలపడి పోరుదు మలవుఁ జలము

ఆ. నుల్లసిల్ల నొక్క రొకరుని నొంపను । జంపఁ జూతు మా నిలింపనాథు
వలనఁగన్నశక్తి వొలియుట నా మీఁద । నలుకు లేక తఱుము నాతఁ డధిప! 229

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుఁడు= అంగరాజు; రథము= తన తేరు; రథమ్మున్= దుర్యోధనుని రథాన్ని; చేరఁగన్= సమీపించేటట్లు; తెచ్చి= తోలించి తీసికొనివచ్చి; ఆ+మేదినీ+ఈశ్వరునితోన్= ఆ భూపతితో, దుర్యోధనుడితో; ఇట్టులు= ఇట్లా; అనియెన్= అన్నాడు; అధిప!= ప్రభూ!; మున్ను= ఇదివరకు; నాకున్= నాకు; కృత్యముల్= పనులు; కలిగెన్= సంభవించాయి; ఆ= నా ప్రతివీరుడైన; ధనంజయునకున్= అర్జునునికీ; అట్ల= అట్లాగే (కృత్యాలు కలిగాయి); కాన= కనుక; ఈరసంబునన్= కోపంతో; మాకున్= నాకూ అర్జునుడికీ; ఇద్దఱకున్= ఇద్దరికీ; ఒండొరున్= ఒకరు ఒకరిని; విడువక= విడిచిపెట్టకుండా;

పెనఁగన్= యుద్ధంచేయటానికి; చొప్పడదు+అ= కలుగనేలేదు; ఇంకన్= ఈపైని; కలహము= యుద్ధం; ఒక్క= ఒక; మొగంబు= ముఖంకలది, ఏకముఖంగా అవుతుంది; కావున; నేఁడు; ఏము= నేనూ, అర్జునుడూ; తలపడి= ఎదిరించి; అలవున్= సామర్థ్యమూ; చలమున్= పట్టుదలా; ఉల్లసిల్లన్= ప్రకాశింపగా; పోరుదుము= యుద్ధంచేస్తాము; ఒక్కరు= ఒకరు; ఒకరునిన్= మరొకరిని; నొంపను= నొప్పించటానికి; చంపన్= సంహరించటానికీ; చూతుము= ప్రయత్నిస్తాము; ఆ= ప్రసిద్ధుడైన; నిలింపనాథులవలనన్= దేవేంద్రునివల్ల; కన్న= పొందిన; శక్తి= శక్తి అనే ఆయుధం; పొలియుటన్= (ఘటోత్కచుడిపై ప్రయోగించినందున) పోవటంవల్ల; అతడు= అర్జునుడు; అలుకులేక= భయంలేకుండా; నా మీఁదన్= నాపైని; తఱుమున్= పడతాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు తన రథం దుర్యోధనుడి రథానికి దగ్గరగా పోనిచ్చాడు. అతడితో ఇట్లా అన్నాడు. 'ప్రభూ, ఇదివరకు నేను చేయవలసిన పనులు అనేకమున్నాయి. అర్జునుడికీ అట్లాగే ఉన్నాయి. అందువలన మేమిద్దరమూ ఒకరినొకరు ఎదిరించి విడిచిపెట్టకుండా పట్టుదలతో పోరాడే అవకాశం దొరకనే లేదు. ఇకమీద యుద్ధం ఏకముఖంగా నడుస్తుంది. అందువలన ఈవేళ మేము డీకొని మా సామర్థ్యమూ, పట్టుదలా ఉపయోగించి పోరాడుతాము. ఒకరినొకరం బాధించటానికీ, చంపటానికీ ప్రయత్నిస్తాము. ఇంద్రుడు నా కిచ్చిన శక్తి లేకుండా పోయినందువలన అర్జునుడు భయంలేకుండా నా మీద పడగలడు.

వ. అప్పుడు చే నెత్తురు గాకుండ నక్కిరీటి గీటడంగించు విధం బూహింపుము. 230

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= ఆ సమయంలో; చే= చేతికి; నెత్తురు+కాక+ఉండన్= రక్తం అంటకుండా, శ్రమలేకుండా, సులభంగా; ఆ+కిరీటిన్= ఆ అర్జునుని; గీటు+అడంగించు= బలం అణగగొట్టే, సంహరించే; విధంబు= ప్రకారం; ఊహింపుము= ఆలోచించుము.

తాత్పర్యం: అటువంటి సమయంలో శ్రమలేకుండా అర్జునుడిని సంహరించే ఉపాయం గురించి ఆలోచించుము.

చ. సరి యగు నాకు దివ్యశరజాలములం దలపోసి చూడ న
న్నరుఁడు దృఢత్వ లాఘవగుణంబులఁ దక్కువ దూరపాత వి
స్ఫురణఁ గరంబు వ్రతపడు భూవర! సౌష్ఠవరేఖ నేమియున్
దొరయఁడు ధైర్యశౌర్య పటు దోర్విభవంబుల హీనుఁడెంతయున్. 231

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= భూపతీ, దుర్యోధన మహారాజా!; ఆ+నరుఁడు= ఆ అర్జునుడు; తలపోసి= ఆలోచించి; చూడన్= పరిశీలించగా; దివ్య= స్వర్గంలో జన్మించిన, గొప్పవైన; శర= అమ్ములయొక్క ఆయుధాలయొక్క; జాలములన్= సముదాయాలలో; నాకున్= నాతో; సరి= సమానుడు; అగున్= ఔతాడు; దృఢత్వ= గట్టిదనం; లాఘవ= చురుకుదనం-అనే ఈ; గుణంబులన్= లక్షణాలలో; తక్కువ= నాకంటే తక్కువవాడు; దూరపాత= దూరంలో ఉన్న లక్ష్యంపై ఆయుధాన్ని ప్రయోగించడంలోని; విస్ఫురణన్= ప్రకాశంతో; కరంబు= చాలా; వ్రటము+పడున్= తక్కువ అవుతాడు; సౌష్ఠవరేఖన్= నేర్పు తీరులో; ఏమియున్= ఏ కొంచెమూ; దొరయఁడు= సాటికాడు; ధైర్య= ధీరత, నిలకడలోనూ; శౌర్య= శూరత్వంలోనూ; పటు= గట్టి; దోః= చేతులయొక్క; విభవంబులన్= శక్తిలోనూ; ఎంతయున్= చాలా; హీనుఁడు= తక్కువవాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధన మహారాజా! అర్జునుడి వద్ద దివ్యాయుధాలున్నాయి. ఈ ఒక్క విషయంలో మాత్రం అతడు నాతో సమానుడవుతాడు. కాని, గట్టిదనంలోనేమి, చురుకుదనంలోనేమి, నాకంటె తక్కువ. దూరంలో ఉన్న లక్ష్యాన్ని కొట్టటంలో చాలా తక్కువ. నేర్పులో పోలికే లేదు. ధైర్యంలోనూ, శౌర్యంలోనూ, బాహుబలంలోనూ ఎంతో తక్కువ.

క. మును విశ్వకర్మ దేవేం । ద్రునకై నిర్మించె మహిత రూపము విజయం
బను చాపము దానను బహు । దనుజుల మర్దించె నతఁ డుదగ్రస్ఫూర్తిన్. 232

ప్రతిపదార్థం: మును= పూర్వం; విశ్వకర్మ= దేవతల శిల్పి, మహితరూపము= గొప్ప ఆకారం కల; విజయంబు+అను= విజయం అనే పేరుకల; చాపము= ధనుస్సును; దేవ+ఇంద్రునకై= దేవేంద్రుడి కొరకు; నిర్మించెన్= చేశాడు; అతఁడు= దేవేంద్రుడు; దానను= ఆ ధనుస్సుతో; ఉదగ్ర స్ఫూర్తిన్= గొప్ప భయంకరమైన ప్రకాశంతో; బహుదనుజులన్= పెక్కుమంది రాక్షసులను; మర్దించెన్= సంహరించాడు.

తాత్పర్యం: పూర్వం విశ్వకర్మ దేవేంద్రుడి కోసం ఒక పెద్ద విల్లు తయారుచేశాడు. దానిపేరు విజయం. దానితో దేవేంద్రుడు భయంకరంగా ప్రకాశిస్తూ, ఎందరినో దానవులను సంహరించాడు.

చ. పరిచయసక్తచిత్తుఁడయి భార్గవరామున కాతఁ డిచ్చినం
బరుష పరాక్రమమ్మున నృపాలుర నెల్లను నమ్మహాభుజుం
డిరువదియొక్కమాఱు సమయించెఁ దదీయ నితాంతశక్తి న
ప్పరమదయాపరుం డొసఁగెఁ బార్థివ! నాకది గూర్మి పెంపునన్. 233

ప్రతిపదార్థం: పార్థివ!= రాజా!; ఆతఁడు= దేవేంద్రుడు; పరిచయ= స్నేహంచేత; సక్త= తగుల్కొనిన; చిత్తుఁడు+అయి= మనస్సు కలవాడై; భార్గవ రామునకున్= భృగువంశీయుడైన పరశురాముడికి; ఇచ్చినన్= ఈయగా; ఆ+మహాభుజుండు= ఆ గొప్ప బాహువులుగల పరశురాముడు; ఇరువది యొక్క మాఱు= ఇరవై ఒక్కసారులు; పరుష= కఠినమైన; పరాక్రమమ్మునన్= విక్రమంతో; నృపాలురన్+ఎల్లను= రాజులనందరనూ; తదీయ= ఆ ధనుస్సుయొక్క; నితాంత= అతి విస్తారమైన; శక్తిన్= బలంతో; సమయించెన్= సంహరించాడు; అప్పరమ దయాపరుండు= ఆ గొప్పదయకు వశుడైన పరశురాముడు; కూర్మి= వాత్సల్యంయొక్క; పెంపునన్= అతిశయంతో; నాకున్= శిష్యుడనైన నాకు; ఒసఁగెన్= ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: దేవేంద్రుడు తనకు పరశురాముడితో కల స్నేహంవలన దానిని ఆయనకిచ్చాడు. ఆ మహావీరుడు పరుషమైన పరాక్రమంతో దాని మహాశక్తితో రాజులనందరినీ ఇరవై ఒక్కసారులు సంహరించాడు. అనంతరం ఆ పరమదయాశాలి నా మీద వాత్సల్యం కొలదీ నాకు దాని నిచ్చాడు.

ఉ. ఆ మహనీయ చాపమున నర్జును దర్పమడంచి నేఁడు సం
గ్రామము నుజ్జగించెద నకంటక సుస్థితి గల్గ మేటినై
భూమి యమర్చెదం గొనుము భూవర! నీదగు పుత్త్ర పౌత్త్రులన్
శ్రీమహిమన్ సమస్తజన సేవ్య మహోన్నతిఁ బొందు' నట్లుగన్.' 234

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= భూపతీ, దుర్యోధనా!; ఆ మహనీయ చాపమునన్= ఆ గొప్ప ధనుస్సుతో; నేఁడు= ఈవేళ; అర్జును= అర్జునునియొక్క; దర్పము= గర్వం; అడంచి= అణగగొట్టి, అతనిని సంహరించి; సంగ్రామమున్= యుద్ధాన్ని; ఉజ్జగించెదన్= (పూర్తిచేసి) విడిచి పెడతాను; మేటినై= పరాక్రమంలో శ్రేష్ఠుడనై; అకంటక= శత్రువులులేని; సుస్థితి= మంచి నిలుకడ; కల్గన్= కలుగునట్లుగా; భూమి= నేల, సమస్త రాజ్యం; అమర్చెదన్= ఏర్పరచి ఇస్తాను; నీదు+అగు= నీ యొక్క; పుత్త్ర= కుమారులను; పౌత్త్రులన్= మనుమలను, వంశపారంపర్యంగా; శ్రీమహిమన్= సంపదయొక్క, గొప్పదనంతో; సమస్త జన= అఖిల జనులచేతనూ; సేవ్య= సేవింపబడే; మహా+ఉన్నతిన్= గొప్ప ఔన్నత్యంతో; పొందున్+అట్లుగన్= సంక్రమించే రీతిని; కొనుము= స్వీకరించుము.

తాత్పర్యం: భూపతీ, దుర్యోధనా! ఈ వేళ ఆ మహాధనుస్సుతో అర్జునుడిని సంహరించి, యుద్ధం విడిచిపెట్టుతాను. పరాక్రమశాలులలో శ్రేష్ఠుడనై ఈ భూలోక సామ్రాజ్యమంతా శత్రువులు లేకుండా స్థిరంగా ఉండేటట్లు చేసి, నీకు సమర్పిస్తాను. నీవు గొప్ప సంపదతో, సమస్త జనులూ సేవించే మహౌన్నత్యంతో, నీ పుత్ర పౌత్రులకు సంక్రమించేటట్లు దానిని స్వీకరించుము.

వ. అని పలికి వెండియు నిట్లను 'నా విజయంబును విజయు గాండీవంబును నొక్కరూప యతనికి నక్షయ తూణీరంబులు నగ్నిదేవుం డిచ్చిన యభేద్యరథంబును నవధ్య రథ్యంబులును గల వవి యెక్కుడయినను దాని కంతఁ జింతింప. 235

ప్రతిపదార్థం: అని= ఇట్లా; పలికి= చెప్పి; వెండియున్= మళ్ళీ; ఇట్లు; అనున్= అన్నాడు; నా విజయంబును= నా యొక్క విజయం అనే ధనుస్సు; విజయు= అర్జునునియొక్క; గాండీవంబునున్= గాండీవం అనే పేరుగల విల్లు; ఒక్క; రూపు+అ= సమానమైనవే; అతనికిన్= అర్జునుడికి; అక్షయ= క్షయంకాని, ఎన్ని బాణాలు తీసినా బాణాలు తరగని; తూణీరంబులున్= అమ్ముల పొదులు; అగ్నిదేవుండు+ఇచ్చిన= అగ్నిదేవుడు ఒసగిన; అభేద్య= భేదింపబడని, విరుగగొట్టబడని; రథంబును; అవధ్య= వధింపబడని; రథ్యంబులున్= గుర్రాలు; కలవు= ఉన్నాయి; అవి= అట్టి అమ్ముల పొదులూ, అట్టి రథమూ, అట్టి గుర్రాలూ; ఎక్కుడు= నా కంటె అతడికి విశేషంగా ఉన్నవి; అయినను= అయినప్పటికినీ; దానికిన్= ఆ ఎక్కువకు; అంతన్= అంతగా; చింతింప(న్)= విచారించను.

తాత్పర్యం: అని చెప్పి, మళ్ళీ ఇట్లా అన్నాడు: 'నా విజయమూ అర్జునుడి గాండీవమూ రెండూ సమానమైనవే. ఇక అర్జునుడివద్ద ఎన్ని తీసినా తరగని అమ్ములపొదులున్నాయి. అగ్నిదేవుడు ఇచ్చిన విరుగగొట్ట సాధ్యంకాని రథమున్నది, చంపశక్యంగాని గుర్రాలున్నాయి. ఈ మూడూ అతడికి నా కంటే ఎక్కువే. అయినా వీటిని గురించి నే నంతగా విచారించను.

క. నారాచము లాదిగఁ గల । ఘోరప్రదరములు బండ్లఁ గొని వచ్చెద బల్
తేరులు దృఢవాజులు నా । తేరి వెనుకఁ బె క్కమర్చి తెచ్చెద నధిపా! 236

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా దుర్యోధనా!; నారాచములు= ఇనుప బాణాలు; ఆదిగన్+కల= మొదలయినవి ఉన్న; ఘోర= భయంకరాలయిన; ప్రదరములు= బాణాలు; బండ్లన్= బళ్ళపై; కొని= తీసికొని; వచ్చెదన్= వస్తాను; బల్ తేరులున్= పెద్ద రథాలూ; దృఢ= గట్టివైన; వాజి+లున్= గుర్రాలూ; నా తేరి= నా రథంయొక్క; వెనుకన్= వెనుకవైపున; పెక్కు= అనేకమైనవి; అమర్చి= ఉండేటట్లు చేసి; తెచ్చెదన్= తీసుకొని వస్తాను.

తాత్పర్యం: (ఆ లోపాలు మూడింటి గురించీ ఎందుకంతగా విచారించనంటే - వాటి నిట్లా పూడ్చుకొనవచ్చును గనుక) ఇనుప బాణాలూ మొదలయిన భయంకరా లయిన బాణాలను బండ్లమీద వచ్చే ఏర్పాటు చేస్తాను. (అట్లా అక్షయ తూణీరాలు లేని లోటు తీరుతుంది.) పెద్ద రథాలూ, గట్టి గుర్రాలూ నా రథం వెనుకనే వచ్చేటట్లు చేస్తాను. (అలా విరగని రథమూ, చావని గుర్రాలూ లేనిలోటు తీరుతుంది.)

విశేషం: అయినా, అమ్ముల కట్టలయిపోతే బండ్లమీదనుండి తెచ్చి రథంమీద పెట్టాలి. విరిగిన రథం దిగి కొత్త రథమెక్కాలి. పడిపోయిన గుర్రాలను వదలి కొత్త గుర్రాలను రథానికి కట్టాలి. ఇట్లా ఇది సహజసిద్ధమైన వాటికి సంపూర్ణమైన సాటిరాగల

ప్రతిక్రియ కాదు. అందుకే అంతగా విచారించననటం, కొంత విచారించవలసింది ఉన్నదని ఆ 'అంత' వలననే తెలుస్తున్నది. అర్జునుడి ఆధిక్యం ఎరిగి ఎరిగీ దుర్యోధనుడి సంతుష్టికి అతడిని ఎదిరించవలసి రావటం కర్ణుడికి వచ్చిన దుర్దశ.

వ. మఱియు నొక్కం డాకర్ణింపుము; భువన ప్రవర్తకుండయిన కృష్ణుండు సారథ్యంబు సేయుట నప్పార్థు పరాక్రమం బసాధ్యంబై యుండు నట్లగుటం జేసి. 237

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకా; ఒక్కండు= ఒకటి; ఆకర్ణింపుము= వినుము; ఆ+పార్థు= ఆ పృథా కుమారుడయిన అర్జునునియొక్క; పరాక్రమంబు= విక్రమం; భువన= లోకాలకు; ప్రవర్తకుండు+అయిన= నడిపేవాడయిన; కృష్ణుండు= శ్రీకృష్ణుడు; సారథ్యంబు= సూతునిపని; చేయుటన్= కావించే కారణంచేత; అసాధ్యంబు+ఐ= సాధింపరానిది అయి, ఓడింపరానిదయి; ఉండున్= ఉంటుంది; అట్లు+అగుటన్+చేసి= అట్లా అయినందువల్ల, (కనుక).

తాత్పర్యం: ఇంకొక మాట వినుము. అన్ని లోకాలనూ నడిపే కృష్ణుడు అర్జునుడి రథం నడుపుతున్నాడు. కనుక, అర్జునుడి పరాక్రమాన్ని ఏమీ చేయలేకపోతున్నాము. అందువల్ల

విశేషం: దుర్యోధనుడిని మెప్పించటానికి ఇంత వరకూ ఏమనినా, ఏమిచేసినా, శ్రీకృష్ణు డంటే ఏమిటో కర్ణుడికి బాగా తెలియు ననటానికి 'భువన ప్రవర్తకుడు' అన్న ఒకమాట చాలు. తెలిసి తెలిసి అర్జునుని ఎదిరించవలసి వచ్చినందుకు కర్ణుడిపై మరీ జాలి కలుగుతుంది.

తే. భండనము నేర్పుమెయిఁ గృష్ణుపాటియనఁగ । మహిఁ బొగడ్తకు నెక్కిన మద్రనాథు
నాకు సారథిగాఁగ నొనర్ప వలయు । గెలుతు నట్లైన నన్నరు నలవు మెఱయ. 238

ప్రతిపదార్థం: భండనము నేర్పు మెయిన్= యుద్ధంలోని చాతుర్యంచేత; కృష్ణుపాటి= కృష్ణునంతడివాడు; అనఁగన్= అని పలుకగా; మహిన్= భూమిలో; పొగడ్తకున్+ఎక్కిన= ప్రశంస చెందిన; మద్రనాథున్= శల్యుని; నాకున్= (ఈ లోటు తీరితే అర్జునుడిని గెలువగల) నాకు; సారథి+కాఁగన్= సూతుడు అయ్యేటట్లు; ఒనర్పన్+వలయున్= చెయ్యాలి; అట్లు+ఐనన్= అట్లా అయితే; ఆ+నరున్= ఆ అర్జునుడిని; అలవు= బలం; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; గెలుతున్= గెలుస్తాను.

తాత్పర్యం: యుద్ధచాతుర్యంతో కృష్ణుడంతటివాడు అని పృథ్విలో ప్రశంస పొందిన శల్యుడిని నాకు సూతుడు అయ్యేటట్లు చెయ్యాలి. అట్లా అయితే బలం ప్రకాశించేటట్లు ఆ అర్జునుడిని గెలుస్తాను.

క. హరి కెక్కు డరయ మద్రే । శ్వరుఁ డశ్వజ్ఞానమున నసంశయ మే న
న్నరునకు మిక్కిలి బలవి । స్ఫురణంబునఁ గర్మకుశలబుద్ధిఁ దలంపన్. 239

ప్రతిపదార్థం: మద్ర+ఈశ్వరుఁడు= మద్రదేశపు రాజైన శల్యుడు; అశ్వజ్ఞానమునన్= గుర్రాలను గురించిన తెలివిలో; అరయన్= పరిశీలింపగా; హరికిన్= కృష్ణునికంటె; ఎక్కుడు= అధికుడు; అసంశయము= సందేహంలేదు; ఏన్= నేను; బలవిస్ఫురణంబునన్= శరీర బలం ప్రదర్శించటంలోనూ; కర్మకుశల= పనిలో నేర్పుగల; బుద్ధిన్= తెలివిలోనూ; తలంపన్= ఆలోచింపగా; ఆ+నరునకున్= ఆ అర్జునుడికంటె; మిక్కిలి= ఎక్కువవాడను.

తాత్పర్యం: గుర్రాలను గురించిన తెలివిలో పరిశీలిస్తే కృష్ణుడికంటె గొప్పవాడు శల్యుడు. బలప్రదర్శనంలోనూ, కార్యసాధన కవసరమైన నేర్పరితనంలోనూ, ఆలోచిస్తే - అర్జునుడికంటె గొప్పవాడను నేను. సందేహం లేదు.

క. కావున నవ్వర మి మ్మటు । గావించుట యెల్లహితముఁ గావించిన య
ట్లై వెలయు! నింత సేసి మ । హీవర! ననుఁ జూడు పోర నె ట్లేచెదనో. 240

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కనుక; మహీవర!= భూపతీ!; ఆ+వరము= ఆ కోరినది, శల్యుడి సారథ్యం; ఇమ్ము= ఈయవలసినది; అటు= అలా; కావించుట= చేయటం; ఎల్ల= సమస్తమైన; హితము= మేలు; కావించిన+అట్టు+ఐ= చేసినట్లు అయి; వెలయున్= ఒప్పును; ఇంత= ఈ చిన్నపని; చేసి= కావించి; పోరన్= యుద్ధంలో; ఎట్లు+ఏచెదను+ఓ= (అర్జునుని) ఎలా విజృంభిస్తానో; చూడు= పరిశీలించు.

తాత్పర్యం: కనుక, రాజా! నాకు ఆ వరం ఇమ్ము. అట్లా చేయటం అంటే నాకు అన్ని మేళ్ళూ చేయటమే. ఈ చిన్నిపని చేసి, నేను యుద్ధంలో ఎలా విజృంభిస్తానో చూడు.

క. విను మి త్తెఱఁగున నే న । య్య నిమిషవర్గంబునైన నాజి జయింతున్
మనుజులు పాండుతనూజులు । జననాయక! నాకు నొక్క సరకే? తలఁపన్.' 241

ప్రతిపదార్థం: జననాయక!= ప్రజానాథా! దుర్యోధనా!; వినుము= విను; ఈ+తెఱఁగునన్= ఈ విధంగా; శల్యుడి సారథ్యంతో; నేను; ఆ+అనిమిష= ఆ దేవతలయొక్క; వర్గంబున్= సమూహాన్ని; ఐనన్= ఐనప్పటికీ; ఆజిన్= యుద్ధంలో; జయింతున్= గెలుస్తాను; పాండు తనూజులు= పాండురాజు కొడుకులు; మనుజులు= మనుష్య మాత్రులు; తలఁపన్= ఆలోచింపగా; నాకున్= ఇంత శక్తిమంతుడనైన నాకు; ఒక్క= ఒక; సరకు+ఏ?= లెక్కా?

తాత్పర్యం: రాజా! ఇట్లా శల్యుడు సారథి అయిన పక్షంలో నేను యుద్ధంలో ఆ దేవతలనైనా జయించగలుగుతాను. ఈ పాండవులు వట్టి మనుష్యులు. ఆలోచిస్తే వీళ్ళు నాకొక లెక్కా?'

వ. అనిన విని నీ పుత్త్రుండు ప్రీతుం డయి రాధేయు నగ్గించి నీకెల్ల భంగిని శల్యు సారథిం గావించెదనని పలికి
యుత్సాహదీప్తుం డై. 242

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= ఇలా పలుకగా; విని; నీ పుత్త్రుండు= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడు; ప్రీతుండు+అయి= సంతోషించి; రాధేయున్= కర్ణుని; అగ్గించి= ప్రశంసించి; నీకున్= నీకు (కర్ణుడికి); ఎల్లన్= సమస్తమైన; భంగిన్= విధాలా; శల్యున్= మద్రరాజును; సారథిన్= సూతుని; కావించెదన్= చేస్తాను; అని; పలికి= చెప్పి; ఉత్సాహ= (శల్యుని ఒప్పించాలి అనే) పూనికచేత; దీప్తుండు+ఐ= ప్రకాశిస్తున్న వాడై.

తాత్పర్యం: అని కర్ణుడు చెప్పగా విని నీ కుమారుడు సంతోషించి, కర్ణుడిని ప్రశంసించాడు. అన్నివిధాలా ప్రయత్నించి నీకు శల్యుడిని సారథిగా చేస్తానని చెప్పాడు. ఎట్లాగైనా శల్యుడిని ఒప్పించాలి అనే పూనికవలన అతడు మెరిసిపోతూ. (ఇంకా కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:)

క. అమ్ముల బండ్లును రథ ర । థ్యమ్ములునుం బెక్కుదెత్తు నవనీశులు నా
తమ్ములు నేనును నీ పా । ర్శ్వమ్మున నడచెదము బరవసం బుగ్రముగన్. 243

ప్రతిపదార్థం: అమ్ముల బండ్లును= బాణాల శకటాలు; రథ= రథాలూ; రథ్యమ్ములునున్= గుర్రాలూ; పెక్కు= చాలా; తెత్తున్= నీ వెనుకనే తీసికొని వస్తాను; అవనీ+ఈశులున్= రాజులూ; నా తమ్ములున్; నేను= స్వయంగా నేనూ; నీ

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

పార్శ్వమ్మునన్= నీ ప్రక్క; బరవసంబు= ఉత్సాహం, ధైర్యం, పట్టుదల; ఉగ్రముగన్= తీక్ష్ణం అయ్యేటట్లుగా; నడచెదము= వస్తూ ఉంటాము.

తాత్పర్యం: (నీవు చెప్పినట్లే నీ వెనుకనే) బాణాల బళ్ళూ, రథాలూ, గుర్రాలూ అధిక సంఖ్యలో రప్పిస్తాను. నీకూ మాకూ కూడా ఉత్సాహమూ, ధైర్యమూ పట్టుదలా పెరుగుతూ ఉండే విధంగా, యుద్ధం చేస్తున్న రాజులూ, నా తమ్ముళ్ళూ, నేనూ కూడా నీ ప్రక్కనే వస్తూ ఉంటాము.

క. అని చెప్పి ప్రీతుఁ డగు నా । తనిఁ దోడ్కొని నడచి సముచితంబుగ శల్యుం
గని భక్తిఁ బ్రణతుఁడై యి । ట్లను దుర్యోధనుఁడు సవినయముగ నతనితోన్. 244

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ రీతిగా; దుర్యోధనుఁడు; చెప్పి= పలికి; ప్రీతుఁడు+అగు= (తన మాటలకు) సంతోషించినవాడైన; ఆతనిన్= ఆ కర్ణుని; తోడ్కొని= తీసుకొని; నడచి= వెళ్ళి; సముచితంబుగన్= తగిన రీతిని; శల్యున్= మద్రరాజును; కని= దర్శించి; భక్తిన్= గౌరవంతో కూడిన ప్రేమతో; ప్రణతుఁడై= నమస్కరించినవాడై; సవినయముగన్= వినయంతో; అతనితోన్= శల్యునితో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనున్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఈ రీతిగా చెప్పి దుర్యోధనుడు, తన మాటలకు సంతోషించిన కర్ణుడిని వెంట తీసికొని వెళ్ళి, శల్యుడిని సముచితంగా దర్శించి, భక్తితో నమస్కరించి, సవినయంగా అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

దుర్యోధనుఁడు శల్యునిఁ గర్ణునకు సారథ్యంబు సేయు మని ప్రార్థించుట (సం. 8-23-1)

సీ. 'సత్యవ్రతంబును శాత్రవదుర్దశా । పాదనంబును మహాభాగతయును
నీకు నైజంబులు నాకుఁ బెద్దయుఁ గూర్తు । గావున ని న్నేను గారవించి
వినతుండనై వేఁడికొనియెద రాజుల । నడుమ నీ దగు సౌమనస్య మెఱిఁగి
యర్జును ననిఁ దెగటార్పఁగ వలయుట । యూహించి సంభృతోత్సాహలీలఁ

ఆ. గావు మితని ననుచుఁ గర్ణునిఁ జూపి యీ । తనిరథంబు గడపు మనఘ! యిట్టు
లైన నితఁడు వగఱఁ బో నీక పొదివి య । స్ఖలితగతుల నొంపఁ జంపఁ జాలు. 245

ప్రతిపదార్థం: సత్యవ్రతంబును= సత్యంపై దీక్షా; శాత్రవ= పగవారికి; దుర్దశా= దుఃఖస్థితిని; ఆపాదనంబును= కలిగించటము; మహాభాగతయును= మిక్కిలి ప్రసిద్ధీ, భాగ్యము, పవిత్రతా కలిగి ఉండటము; నీకున్= నీకు; నైజంబులు= సహజమైనవి, స్వతస్సిద్ధాలు; నాకున్= నీపై ఆధారపడిన నాకు; పెద్దయున్= మిక్కిలిగా; కూర్తు= కూర్తువు, ఇష్టపడతావు; కావునన్= కనుక; నిన్నున్= ఇట్టివాడవైన నిన్ను; ఏను= (నీవు కావాలని ప్రయత్నించి కష్టపడి తెచ్చుకొన్న) నేను; గారవించి= గౌరవించి, మన్ననచేసి; వినతుండను+ఐ= నమస్కరించిన వాడనై; నీది+అగు= నీది అయిన; సౌమనస్యము= మంచి మనస్సు కలిగి యుండుట; ఎఱిఁగి= తెలిసి; రాజుల నడుమన్= ప్రభువుల మధ్య; వేఁడికొనియెదన్= అడుగుకొంటున్నాను; అర్జునున్; అనిన్= యుద్ధంలో; తెగటార్పఁగన్= సంహరింపగా; వలయుట= అవసరంకావటం; ఊహించి= ఆలోచించి; సంభృత= చక్కగా పూనిన; ఉత్సాహ= ధైర్యంయొక్క; లీలన్= విలాసంతో; ఇతనిన్= ఈ కర్ణుని; కావుము= కాపాడుము; అనుచున్= అని చెపుతూ; కర్ణునిన్= అంగరాజును; చూపి; ఈతని రథంబు= ఇతని తేరు; కడపుము= తోలుము; అనఘ!= ఓ పాపరహితుడా!; ఇట్టులు= ఇట్లా; ఐనన్= సంభవించినపక్షంలో; ఇతఁడు= కర్ణుడు, అంగరాజు; పగఱన్= శత్రువులను; పోన్+ఈక= తప్పించుకొని

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

పోనివ్వకుండా; పొదివి= క్రమ్మి; అస్ఖలిత= జారుపాటులేని; గతులన్= పద్ధతులతో; నొంపన్= నొప్పించటానికీ; చంపన్= సంహరించటానికీ; చాలు(న్)= సమర్థుడవుతాడు.

తాత్పర్యం: 'ఓ పాపరహితుడా!, సత్యదీక్షా, శత్రువులకు కష్టాలు కలిగించటమూ, గొప్పతనమూ నీ సహజ లక్షణాలు. నేనంటే నీకు చాలా ఇష్టం. అందువలన నీ మంచి మనస్సు తెలిసికొని, ఇందరు రాజుల మధ్య నేను నిన్ను చాలా గౌరవించి, నమస్కరించి, ప్రార్థిస్తున్నాను. అర్జునుడిని సంహరించటం అవసరం. కనుక ఇతడిని పూర్తి ప్రయత్నంతో రక్షించుము.' అని కర్ణుడిని చూపించి, నీ వితడి రథము నడుపుము అని, అట్లా అయితే ఇతడు శత్రువులను తప్పించుకొని పోనివ్వక ఆక్రమించి, ఏ జారుపాటూ లేకుండా బాధించగలుగుతాడు, చంపగలుగుతాడు అని అన్నాడు.

చ. **గురుఁడును భీష్ముఁడుం జనినఁ గొంచెపు మూఁకలతోడ నేను సం**
గరవిజయంబు గోరి భుజగర్వమునన్ సడిసన్న పాండుభూ
వరసుతవర్గముం దొడరువాఁడనకా మది నిశ్చయించు టె
వ్వరిఁగొని యింత నీ వెఱుఁగవా? నినుఁ గర్ణునిఁ గాదె? నమ్మితిన్. **246**

ప్రతిపదార్థం: గురుఁడును= గురువైన ద్రోణాచార్యుడూ; భీష్ముఁడున్= భీష్మపితామహుడూ; చనినన్= వెళ్ళిపోయినప్పటికీ; కొంచెపు మూఁకలతోడన్= కొద్ది సైన్యముతో; నేను= (పెద్ద ఆధారం పోయిన) నేను; సంగర= యుద్ధంలో; విజయంబు= గెలుపు; కోరి= కావాలని; భుజ= బాహువులయొక్క; (బల) గర్వమునన్= (బలంమీది) పొగరుతో; సడి+చన్న= పేరుకెక్కిన; పాండు భూవర= పాండురాజుయొక్క; సుత= కుమారులయొక్క; వర్గమున్= సమూహాన్ని; తొడరు= డీకొనే; వాఁడనకాన్= అట్టివాడినే అయ్యేటట్లు; మదిన్= మనస్సులో; నిశ్చయించుట= నిర్ణయించటం; ఎవ్వరిన్= ఎవరిని; కొని= ఆధారంచేసికొని; ఇంత= ఇదంతా; నీవు; ఎఱుఁగవా?= నీకు తెలియదా?; నినున్= నిన్నూ; కర్ణునిన్= అంగరాజునూ; నమ్మితిన్= నమ్మాను; కాదె?= కాదా?

తాత్పర్యం: భీష్మద్రోణు లిద్దరూ వెళ్ళిపోయిన తరువాత పలుచబడిపోయిన సామాన్య సైనికుల సాయంతో నేను యుద్ధంలో గెలవాలని భుజబల గర్వానికి పేరుకెక్కిన పాండవులను డీకొనటానికే మనస్సులో నిర్ణయించుకొన్నానంటే ఎవరిని చూచుకొని? నిన్నూ, కర్ణుడినే కదా నేను నమ్మినది! ఇదంతా నీకు తెలిసినదే కదా!

విశేషం: సత్యానికి కొంత మాటలనేర్పు జోడించి, స్వకార్యసాధనకు తెలివయిన వారు ఎట్లా ప్రయత్నిస్తారో దుర్యోధనుడి మాటలవలన తెలుస్తుంది. నిన్నూ, కర్ణుడినీ నేను నమ్ముకొని యుద్ధం కొనసాగిస్తున్నానంటాడు. ఇది సత్యమే, శల్యు డట్లా ఆధారపడదగిన వాడే. కనుకనే కర్ణుడి తరువాత ఆయననే సేనానాయకుడిని చేశాడు. కాని నమ్మటంలోని ప్రాధాన్యక్రమం మాత్రం దుర్యోధనుడు చెప్పినది కాదు. నిన్నూ, కర్ణుడినీ అన్నది నిజానికి కర్ణుడినీ, నిన్నూ అనాలి. అందుకే శల్యుడినికాక, కర్ణుడిని సేనానాయకుడిని చేశాడు. కానీ మొగం ముందు మాట్లాడేటప్పుడు శల్యుడికి ద్వితీయస్థానం ఇవ్వటం కార్యకారికాదు. అందుకని 'నిన్నూ కర్ణుడినీ' అంటున్నాడు.

క. **ఇ మ్మివ్వరమ్ము సార । థ్య మ్మితనికిఁ జేయు మినున కరుణుఁడు సాహా**
య్య మ్మొనరిచినట్లుగఁ దిమి । రమ్ము క్రియన్ రూపుసెడి యరాతు లడంగన్. **247**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+వరమ్ము= ఈ వరం; ఇమ్ము; ఇనునకున్= సూర్యునికి; అరుణుఁడు= ఆ పేరుగల సూర్యుడి సారథి; సాహాయ్యమ్ము= సాయం; ఒనరిచినట్లుగన్= చేసినట్లుగా; తిమిరమ్ము క్రియన్= చీకటిలా; అరాతులు= శత్రువులు; రూపు+ చెడి= ఆకారంపోయి, యుద్ధంలోకూలి, అడంగన్= అణగిపోగా; నశించగా; ఇతనికిన్= ఈ కర్ణునికి; సారథ్యమ్ము= సూతునిపని, రథం తోలటం; చేయుము.

తాత్పర్యం: నా కీ వరం ఇమ్ము. ఇతడికి సూతుడిపని చేసిపెట్టుము. అదెంతటిదంటే సూర్యుడికి అరుణుడు సాయంచెయ్యటం వంటిది. అరుణుడి సాయంవలన చీకట్లణగిపోతున్నాయి. నీవు కర్ణుడి రథం తోలటంవలన శత్రువులంతా ఆకారాలు పోయి అణగారిపోతారు.

విశేషం: చేయవలసిన పని నీచపు పని అయి, చేయవలసినవాడు గొప్పవాడయినప్పుడు పనిని గొప్పచేసి పేర్కొనటం, అదీ మంచి మాటలతో చెప్పటం ఎల్లకాలాలలోనూ ఉన్నదే. ఈ పోలికా అట్టి ప్రయత్నమే. సూర్యుడూ, అరుణుడూ ఒకే తండ్రి కశ్యపుడి వలన ఇద్దరు తల్లులకు వరుసగా అదితికీ వినతకూ కలిగినవారు. అరుణుడు తక్కువపని అనుకొనక తిమిరనాశనంలో అన్నకు సాయపడుతున్నాడు. సారథ్యం చెయ్యటమంటే వట్టి తేరి గుర్రాలను తోలటం కాదు కదా, తగిన సలహాలు రథికుని కివ్వటమూ అవసరమైనపుడు అతడిని రక్షించటమూ మొదలైన ముఖ్యమైన పనులు చాలా ఉన్నాయి చేయవలసినవి. అన్ని మాటలకూ కిరీటం వంటిది పద్యం మొదట ఉన్న 'ఇమ్మివ్వరమ్ము' అన్నది ఈ సారథ్యం చేయటం భగవంతుడు భక్తుడికి వరం ఇవ్వటం వంటిది.

ఈ పద్యం మూడవ పాదం 'య్యమ్మొనరించినట్లుగఁదిమి' అని ఉన్నది. ఇందులో రెండవ గణం రగణం అవుతున్నది. ఇది కందపద్యంలో ఉండదగినదిగా లాక్షణికులు పేర్కొన్న గణాలలోనిది కాదు. ఉస్మానియా ప్రతిలోనే కాక వావిళ్ళవారి 1963 ప్రతిలోనూ అట్లాగే ఉన్నది. దీన్ని సవరించటానికన్నట్లు ఏర్పడిన పాఠాంతరాలను రెండు ప్రతులూ గమనించాయి గాని వాటిని పాఠాంతరాలుగానే ఇచ్చాయి. ఉస్మానియా ప్రతిలో 'య్యమొనరించినట్లుగఁ' అని కూడా ఉన్నది కాని అచ్చులో ఈ మావత్తు రాలిపోయినదిగా భావించాము. 'రించి'లో సున్న లేకపోయినా సరిపోయేది. లక్షణవిరుద్ధం కనుక సున్న లేని పాఠం మేము ఇచ్చాము. ఆం.ప్ర.సా.అ. వారి (తె.వి) ప్రతిలో మాత్రం సున్నలేదు. ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి, చివరలది శుక్ల ఉగాదివాడు వ్రాసినట్లున్నది. అని ఇటీవల 22-6-2000న మేము గుర్తించాము. కాని ఆ ప్రతి ఎప్పుడు అచ్చువేశారో-అందులో లేదు.

క. **అనిన విని కెంపుసొంపునఁ । గనుఁగవ యుగ్రముగ బొమలు గదియఁగ ఫాల**
మ్మునఁ జెమటవొడమ నీ సుతుఁ । గనుఁగొని యిట్లనియె నతఁడు కటము లదరఁగన్. **248**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= ఇలా చెప్పగా; అతఁడు= శల్యుడు; విని= ఆలకించి; కెంపుసొంపునన్= పద్మరాగమణియొక్క అందంవంటి అందంతో, పద్మరాగమణిలా; కనుఁగవ= కన్నుల జంట; ఉగ్రముగన్= భయంకరం కాగా; బొమలు= కనుబొమలు; కదియఁగన్= ఒకదానినొకటి సమీపింపగా; ఫాలమ్మునన్= నొసట; చెమట; పొడమన్= కలుగగా; కటములు= చెక్కిళ్ళు; అదరఁగన్= కదలగా; నీ సుతున్= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుని; కనుఁగొని= చూచి; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు పలికిన మాటలు వినేసరికి కోపంతో శల్యుడి కన్నులు ఎర్రబడ్డాయి. కనుబొమలు ఒకదానికొకటి దగ్గరగా వచ్చాయి. నొసట చెమట పట్టింది. చెక్కిళ్ళు కదిలాయి. ఇవి జరుగుతుండగా, అతడు దుర్యోధనుడిని చూచి, ఇట్లా అన్నాడు:

సీ. 'ననునింత నీచపుఁ బనికిఁ బంపఁగ నీకుఁ । దగునె? భూవర! వర్ణధర్మవిధము
లెఱుఁగవే? శూద్రుల కే నాఁటఁ బరిచర్య । సేసిరి? మూర్ధాభిషిక్తులైన
రాజులు సూతజు రాధేయు దొరఁజేసి । కొని యేను సారథ్యమునకుఁ జొరఁగఁ
జాల నీతని బలశాలిగాఁ దలచెదు । నాకంటె నిట్టిబన్నంబుఁ గలదె?

ఆ. పగఱలోన నొకనిఁ బాల్పెట్టు మెట్టి వాఁ । డైన సమయఁజూచి యరుగువాఁడ
నట్టిభంగి సొలదంటేనిఁ దరవాయి । గొని వధింతు శత్రుకోటి నెల్ల. 249

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= భూపతీ!, దుర్యోధనా!; ననున్= (మద్రదేశాధీశ్వరుని, మాటకు కట్టువడి మేనల్లుళ్ళకు వ్యతిరేకంగా నీకు సాయం వచ్చిన వాడిని, భీష్మద్రోణులు పోయినా జయాశ కల్పించిన వాడనని నీవే ఇపుడే పేర్కొన్నవాడిని, వర్ణక్రమంలో రెండవదైన క్షత్రియ వర్ణం వానిని) నన్ను; ఇంత= (ఊహించటానికి కూడా వీలులేని మరీ) ఇంత; నీచపు+పనికిన్= నికృష్టమైన కార్యానికి; పంపఁగన్= ఆజ్ఞాపింపగా, పంపించగా; నీకున్= (యుక్తాయుక్తజ్ఞానంతో పరిపాలన చేసి తగినవారికి తగినపని చెప్పదగిన క్షత్రియ పరిపాలకుడవైన) నీకు; తగునె= తగునా? తగదు; వర్ణ= నాలుగు వర్ణములయొక్క; ధర్మ= ధర్మాలయొక్క; విధములు= విధానాలు; ఎఱుఁగవే?= తెలిసినవాడవు కావా?; మూర్ధ= శిరస్సున; అభిషిక్తులు= రాజ్యంలో అభిషేకింపబడిన; రాజులు= రెండవ వర్ణంవారైన క్షత్రియులు; ఏ నాఁటన్= ఏ దినాన, ఏ సమయంలో; శూద్రులకున్= నాల్గవ జాతి వారికి; పరిచర్య= సేవ; చేసిరి= చేశారు?, (ఎన్నడూ ఎక్కడా చేయలేదు); ఏను= మూర్ధాభిషిక్త క్షత్రియుడనైన నేను; సూతజున్= సూతకులంలో పుట్టిన; రాధేయున్= రాధాపుత్రుడయిన కర్ణుని; దొరన్= ప్రభువును, రథికుని; చేసికొని= కావించుకొని; సారథ్యమునకున్= సూతుని పనికి; చొరఁగన్= పూనుకొనగా; చాలను= (సమర్థుడనుకాను), ఇష్టపడజాలను; ఈతనిన్= ఈ సూతపుత్రుని; నాకంటెన్= బలశాలినైన నాకంటె; బలశాలిన్+కాన్= బలం కలవానినిగా; తలఁచెదు= భావిస్తున్నావు; ఇట్టి= ఇటువంటి; బన్నంబు= భంగపాటుకూడా, అవమానంకూడా; కలదు+ఎ= ఉన్నదా?; పగఱలోనన్= శత్రువులలో; ఒకనిన్= ఒకడిని; పాల్పెట్టుము= (అతనిని చంపటం) నా వంతని ఇమ్ము; ఎట్టివాఁడు= అతడు ఎంతటి, ఎటువంటి వాడైనప్పటికీ; సమయన్= మరణించేటట్లు; చూచి; అరుగువాఁడన్= వెళ్ళిపోతాను; అట్టి భంగి= అట్టి పద్ధతి; చాలదు= సరిపోదు; అంటి(వి)+ఏనిన్= అనిన పక్షంలో; తరవాయిన్+కొని= మునుముపెట్టి (మునుము పెట్టటం అంటే వరి మొదలయినవి కోసేటప్పుడు లేదా కలుపు తీసేటప్పుడు, ఒక వరుసగా ఉండి పనిచేసుకొంటూ ముందుకు పోయే పనివారు ఒక్కడి నుంచి ఒక్కడి వరకూ కోసుకొంటూ లేదా కలుపు తీసుకొంటూ పోవాలి అని కొంత భాగాన్ని తమవంతు భాగంగా పెట్టుకొనటం. అట్లా సైన్యంలో ఇంతమేర ఉన్న భాగాన్ని నరుక్కొంటూ ముందుకు పోతానని ఇక్కడ అర్థం); శత్రుకోటిన్= శత్రువుల సమూహాన్ని; ఎల్లన్= అంతనూ, సమస్తాన్నీ; వధింతున్= సంహరిస్తాను.

తాత్పర్యం: రాజా! దుర్యోధనా! మూర్ధాభిషిక్తుడనైన, క్షత్రియుడనైన, నన్ను ఇంత నికృష్టపు పని చేయుమనటం నీకు తగదు. వర్ణధర్మాలెటువంటివో నీకు తెలియదా? మూర్ధాభిషిక్తులై రెండవ వర్ణంవారైన క్షత్రియులు నాలుగవ వర్ణం వారికి ఎన్నడైనా ఎక్కడైనా సేవ చేశారా? అందుచేత సూతపుత్రుడు రాధకు పుట్టినవాడు అయిన కర్ణుడు రథికుడుగా నే నతడికి రథంతోలేపని చేయలేను. ఈ కర్ణుడు నాకంటె బలమయినవా డనుకొంటున్నావు నీవు. ఇటువంటి పరాభవం కూడా ఉంటుందా? నా బలం ఏమిటో తెలియాలంటే, నే నితనికంటె తక్కువ బలం కలవాడినో, ఎక్కువ బలం కలవాడినో తెలియాలంటే నీ శత్రుపక్షంలో ఉన్నవారిలో నీ ఇష్టం వచ్చిన వాడిని ఒక్కడిని పేర్కొని, అతడిని చంపటం నా వంతు అని చెప్పుము. ఆ పని చేసి నా దారిని నేను పోతాను. అట్లా చేస్తే చాలదంటావా, మొత్తం శత్రువులనందరినీ మునుము పెట్టి సంహరిస్తాను.

విశేషం: ఇందులోని వర్ణాల ఎక్కువ తక్కువల ప్రసక్తిని నేటి దృష్టితో కాక నాటి దృష్టితోనే చూడాలి. నేడైనా ప్రభుత్వంలోని నాలుగవతరగతి ఉద్యోగిక్రింద రెండవతరగతి ఉద్యోగిని పనిచేయుమంటే ఒప్పుకోడు.

క. విను మేను విక్రమింపఁగఁ । గనుఁగొనియెడునంతవాఁడుఁ గలఁడే? కులశై
ల నికాయంబు వగల్తును । వననిధులు గలంతు ధరణి వ్రత్తుం గలయన్. 250

ప్రతిపదార్థం: వినుము= విను; ఏను= నేను; విక్రమింపఁగన్= పరాక్రమం ప్రదర్శిస్తే; కనుఁగొనియెడు= చూడగలిగిన; అంతవాఁడున్= అంతటి సామర్థ్యం కలవాడు కూడా; కలఁడే?= ఉన్నాడా?; కులశైల నికాయంబు= కులపర్వతాల సముదాయాన్ని; వగల్తును= బ్రద్దలు చేస్తాను; వన నిధులు= సముద్రాలను; కలంతున్= సంక్షోభింపజేస్తాను; ధరణి= భూమిని; కలయన్= అంతటా; వ్రత్తున్= చీల్చివేస్తాను.

తాత్పర్యం: వినుము, నేను పరాక్రమం ప్రదర్శిస్తే (ఎదిరించటమూ, మించటమూ మాట అట్లా ఉంచి) చూడగల సామర్థ్యం కలవాడు కూడా లేడు. నేను కులపర్వతాలను పగులగొట్టగలను. సముద్రాలను కలచి వెయ్యగలను. భూమినంతటినీ చీల్చి వెయ్యగలను.

విశేషం: 'నికాయంబులు వగలుతు' అని ఉస్మానియా, వావిళ్ళ ప్రతులు రెంటిలోనూ ఉన్నది. నికాయంబులన్ అని ద్వితీయాంతమైతే 'ఁబగలుతు' అని ఉండాలి ప్రథమాంతమైతే 'నికాయంబులు వగలుతు' అని ఉండాలి. సూ.ని.లో.పగులుచు ఉన్నది కాని వగలుచు లేదు.

చ. నరవర! చూడవే తెలియ నాదగు బాహులు మద్బలంబు నీ
వరయక పల్కితే నొకని కక్కట! సారథినై రథిత్వ వి
స్ఫురణము దక్క నోపుదునె? సూతతనూజుఁడు షోడశాంశమున్
దొరయఁడు నాకు వాసవసుతున్ మురమర్దనుఁ జీరికిం గొనన్. 251

ప్రతిపదార్థం: నరవర!= రాజా!; మత్+బలంబున్= నా శక్తిని; నీవు; అరయక= పరిశీలింపక; పల్కితి(వి)+ఏన్= పలికిన పక్షంలో; తెలియన్= (నా బలం) తెలియటానికి; నాదగు= నావి అయిన; బాహువులు= చేతులు; చూడవు+ఏ= చూడు; అకట!= అయ్యో!; ఒకనికిన్= అల్పునికి, ఎవడో ఒకడికి; సారథిన్+ఐ= సూతుడనై; రథిత్వ= రథికునితనంయొక్క; విస్ఫురణము= మెరవటం, రథికుడుగా పేరుకెక్కటం; తక్కన్= తప్పిపోవటానికి; ఓపుదునె?= సహింపగలనా?; సూత తనూజుఁడు= సూత పుత్రుడైన కర్ణుడు; నాకున్= నాకు; షోడశ= పదహారవ; అంశమున్= పాలుగూడా; దొరయఁడు= సరికాడు; (నేను) వాసవ సుతున్= ఇంద్రుని కుమారుడైన అర్జునుడినీ; మురమర్దనున్= నరకుని సేనాని అయిన మురాసురుని సంహరించిన కృష్ణుడినీ; చీరికిన్+కొనన్= లక్ష్యపెట్టను.

తాత్పర్యం: రాజా! నీవు నా బలం తెలియనందువలన కర్ణుడికి సారథివి కమ్మని పలికిన పక్షంలో నా బలం తెలియాలంటే నా చేతు లెట్లా ఉన్నాయో చూడుము. అబ్బా, నేను ఒక అల్పుడికి, ఎవడో ఒకడికి సారథినయి, రథికుడిగా నా పరాక్రమం ప్రదర్శించే అవకాశం కోల్పోవటాన్ని సహించగలనా? ఈ సూతపుత్రుడు శక్తిలో నా పదహారవ పాలుకు కూడా సాటి రాలేడు. దేవేంద్రుడి కొడుకైన అర్జునుడినీ, మురాంతకుడైన కృష్ణుడినీ కూడా నేను లేశమైనా లెక్కపెట్టను.

వ. **ఇట్లగుటెఱుంగక చెప్పితి వెఱింగియుం గర్ణపక్షపాతంబున నన్నవమానించెదేని మా భూమికింబోయి వచ్చెద' నని పలికి రాజమధ్యంబున నుండి వెడలిపోవం జూచినం గురుపతి సప్రణయబహుమానంబునం జని నిలువరించి సాంత్వన స్వరంబున 'మధురాక్షర విన్యాసంబుగా నతనితోఁ 'గర్ణుండ యేల తక్కునీకెక్కుడయిన రథికులుం గలరే? కడిందిపగఱకు హృదయశల్యం బగుటఁగాదె! నీకు శల్యుండను నభిధానంబయ్యె నాయభిప్రాయంబు వినుము ధనంజయునకు రథికగుణంబులం గర్ణుండు మిక్కిలి కృష్ణునకు నశ్వహృదయజ్ఞానంబున నీ వధికుండవు ధనంజయునకుఁ బ్రతివీరుంగా మనము కర్ణుం జాలించితి మది కృష్ణుండు సెల్లనీ కునికిం జేసి కృష్ణువర్తనంబునకుఁ బ్రతివిధానం బాచరింప నిన్నుం గోరితి నింతపని నీకుందక్క నొరులకు శక్యం బగునే' యనిన విని ముదిత హృదయుండయి మద్రేశ్వరుండు.** **252**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇట్లా; అగుట= ఉండుట; ఎఱుంగక= తెలియక; చెప్పితివి= (సారథివి కమ్మని) చెప్పావు; ఎఱింగియున్= తెలిసికూడా; కర్ణ= కర్ణుడియొక్క; పక్ష= వైపు; పాతంబునన్= ఒరగటంచేత; నన్నున్= ఇటువంటి నన్ను; అవమానించెదు+ ఏనిన్= ఇలా పరాభవిస్తున్న పక్షంలో; మా భూమికిన్= మా దేశానికి; పోయివచ్చెదన్= వెళ్ళివస్తాను; అని; పలికి= చెప్పి; రాజమధ్యంబుననుండి= రాజుల నడుమనుంచి; వెడలిపోవన్= వెళ్ళిపోవటానికి; చూచినన్= ప్రయత్నించగా; కురుపతి= కురువంశీయుడయిన రాజు దుర్యోధనుడు; సప్రణయ= ప్రేమతో కూడిన; బహుమానంబునన్= గౌరవంతో; చని= వెళ్ళి; నిలువరించి= ఆపి; సాంత్వన= ఊరడింపుతో కూడిన; స్వరంబునన్= కంఠస్వరంతో; మధుర= తీయని; అక్షర= అక్షరాల యొక్క; విన్యాసంబుగాన్= ఉంచుట కలిగేటట్లు (తీయని) మాటలతో; అతనితోన్= శల్యుడితో; కర్ణుండఏల= కర్ణుడే ఏమి; తక్కు= మిగిలినవారిలో; నీకున్= నీకంటే; ఎక్కుడు= అధికులు; అయిన= ఐన; రథికులున్= రథం ఎక్కి యుద్ధం చేసేవారు కూడా; కలరే= ఉన్నారా? కడింది= గొప్పవారైన; పగఱకున్= శత్రువులకు; హృదయ శల్యంబు= గుండెలో దిగినబాణం; అగుటన్+కాదె!= ఐనందువలన కదా!; నీకున్= నీకు; శల్యుండు+అను= శల్యుడు అనే; అభిధానంబు= పేరు; అయ్యెన్= కలిగింది; నా+అభిప్రాయంబు= నాయొక్క ఉద్దేశం; వినుము; కర్ణుండు= అంగరాజు; రథిక గుణంబులన్= రథికులకు ఉండే గుణాలలో; ధనంజయునకున్= అర్జునుడికంటె; మిక్కిలి= అధికుడు; నీవు= మద్రదేశాధీశ్వరుడవైన నీవు; అశ్వ= గుర్రాలయొక్క; హృదయ= మనస్సులయొక్క; జ్ఞానంబునన్= తెలివిలో; కృష్ణునకున్= శ్రీకృష్ణుడికంటె కూడా; అధికుండవు= ఎక్కువవాడవు; మనము= నీవూ తదితరులమూ; ధనంజయునకున్= అర్జునుడికి; ప్రతివీరున్+కాన్= ఎదిరియోధుడిగా; కర్ణున్= అంగరాజును; చాలించితిమి= సమర్థుడిగా చేశాము; అది= కర్ణుడి ప్రతివీరత్వాన్ని; కృష్ణుండు= శ్రీకృష్ణుడు; చెల్లనీక= సాగనివ్వక; ఉనికిన్+ చేసి= ఉండినందువలన; కృష్ణ= కృష్ణుడియొక్క; వర్తనంబునకున్= నడవడికి; ప్రతివిధానంబు= మారుపద్ధతి; ఆచరింపన్= చేయటానికి; నిన్నున్= సమర్థుడవైన నిన్ను; కోరితిని= ప్రార్థించాను; ఇంతపని= కృష్ణుడి ఎత్తుకు పై ఎత్తుగా నడపటమంత గొప్పకార్యం; నీకున్= సమర్థుడవైన నీకు; తక్కన్= తప్ప; ఒరులకున్= ఇతరులకు; శక్యంబు= చేయదగినది; అగునే= కాగలదా?; (కాదని అర్థం); అనినన్= అని చెప్పగా; విని; ముదిత= సంతోషించిన, హృదయుండు= మనస్సు కలవాడు; అయి; మద్రేశ్వరుండు= మద్రదేశపు రాజైన శల్యుడు.

తాత్పర్యం: విషయం ఇటువంటి దని నీకు తెలియనందున కర్ణుడి రథం తోలుమన్నావు; తెలిసికూడా కర్ణుడిమీద ఎక్కువ ప్రేమ ఉన్నందున నన్ను పరాభవిద్దామనుకుంటున్నావో, నేను మా దేశానికి వెళ్ళిపోతాను.' అని చెప్పి, శల్యుడు రాజుల మధ్యనుండి వెళ్ళిపోబోతుంటే దుర్యోధనుడు వెళ్ళి, ప్రేమతో, గౌరవంతో ఆపాడు. ఊరడిస్తున్న గొంతుతో తియ్యని పలుకులు ఉచ్చరిస్తూ శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు. 'కర్ణుడే కాదు నిన్ను మించిన రథికులు మరెవరూ కూడా లేరు. (కనుక, రథికులలో కర్ణుడు నీకంటె ఎక్కువవాడని కాని, అతడికంటె నీవు తక్కువవాడవని కాని ని న్నతడికి

సారథివి కమ్మనలేదు.) నీవు గొప్ప శత్రువుల గుండెలో శల్యం(బాణం) వంటి వాడవైనందువలన కదా, నీకు శల్యుడనే పేరు వచ్చింది! (అయితే నన్నీ నీచకార్యానికెందుకు నియమించావంటే అట్లా నిన్ను సారథ్యం వహించమనటంలో) నా ఉద్దేశమేమిటో కొంచెం వినుము. (ఇక్కడ రథికులలో నీవెక్కువా కర్ణుడెక్కువా అన్నది కాదు ఆలోచించవలసినది) రథికుడి కుండవలసిన లక్షణాలలో అర్జునుడికంటె గొప్పవాడు కర్ణుడు, గుర్రాల మనస్సు తెలిసికొనటంలో కృష్ణుడికంటె గొప్పవాడవు నీవు. అర్జునుడికి ప్రతివీరుడిగా మనం కర్ణుడిని తగినవాడిని చేశాము (ఇదీ అశ్వత్థామ ఇట్లా చేయుమని చెప్పినందున మీ అందరూ ఆమోదించినందువలన అతడు సేనానాయకు డైనాడు. కాని, నా పక్షపాతంవలన కాదు.) మన ఈ నిర్ణయాన్ని కృష్ణుడు అర్జునుడికి సారథిగా ఉండి నిరుపయోగం చేస్తున్నాడు. దానికి తగిన ప్రతిక్రియ చేయాలంటే, కృష్ణుడి ఎత్తులకు పైఎత్తులు వెయ్యాలంటే సమర్థుడవు నీ వొక్కడవే కనుక ని న్నిలా ప్రార్థించాను. (కనుక ఎక్కువ తక్కువలు ఆలోచించవలసినది నీకూ కృష్ణుడికీ మధ్య మాత్రమే. కృష్ణుడికంటె నీవధికుడవనుకోబట్టే నిన్ను ప్రార్థించినది. ఇది నిన్నెక్కువ గౌరవించటం కాని పరాభవించటం కాదు.) ఇంత మహాకార్యం నీ వలన కావాలి. కాని, ఇతరులవలన కాదు' అని చెప్పేసరికి శల్యుడికి మనస్సులో చాలా సంతోషం కలిగింది. అందువలన ఇట్లా అన్నాడు:

క. **'ననుఁ గృష్ణుకంటె నధికుం । డని యిమ్మనుజేంద్రకోటి యాకర్ణింపం**
గొనియాడితి విమల యశో । ఘనుఁ డగు కర్ణునకు రథము గడపెద నధిపా!' **253**

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా దుర్యోధనా!; ననున్= నన్ను; కృష్ణుకంటెన్= సర్వాధికుడని అందరిచేతా కీర్తింపబడుతున్న కృష్ణుడికంటె; అధికుండని= గొప్పవాడనని; ఈ+మనుజేంద్ర= ఈ రాజులయొక్క; కోటి= సమూహం; ఆకర్ణింపన్= వినగా; కొనియాడితి(వి)= ప్రశంసించావు; విమల= స్వచ్ఛమైన; యశః= (దానాదుల వలన కలిగిన) కీర్తి చేత; ఘనుఁడు= గొప్పవాడు; అగు= అయిన; కర్ణునకున్= అంగరాజుకు; రథము= తేరు; కడపెదన్= తోలుతాను.

తాత్పర్యం: 'రాజా! ఇంతమంది రాజులు వింటూ ఉండగా, నీవు నన్ను కృష్ణుడికంటె గొప్పవాడివి అని ప్రశంసించావు. కనుకనూ, స్వచ్ఛమైన కీర్తి చేత గొప్పవాడైన కర్ణుడికి నేను రథం నడుపుతాను.

విశేషం: ఎవరి నెట్లా పడగొట్టాలో దుర్యోధనుడికి బాగా తెలుసు. ఇప్పుడు శల్యుడిని పడగొట్టటం అతని ఉద్దేశం. అందుకతడు వేసిన ఎత్తు రెండోసారి ఫలించింది. ఒకడి రథం నేను తోలటమేమిటి అని అనుకొన్నప్పుడు కర్ణుడు సూతజుడుగా, రాధేయుడుగా (249వ పద్యం) అతడికి కనిపించాడు. నీవు కృష్ణుడికంటె గొప్పవాడవనేసరికి అదే కర్ణుడు విమల యశోఘనుడుగా కనిపించాడు. పొగడ్తలకు లొంగిపోయే వారి స్వభావాలు ఈలాగే ఉంటాయి.

వ. **అని యా సూతనందను నుద్దేశించి వెండియు నిట్లనియె.** **254**

ప్రతిపదార్థం: అని= ఇలా పలికి; ఆ సూతనందనున్= ఆ సూతపుత్రుడయిన కర్ణుడిని; ఉద్దేశించి= మనస్సులో పెట్టుకొని; వెండియున్= మళ్ళీ; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని కర్ణుడి విషయమై మళ్ళీ ఇట్లా అన్నాడు:

విశేషం: పుట్టుకతో పుట్టిన బుద్ధి పోయేదికాదు. దుర్యోధనుడి మాటల నేర్పువలన ఒప్పుకొన్నా తన ఆధిక్యం వదులుకొనటం శల్యుడికి సమ్మతం కాలేదు. కనుక మళ్ళీ విమలయశోఘనుడు సూతనందనుడై పోయాడు. ఈ మాట అంటున్నది

సంజయుడే అయినా శల్యుడి మనసు ననుసరించి అంటున్నాడు. అంతేకాదు, శల్యుడు తన సారథ్యానికి ఒక 'షరత్తు' విధిస్తున్నాడు.

క. 'జనవల్లభ! యొకసమయము । విను మీతనితోడ నేను విచ్చలవిడిఁ దోఁ
చిన మాట లెల్ల నాడుదు । నను నెగ్గులు వట్ట కుండినం బొం దొనరున్.' 255

ప్రతిపదార్థం: జనవల్లభ!= ప్రజానాథా! రాజా! దుర్యోధనా!; ఒక; సమయము= నియమం; వినుము= విను; ఈతనితోడన్= ఈ కర్ణుడితో; నేను= కృష్ణుడికంటె అధికుడనైన నేను; విచ్చలవిడిన్= స్వేచ్ఛగా; తోఁచిన= మనస్సుకు స్ఫురించిన; మాటలెల్లన్= పలుకులన్నీ; ఆడుదున్= పలుకుతాను; ననున్= అలా పలికిన నన్ను; ఎగ్గులు+పట్టక= తప్పులు పట్టక; ఉండినన్= ఉండినట్లయితే; పొందు= స్నేహం; ఒనరున్= కలుగుతుంది.

తాత్పర్యం: 'రాజా! ఒక నియమం విను. నేను ఇతడితో నా ఇష్టం వచ్చినట్లు నాకు తోచిన మాటలన్నీ మాట్లాడుతాను. అందుకు నన్ను తప్పుపట్టకుండా ఉంటే స్నేహం కుదురుతుంది.'

క. అనుటయు గారవమున నీ । తనయుఁడు రాధేయుఁ జూచి తగు ని ట్లగుఁగా
కని పలికి శల్యునిం గనుఁ । గొని యిది గడులెస్స యనియెఁ గురువంశనిధీ! 256

ప్రతిపదార్థం: కురువంశనిధీ!= కురుకులానికి నిధివంటి ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; అనుటయున్= అని చెప్పగా; నీ తనయుఁడు= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడు; గారవమునన్= గౌరవంతో; రాధేయున్= రాధాపుత్రుడైన కర్ణుడిని; చూచి= పరికించి; తగున్= శల్యుడు అలా మాటాడటం యుక్తం; ఇట్లు+అగున్+కాక= ఇట్లాగే అగుగాక!; అని= అలా; పలికి; శల్యునిన్= శల్యుడిని; కనుఁగొని= చూచి; ఇది= ఈ నియమం; కడున్= మిక్కిలి; లెస్స= మంచిది; అనియెన్.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అట్లా శల్యుడు పలుకగానే దుర్యోధనుడు గౌరవంతో కర్ణుడిని చూచి, శల్యుడట్లా మాట్లాడటం యుక్తమే. అట్లాగే కానీ అని చెప్పి శల్యుడితో 'ఇది చాలా మంచిది' అన్నాడు.

వ. ఇట్లభినందించి యన్నరేంద్రుం డమ్మద్రపతి మనం బురియాడునో యని శంకించి యతనితో మఱియు నిట్లను 'నివ్విధం బాచరించుటకు విచారంబు వలవదు తొల్లింటి పెద్దల వృత్తాంతంబు వినుము మార్కండేయ మహాముని మాతండ్రి కేను వినుచుండఁ జెప్పినయది నీకుం జెప్పెద సురలతోడి దురంబున నసురవరుండగు తారకుండు దెగిన పిదపఁ దదీయ తనయులు విద్యున్మాలియుఁ దారకాక్షుండును గమలాక్షుండును నను వారలు వారిజాసను నుద్దేశించి. 257

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; అభినందించి= సంతోషకరంగా పలికి; ఆ+వర+ఇంద్రుండు= ఆ రాజు దుర్యోధనుడు; ఆ+మద్రపతి= ఆ మద్రదేశపురాజైన శల్యుడియొక్క; మనంబు= మనస్సు; ఉరియాడునో= బాధపడుతుందేమో; ఊగిసలాడుతుందేమో; అని; శంకించి= సందేహించి; అతనితోన్= ఆ శల్యుడితో; మఱియున్= ఇంకా; ఇట్లు; అనున్= అన్నాడు; ఈ+విధంబు= ఈ ప్రకారం; ఆచరించుటకున్= చేయటానికి; విచారంబు= చింత; వలవదు= వద్దు; తొల్లింటి= పూర్వపు; పెద్దల= పెద్దవారియొక్క; వృత్తాంతంబు= ఉదంతం; వినుము; మార్కండేయ మహాముని= మార్కండేయుడు అనే ఒక గొప్ప ఋషి; మాతండ్రికిన్= మా తండ్రి అయిన ధృతరాష్ట్రుడితో; ఏను= నేను; వినుచుండన్= వింటూ ఉండగా; చెప్పిన+అది= చెప్పిన వృత్తాంతం;

నీకున్= నీకు; చెప్పెదన్= చెపుతాను; సురలతోడి= దేవతలలోనైన; దురంబునన్= యుద్ధంలో; అసురవరుండు+అగు= అసురులలో శ్రేష్ఠుడైన; తారకుండు= తారకుడనే రాక్షసుడు; తెగిన పిదపన్= మరణించిన తరువాత; తదీయ= అతడి వారైన; తనయులు= కుమారులు; విద్యుత్+మాలియున్+తారక+అక్షుండును; కమల+అక్షుండును= విద్యున్మాలి, తారకాక్షుడు, కమలాక్షుడు; అనువారలు= అనే పేరులు గలవారు; వారిజాసనున్= పద్మం ఆసనంగా గల బ్రహ్మను; ఉద్దేశించి= గురించి.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు అట్లా సంతోషపెట్టేమాట పలికాడు. తరువాత శల్యుడి మనస్సు బాధపడుతుందేమో అనీ, ఊగిసలాడుతుందేమో అనీ సందేహించి అతడితో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు: 'ఈ విధంగా చేయవలసి వచ్చిందే అని విచారించవద్దు. పూర్వకాలానికి చెందిన పెద్దవారి ఉదంతం ఒకటి చెప్పుతాను వినుము. ఒకప్పుడు మార్కండేయ మహర్షి మా తండ్రి ధృతరాష్ట్రుడితో దీనిని చెప్పాడు. అప్పుడు నేను కూడా వింటూ అక్కడ ఉన్నాను. దేవతలతో జరిగిన యుద్ధంలో తారకాసురుడు మరణించాడు. ఆ తరువాత అతడి ముగ్గురు కుమారులు - విద్యున్మాలి, తారకాక్షుడు, కమలాక్షుడు అనేవారు బ్రహ్మను గురించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

దుర్యోధనుఁడు శల్యునకుఁ ద్రిపురాసురుల వృత్తాంతంబు సెప్పుట (సం. 8-24-1)

క. 'దమమున నియమంబున ను । త్తమమును ఘోరంబు నైన తప మతినిష్ఠం
బ్రముదితులై చేయఁగ న । క్కమలభవుఁడు దోఁచి పరమకారుణ్యమునన్. 258

ప్రతిపదార్థం: దమమునన్= బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహంతోనూ; నియమంబునన్= నియమంతోనూ (నియమం అన్నది ఎనిమిది అంగాలలో ఒకటి. ఇది ఐదు విధాలు: 1. బాహ్యాభ్యంతర శౌచం, 2. సంతోషం, 3. తపస్సు, 4. స్వాధ్యాయం, 5. ఈశ్వర ప్రణిధానం) ఉత్తమమును= శ్రేష్ఠమైనదీ; ఘోరంబును= భయంకరమైనదీ; ఐన= అయిన; తపము= తపస్సు; అతినిష్ఠన్= మిక్కిలి నిష్ఠతో; ప్రముదితులు= మిక్కిలి సంతుష్టులు; ఐ= అయి; చేయఁగన్= కావించగా; ఆ+కమలభవుఁడు= పద్మంనుండి జన్మించిన బ్రహ్మ; పరమ కారుణ్యమునన్= మిక్కిలి దయతో; తోఁచి= ప్రత్యక్షమై.

తాత్పర్యం: (వాళ్ళు) ఇంద్రియ నిగ్రహరూపమైన దమంతోనూ, శౌచ, సంతోష, తపస్స్వాధ్యాయ, ఈశ్వరప్రణిధాన రూపమైన అష్టాంగాలలో ఒకటైన నియమంతోనూ, ఉత్తమమై భయంకరమైన తపస్సు మిక్కిలి నిష్ఠతో బహు సంతుష్టితో చేశారు. దానికి గొప్ప దయ కలిగి, బ్రహ్మదేవుడు ప్రత్యక్షమై. (తరువాతి గద్యంతో అన్వయం).

వ. 'వరంబులు గోరికొం' డనవుడు వారందఱు 'నొక్కమాటయకా సకలభూతంబులవలనను సర్వకాలంబుల యందును నవధ్యత్వంబు మాకు నీయవలయు' నని యడుగుటయు నయ్యజుండు. 259

ప్రతిపదార్థం: వరంబులు= కోరికలు; కోరికొండు= కోరుకోండి; అనవుడున్= అని పలుకగా; వారు= ఆ అసురకుమారులు; అందఱున్= ముగ్గురూ; ఒక్కమాట+అ+కాన్= ఒకేమాట అయ్యేటట్లు; సకల= సమస్తమైన; భూతంబులవలనను= ప్రాణులవలన; సర్వకాలంబుల యందును= అన్ని కాలాలలోనూ; అవధ్యత్వంబు= చంపబడకుండటం; మాకున్= మా ముగ్గురికీ; ఈయవలయున్= ఇవ్వాలి; అని; అడుగుటయున్= అడుగగా; ఆ+అజుండు= ఆ బ్రహ్మ.

తాత్పర్యం: 'కోరికలు కోరుకొనండి' అన్నాడు. అపుడు వారు ముగ్గురూ ఒకేమాటగా 'మాకు ఎన్నడూ ఏ ప్రాణివలనా మరణం రాకూడదు. ఈ వరమి'మ్మని అడిగారు. అపు డా బ్రహ్మ; (ఇట్లా అన్నాడు).

క. 'ఆ చంద మెందుఁ గల దది । గోచరమే? యిచ్చుటకును గొనుటకుఁ దగుమై
సూచి యడుగుండు శుభదం । బై చెల్లెడునట్లుగాఁ బ్రియంబున నిత్తున్.' 260

ప్రతిపదార్థం: ఆ చందము= ఆ పద్ధతి; ఎందున్= ఎక్కడ; కలదు?= ఉన్నది?; అది= మరణం లేకుండా ఉండటం; గోచరమే= ఎక్కడైనా అగుపిస్తుందా? - అంటే ఉంటుందా; ఇచ్చుటకును= ఇవ్వటానికీ; కొనుటకున్= పుచ్చుకొనటానికీ; శుభదంబై= శుభాన్నిచ్చేదై; చెల్లెడునట్లుగాన్= చెల్లుబడి అయ్యేటట్లుగా; తగు= తగిన; మై= పద్ధతి; చూచి= ఆలోచించి; అడుగుండు= కోరండి; ప్రియంబునన్= ఇష్టంతో; ఇత్తున్= ఇస్తాను.

తాత్పర్యం: 'అట్లాంటి పద్ధతి ఎక్కడైనా ఉన్నదా? మరణం లేకుండా ఉండటం ఎక్కడైనా అగుపిస్తుందా? అందువల్ల తగినది, శుభప్రదమైనదీ, ఇవ్వటానికి వీలైనదీ, ఆలోచించి అడగండి. ప్రీతితో ఇస్తాను.

వ. అనవుడు నయ్యసుర 'లట్లేని మాకు మువ్వురకు మూఁడు పురంబు లెల్ల సుఖంబులుం గలిసి కామగమనంబులై దేవదానవ యక్షోరగాది జాతులకుం జెఱుపరాక విలసిల్లునట్లుగా నొసంగు మేము భవత్ప్రసాదంబు సొంపున నిర్భయులమై పెంపొంది సంచరించెద' మనుటయుఁ బద్మభవుం 'డిది లెస్స దీనికిఁ దుది యిట్టిద' యని నుడివి 'యట్టిది గాకుండ నప్రమత్తులరై వర్తిలుం డనిన నద్దనుజేంద్రు 'లప్పరంబు లప్పు డొక్కెడం గూడెనప్పడు బలియుండగువాఁడు సెఱుపం దలంచినం జెడునదిగా నొడంబడితిమి త్రిపురంబులు సంగతంబులు గాకున్న నసాధ్యంబులై వెలయువలయు' నని పల్కిన న ద్దేవుండు 'మీరు పురత్రయంబును సంపాదించుకొనుం డే నమ్మహానుభావంబులం బొందునట్లుగా నిచ్చితి నని నిజస్థానంబునకుం జనియె నిత్తెఱంగున.' 261

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని అనగా; ఆ+అసురులు= ఆ రాక్షసులు; అట్లేనిన్= అలా అయితే; మాకున్= మాకు; ముప్వురకున్= ముగ్గురకూ; మూడు పురంబులు= మూడు నగరాలు; ఎల్లన్= సమస్తమైన; సుఖంబులున్+కలిగి= సుఖాలూ ఉండి; కామ గమనంబులై= సంకల్పాన్నిబట్టి పోయేవి అయి; దేవ= దేవతలు; దానవ= రాక్షసులు; యక్ష= యక్షులు; ఉరగ= నాగులు; ఆది= మొదలైన; జాతులకున్= తెగలవారికీ; చెఱుపన్ రాక= నాశనం చేయటానికి శక్యం కాక; విలసిల్లునట్లుగాన్= ఒప్పేవిధంగా; ఒసంగుము= ఇవ్వు; ఏము= మేము; భవత్= నీయొక్క; ప్రసాదంబు= అనుగ్రహంయొక్క; సొంపునన్= అందంతో; నిర్భయులము+ఐ= భయంలేనివారమై; పెంపు+ఒంది= వృద్ధిచెంది; సంచరించెదము= తిరుగుతుంటాము; అనుటయున్= అని చెప్పగా; పద్మభవుండు= పద్మమందు జన్మించిన బ్రహ్మ; ఇది= ఈ పద్ధతి; లెస్స= మంచిది; దీనికిన్; తుది= అంతం; ఇట్టిది+అ= ఈ ప్రకారమైనదే; అని; నుడివి= చెప్పి; అట్టిది= ఆ ప్రకారం; కాకుండన్= సంభవించకుండా; అప్రమత్తులరు+ఐ= ఏమరుపాటు కలవారు కాకుండా; వర్తిలుండు= ప్రవర్తించండి; అనినన్= అని చెప్పగా; ఆ+దనుజేంద్రులు= ఆ రాక్షసరాజులు; ఆ+పురంబులు= ఆ నగరాలు; ఎప్పుడు= ఏ సమయంలో; ఒక్కెడన్= ఒక్కచోట; కూడెన్= కలుస్తాయో; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; బలియుండు= బలవంతుడు; అగువాఁడు= ఐనవాడు; చెఱుపన్= నాశనం చేయటానికి; తలంచినన్= సంకల్పిస్తే; చెడునదిగాన్= నశించే పద్ధతిగా; ఒడంబడితిమి= ఒప్పుకొన్నాము; త్రిపురంబులు= మూడు నగరాలు; సంగతంబులు= కూడినవి; కాక= కాకుండా; ఉన్నన్= ఉన్న పక్షంలో; అసాధ్యంబులై= సాధింపరానివై, చెరుపరానివై; వెలయన్‌వలయున్= విలసిల్లాలి; అని; పల్కినన్= పలుకగా; ఆ+దేవుండు= ఆ బ్రహ్మదేవుడు; మీరు= మీరు ముగ్గురూ; పురత్రయంబును= మూడు నగరాలను; సంపాదించుకొనుండు= గడించుకోండి; ఏను= నేను; ఆ+మహానుభావంబులన్= (అవి) ఆ ప్రభావాలను; పొందునట్లుగాన్= పొందే విధంగా; ఇచ్చితిన్= వరం ఇచ్చాను; అని; నిజస్థానంబునకున్= తన నివాసస్థానానికి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; ఈ+తెఱంగునన్= ఈ విధంగా.

తాత్పర్యం: అట్లా అనేసరికి, ఆ అసురులు 'అట్లా అయితే మాకు ముగ్గురికీ మూడు నగరాలిమ్ము. వాటిలో అన్ని సౌఖ్యాలూ ఉండాలి. మేము మనస్సులో అనుకొంటే చాలు అని ఎక్కడికైనా ప్రయాణం చెయ్యగలగాలి. వాటిని దేవతలు, దానవులు, యక్షులు, నాగులు మొదలయిన జాతులవారికి కూడా నాశనం చేయటం శక్యం కాకూడదు. ఇట్లా వరమిమ్ము. నీ అనుగ్రహం వలన మేము ఏ భయమూ లేకుండా తిరుగుతాము' అన్నారు. అపుడు బ్రహ్మ 'ఇది మంచిది మరి దీనికి అంతం ఇట్లా ఉంటుంది' అని కూడా చెప్పి, అట్టి పరిస్థితి రాకుండా ప్రవర్తించుకొనండి. అన్నాడు. దాని కా రాక్షసరాజులు 'ఆ నగరాలు ఎప్పుడు ఒకచోట కలుస్తాయో, అప్పుడు బలం ఉన్నవాడు వాటిని పడగొట్టదలచుకొంటే పడిపోవచ్చు. ఇందుకు ఒప్పుకొన్నాము. ఈ మూడూ ఒక్కచోటికి చేరకపోతే మాత్రం వీటిని ఎవరూ ఏమీ చేయలేకపోవాలి' అన్నారు. అప్పుడు బ్రహ్మదేవుడు 'సరే! మీరు మూడు నగరాలూ గడించుకోండి, నేనూ వాటికా ప్రభావం కలిగేటట్లు వరమిచ్చాను' అని చెప్పి తన లోకానికి వెళ్ళిపోయాడు. ఈ ప్రకారంగా- (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. వరము వడసిన యాదైత్యవరులు దమకుఁ । బురము లొనరింప దానవపూజ్యు మయుని
వేఁడికొనుటయు నాతఁడు విపులతపము । కలిమి నొప్పారు పురవర్మములు ఘటించె. 262

ప్రతిపదార్థం: వరము= బ్రహ్మనుండి వరం; పడసిన= పొందిన; ఆ దైత్యవరులు= ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠులు; తమకున్= తమ ముగ్గురికోసమూ; పురములు= నగరాలు; ఒనరింపన్= నిర్మించటానికి; దానవపూజ్యున్= దానవులకు పూజింపదగిన; మయుని= మయుడు అనేవానిని; వేఁడికొనుటయున్= కోరుకొనగా; ఆతడు= ఆ మయుడు; విపుల= విశాలమైన; అధికమైన; తపముకలిమిన్= తపస్సుచేసి ఉన్నందువలన; ఒప్పారు= అన్నివిధాలా తగిన; పురవర్మములు= నగరకవచాలు; ఘటించెన్= సమకూర్చాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా బ్రహ్మనుండి వరంపొందిన రాక్షసులు ముగ్గురూ తమకోసం నగరాలు నిర్మించి పెట్టుమని మయుడిని ప్రార్థించారు. అతడు దానవులకు పూజనీయుడు, మహాతపశ్శాలి. కనుక వారి అభిప్రాయానికి అన్నివిధాలా తగిన నగరాలనే కవచాలు నిర్మించాడు.

వ. అవియుం బ్రాకార గోపురప్రాసాదప్రముఖ వివిధావయవంబులు పసిండియు వెండియు నినుమును నై నాలుగు దిక్కులు నూఱేసి యోజనంబులు గలిగియుండు నందుఁ బసిండిం జేసినయది దివంబునను వెండి నొనరించినయది యంతరిక్షంబునను నినుమునం గావించినయది భూమిని సంచరింపను వరుసన వానికిం దారకాక్షుండును గమలాక్షుండును విద్యున్మాలియు రాజులయి దివ్యంబులగు నంబరంబులను నాభరణంబులను మాల్యానులేపనంబులను మఱియు ననేక విధంబుల నుజ్జ్వలులై నెగడుదు రిట్లు పురత్రయ విహారంబున జగత్త్రయంబును నాక్రమించి యసురత్రయం బప్రతిహత విభూతిమై వర్తించు నమ్ముప్పురుం దన్ను నాశ్రయించుటం జేసి వారల యోగక్షేమంబు లరసికొని యెవ్వరికి నెయ్యది యిష్టం బయ్యదియెల్లం దన మాయా బలంబున మయుం డొదవించుచుండు నవ్విధంబునఁ బరమసౌఖ్యంబు లనుభవించుచుండ బహుకోటి సంవత్సరంబులు సనియె నట్టియెడ. 263

ప్రతిపదార్థం: అవియున్= ఆ పురాలూ; ప్రాకార= చుట్టుగోడలు; గోపుర= పురద్వారాలు; ప్రాసాద= రాజభవనాలు; ప్రముఖ= మొదలయిన; వివిధ= అనేకప్రకారాల; అవయవంబులు= భాగాలు; పసిండియున్= బంగారమూ; వెండియున్= రజతమూ;

ఇనుమునునై= ఇనుమూ అయి; నాలుగు దిక్కులు= నలువైపుల (ఎటు చూసినా); నూఱు+ఏసి= వందేసి; యోజనంబులు కలిగి= యోజనాల మేర కలిగి; (యోజనమంటే నాలుగుక్రోసులు, క్రోసుకు వేయి దండాలు, దండానికి నాలుగు హస్తాలు. హస్తమంటే ఒకమూర, రెండువేల దండాలు ఒక క్రోసని మరొకమతం) ఉండున్= ఉంటుంది; అందున్= ఆ పురాలలో; పసిండిన్= బంగారంతో; చేసిన+అది= నిర్మించినది; దివంబునను= స్వర్గంలోనూ; వెండిన్= రజతంతోనూ; కావించిన+అది= చేసినది; అంతరిక్షంబుననున్= ఆకాశంలోనూ; ఇనుమునన్= ఇనుముతో; కావించిన+అది= చేసింది; భూమిని= భూలోకంలోనూ; సంచరింపను= తిరుగుతుండగా; వరుసన= వరుసగా; వానికిన్= ఆ పురాలకు; తారకాక్షుండు= తారకాక్షుడు అనే పేరుగలవాడూ; కమలాక్షుండును= కమలాక్షుడనే పేరుకలవాడూ; విద్యున్మాలియున్= విద్యున్మాలి అనే పేరుకలవాడూ; రాజులయి= అధిపతులై; దివ్యంబులు= స్వర్గంలో పుట్టినవి; అగు= అయిన; అంబరంబులను= వస్త్రాలచేతనూ; ఆభరణంబులను= నగలచేతనూ; మాల్యానులేపనంబులను= మాల్య= దండలచేతనూ; అనులేపనంబులను= పూతలచేతనూ; మఱియున్= ఇంకా; అనేక= చాలా; విభవంబులన్= ఐశ్వర్యాలచేతనూ; ఉజ్జ్వలులై= మిక్కిలి ప్రకాశమానులై; నెగడుదురు= ఒప్పుదురు; ఇట్లు= ఈ ప్రకారం; పురత్రయ= మూడు పట్టణాలతో; విహారంబునన్= విహరించటంచేత; జగత్+త్రయంబును= మూడులోకాలనూ; ఆక్రమించి= అధీనం చేసికొని; అసురత్రయంబు= ముగ్గురు రాక్షసులు; అప్రతిహత= అడ్డులేని; విభూతిమైన్= ఐశ్వర్యంతో; వర్తించు= ప్రవర్తించేవారు; ఆ+ముమ్వురున్= ఆ ముగ్గురు అసురులూ; తన్నున్= తనను; ఆశ్రయించుటన్+చేసి= అండగొనినందువలన; వారల= వారి ముగ్గురియొక్క; యోగ= లేనిది వచ్చి కలియటం; క్షేమంబులు= ఉన్నది బాగా ఉండటం -ఈ రెంటినీ; అరసికొని= చూచుకొంటూ; ఎవ్వరికిన్= ఎవరికి; ఏ+అది= ఏది; ఇష్టంబు= ప్రియమైనదేదో; ఆ+అది= అది; ఎల్లన్= సమస్తమూ; తన= తనయొక్క; మాయాబలంబునన్= మాయయొక్క శక్తితో; మయుండు= మయాసురుడు; ఒదవించుచున్= కలిగిస్తూ; ఉండున్= ఉండేవాడు; ఆ+విధంబునన్= ఆ ప్రకారంగా; పరమ= గొప్పవైన; సౌఖ్యంబులు= సుఖాలు; అనుభవించుచుండన్= అనుభవిస్తుండగా; బహు= చాలా; కోటి= కోట్ల సంఖ్యలుకల; సంవత్సరంబులు= ఏళ్ళు; చనియెన్= వెళ్ళిపోయాయి; అట్టి+ఎడన్= అటువంటి సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఆ పురాలు కూడా - చుట్టుగోడలు, పురద్వారాలు, రాజభవనాలు మొదలయిన పలురకాల ప్రధాన భాగాలు ఒకదానిలో బంగారపువీ, మరొకదానిలో వెండివీ, ఇంకొకదానిలో ఇనుపవీ ఉండి, ప్రతిపురమూ ఎటు చూచినా, నూరేసి యోజనాలమేర ఉండేవి. వాటిలో సువర్ణపురం స్వర్గంలోనూ, రజతపురం ఆకాశంలోనూ, లోహపురం భూలోకంలోనూ తిరుగుతూ ఉండేవి. వాటిలో స్వర్ణపురానికి తారకాక్షుడూ, రజతపురానికి కమలాక్షుడూ, లోహపురానికి విద్యున్మాలీ రాజులుగా ఉండేవారు. దివ్యవస్త్రాలు ధరించి, దివ్యభూషణాలు పెట్టుకొని, దివ్యమాల్యాలు వేసికొని, దివ్యములైన మైపూతలు పూసికొంటూ, ఇంకా రకరకాల ఐశ్వర్యాలతో ఒప్పి ఉండేవారు. ఇట్లా ముగ్గురు అసురులూ మూడు పురాలలోనూ తిరుగుతూ మూడు లోకాలనూ ఆక్రమించికొని, ఎదురు లేని ఐశ్వర్యంతో ఉండేవారు. ఇట్టి వాళ్ళు తన నాశ్రయించుకొని ఉంటున్నందున మయాసురుడు వారి యోగక్షేమాలు చూస్తూ ఉండేవాడు. ఎవరి కేది ఇష్టముంటే అది అంతా వారికి తన మాయాబలంతో సృష్టించి ఇస్తూ ఉండేవాడు. ఇట్లా వారు మహాసౌఖ్యాల ననుభవిస్తూ ఉండగా, ఎన్నికోట్ల సంవత్సరాలో గడచిపోయాయి.

సీ. **తారకాక్షున కొక్క తనయుండు హరియన । జనియించి వారిజాసను గుఱించి**
తపము సేయంగఁ బ్రత్యక్షమై యద్దేవుఁ । డడుగుము వరమన్న నతఁడు త్రిపుర
ములవార లాయుధంబులు దాఁకి చచ్చినఁ । బీనుఁగుల్ నీరలోఁ బెట్టి తడుప
నొక్కఁడు వదుగురై యెక్కుడు లావును । బీరంబు మెఱయ సంప్రీతి నుల్ల

ఆ. **సిల్లునట్టి బావి చిరతరతోయమై । మా పురములఁ జిత్ర మహిమ వెలయ**
నావహిల్ల వలయు ననిన నిచ్చితి నని । యమ్మహాత్ముఁ డరిగె నదియుఁ గలిగె. **264**

ప్రతిపదార్థం: తారకాక్షునకున్= తారకాక్షుడనే సువర్ణపురాధిపతికి; ఒక్క= ఒక; తనయుండు= కుమారుడు; హరియనన్= హరి అనే పేరుతో; జనియించి= పుట్టి; వారిజ+ఆసను గుఱించి= పద్మాసనుడైన బ్రహ్మదేవునుద్దేశించి; తపము+చేయంగన్= తపస్సు చేయగా; ప్రత్యక్షమై= సాక్షాత్కరించి; వరము= కోరిక; అడుగుము= కోరుకొమ్ము; అన్నన్= అనగా; అతఁడు= ఆ హరి అనే అసురుఁడు; త్రిపురముల వారలు= మూడు నగరాలలోని వారూ; ఆయుధంబులు; తాఁకి= తగిలి; చచ్చినన్= చనిపోయిన పక్షంలో; పీనుఁగుల్= వారి శవాలు; నీరిలోన్= నీటిలో; పెట్టి= ఉంచి; తడుపన్= తడిపితే; ఒక్కఁడు= చనిపోయిన ఒక పౌరుడు; పదుగురు+ఐ= పదిమంది పౌరులయి; ఎక్కుడు= (అంతకు పూర్వం చనిపోయిన ఆ ఒక్కడికి ఉన్నదానికంటె) అధికమైన; లావును= బలమూ; బీరంబున్= వీరత్వమూ; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; సంప్రీతిన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; ఉల్లసిల్లునట్టి= ప్రకాశింపజేసేటటువంటి; బావి= దిగుడుబావి; చిరతోయమై= చాలాకాలం నీరు ఉండేది అయి; మా పురములన్= మా నగరాలలో; చిత్రమహిమన్= వింతగొలిపే ప్రభావం; వెలయన్= ఒప్పగా; ఆవహిల్ల వలయున్= ఉండాలి; అనినన్= ఇట్లా పలుకగా; ఇచ్చితిన్= ఇచ్చాను; అని= ఇలా పలికి; ఆ+మహాత్ముఁడు= ఆ మహాత్ముడైన బ్రహ్మదేవుడు; అరిగెన్= వెళ్ళాడు; అదియున్= అట్టి బావికూడా; కలిగెన్= ప్రతిపట్టణంలోనూ ఏర్పడింది.

తాత్పర్యం: తారకాక్షాసురుడికి ఒక కొడుకున్నాడు. అతడి పేరు హరి. అతడు బ్రహ్మను గురించి తపస్సు చేశాడు. బ్రహ్మదేవుడు ప్రత్యక్షమై వరం కోరుకొమ్మన్నాడు. అతడు ఈ మూడు పురాలలోని జనమూ ఏవైనా ఆయుధాలవలన చనిపోయిన పక్షంలో వారి శవాలను నీటిలో ఉంచి తడిపితే ఒక శవం పదిమంది జనం కావాలి, ఆ పదిమందికీ ఆ చనిపోయినవాడు బ్రతికి ఉన్నపుడు అతడికి ఎంత బలమూ, ఎంత శౌర్యమూ ఉండేవో అవి అంతకంటె ఎక్కువ ఉండాలి, వారు సంతుష్టితో ఉండాలి, వీరిని-ఇటువంటివారిని-చేయటానికి అవసరమైన నీరు చాలాకాలం ఉండే విచిత్రప్రభావం కల దిగుడుబావి ఒకటి ఈ త్రిపురాలలోని ప్రతిపురంలోనూ ఉండాలి - అనేసరికి ఆ మహానుభావుడు ఇచ్చానని చెప్పి వెళ్ళిపోయాడు. నగరాని కొక బావి అట్లాంటిది ఏర్పడింది.

వ. **ఇట్లు మహా ప్రభావంబైన యబ్బావి వడసి యప్పురంబులవారు పోరికి శంకింపక నిర్జర భయంకరులగుచు భువనంబులన్నియు బాధించుచుం బెఱిగి లోభమోహావశతం బొంది విచ్చలవిడిం దిరుగం దొడంగిన దేవ పితృమునిజనస్థానంబులకు హానిపుట్టినం బురందరుం డఖిల బృందారకులుఁ బరివేష్టింప నప్పురంబులపై నెత్తిచని పెనంగి భేదింపంజాలక విషణ్ణుండయ్యె నంత నతండు దివిజులుం దాను సంయమి సహితుండై చతురానను పాలికిం బోయి ప్రణామపూర్వకంబుగా నద్దానవుల తెఱంగెఱింగించి తద్వధోపాయం బడిగిన నతండు వారల కిట్లనియె.** **265**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; మహాప్రభావంబు= గొప్ప ప్రభావంబు కలది; ఐన= అయిన; ఆ+బావి= ఆ దిగుడుబావి; పడసి= పొంది; ఆ+పురంబులవారు= ఆ పురాల జనం; పోరికిన్= యుద్ధానికి; శంకింపక= జంకక; నిర్జర= దేవతలకు; భయంకరులు= జడుపు కలిగించేవారు; అగుచున్= అవుతూ; భువనంబులు+అన్నియున్= లోకాలన్నింటినీ; బాధించుచున్= బాధపెడుతూ; పెఱిగి= విజృంభించి; లోభ= పిసినిగొట్టుతనానికీ; మోహ= అజ్ఞానానికీ; కామానుబంధానికీ; వశతన్= లొంగటాన్ని; పొంది= లభింపజేసుకొని, లోభమోహాలకి లొంగిపోయి; విచ్చలవిడిన్= స్వేచ్ఛగా; తిరుగన్= సంచరించటానికి; తొడంగినన్= పూనుకోగా; దేవ= దేవతలయొక్క; పితృ= పితృదేవతలయొక్క; మునిజన= మునులయొక్క; స్థానంబులకున్= పదవులకూ,

వారి నివాసాది ప్రదేశాలకూ; హాని= కీడు; పుట్టినన్= కలుగగా; పురందరుండు= ఇంద్రుడు; అఖిల= సమస్తమైన; బృందారకులున్= దేవతలూ; పరివేష్టింపన్= తన చుట్టూ చేరిరాగా; ఆ+పురంబులపైన్= ఆ పట్టణాలపై; ఎత్తి= దండెత్తి; చని= వెళ్ళి; పెనంగి= పోరాడి; భేదింపన్= (పురాలను) బ్రద్దలు కొట్టటానికి; చాలక= సమర్థుడుకాక; విషణ్ణుండు= విషాదపడినవాడు; అయ్యెన్= అయినాడు; అంతన్= ఆ తరువాత; అతండు= ఇంద్రుడు; దివిజులున్+తానున్= దేవతలూ, తానూ; సంయమి= మునీశ్వరులతో; సహితుండు+ఐ= కూడినవాడై; చతురానను పాలికిన్+పోయి= నాలుగు ముఖాలు కల బ్రహ్మదేవుడి వద్దకువెళ్ళి; ప్రణామ= నమస్కారం; పూర్వకంబుగాన్= ముందు కలదిగా, ముందు నమస్కారం పెట్టి; ఆ+దానవుల= ఆ రాక్షసులయొక్క; తెఱంగు= విధం; ఎఱింగించి= తెలిపి; తద్+వధ= వారిని వధించటానికి; ఉపాయంబు; అడిగినన్= ప్రశ్నించగా; అతండు= ఆ బ్రహ్మదేవుడు; వారలకున్= వారితో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా మహాప్రభావం కలిగిన బావి దొరికేసరికి, ఆ నగరాలవారికి యుద్ధమంటే జంకుగొంకులు పోయాయి. వారంటే దేవతలూ భయపడేవారు. అట్లా వారు లోకాలనన్నింటినీ బాధిస్తూ పెరిగారు. లోభమోహాలకు లొంగారు. ఇష్టం వచ్చినట్లు తిరుగసాగారు. అందువలన దేవస్థానాలకూ, పితృస్థానాలకూ, మున్యాశ్రమాలకూ హాని పుట్టింది. కనుక ఇంద్రుడు దేవతలందరూ తన చుట్టూ రాగా, ఆ నగరాలపై దండెత్తి వెళ్ళాడు. కాని, వాటిని బ్రద్దలు చేయలేక విచారగ్రస్తుడయ్యాడు. ఆ తరువాత అతడూ, దేవతలూ, మునులూ కలిసి బ్రహ్మదగ్గరకు వెళ్ళారు. ఇంద్రుడు ఆయనకు నమస్కారం చేసి ఆ రాక్షసుల సంగతి తెలియజేశాడు. వారిని సంహరించటానికి ఉపాయం చెప్పుమన్నాడు. అపుడాయన వారితో ఇట్లా అన్నాడు:

ఉ. **'ఏచిన యా పురత్రయము నేకశరంబున రూపుమాపఁగాఁ**
జూచినఁ బోవుఁగాని పెఱచొప్పునఁ బోవదు సంగరోన్ముఖుం
డై చనుదెంచె నేని మదనాంతకుచే నదిసెల్లు నొండ్లకు
న్గోచర మెట్లగుం? జనుఁడు గొబ్బున నమ్మహితాత్ము పాలికిన్.' **266**

ప్రతిపదార్థం: ఏచిన= అతిశయించిన; ఆ= ప్రసిద్ధమైన; పురత్రయమున్= మూడు నగరాలనూ; ఏకశరంబునన్= ఒక బాణంతో; రూపుమాపఁగాన్= నాశనం చేయటానికి; చూచినన్= ఆలోచిస్తే; పోవున్= నశిస్తాయి; కాని= అంతేకాని; పెఱచొప్పునన్= మరొకపద్ధతితో; పోవదు= నశించదు; సంగర= యుద్ధానికి; ఉన్ముఖుండు= అనుకూలుడు; ఐ= అయి; చనుదెంచెన్+ఏని= వచ్చినట్లయితే; మదనాంతకుచేన్= మన్మథుడి సంహారకుడయిన రుద్రునిచేత; అది= పురత్రయం; చెల్లున్= నశిస్తుంది; ఒండ్లకున్= ఇతరులకు; గోచరము= కనిపించేది; ఎట్లు= ఎలా; అగునె?= అవుతుంది?; ఆ+మహాత్ము= ఆ గొప్ప మనస్సుకల రుద్రుడియొక్క; పాలికిన్= చేరువకు; గొబ్బునన్= తొందరగా; చనుఁడు= వెళ్ళండి.

తాత్పర్యం: 'ఆ మూడు పురాలూ ఇపుడు చాలా బలపడ్డాయి. వాటిని ఒకే బాణంలో నశింపజేయటానికి ఆలోచిస్తే తప్ప, మరేవిధంగానూ అవి నశించవు. యుద్ధం చేయటానికి సిద్ధపడి రుద్రుడు వస్తే అట్లా కొట్టటమూ, అవి నశించటమూ సంభవిస్తుంది కాని, ఇతరులకు ఆ ఉపాయమూ, సామర్థ్యమూ తెలియదు కనుక ఆ మహాత్ముని దగ్గరకు వెంటనే వెళ్ళండి.'

ఆ. **అనిన నట్లకాక యని దివ్యవర్ష స । హస్రకంబు వారలధిక నిష్ఠ**
నతుల తపముసేసి యత్యంత శుద్ధాత్ము । లై మహేశుకడకు నరుగునపుడు. **267**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని చెప్పగా; వారలు= దేవతలూ, మునులూ, ఇంద్రుడూ; అట్ల= అట్లాగే; కాక= ఔగాక; అని= అని పలికి; దివ్యసహస్రకంబు= సంవత్సరాలయొక్క వెయ్యి, దేవమానం ప్రకారం వెయ్యి సంవత్సరాలు; అధిక నిష్ఠన్= అధికమైన నిష్ఠతో; అతుల= సాటిలేని; తపము+చేసి= తపస్సు చేసి; అత్యంత= మిక్కిలి; శుద్ధ= పరిశుద్ధమైన; ఆత్ములు+ఐ= మనస్సుకలవారై; మహేశు= మహేశ్వరుడియొక్క; కడకున్= చేరువకు; అరుగునపుడు= వెళ్ళే సమయంలో.

తాత్పర్యం: అట్లా బ్రహ్మ చెప్పేసరికి, సరే అని ఆ దేవతలూ, మునులూ, దేవేంద్రుడూ వెయ్యి దివ్య సంవత్సరాలు మహానిష్ఠతో అసమానమైన తపస్సు చేశారు. అందువలన వారి మనస్సులు పరిశుద్ధములయ్యాయి. తరువాత వారు మహేశ్వరుడి దగ్గరకు వెళ్ళే సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: మన శుక్లపక్షం దేవతలకు పగలు, కృష్ణపక్షం రాత్రి. అంటే మన నెల వారికి అహోరాత్రం. ఇలాంటి ముప్పై అహోరాత్రాలు వారికి నెల. అట్టి పన్నెండు నెలలు ఒక వర్షం అంటే సంవత్సరం. ఇది దివ్యవర్షం. ఇట్లాంటి వెయ్యి దివ్యసంవత్సరాలు వారు తపస్సు చేశారన్నమాట.

వ. **అ వ్విరించి బ్రార్థించి పురస్సరుం జేసికొని యరిగి.** **268**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+విరించిన్= ఆ బ్రహ్మను; ప్రార్థించి= కోరి; పురస్సరున్= ముందు నడిచేవానిని, నాయకుని; చేసికొని= కావించుకొని; అరిగి= వెళ్ళి.

తాత్పర్యం: ఆ బ్రహ్మదేవుడిని ప్రార్థించి, ఆయనను తమకు నాయకుడిగా చేసికొని వెళ్ళి.

క. **వరదు శరణ్యు శశాంక । స్ఫురితశిరోభాగు సర్వభూతేశ్వరు శం**
కరు సాంఖ్యయోగ నిష్ఠా । పర సులభు ననంగదమనుఁ బరమాత్ము శివున్. **269**

ప్రతిపదార్థం: వరదున్= వరాలు ఇచ్చేవానిని; శరణ్యున్= శరణుకోరదగినవానిని; శశాంక= చంద్రుడిచేత; స్ఫురిత= ప్రకాశించే; శిరోభాగున్= శిరస్సుయొక్క ప్రదేశం కలవాడిని; సర్వభూత+ఈశ్వరున్= సమస్తమైన ప్రాణులకు శాసకుడైన వాడిని; శంకరున్= శుభం కలిగించేవానిని; సాంఖ్యయోగ నిష్ఠాపర= సాంఖ్య నిష్ఠాపరులు, యోగనిష్ఠాపరులు అయినవారికి; సులభున్= తేలికగా లభించేవాడిని; అనంగదమనున్= మన్మథుడిని జయించినవానిని; పరమాత్మున్= పరమాత్ముడు అయినవానిని; శివున్= శివుని, మంగళస్వరూపుడిని.

తాత్పర్యం: శివుడు వరాలిస్తాడు. ఎవరైనా శరణు కోరదగినవాడు. చంద్రుడు ఆయన శిరస్సున ప్రకాశిస్తూ ఉంటాడు. ఆయన సకల ప్రాణులకూ ప్రభువు. ఆయన అందరికీ మంగళకరుడు. ఆయన జ్ఞానయోగాన్నీ, యోగాన్నీ అవలంబించేవారికి సులభుడు. ఆయన కాముడిని జయించాడు. ఆయన పరమాత్ముడు. అట్టి శివుడిని (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

త్రిపుర సంహారముకొఱకు బ్రహ్మాదులు రుద్రునిం బ్రార్థించుట (సం. 8-24-37)

వ. **కని ఫాలంబులు భూమిసోఁకం బ్రణమిల్లిన నద్దేవుండు 'లెండు మీ రాకకుం గారణంబేమి?' యనవుడు లేచి నిలిచి వారు కరకమలంబులు భక్తి మొగిడ్చి.** **270**

ప్రతిపదార్థం: కని= దర్శించి; ఫాలంబులు= నొసళ్ళు; భూమిన్= నేలను; సోఁకన్= తాకేటట్లుగా; ప్రణమిల్లినన్= నమస్కారం చేయగా; ఆ+దేవుండు= ఆ శివుడు; లెండు= లేచి నిలవండి; మీ రాకకున్= మీరు రావటానికి; కారణంబు= హేతువు; ఏమి= ఏమిటి?; అనవుడు= అని పలుకగా; లేచి= పైకిలేచి; నిలిచి= నిలబడి; వారు= బ్రహ్మ; ఇంద్రుడు, దేవతలు, మునులూ; కరకమలంబులు= పద్మాలవంటి చేతులు; భక్తిన్= భక్తితో; మొగిడ్చి= మోడ్చి.

తాత్పర్యం: (మహాదేవుడిని దర్శించారు.) నొసళ్ళు నేలకు ఆనుకొనేటట్లు సాగిలబడి నమస్కరించారు. అపుడు ఆ దేవుడు 'లేచి నిలబడండి. ఏమి పనిమీద వచ్చారు?' అన్నాడు. ఆపైన వారు లేచి, నిలిచి, భక్తితో పద్మాలవంటి చేతులు మోడ్చి.

క. **'స్తుత్యానుభావ నిర్మల । నిత్యానందస్వరూప! నిగమవిరోధి**
స్థిత్యపనయనోన్ముఖ! చి । త్సత్యాత్మక! భక్తలోక దౌర్గత్యహరా! 271

ప్రతిపదార్థం: స్తుత్యానుభావ!= పొగడదగిన ప్రభావం కలవాడా!; నిర్మల= స్వచ్ఛమైన; నిత్య= శాశ్వతమైన; ఆనంద= ఆనందమయమైన; స్వరూప!= రూపం కలవాడా; నిగమ= వేదాలయొక్క; విరోధి= శత్రువులైనవారి; స్థితి= ఉనికిని; అపనయన= తొలగించటానికి; ఉన్ముఖ!= అనుకూలమైనవాడా!; చిత్= జ్ఞానమయమైన; సత్యాత్మక!= సత్యమైన రూపం కలవాడా!; భక్తలోక= భక్తులైన జనులయొక్క; దౌర్గత్య= దుర్గతిభావాన్ని; హరా!= హరించేవాడా!

తాత్పర్యం: 'నీ ప్రభావం స్తుతించదగినది. నీది నిత్యమైన, నిర్మలమైన ఆనందస్వరూపం. నీవు వేదశత్రువుల ఉనికిని తొలగించటానికి సదా అనుకూలుడవై ఉంటావు. నీవు జ్ఞానస్వరూపుడవూ, సత్యస్వరూపుడవూను.'

వ. **అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల బ్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండై భవుండాదరించి 'మీకు భయంబు వలవదు మీ చెప్పిన యట్ల చేసెద వలయు కార్యంబెయ్యది?' యనిన దేవమునిసంఘంబులు ప్రహర్షంబు నొందె నరవింద భవుం డప్పరమేశ్వరున కిట్లనియె.** 272

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈ ప్రకారంగాను; మఱియున్= ఇంకా; అనేక ప్రకారంబులన్= బహువిధాలుగాను; ప్రస్తుతించినన్= మిక్కిలిగా స్తుతించగా; ప్రసన్నుండు+ఐ= సంతోషించినవాడై; భవుండు= శివుడు; ఆదరించి= మన్నించి; మీకు= దేవాదులయిన మీకు; భయంబు= జడుపు; వలవదు= వద్దు; మీ= మీరు; చెప్పిన; అట్ల= ఆ విధంగానే; చేసెదన్= చేస్తాను; వలయు= కావలసిన; కార్యంబు= పని; ఏ+అది?= ఏది?; అనినన్= అని అడుగగా; దేవముని సంఘంబులు= దేవతల సంఘములు, మునుల సంఘములు, ప్రహర్షంబున్= ప్రకృష్టమైన సంతోషాన్ని; ఒందెన్= పొందాయి; అరవింద= పద్మమందు; భవుండు= జన్మించిన బ్రహ్మ; ఆ+పరమేశ్వరునకున్= ఆ మహేశ్వరుడితో; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఇట్లా, ఇంకా చాలా విధాలుగానూ, బాగా స్తోత్రం చేశారు. అపుడు శివుడు సంతోషించి వారిని గౌరవించాడు. 'మీకు భయం లేదు మీరు కోరిన విధంగానే చేస్తాను. కావలసిన పని ఏమిటో చెప్పండి' అన్నాడు. ఆ మాటలకు దేవతలూ, మునులూ చాలా సంతోషించారు. అపుడు పరమేశ్వరుడితో బ్రహ్మదేవు డిట్లా అన్నాడు:

సీ. **'ప్రజలకుఁ బతిగాఁగఁ బనిచితి నీవు న । న్నట్లు పదస్థుండ నగుటఁజేసి**
విచ్చలవిడి వరంబిచ్చితి నసురత్ర । యమునకు దుర్గత్రయంబు గలిగి
యమ్మువ్వురును దారుణాక్రమమున భువ । నత్రయ సంబాధనం బొనర్చు
చున్నారు వారల నొరులకు నుడుప శ । క్యముగాదు నీవు శీఘ్రంబు చెఱుప

ఆ. **వలయు మునులు దేవతలు నేను శరణు చొ । చ్చితిమి నిన్నుఁ గరుణ జేకొనంగ**
వలదె? మమ్ము నొరులు గలరె జగంబులు । గావ భూతనాథ! నీవు దక్క' 273

ప్రతిపదార్థం: నీవు= సకల నియామకుడవైన నీవు; నన్నున్= నీ అనుగ్రహపాత్రుడనైన నన్ను; ప్రజలకున్+పతి+కాఁగన్+పనిచితివి= ప్రజలకు నేను సృష్టించిన ప్రాణుల కన్నింటికిని; పతిగాఁగన్= పోషణ పాలనాదులు చూచే ఏలికగా; పనిచితి(వి)= ఆజ్ఞాపించావు; అట్లు= ఆ విధంగా; పదస్థుండను= (చేసికొన్న కర్మలకు తగిన ఫలం ఈయవలసిన స్థానంలో) అధికారంలో ఉన్నవాడను; అగుటఁజేసి= అయిన కారణంచేత; విచ్చలవిడిన్= స్వేచ్ఛగా; అసురత్రయమునకున్= ముగ్గురు అసురులకూ; వరంబు= ఇతరులకు అభేద్యాలయిన నగరాలుండే వరం; ఇచ్చితిన్= ఇచ్చాను; ఆ+మువ్వురును= ఆ ముగ్గురు అసురులూ; దుర్గత్రయంబు+కలిగి= ఇతరులు చొరరాని మూడు పురాలు కలిగినందున; దారుణ= భయంకరమైన; ఆక్రమమునన్= ఆక్రమణంతో; భువనత్రయ= మూడులోకాలకూ; సంబాధనంబు= మిక్కిలిపీడ; ఒనర్చుచున్నారు= కలిగిస్తున్నారు; ఒరులకున్= ఇతరులకు; వారలన్= ఆ అసురులను; ఉడుపన్= పీడ విరమింపజేయటం; శక్యంబుగాదు= సాధ్యంకాదు; నీవు= సర్వశక్తిమంతుడవైన నీవు; శీఘ్రంబు+అ= వెంటనే; చెఱుపవలయున్= వారిని నశింపజెయ్యాలి; మునులు= ఋషులూ; దేవతలున్= అసురులూ; నేనున్= (నీవు చెప్పిన పనిచేస్తూ చిక్కులలో పడిన) నేనూ; నిన్నున్= (దుష్టశిక్షకుడవూ; శిష్టరక్షకుడవూ అయిన) నిన్ను, శరణు చొచ్చితిమి= శరణు వేడుకొంటిమి; మమ్మున్; కరుణన్= దయతో; చేకొనంగన్= స్వీకరింపఁగా; వలదె?= వద్దా?, స్వీకరించాలి; భూతనాథ!= సకల ప్రాణులకూ స్వామివి, రక్షకుడవు అయినవాడా!; జగంబులు= లోకాలను; కావన్= రక్షించటానికి; నీవు+తక్కన్= నీవు తప్ప; ఒరులు= ఇతరులు; కలరె?= ఉన్నారా? (లేరని భావం.)

తాత్పర్యం: 'నీవు నన్ను ప్రజాపతి పదవిలో నియమించావు. అందువలన, ఆ పదవిలో ఉన్న కారణంచేత, తగిన తపస్సు చేశారు కనుక, నాకు గల స్వాతంత్ర్యం వినియోగించి, ముగ్గురు అసురులకూ మూడు అభేద్యనగరాలుండే వరమిచ్చాను. వాటి చాటున వారుముగ్గురూ ముల్లోకాలనూ భయంకరంగా ఆక్రమిస్తూ, ఆయా లోకాలకు పీడ కలిగిస్తున్నారు. అది మానిపించే శక్తి ఇతరులకు లేదు. వారిని నీవు వెంటనే నాశనం చేయాలి. ఈ మునులూ దేవతలూ, నేనూ నిన్నాశ్రయించాము. నీ రక్షణ కోరుతున్నాము. నీవు దయతో మమ్ములను ఆదుకొనాలి. నీవు సకల ప్రాణులకూ రక్షకుడవూ, పోషకుడవూ కూడాను. కనుక లోకాలను రక్షించగలవారు కాని, రక్షించవలసినవారు కాని నీవు తప్పితే ఇతరులు లేరు.

విశేషం: ఈ సీసపద్యం మూడవపాదం మొదట ఉస్మానియా ప్రతిలో 'యిమ్మువ్వురును' అని ఉన్నది. యతిభంగం. 1963 వావిళ్ళ ప్రతిలోనూ అంతే. అదే దీనికి తల్లి. అక్కడి అచ్చు తప్పు ఇక్కడ యథాతథంగా దిగింది. కనుక 'యి' 'య' చేశాము. ఇటీవలి తె.వి. ప్రతిలో మేము దిద్దినట్లే ఉన్నది.

వ. **అనవుడు నద్దేవుం డయ్యసురులు సెఱుపవలయువారగుదురు వారలు బలవంతు లేనొంటిమై నా పనికి నుత్సహింపనేర మదీయంబు లయిన తేజోబలంబులం దర్ధంబు పుచ్చికొని మీరందఱుం గూడి యా దుష్ట**

దైత్యుల మర్దించుట కార్యం' బనిన నద్దివిజులు 'మాకందఱకు గల తేజోబలంబులకు నద్దనుజుల తేజోబలంబులు రెట్టియయి యుండు నట్లగుటం జేసి మా చేతం జెడ రదియునుంగాక భవదీయ తేజోబలంబులు భరియింప మేము శక్తులము గాము మా యందఱ తేజో బలంబులలో సగంబు పుచ్చికొని నీవ యాశత్రుల సమయింపు మెల్ల భంగిని నీకు రక్షణీయుల మగు మమ్ము రక్షింపు' మనుటయు నజ్జగన్నాథుండు. **274**

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని చెప్పగా; ఆ+దేవుండు= ఆ దేవుడైన రుద్రుడు (ఇలా అన్నాడు:); అయ్యసురులు= ఆ రాక్షసులు; చెఱుపవలయువారు= సంహరింపవలసినవారు; అగుదురు= అయినవారు; (కాని); వారలు= ఆ అసురులు; బలవంతులు= శక్తికలవారు; ఏను= నేను; ఒంటిమైన్= ఒంటరిగా; ఆ+పనికిన్= ఆ కార్యానికి; ఉత్సహింపన్= పూనుకొనటానికి; నేరన్= శక్తి కలవాడనుకాను; మదీయంబులు= నావి; అయిన; తేజః+బలంబులు+అందున్= పరాక్రమములో, శక్తిలో; అర్ధంబు= సగముభాగం; పుచ్చికొని= తీసికొని; మీరందఱున్= మీరంతా; కూడి= కలిసి; ఆ= ఆ ముగ్గురు; దుష్టదైత్యులన్= దుర్మార్గులయిన అసురులను; మర్దించుట= సంహరించుట; కార్యంబు= కర్తవ్యం; అనినన్= అనిచెప్పగా; ఆ+దివిజులు= ఆ దేవతలు; మాకున్= మా దేవతలకు; అందఱకున్= ఎల్లరికీ; కల= ఉన్న; తేజోబలంబులకున్= పరాక్రమానికీ, బలానికీ; ఆ+దనుజుల= ఆ అసురలయొక్క; తేజోబలంబులు= పరాక్రమమూ, శక్తీ; రెట్టి+అయి= రెండింతలై; ఉండున్= ఉంటాయి; అట్లు; అగుటన్+జేసి= అయినందువలన; మా చేతన్= మా వల్ల; చెడరు= నశింపరు; అదియున్+కాక= అదీకాక, అంతేకాక; భవదీయ= నీవి అయిన; తేజోబలంబులు= పరాక్రమమూ, శక్తీ; భరియింపన్= సహించటానికి; మేము= అల్పశక్తిమంతులమైన మేము; శక్తులము+కాము= శక్తికలవారము కాము; మా+అందఱ= మా అందరియొక్క; తేజోబలంబులలోన్= పరాక్రమంలో శక్తిలో; సగంబు పుచ్చికొని= అర్ధభాగం తీసికొని; నీవ= నీవే; ఆ శత్రులన్= ఆ పగవారిని; సమయింపుము= సంహరింపుము; ఎల్ల= సమస్తమైన; భంగిని= విధాలనూ; నీకున్= సర్వశక్తిమంతుడవైన నీకు; రక్షణీయులమగు= రక్షింపదగినవారమైన; మమ్మున్= మమ్ము; రక్షింపుము= కాపాడుము; అనుటయున్; ఆ+జగత్+నాథుండు= ఆ లోకాలకు రక్షకుడైన శివుడు.

తాత్పర్యం: అట్లా బ్రహ్మదేవుడు చెప్పేసరికి ఆ పరమేశ్వరుడు ఇట్లా అన్నాడు: 'ఆ రాక్షసులు వధింపదగినవారే, అయితే, వారు బలం కలవాళ్ళు, వారిని నే నొంటరిగా సంహరించటానికి పూనుకోలేను, నా పరాక్రమంలోనూ, శక్తిలోనూ సగం మీకిస్తాను. వాటితో మీరందరూ ఏకమై, ఆ రాక్షసులను సంహరించటం కర్తవ్యం' అన్నాడు. అపుడా దేవతలు 'మా పరాక్రమానికీ, శక్తికీ రెండింతలుంటాయి ఆ రాక్షసుల పరాక్రమమూ, శక్తీను. కనుక, వాళ్ళు మా చేతిలో చావరు. అదీకాక, నీ పరాక్రమాన్నీ, శక్తినీ మేము భరించగలమా? మా కంత శక్తిలేదు. కనుక మా అందరి పరాక్రమంలోనూ, శక్తిలోనూ సగం నీవే తీసికొని, నీవే ఆ పగవారిని సంహరించుము. మమ్ములను అన్నివిధాలా రక్షించవలసినవాడవు నీవు. అన్నివిధాలా రక్షింపబడవలసిన వాళ్ళం మేము. కనుక రక్షించుము' అనేసరికి ఆ జగన్నాథుడు.

క. 'అమరులకు నసురులకు నే। సముఁడ శివం బఖిల భూతజాలంబులకున్
సమత నొనరింప శివ నా। మము నాకుం జెల్లు లోకమాన్యం బగుచున్. **275**

ప్రతిపదార్థం: అమరులకున్+అసురులకున్= దేవతలకూ, రాక్షసులకూ; నేన్= నేను; సముఁడన్= ఏకరీతివాడను; అఖిల= సమస్తమైన; భూత= ప్రాణులయొక్క; జాలంబులకున్= సమూహాలకూ; శివంబు= శుభం; సమతన్= సమభావంతో; ఒనరింపన్= కావించటంవలన; శివ నామము= శివుడనే పేరు; లోకమాన్యంబు= లోకాలచేత మన్నింపబడేది; అగుచున్= అవుతూ; నాకున్= నాకు; చెల్లున్= ఒప్పుతున్నది.

తాత్పర్యం: 'నేను దేవతలపట్లనూ రాక్షసులపట్లనూ సమానభావంతో ప్రవర్తిస్తూ ఉంటాను. మీ ఇద్దరి విషయంలోనే కాదు. సమస్త ప్రాణులపట్లనూ సమభావంతో శుభాన్ని కలిగిస్తూ ఉన్నందువలననే నాకు శివుడనే పేరు - అఖిల లోకాలవారూ మన్నించేటట్లు ఉంటున్నది.

వ. అయినను. **276**

ప్రతిపదార్థం: అయినను= అయినప్పటికీ.

చ. అనయముఁ గ్రూరకర్ములగునట్టి విమూఢులఁ బిల్కుమార్పఁ బూ
నన తగు ధర్మవర్తను లనంజను మీయెడ ద్రోహులైన య
ద్దనుజులఁ ద్రుంచి మీకుఁ బ్రమదం బొనరించెదఁ దేజమున్ బలం
బును సగపాలు వెట్టి ననుఁ బొందఁగఁ జేయుఁడు మీరలందఱున్.' **277**

ప్రతిపదార్థం: అనయమున్= ఎల్లప్పుడూ; క్రూరకర్ములు= ఇతరులకు బాధాకరములైన పనులు చేసే; విమూఢులన్= మిక్కిలి మందబుద్ధులైనవారిని; పిల్కుమార్పన్= నశింపజేయటానికి; పూనన= పూనుకొనటమే; తగున్= యుక్తం; ధర్మ= ధర్మసహితమైన; వర్తనులు= నడవడి కలవారు; అనన్= అని పలుకటానికి; చను= తగిన; మీ+ఎడన్= మీ విషయంలో; ద్రోహులు= అపకారులు; ఐన= అయినట్టి; ఆ= త్రిపురాలకు చెందిన; దనుజులన్= రాక్షసులను; త్రుంచి= సంహరించి; మీకున్= దేవతలకూ, మునులకూ; ప్రమదంబు= సంతోషం; ఒనరించెదన్= కలిగిస్తాను; మీరలు+అందఱున్= మీరంతా; తేజమున్= పరాక్రమమూ; బలంబును= శక్తీ; సగపాలు= సగభాగం; పెట్టి= ఇచ్చి; ననున్= నన్ను; పొందఁగన్= చేరేటట్లు; చేయుఁడు= కావించండి.

తాత్పర్యం: నిరంతరమూ పరులను పీడించే పనులు చేసే మరీ బుద్ధిహీనులైన వారిని సంహరించటానికి ప్రయత్నించటమే యుక్తం. మీరు ధర్మప్రకారం నడుచుకొనే వారని పేరు పొందినవారు. ఇటువంటి మీకు అపకారం చేస్తున్న ఆ రాక్షసులను సంహరించి, మీకు సంతోషం కలిగిస్తాను. కనుక మీ రంతా మీమీ పరాక్రమంలోని సగభాగమూ, శరీరబలంలోని సగం భాగమూ నన్ను చేరుకొనేటట్లు చేయండి.'

వ. అని 'మఱియు నొక్కటి సెప్పెద లోకంబులకెల్లను బశుత్వంబును నాకుం బశుపతిత్వంబును గావలయు నట్లయినఁ బశుహననంబునం బాపంబు లేకుండు. **278**

ప్రతిపదార్థం: అని= ఆ ప్రకారం చెప్పి; మఱియున్= ఇంకా; ఒక్కటి= ఒకటి; చెప్పెదన్= చెపుతాను; లోకంబులకున్= లోకాలకు; ఎల్లన్= అన్నింటికీ; పశుత్వంబును= పశుభావమూ; నాకున్= నాకు; పశుపతిత్వంబునున్= పశువులకు పతిభావమూ; కావలయున్= కలగాలి; అట్లైనన్= అట్లా అయితే; పశుహననంబునన్= పశువులను చంపటంవలన; పాపంబు= పాపం; లేక+ఉండున్= లేకుండా ఉంటుంది, ఉండకుండా పోతుంది.

తాత్పర్యం: అని చెప్పి (ఇట్లా అన్నాడు:) 'ఇంకా ఒక సంగతి చెప్పుతున్నాను. అదీకాక ఈ లోకాలకన్నింటికీ పశుభావం కలగాలి, నాకు పశుపతిభావం కలగాలి. ఇట్లా ఇవి కలిగినందువలన పశువులను చంపటంమూలంగా వచ్చే పాపం నాకు రాకుండా ఉంటుంది.

విశేషం: ఈ పద్యంలో 'ఒక్కటి సెప్పెద' అన్న 'ఒక్కటి' లో ఒక అంశం ఇక్కడ చెప్పి, తరువాతిపద్యంలో రెండవ అంశం చెపుతున్నాడు.

క. ఒనరింపుఁడు దివ్యరథం । బును దచ్చోదకుని నశ్వముల విల్లును న
మ్మును నాకు నట్టులైనను । దనుజుల దుర్గములు వినిహతములగు నాచేన్.' 279

ప్రతిపదార్థం: నాకున్= నాకోసం; దివ్య= దివిలోపుట్టిన, గొప్పదైన; రథంబును= తేరిని; తద్= ఆ రథంయొక్క; చోదకునిన్= సారథినీ; అశ్వములన్= గుఱ్ఱాలనూ; విల్లునూ= ధనుస్సునూ; అమ్మునున్= బాణాన్నీ; ఒనరింపుఁడు= నిర్మించండి; అట్టులు= అలా; ఐనను= సమకూడితే; నాచేన్= నాచేత; దనుజుల= దానవులయొక్క; దుర్గములు= (రాక్షసుల త్రిపురాలనే) కోటలు; వినిహతములు+అగున్= పూర్తిగా ధ్వంసం చేయబడతాయి.

తాత్పర్యం: నాకొరకు దివ్యమైన రథమూ, సారథీ, అశ్వాలూ, ధనుస్సూ, బాణమూ నిర్మించి ఇవ్వండి. అట్లా అయితే త్రిపురాసురుల పురదుర్గాలు నా చేత ధ్వంసమవుతాయి.'

ఆ. అనిన విని పశుత్వమునకు శంకించి । విషణ్ణులైన సురల చందమెఱిఁగి
భయము గొనఁగవలదు పశుభావమోక్షణ । విధియుఁ గలదు దాని వినుఁడు మీరు.' 280

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని చెప్పగా; విని= ఆలకించి; పశుత్వమునకున్= అందరికీ పశుభావం కలగాలన్నదానికి; శంకించి= జంకి, సందేహించి, విషణ్ణులైన= ఖిన్నులైన; సురల= దేవతలయొక్క; చందమెఱిఁగి= విధము తెలిసికొని; మీరు= దేవతలూ, మునులూ; భయము= జడుపు; కొనఁగన్= తీసికొనగా (అనగాభయపడటం); వలదు= వద్దు; పశుభావ= పశుత్వం నుంచి; మోక్షణ విధియున్= విడుదల కలిగే పద్ధతీ; కలదు= ఉన్నది; వినుఁడు= ఆ పద్ధతి గురించి వినండి.

తాత్పర్యం: అట్లా చెప్పేసరికి విని, దేవతలు పశుత్వం కలగటం గురించి జంకుగొంకులతో విషాదగ్రస్తులుకాగా, వారి వైఖరి తెలిసికొని, 'మీ రేమీ భయపడవద్దు. పశుత్వం నుంచి విముక్తి లభించే విధానమూ ఉన్నది. వినండి.'

వ. అని పలికి హరుండు వారలతోఁ బాశుపత వ్రతానుష్ఠానంబునం బశుత్వ మోక్షణంబగు నదియును ద్వాదశాబ్దంబులు నడపవలయు నిష్ఠానురూపంబుగా సంవత్సరంబునఁ దదర్ధంబున ఋతువున మాసంబునఁ బండ్రెండు దినంబుల మాత్రను ఫలించు' ననుటయు నట్లకాక యని వారలందఱును లోకంబులకు లోకేశ్వరునకుఁ బశుత్వంబుఁ బశుపతిత్వంబు గలుగుటకు నొడంబడి యమ్మహాత్మునిఁ బశుపతి వని పేర్కొని నిజతేజోబలార్ధంబులు సమర్పించినం గైకొని యత్యధిక బలుండై తొల్లింటికంటె వెలింగె నప్పడద్దేవునకు దేవతలు విభవంబెసఁగఁ బురహననంబునకయి యభిషేకంబు సేసి త్వష్టనాలోకించి 'మహాదేవునకు దివ్య రథంబును దగియెడు సాధనంబులను గల్పింపు' మనవుడుఁ దపఃప్రభావ మహనీయుండగు విశ్వకర్మ యవహితుండై. 281

ప్రతిపదార్థం: అని; పలికి= చెప్పి; హరుండు= శివుడు; వారలతోన్= ఆ దేవతలతో; పాశుపతవ్రత= పాశుపతవ్రతమనే వ్రతంయొక్క; అనుష్ఠానంబునన్= ఆచరణంవలన; పశుత్వమోక్షణంబు= పశుభావం నుంచి విడుదల; అగున్= కలుగుతుంది; అదియును= ఆ వ్రతానుష్ఠానంకూడా; ద్వాదశ= పన్నెండు; అబ్దంబులు= సంవత్సరాలు; నడపవలయున్= నడిపించాలి; నిష్ఠా= శ్రద్ధకు; అనురూపంబుగాన్= తగినట్లుగా; సంవత్సరంబునన్= ఒక ఏడాదిలోనూ; తద్+అర్ధంబునన్= అందులో సగభాగం

ఆరునెలలలోనూ; ఋతువునన్= రెండునెలలలోనూ; మాసంబునన్= ఒక నెలలోనూ; పండ్రెండు= పన్నెండు; దినంబుల మాత్రను= దినంబుల పరిమితిలోనూ; ఫలించున్= ఫలాన్నిస్తుంది; అనుటయున్= అని చెప్పేసరికి; అట్లకాక= అట్లే అగుగాక; అని; వారలు+అందఱును= ఆ సమస్త దేవతలూ, మునులూ; లోకంబులకున్= లోకాలకు; పశుత్వంబును= పశుభావమూ; లోక+ఈశ్వరునకున్= లోకాలకు స్వామి అయిన శివుడికి; పశుపతిత్వంబున్= పశుపతిభావమూ; కలుగుటకున్= సంభవించటానికి; ఒడంబడి= అంగీకరించి; ఆ+మహాత్మునిన్= ఆ గొప్ప మనస్సు కలవాడిని; పశుపతివి+అని= పశువులకు స్వామివి అని; పేర్కొని= పిలిచి; నిజ= తమయొక్క; తేజః+బల+అర్ధంబులు= పరాక్రమం యొక్క సగంభాగమూ, శక్తియొక్క సగంభాగమూ; సమర్పించినన్= ఈయగా; కైకొని= స్వీకరించి; అతి+అధిక= మిక్కిలి ఎక్కువ అయిన; బలుండై= బలం కలవాడై; తొల్లింటికంటెన్= పూర్వంకంటే; వెలింగెన్= ప్రకాశించాడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; ఆ+దేవునకున్= ఆ శివదేవునికి; దేవతలు= అమరులు; విభవంబు= ఐశ్వర్యం; ఎసఁగన్= అతిశయింపగా; పురహననంబునకయి= త్రిపురసంహారంకోసం; అభిషేకంబు+చేసి= పలురకాల మణులతో, మంత్రాలతో, ఓషధులతో, అక్షతలతో, సుగంధద్రవ్యాలతో కలిసిన వివిధ నదుల పవిత్రోదకంతో మంత్రపూర్వకంగా పట్టాభిషిక్తుని చేసి; త్వష్టన్= త్వష్టతో; ప్రజాపతిని= విశ్వకర్మను; ఆలోకించి= చూచి; మహాదేవునకున్= పరమేశ్వరునికి; దివ్యరథంబును= దివ్యమైన రథం; తగియెడు= (ఆయనకూ, ఆ రథానికీ తలపెట్టిన మహాకార్యానికీ) తగిన; సాధనంబులను= ఉపకరణాలనూ, పనిముట్లను; కల్పింపుము= కావించుము; అనవుడున్= అని చెప్పగా; తపః= తపస్సుయొక్క; ప్రభావ= మహిమచేత; మహనీయుండగు= గొప్పవాడైన; విశ్వకర్మ; అవహితుండై= శ్రద్ధకలవాడై.

తాత్పర్యం: ఇట్లా పలికి, శివుడు వారితో (ఇట్లా అన్నాడు): 'పాశుపత వ్రతం ఆచరించినందువలన పశుత్వం నుంచి విడుదల కలుగుతుంది. ఆ వ్రతం పన్నెండు సంవత్సరాలు ఆచరించాలి. చేసేవారికిగల శ్రద్ధకు తగినట్లు ఒక సంవత్సరం అయినా ఆరునెలలయినా, రెండు నెలలయినా, ఒక నెల అయినా పన్నెండు దినములయినా ఫలాన్నిస్తుంది.' అని చెప్పేసరికి, వారు అట్లాగే అని లోకాలకు పశుత్వమూ, లోకేశ్వరుడయిన పరమేశ్వరుడికి పశుపతిత్వమూ కలగటానికి ఒప్పుకొన్నారు. ఆ మహామనస్విని 'పశుపతివి' అన్నారు. తమ తమ పరాక్రమం నుండి శరీరబలం నుండి సగం భాగం ఆయనకు సమర్పించారు. వాటిని ఆయన స్వీకరించి, మిక్కిలిగ ఎక్కువైన బలంతో ఇదివరకటికంటె గొప్పగా ప్రకాశించాడు. ఆ మహాదేవుడిని దేవతలు తగిన వైభవంతో త్రిపుర సంహారానికి అభిషిక్తుడిని చేశారు. త్వష్టతో 'మహాదేవుడి కొక రథమూ, దానికీ ఆయనకూ ఈ మహాకార్యానికీ తగిన పనిముట్లూ నిర్మించుము' అన్నారు. తపఃశక్తి మాహాత్మ్యంతో గొప్పవాడైన ఆ విశ్వకర్మ మిక్కిలి శ్రద్ధతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. సామర్థ్యమొప్ప విశ్వంభరా చక్రంబు । రథముగఁజేసి చంద్రముని నుష్ణ
కరునిఁ జక్రంబులుగాఁ బెట్టి వారిధి । నక్ష మొనర్చి హిమావనీధ
రంబున వింధ్యనగంబున నస్తా చ । లంబున నుదయశైలమున బలుపు
టవయవంబులు దీర్చి యగ్నుల మూఁటఁ ద్రి । వేణుకరచనఁ గావించి మేరు

ఆ. పర్వతమున నాతపత్రంబుఁ గల్పించి । హరులు వేదములు శరాసనంబు
వత్సరంబు శరము వాసుదేవుండును । గాఁగ సంఘటించె గౌరవమున. 282

ప్రతిపదార్థం: సామర్థ్యము+ఒప్పన్= శక్తీ, నేర్పూ ఒప్పేటట్లుగా, విశ్వంభరా చక్రంబున్= భూమండలాన్ని; రథముగన్= తేరుగా; చేసి= కావించి; చంద్రమునిన్= చంద్రుడినీ; ఉష్ణకరునిన్= వేడి కిరణాలుగల సూర్యుడినీ; చక్రంబులుగాన్= చక్రాలుగా; పెట్టి= ఉంచి; వారిధిన్= సముద్రాన్ని; అక్షము= ఇరుసుగా; ఒనర్చి= కావించి; హిమ+అవనీధరంబునన్= హిమాలయపర్వతంతోనూ;

వింధ్యనగంబునన్= వింధ్యాచలంతోనూ; అస్త+అచలంబునన్= అస్తమయగిరితోనూ; ఉదయశైలంబునన్= ఉదయాద్రితోనూ; బలుపు+అవయవంబులు= బలమైన భాగాలు; తీర్చి= ఏర్పరచి; అగ్నులన్ మూఁటన్= మూడగ్నులతోను; త్రివేణుక రచనన్= త్రివేణుకములనే రథభాగాలయొక్క; రచనన్= నిర్మాణాన్ని; కావించి= చేసి; మేరుపర్వతమునన్= మేరుగిరితో; ఆతపత్రంబున్= గొడుగును; కల్పించి= చేసి; హరులు= గుర్రాలు; వేదములున్= నాలుగువేదాలూ; శరాసనంబు= ధనుస్సు; వత్సరంబున్= సంవత్సరమూ; శరము= బాణం; వాసుదేవుండును= విష్ణువూ; కాఁగన్+అయ్యేటట్లు; గౌరవమునన్= మన్ననతో; సంఘటించెన్= కూర్చాడు.

తాత్పర్యం: నేర్పుతో భూమిని రథం చేశాడు. చంద్రసూర్యులను దాని చక్రాలుగా ఉంచాడు. సముద్రాన్ని ఇరుసు చేశాడు. హిమాచల, వింధ్యాచల, అస్తాచల, ఉదయాచలాలను బలమైన భాగాలుగా పెట్టాడు. త్రేతాగ్నులను త్రివేణుకములనే భాగాలుగా ఉంచాడు. మేరుపర్వతాన్ని గొడుగుగా ఉంచాడు. వేదాలు గుర్రాలుగా, సంవత్సరం ధనుస్సుగా, బాణం విష్ణువుగా మన్ననతో సమకూర్చాడు.

విశేషం: ఈ రథ నిర్మాణంలో ఆయా భాగాలుగా ఏర్పడిన వాటి గురించి వివిధ పురాణాలలో రకరకాలుగా ఉన్నది. ఒక్కొక్క దానిలోని వర్ణన ఒక్కొక్క కల్పంలోనిదిగా భావించాలి. ఇట్లాంటి భిన్న వృత్తాంతాలలో ఏది ఏ కల్పంలోనిది అని చెప్పటం సాధ్యమవుతుందేమో పరిశోధన జరగాలి.

వ. ఇట్లు చరాచరాత్మకంబై తేజరిల్లు నత్తేరు వీక్షించి ఫాలాక్షుండు గ్రహమండిత వ్యోమమండలం బుపాదానకారణంబుగా విశ్వకర్మ గావించిన కవచంబు దొడిగి శరాసనంబు ధరియించి శరంబు పుచ్చికొని దానవ సంత్రాసనోత్సాహుం డగుచు రథారోహణంబు సేసి వృషభధ్వజంబునం బొలుపొంది. 283

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇలా; చరాచరాత్మకంబు+ఐ= కదిలే, కదలని ప్రాణులు గల విశ్వంతో ఏర్పడిన రూపమై; తేజరిల్లు= ప్రకాశించే; ఆ+తేరు= ఆ రథాన్ని; వీక్షించి= బాగా చూచి; ఫాల+అక్షుండు= నొసట కన్నుగల శివుడు; గ్రహమండిత= గ్రహాలచేత అలంకరింపబడిన, వ్యోమ మండలంబు= ఆకాశచక్రం; ఉపాదానకారణంబుగాన్= అవినాభావ సంబంధ కారణంగా, ముఖ్యపదార్థంగా; విశ్వకర్మ= త్వష్ట; కావించిన= చేసిన; కవచంబు; తొడిగి= ధరించి; శర+ఆసనంబు= ధనుస్సు; ధరియించి= పట్టుకొని; శరంబు= బాణం; పుచ్చికొని= తీసికొని; దానవ= రాక్షసులను; సంత్రాసన= భయపెట్టే; ఉత్సాహుండు= పూనికకలవాడు; అగుచున్= అవుతూ; రథ+ఆరోహణంబు+చేసి= తేరెక్కి; వృషభధ్వజంబునన్= ఎద్దుగుర్తు గల పతాకంతో; పొలుపొంది= అందగించి.

తాత్పర్యం: ఇట్లా చరాచర ప్రాణిమయమైన విశ్వరూపంతో ప్రకాశిస్తున్న ఆ రథాన్ని బాగా చూచాడు నిటలాక్షుడు. కవచం తొడుగుకొన్నాడు. (ఆ కవచాన్ని విశ్వకర్మ గ్రహాలతో అలంకృతమైన ఆకాశంతో చేశాడు.) విల్లు పట్టుకొన్నాడు. అమ్ము తీసికొన్నాడు. రాక్షసులను గడగడలాడించే పూనికతో రథం ఎక్కాడు. దానిమీద వృషభచిహ్నం కల జెండా అందగిస్తున్నది.

ఆ. 'అప్సరోగణంబు లాడుచుఁ బాడుచు । సంతసమునఁ జెలఁగ సకల మునులు
బహువిధములఁ దన్నుఁ బ్రస్తుతిసేయంగ । నమరవరులఁ జూచి యల్లనగుచు. 284

ప్రతిపదార్థం: అప్సరస్+గణంబులు= దేవవేశ్యలగుంపులు; ఆడుచున్= నృత్యంచేస్తూ; పాడుచున్= గానంచేస్తూ; సంతసమునన్= సంతోషంతో; చెలఁగన్= ఉత్సహించగా; సకలమునులు= సమస్త ఋషులు; బహువిధములన్= అనేకవిధాల; తన్నున్= తనను; ప్రస్తుతి= మిక్కిలిస్తోత్రం; చేయఁగన్= కావించగా; అమరవరులన్= దేవతలలో శ్రేష్ఠులైనవారిని; చూచి= వీక్షించి; అల్లన్= మెల్లగా, కొంచెముగా; నగుచున్= నవ్వుతూ.

తాత్పర్యం: అప్సరసలు నృత్యం చేస్తూ పాటలు పాడుతూ, సంతోషంతో ఉత్సాహం ప్రదర్శిస్తున్నారు. మునీశ్వరులందరూ తనను అనేక విధాలుగా బాగా స్తోత్రాలు చేస్తున్నారు. అపుడు దేవనాయకులను చూచి చిరునవ్వు నవ్వుతూ.

క. 'సారథి యెవ్వం? డనుటయు । వారలు 'నీ చిత్తమునకు వచ్చిన వానిం
గారుణ్యంబునఁ గైకొని । తేరునడపఁ బనుపుమనిరి ధీరవిచారా! 285

ప్రతిపదార్థం: ధీరవిచారా!= స్థిరమైన ఆలోచనకలవాడా! శల్యా!; (శివుడు); సారథి= సూతుడు; ఎవ్వండు= ఎవడు; అనుటయున్= అని అడుగగా; వారలు= దేవనాయకులు; నీ చిత్తమునకున్= నీ మనస్సుకు; వచ్చిన= నచ్చిన; వానిన్= అతడిని; కారుణ్యంబునన్= దయతో; కైకొని= స్వీకరించి; తేరు= రథాన్ని; నడపన్= త్రోలటానికి; పనుపుము= ఆజ్ఞాపించు; అనిరి= అన్నారు.

తాత్పర్యం: 'స్థిరమైన ఆలోచన కల శల్యా!, శివుడు 'సారథి ఎవడు?' అని అడిగాడు. దేవతలు 'నీకు నచ్చినవాడిని నీవే దయతో తీసికొని రథం నడుపు మనుము' అన్నారు.

వ. అనవుడు నద్దేవుండు. 286

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అట్లా అనగా; ఆ+దేవుండు= ఆ దేవుడైన శివుడు.

తాత్పర్యం: అట్లా అనగా ఆ దేవుడైన శివుడు.

తే. 'అరయ నెవ్వాఁడు నాకంటె నధికుఁ డతని । మీర యెఱిఁగి యొనర్పుఁడు సారథిత్వ
మునకు' ననిచెప్పటయు మహామునులఁ గూర్చి । కొని యమర్త్యులు సంభృతవినయు లగుచు 287

ప్రతిపదార్థం: అరయన్= ఆలోచింపగా; ఏ+వాఁడు= ఎవడు; నాకంటెన్= నాకన్నా; అధికుఁడు= గొప్పవాడో; అతనిన్= అతడిని; మీరు+అ+ఎఱిఁగి= మీరే తెలిసికొని; సారథిత్వమునకున్= సూతభావానికి, రథంత్రోలేపనికి; ఒనర్పుఁడు= నియమించండి; అని; చెప్పుటయున్= చెప్పినందువలన; అమర్త్యులు= దేవతలు; మహామునులన్+కూర్చి= మహర్షులను సమావేశపరిచి; సంభృత= బాగా నిండిన; వినయులు= అణకువ కలవారు; అగుచున్= అవుతూ.

తాత్పర్యం: 'నాకంటె గొప్పవాడెవడో ఆలోచించి మీరే తెలిసికొని, అతడిని నాకు సారథిగా నియమించండి' అని చెప్పాడు. అపుడు దేవతలు మహామునులనందరినీ ఒకచోట సమావేశపరిచి, మిక్కిలి వినయంతో. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

వ. కమలాసను కట్టెదిరికిం జని భక్తిం బ్రణమిల్లి 'దేవా! నీ వలన నీలగ్రీవుండు ప్రసన్నుం డయ్యె భవదాజ్ఞ 'నే మితనికి రథంబుం దగు సాధనంబులు సమకట్టితిమి సారథి దొరకకున్నవాఁ డది యెట్లనిన సారథ్యం బాచరించు పురుషుండు బలసత్త్వంబుల రథికునకధికుండు గావలసియుండు రథంబు పృథ్వి, రథ్యంబులు వేదంబులు, రథికుండు రుద్రుండు, రథచోదకుండు సులభుం డగునే? గుణాధికుండ వగు నీ విప్పనికిం

బూనవలయు దానవ భయభ్రాంతులమైన మమ్ము రక్షింపుము మా కేడుగడయు నీవ భవదీయ ప్రసాదంబున బ్రదికెద' మని చాఁగిలి మ్రొక్కినం బరమాదరంబున నెత్తి యప్పరమేష్ఠి వారలం గారుణ్యంబునం గనుంగొని. 288

ప్రతిపదార్థం: కమలాసను= పద్మాసనుడైన బ్రహ్మయొక్క; కడు+ఎదిరికిన్= మిక్కిలిముందరికి; చని= వెళ్ళి; భక్తిన్= భక్తితో; ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి, దేవా!= దేవుడా!; నీ వలనన్= నీపట్ల; నీలగ్రీవుండు= నీలకంఠుడైన శివుడు; ప్రసన్నుండు= సంతోషించినవాఁడు; అయ్యెన్= ఐనాడు; భవత్= నీయొక్క; ఆజ్ఞన్= ఆజ్ఞచేత; ఏము= మేము; ఇతనికిన్= ఈ రుద్రుడికి; రథంబున్= తేరునూ; తగు= తగిన; సాధనంబులు= పనిముట్లూ; సమకట్టితిమి= సిద్ధంచేశాము; సారథి= సూతుడు; దొరకకున్నవాఁడు= దొరకటంలేదు; అది= ఆ ప్రకారం; ఎట్లు+అనినన్= ఎలాగంటే; సారథ్యంబు= రథంత్రోలేపని; ఆచరించు= చేసే; పురుషుండు= మగవాడు; బల= శరీరబలంచేతనూ; సత్త్వంబులన్= మనశ్శక్తి చేతనూ; రథికునకున్= రథంపై ఉండి యుద్ధంచేసేవాడికంటె; అధికుండు= గొప్పవాడు; కావలసి= అయియుండవలసి; ఉండున్= ఉంటాడు; రథంబు= తేరు; పృథ్వి= భూమి; రథ్యంబులు= గుర్రాలు; వేదంబులు= వేదాలు; రథికుండు= తేరిపై ఉండి యుద్ధంచేసేవాడు; రుద్రుండు= మహేశ్వరుడు; రథచోదకుండు= రథం త్రోలేవాడు; సులభుండు= తేలికగా లభించేవాడు; అగునే?= అవుతాడా?; గుణ= సుగుణాలచేత రుద్రునిదైన తమోగుణంకంటె గొప్పదైన రజోగుణంచేత; అధికుండవు= గొప్పవాడవు; అగు= అయిన; నీవు= సృష్టికర్తవయిన నీవు; ఈ+పనికిన్= ఈ రథం త్రోలేపనికి; పూనవలయున్= పూనుకొనాలి; దానవ= రాక్షసులవలన వచ్చిన; భయ= భయంచేత; భ్రాంతులము+ఐన= తిరుగుచున్నవారమైన, భ్రమకలవారమైన; మమ్మున్= మమ్మలను; రక్షింపుము= కాపాడుము; మాకున్= శరణాగతులమైన మాకు; ఏడుగడయున్= రక్షకుడవూ; నీవు+అ= నీవే; భవదీయ= నీదైన; ప్రసాదంబునన్= అనుగ్రహంచేత; బ్రదికెదమని= జీవిస్తాము అని; చాఁగిలి= సాష్టాంగముగా నేలపైపడి; మ్రొక్కినన్= నమస్కరింపగా; పరమాదరంబునన్= మిక్కిలి గౌరవంతో; ఎత్తి= లేవనెత్తి; ఆ+పరమేష్ఠి= ఆ బ్రహ్మ; వారలన్= ఆ దేవతలను; కారుణ్యంబునన్= దయతో; కనుంగొని= చూచి.

తాత్పర్యం: (వా రందరూ) బ్రహ్మదేవుడి సమక్షానికి వెళ్ళారు. భక్తితో నమస్కారం చేశారు. 'దేవా! నీలకంఠుడు నీ పట్లనూ, నీవు కారణంగా మాపట్లనూ సంతుష్టుడయ్యాడు. నీ ఆజ్ఞతో మే మీయనకు ఒక రథమూ, తగిన పనిముట్లూ సమకూర్చిపెట్టాము. సారథి ఒకడే దొరకలేదు. అదెట్లా అంటే సారథి అయినవాడు బలంలోకాని, మానసికబలంలోకాని రథికుడికంటె గొప్పవాడు కావాలి. రథం భూమి, గుర్రాలు వేదాలు, రథికుడు రుద్రుడు అయినప్పుడు తగిన సారథి అంత తేలికగా ఎట్లా దొరుకుతాడు? నీవు గుణాధికుడవు. కనుక నీవే సారథివి కావాలి. మేము రాక్షసుల భయంతో భ్రాంతులమైపోయాము. మమ్మలను రక్షించుము. మాకు రక్షకుడవు నీవే. నీ అనుగ్రహంతో బ్రతుకుతాము' అని నమస్కరించేసరికి, మిక్కిలి ఆదరంతో వారిని పైకి లేవదీసి, బ్రహ్మదేవుడు కరుణతో చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఉ. **'మీరు నిజంబ చెప్పితిరి మిక్కిలి నేర్పును లావుగల్గినన్**
సారథి పోరులన్ రథికసత్తముఁ దా గెలిపించు బుద్ధి దో
స్సార విలాస భంగులకు శర్వుఁడు మెచ్చఁగ నాగమాత్మ కో
దార హయంబులన్ నడపెదన్ దనుజుల్ వెఱఁగందు నట్లుగన్.' 289

ప్రతిపదార్థం: మీరు= మీరందరునూ; నిజంబు+అ= సత్యమే; చెప్పితిరి= పలికితిరి; మిక్కిలి= రథికుడికంటె అధికమైన; నేర్పును= చాతుర్యమూ; లావు= బలమూ; కల్గినన్= ఉన్నట్లయితే; సారథి= సూతుడు; తాన్= స్వయంగా; రథికసత్తమున్= రథికులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడిని; పోరులన్= యుద్ధాలలో; గెలిపించున్= విజయం పొందేటట్లు చేస్తాడు; బుద్ధి= తెలివియొక్క; దోస్సార= భుజబలంయొక్క; విలాస భంగులకున్= మెరసే రీతులకు; శర్వుడు= రుద్రుడు; మెచ్చన్= మెచ్చుకొనేటట్లూ; దనుజుల్= రాక్షసులు; వెఱఁగందునట్లుగన్= ఆశ్చర్యపోయేటట్లూ, భయపడేటట్లూ; ఆగమ+ఆత్మక= వేదరూపాలయిన; ఉదార= గొప్పవైన; హయంబులన్= గుఱ్ఱాలను; నడపెదన్= నడుపుతాను.

తాత్పర్యం: మీరు నిజమే చెప్పారు. రథికుడికంటె అధికమైన నేర్పూ, బలమూ తనకుంటేనే సారథి యుద్ధాలలో రథికుడిని గెలిపిస్తాడు. కనుక, నా తెలివినీ, భుజబలాన్నీ రుద్రుడు మెచ్చుకొనేరీతిగ, దానవులు భయపడేటట్లుగ, ఆశ్చర్యపోయేటట్లుగ వేదాశ్వాలను నడుపుతాను.'

వ. **అని పలికి సురగణంబు ముదంబునం బొదలఁ దనచేతి కమండలు వొక్కెడనిడి జడముడి బిగియించి యజిన పరిధానంబు దృఢంబుగా బంధించి ప్రణవంబునం ద్వష్టయొనర్చిన మునికోల వుచ్చికొని నొగ లెక్కె నిట్లు లోకపితామహుని సురలు శంకరునకు సారథ్యంబు సేయించి' రని చెప్పి దుర్యోధనుండు వెండియు నిట్లనియె. 290**

ప్రతిపదార్థం: అని; పలికి= చెప్పి; సురగణంబు= దేవతల సమూహం; ముదంబునన్= సంతోషంతో; పొదలన్= ఒప్పగా; తనచేతి= తన హస్తంలోని; కమండలువు= జలపాత్ర; ఒక్క+ఎడన్= ఒకచోట; ఇడి= ఉంచి; జడముడిన్= తలమీది జడలబంధాన్ని; బిగియించి= గట్టిగాకట్టి; అజిన= జింకతోలు అనే; పరిధానంబు= మొలనున్న వస్త్రం; దృఢంబు+కాన్= గట్టిగా; బంధించి= కట్టి; ప్రణవంబునన్= ఓంకారంతో; త్వష్ట= విశ్వకర్మ; ఒనర్చిన= చేసిన; మునికోల= కమ్చీకర్ర; పుచ్చికొని= తీసికొని; నొగలు= తొట్టిలోనికి; ఎక్కెన్= ఆరోహించాడు; ఇట్లు; సురలు= దేవతలు; లోకపితామహునిన్= లోకాలకు తాత అయిన బ్రహ్మను, బ్రహ్మచేత; శంకరునకున్= శివుడికి; సారథ్యంబు= సూతుడిపని; రథంతోలటం; చేయించిరి= కావించేటట్లు చేశారు; అని; చెప్పి; దుర్యోధనుడు; వెండియున్= మళ్ళీ, ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఇట్లా చెప్పి, దేవతలందరూ సంతోషించేటట్లు తన చేతిలో ఉన్న కమండలువు ఒకచోట పెట్టాడు. తలమీది జడలముడి బిగించాడు. మొలన వలువగా ఉన్న జింకతోలు గట్టిగా కట్టాడు. విశ్వకర్మ ఓంకారంతో రూపొందించిన ములుకోల తీసుకొన్నాడు. తొట్టిలోని కెక్కాడు. ఇట్లా దేవతలు బ్రహ్మదేవుడిచేత శంకరుడి రథం తోలించారు.' అని చెప్పి, దుర్యోధను డింకా ఇట్లా అన్నాడు:

క. **'హరు లమ్మహాత్ము లిరువుర । భరియించుట కోర్వలేక పడుటయు నెత్తెన్**
వెరవున లావున వాగెలు । ధరియించుచుఁ బద్మభవుఁడు ధరణీనాథా! 291

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా!= భూపతీ! శల్యా!; హరులు= గుర్రాలు; ఆ+మహాత్ములు= ఆ మహనీయులను; ఇరువురన్= ఇద్దరినీ; భరియించుటకున్= మోయటానికి; ఓర్వలేక= తాళలేక; పడుటయున్= పడిపోయినందువలన; పద్మభవుఁడు= పద్మంలో పుట్టిన బ్రహ్మ; వెరవునన్= ఉపాయంతోనూ; లావునన్= బలంతోనూ; వాగెలు= పగ్గాలు; ధరియించుచున్= పట్టుకొంటూ; ఎత్తెన్= లేవదీశాడు.

తాత్పర్యం: 'మద్రరాజా! శల్యా! ఆ గుర్రాలు ఆ మహానుభావులనిద్దరినీ మోయలేక పడిపోయాయి. అపుడు బ్రహ్మ శక్తియుక్తులతో గుర్రాల పగ్గాలు పట్టుకొంటూ వాటిని పైకి లేవదీశాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

వ. ఎత్తి యత్తురంగంబులకు వెండియు వీర్యశౌర్యంబులు గలుగ ననుగ్రహించి రథంబు గడపం దత్కౌశలంబు గొనియాడి కామదమనుం 'డా దనుజుల దుర్గంబుల దెసకు నరదంబు పఱపుము నేడు జగంబుల యలజడి మాన్చెద నాచేతి బలువుసూడు' మని పలికిన నప్పరమ సారథి మనోమారుత జవసత్త్వంబులు గలుగు నవ్వేదాశ్వంబులం బఱప నథర్వాంగిరసులు చక్రరక్షకులయి చనుదేర నత్తేరా పురంబుల కడరిన నయ్యాదిమ రథికుండు. 292

ప్రతిపదార్థం: ఎత్తి= లేవదీసి; ఆ+తురంగంబులకున్= ఆ గుర్రాలకు; వెండియున్= ఇంకా; వీర్యశౌర్యంబులు= వీరత్వమూ, శూరత్వమూ; కలుగన్= కలిగేటట్లుగా; అనుగ్రహించి= దయచూపి; రథంబు= తేరు; కడపన్= నడపగా; తద్+కౌశలంబు= అతడినేర్పును; కొనియాడి= ప్రశంసించి; కామదమనుండు= మన్మథుడిని జయించిన పరమేశ్వరుడు; ఆ దనుజుల= ఆ దానవులయొక్క; దుర్గంబుల= పురాలయొక్క; దెసకున్= దిక్కునకు; అరదంబు= తేరు; పఱపుము= త్రోలుము; నేఁడు= ఈ దినం; జగంబులు= లోకాలయొక్క; అలజడి= ఆపదను; మాన్చెదన్= పోగొడతాను; నాచేతి= నా హస్తంయొక్క; బలువు= బలం; చూడుము+అని; పలికినన్= పలుకగా; ఆ+పరమసారథి= ఆ గొప్పసూతుడు; మనః= మనస్సుయొక్క; మారుత= వాయువుయొక్క; (వరుసగా) జవ= వేగమూ; సత్త్వంబులు= బలమూ; కలుగు= ఉండిన; ఆ+వేద= ఆ వేదాలనే; అశ్వంబులన్= గుర్రాలను; పఱపన్= త్రోలగా; అథర్వ+అంగిరసులు= అథర్వుడు, అంగిరసుడు అనే మునులు; చక్రరక్షకులయి= రెండు చక్రాలకూ రక్షణ చేసేవారై; చనుదేరన్= రాగా; ఆ+తేరు= ఆ రథం; ఆ పురంబులకున్= ఆ త్రిపురాలవైపునకు; అడరినన్= త్వరపడగా; ఆ+ఆదిమ రథికుండు= ఆ ప్రథమ రథికుడైన పరమేశ్వరుడు.

తాత్పర్యం: అట్లా లేవనెత్తి, ఆ గుర్రాలకు ఇంకా వీరత్వమూ, శౌర్యమూ కలిగేటట్లు దయ చూపించాడు. రథం నడిపించాడు. అపుడు కామాంతకుడైన హరుడు బ్రహ్మయొక్కనేర్పును ప్రశంసించాడు. 'ఆ రాక్షసుల పట్టణాలవైపు రథం తోలుము. ఈవేళ లోకాల ఆపద, బాధ తొలగిస్తాను. నాచేతి బలం చూడుము' అన్నాడు. ఆ మహాసారథి బ్రహ్మదేవుడు మనోవేగమూ, మారుతబలమూ కల ఆ వేదాలనే గుర్రాలను త్రోలాడు. అథర్వుడూ, అంగిరసుడూ అనే మునులు చక్రరక్షకులుగా వచ్చారు. అట్లా ఆ రథం త్రిపురాలమీదికి వెళ్ళేసరికి ఆ ప్రథమరథికుడు హరుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: ఉస్మా. వావి. ప్రతులు అథర్వకు బదులు అథర్వ అనటం ముద్రాప్రామాదికం.

రుద్రుఁడు త్రిపురంబుల సంహరించి సురల సంతోషపఱుచుట (సం. 8-24-117)

సీ. కోప సందీప్తుఁడై చాపంబు సజ్యంబు । గావించి మౌర్వి మార్గణముఁ గూర్చి
పాశుపతాస్త్ర సంబద్ధంబుగాఁ జేసి । పురములు మూఁటిని బుద్ధినిలుప
నవి యొక్కచోటికి నప్పుడ కూడిన । మునులును సురలును ముదముఁ బొంది
గెలుగెలుమంచు నగ్గింప నయ్యుగ్రుండు । దెగ వాపి యేసిన దితిజయుతము

ఆ. గాఁ బురత్రయంబు కాలి నీఱై పశ్చి । మాబ్ధిఁ దొరఁగ నమ్మహాగ్ని లోక
ములు దహింపఁజొచ్చెఁ బురహరుఁ డది మాన్చె । సంతసిల్లె సకల జంతువులును. 293

ప్రతిపదార్థం: కోప= అలుకచేత; సందీప్తుఁడు+ఐ= మిక్కిలి వెలిగినవాడై; చాపంబు= ధనుస్సు; సజ్యంబు+కావించి= ఎక్కుపెట్టి; మౌర్విన్= అల్లెత్రాటిపై; మార్గణమున్= అమ్మును; కూర్చి= సంధించి; పాశుపత+అస్త్ర= పాశుపతమనే అస్త్రంతో; సంబద్ధంబు= కూడినది; కాన్+చేసి= అయ్యేటట్లు కావించి; పురములు= నగరాలు; మూఁటిని= మూడింటిని; బుద్ధిన్= మతిలో; నిలుపన్= ఉంచగా, స్మరించగా; అవి= ఆ త్రిపురాలు; ఒక్కచోటికిన్= ఒక్క ప్రదేశానికి; అప్పుడు+అ= ఆ సమయంలోనే; కూడినన్= చేరగా; మునులును= ఋషులూ; సురలును= దేవతలూ, ముదమున్+పొంది= సంతోషం చెంది; గెలు= జయించు; గెలుము= జయించుము; అంచున్= అని పలుకుతూ; అగ్గింపన్= ప్రశంసించగా; ఆ+ఉగ్రుండు= ఆ రుద్రుడు; తెగ= ఎక్కుపెట్టిన అల్లెత్రాడు; వాపి= తొలగించి లాగి; ఏసినన్= ప్రయోగించగా; దితిజయుతముగాన్= దైత్యులతోసహా; పురత్రయంబు= త్రిపురాలు; కాలి= తగులబడి; నీఱు+ఐ= భస్మమై; పశ్చిమ+అబ్ధిన్= పడమటి సముద్రంలో; తొరఁగన్= పడగా; ఆ+మహా+అగ్ని= ఆ గొప్ప నిప్పు; లోకములు= లోకాలను; దహింపన్= తగులబెట్టడానికి; చొచ్చెన్= ప్రారంభించింది; పురహరుఁడు= త్రిపురాలను హరించిన హరుడు - శివుడు; అది= ఆ అగ్నిని; మాన్చెన్= ఆర్పినాడు; సకల జంతువులును= సమస్త ప్రాణులూ; సంతసిల్లెన్= సంతోషించాయి.

తాత్పర్యం: (శివుడు) కోపంతో వెలిగిపోతూ, ధనుస్సు ఎక్కుపెట్టాడు. అల్లెత్రాటికి అమ్ము సంధించాడు. దానికి పాశుపతాస్త్రం జోడించాడు. మనస్సులో త్రిపురాలను తలచుకొన్నాడు. వెంటనే అవి ఒకచోటికి చేరాయి. ఋషులూ, దేవతలూ జయజయ! అంటూ ప్రశంసించారు. అప్పుడు రుద్రుడు నారిలాగి, ప్రయోగించాడు. దానితో దానవులతో సహా త్రిపురాలు తగులబడి బూడిద అయిపోయి, పడమటి సముద్రంలో పడ్డాయి. ఆ మహాగ్ని లోకాలను దహింపసాగింది. త్రిపురహరుడు హరుడు దానిని ఆర్పివేశాడు. సమస్త ప్రాణులూ సంతోషించాయి.

వ. అప్పు డనిమిష మునిజనంబులు గృతకృత్యులయి భూతనాథుం బ్రణుతించి యతం డనుమతిసేయ నంబుజాసనుండు లోనుగా నందఱు నిజస్థానంబులకుం జని రివ్విధంబున లోకహితార్థంబుగా నప్పరమేష్ఠి శివునకు సారథ్యం బనుష్ఠించె నీవు నట్ల పోలెఁ గౌరవ రక్షణార్థంబుగా రాధేయు రథంబు గడపు మిక్కర్ణునకు నక్కిరీటికిఁ గృష్ణునకున్ బలశౌర్యంబుల నెక్కుడయినవాఁడవు మదీయ జీవితంబును రాజ్యంబును భవదధీనంబులు వానిం గలిగింపను జయంబును సుఖంబును గావింపను నీవ యొడయండ విక్కార్యం బాచరించి నన్ను రక్షింపు' మని ప్రార్థించి నీ పుత్రుండు మద్రపతికి మఱియు నిట్లనియె. 294

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; అనిమిషమునిజనంబులు= దేవతలూ, మునులూ, లేదా దేవమునులు, కృత= చేయబడిన; కృత్యులు= (తమ) పనికలవారు; అయి= ఐ; భూత= సమస్తప్రాణులకూ; నాథున్= స్వామిని; ప్రణుతించి= మిక్కిలి స్తుతించి; అతండు= శివుడు; అనుమతి+చేయన్= అనుజ్ఞ ఈయగా, అంబుజాసనుండు= పద్మం ఆసనంగా గల బ్రహ్మదేవుడు; లోనుగాన్= మొదలుగా; అందఱున్= ఎల్లరూ; నిజస్థానంబులకున్= తమ ప్రదేశాలకు, తమ నివాసాలకు; చనిరి= వెళ్ళారు; ఈ+విధంబునన్= ఈ ప్రకారంగా; లోక= లోకాలయొక్క; హిత+అర్థంబుగాన్= మేలుకోసమై; ఆ+పరమేష్ఠి= ఆ బ్రహ్మదేవుడు; శివునకున్= శివుడికి; సారథ్యంబు= సూతుడిపని; అనుష్ఠించెన్= చేశాడు; నీవున్= నీవుకూడా; అట్లు+అ+పోలెన్= ఆ విధముగానే; కౌరవరక్షణ+అర్థంబుగాన్= కౌరవులను కాపాడేనిమిత్తంగా; రాధేయురథంబు= కర్ణుడితేరును; కడపుము= నడుపుము; ఈ+కర్ణునకున్= ఈ అంగరాజుకీ; ఈ+కిరీటికిన్= ఈ అర్జునుడికీ; కృష్ణునకున్= కృష్ణుడికీ; బలశౌర్యంబులన్= బలంలోనూ, శూరత్వంలోనూ; ఎక్కుడు+అయినవాఁడవు= అధికుడవైనవాడవు; మదీయ= నాదైన; జీవితంబును= ప్రాణమూ; రాజ్యంబును= రాజ్యమూ; భవత్= నీయొక్క; అధీనంబులు= వశంలోనివి; వానిన్= ప్రాణాన్నీ, రాజ్యాన్నీ; కలిగింపను= కలుగజేయటానికీ; జయంబును= గెలుపునూ; సుఖంబును= సౌఖ్యాన్నీ; కావింపను= కలిగించటానికీ; నీవు+అ= నీవే; ఒడయండవు= భర్తవు,

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రభువవు; ఈ+కార్యంబు= ఈ పని; ఆచరించి= చేసి; నన్నున్= నిన్నాశ్రయించిన నన్ను; రక్షింపుము+ అని= కాపాడుమని; ప్రార్థించి= వేడికొని; నీ పుత్రుండు= నీ కుమారుడు; మద్రపతికిన్= మద్రరాజుతో; మఱియున్+ఇట్లు+ అనియెన్= ఇంకా ఇట్లు చెప్పాడు:

తాత్పర్యం: అపుడు దేవతలూ, మునులూ కావాలనుకొన్న పని అయిపోయింది కనుక, భూతపతి ఉమాపతిని బాగా స్తుతించారు. ఆయన అనుజ్ఞ ఇచ్చినందున బ్రహ్మాదులందరూ తమ తమ నివాసాలకు వెళ్ళారు. ఇట్లా బ్రహ్మ అంతటివాడు లోకం మేలుకోసం శివుడి రథం నడిపాడు. కనుక నీవు కూడా కౌరవరక్షణకొరకు కర్ణుడి రథం నడిపించుము. నీవే కర్ణుడికంటె, ఆ అర్జునుడికంటె, కృష్ణుడికంటె బలంలోనూ, శౌర్యంలోనూ గొప్పవాడవు. నా ప్రాణమూ, రాజ్యమూ నీ అధీనంలో ఉన్నాయి. నాకు ప్రాణం పోయాలన్నా, రాజ్యమివ్వాలన్నా, నన్ను గెలిపించాలన్నా, సుఖపెట్టాలన్నా - నీవే అధికారివి కాబట్టి, ఈ పని చేసిపెట్టి నన్ను రక్షించుము' అని నీ కుమారుడు దుర్యోధనుడు ప్రార్థించి, శల్యుడితో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు:

సీ. 'ఇది యొక్క యితిహాస మే నొద్దనుండ ధ । ర్మ ప్రవీణుండగు బ్రాహ్మణుండు
ధృతరాష్ట్ర వసుమతీపతికిఁ జెప్పిన యది । వినుము భార్గవ వంశమునఁ బ్రసిద్ధుఁ
డగు జమదగ్నికి నత్యంతనిర్మల । మతి రాముఁ డుదయించె నతనిచేయు
తపమున హరుఁడు ప్రత్యక్షమై నిలిచిన । నతఁడు దివ్యాస్త్రంబు లడుగుటయును

ఆ. నమ్మహాత్ముఁ డశుచు లైనవారల నవి । నిర్దహించుఁగాన నీవు పరమ
శుచివిగమ్ము నీకుఁ జొప్పడు నఖిల మ । హాస్త్ర వీర్య' మనియె నాదరమున. 295

ప్రతిపదార్థం: ఇది= ఈ చెప్పబోయేది; ఒక్క= ఒక; ఇతిహాసము= మునుపు జరిగినకథ; ఏను= నేను; ఒద్దన్= సమీపంలో; ఉండన్= ఉండగా; ధర్మప్రవీణుండు= ధర్మమునందు నిపుణుడు; అగు= అయిన; బ్రాహ్మణుండు= ఒక విప్రుడు; ధృతరాష్ట్ర వసుమతీపతికిన్= ధృతరాష్ట్ర భూపతికి; చెప్పిన+అది= చెప్పినది; వినుము; భార్గవవంశమునన్= భృగువంశంలో; ప్రసిద్ధుఁడు= పేరుకెక్కినవాడు; అగు= అయిన; జమదగ్నికిన్= జమదగ్ని అనే మునికి; అత్యంత= మిక్కిలి; నిర్మలమతి= స్వచ్ఛమైన బుద్ధిగల; రాముఁడు= పరశురాముడు; ఉదయించెన్= జన్మించాడు; అతనిచేయు= అతడుచేసే; తపమునన్= తపస్సువలన; హరుఁడు= శివుడు; ప్రత్యక్షమై= సాక్షాత్కరించి; నిలిచినన్= నిలబడితే; అతఁడు= పరశురాముడు; దివ్యాస్త్రంబులు= దివ్యములైన మంత్రప్రయుక్తాలయిన ఆయుధాలు; అడుగుటయునున్= ఇమ్మని కోరగా; ఆ+మహాత్ముఁడు= ఆ ఉదారస్వభావం గల శివుడు; ఆదరమునన్= వాత్సల్యంతో; అశుచులైన వారలను= శుచిగా ఉండనివారిని; అవి= ఆ దివ్యాస్త్రాలు; నిర్దహించున్= పూర్తిగా తగలబెడతాయి; కాన= కనుక; నీవు; పరమశుచివి+కమ్ము= మిక్కిలి పరిశుద్ధుడవు కమ్ము; నీకున్= శుచివైన నీకు; అఖిల= సమస్తమైన; మహా+అస్త్ర= గొప్ప అస్త్రములయొక్క; వీర్యము= శక్తి; చొప్పడున్= లభిస్తుంది; అనియెన్= అనిచెప్పాడు.

తాత్పర్యం: 'ఇది మునుపు జరిగిన ఒక వృత్తాంతం. ధర్మనిపుణుడైన బ్రాహ్మణుడొకడు నేను ధృతరాష్ట్ర మహారాజు దగ్గర ఉన్న సమయంలో ఆయనతో చెప్పాడు. అది వినుము. భృగువంశంలో ప్రసిద్ధుడు జమదగ్ని. ఆయనకు జన్మించాడు అత్యంత నిర్మల బుద్ధిశాలి పరశురాముడు. ఆయన తపస్సు చేశాడు. శివుడు ప్రత్యక్షమయ్యాడు. పరశురాముడు దివ్యాస్త్రాలు కావాలన్నాడు. అపుడు ఉదారస్వభావం కల శివుడు వాత్సల్యంతో ఆయనతో 'అవి శుచులు కాని వారిని తగులబెట్టుతాయి. కనుక నీవు పరమ పరిశుద్ధుడవు కమ్ము, నీకు ఆ మహాస్త్రాలన్నింటి శక్తి వస్తుంది' అని చెప్పాడు.

వ. అనిన విని జామదగ్న్యుండు వినతుండై 'నాకెప్పుడు పాత్రత్వంబు గలిగె నప్పడ నీవుతలంచి దయసేతువు గాక నీకు శుశ్రూష సేయుచుండునట్లుగాఁ బ్రసాదింపవలయు' నని విన్నవించిన విని కరుణాయత్తచిత్తుండగు భవుం డవ్వరం బిచ్చిన నమ్మహాత్ముండు నియమ నిష్ఠాపరుండై పూజోపహార ప్రముఖ విధానంబుల నద్దేవు నారాధించు చుండ ననేక సంవత్సరంబులు సన నొక్కనాఁడు పరమేశ్వరుండు ప్రసాదలసితాననుండై గౌరీదేవికి నతనిం జూపుచు. 296

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని చెప్పగా; విని= విని; జామదగ్న్యుండు= జమదగ్ని పుత్రుడైన పరశురాముడు; వినతుండు+ఐ= నమస్కరించినవాడై; నాకున్= నిన్ను మెప్పించిననాకు; ఎప్పుడు= ఏ సమయానికి; పాత్రత్వంబు= అర్హత; కలిగెన్= కలుగుతుందో; అప్పుడు= ఆ సమయంలోనే; నీవు; తలంచి= సంకల్పించి; దయ+చేతువుగాక= ఇత్తువుగాక; నీకున్= ఈయటానికి అంగీకరించిన నీకు; శుశ్రూష= సేవ; చేయుచున్= చేస్తూ; ఉండునట్లుగాన్= ఉండేటట్లుగా; ప్రసాదింపుము= అనుగ్రహించుము; అని; విన్నవించినన్= విజ్ఞప్తిచేయగా; విని= ఆలకించి; కరుణా= జాలికి; ఆయత్త= వశమైన; చిత్తుండు= మనస్సుకలవాడు; అగు= అయిన; భవుండు= శివుడు; ఆ+వరంబు= ఆ వరం; ఇచ్చినన్= ఇవ్వగా; ఆ+మహాత్ముండు= ఆ ఘనత వహించిన పరశురాముడు; నియమనిష్ఠాపరుండు+ఐ= తపః సంతోష స్వాధ్యాయ ఈశ్వర ప్రణిధాన రూప నియమమందు స్థిరమైన ఆసక్తి కలవాడై; పూజా+ఉపహార= అర్చనచేయటం, నైవేద్యం పెట్టటం; ప్రముఖ= మొదలయిన; విధానంబులన్= పద్ధతులతో; ఆ+దేవున్= ఆ పరమేశ్వరుడిని; ఆరాధించుచుండన్= సేవిస్తుండగా; అనేక= బహు; వత్సరంబులు= సంవత్సరాలు; చనన్= గడవగా; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; పరమ+ఈశ్వరుండు= మిక్కిలి గొప్ప ప్రభువైన శివుడు; ప్రసాద= సంతోషంచేత, దయచేత; లసిత= ప్రకాశిస్తున్న; ఆననుండై= ముఖం కలవాడై; గౌరీదేవికిన్+ఆతనిన్= గౌరీదేవికి పరశురాముడిని; చూపుచున్= చూపిస్తూ.

తాత్పర్యం: అట్లా చెప్పేసరికి, వినిన పరశురాముడు పరమేశ్వరుడికి ప్రణామంచేశాడు. 'నా కెప్పుడు అర్హత కలిగితే అపుడే నీవు సంకల్పించి ఇద్దువుగాని. అంతవరకూ నీ సేవచేస్తూ ఉండేటట్లు అనుగ్రహించుము' అని విజ్ఞప్తి చేశాడు. శివుడు మనస్సులో కరుణ కలిగి, ఆయన దాని కంగీకరించాడు. పరశురాముడు నియమనిష్ఠలతో అర్చన నైవేద్య సమర్పణ ప్రకారాలతో ఆ మహాదేవుడిని ఆరాధిస్తుండగా, చాలా సంవత్సరాలు గడచిపోయాయి. ఒకనాడు సంతోషానుగ్రహాలతో ముఖం కళకళలాడుతుండగా పరమేశ్వరుడు గౌరీదేవికి అతడిని చూపిస్తూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: దయసేతువు - దయసేయుదువు అని ఉండాలి. తిక్కన 'చేతువు' అని ప్రయోగించి ఉండడు. ఎక్కడో పొరపాటు జరిగి ఉండాలి. ఛందోనిర్బంధం లేదు కదా. గద్యమే కదా!

క. 'రాముఁడు విమలవ్రత చ । ర్యామహితుఁడు నాకు భక్తుఁ' డని పలుమాఱుం
దా ముద్దు సేసి మృదువచ । నామృత సంసిక్తుఁ జేయు నా సమయమునన్.' 297

ప్రతిపదార్థం: రాముఁడు= భార్గవరాముడు; విమల= స్వచ్ఛమైన; వ్రతచర్యా= వ్రతాన్ని ఆచరించటంచేత; మహితుఁడు= గొప్పవాడు; నాకున్= నాపై; భక్తుఁడు= భక్తి కలవాడు; అని; పలుమాఱున్+తాన్= అనేక పర్యాయాలు తాను; ముద్దుచేసి= వాత్సల్యం చూపిస్తూ; మృదు= సుకుమారమైన; వచన+అమృత= మాటలనే అమృతంచేత; సంసిక్తున్= బాగా తడిసిన వానినిగా; చేయు= చేసే; ఆ సమయమునన్= ఆవేళలోనే.

తాత్పర్యం: 'రాముడు నిష్కళంకంగా వ్రతాన్ని ఆచరిస్తాడు. అందువలన గొప్పవాడు. నా భక్తుడు' అని చాలాసార్లు వాత్సల్యం చూపిస్తూ పలుకులనే అమృతంతో అతడిని పూర్తిగా తడిపివేస్తున్న ఆ సమయంలోనే.

వ. బలవంతులగు దనుజులచేత బాధితులయి బృందారకు లయ్యిందుధరు పాలికి భయ సంభ్రమములతో నరుగుదెంచి తమ యలజడి యెఱిఁగించిన. 298

ప్రతిపదార్థం: బలవంతులగు= బలంకలవారైన; దనుజులచేతన్= రాక్షసులచేత; బాధితులు+అయి= పీడింపబడినవారై; బృందారకులు= దేవతలు; ఆ+ఇందుధరు= ఆ చంద్రుడిని ధరించే శివుడియొక్క; పాలికిన్= వద్దకు; భయ సంభ్రమములతోన్= జడుపుతోనూ, తొట్రుపాటుతోనూ; అరుగుదెంచి= వచ్చి; తమ= తమయొక్క; అలజడి= కలత; ఎఱింగించిన(న్)= తెలియజేయగా.

తాత్పర్యం: బలవంతులైన రాక్షసులు బాధలు పెట్టుతుంటే, దేవతలు ఆ శివుడి దగ్గరకు భయంతోనూ, త్రొటుపాటుతోనూ వచ్చి, తమకు కలిగిన కలత గురించి తెలియజేశారు. అందువలన. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. జామదగ్న్యుఁ జూచి చయ్యనఁ జని దాన । వుల వధించి దేవతలకుఁ బ్రీతి
యాచరింపు మనియె హరుఁడు దానికి మది । ముదముఁ బొంది కేలుమొగిచి యతఁడు. 299

ప్రతిపదార్థం: హరుఁడు= శివుడు; జామదగ్న్యున్= జమదగ్ని పుత్రుడైన రాముడిని; చూచి; చయ్యనన్= వేగంగా; చని= వెళ్ళి; దానవులన్= రాక్షసులను; వధించి= సంహరించి; దేవతలకున్= అమరులకు; ప్రీతి= సంతోషం; ఆచరింపుము= చేయుము; అనియెన్= అన్నాడు; దానికిన్= ఆ మాటకు; అతఁడు= భార్గవరాముడు; మదిన్= మనస్సులో; ముదమున్= సంతోషమును; పొంది= పొందినవాడై; కేలు= చేతులు; మొగిచి= మోడ్చి, నమస్కరించి.

తాత్పర్యం: హరుడు భార్గవరాముడిని చూచి 'వెంటనే వెళ్ళి రాక్షసులను సంహరించి, దేవతలకు సంతోషం కలిగించుము' అన్నాడు. రాముడు ఆ మాటకు మనస్సులో సంతోషించాడు. ఆయనకు నమస్కరించి.

క. 'అకృతాస్త్రుఁడ నగు నాకుం । బ్రకటభుజాబలులు నస్త్రపారీణులునై
సకల సురనికర సంబా । ధకులగు దానవుల గెలువఁదరమే?' యనుడున్. 300

ప్రతిపదార్థం: అకృత+అస్త్రుఁడన్+అగు= అభ్యసించని అస్త్రాలు కలవాడను; అగు= ఐన; నాకున్= నాకు; ప్రకట= ప్రచురమైన, ప్రసిద్ధమైన; భుజాబలులున్= బాహువులయొక్క బలంకలవారూ; అస్త్రపారీణులును+ఐ= మంత్రప్రయుక్తములయిన ఆయుధాల (ప్రయోగం)లో నిపుణులూ అయి; సకల= సమస్తమైన; సుర= దేవతలయొక్క; నికర= సమూహానికీ; సంబాధకులగు= మిక్కిలి బాధించేవారైన; దానవులన్= రాక్షసులను; గెలువన్+తరమే?= జయించటానికి శక్యమా?; అనుడున్= అని పలుకగా.

తాత్పర్యం: 'నే నే అస్త్రాలనూ అభ్యసించలేదు. దానవులా - సకలదేవతలనూ బాగా బాధించగలిగినంత భుజబలమూ, అస్త్రప్రావీణ్యమూ ఉన్నవారు. వారిని గెలవటం నాకు శక్యమౌతుందా?' అనేసరికి.

తే. అంబికానాథుఁ డిట్లను నతనితోడఁ । 'దలఁపు నీదెస నిలిపెద దానఁజేసి
పగఱ నిర్జింపనగుఁ బదంపడి మనోర । థంబు సిద్ధించు నరుగుము దడయ కనఘ!' 301

ప్రతిపదార్థం: అంబికానాథుఁడు= పార్వతీపతి; అతనితోడన్= భార్గవరాముడితో; ఇట్లు; అనున్= పలికాడు; తలఁపు= ఆలోచన; నీ దెసన్= నీ దిక్కున, నీవైపు; నిలిపెదన్= ఉంచుతాను; దానన్+చేసి= దానిచేత; పగఱన్= శత్రువులను; నిర్జింపన్= గెలవటానికి; అగున్= శక్యమవుతుంది; పదంపడి= తరువాత; మనోరథంబు= కోరిక; సిద్ధించున్= నెరవేరుతుంది; అనఘ!= పాపరహితుడా!; తడయక= ఆలస్యం చేయక; అరుగుము= వెళ్ళు.

తాత్పర్యం: పార్వతీపతి రాముడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'నా ఆలోచన నీవైపే ఉంచుతాను. దానివలన శత్రువులను గెలవటం శక్యమవుతుంది. తరువాత కోరిక నెరవేరుతుంది. కనుక, పాపరహితుడా! ఆలస్యం చేయకుండా వెళ్ళుము'.

విశేషం: శివుడు అస్త్ర సంపన్నుల మీదికి యుద్ధానికి వెళ్ళుమన్నపుడే పరశురాముడి కార్యసిద్ధి అయింది. అతడు శివుని అనుగ్రహానికి పాత్రుడయ్యాడు. సందేహం అనవసరం. అయినా వచ్చింది కనుక, 'అనఘ!= పాపరహితుడా!' అనిన సంబోధనతోనే తీర్చివేశాడు శివుడు. విష్ణుచిత్తీయంలో పాండ్యుని సభకు వెళ్ళి విష్ణు పారమ్యం స్థాపించుమన్న విష్ణువుకు విష్ణుచిత్తుడు తన అశక్తత వెల్లడించటం కూడా ఇట్టిదే.

చ. అనవుడు నట్లకాకయని యా జమదగ్నిసుతుండు ధీరతం
జని సముదగ్రులైన సురశత్రులఁ దీవ్రతరాయుధోత్కరం
బున వధియించి వారి బలుపోటుల నొచ్చినమేనితోడ వ
చ్చినఁ బురవైరి నిర్వ్రణునిఁ జేసెఁ గరంబున నంటి యాతనిన్. 302

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని పలుకగా; అట్లకాక= అట్లే అగుగాక; అని; ఆ జమదగ్నిసుతుండు= ఆ జమదగ్ని కుమారుడైన పరశురాముడు; ధీరతన్+చని= ధైర్యంతో వెళ్ళి; సముదగ్రులు+ఐన= భయంకరులైన; సురశత్రులన్= దేవతల శత్రువులయిన రాక్షసులను; తీవ్రతర= వారి ఆయుధాలకంటె తీవ్రమయిన; ఆయుధ= ఆయుధాలయొక్క; ఉత్కరంబునన్= సముదాయంతో; వధియించి= సంహరించి; వారి= ఆ దానవులయొక్క; బలు= బలమైన, పెద్దవైన; పోటులన్= ఆయుధాలతో పొడిచిన గాయాలతో; నొచ్చిన= బాధపడిన; మేనితోడన్= శరీరంతో; వచ్చినన్= రాగా; పురవైరి= త్రిపురశత్రువు - రుద్రుడు; కరంబునన్= తన చేతితో; అంటి= తాకి; ఆతనిన్= భార్గవరాముడిని; నిర్వ్రణునిన్= గాయాలు లేనివాడినిగా; చేసెన్= కావించాడు.

తాత్పర్యం: అని శివుడు చెప్పేసరికి భార్గవరాముడు 'అట్లాగే కాని' మ్మని ధైర్యంతో వెళ్ళాడు. రాక్షసులు భయంకరులు. వారివి తీవ్రమయిన ఆయుధాలు. అయినా వాటికంటె తీవ్రమైన ఆయుధాలతో వారిని సంహరించి వచ్చాడు. వారి ఆయుధాల పోటులతో అతడి శరీరమంతా గాయాలై ఉన్నది. అతడిని తన చేతితో స్పృశించి పురాంతకుడు అతడి ఒడలిమీద గాయం లేకుండా చేశాడు.

వ. ఇవ్విధంబునం బ్రదీప్త శరీరున్ గావించి భర్గుం డాభార్గవు పయిం బ్రీతిశీతలంబగు నాలోకం బొలయ నాతని కిట్లనియె. 303

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ ప్రకారంగా; ప్రదీప్త= మిక్కిలి వెలుగుతున్న; శరీరున్= శరీరంకలవాడినిగా; కావించి= చేసి; భర్గుండు= శివుడు; ఆ భార్గవుపయిన్= ఆ భార్గవరాముడిపై; ప్రీతి= ప్రేమచేత; శీతలంబు+అగు= చల్లనిదైన; ఆలోకంబు= చూపు; ఒలయన్= ఒప్పగా; అతనికిన్+ఇట్లు+అనియెన్= భార్గవరాముడితో ఇట్లు అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా మిక్కిలి ప్రకాశిస్తున్న స్థితిలో అతడి శరీరం ఉండేటట్లు రుద్రుడు ఆ రాముడిని ప్రేమతో చల్లగా చూస్తూ, ఇట్లా అన్నాడు:

క. **'అనివర్తనమతిఁ గవయఁగ । నని నీదగు తనువు సునిశితాయుధములు దాఁ**
కిన నొవ్వదు శత్రులు వ న్నిన నుడుపుము గర్వ మడఁచి నిర్మల చరితా! 304

ప్రతిపదార్థం: నిర్మల చరితా!= స్వచ్ఛమైన చరిత్రకలవాడా!; అనివర్తన= తిరుగులేని; మతిన్= బుద్ధితో; కవయఁగన్= మార్కొనగా; అనిన్= యుద్ధంలో; నీదు+అగు= నీదైన; తనువు= శరీరం; సునిశిత= మిక్కిలి పదునైన; ఆయుధములు= ఆయుధాలు; తాఁకినన్= తగిలినప్పటికీ; నొవ్వదు= నొప్పిచెందదు; శత్రులు= పగవారు; పన్నినన్= తలపడితే; అడఁచి= కొట్టి; గర్వము= పొగరు; ఉడుపుము= పోగొట్టుము.

తాత్పర్యం: వెనుకకు తిరిగిరాని బుద్ధితో, శత్రువులను నీవు ఢీకొంటే. యుద్ధంలో నీ శరీరానికి మిక్కిలి పదునైన ఆయుధాలు తగిలినా బాధ కలుగదు. స్వచ్ఛమైన చరిత్ర కలవాడా! శత్రువులే నీపై తలపడితే కొట్టి వారి గర్వం అణగగొట్టుము.

వ. **కావున వరప్రతిగ్రహంబున కిదియ సమయంబు. 305**

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కనుక; వర= వరంయొక్క; ప్రతిగ్రహంబునకున్= స్వీకరణానికి, వరం తీసికొనటానికి; ఇది+అ= ఇదే; సమయంబు= తగిన సమయం.

తాత్పర్యం: కనుక వరం తీసికొనటానికి ఇదే తగిన సమయం.

క. **కొను' మని దివ్యంబగు న । స్త్రనికాయము శస్త్రచయము దద్దయు దయ ని**
చ్చిన నవి యాతఁడు సాష్టాం । గనమస్కారంబు సేసి కైకొనియె నృపా! 306

ప్రతిపదార్థం: నృపా= శల్యరాజా!; కొనుము+అని= తీసుకొమ్ము అని పలికి; దివ్యంబగు= దివిలో పుట్టిన లేదా గొప్పదైన; అస్త్రనికాయము= మంత్రప్రయుక్తమైన ఆయుధ సముదాయమూ; శస్త్ర చయము= శరీరబలంతో ప్రయోగించే ఆయుధ సముదాయమూ; తద్దయున్= మిక్కిలి; దయన్= కృపతో; ఇచ్చినన్= ఈయగా; అవి= వాటిని; ఆతఁడు= భార్గవరాముడు; సాష్టాంగ నమస్కారంబు+చేసి= ఎనిమిది అంగాలూ నేలకు తగిలే రీతిగా ప్రణామం కావించి; కైకొనియెన్= తీసికొన్నాడు.

తాత్పర్యం: తీసికొమ్ము' అని దివ్యమైన అస్త్ర సముదాయమూ, ఆయుధ సముదాయమూ మిక్కిలి దయతో ఇవ్వగా, పరశురాముడు సాష్టాంగ నమస్కారం చేసి వాటిని తీసికొన్నాడు.

వ. **తదనంతరంబ లోకగురుండగు నా హరునిచేత ననుజ్ఞాతుండై యతండు నిజస్థానంబునకుం జనియె నయ్యితిహాసప్రకారం బిట్టిది యివ్విధంబున వివిధ దుష్కరసత్కర్మానుష్ఠానఫలంబులై వచ్చిన సర్వదివ్యాస్త్రంబులు నా రాముండు రాధేయునకుఁ బ్రీతచేతస్కుండై యొసంగె నట్టి మహాత్ములు హీనకుల జాతుల నాదరింతురే? యప్పుణ్యపురుషుండు గయికొనుటఁ గర్ణుం డుత్కృష్ట యోనిజాతుండని తలంచెద వదన వక్షోబాహు ప్రముఖాంగంబులు సూడ దేవకుమారుండుంబోలె నున్నవాఁడు ప్రకృతి కాంత కాంచన**

కుండలవజ్ర కవచంబులతోడ నాదిత్యసన్నిభుండగు కొడుకుం గాంచునే? సింగంబులేడి కెట్లు వుట్టు? నితనికి సూత సంవర్ధితుండైన కీడుదొడరె నింతియ కానోపు రుద్రశిష్యత్వంబున విశ్రుతుండగు భార్గవరామునకుఁ బ్రియశిష్యుండగు నంగరాజు ననంగ దమనుం బరిగ్రహించిన విరించి భంగిఁ బరిగ్రహించి నీవు సారథ్యం బాచరింపు మఖిల గుణంబులను సారథి రథికున కధికుండు గావలయునను నీతి కలదు నీవు ప్రసన్నుండవగుటం జేసి నాకోర్కె సిద్ధించె ననుటయు. 307

ప్రతిపదార్థం: తద్+అనంతరంబు+అ= ఆ శస్త్రాస్త్ర గ్రహణం చేసిన తరువాత; లోక= లోకాలకూ; గురుండగు= గురువైన; ఆ హరునిచేతన్= ఆ రుద్రుడిచేత; అనుజ్ఞాతుండై= అనుమతింపబడినవాడై; అతండు= భార్గవరాముడు; నిజ= తనయొక్క; స్థానంబునకున్= నివాసస్థానానికి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; అయ్యితిహాస= ఆ పూర్వం జరిగిన వృత్తాంతం యొక్క; ప్రకారంబు= విధం; ఇట్టిది= ఇటువంటిది; ఈ+విధంబునన్; వివిధ= పలురకాలయిన; దుష్కర్మ= చేయకష్టమైన; సత్కర్మ= మంచి కర్మలయొక్క; అనుష్ఠాన= ఆచరణంయొక్క; ఫలంబులై= ఫలాలై; వచ్చిన= లభించిన; సర్వ= సమస్తమైన; దివ్య+అస్త్రంబులున్= దివ్యములైన అస్త్రాలూ; ఆ రాముండు= ఆ భార్గవరాముడు; రాధేయునకున్= కర్ణునకు; ప్రీతచేతస్కుండై= సంతోషించిన మనస్సుకలవాడై; ఒసంగెన్= ఇచ్చాడు; అట్టి= అటువంటి; మహాత్ములు= ఘనతవహించినవారు; హీనకుల= తక్కువకులంలో; జాతులన్= పుట్టినవారిని; ఆదరింతురే?= మన్నిస్తారా?; ఆ+పుణ్య పురుషుండు= ఆ పవిత్రుడైన పురుషుడు; కయికొనుటన్= స్వీకరించటంచేత; కర్ణుండు= అంగరాజు; ఉత్కృష్ట= గొప్పదైన; యోని= జాతిలో; జాతుండు= పుట్టినవాడు; అని; తలంచెదన్= భావిస్తాను; వదన= ముఖం; వక్షః= వక్షఃస్థలం; బాహు= చేతులు; ప్రముఖ= మొదలయిన; అంగంబులు= అవయవాలు; చూడన్= చూస్తే; దేవకుమారుండున్= అమరునిపుత్రుడిలా; ఉన్నవాఁడు= ఉన్నాడు; ప్రకృతికాంత= సామాన్యస్త్రీ; కాంచనకుండల= బంగారు కుండలాలతో; వజ్రకవచంబులతోడన్= వజ్రాల కవచంతో; ఆదిత్య సన్నిభుండగు= సూర్యుడితో సమానుడైన; కొడుకున్= కుమారుడిని; కాంచునే?= కంటుందా?, సింగంబు= సింహం; లేడికిన్= హరిణానికి; ఎట్లు; పుట్టున్?= జన్మిస్తుంది?; ఇతనికిన్= ఈ కర్ణుడికి; సూతసంవర్ధితుండైన= సూతుడిచేత పెంచబడిన; కీడు= దోషం; తొడరెన్= కలిగింది; ఇంతియ= ఇంతే; కాన్+ఓపు= అయి ఉంటుంది; రుద్ర= శివుడియొక్క; శిష్యత్వంబునన్= శిష్యుడై ఉండటంచేత; విశ్రుతుండగు= ప్రసిద్ధుడగు; రామునకున్= భార్గవరాముడికి; ప్రియశిష్యుండగు= ఇష్టుడైన శిష్యుడైన; అంగరాజున్= అంగదేశ ప్రభువైన కర్ణుడి; అనంగ= మన్మథుడి; దమనున్= నిగ్రహించిన శివుడిని; పరిగ్రహించిన= తనకు రథికుడిగా స్వీకరించిన; విరించిభంగిన్= బ్రహ్మదేవుడిలా; పరిగ్రహించి= రథికునిగా స్వీకరించి; నీవు; సారథ్యంబు= సూతుడిపని; ఆచరింపుము= కావించుము; అఖిలగుణంబులను= అన్నిగుణాలలోనూ; సారథి= సూతుడు; రథికునకున్= రథంపై ఉండి యుద్ధం చేసేవాడికంటె; అధికుండు= గొప్పవాడు; కావలయున్= కావాలి; అను; నీతి= యుద్ధనీతి; కలదు= ఉన్నది; నీవు= గొప్పవాడవైన నీవు; ప్రసన్నుండవగుటన్+చేసి= సంతోషించినవాడవు; దయాశాలివి అయినందువలన; నా కోర్కె= నా కోరిక; సిద్ధించెన్= నెరవేరినది; అనుటయున్= అని పలుకగా.

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత అఖిల లోకాలకూ గురువయిన హరుడి వద్ద సెలవు తీసికొని రాముడు తన నివాసానికి వెళ్ళాడు. పూర్వం జరిగిన ఆ కథ ఇట్లా ఉన్నది. ఇట్లా చేయ శక్యం కాని ఎన్నో ఉత్తమ కర్మలు ఆచరించినందుకు ఫలాలుగా రాముడికి అనేక దివ్యాస్త్రాలు లభించాయి. ఆయన వాటినన్నిటినీ సంతోషంతో కర్ణుడికిచ్చాడు. భార్గవరాముడివంటి మహానుభావులు తక్కువ కులంలో పుట్టినవారిని ఆదరించరు. ఆ పుణ్యాత్ముడు కర్ణుడిని శిష్యుడిగా స్వీకరించినందువలన కర్ణుడు ఎక్కువకులంలో పుట్టినవాడనే భావిస్తాను. అదీకాక, కర్ణుడి ముఖమూ, వక్షఃస్థలమూ, చేతులూ మొదలయిన అవయవాలు చూస్తే, ఇతడే దేవపుత్రుడో అనిపిస్తుంది. సామాన్యస్త్రీ ఇటువంటి

బంగారు కుండలాలూ, వజ్రాల కవచమూ కల భాస్కరుడి వంటి బాలుడిని కనగలుగుతుందా? లేడికి సింహ మెట్లా పుట్టుతుంది? అయితే, ఇతడిని సూతుడు పెంచాడన్న దొకటే దోషం. కనుక రుద్రుడి శిష్యుడిగా ప్రఖ్యాతుడైన భార్గవరాముడికి ప్రియశిష్యుడయిన కర్ణుడిని, మదనాంతకుడిని బ్రహ్మదేవుడు స్వీకరించినట్లు, రథికుడిగా స్వీకరించి అతడికి సారథికృత్యం చేసిపెట్టుము. అన్ని విషయాలలో కూడా సారథి రథికుడి కంటె గొప్పవాడయి ఉండాలని యుద్ధనీతి ఉన్నది. నీవు సంతోషించి, దయ చూపించావు. అందువలన నా కోరిక నెరవేరినది.' అనేసరికి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలం: నిదర్శన: ఉపమ.

తే. 'క్రుచ్చి మద్రవిభుండు నీకొడుకుఁ గౌఁగి । లించి ప్రియ మాననమునఁ దలిర్ప నృపకు
మార! నీవు నాకొలఁది యిట్లరయ నెఱుఁగు । దేని యిది లెస్స నీకోర్కి యేను దీర్తు.' 308

ప్రతిపదార్థం: మద్ర విభుండు= మద్రరాజు శల్యుడు; నీ కొడుకున్= నీ కుమారుడైన దుర్యోధనుడిని; క్రుచ్చి= గ్రుచ్చుకొనేటట్లు గట్టిగా; కౌఁగిలించి= ఆలింగనం చేసికొని; ఆననమునన్= ముఖంమీద; ప్రియము= ప్రీతి; తలిర్పన్= శోభిల్లగా; నృపకుమార!= రాజకుమారా!; నీవు= ఇంతటివాడవైన నీవు; నాకొలఁది= నామేర; ఇట్లు; అరయన్= పరిశీలింపగా, పరిశీలించటం; ఎఱుఁగుదు+ఏని= తెలిసినవాడవైతే; ఇది= ఈ పని; లెస్స= యుక్తం; ఏను= నేను; నీకోర్కి= నీ కోరిక; తీర్తున్= తీరుస్తాను.

తాత్పర్యం: శల్యుడు దుర్యోధనుడిని గ్రుచ్చి కౌగిలించుకొని, సంతోషంతో కళకళలాడే ముఖంతో రాజకుమారా! నే నెంతటివాడనో ఇట్లా పరిశీలించటం నీకు తెలిసిన పక్షంలో ఈ సారథ్యం యుక్తమే. నేను నీ కోరిక తీర్చుతాను.'

వ. అని మఱియును. 309

తాత్పర్యం: అని పలికి ఇంకా.

శల్యుఁడు కర్ణునకు సారథ్యంబు సేయ నొడంబడుట (సం. 8-25-6)

క. 'వీనులకుం బలుకులు సేఁ । దైనను జెప్పుదు హితంబులగు కార్యంబుల్
దానికి నోర్వఁగవలయుం । గాని యలుక వలదు నీకుఁ గర్ణున కధిపా!' 310

ప్రతిపదార్థం: వీనులకున్= చెవులకు; పలుకులు= మాటలు; చేఁదు+ఐనను= అప్రియాలుగా ఉన్నప్పటికీ; హితంబులు అగు= మేలుకూర్చునట్టి; కార్యంబుల్= చేయదగిన పనులను; చెప్పుదున్= చెపుతాను; దానికిన్= అలా చెప్పినందుకు; ఓర్వఁగన్= సహింపగా; వలయున్= ఇష్టపడాలి; కాని= అంతేకాని; అధిపా= రాజా!; నీకున్= నీకూ; కర్ణునకున్= కర్ణుడికీ; అలుక= కోపం; వలదు= వద్దు.

తాత్పర్యం: 'రాజా! నా మాటలు వినటానికి కటువుగా అనిపించినప్పటికీ, మేలుకలిగించే పనులు ఏవి చేయటం అవసరమో చెప్పుతూ ఉంటాను. వాటిని ఓపికపట్టి వినాలి కాని, నీవూ, కర్ణుడూ కోపపడకూడదు.'

ఆ. అనినఁ గర్ణుఁ డిట్టులను మద్రపతితోడ । హరున కజుఁడు నరున కచ్యుతుండుఁ
బోలె హితుఁడ వగుము బుద్ధి పరాక్రమ । శాలి నాకు నీవు సంగరమున. 311

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని చెప్పగా; కర్ణుఁడు= అంగరాజు; మద్రపతితోడన్= మద్రదేశపురాజైన శల్యుడితో; ఇట్టులు= ఇలా; అనున్= అన్నాడు; హరునకున్= రుద్రుడికి; అజుఁడు= బ్రహ్మ; పోలెన్= వలె; నరునకున్= అర్జునుడికి; అచ్యుతుండున్ పోలెన్= కృష్ణుడి వలె; బుద్ధిపరాక్రమశాలి= బుద్ధిశాలివీ, పరాక్రమశాలివీ అయిన; నీవు; నాకున్= నాకు; సంగరమునన్= యుద్ధంలో; హితుఁడవు+అగుము= ఇష్టమైనవాడవు, చెలికాడవు, హితవరివి కమ్ము.

తాత్పర్యం: అని శల్యుడు చెప్పేటప్పటికి, కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'బుద్ధి పరాక్రమశాలీ! రుద్రుడికి బ్రహ్మవలె, అర్జునుడికి కృష్ణుడివలె, నీవు యుద్ధంలో నాకు హితుడవు కమ్ము.

విశేషం: దుర్యోధనుడిది గొప్ప దౌర్భాగ్యం - ఎవడికి వాడే విడివిడిగా లోకాన్ని లొంగదీయగలవాళ్ళు అతడికి తోడుగా నిలిచారు. కాని అది అంతా అతడిమీద అనురాగంతో కాదు - వివిధ కారణాలవలన, ఇష్టానిష్ట మనస్సులతో! ఈ మహావీరులలో చాలామందికి ఒకరంటే మరొకరికి పడదు. తప్పనిసరై పరస్పరం తోడ్పడవలసి వచ్చినా ఎవడి దర్పం వాడు వదలడు. ఇట్లా మునిగిపోయింది దుర్యోధనుడి పుట్టి. దుర్యోధను డెన్ని తిప్పలు పడినా, శల్యుడి మనస్సు పూర్తిగా మారదు. శల్యుడి సాయం తానే కోరినా కర్ణుడి దర్పం కర్ణుడిది. అందులోనూ శల్యుడి మాటలలో ఆ వగరు కనిపిస్తే అది పైకి రాకమానదు. అదంతా ఈ ఇద్దరి మాటలలోనూ కనిపిస్తుంది. దుర్యోధనుడు కార్యసాధనకొరకు ఎంతో తగ్గి మాట్లాడుతున్నాడు. శల్యుడు కావాలని ఆదినుండి అతడి వెనుక గొయ్యి త్రవ్వుతూనే ఉన్నాడు.

వ. అనవుడు నట్లకాక యని శల్యుండు వెండియు 312

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని చెప్పగా; అట్లకాక= ఆలాగే అవుగాక; అని= అని పలికి; శల్యుండు= శల్యుడు; వెండియున్= మళ్ళీ.

తాత్పర్యం: అని చెప్పగా అట్లాగే అని శల్యుడు పలికి మళ్ళీ.

క. 'తగువార లొరులఁ దెగడుట । పొగడుట యగు పలుకు పొంతఁ బోవరు హితకా
ర్యగతులు సెప్పఁగఁ దెగ డగుఁ । బొగ డగు నెదురోర్వవలయు బుద్ధిగలిగినన్. 313

ప్రతిపదార్థం: తగువారలు= తగినవారు; ఒరులన్= ఇతరులను; తెగడుట= నిందించటం; పొగడుట= ప్రశంసించటం; అగున్= అవుతుంది; పలుకుపొంతన్= మాట వద్దకు; పోవరు= వెళ్ళరు; హిత= మేలైన; కార్యగతులు= కార్యవిధానాలను; చెప్పఁగన్= చెప్పేటప్పుడు; తెగడు+అగున్= నిందించటమూ అవుతుంది; పొగడు+అగున్= ప్రశంసించటమూ ఉంటుంది; బుద్ధి+కలిగినన్= వివేకం ఉన్నట్లయితే; ఎదురు= తమ తలపోతకు ఎదురుచెప్పటం; ఓర్వవలయున్= సహించాలి.

తాత్పర్యం: 'చెప్పదగినవారు ఇతరులను నిందించటం - ప్రశంసించటం జరుగుతుంది. వారు మాటలకు ప్రాధాన్యం ఇవ్వరు. మేలు కూర్చే పనులతీరు చెప్పేటప్పుడు నిందా ఉంటుంది. ప్రశంసా ఉంటుంది. వివేకం ఉన్న పక్షంలో తమ ఆలోచనకు ఎదురు చెప్పినా సహించాలి.

తే. శక్రుతేరైన నడపంగఁ జాలువాఁడ । నుఱవు సెప్పుదు రథికునేమఱఁగ నీను
గృష్ణసారథ్యఘనుఁడగు క్రీడి గెలువఁ । దలఁచు నీ కేను గడపుటదగు రథంబు.' 314

ప్రతిపదార్థం: శక్రుతేరైనన్= దేవేంద్రుడి రథమైనా; నడపంగన్= తోలటానికి; చాలువాఁడన్= సమర్థుఁడను; ఉఱవు= యుక్తమైనది; చెప్పుదున్= చెపుతాను; రథికున్= రథంపై నుండి యుద్ధం చేసేవాడికి; ఏమఱఁగన్= పరాకు పడటానికి; ఈను= అవకాశం

ఇవ్వను; కృష్ణు= శ్రీకృష్ణుడియొక్క; సారథ్యఘనుఁడు+అగు= సారథ్యంచేత ఘనుఁడైన; క్రీడిన్= అర్జునుడిని; గెలువన్+ తలఁచు= జయింపగోరే; నీకున్= నీకు; ఏను= నేను; రథంబు= తేరు; కడపుట= నడపటం; తగున్= యుక్తం.

తాత్పర్యం: నేను దేవేంద్రుడి రథాన్ని అయినా నడుపగలను. యుక్తమైనది, ఉచితమైనది చెప్తూతూ ఉంటాను. రథికుడికి ఏమరుపాటు రానివ్వను. అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుడి సారథ్యం వలన ఘనుడైనాడు. అతడిని గెలువదలస్తున్నావు నీవు. నీ రథం నేను తోలటం ఉచితమే.'

చ. అన విని భూవిభుండు ప్రియమారఁగఁ గర్ణునిఁ జూచి 'దేవకీ
తనయుఁడు మద్రనాథునకుఁ దక్కువ మాతలియుం దలంప నీ
తని కెనరాఁడు భాగ్యము కతంబున సారథియయ్యె నీకు నీ
యనఁ గొని నీవు పార్థునియహంకృతి మాన్పుము ధీరమానసా!' 315

ప్రతిపదార్థం: అనన్= అని చెప్పగా; విని= ఆలకించి; భూవిభుండు= భూపతి(రాజు దుర్యోధనుడు); ప్రియము+ఆరఁగన్= ప్రియమొప్పగా; కర్ణునిన్= అంగరాజును; చూచి= వీక్షించి; దేవకీతనయుఁడు= దేవకీపుత్రుడైన శ్రీకృష్ణుడు; మద్రనాథునకున్= మద్రదేశాధిపతి అయిన శల్యుడికంటె; తక్కువ= తక్కువవాడు; తలంపన్= ఆలోచించగా; మాతలియున్= ఇంద్రుడి సారథి అయిన మాతలి కూడా; ఈతనికిన్= ఈ శల్యుడికి; ఎన= సాటి; రాఁడు= కాడు, (ఇట్టి ఇతడు); భాగ్యము కతంబునన్= అదృష్టంకొద్దీ; నీకున్= సేనా నాయకుడవైన నీకు; సారథి+అయ్యెన్= సూతుడైనాడు; ఈయనన్= ఈ శల్యుడిని; కొని= సారథిగా స్వీకరించి; ధీరమానసా!= స్థిరమైన మనస్సు కల కర్ణా!; పార్థుని= అర్జునుడియొక్క; అహంకృతి= అహంకారం; మాన్పుము= పోగొట్టు.

తాత్పర్యం: అని చెప్పగా, ఆలకించాడు దుర్యోధనుడు. అతడు ప్రేమతో కర్ణుడిని చూచి 'కృష్ణుడు శల్యుడికంటె సారథ్యంలో తక్కువవాడు. ఆలోచించి చూస్తే మాతలికూడా ఈయనకు సాటిరాడు. ఇటువంటి శల్యుడు దైవవశాత్తు నీకు సారథిగా లభించాడు. ఓ స్థిరబుద్ధి గల కర్ణా! ఇతడిని సారథిగా చేసికొని, అర్జునుడి అహంకారం పోగొట్టుము' అన్నాడు.

క. అని యతఁడు శల్యుఁగనుఁగొని । వినతుండై 'నీవు లావు వెరవును మెఱయం
దనుఁగావ నంగపతి య । ర్జునుఁ గలన జయించువాఁడు రూఢిగ' ననుడున్. 316

ప్రతిపదార్థం: అని= అలా పలికి; అతఁడు= దుర్యోధనుడు; శల్యున్= మద్రరాజును; కనుఁగొని= చూచి; వినతుండు+ఐ= నమస్కరించినవాడై; నీవు= (కృష్ణుడికంటె మాతలికంటె అధికుడవైన) నీవు; లావు= బలమూ; వెరవును= ఉపాయమూ; మెఱయన్= ప్రకాశింపగా; తనున్= తనను; కావన్= కాపాడగా; అంగపతి= అంగరాజు; అర్జునున్= పాండవ మధ్యముడిని; కలనన్= యుద్ధంలో; రూఢిగన్= తప్పక; జయించువాఁడు= జయిస్తాడు; అనుడున్= అని పలుకగా.

తాత్పర్యం: అట్లా చెప్పి దుర్యోధనుడు శల్యుడిని చూచి నమస్కరించి, 'నీవు బలమూ, ఉపాయమూ ఒప్పేటట్లుగా తనను రక్షిస్తుండగా కర్ణుడు యుద్ధంలో తప్పక జయిస్తాడు' అనేసరికి.

వ. అట్లయ్యెడుం గాక యని పలికి మద్రేశ్వరుండు సారథ్యంబున కనురూపంబగు సన్నాహంబున నుత్సాహంబు వాటించినం బ్రీతుం డగుచు సూతనందనుండు దన సూతు నాలోకించి తగు రథంబునకుం గల్పన

యొనర్పుమని సత్వరంబుగాఁ బనిచిన వాఁడును రయంబున దృఢసుందరంబగు స్యందనంబు సుకల్పితంబుసేసి తెచ్చి దీవించి యిచ్చిన నయ్యరదంబుఁ బూజింపఁ బురోహితు నియమించి తదీయ మంగళవిధానానంతరంబ తాను నర్చించి కృతప్రదక్షిణుండై ప్రణమిల్లి భాస్కరోపస్థానం బాచరించి సవినయంబున శల్యు నారోహణంబుసేయు మనుటయు నతం డచలతటంబునకు లంఘించు సింగంబు చందంబున నొగలెక్కిన. 317

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+అయ్యెడున్+కాక= అట్లాగే అవుగాక; అని; పలికి= చెప్పి; మద్రేశ్వరుండు= శల్యుడు; సారథ్యంబునకున్= రథం తోలటానికి; అనురూపంబు= తగినది; అగు= అయిన; సన్నాహంబునన్= ప్రయత్నమునందు; ఉత్సాహంబు+పాటించినన్= ఉత్సాహాన్ని చూపగా; ప్రీతుండు= సంతోషించినవాడు; అగుచున్= అవుతూ; సూతనందనుండు= కర్ణుడు; తన; సూతున్= సారథిని; ఆలోకించి= చూచి; తగు= తగిన; రథంబునకున్= తేరికి; కల్పన= ఏర్పాటు; ఒనర్పుము= కావించుము; అని; సత్వరంబుగాన్= త్వరతో; పనిచినన్= ఆజ్ఞాపించగా; వాఁడును= ఆ సూతుడును; రయంబునన్= వేగంతో; దృఢ= గట్టిదైన; సుందరంబు+అగు= అందమైన; స్యందనంబు= తేరు; సుకల్పితంబు+చేసి= చక్కగా సిద్ధము చేసి; తెచ్చి= తీసికొనివచ్చి; దీవించి= ఆశీర్వదించి; ఇచ్చినన్= సమర్పించగా; ఆ+అరదంబున్= ఆ తేరిని; పూజింపన్= అర్చించటానికి; పురోహితున్= పురోహితుని; నియమించి= నియోగించి; తదీయ= ఆ పురోహితునిదైన; మంగళ= శుభంకోసమయిన; విధాన= పద్ధతి ఆచరించిన; అనంతరంబ= తరువాతనే; తానును+అర్చించి= తాను-కర్ణుడు కూడా పూజించి; కృత= (రథానికి) చేయబడిన; ప్రదక్షిణుండు= (మూడుసారులు) చుట్టి తిరిగివచ్చుట కలవాడై; ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి; భాస్కర= సూర్యుడియొక్క; ఉపస్థానంబు= ఉపాసన; ఆచరించి= చేసి; సవినయంబునన్= వినయంతో; శల్యున్= మద్రరాజును; ఆరోహణంబు+చేయుము= తేరెక్కుము; అనుటయున్= అని అనగానే; అతండు= ఆ శల్యుడు; అచల= పర్వతంయొక్క; తటంబునకున్= చరియమీదికి; లంఘించు= దూకే; సింగంబు= సింహంయొక్క; చందంబునన్= విధముగ; నొగలు= రథంయొక్క తొట్టి (సారథి కూర్చొనేచోటు) ఎక్కినన్= ఆరోహించగా.

తాత్పర్యం: అట్లాగే అగుగాక!' అని పలికి, శల్యుడు రథం తోలటానికి అవసరమైన ఏర్పాట్లమీద పూనిక చూపించే సరికి, కర్ణుడు సంతోషించి, అప్పటివరకు తన సారథిగా పనిచేస్తున్న వానిని చూచి, శల్యుడి సారథ్యానికి తగిన రథం ఏర్పాటు చేయుమని ఆజ్ఞాపించగా, అతడు వెంటనే దృఢంగా, అందంగా ఉన్న ఒక రథాన్ని సిద్ధం చేసి, తీసికొని వచ్చాడు. అట్లా తెచ్చి, కర్ణుడిని దీవించి దానిని అతడికి అప్పగించాడు. అపుడు కర్ణుడు ఆ రథాన్ని పూజించవలసినదిగా పురోహితుడికి చెప్పాడు. అతడు ఆ మంగళకృత్యం నెరవేర్చిన తరువాత, తానూ పూజించాడు. ఆ రథం చుట్టూ ముమ్మారు ప్రదక్షిణం చేసి నమస్కరించాడు. సూర్యుడిని ఉపాసించాడు. వినయంతో శల్యుడిని తేరెక్కవలసినదని చెప్పాడు. వెంటనే అతడు కొండచరియమీదికి దూకే సింహంవలె తేరి తొట్టెలోనికి ఎక్కాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఆ. మెఱుఁగు తోడి లలిత మేఘంబు మీఁదికిఁ । బోయి వెలుఁగుభాను పొలుపు దోఁప
మద్రరాజసహితమహితమై యొప్పు న । త్తేరు కర్ణుఁ డెక్కి తేజరిల్లె. 318

ప్రతిపదార్థం: మెఱుఁగు తోడి= విద్యుత్తుతో కూడిఉన్న; లలిత= అందమైన; మేఘంబు= మబ్బుయొక్క; మీఁదికిన్+పోయి= పైకివెళ్ళి; వెలుఁగు= ప్రకాశించే; భాను= సూర్యుడియొక్క; పొలుపు తోఁపన్= అందం స్ఫురించగా; మద్రరాజసహిత=

శల్యుడితో కూడినందున; మహితము+ఐ= గొప్పదై; ఒప్పు= శోభిస్తున్న; ఆ+తేరు= ఆ రథం; కర్ణుడు+ఎక్కి= అంగరాజు ఆరోహించి; తేజరిల్లెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: మెరుపుతో కూడి మనోహరంగా ఉన్న మేఘం మీదికిపోయి ప్రకాశించే సూర్యుడి శోభ స్ఫురించేటట్లుగ, మద్రరాజుతో కూడి గొప్పగా ఒప్పుతున్న ఆ రథాన్ని కర్ణుడధిరోహించి వెలిగాడు.

విశేషం: అలం. ఉపమ.

వ. అని యిట్లు కర్ణసారథిత్వంబు శల్యుండు, మెయికొనుట సంజయుండు ధృతరాష్ట్రునకుం జెప్పె ననిన విని యటమీఁది వృత్తాంతం బెఱింగింపు మనుటయు. 319

ప్రతిపదార్థం: అని+యిట్లు= ఈ ప్రకారం; కర్ణసారథిత్వంబు= కర్ణుడికి సూతుడు కావటం; శల్యుండు= మద్రరాజు; మెయికొనుట= అంగీకరించటం; సంజయుండు= సంజయుడు; ధృతరాష్ట్రునకున్= ధృతరాష్ట్రమహారాజుకు; చెప్పెన్= చెప్పాడు; అనినన్= అని చెప్పగా; విని= ఆలకించి; అటమీఁది= ఆ తరువాతి; వృత్తాంతంబు= ఉదంతం; ఎఱింగింపుము= తెలియజెయ్యి; అనుటయున్= అని అడిగేసరికి - 'వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియె' అనిన రెండవ ఆశ్వాసంలోని 2వ వచనంలోని క్రియతో అన్వయం.

తాత్పర్యం: ఇట్లా శల్యుడు కర్ణుడి రథసారథి కావటానికి అంగీకరించటం సంజయుడు ధృతరాష్ట్ర మహారాజుకు చెప్పాడు అని వైశంపాయనుడు జనమేజయ మహారాజుకు చెప్పేసరికి. ఆ మహారాజు తరువాతి వృత్తాంతం తెలియచేయుమనగా

ఆశ్వాసాంతము

చ. అవిరళ దర్శనస్థిర మహాముని మానసవాస ఖేలనో
త్సవరసికా! రసాత్మక! నితాంతకృపాకర దివ్యచిత్త! స
త్త్వవిభవ సంభృతైక్య సుఖతామయదేహా! నిరామయా! పున
ర్భవ పరిహార హారిపద పద్మయుగస్తవ! హృద్యసంస్తవా! 320

ప్రతిపదార్థం: అవిరళ= ఎడతెగకుండా; దర్శన= చూడటంలో; స్థిర= కుదురైన; మహాముని= మహర్షులయొక్క; మానస= మనస్సు అనే; వాస= నివాసంలో; ఖేలనోత్సవ= క్రీడించటం అనే ఉత్సవంలో; రసికా!= ప్రీతి కలవాడా!; రసాత్మక!= రసస్వరూపుడవైనవాడా!; నితాంత= అతి విస్తారమైన; కృపాకర= దయకు జన్మస్థానమైన; దివ్యచిత్త!= దివ్యమైన మనస్సు కలవాడా!; సత్త్వ= సత్త్వగుణంయొక్క; విభవ= ఐశ్వర్యంచేత; సంభృత+ఐక్య= నిండిన ఏకత్వంతో; సుఖతామయదేహా!= సుఖమయమయిన శరీరంకలవాడా!; నిరామయా!= దోషరహితుడా!; పునర్భవ= పునర్జన్మను; పరిహార= తొలగించే; హారి= మనోహరమైన; పదపద్మ= పద్మాలవంటి పాదాలయొక్క; యుగ= జంటయొక్క; స్తవ= స్తోత్రం కలవాడా; హృద్యసంస్తవా= మనోహరమైన చక్కని స్తుతులు కలవాడా!

తాత్పర్యం: ఎల్లప్పుడు నిన్ను దర్శించటంచేత స్థిరంగా ఉన్న మహర్షుల మనస్సులనే నివాసాల్లో క్రీడించటం అనే వేడుకలో ప్రీతి కలవాడా! రసస్వరూపా! అంతులేని దయకు ఉనికి పట్టయిన దివ్యచిత్తం కలవాడా! సత్త్వగుణ

సంపద చేత నిండిన ఏకత్వంతో సుఖమయమైన దేహం కలవాడా! దోషరహితుడవైనవాడా! పునర్జన్మను లేకుండా చేసే మనోహరాలైన పాదపద్మాల జంటను గూర్చిన స్తోత్రం కలవాడా! మనస్సుకు ఇంపైన చక్కని స్తుతులు కలవాడా!

క. కమలవన సదృశదృగ్రుచి । సముదయశమితార్తి భక్త సంఘా! లక్ష్మీ
రమణత్వ శివాప్రియతా । సమవా యాలంబ్యమాన సౌందర్యనిధీ! 321

ప్రతిపదార్థం: కమలవన= పద్మవనంతో; సదృశ= సమానమయిన; దృక్= నేత్రములయొక్క; రుచిసముదయ= కాంతి సమూహంచేత; శమిత= శాంతింపజేయబడిన; ఆర్తి= పీడకలు; భక్తసంఘా!= భక్తుల సమూహంకలవాడా!; లక్ష్మీరమణత్వ= లక్ష్మీపతిభావం (హరిత్వం) యొక్క; శివాప్రియతా= పార్వతీప్రియభావం (హరత్వం) యొక్క; సమవాయ= అవినాభావంచేత; ఆలంబ్యమాన= ఆధారపడుతున్న; సౌందర్య= అందానికి; నిధీ= నిధివంటివాడా.

తాత్పర్యం: కమలవనం వంటి కన్నులకాంతి పుంజంతో భక్తజనుల ఆర్తిని పోగొట్టే లక్ష్మీపతి, పార్వతీపతి భావాలకు అవినాభావాధారమైన సౌందర్యానికి నిధివంటి, వాడా, హరిహరనాథా!

మాలిని.

అనుభవశమరమ్యా! హంసభావైక గమ్యా!
వినమదఘువిదారీ! విశ్వలోకోపకారీ!
దినకరశశినేత్రా! ధీపరిస్పందచిత్రా!
దనుజమథనలీలా! ధర్మతత్త్వానుకూలా! 322

ప్రతిపదార్థం: అనుభవ= అనుభవపూర్వకమైన; శమ= శాంతిచే; రమ్యా!= సుందరుడవైనవాడా!; హంసభావైక గమ్యా!= హంసభావానికి ఏకైక గమ్యమైనవాడా; హంసభావమంటే అహం+సః అనేభావం. అనగా అహం= నేను; సః= ఆ బ్రహ్మస్వరూపాన్ని అనే భావం; ఇది అవిరామంగా పలుకుతుంటే; సః+అహమ్= సోఽహమ్ సోఽహమ్ సోఽహంసః= ఇలా హంసగా పరిణమిస్తుంది. ఈ అద్వైతభావానికి ఒకే ఒక గమ్యమైన రూపం హరిహరనాథాద్వైత రూపం. దీనిని మరొకవిధంగా కూడా చెపుతారు. సర్వప్రపంచమూ లయమైనా పరమేశ్వరుడొకడు మాత్రం కేవలుడై నిలిచిఉంటాడు; శరీరంలోని ఇంద్రియాలన్నీ నిద్రావస్థలో విశ్రాంతినందినా ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాలు మాత్రం నిలిచి ఉంటాయి. దీనిని హంసస్థితి లేక భావం అంటారు. ఇదే పరమేశ్వరభావం. దీనిని ఉపాసకులు హంసగాయత్రి రూపంతో ఉపాసిస్తారు. ఈ రకమైన ఉపాసనచే పొందదగినవాడు అని; వినమత్= నమస్కరిస్తున్నవారియొక్క; అఘ= పాపాలను; విదారీ!= బ్రద్దలు కొట్టేవాడా!; చీల్చేవాడా!; విశ్వ= సమస్తమైన; లోక+ఉపకారీ!= లోకాలకు మేలుచేసేవాడా!; దినకర= సూర్యుడు; శశి= చంద్రుడూ; నేత్రా!= నయనములు(కన్నులు)గా కలవాడా!; ధీ పరిస్పందచిత్రా!= బుద్ధియొక్క కదలిక, చాంచల్యం చేత చిత్రంగా కనిపించేవాడా; దనుజ= రాక్షసులను; మథన= సంహరించటం; లీలా!= విలాసంగా కలవాడా!; ధర్మతత్త్వానుకూలా!= ధర్మతత్త్వానికి అనుకూలమైనవాడా!

తాత్పర్యం: హరిహరనాథా! నీ రూపం అనుభవపూర్వకమైన శాంతిచే రమ్యమైనది. నీవు హంసభావంచేత పొందదగినవాడవు. నీకు నమస్కరిస్తూ ఉండేవారి పాపాలను పోగొట్టుతావు. సకలలోకాలకూ నీవు ఉపకారివి. సూర్యచంద్రులు నీ నేత్రాలు. కేవలుడవైన నీవు బుద్ధి చాంచల్యంచేత చిత్రంగా అనేకంగా కనిపిస్తావు. ధర్మవిరోధు లయిన రాక్షసులను సంహరించటం నీకొక క్రీడ. నీవు ధర్మతత్త్వానికి, ధర్మసంస్థాపనకు సదా అనుకూలుడవు.

విశేషం: అలం: అంత్యానుప్రాసం.

గద్యము.

ఇది శ్రీమ దుభయకవిమిత్త్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధనవిరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతంబయిన శ్రీ మహాభారతంబున కర్ణపర్వంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ప్రతిపదార్థం: ఇది= ఈ గ్రంథభాగం; శ్రీమత్= శోభాశాలులు అయిన; ఉభయకవి= సంస్కృతాంధ్రములు రెంటిలోను కవులయిన వారియొక్క; మిత్త్ర= స్నేహితుడయిన అనగా రెండు భాషలలోను కవి అయినవాడునూ; కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర= కొమ్మన అనే పేరుగల మంత్రియొక్క కుమారుడునూ; బుధ= పండితులను; ఆరాధన= పూజించటంచేత; విరాజి= ప్రకాశించేవాడునూ; తిక్కనసోమయాజి= సోమయాగం చేసిన, తిక్కన అనే పేరుగల కవిచేత; ప్రణీతంబు+అయిన= రచించబడినది అయిన; శ్రీమహాభారతంబునన్= శ్రీకరమయిన మహాభారతమనే గ్రంథంలో; కర్ణపర్వమునందున్= కర్ణపర్వంలో; ప్రథమ+ఆశ్వాసము= మొదటి ఆశ్వాసం; సమాప్తం= పూర్తి అయినది.

తాత్పర్యం: ఇది ఉభయ కవిమిత్త్ర బిరుదాంచితుడూ, కొమ్మనామాత్యుడి కుమారుడూ, పండితులను పూజించటం చేత ప్రకాశించేవాడూ అయిన తిక్కన సోమయాజిచేత రచించబడిన శ్రీ మహాభారతంలోని కర్ణపర్వం మొదటి ఆశ్వాసం సమాప్తం.

కర్ణపర్వంలోని ప్రథమాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీరస్తు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము -ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీ నిష్పాదన నిపుణ! కృ । పా నిరతి శయార్ద్రభావ! భావాతీతా!
భాను సహస్ర ప్రభ! ర । మ్యానంత వపుః ప్రకాశ! హరిహరనాథా! 1

ప్రతిపదార్థం: శ్రీ, నిష్పాదన నిపుణ!= ఐశ్వర్యమును కలిగించుటలో నైపుణ్యం కలవాడా!; కృపానిరతిశయ+ఆర్ద్రభావ!= అపార కరుణచేత మెత్తనైన చిత్తంకలవాడా!; భావ+అతీతా!= ఊహలకు అందనివాడా!; భాను సహస్ర ప్రభ!= వేయి సూర్యులకాంతి గలవాడా!; రమ్య+అనంత= మనోహరము-అనంతము అయిన; వపుఃప్రకాశ!= దేహకాంతి గలవాడా!; హరిహరనాథా!

తాత్పర్యం: హరిహరనాథా! నీవు భక్తులకు ఐశ్వర్యం కలిగించేవాడవు. వారిపై అపారమైన కరుణను కురిపించే ఆర్ద్రహృదయుడవు. నీవు ఊహాతీతుడవు. సహస్ర సూర్యదీప్తితో ప్రకాశించేవాడవు. అంతులేని మనోహర దేహకాంతి కలవాడవు.

విశేషం: ప్రతి అశ్వాస ప్రారంభంలో వలెనే కృతిపతి అయిన హరిహరనాథుడిని స్తుతించాడు తిక్కన. సూర్యసుతుడైన కర్ణుడి యుద్ధవర్ణనగల పర్వం ఆరంభంలో హరిహరనాథుని భానుసహస్రప్రభను నుతించటం సముచితంగా ఉన్నది.

శల్యుఁడు గర్ణునుత్సాహంబునకు విఘ్నకరంబు లగు వాక్యంబులు సెప్పుట (సం.8-26-16)

వ. దేవా! వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియె; నట్లు దన సుతుండు సూతసుతు కోర్కి దీర్పంబూని యతి ప్రయత్నంబు సేయుట యాకర్ణించి యాంబికేయుండు. 2

ప్రతిపదార్థం: దేవా!= హరిహరనాథా!; వైశంపాయనుండు; జనమేజయునకున్+ఇట్లు+అనియెన్= జనమేజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు; అట్లు= ఆ విధంగా; తన సుతుండు= తన పుత్రుడు (దుర్యోధనుడు); సూతసుతుకోర్కి= కర్ణుని కోరికను; తీర్పన్+పూని= తీర్చదలచి; అతిప్రయత్నంబు చేయుట= మిక్కిలియత్నం చేయటం; ఆంబికేయుండు= ధృతరాష్ట్రుడు; ఆకర్ణించి= విని.

తాత్పర్యం: శల్యుడిని తనకు సారథిగా నియమించుమని కర్ణుడు కోరగా దుర్యోధనుడు ఎంతో ప్రయత్నంతో శల్యుడిని అందుకు ఒప్పించాడు. ఈ విషయం సంజయుడి ద్వారా విన్న ధృతరాష్ట్రుడు.

ఆ. 'ఎట్లు ప్రియ మొనర్చె? నట్లు సంప్రార్థితుం । డైన మద్రనాథుఁ డంతఁ గోరి
తేరు గడప నతని తెచ్చికొన్నట్టి య । వ్వీరుఁ డేమి భంగి విక్రమించె?' 3

ప్రతిపదార్థం: అట్లు సంప్రార్థితుండు+ఐన= ఆ విధంగా ప్రార్థించబడిన; మద్రనాథుఁడు= శల్యుడు; ఎట్లు ప్రియము+ఒనర్చెన్?= ఏ విధంగా (కర్ణ దుర్యోధనుల) ఇష్టాన్ని నెరవేర్చాడు?; అంతన్+కోరి= అంతగా ఇష్టపడి; తేరు కడపన్= రథం తోలటానికి; అతని తెచ్చికొన్నట్టి= శల్యుడిని సారథిగా నియమించుకొన్నట్టి; ఆ+వీరుఁడు= కర్ణుడు; ఏమి భంగిన్= ఏ రీతిగా; విక్రమించెన్?= పరాక్రమించాడు?

తాత్పర్యం: కర్ణదుర్యోధనులు అంతగా వేడుకొని తెచ్చుకొన్న శల్యుడు ఏ విధంగా వారి ఇష్టాన్ని నెరవేర్చాడు. తన తేరు నడపటానికి అంతగా కోరి ఆ శల్యుణ్ణి తెచ్చుకొన్న కర్ణుడు ఏ విధంగా పరాక్రమించాడు.

వ. అని యడిగిన సంజయుం డిట్లనియె, నట్లు రథికసారథులు విలసిల్లి వందిమాగధ ప్రస్తూయమాను లగుచుఁ
దనవలను గౌరవంబునం గనుంగొనుటయుఁ, గురురా జయ్యంగరాజు నుద్దేశించి. 4

ప్రతిపదార్థం: అని అడిగినన్= (ధృతరాష్ట్రుడు) అడుగగా; సంజయుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా చెప్పాడు; అట్లు= ఆ విధంగా; రథిక సారథులు= కర్ణుడు, శల్యుడు, వందిమాగధ ప్రస్తూయమానులు+అగుచున్= వందిమాగధులచేత పొగడబడిన వారై; విలసిల్లి= ఒప్పుచు; తనవలను= తనవైపు; గౌరవంబునన్= గౌరవంతో; కనుంగొనుటయున్= చూడగా; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; ఆ+అంగరాజున్= కర్ణుడిని; ఉద్దేశించి= చూచి.

తాత్పర్యం: అని ప్రశ్నించిన ధృతరాష్ట్రుడితో సంజయుడు చెప్పసాగాడు. ఆ సేనాధిపతిని, సారథిని చూచి వందిమాగధులు ప్రశంసలు చేస్తూ, దుర్యోధనుడివైపు గౌరవభావంతో చూచారు. అప్పుడు అతడు కర్ణుడితో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: వంది= స్తుతిచేసి జీవించేవాడు; మాగధుడు= వంశావళిని కీర్తించేవాడు. వీరు ఆనాడు యుద్ధభూమికి కూడా వచ్చేవారని ద్యోతకమవుతున్నది.

చ. గురుఁడును భీష్ముఁడున్ నరునకున్ బకవైరికి నగ్గలంబు, వీ
రిరువురు వారి నిద్దఱ నహీన పరాక్రమ లీల గీటడం
తురు ధ్రువమంచు నాత్మఁ బరితోషముఁ బొందుదు; నట్లు గాక ని
ర్భర బల శౌర్యముల్ మెఱయ గ్రక్కున నాపని నిర్వహింపుమీ! 5

ప్రతిపదార్థం: గురుఁడును భీష్ముఁడున్= ద్రోణుడు, భీష్ముడు; నరునకున్, బకవైరికిన్= అర్జునుడికి, భీముడికి; అగ్గలంబు= మించిన శౌర్యం కలవారు; వీరు+ఇరువురు= భీష్మద్రోణులు; వారిన్+ఇద్దఱన్= భీమార్జునులను; అహీన పరాక్రమలీలన్= గొప్ప పరాక్రమంతో; గీటు+అడంతురు= గర్వం అణచుతారు (సంహరిస్తారు); ధ్రువము+అంచున్= ఇది తథ్యమని; ఆత్మన్= మనసులో; పరితోషమున్= సంతోషమును; పొందుదున్= పొందేవాడిని; అట్లుకాక= ఆ విధంగా కాక; నిర్భర బలశౌర్యముల్= అధికబల పరాక్రమాలు; మెఱయన్= ప్రకాశించగా; గ్రక్కునన్= శీఘ్రంగా; ఆ పని నిర్వహింపుమీ!= భీమార్జునులను సంహరించే కార్యాన్ని నెరవేర్చుము.

తాత్పర్యం: అధిక పరాక్రమశాలులైన భీష్ముడు, ద్రోణాచార్యుడు భీమార్జునులను తప్పక సంహరించగలవారని ఎంతో సంతోషించేవాడిని. కాని నా కోరిక తీరలేదు. నీవైనా నీ బలశౌర్యాలు ప్రదర్శించి నా అభీష్టాన్ని నెరవేర్చుము.

విశేషం: బలవంతులైన పాండవులను భీష్మద్రోణులు సంహరించలేకపోయినా కర్ణుడు అందుకు సమర్థుడని దుర్యోధనుడి నమ్మకం. అతడి అండ చూచికొనే దుర్యోధనుడు మహాభారత సంగ్రామానికి సిద్ధపడ్డాడు.

తే. బాడుదల నొండెఁ బట్టుము పాండు తనయ । ముఖ్యు; వీరు వా రన నేల? మునుము వట్టి
వైరివర్గంబు నెల్లను బారిసమరి । సైన్యయుతముగ నద్భుత జయము గొనుము.' 6

ప్రతిపదార్థం: బాడు+తలన్+ఒండెన్= అవమానించియో-మరొక విధంగానో; పాండు తనయ ముఖ్యున్= ధర్మరాజును; పట్టుము= బంధించుము; వీరువారు+అనన్+ఏల; మునుము వట్టి= వరుస(పెట్టి); వైరివర్గంబున్+ఎల్లను= శత్రుసమూహమునంతటిని; బారిసమరి= హింసించి; సైన్యయుతముగన్= సేనతోకూడ; అద్భుత జయము గొనుము= ఆశ్చర్యకరమైన విజయం పొందుము.

తాత్పర్యం: ఏ విధంగానైనా పాండవాగ్రజుడయిన ధర్మరాజును బంధించుము. వారూ వీరని చూడక శత్రువర్గము నంతటినీ సైన్యంతో సహా రూపుమాపి విజయాన్ని సాధించుము'.

వ. నడపు మనుటయు, నమ్మాటఁ గైకొని కర్ణుండు శల్యునిం దేరు నడపు మనిన నతం డట్ల చేసె; నప్పుడు శంఖ
భేరీ ప్రముఖ తూర్యనాదంబులు రోదసీ గహ్వరంబు విహ్వలంబు గావించె; నవ్విధంబునం జనిచని గర్వాగ్రహ
విధేయుం డగు రాధేయుం డమ్మద్రపతి కిట్లనియె. 7

ప్రతిపదార్థం: నడపుము+అనుటయున్= సేనను నడిపించుమని అనగా; ఆ+మాటన్+కైకొని= దుర్యోధనుని మాటలు విని; కర్ణుండు, శల్యునిన్= శల్యుడితో; తేరు నడపుము+అనినన్= రథాన్ని నడిపించుమనగా; అతండు+అట్లు+అ చేసెన్= శల్యుడు ఆ ప్రకారమే చేశాడు; అప్పుడు; శంఖభేరీ ప్రముఖ= శంఖం, భేరి మొదలగు, తూర్యనాదంబులు= వాద్యధ్వనులు; రోదసీగహ్వరంబు= ఆకాశ ప్రాంతమును; విహ్వలంబు గావించెన్= భయభ్రాంతం చేశాయి; (ప్రతిధ్వనింపజేశాయి); ఆ విధంబునన్; చనిచని= ముందుకువెళ్ళి; గర్వ+ఆగ్రహ విధేయుండు+అగు= గర్వానికి కోపానికి వశుడైన; రాధేయుండు= కర్ణుడు; ఆ+మద్రపతికిన్= శల్యుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడి మాట ప్రకారం రథాన్ని ముందుకు నడిపించుమని కర్ణుడు శల్యుడిని కోరాడు. వెనువెంటనే శంఖాలు, భేరి మొదలైన యుద్ధవాద్యాల ధ్వనులు ఆకాశమంతటా మారుమ్రోగాయి. ఆ విధంగా ముందుకు సాగుతున్న కర్ణుడు గర్వంతో పాండవుల మీది కోపంతో శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: ఆ రోజుల్లో సైన్యాలు వాద్యఘోషల మధ్య యుద్ధానికి బయల్దేరుతుండేవి.

శా. 'నారాచాది మహోగ్ర బాణ పటలీ నానావిధోల్లాసముల్
సైరింపన్ ధృతిలేక పాండుతనయుల్ సంభ్రాంతి నొందంగ, వి
స్మేరంబై ఖచర వ్రజంబు వొగడన్, మెచ్చంగ నీ చూడ్కి దు
ర్వారో దగ్రత నేఁడు సూపెద భుజావష్టంభ సంరంభినై'. 8

ప్రతిపదార్థం: నారాచ+ఆది= ఇనుప బాణాలు మొదలైన; మహా+ఉగ్రబాణ, పటలీ= మహాభయంకరాలైన బాణాల సమూహముయొక్క; నానావిధ+ఉల్లాసముల్= పెక్కు ప్రకాశములను; సైరింపన్, ధృతిలేక= సహించే ధైర్యంలేక; పాండు

తనయుల్= పాండవులు; సంభ్రాంతిన్+ఒందంగన్= నిశ్చేష్టులు కాగా; ఖచర, వ్రజంబు= దేవతలసమూహం; విస్మేరంబు+ఐ= నవ్వుతో కూడినదై; పొగడన్= ప్రశంసించగా; నీ, చూడ్కి, మెచ్చంగన్= నీ చూపు మెచ్చుకోగా; భుజ+అవష్టంభ సంరంభిన్+ఐ= బాహు గర్వంయొక్క ఆటోపం కలవాడినై; నేఁడు= ఈనాడు; దుర్వార+ఉదగ్రతన్= అడ్డుకొన సాధ్యంకాని భీకరత్వాన్ని; చూపెదన్= చూపిస్తాను.

తాత్పర్యం: పాండవులు (నేను ప్రయోగించే) మహాభయంకరాలైన నానావిధ బాణాల నానావిధ కాంతుల తాకిడిని తట్టుకోగల ధైర్యంలేక తల్లడిల్లగా, ఆశ్చర్యంతో ఆకాశ సంచారులంతా ప్రశంసించగా, నీవు కూడ చూచి మెచ్చుకోగా, బాహుబల గర్వాతిశయంతో ఎవ్వరూ అడ్డుకోలేని భీకరత్వాన్ని ఈ రోజు (యుద్ధరంగంలో) ప్రదర్శిస్తాను.

సీ. **అన విని మద్రరా జాతని కిట్లను, । 'సత్య పరాక్రముల్ శౌర్యఘనులు**
భుజ వీర్య మహితులు భూరి తేజోధను । లఖిలాస్త్ర విత్తము లార్యు లమర
పతికైన రణమున భయము పుట్టింపంగ । నోపుదు రప్పాండుభూపతనయు,
లేల వారల నింత దూలవోఁ బలికెద, । విప్పుడు వల్క రాదెట్లు నీకు

తే. **గాండివ జ్యా నినాదమ్ము గ్రమ్మి కర్ణ । విదళనము సేసినను భీము గద మెఱుంగు**
లొలసి చూడ్కులు మిఱుమిట్లు గొలిపినను భ । యంబు పెల్లున నపుడు వా యడఁగుఁ గాక!' **9**

ప్రతిపదార్థం: అనన్+విని= (కర్ణుడు) అనగా విని; మద్రరాజు= శల్యుడు; అతనికిన్+ఇట్లు+అనున్= కర్ణునితో ఇట్లా అంటున్నాడు; ఆ+పాండు భూప తనయులు= ఆ పాండురాజు కుమారులు; సత్య పరాక్రముల్= సత్యశీలురు; శౌర్యఘనులు= శౌర్యంలో గొప్పవారు; భుజవీర్య మహితులు= గొప్ప భుజ బలశాలులు; భూరితేజోధనులు= గొప్ప తేజోధనం కలవారు; అఖిల+అస్త్రవిత్తముల్= సకలాస్త్రవిదులలో శ్రేష్ఠులు; ఆర్యులు= సజ్జనులు; అమరపతికైనన్= ఇంద్రుడికైనా; రణమునన్= యుద్ధమున; భయమున్ పుట్టింపంగన్+ఓపుదురు= భీతి కలిగించగలవారు; ఇప్పుడు, ఏల, వారలన్+ఇంత+తూలవోన్+పలికెదవు= ఇప్పుడు ఎందుకీవిధంగా వారిని తూలనాడుతున్నావు; గాండివజ్యానినాదమ్ము= అర్జునుడి వింటిత్రాటి ధ్వని; క్రమ్మి= ఆక్రమించి; కర్ణవిదళనము చేసినను= చెవులు బద్దలు చేసినపుడును; భీము గద మెఱుంగుల్+ఒలసి= భీముడి గదకాంతులు వ్యాపించి; చూడ్కులు మిఱుమిట్లు గొల్పినను= కనులకు మిరుమిట్లు గొలిపినపుడును; భయంబు పెల్లునన్= భయాతిశయంతో; అపుడు; వాయి అడఁగున్+కాక= నోరు పడిపోతుంది; ఎట్లు= ఏ విధంగా కూడా; నీకు; పల్కరాదు= మాట్లాడటం సాధ్యంకాదు;

తాత్పర్యం: కర్ణుడి అహంకారం చూచి శల్యుడు అతడితో ఇట్లా అంటున్నాడు. పాండవులు సత్యపరాక్రమం కలవారు, బలపరాక్రమ సంపన్నులు, తేజోధనులు, అస్త్ర విద్యా విశారదులు. దేవేంద్రుడైనా రణరంగంలో వారిని ఎదుర్కొనలేడు. వాళ్ళను ఇంత తక్కువ చేసి ఇప్పుడు మాట్లాడుతున్నావు. అర్జునుడి వింటి ధ్వనికి నీ చెవులు బద్దలైనపుడు, భీముడి గద మెరుపులు నీ కళ్ళకు మిరుమిట్లు గొల్పినపుడు నీ నోట మాటరాక నిశ్చేష్టుడవై ఏమీ అనలేవు.

విశేషం: 'కర్ణవిదళనము' అన్న పదంలో చెవులతోపాటు కర్ణుడు అన్న అర్థంకూడా స్ఫురిస్తుంది. వీనులు, కనులు నిశ్చేష్టమైనపుడు వాక్కు కూడా మూగబోతుంది.

వ. **అని వెండియు.** **10**

తాత్పర్యం: అని మళ్ళీ.

చ. **'నరుని శరంబులన్ రథ గణంబులు గూలఁగ, భీము నుల్లస**
త్పరిఘమునన్ గజ వ్రజము భగ్నముగాఁ బెఱ తమ్ములున్ యుధి
ష్ఠిరుఁడును దాఁకినం జలము డించి దొరల్ గలఁగంగఁ జూచియుం
దిరమయి నీవు నాలుకకుఁ దెచ్చిన మాటగదా వినందగున్.' **11**

ప్రతిపదార్థం: నరుని శరంబులన్= అర్జునుడి బాణాలచేత; రథగణంబులు= రథ సమూహాలు, కూలఁగన్= పడిపోగా; భీము+ఉల్లసత్+పరిఘమునన్= భీముడి మెరిసే ఇనుపగట్ల గుదియతో; గజవ్రజము= ఏనుగుల గుంపు; భగ్నముకాన్= చెదరిపోగా; పెఱతమ్ములున్= మిగతా సోదరులు(నకుల సహదేవులు); యుధిష్ఠిరుఁడును= ధర్మరాజు; తాఁకినన్= మీదపడగా; చలముడించి= పట్టుదల వీడి; దొరల్= యోధులు; కలఁగంగన్= క్షోభచెందగా; చూచియున్= చూచికూడా; నీవు; తిరము+అయి= స్థిరంగా నిలబడి; నాలుకకున్+తెచ్చిన మాటకదా= మాట్లాడిన మాట గదా; వినన్+తగున్= వినతగును.

తాత్పర్యం: 'అర్జునుడి బాణాలకు నీ రథసైన్యం, భీముడి పరిఘాయుధం మెరుపులకు గజసైన్యం, ధర్మజ నకుల సహదేవుల తాకిడికి యోధసమూహం చెల్లాచెదరైపోవటాన్ని చూచికూడ, నీవు కలతపడకుండా స్థిరంగా నిలబడి మాట్లాడినమాటలు కదా వినదగును.'

విశేషం: ఉపప్లావ్యంలో ఉన్నప్పుడే ధర్మరాజు శల్యుడితో కర్ణుడికి సారథిగా ఉండి అతడిని నిరుత్సాహపరచి తమకు సహకరించవలసిందిగా కోరి రప్పించాడు. ఆ ప్రకారమే శల్యుడు కర్ణుడిముందు మాటిమాటికీ పాండవుల పరాక్రమాన్ని పొగడుతున్నాడు. శల్యుడిని సారథిగా కోరుకొని కర్ణుడు తన దురదృష్టాన్ని తానే కోరి తెచ్చుకొన్నాడు.

క. **అను పలుకులు వినియుం దా । వినని చెవులు సేసి, మద్రవిభుతో రాధా**
తనయుఁడు 'నా చేతి బరువు । గనుఁగొనియెద విపుడ' యనియె గండ మరంగన్.' **12**

ప్రతిపదార్థం: అను, పలుకులు, వినియున్= అనే శల్యుడి మాటలు వినికూడా; రాధాతనయుఁడు= కర్ణుడు; తాన్= తాను; వినని చెవులు చేసి= విననట్లుగా నటిస్తూ; గండు+అమరంగన్= పౌరుషం ఒప్పగా; నా చేతి బరువు= నా చేతి బలుపు; ఇపుడ= ఇప్పుడే; కనుగొనియెదవు= చూస్తావు గదా; అనియె(న్)= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలు విన్నా విననట్లుగా నటిస్తూ కర్ణుడు, నా చేతి బలాన్ని ఇప్పుడే చూస్తా'వని పౌరుషంతో అన్నాడు.

వ. **ఇట్లు సంగరోత్సాహ దీప్తుండై నడతెంచు నతని నుపలక్షించి.** **13**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; సంగర+ఉత్సాహదీప్తుండు+ఐ= రణోత్సాహంతో ప్రకాశిస్తున్నవాడై; నడతెంచు+అతనిన్= వస్తున్న కర్ణుడిని; ఉపలక్షించి= చూచి.

తాత్పర్యం: యుద్ధోత్సాహం చేత ప్రకాశిస్తూ వస్తున్న కర్ణుడిని చూచి.

చ. కురుబల ముబ్బి యార్చెఁ, బటు ఘోటక హేషిత నిస్వనంబులుం
గరివర బృంహిత ధ్వనులు గాఢములై విలసిల్లె, నెత్తురుల్
గురిసె, నభంబు మ్రోయఁ బిడుగుల్ మొరసెం, బొరి నుల్క లెల్లెడం
దొరఁగెఁ బ్రదీప్త మారుతము ధూళిఁ గడున్ వడిఁ జల్లె భూవరా! 14

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= రాజా!; కురుబలము= కౌరవసైన్యం; ఉబ్బి+ఆర్చెన్= పెద్దగా సంతోషించి అరచింది; పటుఘోటక= బలిష్ఠమైన అశ్వాల; హేషిత నిస్వనంబులున్= సకిలింపుల ధ్వనులు; కరివర బృంహిత ధ్వనులు= శ్రేష్ఠాలైన ఏనుగుల ఘీంకార ధ్వనులు; గాఢములు+ఐ విలసిల్లెన్= దట్టములైనవై వ్యాపించాయి; నెత్తురుల్+కురిసె(న్)= రక్తధారలు కురిశాయి; నభంబు మ్రోయన్= ఆకాశం ధ్వనించగా; పిడుగుల్ మొరసెన్= పిడుగులు శబ్దం చేశాయి; పొరిన్= వెనువెంట; ఉల్కలు+ఎల్లెడన్+తొరఁగెన్= అన్నివైపులా ఉల్కలు పడసాగాయి; ప్రదీప్త, మారుతము= తీవ్రమైన గాలి; కడున్ వడిన్= ఎంతో వేగంతో; ధూళిన్ చల్లె(న్)= దుమ్మును వెదజల్లింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కౌరవ సైన్యంలోని వారు సంతోషాతిశయంతో బిగ్గరగా అరిచారు. గుర్రాల సకిలింతలు, ఏనుగుల ఘీంకారాలు పెద్దగా వినిపించాయి. నెత్తురు కురిసింది. పిడుగుల మ్రోతలు ఆకాశం ధ్వనించేటట్లుగా మ్రోగాయి. అన్నివైపులా ఉల్కలు పడసాగాయి. తీవ్రమైన గాలి దుమ్మును వెదజల్లింది.

వ. మఱియు బహువిధోత్పాతంబులు గౌరవులకు నాశం బగుటం దెలుపుచుం దోఁచెఁ; దోఁచిన నవి యెల్ల సరకు గొనక వారు దైవమోహితులు గావున శల్య సహితుండైన కర్ణుం గనుంగొని కుంతీనందను లతనిచే నిర్జింపఁ బడుదురకాఁ దలంచి సంతోషించి; రతండు భీష్మద్రోణుల దోర్వీర్యంబులు పాండుతనయులచేతఁ గోలుపోయె నని మనంబున వారల మెచ్చక ముంగలియై మెఱసి నడచుచుండి పార్థపరాక్రమ స్మరణంబునం గ్రోధంబు జనియించి యూర్పులు సందడింప మాన దర్పోన్మాదంబున మద్రపతి కిట్లనియె. 15

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకా; బహువిధ+ఉత్పాతంబులు= అనేకవిధాలైన అపశకునాలు; కౌరవులకున్; నాశంబు+అగుటన్= నష్టం కలగటాన్ని; తెలుపుచున్= సూచిస్తూ; తోఁచెన్= అగుపడ్డాయి; తోఁచినన్= అట్లా కనపడినప్పటికీ; వారు= ఆ కౌరవులు; దైవమోహితులు కావున(న్)= విధివంచితులవటంవలన; అవి+ఎల్లన్+సరకుగొనక= వాటిని అన్నిటినీ లెక్కపెట్టక; శల్యసహితుండైన కర్ణున్= శల్యుడితో ఉన్న కర్ణుడిని; కనుంగొని= చూచి; కుంతీ నందనులు= పాండవులు; అతనిచేతన్= కర్ణుడిచేత; నిర్జింపఁబడుదురు+అ, కాన్= సంహరించబడగలరని; తలంచి= భావించి; సంతోషించిరి= ఆనందించారు; అతండు= కర్ణుడు; భీష్మద్రోణుల దోస్+వీర్యంబులు= భీష్మద్రోణుల బాహుబలములు; పాండుతనయులచేతన్= పాండవులచేత; కోలుపోయెన్+అని= వ్యర్థములైనాయని; మనంబునన్= మనసులో; వారలన్+మెచ్చక= వారిని లక్ష్యపెట్టక; ముంగలి+ఐ మెరసి= సేనకు ముందుగా ఒప్పుతూ; నడచుచుండి= నడుస్తూ; పార్థ పరాక్రమ స్మరణంబునన్= అర్జునుడి శౌర్యం తలపునకు రాగా; క్రోధంబు జనియించి= కోపం తలెత్తి; ఊర్పులు సందడింపన్= నిట్టూర్పులు అతిశయించగా; మానదర్ప+ఉన్మాదంబునన్= పౌరుష గర్వోన్మాదంతో; మద్రపతికిన్= శల్యుడితో; ఇట్లు+అనియె(న్)= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఇంకా కౌరవ వినాశ సూచకాలయిన అపశకునాలు పెక్కు గోచరించాయి. అయినా విధివశులైన కౌరవులు వాటిని లెక్కచేయక కర్ణుడు శల్యసారథ్యంతో పాండవులను తప్పక సంహరిస్తాడని సంతోషించసాగారు. సేనకు అగ్రభాగంలో ఉన్న కర్ణుడు, పాండవుల ముందు ఓడిపోయారని భీష్మద్రోణులను మెచ్చుకోక, అర్జునుడు తలపునకు రాగానే క్రోధంతో నిట్టూర్పులు విడుస్తూ పౌరుషగర్వం నిండినవాడై శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: ఉత్పాతాలు (అపశకునాలు) మూడు విధాలు-దివ్యం, ఆంతరిక్షం, భౌమం అని, 'ఉల్కలు, పిడుగులు పడటం' మొదలైనవి అంతరిక్ష సంబంధమైనవి. ఇవి దుఃఖకారకాలు అని పూర్వుల అభిప్రాయం.

మ. 'అరదం బెక్కి శరాసనంబు గొని తెంపారంగ నేనేచి సం
గర సంక్రీడకుఁ జొచ్చినం దృణ సముంగాఁ గొందు, న ద్దేవతా
వరునైనన్ గురు నాపగాతనయుఁ జావం జూచుటన్ వైరు లే
తురు చెండాడెద నుగ్రతం దలలు, నా దోర్దర్పముం జూడుమీ!' 16

ప్రతిపదార్థం: అరదంబు+ఎక్కి= రథం ఎక్కి; శర+అసనంబు(న్)+కొని= ధనుస్సు చేబట్టి; తెంపు+ఆరంగన్= ధైర్యంతో; ఏన్+ఏచి= నేను విజృంభించి; సంగర సంక్రీడకున్= యుద్ధక్రీడకు; చొచ్చినన్= పూనుకొంటే; ఆ+దేవతావరున్+ఐనన్= ఆ దేవేంద్రుని సైతం; తృణసముంగాన్+కొందున్= గడ్డిపరకతో సమంగా చూస్తాను; గురున్+ఆపగా తనయున్= ద్రోణ భీష్ములను; చావన్+చూచుటన్= పతనమొందించినందువల్ల; వైరులు= శత్రువులు; ఏతురు= విజృంభిస్తారు; తలలు= వారి తలలు; ఉగ్రతన్= భయంకరంగా; చెండాడెదన్= నరుకుతాను; నా దోః+దర్పమున్+చూడుమీ!= నా భుజపరాక్రమాన్ని చూడుము.

తాత్పర్యం: రథ మెక్కి విల్లు చేబట్టి రణరంగంలో నేను విజృంభిస్తే దేవేంద్రుడిని కూడా తృణీకరిస్తాను. ద్రోణాచార్య భీష్మపితామహులను పడగొట్టామన్న గర్వంతో ఉన్న వైరుల తలలు ఖండించే నా భుజపరాక్రమాన్ని చూడుము.

వ. అని పలికి, యనంతరంబ 'గాంగేయ కుంభసంభవులంతటిమానుసులు నిట్లు రిత్తసావు సత్తురే!' యని యుగ్గడించి మఱియు నిట్లనియె. 17

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; అనంతరంబు= తర్వాతనే; గాంగేయ కుంభ సంభవుల+అంతటి మానుసులన్= భీష్మ ద్రోణులంతటి వారు కూడా; ఇట్లు; రిత్తచావు చత్తురే?= వ్యర్థమరణం పొందుతారా?; అని+ఉగ్గడించి= అని వచించి; మఱియున్+ఇట్లు+అనియెన్= ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'భీష్మద్రోణులంతటివారు ఈ విధంగా వ్యర్థమైన చావు చస్తారా! అని, కర్ణుడు శల్యుడితో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు:

ఉ. వారల లోకవీరుల నవధ్యుల గీటడఁగించి, పల్వురన్
వారల యట్ల యెందు ననివార్యు లనం జను మేదినీశులం
బోర వధించి, రౌద్రమునఁ బొంగి క్రమాగత మృత్యు వొక్కొ నాఁ
గా రణకేళికిం గడఁగు గాండివి నేన యెదిర్చి యోర్చెదన్. 18

ప్రతిపదార్థం: లోకవీరులన్= గొప్పవీరులు; అవధ్యులన్= వధింప సాధ్యంకాని వారు అయిన; వారలన్= ఆ భీష్మద్రోణులను; గీటు+అడఁగించి= గర్వం అణచి; వారల+అట్ల= వారివలెనే; ఎందున్+అనివార్యులు+అనన్+చను= ఎవరిచేతకూడా వారించబడనివారు అనదగినట్టి; పల్వురన్, మేదినీశులన్= పెక్కుమంది రాజులను; పోరన్+వధించి= యుద్ధములో చంపి; రౌద్రమున(న్)+పొంగి= రౌద్రావేశంతో చెలరేగి; క్రమ+ఆగత, మృత్యువు+ఒక్కొ, నాన్+కా= వరుసగా వచ్చిన మృత్యువేమో అన్నట్లుగా; రణకేళికిన్+కడఁగు= యుద్ధక్రీడకు పూనుకొనే; గాండివిన్= అర్జునుడిని; ఏన= నేనే; ఎదిర్చి+ఓర్చెదన్= ఎదిరించి ఓడిస్తాను.

తాత్పర్యం: లోకైక వీరులైన భీష్మద్రోణులను, వారివలెనే అనివార్యులైన ఎందరో రాజులను వధించి రౌద్రంతో విజృంభించి వరుసగా వచ్చే మృత్యువా అన్నట్లు యుద్ధక్రీడకు పూనుకొనే అర్జునుడిని నేనే ఎదిరించి సంహరిస్తాను.

విశేషం: 'క్రమాగత మృత్యువొక్కొ' అని కర్ణుడు పేర్కొన్న అర్జునుడు తర్వాతి కథలో కర్ణుని పాలిటి మృత్యువుగా పరిణమించటం గమనించదగింది. అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. **పాండు నృపాగ్రనందనుఁడుఁ బావనియుం గవలుం జలంబుమై**
నొండొరు మూదలించుకొని యొక్కటఁ దాఁకినఁ దీవ్ర విస్ఫుర
త్కాండ విదారితాంగకులఁ గా నొనరించి యలంచి లీలమై
గం డడఁగింతుఁ బోక పెనఁగం గల చంద మెఱింగి చెండుదున్. **19**

ప్రతిపదార్థం: పాండునృప+అగ్రనందనుఁడున్= పాండు కుమారులలో పెద్దవాడైన ధర్మరాజు; పావనియున్= భీముడు; కవలున్= నకులసహదేవులు; చలంబుమైన్= పూనికతో; ఒండొరు మూదలించుకొని= ఒకరినొకరు హెచ్చరించుకొని; ఒక్కటన్+తాఁకినన్= ఒక్కటై మీదబడినా; తీవ్ర విస్ఫురత్+కాండతీక్ష్ణమైన ప్రకాశంతో కూడిన బాణాలచేత; విదారిత+అంగకులన్+కాన్= చీల్చబడిన అవయవములు కలవారినిగా; ఒనరించి= చేసి; అలంచి= శ్రమపెట్టి; లీలమైన్= అవలీలగా; గండు+అడఁగింతున్= గర్వం అణచుతాను; పోక పెనఁగన్= యుద్ధ విముఖులు గాక నన్నెదురుకొన్నట్లయితే; కలచందము= ఉన్న విధాన్ని; ఎఱింగి= గ్రహించి; చెండుదున్= నరుకుతాను.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు, భీముడు, నకుల సహదేవులు ఒక్కటై మీదపడినా, వాడి బాణాలతో అవలీలగా వారి అంగాలను ఖండించి వారి గర్వం అణుస్తాను. వాళ్ళు వెనుదిరుగక ఇంకా నాతో యుద్ధం చేస్తే నరుకుతాను.

విశేషం: క్రిందటి పద్యంలోనే అర్జునుడిని ప్రస్తావించటం వలన, ఇక్కడ నలుగురు సోదరులనే పేర్కొనటం జరిగింది.

క. **అని పలికి వెండియును ని। ట్లను, భీష్ముఁడు దెగిన ద్రోణుఁ డతులిత దివ్యా**
స్త్రనిచయము దోర్విలాసం। బును జాలం గలిగియుండె భూనుత మగుచున్. **20**

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; వెండియున్= ఇంకా; ఇట్లు+అను(న్)= కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అంటున్నాడు; భీష్ముడు+తెగిన= భీష్ముడు మరణించగా; ద్రోణుడు, అతులిత= సాటిలేని; దివ్య+అస్త్ర నిచయము= దివ్యాస్త్ర సమూహం; దోః+విలాసంబును= భుజబల శోభను; భూనుతము+అగుచున్= లోకంచే పొగడబడేది అవుతూ; చాలన్+కలిగి ఉండె(న్)= అధికంగా కలిగిఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని పలికి కర్ణుడు శల్యుడితో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు: 'వీరుడైన భీష్మ పితామహుడు అస్తమించినా, ద్రోణాచార్యుడివద్ద లోకం పొగడే దివ్యాస్త్రాలూ, బాహుబలమూ ఉన్నాయి.

సీ. **ద్రోణుండు బహుదివ్య బాణదీప్తుఁడు భుజా। బలశాలి శౌర్య సంపన్న హృదయుఁ**
డక్షీణ విక్రముఁ డతిరథ శ్రేష్ఠుఁ; డ। వ్వీరుండు పార్థుచేఁ బోరఁ బడిన
ధార్తరాష్ట్రుల యేపు దఱిఁగెఁ; దదాప్త సై। నికులు గం డడఁగిరి; నీ వెఱుంగ
నైనను రాము కృపాతిశయంబునఁ। గనిన యీ రథమును గార్ముకాది

ఆ. **దారుణాస్త్ర శస్త్ర తతులును గలిమి నే। నతనిఁ దొడరి దివిజు లడ్డపడినఁ**
గూల్తు, నెల్లభంగిఁ గురురాజు మన్నన। యప్పు దీర్తుఁ బ్రాణ మాసపడక.' **21**

ప్రతిపదార్థం: ద్రోణుండు= ద్రోణుడు; బహుదివ్య బాణ దీప్తుఁడు= అనేక దివ్యబాణాలచేత ప్రకాశించేవాడు; భుజాబలశాలి= గొప్ప భుజబలం గలవాడు; శౌర్యసంపన్న హృదయుఁడు= పరాక్రమధనుడు; అక్షీణ విక్రముఁడు= అధిక బలవంతుడు; అతిరథశ్రేష్ఠుఁడు= అతిరథులలో శ్రేష్ఠుడు - అతిరథశ్రేష్ఠుడన్న స్థాయి కలవాడు; ఆ+వీరుండు= అట్టి ద్రోణాచార్యుడు; పార్థుచేన్= అర్జునుడి చేత; పోరన్+పడినన్= యుద్ధములో మరణించగా; ధార్తరాష్ట్రుల= కౌరవుల; ఏపు+తరిగెన్= విజృంభణం తగ్గింది; నీవు+ఎఱుంగన్= నీవు చూచినట్లుగానే; తద్+ఆప్తసైనికులు= వారి ఆప్తులైన సైనికులు; గండు+అడఁగిరి= నశించారు; అయినను= అయినప్పటికీ; రాము= పరశురాముని; కృపా+అతిశయంబునన్= అనుగ్రహ విశేషంతో; కనిన= పొందిన; ఈ రథమును= ఈ రథాన్ని; కార్ముక+ఆది= ధనుస్సు మొదలైన; దారుణ+అస్త్రశస్త్ర తతులును= శత్రుభయంకరములైన అస్త్ర శస్త్రాల సముదాయాలను; కలిమిన్= కలిగి ఉండటంచేత; నేను= నేను; అతనిన్+తొడరి= అర్జునుడిని తాకి; దివిజులు+అడ్డపడినన్= దేవతలు అడ్డువచ్చినా; ఎల్లభంగిన్= ఏ విధంగానైనా; కూల్తున్= సంహరిస్తాను; ప్రాణము+ఆసపడక= ప్రాణంకూడా లెక్కచేయక; కురురాజు= దుర్యోధనుడి; మన్నన+అప్పు+తీర్తున్= సమ్మానము అనే ఋణాన్ని తీర్చుకొంటాను.

తాత్పర్యం: ద్రోణాచార్యుడు దివ్యబాణసంపన్నుడు. గొప్ప పరాక్రమవంతుడు. అతిరథశ్రేష్ఠుడు. అంతటి మహావీరుడు అర్జునుడితో యుద్ధంలో మరణించగా కౌరవుల ధైర్యం సన్నగిల్లింది. సైనికుల గర్వం అంతరించింది. అయినా పరశురాముడిని సేవించి పొందిన రథం, అస్త్రశస్త్రాల బలంతో ఏ విధంగానైనా అర్జునుడిని సంహరించి తీరుతాను. నా ప్రాణం కూడా లెక్కచేయక, దుర్యోధనుడు నన్ను సమ్మానించినందుకు ఋణం తీర్చుకొంటాను.'

విశేషం: అనేకమందితో యుద్ధం చేసేవాడు అతిరథుడు. భీష్ముడి దృష్టిలో దుర్యోధనుడు, శల్యుడు, ద్రోణుడు మొ॥ వారు అతిరథులు, కర్ణుడు తాను బ్రాహ్మణుడనని చెప్పి పరశురాముడి వద్ద శిక్షణ పొంది బ్రహ్మాస్త్ర భార్గవాస్త్రాలను సంపాదించాడు.

శల్యుఁ డర్జును పరాక్రమం బుగ్గడించి కర్ణునిఁ దూలం బలుకుట (సం. 8-26-61)

వ. **అనిన విని శల్యుండు గర్ణున కి ట్లనియె.** **22**

తాత్పర్యం: అని కర్ణుడనగా, శల్యుడు ఇట్లా అన్నాడు:

చ. **'వినిన జనంబు లీతఁ డవివేకి యనన్ వల దింత రజ్జు ల**
ర్జును బలశౌర్య సంపదలు సూచి యెఱుంగమె మున్ను? నిన్ను నా
తనిఁ గలనన్ జగం బెఱుఁగదా యతఁ డద్భుత విక్రమోజ్జ్వలుం
డెనయుదె నీవు పౌరుషవిహీనుఁడ వద్దివిజేంద్రనందనున్. **23**

ప్రతిపదార్థం: వినిన జనంబుల్= (నీమాటలు) విన్న ప్రజలు; ఈతడు+అవివేకి+అనన్= కర్ణుడు మూర్ఖుడని అనగా; ఇంతరజ్జులు వలదు= ఇంతటి వ్యర్థమైన మాటలు పలుకకుము; అర్జును, బల, శౌర్య, సంపదలు= అర్జునుడి బలపరాక్రమ సంపదలు; మున్ను= ఇంతకుముందు; చూచి+ఎఱుంగమె= చూసినవారం కాదా; నిన్నున్+ఆతనిన్= నిన్ను, అతడినీ; కలనన్= రణములో; జగంబు+ఎఱుఁగదా= లోకం చూచి ఎరుగదా; అతడు+అద్భుత+విక్రమ+ఉజ్జ్వలుండు= అర్జునుడు

అద్భుత పరాక్రమంచేత లెస్సగా ప్రకాశించేవాడు; నీవు, పౌరుషవిహీనుఁడవు= మగటిమి లేనివాడవు; ఆ+దివిజ+ఇంద్రనందనున్= దేవేంద్ర తనయుడైన ఆ విజయుడికి; ఎనయుదె!= సాటి కాగలవా!

తాత్పర్యం: విన్న జనం కర్ణుడింత అవివేకియా! అనేటట్లు ఇంత వ్యర్థమైన మాటలు మాట్లాడవద్దు. అర్జునుని బలపరాక్రమ సంపదలు ఇంతకుముందు చూచాముకదా! మీ ఇద్దరిని లోకం కూడ యుద్ధంలో చూచింది కదా! అర్జునుడు అద్భుత పరాక్రమంచేత ప్రకాశించేవాడు. పౌరుషహీనుడవైన నీవు ఆ దేవేంద్రనందనునకు సాటికాగలవా?

సీ. **రాత్రిమైఁ దాఁకి క్రూరతఁ బోర మగఁటిమి । వాసిన అంగారపర్ణుకంటె,**
ఘోషయాత్రా విధిఁ గురురాజుఁ జెఱ పట్టి । మాన మేదిన చిత్రసేనుకంటె,
ఖాండవోద్యానంబుఁ గావ నేరక సిగ్గు । వడి చన్న నిర్జరప్రభునికంటెఁ,
గ్రీడాకిరాతుఁ డై క్రోడంబునకుఁ గాఁగఁ । బెనఁగి చిక్కిన త్రిలోచనునికంటె

ఆ. **నెక్కు డైన వీరుఁ డే నర్జునునితోడఁ । బొడుతు నొడుతు ననినఁ బోలుఁ గాక;**
వినుము సూతతనయ! మనబోఁటు లాతనిఁ । జెఱుతు మనుట నోరిచేటు గాదె? 24

ప్రతిపదార్థం: సూత తనయ!= కర్ణా!; రాత్రిమైన్+తాకి= రాత్రి సమయంలో ఎదుర్కొని; క్రూరతన్+పోరి= ఘోరంగా యుద్ధంచేసి; మగఁటిమి పాసిన= పౌరుషం కోల్పోయిన; అంగారపర్ణుకంటెన్= అంగారపర్ణుడి కన్న; ఘోషయాత్రావిధిన్= ఘోషయాత్రా సంఘటనలో; కురురాజున్+చెఱపట్టి= దుర్యోధనుడిని బంధించి; మానము+ఏదిన చిత్రసేనునికంటెన్= గర్వాన్ని కోల్పోయిన చిత్రసేనుడి కన్న; ఖాండవ+ఉద్యానంబున్= ఖాండవవనాన్ని; కావ నేరక= రక్షించలేక; సిగ్గుపడిచన్న= సిగ్గుతో మరలిన; నిర్జర ప్రభునికంటెన్= దేవేంద్రుడికన్న; క్రీడాకిరాతుడై= వేటగాని వేషం ధరించి; క్రోడంబునకున్+కాఁగన్= పందికొరకు; పెనఁగి,చిక్కిన= పోరి ప్రక్కకు తొలగిన; త్రిలోచనునికంటెన్= శివుడికన్న; ఎక్కుడు+ఐన వీరుడేన్= మించిన వీరుడైతే; అర్జునునితోడన్= పార్థుడితో; పొడుతున్= పోరుతాను; ఒడుతున్= ఓడిస్తాను; అనినన్+పోలున్+కాక= అంటే చెల్లుతుంది కాని; మనబోటులు= మనవంటి సామాన్యులు; ఆతనిన్+చెఱుతుము+అనుట= అర్జునుడిని రూపుమాపుతామనటం; నోరిచేటు కాదె?= మననోటికే నష్టం కదా!;

తాత్పర్యం: రాత్రి సమయంలో పోరు సలిపి ఓడిపోయిన అంగారపర్ణుడి కన్నా, ఘోషయాత్రలో దుర్యోధనుడిని బంధించి భంగపడిన చిత్రసేనుడి కన్నా, ఖాండవవనాన్ని రక్షించలేక పారిపోయిన ఇంద్రుడికన్నా, వరాహం కోసం పోరాడి తప్పుకొన్న శివుడికన్నా మించిన వీరుడైతే అర్జునుడితో పోరుతాను, అతడిని ఓడిస్తాను అంటే సరిపోతుందిగాని, సూతనందనా! మనలాంటివారు అతడిని సంహరిస్తాననటం నోటి చేటే కదా.

విశేషం: అంగారపర్ణుడు కుబేరుడి మిత్రుడైన గంధర్వుడు, పాండవులు ద్రుపదుడి నగరం ప్రవేశిస్తున్న సందర్భంలో రాత్రిపూట తన అడవిలో చొరబడ్డారని ఆటంకపరచి అర్జునుడి చేతిలో ఓడిపోయాడు. ద్వైతవనంలో ఉన్న పాండవులను అవమానిద్దామన్న దురుద్దేశంతో ఘోషయాత్రకు వచ్చిన దుర్యోధనుడిని బంధించిన చిత్రసేనుడిని, భీమార్జునులు ఓడించి, అతడిని విడిపించారు. అగ్నిదేవుడి ఆహుతికి గురి అయిన ఖాండవవనాన్ని రక్షించాలని వచ్చిన ఇంద్రుడు అర్జునుడి ధాటికి తట్టుకొనలేక వెనుతిరిగాడు. పాశుపతాస్త్రం కొరకు తపస్సు చేస్తున్న అర్జునుడిని పరీక్షించాలని కిరాతరూపంలో వచ్చిన పరమశివుడు అతడి భుజబలాన్ని చూచి యుద్ధంనుండి తప్పుకొన్నాడు. 'నోరిచేటు' చక్కని జాతీయం. సూతనందనా! అనటం శల్యుడు కర్ణుడిని కించపరచటమే?

చ. **నృపుఁడును భీష్ముఁడుం గృపుఁడు నీవు గురుండును దత్సుతుండు ను**
గ్రపు బలమేచి తో నడవఁగా బెనుదాడిగఁ బోయి మత్స్య నా
థుపసులఁ బట్టి యద్దొరలతోఁ జెడి పాఱితి కర్ణ! యప్పు క
య్యపు బలుపాడె, డిప్పు మన యర్జును నమ్ములు ద్రుప్పు వట్టెనే? 25

ప్రతిపదార్థం: కర్ణ!= ఓ రాధేయా!; అప్డు= అప్పుడు; నృపుఁడును= దుర్యోధనుడును; భీష్ముఁడున్, కృపుఁడు, నీవున్; గురుండును= ద్రోణాచార్యుడును; తద్+సుతుండున్= అతడిపుత్రుడు అశ్వత్థామయు; ఉగ్రపుబలము+ఏచి= భయంకరమైన సైన్యము విజృంభించి, తో(న్) నడవఁగాన్= వెంబడి+రాగా; పెనుదాడిగన్+పోయి= పెద్ద దండయాత్రగా వెళ్ళి; మత్స్యనాథు పసులన్+ పట్టి= మత్స్యదేశపు రాజు విరాటుడి పశువులను బంధించి; ఆ+దొరలతోన్= ఆ వీరులతో; చెడిపాఱితి(వి)= ఓడి పారిపోయావు; ఇప్డు= ఈనాడు; కయ్యపు బలుపు+ఆడెదు= యుద్ధోత్సాహపు మాటలు పలుకుతున్నావు; మన అర్జును+అమ్ములు= మన అర్జునుడి బాణాలు; త్రుప్పు పట్టెనే?= చిలుం పట్టాయా?

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు, భీష్ముడు, కృపుడు, నీవు, ద్రోణాచార్యుడు, అశ్వత్థామ-విజృంభించిన భయంకర సైన్యం వెంటరాగా, పెద్ద దండయాత్రగా వెళ్ళి, విరాటరాజు పశువులను పట్టి, అర్జుననిచేత ఆ ప్రముఖ వీరులతో సహా ఓడి పారిపోయావు కదా కర్ణా! ఇప్పుడు ఇలా యుద్ధోత్సాహపు మాటలు మాట్లాడుతున్నావు. అర్జునుడి బాణాలు త్రుప్పుపట్టాయా? (లేదు కదా).

ఉ. **ముందరియట్లు గాదు, జనముల్ దెగడన్ వెఱఁ బాఱ నేఁడు సం**
క్రందనసూతి మార్కొని తిరంబయి పోరెద, దాఁపఁ బ్రాణముల్,
నిందకుఁ జాల నింక నను నిక్కపుఁబల్కులు పల్కు టొప్పు; దా
నం దుదిఁ జచ్చినం జను; మొనన్ నరుఁ దాఁకుట రిత్త వోవునే?' 26

ప్రతిపదార్థం: జనముల్ తెగడన్= లోకులు నిందించగా; వెఱన్+పాఱన్= భయంతో పారిపోవటానికి; ముందరి అట్లు కాదు= మునుపటి వలె కాదు; నేఁడు= ఈ రోజు; సంక్రందన సూతిన్= ఇంద్రతనయుడైన అర్జునుడిని; మార్కొని= ఎదిరించి; తిరంబు+అయి పోరెద= స్థిరంగా యుద్ధం చేస్తాను; ప్రాణముల్, దాఁపన్= ప్రాణాలు దాచకుండా పోరాడుతాను; నిందకున్, చాలన్+ఇంకన్= ఇక నిందలు భరించలేను; అను, నిక్కపున్, పల్కులు= అన్న నిజమైన మాటలు; పల్కుట+ఒప్పున్= పలకటం తగును; దానన్+తుదిన్= అపుడు చివరకు; చచ్చినన్+చనున్= చనిపోయినా తగును; మొనన్, నరున్+తాఁకుట= యుద్ధరంగంలో అర్జునుడిని ఎదిరించటం; రిత్తపోవునే?= వ్యర్థమగునా?

తాత్పర్యం: ఇంతకుముందువలె లోకులనిందకు గురి అయి పారిపోవటం కుదరదు. ప్రాణాలకు తెగించి అయినా అర్జునుడితో పోరాడతానని పచించావు. ఈ అపనిందలకన్నా రణరంగంలో మరణమైనా మేలన్నావు. అవి నిజాలే కావచ్చును. దానివలన చివరకు పోరులో చచ్చినా నీవన్నమాటే నిలుపుకొన్నట్లు ఔతుంది. కాకపోతే అర్జునుడితో తలపడటం అంటే ఊరికే పోతుందా?'

వ. **అనవుడు నలుక వొడమిన నడంచికొని రాధేయుండు మద్రపతి కి ట్లనియె. 27**

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= (శల్యుడు) ఆ విధంగా పలుకగా; అలుక పొడమినన్= ఆగ్రహం కలిగినా; అడంచికొని= అణచిపెట్టికొని; రాధేయుండు= కర్ణుడు; మద్రపతికిన్+ఇట్లు+అనియెన్= శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలవల్ల కలిగిన కోపాన్ని అణచుకొని కర్ణుడు, అతడితో ఇట్లా అంటున్నాడు:

చ. 'నరునకుఁ బూని పల్కితి వినం జవిమాలిన దొడ్డ పల్కు లే
నరగలి లేక బెట్టడరినప్పుడు సూడుము నన్ను నాతనిం
దిరమయి బాహు శక్తియును ధీరతయున్ వెరవుం జలంబు నె
వ్వరిదెసఁ గాంచి తెక్కుడుగ వారి నుతింపుము మాను మంతకున్.' 28

ప్రతిపదార్థం: వినన్+చవిమాలిన= చెవులకు రుచించని; దొడ్డపల్కులు= పెద్దమాటలు; నరునకున్+పూనిపల్కితి(వి)= అర్జునుడి పక్షం వహించి పలికావు; ఏన్+అరగలి లేక= నేను ఎట్టి సందేహమూ లేక; బెట్టు+అడరిన+అప్పుడు= మిక్కిలి విజృంభించినప్పుడు; నన్నున్+ఆతనిన్= నన్ను, పార్థుడిని; చూడుము= చూడు; బాహు శక్తియును= భుజబలం; ధీరతయున్= ధైర్యం; వెరవున్= ఉపాయం; చలంబున్= పూనిక; తిరము+అయి= స్థిరమై; ఎవ్వరిదెసన్= ఎవరియందు; ఎక్కుడుగ కాంచితి(వి)= అధికంగా చూస్తావో; వారి నుతింపుము= అతడిని ప్రశంసించుము; మానుము+అంతకున్= అంతవరకు ఊరుకొమ్ము.

తాత్పర్యం: అర్జునుడి పక్షం వహించి వినటానికి రుచించని పెద్ద పెద్ద మాటలు మాట్లాడావు. సందేహానికి తావులేకుండ లెస్సగ విజృంభించినప్పుడు నన్ను, అర్జునుని చూడు. బాహుబలం, ధైర్యం, ఉపాయం, పట్టుదల ఎవరిలో స్థిరంగా, ఎక్కువగా అగుపిస్తాయో వారిని పొగడు. అంతదాకా మాట్లాడకు.

విశేషం: 'నిన్ను నాతని గలనన్ జగంబెఱుఁగదా' అన్న శల్యుడి మాటలకు (23వపద్యం) 'చూడుము నన్ను నాతనిన్' అన్న వాక్కులు సమాధానంగా ఉన్నాయి.

వ. అనుటయు 'నట్ల చేసెద నని పలికి శల్యుం డూరకుండెఁ, 'దేరువో ని' మ్మని రాధేయుండు దఱిమి పలికిన నమ్మద్రేశ్వరుండును దురంగంబుల సత్వరంబుగా నడపె, నివ్విధంబునం జని మనమొన సొచ్చి సైనికులు సంతసిల్ల వారలం గలయం గనుంగొని కర్ణుం డిట్లనియె. 29

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అనగానే; శల్యుండు; అట్ల, చేసెదన్, అని= అట్లాగే చేస్తానని; ఊరకుండెన్= మాట్లాడకుండెను; రాధేయుండు= కర్ణుడు; తేరుపోనిమ్ము అని; తఱిమి, పలికినన్= తొందరపెట్టగా; ఆ మద్రేశ్వరుండును= శల్యుడు; తురంగంబులన్= అశ్వాలను; సత్వరంబుగాన్ నడపెన్= త్వరగా నడిపాడు; కర్ణుండు; ఈ, విధంబునన్, చని= ఈ విధంగా ముందుకువెళ్ళి; మన మొన చొచ్చి= మన సైన్యం చేరి; సైనికులు, సంతసిల్లన్= సంతోషించగా; వారలన్ కలయన్ కనుంగొని= వారందరిని చూచి; ఇట్లు, అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అని కర్ణుడనగా శల్యుడు అట్లాగే చేస్తానని ఊరకున్నాడు. కర్ణుడు తేరుపోనిమ్మని త్వరపెట్టగా, శల్యుడు గుర్రాలను వేగంగా నడిపాడు. కర్ణుడు మన సైన్యాన్ని చేరుకొని, కలయచూచి సైనికులు సంతోషించేటట్లుగా ఇట్లా అన్నాడు.

సీ. వలను శోభిల్ల నెవ్వాఁ డైన వీఁడె య । ర్జునుఁ డని నా కిప్టు సూపెనేనిఁ
బసదనం బేనిచ్చు భంగి యందఱకును । వివరించి చెప్పెద వినుఁడు మీరు
వొగడంగఁ దగు రథ్యముల తోడి సౌవర్ణ । రథములు వలసిన, రయము లావుఁ
బొలుపును గలుగు కాంభోజ హయంబుల । వలసినఁ, బేర్చు సత్త్వంబునందుఁ

తే. బరిణతములగు సుందర కరివరముల । వలసినను, జారులావణ్యవతుల వలసి
నను, మహాగ్రామములు వలసినను, గోర్కి । కెక్కు డమ్మేటి మగని కే నిచ్చువాఁడ. 30

ప్రతిపదార్థం: వలను శోభిల్లన్= నేర్పు మెరయగా; ఎవ్వాఁడు+ఐనన్= ఎవరైనా; వీడె అర్జునుఁడు అని= ఇతడే అర్జునుడని; నాకు ఇప్డు చూపెనేనిన్= నాకు ఇప్పుడు చూపితే; ఏను= నేను; పసదనంబు, ఇచ్చు, భంగి= కానుక ఇచ్చే విధం; అందరకును; వివరించి చెప్పెదన్; మీరు వినుఁడు; పొగడంగన్+తగు, రథ్యములతోడి= కొనియాడదగిన గుర్రాలతో కూడిన; సౌవర్ణ, రథములు, వలసినన్= బంగారు రథాలు కావాలన్నా; రయము, లావు, పొలుపును గలుగు= వేగం; బలం, అందం కలిగిన; కాంభోజహయంబుల వలసినన్= కాంభోజదేశపు అశ్వాలను కోరినా; పేర్చు, సత్త్వంబునందు, పరిణతములు+అగు= అధికశక్తితో ఒప్పు; సుందర, కరివరముల, వలసినను= అందమైన ఏనుగుల కోరినను; చారు, లావణ్య వతుల, వలసినను= అందమైన సుందరీమణులను కోరినా; మహాగ్రామములు, వలసినను= పెద్దఊళ్ళు కావాలన్నా; కోర్కికిన్ ఎక్కుడు= కోరిన వాటికంటే ఎక్కువగా; ఆ మేటిమగనికిన్= ఆ గొప్ప వీరునికి; ఏన్, ఇచ్చువాఁడన్= నేను ఇస్తాను.

తాత్పర్యం: ఎవరైనా నాకు అర్జునుడిని చూపించగలిగితే వారు కోరిన కానుకలు ఇవ్వగలను. అశ్వశ్రేష్ఠములతో కట్టబడిన బంగారు రథాలైనా, బలం, వేగం, అందం కలిగిన గుర్రాలైనా, శక్తిమంతములైన గజశ్రేష్ఠములైనా, అందగత్తెలైన స్త్రీలైనా, పెద్ద గ్రామాలైనా, కోరిన వాటికంటే ఎక్కువగా వారికి ఇస్తాను.

క. మఱి యొక్కటి సెప్పెద, ని । ద్దఱు కృష్ణులఁ జంపి వారి ధనములు నా కి
త్తఱిఁ దద్రథ మిదియే యని । యెఱిఁగించిన యతని కిత్తు నేను ముదమునన్.' 31

ప్రతిపదార్థం: మరి, ఒక్కటి, చెప్పెదన్= ఇంకొక సంగతి చెప్పుతున్నాను; నాకు+ఈ+తఱిన్= నాకు ఈ సమయంలో; తద్+రథము+ఇదియే అని= ఆ(అర్జునుని) రథము ఇదేనని; ఎఱిఁగించిన అతనికిన్= తెలిపినవానికి; నేను, ఇద్దరు కృష్ణులన్= కృష్ణార్జునులను; చంపి; వారి ధనములు= వారి సంపద; ముదమునన్, ఇచ్చుదున్= సంతోషంతో ఇస్తాను.

తాత్పర్యం: అంతేకాదు- అర్జునుని రథాన్ని గుర్తించి నాకు తెలిపిన వారికి కృష్ణార్జునులను చంపి వారి ధనం అంతా సంతోషంతో ఇస్తాను.

విశేషం: భారతంలో కృష్ణుడు, అర్జునుడు, వ్యాసుడు, ద్రౌపది (కృష్ణ) నల్లనివారుగా చెప్పబడ్డారు. విరాటపర్వంలో అర్జున నామానికి తెల్లనివాడని అర్థం ఉన్నా మిగిలిన చోట్ల నీలోత్పలవర్ణుడుగానే పేర్కొనబడ్డాడు. పై పద్యంలో అర్జునుడిని తెలిపినవారికి, ప్రస్తుత పద్యంలో అతడి రథాన్ని చూపినవారికి కానుకలు చెప్పబడ్డాయి.

వ. అని పలికి శంఖం బొత్తిన దుర్యోధనుం డనుజ సహితంబుగాఁ బ్రమోదంబు నొందె; నప్పుడు నిస్సాణాది తూర్య నిస్వనంబులు దిక్కులం బిక్కటిల్లె; మన యోధవరులును వరూథినియు నుబ్బునఁ బేర్చి యార్చిన నినదంబులు నింగిముట్టె; నయ్యెడఁ బ్రహాసభాసుర ముఖుండై మద్రవిభుండు రాధేయున కి ట్లనియె. 32

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి శంఖంబు ఒత్తినన్= అని కర్ణుడు శంఖం పూదగా; దుర్యోధనుండు, అనుజసహితంబుగాన్= సోదరులతో సహా; ప్రమోదంబును+ఒందెన్= ఆనందించాడు; అప్పుడు; నిస్సాణ+ఆది, తూర్య, నిస్వనంబులు= చర్మవాద్యం మున్నగు వాద్యాల ధ్వనులు; దిక్కులన్+పిక్కటిల్లెన్= అన్ని దిశలలో మారుమ్రోగాయి; మన యోధవరులును, వరూథినియును=

మనవీరశ్రేష్ఠులు, సైన్యం; ఉబ్బునన్, పేర్చి, ఆర్చినన్= గర్వంతో పెద్దగా అరువగా; నినదంబులు= ఆ ధ్వనులు; నింగిముట్టెన్= ఆకాశాన్ని అంటాయి; ఆ+ఎడన్= అప్పుడు; మద్రవిభుండు= శల్యుడు; ప్రహాస, భాసుర, ముఖుండు+ఐ= నగుమోము కలవాడు+ఐ; రాధేయునకున్, ఇట్లు, అనియెన్= కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఆ విధంగా పలికి శంఖం ఊదగా సోదర సహితుడైన దుర్యోధనుడు ఆనందించాడు, యుద్ధవాద్యాలు దిక్కులు బ్రద్దలయ్యేటట్లుగ మారుమ్రోగాయి, మన సైనికులు ఉత్సాహంతో బిగ్గరగా అరిచిన అరుపులు ఆకాశాన్ని అంటాయి. అప్పుడు శల్యుడు నవ్వుమొగంతో కర్ణుడితో ఇట్లా అంటున్నాడు:

ఉ. 'ఎవ్వరు సూప నేల?, నరు నిప్పుడ కాంచెదు; రిత్త వారికిం
గ్రొవ్వున నుజ్జ్వలార్థములు గొండని యీ వల; దిట్టు లిచ్చినన్
నవ్వు జనంబు, మిక్కిలి ధనంబులు గల్గినఁ జేయరాదె నీ
కెవ్విధి నైన సద్వ్యయము, లెందు నపాత్రపు టీవి యొప్పునే?' 33

ప్రతిపదార్థం: నరున్ ఎవ్వరు చూపన్ ఏల?= అర్జునుడిని ఎవ్వరో చూపటం ఎందుకు?; ఇప్పుడ కాంచెదు= ఇప్పుడే చూస్తావు; రిత్తవారికిన్= పనికిమాలినవారికి; క్రొవ్వునన్= గర్వంతో; ఉజ్జ్వల+అర్థములు= గొప్పసంపదలు; కొండు+అని= తీసికొనండని చెప్పి; ఈవలదు= ఇవ్వవద్దు; ఇట్టులు+ఇచ్చినన్= ఇట్లు ఇస్తే; జనంబు నవ్వు(న్)= చూసేవారు నవ్వుతారు; నీకున్= నీ దగ్గర; మిక్కిలి ధనంబులు కల్గినన్= ఎక్కువ సంపదలు ఉంటే; ఏ విధిన్+ఐనన్= ఏ విధంగానైనా; సత్+వ్యయముల్= సద్వినియోగము చేయరాదె!= చేయవచ్చుగదా!; ఎందున్= ఎక్కడైనా; అపాత్రపు+ఈవి= అపాత్రదానం; ఒప్పునే?= తగునా?

తాత్పర్యం: ఎవరో చూపటం ఎందుకు? అర్జునుణ్ణి ఇప్పుడే చూస్తావు. తీసుకోండని పనికిమాలిన వాళ్ళకు అధిక సంపదలు గర్వించి ఇవ్వవద్దు. ఇట్లా ఇస్తే జనం నవ్వుతారు. అంత ఎక్కువగా సంపదలు ఉంటే సద్వినియోగం చేయవచ్చుగదా: అయోగ్యులకు దానం ఇవ్వటం తగునా?

వ. అని యంత నిలువక. 34

తాత్పర్యం: అని అంతటితో ఆగకుండా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. కొలఁది యెఱుంగక కృష్ణులఁ । గలన గెలుతు ననియె దీవు, గంటిమె సింగం
బుల నెత్తఱి నైనను నే । పొలమున నేనియును నక్క పోరి గెలువఁగన్. 35

ప్రతిపదార్థం: కొలఁది ఎఱుంగక= నీ శక్తి తెలిసికొనకుండా; ఈవు= నీవు; కలనన్= యుద్ధంలో; కృష్ణులన్= కృష్ణార్జునులను; గెలుతున్+అనియెదు= గెలుస్తానంటున్నావు; ఏతఱిన్+ఐనను= ఎప్పుడైనా; ఏ పొలమునన్+ఏనియును= ఏ ప్రదేశంలోనైనా; ఎక్కడైనా; నక్క; పోరి= పోరాడి; సింగంబులన్= సింహాలను; గెలువఁగన్ కంటిమె?= గెలువటం చూచామా?

తాత్పర్యం: నీశక్తి ఏమిటో తెలుసుకోకుండా కృష్ణార్జునులను జయిస్తానని పలుకుతున్నావు. నక్క ఎప్పుడైనా, ఎక్కడైనా సింహాలతో పోరి గెలవటం చూచామా?

ఉ. అగ్గి సొరం దలంచునటు లర్జును నెక్కటి దాఁకఁ గోర్కి నీ
కెగ్గిది మాను; మీ పలుకు లెవ్వరుఁ జెప్పఁగ లేరు; రూపఱ
న్రగ్గఁగఁ గాలమయ్యె నొకొ! నా వచనంబు లొకింత కర్ణము
ల్దగ్గర నిచ్చి యోధులు బలంబులుఁ దోడుగఁ బోరు టొప్పగున్. 36

ప్రతిపదార్థం: అగ్గి= నిప్పులో; చొరన్+తలంచునటులు= దూకాలని అనుకొన్నట్లుగ; అర్జునున్= అర్జునుడిని; ఎక్కటితాఁకన్= ఒంటరిగా (ద్వంద్వయుద్ధంలో) ఎదిరించే; కోర్కి= కోరిక; నీకున్, ఎగ్గు= నీకు హానికరం; ఇది, మానుము= ఈ ఆలోచన వదలిపెట్టుము; ఈ పలుకులు= ఈ మాటలు; ఎవ్వరున్+చెప్పఁగలేరు= ఎవరుకూడా చెప్పలేరు; రూపఱన్+ వ్రగ్గగన్= రూపు చెడి నశించునట్లు; కాలము+అయ్యెన్+ఒకొ!= సమయం దాపురించిందా; నా వచనంబులు+ఒక+ఇంత= నా మాటలు కొద్దిగా; కర్ణముల్+దగ్గరన్+ఇచ్చి= చెవులను సమీపింపజేసి; యోధులు, బలంబులున్, తోడుగన్= వీరులు సైనికులు తోడురాగా; పోరుట ఒప్పు+అగున్= పోరాడటం తగును.

తాత్పర్యం: అర్జునుడితో ఒంటరిగా పోరాడాలనే కోరిక అగ్నిలో దూకాలనుకోవటం వంటిది. నీకు హానికరం. అది మానుకో. ఈ మాటలు ఎవరుకూడ చెప్పలేరు. రూపు చెడి నశించే కాలం నీకు సమీపించిందా ఏమి? నా మాటలు కొంచెం విని, వీరులు, సైనికులు తోడురాగా పోరాడటం తగును.

ఆ. ఏను ధార్తరాష్ట్ర హిత మాచరించుట । కై పెనంగి చెవుల కప్రియంబు
లైన నిన్ని మాటలాడితి; నా బుద్ధి । విని దురాగ్రహంబు విడువవలయు.' 37

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; ధార్తరాష్ట్ర హితము= కౌరవులకు మేలు; ఆచరించుటకై, పెనంగి= పోరాడి - అనగా పట్టుపట్టి; చెవులకున్+అప్రియంబులు+ఐనన్= నీవు వినటానికి అనిష్టములైనా; ఇన్నిమాటలు+ఆడితిన్= ఇన్నిమాటలు పలికాను; నా బుద్ధి విని= (నీ మేలు కొరకు, చెప్పిన) నా మాటలు విని; దురాగ్రహంబు విడువవలయున్= నాపై ఆగ్రహం చెందకుము.

తాత్పర్యం: కౌరవుల హితాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని నీకు అప్రియమైనా ఇన్ని మాటలు ఆడవలసి వచ్చింది. నాపై కినుక వహించక నా హితవును వినుము.'

విశేషం: శల్యుడి వాక్కులు పై పై మాటలే కాని మనసులోని మాటలు కావు. పాండవుల కిచ్చిన మాట ప్రకారం కర్ణుడిని నిరుత్సాహపరచటమే అతడి ఉద్దేశం.

చ. అనవుడు నల్గి సూతసుతుఁ డాతని కిట్లను 'మద్బలంబు న
మ్మిన నను నిత్తెఱంగునకు మేకొన కుండఁగ మాన్ప వజ్రహ
స్తునకు వశంబుగా ద నినఁ జొప్పడునే నిను బోఁటి కాప్తిఁజె
ప్పిన క్రియఁ జెప్పి నీవు వెఱపించిన నే వెఱ పెక్కు వాఁడనే?' 38

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని అనగా; సూతసుతుఁడు= కర్ణుడు; అల్గి= కోపించి; ఆతనికిన్+ఇట్లు+అను(న్)= శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు; మత్+బలంబు, నమ్మిన, ననున్= నా బలాన్ని నమ్ముకొన్న నన్ను; ఈ తెఱంగునకున్= ఈ పద్ధతికి (అర్జునుడితో ఎక్కటి పోరుకు); మే కొనకుండఁగన్= పూనుకొనకుండా; మాన్పఁగన్= మాన్పించటానికి; వజ్రహస్తునకున్=

వజ్రాయుధము చేత ధరించిన ఇంద్రుడికి సైతం వశంబు కాదు; అనినన్= సాధ్యం కాదు అంటే; నినుబోఁటికిన్= నీవంటివాడికి; చొప్పడునే?= వీలవునా?; ఆప్తిన్+చెప్పిన, క్రియన్, చెప్పి= హితం చెప్పినట్లుగా పలికి; నీవు, వెరపించినన్= నీవు భయపెట్టగా; నే వెఱపు+ ఎక్కువాఁడనే?= నేను భయపడతానా?

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలకు కోపించిన కర్ణుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు. నా బలాన్ని నమ్ముకొన్న నన్ను, అర్జునుడితో ఒంటరిపోరుకు పూనుకోకుండా ఆపటానికి ఆ దేవేంద్రుడికే సాధ్యం కాదంటే - నీ వంటివాడికి సాధ్యమౌతుందా? హితం చెప్పినట్లేచెప్పి నన్ను భయపెట్టితే నేను భయపడేవాడినా?

వ. అనుటయు నతని నగ్గలంబు కోపింపం జేయుటకై శల్యుండు మఱియు ని ట్లనియె. 39

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అనగానే; అతనిన్= కర్ణుడిని; అగ్గలంబు, కోపింపన్, చేయుటకు+ఐ= ఇంకా అధికమైన ఆగ్రహం చెందేటట్లు చేయటానికి; శల్యుండు; మఱియున్+ఇట్లు+అనియెన్= మళ్ళీ ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: కర్ణుడికి ఇంకా ఎక్కువ కోపం తెప్పించటానికి శల్యుడు మళ్ళీ అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తే. 'ఇప్పుడే నీకు బుద్ధులు సెప్ప నేల? । నరుఁడు గాండీవ గుణ నిక్వణంబు సెలఁగఁ
గదిసి నీ మెయి బలుతూపుగములు నిగుడఁ । జేసి నిను బుద్ధిమంతుని జేయుఁగాక!' 40

ప్రతిపదార్థం: ఇప్పుడు+ఏ; నీకు, బుద్ధులు+చెప్పన్+ఏల?= ఇప్పుడే నేను నీకు బుద్ధులు చెప్పటం ఎందుకు?; నరుఁడు= అర్జునుడు; గాండీవగుణ నిక్వణంబు= (తన ధనుస్సు అయిన) గాండీవం యొక్క వింటినారి ధ్వని; సెలఁగన్= మ్రోగగా; కదిసి= నిన్నుతాకి; నీ మెయి(న్)= నీ మేనిపై; బలు, తూపు, గములు= బలమైన బాణాల సమూహాలు; నిగుడన్+చేసి= నాటేటట్లుగా చేసి; నినున్= నిన్ను; బుద్ధిమంతునిన్= బుద్ధిమంతుడిగా; చేయు(న్)+కాక= చేయుగాక.

తాత్పర్యం: నేనిప్పుడు నీకు బుద్ధులు చెప్పటం ఎందుకు? అర్జునుడు తన గాండీవం అనే వింటియొక్క నారి మ్రోగించి, నీ శరీరంమీద బలమైన బాణసమూహాలు నాటి నిన్ను బుద్ధిమంతుడిగా చేస్తాడులే.

వ. అని యంతం దనివోక యతండు. 41

ప్రతిపదార్థం: అని= అని పలికి; అంతన్+తని+పోక= అంతటితో - అంటే ఆ మాటలతో తృప్తి చెందక; అతండు= శల్యుడు.

తాత్పర్యం: శల్యుడు పై మాటలతో తృప్తిపడక.

సీ. 'రోష మహాటోప భీషణ హరితోడ । సమరంబునకు హరిణము గడంగి,
దాన ధారాభీల దంతావళము తోడ । సంగ్రామమునకు శశంబు గడఁగి,
చండ స్వభావోగ్ర పుండరీకము తోడ । నాజికి సారమేయంబు గడఁగి,
దారుణ తుండాతి ఘోర గృధ్రము తోడఁ । గలహంబునకు నురగంబు గడఁగి,

ఆ. యడరునట్లు గాదె యస్త్రకళా సము । జ్జ్వలుఁడు పార్థుతోడ సంగరమున
కీవు గడఁగి యడరు టెల్ల రాధేయ! నీ । కెట్టి బలము నమ్మ నెందుఁ గలదు?' 42

ప్రతిపదార్థం: రాధేయ!= ఓ కర్ణా!; అస్త్ర కళా సముజ్జ్వలుఁడు= వివిధ అస్త్రాలతో ప్రకాశించేవాడైన; పార్థుతోడన్= అర్జునుడితో; ఈవు= నీవు; సంగరమునకున్= యుద్ధానికి; కడఁగి, అడరుట+ఎల్లన్= సిద్ధపడటమంతా; రోష, మహా+ఆటోప, భీషణ, హరితోడ(న్)= కోపంయొక్క విజృంభణంతో భయం గొలిపే సింహంతో; హరిణము= జింక; సమరంబునకున్+కడంగి= యుద్ధానికి పూనుకొని; దాన, ధారా+అభీల, దంతావళముతోడ(న్)= మదజలంతో అతిశయించే ఏనుగుతో; శశంబు= కుందేలు; సంగ్రామమునకున్+కడఁగి= యుద్ధానికి పూనుకొని; చండస్వభావ+ఉగ్ర పుండరీకముతోడన్= తీవ్రకోపంతో భయంకరమైన బెబ్బులితో; సారమేయంబు= కుక్క; ఆజికిన్ కడఁగి= రణమునకు పూనుకొని; దారుణ, తుండ+అతిఘోర, గృధ్రముతోడన్= వాడిఅయిన ముక్కుతో భయం గొలిపే గద్దతో; ఉరగంబు= పాము; కలహంబునకున్+కడఁగి= పోరుకు పూనుకొని; అడరునట్లు కాదె!= సిద్ధపడటం వంటిది కదా!; నీకున్+ఎట్టి బలము= నీకు ఎటువంటి బలం; నమ్మన్+ఎందున్+ కలదు?= నమ్ముకొనుటకు ఎక్కడ ఉన్నది?

తాత్పర్యం: 'కర్ణా! వివిధాస్త్ర సంపన్నుడైన అర్జునుడితో నీవు యుద్ధానికి సిద్ధం కావటం భయంకరమైన సింహంతో హరిణం, మదించిన ఏనుగుతో కుందేలు, క్రోధావేశం నిండిన పులితో కుక్క, తీక్ష్ణమైన ముక్కు కలిగి భయం గొల్పే గద్దతో పాము సంగ్రామానికి సిద్ధపడటం వలె ఉన్నది. ఏ విధంగా చూచినా అర్జునుడితో పోరు సల్పగల బలం నీ కెక్కడిది?

విశేషం: కర్ణుడిలో పిరికిమందు పోయటానికి వరుసగా పై నాలుగు ఉపమానాలు (పోలికలు) పేర్కొంటేగాని శల్యుడికి తనివి తీరలేదు. పర్యాయపదాలతో, క్రమమైన తూగుతో నడచిన ఈ సీసపద్యం తిక్కన రచనాశైలికి ఒక మచ్చుతునక. అలంకారం నిదర్శన.

వ. అనియె, ని వ్విధంబున నధిక్షేపింపంబడి కర్ణుండు గోపించి కెంపారు కన్నుల నాశల్యు నాలోకించి. 43

ప్రతిపదార్థం: అనియెన్= (శల్యుడు) అన్నాడు; ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; కర్ణుండు; అధిక్షేపింపన్+పడి= నిందించబడి; కోపించి, కెంపు+ఆరుకన్నులన్= ఎర్రబడిన కనులతో; ఆ శల్యున్+ఆలోకించి= శల్యుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: నిందాపూర్వకమైన శల్యుడి మాటలకు కోపించి కర్ణుడు ఎర్రనైన కన్నులతో అతడిని చూచి (ఇట్లా అన్నాడు).

క. 'గుణవంతుల గుణములు ని । ర్గుణుఁ డెఱుఁగమి దెల్ల; మీవు గుణహీనుఁడ వీ
గుణ మితనియందుఁ గల దని । గణుతింపఁగ నైపుణంబు గలదే నీకున్? 44

ప్రతిపదార్థం: గుణవంతుల, గుణములు; నిర్గుణుఁడు+ఎఱుఁగమి= గుణహీనుడు తెలుసుకోలేక పోవటం; తెల్లము= స్పష్టం; ఈవు= నీవు; గుణహీనుఁడవు; ఈ, గుణము+ఇతని, అందున్+కలదని= ఈ గుణము ఇతనిలో ఉన్నదని; గణుతింపఁగ= గుర్తించుటకు; నైపుణంబు= నేర్పు; నీకున్ కలదే?= నీకు ఉందా?

తాత్పర్యం: గుణవంతుల గుణాలు, గుణవంతుడే గ్రహించగలడు గాని, గుణహీనుడు గ్రహించలేడు. గుణ హీనుడవైన నీకు ఈ వ్యక్తిలో ఈ గుణం కలదని గుర్తించగల నేర్పు ఉన్నదా?

సీ. **అర్జును నస్త్రవిద్యా ప్రమాణంబు నా । యెఱిఁగిన యంత నీ వెఱుఁగ వతని**
కొలఁదియు వనమాలి కొలఁదియు గాంచి నా । కొలఁదియు నెఱిఁగి వారల మదీయ
దివ్యాస్త్ర బలమునఁ దెగటార్ప నగునని । యే నిశ్చయించితి; నెట్టు లనినఁ
గడుఁ బెద్దకాలంబు గంధ పుష్పాదులు । నర్చించుచున్నాఁడ ననుదినంబు

ఆ. **దొనఁ గరంబు భక్తి నునిచిన నున్న ది । యహిమయంబు దారుణాస్త్ర; మింత**
యంత యనక యెదిరి నాహుతి గొను దాన । జిష్ణు నోర్తు నొండెఁ గృష్ణు నోర్తు. **45**

ప్రతిపదార్థం: అర్జును+అస్త్రవిద్యా ప్రమాణంబు= అర్జునుడి అస్త్రవిద్యాపరిమితి; నా, ఎఱిఁగిన, అంత= నాకు తెలిసినంతగా; నీవు ఎఱుఁగవు= నీకు తెలియదు; అతని కొలఁదియున్= ఆ అర్జునుడి బల పరిమాణం; వనమాలి కొలఁదియున్= శ్రీకృష్ణుడి బల పరిమాణం; కాంచి= తెలిసి; నా కొలఁదియును+ఎఱిఁగి= నా బల పరిమాణమును తెలిసి; వారలన్= కృష్ణార్జునులను; మదీయ, దివ్య, అస్త్ర, బలమునన్= నా దివ్యాస్త్రాల బలంతో; తెగటార్పన్+అగును+అని= సంహరింపగలనని; ఏ(న్)= నేను; నిశ్చయించితిన్= నిర్ణయించాను; ఎట్టులు+అనినన్= అది ఎట్లా సాధ్యమంటే; అహిమయంబు= సర్పమయమైన; దారుణ+అస్త్రము= భయంకరమైన అస్త్రం; దొనన్= పొదిలో; కరంబుభక్తిన్= కడు భక్తితో; ఉనిచినన్+ఉన్నది= ఉంచగా ఉంది; కడున్+పెద్దకాలంబు= చాలాకాలం నుండి; అనుదినంబు= ప్రతిరోజు; గంధపుష్ప+ఆదులన్= గంధం; పూలు మొ॥వాటితో; అర్చించుచున్, ఉన్నాఁడను= పూజిస్తున్నాను; ఇంత అంత అనక= ఇంతవాడు అంతవాడు అనక ఎంతటివాడినైనా; ఎదిరిన్= ఎదుటివాడిని; ఆహుతికొనుదాన(న్)= బలిగొనునట్టి దానిచేత; జిష్ణున్+ఓర్తున్= విజయుడిని ఓడిస్తాను; ఒండెన్+కృష్ణున్+ఓర్తు(న్)= అట్లుకాని పక్షంలో కృష్ణుడినైనా ఓడిస్తాను.

తాత్పర్యం: అర్జునుడి అస్త్రవిద్యాబల పరిమాణం గురించి నాకు తెలిసినంతగా నీకు తెలియునా? కృష్ణార్జునుల బలం, నా శక్తీ తెలిసినవాడిని కాబట్టే వాళ్ళను సంహరించగలననే నమ్మకంతో ఉన్నాను. నా దగ్గర ఉన్న సర్పాస్త్రాన్ని నిత్యం భక్తితో గంధపుష్పాలతో పూజిస్తున్నాను. ఎంత బలవంతుడినైనా రూపుమాపగలిగిన ఆ దారుణాస్త్రంతో విజయుడినైనా సరే, లేకుంటే కృష్ణుడినైనా సరే ఓడించగలను.

విశేషం: ఖాండవదహన సమయంలో అర్జునుడివలన తన తల్లి మరణించగా, అతడిపై పగబట్టిన అశ్వసేనుడనే నాగకుమారుడు శరం ఆకారాన్ని ధరించి కర్ణుడివద్ద ఉంటున్నాడు. కర్ణుడు దాన్ని బంగారుఒరలో ఉంచి నిత్యం అర్చన చేస్తున్నాడు.

వ. **భార్గవాస్త్రంబున నొక్కనిం బొరిపుత్తు నట్లుఁ గాక యాదవ పాండవ నివహంబులోనం గృష్ణార్జునులయందు లక్ష్మీ విజయంబులు సుప్రతిష్ఠితంబులై యుండు; నయ్యిరువురం బొదివి పెనంగం గనుటకంటె మేలునుం గలదే? వారల గరుడ కపి ధ్వజంబులుఁ జక్ర గాండీవంబులు బెండు మానుసులకు భీషణంబులు గాని నాకుఁ బరితోషణంబులు వేవురు గోవిందులుఁ బదివేవురు పార్థులుఁ బన్నినం బోరెద; నీవు మహాయుద్ధ కోవిదుండవు గామింజేసి వెఱచఱచి కాఱు లఱచెద; వక్కడి పక్షపాతంబునఁ బ్రేలెదవో యెఱుంగ నింకనిట్టి మాటలాడితేని ప్రాణంబుల కొఱ యొల్ల వని పలికి వెండియు.'** **46**

ప్రతిపదార్థం: భార్గవ+అస్త్రంబునన్= భార్గవాస్త్రంతో; ఒక్కనిన్+పొరిపుత్తున్= ఒకరిని చంపుతాను; అట్లున్+కాక= అంతేకాక; యాదవ, పాండవ, నివహంబులోనన్= యాదవుల పాండవుల సమూహంలో; కృష్ణ+అర్జునులఅందున్= కృష్ణార్జునులలో; లక్ష్మీ విజయంబులు= ఐశ్వర్యం, జయం; సుప్రతిష్ఠితంబులు+ఐ= చక్కగా నెలకొల్పబడినవై; ఉండున్= ఉంటాయి; ఆ ఇరువురన్= వారిద్దరిని; పొదిలి, పెనంగన్+కనుటకంటెన్= తాకి పోరటం కంటె; మేలునున్+కలదే?= మేలైన పని ఉన్నదా; వారల, గరుడ, కపిధ్వజంబులున్= శ్రీకృష్ణుడి గరుడధ్వజం, అర్జునుడి కపిధ్వజం; చక్రగాండీవంబులు= ఆయుధాలైన సుదర్శనచక్రం గాండీవం; బెండుమానుసులకున్= బలహీనులకు; భీషణంబులు కాని= భయం గొల్పేవికాని; నాకున్, పరితోషణంబులు= నాకు సంతోషకరములు; వేవురు, గోవిందులున్= వేయిమంది కృష్ణులు; పదివేవురు, పార్థులున్= పదివేలమంది అర్జునులు; పన్నినన్= ఎదురైనా సరే; పోరెద(న్)= పోరాడగలను; నీవు; మహాయుద్ధ, కోవిదుడవు, కామిన్+చేసి= గొప్ప రణకౌశలం లేనివాడవు కాబట్టి; వెరచరచి= భయపడి; కాఱులు+అఱచెదవు= కారుకూతలు పలుకుతున్నావు; అక్కడి పక్షపాతంబునన్= ఆ పాండవులపై పక్షపాతంతో; ప్రేలెదవో, ఎఱుంగన్= ఈ కారులు ప్రేలుతున్నావేమో తెలియకున్నాను; ఇంకన్, ఇట్టిమాటలు, ఆడితి(వి)+ఏని= ఇకముందు ఇట్లా మాట్లాడితే; ప్రాణంబుల కొఱ ఒల్లవు= నీ ప్రాణాలు దక్కవు; అని పలికి వెండియున్= అని ఇంకా (కర్ణుడు అనబోతున్నాడు)

తాత్పర్యం: భార్గవాస్త్రంతో మరొకరిని సంహరించగలను. అంతేగాక ఐశ్వర్య, విజయాలకు నెలవులైన కృష్ణార్జునులతో పోరు సల్పటం కంటె అదృష్టం ఏముంది! వారి ధ్వజాలను, ఆయుధాలను చూచి బెదరిపోయేవాడిని కాను నేను. వేయిమంది కృష్ణులు, పదివేలమంది పార్థులు ఎదురువచ్చినా పోరాడగల సామర్థ్యం నాకు ఉన్నది. రణవిద్యా కౌశలం ఎరుగని వాడవు కాబట్టి భయంతో నీవు నోటికి వచ్చినట్లు మాట్లాడుతున్నావు. పాండవ పక్షపాతంతో ఇట్లా పలుకుతున్నావేమో తెలియదు. నీ మాటలు ఇట్లాగే కొనసాగితే నీ ప్రాణాలు నీకు దక్కవు సుమా!

కర్ణుఁడు శల్యునిపైఁ గోపించి యతని దురాచారంబు లుగ్గడించుట (సం. 8-27-68)

సీ. **'విను పాపదేశ సంజనితుండ వగు నీకు । దుర్బుద్ధి గాక సద్బుద్ధి కలదె?**
క్షత్రియాధమ! నీచ! కలదు లోకంబున । నా బాల గోపాలమైన వాక్య
మతి కుటిలుండు సంగతుఁడు గాఁ డేమిటఁ । జెలికిఁ గీడొనరించుఁ జెట్ట వలుకు
దుష్టాత్మకుఁడు గడుఁ గష్టుఁడు మద్రకుం । డనునంత వట్టుఁ బ్రత్యక్షమయ్యెఁ;

ఆ. **వావి లేక యెల్ల వనితలుఁ బురుషులుఁ । గలయమీకు నెగ్గుగాక యుండు**
మున్నుగల్లు పిదపఁ జన్నుబాలై పెరుఁ । గుదురు సెప్ప నేల గుణము లింక? **47**

ప్రతిపదార్థం: క్షత్రియ+అధమ!= క్షత్రియులలో అధముడా!; నీచ!= నీచుడా; విను; పాప, దేశ, సంజనితుండవు+అగు, నీకున్= పాపం నిండిన దేశంలో పుట్టిన నీకు; దుర్బుద్ధికాక, సద్బుద్ధికలదె?= చెడుబుద్ధి కాక మంచిబుద్ధి ఉంటుందా; లోకంబునను= లోకంలో, ఆ బాలగోపాలమైన వాక్యము= చిన్న పెద్ద అందరూ పలికే మాట; కలదు= ఉంది; మద్రకుండు= మద్రదేశీయుడు; దుష్ట+ఆత్మకుఁడు= దుష్టబుద్ధి; కడున్+కష్టుఁడు= మిక్కిలి నీచుడు; అతి, కుటిలుఁడు= ఎంతో కపటం కలవాడు; ఏమిటన్, సంగతుఁడు కాడు= ఎందులోను చేరదగినవాడు కాదు; చెలికిన్= మిత్రుడికి; కీడు+ఒనరించున్= హాని చేస్తాడు; చెట్ట, పలుకున్= చెడుమాటలు మాట్లాడుతాడు; అనునంతవట్టున్= అనుకొనే మాటలన్నీ; ప్రత్యక్షము+అయ్యెన్= నిజమైనాయి; వావి, లేక= వరుసలేక; ఎల్లవనితలున్+పురుషులున్= స్త్రీ పురుషులందరు; కలయన్= కలియగా; మీకున్+ఎగ్గుకాక ఉండున్= మీకు దోషం కాదు; మున్ను, కల్లు, పిదపన్, చన్నుపాలు+ఐ= ముందు కల్లును ఆ తరువాత చనుబాలను త్రాగి; పెరుఁగుదురు= పెరుగుతారు; గుణములు+ఇంక చెప్పన్+ఏల?= మీ గుణాలు ఇంక ఏమని చెప్పాలి?

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: శల్యా! నీవు 'క్షత్రియాధముడవు, నీచుడవు, పాపదేశంలో జన్మించినవాడవు అయిన నీకు దుర్బుద్ధేకాని సద్బుద్ధి ఎక్కడిది? మద్రదేశంవారు చాలా దుష్టులు, దుర్మార్గవర్తనులు, మిత్రులకు కూడా కీడు తలపెట్టేవారు, ఎప్పుడూ చేరదీయతగనివారు అని అందరూ అనుకొనే మాటలు ఇప్పుడు నీలో ప్రత్యక్షంగా కనిపిస్తున్నాయి. మీ జాతిలో ఆడ మగ వావి వరుసలు లేక సంచరిస్తారు. మీకది తప్పు కాదు. చనుబాలకు ముందే మద్యాన్ని సేవిస్తారు మీరు. మీ గుణగణాలు ఇంకా ఏమని చెప్పాలి?

విశేషం: మద్రదేశంలోని దురాచారాల గురించి (మద్యపానం, వ్యభిచారం మొ॥) మూలభారతంలో విపులంగా ప్రస్తావించబడింది. 'మున్ను కల్లు పిదప చన్నుబాలు' చక్కని జాతీయం.

క. పలువురకుఁ బుట్టి నిచ్చలుఁ । గలు ద్రావుచుఁ బెరిఁగి యెట్లు గఱతురు శీలం
బులు నుచితము లగు భాషణ । ములు, నీ విమ్మాట లుడిగి పాదపాద మనికిన్. 48

ప్రతిపదార్థం: పలువురకున్ పుట్టి= ఎందరికో జన్మించి; నిచ్చలున్= నిత్యమూ; కలు ద్రావుచున్= మద్యం సేవిస్తూ; పెరిఁగి= పెరుగుతూ; శీలంబులును= సత్ప్రవర్తనలు; ఉచితములు+అగు భాషణములు= మంచిమాటలు; ఎట్లు కఱతురు?= ఎట్లా నేర్వగలరు?; నీవు+ఈ+మాటలు+ఉడిగి= నీవు ఈ మాటలు కట్టిపెట్టి; అనికిన్= యుద్ధానికి; పాదపాదము= పదపద.

తాత్పర్యం: ఎందరికో జన్మించి మద్యపానంతో పెరిగేవారికి మంచి నడవడి, మంచిమాటలు ఎట్లా అబ్బుతాయి? ఈ నీ మాటలు కట్టిపెట్టి రథాన్ని ముందుకు నడుపుము.

చ. మఱియొకఁ డేను జెప్పెద, నమానుష విక్రమలీల నల్గడం
బఱపియుఁ జంపియున్ రిపునృపాలక సైన్యము రూ పడంచి మై
దొఱఁగుట యొప్పదే? తనువు దూఁటులుగాఁ బెఱవారి గెల్పుకో
లుఱ దొకొ! నాదు పెం పుడుప నోపుదురే నిను బోఁటు లెమ్మెయిన్? 49

ప్రతిపదార్థం: మఱి, ఒకఁడు+ఏను, చెప్పెదన్= మరొక్కమాట నేను చెప్పుతాను(విను); అమానుష, విక్రమలీల= మానవాతీత పరాక్రమంతో; రిపు, నృపాలక, సైన్యము= శత్రురాజు సైన్యాన్ని; నలు+కడన్+పఱపియున్= నాలుగు వైపులా పారద్రోలి; చంపియున్= సంహరించి; రూపు+అడంచి= రూపుమాపి; తనువు, తూఁటులు కాన్= శరీరం చిల్లులుపడగా; మై, తొఱఁగుట= దేహాన్నివదలుట-అంటే మరణించుట; ఒప్పదే?= ఒప్పుకాదా!; పెఱవారి గెల్పుకోలు= శత్రుపక్షం విజయం; ఉఱదొకొ!= ఉచితమా!; నినుబోఁటులు= నీవంటి వారు; ఏ+మెయిన్= ఏ విధంగానైనా; నాదు పెంపు+ఉడుపన్+ఓపుదురే?= నా విజృంభణాన్ని ఆపగలుగుతారా?

తాత్పర్యం: ఇంకొక మాట చెపుతా వినుము. గొప్ప పరాక్రమంతో శత్రుసైన్యాన్ని నాశనం చేసి వీరమరణం పొందటం మేలుకదా! నీవు శత్రుపక్షం గెలుపును కోరటం న్యాయమా? నీ బోటివారు ఏ విధంగానూ నా యుద్ధోత్సాహాన్ని ఆపలేరు.

వ. కినియించి గదం దలవగుల వ్రేటువడక యూరక తేరువోని మ్మనవుడు మద్రపతి యతని నవలోకించి. 50

ప్రతిపదార్థం: కినియించి= నన్ను కోపింపజేసి; గదన్+తలపగుల= గదచే తలబ్రద్దలయ్యేటట్లు; వ్రేటుపడక= దెబ్బతినక; ఊరక, తేరుపోనిమ్ము= అడ్డుచెప్పక రథంనడపు; అనవుడున్= అని అనగా; మద్రపతి= శల్యుడు; అతనిన్ అవలోకించి= కర్ణుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: నాకు కోపం తెప్పించి నా గదతో నీ తల బద్దలు కాకముందే మారుమాటాడక రథాన్ని ముందుకు తోలుము' అని కర్ణుడనగా శల్యుడు అతడిని చూచి.

ఆ. 'హితము సెప్పఁదగనె యే నీకు? నదియును । గాక నీ రథంబు గడపుచుండి
కౌరవాధినాథ కార్యార్థి నగు నాకు । నున్నరూపు సెప్పకుండ నగునె? 51

ప్రతిపదార్థం: ఏన్+నీకున్= నేను నీకు; హితము= మేలు; చెప్పన్+తగనె?= చెప్పటానికి తగనా?; అదియును కాక= అంతేకాక; నీ, రథంబు, కడపుచు+ఉండి= నీ రథాన్ని తోలుతూ ఉండి; కౌరవ+అధినాథ= కురురాజైన దుర్యోధనుడి; కార్య+అర్థిన్+అగు, నాకున్= కార్యము చేయగోరిన నాకు; ఉన్నరూపు= వాస్తవం; చెప్పకుండన్+అగునె?= చెప్పకుండటం తగునా?

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడికి సహాయం చేయగోరి నీకు సారథిగా ఉన్న నేను నీకు హితం చెప్ప తగునా? యథార్థం చెప్పకపోవటం న్యాయమా?

ఉ. సారథి దక్షుఁడై రథికసారము రథ్యబలంబు నాయుధో
దారత మానమున్ రణవిధంబు నిమిత్త శుభాశుభత్వ ని
ర్ధారణమున్ మదిం గని హితం బెఱిఁగించుట నీతి; గాన నీ
వీరసమెత్త నోఁబలికితేనియుఁజెప్పుదు సూతనందనా! 52

ప్రతిపదార్థం: సూతనందనా!= కర్ణా!; సారథి= రథసారథి అయినవాడు; దక్షుఁడు+ఐ= సమర్థుడై; రథికసారము= రథికుడి శక్తి; రథ్య, బలంబు= గుర్రాల బలం; ఆయుధ+ఉదారత= ఆయుధాల మేలిమి; మానమున్= పౌరుషమును; రణవిధంబు= యుద్ధంతీరు; నిమిత్తశుభ+అశుభత్వ, నిర్ధారణమున్= శకునాల శుభాశుభాల నిర్ణయాన్ని; మదిన్+కని= ఎరిగి; హితంబు+ఎఱిఁగించుట= హితవు చెప్పటం; నీతి, కానన్= ధర్మం కాబట్టి; ఈవు+ఈరసము+ఎత్తన్= కోపగించి; నోన్+పలికితేనియున్= నొచ్చుకొనేటట్టు నీవు పలికినప్పటికీ; చెప్పుదున్= చెప్పుతాను.

తాత్పర్యం: సూతనందనా! కర్ణా! రథసారథి అయిన వాడికి రథికుడి బలం, పౌరుషం, ఆయుధాల మేలిమి, యుద్ధవిధానం, అశ్వాల శక్తి, శకునాల ఫలం మొదలైన విషయాలు బాగా తెలిసి ఉండాలి. ఆ తెలివితోనే నీకు హితం చెప్పుతున్నాను అట్లా చెప్పటం నీతి. కాబట్టి నీకు కోపం వచ్చి నన్ను నొప్ప పలికినా నేను చెపుతాను.

విశేషం: సారథి లక్షణాలు ఇందులో పేర్కొనబడ్డాయి. సూతనందనా! అనేది కర్ణుడిని కించపరిచే సంబోధన.

వ. ఏ నేమి తప్పు సేసిన గదం దలవగుల వ్రేసెదవు? నీ విట్లంటివి గదా యని హితోపదేశంబు సేయ మాన
నేర్తునే? యిది యొక దృష్టాంతంబు వివరించెద వినుము; విని నీవు నా చెప్పినట్ల చేసితేనియు మేలు,
సేయకుండినం గడు మే లని యి ట్లనియె. 53

ప్రతిపదార్థం: ఏను+ఏమి, తప్పు, చేసిన= నేను ఏం తప్పు చేశానని; గదన్+తలపగుల, వ్రేసెదవు= గదతో నా తల బ్రద్దలు చేస్తావు; నీవు+ఇట్లు+అంటివికదా, అని= నీవు ఇట్లా అన్నావని; హిత+ఉపదేశంబు= హితబోధ; చేయన్= చేయటం; మాననేర్తునే?= మానుతానా?; ఇది ఒక దృష్టాంతంబు= ఒక నిదర్శనం; వివరించెదన్+వినుము= వివరిస్తాను వినుము; విని, నీవు, నా చెప్పిన+ అట్ల చేసితి+ఏనియున్= నేను చెప్పినట్లుగా చేస్తే(చాలు); మేలు=శుభం; చేయకుండినన్= చేయకపోయినా; కడుమేలు= ఎంతోమంచిది; అని; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: నేను ఏం తప్పు చేశానని గదతో నా తల బద్దలు చేస్తానంటున్నావు? నీవు ఇట్లా అంటున్నా వని నీకు హితబోధ చేయటం మానుకొంటానా! ఒక వృత్తాంతం చెబుతాను వినుము. విని నేను చెప్పినట్లు చేస్తే మేలు. చేయకుంటే అంతకంటె మేలు' అని శల్యుడు కర్ణుడికి చెప్పసాగాడు.

సీ. **'అంబుధిలో నొక్క యలఘుతర ద్వీప । మున ధర్మవర్తినాఁ జను నరేంద్రు**
పురమున నొక వైశ్యవరుఁ డధ్వరాది స । త్కర్మరుఁడును శాంతిదాంతియుతుఁడుఁ
గరుణాపరుఁడు దాననిరతుండు ధన ధాన్య । శోభియు బహుపుత్ర లాభ విలసి
తుండు నై వర్తించుచుండఁగ నిలు సేరె । నొక కాకి; యతని పుత్రకులు దాని

తే. **కెంగిళులు పెట్టి కొనియాడ నెలమిఁ బెరిఁగి । క్రొవ్వి కడుమీఱి యెట్టి పక్షులును దన్నుఁ**
బోల వనియెడు దుర్మానమునఁ దృణీక । రించి యది పెక్కు భంగులఁ గ్రీడ సలుపు. **54**

ప్రతిపదార్థం: అంబుధిలోన్= సముద్రంలోని; ఒక్క, అలఘుతర, ద్వీపమునన్= ఒక విశాల ద్వీపంలో; ధర్మవర్తినాన్+చను= ధర్మమూర్తివలె ఒప్పుతున్న; నర+ఇంద్రుపురమునన్= రాజనగరంలో; ఒక, వైశ్యవరుఁడు= ఒక వైశ్యశ్రేష్ఠుడు; అధ్వర+ఆది సత్+కర్మరుఁడును= యజ్ఞాలు మున్నగు సత్కర్మలు చేసేవాడును; శాంతి, దాంతియుతుండున్= శాంతుడు, ఇంద్రియనిగ్రహం కలవాడును; కరుణాపరుఁడు= దయాబుద్ధియు; దాననిరతుండు= దానాలు చేసేవాడును; ధనధాన్యశోభియున్= భాగ్యవంతుడును; బహుపుత్రలాభ విలసితుండును+ఐ= పెక్కుమంది పుత్రులుండటం అనే లాభంచేత ఒప్పుతున్నవాడును అయి; వర్తించుచుండఁగన్= నివసిస్తూ ఉండగా; ఒక కాకి; ఇలు, చేరెన్= (అతడి) ఇంటికి వచ్చింది; అతని, పుత్రకులు= ఆ వైశ్యుడి కుమారులు; దానికిన్= ఆ కాకికి; ఎంగిళులు, పెట్టి= ఎంగిళ్ళుపెట్టి; కొనియాడన్= పొగడగా; అది= ఆ కాకి; ఎలమిన్+ పెరిఁగి= సంతోషంతో పెరుగుతూ; క్రొవ్వి= గర్వించి; కడున్+మీఱి= మిక్కిలి అతిశయించి; ఎట్టి, పక్షులును= ఎటువంటి పక్షులుకూడా; తన్నున్+పోలవు+అనియెడు= తనకు సాటిరావనే; దుః+మానమునన్= దురహంకారంతో; తృణీకరించి= లక్ష్యపెట్టక; పెక్కుభంగులన్= పలువిధాలుగా; క్రీడ, సలుపున్= విహరించసాగింది.

తాత్పర్యం: సముద్రంలో-ఒక విశాల ద్వీపంలో ధర్మాత్ముడైన రాజుగారి నగరంలో ఒక వైశ్యుడుండేవాడు. అతడు యజ్ఞాలు చేస్తూ శాంతం, కరుణ, సంయమనం మొదలైన గుణాలతో ఒప్పుతుండేవాడు. పెక్కుమంది పుత్రులతో, భోగభాగ్యాలతో విలసిల్లుతూ దానాలు చేస్తుండేవాడు. ఒక కాకి అతడి ఇంటికి రాగా అతడి కుమారులు దానికి ఎంగిళ్ళు పెట్టి పెంచసాగారు. అది ఆ ఎంగిళ్ళతో పెరుగుతూ గర్వించి ఇతర పక్షులేవీ తనకు సాటిరావన్న దురహంకారంతో ఎన్నో విధాల క్రీడిస్తూ తిరుగుతూ ఉండేది.

వ. **ఇట్లు విహరించుచుండ నొక్కనాఁడు గొన్ని హంసంబులు పక్షబలంబున సుపర్ణుతో సరిసేయం దగునట్టివి సముద్రంబు చేరువఁ జనం గని యా కోమటికొడుకు లక్కాకంబునకు వానిం జూపి యి ట్లనిరి.** **55**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు, విహరించుచుండన్= ఆ కాకి ఇట్లా విహరిస్తూ ఉండగా; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజు; పక్షబలంబునన్= రెక్కల బలంలో; సుపర్ణుతోన్= గరుడుడితో; సరిచేయన్+తగునట్టివి= సమానమైనట్టివి అయిన; కొన్ని, హంసంబులు= కొన్ని హంసలు; సముద్రంబు చేరువన్= సముద్రం దగ్గరగా; చనన్+కని= రాగా చూచి; ఆ కోమటి కొడుకులు= వైశ్యపుత్రులు; ఆ+కాకంబునకున్= ఆ కాకికి; వానిన్+చూపి= హంసలను చూపి; ఇట్లు+అనిరి= ఇట్లా అన్నారు:

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా కాకి విహరిస్తూ ఉండగా గరుడుడితో సమానమైన రెక్కల శక్తి గలిగిన కొన్ని హంసలు సముద్రాన్ని చేరవచ్చాయి. వైశ్యకుమారులు ఆ హంసలను చూపిస్తూ కాకితో ఇట్లా అన్నారు:

క. **'పులుఁగులలో నీ వెక్కుడు; । విలసద్గతి నంచ లిట్లు వినువీథిఁ గరం**
బెలమిం జనియెడు వీనిం । గలసి పఱచి గెలువవలదె గతుల బహులతన్?' **56**

ప్రతిపదార్థం: నీవు; పులుగులలోన్= పక్షులన్నింటిలో; ఎక్కుడు= గొప్పదానివి; అంచలు= హంసలు; విలసత్+గతిన్= ఒప్పయిన గమనంతో; ఇట్లు= ఈ విధంగా; వినువీథిన్= ఆకాశమార్గంలో; కరంబు+ఎలమిన్= కడువేడ్కతో; చనియెడున్= తిరుగుతున్నాయి; గతుల బహులతన్= వివిధగతులలో; వీనిన్+కలసి= హంసలతో కలిసి; పఱచి= పరుగెత్తి; గెలువవలదె!= గెలువరాదా!

తాత్పర్యం: 'హంసలు ఆకాశవీథిలో కడు వేడుకతో ప్రకాశిస్తూ విహరిస్తున్నాయి. పక్షులన్నింటిలో గొప్పదానివైన నీవు పలురీతుల గమనాలతో హంసలతో కలిసి పరుగెత్తి వాటిని ఓడించాలి.'

వ. **అని తారతమ్య జ్ఞానహీను లగు నయ్యల్పబుద్ధులు సెప్పిన, నుచ్ఛిష్ట దర్పితం బగు నదియును మౌర్ఖ్యంబునం దానంతటి దాన నని తలంచి వానిదెసకుం జని మనంబున వీనిలో మేటి యెయ్యదియో యనుచుం జేరి, తన చూడ్కికి వచ్చిన యంచం బురుడించి, పఱతము రమ్మని పిలిచిన, నయ్యంచలన్నియు నిలిచి పెలుచ నవ్వి యవ్వాయసంబున కి ట్లనియె.** **57**

ప్రతిపదార్థం: అని, తారతమ్యజ్ఞానహీనులు+అగు= ఎక్కువ తక్కువలను గూర్చిన జ్ఞానం లేనట్టి; ఆ+అల్పబుద్ధులు= ఆ తక్కువ తెలివిగలవారు; చెప్పినన్= చెప్పగా; ఉచ్ఛిష్ట దర్పితంబు+అగు+అదియును= ఎంగిళ్ళు తిని గర్వంతో ఉన్న ఆ కాకి; మౌర్ఖ్యంబునన్= మూర్ఖత్వంతో; తాను+అంతటిదానను+అని, తలంచి= తాను అంత గొప్పదానినే అని భావించుకొని; వాని దెసకున్+చని= ఆ హంసలున్న దిశకు వెళ్ళి; మనంబునన్= తన మనసులో; వీనిలో మేటి ఏ+అదియో= వీనిలో గొప్ప హంస ఏదో; అనుచున్+చేరి= అనుకొంటూ వాటిని సమీపించి; తన, చూడ్కికి, వచ్చిన, అంచన్= తన దృష్టిని ఆకర్షించిన ఒక హంసను; పురుడించి= తనకు సాటిగా తలంచి; పఱతము= పరుగెత్తుదము; రమ్ము+అని, పిలిచినన్= రమ్మని పిలువగా; ఆ+అంచలు+అన్నియున్= ఆ హంసలన్నీ; నిలిచి= వచ్చిచేరి; పెలుచన్ నవ్వి= బిగ్గరగా నవ్వి; ఆ+వాయసంబునకున్= ఆ కాకితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాయి;

తాత్పర్యం: అని తారతమ్య భేదం ఎరుగని ఆ అజ్ఞానులు కోరగానే ఎంగిళ్ళు తిని గర్వించిఉన్న మూర్ఖమైన ఆ కాకి, తాను అంతటిదాననే అని తలంచి, ఆ హంసలను దగ్గరకు వెళ్ళి, వాటిలో మేటిగా గోచరించిన దానిని పిలిచి, తనతో సమానంగా పరుగెత్తుమని అడుగగా, ఆ హంసలు నవ్వుతూ కాకితో ఇట్లా అన్నాయి:

క. 'మానససరసి వసింతు మ । హీనబలము జవముఁ బక్షు లెల్లను బొగడం
గా నెందుఁ దిరుగుదుము; ద । వ్వైనను ఖేదంబు లేదు హంసల మగుటన్. 58

ప్రతిపదార్థం: మానస సరసిన్ వసింతుము= మానస సరోవరంలో నివసిస్తాము; అహీనబలమున్, జవమున్= అమితమైన మా బలమును వేగమును; పక్షులు+ఎల్లను= పక్షులన్నీ; పొగడంగాన్= ప్రశంసించగా; ఎందున్+తిరుగుదుము= ఎక్కడైనా తిరగగలవారము; హంసలము+అగుటన్= హంసలం కాబట్టి; దవ్వు+ఐనను= దూరమైనా; ఖేదంబు లేదు= బాధ లేదు.

తాత్పర్యం: మానససరోవరం మా నివాసం. మా బలాన్నీ, వేగాన్నీ చూచి పక్షులన్నీ పొగడే విధంగా ఎంత దూరమైనా ఎటువంటి కష్టం లేకుండా ఎగిరిపోగలము.

విశేషం: హిమవత్పర్వత ప్రాంతంలోని మానస సరస్సులో హంసలు నివసిస్తుంటాయనీ, ఇతర ఋతువులలో వేరు ప్రాంతాలకు వెళ్ళినా శరదృతువు రాగానే తిరిగి మానససరోవరం చేరుకుంటాయనీ ప్రసిద్ధి.

వ. ఇట్టి మాయందును. 59

తాత్పర్యం: ఇటువంటి మాలో కూడా.

క. బలశాలి యైన హంసముఁ । బిలిచితి పురుడించి పాఱ బేలతనమునన్;
గలవే యింతకు మును హం । సలతో బురుడించు వాయసంబులు జగతిన్. 60

ప్రతిపదార్థం: బలశాలి అయిన హంసమున్= ఎంతో బలవంతురాలయిన హంసను; పురుడించి పాఱన్= నీతో పోటీగా పరుగెత్తుటకు; బేలతనమునన్= అమాయకత్వంతో; పిలిచితి(వి)= పిలిచినావు; జగతిన్= లోకంలో; హంసలతో(న్) పురుడించు= హంసలతో సాటి రాగల; వాయసంబులు= కాకులు; ఇంతకున్+మును, కలవే?= ఇంతకుముందు ఉన్నాయా?

తాత్పర్యం: మాలో బలశాలి అయిన హంసనే అవివేకంతో పోటీకి రమ్మని పిలుస్తున్నావు. అసలు హంసలతో సాటిరాగల కాకులు ఇంతవరకు ఎక్కడైనా ఉన్నాయా?

సీ. అనుటయుఁ గాక మిట్లను హంసములతోడ, । 'గతులు నూటొక్కటి గలవు వాన
నొక్కటొక్కట శతయోజన వ్యాప్తి నే । మెఱయుదుఁ బొడవుగా మీఁది కెగసి
చనుట యచ్చటినుండి చక్క నేలకుఁ జోడు । వట్టి డిగ్గుట దూరపాత భంగి
సంగతి పరువడి చారులీలా గతి । వక్రయానము వలయక్రమంబు

ఆ. లోనుగాఁగ నెట్టు లైనను మీకోరి । నట్ల పఱచి మేటి యంచ యైన
దాని నిపుడ గెలుతుఁ; దక్కటి యంచలు । భయము వొందఁ గాకి పదుపు వొంగ.' 61

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అని హంసలు పలుకగా; కాకము= కాకి; హంసములతోడన్ ఇట్లు+అనున్= హంసలతో ఇట్లా అన్నది; గతులు నూట+ఒక్కటి కలవు= నూట ఒక్క విధములైన గమనము లున్నాయి; వానన్+ఒక్కట+ఒక్కటన్= ఒక్కొక్క గమనంలో; నేన్= నేను; శతయోజనవ్యాప్తి= నూరు ఆమడల దూరం; మెఱయుదున్= ప్రకాశిస్తాను (పరుగెత్తగలను); పొడవుగాన్ మీఁదికిన్+ఎగసి చనుట= పొడవుగా పైకి ఎగిరి వెళ్ళటం; అచ్చటినుండి= పై నుండి; చక్కన్= చక్కగా; నేలకున్+

జోడు+పట్టి డిగ్గుట= (అదే విధంగా) భూమిమీదికి సమానంగా దిగటం; దూరపాతభంగి సంగతి= దూరంగా పడుతూ వెళ్ళే పద్ధతి; పరువడిన్= క్రమంగా; చారు, లీలాగతిన్= మనోహరమైన నడకతో; వక్రయానము= వంకరగా వెళ్ళటం; వలయక్రమంబు= గుండ్రంగా తిరగటం; లోనుగాఁగన్= మున్నగునవి; ఎట్టులు+ఐనను= ఏ విధములైనా; మీ కోరిన+అట్ల, పఱచి= మీరు కోరిన విధంగా ఎగిరి; మేటి అంచ+ఐన= ఎంత గొప్ప హంస అయినా; తక్కటి, అంచలు= మిగతా హంసలు; భయము+పొందన్= భయపడేటట్లుగా; కాకి, పదుపు+పొంగన్= కాకుల సమూహం ఆనందంతో పొంగిపోగా; దానిన్+ఇపుడు+అ గెలుతున్= ఆ హంసను ఇపుడే గెలుస్తాను.

తాత్పర్యం: అని హంసలు అనగానే కాకి వాటికి సమాధానంగా ఇట్లా అన్నది: 'నూట ఒక్క గతులు వేటిలోనైనా నేను నూరు ఆమడల దూరం వెళ్ళగలను. పొడవుగా మీదికి ఎగిరి అదే విధంగా నేలకు దిగి రాగలను. మనోహర గతులతో వంకరగా, వలయాకారంగా మీరు కోరిన విధంగా పరుగెత్తి ఎటువంటి హంసనైనా ఓడించగలను. మిగిలిన హంసలన్నీ భయపడేటట్లుగ, కాకులు నన్ను చూచి పొంగిపోయేటట్లుగ దానిని గెలుస్తాను.

విశేషం: పక్షుల నడకలను పేర్కొనటంలో తిక్కన సూక్ష్మపరిశీలన, లోకజ్ఞత సువ్యక్తమౌతున్నాయి. యోజనము= నాలుగు కోసుల దూరం (ఆమడ).

కాకము హంసముతో సముద్రముమీఁదఁ బఱచి భంగపడుట (సం. 8-28-27)

వ. అనుటయు విని ము న్నాహూతం బైన హంసం బక్కాకంబు నాలోకించి. 62

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్+విని= అనగా విని; మున్ను+ఆహూతంబు+ఐన= ముందు పిలువబడిన; హంసంబు= హంస; ఆ+కాకంబున్+ఆలోకించి= ఆ కాకిని చూచి.

తాత్పర్యం: కాకి మాటలు విని ముందు పందెపు పోటీకి పిలువబడిన హంస దానిని చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. 'నూఱుగతుల నీవు పాఱుదే నన్నియు । నెఱుఁగఁ బులుఁగు లెల్ల నెట్లు పాఱు
నడరి యాకసమున నిడుబాట నట్ల పా । ఱుదము రమ్ము జలధి చదల' ననిన. 63

ప్రతిపదార్థం: నూఱుగతులన్= నూరు నడకలలో; నీవు పాఱుదు+ఏన్= నీవు ఎగురగలిగితే; అన్నియున్+ఎఱుఁగన్= అవి అన్నీ నాకు తెలియవు. పులుఁగులు+ఎల్లన్= అన్నిపక్షులు; ఆకసమునన్= ఆకాశమార్గమునందు; అడరి= అతిశయించి; నిడుబాటన్= చక్కగా; ఎట్లుపాఱున్= ఎట్లా పరుగెత్తుతాయో; జలధి, చదలన్= సముద్రంమీది ఆకాశంలో; అట్ల పాఱుదము రమ్ము= అట్లా ఎగురుదాము రమ్ము; అనినన్= అనగా;

తాత్పర్యం: నూరుగతులలో పరుగెత్తగలనన్నావు గదా. అవన్నీ నాకు తెలియవు. ఆకాశమార్గంలో పక్షులన్నీ నిడువుగా ఎట్లా ఎగురుతాయో అట్లా సముద్రంపై ఆకాశమార్గంలో చక్కగా పరుగెత్తుదాము రమ్మ' అని హంస పలుకగా.

విశేషం: హంస మాటలలో వినయంతో కూడిన ఆధిక్యం, హుందాతనం గోచరిస్తున్నాయి.

వ. అయ్యెడం గూడిన కాకంబు లపహసించి 'శతప్రకారగతి యగు దీనితో నేకయాన పర్యవసానహీన సముత్సాహ దోహలి వగు నీ వెట్లు మచ్చరించెదవు; పఱచి భంగపడియెదవు గాక' యనుటయు, నమ్మరాళం బా గమిం బాసి పఱవఁ దొడంగినం దోన యవ్వాయసంబునుం బఱచె; నిట్లు రెండును మున్నీటిపై మిన్ను దఱిసి పాఱునట్టియెడ. 64

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ఎడన్+కూడిన, కాకంబులు= అక్కడ గుమిగూడిన కాకులు; అపహసించి= ఎగతాళిచేసి; శతప్రకారగతి అగు దీనితోన్= నూరుగతులలో సంచరించగల ఈ కాకితో; ఏకయాన పర్యవసాన= ఒక్క నడకలో మాత్రమే; హీనసముత్సాహ దోహలివి+అగు నీవు= అల్పోత్సాహ సంరంభం గల నీవు; ఎట్లు మచ్చరించెదవు?= ఎట్లు పోటీపడతావు?; పఱచి= పరుగెత్తి; భంగపడియెదవు గాక= అవమానం పాలగుదువు కాని; అనుటయున్= అనగానే; ఆ+మరాళంబు= ఆ హంస; ఆ గమిన్+పాసి= ఆ గుంపును విడిచి; పఱవన్ తొడంగినన్= పరుగెత్తసాగగా; తోన్+అ= వెంబడి; ఆ+వాయసంబునున్+పఱచెన్= ఆ కాకి కూడా ఎగిరింది; ఇట్లు, రెండును= హంస, కాకి; మున్నీటిపైన్= సముద్రంపై గల; మిన్ను దఱిసి= ఆకాశాన్ని సమీపించి; పాఱునట్టి ఎడన్= పరుగెత్తుతున్న సమయంలో.

తాత్పర్యం: అక్కడ చేరిన కాకులు 'శతగతులు నేర్చిన ఈ కాకితో ఏకైక గమనవగు నీవు పోటీపడి అవమానం పాలు కావలసిందే కాని, ఏ విధంగా సాటి కాగలవు?' అని హంసను పరిహసించగా, ఆ హంస మారుమాటాడక వాటిని వదలి సముద్రం పైమార్గంలో పరుగెత్తసాగింది. కాకికూడా దానిని వెంబడించింది. ఈ విధంగా రెండూ పోటీపడి ఎగురుతూ ఉండగా.

క. రాయంచ మందగతిఁ జను । వాయస మతితీవ్రభంగి వలను మెఱసి లీ
లాయితము లొప్ప బహుగమ । నాయాసము నొంది పఱచు నగ్గలిక మెయిన్. 65

ప్రతిపదార్థం: రాయంచ= రాజహంస; మందగతిన్+చను= మందగమనంతో వెళ్ళుతున్నది; వాయసము= కాకి; అతితీవ్రభంగిన్= మిక్కిలి వేగంగా; వలను మెఱసి= నేర్పు చూపుతూ; లీలా+ఆయితములు+ఒప్పన్= విలాసక్రీడలతో; అగ్గలిక మెయిన్= ఉత్సాహంతో; బహుగమన+ఆయాసమున్= వివిధ గతులవలన కలిగిన అలసటను; ఒంది= పొంది; పఱచున్= పరుగెత్తుతున్నది.

తాత్పర్యం: రాజహంస అలసట లేకుండా మందగమనంతో వెళ్ళుతుంటే, వాయసం ఉత్సాహంతో క్రీడావిలాసంతో తన నేర్పులు చూపుతూ వివిధగతులలో వేగంగా వెళ్ళటం వలన అలసట చెందుతూ పరుగెత్తుతున్నది.

ఆ. ఎలమిఁ గడచి పోవుఁ బిలుచుఁ గ్రమ్మఱి వచ్చి । ముక్కు ముక్కు మీఁద మోపుఁ జుట్టు
నేచి తిరుగు నీఁక నీఁకలతో రాయు । నోరయుఁ జిత్రగతుల మురియు నవ్వు. 66

ప్రతిపదార్థం: ఎలమిన్+కడచిపోవున్= ఆనందంతో (హంసను) దాటిపోతుంది; క్రమ్మఱి వచ్చి పిలుచున్= తిరిగివచ్చి పిలుస్తుంది; ముక్కుమీఁద ముక్కు మోపున్= ముక్కుమీద ముక్కు ఉంచుతుంది; చుట్టున్+ఏచి తిరుగున్= చుట్టూ విజృంభించి తిరుగుతుంది; ఈఁకలు+ఈఁకలతోన్, రాయున్= (తన) ఈకలతో (హంస) ఈకలను రాసేది; చిత్రగతుల ఒరయున్= చిత్రమైన గతులతో తాకుతుంది; మురియున్= మురిసిపోతుంది; నవ్వున్= నవ్వుతుంది.

తాత్పర్యం: ఆ కాకి హంసను దాటిపోయి తిరిగివచ్చి పిలిచేది. దాని ముక్కుమీద ముక్కు మోపేది. ఈకలను ఈకలతో రాసేది. దానిచుట్టూ విజృంభించి తిరిగేది. చిత్రమైన నడకలతో వచ్చి తాకేది. తనలో తాను మురిసిపోతూ నవ్వేది.

విశేషం: మిడిసిపాటు నిండిన కాకి చేష్టలు పొడిమాటల్లో స్వాభావికంగా చిత్రితమైనాయి.

వ. ఇ ట్లివ్విధంబునం గాకం బనేక ప్రకార ప్రసరణ చతురంబై సంచరించుటం జూచి ముదితంబు లైన వాయసంబు లధిక స్వరంబుల మెఱయుచు హంసంబుల గేలికొని నవ్వుచుఁ దరువులపయిం ద్రుళ్లి త్రుళ్లి యాడుచు 'మరాళంబు పరాభవంబుఁ బొందెడుఁ జూడుం' డని పెద్ద యెలుంగునం బలుకుచుండఁ దదీయ కలకలం బాలించి హంసంబు భరితోత్సాహం బై. 67

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; కాకంబు= కాకి; అనేక ప్రకార= వివిధములైన; ప్రసరణ చతురంబు+ఐ= గతుల నేర్పు కలిగినదై; సంచరించుటన్+చూచి= పరుగెత్తటం చూచి; ముదితంబులు+ఐన వాయసంబులు= సంతోషించిన కాకులు; అధికస్వరంబులన్, మెఱయుచున్= పెద్దగా అరిచి ప్రకాశిస్తూ; హంసంబులన్= హంసలను; గేలికొని నవ్వుచున్= గేలిచేస్తూ నవ్వుతూ; తరువుల పయిన్= చెట్లపై; త్రుళ్ళి త్రుళ్ళి ఆడుచున్= గంతులు వేస్తూ; మరాళంబు= హంస; పరాభవంబున్+పొందెడున్= అవమానం పాలవుతుంది; చూడుండు+అని= చూడండి అని; పెద్ద ఎలుంగునన్ పలుకుచుండన్= పెద్ద గొంతుతో అంటూ ఉండగా, హంసంబు= హంస; తదీయ కలకలంబు= వాటి అరపులు; ఆలించి= విని; భరిత+ఉత్సాహంబు+ఐ= నిండు ఉత్సాహం కలదై.

తాత్పర్యం: కాకి ఈ విధంగా వివిధ గతుల నేర్పులు ప్రదర్శిస్తూ పరుగెత్తటం చూచిన తోటి కాకులు, సంతోషంతో అరుస్తూ, హంసలను గేలిచేస్తూ చెట్లపై గంతులు వేయసాగాయి. 'హంస ఓడిపోతుంది' అని పెద్ద గొంతులతో అరవసాగాయి. వాటి అరపులు విన్న హంస నిండు ఉత్సాహంతో-

క. పొడవునకు నెగసి యెప్పటి । పడమటి దెస నిగిడి పెలుచఁ బఱచినఁ గూడం
గడు రయమునఁ జని యంచం । గడవంగా కీలకఱచి కాకము పాఱున్. 68

ప్రతిపదార్థం: పొడవునకున్+ఎగసి= నిలువుగా పైకి ఎగిరి; ఎప్పటి పడమటి దెస నిగిడి= మునుపటివలె పడమరదిక్కున వెళ్ళి; పెలుచన్+పఱచినన్= అధికవేగంతో పారగా; కాకము= కాకి; కూడన్= వెంబడి; కడురయమునన్+చని= మిక్కిలి వేగంగా వెళ్ళి; అంచన్+కడవన్+కాక= హంసను దాటశక్యంగాక; ఈలకఱచి= ఊపిరి బిగబట్టి; పాఱున్= పరుగెత్తింది.

తాత్పర్యం: పొడవుగా పైకి ఎగిరి పడమటివైపు పారగా, కాకి కూడ దానివెంట వేగంగా వెళ్ళి ఆ హంసను దాటటానికి శక్యం కాక ఊపిరి బిగబట్టి పరుగెత్తసాగింది.

వ. పాఱిపాఱి డయ్యుటయు నయ్యంచ యుదంచిత త్వరితగమన కళా వైదగ్ధ్యంబు మెఱయం బఱచిన బీఱువడి కాకం బాకులాంతరంగంబును వికలాంగంబును నై యిట్లని వితర్కించు. 69

ప్రతిపదార్థం: పాఱి, పాఱి, డయ్యుటయున్= పరుగెత్తి పరుగెత్తి అలసిపోగా; ఆ+అంచ= ఆ హంస; ఉదంచిత= ఒప్పయిన; త్వరితగమన కళావైదగ్ధ్యంబు= శీఘ్రగమన చాతుర్యం; మెఱయన్+పఱచినన్= చూపుతూ పారగా; కాకంబు= కాకి; బీఱువడి=

దిటవు కోల్పోయి; ఆకుల+అంతరంగంబును= చెదరిన మనసు; వికల+అంగంబునున్+ఐ= శక్తి కోల్పోయిన శరీరం కలదై; ఇట్లు+అని= ఈ విధంగా; వితర్కించున్= ఆలోచించసాగింది.

తాత్పర్యం: హంస, శీఘ్రగమన చాతుర్యాన్ని ప్రదర్శిస్తూ పారగా, దానితోపాటు పరుగెత్తుతూ అలసిపోయిన కాకి శక్తికోల్పోయి బలహీనమయి మనసు కలతనొందగా ఇట్లా చింతించసాగింది.

క. 'నేరక తొడరితిఁ గాల్మోన । భూరుహములు లతలు గిరులుఁ బొద లేమియు లే;
వారయ బహుసత్త్వ మయము । వారిధి డిగి సోఁకినపుడ వలయుం బొలియన్.' 70

ప్రతిపదార్థం: నేరక, తొడరితిన్= తెలియక పందానికి పూనుకొన్నాను; కాల్మోనన్= కాలుపెట్టటానికి; భూరుహములు= చెట్లు; లతలు= తీగలు; గిరులున్= కొండలు; పొదలు+ఏమియున్, లేవు= పొదలు ఏవీ లేవు; వారిధి= సముద్రం; ఆరయన్= చూడగా; బహుసత్త్వమయము= పెక్కు జంతువులతో నిండినది; డిగి సోకినపుడు+అ= దిగగా అవి ముట్టుకుంటేనే; పొలియన్ వలయున్= చనిపోవాలి.

తాత్పర్యం: 'ఎరుగక హంసతో పోటీకి సిద్ధపడ్డాను. కాలు నిలపటానికి మార్గంలో చెట్లు, తీగలు, పొదలు, గట్లు ఏవీ లేవు. నీటిపై దిగుదామా అంటే సముద్రంలోని జంతువుల బారిన పడక తప్పదు.'

వ. అనుచు దీన మానసం బయి భయంబునం గలంగి డప్పి సొగసి యవశత నంతకంతకు డిగుచున్న యక్కాకిం గనుంగొని కలహంసం బి ట్లనియె. 71

ప్రతిపదార్థం: అనుచున్= అనుకొంటూ; దీనమానసంబు+అయి= దిగులు చెందిన మనసు కలదై; భయంబునన్+కలంగి= భయంతో కలతచెంది; డప్పిన్+సొగసి= దాహంతో అలసి; అవశతన్= వశంతప్పి; అంతకున్+అంతకున్, డిగుచున్న= మెల్లమెల్లగా దిగుతున్న; ఆ+కాకిన్= ఆ కాకిని; కనుంగొని= చూచి; కలహంసంబు+ఇట్లు+అనియెన్= రాజహంస ఇట్లా అన్నది.

తాత్పర్యం: అని అనుకొంటూ దిగులుతో, భయంతో కలతచెందిన మనసు గలదై కాకి, దప్పితో వశంతప్పి క్రమంగా క్రిందికి దిగసాగింది. దాన్ని చూచిన హంస ఇట్లా అంటున్నది.

ఆ. 'నీ వనేకగతులు నే ర్తిది యే గతిఁ । జనుట చెపుమ వాయసంబ! యేను
గడవ నరిగి పిలువఁగా నేల తడసెద? । వెఱక లేటి కిట్టు లెడల విడువ?' 72

ప్రతిపదార్థం: వాయసంబ!= ఓ కాకమా!; ఏను= నేను; కడవన్+అరిగి= (నిన్ను) దాటిపోయి; పిలువన్‌కాన్= పిలువగా; ఏల తడసెదవు?= ఎందుకు ఆలస్యం చేస్తున్నావు?; ఎఱకలు= రెక్కలు; ఇట్టులు= ఈ విధంగా; ఎడలన్+విడువన్= (నీకు) దూరమైపోయినట్లు విడవటం; ఏటికిన్?= ఎందుకు?; నీవు, అనేకగతులు= ఎన్నో నడకలు; నేర్తు(వు)= నేర్చినదానవు; ఇది, ఏ గతిన్ చనుట= ఏ నడకతో వెళ్ళుటో; చెపుమ= చెప్పుము.

తాత్పర్యం: 'ఓ వాయసమా! నేను నిన్ను దాటి పిలిచినా నీవు బదులు పలుకక జాప్యం చేస్తున్నావు. నీ రెక్కలు నీకు దూరమైపోయినట్లు చాస్తున్నావు. నీవు నేర్చిన పెక్కు గతులలో ఇది ఏ రకమైన గమనమో చెప్పుతావా?'

విశేషం: నూటొక్క గతులలో ఆరితేరినదానను(63ప.) అన్న కాకి మాటలకు బదులుగా ఇది ఎత్తిపొడుపు.

వ. అనియె నట్టియెడ. 73

ప్రతిపదార్థం: అనియెను; అట్టిఎడన్= అప్పుడు.

తాత్పర్యం: అని హంస కాకితో హేళనగా పలుకగా, అప్పుడు.

క. తలకొని జలములు పక్షం । బులు దుండము దోఁక సోఁక బొరిఁబొరి నెగయన్
బలమఱి మెయి దిగఁబడఁగా । సొలసి యెగయలేక వాయసుఁడు వెగడొందెన్. 74

ప్రతిపదార్థం: తలకొని= పూని; జలములు= సముద్ర జలాలు; పక్షంబులు= రెక్కలు; తుండము= ముక్కు; తోఁక= తోకను; సోఁకన్= తాకగా; పొరిన్ పొరిన్+ఎగయన్= మాటిమాటికి ఎగిసిపడగా; బలము+అఱి= బలము నశించి; మెయి దిగఁబడఁగాన్= శరీరం క్రిందికి వ్రాలగా; వాయసుఁడు= కాకి; సొలసి= అలసి; ఎగయ లేక= ఎగర లేక; వెగడు+ఒందెన్= భయపడెను.

తాత్పర్యం: సముద్ర జలాలు రెక్కలను, ముక్కును, తోకను తాకుతూ ఉండగా, మాటిమాటికి మీదికి ఎగురుతూ, బలహీనపడి క్రిందికి వ్రాలుతూ ఉండగా - అలసిపోయి ఎగురలేక భయపడింది.

విశేషం: 'వాయసుఁడు' అన్న మాటలో గర్వంతో కన్నూమిన్నూ కానని 'మానవుడు' స్ఫురిస్తాడు.

వ. ఇట్లు మున్నీటి నీటి పయింబడి యగ్గలం బగు దురవస్థకు బెగ్గలంబు నొందు కాకంబు నాలోకించి 'పలుకనగుం గాక; పలికినట్ల యెవ్వరికిఁ జేయఁ దీరుఁ? బని తీరెంగదా' యనిన రాయంచకు న క్కాకం బి ట్లనియె. 75

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; మున్నీటి నీటి పయిన్+పడి= సముద్రజలంమీద పడి; అగ్గలంబు+అగు దురవస్థకున్= మిక్కిలి హీనస్థితికి; బెగ్గలంబున్+ఒందు= భయపడుతున్న; కాకంబున్+ఆలోకించి= కాకిని చూచి; పలుకన్+అగున్+కాక= (మాటలు) పలుకవచ్చునుకాని; పలికిన+అట్లు+అ= పలికినట్లుగానే; ఎవ్వరికిన్+చేయన్+తీరున్?= చేయటానికి ఎవరికి వీలవుతుంది?; పని తీరెన్+కదా అనినన్= నీ పని ముగిసింది కదా అనగా; రాయంచకున్= రాజహంసతో; ఆ+కాకంబు+ఇట్లు+అనియెన్= ఆ కాకి ఇట్లా అన్నది:

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా పైకి ఎగురలేక సముద్రపు నీటిమీదపడి, తన బలహీనస్థితికి భయపడుతున్న కాకిని చూచి రాజహంస ఇట్లా అన్నది: 'మాటలు ఎన్నయినా చెప్పవచ్చు. కాని చెప్పినదంతా చెయ్యటం ఎవరికి సాధ్యమౌతుంది. గొప్పలు పలికిన నీ పని అయిపోయింది కదా!' అన్న హంస మాటలు విని కాకి ఇట్లా అంటున్నది:

క. 'ఎంగిళులు గుడిచి క్రొవ్వునఁ । బొంగిన మెయితోడ గర్వమునఁ దిరుగుచు నా
కుం గలదె యెందు నెదురు? వి । హంగమ పతి నైన గెలుతు' నని ముని దలఁతున్. 76

ప్రతిపదార్థం: ఎంగిళులు, కుడిచి= ఎంగిళ్ళు తిని; క్రొవ్వునన్+పొంగిన మెయితోడన్= కొవ్వుతో బలసిన దేహంతో; గర్వమునన్ తిరుగుచున్= గర్వంగా తిరుగుతూ; నాకున్= నాకు; ఎందున్= ఎక్కడైనా; ఎదురు కలదె?= ఎదురు ఉన్నదా?; విహంగమపతిన్+ఐనన్= పక్షిరాజైన గరుడుని కూడా; గెలుతును+అని= గెలువగలనని; తలఁచుదున్= ఇంతకుముందు భావించాను.

తాత్పర్యం: ఎంగిళ్ళు తిని, బలిసిన దేహంతో గర్వించి, నాకు ఎదురు ఎవరూ లేరని భావిస్తూ గరుత్మంతుడిని సైతం ఓడించగలనని తలచేదానిని.

క. నా కొలఁది యిప్పుడెఱిఁగితి । నీ కరుణాలోకనంబు నిగిడించి శర
ణ్యా! కావు నన్ను; మగుడం । గాకులలోఁ గలుపఁ దగవు గాదే నీకున్?' 77

ప్రతిపదార్థం: నా కొలఁది ఇప్పుడు+ఎఱిగితిన్= నా పరిమితి ఇప్పుడు తెలిసికొన్నాను; శరణ్యా!= శరణు పొందదగినవాడా!; నీ కరుణా+ఆలోకనంబు= నీ దయాదృష్టిని; నిగిడించి= ప్రసరించి; కావు= రక్షించు; నన్నున్; మగుడన్= మళ్ళీ; కాకులలోన్= కాకుల్లో; కలుపన్= చేర్చగా; నీకున్= నీకు; తగవు కాదే?= న్యాయం కదా!

తాత్పర్యం: నా అల్పత్వం ఎంతో ఇప్పుడు తెలుసుకొన్నాను. నిన్ను శరణు కోరుతున్నాను. నాపై దయ చూపి నన్ను రక్షించు. నా తోటి కాకులలో మళ్ళీ నన్ను చేర్చుము. ఇది నీకు న్యాయం కదా.

వ. అని యిత్తెఱంగున. 78

తాత్పర్యం: అని ఈ విధంగా.

క. ఆకులతఁ బొంది పలుకుచుఁ । గా కా యని చంచుఁ దెఱచి కడు నఱచుచు నీ
రాకరమున మునిఁగెడు న । క్కాకిం గని హంస పరమకారుణ్యమునన్. 79

ప్రతిపదార్థం: ఆకులతన్+పొంది= కలతచెంది; కా కా అని= కావు కావు అని; పలుకుచున్= పలుకుతూ; చంచున్ తెఱచి= ముక్కు(నోరు) తెరచి; కడున్+అఱచుచున్= ఎంతగానో అరుస్తూ; నీరాకరమునన్= సముద్రంలో; మునిఁగెడు= మునుగుతున్న; ఆ+కాకిన్+కని= ఆ కాకిని చూచి; హంస; పరమ కారుణ్యమునన్= మిక్కిలి దయతో.

తాత్పర్యం: వ్యాకులమైన మనసుతో కావు కావు మని ఎంతగానో అరుస్తూ నీటిలో మునిగిపోతున్న కాకిని చూచి హంస దయతో-

క. వెరవునఁ దత్తనువుం దన । చరణంబుల నిఱికి యెత్తి చా వుడిపి బల
స్ఫురణంబు మెఱయ వీఁపున । ధరియించుచు వచ్చెఁ బక్షితతులు నుతింపన్. 80

ప్రతిపదార్థం: వెరవునన్= ఉపాయంతో; తద్+తనువున్= ఆ కాకి దేహాన్ని; తన చరణంబులన్= తన కాళ్ళలో; ఇఱికి ఎత్తి= ఇరికించుకొని పైకెత్తి; చావు+ఉడిపి= చావునుంచి కాపాడి; బల స్ఫురణంబు మెఱయన్= బలస్ఫూర్తి ప్రకాశించగా; వీఁపున ధరియించుచున్= వీపుపై మోసికొని; పక్షితతులు, నుతింపన్= పక్షులన్నీ కొనియాడగా; వచ్చెన్= వచ్చింది.

తాత్పర్యం: కాకిని తన కాళ్ళతో పట్టి పైకెత్తి, దాని ప్రాణాలు కాపాడి, బలమొప్పగా వీపున మోసికొని వస్తున్న హంసను చూచి పక్షులన్నీ పొగడసాగాయి.

వ. ఇవ్విధంబునం దెచ్చి యెప్పటి నెలవున డించి, రాయంచ యక్కాకి దెప్పిఱిన, దానితో నచ్చటి కాకులు విన 'నింక నిట్టి యవినయంబు లెన్నండును జేయకు' మని పలికి నిజ సహచరంబు లగు మరాళంబులుం దానును వలయు చోటికిం జనియె; నీవు నా కోమటి కొడుకుల యెంగిలి కూటం బెరిఁగిన యక్కాకంబు చందంబునఁ గురుకుమారుల యెంగిళులు గుడిచి క్రొవ్వి, యెక్కుడువారల ధిక్కరించెదవు; నీ కొలఁది యెఱుంగవు; దీనం జేటు వాటిల్లుఁ గాన తేటపడ నెఱింగించెద నాకర్ణింపుము. 81

ప్రతిపదార్థం: రాయంచ= రాజహంస; ఈ విధంబునన్+తెచ్చి= కాకిని ఈ విధంగా మోసికొనివచ్చి; ఎప్పటి నెలవునన్ డించి= దాని నివాసంలో దించి; ఆ+కాకి తెప్పిఱినన్= కాకి తెప్పరిల్లగా; అచ్చటి కాకులు వినన్= అక్కడ ఉన్న కాకులు వినేటట్లుగా; దానితోన్= ఆ కాకితో; ఇంకన్= ఇకముందు; ఇట్టి అవినయంబులు= అహంభావంతో కూడిన పనులు; ఎన్నండును చేయకుము= ఎప్పుడూ చేయవద్దు; అని పలికి= అని వచించి; నిజ సహచరంబులు+అగు, మరాళంబులున్= తనతోటి హంసలూ; తానును= తానూ; వలయుచోటికిన్+చనియెన్= తను కోరిన ప్రదేశానికి వెళ్ళాయి; నీవును= నీవు కూడా(కర్ణుడు); ఆ కోమటి కొడుకులు= ఆ వైశ్య పుత్రుల ఎంగిలి కూటన్+పెరిఁగిన= ఎంగిలికూడుతో పెరిగిన; ఆ+కాకంబు చందంబునన్= ఆ కాకివలెనే; కురు కుమారులు= దుర్యోధనాదులు; ఎంగిళులు కుడిచి= ఎంగిళ్ళు తిని; క్రొవ్వి= గర్వించి; ఎక్కుడు వారల= నీ కంటె అధికులైన వారిని (కృష్ణార్జునులను); ధిక్కరించెదవు= తిరస్కరిస్తున్నావు; నీ కొలఁది ఎఱుంగవు= నీ పరిమితి తెలిసికొనలేకుండా ఉన్నావు; దీనన్+చేటు+పాటిల్లున్+కానన్= ఇందువలన నీకు హాని కలుగుతుంది కాబట్టి; తేటపడన్+ఎఱింగించెదన్= తెలిసేటట్లుగా చెబుతాను; ఆకర్ణింపుము= వినుము.

తాత్పర్యం: హంస ఈ విధంగా కాకిని మోసికొని వచ్చి దాని స్థానంలో దింపింది. కాకి స్తిమితపడిన తర్వాత తోటి కాకులు వినేటట్లుగా ఇక ముందెప్పుడూ గర్వంతో ఈ విధమైన పనులకు పూనుకొనవద్దని బుద్ధి చెప్పి తోడి హంసలతో కలిసి వెళ్ళిపోయింది. కాకి హంసల కథను కర్ణుడికి వినిపించి శల్యుడు అతడితో 'వైశ్యకుమారులు పెట్టిన ఎంగిళ్ళు తిని గర్వించిన కాకివలెనే నీవు కూడా కౌరవుల ఎంగిళ్ళు తిని, నీ శక్తిని మరచి, నిన్ను మించినవారితో తలపడుతున్నావు. దీనివలన నీకే హాని జరుగుతుంది కాబట్టి నా మాటలు వినుము.' అంటూ.

విశేషం: 28 పద్యగద్యాలలో కొనసాగిన హంస వాయసముల కథ ద్వారా కర్ణుడిని అవమానపర్చాలన్న శల్యుడి ఉద్దేశం ప్రస్ఫుటమవుతున్నది. ఈ ఉపాఖ్యానానికి ముందు 'హితోపదేశంబు సేయ మాననేర్తునే' అంటూ చివర 'చేటు వాటిల్లుగాన తేటపడ నెఱింగించెద' అనటంలో ప్రధానకథకు భంగం కలగకుండా పొందికను కూర్చటంలో తిక్కన రచనా నైపుణ్యం వెల్లడి అవుతున్నది.

చ. 'విరటుని గోవులన్ మరల వెల్చి మదంబున నీదు తమ్మునిం
బొరిగొనఁ బార్థుఁ దాక కెటుపోయితి నాఁ డల ఘోషయాత్రలోఁ
గురుపతి డించి క్రీడి కృపకుం దగు పాత్రము సేసి యెక్కడన్
సురిఁగితి చెప్పుమా నిజము సూతతనూభవ! నాకు నేర్పడన్.' 82

ప్రతిపదార్థం: సూత తనూభవ!= సూతుని కుమారుడవైన ఓ కర్ణా!; విరటుని గోవులన్= విరాటరాజు గోవులను; మరల వెల్చి= వెనుకకు మరలించి; మదంబునన్= గర్వంతో; నీదు తమ్మునిన్= నీ సోదరుడిని; పొరి+కొనన్= చంపగా; పార్థున్+తాఁకక= అర్జునుడిని ఎదుర్కొనకుండా; నాఁడు= ఆనాడు; ఎటుపోయితి?= ఎటువెళ్ళావు?; అల, ఘోషయాత్రలోన్= ఆ ఘోషయాత్రలో; కురుపతి డించి= దుర్యోధనుడిని దింపి; క్రీడి కృపకున్= అర్జునుడి దయకు; తగు పాత్రము+చేసి= తగినవాడినిగా చేసి; ఎక్కడన్ సురిఁగితి?= ఎక్కడ దాగుకొన్నావు?; నాకున్+ఏర్పడన్= నాకు తెలిసేటట్లుగా; నిజము చెప్పుమా!= నిజం వచించుము.

తాత్పర్యం: 'కర్ణా! ఆనాడు ఉత్తరగోగ్రహణ సందర్భంలో అర్జునుడు నీ తమ్ముడిని సంహరించి విరాటుడి గోవులను మరల్చినపుడు నీవు ఎటు వెళ్ళావు? ఆ ఘోషయాత్రలో దుర్యోధనుడిని దించి, అతడిని అర్జునుడి దయకు వదలి ఎక్కడ దాగుకొన్నావు? నిజం చెప్పుము.'

వ. అని వెండియు. 83

తాత్పర్యం: శల్యుడు ఈ విధంగా అని ఇంకా.

చ. 'పనివడి జామదగ్న్యుఁడు సభన్ వినిపింపఁడె మీకు నెల్ల న
ర్జును భుజవైభవంబు మధుసూదను పెంపును నాఁడ ద్రోణ శాం
తనవులుఁ జెప్పరే బహువిధంబుల? వారల గెల్వరామి మున్
వినమె? యెఱింగియున్ మఱియు వీఱిఁడి మాటలు వేయు నేటికిన్? 84

ప్రతిపదార్థం: అర్జును భుజ వైభవంబు= అర్జునుడి భుజబల పరాక్రమాన్ని; మధుసూదను పెంపును= కృష్ణుడి గొప్పతనాన్ని; జామదగ్న్యుఁడు= పరశురాముడు; పనివడి= పనికట్టుకొని; సభన్= సభలో; మీకున్+ఎల్లన్= మీ అందరికీ; వినిపింపఁడె?= చెప్పలేదా?; నాఁడ= ఆనాడే; ద్రోణ, శాంతనవులున్= ద్రోణభీష్ములు; వారలన్+గెల్వ, రామి= వారిని జయించలేమన్న విషయాన్ని; బహువిధంబులన్= ఎన్నో విధాలుగా; చెప్పరే?= చెప్పలేదా?; మున్ వినమె?= ఇంతకుముందు వినలేదా?; ఎఱింగియున్= తెలిసికూడా; మఱియున్= ఇంకా; వీఱిఁడి మాటలు= వెఱ్ఱివాడి మాటలవంటిమాటలు; వేయున్+ఏటికిన్= ఇన్ని ఎందుకు?

తాత్పర్యం: 'పరశురాముడు, భీష్మద్రోణులు అర్జునుడి భుజబలాన్ని, శ్రీకృష్ణుడి ఆధిక్యాన్ని గురించి సభలో ఎన్నో విధాలుగా మీకు వివరించారు కదా! అవన్నీ తెలిసికూడా ఇంకా ఎందుకు ఈ మూర్ఖమైన మాటలు?

విశేషం: వీఱిఁడి - వేఱిఁడి యొక్క రూపం - వీఱిఁడియైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గ నేర్చునే? (ఉద్యో. 3 ఆ)

క. ఒంటి మెయిఁ దాఁక నా ము। క్కంటికి వశమగునె కృష్ణ గాండీవుల ని
ట్లంట యుడిగి తగు రథికుల। జంటగొని రణమ్ము సలుపు శత్రులు దలఁకన్. 85

ప్రతిపదార్థం: కృష్ణ గాండీవులన్= కృష్ణార్జునులను; ఒంటిమెయిన్+తాఁకన్= ఒంటరిగా ఎదుర్కొనటానికి; ఆ ముక్కంటికిన్= ఆ శివుడికి; వశము+అగునె?= సాధ్యం అవుతుందా?; ఇట్లు+అనుట+ఉడిగి= ఈ విధంగా మాట్లాడటం మాని; తగు రథికుల= సమర్థులైన వీరులను; జంట+కొని= జతచేసికొని; శత్రులు+తలఁకన్= శత్రువులు కలత చెందగా; రణమ్ము సలుపు(ము)= యుద్ధం చేయుము.

తాత్పర్యం: కృష్ణార్జునులతో ఒంటరిగా తలపడటానికి ఆ పరమశివుడికైనా శక్తి చాలదు, కాబట్టి ఈ ఆలోచన విడిచిపెట్టి తగిన వీరులను జతచేసికొని వారితో యుద్ధం చేయుము.

తే. గొంతికొడుకును దేవకికొడుకు మనము। గనియెదము దినకర నిశాకరులుఁ బోలె
వెలుఁగ; నయ్యెడ ఖద్యోత విలసితంబు। తోడి దగుఁ గాక నీ పెంపు దోఁపఁగలదె? 86

ప్రతిపదార్థం: గొంతి కొడుకును= అర్జునుడు; దేవకి కొడుకు= కృష్ణుడు; దినకర నిశాకరులున్+పోలెన్ వెలుఁగన్= సూర్య చంద్రులవలె ప్రకాశించగా; మనము+కనియెదము= మనం చూస్తాము; ఆ+ఎడన్= ఆ కాంతిముందు; నీ పెంపు= నీ అతిశయం; ఖద్యోత విలసితంబు తోడిది+అగున్+కాక= మిణుగురు పురుగు వెలుగుతో సమానం అవుతుంది కాని; తోఁపన్+కలదె?= ప్రకాశిస్తుందా?

తాత్పర్యం: అర్జున శ్రీకృష్ణులు సూర్యచంద్రులవలె ప్రకాశించటం మనం చూస్తాము. ఆ సమయాన నీ పరాక్రమం మిణుగురు పురుగు కాంతివంటిది అవుతుందిగాని, నీ ఆధిక్యం అగుపిస్తుందా?

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అనిన విని కర్ణుండు 'గమలనాభుని పెంపును బార్థు బలిమియు నెఱుంగక యే నేల వారిఁ దొడరెద? నీ వెట్లు చెప్పినను దొడరుదుఁ, దొడరి వారొండె నేనొండె నగుదు నింతియ నీవు వెడమాట లాడక యుడుగు' మని పలికి యచ్చటి మహీపతులు విన నమ్మద్రపతి కి ట్లనియె. 87

ప్రతిపదార్థం: అనిన విని= (శల్యుడు) అనగా విని; కర్ణుండు= కర్ణుడు; కమలనాభుని పెంపును= శ్రీకృష్ణుడి ఆధిక్యాన్ని; పార్థు బలిమియున్= అర్జునుడి పరాక్రమాన్ని; ఎఱుంగక= తెలియకుండా; ఏను+ఏల= నేను ఎందుకు; వారిన్+తొడరెదన్?= వారితో తలపడతాను?; నీవు+ఎట్లు చెప్పినను= నీవు ఎంత చెప్పినా; తొడరుదున్= ఎదిరిస్తాను; తొడరి= ఎదిరించి; వారు+ఒండె= వారో; నేను+ఒండె= నేనో; అగుదున్= అవుతాను; ఇంతియ= ఇంతేకాని; నీవు, వెడమాటలు+ఆడక= వ్యర్థవాక్కులు పలుకక; ఉడుగుము= ఊరుకో; అని పలికి= అని(కర్ణుడు); అచ్చటి మహీపతులు వినన్= అక్కడ ఉన్న(సేనలోని) రాజులు వినేటట్లుగా; ఆ+మద్రపతికిన్+ఇట్లు+అనియెన్= శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలు విన్న కర్ణుడు 'కృష్ణార్జునుల పరాక్రమం గురించి తెలియకుండానే నేను వారితో తలపడతానా? నీవు ఎన్ని చెప్పినా నేను వారిని ఎదుర్కొనకుండా మానను. వారో - నేనో మిగిలేది. అంతేకాని నీ వ్యర్థమైన మాటలు మానుకో. 'అంటూ సేనలోని రాజులు వినేటట్లుగా ఇంకా శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

కర్ణుఁడు శల్యునితోఁ దనకుఁ గలిగిన శాపంబుల తెఱంగు సెప్పుట (సం. 8-29-3)

సీ. 'తలఁచిన నెదకు సంతాపంబు సేయంగఁ। జాలెడునట్టివి జామదగ్న్య
కోపంబు బ్రాహ్మణ శాపంబు గాక యే। సరకు గొందునె మురహరుఁ గిరీటిఁ
జెప్పెద విను మస్త్రశిక్షార్థినై మహేం। ద్ర నగంబునకు జమదగ్ని సుతునిఁ
గోరి పోయినఁ గృపాంభోరాశి యగు నమ్మ। హాముని కులము నన్నడుగుటయును

తే. బొంకునకు నోర్చి బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ గాఁగ। బ్రాహ్మణుఁడనని చెప్పి తత్పాదభక్తి
గలిగి మెలఁగంగ శిక్షించె నలఘు బహువి। ధాస్త్ర శస్త్ర సంవేదిఁగా నతఁడు నన్ను. 88

ప్రతిపదార్థం: జామదగ్న్య కోపంబు= పరశురాముడి ఆగ్రహం; బ్రాహ్మణ శాపంబు= బ్రాహ్మణుడు పెట్టినశాపాన్ని; తలఁచినన్= తలచుకుంటేనే; ఎదకున్= మనసుకు; సంతాపంబు= బాధ; సేయంగ చాలెడున్+అట్టివి= కలిగించేవి; కాక=

అట్లుకానిచో; మురహరున్= కృష్ణుడిని; కిరీటిన్= అర్జునుడిని; ఏన్= నేను; సరకుకొందునె?= లెక్కపెడతానా?; అస్త్రశిక్షా+అర్థినై= అస్త్రవిద్యనభ్యసించాలని; జమదగ్ని సుతునిన్+కోరి= పరశురాముడిని కోరి; మహేంద్రనగంబునకున్= మహేంద్రపర్వతానికి; పోయినన్= వెళ్ళగా; కృపా+అంభః+రాశి+అగు= దయాసముద్రుడైనట్టి; ఆ+మహాముని= పరశురాముడు; నన్ను కులము+అడుగుటయును= నా కులం అడుగగా; బ్రహ్మాస్త్రమునకున్+కాఁగన్= బ్రహ్మాస్త్రము కొరకు; బొంకునకున్+ఓర్చి= అబద్ధానికి సిద్ధమై; బ్రాహ్మణుఁడను+అని, చెప్పి= బ్రాహ్మణుడిని అని వచించి; తద్+పాదభక్తి+కలిగి= అతనిపై భక్తితో; మెలఁగంగన్= వర్తించగా; అతఁడు= పరశురాముడు; నన్నున్; ఆలఘు, బహువిధ+అస్త్రశస్త్ర సంవేదిగాన్= మహాస్త్రశస్త్ర జ్ఞానం కలవానిగా; శిక్షించెన్= విద్య బోధించాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడి కోపం, బ్రాహ్మణశాపం నా మనసుకు సంతాపాన్ని కలిగిస్తున్నాయి. లేకుంటే నేను కృష్ణార్జునులను లెక్కపెట్టేవాడిని కాను. మహేంద్రపర్వతంపై ఉన్న పరశురాముడివద్ద అస్త్రవిద్య నేర్చుకొందామని వెళ్ళగా ఆయన నా కులం తెలుపుమని అడిగాడు. బ్రహ్మాస్త్రం కొరకు అసత్యానికి కూడా వెనుదీయక నేను బ్రాహ్మణుడిని అని చెప్పాను. భక్తిశ్రద్ధలతో మెలగిన నాకు ఆయన మహాస్త్రశస్త్రవిద్యలను బోధించాడు.

వ. భార్గవాభిదానంబగు మహాస్త్రంబు లోనుగా ననేక దివ్యాస్త్రంబు లిచ్చెఁ; బదంపడి బ్రాహ్మంబగు నస్త్రంబు నొసంగె నొసంగి సమరంబున నాపత్సమయంబున దీనిం బ్రయోగింపుమని యానతిచ్చె; మఱునాఁ డత్త పోధన సత్తముండు మదీయాంక తలంబున నొఱగి నిద్రించుచుండ నొక్క జంతువు నా క్రింది తొడం దొలిచిన నమ్మహాత్మునకు నిద్రాభంగం బయ్యెడు నని కదలకుండితిఁ దదనంతరంబ మేలుకని యతండు నెత్తుటి వెల్లువఁ గని తత్ప్రకారం బడిగి ఏను జెప్ప విని మద్ధైర్యంబున కచ్చెరువడి నీవు బ్రాహ్మణుండవు గా వెవ్వఁడవని యొత్తి యడుగుటయు వెఱచి సూతసుతుండ నని చెప్పితిఁ జెప్పునప్పు డక్కీటకంబు నాలోకించిన నది యదృష్టపూర్వ వికృతాకారంబై యుండె నర్జున హితంబు గోరి యింద్రుం డమ్మునీంద్రునకు నన్నుఁ దేటపఱిచి యతనిం గోపింపంజేయువాఁడై కీట తనువు దాల్చి యట్లు సేసెంగా నోపు నా సంయమి కోపించి కపటంబున బ్రహ్మాస్త్రంబుఁ బరిగ్రహించి తది నీకు వలయు కాలంబున దోఁపమియు మృత్యువాసన్నంబైనం దోఁచుటయు నాపద ముట్టినయెడ భార్గవాస్త్రంబు దోఁపకుండుట యుం గలిగెడుమని శపించె; నిది జామదగ్న్య కోపంబు తెఱంగు బ్రాహ్మణ శాపంబు తెఱంగెఱింగించెద నాకర్ణింపుము. 89

ప్రతిపదార్థం: భార్గవ+అభిదానంబు+అగు మహా+అస్త్రంబు లోనుగాను= భార్గవ నామకమైన మహాస్త్రం మొదలుగా; అనేక దివ్య+అస్త్రంబులు+ఇచ్చెన్= పెక్కు దివ్యాస్త్రాలు ఇచ్చాడు; పదంపడి= పిదప; బ్రాహ్మంబు+అగు+అస్త్రంబున్= బ్రహ్మాస్త్రమును; ఒసంగెన్= ఇచ్చాడు; ఒసంగి= ఇచ్చి; సమరంబునన్= యుద్ధంలో; ఆపద్+సమయంబునన్= ఆపద సమయంలో; దీనిన్+ప్రయోగింపుము+అని= దీనిని ఉపయోగించుము అని; ఆనతి+ఇచ్చెన్= ఆజ్ఞాపించాడు; మఱునాడు, ఆ+తపోధన సత్తముండు= పరశురాముడు; మదీయ+అంక తలంబునన్= నా ఒడిలో; ఒరిగి; నిద్రించుచున్+ఉండన్= నిద్రిస్తుండగా; ఒక్క జంతువు= ఒక కీటకం; నా క్రిందితొడన్+తొలిచినన్= నా తొడ క్రిందిభాగాన్ని తొలువగా; ఆ+మహాత్మునకున్= ఆ మహానుభావుడికి; నిద్రాభంగంబు+అయ్యెడున్+అని= నిద్రాభంగం అవుతుందని; కదలక+ఉండితిన్= కదలకుండా ఉన్నాను; తద్+అనంతరంబు+అ మేలుకొని= ఆ తర్వాత మేలుకొని; అతండు= పరశురాముడు; నెత్తుటి వెల్లువన్+కని= రక్తప్రవాహాన్ని చూచి; తద్+ప్రకారంబు+అడిగి= దాన్ని గురించి అడిగి; ఏను చెప్పవిని= నేను(జరిగిన సంగతి) చెప్పగా విని; మత్+ధైర్యంబునకున్+అచ్చెరువడి= నా

ధైర్యానికి ఆశ్చర్యం చెంది; నీవు, బ్రాహ్మణుండవు కావు= నీవు బ్రాహ్మణుడవు కావు; ఎవ్వఁడవు+అని= ఎవరు అని; ఒత్తి+అడుగుటయున్= గుచ్చి అడుగగా; వెరచి= భయపడి; సూతసుతుండను+అని చెప్పితిన్= సూత పుత్రుడను అని చెప్పాను; చెప్పునప్పుడు= అట్లా చెబుతున్నపుడు; ఆ కీటకంబును+ఆలోకించినన్= ఆ పురుగును వెదకగా; అది= ఆ పురుగు; అదృష్టపూర్వ= మునుపుచూడనట్టి; వికృత+ఆకారంబు+ఐ+ఉండెన్= వికారరూపంతో కనిపించింది; అర్జున హితంబు కోరి= అర్జునుడి మేలుకోరి; ఇంద్రుండు= ఇంద్రుడు; ఆ+మునీంద్రునకున్= ఆ పరశురాముడికి; నన్నున్+తేటపఱిచి= నన్ను తెలిపి; అతనిన్+కోపింపన్+చేయువాఁడై= అతడికి కోపం తెప్పించాలని; కీటతనువు+తాల్చి= కీటకరూపం ధరించి; అట్లు+చేసెన్+కానోపును= అట్లా చేసి ఉంటాడు; ఆ సంయమి= పరశురాముడు కోపించి; కపటంబునన్= మోసంతో; బ్రహ్మ+అస్త్రంబున్= బ్రహ్మాస్త్రమును; పరిగ్రహించితి(వి)= గ్రహించావు; అది నీకున్; వలయుకాలంబునన్= అవసరమైనప్పుడు; తోఁపమియున్= గుర్తుకు రాకపోవటం; మృత్యువు+ఆసన్నంబు+ఐనన్= మరణం సమీపించినప్పుడు; తోఁచుటయున్= తలపునకు రావటం; ఆపద, ముట్టిన, ఎడన్= ఆపద సమీపించినప్పుడు; భార్గవ+అస్త్రంబు+తోఁపకుండుటయును= భార్గవాస్త్రం గుర్తుకురాకపోవటం; కలిగెడున్+అని= జరుగుగాక అని; శపించెన్= శాపం పెట్టాడు; ఇది; జామదగ్న్య కోపంబు తెఱంగు= పరశురాముడు కోపించిన విధము; బ్రాహ్మణ శాపంబు తెఱంగు= బ్రాహ్మణుడి శాపవృత్తాంతం; ఎఱింగించెదన్+ఆకర్ణింపుము= తెలుపుతాను వినుము.

తాత్పర్యం: భార్గవాస్త్రం మొదలైన అనేక దివ్యాస్త్రాలను ఇచ్చాడు. బ్రహ్మాస్త్రం బోధించి యుద్ధంలో ఆపద సమయంలో మాత్రమే దాన్ని ప్రయోగించుమని చెప్పాడు. ఒకరోజు పరశురాముడు నా ఒడిలో నిద్రిస్తూ ఉండగా ఒక కీటకం నా తొడ క్రిందిభాగాన్ని తొలువసాగింది. గురువుకు నిద్రాభంగం కాకూడదని నేను చలించకుండా అట్లాగే ఉన్నాను. ఆయన నిద్రలేచి ఎదురుగా కారుతున్న రక్తాన్ని చూచి నన్ను ప్రశ్నించాడు. నేను జరిగిన సంగతి చెప్పగానే నా ధైర్యానికి ఆశ్చర్యపడి నీవు బ్రాహ్మణుడవు కావు, ఎవరివని గుచ్చి గుచ్చి అడుగగా, నేను భయపడి సూతపుత్రుడ నన్న నిజాన్ని చెప్పాను. ముందెప్పుడూ చూడని వికారరూపంతో ఉన్న కీటకాన్ని చూచి బహుశా అర్జునుడి మేలుకోరి ఇంద్రుడు ఆ విధంగా చేసి ఉంటాడని నేను ఊహించాను. పరశురాముడు నాపై ఆగ్రహించి మోసంచేసి బ్రహ్మాస్త్రాన్ని గ్రహించావు. అవసరమైనప్పుడు అది గుర్తుకు రాకుండా మరణసమయంలో మాత్రమే స్ఫురిస్తుందని, భార్గవాస్త్రం ఆపదసమయంలో గుర్తుకు రాకుండా పోతుందని శాపం ఇచ్చాడు. ఇక బ్రాహ్మణశాపం గురించి చెబుతాను వినండి.

విశేషం: శాంతిపర్వం (1ఆ. 20-24)లో ఈ కీటక ప్రసక్తి మరొకవిధంగా ఉన్నది. తాను గ్రస్తుడనే పేరుగల రాక్షసుడననీ, భృగుపత్నిని అపహరించినందుకు శాపంపొంది కీటక రూపమైనానని, కర్ణుడి కృపావిలోకనంతో నిజరూపం ధరించానని వచించాడు.

సీ. శ్రమమునకై యేను సకలాంబకములు నె । క్కుడు వెస నేయ నయ్యెడకు నొక్క
యాఁబెయ్య యుఱికి నా యజ్ఞానమున నంప । తాఁకునఁ గూలుడు దానిఁ గలుగు
బ్రాహ్మణుం డధికకోపంబున నిది హోమ । ధేనువత్సం బిట్లు దీని శల్య
నిహతంబుఁ జేసితి నీవు నా వచన శ ।ల్యంబున నిహతుండ వగుము నీకు

తే. సమర మేకాగ్ర నిర్భరోత్సాహవృత్తి । నడవ నరదంబు చక్రంబు పుడమిఁ గ్రుంగ
వలయు నెవ్వరు మార్కొని గెలువఁ గోరి । శ్రమము సేసెద వతనిచేఁ జావు మీవు.' 90

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; శ్రమమునకై= అభ్యాసం కొరకు; సకల+అంబకములున్= అన్ని అమ్ములు; ఎక్కుడు వెసన్+ఏయన్= మిక్కిలివేగంతో వేయగా; ఆ+ఎడకున్= ఆ దిశకు; ఒక్క ఆవు+పెయ్య+ఉఱికి= ఒక ఆవుదూడ పరుగెత్తి; నా అజ్ఞానమునన్= అది ఉన్నట్లు నాకు తెలియనందువల్ల; అంపతాఁకునన్= బాణం వేటుకు; కూలుడున్= చనిపోగా; దానిన్+కలుగు బ్రాహ్మణుండు= దాని యజమానుడు అయిన బ్రాహ్మణుడు; అధికకోపంబునన్= ఎంతో కోపంతో; ఇది; హోమధేనువత్సంబు= యజ్ఞపు ఆవుదూడ; ఇట్లు= ఈ విధంగా; దీనిన్= దీనిని; శల్య నిహతంబున్+చేసితి(వి)= బాణంతో చంపావు; నా వచన శల్యంబునన్= నా వాగ్బాణంతో; నీవు; నిహతుండవు+అగుము= మరణించుము; నీకున్, ఏకాగ్ర నిర్భర+ఉత్సాహవృత్తిన్= శ్రద్ధతో కూడిన ఉత్సాహవర్తనతో; సమరము నడవన్= యుద్ధం సాగగా; అరదంబు చక్రంబు= రథచక్రం; పుడమిన్= నేలలో; క్రుంగవలయున్= దిగబడాలి; ఎవ్వరు మార్కొని= ఎవరిని ఎదుర్కొని; గెలువన్+కోరి= గెలువదలచి; శ్రమము చేసెదవు= శ్రమిస్తున్నావో; అతనిచేన్= అతనిచేత; ఈవు, చావుము= నీవు చనిపొమ్ము.

తాత్పర్యం: నేను శిక్షణకొరకై ఎంతో వేగంగా బాణాలు వేస్తుండగా నాకు తెలియకుండానే ఒక ఆవుదూడ నా బాణానికి గురై ప్రాణాలు కోల్పోయింది. దాని యజమాని నాపై కోపగించి, 'హోమధేనువు దూడను బాణంతో చంపావు. అందుకు ప్రతిఫలంగా నా వాగ్బాణంతో నీవు చావు' అని ఉత్సాహంగా యుద్ధం చేస్తున్నపుడు నీ రథచక్రం నేలలో దిగబడుతుందని, ఎవరిని జయించాలని నీవు విలువిద్యను అభ్యసిస్తున్నావో అతడిచేతనే నీవు చస్తావని నన్ను శపించాడు.'

చ. **అనుటయు భీతి వేఁడికొని 'యావులు వేయును నెడ్ల నాఱునూ**
ఱును రథముల్ శతంబును మెఱుంగుల మొత్తముఁ బోని యంగనా
జన శతకంబు దంతి శత సప్తకముం గొని శాంతిఁ బొందవే!'
యనినను మానదయ్యె వసుధామరు కోపము తీవ్రరూపమై. **91**

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అనగానే; భీతి, వేఁడికొని= భయంతో అతడిని ప్రార్థించి; ఆవులు వేయునున్= వేయి ఆవులను; ఎడ్లను+ఆఱునూఱును= ఆరునూర్ల ఎద్దులను; రథముల్, శతంబును= నూరు రథాలను; మెరుంగుల మొత్తమున్+పోని= విద్యుల్లతల సమూహాన్ని పోలిన; అంగనాజన శతకంబు= నూరుమంది స్త్రీలను; దంతి, శత, సప్తకమున్= ఏడునూర్ల ఏనుగులను; కొని= గ్రహించి; శాంతిన్+పొందవే= శాంతి చెందుము; అనినన్= అని కోరినా; వసుధా+అమర కోపము= ఆ బ్రాహ్మణుడి కోపం; తీవ్రరూపము+ఐ= ఎంతో అధికమై; మానదు+అయ్యెన్= తగ్గలేదు.

తాత్పర్యం: ఆ శాపానికి భయపడి నేను ఆ బ్రాహ్మణుడిని ప్రార్థిస్తూ వేయి ఆవులు, ఆరువందల ఎద్దులు, నూరురథాలు, ఏడువందల ఏనుగులు, వందమంది అందమైన స్త్రీలను స్వీకరించి నన్ను అనుగ్రహించుమని కోరినా అతడి ఆగ్రహం తీవ్రమైనదై ఏమాత్రం తగ్గలేదు.

వ. **మానక యున్న మఱియును.** **92**

ప్రతిపదార్థం: మానక+ఉన్నన్= తగ్గకుండ ఉండగా; మఱియును= ఇంకా.

తాత్పర్యం: అతడి కోపం తగ్గకపోగా, ఇంకా.

క. **'నాకుఁ గల సొమ్ములెల్లను । నీ కిచ్చెద ననుఁ బ్రసాద నిరత కటాక్షా**
లోకితుఁ జేయు' మనుడు నతఁ ।'డీ కాఱులు మాను' మనుచు నేఁగెం బెలుచన్. **93**

ప్రతిపదార్థం: నాకున్+కల సొమ్ములు+ఎల్లను= నావద్ద ఉన్న సొమ్ములన్నీ; నీకున్+ఇచ్చెదన్= నీకు ఇస్తాను; ననున్= నన్ను; ప్రసాద నిరత= అనుగ్రహంతో నిండిన; కటాక్ష+ఆలోకితున్+చేయుము= చూపులు ప్రసరించబడినవాడినిగా చేయుము; అనుడున్= అనినంతనే; అతఁడు= ఆ బ్రాహ్మణుడు; ఈ కాఱులు= ఈ వ్యర్థ వచనాలు; మానుము+అనుచున్= పలుకకుమని; పెలుచన్= కోపంతో; ఏఁగెన్= వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: 'నా దగ్గరున్న సొమ్ములన్నీ నీకు ఇస్తాను. నీ కరుణాకటాక్షంతో నన్ను అనుగ్రహించుము' అని ఎంత వేడినా 'ఈ వెడ మాటలు వ' ద్దంటూ ఆ బ్రాహ్మణుడు కోపంతో వెళ్ళిపోయాడు.

వ. **ఇ ట్లరుగుచు నలుక పెంపునం గన్నుల నిప్పులు రాల మరలి కనుంగొని 'నా పలుకులకు బొంకునుం గలదే? నీకీ దుష్కర్మంబు పరలోకంబున బాధకంబు గాకుండ నిదియ ప్రాయశ్చిత్తం బయ్యెడుం గాక పొమ్ము సూతనందనా! యే నెట్లంటి నట్లగుట దప్ప దరుగు' మనియెం గావున నా జామదగ్న్య; బ్రాహ్మణుల శాపంబులకు వెఱతు సత్యంబ పలికితి నీ యున్న రాజులను నాతోడి సుఖ దుఃఖంబులకుం గలవా రగుటం జేసి కృష్ణార్జునులకు నే వెఱవ నింద్ర యమ వరుణ కుబేరులు వజ్ర దండ పాశ గదా హస్తులై బెట్టుముట్టి నను బెదర నని యాడుదుఁ; దక్కిన వారిం జెప్పనేల? యిప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రంబునుం దోఁచుచున్నది; యన్నరుని యున్నెడకు మనరథంబు నడపుము పుడమి జనంబులు మదీయ కోదండ పాండిత్యం బొండొరులకుం జెప్పికొని యచ్చెరువందు చుండునట్లు సేసెద; నమ్మేటి మగని మృత్యు నివాసంబు నొందించెద.** **94**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు+అరుగుచున్= ఈ విధంగా వెళ్ళిపోతూ; అలుక, పెంపునన్= కోపాధిక్యంతో; కన్నుల నిప్పులు రాల= కన్నులు ఎర్రబడగా; మరలి కనుంగొని= వెనుకకు తిరిగి చూచి; నా పలుకులకున్= నా మాటలకు; బొంకునున్+కలదే?= అబద్ధంకావటం ఉన్నదా?; ఈ దుష్కర్మంబు= ఈ చెడ్డపని; నీకున్, పరలోకంబునకున్ బాధకంబు కాకుండన్= స్వర్గప్రాప్తికి ఆటంకం కాకుండ; ఇదియ ప్రాయశ్చితంబు+అయ్యెడున్+కాక= ఇదే ప్రాయశ్చిత్తం కాగలదు; పొమ్ము= వెళ్ళుము; సూతనందనా!= కర్ణా!; ఏను+ఎట్లు+అంటిన్+అట్లు+అగుట, తప్పదు= నేను అన్న ప్రకారంగా జరుగుట తప్పదు. అరుగుము+అనియెన్= వెళ్ళుము అన్నాడు; కావునన్= అందువలన; ఆ జామదగ్న్య, బ్రాహ్మణుల, శాపంబులకున్= ఆ పరశురామ, బ్రాహ్మణుల శాపాలకు; వెఱతున్= భయపడుతాను; సత్యంబు+అ, పలికితిన్= నిజమే వచించాను; ఈ+ఉన్న రాజులును= ఇక్కడున్న రాజులందరు; నా తోడి, సుఖ, దుఃఖంబులకున్+కలవారు+అగుటన్+చేసి= నాతో సమంగా సుఖదుఃఖాలు పంచుకొనేవారు కావటంవలన; కృష్ణ+అర్జునులకున్= కృష్ణార్జునులకు; ఏన్+వెఱవన్= నేను భయపడను; ఇంద్ర, యమ, వరుణ, కుబేరులు= దిక్పాలకులు నలుగురూ; వజ్ర, దండ, పాశ, గదా హస్తులు+ఐ= వరుసగా వజ్రాయుధం; యమదండం, పాశం గదలతో కూడినవారై; బెట్టు ముట్టినను= గట్టిగా తాకినా; బెదరను+అని+ఆడుదున్= భయపడను అని అంటున్నాను; తక్కినవారిన్+ చెప్పన్+ఏల?= మిగతా వీరుల సంగతి చెప్పటం ఎందుకు?; ఇప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రంబునున్+తోఁచుచున్నది= ఇప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రం స్ఫురిస్తున్నది; ఆ+నరుని+ఉన్న+ఎడకున్= అర్జును డున్న చోటికి; మన, రథంబు, నడపుము= మన రథాన్ని పోనిమ్ము; పుడమి జనులు= భూమిపై గల సకల జనులు; మదీయ కోదండ, పాండిత్యంబు= నా ధనుర్విద్యా కౌశలం; ఒండు+ఒరులకున్+ చెప్పికొని= ఒకరికొకరు చెప్పికొని; అచ్చెరువున్+అందుచుండ+అట్లు చేసెదన్= ఆశ్చర్యపడేటట్లుగా చేస్తాను; ఆ మేటి మగని= ఆ వీరుడైన అర్జునుడిని; మృత్యు నివాసంబున్+ఒందించెదన్= మృత్యువు నివసించే చోటు పొందేటట్లు చేస్తాను - సంహరిస్తాను.

తాత్పర్యం: ఆ బ్రాహ్మణుడు వెళ్ళిపోతూ నా వైపు కోపంగా తిరిగి చూచి 'నా మాటలకు తిరుగు లేదు. నీవు చేసిన పని నీ పరలోక ప్రాప్తికి మాత్రం అడ్డురాదు. ఇదే నీకు ప్రాయశ్చిత్తం. కర్ణా! నేను అన్న ప్రకారం జరిగి తీరుతుంది.' అని అన్నాడు. ఆ పరశురామ, బ్రాహ్మణుల శాపాలకు భయపడుతున్నాను కాని, కృష్ణార్జునులకు కాదు. ఈ యోధులందరూ నాతోపాటు సుఖదుఃఖాలు పొందేవారు కాబట్టి నిజం చెప్తున్నాను. ఇంద్ర, యమ, వరుణ, కుబేరులు తమ తమ ఆయుధాలతో వచ్చి తాకినా నాకు భయం లేదు. ఇప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రం గుర్తుకు వస్తున్నది. రథాన్ని అర్జునుడున్న వైపు మళ్ళించుము. నా విలువిద్యాకౌశలాన్ని ప్రదర్శించి అతడిని సంహరిస్తాను.

సీ. **కాండ మహా తరంగముల వైరుల ముంచు । విజయాంబురాశికి వేల నగుదు;**
బాణరశ్ములఁ బరిపంథులఁ బొదివెడు । నర్జునాదిత్యున కభ్ర మగుదు;
విశిఖోగ్ర శిఖల విద్విషుల నేర్చు కిరీటి । ఘోర దావాగ్ని కాసార మగుదుఁ;
బ్రదర వేగమున నరాతులఁ గూల్చు పా । ర్థాతి వాయువునకు నచల మగుదు;

తే. **విల్లు పట్టెడు వారికి నెల్ల నెక్కు । డనఁగ నెగడిన గాండీవి నాహవమునఁ**
దొడరఁ బ్రాణంబులకు నాసపడు లఘు ప్ర । కారులకు వచ్చునే నాకుఁ గాక శల్య!' 95

ప్రతిపదార్థం: కాండ మహాతరంగముల= బాణాలనే పెద్ద అలలతో; వైరులన్+ముంచు= శత్రువులను ముంచివేసే; విజయ+అంబురాశికిన్= అర్జును డనే సముద్రానికి; వేలన్+అగుదున్= చెలియలికట్ట నవుతాను; బాణ, రశ్ములన్= బాణాలనే కాంతులతో; పరిపంథులన్= శత్రువులను; పొదిలెడు= చుట్టుముట్టే; అర్జున+ఆదిత్యునకున్= అర్జునుడనే సూర్యుడికి; అభ్రము+అగుదున్= మేఘం అవుతాను; విశిఖ+ఉగ్ర, శిఖలన్= బాణాలనే భయంకర జ్వాలలతో; విద్విషులన్+ఏర్చు= శత్రువులను దహించే; కిరీటి ఘోరదావ+అగ్నికిన్= అర్జునుడనే కార్చిచ్చుకు; ఆసారము+అగుదున్= జడివాన కాగలను; ప్రదర వేగమునన్= బాణ వేగంతో; అరాతులన్+కూల్చు= శత్రువులను కూలగొట్టే; పార్థ+అతి, వాయువునకున్= అర్జునుడనే పెనుగాలికి; అచలము+అగుదున్= పర్వతమై నిలుస్తాను; శల్య!= శల్యుడా!; విల్లు పట్టెడువారికిన్+ఎల్లన్= విలుకాండ్రందరిలో; ఎక్కుడు+అనఁగన్, నెగడిన= శ్రేష్ఠుడని పేరు పొందిన; గాండీవిన్= అర్జునుడిని; ఆహవమునన్+తొడరన్= యుద్ధంలో ఎదుర్కొనటానికి; నాకున్+కాక= నాకు తప్ప; ప్రాణంబులకున్+ఆసపడు= ప్రాణాలపై తీపిగల; లఘు ప్రకారులకున్= శక్తిహీనులకు; వచ్చునే?= శక్యమగునా?

తాత్పర్యం: తన బాణాలనే పెద్ద అలలతో శత్రువులను ముంచే అర్జునుడనే సముద్రానికి చెలియలికట్టనవుతాను. బాణాలనే కిరణాలతో శత్రువులను ఆక్రమించే విజయుడనే సూర్యుడిని మేఘంలా కప్పివేస్తాను. బాణాలనే మహాభయంకర జ్వాలలతో శత్రువులకాల్చే అర్జునుడనే దావాగ్నిని జడివానవై చల్లార్చుతాను. బాణాల వేగంతో శత్రువుల కూల్చే పార్థుడనే పెనుగాలికి పర్వతాన్నై అడ్డు తగులుతాను. శల్యా! ధనుర్ధారులలో ప్రసిద్ధికెక్కిన అర్జునుడిని యుద్ధంలో ఎదుర్కొనటానికి ప్రాణాలకు సైతం వెనుదీయని నాకు తప్ప ప్రాణాలకు ఆశపడే శక్తిహీనులకు సాధ్యమౌతుందా?

విశేషం: అలంకారం - రూపకం.

వ. **అని పలికిన విని యమ్మద్రపతి 'వీని యంతరంగంబు గలంగెఁ; దా నర్జును చేతం జచ్చుట నిర్ణయించె; నెట్లనిన నిట్టి యప్పుడు జనులు దన మీఁదం జాలమి వెట్ట కుండుటకుం గాదె జామదగ్న్య బ్రాహ్మణుల శాపంబులు భూపాలురు విన నుగ్గడించె; నిక్కలంక యే నీ రజ్జులానికి నర్జును గుణ విశేషంబు లెఱింగించి మదం బడంచిన కతంబునం గలిగెఁ; గౌంతేయాగ్రజునకు నా యిచ్చిన వరంబు సఫలం బయ్యె' నని మనంబునం దలంచి సంతోషించె మనుజేశ్వర వినుమా శల్యుండు సెప్పిన యాఖ్యానంబునం జిత్తం బెరియుచునికిం జేసి యా సూతనందనుం డతనితోఁ గనలుచు మఱియు నిట్లనియె.** 96

ప్రతిపదార్థం: అని పలికిన విని= (కర్ణుడు) అనగా విని; ఆ+మద్రపతి= శల్యుడు; వీని, అంతరంగంబు, కలంగెన్= ఇతడి మనసు కలత చెందింది; తాను; అర్జునుచేతన్+చచ్చుట= అర్జునుని చేత చనిపోవుటను; నిర్ణయించెన్= నిశ్చయించాడు; ఎట్లు+అనినన్= అది ఎట్లా అంటే; ఇట్టి+అప్పుడు= ఇటువంటి సమయంలో; జనులు= ప్రజలు; తనమీఁదన్= తనపై; చాలమివెట్టక+ఉండుటకున్+కాదె= అసమర్థతాదోషాన్ని ఆరోపించకూడదనే కదా!; జామదగ్న్య బ్రాహ్మణుల శాపాలు; భూపాలురు= రాజులు; వినన్= వినునట్లుగ; ఉగ్గడించెన్= చెప్పాడు; ఏను= నేను; అర్జునగుణ విశేషంబులు= అర్జునుడి పరాక్రమ విశేషాలు; ఎఱింగించి= తెలిపి; మదంబు+అడంచిన, కతంబునన్= గర్వం అణచటం వలన; ఈ రజ్జులానికిన్= ఈ ఆత్మస్తుతి పరుడైన కర్ణుడికి; ఈ+కలంక= ఈ కలత; కలిగెన్= కలిగింది; కౌంతేయ+అగ్రజునకున్= ధర్మరాజునకు; నా ఇచ్చిన వరంబు= నేను ఇచ్చినమాట; సఫలంబు+అయ్యెన్+అని= నెరవేరింది అని; మనంబునన్+తలంచి= మనసులో అనుకొని; సంతోషించెన్= ఆనందించాడు; మనుజేశ్వర!= ధృతరాష్ట్రమహారాజా!; వినుము; ఆ శల్యుండు చెప్పిన ఆఖ్యానంబునన్= శల్యుడు వినిపించిన హంసకాకీయోపాఖ్యానం వలన; ఆ సూతనందనుఁడు= కర్ణుడు; చిత్తంబు+ఎరియుచున్+ఉనికిన్+చేసి= మనసు బాధపడటంతో; కనలుచున్= కోపిస్తూ; అతనితోన్= శల్యుడితో; మఱియున్+ఇట్లు+అనియెన్= ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి మాటలు విని శల్యుడు తనలో ఇట్లా అనుకొన్నాడు: ఇతడి మనసు కలతచెంది అర్జునుడి చేత చావు తప్పదన్న నిశ్చయానికి వచ్చాడు. అందుకే తనకు అసమర్థతా దోషం అంటకుండా సైన్యంలోని రాజులముందు పరశురాముడి, బ్రాహ్మణుడి శాపాలు ఏకరువు పెట్టాడు. నేను అర్జునుడి బలవిశేషాలు వెల్లడించి తన గర్వం అణచటంవలననే అతడి మనసు ఇట్లా దుర్బలమైనది. నేను ధర్మజుడికి ఇచ్చిన మాట ఈ విధంగా సఫలమైనది' అనుకొంటూ శల్యుడు ఎంతో సంతోషించాడు. ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! వినుము. శల్యుడు వినిపించిన కాకి-హంసల కథతో మనసులో బాధపడుతున్న కర్ణుడు శల్యుడిపై మండిపడుతూ ఇట్లా అనసాగాడు:

కర్ణుఁడు హంసకాకీయోపాఖ్యానము విని కోపించి శల్యుని దూఱుట (సం. 8-30-3)

క. **'దృష్టాంతము సెప్పెద నని । కష్టాత్మా! నీవు నన్నుఁ గాకము నరు ను**
త్కృష్ట మరాళము గాఁగ ని । కృష్టంపుఁ గథఁ జెప్పి; తిది సఖిత్వము తెఱఁగే? 97

ప్రతిపదార్థం: కష్ట+ఆత్మా!= దుర్బుద్ధివైన శల్యుడా!; దృష్టాంతము చెప్పెదను+అని= ఉదాహరణం చెప్తునని; నీవు; నన్నున్= నన్ను; కాకము= కాకిగానూ; నరున్= అర్జునుడిని; ఉత్కృష్టమరాళముకాఁగన్= గొప్ప హంసగానూ; నికృష్టంపు+కథన్= హీనమైన కథను; చెప్పితి(వి)= చెప్పావు; ఇది= ఇట్లా చేయటం; సఖిత్వము తెఱఁగే?= స్నేహధర్మమేనా?

తాత్పర్యం: 'దుష్టుడవైన ఓ శల్యుడా! ఉదాహరణ చెబుతానని నీవు నన్ను నీచమైన కాకిగా, అర్జునుడిని శ్రేష్ఠమైన హంసనుగా భావించి హీనమైన కథను వచించావు. స్నేహితుడవైన నీకు ఇది న్యాయమా?

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఆ. నీచులకు బలంబు నెట్టన పరుసని ၊ కాఱు లఱచు చున్కి గాన యిట్లు
పలికి తింతఁ జేసి భయ మయ్యెనే నాకు? ၊ నట్టిమాట లింక నాడ కుడుగు. 98

ప్రతిపదార్థం: నీచులకున్= దుర్జనులకు; పరుసని కాఱులు= కఠినమైన వ్యర్థ వాక్కులు; అఱచుచున్+ఉన్కి= పలుకుతుండటం; నెట్టనబలంబు= అడ్డులేని బలం; కానన్= అందుచేతనే; ఇట్లు పలికితి(వి)= ఈ విధంగా మాట్లాడినావు; ఇంతన్+చేసి= ఇంత చేసినా; నాకున్= నాకు; భయము+అయ్యెనే?= భయం కలిగిందా?; అట్టిమాటలు= అటువంటి (వ్యర్థమైన) మాటలు; ఇంకన్+ ఆడక+ఉడుగు(ము)= ఇంక పలుకవద్దు.

తాత్పర్యం: నీచులకు వ్యర్థమైన నిష్ఠురవాక్కులు పలుకుతుండటమే బలం. అందువల్లనే నీవు ఈ విధంగా పలికావు. అయినా నీ మాటలవల్ల నాకు భయం కలిగిందా? లేదే. వాటిని కట్టిపెట్టుము.

క. అడిగితినే నిను నా క ၊ వ్వడి భుజబల మెట్టిదని? యవారణ నీ వి
ప్పుడు నృపు లెల్లను విన వా ၊ విడిచి పొగడె దిట్లు వంది విధమున నతనిన్. 99

ప్రతిపదార్థం: ఆ కవ్వడి, భుజబలము+ఎట్టిది+అని= అర్జునుడి పరాక్రమం ఎంతటి దని; నినున్= నిన్ను; అడిగితినే?= అడిగానా?; నీవు+ఇప్పుడు= నీవు ఇప్పుడు; నృపులు+ఎల్లను, వినన్= రాజులందరు వినేటట్లుగా; వా విడిచి= నోరు విప్పి; అవారణన్= అడ్డులేక; వంది విధమునన్= భట్టువలె; అతనిన్= అర్జునుడిని; ఇట్లు పొగడెదు= ఈ విధంగా పొగడుతున్నావు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడి పరాక్రమం గురించి నేను నిన్ను అడిగానా? వంది వలె అడ్డులేకుండా రాజులందరిముందు అతడిని పొగడుతున్నావు.

చ. అని మొన శత్రులం బొగడు టారయ మూర్ఖతగాదె? యిట్టి దు
ర్జనుల సహింతురే? పెలుచఁ జంపక; సైరణసేయుకాల మై
నినుఁ దెగఁ జూడనైతి ధరణీపతి కయ్యముపై భరంబునన్
గొనకొని సూతకృత్యమునకుం దగఁ బంచినవాఁడు గావునన్?' 100

ప్రతిపదార్థం: అనిమొనన్= యుద్ధరంగంలో; శత్రులన్+పొగడుట= వైరులను స్తుతించటం; అరయన్= చూడగా; మూర్ఖతకాదె?= అవివేకం కాదా?; ఇట్టి దుర్జనుల= ఇటువంటి దుష్టులను; పెలుచన్+చంపక= ఆగ్రహంతో చంపకుండా; సహింతురే?= ఊరుకొంటారా?; ధరణీపతి= దుర్యోధనుడు; కయ్యముపై భరంబునన్= యుద్ధభారంతో; గొనకొని= పూనుకొని; సూతకృత్యమునకున్+తగన్= సారథిగా ఉండటానికి; పంచినవాడు, కావునన్= పంపించాడు కాబట్టి; సైరణ, చేయుకాలము+ఐ= సహింపవలసిన సమయం కావటంతో; నినున్+తెగన్+చూడన్+ఐతిన్= నిన్ను చంపలేకపోతున్నాను.

తాత్పర్యం: ఆలోచించి చూస్తే యుద్ధానికి ముందు శత్రువులను పొగడుట మూర్ఖత కదా! ఇలాంటి దుష్టులను సంహరించకుండా ఎవరైనా సహిస్తారా? కాని, దుర్యోధనుడు యుద్ధభారాన్ని వహించి, సూతకృత్యానికి నిన్ను పంపినాడు కనుక, ఇది నిన్ను సహించవలసిన సమయం కనుక, నిన్ను చంపకుండా ఉన్నాను.

వ. అని వెండియు. 101

తాత్పర్యం: అని ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. 'అకుటిలుం డగు నాకు నత్యంత కుటిల ၊ వృత్తి సహితంబు సేసెద విత్తెఱంగు
మిత్ర వంచన మారయ మైత్రి సప్త ၊ పద కృతోద్భూతి యనియెడు పలుకు వినవె? 102

ప్రతిపదార్థం: అకుటిలుండు+అగు నాకున్= నిర్మలుడైన నాకు; అత్యంత కుటిలవృత్తి సహితంబు= ఎంతయో మోసంతోకూడినదానిని; చేసెదవు= చేస్తున్నావు; ఈ+తెఱంగు= ఈ పద్ధతి; ఆరయన్= విచారించి చూడగా; మిత్రవంచనము= మిత్రద్రోహం; మైత్రి= స్నేహం; సప్తపదకృత+ఉద్భూతి= ఏడు మాటలవలననే ఏర్పడుతుంది; అనియెడు పలుకు= అన్న మాట; వినవె?= వినలేదా?

తాత్పర్యం: ఏడు మాటలతోనే స్నేహం ఏర్పడుతుందని వినలేదా? విచారించిచూస్తే మంచివాడినైన నన్ను ఎంతో మోసగించి మిత్రద్రోహానికి పాల్పడుతున్నావు.

విశేషం: 'సఖ్యం సాప్తపదీనం' అని ప్రసిద్ధి. కలిసి ఏడు అడుగులు నడిచినా, ఏడు మాటలు మాట్లాడినా అపరిచితుల మధ్య స్నేహభావం ఏర్పడుతుంది.

క. జను లెట్టిది మిత్త్రవిధం ၊ బని చెప్పుదు రట్టి చంద మఖిలము దుర్యో
ధనునందుఁ గలదు నా యెడ ၊ మన మూఱడియుండు నా కమంద ప్రీతిన్. 103

ప్రతిపదార్థం: మిత్రవిధంబు= స్నేహపద్ధతి; ఎట్టిది అని= ఎటువంటిదని; జనులు చెప్పుదురు= లోకులు చెపుతుంటారో; అట్టి చందము+అఖిలము= ఆ విధం (స్నేహభావం) అంతా; నా+ఎడన్= నాపై; దుర్యోధనునందున్ కలదు= దుర్యోధనుడిలో ఉన్నది; అమందప్రీతిన్= అట్టి అధికానందంతో; నాకు; మనము+ఊఱడి, ఉండున్= మనసు ఊరటగా ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: లోకుల దృష్టిలో స్నేహం అనేది ఎటువంటిదో, అటువంటి స్నేహభావం అంతా దుర్యోనుడికి నాపై ఉన్నది. ఆ మైత్రిని తలచుకొని నేను ఎంతో ఆనందిస్తుంటాను.

క. జను లెట్టిది శత్రు విధం ၊ బని చెప్పుదు రట్టి చంద మారయఁగా దు
ర్జనుఁడ వగు నీకు నాయెడ ၊ వినుము కలిగె; దీన మనసు విచ్చెం గుటిలా! 104

ప్రతిపదార్థం: కుటిలా!= దుర్జనుడా!; ఎట్టిది, శత్రువిధంబు+అని= ఎటువంటిది శత్రుత్వం అని; జనులు చెప్పుదురు= లోకులు చెపుతుంటారో; అట్టిచందము= ఆ శత్రుభావం; ఆరయఁగాన్= చూడగా; దుర్జనుఁడవు+అగు నీకున్= చెడ్డవాడివైన నీకు; నా ఎడన్ కలిగెన్= నా పై కలిగింది; వినుము; దీనన్ మనసు విచ్చెను= ఈ ప్రవర్తన వలన నా మనసు కలత చెందింది.

తాత్పర్యం: వైరం అన్నది ఎట్లా వుంటుందని లోకులు చెపుతుంటారో అటువంటి శత్రుభావం దుష్టుడివైన నీకు నాపై ఉన్నది. దీనివలన నా మనసు ఎంతో బాధపడుతున్నది.

ఉ. కావున నీకు నప్రియముఁ గౌరవ రాజునకుం బ్రియంబునుం
గా విధి మెచ్చ బాహుబల గర్వ మఖర్వముగాఁగ లక్ష్మికిం
జేవయుఁ గీర్తి కున్నత విజృంభణముం గలుగన్ ముకుంద గాం
డీవులఁ దాఁకి గెల్చెదఁ గడింది మగంటిమి యుల్లసిల్లఁగన్. 105

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= అందుచేత; బాహుబల గర్వము= భుజబలదర్పం; అఖర్వముకాఁగన్= అతిశయించగా; లక్ష్మికిన్+చేవయున్= లక్ష్మికి బలం; కీర్తికిన్+ఉన్నత విజృంభణమున్= యశస్సుకు మిక్కిలి వ్యాప్తి; కలుగన్= కలిగేటట్లుగా; విధి మెచ్చన్= విధి మెచ్చేటట్లుగా; నీకున్+అప్రియమున్= నీకు అప్రీతిని; కౌరవరాజునకున్+ప్రియంబునన్= దుర్యోధనుడికి సంతోషం; కా(న్)= అయ్యేటట్లుగా; ముకుంద, గాండీవులన్= కృష్ణార్జునులను; తాఁకి= ఎదుర్కొని; కడింది మగంటిమి+ఉల్లసిల్లఁగన్= గొప్ప పౌరుషం ఉప్పొంగగా; గెల్చెదన్= జయిస్తాను.

తాత్పర్యం: కాబట్టి మిత్రుడైన దుర్యోధనుడికి ప్రియం, శత్రువైన నీకు అప్రియం కలిగేటట్లుగా నా బాహుబలగర్వం అతిశయించగా, విధి మెచ్చేటట్లుగా, లక్ష్మికి బలం, కీర్తికి ఉన్నతి కలిగేటట్లుగ కృష్ణార్జునులను ఎదుర్కొని ఓడిస్తాను. నా పౌరుషం ఉప్పొంగగా గెలుస్తాను.

వ. అని పలికి మఱియును. 106

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఈ విధంగా పలికి ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. 'భండనంబునఁ బార్థుచేఁ బడక నేఁడు । మేలుచేయైతి నేనియు మృత్యువునకు
నెన్నఁడును నగపడ నాకు; నివ్విధంబు । సందియము లేక చిత్తంబునందుఁ దోఁచె. 107

ప్రతిపదార్థం: నేఁడు= ఈరోజు; భండనంబునన్= యుద్ధంలో; పార్థుచేన్+పడక= అర్జునుడిచే ఓడిపోక; మేలుచేయి+ఐతిన్+ఏనియున్= పై చేయి కలవాడిని అయితే(గెలిస్తే); మృత్యువునకున్= మరణానికి; ఎన్నఁడునున్+అగపడన్= ఎప్పుడూ అగుపించను; ఈ విధంబు= ఈ విషయం; సందియము లేక= నిస్సందేహంగా; నాకున్; చిత్తంబునందున్+తోఁచెన్= మనసులో అనిపిస్తున్నది.

తాత్పర్యం: ఇప్పుడు అర్జునుడిని యుద్ధంలో గెలవగలిగితే ఇంక ఎప్పుడూ మృత్యువు నా దరి చేరదని నా మనసుకు దృఢంగా తోస్తున్నది.

విశేషం: మేలు చేయైతినేనియు జాతీయం.

చ. వినుత మహాస్త్రముల్ వఱపి విక్రమ సంపద నాకుఁ జూపు న
ర్జున భుజలీల కోర్చెద; వసుంధరఁ జక్రము గ్రుంగి నా రథం
బునకు నవార్యమై యెదరు పుట్టక తక్కిన శల్య! చూడుమీ!
నను విశిఖావలీ విలసనంబున నాతని యేపు మాపెదన్. 108

ప్రతిపదార్థం: శల్య!= ఓ శల్యుడా!; వినుత, మహా+అస్త్రముల్+వఱపి= ప్రసిద్ధమైన మహాస్త్రములను ప్రయోగించి; నాకున్= నాకు; విక్రమ సంపద చూపు= పరాక్రమాన్ని చూపునట్టి; అర్జునుడి, భుజలీలకున్+ఓర్చెదన్= అర్జునుడి భుజబల విలాసాన్ని ఎదుర్కొని నిలుస్తాను; వసుంధరన్+చక్రము క్రుంగి= చక్రం భూమిలో దిగబడి; నా రథంబునకున్+అవార్యమై= నా రథానికి తప్పనిదై; ఎడరు పుట్టక తక్కినన్= ఆపద కలుగకుండా ఉంటే; విశిఖ+ఆవలీ విలసనంబునన్= బాణప్రయోగ చాతుర్యంతో; ఆతని= అర్జునుడి యొక్క; ఏపు, మాపెదన్= గర్వం అణచుతాను; ననున్ చూడుమీ!= (అప్పుడు) నా బలం చూడుము.

తాత్పర్యం: శల్యా! ప్రసిద్ధ మహాస్త్రాలను ప్రయోగించే అర్జునుడి పరాక్రమాన్ని అడ్డుకొని నిలుస్తాను. నా రథచక్రం భూమిలో క్రుంగే ఆపద సంభవించకపోతే నా బాణప్రయోగచాతుర్యంతో అర్జునుడి గర్వం అణచి తీరుతాను.

విశేషం: యుద్ధం చేస్తుంటే రథచక్రం భూమిలో క్రుంగిపోతుందన్న బ్రాహ్మణ శాపభయం కర్ణుడిని వెన్నాడుతున్నది.

వ. నీకు వెఱపింప నయ్యెడు కొలంది వారిని వెఱపింపుము; కర్ణుండు విక్రమంబునకుం గీర్తికి నా స్పదంబగుటకు జనియించిన వాఁడు గాని భయంబు గొనుటకుం గాదు కురుపతి సన్నిధి నీవు సారథ్యంబునకుం బూనుచుండి పలికికొన్న బాసకతంబున బ్రదికిపోయి' తనిన విని శల్యుం డీ 'యనర్థ ప్రలాపంబులం బ్రయోజనం బేమి? వినుము; కర్ణ కర్ణులు వేవురైనం గిరీటిని గెలువం జాలుదురే?' యనుటయు నతండు గినుక నెఱ్ఱనైన కన్నుంగవతోడి నవ్వు నవ్వుచు నిట్లను 'ధృతరాష్ట్ర మహీపతి సన్నిధి నుత్తమ ద్విజుల గోష్ఠి నఖిల దేశాచార విదుండైన వృద్ధ బ్రాహ్మణుండు సెప్పవింటి బాహ్లిక దేశంబునవారు గోమాంసంబు నంజికొని మద్యపానంబు సేసి నగ్నులై యసంగత దురాలాపంబు లాడుచుఁ దిరుగుదు రని తొడంగి యనేక ప్రకారంబుల బాహ్లిక దేశ నిందోపన్యాసంబు సేసె; నట్టి బాహ్లికుల కొడయుండవు తత్కృతంబులగు పుణ్యపాపంబుల నాఱవపాలు నిన్నుం జేరు; నట్లుంగాక వారి యనాచారంబులు వారింపమిం జేసి యా కల్మషంబు లెల్లను నిన్నుం బొందు; బాహ్లికుల కంటెను మద్రదేశ జాతు లవినీతులని యార్యులు సెప్పుదురు; ని న్నేమి సెప్పంగల? దింతవట్టు నెఱింగి నాలుక యడంచి యుండు' మనవుడు నమ్మద్రేశ్వరుండు. 109

ప్రతిపదార్థం: నీకు వెరపింపన్+అయ్యెడు, కొలంది వారిని= నీవు భయపెట్ట శక్యమైన వారిని; వెఱపింపుము= భయపెట్టుము; కర్ణుండు= కర్ణుడు(తాను); విక్రమంబునకున్= పరాక్రమానికి; కీర్తికిన్+ఆస్పదంబు+అగుటకున్= కీర్తికి నెలవైనవాడు అగుటకు; జనియించినవాఁడు= జన్మఎత్తినవాడు; కాని; భయంబు+కొనుటకున్+కాదు= భయపడటానికి కాదు; కురుపతి సన్నిధిన్= దుర్యోధనుని సమక్షంలో; నీవు సారథ్యంబునకున్+పూనుచుండి= నీవు సూతకృత్యానికి అంగీకరిస్తూ; పలికికొన్న బాస కతంబునన్= ఆడిన మాట కారణంగా; బ్రదికిపోయితి(వి)= రక్షింపబడ్డావు; అనినన్= అనగా; శల్యుండు విని= శల్యుడు ఆ మాటలు విని; కర్ణ!= ఓ కర్ణా!; ఈ అనర్థప్రలాపంబులన్= ఈ వ్యర్థవాక్కులచేత; ప్రయోజనంబు+ఏమి?= ఏమిలాభం?; వినుము= విను; కర్ణులు వేవురు+ఐనన్= వేయిమంది కర్ణులైనా; కిరీటిని గెలువన్+చాలుదురే?= అర్జునుడిని గెలువగలరా!; అనుటయున్= అనగానే; అతండు= కర్ణుడు; కినుకన్+ఎఱ్ఱనైన= కోపంతో ఎర్రబడిన; కన్ను+కవతోడి; రెండు కనులతో; నవ్వు నవ్వుచున్; ఇట్లు+అనున్= ఇట్లా అంటున్నాడు; ధృతరాష్ట్ర మహీపతి సన్నిధిన్= ధృతరాష్ట్ర మహారాజు ఎదుట; ఉత్తమ ద్విజుల గోష్ఠిన్= బ్రాహ్మణోత్తముల సభలో; అఖిలదేశ+ఆచార విదుండు+ఐన= అన్ని దేశాచారాలు ఎరిగిన; వృద్ధబ్రాహ్మణుండు= ముసలి బ్రాహ్మణుడు; చెప్పన్ వింటిన్= చెప్పగా విన్నాను; బాహ్లిక దేశంబునవారు= బాహ్లికదేశ ప్రజలు; గోమాంసంబు నంజికొని= ఆవుమాంసం నంజుకొంటూ; మద్యపానంబు+చేసి= మద్యం సేవించి; నగ్నులు+ఐ= వస్త్రహీనులై; అసంగత దుస్+ఆలాపంబులు+ఆడుచున్= అనవసరమైన చెడుమాటలు పలుకుతూ; తిరుగుదురు+అని= తిరుగుతుంటారు అని; తొడంగి= ప్రారంభించి; అనేక ప్రకారంబులన్= అనేక విధాలుగా; బాహ్లికదేశ నింద+ఉపన్యాసంబు+చేసెన్= బాహ్లిక దేశీయులను నిందిస్తూ మాట్లాడాడు; అట్టి బాహ్లికులకున్+ఒడయుండవు= అటువంటి బాహ్లిక దేశస్థులకు రాజవు; తద్+కృతంబులు+అగు పుణ్యపాపంబులన్= వారు చేసే పుణ్యపాపాలలో; ఆఱవపాలు= ఆరవభాగం; నిన్నున్+చేరున్= నీకు చెందుతాయి; అట్లున్+కాక= అంతేకాకుండా; వారి అనాచారంబులు వారింపమిన్+చేసి= వారి చెడుపనులు ఆపనందువలన; ఆ కల్మషంబులు+ఎల్లను= ఆ పాపాలన్నీ; నిన్నున్+పొందున్= నీకు చెందుతాయి; బాహ్లికుల కంటెను= బాహ్లిక దేశస్థులకన్నా; మద్రదేశజాతులు= మద్రదేశ ప్రజలు; అవినీతులు+అని= నీతి మాలిన వారని; ఆర్యులు+చెప్పుదురు= విజ్ఞులు చెబుతారు; నిన్నున్+ఏమి+చెప్పన్+కలదు?= నీ గురించి ఇంక ఏం చెప్పాలి?; ఇంతవట్టున్+ఎఱింగి= ఇదంతా గ్రహించి; నాలుక+అడంచి+ఉండుము= మాట్లాడక ఊరుకో; అనవుడున్= అని అనగా; ఆ+మద్ర+ఈశ్వరుండు= ఆ మద్రరాజగు శల్యుడు.

తాత్పర్యం: నీవు భయపెట్టగలిగిన వారిని భయపెట్టు. పరాక్రమానికి, కీర్తికి పాత్రుడు కావటానికే కర్ణుడు పుట్టాడుకాని, భయపడటానికి కాదు. కురుపతి యెదుట నీవు నా సారథ్యానికి అంగీకరిస్తూ చెప్పిన మాటకారణంగా బ్రతికి పోయావు' అని, కర్ణుడు అనేసరికి, శల్యుడు 'కర్ణా! ఈ వ్యర్థప్రలాపాలవల్ల ప్రయోజనం ఏముంది? విను. వెయ్యిమంది కర్ణులైనా అర్జునుని గెలువగలరా?' అన్నాడు. అందుకు కర్ణుడు కోపంతో ఎరుపెక్కిన కళ్ళతో నవ్వుతూ 'ధృతరాష్ట్రుని సమక్షంలో జరిగిన బ్రాహ్మణోత్తముల సభలో - అన్ని దేశాల ఆచారాలను తెలిసిన ఒక వృద్ధ బ్రాహ్మణుడు, బాహ్లిక దేశప్రజలు ఆవుమాంసాన్ని నంజుకుంటూ, మద్యపానంచేసి, అసభ్యంగా మాట్లాడుతూ, అంగమొలతో తిరుగుతుంటారని బాహ్లికులను అనేక విధాల నిందిస్తూ మాట్లాడాడు. అది నేను విన్నాను. ఆలాంటి బాహ్లికులకు రాజువైన నీకు, వాళ్ళ పాపపుణ్యాలలో ఆరవభాగం చెందుతుంది. అంతేకాదు. వాళ్ళు చేసే చెడుపనులను ఆపనందువల్ల, వాళ్ళ పాపాలు కూడ నీకు అంటుకుంటాయి. బాహ్లికుల కంటె మద్రదేశప్రజలు మరీ అవినీతిపరులు అని విజ్ఞులంటారు. ఇంతకంటె నిన్ను గూర్చి చెప్పటానికి ఇంకేముంది? ఇది గుర్తుంచుకొని నోరుమూసుకో. ఊరుకో' అనగానే ఆ మద్రపతి----

విశేషం: కోపంతో ఎర్రబడిన కనులతో నవ్వుతూ అన్నాడు అనటంలో శల్యుడిపై వెకిలింత గోచరమవుతున్నది. తిక్కన వివిధ రకాలైన నవ్వులను పేర్కొనటం మనస్తత్వ వివేచనకు నిదర్శనం. నాలుక యడంచి యుండుము (నోరుమూసుకో) - చక్కని నుడికారం

(1) తిక్కనగారు ఆయాపాత్రల మనోభావాల ప్రకటనకు, ఆ యా సందర్భాల్లో అనేక విధాలైన నవ్వులను వర్ణించాడు. నవ్వును నవరసాలఖనిగా చేశాడు. ఇక్కడ కర్ణుడు తన కోపాన్ని వ్యక్తం చేస్తూ, శల్యుని నీతి నియమాలు లేని స్థితిని వెక్కిరిస్తూ ఎరుపెక్కిన కన్నుగవతో నవ్వాడని అనటం విశేషం.

(2) నోరుమూసుకో అనటానికి - నాలుక యడంచి యుండుము అన్నది నాజూకైన వాక్యవిన్యాసం.

క. 'లావులు రథాతిరథ సం । ఖ్యావేళం దెలియఁ జెప్పెఁగాదే భీష్ముం
డా వచనమ్ములు మనమున । భావింపుము క్రోధ మేల బలియుఁడ! నీకున్? 110

ప్రతిపదార్థం: బలియుఁడ!= బలవంతుడవైన కర్ణా!; రథ+అతిరథ సంఖ్యావేళన్= రథికులను; అతిరథులను నిర్ణయించే సమయంలో; భీష్ముండు; లావులు= అందరి బలములు; తెలియన్+చెప్పెన్+కాదే!= వివరించినాడు కదా!; ఆ వచనమ్ములు= ఆ మాటలు; మనమునన్ భావింపుము= తలపునకు తెచ్చుకొమ్ము; నీకున్ క్రోధము+ఏల?= నీకు కోప మెందుకు?

తాత్పర్యం: బలవంతుడవైన కర్ణా! భీష్ముడు కౌరవసేనలోని వీరులను రథాతిరథులుగా నిర్ణయించే సమయంలో, ఎవరెవరి కొలది ఏమిటో తెలియచెప్పాడు గదా. ఆ మాటలు గుర్తుతెచ్చుకో. నీకు కోపం ఎందుకు?

విశేషం: భీష్ముడు కర్ణుని అర్ధరథుడుగా లెక్కించిన విషయాన్ని పరోక్షంగా గుర్తుచేస్తున్నాడు శల్యుడు.

తే. విడుతు రాప్తుల బంధుల వెలలుగన్న । నమ్ముదురు కులకాంతల నంగదేశ
జనితులగువారు విభుఁడ వజ్జనుల కిట్టు । లేలొకో నొడ్ల చరితంబు లెన్న నీకు? 111

ప్రతిపదార్థం: అంగదేశ జనితులు+అగువారు= అంగదేశంలో జన్మించినవారు; ఆప్తులన్+బంధులన్= స్వజనులను; విడుతురు= విడిచిపెడతారు; వెలలు కన్నన్= ధర(బేరం) కుదిరితే; కులకాంతలన్= కులస్త్రీలను; అమ్ముదురు= అమ్ముతారు; ఆ+జనులకున్=

అట్టి అంగదేశీయులకు; విభుడవు= రాజవు; ఇట్టులు= ఈ విధంగా; నీకు; ఒడ్ల చరితంబులు+ఎన్నన్= ఇతరుల నడవడి గురించి మాట్లాడటం; ఏల+ఒకో?= ఎందులకు?

తాత్పర్యం: అంగదేశస్థులు ఆత్మబంధువులను విడనాడుతారు. కులస్త్రీలను అమ్మటానికి కూడా వెనుదీయరు. ఆలాంటి అంగదేశానికి రాజువైన నీకు ఇతరుల దోషాలను ఎన్నటం భావ్యమేనా?

క. పరదోషము సెప్పఁగ నే । ర్తురు గా, కాత్మీయమైన దోషంబు మదిం
బరికింపఁగ నధములు నే । ర్తురె? తలఁపక యంటి వలుకతో నుండకుమీ!' 112

ప్రతిపదార్థం: అధములు= నీచులు; పరదోషము, చెప్పగ నేర్తురు కాక= ఇతరుల దోషాలనే ఎత్తిచూపుతారు కాని; ఆత్మీయము+ఐన దోషంబు= తమ తప్పును; మదిన్+పరికింపఁగన్, నేర్తురె?= మదిలో గుర్తించగలరా; తలఁపక+అంటి(వి)= ఆలోచించకుండా మాట్లాడుతున్నావు; అలుకతోన్+ఉండకుమీ= కోపం తెచ్చుకొనవద్దు.

తాత్పర్యం: అధములు ఇతరుల దోషాలను ఏకరువు పెడుతుంటారు కాని స్వీయదోషాలను గుర్తించరు. కోపం తెచ్చుకొని అనాలోచితంగా మాట్లాడకుము'.

వ. అని యుల్లసంబాడి మఱియును. 113

ప్రతిపదార్థం: అని+ఉల్లసంబు+ఆడి= అని పరిహసించి; మఱియును= ఇంకా.

తాత్పర్యం: అని శల్యుడు కర్ణుని పరిహసించి ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. 'సకల దేశములను సన్మార్గ వర్తులు । గలరు దుష్టతతియుఁ గలిగియుండు;
మది నెఱుంగ నేర్చు మధ్యస్థు లదియును । నదియు నుగ్గడింతు రెదురు మెచ్చ. 114

ప్రతిపదార్థం: సకల దేశములను= అన్ని దేశాలలోను; సన్మార్గ వర్తులున్= మంచిమార్గంలో నడిచేవారు; కలరు= ఉన్నారు; దుష్టతతియున్= దుర్మార్గుల సమూహాలను; కలిగిఉండు= కలిగిఉంటారు; మదిన్= మనస్సులో; ఎఱుంగనేర్చు= తెలుసుకొన గలిగిన; మధ్యస్థులు= పక్షపాతం లేనివారు; ఎదురు మెచ్చన్= ఎదుటివారు మెచ్చునట్లుగా; అదియునున్+అదియును= ఆ రెండు విధముల (సజ్జన దుర్జనుల) గురించి; ఉగ్గడింతురు= చెపుతారు.

తాత్పర్యం: మంచిమార్గంలో నడుచుకొనేవారు, దుర్మార్గులు అన్నిదేశాల్లోనూ ఉన్నారు. దీన్ని తెలుసుకోగలిగిన పక్షపాతరహితులు, ఎదుటివారు మెచ్చుకొనే విధంగా ఉభయులను గూర్చి చెపుతారు. (నీ వలె ఒకరిని గురించి మాత్రమే మాట్లాడరు)

వ. ఒకదేశంబు దాఁ గీడ యగుట కలుగునే? యట్లుం గాక సదాచార దురాచారంబులు దైవం బెఱింగెడు; నీ వనాత్మజ్ఞుండ వూరకుండు మనియె; నట్లయ్యిరువురు వివాదంబు సేయుట యాలించి చేరి కౌరవపతి సఖీభావం బుపన్యసించి రాధేయు రాజత్వ గౌరవంబు గొనియాడి మద్రవిభుని వారించిన నా సూత నందనుండు నగుచు శల్యునుద్దేశించి పొద పొద రథమ్ము పోనిమ్ము పోనిమ్మని పలికె; నట్లరిగి శల్యుండు

సస్మితుం డగుచు వెండియు నర్జును నుగ్గడించి కృష్ణుండు సారథియును గాండీవంబు సాధనంబునునై యప్రతిహత మనోరథుం డగు నా రథికు తోడం బెనంగ నోపితేని నీవు మాకెల్లను రాజ వమ్మేటి మగని యరదంబు మన మొగ్గరంబు సొచ్చి చిక్కు వఱుచుట గలుగు నని ఎఱుంగ నయ్యెడు మన మేమఱక యుండవలయు; నీ తోఁచు దుర్నిమిత్తంబు లనుసంధింపుము. **115**

ప్రతిపదార్థం: ఒక దేశంబు= ఏ దేశమైనా; తాన్= అది; కీడు+అగుట కలుగునే?= చెడ్డదే అయి ఉండునా?; అట్లున్+కాక= అంతేకాక; సదాచార దురాచారంబులు= మంచి చెడులు; దైవంబు+ఎఱింగెడున్= దైవానికి తెలుసు; నీవు+అనాత్మజ్ఞుండవు= నీవు ఆత్మజ్ఞానం లేనివాడివి; ఊరకుండుము+అనియెన్= మాట్లాడవద్దు అన్నాడు; అట్లు+ఆ+ఇరువురు= ఆ విధంగా కర్ణ శల్యులు ఇద్దరూ; వివాదంబు చేయుట= వాదిస్తూ ఉండటం; కౌరవపతి= దుర్యోధనుడు; ఆలించి= విని; చేరి= వారిని సమీపించి; సఖాభావంబు+ఉపన్యసించి= స్నేహభావాన్ని బోధించి; రాధేయు రాజత్వగౌరవంబు= కర్ణుడి రాజత్వముయొక్క గొప్పతనాన్ని; కొనియాడి= ప్రశంసించి; మద్రవిభుని, వారించినన్= శల్యుడిని అడ్డుకొనగా; ఆ సూతనందనుండు= ఆ కర్ణుడు; నగుచున్= నవ్వుతూ; శల్యున్+ఉద్దేశించి= శల్యుడిని చూచి; పొద పొద= పద పద; రథమ్ము పోనిమ్ము పోనిమ్ము= రథాన్ని పోనీ పోనీ; అని పలికెన్= అని అన్నాడు; శల్యుండు; అట్లు+అరిగి= ఆ విధంగా బయల్దేరి; సస్మితుండు+అగుచున్= నవ్వుతున్నవాడై; వెండియున్+అర్జునున్+ఉగ్గడించి= మళ్ళీ అర్జునుడిని పొగడి; కృష్ణుండు సారథియును= కృష్ణుడు రథసారథిగా; గాండీవంబు సాధనంబునున్+ఐ= గాండీవం ధనుస్సుగా కలిగి; అప్రతిహతమనోరథుండు+అగు= అడ్డులేని కోరికగలవాడైన; ఆ రథికు తోడన్= అర్జునుడితో; పెనంగన్+ఓపితి(వి)+ఏని= పోరాడగలిగితే; నీవు, మాకున్+ఎల్లను రాజవు= నీవే మా అందరి విభుడవు; ఆ+మేటి మగని+అరదంబు= ఆ మహావీరుడి రథం; మన మొగ్గరంబు చొచ్చి= మన వ్యూహం ప్రవేశించి; చిక్కు పఱుచుట కలుగును+అని= చిక్కులు కలిగిస్తుందని; ఎఱుంగన్+అయ్యెడున్= గోచరిస్తున్నది; మనము+ఏమరక+ ఉండవలయున్= మనం జాగ్రత్తగా ఉండాలి; ఈ తోఁచు దుర్నిమిత్తంబులు= ఈ కనబడుతున్న అపశకునాలు; అనుసంధింపుము= పరిశీలించుము.

తాత్పర్యం: 'ఒక దేశం పూర్తిగ చెడునే కలిగి ఉంటుందా? అంతేకాదు. ఏవి సదాచారాలో ఏవి దురాచారాలో ఒక్క దేవుడికే తెలుసు. నీవు ఆత్మజ్ఞానశూన్యుడివి. ఊరుకో' అన్నాడు. దుర్యోధనుడు ఆ యిద్దరి వాదులాట విని, చేరువగా వచ్చి, స్నేహభావం ఎలా ఉండాలో తెలియచెప్పి, కర్ణుడి రాజత్వగౌరవాన్ని కొనియాడి, శల్యుడు తన అధిక ప్రసంగాన్ని పొడిగించకుండా ఆపాడు. అప్పుడు కర్ణుడు నవ్వుతూ 'పద పద', 'రథాన్ని పోనీ పోనీ' అని శల్యుణ్ణి త్వరపెట్టాడు. శల్యుడు రథాన్ని నడుపుతూ, చిరునవ్వు నవ్వుతూ మళ్ళీ అర్జునుని ప్రశంసించటం ప్రారంభించి 'శ్రీకృష్ణుడు సారథిగా, గాండీవం సాధనంగా, కోరుకొన్నదానిని నిరాటంకంగా సాధించుకోగల ఆ కిరీటితో నీవు పోరాడగలిగితే, నీవే మా అందరికి అధిపతివి. ఆ మహావీరుడి రథం మనసేనలోకి చొచ్చుకువచ్చి చిక్కుపరుస్తున్నట్లు తెలుస్తున్నది. మనం జాగ్రత్తగా ఉండాలి. అగుపిస్తున్న ఈ అపశకునాలను సమన్వయించుకో.

శల్యుఁడు గర్ణునితో నప్పుడు దోఁచు నుత్పాతంబులు సెప్పుట (సం. 8-31-38)

క. **వఱకులు మన చేరువఁ బె । ల్లఱచుట బెట్టెదురు గాలి యడరుట గ్రద్దల్**
తఱచయి యాడుట వికృతపు । టఱపులతో రేఁగి కాకు లఱచుట గంటే? **116**

ప్రతిపదార్థం: వఱుకులు= నక్కలు; మన చేరువన్= మన సమీపంలో; పెల్లు+అఱచుట= పెద్దగా అరవటం; బెట్టు+ఎదురుగాలి= పెద్దగా ఎదురుగాలి; అడరుట= విజృంభించటం; గ్రద్దల్= గ్రద్దలు; తఱచయి ఆడుట= ఎక్కువగా తిరగటం; కాకులు; రేఁగి= చెలరేగి; వికృతపు+అఱపులతోన్= వికారధ్వనులతో; అఱచుట= అరవటం; కంటే= చూచావా?

తాత్పర్యం: నక్కలు సమీపించి పెద్దగా అరుస్తున్నాయి. పెద్దగా ఎదురుగాలి వీస్తున్నది. గ్రద్దలు ఎక్కువగా తిరుగుతున్నాయి. కాకులు వికారధ్వనులతో అరుస్తున్నాయి. ఈ అపశకునాలు చూశావా?

వ. **అని వెండియు.** **117**

తాత్పర్యం: అని మళ్ళీ.

ఆ. **సిడము కామ సూడు వడఁకెడు మన తేరి । చుట్టు మెఱయఁ గట్టినట్టి చిఱుత**
పడగలందుఁ గంటె వెడలెడు మంట లు । గ్రంబు గాఁగ నోపు రణము నేఁడు.' **118**

ప్రతిపదార్థం: సిడము+కామ= ధ్వజం (జెండాకర్ర); వడఁకెడున్+చూడు= వణకుతున్నది చూడుము; మన తేరిచుట్టు= మన రథం చుట్టూ; మెఱయన్+కట్టినట్టి= మెరిసేటట్టు కట్టిన; చిరుత, పడగలందున్= చిన్న టెక్కెములందు; మంటలు వెడలెడున్= మంటలు వస్తున్నాయి; కంటె?= చూశావా?; నేఁడు= ఇవాళ; రణము= యుద్ధం; ఉగ్రంబు, కాఁగన్+ఓపు!= తీవ్రంగా సాగవచ్చును.

తాత్పర్యం: మన జెండాకర్ర వణకుతున్నది, రథంచుట్టూ మెరిసే టెక్కెములలో మంటలు వస్తున్నాయి. ఈ నాటి యుద్ధం భయంకరమౌతుందేమో!

వ. **అనియె నప్పుడు రాధేయుండు ధృష్టద్యుమ్నాభిరక్షితంబైన ధర్మతనయ వ్యూహంబు గనుంగొని రథికవరులం దగినయెడల నమర్చి తన మోహరం బాయితంబు సేసికొని యురవడింప నమ్మద్రపతి యట్టెత్తి యాలోకించి.** **119**

ప్రతిపదార్థం: అనియెన్= (శల్యుడు) అన్నాడు; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; రాధేయుండు= కర్ణుడు; ధృష్టద్యుమ్న+అభిరక్షితంబు+ ఐన= ధృష్టద్యుమ్నుడు రక్షకుడుగా ఉన్న; ధర్మతనయ, వ్యూహంబు= ధర్మరాజు వ్యూహాన్ని; కనుంగొని= చూచి; రథికవరులన్= వీరులను; తగిన ఎడలన్+అమర్చి= తగినచోట్ల ఉంచి; తన, మోహరంబు= తన వ్యూహాన్ని; ఆయితంబు చేసికొని= సిద్ధం చేసికొని; ఉరవడింపన్= వేగిరింపగ; ఆ+మద్రపతి= శల్యుడు; అట్టు+ఎత్తి= మెడ ఎత్తి; ఆలోకించి= చూచి.

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలు విన్న కర్ణుడు ధర్మరాజు వ్యూహాన్ని పరికించి, వీరులతో తన వ్యూహాన్ని సిద్ధం చేయగానే శల్యుడు మెడ ఎత్తి చూచి.

ఉ. **అల్లదె! యర్జున ధ్వజ విహారము గానఁగ నయ్యెడుం గపీం**
ద్రోల్లసనంబునన్ మెఱసి యుద్భటు లైన త్రిగర్తు లేపు శో
భిల్లఁగ వారె! యన్నరుని బెట్టుగఁ దాఁకి రతండు నంప పె
న్వెల్లి నిగిడ్చి ముంచె నదె! నింగి గుణధ్వని వొంగ వారలన్.' **120**

ప్రతిపదార్థం: అల్లదె!= అదిగో; కపి+ఇంద్ర+ఉల్లసనంబునన్ మెరసి= హనుమంతుడి కాంతితో ప్రకాశిస్తూ; అర్జున ధ్వజవిహారము= అర్జునుడి కేతనం కదలటం; కానఁగన్+అయ్యెడున్= కనిపిస్తున్నది; ఉద్భటులు+ఐన త్రిగర్తులు= బలశాలులైన త్రిగర్తదేశపు వీరులు; వారె!= అదిగో!; ఏపు శోభిల్లఁగన్= గర్వం ఒప్పగా; ఆ+నరునిన్= అర్జునుడిని; బెట్టుగన్+తాఁకిరి= గట్టిగా ఎదుర్కొన్నారు; అతండున్= అర్జునుడు; అదె!= అదిగో!; నింగిన్= ఆకసంలో; గుణధ్వని పొంగన్= వింటివారి ధ్వని వ్యాపించగా; వారలన్= త్రిగర్త వీరులను; అంప పెను+వెల్లి= అమ్ముల ప్రవాహం; నిగిడ్చి= వ్యాపింపచేసి; ముంచెన్= ముంచాడు.

తాత్పర్యం: అదిగో! రణరంగంలో కపీంద్రుడైన హనుమంతుని చిహ్నము ప్రకాశించగా అర్జునుడి ధ్వజవిహారం (రథవిహారం) అగుపిస్తున్నది. ఆ అగుపించేవారే! బలవంతులైన త్రిగర్తులు. శోభిల్లే గర్వంతో అర్జునుని గట్టిగా ఎదుర్కొన్నారు. అదిగో! అర్జునుడు తన అల్లెత్రాటి ధ్వని ఆకాశం అంతా వ్యాపించగా, వాళ్ళను బాణాల వెల్లువలో ముంచాడు.

ఆ. **అనినఁ గర్ణుఁ డిట్టు లనియె 'సంశప్తక । బలముచేతఁ బొదువఁబడి కిరీటి**
మేఘ పిహితుఁడైన మిహిరుని చాడ్పున । వాఁడి లేక యున్నవాఁడు గంటె!। **121**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్+కర్ణుడు+ఇట్టులు+అనియెన్= అనగా విని కర్ణుడు ఇట్లా అంటున్నాడు; కిరీటి= అర్జునుడు, సంశప్తక బలముచేతన్= సంశప్తకులచేత (త్రిగర్తరాజు, సుశర్మ, అతని సోదరులు), పొదువన్‌పడి= ఆక్రమింపబడి; మేఘపిహితుఁడు+ఐన= మబ్బుచేత కప్పబడిన; మిహిరుని చాడ్పునన్= సూర్యుడివలె; వాఁడిలేక ఉన్నవాఁడు+కంటె= కాంతిహీనుడై ఉన్నాడు చూచావా?

తాత్పర్యం: అని (శల్యుడు) అనగా అర్జునుడు త్రిగర్తీయులైన సంశప్తకులచేత ఆక్రమింపబడి, మేఘం కప్పిన సూర్యుడివలె కాంతివిహీనుడై ఉన్నాడు చూచావా! అని కర్ణుడు బదులు పలికాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. **అనుటయు శల్యుఁడు.** **122**

తాత్పర్యం: (కర్ణుడు) అనగానే శల్యుడు.

చ. **'వరుణుఁడు నీళ్ళ చేఁ జెడునె? వాయుసఖుండు మహేంధనోత్కర**
స్ఫురణ నడంగునే? నరుఁడు పోరుల నేపఱు టేల కల్గు? నె
వ్వరికిని వానిఁ గీడ్పఱుప వచ్చునె? గాలిఁ బరాభవింపఁగా
దొరకొనినం జలంబు మెయిఁ దోయధి యంతముఁ ద్రావ వచ్చినన్. **123**

ప్రతిపదార్థం: వరుణుఁడు= వరుణదేవుడు; నీళ్ళచేన్+చెడునె?= నీటిచే నశిస్తాడా?; వాయుసఖుండు= అగ్నిదేవుడు; మహా+ఇంధన+ఉత్కర - స్ఫురణన్= గొప్ప కట్టెల సమూహపు కాంతిచేత; అడంగునే?= కప్పబడునా?; నరుఁడు= అర్జునుడు; పోరులన్+ఏపు+అఱుట= యుద్ధాలలో విజృంభణను వీడుట; ఏల కల్గున్?= ఎందుకు జరుగుతుంది?; గాలిన్+పరాభవింపఁగాన్, దొరకొనినన్= వాయువును అడ్డగించ పూనినా; చలంబుమెయిన్= పట్టుదలతో; తోయధి+అంతయున్= సముద్రమునంతా; త్రావవచ్చినన్= త్రా వగలిగినా; ఎవ్వరికిని= ఎవరికైనా; వానిన్= ఆ అర్జునుడికి; కీడు+పఱుపవచ్చునె?= కీడు కలిగించటం సాధ్యమౌతుందా?

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: నీళ్ళ చేత వరుణుడు నశిస్తాడా? కట్టెల మోపుచేత అగ్ని కప్పువడుతాడా? అర్జునుడు యుద్ధాల్లో ఆధిక్యాన్ని కోల్పోతాడా? గాలిని అడ్డుకొని అవమానించటానికి పూనుకొన్నా, పట్టుపట్టి సముద్రాన్నంతా త్రావ గలిగినా, అర్జునుడిని పడగొట్టటం ఎవరికి సాధ్యమౌతుంది.

విశేషం: అలం: నిదర్శన.

ఆ. **దేవతలకునైన దేవేంద్రపుత్రుని । నాహవమున గెలువ నలవి గాదు;**
మనము గెలుతు మిట్టి మాట లాతనిఁ జేరఁ । జనక యాడి దీన సంతసింపు. **124**

ప్రతిపదార్థం: దేవతలకున్+ఐనన్= దేవతలకైనా సరే; దేవ+ఇంద్రపుత్రునిన్= దేవేంద్రుని కొడుకైన అర్జునుడిని; ఆహవమునన్= యుద్ధంలో; గెలువన్+అలవి కాదు= గెలువ సాధ్యం కాదు; మనము, గెలుచుదుము= మనం జయిస్తాం; ఇట్టి మాటలు= ఇటువంటి మాటలు; ఆతనిన్+చేరన్+చనక= అతడిని సమీపించకుండా; ఆడి= పలికి; దీనన్= దీనితోనే (ఈ మాటలతోనే); సంతసింపు(ము)= సంతోషించుము.

తాత్పర్యం: దేవతలకైనా సరే అర్జునుడిని యుద్ధంలో గెలువటం సాధ్యం కాదు. అతడిని మనం గెలుస్తాం అనే మాటలు ఆతడి చెవిన బడకుండా అనుకొని సంతోషించు. (వినబడితే పరువు దక్కదని భావం).

ఉ. **మేరువు వోలె నొప్పిన సమీరణపుత్రుని పేర్మియున్ మహో**
దారుఁడు ధర్మనందను నుదాత్తతయున్ విజయానుజన్ము లే
పారఁగ నున్న సొంపును నహంకృతి యేర్పడ ద్రౌపదీసుతు
లీవ్రరల మీఱి పొల్పెసఁగు లీలయుఁ జూడుము సూతనందనా! **125**

ప్రతిపదార్థం: మేరువువోలెన్+ఒప్పిన= మేరుపర్వతం వంటి; సమీరణపుత్రుని పేర్మియున్= భీముడి గౌరవము; మహా+ఉదారుఁడు, ధర్మనందను= గొప్ప ఉదారుడైన ధర్మరాజుయొక్క; ఉదాత్తతయున్= గొప్పదనం; విజయ+అనుజన్ములు= అర్జునుని తమ్ములైన నకులసహదేవులు; ఏపారఁగన్+ఉన్న, సొంపును= అతిశయంతోఉన్న విలాసం; ద్రౌపదీసుతుల్= ద్రౌపదీపుత్రులు; అహంకృతి+ఏర్పడన్= గర్వం ఒప్పగా; వీరలన్+మీఱి= వీరిని మించి; పొల్పు+ఎసఁగు లీలయున్= ప్రకాశించేవిధం; సూతనందనా!= కర్ణా!; చూడుము.

తాత్పర్యం: మేరుపర్వతంవలె ప్రకాశిస్తున్న భీమసేనుని ఆధిక్యం, మహోదారుడైన ధర్మపుత్త్రుని గొప్పతనం, నకుల సహదేవుల విజృంభణ విలాసం, వాళ్ళందరినిమించి అహంకారంతో వెలుగుతున్న ఉపపాండవుల విధం - సూతపుత్రా! చూడు.

విశేషం: ద్రౌపదికి ఐదుగురు భర్తలవలన వరుసగా జన్మించిన ఉపపాండవులు - ప్రతివింధ్యుడు, శ్రుతసోముడు, శ్రుతకీర్తి, శతానీకుడు, శ్రుతసేనుడు అనేవారు.

వ. **పాండవులు ధర్మపరు లెవ్వలన ధర్మంబు గలుగు నవ్వలనికి జయంబు గలుగుట దప్ప' దను సమయంబున సంశప్తక కులంబుం గనుంగొని మన సైన్యంబును సవ్యసాచిం జూచి వారి సేనయును గడంగి**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

యొండొంటితోఁ దాఁకిన గంగా యమునల సంపాతంబు చందంబు దోఁచె; నట్టి యెడం గురురాజు
రాధేయుని మద్రరాజుం దగు రాజులను సాదరావలోకనంబున సంభావించి యి ట్లనియె. 126

ప్రతిపదార్థం: పాండవులు, ధర్మపరులు= పాండవులు ధర్మప్రవర్తనగలవారు; ఏ వలన ధర్మంబు, గలుగున్= ఏవైపు ధర్మం ఉంటుందో; ఆ+వలనికిన్= ఆ వైపు; జయంబు కలుగుట తప్పదు= జయం కలగటం తప్పదు; అను సమయంబునన్= అని శల్యుడు అంటున్న సమయంలో; సంశప్తక కులంబున్+కనుంగొని= త్రిగర్తవీరులను చూచి; మనసైన్యంబును= మన సైన్యం; సవ్యసాచిన్+చూచి= అర్జునుడిని చూచి; వారి సేనయును= పాండవసైన్యం; కడంగి= పూనుకొని; ఒండు+ఒంటితోన్+ తాఁకినన్= ఒకదానితో నొకటి తలపడగా; గంగా యమునల= గంగా యమునానదుల; సంపాతనంబు, చందంబు+తోచెన్= తాకిడివలె గోచరించింది; అట్టి+ఎడన్= అప్పుడు; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; రాధేయునిన్= కర్ణుడిని; మద్రరాజున్= శల్యుడిని; తగురాజులను= ఇతరరాజులను; స+ఆదర+అవలోకంబునన్= ఆదరపూర్వకమైన చూపుతో; సంభావించి= గౌరవించి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: పాండవులు ధర్మపరులు. ధర్మం ఎవరిపక్షాన ఉంటుందో వారికే జయం లభిస్తుంది' అని శల్యుడు అంటుండగా, సంశప్తకుల సమూహాన్ని చూచి కౌరవసైన్యం, అర్జునుడిని చూచి పాండవసైన్యం ఉత్సాహంతో ఒకదానితో మరొకటి తలపడగా, ఆ సన్నివేశం గంగా యమునలు ఒకదాని మీద మరొకటి పడినట్లనిపించింది. దుర్యోధనుడు కర్ణశల్యులను, ఇతర రాజులను గౌరవపూర్వకంగా చూచి ఇట్లా అన్నాడు:

ఆ. 'ఎద్ది ప్రియము సేయు నేపారు శూరుల । చిత్తములకు నది యుదాత్తభంగి
నొదవె మీకు బాహుమదమునఁ గొనియాడుఁ । డుగ్ర శౌర్యమహిమ యుల్లసిల్ల. 127

ప్రతిపదార్థం: ఏపారు, శూరుల, చిత్తములకున్= గర్వించే వీరుల మనస్సులకు; ఎద్దిప్రియము, చేయున్= ఏది సంతోషము కలిగించునో; అది ఉదాత్తభంగిన్= అది గొప్పదైన విధంగా; మీకున్ ఒదవెన్= మీకు లభించింది; ఉగ్రశౌర్యమహిమ= భయంకరమైన వీరత్వంయొక్క ప్రభావం; ఉల్లసిల్లన్= ఒప్పగా; బాహుమదమునన్= భుజబలదర్పంతో; కొనియాడుండు= ప్రశంసలు పొందండి.

తాత్పర్యం: 'పరాక్రమవంతులకు ఇష్టమైన (యుద్ధంచేసే) అవకాశం నేడు గొప్పగా మీకు లభించింది. మీరు విజృంభించి మీ భుజబల దర్పాన్ని చూపి ప్రశంసలు పొందండి.

క. బలుపెసఁగఁ బాండుపుత్రులఁ । బొలియించిన నతుల రాజ్యభోగంబును వా
రలచేతం బొలిసిన ను । జ్జ్వల నాకసుఖంబు గలుగు వ్రాలుఁడు పోరన్.' 128

ప్రతిపదార్థం: బలుపు+ఎసఁగన్= బలము ఒప్పగా; పాండుపుత్రులన్= పాండవులను; పొలియించినన్= సంహరిస్తే; అతుల రాజ్యభోగంబును= సాటిలేని రాజ్యవైభవం; వారలచేతన్+పొలిసినన్= పాండవులచేత మీరు చనిపోతే; ఉజ్జ్వల, నాకసుఖంబు= గొప్ప స్వర్గసుఖం; కలుగున్= లభిస్తాయి; పోరన్ వ్రాలుఁడు= రణరంగంలోకి దూకండి.

తాత్పర్యం: మీరు పాండవులను సంహరిస్తే అంతులేని రాజ్యవైభవం లభిస్తుంది. వారిచేత మీరే గనుక మరణిస్తే గొప్ప స్వర్గభోగం అనుభవిస్తారు. కాబట్టి సందేహించకుండా యుద్ధానికి ముందుకు దూకండి.

వ. అనిన వారలందఱు నుబ్బి సింహనాదంబులు సేయఁ దూర్య నినదంబులు సెలంగ సైన్యంబులు సంతసంబునం
బొదలె; నప్పు డశ్వత్థామ రథిక జనంబుల మనంబులం బ్రమదం బెసంగ ని ట్లనియె. 129

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= (దుర్యోధనుడు) అనగా; వారలు+అందఱున్+ఉబ్బి= కౌరవవీరులందరు ఉప్పొంగి; సింహనాదంబులు చేయన్= పెద్ద ధ్వనులు చేయగా, తూర్య, నినదంబులు, చెలంగన్= వాద్యధ్వనులు చెలరేగగా; సైన్యంబులు= సేనలు; సంతసంబునన్+పొదలెన్= సంతోషంతో ఒప్పాయి; అప్పుడు; అశ్వత్థామ; రథికజనంబుల, మనంబులన్= వీరుల మనసులలో; ప్రమదంబు+ఎసంగన్= ఆనందం నిండగా; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడి మాటలకు కౌరవసైన్యంలోని వారంతా ఉబ్బిపోయి బిగ్గరగా కేకలు వేశారు. వాద్యధ్వనులు చెలరేగాయి. వారికి సంతోషం కలిగిస్తూ అశ్వత్థామ ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'ఆయుధము విడిచి యుండఁగ । సాయకగురు మీరు సూడఁ జంపిన కష్టో
పాయుని ధృష్టద్యుమ్నుని । మాయించియ కాని తొడినమఱు వే నూడ్పన్. 130

ప్రతిపదార్థం: సాయక, గురున్= విలువిద్యా గురువైన ద్రోణాచార్యుడిని; ఆయుధము, విడిచిఉండఁగన్= ఆయుధం వదలి ఉండగా; మీరు, చూడన్= మీరు చూస్తూఉండగా; చంపినన్= సంహరించిన; కష్ట+ఉపాయునిన్ ధృష్టద్యుమ్నునిన్= దుర్మార్గుడైన ధృష్టద్యుమ్నుడిని; మాయించియ కాని= చంపిన పిదప కాని; ఏను= నేను; తొడిన, మఱువు= ధరించిన కవచం; ఊడ్పన్= విడువను.

తాత్పర్యం: అస్త్ర విద్యాగురువైన ద్రోణాచార్యుడు ఆయుధం విడిచిఉండగా, దుష్టబుద్ధితో ఆతడిని చంపిన ఆ ధృష్టద్యుమ్నుడిని మట్టుబెట్టి కాని నేను కవచాన్ని విడువను.

విశేషం: ధర్మరాజు మాటలు వినబడి తన సుతుడైన అశ్వత్థామ మరణించాడని భావించి ద్రోణుడు అస్త్రసన్న్యాసం చేశాడు. అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నుడు ద్రోణుడి తల నరికాడు.

క. కదువడి వడముడియును గ । వ్వడియు నతనిఁ గావఁ బూని వచ్చిరయేనిం
జెడుదురు మచ్చాపంబున । వెడలు వివిధ విశిఖ శిఖల వేఁడిమిచేతన్.' 131

ప్రతిపదార్థం: వడిముడియును= భీముడు; కవ్వడియున్= అర్జునుడు; కడువడిన్= వేగంగా; అతనిన్= ధృష్టద్యుమ్నుడిని; కావన్+పూని వచ్చిరి+అ+ఏనియున్= రక్షించటానికి వచ్చినప్పటికీ; మత్+చాపంబునన్ వెడలు= నా ధనుస్సునుంచి వెలువడే; వివిధ విశిఖ శిఖల= పలువిధాలైన బాణాల జ్వాలలయొక్క; వేఁడిమి చేతన్= వేడివలన; చెడుదురు= మాడిపోతారు.

తాత్పర్యం: భీమార్జునులు గనుక ధృష్టద్యుమ్నుడిని కాపాడటానికి వెంటనే వచ్చినా నా బాణాల జ్వాలలవేడిమికి అంతమైపోతారు'.

విశేషం: వడముడి= (శత్రువులకు) తాపం కలిగించేవాడు. (భీముడు).

చ. **అన విని యవ్వరిష్ఠ రథికావలి పెల్లుగఁ బాండుపుత్ర యో**
ధనులపయిన్ వెసంగవియు దర్పము వార లుదగ్ర వృత్తి మా
ర్కొనిన మహోగ్రభంగియును ఘోరపులీలల విస్మయం బొన
ర్చె ననిమిషాంతరంగములఁ జెల్లె రణంబు నుదీర్ణ రౌద్రమై. **132**

ప్రతిపదార్థం: అనన్‌విని= అనగా విని; ఆ+వరిష్ఠరథిక+ఆవలి= ఆ శ్రేష్ఠులైన వీరుల సమూహం; పాండుపుత్ర, యోధనుల, పయిన్= పాండవవీరులపై; పెల్లుగన్= తీవ్రంగా; వెసన్+కవియు, దర్పము= వేగంగా ఆక్రమించిన భుజబలం; వారలు= పాండవులు; ఉదగ్ర, వృత్తిన్= భీతిగొల్పునట్లుగా; మార్కొనినన్= ఎదుర్కొనిన; మహా+ఉగ్రభంగియును= గొప్ప పరాక్రమం తీరు; ఘోరపు లీలలన్= భయంకరమైన విన్యాసాలతో; అనిమిష+అంతరంగములన్= దేవతల మనసులలో; విస్మయంబు+ ఒనర్చెన్= ఆశ్చర్యం కలిగించాయి; రణంబున్= యుద్ధం; ఉదీర్ణ రౌద్రము+ఐ= అతిశయించిన రౌద్రం కలదై; చెల్లెన్= కొనసాగింది.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ మాటలకు పొంగి కౌరవ రథికశ్రేష్ఠులు విజృంభించి భుజబలాలు ప్రదర్శిస్తూ పాండవుల పైబడగా, వారు కూడా మహాపరాక్రమంతో భయంకరంగా శత్రువులను ఎదుర్కొన్నారు. ఇరుపక్షాల విజృంభణలు దేవతలకు కూడా విస్మయాన్ని కలిగిస్తూ, యుద్ధం ఘోరంగా కొనసాగింది.

క. **జనసంక్షయంబు పె ల్లే । మనవచ్చుం బ్రళయకాల మయ్యెనొ కా కెం**
దును నిట్టివి గలవే? యని । మనమునఁ దలపోయవలసె మముబోఁటులకున్. **133**

ప్రతిపదార్థం: జనసంక్షయంబు, పెల్లు= జననష్టంయొక్క ఆధిక్యం; ఏమి+అనవచ్చున్= ఏమని చెప్పాలి; ప్రళయకాలము+ అయ్యెనొ= ప్రళయకాలం అయిందా; కాక+ఎందునున్+ఇట్టివి కలవే+అని= లేకపోతే ఎక్కడైనా ఇటువంటివి జరిగాయా అని; మముబోఁటులకున్= మా బోటివారికి; మనమునన్, తలపోయన్, వలసె= మనసులో అనుకొనవలసి వచ్చింది.

తాత్పర్యం: యుద్ధంలో జరిగే అధిక జననాశనాన్ని గురించి ఏమని చెప్పాలి! ప్రళయకాలం సమీపించిందా ఏమి? అని మేమంతా (సంజయాదులు) లేకుంటే ఇంత జననాశం ఎక్కడైనా జరిగిందా - అని అనుకోవలసివచ్చింది.

వ. **అట్టి యెడ.** **134**

ప్రతిపదార్థం: అట్టి+ఎడ= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: అప్పుడు.

ఉ. **ప్రీతి యెలర్ప వీరుల వరించుటకుం జనుదెంచి యప్సరో**
వ్రాతము గంధపుష్ప పరివర్షణకేళి యొనర్ప సౌరభం
బాతతిఁ సంచరించు లలితానిలుఁ డెక్కుడు సేసి వీచె సం
జాత నవీన ఘర్మజల జాలక సైనిక లాలనీయుఁ డై. **135**

ప్రతిపదార్థం: అప్సరః+వ్రాతము= అప్సరసల సమూహం; ప్రీతి+ఎలర్పన్= ఆనందం అతిశయింపగా; వీరులవరించుటకున్+ చనుదెంచి= వీరులను వరించటానికి వచ్చి; గంధపుష్ప పరివర్షణకేళి+ఒనర్పన్= పరిమళభరితమైన పుష్పవర్షం కురిపించగా;

ఆతతిన్= అప్పుడు; సంచరించు= ప్రసరిస్తున్న; లలిత+అనిలుఁడు= మృదువైన వాయువు; సంజాత, నవీన, ఘర్మజలజాలక= (పోరుచే) కలిగిన చెమట బిందువులతో ఒప్పుతున్న; సైనిక లాలనీయుఁడు+ఐ= సైనికులచేత బుజ్జగింపబడినవాడై; సౌరభంబు= పరిమళం; ఎక్కుడు+చేసి వీచెన్= ఎక్కువచేసి వీచాడు.

తాత్పర్యం: రణరంగంలో మరణించే వీరులను వరించటానికి అప్సరసలు వచ్చి ఆనందంతో పూలవర్షం కురిపించగా, మృదువుగా వీస్తున్న వాయువు ఆ పూల పరిమళాన్ని హెచ్చుగా ప్రసరింపజేస్తూండగా, చెమటతో తడిసిన సైనికులు ఆ వాయువును బుజ్జగించారు - మెచ్చుకొన్నారు.

విశేషం: యుద్ధంలో అసువులు బాసిన వీరులకు స్వర్గసుఖాలతోపాటు అప్సరసల పొందు లభిస్తుందని నాటి విశ్వాసం.

ఉ. **ఆ సమయంబునం గురుకులాగ్రణి భీమునిఁ దాఁకె సం**
త్రాసన మత్త వారణ కదంబ సముద్భటుఁడై యతండునుం
జేసె రణంబు దత్ప్రబలసేన దలంకెడునట్లుగా సము
ద్భాసిత దుర్నివార్య బహుబాణ విసారణ దారుణోద్ధతిన్. **136**

ప్రతిపదార్థం: ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; కురుకుల+అగ్రణి= దుర్యోధనుడు; వైరి, సంత్రాసన= శత్రుభయంకరమైన; మత్తవారణ కదంబ= మదపుటేనుగుల సమూహంతో; సముద్భటుఁడు+ఐ= మిక్కిలి అధికుడై; భీమునిన్+తాఁకెన్= భీముడిని ఎదుర్కొన్నాడు; అతండునున్= భీముడుకూడా; సమ్+ఉద్భాసిత= లెస్సగా ప్రకాశితమైన; దుః+నివార్య= అడ్డులేని; బహుబాణ విసారణ= అనేక బాణప్రయోగాల; దారుణ+ఉద్ధతిన్= భయంకర విజృంభణంతో; తద్+ప్రబలసేన= ఆ (దుర్యోధనుడి) గొప్పసైన్యం; తలంకెడు+అట్లుగాన్= చలించేటట్లుగా; రణంబు చేసెన్= పోరు సల్పాడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు దుర్యోధనుడు శత్రు భయంకరమైన మద గజ సైన్యంతో కూడినవాడై విజృంభించి భీముడిని ఎదుర్కొనగా, అతడు కూడా కౌరవసేన కలత చెందే విధంగా అడ్డుకొన సాధ్యంకాని అనేక బాణ ప్రయోగాలతో భయంకరంగా విజృంభించాడు.

క. **పదపడి రాధేయుం డు । న్మద వృత్తిం గవిసె గుణ నినాదంబును బె**
ట్టిద మగు రథనిస్వనముం । జదల నిగుడఁ బాండవాగ్రజన్ముని దెసకున్. **137**

ప్రతిపదార్థం: పదపడి= తరువాత; రాధేయుండు= కర్ణుడు; గుణనినాదంబును= వింటినారి ధ్వని; బెట్టిదము+అగు రథనిస్వనమున్= కఠోరమైన రథధ్వని; చదల నిగుడన్= గగనభాగంలో మారుమ్రోగగా; పాండవ+అగ్రజన్ముని, దెసకున్= ధర్మరాజువైపునకు; ఉన్మదవృత్తిన్+కవిసెన్= గర్వంతో తలపడ్డాడు.

తాత్పర్యం: తరువాత కర్ణుడు తన అల్లెత్రాటిధ్వని, రథధ్వని ఆకాశంలో మారుమ్రోగగా ధర్మరాజుపై విజృంభించాడు.

వ. **ఇట్లు గవిసిన మన సైనికు లిట్లని రివ్విధంబున ధర్మనందనుం గదియ నడరిన నరుండు వచ్చి యడ్డంబు సొచ్చునపుడు.** **138**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు కవిసినన్= ఇట్లు కర్ణుడు ఎదుర్కొనగా; మన సైనికులు+ఇట్లు+అనిరి= మన సైనికులు ఇట్లా అన్నారు; ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; ధర్మనందనున్= ధర్మరాజును; కదియన్+అడరిన= తాకుటకు పూనుకోగా; నరుండు వచ్చి= అర్జునుడు వచ్చి; అడ్డంబు+చొచ్చు+అపుడు= అడ్డుకొనే సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కర్ణుడు ధర్మరాజుపై తలపడగా మన సైనికులు ఇట్లా అన్నారు: 'ఈ విధంగా కర్ణుడు ధర్మరాజుపై తలపడగా అర్జునుడు వచ్చి అడ్డుకొనే సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. నరునకు సూతసూతికి రణం బగు నేఁ డతిఘోరభంగి నం
దరయ నితండు గీ టడఁచు నాతని నన్నటులున్నవాఁడు దు
ర్భర రిపుబాధ దక్కి కురురాజు సుఖిత్వముఁ బొందునిప్డు రం
డరదము సేరి యీతని మహాస్త్ర విలాసము సూత మేర్పడన్. 139

ప్రతిపదార్థం: నేఁడు= ఈ రోజు; నరునకున్, సూతసూతికిన్= అర్జునునకు కర్ణునికి; అతిఘోరభంగిన్= మిక్కిలి భయంకరంగా; రణంబు+అగున్= యుద్ధం జరుగుతుంది; అరయన్= చూడగా; అందున్= యుద్ధంలో; ఇతండు= కర్ణుడు; ఆతనిన్= అర్జునుడిని; కీటు+అడఁచున్= చంపును; అన్నటులు+ఉన్నవాఁడు= అన్నట్లు గోచరిస్తున్నాడు; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; దుర్భర, రిపు, బాధ, దక్కి= భరించలేని శత్రుబాధ తొలగి; సుఖిత్వమున్+పొందున్= సుఖాన్ని పొందుతాడు; రండు= కదలిరండి; అరదము చేరి= రథాన్ని సమీపించి; ఈతని= కర్ణుడి; మహా+అస్త్రవిలాసము= మహాస్త్రముల పెంపు; ఏర్పడన్= తెలిసేటట్లుగా; చూచుదము= చూద్దాం.

తాత్పర్యం: ఈ రోజు కర్ణార్జునులకు మహాభయంకరమైన యుద్ధం జరుగుతుంది. చూస్తుంటే కర్ణుడు అతడిని సంహరించేటట్లుగా గోచరిస్తున్నాడు. ఇక వైరి బాధ తొలగి దుర్యోధనుడు సుఖంగా ఉంటాడు. కర్ణుడి రథాన్ని చేరి అతడి మహాస్త్రప్రయోగాన్ని తిలకిద్దాం రండి.

క. గెలు పెల్ల భంగి నితనికిఁ । గలుగు నను తలంపు వుట్టఁగా నిపుడు మనం
బుల జనియించు మనోరథ । మలవడుటయుఁ బోర నెఱుఁగనయ్యెడు నదియున్.' 140

ప్రతిపదార్థం: ఇతనికిన్= ఈ కర్ణుడికి; ఎల్లభంగిన్= అన్ని విధాలుగా; గెలుపు= జయము; కలుగున్+అను తలంపు= కలుగుతుందన్న భావం; పుట్టఁగాన్= తలెత్తగా; ఇప్పుడు, మనంబులన్, జనియించు, మనోరథము= మన మనసులలో కలిగే కోరిక; అలవడుటయున్= నెరవేరటం; అదియున్= అది; పోరన్+ఎఱుఁగన్+అయ్యెడున్= యుద్ధంలోనే వెల్లడి అవుతుంది.

తాత్పర్యం: అన్ని విధాల కర్ణుడికి జయం కలుగుతుందని మన మనస్సులో ఇప్పుడు కలుగుతున్న కోరిక తీరుతుందా అన్నది యుద్ధంలోనే వెల్లడి అవుతుంది.

వ. అనుచుఁ గూడుకొని రథ కరి తురగ సమ్మర్ద నిర్దళిత భూభాగంబుగా నురవడింప రాధేయుం డరిభీషణం
బగు రథంబున. 141

ప్రతిపదార్థం: అనుచున్+కూడుకొని= (సైనికులు) ఇట్లా అంటూ కలిసి; రథ, కరి, తురగ, సమ్మర్ద= రథ, గజ, అశ్వసైన్యముల సందడిచే; నిర్దళిత భూభాగంబుగాన్= భేదింపబడిన భూభాగం కలిగేటట్లు; ఉరవడింపన్= త్వరపెట్టగా; రాధేయుండు= కర్ణుడు; అరిభీషణంబు+అగు రథంబునన్= శత్రుభయంకరమైన రథంమీద.

తాత్పర్యం: సైనికులు ఈ విధంగా అంటూ రథ గజ అశ్వ సైన్యాలతో భూభాగాన్ని భేదించుకొని ముందుకు సాగగా కర్ణుడు శత్రుభయంకరమైన రథంమీద (ఆసీనుడై).

తే. మిగిలి యప్పాండవాగ్రజు మగఁటిమియును । జలముఁ గోల్పుచ్చి తూలఁబోఁ బలికి మెఱసె
నధిప! యతినికి వీఁకమై నడ్డపడఁగఁ । గడఁగు నద్దెస యోధుల గర్వ మడఁచి. 142

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; వీఁకమైన్= పరాక్రమంతో; అతనికిన్= కర్ణుడికి; అడ్డపడఁగన్= అడ్డుపడుటకు; ఆ+దెస= ఆవైపు; కడఁగు= పూనుకొనెడి; యోధుల, గర్వము+అడఁచి= వీరుల గర్వాన్ని అణచి; మిగిలి= అతిశయించి; ఆ+పాండవు+అగ్రజు= ధర్మరాజు; మగఁటిమియును= పౌరుషమును; చలమున్= పట్టుదలను; కోలు+పుచ్చి= నశింపజేసి; తూలన్+పోన్+పలికి= (అతడు) తక్కువచేసి పలికి; మెఱసెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కర్ణుడు - పాండవ పక్షాన తన కడ్డువచ్చిన యోధుల గర్వమడచి, అతిశయించి ధర్మరాజు పౌరుషాన్ని, పట్టుదలను అణగించి, తక్కువచేసి మాట్లాడి గొప్పగా ప్రకాశించాడు.

కర్ణుఁడు ధర్మజుపైఁ గవిసి విజృంభించుట (సం. 8-31-5)

వ. అనిన విని సంజయునకు ధృతరాష్ట్రుం డిట్లనియెఁ 'గర్ణుండు దన మొన యె ట్లాయితంబు సేసెఁ? గౌంతేయ ముఖ్యసైన్య సన్నాహం బెట్టి? దతం డతనిం బొదివిన యప్పుడు గవ్వడి యెవ్వలన నుండె? నవ్వీరుం డన్న కడ నున్న నా సూతనందనున కట్లు సేయ వశంబగునే? వాసవుండు సకల సురగణంబులతోఁ బన్ని యన్నరునిపై వచ్చి ఖాండవంబు గాల్పకుండఁ గావం జాలెనే? బ్రదుకున కాసపడు మగల కతని మార్కొనవచ్చునే? రాధేయునకు వచ్చుంగాక? యనుటయు. 143

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని= (సంజయుడు) చెప్పగా విని; ధృతరాష్ట్రుండు= ధృతరాష్ట్రుడు; సంజయునకున్= సంజయుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు; కర్ణుండు= కర్ణుడు; తనమొన= తనవ్యూహం; ఎట్లు+ఆయితంబు+చేసెన్= ఏ విధంగా సిద్ధపరచాడు; కౌంతేయముఖ్య= ధర్మరాజు మున్నగువారి; సైన్యసన్నాహంబు+ఎట్టిది?= సైన్యవ్యూహాలు ఎలాంటివి?; అతండు+అతనిన్= కర్ణుడు ధర్మజుని; పొదివిన+అప్పుడు= తాకినప్పుడు; కవ్వడి= అర్జునుడు; ఏ+వలనన్+ఉండెను?= ఎక్కడ ఉన్నాడు?; ఆ+వీరుండు= అర్జునుడు; అన్నకడన్+ఉన్నను= అన్నదగ్గరఉంటే; ఆ సూతనందనునకున్= కర్ణుడికి; అట్లు+చేయవశంబు+అగునే?= (ధర్మజుని తాకటానికి) అట్లా చేయటానికి సాధ్యమవుతుందా?; వాసవుండు= ఇంద్రుడు; సకల సురగణంబులతోన్+పన్ని= సకల దేవసమూహాలతో కూడి; ఆ+నరునిపైన్ వచ్చి= అర్జునుడిపై తలపడి; ఖాండవంబు+కాల్పకుండన్= ఖాండవవనాన్ని దహించేయకుండా; కావన్+చాలెనే?= కాపాడగలిగినాడా?; బ్రదుకునకున్+ఆసపడు మగలకున్= ప్రాణంమీద ఆశగల వీరులకు; ఆతనిన్+మార్కొనవచ్చునే?= అర్జునుడిని ఎదుర్కొనటం సాధ్యమా?; రాధేయునకున్ వచ్చున్+కాక= కర్ణుడికి సాధ్యమవుతుందేమో కాని; అనుటయున్= అని అడుగగా.

తాత్పర్యం: సంజయుడి మాటలు విని ధృతరాష్ట్రుడు ఇట్లా ప్రశ్నలు వేయసాగాడు. 'కర్ణుడు, ధర్మరాజు తమ వ్యూహాలను ఏ విధంగా ఏర్పరచుకొన్నారు? కర్ణుడు అతడిపైకి వెళ్ళినపుడు అర్జునుడు ఎక్కడున్నాడు? అతడే ఉంటే కర్ణుడు అట్లా చేయగలిగేవాడా? ఖాండవవనదహనం సందర్భంలో దేవేంద్రుడు సకల దేవగణంబులతో అర్జునుడి మీదికి దండెత్తి ఖాండవాన్ని కాల్పకుండ రక్షించగలిగాడా? బ్రతుకుమీద ఆశగల వీరులతని నెదుర్కొనగలరా? అది ఒక్క కర్ణుడికే సాధ్యం కాగలదేమో!

విశేషం: ఈ ప్రశ్న పరంపరవలన ధృతరాష్ట్రుడి ఆతురత వ్యక్తమవుతున్నది.

తే. ఇట్టు లను సంజయుం డమ్మహీశ్వరునకు । 'నంగపతి మోహరంబు తెఱంగు, ధర్మ
సుతుని యొడ్డు విధంబు, నర్జునుఁడు వారి । పోరునెడ లేమియును మీఁది పోరు వినుము. 144

ప్రతిపదార్థం: సంజయుండు= సంజయుడు; ఆ+మహీశ్వరునకున్= ధృతరాష్ట్రుడితో; ఇట్టులు+అనున్= ఇట్లా అన్నాడు; అంగపతి, మోహరంబు, తెఱంగు= కర్ణుడి వ్యూహవిధానం; ధర్మసుతుని, ఒడ్డు, విధంబు= ధర్మరాజు పన్నిన వ్యూహరచన; అర్జునుఁడు; వారిపోరు+ఎడన్= వారి యుద్ధసమీపంలో; లేమి= లేకపోవటం; మీఁదిపోరు= తర్వాత కొనసాగిన యుద్ధం; వినుము= వినుము.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్రుడి ప్రశ్నలకు సంజయుడు ఇట్లా సమాధానం చెప్పాడు. 'కర్ణుడి వ్యూహరచన, ధర్మరాజు ప్రతివ్యూహరచన, అర్జునుడు అక్కడ లేకపోవటం, అప్పటి యుద్ధవిశేషాలు వివరంగా చెప్పుతాను వినుము.'

వ. కృపాచార్యుండును గృతవర్మయు మాగధులు వలపట, శకునియు నులూకుండును గుఱ్ఱపు దడంబులతో వారికెలనను, సంశప్తక గణం బిరువది నాలుగు వేలు రథిక ముఖ్యు లగ్గలిక నుల్లసిల్లి దాపటను, నీ కొడుకులందుఁ గొందఱు కాంభోజ శక యవన సైన్య సమేతంబుగా వారియవులను, బాహుబల భాసితుండై దుశ్శాసనుండు వెనుకనుం, గతిపయసోదర పరివృతుండై, కురురాజు పిఱుందను, నశ్వత్థామ ప్రముఖ యోధులు గరినికరకృత సన్నాహులై యన్నరపతి నియోగింప నతనిపజ్జ నిలువ నిజపుత్రులుఁ దన చుట్టునుఁ, గదిసి యెసకమెసఁగు పరవశంబున మెఱయ సూతసూనుండు సేనాముఖంబునకుం దిలకంబై నిలిచి వొలిచె నట్లు మోహరించి మదకల మాతంగంబుల తఱచు కతంబున మొయిళ్ళ మొత్తంబుల కైవడిం గాఱుకొను నమ్మొన నురవడి నడిపించు నా కర్ణునిం గనుంగొని కౌంతేయాగ్రజుండు గాండీవి రావించి యి ట్లనియె. 145

ప్రతిపదార్థం: కృపాచార్యుండును, కృతవర్మయున్= కృపాచార్యుడు, కృతవర్మ; మాగధులు= మగధదేశ వీరులు; వలపటన్= కుడివైపు; శకునియున్+ఉలూకుండును= శకుని, ఉలూకుడు; గుఱ్ఱపు దడంబులతోన్= అశ్వసైన్యంతో; వారికెలనను= వారి ప్రక్క; సంశప్తక గణంబు= త్రిగర్త దేశీయులు; ఇరువది నాలుగువేలు రథికముఖ్యులు= ఇరవైనాలుగువేలమంది రథికవీరులు; అగ్గలికన్+ఉల్లసిల్లి= శౌర్యంతో ఒప్పి; దాపటను= ఎడమవైపున; నీ కొడుకులందున్+కొందఱు= నీ కొడుకులలో కొందరు; కాంభోజ, శక, యవన, సైన్య, సమేతంబుగాన్= కాంభోజ, శక, యవన రాజుల సైనికులతో కూడి; వారి+అవులను= వారిఅవతల; దుశ్శాసనుండు= దుశ్శాసనుడు; బాహుబలభాసితుండు+అయి= భుజబలంతో ప్రకాశిస్తూ; వెనుకనున్= వెనుకవైపు; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; కతిపయ, సోదర, పరివృతుండు+అయి= కొందరు తమ్ములతో కలిసి; పిఱుందనున్= ఆ వెనుకనూ; అశ్వత్థామ ప్రముఖయోధులు= అశ్వత్థామ మొదలగు వీరులు; కరినికర కృత, సన్నాహులు+అయి= గజసైన్యంతో కూడినవారై; ఆ+నరపతి నియోగింపన్= దుర్యోధనుడు నియమించగా; అతని పజ్జన్ నిలువన్= కర్ణుడిప్రక్క నిలబడి ఉండగా; సూతసూనుండు= కర్ణుడు; నిజపుత్రులున్= తన కుమారులు; తన చుట్టునున్+కదిసి= తన చుట్టుచేరి; ఎసకము+ ఎసఁగు+పరవశంబునన్+మెఱయన్= అతిశయ దర్పంతో ఒప్పగా; సేనాముఖంబునకున్+తిలకంబు+అయి= సేన అగ్రభాగానికి బొట్టుగా; నిలిచిపొలిచెను= నిలిచి ఒప్పారాడు; అట్లు మోహరించి= ఆ విధంగా వ్యూహం పన్ని; మదకల మాతంగంబుల= మదపుటేనుగుల; తఱచు కతంబును= ఆధిక్యంచేత; మొయిళ్ళ మొత్తంబుల కైవడిన్= మబ్బుల గుంపువలె; కాఱుకొను= సందడి చేయుచున్న; ఆ+మొనను= ఆ వ్యూహాన్ని; ఉరవడిన్+నడిపించు= వేగంగా నడిపిస్తున్న; ఆ కర్ణునిన్+కనుంగొని= ఆ కర్ణుడిని చూచి; కౌంతేయ+అగ్రజుండు= ధర్మరాజు; గాండీవిన్ రావించి= అర్జునుడిని పిలిచి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: కర్ణుడి వ్యూహానికి కుడివైపు కృపాచార్యుడు, కృతవర్మ, మగధవీరులు; వారి ప్రక్కన శకుని, ఉలూకుడు; ఎడమవైపు త్రిగర్తవీరులు; వారిప్రక్కన కాంభోజ శకయవనులతో కూడిన కౌరవులు; వెనుకవైపు దుశ్శాసనుడు; అతడి వెనుక సోదర సమేతుడైన దుర్యోధనుడు నిలిచి ఉండగా, కర్ణుడు తన ప్రక్కన అశ్వత్థామ మున్నగు వీరులు, తన చుట్టు తన కుమారులతో కూడినవాడై కౌరవసేన అగ్రభాగంలో తిలకంగా ప్రకాశించాడు. మదగజాలు అధికంగా ఉండి మేఘసమూహాల వలె శబ్దం చేస్తున్న ఆ సేనను ముందుకు నడిపిస్తున్న కర్ణుడిని చూచి, ధర్మరాజు అర్జునుడిని పిలిచి అతడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: కర్ణుడు పన్నినవ్యూహం మకరవ్యూహం. తుండం కర్ణుడు. శకుని, ఉలూకుడు రెండు కన్నులు. కంఠస్థానంలో రారాజు తమ్ములు, ఉదరస్థానంలో దుర్యోధనుడు ఉన్నారు. కృతవర్మ, కృపాచార్యుడు రెండు పాదాలు. ఇది పదహారవరోజు సంగ్రామం.

ఉ. 'సూతతనూజు మోహరము సూచితె? యెంతయు గట్టియై సము
ద్ద్యోతిత భంగిఁ దోఁచె నది యుక్కునఁ బైఁబడి యిబ్బలంబు ని
ర్ధూతము సేయకుండఁగ నెదుర్కొని యెమ్మెయి నిల్వరింత మ
న్నీతి విధింపుమా? బలుపు నేర్పును దద్‌జ్ఞులు పిచ్చలింపఁగన్.' 146

ప్రతిపదార్థం: సూత, తనూజు, మోహరము= సూతసుతుడైన కర్ణుడి వ్యూహం; చూచితె?= చూచావా?; ఎంతయున్ గట్టి ఐ= ఎంతో దృఢమై; సముద్ద్యోతిత భంగిన్+తోఁచెను= ఉజ్జ్వలంగా కనిపిస్తున్నది; అది= ఆ సేన; ఉక్కునన్+పైన్+పడి= శౌర్యంతో మనపై విజృంభించి; ఈ+బలంబు= (మన) సేనను; నిర్ధూతము చేయక+ఉండఁగన్= చెదరగొట్టకుండా; ఎదుర్కొని= ఎదిరించి; ఏ+మెయిన్= ఏ విధంగా; నిల్వరింతము= అడ్డుకొనగలమో; తద్‌జ్ఞులు= విజ్ఞులు; బలుపు, నేర్పును= మన బలము, నేర్పు; పిచ్చలింపఁగన్= ప్రశంసించగా; ఆ+నీతి= ఆ వ్యూహ పద్ధతిని; విధింపుమా!= రూపొందించుము.

తాత్పర్యం: సూతపుత్రుడైన కర్ణుడి వ్యూహం చూచావా? ఎంతో దృఢంగా, దేదీప్యమానంగా అగుపిస్తూ ఉంది. ఆ సేన బలంతో మన సేనమీద పడి చెదరగొట్టకుండా, ఏ విధంగా దానిని ఎదుర్కొని అడ్డుకోగలమో, ఆ విధంగా - మన బలాన్ని, నేర్పును విజ్ఞులు ప్రశంసించేటట్లుగా వ్యూహరచన చేయుము.

వ. అనుటయు సంక్రందన నందనుండు. 147

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= (ధర్మరాజు) అనగా; సంక్రందన నందనుండు= అర్జునుడు.

తాత్పర్యం: అని అనగా, ధర్మరాజు మాటలకు అర్జునుడు.

తే. సారవంత మై కర్ణుని సైన్య మురవ । ణించుఁ గా కేమి దీనికి నృపవరేణ్య!
పూని చేయంవగలయుఁ బ్రధానకార్య । మతని సమయించుటయ; నాకు నది భరంబె?' 148

ప్రతిపదార్థం: నృపవరేణ్య!= రాజా!; కర్ణుని సైన్యము; సారవంతము+అయి= శ్రేష్ఠమై; ఉరవణించున్+కాక+ఏమి?= విజృంభిస్తే ఏమి?; దీనికిన్= దీనికి; ప్రధాన కార్యము= ముఖ్యమైన పని; నాకున్= నాకు; పూని= పూనుకొని; చేయంగవలయున్= చేయవలసి ఉన్నది; అతనిన్+సమయించుటయు= కర్ణుని సంహరించటమే; అది= ఆ పని; భరంబె?= కష్టమా?

తాత్పర్యం: పటిష్ఠమైన కర్ణుడి సేన విజృంభించి మనపైకి వస్తే రానిమ్ము. కాని, దానికి ప్రతిగా మనం చేయదగిన ముఖ్యమైన పని అతడిని సంహరించటం. అది నాకు కష్టమైన పని కాదు.'

వ. **అనిన విని యమ్మనుజపతి యతని కిట్లను 'నట్లేని నీవు రాధేయుని గెలువుము; భీమసేనుండు సుయోధనుని, నకులుండు వృషసేనుని, సహదేవుండు సౌబలుని, శతానీకుండు దుశ్శాసనుని, సాత్యకి కృతవర్మను, ధృష్టద్యుమ్నుండు ద్రోణపుత్రుని, ద్రౌపదేయులు శిఖండియుం దారును దక్కటి ధార్తరాష్ట్రులం దలపడువా; రేను గృపాచార్యుని తోడం బెనంగెద' ననుటయు 'నట్లకాక' యని యతండు మున్ను దను నిలిచిన నెలవునకుం జనునెడ నయ్యుధిష్ఠిరు పనుపు తెఱంగు వారలందఱకు నెఱిఁగించె; నతండు వలపటి వలన సైన్యాగ్రవర్తి యయ్యును, వృకోదరుండు వామపార్శ్వవర్తి యయ్యును. శైనేయ ద్రౌపదేయ సమేతంబుగా నప్పాండవాగ్రజుండు మధ్యభాగస్థుండయ్యు నున్న యమ్మోహరం బా సూతనందను మొన యురవడి సరకు గొనక మార్కొనియె' ననవుడు నాంబికేయుండు.** **149**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని= (అర్జునుడు) అనగా విని; ఆ+మనుజపతి= ఆ ధర్మరాజు; అతనికిన్+ఇట్లు+అనున్= అతడితో ఇట్లా అన్నాడు; అట్లు+ఏనిన్= అట్లా అయితే; నీవు, రాధేయునిన్, గెలువుము= నీవు కర్ణుడిని జయింపుము; భీమసేనుండు సుయోధనునిన్= భీముడు దుర్యోధనుడిని; నకులుండు వృషసేనునిన్= నకులుడు వృషసేనుడిని; సహదేవుండు సౌబలునిన్= సహదేవుడు శకునిని; శతానీకుండు దుశ్శాసనునిన్= శతానీకుడు దుశ్శాసనుడిని; సాత్యకి కృతవర్మను= సాత్యకి, కృతవర్మను; ధృష్టద్యుమ్నుండు ద్రోణపుత్రునిన్= ధృష్టద్యుమ్నుడు అశ్వత్థామను; ద్రౌపదేయులు= ఉపపాండవులు; శిఖండియున్+తారును= శిఖండి తాము కలిసి; తక్కటి ధార్తరాష్ట్రులన్= మిగతా కౌరవులను; తలపడువారు= ఎదుర్కొంటారు; ఏను+కృపాచార్యుతోడన్= నేను కృపాచార్యుడితో; పెనంగెదను+అనుటయును= తలపడతాను అని అనగా; అతండు= అర్జునుడు; అట్లకాక+అని= సరే అని; మున్ను+తలన నిలిచిన నెలవునకున్= ముందు తానున్న స్థలానికి; చను+ఎడన్= వెళ్ళేటప్పుడు; ఆ+యుధిష్ఠిరు= ధర్మరాజుయొక్క; పనుపుతెఱంగు= ఆజ్ఞావిషయం; వారలందఱకును+ఎఱింగించెను= వారందరికీ తెలిపాడు; అతండు= అర్జునుడు; వలపటివలనన్= కుడివైపు; సైన్య+అగ్రవర్తి+అయ్యును= సైన్యానికి ముందుండగా; వృకోదరుండు= భీముడు; వామపార్శ్వవర్తి+అయ్యును= ఎడమవైపు నిలువగా; ఆ+పాండవ+అగ్రజుండు= ఆ ధర్మరాజు; మధ్యభాగస్థుండు+అయ్యును= నడమనుండగా; ఉన్న= నిలిచిన; ఆ+మోహరంబు= ఆ వ్యూహం; ఆ సూతనందను మొన+ఉరవడిన్= కర్ణుడి వ్యూహ వేగాన్ని; సరకుగొనక= లెక్కచేయక; మార్కొనియెన్= ఎదుర్కొన్నది; అనవుడున్+ఆంబికేయుండు= (సంజయుడు) అని చెప్పగా ధృతరాష్ట్రుడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి సైన్యంలోని వారితో పాండవసేనలోని వీరులు ఎవరెవరు ఎట్లా తలపడాలో ధర్మరాజు అర్జునుడితో చెప్పాడు. అర్జునుడు తన సేనలోని వారికి ఆ విధానాన్ని వివరించి తన వ్యూహంతో కౌరవసేనను ఎదుర్కొన్నాడు. అప్పుడు సంజయుడితో ధృతరాష్ట్రు డిట్లా అన్నాడు:

విశేషం: కర్ణుడి మకరవ్యూహానికి ప్రతిగా అర్జునుడు అర్ధచంద్ర వ్యూహాన్ని ఏర్పరచాడు. తాను అగ్రస్థానంలో ఉండి భీమధృష్టద్యుమ్నులను రెండు పార్శ్వాలలో నిలిపాడు. మిగిలిన ముగ్గురు పాండవులు వారి వెనుక ఉన్నారు.

మ. **'నరుఁ డమ్మై విని వచ్చె నన్నరునకు న్సంశప్తకశ్రేణికి**
స్దుర మత్యుద్భట భంగిఁ జెల్లుటయు మున్సూచించితీ వయ్యుధి
ష్ఠిరునిం గర్ణుఁడు దాకి యోర్చె ననియుం జెప్పంగ వింటిన్ రణం
బరయం జిత్రము; సెప్పు మత్తెఱఁగు సువ్యక్తంబుగా సంజయా!' **150**

ప్రతిపదార్థం: సంజయా!; నరుఁడు= అర్జునుడు; ఆ+మై, వినివచ్చెన్= ఆ విధం (ధర్మరాజుమాటలు) విని వచ్చాడు; ఆ+నరునకున్= అర్జునుడికి; సంశప్తక, శ్రేణికిన్= త్రిగర్తవీరుల సమూహానికి; అతి+ఉద్భటభంగిన్= ఎంతో భయంకరంగా; దురము= యుద్ధం; చెల్లుటయున్= జరగటం; ఈవు= నీవు; మున్+సూచించితి(వి)= ఇంతకుముందు చెప్పావు; ఆ+యుధిష్ఠిరునిన్= ఆ ధర్మరాజును; కర్ణుఁడు తాకి; ఓర్చెను+అనియున్= ఓడించాడని కూడా; చెప్పంగ వింటిన్= చెప్పగా విన్నాను; అరయన్= చూడగా; రణంబు చిత్రము= యుద్ధం విచిత్రమైనది; ఆ+తెఱఁగు= ఆ విధము; సువ్యక్తంబుగాన్= విశదంగా; చెప్పుము= వివరించుము.

తాత్పర్యం: 'అర్జునుడికీ త్రిగర్త వీరులకు ఘోరయుద్ధం జరిగిందనీ, కర్ణుడు ధర్మరాజు పైబడి ఓడించాడనీ నీవు చెప్పగా నేను విన్నాను. సంజయా! చిత్రమైన ఆ యుద్ధవిశేషాలు వివరంగా చెప్పుము.'

వ. **అని యడిగిన సంజయుం డమ్మానవపతి కిట్లను 'నట్లు ధర్మజుండు సెప్పెఁ; గాని యయ్యిరువాఁగుం గదిసినప్పు డన్నియమంబు నడవక కయ్యంపు టౌచిత్యంబున నొండు దెఱంగు సెల్లె నది యెఱింగించెద నవధరింపు; మవ్విధంబున మొనలు రెండును నొండొంటిం దార్కొను సమయంబున సవ్యసాచి కర్ణు నడచు చక్కటికి నదరం గడంగినఁ గ్రాలు కపికేతనంబు గనుంగొని తెంపు పెంపునఁ బొంపిరివోవుచుఁ ద్రిగర్తాది సంశప్తకులు సరభసంబుగా నడ్డపడి పైకొని తతిమి పొంగిన పయోనిధిం బోలిన నబ్బలియుండు సెలియలికట్టం బోలి నిలువరించి మాతంగ ప్రముఖ సేనాంగ సకలాంగ శకలంబుల నిలాతలంబు గప్పుచుండ నొండొండ పేర్చి యా బలం బా బలమర్దన నందను నరదంబు ముంచికొనిన నవ్వీరుండు విజృంభిత విక్రముండై బడబాగ్ని కీలాకలాపంబు చందం బగు సాయక నికాయంబు నిగిడించుచు నెక్కుడుమదంబున నమ్మూఁకలం ద్రెక్కొనుచుండఁ దత్ప్రకారం బాలోకించి రాధేయునకు శల్యుం డి ట్లనియె.** **151**

ప్రతిపదార్థం: అని+అడిగినన్= అని అడుగగా; సంజయుండు= సంజయుడు; ఆ+మానవపతికిన్= ధృతరాష్ట్రుడితో; ఇట్లు+అనున్= ఇట్లా అన్నాడు; అట్లు ధర్మజుండు+చెప్పెన్+కాని= ఆ విధంగా ధర్మరాజు చెప్పాడు (నియమించాడు) కాని; ఆ+ఇరువాఁగున్+ కదిసినప్పుడు= ఆ రెండు పక్షాలూ తలపడినప్పుడు; ఆ+నియమంబు నడవక= ఆ నియమం కుదరక; కయ్యంపు+ ఔచిత్యంబునన్= యుద్ధపు ఔచిత్యంతో; ఒండు తెఱంగు చెల్లెను= వేరేవిధంగా జరిగింది; అది+ఎఱింగించెదను+అవధరింపుము= దానిని వివరిస్తాను వినుము; ఆ+విధంబునన్= ఆ విధంగా; మొనలు రెండునున్= సైన్యాలు రెండూ; ఒండు+ఒంటిన్+తార్కొను, సమయంబునన్= ఒకదానిని మరొకటి ఢీ కొన్న సమయంలో; సవ్యసాచి= అర్జునుడు; కర్ణు+నడచు చక్కటికిన్= కర్ణుడు నడుచు చోటికి; అదరన్+కడంగినన్= పూని విజృంభించగా; క్రాలు, కపికేతనంబు+కనుంగొని= ప్రకాశిస్తున్న కపిధ్వజాన్ని చూచి; త్రిగర్త+ఆది సంశప్తకులు= త్రిగర్తీయులు మున్నగు సంశప్తకులు; తెంపుపెంపునన్= పొంపిరిపోవుచున్= ధైర్యంతో విజృంభిస్తూ; సరభసంబుగాన్+అడ్డపడి= వేగిరంగా అడ్డుకొని; పైకొని తతిమి= పైబడి తరిమి; పొంగిన పయోనిధిన్+పోలినన్= ఉప్పొంగిన సముద్రాన్ని పోలగా; ఆ+బలియుండు= ఆ వీరుడు (అర్జునుడు); చెలియలికట్టన్+పోలి= చెలియలికట్టవలె; నిలువరించి= అడ్డుకొని; మాతంగ ప్రముఖ, సేనా+అంగ= మదగజాలు మొదలైన

సేనాంగాలయొక్క; సకల+అంగశకలంబులన్= అన్ని అవయవాల ముక్కలు; ఇలా తలంబు+కప్పుచుండన్= భూమండలాన్ని కప్పుతుండగా; ఒండు+ఒండ పేర్చి= ఒకదానిపై ఒకదాన్ని పేర్చి; ఆ బలంబు= సంశప్తకసేన; ఆ బలమర్దన నందను= అర్జునుడి; అరదంబు ముంచికొనినన్= రథంపై క్రమ్ముకొనగా; ఆ+వీరుండు= అర్జునుడు; విజృంభిత, విక్రముండు+ఐ= విజృంభించిన పరాక్రమం కలవాడై; బడబా+అగ్నికీలా కలాపంబు చందంబు+అగు= బడబాగ్ని జ్వాలల సమూహము వంటి; సాయకనికాయంబు= బాణసమూహం; నిగిడించుచున్= కురిపిస్తూ; ఎక్కుడు మదంబునన్= అతిశయించిన గర్వంతో; ఆ+మూఁకలన్+త్రెక్కొనుచుండన్= శత్రుసేనలను సంహరిస్తుండగా; తద్+ప్రకారంబు+ఆలోకించు= ఆ పరిస్థితిని చూచి; శల్యుండు= శల్యుడు; రాధేయునకున్= కర్ణుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అని అడుగగా, సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు. ఆ విధంగా ధర్మరాజు చెప్పాడుగాని, ఇరుపక్షాల సైన్యాలు ఢీ కొన్నప్పుడు ఆయన చెప్పినట్లు జరుగలేదు. మరో విధంగా జరిగింది. అది చెపుతాను విను. రెండు సైన్యాలు ఢీ కొన్నప్పుడు అర్జునుడు కర్ణుడున్న చోటికి వచ్చి, అతడి మీద విజృంభించాడు. మెరుస్తున్న అతని కపికేతనాన్ని చూచి, త్రిగర్తకులు మొదలైన సంశప్తకులు అతిశయించిన సాహసంతో అతివేగంగా వచ్చి అడ్డుపడి, పొంగిన సముద్రంలా అగుపించారు. అయినా ఆ బలశాలి అర్జునుడు చెలియలి కట్టవలె ఆ సైన్యసాగరాన్ని నిలువరించాడు. గజసైన్యం మొదలుగా చతుర్విధసైన్యాల సకలావయవాల ముక్కలు నేలను కప్పుతుండగా, ఒక్కొక్కటిగా వాటిని పేర్చి, ఆ త్రిగర్తాది సంశప్తకుల సైన్యం అర్జునుని రథాన్ని ముంచింది. అప్పుడు అర్జునుడు, విజృంభించిన పరాక్రమంతో బడబాగ్ని జ్వాలలవంటి బాణ సమూహాలు ప్రయోగిస్తూ, అతిశయించిన గర్వంతో ఆ శత్రు సమూహాలను సంహరించసాగాడు. అది చూచి కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

ఉ. 'అల్లదె యర్జున ధ్వజ విహారము గానఁగనయ్యెడుం గపీం
ద్రోల్లసనంబునన్ మెఱపి యుద్భటులైన త్రిగర్తు లేపు శో
భిల్లఁగ వారె! యన్నరుని బెట్టుగఁ దాఁకి; రతండు నంప సె
న్వెల్లి నిగిడ్చి ముంచె నదె నింగి గుణధ్వని వొంగ వారలన్.' 152

ప్రతిపదార్థం: అల్లదె= అదిగో; అర్జున ధ్వజవిహారము= అర్జునుడి కేతనం విహరించటం; కపి+ఇంద్ర+ఉల్లసనంబునన్, మెఱపి= హనుమంతుడి కాంతితో ప్రకాశిస్తూ; కానఁగన్+అయ్యెడున్= కనిపిస్తున్నది; ఉద్భటులు+అయిన త్రిగర్తులు= బలశాలులైన త్రిగర్తదేశపు వీరులు; వారె= అదిగో; ఏపు, శోభిల్లఁగన్= గర్వం ప్రకాశిస్తూ ఉండగా; ఆ+నరుని= ఆ అర్జునుడిని; బెట్టుగన్+తాఁకిరి= గట్టిగా ఎదుర్కొన్నారు; అతండును= అర్జునుడు; అదె= అదుగో; నింగిన్= ఆకాశంలో; గుణధ్వని పొంగన్= వింటినారి ధ్వని వ్యాపించగా; వారలన్= త్రిగర్తీయులను; అంప సెను+వెల్లి= అమ్ముల ప్రవాహం; నిగిడ్చి= వ్యాపింపచేసి; ముంచెన్= ముంచాడు.

తాత్పర్యం: అదిగో! రణభూమిలో కపీంద్రుడైన హనుమంతుని చిహ్నం ప్రకాశించగా, అర్జునుడి ధ్వజవిహారం (రథవిహారం) అగుపిస్తున్నది. ఆ అగుపించే వారే త్రిగర్తులు. ప్రకాశించే గర్వంతో అర్జునుని గట్టిగా ఎదుర్కొన్నారు. అడుగో! అర్జునుడు తన వింటి అల్లె త్రాటి ధ్వని ఆకాశం అంతా వ్యాపించగా, వాళ్ళను బాణాలవెల్లువలో ముంచాడు.

వ. అని చెప్పి చూపెఁ బదంపడి భారద్వాజ పుత్రుని బరవసంపు మాటల నాటోపంబు మిగిలి మన రథికులు గవిసిన దారుణ రణం బయ్యె నని యాకర్ణించి తది యేర్పడ వినుము వివరించెద. 153

ప్రతిపదార్థం: అని, చెప్పి, చూపెన్= అంటూ చూపించాడు; భారద్వాజ పుత్రుని= అశ్వత్థామయొక్క; బరవసంపు మాటలన్= ధైర్యవచనాలకు; ఆటోపంబు మిగిలి= గర్వం అతిశయించి; మన రథికులు కవిసినన్= మన వీరులు పైబడగా; దారుణ రణంబు+అయ్యెనని= ఘోరయుద్ధం జరిగిందని; ఆకర్ణించితి(ని)= విన్నాను; అది= ఆ విషయం; ఏర్పడన్= స్పష్టమగునట్లు; వివరించెదన్ వినుము= వివరిస్తాను వినుము.

తాత్పర్యం: అని శల్యుడు చూపించాడు. ఆపై అశ్వత్థామ ధైర్యపూరిత వాక్కులు విని మన వీరులు శత్రువులపై బడగా, రణం తీవ్రమైంది. దాన్ని వివరిస్తాను వినుము.

సీ. కృపుఁడు సౌబలుఁడును గృతవర్మయును నలిఁ జెలఁగు మూఁకలతోడఁ బెలుచఁ గవిసి
కాశ కైకయ మాత్స్య కోసల పాండ్యాది । బలములఁ దాఁకి రగ్గలిక మెఱయ
నా రెండు వాఁగుల నాయుధంబుల యెఱ । మంటలుఁ బొళ్ళును మింటఁ బుడమిఁ
జూడ నక్కజముగ శోణిత ధారలు । ప్రచుర ధూళీ తిమిరముల నడఁప

తే. భగ్న రథములు నిపతితేభములు నిహత । హయములును మృతభటులును రయమునకు వి
ఘాత మొనరింప నున్మద గమనభంగు । లందు వెరవులు మెఱయ బోరాడి రధిప! 154

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; కృపుడు సౌబలుఁడును కృతవర్మయును= కృప, శకుని, కృతవర్మలు; నలిన్+చెలఁగు, మూఁకలతోడన్= మిక్కిలి చెలరేగిన సైనికులతో; పెలుచన్+కవిసి= తీవ్రంగా తాకి; అగ్గలిక, మెఱయన్= అతిశయమొప్పగా, కాశ, కైకయ, మాత్స్య, కోసల, పాండ్య+ఆదిబలములన్+తాఁకిరి= కాశ కైకయ మత్స్య కోసల పాండ్య దేశ సైన్యాలను ఎదుర్కొన్నారు; ఆ రెండు వాఁగులన్= ఇరుపక్షాలవారి; ఆయుధముల+ఎఱమంటలున్+పొళ్ళును= ఆయుధాల రాపిడితో కలిగిన ఎర్రని మంటలు, ధూళియు; మింటన్+పుడమిన్= నింగి నేలలందు; చూడన్+అక్కజముగన్= చూడ అచ్చెరువు కలిగించగా; శోణితధారలు= రక్తధారలు; ప్రచురధూళీ, తిమిరములన్+అడఁపన్= దట్టమైన్ ధూళి అనెడి చీకట్లను అణచగా; భగ్నరథములు= విరిగిన రథాలు; నిపతిత+ఇభములు= కూలిన ఏనుగులు; నిహత హయములును= హతమైన అశ్వాలు; మృత భటులును= మరణించిన సైనికులు; రయమునకున్ విఘాతము+ఒనరింపన్= సైన్యవేగానికి అడ్డుకలిగించగా; ఉన్మద గమన భంగులందున్= తీవ్రమైన నడక విధములందు; వెరవులు, మెఱయన్= ఉపాయాలు ఒప్పగా; పోరాడిరి= పోరు సలిపారు.

తాత్పర్యం: కృపుడు, శకుని, కృతవర్మ చెలరేగిన శత్రుసేనలతో పోరుతూ, అతిశయంతో వివిధ దేశ సైన్యాలను ఎదుర్కొన్నారు. వారి ఆయుధాల తాకిడికి మంటలు, పొడలు ఏర్పడ్డాయి. రక్తధారలు దట్టమైన ధూళి అనే చీకట్లను అణచాయి. నేలపై కూలిన రథ గజ తురగ పదాతులు తమ గమనానికి ఆటంకంగా ఉన్నా, వివిధ గతులతో ముందుకు సాగి వారు పోరు సలిపారు.

వ. ఆ లోన. 155

తాత్పర్యం: అంతలో.

కర్ణుఁడు పాంచాల కుమారుల ననేకులం జంపుట (సం. 8-43 (కుంభ))

ఉ. మేలి మదావళంబులును మేటి హయంబులుఁ దమ్ము పిండు నా
భీలతఁ జుట్టిరాఁగ రథబృందముతోఁ గురురాజు కర్ణుదో
ర్లీలకుఁ దోడ్పడం గడఁగె రేణు వుదీర్ణముగా నతండు పాం
చాల బలంబుపై నడరె శౌర్య సముద్భటబాహువీర్యుఁ డై. 156

ప్రతిపదార్థం: మేలి, మదావళంబులును= ఉత్తమ మదగజాలు; మేటి హయంబులున్= శ్రేష్ఠమైన అశ్వాలు; తమ్ముపిండున్= సోదరసమూహం; ఆభీలతన్+చుట్టిరాఁగన్= భీతిగొల్పుతూ వెంటరాగా; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; రథబృందముతోన్= రథ సముదాయంతో; రేణువు+ఉదీర్ణముగాన్= దుమ్ము చెలరేగగా; కర్ణు, దోః+లీలకున్= కర్ణుడి భుజదర్పానికి; తోడ్పడన్+కడఁగెన్= సహాయపడటానికి పూనుకొన్నాడు; అతండు= కర్ణుడు; శౌర్య, సముద్భట, బాహువీర్యుఁడు+ఐ= పరాక్రమాతిశయంతో కూడిన బాహుబలంకలవాడై; పాంచాల బలంబుపైన్+అడరెన్= పాంచాల సేన మీదికి విజృంభించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు శ్రేష్ఠ గజ తురగ సమూహంతో, రథ సమూహంతో సోదరులతో కూడి దుమ్ము చెలరేగగా కర్ణుడికి సహాయంగా వెళ్ళాడు. కర్ణుడు పరాక్రమాతిశయంతో పాంచాల సైన్యంమీద విజృంభించాడు.

వ. అబ్బలంబునకు బాసటయై చేది సైన్యంబును బెనుఁబ్రాపై పాండవానీకంబునుం దఱిమినఁ బెఱిగిన దర్పంబునం బ్రదీప్తుండయి యక్కర్ణుం డా గట్టి మూఁకలం దఱిసి మెఱుంగు వాలమ్ములు వఱప. నవి పీనుంగు పెంటలగుచుండ నుఱక యుక్కునం బొదివిన బలు మగలకుం గీర్తియు స్వర్గంబును నొసంగి, తమ వారికంటెఁ బ్రమోద భరితులం జేయుచు సాయకాసారంబులు వరఁగించుచు బహువిధ రథ ప్రచారంబు లుల్లసిల్ల నా సేనలును గృప కృతవర్మాది యోధ బృందంబులతోఁ బెనంగు మొనలును నొక్కటిగాఁ గలంచి యందు శోణిత జలంబునను మాంసమజ్జా మస్తిష్క కర్దమంబులను బతితాతపత్ర హంసంబులనుం బొలుచునట్టి నదీ ప్రవాహంబులు వఱపె ననుటయు ధృతరాష్ట్రుండు ధర్మనందనుం గర్ణుండు గదియు నప్పు డతని కక్కడ నడ్డపడుట కెవ్వరు గడంగి? రిక్కడ నితనికిఁ దోడ్పడ నెవ్వారు గలిగి రనుటయు సంజయుం డవ్విభున కి ట్లనియె. 157

ప్రతిపదార్థం: ఆ+బలంబునకున్= పాంచాలసేనకు; బాసట+ఐ= అండగా; చేది సైన్యంబును= చేది దేశ సైన్యాన్ని; పెను+ప్రాపు+అయి= పెద్ద రక్షణగా; పాండవ+అనీకంబునున్= పాండవసైన్యాన్ని; తఱిమినన్= పంపగా; ఆ+కర్ణుండు= ఆ కర్ణుడు; పెఱిగిన దర్పంబునన్+ప్రదీప్తుండు+అయి= హెచ్చిన గర్వంతో ప్రకాశిస్తూ; ఆ గట్టిమూఁకలన్+దరిసి= ఆ బలమైన సేనలను తాకి; మెఱుంగు వాలమ్ములు+వఱపన్= మెరిసే బాణాలను వేయగా; అవి= శత్రుసేనలు; పీనుంగు పెంటలు+అగుచుండన్= శవాల ప్రోవులు అగుచుండగా; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; ఉక్కునన్= గర్వంతో; పొదివిన= తాకిన; బలుమగలకున్= బలవంతులగు వీరులకు; కీర్తియున్, స్వర్గంబునున్+ఒసంగి= యశస్సు స్వర్గప్రాప్తి కలిగించి; తమవారికంటెన్= తమ పక్షంలోని వీరులకంటె; ప్రమోదభరితులన్+చేయుచున్= ఆనందభరితులుగా చేస్తూ; సాయక+ఆసారంబులు, వరఁగించుచున్= బాణవర్షం కురిపిస్తూ; బహువిధరథ ప్రచారంబులు+ఉల్లసిల్లన్= వివిధ రథ గతులతో ఒప్పగా; ఆ సేనలును= పాంచాల సైన్యాలూ; కృప, కృతవర్మ+ఆది యోధ బృందంబులతోన్= కృప, కృతవర్మ మొదలైన వీరులతో; పెనంగు మొనలును= పోరుతున్న వివిధ దేశవీరులు; ఒక్కటిగాన్+కలంచి= మొత్తం అందరినీ కలతపెట్టి; అందున్= ఆ యుద్ధంలో; శోణితజలంబునను= రక్తమనెడి నీటితోనూ;

మాంస మజ్జామస్తిష్కకర్దమంబులనున్= మాంసం, ఎముకల్లోని కొవ్వు మెదడు అనెడి బురదతో; పతిత+ఆతపత్ర హంసంబులనున్= పడిపోయిన శ్రేష్ఠమయిన గొడుగులనే హంసలతో; పొలుచునట్టి= నిండిన; నదీ ప్రవాహంబులు పరపెను= నదీ ప్రవాహాలు కలిగించాడు; అనుటయున్= అని(సంజయుడు) అనగా; ధృతరాష్ట్రుండు= ధృతరాష్ట్రుడు; ధర్మనందనున్= ధర్మరాజును; కర్ణుండు+కదియు+అప్పుడు= కర్ణుడు తాకినప్పుడు; అతనికిన్= ఆ కర్ణునికి; అక్కడన్+అడ్డుపడుటకున్= అక్కడ అడ్డుకొనటానికి; ఎవ్వరు+కడంగిరి?= ఎవరు పూనుకొన్నారు; ఇక్కడన్= ఇక్కడ; ఇతనికిన్+తోడ్పడన్= కర్ణుడికి తోడ్పడటానికి; ఎవ్వారు+కలిగిరి+అనుటయున్= ఎవ్వరు ముందుకు వచ్చారు అని అడుగగా; సంజయుండు; ఆ+విభునకున్+ఇట్లు+అనియెన్= ఆ ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: ఆ పాంచాల సైన్యానికి బాసటగా చేది, పాండవసైన్యాలు రాగా, కర్ణుడు, అతిశయించిన గర్వంతో వెలుగుతూ బలమైన ఆ సైన్యాలను సమీపించాడు. మెరిసే బాణాలు ప్రయోగించాడు. ఆ సైన్యాలు పీనుగుల కుప్పలు కాసాగాయి. అయినా అది లెక్కపెట్టక గర్వంతో తన్నెదుర్కొన్న మేటివీరులకు కర్ణుడు కీర్తిని, స్వర్గప్రాప్తిని కలుగచేశాడు. అవి కలుగచేసి తమ వైపు వీరులకంటె వారినే ఎక్కువ సంతోషపరిచాడు. శరవర్షాన్ని కురిపిస్తూ, వివిధ రథ గతులతో ఆ సేనలను, కృప కృతవర్మాది యోధులతో పెనగుతున్న శత్రుసేనలను ఒకే విధంగా కలతపెట్టాడు. రక్తం నీరుగా, మాంసం, ఎముకల్లోని కొవ్వు, మెదడు బురదగా, పడిపోయిన గొడుగులు హంసలుగా నదీ ప్రవాహాలు 'ఏర్పడేటట్లు చేశాడు' అని, సంజయుడు చెప్పగా ధృతరాష్ట్రుడు విని - కర్ణుడు, ధర్మరాజును ఎదుర్కొన్నప్పుడు ఇతడిని అడ్డుకోవటానికి ఆ వైపు (పాండవులవైపు) ఎవరు ప్రయత్నించారు? ఈ వైపు ఇతడికి (కర్ణుడికి) సాయంగా ఎవరు నిలబడ్డారు? అని, అడుగగా సంజయుడు ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: అలంకారం: రూపకం.

తే. ఇవ్విధంబున సేనల క్రొ వ్వడంచి । సూతసూనుండు ధర్మజు కేతనంబు
దెసకు నడర ధృష్టద్యుమ్నుఁ డెసకమెసఁగ । బంధులును దాను వడి నడ్డపడియె నధిప! 158

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; సేనల, క్రొవ్వు+అడంచి= శత్రుసేనల మదం అణచి; సూతసూనుండు= కర్ణుడు; ధర్మజు, కేతనంబుదెసకున్= ధర్మరాజు ధ్వజం ఉన్న దిశకు; అడరన్= వెళ్ళగా; ధృష్టద్యుమ్నుఁడు; ఎసకము+ఎసఁగన్= విజృంభణంతో; బంధులును+తానున్= బంధువులతోకూడి తాను, వడిన్+అడ్డపడియెను= వేగంగా అడ్డుకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! కర్ణుడు ఈ విధంగా శత్రుసేనల మదం అణచి ధర్మరాజు ఉన్నవైపు వెళ్ళాడు. అది చూచిన ధృష్టద్యుమ్నుడు ఎంతో విజృంభించి బంధువర్గంతో కలిసి కర్ణుడిని అడ్డుకొన్నాడు.

క. వారలఁ గడచి ప్రభద్రకు । లా రాధేయు పయిఁ గవియ నాతండు మహో
దారుల నేడ్వుర భద్రా । కారుల నారాచ సప్తకంబునఁ గూల్చెన్. 159

ప్రతిపదార్థం: వారలన్+కడచి= వారిని దాటి; ప్రభద్రకులు; ఆ రాధేయుపయిన్+కవియన్= కర్ణుడిపై బడగా; ఆతండు= ఆతడు; మహా+ఉదారులన్= గొప్ప ఉదారులు; భద్రాకారులన్= రూపవంతులు అయిన; ఏడ్వురన్= ఏడుగురిని; నారాచసప్తకంబునన్+కూల్చెన్= ఏడు బాణాలతో వధించాడు.

తాత్పర్యం: ప్రభద్రకులు త్రోసికొని వచ్చి కర్ణుడిపై బడగా, అతడు గుణవంతులు, రూపవంతులు అయిన ఆ ఏడుగురిని ఏడు బాణాలతో చంపాడు.

క. కని పాంచాలురు గోపం । బును దర్పము నెఱయ మెఱయఁ బొదివిన రాధా
తనయుం డిరువదియేవురఁ । దునిమె నిరువదేను వెడఁద తూపులఁ బెలుచన్. 160

ప్రతిపదార్థం: పాంచాలురు= పాంచాలదేశ వీరులు; కని= అది చూచి; కోపంబును, దర్పమున్= కోపం, గర్వం; నెఱయన్ మెఱయన్= అధికమై ఒప్పగా; పొదివినన్= తాకగా; రాధాతనయుండు= కర్ణుడు; పెలుచన్= ఆగ్రహంతో; ఇరువది+ఏను వెడఁద తూపులన్= ఇరవై అయిదు వెడల్పయిన బాణాలతో; ఇరువది+ఏవురన్= ఇరవై అయిదుగురు పాంచాలురను; తునిమెన్= చంపాడు.

తాత్పర్యం: ప్రభద్రకుల మరణాన్ని చూచి, పాంచాలురు కోపగర్వాలతో కర్ణుడిని తాకగా, అతడు ఆగ్రహించి ఇరవై అయిదు బాణాలతో ఇరవై అయిదుగురిని వధించాడు.

క. వెండియు నేపునఁ బైకొని । చండ శర ప్రకరములు వెసం గురియఁగ ను
ద్దండతఁ బాంచాలురఁ గ । ర్ణుం డేవురఁ జంపె నైదు క్రూరాస్త్రములన్. 161

ప్రతిపదార్థం: వెండియున్= ఇంకా; ఏపునన్+పైకొని= గర్వంతో విజృంభించి; కర్ణుండు= కర్ణుడు; ఉద్దండతన్= అతిశయించి; చండశరప్రకరములు= వాడియైన బాణసముదాయాలను; వెసన్+కురియంగన్= వేగంగా కురిపించగా; ఐదుక్రూర+అస్త్రములన్= ఐదు భయంకరఅస్త్రాలతో; పాంచాలురన్, ఏవురన్= ఐదుగురు పాంచాలురను; చంపెన్= చంపాడు.

తాత్పర్యం: ఇంకా పాంచాలురు పైకొని వాడి అయిన బాణాలను కురిపించగా, కర్ణుడు ఐదు భయంకరాలైన అస్త్రాలతో ఐదుగురు పాంచాలురను వధించాడు.

వ. ఇట్లు భానుదేవ చిత్రసేన సేనాబిందు తపన శూరసేనులం గీటడంచి యాటోప దీపితుండయి చక్రరక్షకులగు సుషేణ సత్యసేనులు వెనుక బలసివచ్చు వృషసేనుండు నిమ్ముప్వురు గొడుకులుఁ గడిమి రూఢి కెక్కం దనకు రణక్రీడకుం దోడుపడియెడు నుల్లాసంబున నుల్లంబు పల్లవింపం బాండవ బలంబులం గలంచు నయ్యంగ పతి మీఁద ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి జనమేజయ ప్రముఖ పాంచాల కుమారులును సాత్యకి నకుల సహదేవ ద్రౌపదేయులును గేకయ మాత్స్య యోధవీర వ్రాతంబును భీమసేన పురస్సరంబుగాఁ దోతెంచిన బహుళ జలధరంబులు ధరణీధరంబు పయిం గురియు పెనుసోన చందంబు దోఁప వివిధాస్త్ర శస్త్రంబు లతనిపయిం దొరంగింపం గనుంగొని కౌరవేశ్వరుండు దుశ్శాసన శకుని తదీయ తనయులు దనకెలంకులం దఱుమం గరిఘటలతోడం గడంగి యవ్వడముడిని మార్కొని. 162

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; భానుదేవ, చిత్రసేన, సేనాబిందు, తపన, శూరసేనులన్= ఈ ఐదుగురు పాంచాల కుమారులను; గీటు+అడంచి= సంహరించి; ఆటోప, దీపితుండు+అయి= దర్పంతో ప్రకాశించినవాడై; చక్రరక్షకులు+అగు= వ్యూహ రక్షకులైన; సుషేణ సత్యసేనులు; వెనుకబలసివచ్చు; వృషసేనుండున్= వెనుకవైపు బలంగా వస్తున్న వృషసేనుడు; ఈ+ముప్వురు కొడుకులున్= అను తన కుమారులు ముగ్గురు; కడిమి రూఢికిన్+ఎక్కన్= పరాక్రమం ప్రసిద్ధికెక్కఁగా; తనకు రణక్రీడకున్+తోడుపడియెడు+ఉల్లాసంబునన్= తనకు యుద్ధంలో సహాయంగా ఉన్నారన్న సంతోషంతో; ఉల్లంబు పల్లవింపన్= మనసు పొంగగా; పాండవబలంబులన్+కలంచు= పాండవ సైన్యాన్ని కలవరపెడుతున్న; ఆ+అంగపతిమీఁదన్= ఆ కర్ణుడిపై; ధృష్టద్యుమ్న, శిఖండి, జనమేజయ, ప్రముఖ పాంచాల కుమారులును= ధృష్టద్యుమ్నుడు, శిఖండి, జనమేజయుడు మున్నగు పాంచాలురు; సాత్యకి, నకుల, సహదేవ, ద్రౌపదేయులును= సాత్యకి, నకులుడు, సహదేవుడు, ఉపపాండవులు; కేకయ, మాత్స్య, యోధవీర, వ్రాతంబును= కేకయ మత్స్యదేశవీరుల సమూహము; భీమసేన పురస్సరంబుగాన్= భీమసేనుడు ముందుండగా; తోతెంచినన్= రాగా; బహుళజలధరంబులు= ఎన్నో మేఘాలు; ధరణీధరంబుపయిన్+కురియు= పర్వతంపై కురిసే; పెనుసోన చందంబు తోఁపన్= పెద్దవర్షం వలె గోచరించగా; వివిధ+అస్త్రశస్త్రంబులు= వివిధ అస్త్రశస్త్రాలు; అతనిపయిన్+తొరఁగింపన్= కర్ణుడిపై కురియగా; కౌరవ+ఈశ్వరుండు= దుర్యోధనుడు; కనుంగొని= చూచి; దుశ్శాసన, శకుని, తదీయతనయులు= దుశ్శాసనుడు శకుని వారి కుమారులు; తనకెలంకులన్+తఱుమన్= తనకు రెండువైపుల వెంబడిరాగా; కరిఘటలతోడన్+కడంగి= ఏనుగుల సమూహంతో కూడి; ఆ+వడముడిని= ఆ భీముడిని; మార్కొని= ఎదుర్కొని.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఈ విధంగా ఐదుగురు పాంచాల కుమారులను చంపి గర్వంతో తన ముగ్గురు కుమారులు తనకు తోడుగా ఉన్నారన్న ఆనందంతో పాండవ సేనను కలవరపెట్టసాగాడు. అప్పుడు భీముడు, ముందుండగా ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి జనమేజయ ప్రభృతులు, సాత్యకి నకుల సహదేవులు, ఉపపాండవులు తదితర వీరులు వచ్చి, పర్వతం మీద మేఘ సమూహం పెద్దగా వర్షించినట్లు కర్ణుడిపై వివిధ అస్త్రశస్త్రాలు ప్రయోగించారు. అది చూచిన దుర్యోధనుడు, శకుని దుశ్శాసనులు, వారి కుమారులు తోడుగా గజసమూహంతో తరలి భీముడిని ఎదుర్కొని.

క. తానును వారును దూపుల । వాన పయిం గురియ నతఁడు వారించి గళ
ద్దానాంబులోల మధుకర । మైన గజ వ్రజముఁ బటు శరార్చులఁ బొదివెన్. 163

ప్రతిపదార్థం: తానును, వారును= దుర్యోధనుడు - అతడివెంట ఉన్నవారు; తూపులవాన, పయిన్+కురియన్= అమ్ములవర్షం కురిపించగా; అతఁడు= భీముడు; వారించి= అడ్డగించి; గళత్+దాన+అంబులోల మధుకరము+అయిన= కారుతున్న మదజలము నాస్వాదిస్తున్న తుమ్మెదలతో కూడిన; గజవ్రజమున్= గజసమూహాన్ని; పటుశర+అర్చులన్= వాడిఅయిన బాణాగ్నులతో; పొదివెన్= తాకెను.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు తనవారితో కలిసి భీముడిపై బాణవర్షం కురిపించగా, అతడు వాటిని అడ్డుకొని స్రవిస్తున్న మదజలాన్ని త్రావుతున్న తుమ్మెదలతో కూడిన గజసమూహంపై తీవ్ర బాణాగ్నులను ప్రయోగించాడు.

క. పొదివెడునప్పుడు శౌర్యో । న్మదుఁ డగు నయ్యనిలతనయు మార్గణములు బె
ట్టిదముగఁ గవియుడు నోటఱి । యెదురుపలేరైరి కురునరేంద్రుఁడు వారున్. 164

ప్రతిపదార్థం: పొదివెడు+అప్పుడు= వేయునప్పుడు; శౌర్య+ఉన్మదుఁడు+అగు= పరాక్రమ గర్వితుడైన; ఆ+అనిలతనయు మార్గణములు= ఆ భీముడి బాణాలు; బెట్టిదముగన్+కవియుడున్= గట్టిగా తాకగా; కురు, నర+ఇంద్రుఁడు, వారున్= దుర్యోధనుడు, అతడి వెంబడి ఉన్నవారు; ఓటఱి= శక్తిహీనులై; ఎదురుపలేరు+ఐరి= ఎదిరించలేకపోయారు.

తాత్పర్యం: భీముడు వేసేబాణాలు గట్టిగా తాకగా, దుర్యోధనుడు అతని సహాయులు శక్తిహీనులై వాటిని ఎదుర్కొనలేకపోయారు.

మ. **బలుగాలిన్ నలుదిక్కులం జెదరు నభ్రశ్రేణిచాడ్పు న్సము**
జ్జ్వల సూర్యాంశులచేత విచ్చు నిబిడధ్వాంతంబు నందంబుఁ జూ
డ్కులకుం దోఁచెఁ బ్రచండ సంగర పటిష్ఠుండైన యా భీము తూ
పుల మొత్తం బడరం గరిప్రకర ముద్భూతార్తియై తూలినన్. **165**

ప్రతిపదార్థం: ప్రచండ, సంగర, పటిష్ఠుండు+అయిన= తీవ్ర యుద్ధమునందు ఆరితేరిన; ఆ భీము తూపుల మొత్తంబు+అడరన్= భీముని బాణసమూహం విజృంభించగా; కరిప్రకరము= ఏనుగుల గుంపు; ఉద్భూత+ఆర్తి ఐ తూలినన్= దుఃఖపూరితమై పడిపోగా; బలుగాలిన్= బలమైన గాలికి; నలుదిక్కులన్+చెదరు= నాలుగువైపులా చెదరిపోయే; అభ్రశ్రేణి చాడ్పున్= మబ్బుల చందమూ; సముజ్జ్వల సూర్య+అంశులచేతన్= ప్రకాశించే సూర్యకిరణాలకు; విచ్చు నిబిడ ధ్వాంతంబున్+అందంబున్= నశించే చీకట్ల అందమూ; చూడ్కులకున్+తోఁచెన్= కనులకు గోచరించింది.

తాత్పర్యం: పెనుగాలికి చెదిరిపోయే మబ్బులవలె, సూర్యరశ్మికి తొలగిపోయే చీకట్లవలె, భయంకరయుద్ధంలో బలవంతుడై ఉన్న ఆ భీముడి బాణాల దెబ్బలకు ఏనుగులు నేలపై కూలిపోయాయి.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. **అట్టియెడం గృప ప్రముఖ రథికులు రాధానందన భవన్నందనులకుం దలకడచి పవన నందను పార్శ్వంబులం దఱుము ధృష్టద్యుమ్నాది యోధులం దలపడిరి దుశ్శాసన ప్రభృతులును వారిం గూడికొనిరి కర్ణ నందను లక్కిమ్మీరమర్దనుం దాఁకి; రందు సుషేణుండు.** **166**

ప్రతిపదార్థం: అట్టిఎడన్= ఆ సమయంలో; కృప, ప్రముఖ, రథికులు= కృపుడు మొదలగు ముఖ్యవీరులు; రాధానందన, భవత్+నందనులకున్= కర్ణుడికి, నీ కుమారులకు; తలకడచి= దాటి; పవననందను= భీముడి; పార్శ్వంబులన్+తఱుము= ప్రక్కలపోరుతున్న; ధృష్టద్యుమ్న+ఆది యోధులన్= ధృష్టద్యుమ్నుడు మున్నగు వీరులను; తలపడిరి= ఎదుర్కొన్నారు; దుశ్శాసన, ప్రభృతులును= దుశ్శాసనుడు మొదలైనవారు కూడా; వారిన్+కూడికొనిరి= వారితో కలిశారు; కర్ణనందనులు= కర్ణుడి కొడుకులు; ఆ+కిమ్మీరమర్దనున్= కిమ్మీరుడనే రాక్షసుని సంహరించిన ఆ భీముడిని; తాఁకిరి= ఎదుర్కొన్నారు; అందున్= వారిలో; సుషేణుండు= సుషేణుడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు కృపాచార్యుడు మొదలైన ప్రముఖ వీరులు కర్ణుడిని, కౌరవ సోదరులను దాటి భీముడితో కూడిఉన్న ధృష్టద్యుమ్నాదులను ఎదుర్కొన్నారు. దుశ్శాసనుడు మున్నగువారు కూడా వారిని కలిశారు. కర్ణుడి కుమారులు భీముడిపైకి వెళ్ళారు. సుషేణుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **ఖర భల్లంబున నాతని । శరాసనము ద్రుంచి నారసములు రయముమై**
నురమున నేడు సొనిపి ని । ష్ఠుర నినదం బెసఁగ నార్చె సురలు నుతింపన్. **167**

ప్రతిపదార్థం: ఖర, భల్లంబునన్= వాడి అయిన బల్లెంతో; ఆతని, శరాసనము, త్రుంచి= భీముడి విల్లును విరిచి; రయముమైన్= వేగంగా; ఉరమునన్= వక్షమునందు; ఏడు నారసములు= ఏడుబాణాలు; చొనిపి= నాటి; నిష్ఠుర నినదంబు+ఎసఁగన్= పెద్దధ్వని ఒప్పగా; సురలు నుతింపన్= దేవతలు ప్రశంసించగా; ఆర్చెన్= అరిచాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణ తనయుడైన సుషేణుడు భీముడి ధనుస్సును బల్లెంతో విరిచి, అతడి వక్షఃస్థలంలో ఏడుబాణాలు వేసి పెద్దగా అరిచాడు. అది చూచి దేవతలు ప్రశంసించారు.

భీమసేనుఁడు కర్ణనందనుఁ డగు సత్యసేనునిం జంపి విజృంభించుట (సం. 8-43-24 (కుంభ))

సీ. **కనలి యొండొక విల్లు గొని కీచకాంతకుఁ । డక్కుమారుని చాపయష్టి విఱుగ**
నేసి మై బల్తూపు లీరేడు నాటించి । తన్నప్డు దొడరు రాధా తనూజు
నుబ్బు వాలమ్ములు డెబ్బదిమూఁట వా । రించి తత్సుతుఁడు దోర్లీల మెఱయఁ
జేరిన నా సత్యసేను రథ్యంబుల । సూతుఁ గార్ముకమును గేతనంబు

తే. **నేడు తూపులఁ దునుమాడి యేచి మూఁడు । నారసము లంగమునఁ గ్రుచ్చి నాళమునకు**
వికసితాంభోరుహముఁ బాపు వెరవు దోఁపఁ । దునిమె వెసఁ గత్తివాతి యమ్మున శిరంబు. **168**

ప్రతిపదార్థం: కీచక+అంతకుఁడు= కీచకుని అంతం చేసిన భీముడు; కనలి= కోపించి; ఒండు+ఒక విల్లు, కొని= వేరొకవిల్లు తీసుకొని; ఆ+కుమారునిన్= సుషేణుడిని; చాపయష్టి విఱుగన్+ఏసి= ధనుస్సు దండము విరిగేటట్లుగ కొట్టి; మైన్= శరీరమునందు; ఈరు+ఏడు= పద్నాలుగు; బల్+తూపులు= బలమైన బాణాలు; నాటించి= వేసి; తన్నున్+అపుడు+తొడరు= తనను అప్పుడు ఎదుర్కొన్న; రాధాతనూజు= రాధా తనయుడైన కర్ణుడి; ఉబ్బున్= గర్వాన్ని; వాలు+అమ్ములు, డెబ్బదిమూఁటన్= వాడిబాణాలు డెబ్బది మూడింటితో; వారించి= అడ్డుకొని; తద్+సుతుఁడు= అతడి కుమారుడు; దోః+లీల మెరయన్+చేరినన్= భుజబలదర్పం ప్రకాశించునట్లు రాగా; ఆ సత్యసేను= ఆ సత్యసేనుడి; రథ్యంబులన్= అశ్వాలను; సూతున్= సారథిని; కార్ముకమును= ధనువును; కేతనంబున్= ధ్వజమును; ఏడుతూపులన్+తునుమాడి= ఏడుబాణాలతో ఖండించి; ఏచి= విజృంభించి; మూఁడు, నారసములు= మూడుబాణాలు; అంగమునన్+క్రుచ్చి= దేహమునందు నాటి; నాళమునకున్= తామరకాడకు; వికసిత అంభోరుహమున్= వికసించిన పద్మమును; పాపు, వెరవు+తోపన్= తొలగించే విధం తోచగా; వెసన్= వెంటనే; కత్తివాతి, అమ్మునన్= కత్తి అంచువంటి అమ్ముతో; శిరంబున్= తలను; తునిమెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: దానితో భీముడు కోపించి వేరొక విల్లును గ్రహించి సుషేణుడి ధనువు విరిచి, అతడిపై పద్నాలుగు బాణాలు గుప్పించాడు. అప్పుడు కర్ణుడు తనపైకి రాగా డెబ్భయిమూడు బాణాలతో అడ్డగించాడు. అతడి కుమారుడు, సత్యసేనుడు రాగా అతడి గుఱ్ఱాలను, సారథిని, ధనువును, కేతనమును ఏడుబాణాలతో ఖండించి, మేనుపై మూడు బాణాలను వేసి, కత్తి అంచువంటి వాడిఅమ్ముతో శిరస్సును ఖండించాడు. ఆ దృశ్యం తామరకాడనుంచి వికసించిన పద్మాన్ని తునిమినట్లుగా ఉన్నది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. సత్యసేనుడి శరీరం తామరకాడవలె, తెగిపడిన అతనితల పద్మంవలె ఒప్పినాయి.

వ. **తునిమి దోస్సారంబు దుర్వారంబుగా నుక్కునం దక్కటి రథిక జనంబుల పయి నడరి కృప కృతవర్మాది రథికవరుల కోదండంబులు దుండంబులు సేసి వారిం గ్రూరమార్గణంబుల మర్దించి దుశ్శాసనుని సాయక త్రయంబునను సౌబలునిఁ దద్ద్విగుణ బాణంబులను స్రుక్కించి యులూకుని నతని తమ్ముని నొక్కుమ్మడి విరథులం గావించి కర్ణుకొడుకుం గనుంగొని 'యోరి సుషేణా! పొలిసితి పో' మ్మనుచు బలు నారసంబు**

నిగిడించిన నది నడుమన కర్ణుండు నఱికి మెఱుంగుటమ్ములు మూఁడు మేనం బఱప నుఱక మఱియు నట్టి
మార్గణం బక్కుమారు నుపలక్షించి ఏసిన నా సూతనందనుం డదియునుం ద్రుంచి యవ్వడముడిమీఁదఁ
ద్రిసప్తతి తీవ్ర ప్రదరంబులు పరఁగించె నప్పుడు; నకులుండు గవిసిన. 169

ప్రతిపదార్థం: తునిమి= ఖండించి; దోః+సారంబు దుర్వారంబుగాన్= భుజబలము అడ్డులేనిదై; ఉక్కునన్= గర్వంతో; తక్కటి రథిక జనంబుల పయిన్= మిగిలిన రథికులమీద; అడరి= మార్కొని; కృప, కృతవర్మ+ఆది రథికవరుల= కృప కృతవర్మ మున్నగు రథికశ్రేష్ఠుల; కోదండంబులు, తుండంబులు సేసి= ధనుస్సులు తునుకలు చేసి; వారిన్+క్రూరమార్గణంబులన్, మర్దించి= వారిని వాడిబాణాలతో కొట్టి; దుశ్శాసనునిన్; సాయక త్రయంబునను= మూడుబాణాలతోనూ; సౌబలునిన్= శకునిని; తద్+ద్విగుణ బాణంబులను= దానికి రెట్టింపు(ఆరు) బాణాలతోనూ; స్రుక్కించి= గాయపరిచి; ఉలూకునిన్+అతని తమ్మునిన్= ఉలూకుడిని, అతడి తమ్ముడిని; ఒక్కుమ్మడి విరథులన్+కావించి= ఒకేసారి రథహీనులను చేసి; కర్ణుకొడుకున్+కనుంగొని= కర్ణుడి కొడుకును చూచి; ఓరి సుషేణా!= ఓ సుషేణుడా!; పొలిసితి(వి) పొమ్ము+అనుచున్= చచ్చావుపో అంటూ; బలునారసంబు నిగిడించినన్= వాణిబాణం వేయగా; కర్ణుండు= కర్ణుడు; అది నడుమన= దానిని మధ్యలోనే; నఱికి= తునిమి; మెఱుంగు+అమ్ములు మూఁడు= మెరిసేబాణాలు మూడు; మేనన్+పఱపన్= దేహమునందు నాటగా; ఉఱక, మరియును+అట్టి మార్గణంబు= లెక్కపెట్టక ఇంకా అటువంటి బాణం; ఆ+కుమారునిన్= సుషేణుడిని; ఉపలక్షించి+ఏసినన్= గురిపెట్టి వేయగా; ఆ సూతనందనుండు= కర్ణుడు; అదియునున్+త్రుంచి= దాన్నికూడా నరికి; ఆ+వడముడిమీఁదన్= ఆ భీముడిమీద; త్రిసప్తతి= డెబ్భయిమూడు; తీవ్ర ప్రదరంబులు= వాడిబాణాలు; పరఁగించెను= ప్రయోగించాడు; అప్పుడు నకులుండు, కవిసినన్= అప్పుడు నకులుడు తాకగా.

తాత్పర్యం: భీముడు ఆ విధంగా సత్యసేనుడిని చంపి, భుజబలగర్వంతో కృపాచార్య కృతవర్మ ప్రభృతుల ధనుస్సులు విరిచి, వారిపై వాడిబాణాలు వేశాడు. దుశ్శాసనుడిని మూడుబాణాలతో, శకునిని ఆరుబాణాలతో నొప్పించి, ఉలూకుడిని, అతడి తమ్ముడిని రథహీనులుగా చేసి, కర్ణుడి కొడుకునుచూచి 'సుషేణా చచ్చావు పోరా' అంటూ సుషేణుడిపై వాణిబాణాన్ని వేశాడు. కర్ణుడు మధ్యలోనే దానిని నరికి, భీముడిపై మూడు మెరిసేబాణాలు వేశాడు. భీముడు మళ్ళీ సుషేనుడిపై బాణం వేయగా దానిని కూడా ఖండించి, డెబ్భయిమూడు తీవ్రశరాలు అతడిపై కురిపించాడు. అప్పుడు నకులుడు వచ్చి తాకగా.

ఆ. చిత్ర చాపముక్త శితశర పంచకా। హత శరీరుఁ జేసె నా సుషేణుఁ
డేచి నకులుఁ డతని నిరువది యమ్ముల। నొంచి కర్ణు మనము నొవ్వ నార్చె. 170

ప్రతిపదార్థం: ఆ సుషేణుఁడు; చిత్రచాపముక్త= చిత్రమైన ధనుస్సునుండి వదలబడిన; శిత, శరపంచక= వాడియైన అయిదుబాణాలతో; హతశరీరున్+చేసెన్= (నకులుడి) దేహాన్ని గాయపరచాడు; నకులుఁడు ఏచి= నకులుడు విజృంభించి; అతనిన్= సుషేణుడిని; ఇరువది అమ్ములన్+నొంచి= ఇరవై బాణాలతో నొప్పించి; కర్ణు మనము నొవ్వన్+ఆర్చెన్= కర్ణుడి మనసుకు బాధ కలిగేటట్లుగా అరచాడు.

తాత్పర్యం: సుషేణుడు చిత్రమైన తన ధనుస్సునుండి వాడిఅయిన బాణాలు నకులుడిపై వేయగా, అతడు విజృంభించి ఇరవైబాణాలు సుషేణుడిపై ప్రయోగించి కర్ణుడికి బాధ కలిగేటట్లు పెద్దగా అరిచాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

చ. అలిగి సుషేణుఁ డెంతయు రయంబునఁ దొమ్మిది దొడ్డవాఁడి తూ
పులు మెయిఁ జొన్పి విల్ దునిమి పొంగిన నొండొక దీప్త చాప మ
గ్గలిక దలిర్ప నెత్తి వెసఁ గార్ముక దండము ద్రుంచి నొంచె దో
ర్బల విభవం బుదాత్తముగఁ బార్థునితమ్ముఁడు సూతు నాతనిన్. 171

ప్రతిపదార్థం: సుషేణుఁడు అలిగి= సుషేణుడు కోపించి; ఎంతయున్, రయంబునన్= ఎంతో వేగంగా; తొమ్మిది దొడ్డ వాడి తూపులు= తొమ్మిది పెద్ద వాడిబాణాలు; మెయిన్+చొన్పి= దేహంపై వేసి; విల్+తునిమి= విల్లును నరికి; పొంగినన్= గర్వించగా; పార్థుని, తమ్ముడు= నకులుడు; ఒండు+ఒక, దీప్త, చాపము= మరొక కాంతిమంతమైన ధనుస్సు; అగ్గలిక+తలిర్పన్+ఎత్తి= అతిశయమొప్పగా గ్రహించి; వెసన్= శీఘ్రంగా; కార్ముకదండము+త్రుంచి= (సుషేణుడి) ధనుస్సును విరిచి; దోః+బలవిభవంబు+ఉదాత్తముగన్= గొప్ప భుజబలదర్పంతో; సూతున్+ఆతనిన్= రథసారథిని, సుషేణుడిని; నొంచెన్= బాధించాడు.

తాత్పర్యం: సుషేణుడు కోపంతో నకులుడిపై తొమ్మిది బాణాలు వేసి విల్లును విరువగా, అతడు మరొకవిల్లును ధరించి సుషేణుడి ధనువును తునిమి, బాహుబలప్రకాశంతో అతడిని, అతడి రథసారథిని నొప్పించాడు.

ఆ. అన్యచాపలసిత హస్తుఁడై కడఁగి సు। షేణుఁ డతని షష్టి బాణగాఢ
నిహత దేహుఁ జేసె సహదేవుఁ డడరిన। మేటి తూపు లేడు మేనఁ గ్రుచ్చె. 172

ప్రతిపదార్థం: సుషేణుఁడు; అన్య, చాప, లసిత, హస్తుఁడు+ఐ= మరొక చాపంచేత ప్రకాశించిన చేయి గలవాడై; కడఁగి= పూని; అతనిన్= నకులుడిని; షష్టి బాణ గాఢ నిహత దేహున్+చేసెన్= అరవై బాణాలతో తీవ్రంగా గాయపడిన శరీరం కలవాడిగాచేసి; సహదేవుడు; అడరినన్= పైబడగా; మేటి తూపులు+ఏడు= ఏడు మేటిబాణాలు; మేనన్+క్రుచ్చెన్= శరీరంపై నాటాడు.

తాత్పర్యం: సుషేణుడు మరొకవిల్లును ధరించి నకులుడిపై అరవైబాణాలు గుప్పించి నొప్పించాడు. సహదేవుడు అడ్డురాగా అతడిపై ఏడుబాణాలు వేశాడు.

క. అయ్యిరువుర యబ్బాలుని। కయ్య మమర దైత్యరణము కరణి మహోగ్రం
బయ్యెఁ; వృషసేనుఁ డత్తఱి। నియ్యని సాత్యకి నెదిర్చె నిషుచయ మడరన్. 173

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ఇరువుర= ఆ నకుల సహదేవుల; ఆ+బాలుని= ఆ సుషేణుడి; కయ్యము= యుద్ధం; అమర, దైత్యరణము కరణిన్= దేవతలు రాక్షసుల సంగ్రామంవలె; మహా+ఉగ్రంబు+అయ్యెన్= మహాభయంకరంగా సాగింది; వృషసేనుఁడు; ఇషుచయము+అడరన్= బాణసమూహం క్రమ్మగా; ఆ తఱిన్= ఆ సమయంలో; ఈ+అని= ఈ యుద్ధంలో; సాత్యకిన్+ఎదిర్చెన్= సాత్యకిని ఎదిరించాడు.

తాత్పర్యం: నకుల సహదేవులకు సుషేణుడితో జరిగినయుద్ధం దేవదానవ సంగ్రామం వలె భయంకరంగా సాగింది. సుషేణుడి సోదరుడైన వృషసేనుడు ఈ యుద్ధంలో సాత్యకిని బాణాలతో ఎదుర్కొన్నాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

విశేషం: అలం: ఉపమ.

సీ. సాత్యకి వృషసేను సప్త సప్తతి మార్గ । ణంబులఁ బొదివి బాణత్రయంబు
సూతుమైఁ బఱపిన నాతఁ డాతని పెనుఁ । గడఁత వాలికయమ్ము గాఁడ నేయఁ
గోపించి మూఁడు బల్తూపుల సారథి । నొక భల్లమున విల్లు నుజ్జ్వలాస్త్ర
సప్తక నిహతి నశ్వంబుల నేకకాం । డ స్ఫూర్తిఁ గేతుదండంబుఁ దునిమి

ఆ. శినివరుండు వక్షమున మూఁడు శరములు । నాట సొగసి కర్ణ నందనుండు
దెలిసి కనలి వాలుఁబలకయుఁ గొని తేరు । డిగ్గి కవియ నవియు నుగ్గు సేసె. 174

ప్రతిపదార్థం: సాత్యకి= సాత్యకి; వృషషేనున్= వృషసేనుడిని; సప్త సప్తతి మార్గణంబులన్+పొదివి= డెబ్బయిఏడు బాణాలతో తాకి; సూతుమైన్= సారథిదేహంపై; బాణత్రయంబు= మూడుబాణాలు; పఱపినన్= వేయగా; ఆతఁడు= వృషసేనుడు; ఆతని పెను+కడఁతన్= సాత్యకి విశాలమైన కణతపై; వాలిక+అమ్మున్= వాడిబాణాన్ని; కాడన్+ఏయన్= నాటేటట్లు వేయగా; శినివరుండు= సాత్యకి; కోపించి; మూఁడు బల్+తూపులన్ సారథిన్= మూడు బాణాలతో సారథిని; ఒక భల్లమునన్ విల్లున్= ఒక బల్లెంతో విల్లును; ఉజ్జ్వల+అస్త్రసప్తక నిహతిన్= ప్రకాశించే ఏడుఅస్త్రాలతో; అశ్వంబులన్= గుర్రాలను; ఏకకాండ స్ఫూర్తిన్= ఒకే బాణప్రయోగంతో; కేతుదండంబున్= ధ్వజపు కర్రను; తునిమి= ఖండించి; వక్షమునన్= వృషసేనుడి వక్షఃస్థలమునందు; మూడుశరములు నాటన్= మూడుబాణాలు వేయగా; సొగసి= మూర్ఛిల్లి; కర్ణనందనుండు= వృషసేనుడు; తెలిసి= తెప్పరిల్లి; కనలి= కోపించి; వాలున్+పలకయున్+కొని= కత్తి, డాలువాఱు(కేడెము) తీసికొని; తేరు డిగ్గి= రథం దిగి; కవియన్= ఎదుర్కొనగా; అవియున్ నుగ్గు చేసెన్= వాటినికూడా ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: సాత్యకి వృషసేనుడిపై డెబ్బయిఏడు బాణాలు, సూతుడిపై మూడుబాణాలు వేయగా, అతడు సాత్యకి నొసటిపై వాడిబాణం వేసి నొప్పించాడు. దానికి కోపించిన సాత్యకి మూడుబాణాలతో అతడి సారథిని, బల్లెంతో విల్లును, ప్రకాశించే ఏడు అస్త్రాలతో అశ్వాలను, ఒకే బాణంతో ధ్వజాన్ని ఖండించి, వృషసేనుడి వక్షంపై మూడుబాణాలు నాటగా, అతడు మూర్ఛిల్లి కొంతసేపటికి తేరుకొని కత్తి, డాలు గైకొని రథం దిగి ఎదుర్కొనగా అతడు వాటిని కూడా ఖండించాడు.

వ. ఇ వ్విధంబున విరథుండును నిరాయుధుండును నగు నక్కుమారుం గనుంగొని దుశ్శాసనుండు రయంబున నెయిది చెయిచాచి నిజరథంబు మీఁదికిం దిగిచికొని తొలంగం గొనిపోయిన, నతండు వేఱొక్క యరదం బెక్కి యెప్పటియట్ల కర్ణుతేరి వెనుక వర్తించె; నయ్యంగపతి తొమ్మిది యమ్ము లడరించి శైనేయు సూతాశ్వ చాపంబులు రూపడంచి యతని ఫాలమ్మున మూఁడు వాలిక యమ్ములు నాటించె; నా సత్యక నందనుం డన్యస్యందనారూఢుం డయి కవిసి కర్ణునకుఁ దోడుపడు బలంబులం గలంచి యతని తనువున నేడు నారసంబులు నిగిడించెఁ; గూడికొని శతానీకుం డన్నియ శరంబు లేసె నప్పు డురువడించి తక్కటి ద్రౌపదేయులు డెబ్బది మూఁడును ధృష్టద్యుమ్నుండును శిఖండియుం బదిపదియు భీమసేనుం డఱువది నాల్గును సహదేవుం డేడును నకులుండు ముప్పదియును యుయుధానుం డేడును బాండవాగ్రజుండు నూఱును బాణంబు లా సూతపుత్రుపయిం గుప్పించి నొప్పించిన. 175

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; విరథుండును= రథహీనుడూ; నిరాయుధుండునున్+అగు= ఆయుధాలు లేనివాడూ అయిన; ఆ+కుమారున్= వృషసేనుడిని; దుశ్శాసనుడు; కనుంగొని= చూచి; రయంబునన్+ఎయిది= వేగంగా వెంబడించి; చెయి చాచి= చెయ్యిసాచి; నిజరథంబు మీఁదికిన్+తిగిచికొని= తన రథంపైకి లాగికొని; తొలంగన్+కొనిపోయినన్= అక్కడినుండి తొలగించి తీసికొనిపోవగా; అతండు= వృషసేనుడు; వేఱు+ఒక్కఅరదంబు+ఎక్కి= మరొక రథం ఎక్కి; ఎప్పటి+అట్లు= మునుపటివలె; కర్ణుతేరి వెనుకన్, వర్తించన్= కర్ణుడి రథం వెనుకకు చేరాడు; ఆ+అంగపతి= ఆ కర్ణుడు; తొమ్మిది+అమ్ములు+అడరించి= తొమ్మిదిబాణాలు వేసి; శైనేయు, సూత+అశ్వ+చాపంబులు= సాత్యకి సారథిని గుర్రాలను, విల్లును; రూపు+అడంచి= నశింపజేసి; అతని ఫాలమ్మునన్= అతని నొసటిపై; మూఁడు వాలిక+అమ్ములు నాటించెన్= మూడు వాడిబాణాలు వేశాడు; ఆ సత్యకనందనుండు= సత్యకుని కొడుకైన ఆ సాత్యకి; అన్యస్యందన+ఆరూఢుండయి= వేరొక రథం అధిరోహించినవాడై; కవిసి= ఆక్రమించి; కర్ణునకున్+తోడుపడు, బలంబులన్= కర్ణుడికి సహాయంగా ఉన్న సైన్యాలను; కలంచి= చెదరగొట్టి; అతని తనువునన్= అతని శరీరంపై; ఏడు నారసంబులు= ఏడుబాణాలు; నిగిడించెన్= గురిపెట్టి వేశాడు; శతానీకుండు= (నకులుడి కుమారుడైన) శతానీకుడు; కూడికొని= చేరి; అన్నియ శరంబులు+ఏసెన్= అన్నే బాణాలు (ఏడు) వేశాడు; అప్పుడు+ఉరువడించి= అప్పుడు విజృంభించి; తక్కటి ద్రౌపదేయులు= మిగిలిన ఉపపాండవులు; డెబ్బదిమూఁడును= డెబ్బదిమూడు బాణాలు; ధృష్టద్యుమ్నుండును శిఖండియున్+పది పదియున్= ధృష్టద్యుమ్నుడు శిఖండి చెరి పదిబాణాలు; భీమసేనుండు+అఱువది నాల్గును= భీముడు అరవైనాలుగు బాణాలు; సహదేవుండు+ఏడును= సహదేవుడు ఏడుబాణాలు; నకులుండు ముప్పదియును= నకులుడు ముప్పయి బాణాలు; యుయుధానుండు+ఏడును= యుయుధానుడు ఏడు; పాండవ+అగ్రజుండు= ధర్మరాజు; నూఱును బాణంబులు= నూరుబాణాలు; ఆ సూతపుత్రుపయిన్= కర్ణుడిపై; గుప్పించి, నొప్పించినన్= వేసి నొప్పించగా.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా రథవిహీనుడు, ఆయుధాలు లేనివాడు అయిన వృషసేనుణ్ణి, దుశ్శాసనుడు చూచి, వేగంగా వచ్చి, చెయ్యిచాచి తన రథంమీదికి ఎక్కించుకొని, రణరంగంనుండి తప్పించి తీసుకొని వెళ్ళాడు. తరువాత వృషసేనుడు వేరొక రథం ఎక్కి ఎప్పటిలాగే తండ్రి (కర్ణుడి) రథం వెనుకకు చేరాడు. కర్ణుడు తొమ్మిదిబాణాలు వేసి సాత్యకి సారథిని, గుర్రాలను, విల్లును త్రుంచాడు. మూడు వాడిబాణాలను అతడి నుదుట నాటాడు. అప్పుడా సాత్యకి ఇంకొక రథం ఎక్కి విజృంభించి, కర్ణుడికి సహాయంగా ఉన్న సైన్యాలను చెల్లాచెదురు చేసి, అతడి శరీరం మీద ఏడుబాణాలు వేశాడు. నకులుడి కొడుకు శతానీకుడు కూడ అక్కడికి చేరుకొని, తాను కూడ ఏడుబాణాలు వేశాడు. అప్పుడు తక్కిన ఉపపాండవులు డెబ్బదిమూడు బాణాలు, ధృష్టద్యుమ్న శిఖండులు చెరి పదిబాణాలు, భీమసేనుడు అరువదినాలుగు బాణాలు, సహదేవుడు ఏడుబాణాలు, నకులుడు ముప్పదిబాణాలు, యుయుధానుడు ఏడుబాణాలు, ధర్మరాజు నూరుబాణాలు కర్ణుడిమీద గుప్పించి, నొప్పించగా----

క. ముదమున నతఁ డందఱఁ బది । పది తూపుల నే పడంచి బహువిధగతులన్
దదనీకంబునఁ దే రొ । ప్పిదముగ వడి సంచరింపఁ బెద్దయు మెఱసెన్. 176

ప్రతిపదార్థం: అతఁడు= కర్ణుడు; ముదమునన్= ఉత్సాహంగా; అందరన్= ఆ శత్రువీరులనందరినీ; పది పది తూపులన్= పది పది బాణాలతో; ఏపు+అడంచి= గర్వం అణచి; తద్+అనీకంబునన్= ఆ సైన్యంలో; తేరు= రథం; బహువిధగతులన్= పెక్కు నడకలతో; ఒప్పిదముగన్, వడి, సంచరింపన్= ఒప్పుగా వేగంగా తిరుగగా; పెద్దయున్ మెఱసెన్= ఎంతో ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పది పది బాణాలతో శత్రువీరుల గర్వాన్ని అణచి, తన రథం వివిధ గతులతో సంచరింపగా యుద్ధరంగంలో ప్రకాశించాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

శా. శైనేయుండును భీమసేనుఁడును ధృష్టద్యుమ్నుఁడున్ ద్రౌపదీ
సూనుల్ ము న్నడరంగఁ గిట్టి విశిఖ స్తోమంబు లొక్కుమ్మడిన్
మేనం గ్రువ్వ శిఖండియున్ భుజబలోన్మేషంబు సూపన్ వెసం
దా నయ్యోధుల సూతసూతి విరథత్వస్తబ్ధులం జేసినన్. 177

ప్రతిపదార్థం: శైనేయుండును= సాత్యకియూ; భీమసేనుఁడును= భీముడూ; ధృష్టద్యుమ్నుఁడున్= ధృష్టద్యుమ్నుడు; ద్రౌపదీసుతుల్= ఉపపాండవులు; మున్ను+అడరంగన్+కిట్టి= ముందుండగా గర్వంతో సమీపించి; విశిఖస్తోమంబులు= బాణపరంపర; ఒక్కుమ్మడిన్= ఒక్కసారిగా; మేనన్+క్రువ్వన్= శరీరంపై గుప్పించగా; శిఖండియున్= శిఖండి కూడా; భుజబల+ఉన్మేషంబు+చూపన్= భుజబలగర్వం చూపగా; సూతసూతి= కర్ణుడు; వెసన్= వెంటనే; తాన్+అ+యోధులన్= తాను ఆ వీరులను; విరథత్వ స్తబ్ధులన్+చేసినన్= రథహీనతచే నిశ్చేష్టులను చేయగా.

తాత్పర్యం: సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్నుడు భీముడు ఉపపాండవులు కవిసి కర్ణుడిపై బాణపరంపర కురిపించారు. శిఖండి కూడా తన భుజబలాన్ని ప్రదర్శించాడు. దానికి ప్రతిగా కర్ణుడు వారందరినీ విరథులను చేసి నిశ్చేష్టులను కావించాడు. అట్లా చేయగా.

వ. వియచ్చరులు వెఱఁగందిరి; వెండియు నవ్వీరుండు వారలనందఱ నస్త్రధారలం బొదువుచు నేడ్తెఱం బెఱవారిని బాణాంధకారంబునఁ గప్పినం ద్రిప్పికొనియును దొలంగియు దెరలియు మరలియు నా రథికసంఘంబు దైన్యంబు నొందె; నంత ధర్మనందనుని బాధింపఁ దలంపెత్తిన. 178

ప్రతిపదార్థం: వియత్+చరులు= ఆకాశమునందు చరించేవారు(దేవతలు); వెఱఁగు+అందిరి= ఆశ్చర్యపోయారు; ఆ+వీరుండు= కర్ణుడు; వెండియును= ఇంకా; వారలన్+అందఱన్= శత్రువీరులందరినీ; అస్త్రధారలన్+పొదువుచున్= అస్త్రపరంపరలతో కప్పుచు; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమంతో; పెఱవారిని= మిగతావీరులను; బాణ+అంధకారంబునన్+కప్పినన్= బాణాలనే చీకట్లతో దట్టంగా కప్పగా; ఆ రథిక సంఘంబు= ఆ రథవీరుల సమూహం; త్రిప్పికొనియును తొలంగియున్= తిరుగుడువడి, తొలగివెళ్ళి; తెరలియున్= కలతపొంది; మరలియున్= వెనుకకుమరలి; దైన్యంబున్+ఒందెన్= దీనస్థితిని పొందారు; అంతన్= అప్పుడు; ధర్మనందనుని= ధర్మరాజును; బాధింపన్+తలంపు+ఎత్తిన= బాధపెట్టాలన్న ఆలోచన తలెత్తగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి పరాక్రమానికి దేవతలు ఆశ్చర్యపడ్డారు. ఇంకా కర్ణుడు వారందరిని అస్త్రపరంపరలతో కప్పుతూ, తక్కినవారిని బాణాలనే చీకటిలో ముంచగా, కొందరు తిరుగుడువడ్డారు. కొందరు తొలగివెళ్ళారు. కొందరు కలతపొందారు. కొందరు వెనుకకు మరలారు. మొత్తంమీద ఆ రథికవీరులంతా దైన్యం పొందారు. అప్పుడు ధర్మరాజును నొప్పించాలనే ఆలోచన కర్ణుడిలో తలయెత్తగా -

క. ఆ రాధేయుం డాతని । పై రయమునఁ గవియు ఘోరభంగిఁ గని మహో
దారంబుగఁ జేది బలము । బోరన నెడసొచ్చెఁ దూర్యములు మొరయంగన్. 179

ప్రతిపదార్థం: ఆ రాధేయుండు= కర్ణుడు; అతనిపైన్= ధర్మరాజుపై; రయమునన్+కవియు= వేగంగా తాకునట్టి; ఘోరభంగిన్+కని= భయంకరస్థితిని చూచి; చేది బలము= చేదిసైన్యం; మహా+ఉదారంబుగన్= చాలగొప్పగా; తూర్యములు, మొరయంగన్= వాద్యధ్వనులు మ్రోగగా; బోరనన్= శీఘ్రంగా; ఎడసొచ్చెన్= ప్రవేశించింది.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ధర్మరాజును తాకునట్టి భయంకరస్థితిని చూచి, చేదిసైన్యం ఆతడికి సహాయంగా శీఘ్రంగా అరుదెంచింది.

ఉ. సూతతనూజుఁ డబ్బలము సొచ్చి శతత్రయ యోధవీరులం
జేతుల తీఁట వో నుఱుము సేసి విశృంఖల దర్ప దుర్దముం
డై తఱుమంగఁ గల్పిత రథాక్రమ మొప్పఁగ వచ్చి ధర్మజుం
బ్రీతునిఁ జేయుచుం గడిమిఁ బేర్చిరి సాత్యకియున్ శిఖండియున్. 180

ప్రతిపదార్థం: సూత తనూజుఁడు= కర్ణుడు; అ+బలముచొచ్చి= ఆ సైన్యమునందు ప్రవేశించి; శతత్రయ యోధవీరులన్= మూడువందలమంది వీరులను; చేతుల తీఁటపోన్= చేతుల దురద తీరగా (తృప్తి తీరగా); నుఱుము చేసి= చంపి; విశృంఖల, దర్ప, దుర్దముండు+ఐ= అదుపులేని భుజబలంతో విజృంభించినవాడై; తఱుమంగన్= వెంటబడగా; సాత్యకియున్, శిఖండియున్= సాత్యకీ శిఖండీ; కల్పిత రథాక్రమము+ఒప్పఁగన్= కల్పించుకొన్న రథాలతో చుట్టుముట్టి; వచ్చి= చేరి; ధర్మజున్+ప్రీతుని, చేయుచున్= ధర్మరాజుకు ఆనందం కలిగిస్తూ; కడిమిన్+పేర్చిరి= పరాక్రమంతో విజృంభించారు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు శత్రుసైన్యంలోకి చొచ్చుకొని వెళ్ళి, తన చేతుల దురద తీరేటట్లుగ మూడువందలమంది యోధవీరులను చంపి, అదుపులేని భుజగర్వంతో విజృంభించి తక్కినవారిని తరుమగా, మళ్ళీ రథాలను ఏర్పరచుకొని సాత్యకీ, శిఖండీ ధర్మరాజుకు సంతోషం కలిగేటట్లుగా లెస్సగ విజృంభించారు.

క. వారికిఁ దోడ్పడి యక్కడి । వీరులు గొందఱు గడంగి వివిధోగ్ర శరా
సారము లంగాధీశ్వరు । పై రయమునఁ గురిసి రుగ్రభంగిఁ జెలఁగుచున్. 181

ప్రతిపదార్థం: వారికిన్= సాత్యకి శిఖండులకు; తోడ్పడి= సహాయపడి; అక్కడి వీరులు, కొందఱు= అక్కడ ఉన్న కొందరు వీరులు; కడంగి= పూనుకొని; ఉగ్రభంగిన్+చెలఁగుచున్= భయంకరంగా ధ్వనిచేస్తూ; అంగ+అధీశ్వరుపైన్= అంగరాజైన కర్ణుడిపై; వివిధ+ఉగ్ర శర+ఆసారములు= వాడియైన వివిధ బాణవర్షాలు; రయమునన్+కురిసిరి= శీఘ్రంగా కురిపించారు.

తాత్పర్యం: సాత్యకి, శిఖండులకు సహాయంగా మరికొందరు వీరులు పూనుకొని కర్ణుడిపై వివిధ బాణవర్షాలు కురిపించారు.

క. కురుపక్ష యోధులును స । త్వరులై యా రథికవరులఁ దాఁకి భుజావి
స్ఫురణము సూపిన నద్భుత । కర మయ్యెఁ దదవసరమునఁ గయ్యం బధిపా! 182

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా!; కురుపక్ష, యోధులును= కౌరవవీరులు; సత్వరులు+ఐ= వేగిరపాటుకలవారై; ఆ రథిక వీరులన్+తాఁకి= ఆ రథవీరులను ఎదుర్కొని; భుజా, విస్ఫురణము, చూపినన్= భుజ పరాక్రమం ప్రదర్శించగా; తద్+అవసరమునన్= ఆ సమయంలో; కయ్యంబు= యుద్ధం; అద్భుతకరము+అయ్యెన్= ఆశ్చర్యకరం అయ్యింది.

తాత్పర్యం: కౌరవవీరులు వెంటనే శత్రువులను తాకి తమ భుజబలాన్ని చూపగా యుద్ధం ఆశ్చర్యకరంగా కొనసాగింది.

వ. ఆ సంకుల సమరంబునందు. 183

తాత్పర్యం: తీవ్రమైన ఆ యుద్ధంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

శా. బాణజ్వాలలు బెట్టు పర్వ గగన ప్రక్షోభణ జ్యాలతా
క్వాణస్ఫూర్తి ఛటచ్ఛటారవముగాఁ గర్ణోగ్ర దావాగ్ని య
క్షీణోదగ్రత వైరి సైన్యవన భస్మీభావ నిర్వాహ పా
రీణంబై వెలుఁగొందె నిర్జరులు వర్ణింపంగ నే మబ్బఁగన్. 184

ప్రతిపదార్థం: బాణజ్వాలలు, బెట్టు, పర్వన్= బాణములు అనే మంటలు తీవ్రంగా వ్యాపించగా; గగన ప్రక్షోభణ= ఆకాశం మిక్కిలి కలతనొందేటట్లు చేసే; జ్యాలతా క్వాణస్ఫూర్తి= తీగవంటి వింటినారి ధ్వనుల స్ఫురణ; ఛట+ఛట+ఆరవముగాన్= ఛటఛట అనే శబ్దం కాగా; కర్ణ+ఉగ్రదావ+అగ్ని= కర్ణుడు అనే భయంకరమైన కార్చిచ్చు; అక్షీణ+ఉదగ్రతన్= మిక్కిలి విజృంభణంతో; వైరి సైన్య, వన= శత్రుసైన్యం అనే అడవిని; భస్మీభావ నిర్వాహపారీణంబు+ఐ= భస్మం చేయటంలో ఆరితేరినదై; నిర్జరులు వర్ణింపంగన్= దేవతలు కొనియాడగా; ఏము+ఉబ్బఁగన్= మేము హర్షించగా; వెలుఁగొందెన్= ప్రకాశించింది.

తాత్పర్యం: బాణాలనే మంటలు తీవ్రంగా వ్యాపించి ఆకాశాన్ని మిక్కిలి కలతపెట్టగా, వింటినారి ధ్వనులు ఛటఛట అనే శబ్దం చేయగా, కర్ణుడనే భయంకరమైన కార్చిచ్చు - అతి భయంకరంగా విజృంభించి శత్రుసైన్యం అనే అడవిని బూడిద చెయ్యటంలో ఆరితేరినదై, దేవతలు ప్రశంసించగా, మేము సంతోషించగా ప్రకాశించింది.

విశేషం: అలం: రూపకం.

వ. అమ్మహోగ్ర విజృంభణంబున. 185

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహా+ఉగ్ర విజృంభణంబున= ఎంతో భయంకరమైన ఆ పరాక్రమం ధాటికి.

తాత్పర్యం: ఆ మహా భయంకరమైన కర్ణుడి ధాటికి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. ఆటోప మడఁగి యచ్చటి । మేటి మగలు తిచ్చపడిరి మెయిగలి గర్ణుం
డేటలవికిఁ గవిసె ధను । ర్జ్యాటంకృతి సెలఁగఁ బాండవాగ్రజుమీఁదన్. 186

ప్రతిపదార్థం: అచ్చటి మేటిమగలు= అక్కడున్న గొప్పవీరులు; ఆటోపము+అడఁగి= అతిశయం తగ్గి; తిచ్చపడిరి= చేష్టలుడిగారు; మెయిగలి= శూరుడైన; కర్ణుండు= కర్ణుడు; ధనుః+జ్యాటంకృతి చెలఁగన్= వింటినారి ధ్వని వ్యాపించగా; పాండవ+అగ్రజుమీఁదన్= ధర్మరాజుమీద; ఏటు+అలవికిన్= బాణప్రయోగాతిశయానికి; కవిసెన్= పూనుకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి ధాటికి అక్కడున్న వీరులంతా వెరగు చెందారు. శూరుడైన అతడు ధనుష్టంకారం చేస్తూ ధర్మరాజుపై అధికంగా బాణాలు వేయసాగాడు.

వ. ఇత్తెఱంగునం గవిసిన నతనిమీఁద నమ్మేదినీనాయకుండు సాయకజాలంబులు పరఁగించిన నతం డుఱక
యతి రయంబున నవి వారించి. 187

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: ఈః+తెఱంగునన్+కవిసినన్= ఈ విధంగా బాణాలతో తాకగా; ఆ+మేదినీ నాయకుండు= ఆ ధర్మరాజు; అతనిమీఁదన్= కర్ణుడిమీద; సాయకజాలంబులు= బాణసమూహాలు; పరఁగించినన్= వేయగా; అతండు= కర్ణుడు; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; అతిరయంబునన్= మిగుల వేగంతో; అవి వారించి= ఆ బాణాలను అడ్డుకొని.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఈ విధంగా ధర్మరాజుపై బాణాలు వేయగా, అతడుకూడా కర్ణుడిపై బాణసమూహాలు గుప్పించాడు. కర్ణుడు వేగంగా వాటిని వారించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. నవ్వుచుఁ జాపంబు నడిమికిఁ ద్రుంచి మై । మఱువుఁ దొంబది శితమార్గణముల
భేదింప రత్న ప్రభాదీప్త మగునది । సౌదామనీ చారు జలద మంబు
జాప్తుని తనువున కడ్డమై యుండి వా । తాహతంబై పాయునట్లు వోలెఁ
బడుటయు, మణిమయాభరణ సుందరమైన । యతని గాత్రము సతారాంబరంబుఁ

తే. బోలి యప్పుడ యా సూతపుత్రుచేత । రక్తమయమయి పల్లవోద్రిక్త కల్ప
తరువు చందంబు నొందె; నతండు రాజ । ధర్మమూఁది చలింప కదల్చె నధిప! 188

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; నవ్వుచున్= నవ్వుతూ; చాపంబు= ధనుస్సు; నడిమికిన్+త్రుంచి= మధ్యకు విరిచి; తొంబది శితమార్గణములన్= తొంబయి వాడిబాణాలతో; మైమఱువున్= కవచాన్ని; భేదింపన్= ఖండించగా; రత్నప్రభాదీప్తము+అగు+అది= రత్నకాంతులతో ప్రకాశించే ఆ కవచం; సౌదామనీ చారు జలదము= విద్యుల్లతతో మెరిసే మేఘం; అంబుజ+ఆప్తుని= సూర్యుడి; తనువునకున్+అడ్డము+అయి+ఉండి= దేహానికి అడ్డంగా ఉండి; వాతాహతంబు+ఐ= గాలిచే కొట్టబడి; పాయున్+అట్లు పోలెన్= పడేటట్లుగా; పడుటయున్= పడిపోగా; మణిమయ+ఆభరణ సుందరము+అయిన= మణిమయ భూషణాలతో అందంగా ఉన్న; అతని గాత్రము= అతడి దేహం; సతార+అంబరంబున్ పోలి= నక్షత్రాలతో కూడిన ఆకాశం వలె ఒప్పి; అప్పుడు+అ= అప్పుడే; ఆ సూత పుత్రుచేతన్= కర్ణుడిచేత; రక్తమయము+అయి= రక్తంతో నిండినదయి; పల్లవ+ఉద్రిక్త, కల్పతరువు చందంబున్+ఒందెన్= చిగుళ్ళతో నిండిన కల్పవృక్షం వలె ఒప్పింది; అతండు= ధర్మరాజు; రాజధర్మము+ఊఁది= క్షత్రియధర్మాన్ని పాటించి; చలింపక= కదలక; అదల్చెన్= కోపంతో గద్దించాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కర్ణుడు ధర్మరాజు ధనువును ఖండించి, తొంభైబాణాలతో అతడి కవచాన్ని భేదించగా, రత్నకాంతిమయమైన ఆ కవచం విద్యుల్లతతో కూడిన మేఘం గాలికి సూర్యుడి దేహానికి అడ్డుతొలగినట్లు పడిపోయింది. మణిమయ ఆభరణాలతో కూడి ఉన్న అతడి శరీరం నక్షత్రాలతో కూడిన ఆకాశంవలె అందంగా ఒప్పింది. కర్ణుడు గాయపరచగా రక్తం కారుతున్న అతడి శరీరం చిగుళ్ళతో నిండిన కల్పవృక్షంవలె ఒప్పారింది. అయినా ధర్మరాజు చలించకుండా నిలిచి అతడిని ఎదిరించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. సూర్యపుత్రుడైన కర్ణుడు భేదించిన కవచం సూర్యుడికి అడ్డుగా నిలిచిన మేఘం తొలగినట్లు పడిపోయిందనటంలో స్వారస్యం ఉంది.

వ. ఇ ట్లదల్చుచు. 189

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ఎదిరిస్తూ.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. చదల మెఱుంగులు పర్వం । గొదమ పిడుగునట్ల నిగుడఁ గుంతీసుతుఁ డు
బ్బుదలిర్ప శక్తి వైచిన । నది కర్ణుఁడు సప్త భల్లహతి నెడఁ దునిమెన్. 190

ప్రతిపదార్థం: కుంతీసుతుఁడు= ధర్మరాజు; ఉబ్బు తలిర్పన్= గర్వమొప్పగా; చదలన్= గగనభాగంలో; మెఱుంగులు పర్వన్= కాంతులు చిమ్మగా; కొదమపిడుగు+అట్ల= పిల్ల పిడుగువలె; నిగుడన్= వ్యాపించగా; శక్తి వైచినన్= శక్తి అనే ఆయుధం వేయగా; కర్ణుడు; సప్తభల్లహతిన్= ఏడుబల్లెముల దెబ్బతో; అది= దానిని; ఎడన్= నడుమనే; తునిమెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు అతిశయంతో పిడుగువంటి శక్తిని విసరగా, కర్ణుడు దానిని ఏడు బల్లెములతో మధ్యలోనే ఖండించాడు.

విశేషం: శక్తి అంటే బల్లెం, ఈటె. ఇది ఇనుముతో చేయబడింది. దీనికి బంగారుపూతవేసి గజ్జెలతో అలంకరించేవారు.

సీ. పాండవాగ్రజుఁడు దర్పంబును వేగంబు । నొప్ప నవ్వీరుని యురమునందుఁ
గరముల ఫాలభాగంబున నాల్గు తో । మరములు సొనిపి నెత్తురులు వఱపి
యార్చినఁ, బేర్చిన యగ్గలికంబున । నా సూతనందనుఁ డతని సూతుఁ
జంపి కేతువుఁ ద్రుంచి శాతశరంబుల । నంగంబు నొప్పించె; నపుడు సాత్య

తే. కియు శిఖండియు నెడసొచ్చి రయము బలువు । మెఱయ రాధాతనూజుని మేన నమ్ము
లొక్క మొగి నింప, నయ్యోధుఁ డుఱక వారి । విరథులుగఁ జేసి విండులు విఱుగనేసె. 191

ప్రతిపదార్థం: పాండవ+అగ్రజుఁడు= ధర్మరాజు; దర్పంబును వేగంబును+ఒప్పన్= గర్వము, వేగమూ ఒప్పగా; ఆ+వీరుని= కర్ణుడి; ఉరమునందున్= వక్షమునందు; కరములన్= చేతులందు; ఫాలభాగంబునన్= నొసటిపై; నాల్గు తోమరములు= నాల్గు చిల్లకోలలు; సొనిపి= నాటి; నెత్తురులు వఱపి= రక్తం కారజేసి; ఆర్చినన్= అరువగా; ఆ సూతనందనుఁడు= ఆ కర్ణుడు; పేర్చిన అగ్గలికంబునన్= హెచ్చిన శౌర్యంతో; అతని సూతున్+చంపి= ధర్మరాజు సారథిని చంపి; కేతువున్+త్రుంచి= ధ్వజమును ఖండించి; శాత శరంబులన్= వాడిఅయిన బాణాలతో; అంగంబు నొప్పించెన్= దేహాన్ని గాయపరిచాడు; అప్పుడు; సాత్యకియున్, శిఖండియున్= సాత్యకీ, శిఖండీ; ఎడచొచ్చి= నడుమ ప్రవేశించి; రయము బలువు మెరయన్= వేగం, బలం ఒప్పగా; రాధా తనూజుని మేనన్= కర్ణుడి శరీరమునందు; అమ్ములు+ఒక్కమొగిన్ నింపన్= బాణాలు ఒక్కుమ్మడి కురిపించగా; ఆ+యోధుఁడు= కర్ణుడు; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; వారిన్ విరథులుగన్+చేసి= వారిని రథహీనులుగా చేసి; విండులు విఱుగన్+ఏసెన్= ధనువులు విరిగేటట్లుగా బాణాలు వేశాడు.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు గర్వం, వేగం ఒప్పగా కర్ణుడి వక్షంమీద, చేతులమీద, నొసటిమీద నాలుగు తోమరాలు దిగబడేటట్లు వేసి, నెత్తురు కారేటట్లుగా చేసి సింహనాదం చేశాడు. అప్పుడు కర్ణుడు హెచ్చిన శౌర్యంతో ధర్మరాజు సారథిని, ధ్వజాన్ని ఖండించి, వాడిబాణాలతో అతడి దేహాన్ని గాయపరిచాడు. ఆ సమయంలో సాత్యకి, శిఖండి మధ్యలో ప్రవేశించి వేగం, బలం ఒప్పగా కర్ణుడి శరీరంమీద ఒక్కుమ్మడిగా బాణాలు నింపారు. అయినా కర్ణుడు లెక్కపెట్టక వారిని విరథులుగా చేసి, వారి విండ్లు విరుగకొట్టాడు.

విశేషం: తోమరం కొయ్యపిడితో కూడి వంపు కలిగిన బాణం. దీనికి విషం పూస్తారు. అందువలన దీనిని విషతోమరమని అంటారు.

క. తనువులఁ బటు బాణంబులు । నినిచి వెగడు పఱిచి కడచి నిరతిశయ రయం
బునఁ గదిసి ధర్మనందను । ననేక సాయక పరిక్షతాంగుం జేసెన్. 192

ప్రతిపదార్థం: తనువులన్= వారి శరీరాలపై; పటు బాణంబులు నినిచి= వాడి బాణాలు నింపి; వెగడు పఱిచి= తల్లడిల్లజేసి; కడచి= దాటి; నిరతిశయ రయంబునన్+కదిసి= ఎంతో వేగంతో సమీపించి; ధర్మనందనున్= ధర్మరాజును; అనేక సాయక= పెక్కుబాణాలతో; పరిక్షత+అంగున్+చేసెన్= గాయపడిన దేహం కలవాడిగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు వారి దేహాలపై బాణాలు వేసి కలతపరచి, వేగంగా ధర్మరాజును చేరి పెక్కు బాణాలతో అతడి శరీరాన్ని గాయపరిచాడు.

వ. ఇ వ్విధంబున రాధేయుండు నొప్పించినం దదీయ సంరంభంబు సైరింపంజాలక యమ్మహీపతి హతసారథికం బగు నిజరథంబు దొలంగం దోలుకొని పోయినం దోడన తవిలి పొదివి నిలువరించి హాసభాసితుం డగుచు నయ్యంగపతి యతనితో ని ట్లనియె: 193

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; రాధేయుండు= కర్ణుడు; నొప్పించినన్= గాయపరచగా; తదీయ సంరంభంబు= అతని ఆటోపం; సైరింపన్+చాలక= సహించలేక; ఆ+మహీపతి= ధర్మరాజు; హతసారథికంబు+అగు= సారథిహతుడైనట్టి; నిజరథంబు= తనరథం; తొలంగన్+తోలుకొని పోయినన్= తప్పించి (తానే) తోలుకొనిపోగా; తోడన తవిలి= వెంబడించి; నిలువరించి= అడ్డగించి; ఆ+అంగపతి= కర్ణుడు; హాసభాసితుండు+అగుచున్= నవ్వుతున్నవాడై; అతనితోన్+ఇట్లు+అనియెన్= ధర్మరాజుతో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కర్ణుడు ధర్మజుడిని నొప్పించగా, అతడి విజృంభణాన్ని తట్టుకోలేక ధర్మజుడు, సారథిలేని తన రథాన్ని తానే తోలుకొని తొలగివెళ్ళాడు. అయినా కర్ణుడు అతడిని వెంబడించి అడ్డగించి పరిహాసం చేస్తూ ఇట్లా అన్నాడు:

కర్ణుండు ధర్మరాజు నొప్పించి యవమానించుట (సం. 8-44-72 (కుంభ) 8-33-36 (భం))

సీ. 'క్షత్రియ కులమున జన్మించి యిది ధర్మ । మిది యధర్మం బని యెల్ల నెఱిఁగి
నట్టి నీ కిట్టి మహాహవమునఁ బ్రాణ । ములు దాఁచికొన శాత్రవులకుఁ దొలఁగి
పోవుట దగునె? నీ బుద్ధి గానఁగనయ్యెఁ । నృపనీతి యెఱుఁగవు; నీవు బ్రాహ్మ
ణాచార వేదివి; యాగాధ్యయనముల । వర్తింపు, కయ్యంబు వలవ; దుడుగు

తే. మింక ననుబోఁటిఁ దొడరిన నింతకంటె । నెడరు వాటిల్లు వేగపొ మ్మింటికడకు
హరియుఁ బార్థుడు నున్నెడకైన నరుగు; । మేను దెగ నీదు ప్రాణాన కింత నిజము.' 194

ప్రతిపదార్థం: క్షత్రియకులమునన్ జన్మించి= క్షత్రియవంశంలో జన్మించి; ఇది ధర్మము+ఇది అధర్మంబు+అని= ధర్మాధర్మాలను; ఎల్లన్+ఎఱిఁగినట్టి నీకున్= అన్నీ తెలిసిన నీకు; ఇట్టి మహా+ఆహవమునన్= ఇటువంటి మహారణంలో; ప్రాణములు, దాచికొనన్= ప్రాణాలు దాచుకొనటానికి; శాత్రవులన్+తొలఁగిపోవుట తగునె?= శత్రువుల నుండి పారిపోవటం తగునా?; నీ బుద్ధి కానఁగన్+అయ్యెన్= నీ బుద్ధి బయటపడింది; నృపనీతి ఎఱుఁగవు= రాజధర్మం నీకు తెలియదు; నీవు; బ్రాహ్మణ+

ఆచారవేదివి= బ్రాహ్మణధర్మాలు తెలిసినవాడివి; యాగ+అధ్యయనములన్ వర్తింపు(ము)= యజ్ఞాలు వేదాధ్యయనాలతో గడపుము; కయ్యంబు వలవదు= యుద్ధం తగదు; ఉడుగుము+ఇంకన్= ఇక దాన్ని విడిచిపెట్టుము; నను‌బోఁటిన్+తొడరినన్= నావంటివాడితో తలపడితే; ఇంతకంటెన్+ఎడరు+పాటిల్లున్= ఇంతకంటే ఆపద కలుగుతుంది; ఇంటికడకున్ వేగ పొమ్ము= వెంటనే ఇంటికి వెళ్ళుము; హరియున్+పార్థుఁడున్= కృష్ణార్జునులు; ఉన్న+ఎడకైనన్+అరుగు(ము)= ఉన్న వైపుకైనా వెళ్ళుము; నీదు ప్రాణానకున్= నీ ప్రాణానికి; ఏను= నేను; తెగన్= ముప్పుతెచ్చే సాహసం చేయను; ఇంత నిజము= ఇది నిజం.

తాత్పర్యం: క్షత్రియకులంలో జన్మించావు. ఇది ధర్మము, ఇది అధర్మము అని అన్నీ తెలిసినవాడివి. ఇంతటి మహాయుద్ధంలో ప్రాణాలు కాపాడుకోవటానికి శత్రువులనుండి పారిపోవటం నీకు తగునా? నీ బుద్ధి బయటపడింది. నీకు రాజధర్మం తెలియదు. నీవు బ్రాహ్మణాచారాలు తెలిసినవాడివి. యాగాలతో, వేదాధ్యయనాలతో కాలం గడుపు. నీకు యుద్ధం తగదు. మానుకో. ఇక నాలాంటివారితో యుద్ధానికి పూనుకొంటే ఇంతకంటె ఆపద కలుగుతుంది. వెంటనే ఇంటికి పొమ్ము, లేదా కృష్ణార్జునులున్న చోటికైనా వెళ్ళు. నీ ప్రాణాలు తీయటానికి నేను తెగించను. ఇది నిజం.

వ. **అని పలికి గొంతి వచనంబులు మనంబున నునికిం జేసి వధియింప నొల్లనివాఁడై యప్పాండవాగ్రజు విడిచి యా పురుషసత్తముండు తదీయ సేనాసముదయంబు నానాస్త్ర నిహతంబు సేసె; లజ్జాకుల మానసుం డగు నమ్మానవపతియును దత్ప్రదేశంబున నిలువక తొలంగిపోయెం; బోవుటయు.** **195**

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి= అని వచించి; గొంతి వచనంబులు= కుంతికి ఇచ్చిన మాటలు; మనంబునన్+ఉనికిన్+చేసి= మనసులో మెదలటం వలన; వధియింపన్+ఒల్లనివాఁడు+అయి= అతడిని చంపటం ఇష్టం లేనివాడై; ఆ+పాండవ+అగ్రజున్ విడిచి= ఆ ధర్మరాజును వదలి; ఆ పురుషసత్తముండు= ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు - కర్ణుడు; తదీయ సేనాసముదయంబు= అతని సైన్యసమూహాన్ని; నానా+అస్త్రనిహతంబు చేసెన్= వివిధ అస్త్రాలతో బాధించాడు; లజ్జా+ఆకుల మానసుండు+అగు= సిగ్గుతో నిండినవాడైన; ఆ+మానవపతియును= ధర్మరాజుకూడ; తద్+ప్రదేశంబున నిలువక= అక్కడ ఉండక; తొలంగిపోయెన్= మరలివెళ్ళాడు; పోవుటయున్= పోవగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఈ విధంగా పరిహసించి, కుంతికి ఇచ్చిన మాట గుర్తుకు వచ్చి, ధర్మరాజును వధించకుండా విడిచి, అతడి సైన్యంపై వివిధాస్త్రాలు ప్రయోగించాడు. ధర్మరాజు సిగ్గుతో అక్కడ నిలువలేక వెనుదిరిగి వెళ్ళాడు. అప్పుడు.

క. **విను మతని యోధజనములు । మొనయుఁ దిరిగె; నట్లు సమరమున విముఖంబై**
చను నబ్బలముం గని వెను । కొనియెం గర్ణుండు నీదు కొడుకులుఁ దానున్. **196**

ప్రతిపదార్థం: అతని యోధజనములు= ధర్మరాజు పక్షంలోని సైనికజనం; మొనయున్= సైన్యం; అట్లు= ఆ విధంగా; సమరమునన్ విముఖంబు+అయి= యుద్ధవిముఖమై; తిరిగెన్= వెనక్కు తిరిగాయి; చను+ఆ+బలమున్+కని= మరలుతున్న ఆ సైన్యాన్ని చూచి; కర్ణుండు= కర్ణుడు; నీదు, కొడుకులున్+తానున్= నీ కుమారులతో కలిసి తానూ; వెనుకొనియెన్= వెంబడించాడు; విను= వినుము.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! వినుము. ధర్మరాజు సైన్యం యుద్ధం విడిచి వెనుకకు తిరిగివెళ్ళగా కర్ణుడు నీ కుమారులతో కలిసి దాన్ని వెంబడించాడు.

క. **పటు సింహనాద తూర్యో । త్కట రవగుణ నిస్వనములు గలసి యఖిల ది**
క్తట దారణ కేలి సము । ద్భటము లగుచుఁ గురుబలమునఁ బరఁగె నరేంద్రా! **197**

ప్రతిపదార్థం: నరేంద్రా!= రాజా!; కురుబలమునన్= కౌరవసైన్యంలో; పటు, సింహనాదతూర్య= సింహనాదంవంటి వాద్యాల; ఉత్కటరవ= పెద్దధ్వనులు; గుణ నిస్వనములు= వింటినారిధ్వనులు; కలసి= కలిసి; అఖిల దిక్+తట, దారణకేలి సముద్భటములు+అగుచున్= దిక్కులన్నీ బద్దలు చేసేటంత భయంకరములై; పరఁగెన్= వ్యాపించాయి.

తాత్పర్యం: ఓ ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కౌరవసైన్యంలో యుద్ధ వాద్యాల ధ్వనులు, ధనుష్టంకారాలు కలిసి దిక్కులను బద్దలు చేస్తూ మారుమ్రోగాయి.

ఉ. **ఇమ్మెయి సూతనందనుని యేడ్తెఱ కోడిన యోధవీర సం**
ఘమ్ములఁ బాండవాగ్రజుఁడు గన్గొని పేర్కొని పేరెలుంగునం
గ్రమ్మఱి పేర్చి కౌరవ నికాయము గర్వమడంపుఁ డన్న ధై
ర్య మ్మిగురొత్త వే తిరిగి రా రథికుల్ మరలెన్ బలంబులున్. **198**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; సూతనందనుని= కర్ణుడి; ఏడ్తెరకున్+ఓడిన= పరాక్రమానికి ఓడిపోయిన; యోధవీర సంఘమ్ములన్= వీరుల సమూహాలను; కన్గొని= చూచి; పాండవ+అగ్రజుఁడు= ధర్మరాజు; పేరు+ఎలుంగునన్= పెద్దగొంతుతో; పేర్కొని= పిల్చి; క్రమ్మఱి పేర్చి= మళ్ళీ విజృంభించి; కౌరవ నికాయము గర్వము+అడంపుఁడు+అన్నన్= కౌరవసైన్యం గర్వాన్ని అణచివేయండి అనగా; ఆ రథికులు= ఆ రథవీరులు; ధైర్యమ్ము+ఇగురు+ఒత్తన్= ధైర్యం చిగురించగా; వే తిరిగిరి= వెంటనే మరలారు; బలంబులున్ మరలెన్= సైన్యాలు కూడా మరలాయి.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కర్ణుడి పరాక్రమానికి నిలువలేక వెనుదిరుగుతున్న వీరులను, సైనికులను చూచి ధర్మరాజు వారిని బిగ్గరగా పిలిచి, మళ్ళీ విజృంభించి కౌరవసైన్యాన్ని అణచండి అనగా వారు ధైర్యం తెచ్చుకొని ముందుకు సాగారు.

వ. **ఇ వ్విధంబున వృకోదర పురస్సరంబుగాఁ బాండవ బలంబులు మార్కొనిన మన మూఁకలుం గూడికొని తిరంబై త్రోచి తలపడుటయు నయ్యిరువాఁగునందు.** **199**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; పాండవ బలంబులు= పాండవసైన్యాలు; వృకోదరపురః+సరంబుగాన్= భీముడిని ముందుంచుకొని; మార్కొనినన్= ఎదుర్కొనగా; మనమూఁకలున్+కూడికొని; మన సైనికులు కూడా చేరి; తిరంబు+అయి= స్థిరంగా నిలిచి; త్రోచి, తలపడుటయున్= తాకి తలపడగా; ఆ+ఇరువాఁగు+అందున్= ఆ రెండు పక్షాలలో.

తాత్పర్యం: పాండవసైన్యం భీముడిని ముందుంచుకొని కౌరవులతో తలపడగా, వారుకూడా స్థిరంగా నిలిచి వారిని ఎదిరించారు. ఆ రెండు పక్షాలలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. కరిబృందంబులు ద్రెళ్ళెఁ బెల్లుగఁ దురంగ స్తోమముల్ పెక్కు గూ
లె రథానీకము లగ్గలంబు గెడసెన్ లెక్కింపఁ బెక్కైన కా
ల్వుర మొత్తంబులు రూపడంగె సిడము ల్నుగ్గయ్యె నన్నేల నె
త్తురు వెల్లిన్ మునిఁగెన్ మరుత్ఖచర పంక్తుల్ వెక్కసంబందఁగన్. 200

ప్రతిపదార్థం: మరుత్+ఖచర, పంక్తుల్= యక్ష గంధర్వాది గగన సంచారుల సమూహాలు; వెక్కసంబు+అందఁగన్= సహించలేకపోగా; పెల్లుగన్= హెచ్చుగా; కరిబృందంబులు త్రెళ్ళెన్= ఏనుగుల సమూహాలు కూలాయి; తురంగస్తోమముల్= అశ్వాల గుంపులు; పెక్కుకూలెన్= చాలా నేలకూలాయి; రథ+అనీకములు= రథ సమూహాలు; అగ్గలంబు, కెడసెన్= అధికంగా కూలాయి; లెక్కింపన్+పెక్కు+అయిన= అధిక సంఖ్యాకమైన; కాల్వుర, మొత్తంబులు= సైనికుల గుంపులు; రూపు+అడంగెన్= నశించాయి; సిడముల్+నుగ్గు+అయ్యెన్= జెండాలు చూర్ణం అయ్యాయి; ఆ+నేల= ఆ భూమి; నెత్తురు వెల్లిన్; మునిగెన్= నెత్తుటి వరదలో మునిగింది.

తాత్పర్యం: దేవతలు, ఆకాశసంచారులు సహించలేనంత ఎక్కువగా ఏనుగులసమూహాలు, గుఱ్ఱాలసమూహాలు, రథసమూహాలు, సైనికులసమూహాలు కూలటం జరిగింది. ధ్వజాలు పొడి అయ్యాయి. నేల నెత్తుటి వరదలో మునిగింది.

వ. అట్టి సందడి కయ్యంబున భీమసేనుండును శైనేయుండును బెట్టిదంపు టురవడిం గవిసిన ధృష్టద్యుమ్నాది రథిక ప్రకరంబును బరవసంబు సేయం గురుబలంబు వెఱచఱచి పఱచినఁ, గర్ణుం డదల్చి కరతలంబెత్తి నిలునిలు మని పలికి నమ్మోహరంబు నిలువదయ్యెః; నవష్టంభ విజృంభితుండైన యా సూతసూనుండు వెండియుం గౌరవుల వేఱు వేఱ పురికొల్పి మరల్చిన నమ్మొనయును మొగకట్టి నిలిచె; నంతం బవమానసూనుం దాను మార్కొన నగ్గలించె; నతం డతని నాలోకించి యంతకుమున్న శ్రుతకీర్తి స్యందనం బెక్కియున్న తమయన్న వలను సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్నులకుం జూపి వారలతో ని ట్లనియె. 201

ప్రతిపదార్థం: అట్టి సందడి కయ్యంబునన్= ఆ సంకుల సమరంలో; భీమసేనుండును= భీముడును; శైనేయుండును= సాత్యకియు; బెట్టిదంపు+ఉరవడిన్= తీవ్రవేగంతో; కవిసినన్= పైబడగా; ధృష్టద్యుమ్న+ఆది= ధృష్టద్యుమ్నుడు మున్నగు; రథిక ప్రకరంబును= వీరుల సమూహం; బరవసంబు చేయన్= ధైర్యం చూపగా; కురుబలంబు= కౌరవసైన్యం; వెఱచఱచి, పఱచినన్= భయపడి పరుగిడగా; కర్ణుండు+అదల్చి= కర్ణుడు గద్దించి; కరతలంబు+ఎత్తి= చేయెత్తి; నిలునిలుము+అని పలికినన్= ఆగండి ఆగండి అని అనగా; ఆ+మోహరంబు= ఆ సైన్యం; నిలువదు+అయ్యెన్= నిలువలేదు; ఆవష్టంభ విజృంభితుండు+అయిన ఆ సూతసూనుండు= గర్వంతో విజృంభించిన ఆ కర్ణుడు; వెండియున్= మళ్ళీ; కౌరవులన్= కౌరవులను; వేఱు వేఱ పురికొల్పి= వేర్వేరుగా ప్రేరేపించి; మరల్చినన్= మరలించగా; ఆ+మొనయును= ఆ సైన్యం; మొగకట్టి నిలిచెన్= శబ్దంచేస్తూ నిలిచింది; అంతన్= అపుడు; పవమానసూనున్= భీముడిని; తాను మార్కొనన్+అగ్గలించెన్= తాను ఎదుర్కొనాలని పూనుకొన్నాడు; అతండు= భీముడు; ఆతనిన్+ఆలోకించి= కర్ణుడిని చూచి; అంతకున్మున్న= అంతకుముందే; శ్రుతకీర్తిస్యందనంబు+ఎక్కిఉన్న= శ్రుతకీర్తి రథంపై ఎక్కిఉన్న; తమ+అన్న వలను= ధర్మరాజు ఉన్నవైపు; సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్నులకున్+చూపి= సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్నులకు చూపి; వారలతోన్+ఇట్లు+అనియెన్= వాళ్ళతో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అటువంటి సంకులసమరంలో భీమసేనుడు, సాత్యకి తీవ్రవేగంతో మీదికి రాగా, ధృష్టద్యుమ్నుడు మొదలైన వీరులు ధైర్యం చూపగా - కౌరవసైన్యం భయపడి పరుగెత్తింది. అప్పుడు కర్ణుడు గద్దించి, చెయ్యెత్తి

ఆగండి ఆగండని అన్నా ఆ సైన్యం ఆగలేదు. గర్వంతో విజృంభించిన కర్ణుడు, మళ్ళీ కౌరవులను వేరువేరుగా పురికొల్పి మరలించగా, ఆ సైన్యం శబ్దం చేస్తూ నిలిచింది. అప్పుడు కర్ణుడు భీమసేనుణ్ణి ఎదుర్కోటానికి పూనుకొన్నాడు. భీముడు, కర్ణుణ్ణి చూచి, అంతకుముందే శ్రుతకీర్తి రథాన్ని అధిరోహించియున్న అన్న ధర్మరాజును సాత్యకీ ధృష్టద్యుమ్నులకు చూపి, ఇట్లా అన్నాడు.

ఉ. 'ఈతఁడు దుర్దశం బొరసె నేను గనుంగొనఁ గర్ణుఁ డేచి దు
ర్నీతి పరున్ సుయోధనునిఁ బ్రీతునిఁ జేయుటకై కడంగె; మీ
చేతికి నిచ్చి యిట్లరువు సేసెద నిన్నరనాథు నాకు నా
సూతతనూభవున్ సమయఁ జూడక పోదు విషాద మెమ్మెయిన్. 202

ప్రతిపదార్థం: నేను కనుంగొనన్= నేను చూడగా; ఈతడు దుర్దశన్+పొరసెన్= ఈ ధర్మజుడు దుస్స్థితి పొందాడు; కర్ణుఁడు+ఏచి= కర్ణుడు విజృంభించి; దుర్నీతి పరున్ సుయోధనునిన్= అవినీతిపరుడైన దుర్యోధనుడిని; ప్రీతునిన్+చేయుటకై కడంగెన్= సంతోషపరచటానికి పూనుకొన్నాడు; ఈ+నరనాథున్= ధర్మరాజును; మీ చేతికిన్+ఇచ్చి= మీ చేతిలో బెట్టి; ఇట్లు+ అరువు సేసెదన్= ఋణం ఇస్తున్నాను; నాకున్+ఆ సూత తనూభవున్= నాకు ఆ కర్ణుడిని; సమయన్+చూడక= చచ్చేటట్లు చేయకుండా; ఏ+మెయిన్= ఏ విధంగానూ; విషాదము పోదు= దుఃఖం తొలగదు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడికి ప్రీతి కలిగించటానికి పూనుకొని కర్ణుడు ఇట్లా చేస్తున్నాడు. నా కళ్ళముందు అగ్రజుడైన ధర్మరాజుకు దుర్దశ కలగటం బాధగా ఉన్నది. ఆయనను మీకు అప్పుగా ఇస్తున్నాను. (అంటే మళ్ళీ ఆయనను నాకు క్షేమంగా అప్పగించాలి అని) కర్ణుడిని సంహరించకుండా నా దుఃఖం తీరదు.

క. ఏ నొండె నతనిచే నా । చేనొండె నతండు దెగుట సిద్ధముగ మదిం
బూని కడంగెద; మీ రీ । భూ నాథునిఁ గాచికొనియ పోరు నడపుఁడీ!' 203

ప్రతిపదార్థం: అతనిచేన్= కర్ణుడిచేత; ఏను+ఒండెన్= నేనో; అతండు= కర్ణుడు; నాచేన్+ఒండెన్= నా చేతనో; తెగుట సిద్ధముగన్= చావటం నిశ్చయంగా; మదిన్+పూని కడంగెదన్= మనసులో భావించి పూనుకొంటాను; మీరు= మీరు; ఈ భూనాథునిన్+కాచికొనియ= ధర్మజునికి రక్షగా ఉండియే; పోరు నడపుఁడీ!= యుద్ధం చేయండి.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి చేత నేనో, నా చేత కర్ణుడో చావటాన్ని నిశ్చయించి యుద్ధానికి పూనుకొంటాను. మీరు ఈ ధర్మరాజును కాపాడుకొంటూ యుద్ధం చేయండి.'

చ. అని పటుసింహనాదమున నంబరముం బగిలించి తేరు క
ర్ణుని దెసఁ బోవనిచ్చినఁ గనుంగొని శల్యుఁడు కర్ణుతోడ ని
ట్లను 'మనమీఁద వచ్చు ననిలాత్మజుఁ జూచితె! యంతరంగ మే
ర్చు నలుక కామిషం బిడఁగఁ జూచిన చందము గాననయ్యెడున్. 204

ప్రతిపదార్థం: అని, పటు, సింహనాదమునన్= అని తీవ్ర సింహగర్జనతో; అంబరమున్+పగిలించి= ఆకాశాన్ని బద్దలుచేసి; తేరు, కర్ణుని దెసన్+పోవనిచ్చినన్= రథం కర్ణుడివైపు మరల్చగా; శల్యుఁడు; కనుంగొని= చూచి; కర్ణుతోడన్+ఇట్లు+అనున్=

కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు; మనమీఁదన్, వచ్చు= మనపైకి వస్తున్న; అనిల+ఆత్మజున్+చూచితె?= భీముడిని చూచావా?; అంతరంగము+ఏర్చు+అలుకకున్= మనసును దహించే ఆగ్రహానికి; ఆమిషంబు+ఇడఁగన్+చూచిన చందము= ఆహారం ఇవ్వదలచిన విధం; కానన్+అయ్యెడున్= గోచరిస్తున్నది.

తాత్పర్యం: అని, భీముడు ఆకాశం బ్రద్దలయ్యేటట్లు సింహగర్జనచేసి, రథాన్ని కర్ణుడివైపు పోనిచ్చాడు. అతడిని చూచి కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు. మనమీదికి వస్తున్న భీముణ్ణి చూచావా? (ధర్మరాజును మనం అవమానించినందుకు) తన మనస్సును దహించే కోపానికి (మనల్ని) ఆహారంగా ఇవ్వదలచినట్లు అగుపిస్తున్నాడు.

చ. 'అలిగిన మూఁడు లోకముల నైనను జీరికిఁ జేకొనం డితం
డలఘు పరాక్రమ స్ఫురణుఁ డర్జున సూనుఁడు నాత్మపుత్త్రుఁడుం
బొలిసిర కాని కోపమునఁ బొంగఁడు నాఁడును నాఁడు నింత దో
ర్బలమును శౌర్యసారముఁ దిరంబయి చూపఱు మెచ్చఁ జూపుమీ!' 205

ప్రతిపదార్థం: ఇతండు= భీముడు; అలఘు పరాక్రమ స్ఫురణుఁడు= గొప్ప పరాక్రమశాలి; అలిగినన్= కోపిస్తే; మూఁడు లోకములన్+అయినను= మూడు లోకాలనైనా; చీరికిన్+చేకొనండు= లెక్కపెట్టడు; అర్జునసూనుఁడున్= అభిమన్యుడూ; ఆత్మపుత్త్రుఁడున్= ఘటోత్కచుడూ; పొలిసిరకాని= మరణించినా కాని; నాఁడును నాఁడున్= అభిమన్యుడు చచ్చిపోయిన నాడూ, ఘటోత్కచుడు చచ్చిపోయిననాడూ-ఆనాడు; కోపమునన్+పొంగఁడు= ఆవేశం చూపలేదు; ఇంత దోః+బలమును శౌర్యసారమున్= ఇంతటి భుజబలం; పరాక్రమం; తిరంబు+అయి= స్థిరమై; చూపరు మెచ్చన్+చూపుమీ!= అందరు మెచ్చగా చూపించుము.

తాత్పర్యం: 'గొప్ప పరాక్రమశాలి అయిన భీముడు అలిగితే మూడు లోకాలను కూడా లెక్కచేయడు. అభిమన్యు ఘటోత్కచుల మరణ సందర్భాలలో కూడా అతడిలో ఇంత ఆవేశాన్ని చూడలేదు. నీవు కూడా అంతటి బలాన్ని ప్రదర్శించి చూపరులను మెప్పించుము.'

విశేషం: ధర్మజుడికి కలిగిన అవమానానికి భీముడు అంత ఆగ్రహం చెందాడంటే అన్నగారిపై అతడికి గల గౌరవం వ్యక్తమవుతున్నది.

చ. అనవుడు భీముఁ జూచి యతఁ డాతని కిట్లను 'నట్టివాఁడ కా
కనిలజుఁ డల్పుఁ డెట్లు? సమరాగ్రమునన్ భవదుక్తి యట్ల యిం
తనువగునే కిరీటిఁ దెగటార్పఁగ నీతని నొంపఁ జంపఁ దాఁ
గని వెసవచ్చు నాతఁ డధికం బగు మద్బల మిప్డు సూడుమీ! 206

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని అనగా; భీమున్+చూచి= భీముడిని చూచి; అతడు+అతనికిన్+ఇట్లు అనున్= కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు; అనిలజుఁడు= భీముడు; అట్టివాఁడకాక= అట్టివీరుడుకాక; అల్పుఁడు+ఎట్లు?= తక్కువవాడెట్లా అవుతాడు; భవత్+ఉక్తి+అట్ల= నీమాట ప్రకారం; సమర+అగ్రమునన్= యుద్ధంలో ముందుగ; కిరీటిన్+తెగటార్పఁగన్= నేను అర్జునుడిని సంహరించటానికి; ఇంత+అనువు+అగునే= ఇంత సులభంగా వీలు అవుతుందా? ఈతనిన్= భీముడిని;

నొంపన్+చంపన్= నొప్పింపగా లేదా చంపగా; ఆతఁడు= అర్జునుడు; తాన్+కని= తాను చూచి; వెసన్+వచ్చున్= శీఘ్రంగా వస్తాడు; అధికంబు+అగు మత్+బలము= అధికమైన నా శౌర్యం; ఇపుడు చూడుమీ!= ఇప్పుడు చూడుము.

తాత్పర్యం: అని అనగా భీముణ్ణి చూచి కర్ణుడు శల్యుడితో ఇట్లా అన్నాడు. భీముడు గొప్పవీరుడు కాక, తక్కువవాడు ఎట్లా అవుతాడు? నీ వన్నట్లు అర్జునుణ్ణి యుద్ధంలో ముందుగ సంహరించటం ఇంత సులభంగా వీలౌతుందా? భీముణ్ణి నొప్పించినా, చంపినా - అది చూచి అర్జునుడు వెంటనే వస్తాడు. నా బలాధిక్యాన్ని ఇప్పుడు చూడు.

చ. తరమిడి చంపెఁ గీచక శతంబు నితం; డది యేల? యెల్లెడన్
బిరు దనఁగా బలాఢ్యుఁ డనఁ బెద్దయుఁ బేర్చినవాఁ డగున్ వృకో
దరుఁ డటు లైన నీతని మదం బడఁగించుట లీల నాకు నీ
వరదము సమ్ముఖంబుగ రయంబునఁ బోవఁగ నిమ్ము భూవరా! 207

ప్రతిపదార్థం: ఇతండు= భీముడు; తరము+ఇడి= వరుసబెట్టి; కీచకశతంబున్= నూరుమంది కీచకులను; చంపెన్= చంపాడు; అది ఏల?= అదంతా ఎందుకు?; వృకోదరుఁడు= భీముడు; ఎల్ల+యెడన్ బిరుదు+అనఁగాన్= అన్నిచోట్ల వీరుడుగా; బల+ఆఢ్యుఁడు+అనన్= బలవంతుడని; పెద్దయున్+పేర్చినవాఁడు+అగున్= చాలా విజృంభించేవాడవును; నాకున్; ఈతని మదంబు= ఇతడి గర్వం; అడఁగించుట లీల= అణచటం విలాసం; భూవరా!= శల్యా!; నీవు+అరదము= నీవు రథం; సమ్ముఖంబుగన్= అతడి ఎదురుగా; రయంబునన్+పోవఁగన్+ఇమ్ము= వేగంగా తీసికొని వెళ్ళుము.

తాత్పర్యం: మద్రభూపతీ! భీముడు నూరుమంది కీచకులను వధించాడు. తాను ఎంతో వీరుడినని, బలవంతుడినని గర్వంతో అన్నిచోట్ల విజృంభిస్తాడు. అతడి గర్వాన్ని అణచటం నాకు లీల. రథాన్ని అతడికి ఎదురుగా త్వరగా తీసికొని వెళ్ళు.

విశేషం: భీముడి పరాక్రమ విశేషాల గురించి కర్ణశల్యులు చేసిన సంభాషణ వరుసగా నాలుగు చంపకమాలా పద్యాలలో ఉండటం విశేషం.

ఉ. నావుడుఁ దేరు మద్రనరనాథుఁడు భీముని ది క్కుదగ్రతం
బోవఁగ నిచ్చెఁ దూర్య రవముల్ సెలఁగెన్ దివి పిక్కటిల్ల న
ప్పావని నవ్వుచున్ బలము పాయపడం గడు బెట్టు గిట్టినం
జేవ దలిర్ప నా రథికసింహునిఁ గర్ణుఁడు గప్పెఁ దూపులన్. 208

ప్రతిపదార్థం: నావుడున్= అనగా; మద్రనరనాథుఁడు= శల్యుడు; తేరు= రథాన్ని; భీముని, దిక్కు+ఉదగ్రతన్= భీముడివైపు భయంకరంగా; పోవఁగన్+ఇచ్చెన్= పోనిచ్చాడు; దివి, పిక్కటిల్లన్= ఆకాశం మారుమ్రోగగా; తూర్య, రవముల్, చెలఁగెన్= వాద్యధ్వనులు వినిపించాయి; ఆ+పావని= భీముడు; నవ్వుచున్= నవ్వుతూ; బలము= కౌరవసైన్యం; పాయపడన్= చెదరునట్లుగా; కడుబెట్టుగిట్టినన్= మిక్కిలి తీవ్రంగా తాకగా; కర్ణుఁడు; చేవ, తలిర్పన్= బలమొప్పగా; ఆ రథికసింహునిన్= రథికశ్రేష్ఠుడైన ఆ భీముడిని; తూపులన్ కప్పెన్= బాణాలతో కప్పివేశాడు.

తాత్పర్యం: శల్యుడు రథాన్ని భీముడివైపు భయంకరంగా పోనిచ్చాడు. యుద్ధవాద్యాలు దిక్కులు పిక్కటిల్లేటట్లు మారుమ్రోగాయి. భీముడు శత్రుసేనను మహాతీవ్రంగా తాకగా, కర్ణుడు అతడిని బాణాలతో ముంచెత్తాడు.

వ. కప్పి యాలోన. **209**

తాత్పర్యం: కప్పి, ఆ లోపల.

క. వెస నతని యురము బలు నా । రసమున నొంచుటయు నతఁడు రాధేయ తను
ప్రసరన్నవ నారాచో । ల్లసితుండై మెఱసెఁ గురుబలంబు దలంకన్. **210**

ప్రతిపదార్థం: వెసన్= వెంటనే; అతని ఉరము= భీముడివక్షాన్ని; బలునారసమునన్= వాడిబాణంతో; నొంచుటయున్= నొప్పించగా; అతఁడు= భీముడు; కురుబలంబు, తలంకన్= కౌరవసేన చలించగా; రాధేయ తను= కర్ణుడి దేహమునందు; ప్రసరత్+నవ, నారాచ+ఉల్లసితుండు+ఐ= వ్యాపిస్తున్న తొమ్మిది బాణాలచేత (తొమ్మిది బాణాలు నాటి) ప్రకాశించినవాడై; ఉల్లసించినవాడై; కురుబలంబు తలంకన్= కౌరవుల బలం చలించగా; మెఱసెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: భీముడి వక్షాన్ని బాణంతో నొప్పించగా, అతడు కర్ణుడి దేహంనందు తొమ్మిదిబాణాలు నాటి కురుబలం చలించేటట్లు ప్రకాశించాడు.

ఉ. సూతతనూభవుం డనిలసూనుని చాపము ద్రుంచి యేచి యు
ద్ద్యోతిత మార్గణంబు మెయి నుచ్చి చనన్ నిగిడింప నొండు వి
ల్లాతఁడు ధైర్య సారము రయంబును జూపఱుమెచ్చ నెత్తి సం
స్ఫీత శరోత్కరం బతని పేరుర మాడఁగ నేసి యార్చినన్. **211**

ప్రతిపదార్థం: సూత తనూభవుండు= కర్ణుడు; అనిలసూనుని= భీముడి; చాపము, త్రుంచి= విల్లు ఖండించి; ఏచి= విజృంభించి; ఉద్ద్యోతిత, మార్గణంబు= ప్రకాశించే బాణం; మెయిన్+ఉచ్చి, చనన్, నిగిడింపన్= దేహమునందు దూరిపోయేటట్లు వేయగా; ఆతఁడు= భీముడు; ధైర్యసారము, రయంబును= శౌర్యం, వేగం; చూపఱు మెచ్చన్= చూచువారు మెచ్చుకోగా; ఒండువిల్లు= మరొకవిల్లు; ఎత్తి= గైకొని; సంస్ఫీత శర+ఉత్కరంబు= పెక్కు బాణసమూహాన్ని; అతని పేరు+ఉరము+ ఆడఁగన్= అతని విశాలవక్షమునందు నాటగా; ఏసి ఆర్చినన్= వేసి అరవగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు భీముడి విల్లు తునిమి విజృంభించి అతడి దేహమునందు దూరిపోయేటట్లుగా మెరిసే బాణం వేశాడు. చూపరులు మెచ్చుకొనగా భీముడు మరొక విల్లునందుకొని అతడి విశాల వక్షమునందు అనేక బాణాలు వేసి బిగ్గరగా అరిచాడు.

తే. ఈడఁబోక రాధాసుతుఁ డేసె నిరువ । దేను నారాచములు పవమాన తనయు
కత్తళము తూటి యంగంబు గాఁడి పాటి । నిలువ కటచని మేదినీతలము సొరఁగ. **212**

ప్రతిపదార్థం: పవమాన తనయు= భీముడి; కత్తళము తూటి= కవచం చొచ్చుకొని; అంగంబు కాఁడిపాటి= దేహం తొలిచికొని; నిలువక= ఆగక; అట చని= ముందుకు వెళ్ళి; మేదినీతలము చొరఁగన్= భూమిపై పడగా; రాధాసుతుఁడు= కర్ణుడు; ఈడన్+పోక= వెనుదీయక; ఇరువది+ఏను నారాచములు= ఇరవైఅయిదు బాణాలు; ఏసెన్= వేశాడు.

తాత్పర్యం: భీముడి కవచాన్ని తాకి దేహంలోనికి చొచ్చుకొని వెళ్ళి భూమిలోకి దూరిపోయేటట్లుగ కర్ణుడు వెనుదీయక ఇరవైఅయిదు బాణాలు వేశాడు.

మ. అలుకం గెంపు గనుంగవం గదురఁగా నప్పాండవుం డేసినం
గులిశంబో యనఁ బ్రజ్వరిల్లి నిగిడెన్ ఘోరంపు భల్లం బుర
స్థ్సలి భేదిల్లఁగఁ దేరిమీఁదఁబడి మూర్ఛంబొంది కర్ణుండు ని
శ్చలతం జచ్చిన యట్టులుండె వెఱఁ దత్సైన్యంబుఁ దూలెం గడున్. **213**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాండవుండు= ఆ భీముడు; అలుకన్= కోపంతో; కనుంగవన్= కనులజంటలో; కెంపు= ఎరుపు; కదురఁగా= నిండగా; ఘోరంపుభల్లంబు= క్రూరమైన బల్లెం; ఏసినన్= వేయగా; కులిశంబో అనన్= వజ్రాయుధమో అన్నట్లుగా; ప్రజ్వరిల్లి నిగిడెన్= కాంతితో ఒప్పింది; కర్ణుండు= కర్ణుడు; ఉరః+స్థలి భేదిల్లఁగన్= వక్షం చొచ్చుకొనిపోగా; తేరిమీఁదన్+పడి= రథంమీద పడి; నిశ్చలతన్= చలనం లేక; చచ్చిన అట్టులు+ఉండెన్= చచ్చినట్లుగా ఉన్నాడు; వెఱన్= భయంతో; తద్+ సైన్యంబున్= అతడిసేనకూడా; కడున్+తూలెన్= మిక్కిలిగా చలించింది.

తాత్పర్యం: భీముడు క్రోధంతో కన్నులెర్రబడగా వ్రజాయుధమో అన్నట్లుగా ఉన్న బల్లెం కర్ణుడిపైకి విసిరాడు. అది అతడివక్షాన్ని భేదించగా రథంపై చలనం లేకుండా చచ్చినట్లు పడిపోయాడు. అదిచూచి అతడి సైన్యం భయంతో తల్లడిల్లింది.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

భీముండు గర్ణుని మూర్ఛితుంజేసి నాలుక గోయం బూనుట (సం. 8-45-48)

వ. అప్పు డయ్యనిలతనయుండు దన యరదంబు గదియం దెచ్చి యా సూతనందనుం గనుంగొని 'యిన్నీచు నాలుకం గోసెద' ననుచుం గట్టిన యలుఁగు వెఱికి యతని యరదంబుమీఁది కరుగ నుత్సహించిన జూచి, మద్రవిభుండు వారించి 'యిది మూర్ఛగాని మరణంబు గా; దీ యవస్థ నాలుక గోసినం జచ్చు; నితనిం జంపుటకుఁ బార్థుండు ప్రతిన పట్టినవాఁడు నీవు సంపిన నతండు నెవ్వగం బొందు' ననిన విని యవ్వీరుండు వీఁ డిప్పుడు పాండవాగ్రజుని బాధించినం గ్రోధాంధుండనై యది మఱచితిం గాని చావుగామియు నిట్టియెడ నాలుక గోయం దడవఁ జచ్చుటయు నెఱుంగుదు; నిత్తెఱంగు నీవు దలంపించి లెస్సచేసి; తిద్దురాత్ముండు సభలోన నసభ్యంబు లగు మాటలు ద్రౌపది నుద్దేశించి యాడిన నుద్దీపించిన కోపం బజాతశత్రునకుఁ బ్రియంబుగా నడంచికొని యుండితి; నేఁడు తద్వేదన వెలార్పం జూచితి; నట్ల చేసితినేని మానధనుం డైన ధనంజయుండు దన చేసిన పూనిక నెఱపం గానక మనంబునం గుంది మడియుఁ; గృష్ణ యుధిష్ఠిరులు నాతని తోడివార; యింత ప్రమాదంబు నీవు గలిమిం దెలిసితి; మేలయ్యె; మాతులా! నీ యాజ్ఞ యుల్లంఘింప నని పలికి నిలిచె; శల్యుండును సంతసిల్లి తేరు దొలంగించె; ననుటయు నాంబికేయుండు సంజయున కి ట్లనియె. **214**

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; ఆ+అనిలతనయుండు= భీముడు; తన అరదంబు= తన రథం; కదియన్+తెచ్చి= దగ్గరకు తెచ్చి; ఆ సూతనందనున్+కనుంగొని= కర్ణుడిని చూచి; ఈ+నీచు నాలుకన్+కోసెదన్ అనుచున్= ఈ నీచుడి నాలుకను కోస్తానని; కట్టిన అలుఁగు పెఱికి= కట్టి ఉన్న ఖడ్గం లాగి; అతని అరదంబుమీఁదికిన్+అరుగన్+ఉత్సహించినన్= అతని రథంపైకి

వెళ్ళటానికి పూనుకొనగా; మద్రవిభుండు, చూచి, వారించి= శల్యుడు చూచి వద్దని; ఇది మూర్ఛకాని మరణంబు కాదు= ఇతడు మూర్ఛిల్లాడు కాని చావలేదు; ఈ అవస్థన్ నాలుక కోసినన్+చచ్చున్= ఈ స్థితిలో నాలుక కోస్తే చస్తాడు; ఇతనిన్+ చంపుటకున్= ఇతడిని చంపటానికి; పార్థుండు ప్రతిన పట్టినవాఁడు= అర్జునుడు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు; నీవు చంపినన్+అతండు నెవ్వగన్+పొందును+అనినన్= నీవు చంపితే ఆతడు బాధపడతాడు అనగా; ఆ+వీరుండు= భీముడు; విని; వీడు+ఇప్పుడు పాండవ+అగ్రజుని బాధించినన్= ఈ కర్ణుడు ధర్మరాజును బాధపెట్టినందుకు; క్రోధ+అంధుండను+ఐ= కోపంచేత గ్రుడ్డివాడనయి; అది మఱచితిన్+కాని= ఆ సంగతి మరచాను కాని; చావు కామియున్= ఇది మరణం కాదని; ఇట్టి ఎడన్ నాలుక కోయన్= మూర్ఛలో ఉండగా నాలుకను కోస్తే; తడవన్+చచ్చుటయున్+ఎఱుంగుదున్= వెంటనే చనిపోతాడని తెలుసు; ఈ+తెఱంగు= ఈ విషయం; నీవు తలఁపించి= నీవు గుర్తుచేసి; లెస్స చేసితి(వి)= మంచిపని చేశావు; ఈ+ దురాత్ముండు= కర్ణుడు; ద్రౌపదిన్+ఉద్దేశించి= ద్రౌపదిగురించి; సభలోనన్+అసభ్యంబులు+అగు మాటలు= సభలో అసభ్యమైన మాటలు; ఆడినన్= మాట్లాడగా; ఉద్దీపించిన కోపంబు= అధికమైన కోపం; అజాతశత్రునకున్+ప్రియంబుగాన్= ధర్మరాజుకు సంతోషం కలిగించాలని; అడంచికొని ఉండితి= అణచిపెట్టుకొని ఉన్నాను; నేఁడు తద్+వేదన వెలార్పన్+చూచితిన్= ఇపుడు ఆ కోపం బయలు వెడలించాలని చూచాను; అట్ల చేసితిన్+ఏనిన్= కోపంతో అతడిని చంపితే; మానధనుండు+అయిన, ధనంజయుండు= అభిమానవంతుడైన అర్జునుడు; తన చేసిన పూనిక= తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞ; నెఱపన్+కాక= పూర్తిచేయలేక; మనంబునన్+కుంది, మడియున్= మనసులో వెతజెంది మరణిస్తాడు; కృష్ణయుధిష్ఠిరులున్= శ్రీకృష్ణ ధర్మజులు కూడా; ఆతనితోడివార= అతనినే అనుసరిస్తారు; ఇంత ప్రమాదంబు= ఇంత ఆపద; నీవు కలిమిన్= నీవు ఉండటం చేత; తెలిసితిన్= తెలిసికొనగలిగాను; మేలు+అయ్యెన్= మేలు జరిగింది; మాతులా!= మామా!; నీ ఆజ్ఞ ఉల్లంఘింపను+అని పలికి, నిలిచెన్= నీ ఆజ్ఞ జవదాటను అని ఆగాడు; శల్యుండును, సంతసిల్లి= శల్యుడు కూడా సంతోషించి; తేరు తొలఁగించెన్+అనుటయున్= రథం తప్పించాడు అని చెప్పగా; ఆంబికేయుండు= ధృతరాష్ట్రుడు; సంజయునకున్+ఇట్లు+అనియెన్= సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అప్పుడు భీముడు తన రథాన్ని కర్ణుడి రథానికి దగ్గరగా తెచ్చి, అతణ్ణి చూచి, 'ఈ నీచుడి నాలుక కోస్తా' అని అంటూ, కట్టి ఉన్న కత్తిని దూసి, అతడి రథం మీదికి వెళ్ళాలన్న ఉత్సాహంతో ఉండగా, శల్యుడు చూచి, భీముణ్ణి అడ్డుకొని 'ఇతడు (ఈ కర్ణుడు) మూర్ఛిల్లాడు గాని, మరణించలేదు. ఈ స్థితిలో ఇతడి నాలుకకోస్తే చస్తాడు. ఇతణ్ణి చంపటానికి పార్థుడు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు. ఇప్పుడు నీవు చంపితే అతడు చాల బాధపడుతాడు' అనే సరికి, భీముడు 'వీడిప్పుడు ధర్మరాజును బాధించేసరికి ఆగ్రహావేశంతో అవివేకినై ఆ విషయం (అర్జునుని ప్రతిజ్ఞ విషయం) మరచాను. ఇది చావు కాదని, ఈ స్థితిలో నాలుక కోస్తే వెంటనే చస్తాడని తెలుసు. ఈ విషయాన్ని నీవు గుర్తుచేసి చాల మంచిపని చేశావు. ఈ దుర్మార్గుడు ఆనాటి కౌరవసభలో ద్రౌపదిని ఉద్దేశించి అసభ్యాలైన మాటలు మాట్లాడితే, ఆనాడు పెల్లుబికిన నా కోపాన్ని అన్నగారికి ప్రీతి కలిగించటానికై అణచుకొన్నాను. ఈ రోజు ఆ వేదన తీర్చుకోవాలని చూచాను. ఆ విధంగా చేస్తే అభిమానధనుడైన అర్జునుడు తన ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుకోటానికి వీలుగాక, మనస్సులో దుఃఖించి మరణించి ఉండేవాడు. శ్రీకృష్ణ ధర్మజులు కూడ అతనితో పాటే మరణించేవారు. ఇంత ప్రమాదం నీవు ఉండటంవల్ల తెలుసుకొన్నాను. 'మామా! మేలైంది. నీ ఆజ్ఞ ఉల్లంఘించను' అని పలికి భీముడు ఆగాడు. శల్యుడు కూడ సంతోషించి తేరు ప్రక్కకు తప్పించాడు - అని చెప్పగా, ధృతరాష్ట్రుడు సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

క. 'పాండవుల నాజి నోర్చు ని । తం డని మీ రాజు సూతతనయునిఁ బొగడున్;
గం డడఁచె భీముఁ డిట్టి మ । గండుఁ గలఁడె? పిదప నెట్లు గయ్యము సెల్లెన్?' **215**

ప్రతిపదార్థం: ఇతండు= కర్ణుడు; పాండవులన్+ఆజిన్+ఓర్చున్= పాండవులను యుద్ధంలో ఓడిస్తాడు; అని= అని; మీ రాజు= దుర్యోధనుడు; సూతతనయునిన్+పొగడున్= కర్ణుడిని పొగడుతుంటాడు; భీముఁడు; గండు+అడఁచెన్= గర్వం అణచాడు; ఇట్టి మగండున్+కలఁడె?= ఇటువంటి వీరుడు ఉన్నాడా?; పిదపన్+ఎట్లు కయ్యము చెల్లెన్?= తర్వాత యుద్ధం ఎట్లా కొనసాగింది?

తాత్పర్యం: 'పాండవులను యుద్ధంలో ఓడిస్తాడు అని దుర్యోధనుడు కర్ణుడిని గురించి గొప్పగా చెప్పుతుంటాడు. ఇపుడు భీముడు అతడి గర్వం అణచాడు. తర్వాత యుద్ధం ఎట్లా జరిగిందో చెప్పుము.

భీముఁడు శ్రుతవర్మాది కురుకుమారులఁ బెక్కండ్ర జంపుట (సం. 8-35-4)

వ. అనవుడు సంజయుం డాంబికేయున కిట్లను నట్లు బాధితుండయిన రాధేయుం గనుంగొని కురుపతి తమ్ములతో నిట్లను 'భీమసేనుచేత సూతసూనుండు గడు నొచ్చెం గావలయు వేగం బెయిదుఁ' డనుటయు శ్రుతవర్మాది కుమారులు గొందఱు పటుగతిం గవిసి యక్కౌంతేయుం జుట్టుముట్టిన నతండుఁ దదనుచరుల నేనూట యేఁబండ్రు వీర రథికులం బిలుకుమార్చి శ్రుతవర్మ శిరంబు భల్లంబునం ద్రుంచిన, నది ముఖకాంతి మెఱయం జంద్రమండలంబు మహికెఱఁగు తెఱంగు దోఁపం బడియెఁ; బటుబాణద్వయంబున వికటుని సముని బెట్టేసిన బెడిదంపు గాలిం దూలు తరువుల కరణి ధరణిం ద్రెళ్ళిరి; తదనంతరంబ తీవ్ర నారాచంబునఁ గ్రాథుం గూల్చి, నందోపనందుల నొక్కపెట్ట పెక్కమ్ములం బొరివుచ్చె నిట్లు నీ కొడుకు లార్వురుం దెగినఁ దక్కటి వారు వచ్చి దైన్యంబు నొందిన సైన్యంబు గలంగె; నంతకుఁ దెప్పిఱి యెప్పటి బరవసంబు శోభిల్లం గర్ణుండు గడంగి డగ్గఱి. **216**

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అనగా; సంజయుండు+ఆంబికేయునకున్+ఇట్లు+అనున్= సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా చెప్పసాగాడు; అట్లు= అట్లా; బాధితుండు+అయిన= బాధపెట్టబడిన; రాధేయున్+కనుంగొని= కర్ణుడిని జూచి; కురుపతి, తమ్ములతోన్+ఇట్లు+అనున్= దుర్యోధనుడు సోదరులతో ఇట్లా అన్నాడు; భీమసేనుచేతన్= భీముడిచే; సూతసూనుండు= కర్ణుడు; కడునొచ్చెన్+కావలయున్= ఎంతోబాధకు గురి అయ్యాడు కాబోలు; వేగంబు+ఎయిదుఁడు+అనుటయున్= వెంటనే అతడిని వెంబడించండి అనగా; శ్రుతవర్మ+ఆది కుమారులు= శ్రుతవర్మ మున్నగువారు; కొందఱు= కొంతమంది; పటుగతిన్+ కవిసి= బలంగా తాకి; ఆ+కౌంతేయున్+చుట్టుముట్టినన్= భీముడిని చుట్టుముట్టగా; అతండు= భీముడు; తద్+అనుచరులన్+ ఏనూట ఏబండ్రు వీరరథికులన్= అతని అనుచరులైన ఐదువందల యాభైమంది వీరులను; పిలుకుమార్చి= వధించి; శ్రుతవర్మ శిరంబు= శ్రుతవర్మ తలను; భల్లంబునన్+త్రుంచినన్= బల్లెంతో ఖండించగా; అది= ఆ శిరము; ముఖకాంతి మెఱయన్= ముఖకాంతి ప్రకాశించగా; చంద్రమండలంబు= చంద్రబింబం; మహికిన్ ఎఱఁగు, తెఱంగు= భూమికి నమస్కరించిన విధంగా; తోఁపన్+పడియెన్= అనిపించేటట్లు పడింది; పటుబాణద్వయంబునన్= రెండు వాడిబాణాలతో; వికటుని, సముని, బెట్టు+ఏసినన్= వికటుని సముడిని గట్టిగా కొట్టగా; బెడిదంపుగాలిన్+తూలు, తరువుల, కరణిన్= తీవ్రమైన గాలికి కూలిన చెట్లవలె; ధరణిన్+త్రెళ్ళిరి= భూమిమీద పడ్డారు; తదనంతరంబు+అ= తర్వాత; తీవ్ర నారాచంబునన్= వాడి బాణంతో; క్రాథున్+కూల్చి= క్రాథుడిని చంపి; నంద+ఉపనందులన్= నందుడిని ఉపనందుడిని; ఒక్కపెట్టన్= ఒక్కసారిగ; పెక్కు+ అమ్ములన్+పొరిపుచ్చెన్= పెక్కుబాణాలు వేసి చంపాడు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; నీ కొడుకులు+ఆర్వురున్+తెగినన్= నీ కొడుకులు ఆరుగురు చనిపోగా; తక్కటివారు వచ్చి దైన్యంబున్+ఒందినన్= మిగిలినవారు వచ్చి దీనస్థితి పొందగా; సైన్యంబు

కలంగెన్= కౌరవసైన్యం కలత చెందింది; కర్ణుండు= కర్ణుడు; అంతకున్+తెప్పిరి= అంతలోనే (మూర్ఛ) తేరుకొని; ఎప్పటి బరవసంబు శోభిల్లన్= మునుపటి ధైర్యం ఒప్పగా; డగ్గఱి= సమీపించి; కడంగి= పూనుకొని.

తాత్పర్యం: అనగా సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు. ఆ విధంగా బాధింపబడిన కర్ణుని చూచి దుర్యోధనుడు తమ్ముళ్ళతో ఇట్లా అన్నాడు. 'కర్ణుడు భీముడి చేత చాల దెబ్బ తిన్నట్లున్నాడు. వెంటనే అతడికి తోడ్పడండి అనగానే', శ్రుతవర్మ మొదలైన కురుకుమారులు కొందరు గట్టిగా భీమసేనుణ్ణి ఎదుర్కొన్నారు. భీముడు ఆ కురుకుమారుల అనుచరులను అయిదువందల యాభైమందిని చంపి, శ్రుతవర్మ శిరస్సును ఒక భల్లంతో త్రుంచగా, అది ప్రకాశిస్తున్న ముఖకాంతితో చంద్రమండలం భూమికి మ్రొక్కుతున్నదని అనిపించేటట్లుగ నేలమీద పడింది. వికటుడు, సముడు అనే వీరులను రెండు వాడిబాణాలతో కొట్టగా, వాళ్ళు పెనుగాలికి నేలకూలే చెట్లవలె పడిపోయారు. తరువాత ఒక తీవ్రమైన బాణంతో క్రాథుణ్ణి చంపాడు. పెక్కుబాణాలతో ఒక్కసారిగ నందోపనందుల్ని సంహరించాడు. ఈ విధంగా నీ కొడుకులు ఆరుగురు మరణించేసరికి, మిగిలినవారు వచ్చి దీనస్థితినొందగా, కౌరవసైన్యం కలత పొందింది. అంతలో కర్ణుడు మూర్ఛతేరుకొని, మునుపటి ధైర్యం మెరయగా, పూనిక వహించి దగ్గరికి వచ్చి ----

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ.

చ. **అనిలజుమీఁద నేయ నతఁ డా శరముల్ దునుమాడి సప్తకాం**
డ నిహతుఁజేసె నాతని దృఢప్రదరంబులఁ గప్పె; నాతఁడున్
వినుము సముజ్జ్వల ప్రదర విద్ధునిఁగా నొనరించి యమ్మరు
త్తనయుఁడు పేర్చి యార్వ వసుధావర! యా రథికుం డుదగ్రుఁడై. **217**

ప్రతిపదార్థం: అనిలజు మీఁదన్+ఏయన్= భీముడిమీద (బాణాలు) వేయగా; అతఁడు+ఆ, శరముల్, తునుము+ఆడి= అతడు ఆ బాణాలను ఖండించి; సప్తకాండ నిహతున్+చేసెన్= ఏడుబాణాలతో గాయపరచాడు; ఆతఁడున్= కర్ణుడును; ఆతనిని= భీముడిని; దృఢప్రదరంబులన్+కప్పెన్= పటువైన బాణాలతో కొట్టాడు; వసుధావర!= రాజా!; వినుము; ఆ+మరుత్+తనయుఁడు= భీముడు; సముజ్జ్వల, ప్రదర, విద్ధునిన్+కాన్+ఒనరించి= కాంతిమయములైన బాణములచేత కొట్టబడిన వానినిగా చేసి; పేర్చి ఆర్వన్= విజృంభించి అరవగా; ఆ రథికుండు+ఉదగ్రుఁడు+అయి= కర్ణుడు కోపించినవాడై.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు భీముడిపై బాణాలు వేయగా, అతడు వాటిని ఖండించి, ఏడు బాణాలు ప్రయోగించి కర్ణుని గాయపరిచాడు. కర్ణుడు మళ్ళీ అతడిని బలమైన బాణాలతో కప్పగా, భీముడు అతడిపై కాంతిమంతమైన బాణాలు ప్రయోగించి పెద్దగా అరిచాడు. ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! వినుము. అప్పుడు కర్ణుడు ఆగ్రహించి.

మ. **పది బాణంబుల నొంచి విల్లు దునుమం బ్రస్ఫీత దీప్త్యుజ్జ్వల**
ద్గద వైచెం బవనాత్మజుం డది యెడన్ ఖండించె; నవ్వీరుఁ డు
న్మదుఁడై పాండవుఁ డొండు విల్లు గొని నానాకంకపత్రంబులం
బొదువం గర్ణుఁడు నొంచెఁ దత్తను వతిస్ఫూర్జద్దశాస్త్రంబులన్. **218**

ప్రతిపదార్థం: పదిబాణంబులన్ నొంచి= పదిబాణాలతో నొప్పించి; విల్లు తునుమన్= ధనువును త్రుంచగా; పవన+ఆత్మజుండు= భీముడు; ప్రస్ఫీతదీప్తి+ఉజ్జ్వలత్+గద వైచెన్= మిక్కిలి ఎక్కువ కాంతితో ప్రకాశించే గదను వేశాడు; ఆ+వీరుఁడు= కర్ణుడు; అది ఎడన్ ఖండించెన్= దానిని దూరంలోనే త్రుంచాడు; ఉన్మదుఁడు+ఐ పాండవుఁడు= గర్వితుడై భీముడు; ఒండు, విల్లు, కొని= వేరొక విల్లు గైకొని; నానా కంకపత్రంబులన్+పొదువన్= వివిధ బాణాలు వేయగా; కర్ణుఁడు, అతి స్ఫూర్జత్+దశ+అస్త్రంబులన్= మిక్కిలి ప్రకాశించే పది అస్త్రాలతో; తద్+తనువున్ నొంచెన్= భీముడి దేహాన్ని నొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు భీముడిపై పదిబాణాలు వేసి ధనుస్సు ఖండించగా, భీముడు అతడిపై మిక్కిలి కాంతితో ప్రకాశించే గదను వేశాడు. కర్ణుడు దానిని ఖండించగా, భీముడు వేరొక ధనువు తీసికొని వివిధ బాణాలు వేశాడు. అప్పుడు కర్ణుడు ప్రకాశమానమైన పది అస్త్రాలను అతడిపై ప్రయోగించాడు.

వ. **దానం గోపించి.** **219**

తాత్పర్యం: దానికి కోపించి.

చ. **పటుతరమైన నారసము పాండునృపాత్మజుఁ డుగ్రుఁడై యురు**
స్తటమున బెట్టు గ్రువ్వ బెడిదం బయి వీఁపున నుచ్చి పోవ ను
త్కట ధరణీ ప్రకంప చలితం బగు శైలముఁ బోలి తాల్మి మి
క్కుటముగ రోష రంజిత ముఖుం డయి కర్ణుఁడు ఘూర్ణితాకృతిన్. **220**

ప్రతిపదార్థం: పాండునృప+ఆత్మజుఁడు= భీముడు; ఉగ్రుడు+ఐ= కోపించి; పటుతరము+ఐన= వాడి అయిన; నారసము= బాణం; ఉరః+తటమునన్ బెట్టు గ్రువ్వన్= వక్షఃస్థలాన గాఢంగా నాటగా; బెడిదంబు+అయి వీఁపునన్+ఉచ్చిపోవన్= కఠినంగా వీపులో గుచ్చుకొనిపోగా; కర్ణుఁడు; ఉత్కట, ధరణీ, ప్రకంప చలితంబు+అగు శైలమున్ పోలి= తీవ్ర భూకంపానికి కంపించిన పర్వతంవలె; ఘూర్ణిత+ఆకృతిన్= తిరుగుడు పడిన ఆకారంతో; తాల్మి మిక్కుటముగన్= హెచ్చిన ధైర్యంతో; రోషరంజిత ముఖుండు+అయి= క్రోధంతో ఎర్రబడిన ముఖం కలవాడై.

తాత్పర్యం: భీముడు క్రోధంతో కర్ణుడి వక్షంలో వాణిబాణం నాటగా అది వీపులో నుండి వెడలగా, అతడు తీవ్ర భూ కంపానికి చలించిన పర్వతంవలె గోచరిస్తూ క్రోధంతో ఎర్రబడిన ముఖం కలవాడై. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

చ. **రయమునఁ బంచవింశతి శరంబులు మేన నిగిడ్చి భల్ల సం**
చయహతి విల్లు సక్కడిచి సస్మిత వక్త్ర సహస్ర పత్రల
క్ష్మియతిశయిల్ల రథ్యములఁ జెండిన మారుతి యేచి విద్విష
ద్భయద గదారుచి స్ఫురిత బాహువిలాస విభాసమానుఁడై. **221**

ప్రతిపదార్థం: రయమునన్= వేగంగా; పంచవింశతి శరంబులు= ఇరవైఐదు బాణాలు; మేనన్, నిగిడ్చి= భీముడి దేహంపై వేసి; భల్లసంచయహతిన్= బల్లెముల సమూహాల దెబ్బతో; విల్లుచక్కడిచి= విల్లును విరిచి; సస్మిత= చిరునవ్వుతో కూడిన;

వక్త్ర సహస్ర పత్ర లక్ష్మి అతిశయిల్లన్= ముఖపద్మంయొక్క కాంతి అధికంకాగా; రథ్యములన్+చెండినన్= గుఱ్ఱాలను కూల్చగా; మారుతి= భీముడు; ఏచి= విజృంభించి; విద్విషత్+భయద= శత్రుభయంకరమైన; గదారుచి, స్ఫురిత= గదకాంతిచేత ప్రకాశిస్తున్న; బాహు విలాస విభాసమానుఁడు+ఐ= భుజవిలాసంయొక్క ప్రకాశం కలవాడై.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు వేగంగా దేహంపై ఇరవైఅయిదు బాణాలు వేసి, బల్లెములతో విల్లును తునిమి, చిరునవ్వుతో ముఖపద్మకాంతి అతిశయిల్లగా గుఱ్ఱాలను చంపగా, భీముడు అరిభయంకరమైన గదతో కూడిన బాహువిలాస ప్రకాశం కలవాడై.

వ. **అరదంబు డిగ్గనుఱికి కర్ణుని దెసం గవియం గురుపతి సేనం గల యేనుంగులం బదియేడింటిం బురికొల్పిన నవి దివాకరుఁ బొదువు నంబుదంబుల చందంబున నా జెట్టిమగనిం గిట్టిన, నతండు జోదులతోడంగూడ నగ్గజంబులఁ జదుపుటయు, సౌబలుని ఘోటకంబు లాటోపంబున మూఁడువే లొక్కట నురవడించిన వాని ప్రాపున నరదంబులుం గాలు బలంబులుం గవిసి కూడికొని పొదివిన మదం బొదవి యమ్మహాబలనందనుండు దారుణ రణ విహారంబున నొండొండ పేర్చిన, యబ్బలం బుజ్జ్వలానలంబున వైచిన చర్మంబు చాడ్పున ముడింగి యొదిగె; నప్పు డా శకుని యోధులు పంచ శత రథికులు రభసంబున నడరిన వారల సూతాశ్వ కేతు స్యందన సమేతంబుగా నటిముటి నుఱుమాడి యగ్గలిక మెఱసినం గని యగ్గాంధారరాజు పనుపం గడంగిన యవన దేశీయులగు నాశ్వికులం ద్రిసహస్ర సంఖ్యుల నవ్వడముడి పొడిసేయు చప్పుళ్ళు గార్చిచ్చు వెదురుటడవి నేర్చు తెఱంగునం దోఁచె; నిట్లు గదపండువు సేసి యొండురథం బెక్కి యక్కౌంతేయుండు భండనంబు సేయ, రాధేయుండు పాండవేయాగ్రజుం దాకి తీవ్ర ప్రకాండంబుల గప్పి సారథి సమయించినఁ దేరు తురంగంబులు దొలంగ నీడ్చికొని పాటిన, వెనుకొను నయ్యంగపతిం గనుంగొని. 222**

ప్రతిపదార్థం: అరదంబు, డిగ్గన్+ఉరికి= రథము దిగి పరుగెత్తి; కర్ణుని దెసన్+కవియన్= కర్ణుడివైపు విజృంభించగా; కురుపతి= దుర్యోధనుడు; సేనన్+కల= కౌరవసైన్యంలో ఉన్న; ఏనుంగులన్+పది ఏడింటిన్+పురికొల్పినన్= పదిహేడు ఏనుగులను పురికొల్పగా; అవి= ఆ ఏనుగులు; దివాకరున్+పొదువు= సూర్యుడిని కప్పే; అంబుదంబుల చందంబునన్= మబ్బులవలె; ఆ జెట్టి మగనిన్+కిట్టినన్= ఆ బలశాలిని చుట్టుముట్టగా; అతండు= భీముడు; జోదుల తోడన్+కూడన్= యోధులతో సహా; ఆ+గజంబులన్+చదుపుటయున్= ఆ గజాలను చంపగా; సౌబలుని, ఘోటకంబులు= శకుని గుఱ్ఱాలు; మూడువేలు= మూడువేలు; ఆటోపంబునన్= అతిశయంతో; ఒక్కటన్+ఉరవడించినన్= ఒక్కుమ్మడి విజృంభించగా; వాని ప్రాపునన్= వాటి అండలో; అరదంబులున్+ కాలుబలంబులున్= రథాలు, పదాతిసైన్యాలు; కవిసి కూడికొని పొదిలిన= కూడి చుట్టుముట్టగా; ఆ+మహాబలనందనుండు= భీముడు; మదంబు+ఒదవి= గర్వంతో; దారుణ, రణ, విహారంబునన్= భయంకరమైన యుద్ధవిహారం చేస్తూ; ఒండొండ పేర్చినన్= అంతకంతకు విజృంభించగా; ఉజ్జ్వల+అనలంబునన్= మీది కెగసి మండుతున్న అగ్నిలో; వైచిన చర్మంబు చాడ్పునన్= వేసిన చర్మంవలె; ఆ+బలంబు= ఆ సేన; ముడింగి+ఒదిగెన్= తగ్గి నశించింది; అప్పుడు; ఆ శకుని యోధులు= శకుని సైనికులు; పంచశత, రథికులు= ఐదువందలమంది వీరులు; రభసంబునన్+అడరినన్= వేగంగా వచ్చిపడగా; వారలన్= వారందరినీ; సూత+అశ్వ, కేతు, స్యందన సమేతంబుగాన్= సారథులతో, గుఱ్ఱాలతో, ధ్వజాలతో, రథాలతో కూడ; అటిముటి నుఱుము+ఆడి= సంభ్రమంతో చంపి; అగ్గలికన్, మెఱసినన్+కని= గర్వంతో ప్రకాశించగా చూచి; ఆ+గాంధారరాజు= శకుని; పనుపన్+కడంగిన= పంపగా యుద్ధానికి పూనుకొన్న; యవనదేశీయులు+అగు+ ఆశ్వికులన్+త్రిసహస్ర సంఖ్యులన్= యవన దేశ ఆశ్వికులు మూడువేలమందిని; ఆ+వడముడి= ఆ భీముడు; పొడిచేయు

చప్పుళ్ళు= నుగ్గు చేయగా కలిగిన ధ్వనులు; కారు+చిచ్చు= దావాగ్ని; వెదురు+అడవిన్= వెదురుచెట్లతో నిండిన అడవిని; ఏర్చు తెఱఁగునన్+తోఁచెన్= దహించే విధంగా గోచరించింది; ఇట్లు= ఈ విధంగా; ఆ+కౌంతేయుఁడు= భీముడు; గదపండువు చేసి= గదకు పండుగచేసి; ఒండు రథంబు+ఎక్కి= వేరొక రథం ఆరోహించి; భండనంబు చేయన్= యుద్ధం చేయగా; రాధేయుండు= కర్ణుడు; పాండవేయ+అగ్రజున్+తాఁకి= ధర్మరాజును తాకి; తీవ్ర ప్రకాండంబులన్+కప్పి= వాడి బాణాలతో కప్పి; సారథిన్+సమయించినన్= సారథిని చంపగా; తేరు= రథం; తురంగంబులు+తొలంగన్= గుఱ్ఱాలు తొలగిపోగా; ఈడ్చికొని పాటినన్= ఈడ్చుకొంటూ వెళ్ళగా; వెనుకొను= వెంబడించిన; ఆ+అంగపతిన్+కనుంగొని= ఆ కర్ణుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: రథం దిగి పరుగెత్తి కర్ణుడివైపు విజృంభించగా, దుర్యోధనుడు కౌరవసైన్యంలో ఉన్న పదిహేడు ఏనుగులను పురికొల్పాడు. అవి సూర్యుణ్ణి కప్పే మబ్బులవలె ఆ బలశాలి భీముణ్ణి ఎదుర్కొన్నాయి. అప్పుడతడు వాటిమీద ఉన్న వీరులతో సహా ఆ యేనుగులను చంపివేశాడు. శకుని గుఱ్ఱాలు మూడువేలు ఒక్కుమ్మడి వేగంగా విజృంభించగా, వాటి అండలో రథాలు, పదాతిసైన్యాలు కూడుకొని చుట్టుముట్టగా, ఆ వాయువుపుత్రుడైన భీముడు గర్వంతో మహాభయంకరంగా వీరవిహారం చేస్తూ, అంతకంతకు విజృంభించగా - మీదికెగసి మండుతున్న అగ్నిలో వేసిన చర్మంవలె ఆ సేన తగ్గి తగ్గి నశించింది. అప్పుడు శకుని సైనికులు, అయిదువందలమంది రథికులు వేగంగా వచ్చి మీద పడగా, వాళ్ళందరిని సారథులతో, గుఱ్ఱాలతో, ధ్వజాలతో, రథాలతో సహా త్వరత్వరగ చంపి గర్వంతో ప్రకాశించాడు. అది చూచి శకుని మళ్ళీ మూడువేలమంది యవనదేశీయులైన ఆశ్వికులను పంపగా, వాళ్ళను పొడిచేశాడు. ఆ చప్పుళ్ళు-వెదుళ్ళ అడవిని దావాగ్ని దహిస్తున్నట్లు అనిపించే విధంగా ఉన్నాయి. ఈ విధంగా భీముడు తన గదకు పండుగ చేసి వేరొక రథం ఎక్కి యుద్ధం చేయగా, కర్ణుడు ధర్మరాజును ఎదుర్కొని వాడి బాణాలతో కప్పి, అతడి సారథిని చంపగా, గుఱ్ఱాలు రథాన్ని ప్రక్కకు ఈడ్చుకొని వెళ్ళాయి. అయినా ధర్మరాజును వెంటాడుతున్న ఆ కర్ణుణ్ణి చూచి -

విశేషం: అలం: ఉపమ. 'గదపండువు సేసి' జాతీయం.

ఉ. **భీముఁ డదల్చుచున్ రథము భీమగతిం గవియింప నాతఁ డు**
ద్దామత మాఱుకొన్న వివిధ స్ఫుర దస్త్ర పరంపరాద్వయ
శ్రీ మొన లప్పు డచ్చెరువుఁ జెంది నుతించె మురాంతకానుజుం
డా మరుదాత్మజుం గడచి యంగపతిన్ వెసఁ దాఁకెఁ; దాఁకినన్. 223

ప్రతిపదార్థం: భీముఁడు; రథము+అదల్చుచున్= రథాన్ని తోలుకొంటూ; భీమగతిన్+కవియింపన్= భయం గొలిపే విధంగా రాగా; ఆతఁడు+ఉద్దామతన్ మాఱుకొన్నన్= కర్ణుడు తీవ్రంగా ఎదుర్కొనగా; వివిధ= అనేక; స్ఫురత్+అస్త్ర పరంపరా= కాంతిమంతములైన అస్త్ర సమూహాలతో కూడిన; ద్వయశ్రీ మొనలు= రెండు పక్షాల సేనలు; అచ్చెరువున్+చెంది నుతించెన్= ఆశ్చర్యపడి ప్రశంసించాయి; ముర+అంతక+అనుజుండు= శ్రీకృష్ణుడి సోదరుడు (సాత్యకి); ఆ మరుత్+ఆత్మజున్+కడచి= భీముడిని దాటి; అంగపతిన్ వెసన్+తాఁకెన్= కర్ణుడిని వెంటనే తాకాడు; తాఁకినన్= ఢీకొనగా.

తాత్పర్యం: భీముడు రథాన్ని అదల్చి భయంకరంగా పరాక్రమించి రాగా, కర్ణుడు అతడిని ఎదుర్కొన్నాడు. అది చూచి ఇరుపక్షాల సేనలూ కొనియాడాయి. అప్పుడు సాత్యకి భీముడిని దాటి కర్ణుడిని ఎదుర్కొన్నాడు. అప్పుడు.

క. ఆ యిరువురు నిబిడ కన। త్సాయక పటలములు నిగుడ సరి మధ్యాహ్నా
స్ఫాయత్ప్ర భాఢ్యుఁ డయ్యుం। దోయజబాంధవుఁడు మింటఁ దోఁపక యుండెన్. 224

ప్రతిపదార్థం: ఆ ఇరువురు= వారిద్దరియొక్క; నిబిడ, కనత్+సాయకపటలములు= దట్టమైన కాంతిమయ బాణసమూహాలు; నిగుడన్= వ్యాపించగా; సరి= సరిగా; మధ్యాహ్నస్ఫాయత్+ప్రభా+ఆఢ్యుఁడు అయ్యున్= మధ్యాహ్న కాలంలోవిస్తృతకాంతితో కూడుకొన్నవాడైనా; తోయజ బాంధవుఁడు= పద్మాలకు బంధువై సూర్యుడు; మింటన్+తోఁపక+ఉండెన్= ఆకాశంలో కనిపించలేదు.

తాత్పర్యం: ఆ యిద్దరు దట్టంగా కురిపించిన బాణాల గుంపులు వ్యాపించేసరికి, విస్తృతకాంతితో వెలిగే మధ్యాహ్న సూర్యుడు కూడా ఆకాశంలో అగుపించలేదు.

వ. వా రొండొరుల శరపరంపర లడఁగించి రా సమయంబున. 225

ప్రతిపదార్థం: వారు+ఒండు+ఒరుల= వారు ఒకరు మరొకరి; శరపరంపరలు+అడఁగించిరి= బాణాల సమూహాలను నశింపజేశారు; ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు

తాత్పర్యం: వారిద్దరూ ఒకరు మరొకరి బాణసమూహాలను అణచారు. అప్పుడు.

చ. తన కరముల్ నిగిడ్చి యుచితంబుమెయిం గొనియాడి యంతటం
దనియక లీలఁ జేరి సముదంబుగఁ బద్మినిఁ బొందె భాస్కరుం
డనుటకుఁ దావలం బయి జనాధిప! చూడ శమంతపంచకం
బున విరిదమ్మి తేనియలఁ బొల్పెసఁగెం బ్రతిబింబ మెంతయున్. 226

ప్రతిపదార్థం: జనాధిప!= రాజా!; భాస్కరుఁడు= సూర్యుడు; తన కరముల్ నిగిడ్చి= తన కిరణాలు ప్రసరింపజేసి; ఉచితంబు మెయిన్= తగినవిధంగా; కొనియాడి= పొగడి; అంతటన్+తనియక= దానితో తృప్తిచెందక; లీలన్+చేరి= విలాసంగా తాకి; సముదంబుగన్= ఆనందంతో; పద్మినిన్+పొందెన్= పద్మలతను పొందాడు; అనుటకున్+తావలంబు+అయి= అనటానికి నిదర్శనంగా; శమంత పంచకంబునన్= (కురుక్షేత్రంలోని)శమంతములనే ఐదు మడుగుల్లో; చూడన్= చూడగా; విరితమ్మి తేనియలన్= పద్మాల మకరందంలో; ప్రతిబింబము= ఆ సూర్యుడి ప్రతిబింబం; ఎంతయున్+పొల్పు+ఎసఁగెన్= ఎంతో అందంగా గోచరించింది.

తాత్పర్యం: సూర్యుడు తన కరాలు సాచి తగువిధంగా కొనియాడి, అంతటితో తృప్తిచెందక, విలాసంగా దగ్గరకు చేరి ఆనందంగా పద్మాలను పొందాడనటానికి నిదర్శనంగా - శమంతపంచకంలోని పద్మాల తేనియల్లో ఆయన ప్రతిబింబం అందంగా ప్రకాశించింది.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష. రణరంగాన్ని భీమాభిరామంగా (బీభత్సంలో సౌందర్యం) వర్ణించటం తిక్కన విశిష్టత. పరశురాముడు క్షత్రియసంహారం చేసి వారి రక్తాన్ని ఐదు మడుగులుగా చేశాడు. ఆ ప్రాంతాన్ని శమంతపంచకం అంటారు. కురుపాండవులు యుద్ధం చేసిన ప్రదేశం కాబట్టి కురుక్షేత్రం అయింది. ఇక్కడ 'శమంతపంచకం' శబ్దం సాభిప్రాయంగా ఉన్నది.

వ. అప్పుడు కృప సౌబల కృతవర్మాశ్వత్థామల యుద్దామ సాహాయ్యంబున సమధికోత్సాహుం డగు నా సూత నందనుని సంరంభంబునం గౌరవానీకంబు దర్పోద్రేకంబునం గడంగినం బాండవబలంబునుం బొంగె; నివ్విధంబున నిరువాఁగును గలయన్ బెరసిన నార్పుల నదల్పులం బొగడుటలం దెగడుటల నెసఁగు నులివు తూర్య రవంబుల గెలువ నమ్మేదిని నెత్తుటన్ జొత్తిల్లి కెంజాయ రంజిల్లు పుట్టంబు ముసుంగు వెట్టిన యంగన చందంబు నొందె; మస్తక ప్రముఖావయవంబులును గోదండాద్యాయుధంబులును మకుట ప్రభృతి భూషణంబులును నాతపత్ర ధ్వజ చామరంబులుం దునిసిపడి భీమాభిరామంబులుగాఁ గరిహయనర సమూహంబులు రక్తసిక్తంబు లైన నకాలబాలాతపలీల యావహిల్లం దక్కిన సేనాంగంబుల మిగిలిన మాతంగంబులు పెనంగిన కనకలిప్తకాండంబు లూఁదికొనం దాఁకిన నెరగళ్ళు పోవు కొండల కైవడిం బొలుచునవియును నస్త్రశస్త్ర పాతంబులం గ్రమ్ము రుధిరమ్ముల గైరిక నిర్ఘరంబులతోడి ధరాధరంబుల ననుకరించునవియును మెయిమఱువు లఱువు బళ్ళై నానానిశిత శరంబులు నోనాటినం జేష్టలు దక్కిఱెక్కలు దెగియున్న శైలంబులం బోలునవియును నగుచుండఁ జెలంగి చతురంగంబులును బెరయఁ బెనంగు నుల్లాసంబున శోణితం బడంగ మట్టవిసి రేణువు లెగసినం జూడ్కులు నిగుడకున్ననుం దఱియ నుఱికి నిజాభిధానంబులను జననీ జనక నామంబుల బిరుదాంకంబులం దమ్మెఱింగించికొనుచు వీరుల పోరు చక్కటికిం జొచ్చి ప్రాపై పేరువాడు తదీయ బంధుమిత్రులం బొగడు నమరుల యెలుంగులు నింగినిండం బెల్లుదొరఁగు కీలాలం బా ధూళి నడంచిన కొలఁది నిలువక యేఱులయి పాఱ నుబ్బి భూత బేతాళ క్రవ్యాదంబు లోలలాడుచుం ద్రావుచు మదించి నృత్తంబులు సేయ నంబరంబున నట్టలాడ వెక్కసపాటొనర్పంజాలు నా సమయంబున మనంబు లెప్పటి తమకంబున ననిం దనివిసనమిం గవిసి కయ్యంబు సేయు సైనికోత్తముల సింహనాదంబులు దిక్కులం బిక్కటిల్ల నా కలని కెలన నటమున్న తన్నుఁ బొదివిన త్రిగర్త కోసల నారాయణ గోపాల బలంబుల నబ్బలసూదనసూనుండు గాండీవారావం బాకసంబు వగిలింప నొప్పించి. 227

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; కృపసౌబల కృతవర్మ+అశ్వత్థామల= కృపుడు, శకుని, కృతవర్మ, అశ్వత్థామల; ఉద్దామ సాహాయ్యంబునన్= గొప్ప సహాయంతో; సమధిక+ఉత్సాహుండు+అగు= అధికమైన ఉత్సాహం పొందినవాడైన; ఆ సూతనందనుడి సంరంభంబునన్= ఆ కర్ణుడి ఆటోపంవలన; కౌరవ+అనీకంబు= కౌరవసేన; దర్ప+ఉద్రేకంబునన్+కడంగినన్= గర్వంయొక్క ఆవేశంతో పూనుకోగా; పాండవ బలంబునున్+పొంగెన్= పాండవసేన కూడా ఉప్పొంగింది; ఈ విధంబునన్= ఈ విధంగా; ఇరువాఁగును= రెండుపక్షాలూ; కలయన్= కలయగా-కలియబడగా; బెరసిన= వ్యాపించిన; ఆర్పులన్= అరుపులతో; అదల్పులన్= అదలింపులతో; పొగడుటలన్+తెగడుటలన్= పొగడ్తలతో, నిందలతో; ఎసఁగు= ఒప్పు; ఉలివు= ధ్వని; తూర్య రవంబుల గెలువన్= మ్రోగుతున్న యుద్ధవాద్యధ్వనులను మించగా; ఆ+మేదిని= ఆ యుద్ధభూమి; నెత్తుటన్ జొత్తిల్లి= నెత్తుటితో ఎఱ్ఱపడి; కెంజాయ రంజిల్లు పుట్టంబు= ఎరుపురంగుతో ముచ్చటగొలిపే వస్త్రాన్ని; ముసుంగు+పెట్టిన= ముసుగు వేసుకొన్న; అంగన, చందంబున్+ఒందెన్= స్త్రీ రూపాన్ని పొందింది. మస్తక ప్రముఖ+అవయవంబులును= తలలు మొదలైన అవయవాలు; కోదండ+ఆది+ఆయుధంబులును= ధనుస్సులు మొదలైన ఆయుధాలు; మకుట, ప్రభృతి, భూషణంబులునున్= కిరీటం మొదలగు ఆభరణాలు; ఆతపత్ర, ధ్వజ, చామరంబులున్= గొడుగులు ధ్వజాలు వింజామరలు; తునిసిపడి= తెగిపడి; భీమ+అభిరామంబులుగాన్= భయంకర రమ్యంగా; కరి, హయ, నర, సమూహంబులు= గజ అశ్వ పదాతులు; రక్తసిక్తంబులు+

ఐనన్= రక్తమయములు కాగా; అకాలబాల+ఆతపలీల+ఆవహిల్లన్= అకాలంలో ప్రకాశించే లేయెండవలె ఒప్పగా; తక్కినసేనా+అంగంబులన్= మిగతా సేనావిభాగాలలో; మిగిలిన మాతంగంబులు= మిగిలిన ఏనుగులు; పెనంగిన= పోరగా; కనక, లిప్త, కాండంబులు= బంగారుపూతగల బాణాలు; ఊఁదికొనన్+తాఁకినన్= గట్టిగా తాకగా; ఎరగళ్ళుపోవు= కార్చిచ్చు అంటుకొన్న; కొండల కైవడిన్+పొలుచునవియును= పర్వతాలవలె గోచరించునవి; అస్త్రశస్త్ర పాతంబులన్= అస్త్రశస్త్రాల పాటులచే; క్రమ్ము, రుధిరమ్ముల= పెల్లుబుకు రక్తాలతో; గైరిక, నిర్ఝరంబులతోడి= ఎఱ్ఱని గైరిక ధాతు ప్రవాహాలతో కూడిన; ధరాధరంబులను+అనుకరించునవియును= పర్వతాలవలె కనిపించేవి; మెయిమఱువులు= కవచాలు; అఱువుళ్ళు+ఐ= శిథిలములై - ముక్కలై; నానా, నిశిత, శరంబులు, నోనాటినన్= వివిధములైన వాడిబాణాలు నాటగా; చేష్టలుదక్కి= నిశ్చేష్టములై; ఱెక్కలు తెగిఉన్న శైలంబులన్= రెక్కలు తెగిన పర్వతాలను; పోలునవియునున్+అగుచుండన్= పోలునట్టివి అగుచుండగా; చతుః+అంగంబులును= రథ గజ తురగ పదాతులు; చెలంగి= చెలరేగి; బెరయన్+పెనంగు+ఉల్లాసంబునన్= కలియబడి పోరుతున్న ఉత్సాహంలో; శోణితంబు+అడంగ= రక్తం అణిగేటట్లుగా; మట్టు+అవిసి= అతిక్రమించి; రేణువులు+ఎగసినన్= ధూళి వ్యాపించగా; చూడ్కులు నిగుడకున్ననున్= కళ్ళు కనిపించకపోయినా; దరియన్+ఉఱికి= దగ్గరగా వెళ్ళి; నిజ+అభిధానంబులను= తమ పేర్లను; జననీ జనకనామంబులన్= తల్లిదండ్రుల పేర్లను; బిరుద+అంకంబులన్= బిరుదుల చిహ్నాలను చెప్పి; తమ్ము+ఎఱింగించికొనుచున్= తమను తెలుపుకొంటూ; వీరులపోరు చక్కటికిన్= వీరులు యుద్ధంచేసే చోటికి; చొచ్చి= చొచ్చుకొనివెళ్ళి; ప్రాపు+అయి= అండగా ఉండి; పేరువాడు= పేరుకెక్కిన-ప్రసిద్ధిపొందిన; తదీయ బంధుమిత్రులన్+పొగడు= వారి బంధుమిత్రులను కొనియాడు; అమరుల ఎలుంగులు= దేవతల కంఠధ్వనులు; నింగి నిండన్= గగనభాగంలో వ్యాపించగా; పెల్లుతొరఁగు, కీలాలంబు= హెచ్చుగా కారుతున్న రక్తం; ఆ ధూళిన్+అడంచిన కొలఁది= ఆ దుమ్మును అణచినప్పటికీ; నిలువక, ఏరులై పాఱన్= ఆగక నదులై పారగా; ఉబ్బి= పొంగి; భూతబేతాళ క్రవ్యాదులు= భూత బేతాళ రాక్షసులు; ఓలలాడుచున్+త్రావుచున్= (ప్రవాహంలో) మునిగి త్రాగుతూ; మదించి నృత్తంబులు సేయన్= మత్తిల్లి నాట్యం చేయగా; అంబరంబునను+అట్టలాడన్= ఆకాశంలో మొండెములు ఆడగా; వెక్కసపాటు+ఒనర్పన్+చాలు= వెగటు కలిగించే; ఆ సమయంబున= ఆ సమయంలో; మనంబులు= మనసులు; ఎప్పటి, తమకంబునన్= ఎప్పటివలే ఉరకలేస్తూ; అనిన్+తనివిచనమిన్= యుద్ధంలో తృప్తి తీరకపోగా; కవిసి కయ్యంబు చేయు= తాకి యుద్ధం చేసే; సైనిక+ఉత్తముల= వీరశ్రేష్ఠుల; సింహనాదంబులు= అరపులు; దిక్కులన్+పిక్కటిల్లన్= దిశలందు వ్యాపించగా; ఆ కలనికెలనన్= ఆ యుద్ధభూమి సమీపంలో; అటమున్న= అంతకుముందే; తన్నున్+పొదివిన= తన్ను చుట్టిముట్టిన; త్రిగర్తకోసల నారాయణ గోపాలబలంబులను= త్రిగర్త కోసలదేశ నారాయణ గోపాల సేనలను; ఆ+బలసూదన సూనుండు= అర్జునుడు; గాండీవ+ఆరావంబు= తన వింటినారి ధ్వని; ఆకసంబు పగిలింపన్= ఆకాశం బద్దలగునట్లుగా; నొప్పించి= వారికి బాధ కలిగించి.

తాత్పర్యం: అప్పుడు కృపశకుని కృతవర్మాశ్వత్థామల తోడ్పాటుతో, అధికోత్సాహం పొందిన ఆ కర్ణుడి విజృంభణం వల్ల కౌరవసేన గర్వావేశంతో యుద్ధానికి పూనుకొన్నది. అప్పుడు పాండవసేన కూడ గొప్పగ ఉప్పొంగింది. ఈ విధంగా ఇరుపక్షాలు ఎదుర్కోగా - అరుపులతో, అదలింపులతో, పొగడ్తలతో, తెగడ్తలతో చెలరేగిన శబ్దం, యుద్ధవాద్యాల శబ్దాన్ని మించింది. యుద్ధభూమి నెత్తుటితో ఎఱ్ఱబడి, ఎరుపురంగుతో శోభిల్లే వస్త్రాన్ని ముసుగుగా వేసుకొన్న స్త్రీవలె ఉంది. తలలు మొదలైన ముఖ్యావయవాలు, ధనుస్సులు మొదలైన ఆయుధాలు, కిరీటాలు మొదలైన ఆభరణాలు, గొడుగులు, ధ్వజాలు, వింజామరలు విరిగిపడి భయంకర రమ్యాలయ్యాయి. గజాశ్వపదాతి సమూహాలు రక్తమయాలయ్యేసరికి అకాలంలో లేయెండ ఉన్నట్లుంది. అప్పుడు తక్కిన సేనావిభాగాల్లో మిగిలిన ఏనుగులు పోరాడాయి. వాటికి బంగారుపూతగల బాణాలు గట్టిగా నాటుకొనేసరికి అవి కార్చిచ్చు అంటుకొన్న కొండల్లా- శస్త్రాస్త్రాల దెబ్బలకు పెల్లుబికిన రక్తధారలతో గైరికధాతు ప్రవాహాలతో కూడిన పర్వతాల్లా - కవచాలు ముక్కలై నానావిధాలైన వాడిబాణాలు నొప్పి కలిగేటట్లు నాటుకోవటం వల్ల చేష్టలుడిగి రెక్కలు తెగిన పర్వతాల్లా అయ్యాయి.

చెలరేగి చతురంగబలాలు కలియబడి పోరుతున్న ఉత్సాహంలో - రక్తాన్ని అణిగించి అతిశయిల్లిన ధూళి వ్యాపించేసరికి కళ్ళు కన్పించకపోగా, పరుగెత్తి దగ్గరకు చేరి, తమ పేర్లతో, తల్లిదండ్రుల పేర్లతో, తమ బిరుదులతో, చిహ్నాలతో తామెవరో తెలుపుతూ పోరుతున్న వీరులున్న చోటికి ప్రవేశించి, అండగా నిలిచి, పేరుకెక్కిన వారి బంధుమిత్రులను పొగడే దేవతల కంఠధ్వనులు ఆకాశం అంతా నిండాయి. అధికంగా కారుతున్న రక్తం ఆ ధూళిని అణచటంతో ఆగకుండా ఏరులై పారింది. భూతబేతాళ రాక్షసులు ఉప్పొంగి ఆ నెత్తుటి ప్రవాహాల్లో ఓలలాడుతూ, త్రాగుతూ మదించి నాట్యం చేశారు. ఆకాశంలో తలలు తెగి శరీరాలు ఆడాయి. మనస్సులు ఎప్పటివలె ఉరకలేస్తూ, యుద్ధంలో తృప్తి తీరక ఢీ కొని యుద్ధం చేస్తున్న వీరశ్రేష్ఠుల సింహనాదాలు దిక్కుల వ్యాపించాయి. ఆ యుద్ధభూమి సమీపంలో అంతకుముందే తన్ను చుట్టుముట్టిన త్రిగర్త కోసల నారాయణ గోపాల సైన్యాలను అర్జునుడు, తన గాండీవధ్వని ఆకాశాన్ని బ్రద్దలు చేయగా నొప్పించి---

చ. తఱిమి సుశర్మ దాఁకిన నతండుఁ దదంగమునన్ దశాస్త్రముల్
వఱపి మురాసురాంతకుని బాహువునం బటు మార్గణ త్రయం
బఱిముఱి జొన్పి బల్వెడఁద యమ్మున నుజ్జ్వల కేతుదండ మే
డ్తెఱఁ జలియింప నేసిన నుదీర్ణతఁ దత్కపి యార్చె; నార్చినన్. 228

ప్రతిపదార్థం: తఱిమి= వెంబడించి; సుశర్మన్, తాఁకినన్= సుశర్మను ఎదుర్కొనగా; అతండున్= సుశర్మ; తద్+అంగమునన్= అర్జునుడి శరీరమునందు; దశ+అస్త్రముల్, వఱపి= పది అస్త్రాలు వేసి; ముర+అసుర+అంతకుని, బాహువునన్= మురుడనే రాక్షసుని సంహరించిన శ్రీకృష్ణుడి భుజమునందు; బటుమార్గణ త్రయంబు= వాడి అయిన మూడు బాణాలు; అఱిముఱిన్+చొన్పి= సంభ్రమంతో వేసి; బలు+వెడఁద+అమ్మునన్= బలమైన వెడల్పయిన బాణంతో; ఉజ్జ్వల, కేతు, దండము= ప్రకాశించే జెండా కర్రను; ఏడ్తెఱన్+చలియింపన్+ఏసినన్= పరాక్రమంతో కదిలిపోయేటట్లుగా కొట్టగా; తద్+కపి= ఆ ధ్వజమునందలి హనుమంతుడు; ఉదీర్ణతన్= పెద్దగా; ఆర్చెన్= అరిచాడు; ఆర్చినన్= అట్లు అరవగా.

తాత్పర్యం: (అర్జునుడు) వెంటబడి సుశర్మతో యుద్ధం చేయగా, ఆ సుశర్మ అర్జునుడి శరీరంమీద పదిఅస్త్రాలు వేశాడు. మూడు బలమైనబాణాలు కృష్ణుడి బాహువులోకి దూరేటట్లు ప్రయోగించాడు. ఒక బలమైన వెడల్పు బాణంతో ధ్వజదండం అమితంగా ఊగిపోయేటట్లు కొట్టేసరికి, అందున్న హనుమ పెద్దగా అరిచాడు. అట్లు అరవగా..... (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం)

సంశప్తకు లందఱు నొక్కపెట్ట యర్జును రథంబుపైఁ బడి యాఁగుట (సం. 8-37-11)

సీ. వెగడునఁ జె య్యేది వేగంబ తేఱి । సంశప్తకు లర్జును సాయకముల
కోహటింపక సముత్సాహంబు వదల కం । దఱు నొక్కపెట్ట తద్రథము వొదివి
హరులతో గాడియు హరికేలు నొగలును । బలుగాఁడియును గండ్లు బట్టి మెలఁగ
మిడుకరాకుండ నమ్మేటివిల్కాని మే । నును నిగ్రహించుట గనుఁగొనంగ

తే. నద్భుతం బయ్యె నపుడు సేయార్చి శౌరి । లీలఁ గొందఱ మత్త శుండాల భంగి
మెఱయఁ దూలించెఁ గాలను గుఱుచ తూపు । గములఁ బార్థుండు పలువుర సమయఁ జేసె. 229

ప్రతిపదార్థం: సంశప్తకులు; వెగడునన్= భయంతో; చెయ్వు= చేష్ట; ఏది= ఉడిగి; వేగంబ= త్వరగా; తేఱి= తేరుకొని; అర్జును= అర్జునునియొక్క; సాయకంబులకు= బాణాలకు; ఓహటింపక= వెనుదీయక; సమ్+ఉత్సాహంబు= నిండైన ఉత్సాహాన్ని; వదలక= విడువక; అందఱున్= (సంశప్తకులు) అందరు; ఒక్కపెట్ట= ఒక్కుమ్మడిగా; తద్= ఆ అర్జునుడియొక్క; రథము= రథాన్ని; పొదివి= చుట్టుముట్టి; హరులతో= గుర్రాలతో కూడ; కాడియు= కాడిని; హరి= శ్రీకృష్ణునియొక్క; కేలు= చేతిని; నొగలును= (రథం యొక్క) నొగలను; పలుగాడియును= పలుగాడిని; కండ్లు= (రథచక్రాల) కండ్లను; పట్టి= పట్టుకొని; మెలగ= పనిచేయుటకు; మిడుక= కదలుటకు; రాకుండ= వీలులేకుండ; ఆ+మేటి= ఆ శ్రేష్ఠుడైన; విలుకాని= విల్లునుపట్టిన వానియొక్క (అర్జునునియొక్క); మేనును= శరీరాన్ని; నిగ్రహించుట= పట్టుకొనుట; కనున్+కొనంగన్= చూచుటకు; అద్భుతంబు= ఆశ్చర్యము; అయ్యెన్= అయినది; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; శౌరి= శ్రీకృష్ణుడు; చేయి; ఆర్చి= ఆడించి; మత్త= మదించిన; శుండాలంబు= ఏనుగు; భంగి= విధము; మెఱయన్= ప్రకాశించగ; లీలన్= విలాసంగా; కొందఱు= కొంతమందిని; తూలించెన్= తొలగత్రోసెను; పార్థుడు= అర్జునుడు; కాలను= కాలితో; కుఱుచ= పొట్టివైన; తూపు= బాణాలయొక్క; గముల= సమూహాలతో; పలువుర= పెక్కుమందిని; సమయన్+చేసె= చచ్చేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: సంశప్తకులు భయంతో చేష్టలుడిగి, వెంటనే తేరుకొని, అర్జునుని బాణాలకు వెనుదీయక, ఉత్సాహాన్ని కోల్పోక, అందరు ఒక్కుమ్మడిగా అతడి రథాన్ని చుట్టుముట్టారు. గుర్రాలతో సహా అతడి రథం కాడిని, శ్రీకృష్ణుడి చేతిని, రథం నొగలను, పలుగాడిని, చక్రాల కండ్లను, ఆ మేటి విలుకాడైన అర్జునుడి శరీరాన్ని కదలటానికి వీలులేకుండ గట్టిగా పట్టుకొన్నారు. అది చూడటానికి అద్భుతంగా ఉంది. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు చెయ్యి ఆడించి, మదగజంవలె ప్రకాశిస్తూ, విలాసంగా కొంతమంది సంశప్తకులను తొలగత్రోశాడు. అర్జునుడు కాలితో, కురుచ బాణాలతో పెక్కుమందిని పరిమార్చాడు.

వ. అంతఁ గొంత యూరుపువోయినం జిఱునవ్వు నవ్వి కవ్వడి కమలనాభున కి ట్లనియె. 230

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అపుడు; కొంత ఊరుపుపోయినన్= కొంత ఊరట కలుగగా; కవ్వడి= అర్జనుడు; చిఱునవ్వు నవ్వి= చిన్నగా నవ్వి; కమలనాభునకున్+ఇట్లు+అనియెన్= కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అపుడు కొంత ఊరటచెందిన అర్జునుడు చిరునవ్వుతో కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

ఆ. 'తేరు గదలనీక వైరులు బలువిడిఁ । బొదివిపట్ట రాచ పొల్ల నైన
యేను దక్క నృపతిసూనుఁ డి ట్లొరుఁడు స । హించు నెట్లు విక్రమించుఁగాక!' 231

ప్రతిపదార్థం: వైరులు= శత్రువులు; తేరు కదలనీక= రథం కదలనివ్వకుండా; బలువిడిన్+పొదివిపట్టన్= బలంగా చుట్టుముట్టి పట్టుకోగా; రాచపొల్లను+అయిన+ఏను+తక్కన్= క్షత్రియులలో వ్యర్థుడనైన నేను తప్ప; ఒరుఁడు, నృపతి సూనుఁడు= వేరొక రాజకుమారుడు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; సహించున్+ఎట్లు?= ఎట్లా సహిస్తాడు?; విక్రమించున్ కాక= పరాక్రమిస్తాడు కాని.

తాత్పర్యం: 'శత్రువులు బలంగా క్రమ్ముకొని రథాన్ని కదలనివ్వకుండా పట్టుకొంటే, నా బోటి వ్యర్థుడు తప్ప వేరొక క్షత్రియుడు ఇట్లా సహిస్తాడా?'

క. అని పలికి చూడు మా న । న్ననుచు భుజంగాస్త్ర మేయ నది యరులకు గ్ర
క్కునఁ బాదబంధ మొనరిం ।చిన ముంచె నతండు వారి శితవిశిఖములన్. 232

ప్రతిపదార్థం: అతండు= అర్జునుడు; అని పలికి= ఆ విధంగా అని; చూడుమీ, నన్ను+అనుచున్= ఇప్పుడు నన్ను)నా పరాక్రమం) చూడుము అంటూ; భుజంగ+అస్త్రము+ఏయన్= సర్పాస్త్రం ప్రయోగించగా; అది+అరులకున్= అది శత్రువులకు; గ్రక్కునన్= వెంటనే; పాదబంధము+ఒనరించినన్= పాదాలను బంధించగా; వారిన్= వారిని; శిత, విశిఖములన్= వాడి బాణాలతో; ముంచెన్= ముంచివేశాడు.

తాత్పర్యం: అని 'ఇప్పుడు నా పరాక్రమం చూడు' అంటూ అర్జునుడు, సర్పాస్త్రాన్ని ప్రయోగించగా అది వైరుల పాదాలను బంధించింది. తరువాత అర్జునుడు వాడిబాణాలను వారిపై గుప్పించాడు.

విశేషం: శత్రువులు తన రథాన్ని కదలనివ్వకుండా చేసినందుకు ప్రతీకారంగా అర్జునుడు వారి పాదాలను బంధించి వారిని కదలనివ్వకుండా చేశాడు.

వ. ఇ వ్విధంబున. 233

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా.

ఆ. నాగ పాశ బంధనంబుల గుదివడి । వారు వివిధ బాణ దారితాంగు
లై రథంబు విడిచి; రప్పు డా సంశప్త । క వ్రజంబుఁ గని త్రిగర్తవిభుఁడు. 234

ప్రతిపదార్థం: నాగపాశ, బంధనంబులన్= నాగాస్త్రంయొక్క బంధాలతో; గుదివడి= చిక్కుకొని; వారు= సంశప్తకులు; వివిధ బాణ, దారిత+అంగులు+అయి= పెక్కు బాణాలతో చీల్చబడిన శరీరంకలవారై; రథంబు విడిచిరి= రథాన్ని వదలిపెట్టారు; అప్పుడు; త్రిగర్తవిభుఁడు= సుశర్మ; సంశప్తక వ్రజంబున్+కని= త్రిగర్త వీరులను చూచి.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు వేసిన నాగాస్త్రబంధాలలో చిక్కుకొని, అతడి బాణాలకు గాయపడిన వారై సంశప్తకులు రథాన్ని వదలిపెట్టారు. అప్పుడు త్రిగర్తరాజు సుశర్మ వారిని చూచి.

క. గరుడాస్త్రం బేసిన న । చ్చెరువుగ గరుడములు గవిసి చీరెం జంచు
స్ఫురణము మెఱయఁ గ వెస న । య్యురగాత్మక బంధ మూడ నుర్వీనాథా! 235

ప్రతిపదార్థం: ఉర్వీనాథా!= రాజా!; గరుడ అస్త్రంబు+ఏసినన్= గరుడాస్త్రం ప్రయోగించగా; గరుడములు+కవిసి= గరుడ పక్షులు క్రమ్ముకొని; అచ్చెరువుగన్= ఆశ్చర్యకరంగా; వెసన్= వెంటనే; ఆ+ఉరగ+ఆత్మక, బంధము+ఊడన్= నాగాస్త్రబంధం విడిపోగా; చంచుస్ఫురణము మెఱయఁగన్= తమ ముక్కుల వాడి గోచరించగా; చీరెన్= పొడిచాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్రమహారాజా! సుశర్మ గరుడాస్త్రం ప్రయోగించగా గరుడపక్షులు క్రమ్ముకొని వాడి అయిన తమ ముక్కులతో పొడిచి నాగాస్త్ర బంధాలను విడిపించాయి.

క. తన కడిమి బంధమోక్షము । గనిన రథికకోటి గడఁగి గాండివపయి నే
పునఁ దూపులు దొరఁగింపఁగ । ఘనభుజుఁడు సుశర్ముఁ డేసెఁ గన దస్త్రమునన్. 236

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: తన కడిమిన్= తన పరాక్రమంతో; బంధమోక్షము, కనిన, రథిక, కోటి= బంధాలు ఊడిన రథికుల సమూహం; కడఁగి= పూనుకొని; గాండివి, పయిన్= అర్జునుడిమీద; ఏపునన్+తూపులు, తొరఁగింపఁగన్= శౌర్యంతో బాణాలు వేయగా; ఘనభుజుఁడు, సుశర్ముఁడు= బాహుబలుడైన సుశర్మ; కనత్+అస్త్రమునన్= కాంతిమయ అస్త్రంతో; ఏసెన్= కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: త్రిగర్తవీరులు నాగాస్త్రబంధాలు వీడగా అర్జునుడిపై బాణాలు కురిపించారు. సుశర్మకూడా ప్రకాశించే అస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు.

చ. అది నరుడెంద మాడుటయు నాతఁడు మూర్ఛ మునింగి తేరిపైఁ
జదికిలఁబడ్డ నుబ్బి 'యదె చచ్చె సుశర్మని యేటు దాఁకి బ
ల్లిదుఁ డగు పార్థుఁ డంచు మదలీలల నార్చిరి నీదు సైనికుల్;
సదలను దిక్కులం బరఁగె శంఖముఖోద్భట తూర్య నాదముల్. 237

ప్రతిపదార్థం: అది, నరుడెందము+ఆడుటయున్= ఆ అస్త్రం అర్జునుడి గుండెను తాకగా; అతడు మూర్ఛ మునింగి= అతడు మూర్ఛపోయి; తేరిపైన్+చదికిలన్+పడ్డన్= రథంపై పడిపోగా; నీదు సైనికులు= నీ సైనికులు; ఉబ్బి= పొంగిపోయి; సుశర్మని ఏటుతాఁకి= సుశర్మ బాణం దెబ్బ తగిలి; బల్లిదుఁడు+అగుపార్థుఁడు= బలశాలి అయిన అర్జునుడు; అదె చచ్చెన్= అదిగో చనిపోయాడు; అంచున్ మదలీలన్+ఆర్చిరి= అంటూ గర్వంగా అరిచారు; శంఖముఖ+ఉద్భట తూర్యనాదముల్= శంఖం మొదలైన యుద్ధవాద్యధ్వనులు; చదలను, దిక్కులన్+పరఁగన్= గగనంలోనూ అన్ని దిక్కులలోనూ వ్యాపించాయి.

తాత్పర్యం: సుశర్మ వేసిన అస్త్రం తాకిడికి అర్జునుడు మూర్ఛపోయి రథంపై చతికిలపడిపోగా, అతడు చనిపోయాడని భావించి కౌరవసేన గర్వంతో కేకలు వేసింది. యుద్ధవాద్యాల ధ్వనులు ఆనందసూచకంగా అంతటా మారుమ్రోగాయి.

సీ. అంతఁ దెప్పిఱి విలయాంతకు కైవడిఁ గవ్వడి యేచి మార్గణ చయంబు
పె ల్లడరించిన బీఱువోయె సుశర్మ । యా సేనమీఁద నైంద్రాస్త్ర మక్కి
రీటి నవ్వుచు నేయ నాటోపమున నది । వివిధ బాణాకృతిఁ గవిసి నుఱుము
గావింపఁగాఁ బదివేవురు సంశప్త । కాగ్రేసరులు దెగటాఱి రప్పు

ఆ. డుక్కు దక్కి తలరి తక్కటి యోధులు । చేష్టితంబు లెడలఁ జిత్రరూపు
లట్లులైరి ధూమ మడఁగిన వెలుఁగొందు । ననలు చందమయ్యె నన్నరుండు. 238

ప్రతిపదార్థం: అంతన్+తెప్పిఱి= అంతలోనే తేరుకొని; కవ్వడి= అర్జునుడు; విలయ+అంతకు, కైవడిన్= ప్రళయకాల యముడివలె; ఏచి= విజృంభించి; మార్గణచయంబు= బాణసమూహం; పెల్లు+అడరించినన్= అధికంగా కురిపించగా; సుశర్మ; బీఱుపోయెన్= నిశ్చేష్టుడయ్యాడు; ఆ+కిరీటి= అర్జునుడు, ఆసేనమీఁదన్= త్రిగర్తసేనమీద; ఐంద్ర+అస్త్రము= ఇంద్రాస్త్రం; నవ్వుచున్+ఏయన్= పరిహసిస్తూ ప్రయోగించగా; ఆటోపమునన్+అది= అతిశయంతో ఆ అస్త్రం; వివిధబాణ+ఆకృతిన్+కవిసి= వివిధబాణాల రూపంలో తాకి; నుఱుము కావింపఁగాన్= చంపివేయగా; పదివేవురు సంశప్తక+అగ్రేసరులు= పదివేలమంది త్రిగర్తవీరులు; తెగటాఱిరి= మరణించారు; అప్పుడు; తక్కటియోధులు= మిగిలిన వీరులు; ఉక్కు+తక్కి= ధైర్యం నశించి; తలరి= చలించి; చేష్టితంబులు+ఎడలన్= చేష్టలుడుగగా; చిత్రరూపులు+అట్టులు+ఐరి= చిత్రాలవలె అయ్యారు; ఆ+నరుండు= అర్జునుడు; ధూమము+అడఁగినన్= పొగ నశించగా; వెలుఁగొందు+అనలు చందము+అయ్యెన్= ప్రకాశించే అగ్నివలె ఒప్పాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు వెంటనే మూర్ఛనుండి తేరుకొని విజృంభించి బాణాలగుంపులు గుప్పించగా, సుశర్మ నిశ్చేష్టుడయ్యాడు. ఇంద్రాస్త్రం ప్రయోగించగా అది పెక్కుబాణాలుగా వెలువడి పదివేలమంది త్రిగర్తవీరులను బలిగొన్నది. ధైర్యం నశించిన మిగతా యోధులు చిత్రాలవలె చలనరహితులయ్యారు. పొగ తొలగిపోగా ప్రకాశించే అగ్నివలె అర్జునుడు ఒప్పారాడు.

విశేషం: సుశర్మ అస్త్రం తాకిడికి అర్జునుడు మూర్ఛపోయినా అది క్షణకాలం మాత్రమే. అతడు నివురుగప్పిన నిప్పువలె పరాక్రమధనుడు అని భావం. ఉపమాలంకారం. పొగఅంతా పోగా మంట వేడి ఎక్కువవుతుంది.

వ. హతశేషులైన సంశప్తకులు చతుర్దశ సహస్రయోధముఖ్యు లవ్విజయు విజయంబు సహింపక యొండొరులం బురికొల్పి బలంబులతోడం గడంగిన నతం డతిదారుణంబగు రణంబుసేయఁ దక్కటి పాండవుల దెసఁబోరు కౌరవ బలంబు తద్బల శౌర్యంబు లోర్వక భీతిఁగలంగి పఱచినం గృతవర్మ కృపగురు పుత్త్ర కర్ణులు నులూక సౌబల సుయోధనులు దుశ్శాసనాది కుమారులును బరవసంబు సేసి యా సైన్యంబుఁ దైన్యంబు వాయ విక్రమించి; రట్టియెడఁ గృపుని యపరిమిత శరజాలంబు పాంచాల పుంజంబుం బొదివినం గనలి శిఖండి యమ్మహీసురవరుని మార్కొనియె; నయ్యిరువుర సమరంబు రామ రావణుల రణంబు కరణి నొప్పె; నట్లు పోరి పోరి శారద్వతుండు. 239

ప్రతిపదార్థం: హత శేషులు+ఐన సంశప్తకులు= చావగా మిగిలిన త్రిగర్తవీరులు; చతుః+దశ సహస్రయోధ ముఖ్యులు= పద్నాలుగు వేలమంది; ఆ+విజయు, విజయంబు= ఆ అర్జునుడి గెలుపును; సహింపక= తట్టుకోలేక; ఒండు+ఒరులన్+పురికొల్పుకొని= ఒకరినొకరు పురికొల్పికొని; బలంబులతోడన్+కడంగినన్= సేనలతో తరలిరాగా; అతండు= అర్జునుడు; అతిదారుణంబు+అగు= రణంబుచేయన్= మిక్కిలి భయంకరమైన యుద్ధం చేయగా; తక్కటి పాండవులదెసన్+పోరు= మిగతా పాండవ సోదరులతో యుద్ధం చేసే; కౌరవబలంబు= కౌరవసైన్యం; తద్+బలశౌర్యంబులు+ఓర్వక= ఆ పాండవుల బలపరాక్రమాలు సహించలేక; భీతిన్+కలంగి= భయానికి గురై; పఱచినన్= పారిపోగా; కృతవర్మ, కృప, గురుపుత్ర, కర్ణులున్= కృతవర్మ, కృపుడు, అశ్వత్థామ, కర్ణుడు; ఉలూక, సౌబల, సుయోధనులు= ఉలూకుడు శకుని దుర్యోధనుడు; దుశ్శాసన+ఆది కుమారులును= దుశ్శాసనుడు మున్నగు కౌరవులు; బరవసంబుసేసి= ధైర్యం వహించి; ఆ సైన్యంబు= ఆ కౌరవసేన; దైన్యంబుపాయన్= దీనస్థితి తొలగగా; విక్రమించిరి= పరాక్రమించారు; అట్టిఎడన్= ఆ సమయంలో; కృపుని= కృపాచార్యుని; అపరిమిత శరజాలంబు= అసంఖ్యాక బాణసముదాయం; పాంచాల పుంజంబున్+పొదివినన్= పాంచాలురసమూహాన్ని తాకగా; శిఖండి; కనలి= కోపించి; ఆ+మహీసురవరుని= ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని-కృపాచార్యుని; మార్కొనియెన్= ఎదుర్కొన్నాడు; ఆ ఇరువురు సమరంబు= శిఖండి కృపుల యుద్ధం; రామరావణుల రణంబు- కరణిన్+ఒప్పెన్= రామరావణ యుద్ధంవలె గోచరించింది; శారద్వతుండు= కృపాచార్యుడు; అట్లు పోరి పోరి= ఆ విధంగా యుద్ధం చేసి, చేసి.

తాత్పర్యం: చావగా మిగిలిన పదునాల్గువేలమంది సంశప్తకవీరులు అర్జునుని విజయాన్ని సహించక, ఒకరినొకరు పురికొల్పుకొంటూ తమసేనలతో తరలిరాగా, అర్జునుడు అతి భయంకరమైన యుద్ధం చేశాడు. తక్కిన పాండవులతో యుద్ధం చేస్తున్న కౌరవసైన్యం, వారి బలపరాక్రమాలు సహించలేక భీతిల్లి, కలతపడి పారిపోగా - కృతవర్మ, కృపుడు, అశ్వత్థామ, కర్ణుడు, ఉలూకుడు, శకుని, సుయోధనుడు, దుశ్శాసనాది కురుకుమారులు ధైర్యం వహించి, ఆ కౌరవసైన్యంయొక్క దైన్యం తొలగేటట్లు విజృంభించారు. అప్పుడు కృపాచార్యుని అపరిమిత బాణసమూహం

పాంచాలసైన్యాన్ని తాకగా, శిఖండి ఆగ్రహించి, ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడైన కృపాచార్యుణ్ణి ఎదుర్కొన్నాడు. ఆ యిద్దరి యుద్ధం రామరావణయుద్ధం వలె ఒప్పింది. ఆ విధంగా కృపాచార్యుడు పోరి పోరి ......

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. హరులను సూతుఁ జంపిన నుదగ్రత నా ద్రుపదాత్మజుండు వి
స్ఫురిత కృపాణ చర్మ పరిశోభితుఁడై యరదంబు డిగ్గి స
త్వరముగ నేఁగుదేర శరవాహిని పై నిగిడించె; నాతఁ డ
య్యరి వెఱఁగందుచున్ నిలుచునట్టుగ జోదులు పిచ్చలింపఁగన్. 240

ప్రతిపదార్థం: హరులను, సూతున్+చంపినన్= అశ్వాలను సారథిని చంపగా; ఆ ద్రుపద+ఆత్మజుండు= శిఖండి; ఉదగ్రతన్= భయం గొల్పుతూ; విస్ఫురిత, కృపాణ, చర్మ, పరిశోభితుఁడు+ఐ= ప్రకాశించే కత్తి డాలుతో కూడినవాడై; అరదంబు డిగ్గి= రథం నుండి దిగి; సత్వరముగన్+ఏఁగుదేరన్= వేగంగా రాగా; ఆతఁడు= కృపుడు; ఆ+అరి= ఆ శత్రువైన శిఖండి; వెఱఁగు+అందుచున్+నిలుచునట్టుగన్= ఆశ్చర్యపోయేటట్లుగా; జోదులు= యోధులు; పిచ్చలింపఁగన్= ప్రశంసించేవిధంగా; శరవాహిని= బాణవర్షం; పైన్+నిగిడించెన్= అతడిపై కురిపించాడు.

తాత్పర్యం: కృపాచార్యుడు అతడి గుర్రాలను, సారథిని చంపగా శిఖండి రథం దిగి కత్తి, డాలు ధరించి అతడివైపు రాగా, కృపుడు శిఖండి ఆశ్చర్యపోయేటట్లుగ, యోధులు ప్రశంసించేటట్లుగ అతడిమీద బాణవర్షం కురిపించాడు.

వ. అట్లేచిన కృపాచార్యుపై నురవడించిన ధృష్టద్యుమ్నుం గృతవర్మయు ధర్మతనయ ద్రౌపదేయుల నశ్వత్థామయుఁ గవలం గురుపతియును వృకోదరుం గర్ణుండునుం దలపడి నిలువరించి రగ్గౌతముండు శిఖండి పలక పటియలు సేసిన నతండు దెరలక కేవల కరవాలంబున విక్రమింపం గడంగిన నయ్యతిరథుండు. 241

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+ఏచిన, కృపాచార్యుపైన్= ఆ విధంగా విజృంభించిన కృపుడిపై; ఉరవడించిన ధృష్టద్యుమ్నున్= వేగంతో తాకిన ధృష్టద్యుమ్నుడిని; కృతవర్మయున్= కృతవర్మ; ధర్మతనయ, ద్రౌపదేయులన్= ధర్మరాజును, ఉపపాండవులను; అశ్వత్థామయున్= అశ్వత్థామ; కవలన్+కురుపతియును= నకుల సహదేవులను దుర్యోధనుడు; వృకోదరున్+కర్ణుండును= భీముడిని కర్ణుడు; తలపడి, నిలువరించిరి= ఎదుర్కొని అడ్డగించారు; ఆ+గౌతముఁడు= కృపుడు; శిఖండిపలక= శిఖండి కేడెము(వారు)ను; పటియలు చేసినన్= బద్దలు చేయగా; అతండు తెరలక= అతడు తొలగక; కేవల, కరవాలంబున, విక్రమింపన్+కడంగినన్= కేవలం కత్తితోనే పరాక్రమించగా; ఆ+అతిరథుండు= అతిరథుడైన ఆ కృపుడు.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా విజృంభించిన కృపుడిమీదికి వచ్చిన ధృష్టద్యుమ్నుడిని కృతవర్మ, ధర్మరాజును, ఉపపాండవులను, అశ్వత్థామ, నకుల సహదేవులను దుర్యోధనుడు, భీముడిని కర్ణుడు ఎదుర్కొని అడ్డగించారు. కృపాచార్యుడు శిఖండి కేడెము(వారు)ను బద్దలు చేయగా అతడు చలించకుండా కత్తితోనే పోరు సాగించాడు. అప్పుడు కృపుడు.

క. వాలిక తూపులు మేనం । గీలుకొలిపి నొంపఁ గన సుకేతుఁడు బాణ
జ్వాలలు నిగుడ నడరి యా । భీలత నా కృపునితోడఁ బెనఁగె నరేంద్రా! 242

ప్రతిపదార్థం: నరేంద్రా!= రాజా!; వాలిక తూపులు= వాడి అయిన బాణాలు; మేనన్+కీలు కొలిపి, నొంపన్= శరీరమునందు నాటి నొప్పించగా; సుకేతుడు కని= సుకేతుడు (ద్రౌపది కుమారుడు) చూచి; బాణజ్వాలలు నిగుడన్= బాణాలమంటలు చెలరేగేటట్లు; అడరి= విజృంభించి; ఆభీలతన్= భయంకరంగా; ఆ కృపునితోడన్+పెనఁగెన్= కృపాచార్యుడితో పోరు సల్పాడు;

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కృపుడు శిఖండిపై వాడిబాణాలు వేసి నొప్పించగా, చూచి సుకేతుడు అతడిపై బాణాలజ్వాలలు చెలరేగేటట్లుగ విజృంభించి భయంకరంగా పోరాడాడు.

తే. తనకు నెడ సొచ్చి యిట్టు లతండు పెనఁగ । ద్రుపదనందనుఁ డల్లన తొలఁగిపోయె;
నా సుకేతుండు గృపునిమై నాఁట నిరువ । దాఱు శరములు వఱపి రయంబు మెఱయ. 243

ప్రతిపదార్థం: తనకున్+ఎడ+చొచ్చి= తనకు మధ్యగా వచ్చి; ఇట్టులు+అతండు పెనఁగన్= ఇట్లా సుకేతుడు పోరుతుండగా; ద్రుపదనందనుఁడు= శిఖండి; అల్లన తొలఁగిపోయెన్= అక్కడినుండి వెళ్ళిపోయాడు; ఆ సుకేతుండు= సుకేతుడు; కృపుని, మైన్ నాఁటన్= కృపుడి దేహమునందు నాటేటట్లుగా; ఇరువది+ఆఱు శరములు పఱపి= ఇరవై ఆరుబాణాలు వేసి; రయంబు మెఱయన్= వేగం అతిశయించగా.

తాత్పర్యం: సుకేతుడు మధ్యలో వచ్చి కృపుడితో పోరగా, శిఖండి అటనుండి వెళ్ళిపోయాడు. కృపుడిపై సుకేతుడు ఇరవై ఆరుబాణాలు వేసి వెంటనే. (తరువాతి గద్యంతో అన్వయం).

వ. ధనువు దునిమి యొండు కోదండం బెత్తిన నదియును ఖండించి. 244

ప్రతిపదార్థం: ధనువు తునిమి= విల్లును విరిచి; ఒండు కోదండంబు+ఎత్తినన్= మరొకవిల్లును చేపట్టగా; అదియును ఖండించి= దానిని కూడా ఖండించి.

తాత్పర్యం: కృపుడి విల్లును విరిచి ఆయన మరొక ధనువు చేపట్టగా దానిని కూడా ఖండించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. తోడన హయసూతుల మెయిఁ । గాఁడఁగ నేయుటయు నతఁడు గనలుచు బలువిల్
క్రీడయ పోలెం గొని మే । న్గాఁడఁగ నిగిడించెఁ ద్రిదశనారాచంబుల్. 245

ప్రతిపదార్థం: తోడన= వెంటనే; హయసూతుల మెయిన్+కాఁడఁగన్+ఏయుటయున్= అశ్వసారథుల మేనులందు గ్రుచ్చుకొనేటట్లు బాణాలు వేయగా; ఆతడు= కృపుడు; కనలుచున్= కోపపడుతూ; బలువిల్= బలమైన ధనువును; క్రీడ+ఆ పోలెన్+కొని= అవలీలగా గైకొని; త్రిదశ నారాచంబుల్= ముప్పదిబాణాలు; మేను+కాఁడఁగన్, నిగిడించెన్= సుకేతుడి శరీరంమీద నాటుకొనేటట్లు వేశాడు.

తాత్పర్యం: వెంటనే అశ్వసారథులపై బాణాలు వేసి నొప్పించగా, కృపుడు కోపించి విలాసంగా బలిష్ఠమైన ధనువును చేబూని సుకేతుడి శరీరంమీద గ్రుచ్చుకొనేటట్లు ముప్పదిబాణాలు వేశాడు.

కృపాచార్యుండు సుకేతుం డను పాంచాలకుమారునిం జంపుట (సం. 8-38-82)

తే. అట్టు నొప్పింపఁ దూఁగాడు నా సుకేతు । కంధరము మెఱుఁగారెడు కత్తివాతి
దొడ్డ తూపున నేపునఁ ద్రుంచుటయును । శిరము ధర డొల్లెఁ గుండలస్ఫురణ మెఱయ. 246

ప్రతిపదార్థం: అట్టు నొప్పింపన్= ఆ విధంగా బాణాలతో నొప్పించగా; తూఁగాడు= ఊగుతున్న; ఆ సుకేతు కంధరము= సుకేతుడి మెడ; మెఱుఁగారెడు= కాంతిమంతమైన; కత్తివాతి= కత్తివాతి, దొడ్డతూపునన్= అర్ధచంద్రాకారంగా ఉన్న పెద్ద బాణంతో; ఏపునన్+త్రుంచుటయును= గర్వంతో ఖండించగా; శిరము= సుకేతుడి శిరస్సు; కుండల, స్ఫురణ, మెఱయన్= చెవిపోగులు ప్రకాశించగా; ధరన్+డొల్లెన్= నేలపై రాలింది.

తాత్పర్యం: కృపుడు తన బాణాల దెబ్బలకు తూలుతున్న సుకేతుడి శిరస్సును బలమైన అర్ధచంద్రాకార బాణంతో ఖండించగా, కర్ణకుండలాల కాంతితో ప్రకాశిస్తూ అతడి తల నేలపై పడి దొరిలింది.

వ. ఇట్లు సుకేతుండు సచ్చిన నతని మూఁకలు విచ్చె; ధృష్టద్యుమ్నుండు గృతవర్మయుం బోరునెడ ధృష్టద్యుమ్నుండు గృతవర్మ వక్షస్థ్సలంబు విశిఖ నవకంబున నొప్పించుటయు' నప్పాంచాల వరునతండు సూతకేతు హయస్యందన సమేతంబుగా నిబిడ శరజాలంబునం బొదివిన నవ్వీరుండు బలాహకపిహితమూర్తి యగు మార్తాండు ననుకరించి తాను సైంధవ వధ దినంబునం బారావతవర్ణంబు లగు రథ్యంబు లగ్గురు నరుణాశ్వంబులన్ బెరయం బఱపిన తెఱంగున. 247

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు, సుకేతుండు చచ్చినన్= ఈ విధంగా సుకేతుడు మరణించగా; అతని మూఁకలు విచ్చెన్= అతడి సైన్యం చెల్లాచెదరయింది; ధృష్టద్యుమ్నుండున్+కృతవర్మయున్+పోరు+ఎడన్= ధృష్టద్యుమ్న కృతవర్మలు పోరాడేటప్పుడు; ధృష్టద్యుమ్నుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; కృతవర్మ వక్షఃస్థలంబు= కృతవర్మ వక్షమును; విశిఖ నవకంబునన్+నొప్పించుటయున్= తొమ్మిది బాణాలతో బాధించగా; ఆ+పాంచాల, వరున్= ఆ పాంచాలశ్రేష్ఠుడైన ధృష్టద్యుమ్నుడిని; అతండు= కృతవర్మ; సూత, కేతు, హయ, స్యందన, సమేతంబుగాన్= సారథి ధ్వజం అశ్వాలు, రథములతో కూడ, నిబిడ శరజాలంబునన్+ పొదివినన్= దట్టమైన బాణాలగుంపుతో కప్పివేయగా; ఆ+వీరుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; బలాహక పిహితమూర్తి+అగు= మేఘాలచేత కప్పబడినట్టి; మార్తాండున్+అనుకరించి= సూర్యుడిని పోలినవాడై; తాను; సైంధవ వధ దినంబునన్= సైంధవుడు చంపబడిన రోజు; పారావత వర్ణంబులు+అగు రథ్యంబులు= పావురం రంగు కలిగిన(తెల్లని) గుర్రాలు; ఆ+గురు+అరుణ+ అశ్వంబులన్= ద్రోణాచార్యుడి ఎరుపురంగు గుర్రాలను; బెరయన్+పఱపిన తెఱంగునన్= తాకునట్లు పోరినవిధంగా.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా సుకేతుడు మరణించగా అతడిసైన్యం చెదరిపోయింది. ధృష్టద్యుమ్న కృతవర్మల యుద్ధంలో ధృష్టద్యుమ్నుడు కృతవర్మ వక్షంపై తొమ్మిదిబాణాలు వేయగా అతడు సారథి, అశ్వాలు, ధ్వజం, రథంతో సహా ధృష్టద్యుమ్నుడిని బాణాలతో కప్పివేయగా, మేఘాలతో కప్పబడిన సూర్యుడివలె ధృష్టద్యుమ్నుడు ఒప్పారాడు. సైంధవవధ సమయంలో తన తెల్లగుర్రాలు ద్రోణుడి ఎర్రనిగుర్రాలను తాకినవిధంగా.

విశేషం: పద్మవ్యూహంలో అభిమన్యుడు చిక్కుపడి మరణించటానికి కారకుడైన సైంధవుడిని అర్జునుడు సంహరించిననాటి యుద్ధంలో ధృష్టద్యుమ్నుడు ద్రోణుడితో పైవిధంగానే తలపడ్డాడు. 'అప్పాంచాలకుల ప్రదీపకుండు గోపాద్దీపితుండయి పారావత వర్ణంబులగు రథ్యంబుల నగ్గురు నరుణాశ్వంబులన్ బెరయ నరదంబు వరపించి..... నతని తేరికడ నొగ ద్రొక్కి మెక్కి

కాడిపయిం జిత్రగతులు మెరసి' (ద్రోణ. తృ. 124) అవే పదాలు ఈ సందర్భంలోని వచనంలో కూడా పునరుక్తి కావటం గమనార్హం.

తే. అలిగి నొగ నొగతోఁ దాఁక నతిరయమునఁ । దేరు వఱపి కృపాణ ప్రదీప్త పాణి
యగుడు, గద వుచ్చికొనియును నఱుమ లేక । చలము డిగఁ ద్రావి కృతవర్మ యిలకు దాఁటె. 248

ప్రతిపదార్థం: అలిగి= కోపించి; నొగ నొగతోన్+తాఁకన్= (తన) రథం నొగలుతో కృతవర్మ నొగలును తాకగా; కృతవర్మ; అతిరయమునన్+తేరు+పఱపి= వేగంగా రథం నడిపి; కృపాణ ప్రదీప్త పాణి అగుడున్= ఖడ్గం చేత ప్రకాశించే చేయి కలవాడై; గద పుచ్చికొనియును= గద తీసికొని కూడా; అఱుమ లేక= పొడిచేయలేక; చలము, డిగన్+త్రావి= పట్టుదలను దిగమ్రింగుకొని; ఇలకు దాఁటెన్= క్రిందకు దిగి వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు ఆగ్రహించి తన రథం నొగ కృపాచార్యుని రథం నొగను తాకేటట్లుగా అతి వేగంగా రథాన్ని నడిపి, చేత ఖడ్గాన్ని ధరించగా, కృతవర్మ గదను చేత పుచ్చుకొని కూడ పోరాడలేక రథం మీది నుండి క్రిందికి దిగాడు.

వ. అక్కుంభసంభవు చందంబుగాక వంచకుండై యప్పరుసున నబ్బలు మగండు దొలంగిన నయ్యరదంబు మీఁదికి లంఘించి యా ధృష్టద్యుమ్నుండు. 249

ప్రతిపదార్థం: ఆ+బలుమగండు= ఆ మేటివీరుడు(కృతవర్మ); ఆ+కుంభసంభవు చందంబు కాక= ద్రోణుడివలె ఎదిరించలేక; వంచకుండు+ఐ= కపటి అయి; ఆ+పరుసునన్= ఆ విధంగా; తొలంగినన్= తప్పించుకొనగా; ఆ ధృష్టద్యుమ్నుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; ఆ+అరదంబు మీఁదికిన్ లంఘించి= ఆ కృతవర్మ రథంపైకి దూకి.

తాత్పర్యం: కృతవర్మ ద్రోణాచార్యుడివలె ధైర్యంగా ఎదిరించలేక మోసంతో తప్పించుకొనగా, ధృష్టద్యుమ్నుడు అతడి రథంమీదికి దూకి.

క. ఆ రథికు నచటఁ గానక । సారథి తల దునుముటయును, సంతసమునఁ బొం
గారి తన శబ్ద మిచ్చి మ । హారవమున నిక్క డిక్క డనియె నతండున్. 250

ప్రతిపదార్థం: ఆ రథికున్+అచటన్+కానక= ఆ వీరుని (కృతవర్మను) అక్కడ కనుగొనలేక; సారథి, తల, తునుముటయును= రథసారథి తలను ఖండించగా; సంతసమునన్+పొంగారి= ఆనందంతో ఉప్పొంగి; అతండున్= ఆ కృతవర్మ; తన శబ్దము+ఇచ్చి= తన గొంతువిచ్చి; మహారవమునన్= పెద్దశబ్దంతో; ఇక్కడ+ఇక్కడ+అనియెన్= ఇక్కడ ఇక్కడ (ఉన్నానని) అన్నాడు.

తాత్పర్యం: కృతవర్మ కనబడకపోగా, అతడి సారథి తలను ఖండించాడు ధృష్టద్యుమ్నుడు. అంతట కృతవర్మ తన గొంతెత్తి 'నేనిక్కడ ఉన్నా' నన్నాడు.

చ. విని కృతవర్మఁ గాంచి పటువిక్రమకేలి యొనర్ప నాత్మ వా
హనమున కేఁగి యేచి ద్రుపదాత్మజుఁ డాతఁడు లోను గాఁగ న
మ్మెనఁ గల మేటి జోదుల సముద్ధతి యేడ్తెఱ నిల్వరింప వి
ల్గొనెఁ బటు శౌర్య శోభితబలుం డగు నయ్యదుముఖ్యుఁ డొక్కఁడున్. 251

ప్రతిపదార్థం: విని= కృతవర్మ కంఠధ్వని విని; ద్రుపద+ఆత్మజుఁడు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; కృతవర్మన్+కాంచి= కృతవర్మను చూచి; పటు విక్రమకేళి+ఒనర్పన్= గొప్ప పరాక్రమ క్రీడ ప్రదర్శించటానికి; ఆత్మవాహనమునకున్+ఏఁగి= తన రథం మీదికి వెళ్ళి; ఏచి= విజృంభించి; అతడు లోనుకాఁగన్= కృతవర్మ మొదలుకొని; ఆ+మొనన్+కలమేటి, జోదుల= ఆ సేనలో ఉన్న మహావీరులయొక్క; సముద్ధతి= ఆటోపం; ఏడ్తెఱ= విజృంభణం; నిల్వరింపన్= ఆపగా; పటు, శౌర్య, శోభిత, బలుండు+అగు= బలమైన పరాక్రమంతో ప్రకాశించే శక్తిశాలి అయిన; ఆ+యదుముఖ్యుఁడు= యాదవులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ కృతవర్మ; ఒక్కఁడున్= ఒక్కడే; విల్+కొనెన్= ధనుస్సును చేపట్టాడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు కృతవర్మ కేకవిని, అతనిని చూచి బలమైన పరాక్రమక్రీడ ప్రదర్శించటానికి తన రథం మీదికి వెళ్ళి విజృంభించి, కృతవర్మ మొదలైన కౌరవవీరుల ఆటోపాన్ని పూనికతో అడ్డుకోగా, శౌర్యశోభితుడైన ఆ యాదవవీరుడు కృతవర్మ ఒక్కడు మాత్రమే పోరాడాలని విల్లందుకొన్నాడు.

వ. అట్టియెడ నొక్క రథికుండు రయంబున నిజరథంబుమీఁదికిఁ గృతవర్మం దిగిచికొని యనికిం దొలంగం గొనిపోయెఁ; బాంచాలోత్తముండును దన మునుము బలంబు గలంగం బరాక్రమించుచుండె. 252

ప్రతిపదార్థం: అట్టి ఎడన్= ఆ సమయంలో; ఒక్క రథికుండు= ఒక రథవీరుడు; రయంబునన్= వేగంగా; నిజరథంబు మీఁదికిన్= తన రథంపైకి; కృతవర్మన్+తిగిచికొని= కృతవర్మను లాగికొని; అనికిన్+తొలంగన్+కొనిపోయెన్= యుద్ధంనుండి దూరంగా తీసికొనివెళ్ళాడు; పాంచాల+ఉత్తముండును= ధృష్టద్యుమ్నుడుకూడా; తన మునుము బలంబు కలంగన్= తన ఎదురుగా ఉన్న సేన కలత చెందగా; పరాక్రమించుచుండెన్= యుద్ధం చేయసాగాడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు ఒక వీరుడు వేగంగా కృతవర్మను తన రథం మీదికి లాగికొని, దూరంగా తరలించుకొని పోయాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడు శత్రుసేన కలత పొందేటట్లు తన పరాక్రమాన్ని చూపసాగాడు.

సీ. ధర్మపుత్రుఁడు గురుతనయుతోఁ బెనఁగుచో । బాసటయై శినిపౌత్రుఁ డడరె
నా యిద్దఱును ద్రౌపదేయులు వెఱఁగందు । నట్లు వారలను సైన్యంబుఁ బొదివి
బహుళాంధకార మాపాదించి యమ్మేటి । విలుకాని సాయక వితతి నింగి
ఘనమయంబుగఁ బర్వ జననాథ వా రల్గి । యొక్కొక్కరుం డనేకోగ్ర బాణ

ఆ. నిహతుఁ జేయ, నతఁడు ప్రహసిత వదనుఁడై । యొకని నొకని బహు సముజ్జ్వలాస్త్ర
విద్ధుఁ జేసి కడఁగి వివ్వచ్చుకొడుకు చా । పంబు దునిమెఁ గ్రూరభల్లనిహతి. 253

ప్రతిపదార్థం: జననాథ= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! గురుతనయుతోన్+పెనఁగుచోన్= అశ్వత్థామతో రణం చేస్తుండగా; శినిపౌత్రుఁడు= సాత్యకి; బాసట ఐ= అండగా; అడరెన్= నిలిచాడు; ఆ ఇద్దఱును= ధర్మరాజు సాత్యకియు; ద్రౌపదేయులు= ఉపపాండవులును; వెఱఁగు+అందు+అట్లు= ఆశ్చర్యపడేటట్లుగా; ఆ+మేటి విలుకాని= ఆ అశ్వత్థామయొక్క; సాయక వితతి= బాణసమూహం; వారలను సైన్యంబున్+పొదివి= వారిని, (వారి)సేనను కప్పి; బహుళ+అంధకారము+ఆపాదించి= పెనుచీకటిని క్రమ్మజేసి; నింగి ఘనమయంబుగన్+పర్వన్= ఆకాశము మబ్బులతో నిండునట్లు వ్యాపించగా; వారు+అల్గి= ఉపపాండవులు కోపించి; ఒక్కొక్కరుండు= ఒక్కొక్కడు; అనేక+ఉగ్రబాణ నిహతున్+చేయన్= పెక్కు వాడిబాణాలతో కొట్టగా; అతఁడు ప్రహసిత వదనుఁడు+ఐ= అశ్వత్థామ నవ్వుమొగంకలవాడై; ఒకనిన్+ఒకనిన్= ఒక్కొక్కరిని; బహు సముజ్జ్వల+అస్త్రవిద్ధున్+చేసి= అస్త్రాలు

నాటుకొనేటట్లు చేసి; కడఁగి= పూని; క్రూరభల్లనిహతిన్= పదునైన బల్లెములతో; వివ్వచ్చుకొడుకు చాపంబున్= అర్జునుడి కుమారుడి (శ్రుతకీర్తి) ధనుస్సు; తునిమెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ధర్మరాజు అశ్వత్థామతో యుద్ధం చేస్తుండగా, సాత్యకి సాయంగా వచ్చాడు. ధర్మరాజు, సాత్యకి, ఉపపాండవులు ఆశ్చర్యపడేటట్లుగా ఆ మేటి విలుకాడైన అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బాణసమూహం వారిని, వారి సైన్యాన్ని కప్పి, పెనుచీకటి క్రమ్ముకొనేటట్లుగ చేసి, ఆకాశం మబ్బులతో నిండినట్లుగ వ్యాపించగా, వారు (ధర్మజుడు, సాత్యకి, ఉపపాండవులు) ఆగ్రహించి, ఒక్కొక్కరు పెక్కు వాడిబాణాలతో అశ్వత్థామను కొట్టారు. అప్పుడతడు నవ్వుమొగంతో లెస్సగా మెరిసే పెక్కుబాణాలు ఒక్కొక్కరిని నాటుకొనేటట్లు వేశాడు. అంతేకాదు, పూనిక వహించి పదునైన బల్లెంతో అర్జున సుతుని (శ్రుతకీర్తి) ధనుస్సు త్రుంచాడు.

క. ధృతి నొండు విల్లు కొని యా । శ్రుతకీర్తి దదీయ తనువు సొనిపెం బ్రదర
త్రితయంబుఁ గనలి యాతం । డతనిం దత్పార్శ్వచరుల నమ్ముల ముంచెన్. 254

ప్రతిపదార్థం: ఆ శ్రుతకీర్తి; ధృతిన్+ఒండు విల్లుకొని= ధైర్యంతో మరొకవిల్లు గైకొని; ప్రదర త్రితయంబున్= మూడు బాణాలను; తదీయ, తనువు, చొనిపెన్= అశ్వత్థామ దేహంలో నాటాడు; అతండు= అశ్వత్థామ; కనలి= కోపించి; అతనిన్+తద్+పార్శ్వచరులన్= శ్రుతకీర్తిని అతడి ప్రక్కనున్నవారిని; అమ్ములన్ ముంచెన్= బాణాలతో ముంచాడు.

తాత్పర్యం: శ్రుతకీర్తి మరొకవిల్లు తీసికొని అశ్వత్థామదేహంలో మూడుబాణాలు నాటగా, అతడు కోపించి శ్రుతకీర్తిని, అతడి సహాయులను బాణాలతో ముంచాడు.

క. ముంచు మహోద్ధతి యాలో । కించి తనదు చూడ్కి దట్ట కెం పెసఁగం గో
పించి శరనికరములు గు । ప్పించుచు ధర్మజుఁడు గవిసె భీషణభంగిన్. 255

ప్రతిపదార్థం: ముంచు, మహా+ఉద్ధతి= (ఆ విధంగా) ముంచుతున్న (బాణాలతో కొట్టుతున్న అతడి) మహావిజృంభణాన్ని; ఆలోకించి= చూచి; ధర్మజుఁడు= ధర్మరాజు; తనదుచూడ్కి= తనచూపు; దట్టకెంపు+ఎసఁగన్+కోపించి= బాగా ఎర్రబడేటట్లు కోపించి; శరనికరములు గుప్పించుచున్= బాణాలసమూహాలు కురిపిస్తూ; భీషణభంగిన్= భయం గొల్పేటట్లుగా; కవిసెన్= తాకాడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ విజృంభణాన్ని చూచిన ధర్మరాజు ఆగ్రహంతో కళ్ళు ఎర్రజేసి అతడిపై బాణసమూహం గుప్పిస్తూ భయంకరంగా ఎదుర్కొన్నాడు.

చ. కదిసిన నమ్మహాభుజుఁడు గార్ముకముం దనుమాడి మూఁడు బె
ట్టిదపు మెఱుంగు తూపులఁ బటిష్ఠత సూపిన నా నృపాలుఁ డు
న్మదుఁ డయి మేటివింట బలుమార్గణముల్ వెస నేసె మూఁడు న
ర్వదియును నద్ధరామరునిపై శినివంశవరుండు దోడ్పడన్. 256

ప్రతిపదార్థం: కదిసినన్= ఎదుర్కొనగా; ఆ+మహాభుజుఁడు= ఆ గొప్పబాహువులు గల అశ్వత్థామ; కార్ముకమున్+తునుము ఆడి= విల్లును త్రుంచి; మూఁడు బెట్టిదపు మెఱుంగు తూపులన్= మూడు వాడి అయిన ప్రకాశించే బాణాలతో;

పటిష్ఠత+చూపినన్= బలం ప్రదర్శించగా; ఆ నృపాలుఁడు= ఆ ధర్మరాజు; ఉన్మదుఁడు+అయి= ఆవేశం పొంది; శినివంశ, వరుండు, తోడ్పడన్= సాత్యకి సహాయపడగా; మేటివింటన్= గొప్ప ధనువునుండి; మూఁడును+అర్వదియును= అరవైమూడు; బలుమార్గణముల్= వాడిబాణాలు; ఆ+ధరా+అమరునిపైన్= ఆ బ్రాహ్మణుడిపై (అశ్వత్థామ)పై; వెసన్+ఏసెన్= శీఘ్రంగా ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: (ఆ విధంగా ధర్మరాజు) ఎదుర్కోగా ఆ బలశాలి అయిన అశ్వత్థామ, అతడి విల్లు త్రుంచి, మూడు వాడి మెరుగుటమ్ములతో తన బలమేమిటో చూపాడు. ఆ బాణాల దెబ్బకు ధర్మరాజు ఆగ్రహావేశపరుడై, తనకు సాత్యకి తోడుపడగా, వేరొక పెద్దవిల్లు చేపట్టి, అరవైమూడు వాడిబాణాలు అశ్వత్థామమీద వేగంగా ప్రయోగించాడు.

వ. ఇట్లు ప్రాపై కడంగి. 257

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఇట్లా; ప్రాపు+ఐ= అండగా ఉండి; కడంగి= పూనుకొని.

తాత్పర్యం: సాత్యకి ఈ విధంగా తోడ్పడి.

ఆ. అర్ధచంద్రబాణహతి గురుపుత్రుని । ధనువు శినివరుండు దునుముటయును,
శక్తి వైచి యతఁడు సారథిఁ గూల్చి బల్ । వింటఁ గురిసె బహుళవిశిఖ వృష్టి. 258

ప్రతిపదార్థం: శినివరుండు= సాత్యకి; అర్ధచంద్రబాణహతిన్= అర్ధచంద్రాకారంగల బాణందెబ్బతో; గురుపుత్రుని ధనువు= అశ్వత్థామ ధనుస్సును; తునుముటయును= ఖండించగా; అతఁడు= అశ్వత్థామ; శక్తిన్+వైచి= బల్లెం వేసి; సారథిన్+కూల్చి= సారథిని చంపి; బహుళ విశిఖవృష్టిన్= పెక్కు బాణాలవర్షాన్ని; బల్ వింటన్+కురిసెన్= బలిష్ఠమైన ధనుస్సుతో గుప్పించాడు.

తాత్పర్యం: సాత్యకి అర్ధచంద్రాకారబాణంతో అశ్వత్థామ విల్లును త్రుంచగా, అశ్వత్థామ బల్లెంతో సాత్యకి సారథిని చంపి, అతడిమీద బాణవర్షం కురిపించాడు.

క. సారథి లేమిని సాత్యకి । తే రీడ్చెఁ దురంగమములు దే రటు వాఱన్
భూరమణ! ధర్మనందను । వారు వొదివి రంపగముల వడి గురుతనయున్. 259

ప్రతిపదార్థం: భూరమణ!= రాజా!; సారథిలేమిని= సారథి లేకపోవటంతో; తురంగమములు= గుర్రాలు; సాత్యకి తేరు+ఈడ్చెన్= సాత్యకి రథాన్ని ఈడ్చుకువెళ్ళాయి; తేరు+అటు పాఱన్= రథం అటు తొలగిపోగా; ధర్మనందనువారు= ధర్మరాజు వెంటనున్నవారు; వడిన్= వేగంగా; అంపగములన్= బాణాలగుంపులతో; గురుతనయున్= అశ్వత్థామను; పొదివిరి= తాకారు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సారథిలేని సాత్యకి తేరును గుర్రాలు ఈడ్చుకొనివెళ్ళాయి. ధర్మరాజు పక్షంలోని వీరులు అది చూచి బాణ సమూహాలు ప్రయోగిస్తూ వెంటనే అశ్వత్థామను ఎదుర్కొన్నారు.

క. భీమాస్త్రశిఖల నశ్వ । త్థామాగ్ని దహించె ధర్మతనయానుచర
స్తోమాటవి నొక వ్రేల్మిడి । నామెయి జన్మవిస్మయావహం బయ్యె నృపా! 260

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= రాజా!; అశ్వత్థామ+అగ్ని= అశ్వత్థామ అనే దావాగ్ని; భీమ+అస్త్ర శిఖలన్= భయంకర అస్త్రములనే జ్వాలలతో; ధర్మతనయ+అనుచరస్తోమ+అటవిన్= ధర్మజుడి అనుచరుల సముదాయమనే అడవిని; ఒక వ్రేల్మిడిన్= క్షణంలో; దహించెన్= దహించింది; ఆమెయి= ఆ తీరు; జన విస్మయ+ఆవహంబు+అయ్యెన్= చూపరులకు ఆశ్చర్యం కలిగించింది.

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! అశ్వత్థామ అనే దావాగ్ని, భయంకరాస్త్రాలనే మంటలతో, ధర్మరాజు అనుచరసమూహం అనే అడవిని ఒక్క క్షణంలో దహించివేయగా అది చూపరులకు ఆశ్చర్యం కలిగించింది.

విశేషం: అలం: రూపకం.

వ. అప్పుడు కురురాజు పాండవుల నాచార్య నందనుచేతం దెగినవారలంగాఁ దలంచె నంతఁ దఱిమి
యుధిష్ఠిరుండు ప్రచండ కాండంబుల నవ్విప్రవరుం బీడితుం జేసి. 261

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= ఆ సమయంలో; కురురాజు= దుర్యోధనుడు; పాండవులను= పాండవులను; ఆచార్య నందనుచేతన్= అశ్వత్థామచేత; తెగినవారలన్+కాన్+తలంచెన్= చంపబడ్డవారుగా భావించాడు; అంతన్= అప్పుడు; యుధిష్ఠిరుండు= ధర్మరాజు; తఱిమి= వెంబడించి; ఆ+విప్రవరున్= ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడైన అశ్వత్థామను; ప్రచండ కాండంబులన్= తీక్ష్ణమైన బాణాలతో; పీడితున్+చేసి= నొప్పించి.

తాత్పర్యం: అప్పుడు పాండవులు అశ్వత్థామచేత సంహరించబడ్డారని దుర్యోధనుడు సంతోషించాడు. ఇంతలోనే ధర్మరాజు అశ్వత్థామను తరుముతూ వాడిబాణాలతో నొప్పించి.

సీ. అలవును వెరవును గలవు కృతాస్త్రుండ । వని నిన్ను నెఱుఁగుదు; నైన నెల్ల
సొంపు పార్షతునకుఁ జూపనోపినఁ దెల్ల । మగు; నది యట్లుండె; నరయ నీకు
నెయ్యంబు వాటించునేర్పు కృతజ్ఞత । యనునివి లేవు; బ్రాహ్మణుఁడు దపము
దమమును గల్గు వర్తనమున నుండుఁగా । కని సేయునే? యెంత యడిచిపడినఁ

ఆ. బడితిగాని యడ్డపడలేవు కౌరవ । కులము నెల్లభంగి గెలుతు మేము
నీవ చూడ' ననుడు నా వీరుఁ డేమియు । ననక నగుచుఁ బఱపె నంపవెల్లి. 262

ప్రతిపదార్థం: అలవును, వెరవును, గలవు= బలం ఉపాయం నీలో ఉన్నాయి; నిన్నున్= నిన్ను; కృత+అస్త్రుండవు+అని= అస్త్రాలలో ఆరితేరినవాడవని; ఎఱుఁగుదున్= నాకు తెలుసు; ఐనన్= అయినా; ఎల్లసొంపు= నీ గొప్పతనం; పార్షతునకున్= ధృష్టద్యుమ్నుడికి; చూపన్+ఓపినన్+తెల్లము+అగున్= చూపినప్పుడే తెలుస్తుంది; అది+అట్లు+ఉండెన్= ఆ సంగతి అట్లా ఉంచుము; అరయన్= చూడగా; నీకున్; నెయ్యంబు+పాటించునేర్పు= స్నేహాన్ని పాటించే తెలివి; కృతజ్ఞత+అను+ఇవిలేవు= కృతజ్ఞతాభావం అనేవి లేవు; బ్రాహ్మణుఁడు= ద్విజుడు; తపము దమమును గల్గు వర్తనమునన్ ఉండున్+కాక= తపస్సు, సంయమనంతో కూడిన ప్రవర్తన కల్గిఉంటాడు కాని; అనిచేయునే?= యుద్ధం చేస్తాడా?; ఎంత+అడిచి పడినన్+పడితి(వి)+కాని= ఎంత మిడిసిపడినా పడ్డావుగాని; అడ్డపడలేవు= మా విజృంభణాన్ని నిలువరింపలేవు. (కౌరవులను కాచుకొనలేవు); కౌరవకులమున్= కౌరవసమూహాన్ని; నీవు+అ చూడన్= నీవే చూడగా; ఏము, ఎల్లభంగి(న్) గెలుతుము= మేము ఏ విధంగానైనా జయిస్తాము; అనుడున్= అనగా; ఆ వీరుఁడు= అశ్వత్థామ; ఏమియున్+అనక= బదులు పలుకకుండా; నగుచున్= నవ్వుతూ; అంపవెల్లిన్= బాణవర్షాన్ని; పఱపెన్= గుప్పించాడు.

తాత్పర్యం: 'నీవు బలం, చాతుర్యం కలవాడవని అస్త్రవిశారదుడవని నాకు తెలుసు. కాని సేనాధిపతి అయిన ధృష్టద్యుమ్నుడి ముందు నీ పరాక్రమం చూపినప్పుడే నీ గొప్పతనమంతా అందరికీ గోచరం అవుతుంది. అయినా నీలో స్నేహభావం, కృతజ్ఞత అనేవే లేవు. బ్రాహ్మణుడైనవాడు తపస్సుతో కాలం గడుపుతూ నిగ్రహవంతుడై ఉండాలి కాని, గర్వంతో యుద్ధం చేయడు. నీవు యుద్ధం చేసినా మాకు అడ్డుగా నిలువలేవు. కౌరవులను మేము గెల్చి తీరుతాం' అని ధర్మరాజు అన్న మాటలకు బదులు చెప్పకుండా అశ్వత్థామ బాణవర్షం కురిపించాడు.

వ. ఆ వెల్లికి నోర్వలేక యా భూవిభుండు దొలంగె; ని ట్లంతటి మానిసిం గెలిచినవాఁడై నిలిచి నిజపార్శ్వంబుల మూఁకలం గనుఁగొని గురుపుత్రుండు గ్రూర విహారంబునకు నమరి మెఱసె; మారుతితోడం బోరు కర్ణుండు దదనుచరంబులగు కరూశ చేది సృంజయ పుంజంబులుం దన్నుఁబొదివిన నబ్బలంబునకు బాహుబలంబు సూపుచుండ నతని విడిచి యా భీమసేనుండు గౌరవసేనపయిం గవిసి కనుపుగొట్టె; నా రాధేయ వృకోదరుల మునుములు ధనంజయ మునుము భంగిం బ్రజాక్షయం బగుచుండె; నీ దుర్మంత్రంబున ననేకులకుం బొలియవలసె; నయ్యవసరంబున. 263

ప్రతిపదార్థం: ఆ వెల్లికిన్+ఓర్వలేక= ఆ బాణప్రవాహానికి తట్టుకొనలేక; ఆ భూవిభుండు తొలంగెన్= ధర్మరాజు వెనుదిరిగాడు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అంతటి మానిసిన్= వీరుడైన ధర్మజుడిని; గెలిచినవాఁడు+ఐ నిలిచి= జయించి నిలిచి; గురుపుత్రుండు= అశ్వత్థామ; నిజ పార్శ్వంబుల మూఁకలన్+కనుఁగొని= తన ప్రక్కనున్న సైనికులను చూచి; క్రూరవిహారంబునకున్= ఘోరయుద్ధానికి; అమరి మెఱసెన్= సిద్ధమై ఒప్పారాడు; మారుతితోడన్+పోరు, కర్ణుండు= భీముడితో యుద్ధం చేస్తున్న కర్ణుడు; తద్+అనుచరంబులు+అగు= అతడికి సహాయులైన; కరూశ, చేది, సృంజయ, పుంజంబులున్= కరూశచేది దేశీయుల సృంజయుడి సైన్యసమూహాలు; తన్నున్+పొదివినన్= తనను చుట్టుముట్టగా; ఆ బలంబునకున్= ఆ సైన్యాలకు; బాహుబలంబు, చూపుచుండన్= తన భుజబలాన్ని చవిచూపుతూ ఉండగా; ఆ భీమసేనుండు= భీముడు; అతనిన్ విడిచి= కర్ణుడిని వదలి; కౌరవసేనపయిన్+కవిసి= కౌరవసేనను తాకి; కనుపుకొట్టెన్= క్షోభపెట్టాడు; ఆ, రాధేయ, వృకోదరుల మునుములు= కర్ణ, భీముల ముందున్న సేనలు; ధనంజయు, మునుము భంగిన్= అర్జునుడి ముందున్న సేనవలె; ప్రజాక్షయంబు+అగుచుండె= జననాశం పొందసాగింది; నీ దుర్మంత్రంబునన్= నీ కుటిలనీతివల్ల; అనేకులకున్+పొలియన్ వలసెన్= ఎందరో చావవలసి వచ్చింది; ఆ+అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఆ బాణప్రవాహానికి తట్టుకోలేక ధర్మరాజు ప్రక్కకు తప్పుకొన్నాడు. ఈ విధంగా ధర్మరాజంతటి వానిని గెలిచిన అశ్వత్థామ, తన ప్రక్కల ఉన్న సైన్యాలను చూచి ఘోరయుద్ధానికి సిద్ధమై నిలిచాడు. భీముడితో పోరాడుతున్న కర్ణుడు, భీముడికి సహాయంగా ఉన్న కరూశ, చేదిదేశాల సైన్యాలు, సృంజయుడి సైన్యం తన్ను చుట్టుముట్టగా, ఆ బలగాలకు తనబాహుబలం చవిచూపుతుండగా, భీముడు కర్ణుని వదలి కౌరవసైన్యం మీదికి విజృంభించి క్షోభపెట్టాడు. ఆ కర్ణుడి ముందు భీముడి ముందు ఉన్న సైన్యాలు, అర్జునుడి ముందున్న సైన్యం వలె నశించసాగింది. ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! నీ కుటిలనీతివల్లనే ఇంత జనక్షయం.

విశేషం: కరూశదేశానికి దంతవక్త్రుడు, చేదిదేశానికి శిశుపాలుడు రాజులు, సృంజయుడు సువర్ణష్ఠీవి తండ్రి.

సీ. కవలతోఁ బెనఁగెడు కౌరవనాథుఁ డ । న్నకులు నంగంబున నవ శరములు
సొనిపి యా సహదేవు కనకపు సిడము ద్రుం । చిన, వార లిరువురు నెనిమిదింటఁ
బది తూపులను నొంపఁ; బతి రెండు విండులుఁ । దునుమాడుటయు నన్యధనువు లెత్తి
యన్నయుఁ దమ్ముండుఁ దన్నుఁ బెక్కమ్ములఁ । బొదివినఁ గనలి యా భూవిభుండు

తే. వారి దివ్యాస్త్రములఁ గప్పు ఘోరభంగి । గాంచి జను లక్కుమారులు గాలవశతఁ
బొందుదుర కాఁ దలంప నప్పుడు గడంగి । యడ్డపడియె ధృష్టద్యుమ్నుఁ డతి రయమున. 264

ప్రతిపదార్థం: కవలతోన్= నకుల సహదేవులతో; పెనఁగెడు కౌరవనాథుఁడు= పోరుతున్న దుర్యోధనుడు; ఆ+నకులు+ అంగంబునన్= ఆ నకులుడి దేహంలో; నవ శరములు చొనిపి= తొమ్మిది బాణాలు నాటి; ఆ, సహదేవు, కనకపు, సిడము, త్రుంచినన్= ఆ సహదేవుడి బంగారుధ్వజం ఖండించగా; వారలు+ఇరువురున్= నకుల సహదేవులిద్దరు; ఎనిమిదింటన్ పదితూపులను నొంపన్= వరుసగా ఎనిమిది పది బాణాలతో నొప్పించగా; పతి= దుర్యోధనుడు; రెండువిండులున్ తునుము+ ఆడుటయున్= ఇద్దరి ధనుస్సులు రెండింటిని ఖండించగా; అన్నయున్+తమ్ముండున్= నకుల సహదేవులు; అన్యధనువులు+ ఎత్తి= వేరే విల్లులు చేపట్టి; తన్నున్+పెక్కు+అమ్ములన్+పొదివినన్= తనను పెక్కు బాణాలతో ఆక్రమించగా; ఆ భూవిభుండు= కౌరవరాజు; కనలి= కోపించి; వారిన్ దివ్య+అస్త్రములన్+కప్పు= వారిద్దరిని దివ్యాస్త్రాలతో ముంచుతున్న; ఘోరభంగి కాంచి= భయంగొల్పే విధం చూచి; జనులు= చూపరులు; ఆ+కుమారులు= నకుల సహదేవులు; కాలవశతన్+పొందుదుర కాన్+తలంపన్= మృత్యువు పాలగుదు రని భావించగా; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; కడంగి= పూనుకొని; ధృష్టద్యుమ్నుఁడు; అతి రయమునన్= కడువేగంతో; అడ్డపడియెన్= అడ్డుకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: నకుల సహదేవులతో యుద్ధం చేస్తున్న దుర్యోధనుడు, నకులుడి దేహాన తొమ్మిదిబాణాలు నాటి, సహదేవుడి బంగారుధ్వజాన్ని ఖండించగా, ఆ అన్నదమ్ములిద్దరు వరుసగా ఎనిమిది, పది బాణాలతో దుర్యోధనుని నొప్పించారు. దుర్యోధనుడు ఆ యిద్దరి ధనుస్సులను ఖండించాడు. అప్పుడు ఆ యిద్దరు వేరే విల్లులు చేపట్టి అనేక బాణాలతో దుర్యోధనుని నొప్పించారు. దుర్యోధనుడు ఆగ్రహించి ఆ యిద్దరిని దివ్యాస్త్రాలతో ముంచుతున్న భయంకరపద్ధతిని చూచి, జనులంతా నకుల సహదేవులు మృత్యువాత పడ్డారని భావించారు. అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నుడు పూనుకొని అమితవేగంగా అడ్డుపడ్డాడు.

వ. ఇట్లు పాండవ సేనాపతి భూనాథుం దాఁకి యేసిన నతండు. 265

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; పాండవ సేనాపతి= ధృష్టద్యుమ్నుడు; భూనాథున్+తాఁకి+ఏసినన్= దుర్యోధనుడిని ఎదుర్కొని బాణాలు ప్రయోగించగా; అతండు= దుర్యోధనుడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు దుర్యోధనుణ్ణి ఎదుర్కొని బాణాలు వేయగా అతడు.

ధృష్టద్యుమ్నుఁడు దుర్యోధనుం దాఁకి విరథునిఁ జేయుట (సం. 8-40-21)

ఆ. ఇరువదేను నిశిత శరముల నొప్పింప । నలిగి యాతఁ డతని యంగకముల
నఱువదేను తూపు లడరింప నఱకె న । క్కౌరవేశ్వరుండు గార్ముకంబు. 266

ప్రతిపదార్థం: ఇరువది+ఏను నిశిత, శరములన్, నొప్పింపన్= ఇరవై అయిదు బాణాలతో బాధించగా; ఆతఁడు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; అలిగి= కోపించి; అతని అంగకములన్= దుర్యోధనుడి అంగాలపై; అఱువది+ఏను తూపులు+అడరింపన్= అరవై అయిదు బాణాలు వేయగా; ఆ+కౌరవ+ఈశ్వరుండు= ఆ దుర్యోధనుడు; కార్ముకంబు= అతడి ధనుస్సును; నఱకెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు ధృష్టద్యుమ్నుడిపై ఇరవైఅయిదు బాణాలు వేయగా, అతడు కోపించి బదులుగా అరవై అయిదు బాణాలు గుప్పించాడు. దుర్యోధనుడు అతడి వింటిని ఖండించాడు.

మ. **బలువి ల్లుగ్రత నెత్తి యొక్క మొగి నప్పాంచాలవర్యుండు దీ**
ప్తులు గ్రమ్మం బదియేను మార్గణము లా భూమీశుపై నేసినం
గలయం బూచిన కింశుకంబు చెలు వంగం బొందఁ దచ్చాపముం
బెలుచం ద్రుంచి యతండు ఫాలమున గుప్పించెన్ దశోగ్రాస్త్రముల్. 267

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాంచాలవర్యుండు= ఆ ధృష్టద్యుమ్నుడు; బలువిల్లు+ఉగ్రతన్+ఎత్తి= బలిష్ఠమైన విల్లును భయంకరంగా ఎత్తి; దీప్తులు క్రమ్మన్= కాంతులు ప్రసరించగా, ఒక్క మొగిన్= ఒక్కసారిగా; పది+ఏను, మార్గణములు= పదునైదు బాణాలు; ఆ భూమి+ఈశుపైన్+ఏసినన్= దుర్యోధనుడిపై వేయగా; అతండు= అతడు; అంగంబు= తన శరీరం; కలయన్+పూచిన, కింశుకంబు చెలువు= నిలువెల్లా పూచిన మోదుగు అందం; ఒందన్= పొందగా; తద్+చాపమున్= ధృష్టద్యుమ్నుడి విల్లును; పెలుచన్+త్రుంచి= కోపంతో విరిచి; ఫాలమునన్= నొసటిపై; దశ+ఉగ్ర+అస్త్రముల్= పది భయంకర అస్త్రాలను; గుప్పించెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు బలమైన విల్లు చేబూని దుర్యోధనుడిపై ఒక్కసారిగా పదిహేను బాణాలు గుప్పించాడు. శరీరం పూచిన మోదుగు అందాన్ని పొందగా అతడు కోపించి ధృష్టద్యుమ్నుడి ధనుస్సును ఖండించి అతడి నొసటిపై పది అస్త్రాలను ప్రయోగించాడు.

క. **కాలాయసనారాచము । లోలి నుదుట నాటి యున్న నొప్పారెం బాం**
చాలవరు ముఖము మధుకర । మాలికచేఁ బొలుచు తమ్మి మాడ్కిం జూడన్. 268

ప్రతిపదార్థం: కాల+ఆయస నారాచములు= నల్లనైన ఇనుపబాణాలు; ఓలిన్ నుదుట నాటి ఉన్నన్= వరుసగా ఫాలభాగము నందు నాటుకొనగా; పాంచాలవరుముఖము= ధృష్టద్యుమ్నుడి ముఖం; చూడన్= చూడగా; మధుకర మాలికచేన్+పొలుచు, తమ్మి, మాడ్కిన్= తుమ్మెదల వరుసతో కూడిన పద్మంవలె; ఒప్పారెన్= అందంగా ఒప్పింది.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడి నొసటిపై నాటిన నల్లని ఇనుపబాణాలతో అతడి ముఖం, తుమ్మెదల గుంపు వాలిన పద్మంవలె ఒప్పారింది.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

సీ. **కనలి యవ్వీరుండు గార్ముకాంతరమునఁ । గ్రూర భల్లంబుల ఘోటకముల**
సారథిఁ జాపంబుఁ దేరును గొడుగును । దునుమాడఁగా భవత్పుత్రుఁ డేపు
గుందక శక్తి నిగుడ్పఁగఁ ద్రుంచె నే । డ్తెఱఁ గృపాణము గొన నుఱుము సేసె;
గద యెత్తఁ బఱియలు గావించె; నుబ్బి ర । త్నమయాహి కేతువు నఱకి వైచె;

తే. **నిట్లు హయసూత కోదండహీను దళిత । రథుని విగతాతపత్రు నిర్భగ్న శక్తి**
ఖడ్గ ముద్గర కేతు విఖండితాపి । ధానుఁ జేసె నప్పార్షతుం డా నరేంద్రు. 269

ప్రతిపదార్థం: ఆ+వీరుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; కనలి= కోపించి; కార్ముక+అంతరమునన్= మరొక ధనువుతో; క్రూరభల్లంబులన్= వాడియైన బాణాలతో; ఘోటకములన్= గుర్రాలను; సారథిన్, చాపంబున్= రథసారథిని ధనుస్సును; తేరును గొడుగును= రథాన్ని, గొడుగును; తునుమాడఁగాన్= ఖండించగా; భవత్+పుత్రుఁడు= నీ కుమారుడు (దుర్యోధనుడు); ఏపు, కుందక= అతిశయం తగ్గక; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమంతో; శక్తి నిగుడ్పఁగన్+త్రుంచెన్= బల్లెము నెత్తగా దానిని ఖండించాడు; కృపాణము+ కొనన్= కత్తి చేబూనగా; నుఱుముచేసెన్= పొడిచేశాడు; గద ఎత్తన్+పఱియలు కావించెన్= గద తీసుకోగా దాన్ని బద్దలు చేశాడు; ఉబ్బి= ఉప్పొంగి; రత్నమయ+అహికేతువు= రత్నమయమైన సర్పధ్వజాన్ని; నఱకివైచెన్= విరిచాడు; ఇట్లు= ఇట్లా; ఆ+పార్షతుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; ఆ నరేంద్రున్= దుర్యోధనుడిని; హయ, సూత, కోదండ, హీనున్= అశ్వాలు సారథి విల్లు లేనివాడిగా; దళిత రథుని= రథహీనునిగా; నిర్భగ్న, శక్తి, ఖడ్గ, ముద్గర, కేతున్= భగ్నం చేయబడిన ఈటె కత్తి ఇనుపగుదియ ధ్వజం కలవాడిగా; విఖండిత+అపిధానున్+చేసెన్= ఖండించబడిన కవచం కలవాడిగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు కోపించి వేరొక విల్లు తీసుకొని, వాడిబాణాలతో దుర్యోధనుడి గుర్రాలను, సారథిని, ధనుస్సును, రథాన్ని, ఛత్రాన్ని ఖండించగా, నీ కుమారుడు గర్వం తగ్గక బల్లెం ఎత్తగానే దాన్ని ఖండించాడు. పరాక్రమంతో ఖడ్గాన్ని చేపట్టగా, దాన్ని పొడి చేశాడు. గదను తీసుకోగా దాన్ని బ్రద్దలు చేశాడు. పెల్లుబికి రత్నమయమైన సర్పధ్వజాన్ని నరికివేశాడు. ఈ విధంగా ఆ ధృష్టద్యుమ్నుడు దుర్యోధనుణ్ణి రథాశ్వసూత కోదండ విహీనునిగా చేసి, అతని ఈటెను, కత్తిని, ఖడ్గాన్ని, ముద్గరాన్ని, ధ్వజాన్ని, కవచాన్ని కూడా ఖండించాడు.

తే. **వికల సాధనుఁ డైన యవ్విభుని నతని । తమ్ముఁ డగు దండధారుండు దనదు తేరి**
మీఁద నిడుకొని శత్రు సమీప భూమి । వాయఁ గొనిపోయెఁ జూచి రాధేయుఁ డపుడు. 270

ప్రతిపదార్థం: వికల సాధనుఁడు+ఐన ఆ+విభునిన్= అన్ని సాధనాలు కోల్పోయిన ఆ దుర్యోధనుని; అతని తమ్ముఁడు+ అగు దండధారుండు= అతడి సోదరుడైన దండధారుడు; తనదు తేరిమీఁదన్+ఇడుకొని= తన రథంపై చేర్చుకొని; శత్రుసమీప భూమి+పాయన్+కొనిపోయెన్= శత్రుభూమికి దూరంగా తీసికొనివెళ్ళాడు; రాధేయుఁడు= కర్ణుడు; చూచి= అది చూచి; అపుడు.

తాత్పర్యం: అన్ని సాధనాలూ కోల్పోయిన దుర్యోధనుని అతడి సోదరుడు తన రథంమీదికి లాగికొని యుద్ధభూమి నుంచి దూరంగా తీసికొనివెళ్ళాడు. అది చూచిన కర్ణుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **శినివంశవరునితోడం । బెనఁగి పెనఁగి యతని విడిచి పెలుచ ద్రుపదనం**
దనుని రథమునకు నెదురుగఁ । దన యరదము సనఁగ నిచ్చె ధరణీనాథా! 271

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; శినివంశవరునితోడన్+పెనఁగి పెనఁగి= సాత్యకితో పోరాడి పోరాడి; అతనిన్ విడిచి= అతడిని వదలి; పెలుచన్= అతిశయంతో; ద్రుపదనందనుని రథమునకున్+ఎదురుగన్= ధృష్టద్యుమ్నుడి రథానికి ఎదురుగా; తన అరదము చనఁగన్+ఇచ్చెన్= తన రథాన్ని పోనిచ్చాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సాత్యకితో పోరాడుతున్న కర్ణుడు అతడిని విడిచి ధృష్టద్యుమ్నుడి రథానికి ఎదురుగా తన రథాన్ని పోనిచ్చాడు.

వ. సాత్యకియును శరంబులు గురియుచుఁ దోన తవిలె; నుభయసేనాపతులగు నా సూతనందన ధృష్టద్యుమ్ను లట్లు దార్కొనిన నయ్యిరువాఁగునందు నొక్కరుండైన నోలమాసగొనక కడంగినం బోరు ఘోరంబయ్యె నట్టియెడఁ బాంచాలకుమారులు వ్యాఘ్రకేతు సుశర్మ శుక్ల చిత్రోగ్రాయుధులును, జయరోచమాన సింహసేనులును, బలుదేరుల మొత్తంబులతోఁ దన్నుం గవిసినం గర్ణుం డయ్యెనమండ్రు వీరుల నెనిమిది భల్లంబులం దునిమి, తత్సహచరుల బహుసహస్ర రథికుల సమయించినం జేది రథిక ప్రవరులు జిష్ణు జిష్ణు కర్మ దేవాపిభద్రులును దండ చిత్ర చిత్రాయుధులును హరిసింహ కేతు రోచమాన శలభులును సబలంబుగాఁ దలపడిన నా పదునొక్కొండ్ర నొక్కపెట్ట బెట్టిదంపు టంపఱ పాలుచేసి మఱియును బిరుదులయి పయింబడిన దొరలను వారి పరివారంబులను వసుధం గూల్చియు నలంచియుం గలంచియుం గడిమి మెఱయుచు నిట్టిచందంబు భీష్మద్రోణులయందుఁ జూడమని జనంబులు వెక్కసపడ వివిధ సమరవిహారంబు సలిపి, వెండియు. 272

ప్రతిపదార్థం: సాత్యకియును= సాత్యకికూడా; శరంబులు కురియుచున్= బాణాలు కురిపిస్తూ; తోన తవిలెన్= వెంటపడ్డాడు; ఉభయ సేనాపతులు+అగు= ఉభయపక్షాలకు సేనాధిపతులైన; ఆ సూతనందన ధృష్టద్యుమ్నులు= కర్ణ ధృష్టద్యుమ్నులు; అట్లు తార్కొనినన్= ఆ విధంగా తలపడగా; ఆ+ఇరువాఁగునందున్= ఆ రెండు పక్షాలలో; ఒక్కరుండు+ఐనన్= ఒక్కరు కూడా; ఓలము+ఆసగొనక= దేహరక్షణకు ఆశపడకుండా; కడంగినన్+పోరు ఘోరంబు+అయ్యెన్= పూనుకోగా యుద్ధం తీవ్రమైంది; అట్టిఎడన్+పాంచాలకుమారులు= అప్పుడు పాంచాల కుమారులైన; వ్యాఘ్రకేతు సుశర్మ శుక్ల చిత్ర+ఉగ్రాయుధులును= వ్యాఘ్రకేతు సుశర్మ శుక్లుడు, చిత్రుడు, ఉగ్రాయుధుడు; జయరోచమాన సింహసేనులును= జయుడు రోచమానుడు సింహసేనుడు అనేవారు; పలుతేరుల మొత్తంబులతోన్= అనేక రథ సమూహాలతో; తన్నున్+కవిసినన్= తనతో తలపడగా; కర్ణుండు+ఆ+ఎనమండ్రు వీరులన్= కర్ణుడు ఆ ఎనిమిదిమంది వీరులను; ఎనిమిది భల్లంబులన్+తునిమి= ఎనిమిది బల్లెములతో చంపి; తద్+సహచరుల బహు సహస్ర రథికులన్= వారి అనుచరులైన వేలమంది వీరులను; సమయించినన్= సంహరించగా; చేది రథిక ప్రవరులు= చేది దేశవీరులైన; జిష్ణు జిష్ణుకర్మ దేవాపి భద్రులును; దండచిత్ర చిత్రాయుధులును; హరిసింహకేతు రోచమాన శలభులును; సబలంబుగాన్+తలపడినన్= తమ సైన్యాలతో ఎదుర్కొనగా; ఆ పదునొక్కండ్రన్+ఒక్కపెట్టన్= ఆ పదకొండుమంది వీరులను ఒకేసారి; బెట్టిదంపు+అంపరపాలు చేసి= క్రూరబాణాలకు గురిచేసి; మఱియును బిరుదులయి= ఇంకా వీరులై; పయిన్+పడిన దొరలను= తనపైకి వచ్చిన రాజులను; వారి పరివారంబులను= వారి సైన్యాలను; వసుధన్+కూల్చియున్= నేలపై కూల్చియు; నలంచియున్+కలంచియున్= అలయించి కలతపెట్టియు; కడిమి మెఱయుచున్= పరాక్రమంతో ప్రకాశిస్తూ; ఇట్టి చందంబు భీష్మద్రోణులయందున్+చూడము= ఇటువంటి పరాక్రమం భీష్మద్రోణాచార్యులయందుకూడా చూడము; అని జనంబులు వెక్కస పడన్= అని జనులంతా ఆశ్చర్యపడగా; వివిధ సమర విహారంబు సలిపి= పెక్కు తీరులుగా యుద్ధం చేసి; వెండియున్= ఇంకా.

తాత్పర్యం: సాత్యకికూడా బాణాలు కురిపిస్తూ, అతడి వెంటపడ్డాడు. పాండవ కౌరవ సేనాపతులైన ధృష్టద్యుమ్న కర్ణులు తలపడగా ఇరుపక్షాలవారూ ప్రాణాలను సైతం లెక్కచేయక యుద్ధానికి పూనుకోగా పోరు తీవ్రమైంది. పాంచాలకుమారులు ఎనిమిదిమంది రథసైన్యంతో వచ్చి తనను ఎదుర్కొనగా, కర్ణుడు వారిని సంహరించాడు. వారి సహచరులు వేలమంది వీరులను కూడా అంతం చేశాడు. చేది దేశవీరులు పదకొండుమంది ఎదుర్కోగా ఆ పదకొండుమందిని వారి అనుచరులను బాణాలతో కూల్చాడు. ఇంకా వీరులైన పెక్కుమంది రాజులు, వారి సేనలు

తనపైకిరాగా అందరిని సంహరించి పరాక్రమంతో ప్రకాశించాడు. ఇంతటి పరాక్రమం భీష్మ ద్రోణుల్లో కూడ చూడలేదని జనం ఆశ్చర్యపడగా కర్ణుడు అనేకవిధాల యుద్ధవిహారం చేసి, ఇంకా.....

సీ. సింహంబుబారిఁ జొచ్చిన గజంబుల భంగిఁ, । బులి కగ్గమైన జింకల విధమున,
జ్వలనంబుఁ గిట్టిన శలభంబులట్లుఁ, బాం । చాల యోధులుఁ జేది సైనికులును
దనుఁ దాఁకి పొలియ రాధాతనూభవుఁ । డనిఁ దనివోక ధర్మనందనుని యున్న
చక్కటి కడర ధృష్టద్యుమ్నుఁడును ద్రౌప । దీపుత్రులును సహదేవుఁడును శి

తే. ఖండియును సాత్యకియు నకులుండు జేయఁ । గల మహీశులుఁ బొదివి రక్కర్ణు; నతఁడు
పెక్కు పాములు వొదివినఁ బెనఁగు గరుడు । ననువు దోఁపగఁ బోరాడె మనుజనాథ! 273

ప్రతిపదార్థం: మనుజనాథ!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; పాంచాలయోధులున్+చేది సైనికులును= పాంచాల చేదివీరులు; సింహంబు బారిన్, చొచ్చిన, గజంబుల, భంగిన్= సింహం బారిన పడిన ఏనుగులవలె; పులికిన్+అగ్గము+ఐన, జింకల, విధమునన్= పులి బారిన పడిన జింకలవలె; జ్వలనంబున్+కిట్టిన, శలభంబులట్లున్= అగ్నిని తాకిన మిడుతలవలె; తనున్+తాఁకి పొలియన్= తనను ఎదుర్కొని చనిపోగా; రాధాతనూభవుఁడు= కర్ణుడు; అనిన్+తనివోక= ఆ రణంతో తృప్తిచెందక; ధర్మనందనుని, ఉన్న చక్కటికిన్+అడరన్= యుద్ధంలో ధర్మరాజు ఉన్న వైపునకు వెళ్ళగా; ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, ద్రౌపదీపుత్రులును, సహదేవుడును, శిఖండియును, సాత్యకియు, నకులుండున్; చేయన్+కల మహీశులున్= సమర్థులైన రాజులును; ఆ+కర్ణున్; పొదివిరి= ఆ కర్ణుడిని చుట్టిరి; అతఁడు; పెక్కు, పాములు, పొదివినన్= పలుసర్పాలు చుట్టుముట్టగా; పెనఁగు గరుడు+అనువు తోఁపఁగన్= పోరాడు గరుడుడివలె; పోరాడెన్= పోరు సలిపాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! పాంచాలయోధులు, చేది సైనికులు కర్ణుని ఎదిరించి, సింహంబారిన పడిన ఏనుగులవలె, పులికి చిక్కిన జింకలవలె, నిప్పును తాకిన మిడుతలవలె నశించారు. అయినా కర్ణుడు యుద్ధంలో తృప్తినొందక, ధర్మరాజు ఉన్న చోటికి వెళ్ళగా - ధృష్టద్యుమ్నుడు, ఉపపాండవులు, సహదేవుడు, శిఖండి, సాత్యకి, నకులుడు, సమర్థులైన రాజులు అతడిని ఎదుర్కొన్నారు. పెక్కుపాములు చుట్టుముట్టగా పోరాడే గరుడునివలె వారితో కర్ణుడు పోరాడాడు.

విశేషం: అలం: మాలోపమ.

వ. ఆ సమయంబున భీమసేను బారింబడిన కౌరవసైన్యంబునం బ్రబల చతురంగంబు లొక్కమొగిన్ బడలువడి రణాంగణంబు మూసికొనియెం; బెఱమూఁకలు వెఱఁగునం జెయ్వేది కర ళ్ళడంగిన మున్నీటియ ట్లుండె గాండీవి సంశప్తకుల ననేకుల మేటిమగల గీటడంచి హతశేషంబగు బలంబు విచ్చుటయు, వాసుదేవు నాలోకించి. 274

ప్రతిపదార్థం: ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; భీమసేనుబారిన్+పడిన= భీముడిబారిని పడిన; కౌరవసైన్యంబునన్= కౌరవసేనలో; ప్రబల చతురంగంబులు= బలమైన రథ గజ తురగ పదాతులు; ఒక్కమొగిన్ బడలువడి= ఒకేసారి అలసిపోయి; రణ+అంగణంబు మూసికొనియెన్= రణభూమినుండి తొలగారు; పెఱమూఁకలు= ఇతర సైన్యాలు; వెఱఁగునన్+చెయ్వు+ఏది= భయంతో చేష్టలుడిగి; కరళ్ళు+అడంగిన, మున్నీటిఅట్లు+ఉండెన్= అలలు అణగిన సముద్రంవలె గోచరించాయి; గాండీవి= అర్జునుడు;

సంశప్తకులను+అనేకుల మేటిమగలన్= త్రిగర్త వీరులను అనేక యోధులను; గీటడంచి= సంహరించి; హతశేషంబు+అగు బలంబు విచ్చుటయున్= చావగా మిగిలిన సేన చెల్లాచెదరు కాగా; వాసుదేవునిన్+ఆలోకించి= శ్రీకృష్ణుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: అప్పుడు, భీముడు తలపడగా కౌరవసేనలోని రథ, గజ, తురగ, పదాతులు అలసి రణభూమినుండి ఒక్కసారిగ వైదొలగాయి. ఇతర సైన్యాలు భయంతో చేష్టలుడిగి, నిశ్చలమైన సముద్రంవలె ఒప్పాయి. అర్జునుడు వీరులైన త్రిగర్త యోధులననేకుల సంహరించి, మిగిలిన వీరులు చెల్లాచెదరు కాగా, కృష్ణుడిని చూచి.

విశేషం: అలం: ఉపమ. అలలు అణగిన సముద్రంవలె విస్తారమైన సైన్యం స్తంభించిపోయింది.

ఆ. అమరులకు నజయ్యు లగునట్టి సంశప్త । కులు మదీయ బాణ ఘోర భంగి
కోహటించి పాఱుచున్నారు; భీముని । మునుము కౌరవులును మొనయ లేరు. 275

ప్రతిపదార్థం: అమరులకును+అజయ్యులు+అగునట్టి సంశప్తకులు= దేవతలు కూడా జయించలేని త్రిగర్త దేశీయులు; మదీయ బాణ ఘోరభంగికిన్+ఓహటించి= నా బాణాల తాకిడికి భయపడి; పాఱుచున్నారు= పారిపోతున్నారు; భీముని మునుము= భీముడి సేనను; కౌరవులును మొనయలేరు= కౌరవులు ఎదుర్కొనజాలరు.

తాత్పర్యం: దేవతలకు కూడ జయింప సాధ్యంకాని సంశప్తకులు, నా బాణాల ధాటికి నిలువలేక పారిపోతున్నారు. కౌరవులు కూడా భీముడి సేనను ఎదుర్కొనలేరు.

క. కర్ణుం డొక్కరుఁడును సము । దీర్ణుండై సిడము మెఱయఁ దిరిగి బలువిడిన్
ఘూర్ణితము సేసె మనసై । న్యార్ణవమున మంథనగము నను వమరంగన్. 276

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుండు+ఒక్కరుఁడును= కర్ణుడు ఒక్కడు; సముదీర్ణుండు+ఐ= మిక్కిలి అధికుడై; సిడము మెఱయన్= ధ్వజం ప్రకాశించగా; మన సైన్య+అర్ణవమునన్= మన సైన్య మనెడి సముద్రంలో; మంథనగము+అనువు+అమరంగన్= మంథర పర్వతంవలె ఒప్పగా; బలువిడిన్ తిరిగి= పరాక్రమంతో తిరిగి; ఘూర్ణితము చేసెన్= కలచివేశాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఒక్కడు మిక్కలి అధికుడై తన ధ్వజం ప్రకాశిస్తుండగా మన సైన్యసముద్రంలో మంథర పర్వతం వలె విహరించి కలతపెట్టాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. 'అరదము పోవనిమ్ము రయ మారఁగ నాతని దిక్కు' నావుడున్
దరహసితంబుతో నలిననాభుఁడు భీమునిచేతఁ బోదు నీ
శరముల వేఁడిఁ గౌరవుల సంగరవాంఛ యడంపు మన్న న
న్నరుఁడును నియ్యకొన్నఁ గురునాథుని యోధులు బెగ్గడిల్లగన్. 277

ప్రతిపదార్థం: అరదము= రథం; రయమారఁగన్= త్వరగా; ఆతని దిక్కు= కర్ణుడివైపు; పోవనిమ్ము= పోనిమ్ము; నావుడున్= అని అనగా; నలిననాభుఁడు= కృష్ణుడు; దరహసితంబుతోన్= చిరునవ్వుతో; కౌరవుల సంగరవాంఛ= కౌరవుల యుద్ధవాంఛ; భీముని చేతన్+పోదు= భీముడిచేత పోదు; నీ శరములవేఁడిన్= నీబాణాల తాపంతో; అడంపుము+అన్నన్= అణచుము అని అనగా; ఆ+నరుఁడునున్= అర్జునుడుకూడా; ఇయ్యకొన్నన్= దానికి అంగీకరించగా; కురునాథుని, యోధులు, బెగ్గడిల్లగన్= దుర్యోధనుడి సైన్యంలోని వీరులు భయపడగా.

తాత్పర్యం: 'ఆ కర్ణుడివైపు రథాన్ని త్వరగా పోనిమ్ము' అని అర్జునుడనగా, 'కౌరవుల యుద్ధవాంఛ నీ బాణాల తాపం చేత తప్ప భీముడిచేత తీరేది కాదు' అని కృష్ణుడు చిరునవ్వుతో అన్నాడు. దానికి అర్జునుడు సరే అనగా కౌరవసైన్యం భయపడేటట్లుగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. అమ్మురారి ధవళ హయములు మెఱయ న । ల్దిక్కు సత్వరముగఁ దేరు పోవ
నిచ్చుటయును జూచి విచ్చె నబ్బలము సిం । గంబుఁ గనిన లేడిగమియుఁ బోలె. 278

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మురారి= ఆ శ్రీకృష్ణుడు; ధవళ హయములు మెఱయన్= తెల్లగుర్రాలు ప్రకాశించగా; ఆ+దిక్కు= కౌరవసేనవైపు; సత్వరముగన్+తేరుపోవనిచ్చుటయును= తేరును వేగంగా పోనివ్వగా; చూచి; సింగంబున్+కనిన లేడిగమియున్+పోలెన్= సింహాన్ని చూచిన లేళ్ళగుంపువలె; ఆ+బలము= ఆ సైన్యం; విచ్చెన్= చెదరిపోయింది.

తాత్పర్యం: శ్రీకృష్ణుడు రథాన్ని కౌరవసేనవైపు మళ్ళించగా, సింహాన్ని చూచి బెదరిన లేళ్ళగుంపువలె ఆ సైన్యం చెల్లాచెదరైంది.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అప్పుడు నీ కొడుకు సంశప్తకులం బురికొల్పిన రెండు వేల రథంబులును మున్నూ ఱేనుంగులును జతుర్దశ సహస్ర తురంగంబులును లక్ష ద్వయ పదాతులును నప్పార్థుపయిం గవిసిన, నతండు శింజినీ టంకారంబునం బటు శరాసారంబున నింగి నించి పదివేవు రుద్భటక్షత్రియులం బొలియించి, యక్కెలనం గాంభోజ బలంబు దోఁచిన నం దుఱికి తదీయ సైనికుల కరంబులు శిరంబులు నఱికిన, నది మహావాతనిహతవిటపంబైన యారామంబు చందం బయ్యెఁ; నట్టియెడ. 279

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; నీ కొడుకు= దుర్యోధనుడు; సంశప్తకులన్+పురికొల్పినన్= త్రిగర్తదేశీయులను ప్రేరేపించగా; రెండువేల రథంబులును; మున్నూఱు+ఏనుంగులును= మూడువందల గజాలు; చతుర్దశ సహస్ర తురంగంబులును= పద్నాలుగువేల గుర్రాలు; లక్షద్వయ పదాతులును= రెండులక్షల కాల్బలం; ఆ+పార్థుపయిన్+కవిసినన్= ఆ అర్జునుడిపై బడగా; అతండు= అర్జునుడు; శింజినీటంకారంబునన్= అల్లెత్రాటి ధ్వనితో; పటుశర+ఆసారంబునన్= బలమైన బాణాల జడివానతో; నింగి నించి= గగనభాగాన్ని నింపి; పదివేవురు+ఉద్భట క్షత్రియులన్+పొలియించి= పదివేలమంది క్షత్రియవీరులను చంపి; ఆ+కెలనన్= ఆ ప్రక్కన; కాంభోజ బలంబు తోఁచినన్= కాంభోజసైన్యం కనబడగా; అందున్+ఉఱికి= అందులో ప్రవేశించి; తదీయ, సైనికుల, కరంబులు, శిరంబులు నఱికినన్= ఆ సైనికుల చేతులు, తలలు నరకగా; అది, మహావాత, నిహత= అది పెనుగాలికి కూలిన; విటపంబు+ఐన ఆరామంబు చందంబు+అయ్యెను= కొమ్మలుగల తోటవలె ఒప్పింది.

తాత్పర్యం: అప్పుడు దుర్యోధనుడు త్రిగర్తవీరులను పురికొల్పగా అసంఖ్యాకమైన రథ గజ తురగ పదాతులతో అర్జునుడిపై బడగా అతడు బాణవర్షంతో వేలమంది క్షత్రియులను సంహరించి కాంభోజసైన్యంలోనికి చొచ్చి ఆ

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

సైనికుల చేతులు, తలలు నరికాడు. గాలివానకు కూలిన కొమ్మలతో ఉద్యానవనంవలె ఆ ప్రదేశం ఒప్పారింది. ఆ సమయంలో.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. అడరి సుదక్షిణు తమ్ముఁడు । గడువడి నేయుటయు, నతని కరశాఖలు గ
వ్వడి యర్ధచంద్రశరముల । వెడంద తూపున శిరంబు వ్రేల్మిడిఁ ద్రుంచెన్. 280

ప్రతిపదార్థం: సుదక్షిణుతమ్ముఁడు= (కాంభోజరాజు) సుదక్షిణుడి సోదరుడు; అడరి= విజృంభించి; కడువడిన్+ఏయుటయున్= తీవ్రవేగంతో బాణాలు వేయగా; కవ్వడి= అర్జునుడు; అర్ధచంద్రశరములన్= అర్ధచంద్రాకారంగల బాణాలతో; అతని కరశాఖలు= కొమ్మలవంటి అతడి చేతులు; వెడందతూపునన్= విశాలబాణంతో; వ్రేల్మిడిన్= క్షణంలో; శిరంబు త్రుంచెన్= శిరస్సును ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: సుదక్షిణుడి సోదరుడు అర్జునుడిపై వడిగా బాణాలు వేయగా, అర్జునుడు అతడి చేతులను, అర్ధచంద్రాకార బాణాలతో, శిరస్సును విశాలమైన బాణంతో క్షణంలో ఖండించాడు.

క. యవన శక సైన్యములు పైఁ గవిసినఁ దద్రుధిర జలము గాలువలై పా
ఱ వెసం బఱపెను వివిధా । స్త్ర వితానము ల క్కిరీటి ధరణీనాథా! 281

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా!= రాజా!; యవన శక సైన్యములు; పైన్+కవిసినన్= పైబడగా; ఆ+కిరీటి= ఆ అర్జునుడు; తద్+రుధిరజలము కాలువలై పాఱన్= వారి రక్తం కాలువలై ప్రవహించగా; వివిధ+అస్త్రవితానములు= పెక్కు అస్త్రాల సమూహాలు; వెసన్+పఱపెను= వెంటనే ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: యవన శకసైన్యాలు అర్జునుడిపై వచ్చి పడగా, అతడు వివిధఅస్త్రాలు ప్రయోగించి, వారి రక్తం అనే నీటిని కాలువలై పారేటట్లు చేశాడు.

మ. కని సంశప్తకు లేచి యొక్క మొగి నా కౌంతేయునిం జుట్టుము
ట్టిన సేనాంగ చతుష్టయాంగములు ఖండీభూతముల్ సేసె నా
తని బాణోత్కర వేగ ముత్కట మరుత్సంక్రీడ జీమూత పా
టనముం జేసిన భంగిఁ జిత్రబల గాఢస్ఫూర్తి శోభిల్లఁగన్. 282

ప్రతిపదార్థం: కని= అది చూచి; సంశప్తకులు+ఏచి= త్రిగర్తీయులు విజృంభించి; ఒక్కమొగిన్= ఒక్కసారిగా; ఆ కౌంతేయునిన్+చుట్టుముట్టినన్= ఆ అర్జునుడిని చుట్టుముట్టగా; ఉత్కట మరుత్+సంక్రీడ= తీవ్రమారుత క్రీడ; జీమూత పాటనమున్+చేసిన భంగిన్= మేఘాలను చెదరగొట్టినవిధంగా; చిత్రబలగాఢ స్ఫూర్తిశోభిల్లఁగన్= అచ్చెరువు గొల్పే బలపరాక్రమం ప్రకాశించగా; ఆతని బాణ+ఉత్కరవేగము= అర్జునుడి బాణాలవేగం; సేనా+అంగ చతుష్టయ+అంగములు= సేనాంగాలైన నాలుగు విభాగాలను (రథ, గజ, తురగ, పదాతి విభాగాలను); ఖండీభూతముల్ చేసెన్= ఖండాలుగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: సంశప్తకులు ఒక్కుమ్మడిగా అర్జునుడిని చుట్టుముట్టగా, అతడు పెనుగాలి మేఘాలను చెదరగొట్టినట్లు బాణవేగంతో వారి చతురంగబలాలను ఖండఖండములు కావించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. హరి వెరవున ధవళాశ్వ । స్ఫురణమున రథంబు మెఱయఁ బొలుపారెడు న
న్నరు నత్యద్భుత విక్రమ । పరిణతి సూడఁ గనుదోయి పదివేల్ వలయున్. 283

ప్రతిపదార్థం: హరి= కృష్ణుడు; వెరవునన్= నేర్పుతో; ధవళ+అశ్వ స్ఫురణమునన్= తెల్లనిగుర్రాల కాంతితో; రథంబు మెఱయన్= రథం ప్రకాశించగా; పొలుపారెడు= ఒప్పుతున్న; ఆ+నరు+అతి+అద్భుత విక్రమ పరిణతి= ఆ పార్థుడి అద్భుత పరాక్రమం; చూడన్= చూడటానికి; కనుదోయి= కన్నుల జంటలు; పదివేల్= పదివేలు; వలయున్= కావాలి.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు చాతుర్యంతో ధవళాశ్వాలు పూన్చిన రథం మెరయించగా, ప్రకాశించే పార్థుడి అద్భుత పరాక్రమాలు చూడటానికి పదివేల కనులజంటలు కావాలి.

క. నను బోఁటుల మనములు మె । చ్చునఁ గరఁగె ననంగ నేల? సురతతి గృష్ణా
ర్జునులం గని దుందుభి ని । స్వనములతోఁ గురిసె విరుల వాన వొగడుచున్. 284

ప్రతిపదార్థం: సురతతి= దేవతాసమూహం; కృష్ణ+అర్జునులన్+కని= కృష్ణార్జునులను చూచి; పొగడుచున్= పొగడుతూ; దుందుభి నిస్వనములతోన్= జయభేరి ధ్వనులతో; విరుల వాన కురిసెన్= పూలవాన కురిసింది; ననుబోఁటుల= నాబోటివారి; మనములు= మనసులు; మెచ్చునన్= ప్రశంసతో; కరఁగెన్+అనంగన్+ఏల?= కరిగిపోయాయి అని చెప్పటమెందుకు?

తాత్పర్యం: కృష్ణార్జునులను చూచి దేవతలు పొగడుతూ జయభేరి ధ్వనుల మధ్య పూలవాన కురిపించారంటే ఇక నాబోటి వారి మనసులు ప్రశంసలతో కరిగాయని వేరే చెప్పటం ఎందుకు?

విశేషం: అలం: కావ్యార్థాపత్తి.

వ. అ య్యవసరంబున నాకసంబున నశరీరవాణి యయ్యిరువుర నుద్దేశించి యఖిల జనంబులు నాకర్ణింప వీరు చంద్రార్కులం గడచిన కాంతిదీప్తుల నుల్లసిల్లెదరు; తొల్లి యేక రథస్థు లైన బ్రహ్మేశానుల విధంబున వెలింగెదరు గంటిరే! వీరలు పరమ మునులగు నారాయణుండును నరుండునుజుండీ యనియె; నిట్లు మహనీయాశ్చర్యంబులు గనియును వినియును మాత్సర్యధుర్యుం డగునాచార్యనందనుం డరిగి యమ్మహాత్ముల మార్కొని మార్గణోజ్జ్వలం బగు దక్షిణ కరంబున నా ఫల్గునుఁ బిలిచి హాసభాసిత ముఖుండగుచుఁ గుపితుండగు నతని కిట్లనియె. 285

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో; ఆకసంబునన్+అశరీరవాణి= ఆకాశమునందు అశరీరవాణి; ఆ+ఇరువురన్+ఉద్దేశించి= కృష్ణార్జునుల గురించి; అఖిలజనంబులున్+ఆకర్ణింపన్= సకలజనులు వినేటట్లుగా; వీరు= ఈ ఇద్దరు; చంద్ర+అర్కులన్+కడచిన= చంద్రసూర్యులను మించిన; కాంతిదీప్తులన్+ఉల్లసిల్లెదరు= కాంతులతో ప్రకాశిస్తారు; తొల్లి ఏకరథస్థులు+ఐన= పూర్వం ఒకే రథంపై ఉన్న; బ్రహ్మ+ఈశానుల విధంబునన్, వెలింగెదరు= బ్రహ్మమహేశ్వరులవలె ప్రకాశిస్తారు; కంటిరే!= చూశారా!; వీరలు= వీరిద్దరు; పరమమునులు+అగు= పరమమునులైన; నారాయణుండును నరుండును చుండీ+అనియెన్= నరనారాయణులు సుమా అన్నది; ఇట్లు= ఇట్లా; మహనీయ+ఆశ్చర్యంబులు కనియును వినియును= గొప్ప వింతలు చూస్తూ వింటూ కూడా; మాత్సర్య ధుర్యుండు+అగు+ఆచార్యనందనుండు= మత్సర భావాన్ని వహిస్తున్న అశ్వత్థామ;

అరిగి+ఆ, మహాత్ములన్ మార్కొని= ముందుకు వెళ్ళి వారిని ఎదుర్కొని; మార్గణ+ఉజ్జ్వలంబు+అగు దక్షిణ కరంబునన్= శరాలతో ప్రకాశిస్తున్న కుడిచేతితో; ఆ ఫల్గునున్+పిలిచి= ఆ అర్జునుడిని పిలిచి; హాసభాసితముఖుండు+అగుచున్= చిరునవ్వుచేత వెలిగిన ముఖం కలవాడై; కుపితుండు+అగు+అతనికిన్+ఇట్లు+అనియెన్= క్రోధంతో ఉన్న అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అప్పుడు ఆకాశంలోని అశరీరవాణి కృష్ణార్జునులిద్దరు చంద్రసూర్యులను మించిన కాంతి గలవారని, పూర్వం ఏకరథస్థులైన బ్రహ్మ రుద్రులని, పరమమునులైన నర నారాయణులని అందరూ వినేటట్లుగా వచించింది. ఆ వింతలు చూచి, మాటలు విని కూడా మాత్సర్యగ్రస్తుడైన అశ్వత్థామ వారి ముందుకు వెళ్ళి, బాణంతో శోభించే కుడిచేయినెత్తి, అర్జునుడిని పిలిచి ఇట్లా అన్నాడు:

అశ్వత్థామ యర్జునుం బేర్కొని మార్కొని సంగ్రామంబు సేయుట (సం. 8-40-110)

క. ననుఁ దగియెడు నతిథింగా । మనంబునఁ దలంచి నీవు మన్నించెదవే
నిని వచ్చెద నీ పాలికి । ననఘా! సంగ్రామ మొసఁగు మాతిథ్యముగన్. 286

ప్రతిపదార్థం: అనఘా!= పుణ్యాత్ముడా!; ననున్+తగియెడు+అతిథిన్+కాన్= నన్ను తగిన అతిథినిగా; నీవు; మనంబునన్ తలంచి= మనసులో భావించి; మన్నించెదవేనిని= గౌరవిస్తే కనుక; నీ పాలికిన్= నీవద్దకు; వచ్చెదన్= వస్తాను; ఆతిథ్యముగన్= నాకు అతిథ్యంగా; సంగ్రామము+ఒసఁగుము= యుద్ధాన్ని ఇమ్ము.

తాత్పర్యం: నన్ను అతిథినిగా భావించి గౌరవిస్తే నీ దగ్గరకు రాగలను. నాకు యుద్ధాన్ని ఆతిథ్యంగా ఇమ్ము.

ఆ. అనినఁ గృష్ణుఁ జూచి యర్జునుఁ డాచార్య । తనయు గెలువ కునికి దైన్య మిపుడు
సమయఁ జూడవలయు సంశప్తకులను నీ । మనసు వచ్చు పనికిఁ బనుపు మనుడు. 287

ప్రతిపదార్థం: అనినన్+కృష్ణున్+చూచి= (అశ్వత్థామ) అనగా కృష్ణుడిని చూచి; అర్జునుఁడు= పార్థుడు; ఆచార్య తనయు గెలువకునికి= అశ్వత్థామను జయించకపోవటం; దైన్యము= దీనత్వం; ఇపుడు; సంశప్తకులను సమయన్+చూడవలయున్= సంశప్తకులను సంహరించవలసిఉన్నది; నీ మనసువచ్చు పనికిన్+పనుపుము+అనుడున్= నీకు నచ్చినపనికి నన్ను ఆజ్ఞాపించుము అనగా.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ మాటలకు అర్జునుడు కృష్ణుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు: 'అశ్వత్థామతో పోరి యుద్ధం చేయకపోవటం అగౌరవం, కాని సంశప్తకులను కూడా అంతం చేయవలసి ఉన్నది, నీ ఇష్టమైన పనికి నన్ను ఆజ్ఞాపించుము.

ఉ. తేరు మురారి ద్రోణసుతుదిక్కునకుం జననిచ్చి 'మేలు మేల్
పోరు ఋణంబు దీర్చు కురుభూపతికిన్; నరబాహులీలకు
స్సైరణ గల్గి నిల్వు' మనినన్ విని 'యట్టుల కాక' యంచు న
వ్వీరుఁడు షష్టిబాణముల వెన్నుని నేసె నుదగ్రుఁడై వెసన్. 288

ప్రతిపదార్థం: మురారి= కృష్ణుడు; తేరు= రథాన్ని; ద్రోణసుతు, దిక్కునకున్= అశ్వత్థామవైపునకు; చనన్+ఇచ్చి= వెళ్ళనిచ్చి; మేలు మేల్= సెబాసు; కురుభూపతికిన్= దుర్యోధనుడికి; పోరు= నీవు చేసే పోరాటం; ఋణంబు తీర్చు= రుణంతీరుస్తుంది; నరబాహులీలకున్= అర్జునుడి బాహుబలానికి; సైరణగల్గి నిల్వుము+అనినన్= సహించి నిలువుము అనగా; ఆ+వీరుఁడు= అశ్వత్థామ; అట్టులు కాక అంచున్= అట్లే అగునని అంటూ; ఉదగ్రుఁడు+ఐ= భయంకరరూపుడై; వెసన్= వెంటనే; షష్టిబాణములన్= అరవైబాణాలు; వెన్నునిన్+ఏసెన్= కృష్ణుడిపై ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు అశ్వత్థామవైపు రథాన్ని మరలించి మేలు! మేలు! 'దుర్యోధనుడి రుణం తీరేటట్లుగా పోరు సలుపుము. అర్జునుడి తాకిడికి తట్టుకొని నిలబడుము' అనగా అతడు సరే అంటూ తత్క్షణమే కృష్ణుడిపై అరవై బాణాలు వేశాడు.

ఉ. అమ్ములు మూఁడు పార్థతను వాడఁగ నేసినఁ ద్రుంచివైచెఁ జా
ప మ్మతఁ డమ్మహాద్విజుఁడు భారవహమ్మగు నొండు విల్లు శీ
ఘ్రమ్మున నెత్తి చేతులను గాళ్ళను మోమున వింటి కొమ్మునం
గ్రమ్మిన భంగిగా శితశరప్రతతుల్ నిగిడించెఁ బైపయిన్. 289

ప్రతిపదార్థం: అమ్ములు మూఁడు= మూడుబాణాలు; పార్థతనువు+అడఁగన్+ఏసినన్= అర్జునుడి శరీరం చలించేటట్లు నాటగా; అతఁడు= అర్జునుడు; చాపమ్ము= విల్లును; త్రుంచివైచెన్= ఖండించాడు; ఆ+మహాద్విజుఁడు= అశ్వత్థామ; భారవహమ్ము+అగు= బరువైన; ఒండువిల్లు= మరొకవిల్లు; శీఘ్రమ్మునన్+ఎత్తి= వెంటనే పైకి ఎత్తి; చేతులను కాళ్ళను= చేతులందు, కాళ్ళయందు; మోమునన్= ముఖంలో; వింటికొమ్మునన్+క్రమ్మిన భంగిగాన్= విల్లుకొనపై క్రమ్మేవిధంగా; శితశర ప్రతతుల్= వాడిఅయిన బాణసమూహాలను; పై పయిన్ నిగిడించెన్= వెంట వెంటనే వేశాడు.

తాత్పర్యం: మూడుబాణాలు అర్జునుడిపై వేయగా అతడు అశ్వత్థామ ధనుస్సును త్రుంచివేశాడు. అశ్వత్థామ మరొక బలమైన విల్లును వెంటనే గైకొని అర్జునుడి చేతులమీద, కాళ్ళమీద, ముఖంమీద, వింటికొన మీద వెంట వెంట వాడిబాణసమూహాలు వేశాడు.

క. కడుఁ బెక్కు వేలు దూపుల । వడిఁ గృష్ణార్జునుల సరథవాహంబుగ నె
క్కుడు మదమునఁ బొదివినఁ జె । య్యెడలి వెఱఁగుపడిరి వార లిద్దఱు నధిపా! 290

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; కడున్+పెక్కువేలుతూపులన్= పెక్కువేల బాణాలతో; వడిన్= వేగంగా; కృష్ణ+అర్జునులన్= కృష్ణార్జునులను; సరథవాహంబుగన్= రథ అశ్వములతో సహా; ఎక్కువ మదమునన్+పొదివినన్= అధిక అతిశయంతో క్రమ్మగా; వారలు+ఇద్దఱున్= ఆ కృష్ణార్జునులు ఇద్దరూ; చెయ్యు+ఎడలి= చేష్టలుడిగి; వెఱఁగుపడిరి= దిగ్భ్రాంతి చెందారు.

తాత్పర్యం: రాజా! అశ్వత్థామ కృష్ణార్జునులను వారి రథాశ్వాలను వేలబాణాలతో కప్పివేయగా వారు నిశ్చేష్టులయ్యారు.

వ. ఇ వ్విధంబున వివిధ విశిఖ జాలంబులఁ గాలు సేయార్పరాకుండఁ గప్పి యార్చిన, నప్పార్థుం డతనిచేతఁ దనవిక్రమంబు ప్రతిహతంబయ్యె నని తలంపఁ దత్సైన్యంబున హాహాకారంబు లెసంగం జారణ సిద్ధగణంబు

లట్లు నిశ్చేష్టితు లైన యాలోకరక్షకుల నాలోకించి 'లోకంబులకు బ్రదుకు గలుగునో' యని పలుక నప్పద్మనాభుండు గనలి య క్కవ్వడి నుద్దేశించి. 291

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; వివిధ విశిఖ జాలంబులన్= పెక్కుబాణ సమూహాలతో; కాలుచేయి+ ఆర్పరాకుండన్= కాళ్ళుచేతులు కదలనివ్వకుండా; కప్పి+ఆర్చినన్= కప్పి అరువగా; ఆ+పార్థుండు= అర్జునుడు; అతనిచేతన్= అశ్వత్థామచేత; తన విక్రమంబు ప్రతిహతంబు+అయ్యెన్+అని= తన పరాక్రమం దెబ్బతిన్నదని; తలంపన్= భావించగా; తద్+సైన్యంబునన్= పాండవసైన్యంలో; హాహాకారంబులు+ఎసంగన్= హాహాకారాలు వ్యాపించగా; చారణ సిద్ధ గణంబులు= ఆకాశంలో చరించే చారణులు దేవతాజాతికి చెందిన సిద్ధులు; అట్లు నిశ్చేష్టితులు+ఐన= ఆ విధంగా చేష్టారహితులైన; ఆ లోకరక్షకులను+ఆలోకించి= ఆ లోకాలకు రక్షకుడవైన నర నారాయణులను చూచి; లోకంబులకు, బ్రదుకు, గలుగునో, అని, పలుకన్= లోకాలకు రక్షణ ఉన్నదా అని సందేహంతో అనగా; ఆ+పద్మనాభుండు కనలి= కృష్ణుడు కోపించి; ఆ+కవ్వడిన్+ఉద్దేశించి= అర్జునుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ ఆ విధంగా కృష్ణార్జునులను కదలనివ్వకుండా బాణాలతో కప్పి, ఆనందంతో అరువగా అర్జునుడు అతడిముందు తన పరాక్రమం మొక్కవోయిందని బాధపడగా, పాండవసైనికులు హాహాకారాలు చేశారు. ఆకాశంలోని సిద్ధచారణులు లోకరక్షకులైన ఆ కృష్ణార్జునులను చూచి, ఇక లోకాలకు రక్షణ లేదని తలచారు. అప్పుడు కృష్ణుడు కోపంతో అర్జునుడిని చూచి.

క. **'గురుసుతుఁడు నిన్ను మిగులుట। గర మాశ్చర్యంబు! ముష్టి గాండీవము దాఁ**
దిరమయి యుండదొ? బాహుల। వెరవు బలుపు గుందెనో? వివేకింపు మెడన్. 292

ప్రతిపదార్థం: గురుసుతుఁడు, నిన్ను, మిగులుట= అశ్వత్థామ నిన్ను మించిపోవటం; కరము+ఆశ్చర్యంబు!= చాలా ఆశ్చర్యం; ముష్టిన్, గాండీవము, తాన్+తిరము+అయి ఉండదొ?= పిడికిలిలో; గాండీవం స్థిరంగా లేదా?; బాహుల వెరవు బలువు కుందెనో?= నీ భుజాల ఉపాయమూ బలమూ తగ్గిపోయాయా?; ఎడన్= నీ హృదయంలో; వివేకింపుము= ఆలోచించుము.

తాత్పర్యం: 'అశ్వత్థామ నిన్ను మించిపోవటం ఆశ్చర్యకరమైన విషయం! నీ గాండీవం నీ గుప్పిటలో నిలకడగా లేదా? నీ నేర్పు భుజబలం అణగారిపోయిందా? ఆత్మ పరిశీలన చేసికొమ్ము.

క. **'గురునికొడు కను తలంపునఁ। బరుసఁదనంబునకుఁ జొరక భంగపడితొ? యు**
ద్ధురతఁ గడుఁ జెడియె? ననవుడు। సరోష సంరంభుఁ డై విజయుఁ డాతనితోన్. 293

ప్రతిపదార్థం: గురుని కొడుకు+అను తలంపునన్= గురువైన ద్రోణుడి కుమారుడనే భావంతో; పరుసఁదనంబునకున్+చొరక= కాఠిన్యం వహించక; భంగపడితొ?= ఓడిపోయావా?; ఉద్ధురతన్+కడున్+చెడియెన్= గర్వం విషయంలో మిక్కిలి చెడింది; అనవుడున్= అనగా; విజయుఁడు= అర్జునుడు; సరోష సంరంభుఁడు+ఐ= రోషం పొందినవాడై; అతనితోన్= శ్రీకృష్ణుడితో.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ గురుపుత్రుడని తలచి అతడితో గట్టిగా వ్యవహరించక భంగపడ్డావా? లేక నీవు గర్వం కోల్పోయావా?' అని కృష్ణుడనగా అర్జునుడు రోషం చెందినవాడై అతడితో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **'వెసఁ బెక్కమ్ములు మనపై। ముసుఁగువడం బఱపి యతఁడు మురభంజన! సం**
తస మందెడు; నింతన యేఁ। గసిమసఁగెదఁ జూడు నన్ను గాండీవంబున్. 294

ప్రతిపదార్థం: మురభంజన!= మురారీ!; అతఁడు= అశ్వత్థామ; పెక్కు+అమ్ములు= అనేకబాణాలు; మనపైన్= మనమీద; వెసన్= వేగంగా; ముసుఁగుపడన్+పరపి= కప్పుపడేటట్లు కురిపించి; సంతసము+అందెడున్= సంతోషిస్తున్నాడు; ఇంతన= ఇంతలోనే; ఏన్= నేను; కసిమసఁగెదన్= విజృంభిస్తాను; నన్నున్ గాండీవంబున్= నన్ను నా ధనుస్సును; చూడు.

తాత్పర్యం: 'కృష్ణా! అశ్వత్థామ మనలను దట్టంగా బాణాలతో కప్పివేసి అంతమాత్రంతోనే సంతోషిస్తున్నాడు. ఇక నేను విజృంభిస్తాను చూడుము.'

మ. **అని భల్లప్రకరంబులన్ గురుతనూజాస్త్రప్రతానంబుఁ ద**
ద్ధనువుం గేతువు నాతపత్రమును జిత్రస్ఫూర్తిఁ దున్మాడి గ్ర
క్కున నవ్విప్రుఁడు శక్తియున్ గదయు నుక్కుందాల్మియుం దోఁప నె
త్తినఁ దోడ్తో నవి ద్రుంచి వైచె సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్. 295

ప్రతిపదార్థం: అని= అని వచించి; భల్లప్రకరంబులన్= బల్లెముల సమూహాలతో; గురుతనూజ+అస్త్ర ప్రతానంబున్= అశ్వత్థామ అస్త్రసమూహాన్ని; తద్+ధనువున్= అతడి ధనుస్సును; కేతువున్+ఆతపత్రమును= ధ్వజచ్ఛత్రములను; చిత్రస్ఫూర్తిన్+ తునుమాడి= చిత్రంగా ఖండించి; ఆ+విప్రుఁడు= అశ్వత్థామ; గ్రక్కునన్= వెంటనే; ఉక్కున్+తాల్మియున్, తోఁపన్= గర్వం బలం గోచరించగా; శక్తియున్, గదయున్= బల్లెమును, గదను; ఎత్తినన్= పైకెత్తగా; సమరస్థేమ+అభిరామ+ఆకృతిన్= యుద్ధమునందలి శారీరకబలముచేత మనోహరమైన రూపం కలవాడై; తోడ్తోన్= వెంటనే; అవి త్రుంచివైచెన్= వాటిని ఖండించివేశాడు.

తాత్పర్యం: అంటూ అర్జునుడు, అశ్వత్థామ అస్త్రాలు, విల్లు, ధ్వజం, ఛత్రం మున్నగువాటిని బల్లెములతో ఖండించాడు. అశ్వత్థామ బలదర్పం విడనాడక బల్లెం, గదను ఎత్తగా అర్జునుడు యుద్ధము నందలి శారీరక బలముచేత మనోహరమైన రూపము కలవాడై వాటిని కూడా ఖండించివేశాడు.

ఆ. **ఇట్లు ద్రోణసుతుని యేపు పార్థుఁడు దుహి। నంబుఁ జెఱుచు నినువిధంబు మెఱయఁ**
జెఱిచె నంతఁ బొదివె నుఱక యా రథికు సం। శప్తక వ్రజంబు సరభసముగ. 296

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; పార్థుఁడు= అర్జునుడు; తుహినంబున్ చెఱుచు+ఇనువిధంబు= మంచును నశింపజేసే సూర్యుడివలె; మెఱయన్= ఒప్పునట్లుగా ద్రోణ సుతుని ఏపు= అశ్వత్థామ గర్వం; చెఱిచెన్= అణచివేశాడు; అంతన్= అప్పుడు; సంశప్తక వ్రజంబు= త్రిగర్తవీరుల సమూహం; సరభసముగన్= శీఘ్రంగా; ఆ రథికున్= అర్జునుడిని; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; పొదివెన్= ఎదుర్కొనెను.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా అశ్వత్థామ గర్వాన్ని, అర్జునుడు మంచును కరిగించివేసే సూర్యుడివలె ప్రకాశిస్తూ అణచివేశాడు. అంతలోనే ఆ సంశప్తకసమూహం అర్జునుణ్ణి లక్ష్యపెట్టక శీఘ్రంగా తాకింది.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. ఎందఱు వొదివిరి వారల । కందఱకును దమక తమక యర్జున చటుల
స్యందన మెదురైనట్లు మ । దిం దోఁచెఁ దదీయ' బాణ తీవ్ర బహులతన్. 297

ప్రతిపదార్థం: ఎందఱు పొదివిరి= ఎంతమంది తాకారో; వారలకున్+అందఱకును= వారందరికీ; తదీయ, బాణ తీవ్రబహులతన్= అర్జునుడి బాణాల బాహుళ్యంచేత; తమక తమక= ప్రతిఒక్కరికీ; అర్జున చటుల స్యందనము= అర్జునుడు తిరుగుతున్న రథం; ఎదురు+ఐనట్లు, మదిన్+తోఁచెన్= ఎదురైనట్లుగా మనస్సుకు గోచరించింది.

తాత్పర్యం: అర్జునుడి బాణవేగానికి సంశప్తకులలోని ప్రతివీరుడూ అతడి రథం ఎదురు వచ్చినట్లుగా భావించారు.

విశేషం: శ్రీకృష్ణుడి సారథ్యంలో అర్జునుడి రథం అంత వేగంగా తిరుగుతున్నది.

క. అప్పుడు గురుతనయాద్రిం । గప్పఁగ వజ్రోపమాన కాండములు వెసం
గుప్పనఁగూర వఱప నరుఁ । డప్పరుసఁదనమున కోర్చి యతఁడుఁ బెనంగెన్. 298

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; నరుఁడు= అర్జునుడు; గురుతనయ+అద్రిన్+కప్పఁగన్= అశ్వత్థామ అనే పర్వతాన్ని కప్పేటట్లుగ; వజ్ర+ఉపమాన కాండములు= వజ్రాయుధంవంటి బాణాలు; వెసన్= శీఘ్రంగా; కుప్పనఁగూర+పఱపన్= కుప్పలుగా కురిపించగా; ఆ+పరుసదనమునకున్+ఓర్చి= ఆ తీవ్రమైన తాకిడికి సహించి; ఆతఁడున్+పెనంగెన్= అశ్వత్థామ కూడా యుద్ధం చేశాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు అశ్వత్థామ అనే కొండను కప్పివేసేటట్లుగ వజ్రాయుధం వంటి బాణాలు ప్రయోగించగా, అతడు వాటి తీవ్రమైన తాకిడికి తట్టుకొని పోరు సల్పాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం. వృత్రాసుర సంహారం కొరకు దధీచి ఎముకలచేత చేయబడిన ఇంద్రుడి ఆయుధం వజ్రాయుధం. అతడు దానితో మేరుపర్వతం రెక్కలను ఖండించాడు. కుప్పనగూరపఱపు - జాతీయం.

వ. అ ట్లశ్వత్థామ పెనంగుచుండ సంశప్తకవ్రజంబునందు. 299

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+అశ్వత్థామ పెనంగుచుండన్= ఆ విధంగా అశ్వత్థామ పోరు సల్పుతుండగా; సంశప్తక, వ్రజంబునందున్= సంశప్తకసమూహంలో.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ ఆ విధంగా రణం చేస్తుండగా సంశప్తకులలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. చేతులు దలలును బహువిధ । హేతులఁ దునియలుగఁ జేసి యిలఁ దొరఁగించెం
జేతుల కసి పోవంగ న । రాతులు బెగ్గిలఁగఁ గ్రీడి ప్రకటస్ఫురణన్. 300

ప్రతిపదార్థం: క్రీడి= అర్జునుడు; ప్రకటస్ఫురణన్= పరాక్రమం ఒప్పగా; అరాతులు బెగ్గిలఁగన్= శత్రువులు భీతిచెందగా; చేతుల కసి పోవంగన్= చేతుల దురద తీరేటట్లుగా; బహువిధ హేతులన్= పలు ఆయుధాలతో; చేతులు, తలలును= చేతులు, తలలు; తునియలుగన్+చేసి= తునుకలుగా చేసి; ఇలన్+తొరఁగించెన్= నేలపై పడగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు పరాక్రమాన్ని చూపి శత్రువులు భీతిచెందేటట్లుగ, చేతుల దురద తీరేటట్లుగ పెక్కు ఆయుధాలతో శత్రువుల తలలు, చేతులు ఖండించి వాటిని నేలపై పడగొట్టాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

విశేషం: కసిపోవు- కసితీరుట (జాతీయం), చేతుల తీటపోవ మనసుకే కాక చేతులకు కూడా కసి కల్పించబడింది. (క.1-197)

క. తురగ ద్విప రథ తూర్యా । భరణ ధ్వజ చామరాతపత్ర శకలముల్
పొరిఁబొరి ధరఁ గప్పఁగ నె । త్తురు టేఱులు వానిఁ దొలఁగఁ ద్రోచుచు వచ్చెన్. 301

ప్రతిపదార్థం: తురగ= గుర్రాల; ద్విప= ఏనుగుల; రథ= రథాల; తూర్య+ఆభరణ= వాద్యాలు ఆభరణాల; ధ్వజ= జెండాల; చామర+ఆతపత్ర= చామరములు గొడుగుల; శకలముల్= తునకలు; పొరిన్+పొరిన్= ఒకదానిపై ఒకటి; ధరన్+కప్పఁగన్= నేలను కప్పివేయగా; నెత్తురు+ఏఱులు= రక్తప్రవాహాలు; వానిన్=వాటినన్నింటిని; తొలఁగన్+త్రోచుచున్= త్రోసికొంటూ; వచ్చెన్= వచ్చాయి.

తాత్పర్యం: రథ, గజ, తురగాలు, ధ్వజ, చామర, ఛత్రాలు తునుకలై నేలపై పడగా సైనికుల రక్తపుకాల్వలు వాటిని త్రోసికొంటూ ప్రవహించాయి.

విశేషం: పొరి బొరి - మాటిమాటికి (ఆమ్రేడితం) అడ్డంగా ఉన్న చెత్తను త్రోసుకొంటూ నీటిప్రవాహం ప్రవహించేవిధాన్ని స్ఫురింపజేస్తుంది ఈ వర్ణన.

వ. అట్టియెడ. 302

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో.

తే. అంగ వంగ నిషాద కళింగ బలము । లర్జుననిమీఁదఁ బెల్లుగ నడరుటయును
గురుతనూభవుఁ డతనిని మురవిరోధి । నంపపెనువెల్లి ముంచి బెట్టార్చి పేర్చి. 303

ప్రతిపదార్థం: అంగ, వంగ, నిషాద, కళింగ, బలములు= అంగ, వంగ, కళింగ నిషాద సేనలు; అర్జునుని మీఁదన్+పెల్లుగన్+అడరుటయును= అర్జునుడిపై అధికంగా విజృంభించగా; గురు తనూభవుఁడు= అశ్వత్థామ; అతనిని మురవిరోధిన్= పార్థ కృష్ణులను; అంప పెనువెల్లిన్+ముంచి= పెక్కుబాణాల ప్రవాహంలో ముంచి; బెట్టు+ఆర్చి పేర్చి= గట్టిగా అరచి విజృంభించగా.....

తాత్పర్యం: అంగ, వంగ, నిషాద, కళింగ దేశాల సేనలు అర్జునుడిపై విజృంభించగా, అశ్వత్థామ అది అదనుగా తీసికొని కృష్ణార్జునులను బాణాలప్రవాహంలో ముంచి గర్వంగా గర్జించి, విజృంభించగా

వ. అ వ్విక్రమవిశేషంబునకు రోషంబు నొంది. 304

ప్రతిపదార్థం: ఆ+విక్రమ విశేషంబునకున్= ఆ అశ్వత్థామ పరాక్రమ విశేషానికి; రోషంబున్+ఒంది= అర్జునుడు రోషం చెంది.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ విజృంభణకు (అర్జునుడు) రోషం చెంది. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. అ వ్వీరుం డవ్విప్రుని । క్రొవ్వును నా సైన్యసమితి క్రూరోద్ధతియున్
నివ్వటిలనీక ఖచరులు । నివ్వెఱపడ సమరకేళి నిపుణత మెఱసెన్. 305

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: ఆ+వీరుండు= అర్జునుడు; ఆ+విప్రుని క్రొవ్వునున్= అశ్వత్థామ గర్వాన్ని; ఆ, సైన్య, సమితి, క్రూర+ఉద్ధతియున్= ఆ సైన్యసమూహాల దారుణమైన అతిశయాన్ని; నివ్వటలనీక= విజృంభించనీయకుండా; ఖచరులు నివ్వెఱపడన్= ఆకసంలో విహరించే దేవతలు ఆశ్చర్యపడేటట్లుగా; సమరకేళి నిపుణతన్= యుద్ధక్రీడానైపుణ్యంతో; మెఱసెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు అశ్వత్థామ, సైన్య సమూహాల విజృంభణాన్ని అడ్డుకొని దేవతలు మెచ్చేటట్లుగా యుద్ధ కౌశలాన్ని ప్రదర్శించాడు.

వ. మెఱసిన నెఱసినరోషంబున మఱియును. 306

ప్రతిపదార్థం: మెఱసిన= ప్రకాశించిన; నెఱసిన రోషంబునన్= నిండైన రోషంతో; మఱియును= ఇంకా.

తాత్పర్యం: (అర్జునుడు ఆ విధంగా యుద్ధవిద్యను ప్రదర్శించగా) అశ్వత్థామ అధికమైన రోషం ప్రకాశించగా

మ. గురుపుత్రుం డసురాంతకున్ విజయునిం గ్రూరాస్త్ర సంతాన ని
ష్ఠుర పాతంబున నొంప నాహరి దదాటోపంబు సైరింప క
న్నరుతో 'నౌషధ మూఁది చేసి తెవులు న్మర్దింపకున్నం దుది
న్భరమై యుండదె యే పడంపుము రిపు న్సంరంభివై నావుడున్. 307

ప్రతిపదార్థం: గురుపుత్రుండు= అశ్వత్థామ; అసుర+అంతకున్= శ్రీకృష్ణుడిని; విజయునిన్= అర్జునుడిని; క్రూర+అస్త్రసంతాన= భయంకర అస్త్ర సమూహాలయొక్క; నిష్ఠుర పాతంబునన్+నొంపన్= తీవ్ర ధాటితో నొప్పించగా; ఆ హరి= శ్రీకృష్ణుడు; తద్+ఆటోపంబు సైరింపక= అతడి పరాక్రమాన్ని సహించలేక; ఔషధము+ఊఁదిచేసి= మందును ఉపయోగించి; తెవులున్+మర్దింపకున్నన్= రోగాన్ని రూపుమాపకపోతే; తుదిన్+భరము+ఐ+ఉండదె?= చివరకు భారంగా పరిణమించదా?; సంరంభివి+ఐ= ఉత్సాహం కలవాడవై; రిపున్= శత్రువును; ఏపు+అడంపుము= గర్వాన్ని అణచుము అని; ఆ+నరుతోన్= అర్జునుడితో; నావుడున్= అనగా.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ కృష్ణార్జునులను క్రూర అస్త్రాలతో నొప్పించగా, కృష్ణుడు దానిని సహించలేక అర్జునుడితో 'మందును ప్రయోగించి రోగాన్ని నశింపజేయకపోతే అది చివరకు భారం కాదా? ఉత్సాహపూరితుడవై శత్రువుల గర్వాన్ని అణచివేయుము' అని అన్నాడు.

క. అతండు విజృంభించి గుణంబు సారించి. 308

ప్రతిపదార్థం: అతండు= అర్జునుడు; విజృంభించి= అతిశయించి; గుణంబు సారించి= వింటినారిని లాగి.

తాత్పర్యం: ఆ మాటలకు అర్జునుడు విజృంభించి, విల్లు ఎక్కుపెట్టి, నారి లాగి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. శిరమునఁ గంఠదేశమునఁ జేతులయందు నురస్థ్సలంబునం
జరణములన్ శరంబులు వెసన్ నిబిడంబుగఁ గీలుకొల్పుచున్
వెరవునఁ బగ్గముల్ దునుమ వేగమ యీడ్చెఁ దురంగమంబు ల
గ్గురుసుతుతేరు గయ్యమునకుం గడు దవ్వు దొలంగ భూవరా! 309

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= రాజా!; శిరమునన్= తలపై; కంఠ దేశమునన్= కంఠమునందు; చేతుల+అందున్= చేతులందు; ఉరః+స్థలంబునన్= వక్షమునందు; చరణములన్= పాదములందు; శరంబులు= బాణాలు; వెసన్= వేగంగా; నిబిడంబుగన్= దట్టంగా; కీలుకొల్పుచున్= ప్రయోగిస్తూ; వెరవునన్+పగ్గముల్ తునుమన్= చాతుర్యంతో రథం పగ్గాలు ఖండించగా; తురంగమంబులు= గుర్రాలు; ఆ+గురుసుతుతేరు= అశ్వత్థామ రథాన్ని; కయ్యమునకున్+కడుదవ్వు తొలంగన్= యుద్ధభూమికి చాల దూరంగా పోయేటట్టు; వేగమ ఈడ్చెన్= వెంటనే ఈడ్చుకువెళ్ళాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అర్జునుడు అశ్వత్థామ వివిధాంగాలపై దట్టంగా బాణాలు ప్రయోగించి పగ్గాలు కూడ ఉపాయంతో ఖండించగా, గుర్రాలు అతడి రథాన్ని యుద్ధానికి దూరంగా ఈడ్చుకొనివెళ్ళాయి.

వ. ఆ భూదేవుండును భగ్నోత్సాహుండై యల్లన సూతనందను సమీపంబునకుం జనియె; నప్పుడు శౌరి సంశప్తక సైన్యంబు దెసకుం దేరు నడపుచుం దమ సేన దిక్కు కోలాహలం బాకర్ణించి చూడ్కియట నిగిడించి యర్జును నుద్దేశించి 'వేదండారూఢుండైన దండధారుండు మన బలంబులం గలంచుచున్నవాఁ డమ్మగధోత్తముండు భగదత్తు నంతవాఁడ; యతని మడియించి మఱి చేయంగలపని సూచికొంద' మని పలికిన న క్కవ్వడి యొడంబడ నక్కడ కరదంబు పోవనిచ్చె; నట్టియెడ. 310

ప్రతిపదార్థం: ఆ భూదేవుండును= ఆ అశ్వత్థామయు; భగ్న+ఉత్సాహుండు+ఐ= చెదిరిపోయిన ఉత్సాహము కలవాడై; అల్లన= మెల్లగా; సూతనందను సమీపంబునకున్+చనియెన్= కర్ణుడి చెంతకు వెళ్ళాడు; అప్పుడు; శౌరి= శ్రీకృష్ణుడు; సంశప్తక సైన్యంబు దెసకున్= సంశప్తకులవైపు; తేరు నడపుచున్= రథం పోనిస్తూ; తమసేన దిక్కు= తమ సేనవైపు; కోలాహలంబు+ఆకర్ణించి= సందడి విని; చూడ్కి అట నిగిడించి= దృష్టిని ఆ వైపు ప్రసరింపజేసి; అర్జునున్+ఉద్దేశించి= అర్జునుడితో; వేదండ+ఆరూఢుండు+ఐన= ఏనుగుపై ఎక్కి ఉన్న; దండధారుండు; మన బలంబులన్+కలంచుచున్నవాఁడు= మన సైన్యాన్ని బాధపెడుతున్నాడు; ఆ+మగధ+ఉత్తముండు= ఆ మగధదేశపురాజు; భగదత్తు+అంతవాఁడ= భగదత్తునంతటివాడే; అతనిన్ మడియించి= అతడిని వధించి; మఱి చేయన్+కల, పని= తరువాత చేయవలసిన పనిని; చూచికొందము+అని పలికినన్= చూద్దాం అనగా; ఆ+కవ్వడి ఒడంబడన్= అర్జునుడు సరే అనగా; అక్కడకున్+అరదంబు పోవన్+ఇచ్చెన్= అటువైపు రథాన్ని పోనిచ్చాడు; అట్టిఎడన్= అప్పుడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ ఉత్సాహహీనుడై కర్ణుడివైపు వెళ్ళాడు. సంశప్తకులవైపు రథం మళ్ళించబోతూ కృష్ణుడు తమ సేనలో సందడి విని చూపునటు త్రిప్పి 'మగధరాజైన దండధారుడు గజారూఢుడై మన సైన్యాన్ని కలతపెడుతున్నాడు. అతడు భగదత్తుడి వంటివాడే. ముందు అతడిని సంహరించు, తరువాత తక్కినపని చూచుకొందాము? అని అర్జునుడితో అన్నాడు. అతడు సరే అనగా కృష్ణుడు రథాన్ని అటువైపు తోలాడు. ఆ సమయంలో.

విశేషం: భగదత్తుడు నరకాసురుడి కుమారుడు. కౌరవపక్షంలో యుద్ధం చేస్తూ తండ్రి ఇచ్చిన వైష్ణవాస్త్రమును అర్జునుడిపై ప్రయోగించగా కృష్ణుడు దానిని అడ్డగించాడు. సుప్రతీకం అనే ఏనుగుపై యుద్ధం చేస్తున్న అతడిని వాహనంతో సహా అర్జునుడు సంహరించాడు.

దండధారుం డను రాజు వేదండంబుతోడ నర్జునుచేఁ జచ్చుట (సం. 8-54-1 (కుంభ))

క. పాండవ సైన్యంబుల వే। దండంబుల ఘోటముల రథంబుల భటులం
జండగతి మగధపతి నిజ। శుండాలముఁ బఱపి యేపుఁ జూపి తెరల్చెన్. 311

ప్రతిపదార్థం: పాండవ సైన్యంబుల= పాండవసేనలలోని; వేదండంబులన్= ఏనుగులను; ఘోటములన్= గుఱ్ఱాలను; రథంబులన్= రథాలను; భటులన్= సైనికులను; మగధపతి= దండధారుడు; చండగతిన్= తీవ్రంగా; నిజ శుండాలమున్+పఱపి= తన ఏనుగును పంపి; ఏపున్+చూపి తెరల్చెన్= పరాక్రమం చూపి కలత పొందించాడు.

తాత్పర్యం: దండధారుడు తన గజంతో విజృంభించి పాండవసేనలోని రథ, గజ, తురగ, పదాతులను కలచివేశాడు.

వ. అ వ్విక్రమ విహారంబు వీక్షించి. 312

ప్రతిపదార్థం: ఆ+విక్రమ విహారంబు= అతని పరాక్రమవిహారాన్ని; వీక్షించి= చూచి.

తాత్పర్యం: దండధారుని రణసంరంభాన్ని చూచి.

తే. మాగధుని కోల్తలకుఁ గాక మనబలంబు । విఱిగెఁ బోద పొదమని తాను దఱిమెఁ దేరు
హరియుఁ బఱపంగ నర్జునుం డడ్డపడియెఁ । జండ చేష్టితోద్దండ వేదండమునకు. 313

ప్రతిపదార్థం: మాగధుని కోల్తలకున్+కాక= దండధారుడి యుద్ధానికి తట్టుకొనలేక; మన బలంబు= మనసైన్యం; విఱిగెన్= చెదరిపోయింది; పొదపొదము+అని= పదపద అని; తాను= అతడు; తేరు= రథం; తఱిమెన్= త్వరపెట్టాడు; హరియున్+పఱపంగన్= కృష్ణుడు రథం పరుగెత్తించగా; అర్జునుండు= అర్జునుడు; చండవేష్టిత= తీవ్రమైన చేష్టలతో కూడిన; ఉద్దండ వేదండమునకున్= భయంకర గజానికి; అడ్డపడియెన్= అడ్డుగా వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: దండధారుడి ధాటికి తట్టుకోలేక మన సైన్యం చెల్లాచెదరయింది. 'రథాన్ని త్వరగా తోలుము' అని అర్జునుడు అనగా కృష్ణుడు రథం పరుగెత్తించాడు. అప్పుడు తీవ్రంగా విజృంభిస్తున్న దండధారుడి గజాన్ని అర్జునుడు అడ్డుకొన్నాడు.

క. అగ్గలిక దండధారుఁడు । దిగ్గజనిభ నిజ గజంబుఁ దీవ్రత మెఱయన్
డగ్గఱఁగఁ బఱపి హయముల । నగ్గరుడధ్వజుని నరుని నమ్ములఁ గప్పెన్. 314

ప్రతిపదార్థం: దండధారుడు; అగ్గలికన్= ఉత్సాహంతో; దిగ్గజనిభ, నిజ, గజంబున్= దిగ్గజం వంటి తన ఏనుగును; తీవ్రత మెఱయన్= వేగం అతిశయించగా; డగ్గఱగన్+పఱపి= దగ్గరగా తీసికొనివెళ్ళి; హయములన్= గుర్రాలను; ఆ+గరుడధ్వజునిన్= శ్రీకృష్ణుడిని; నరునిన్= అర్జునుడిని; అమ్ములన్+కప్పెన్= బాణాలతో కప్పాడు.

తాత్పర్యం: దండధారుడు దిగ్గజంవంటి తన ఏనుగును వేగంగా వారి దగ్గరకు తీసుకొని వెళ్ళి కృష్ణార్జునులను, గుర్రాలను బాణాలతో ముంచెత్తాడు.

చ. అలిగి కిరీటి మాగధధరాధిపు బాహులు ద్రెంచి, గ్రక్కునం
దలయును ద్రుంచి, యేనుఁగు నుదగ్రతఁ బీనుఁగుఁ జేసె; నప్డు గొం
దల మొకయింత లే కతని తమ్ముఁడు దండుఁడు దాఁకి తోమరం
బులు వరఁగింప గేలు శిరముం గరటిం దునుమాడె నుగ్రతన్. 315

ప్రతిపదార్థం: కిరీటి= అర్జునుడు; అలిగి= కోపించి; మాగధ ధర+అధిపు, బాహులు, త్రెంచి= దండధారుడి భుజాలు నరికి; గ్రక్కునన్+తలయును, ద్రుంచి= వెంటనే తలను కూడ ఖండించి; ఏనుఁగును; ఉదగ్రతన్+పీనుఁగున్+చేసెన్= భయంకరంగా శవముగా చేశాడు; అప్డు= అపుడు; అతడి తమ్ముడు దండుడు; కొందలము+ఒక ఇంతలేక= కలత ఏమాత్రము లేకుండా; తాఁకి, తోమరంబులు పరఁగింపన్= (అర్జునుడిని) ఎదుర్కొని బాణాలు ప్రయోగించగా; కేలు శిరమున్+కరటిన్= చెయ్యి, తల, ఏనుగును; ఉగ్రతన్= భయంకరంగా, తునుమాడెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు ఆగ్రహం చెంది, దండధారుని చేతులు, తలను నరికి అతడి ఏనుగును వధించాడు. అప్పుడు అతడి తమ్ముడు దండుడు ఏమాత్రం కలత చెందకుండా బాణాలు ప్రయోగించగా, అర్జునుడు అతని చేతిని, తలను, ఏనుగును ఖండించాడు.

క. తదనీకంబు గజంబులు । పొదివిన బలుగాలి మేఘములఁ దీవ్రగతిన్
జెదరించు పగిది నరుఁ డు । న్మదుఁడై నలుదెసలఁ దోలె మనుజాధీశా! 316

ప్రతిపదార్థం: మనుజ+అధీశా!= రాజా!; తద్+అనీకంబు= ఆ దండుని సైన్యం; గజంబులు పొదివిన= ఏనుగులు తాకగా; నరుఁడు+ఉన్మదుఁడు+ఐ= అర్జునుడు విజృంభించినవాడై; బలుగాలి= తీవ్రమైన గాలి; మేఘములన్= మబ్బులను; తీవ్రగతిన్= బలంతో; చెదరించుపగిదిన్= చెదరగొట్టే విధంగా; నలుదెసలన్+తోలెన్= అన్ని దిక్కులకూ చెదరగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! దండుడి సైన్యం గజాలు వచ్చి తాకగా పెనుగాలి మేఘాలను చెదరగొట్టేటట్లుగ అర్జునుడు వాటిని నలుదెసలకూ చెదరగొట్టాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. ఇవ్విధంబున మగధ సైన్యంబు మర్దించి సంశప్తక సైన్యంబుపైఁ గవిసి కపికేతనంబు మెఱుంగులు మెఱయ మధుమథను వెరవున వెలిమావుల గతు లక్కజంబుగా నుక్కునఁ బార్థుండు భల్లనారాచ ప్రముఖ ప్రదర పరంపరల సొంపును బాహువీర్య ధైర్యంబుల పెంపును నిలింప నికరంబు వర్ణింప నందు మహార్ణవంబునం దిరుగు మందరనగంబు చందంబున నిజస్యందనం బొప్ప నప్పటప్పటి కెక్కు డొదవు మదంబునం ద్రిగర్తాదులగు నమ్మార్తురు పైపయిం గ్రమ్మికురియు నస్త్రశస్త్రంబులు విదళితచ్ఛిన్న చూర్ణితంబులు సేయుచుఁ దదీయ గాత్రంబులుం గరటి ఘోటక తనువులుం దునియ లయ్యును నుగ్గు లయ్యును బఱియ లయ్యును గుదులయ్యును ధరం దొరఁగఁ దామరబావిం గేలి సల్పు సామజంబు చాడ్పున విహరించి యవిహతి ధృతి వ్రతమహితు లగు నహితుల నత్యుత్తమ లోకంబులకుం బుచ్చినం గొంచెపు మూఁక విచ్చినం బెద్ద వెనుకొనక యరదంబు మరల్చి వచ్చునెడ నచ్యుతుం డర్జును నుద్దేశించి 'భవద్విక్రమ విహార స్థలంబు సూచితే?' యని పలికి వివిధాయుధ ఖండంబులను వేదండాశ్వ రథ పదాతి శకలంబులను భూషణాతపత్రకేతు చామరాంశంబులను జక్షుశ్చమత్కరణపరిణతం బగు రణస్థలంబు సూపె; నప్పుడు గొఱ ప్రాణంబులతో నొఱలు నర తురగ ద్విరదంబులను గొందఱు దమవారిం గానక కన్నీళ్ళు నించుచు నాలింగన రోదన ప్రముఖంబు లైన కరుణా భాషణంబు లగు నవస్థా విశేషంబులం బొందువారలం గృపాళురై యాలోకించుచు

**నయ్యిరువురుఁ దమ మోహరంబున నెసంగు కలకలంబు విని యుదీర్ణగమనంబునం జనుదెంచుచుండి;
రటమున్న కౌరవ్యుల మొనయును గర్ణుని మొగ్గరంబును రెండు ముఖంబులం బెనంగుచుండి కయ్యపు
టుచితత్వంబునం గలసె; నట్టియెడ రారాజు పురికొల్ప రాధేయునకుఁ బ్రాపయి పుళింద బాహ్లిక టేంకణాంధ్ర
భోజానీకంబు గవిసినం గౌంతేయ బలంబునకు భరం బగుటయు. 317**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; మగధ సైన్యంబు మర్దించి= మగధ సైన్యాన్ని చంపి; సంశప్తక సైన్యంబుపైన్+కవిసి= సంశప్తకసైన్యాన్ని తాకి; కపికేతనంబు, మెఱుంగులు, మెఱయన్= కపిధ్వజం ప్రకాశించగా; మధుమథను వెరవునన్= కృష్ణుడి నేర్పుతో; వెలిమాపుల, గతులు+అక్కజంబుగాన్= తెల్లగుర్రాల నడకలు ఆశ్చర్యం గొలుపగా; పార్థుండు= అర్జునుడు; ఉక్కున= శౌర్యంతో; భల్ల, నారాచ, ప్రముఖ, ప్రదర, పరంపరల సొంపును= బల్లెములు, బాణాలు మొదలైన ఆయుధాల వరుసల ప్రకాశమూ; బాహువీర్య, ధైర్యంబుల, పెంపును= భుజబల ధైర్యాల అతిశయమూ; నిలింపనికరంబు వర్ణింపన్= దేవతల సమూహం పొగడగా; అందున్= ఆ యుద్ధభూమిలో; మహా+అర్ణవంబునన్+తిరుగు మందర నగంబు చందంబునన్= మహా సముద్రంలో తిరిగే మందర పర్వతంవలె; నిజస్యందనంబు+ఒప్పన్= తన రథం ఒప్పగా; అప్పటప్పటికిన్+ఎక్కుడు+ ఒదవుమదంబునన్= అంతకంతకు అధికమైన గర్వంతో; త్రిగర్త+ఆదులు+అగు+ఆ+మార్తురు= త్రిగర్తీయులు మొదలైన ఆ శత్రువులు; పైపయిన్+ క్రమ్మి= మీదిమీదికివచ్చి; కురియ+అస్త్ర శస్త్రంబులు= వేసే అస్త్రశస్త్రాలు; విదళిత+ఛిన్న, చూర్ణితంబులు, చేయుచున్= చీల్చబడిన ముక్కలుగా పొడిగా చేస్తూ; తదీయ గాత్రంబులున్= వారి దేహాలు; కరటి, ఘోటక, తనువులున్= ఏనుగులు, గుర్రాల శరీరాలు; తునియలు+అయ్యును= తునకలై; నుగ్గులు+అయ్యును= చూర్ణములై; పఱియలు+అయ్యును= బద్దలై; గుదులు+అయ్యును= గుత్తులై; ధరన్+తొరఁగన్= నేలపై పడగా; తామరబావిన్+కేలిసల్పు= తామరకొలనులో క్రీడించు; సామజంబు చాడ్పునన్ విహరించి= ఏనుగువలె విహరించి; అవిహత, ధృతి, వ్రత, మహితులగు+అహితులన్= కొట్టబడని ధైర్యంచే గొప్పవారైన శత్రువులను; అత్యుత్తమలోకంబులకున్+పుచ్చినన్= వీరస్వర్గానికి పంపగా; కొంచెపు, మూఁక విచ్చినన్= అల్పసైనికులు చెదరిపోగా; పెద్ద వెనుకొనక= మిక్కిలి వెంబడించకుండా; అరదంబు మరల్చివచ్చునెడన్= రథం మరలించి వస్తుండగా; అచ్యుతుండు+అర్జునున్+ఉద్దేశించి= కృష్ణుడు అర్జునుడితో; భవత్+విక్రమ విహారస్థలంబు+చూచితే!= నీవు పరాక్రమం చూపిన స్థలం చూచావా?; అని పలికి= అని వచించి; వివిధ+ఆయుధఖండంబులను= అనేక ఆయుధాల తునుకలతో; వేదండ+అశ్వరథ పదాతి శకలంబులను= గజ అశ్వరథ పదాతుల ఖండాలతో; భూషణ+ఆతపత్ర= ఆభరణాలు, ఛత్రాలు, కేతు చామర+అంశంబులను= ధ్వజ చామరాల ముక్కలతో; చక్షుః+చమత్కరణ పరిణతంబు+అగు= చూపులకు రమ్య మనోహరంగా ఉన్న; రణస్థలంబు చూపెన్= యుద్ధరంగం చూపించాడు; అప్పుడు; కొఱ ప్రాణంబులతోన్+ఒఱలు= కొనప్రాణములతో మ్రోగే; నరతురగ ద్విరదంబులను= సైనిక అశ్వగజాలను; తమవారిన్+కానక= తమ వాళ్ళు కనిపించక; కన్నీళ్ళు నించుచున్= ఏడుస్తూ; ఆలింగనరోదన ప్రముఖంబులు+ఐన= కౌగిలించుకొని ఏడ్చునట్టి; కరుణాభాషణంబులు+అగు= జాలిగొలిపే మాటలు పలికే; అవస్థా విశేషంబులన్= వివిధ అవస్థలను; పొందువారలన్= పొందినవారిని; కృపాళుర+ఐ ఆలోకించుచున్= జాలిగలవారై చూస్తూ; ఆ+ఇరువురున్= కృష్ణార్జునులు; తమ మోహరంబునన్= తమ సైన్యంలో; ఎసంగు కలకలంబు విని= కలిగిన సందడి విని; ఉదీర్ణగమనంబునన్= మిక్కిలివేగంగా; చనుదెంచుచుండిరి= వస్తున్నారు; అటమున్న= అంతకుముందే; కౌరవ్యుల మొనయును= కౌరవసేనయు; కర్ణుడి మొగ్గరంబును= కర్ణుడిసేనయు; రెండు ముఖంబులన్+ పెనంగుచుండి= ఇరువైపులుగా పోరుతూ; కయ్యపు+ఉచితత్వంబునన్+కలసెన్= యుద్ధంలో తగునట్లుగా కలిశాయి; అట్టి ఎడన్= అప్పుడు; రారాజు పురికొల్పన్= దుర్యోధనుడు ప్రేరేపించగా; రాధేయునకున్+ప్రాపయి= కర్ణుడికి అండగా; పుళింద బాహ్లిక టేంకణ+ఆంధ్ర భోజ+అనీకంబు= పుళింద బాహ్లిక టేంకణ ఆంధ్ర భోజసైన్యాలు; కవిసినన్= తాకగా; కౌంతేయబలంబునకున్= పాండవసైన్యానికి; భరంబు+అగుటయున్= దుస్సహం కాగా.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా మగధసైన్యాన్ని చంపి, సంశప్తక సైన్యం మీద విజృంభించాడు. కపికేతనం ప్రకాశించగా, శ్రీకృష్ణుని చాకచక్యంతో తెల్లనిగుర్రాల నడకలు ఆశ్చర్యం గొలుపగా, పరాక్రమంతో పార్థుడు-బల్లెములు, ఇనుప బాణాలు మొదలైన బాణాల పరంపరల సొంపును, తన బాహుబల ధైర్యాల పెంపును దేవతలసమూహం శ్లాఘించగా, మహాసముద్రంలో తిరిగే మందరపర్వతం మాదిరిగ తన రథం ఒప్పారగా, అంతకంతకు అతిశయించే గర్వంతో ఆ త్రిగర్తులు మొదలైన శత్రువులు మీదిమీదికి వచ్చి కురిపించే శస్త్రాస్త్రాలు విరిగి ముక్కలై పొడి అయ్యేటట్లు చేస్తూ, వాళ్ళ శరీరాలు, గజాశ్వాల శరీరాలు తునకలై, చూర్ణాలై, గుత్తులై నేలమీద పడగా, తామరకొలనులో క్రీడించే ఏనుగువలె విహరించాడు. మొక్కవోని ధైర్యంతో గొప్పవారైన శత్రువులను స్వర్గానికి పంపాడు. మిగిలిన కొద్ది సైన్యం చెల్లాచెదరైపోగా, అట్టె దాన్ని వెంటాడక, రథాన్ని మరలించి తిరిగి వచ్చేటప్పుడు, శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడితో, 'నీవు పరాక్రమంతో విహరించిన స్థలాన్ని చూచావా?' అన్నాడు. వివిధాయుధాల ముక్కలతో, గజాశ్వరథ పదాతి సైన్యాల ఖండాలతో, ఆభరణాల, గొడుగుల, ధ్వజాల, వింజామరల తునుకలతో కన్నులకు ఆశ్చర్యాన్ని గొలిపే ఆ యుద్ధభూమిని చూపాడు. అప్పుడు కొస ఊపిరులతో మూల్గుతున్న సైనికులను, గజ తురగాలను - తమవారు కనపడక కన్నీళ్ళుకారుస్తూ, కౌగిలించుకోవటం, ఏడవటం, పెద్దగా జాలిగొలిపే మాటలు మాట్లాడటం వంటి నానావస్థలు పడుతున్నవారిని- దయతో చూస్తూ ఆ కృష్ణార్జునులు తమ సైన్యంలో చెలరేగిన సందడిని విని మిక్కిలి వేగంగా రాసాగారు. అంతకుముందే కౌరవసేన, కర్ణునిసేన వేర్వేరు వైపుల యుద్ధం చేస్తూ, ఒకటిగా కలియటం యుద్ధం దృష్ట్యా ఉచితమని కలిశాయి. అప్పుడు దుర్యోధనుడు పురికొల్పగా కర్ణుడికి సాయంగా పుళింద, బాహ్లిక, టేంకణ, ఆంధ్ర, భోజసైన్యాలు పాండవసైన్యాన్ని ఎదుర్కోగా, ఆ తాకిడి పాండవసైన్యానికి భరించటం కష్టమైంది.

మలయధ్వజుం డను పాండ్యమహారా జశ్వత్థామచేతఁ జచ్చుట (సం. 8-56-1 (కుంభ))

**సీ. పాండ్యుఁ డా సేనలపై బెట్టిదంబుగ । నడరి బాహాబల మక్కజముగఁ
బేరిచి పీనుంగుపెంటగాఁ జతురంగ । ముల రూపుమాపె న య్యలఘుభుజుఁడు
ద్రోణ భీష్ములు దనతోఁబాటి యను పలు । కున కోర్వఁ డచ్యుతార్జునులు దనకు
నెక్కుడు నా విన్న నేవగించుచునుండు । నవ్వీరుఁ డమ్మెయి నాక్రమింపఁ**

**ఆ. గని కడంగి యెదురు చని గురుతనయుండు । నగుచుఁ 'బగఱ నీవు మృగకులంబు
గలఁచు హరియుఁ బోలెఁ గలఁచెదు నా దిక్కు। మొగము సేసి యనికి మొనయు' మనియె. 318**

ప్రతిపదార్థం: పాండ్యుఁడు= మలయధ్వజుడు; ఆ సేనలపైన్= కౌరవసేనలపై; బెట్టిదంబుగన్+అడరి= తీవ్రంగా విజృంభించి; బాహాబలము+అక్కజముగన్= భుజబలం అచ్చెరువు గొల్పగా; పేరిచి= విజృంభించి; చతురంగములు= రథ, గజ, తురగ, పదాతులను; పీనుంగు పెంటగాన్= శవాల కుప్పగా; రూపుమాపెన్= నాశనం చేశాడు; ఆ+అలఘుభుజుఁడు= గొప్ప భుజములు కలవాడైన మలయధ్వజుడు; ద్రోణభీష్ములు= ద్రోణాచార్యుడు, భీష్ముడు; తనకున్+పాటి అను పలుకునకున్+ఓర్వఁడు= తనతో సమానం అన్నమాట సహించలేడు; అచ్యుత+అర్జునులు= కృష్ణార్జునులు; తనకున్+ఎక్కుడునాన్ విన్నన్+ ఏవగించుచునుండున్= తనకంటె అధికులని వింటే అసహ్యపడుతాడు; ఆ+వీరుఁడు+ఆ+మెయిన్+ఆక్రమింపన్= ఆ వీరుడైన మలయధ్వజుడు ఆ విధంగా పైబడగా; గురుతనయుండు= అశ్వత్థామ; కని= చూచి; కడంగి= పూని; ఎదురు చని= ఎదురుగా వెళ్ళి; నగుచున్= నవ్వుతూ; మృగకులంబు కలఁచు హరియున్+పోలెన్= జింకల గుంపును కలతపెట్టే సింహంవలె;

నీవు; పగఱన్= శత్రువులను; కలఁచెదు= బాధపెడుతున్నావు; నా దిక్కుమొగము చేసి= నాకు ఎదురుగా వచ్చి; అనికిన్ మొనయుము+అనియెన్= యుద్ధానికి తలపడుము అన్నాడు.

తాత్పర్యం: పాండ్యరాజైన మలయధ్వజుడు భుజబలంతో విజృంభించి కౌరవసేనలోని చతురంగబలాలను పీనుగుపెంట కావించాడు. అతడు భీష్మద్రోణులు తనకు సాటికాగలరని అన్నా, కృష్ణార్జునులు తనకంటె మేటి వీరులని విన్నా సహించలేని శౌర్యధనుడు. అతడి విక్రమాన్ని చూచిన అశ్వత్థామ నవ్వుతూ అతడితో 'లేళ్ళగుంపును బెదరగొట్టే సింహంవలె కౌరవసైన్యాన్ని నీవు కలతపెడుతున్నావు. నాకు ఎదురుగా వచ్చి నాతో యుద్ధం చేయుము' అన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. **అన విని మేను వొంగ మలయధ్వజుఁ డుగ్రపు నారసంబుఁ ద**
త్తనువునఁ గ్రుచ్చి మౌర్వి నినదంబు నభంబునఁ బర్వ నంప వె
ల్లి నిగుడఁ జేయఁ దొమ్మిది శిలీముఖముల్ వెస నమ్మహీశుపై
ననిమిషవర్ణనీయగతి న గ్గురునందనుఁ డేసె నేసినన్. **319**

ప్రతిపదార్థం: అనన్+విని= అనగా విని; మలయధ్వజుఁడు; మేను పొంగన్= దేహం ఉప్పొంగగా; ఉగ్రపునారసంబున్= భయంకరమైన బాణాన్ని; తద్+తనువునన్+క్రుచ్చి= అశ్వత్థామ దేహంలో నాటి; మౌర్వినినదంబు నభంబునన్ పర్వన్= వింటినారి ధ్వని ఆకాశంలో వ్యాపించగా; అంపవెల్లి నిగుడన్+చేయన్= బాణవర్షం కురిపించగా; వెసన్= వెంటనే; ఆ+ గురునందనుఁడు= అశ్వత్థామ; అనిమిష వర్ణనీయగతిన్= దేవతలు పొగడునట్లుగా; ఆ+మహీశుపైన్= ఆ పాండ్యుడిపై; తొమ్మిది శిలీముఖముల్= తొమ్మిది బాణాలు; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు. ఏసినన్= ప్రయోగించగా.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ మాటలకు మలయధ్వజుడు మేను ఉప్పొంగగా అతడి శరీరంపై నిశితబాణం నాటి, అల్లె త్రాటి ధ్వని ఆకాశమంతా వ్యాపింపగా బాణవర్షం కురిపించాడు. అశ్వత్థామ కూడా దేవతలు మెచ్చేటట్లుగా అతడిపై తొమ్మిదిబాణాలు వేసి నొప్పించాడు.

వ. **అ త్తొమ్మిదింటిలోన.** **320**

తాత్పర్యం: ఆ తొమ్మిది బాణాలలో.

క. **ప్రతిశరములు పాండ్య మహీ । పతియును బరఁగింప నైదు భగ్నము లయ్యెన్**
గతి సెడక నిగిడి రథ్య । ప్రతతి ధరం గూల్చె నాల్గు బాణము లధిపా! **321**

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా!; పాండ్య మహీపతియును= మలయధ్వజుడు; ప్రతిశరములు= ప్రతిగా బాణాలు; పరఁగింపన్= వేయగా; ఐదు, భగ్నములు+అయ్యెన్= ఐదు బాణాలు విరిగిపోయాయి; నాల్గుబాణములు= మిగిలిన నాల్గుబాణాలు; గతి+చెడక నిగిడి= గురి తప్పక వెళ్ళి; రథ్యప్రతతి= గుర్రాల సమూహాన్ని; ధరన్+కూల్చె= నేల కూల్చాయి.

తాత్పర్యం: మలయధ్వజుడు కూడా ప్రతిగా బాణాలు వేయగా, అశ్వత్థామ వేసిన తొమ్మిది బాణాలలో ఐదు మధ్యలో విరిగాయి. నాలుగు బాణాలు గురితప్పక గుర్రాలను నేలకూల్చాయి.

తే. **మఱియు గురుపుత్రుఁ డేయ నమ్మలయకేతుఁ । డా శరంబులు దద్ధనుర్జ్యాలతయును**
దునిమెఁ; దునిమిన నతి రయంబున నతండు । నారి సంధించి యమ్ముల నభముఁ గప్పె. **322**

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= మరల; గురుపుత్రుఁడు+ఏయన్= అశ్వత్థామ బాణాలు ప్రయోగించగా; ఆ మలయకేతుఁడు= మలయధ్వజుడు; ఆ శరంబులు= ఆ బాణాలు; తద్+ధనుః+జ్యాలతయును= అతని వింటినారిని; తునిమెన్= ఖండించాడు; తునిమినన్= ఖండించగా; అతండు+అశ్వత్థామ; అతిరయంబునన్= కడువేగంతో; నారి సంధించి= మరొక నారిని ఎక్కించి; అమ్ములన్= బాణాలతో; నభమున్+కప్పెన్= ఆకాశాన్ని కప్పాడు.

తాత్పర్యం: మళ్ళీ అశ్వత్థామ బాణాలు వేయగా మలయధ్వజుడు వాటిని, అతడి వింటినారిని ఖండించాడు. అశ్వత్థామ వెంటనే మరొక నారిని సంధించి బాణాలతో ఆకాశాన్ని కప్పాడు.

వ. **అ ప్పాండ్యమహీపతి పరివార సామర్థ్యంబున రథ్యవంతుం డయి వాయవ్యాస్త్రంబున నయ్యంప పరంపరఁ బ్రతిహతంబు సేసి తదీయ చక్రరక్షకులం దెగటార్చి యార్చినం గెరలి యగ్గురునందనుం దత్సహచరుల నుఱుమాడి రత్నమయాగురు చందనసుందరంబైన మలయగిరి ప్రకారంబునం బొలుచు కేతనంబు గూల్చి గుఱ్ఱంబుల గీటడంగించి సూతు ప్రాణంబులు గొని చాపంబు ద్రుంచి తేరు దుమురు సేసి యతండు పొలివోని పౌరుషంబునం బ్రయోగించు నస్త్ర శస్త్రంబుల నుఱక నఱికి యగ్గమై యున్నను గయ్యంబువలని వేడుక నతని సమయింప నొల్లక యరవాయి గొనిన యాలోనఁ బతిత యోధం బైన సుకల్పిత మాతంగంబు నెక్కి గిరి శిఖరంబు నలంకరించు కేసరియ ట్లొప్పి యా ద్రవిడేశ్వరుండు సామజంబు నుద్దామగతిం దఱిమి భీమాభిరామం బైన తోమరంబు వైచిన మణిగణోజ్జ్వలంబైన యా ద్రౌణి శిరోభూషణంబు ధరణిం బడినఁ ద్రొక్కంబడిన భుజంగంబు పోలికం గనలి యబ్బలుమగండు తత్పార్శ్వవర్తుల నార్వుర రథికవరులఁ దద్వేదండంబుఁ తుండంబును చరణ చతుష్టయంబును నమ్మేదినీపతి పాదంబులుఁ గరంబులు శిరంబును నతి తీవ్ర భల్లంబులం దునుమాడిన నద్దిక్కు మూఁకలు విచ్చెం; గురుభూవరుం డమ్మహీసురవరుం జేరం జని యగ్గించె నప్పుడు.** **323**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాండ్య మహీపతి= మలయధ్వజుడు; పరివార సామర్థ్యంబునన్= అనుచరుల సామర్థ్యం వల్ల; రథ్యవంతుండు+ ఐ= రథసమూహాలు కలవాడై; వాయవ్య+అస్త్రంబునన్= వాయవ్యాస్త్రంతో; ఆ+అంపపరంపరన్+ప్రతిహతంబుచేసి= ఆ బాణసమూహాన్ని మరలింపజేసి; తదీయ చక్రరక్షకులన్+తెగటార్చి= ఆతడి చక్రరక్షకులను వధించి; ఆర్చినన్+కెరలి= అరువగా విజృంభించి; ఆ+గురునందనున్+తద్+సహచరులన్= ఆ అశ్వత్థామను, అతనియొక్క సహచరులను; నుఱుమాడి= చూర్ణంచేసి; రత్నమయ+అగురు చందన సుందరంబు+అయిన= రత్నమయమైన అగురుగంధపుచెట్లతో అందగించే; మలయగిరి ప్రకారంబునన్+పొలుచు= మలయపర్వతంవలె ఒప్పుతున్న; కేతనంబు కూల్చి= ధ్వజాన్ని కూల్చి; గుఱ్ఱంబుల గీటు+అడంగించి= గుర్రాలగర్వాన్ని అణచి; సూతుప్రాణంబులుకొని= సారథిని చంపి; చాపంబు త్రుంచి= ధనువును విరిచి; తేరు తుఱుము చేసి= రథాన్ని ముక్కలు చేసి; అతండు= మలయకేతువు; పొలిపోని పౌరుషంబునన్= తగ్గని పౌరుషంతో; ప్రయోగించు+ అస్త్రశస్త్రంబులన్= వేసే అస్త్రశస్త్రాలను; ఉఱక నఱికి= అవలీలగా నరికి; అగ్గము+ఐ ఉన్నను= అధికుడై ఉన్నను; కయ్యంబువలని వేడుకన్= యుద్ధమునందలి ఉత్సాహంతో; అతని సమయింపన్+ఒల్లక= అతడిని చంప పూనుకొనక; అరవాయి కొనిన ఆలోనన్= సంకోచపడినంతలో; పతితయోధంబు+అయిన= పడిన యోధులుగల- యోధులను పడగొట్టు;

సుకల్పితమాతంగంబున్+ఎక్కి= శ్రేష్ఠమైన ఏనుగు నధిరోహించి; ఆ ద్రవిడ+ఈశ్వరుండు= పాండ్యదేశపురాజు; గిరిశిఖరంబును+ అలంకరించు; కేసరి అట్లు+ఒప్పి= పర్వతశిఖరంమీద కూర్చున్న సింహంవలె ఒప్పుతూ; సామజంబును+ఉద్దామగతిన్+తఱిమి= ఏనుగును ఉద్దండంగా నడిపి; భీమ+అభిరామంబు+అయిన= భయంకరమూ రమ్యమూ ఐన; తోమరంబు వైచినన్= తోమరము అనే ఆయుధాన్ని వేయగా; మణిగణ+ఉజ్జ్వలంబు+అయిన= మణుల సమూహంతో గొప్పగా ప్రకాశించుచున్న; ఆ ద్రౌణి శిరోభూషణంబు= అశ్వత్థామ శిరస్సున ధరించిన ఆభరణం; ధరణిన్+పడినన్= నేలపై పడగా; ఆ+బలుమగండు= ఆ వీరుడు; త్రొక్కంబడిన భుజంగంబు పోలికన్+కనలి= తొక్కబడిన పాములవలె కోపించి; తద్+పార్శ్వవర్తులన్+ఆర్వురు రథికవరులన్= మలయకేతువు ప్రక్కల ఉన్న ఆరుగురు వీరులను; తద్+వేదండంబు తుండంబును= ఆ ఏనుగు తొండమును; చరణచతుష్టయంబును= నాలుగుకాళ్ళను; ఆ+ మేదినీపతి= పాండ్యరాజు; పాదంబులున్+కరంబులు శిరంబునున్= పాదాలను, చేతులను, శిరస్సును; అతితీవ్ర భల్లంబులన్+ తునుమాడినన్= మిక్కిలి వాడి అయిన బల్లెములతో ఖండించగా; ఆ+దిక్కుమూఁకలు విచ్చెన్= ఆవైపున ఉన్న సైన్యాలు చెల్లాచెదరయినాయి; కురు భూవరుండు= దుర్యోధనుడు; ఆ+మహీసురవరున్+చేరన్+చని= అశ్వత్థామవద్దకు వెళ్ళి; అగ్గించెన్= ప్రశంసించాడు; అప్పుడు.

తాత్పర్యం: ఆ పాండ్యరాజు తన పరివార సామర్థ్యంవల్ల రథసమూహాలు కలిగినవాడై, వాయవ్యాస్త్రంతో ఆ బాణ సమూహాన్ని అడ్డుకొని, అశ్వత్థామ చక్రరక్షకులను సంహరించి, సింహనాదం చేశాడు. అప్పుడశ్వత్థామ అతడి సహచరులను నుగ్గుచేశాడు. రత్నాలతో నిండి, అగరు చందనవృక్షాలతో అందంగా ఉన్న మలయపర్వతం వలె శోభిల్లే అతడి రథకేతనాన్ని కూల్చాడు. రథాశ్వాలను చంపాడు. సారథి ప్రాణాలు తీశాడు. వింటిని త్రుంచాడు. రథాన్ని ముక్కలు ముక్కలు చేశాడు. ఆ పాండ్యరాజు తరుగని పౌరుషంతో ప్రయోగిస్తున్న శస్త్రాస్త్రాలను లెక్కపెట్టక, ముక్కలు చేసి తాను అతిశయించి ఉన్నా, ఇంకా అతడితో యుద్ధం చెయ్యాలన్న అభిలాషతో, అతడిని చంపటానికి ఇష్టపడక సంకోచిస్తుండగా - ఆ పాండ్యరాజు మలయధ్వజుడు, యోధులను పడగొట్టిన ఒక గొప్ప గజాన్ని అధిరోహించి, పర్వతశిఖరాన్ని అలంకరించిన సింహంవలె ప్రకాశించి, ఆ మదపుటేనుగును మహాతీవ్రవేగంతో అశ్వత్థామమీదికి తరిమాడు. భయంకరంగా, అందంగా ఉన్న తోమరాయుధాన్ని అతడిమీద ప్రయోగించాడు. ఆ దెబ్బకు మణులసమూహంతో ఎంతగానో ప్రకాశించే అశ్వత్థామ శిరోభూషణం నేలమీద పడేసరికి, ఆ మహావీరుడు తోక తొక్కబడిన సర్పంవలె ఆగ్రహించి, పాండ్యరాజు ప్రక్కనున్న ఆరుగురు రథికులను, ఆ ఏనుగుతొండాన్ని, దాని నాలుగుకాళ్ళను, ఆ పాండ్యరాజు పాదాలను, చేతులను, శిరస్సును తీవ్రాతితీవ్రాలైన బల్లేలతో త్రుంచాడు. అప్పుడు పాండవపక్షసైన్యాలు చెల్లాచెదరయ్యాయి. దుర్యోధనుడు అశ్వత్థామ దగ్గరకు వచ్చి అతడిని ప్రశంసించాడు. అప్పుడు......

క. నిలు నిలు మని తమ మూఁకల । నిలిపి వృకోదరుఁడు గవిసె నీ బలములపైఁ
దలకొని ధృష్టద్యుమ్నా । దులు సంరంభోద్భటముగఁ దోడ్పడి రధిపా ! 324

ప్రతిపదార్థం: వృకోదరుఁడు= భీముడు; నిలుమునిలుము+అని= ఆగుము ఆగుమని; తమ మూఁకలన్ నిలిపి= తమ సేనలను ఆపి; నీ బలములపైన్= నీ సైన్యాలపై; కవిసెన్= దూకాడు; ధృష్టద్యుమ్న+ఆదులు= ధృష్టద్యుమ్నుడు మొదలైనవారు; తలకొని= పూని; సంరంభ+ఉద్భటముగన్= ఉత్సాహం విజృంభించగా; తోడ్పడిరి+అధిపా!= సహాయపడ్డారు రాజా!

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! భీముడు తమ సేనలను ఆపి నీ సైన్యాన్ని ఎదుర్కొన్నాడు. ధృష్టద్యుమ్నాదులు విజృంభించిన ఉత్సాహంతో అతడికి అండగా నిలిచారు.

క. వారల వడి కోర్వక య । క్కౌరవ సైన్యంబు దెరలఁ గర్ణుఁడు దర్ప
స్ఫారత నదల్చి నిలిపి యు । దారగతిన్ వైరిరథికతతి మార్కొనియెన్. 325

ప్రతిపదార్థం: వారలవడికిన్+ఓర్వక= ఆ సేనలధాటికి నిలువలేక; ఆ+కౌరవసైన్యంబు తెరలన్= కౌరవసైన్యం చెదరగా; కర్ణుఁడు; దర్పస్ఫారతన్+అదల్చి నిలిపి= గర్వంయొక్క అతిశయంతో (వారిని) గద్దించి ఆపి; ఉదారగతిన్= గొప్పగా; వైరి రథికతతిన్ మార్కొనియెన్= శత్రువీరుల సమూహాన్ని ఎదుర్కొన్నాడు.

తాత్పర్యం: పాండవసైన్యం ధాటికి కౌరవసైన్యం నిలువలేకపోగా, కర్ణుడు గర్వాతిశయంతో గద్దించి వారిని ఆపి, గొప్పగ వైరి వీరులసమూహాన్ని ఎదుర్కొన్నాడు.

వ. అతనికి బాసటయై యడరిన యశ్వత్థామచేతం బలువురు పాంచాలురు వొలిసిరి; కృష్ణుండు గ్రీడికిం బాండ్యమహీపతి సమయుట సూపి సమీరనందన కర్ణాదులగు నిరువాఁగు రథికుల పరాక్రమంబును వేఱువేఱ నిరూపించి చూపిన నతండును రథంబు మన సేనలోనికి బోవనిమ్మనిన నచ్యుతుం డట్లు చేయ నుబ్బిన పాండవానీకంబునకును రాధేయ గురుపుత్త్రుల రభసంబునం బేర్చిన మనమొనకును సంకుల సమరం బయ్యె; నం దాకర్ణునకు ధృష్టద్యుమ్నునకుం బరస్పర శరకర్తనంబును నితరేతర చ్ఛత్రకేతుఖండనంబును నన్యోన్య వర్మ విదారణంబును మిథశ్శరీర పాతనంబును నగు సంగ్రామంబు సెల్లె; నట్టియెడ నా సూతనందనునకుం దలకడచి గురునందనుండు ద్రుపదనందనుం గవిసి 'బ్రహ్మఘ్న! నిలు నిలు; మేను గలుగ నెట్లు బ్రదికెద'వని పలికి వెండియు. 326

ప్రతిపదార్థం: అతనికిన్ బాసట ఐ అడరినన్= కర్ణుడికి అండగా నిలిచి విజృంభించిన; అశ్వత్థామ చేతన్= అశ్వత్థామచేత; పలువురు పాంచాలురు పొలిసిరి= చాలామంది పాంచాలవీరులు హతమైనారు; కృష్ణుండు= కృష్ణుడు; క్రీడికిన్= అర్జునుడికి; పాండ్యమహీపతి= పాండ్యరాజు; సమయుట చూపి= మరణించటం చూపి; సమీరనందన కర్ణాదులు+అగు= భీముడు, కర్ణుడు మున్నగు; ఇరువాగు రథికుల పరాక్రమంబును= రెండుపక్షాల వీరుల శౌర్యాన్ని; వేఱువేఱ నిరూపించి చూపినన్= విడమరిచి చెప్పగా; అతండును= అర్జునుడు; రథంబు మనసేనలోనికిన్ పోవన్+ఇమ్ము+అనినన్= రథాన్ని మన సైన్యం మధ్యకు తీసికొనివెళ్ళుము అనగా; అచ్యుతుండు+అట్లు చేయన్= కృష్ణుడు అట్లా చేయగా; ఉబ్బిన పాండవ+అనీకంబునకును= పొంగిపోయిన పాండవసైన్యానికీ; రాధేయ గురుపుత్రుల రభసంబునన్= కర్ణ అశ్వత్థామల ఉత్సాహంతో; పేర్చిన మన మొనకును= అతిశయించిన మన సైన్యానికీ; సంకుల సమరంబు+అయ్యెన్= తీవ్రయుద్ధం సాగింది; అందున్+ఆ కర్ణునకున్, ధృష్టద్యుమ్నునకున్= ఆ యుద్ధంలో కర్ణుడికీ, ధృష్టద్యుమ్నుడికీ; పరస్పర శరకర్తనంబునున్= ఒకరి బాణాలను ఇంకొకరు ఖండించటం; ఇతరేతర+ఛత్ర, కేతు; ఖండనంబునున్= ఒకరి ఛత్రధ్వజాలను మరొకరు ఖండించటం; అన్యోన్యవర్మ విదారణంబును= ఒకరి కవచాన్ని మరొకరు భేదించటం; మిథః శరీరపాతనంబునున్= పరస్పర దేహాలను పడవేయటం; అగు సంగ్రామంబు+చెల్లెన్= అయినట్టి యుద్ధం కొనసాగింది. అట్టి ఎడన్= ఆ సమయంలో; ఆ సూతనందనునకున్+తలకడచి= ఆ కర్ణుడిని దాటి; గురునందనుండు= అశ్వత్థామ; ద్రుపదనందనున్+కవిసి= ధృష్టద్యుమ్నుడిని తాకి; బ్రహ్మఘ్న!= బ్రాహ్మణహంతా!; నిలు నిలుము= ఆగుము; ఏను కలుగన్= నేనుండగా; ఎట్లు బ్రదికెదవు?= ప్రాణాలతో ఎట్లా జీవిస్తావు?; అని పలికి వెండియున్= అని ఇంకా.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ కర్ణుడికి బాసటగా నిలిచి పలువురు పాంచాలవీరులను హతమార్చాడు. కృష్ణుడు అర్జునుడికి పాండ్యరాజు మరణాన్ని గురించి, భీముడు, కర్ణుడు మొదలైన ఇరుపక్షాల వీరుల బలాబలాలగురించి చెప్పగా,

అర్జునుడు రథాన్ని మనసైన్యం మధ్యకు (అంటే కౌరవసైన్యం మధ్యకు) తీసికొనివెళ్ళుమని కోరాడు. అర్జునుడిని చూచి పాండవసైన్యం, కర్ణ అశ్వత్థామలను చూచి కౌరవసైన్యం పొంగిపోయి తీవ్రంగా తలపడ్డాయి. కర్ణ ధృష్టద్యుమ్నుల మధ్య పరస్పరం బాణాలు వేసికొని ఛత్ర, ధ్వజాలను, కవచాలను ఖండించుకొని దేహాలను గాయపరచుకోవటం వంటి యుద్ధం జరిగింది. అంతలో అశ్వత్థామ కర్ణుని దాటి ధృష్టద్యుమ్నుడిని ఎదుర్కొని 'బ్రాహ్మణహంతా! నే నుండగా నీవు ప్రాణాలతో ఎట్లా బయటపడగలవు?' అని పలికి, ఇంకా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. మాతండ్రియెడం జేసిన । పాతకముకతంబు గాఁగఁ బాంచాల నికృ
ష్టా! తునిమెద నిను నరుఁ డిట । కేతేరకయున్నఁ బాఱ కీవు నిలిచినన్.' 327

ప్రతిపదార్థం: పాంచాల నికృష్టా!= నీచుడవైన పాంచాలుడా!; మా తండ్రి ఎడన్+చేసిన పాతకము= నా తండ్రిఅయిన ద్రోణుడిపట్ల నీవుచేసిన పాపం; కతంబుకాఁగన్= కారణంగా; నరుఁడు+ఇటకున్+ఏతేరక+ఉన్నన్= అర్జునుడు ఇటకు రాకుంటే; ఈవు పాఱక నిలిచినన్= నీవు పారిపోకుండా ఉంటే; నినున్ తునిమెదన్= నిన్ను చంపుతాను.

తాత్పర్యం: నీచుడవైన ఓ ధృష్టద్యుమ్నా! అర్జునుడు ఇటకు రాకుండా, నీవు పారిపోకుండా ఉంటే నీవు మా తండ్రి పట్ల చేసిన పాపానికి నిన్ను చంపకుండా వదిలిపెట్టను.'

వ. అన విని ధృష్టద్యుమ్నుం డతని కిట్లనియె. 328

ప్రతిపదార్థం: అనన్+విని= అశ్వత్థామ మాటలు విని; ధృష్టద్యుమ్నుండు= ధృష్టద్యుమ్నుడు; అతనికిన్+ఇట్లు+అనియెన్= అతడితో ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ మాటలకు ధృష్టద్యుమ్నుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'మీ తండ్రి కుఱికి నఱికిన । హేతియ నీ కొఱకు నునిచితిపుడ నఱుకుదున్
నీ తులువపలుకులకు నీ । డై తోఁచిన యుత్తరంబు నదియ దురాత్మా!' 329

ప్రతిపదార్థం: దురాత్మా!= నీచుడా!; మీ తండ్రి కుఱికి నఱికిన= మీ తండ్రి అయిన ద్రోణునిమీదికి ఉరికి నరికిన; హేతియ= ఖడ్గాన్నే; నీ కొఱకున్+ఉనిచితిన్= నీ కొరకు దాచిపెట్టాను; ఇపుడ నఱుకుదున్= ఇప్పుడే నిన్ను చంపుతాను; నీ తులువ పలుకులకును= నీ కుత్సితవాక్కులకు; ఈడై తోచిన ఉత్తరంబున్+అదియ= సరియైన సమాధానం అదే.

తాత్పర్యం: "ఓ దురాత్ముడా! నీ తండ్రి ద్రోణుడి తలను సరికిన ఖడ్గాన్నే నీ కొరకు కూడా దాచాను. ఇప్పుడే నిన్ను చంపుతాను. నీ కుత్సితపు మాటలకు సరి అయిన సమాధానం అదే".

వ. అని యంత నిలువక. 330

తాత్పర్యం: అని అంతటితో ఆగక.

తే. 'వినుము బ్రహ్మఘ్నుఁ డన నీకు జనునె? బ్రాహ్మ । ణ బ్రువఘ్నుఁడ నై సమున్నతి వహించు
నన్నుఁ గిల్బిషపరుఁ డను నిన్ను జనకు । కడకుఁ బుచ్చెద వేగిరపడక నిలుము.' 331

ప్రతిపదార్థం: వినుము; బ్రహ్మఘ్నుఁడు+అనన్ నీకున్+చనునె?= నన్ను బ్రాహ్మణ హంతవనటం నీకుతగునా?; బ్రాహ్మణ బ్రువఘ్నుఁడను+ఐ= బ్రాహ్మణుడు గాకపోయినా, బ్రాహ్మణుడనని చెప్పుకొంటున్న వాడిని సంహరించినవాడనై; సమున్నతి వహించునన్నున్= ఆధిక్యం పొందిన నన్ను; కిల్బిషపరుఁడు+అను నిన్నున్= పాపాత్ముడవని పలికే నిన్ను; జనకుకడకున్+పుచ్చెదన్= నీ తండ్రివద్దకు పంపిస్తాను; వేగిరపడక నిలుము= తొందరపడక నిలబడుము.

తాత్పర్యం: నన్ను బ్రహ్మఘ్నుడనటం నీకు తగునా? బ్రాహ్మణుడు గాకపోయినా బ్రాహ్మణుడనని చెప్పుకొంటున్న వాడిని సంహరించిన గొప్పవాడినైన నన్ను పాపాత్ముడనంటున్నావు. నిన్ను చంపి నీ తండ్రివద్దకు పంపిస్తాను. తొందరపడకు.'

విశేషం: క్షాత్రధర్మం అవలంబించిన ద్రోణాచార్యుడు బ్రాహ్మణుడు కాడని, బ్రాహ్మణబ్రువుడు మాత్రమేనని, అతడిని సంహరించటం పాపం కాదని ధృష్టద్యుమ్నుడు తనను సమర్థించుకొన్నాడు.

వ. అనియె నట్లయ్యిరువురు నొండొరులం బరుషంబులు పలికి తలపడి వియత్తలంబు విశిఖ శిఖా కలాపంబులం గప్పిరి రాధేయుండు యుధామన్యు నుత్త మౌజో ద్రౌపదేయ శైనేయులను మఱియుం జేయంగల పాండవ పాంచాల యోధులను బొదివి భండనంబు సేయుచుండె; నా ధృష్టద్యుమ్నుండు గురుపుత్రు కోదండంబు దుండంబులు సేసినం గుపితుండై యొండు విల్లుగొని యవ్వీరుండు. 332

ప్రతిపదార్థం: అనియెను= అన్నాడు; అట్లు+ఆ+ఇరువురున్= ఆ విధంగా ఇద్దరూ; ఒండు+ఒరులన్= ఒకరినొకరు; పరుషంబులు పలికి= నిందించుకొని; తలపడి= పోరాడి; వియత్తలంబు= ఆకాశాన్ని; విశిఖ, శిఖా, కలాపంబులన్+కప్పిరి= బాణజ్వాలా సమూహంతో కప్పారు; యుధామన్యున్+ఉత్తమౌజున్+ద్రౌపదేయ, శైనేయులను= యుధామన్యుడు ఉత్తమౌజుడు ఉపపాండవ శిని వంశీయులను; మఱియున్= ఇంకనూ; చేయన్+కల పాండవ, పాంచాల యోధులను= ఇంకా బలశాలురైన పాండవ, పాంచాలవీరులను; రాధేయుండు= కర్ణుడు; పొదివి భండనంబు చేయుచుండెన్= తాకి యుద్ధం చేయసాగాడు; ఆ ధృష్టద్యుమ్నుండు= ఆ ధృష్టద్యుమ్నుడు; గురుపుత్రు కోదండంబు= అశ్వత్థామ విల్లును; తుండంబులు+చేసినన్= ముక్కలు చేయగా; ఆ+వీరుండు= అశ్వత్థామ; కుపితుండు+ఐ= కోపించి; ఒండు విల్లుకొని= మరొక విల్లు తీసికొని.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు ఆ విధంగా అనగా ఆ యిద్దరూ ఒకరినొకరు నిందించుకొంటూ బాణ పరంపరలతో ఆకాశాన్ని కప్పారు. యుధామన్యు ఉత్తమౌజులను, ఉపపాండవ శైనేయులను, పాంచాల పాండవ వీరులను కర్ణుడు ఎదుర్కొని యుద్ధం చేశాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడు అశ్వత్థామ విల్లును విరువగా అతడు కోపించి వేరొక విల్లును గైకొని. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. సూత తురంగ స్యందన । కేతన చాపములు నఱికి కేలిమెయిన్ ను
గ్గైతొరఁగ నేసెఁ దోడ్తో । నాతత శక్తియును గదయు నతఁ డెత్తంగన్. 333

ప్రతిపదార్థం: సూత తురంగ స్యందన కేతన చాపములు నఱికి= సారథిని, గుర్రాలను, రథాన్ని, ధ్వజాన్ని, ధనువును నరికి; ఆతత శక్తియును గదయును= పొడవైన బల్లెమును, గదను; అతడు+ఎత్తంగన్= ధృష్టద్యుమ్నుడు చేబట్టగా; తోడ్తోన్= వెంటనే; కేలిమెయిన్= అవలీలగా; నుగ్గు+ఐ తొరఁగన్+ఏసెన్= అవి చూర్ణమయ్యేటట్లుగా బాణాలు వేశాడు.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడి సారథిని, రథాన్ని, అశ్వాలను, ధ్వజాన్ని, ధనువును ఖండించి, అతడు గద, బల్లెములు తీసికొనగా వాటిని కూడా అవలీలగా త్రుంచివేశాడు.

వ. అప్పాంచాలోత్తముండు వాలునుం బలుకయుం గొని కవియం గడంగిన నవియును దుమురు సేసి పెల్లేసి పడకున్న నశ్వత్థామ వేగిరపడి వెఱఁగందుచుఁ జేతి బాణాసనంబు విడిచి కృపాణంబు గొని భుజంగంబు దెస కడరు విహంగపతి విధంబునఁ జనుట సూచి సవ్యసాచితో శౌరి ధృష్టద్యుమ్నుండు గురుపుత్త్రు బారింబడియెం గావవలయు ననుచు నద్దిక్కు సూపిన నతండు సత్వరుండై యవ్వీరుం డా ద్రుపదపుత్త్రుం గవిసిన కొలందిఁ గ్రూరంబు లగు నారాచంబులు గుప్పించి నొప్పించిన నమ్మహీసురవరుం డయ్యుత్సాహంబు వదలి మరలి యరదంబున కరుగ సహదేవుండు దన తేరిపైకి నప్పార్షతుం దిగిచికొని తొలంగం గొనిపోయె నక్కుంభసంభవ సంభవుం డగ్గాండీవి మార్కొని పెనంగి బెట్టిదంబుగాఁ గనుకనిం దాఁకి యతండు నాటిన సునిశిత శరంబున సోలె; సారథి రథం బొండు వలనికిం దోలె నర్జునుం డట్లు నిజసేనానాథు రక్షించి ద్రౌణి మదం బడఁగించుట గనుంగొని కౌంతేయ సైనికులు సింహనాదంబులు సేయ నక్కడ నిస్సాణాదుల నాదం బెసంగి నింగి నిండిన. 334

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాంచాల+ఉత్తముండు= ఆ ధృష్టద్యుమ్నుడు; వాలునున్+పలుకయున్+కొని= కత్తి డాలు గైకొని; కవియన్+కడంగినన్= యుద్ధానికి పూనుకొనగా; అశ్వత్థామ; అవియును తుమురుచేసి= వాటిని కూడా పొడిగాచేసి; పెల్లు+ఏసి పడకున్నన్= పెక్కుబాణాలు వేసినా చలించనందువలన; వేగిరపడి వెఱఁగు+అందుచున్= భయంతో త్వరపడి; చేతిబాణాసనంబు విడిచి= చేతిలోని విల్లును వదలి; కృపాణంబు కొని= ఖడ్గాన్ని పూని; భుజంగంబు దెసకున్+అడరు= పాము లున్న వైపునకు వెళ్ళు; విహంగపతి విధంబునన్= గరుత్మంతుడి వలె; చనుట చూచి= వెళ్ళగా చూచి; సవ్యసాచితోన్= అర్జునుడితో; శౌరి= కృష్ణుడు; ధృష్టద్యుమ్నుండు; గురుపుత్త్రు బారిన్+పడియెన్= అశ్వత్థామ చేతిలో చిక్కాడు; కావవలయును+అనుచున్= కాపాడాలి అంటూ; ఆ+దిక్కు చూపినన్= ఆ వైపు చూపగా; అతండు సత్వరుండు+ఐ= అర్జునుడు వేగిరంగా; ఆ+వీరుండు= ఆ అశ్వత్థామ; ఆ ద్రుపద పుత్త్రున్+కవిసిన కొలందిన్= ధృష్టద్యుమ్నుడిని తాకినకొద్దీ; క్రూరంబులు+అగు నారాచంబులు గుప్పించి= వాడి అయిన బాణాలు వేసి; నొప్పించినన్= బాధించగా; ఆ+మహీసురవరుండు= ఆ అశ్వత్థామ; ఆ+ఉత్సాహంబు వదలి= పూనిక మాని; మరలి అరదంబునకున్+అరుగన్= వెనుదిరిగి రథంమీదికి వెళ్ళగా; సహదేవుండు= సహదేవుడు; ఆ పార్షతున్= ఆ ధృష్టద్యుమ్నుని; తన తేరిపైకిన్= తన రథంమీదికి; తిగిచికొని= లాగికొని; తొలంగన్+కొనిపోయెన్= అక్కడినుండి తీసికొనివెళ్ళాడు; ఆ+కుంభసంభవ, సంభవుండు= అశ్వత్థామ; ఆ+గాండీవిన్ మార్కొని పెనంగి= అర్జునుడిని ఎదుర్కొని పోరి; బెట్టిదంబుగాన్+కనుకనిన్+తాకి= తీవ్రంగా సంభ్రమంతో తాకి; అతండు నాటిన= అర్జునుడు వేసిన; సునిశిత శరంబునన్= పదునైన బాణంతో; సోలెన్= పడిపోయాడు; సారథి= అశ్వత్థామ రథసారథి; రథంబు+ఒండు వలనికిన్+తోలెన్= రథాన్ని వేరొకవైపు తరలించాడు; అర్జునుండు+అట్లు, నిజసేనా నాథు రక్షించి= అర్జును డావిధంగా తమ సేనాపతిని కాపాడి; ద్రౌణిమదంబు+అడంగించుట కనుంగొని= అశ్వత్థామ గర్వాన్ని అణచటం చూచి; కౌంతేయ సైనికులు= పాండవసైనికులు; సింహనాదంబులు+చేయన్= బిగ్గరగా అరవగా; అక్కడన్= ఆ ప్రదేశంలో; నిస్సాణ+ఆదుల నాదంబు+ఎసంగి= తప్పెటలు మొదలైన యుద్ధవాద్యాల ధ్వనులు వ్యాపించి; నింగి నిండినన్= గగనభాగం నిండగా.

తాత్పర్యం: ధృష్టద్యుమ్నుడు కత్తి, డాలు గైకొని రాగా అశ్వత్థామ వాటిని కూడ ఖండించాడు. అనేక బాణాలు వేసినా లొంగని అతడిపైకి ధనుస్సును వదలి పాములపైకి దూకి వచ్చే గరుడుడి వలె ఖడ్గంతో విజృంభించాడు. కృష్ణుడు, ధృష్టద్యుమ్నుడు అశ్వత్థామ బారినపడ్డాడు రక్షించుమని అర్జునుడికి చెప్పగా క్రూరబాణాలు వేసి అతడు అశ్వత్థామను నొప్పించాడు. దానికి తట్టుకొనలేక అశ్వత్థామ రథంపైకి వెళ్ళగా, సహదేవుడు ధృష్టద్యుమ్నుడిని తన రథంమీదికి లాగికొని ప్రక్కకు తీసికొని వెళ్ళాడు. అశ్వత్థామ అర్జునుడిని ఎదుర్కొని అతడి బాణానికి మూర్ఛపడిపోగా సారథి రథాన్ని మరలించాడు. అశ్వత్థామ గర్వాన్ని అణచి తమ సేనాధిపతిని కాపాడిన అర్జునుడిని చూచి పాండవ సైనికులు సింహనాదాలు చేశారు. యుద్ధవాద్యధ్వనులు గగనభాగం నిండాయి.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

తే. సూతసుతుఁడు ధనంజయుఁ జూచి రోష। కలుషితాక్షుఁ డై తలపడఁ దలఁచె నపుడు
తత్క్షణమున సంశప్తక తతియుఁ దోఁచె;। రెండుఁ గని యిట్టు లనియె నా క్రీడి హరికి. 335

ప్రతిపదార్థం: సూతసుతుఁడు= కర్ణుడు; ధనంజయున్ చూచి= అర్జునుడిని చూచి; రోష కలుషిత+అక్షుఁడు+ఐ= క్రోధంచేత ఎఱ్ఱబడిన కనులు కలవాడై; తలపడన్ తలఁచెన్+అపుడు= అతడితో యుద్ధానికి, సిద్ధమైనాడు; తత్క్షణమునన్= అప్పుడే; సంశప్తక తతియున్+తోఁచెన్= త్రిగర్తవీరులు కూడా గోచరించారు; రెండున్+కని= వాళ్ళను ఇరువురిని చూచి; ఆ క్రీడి= అర్జునుడు; హరికిన్= కృష్ణుడితో; ఇట్టులు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: కర్ణుడు క్రోధపూరితుడై అర్జునుడితో యుద్ధానికి సిద్ధమైనాడు. అప్పుడే త్రిగర్తవీరులు కూడా ముందుకు వచ్చారు. వాళ్ళను ఇద్దరినీ చూచి అర్జునుడు కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

వ. 'కర్ణుండు మనల మార్కొనం గడంగెడు సంశప్తకులు గ్రుమ్మఱం బొదివిరి; కర్ణుచేతం దగులుపడితిమేని సంశప్తకుల కోహటించిన వార మగుదుము వారల దిక్కు దేరు పోవనిమ్ము.' 336

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుండు= కర్ణుడు; మనల మార్కొనన్+కడంగెడున్= మనలను ఎదుర్కొనటానికి పూనుకొన్నాడు; సంశప్తకులు= త్రిగర్తీయులు; క్రుమ్మఱన్+పొదివిరి= తిరిగి చుట్టుముట్టారు; కర్ణుచేతన్+తగులుపడితిమి+ఏనిన్= కర్ణుడి చేతిలో పడితే; సంశప్తకులకున్; ఓహటించినవారము+అగుదుము= ఓడిపోయినవారం అవుతాం; వారల దిక్కు తేరుపోవన్+ఇమ్ము= రథం వాళ్ళవైపు పోనిమ్ము.

తాత్పర్యం: 'ఒకవైపు కర్ణుడు, మరొకవైపు సంశప్తకులు తలపడబోతున్నారు. కర్ణుడిని ఎదుర్కొంటే, సంశప్తకులకు ఓడినవారం అవుతాం కాబట్టి ముందు వారివైపు తేరు పోనిమ్ము'.

చ. అన విని యట్ల చేసె నతఁ డర్జునుఁ డా రిపుకోటి ముట్టి యే
పున నుఱుమాడుచుండెఁ గురుభూవర! యప్పుడు ధర్మసూతనం
దనులు సముద్ధతిం గడఁగ దండడి క్రొత్తగ వారి సేనయున్
మన మొనయం బెనంగె నుపమా రహితంబగు విక్రమంబునన్. 337

ప్రతిపదార్థం: కురుభూవర!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; అన విని= అర్జునుడి మాటలు విని, అతడు= ఆ కృష్ణుడు; అట్లచేసెన్= అట్లాగే చేశాడు. అర్జునుఁడు+ఆ, రిపుకోటిన్, ముట్టి= అర్జునుడు ఆ శత్రువులను తాకి; ఏపునన్, నుఱుమాడుచుండెన్= దర్పంతో నుగ్గుచేయసాగాడు; అప్పుడు; ధర్మసూతనందనులు= ధర్మరాజు, కర్ణుడు; సముద్ధతిన్+కడఁగన్= ఉత్సాహంతో

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తలపడగా; వారిసేనయున్ మన మొనయున్= వారి సైన్యం, మనసైన్యం; ఉపమారహితంబు+అగు విక్రమంబునన్= సాటిలేని పరాక్రమంతో; దండడి క్రొత్తగన్= యుద్ధం అపూర్వంకాగా; పెనంగెన్= పోరు సలిపాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అర్జునుడి మాటలు విని, కృష్ణుడు సంశప్తకులవైపు రథం మరల్చాడు. అర్జునుడు శత్రువులను నుగ్గు చేయసాగాడు. అప్పుడు కర్ణుడు, ధర్మరాజు తలపడగా ఇరుసేనలూ పరాక్రమంతో అపూర్వరీతిలో విజృంభించాయి.

ఉ. సంగర మేను బెక్కు దివసంబులు సూచితిఁ గాని యెప్డు నా
భంగి మునుంగ దచ్చెరువుపాటునఁ జిత్తము వోరు చున్కియో
త్రుంగుచు నున్కియో యెఱుఁగఁ దూలక పైపయిఁ గ్రమ్ముఁ గూలు సే
నాంగములందు నిందుఁ గలహంబు మహోగ్రత యేమి సెప్పుదున్! 338

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; సంగరము= యుద్ధం; పెక్కు దివసంబులు చూచితిన్+కాని= ఎన్నో రోజులు చూచాను కాని; ఎప్డున్= ఎప్పుడూ; ఆ భంగిన్= ఆ విధంగా; చిత్తము= మనసు; అచ్చెరువుపాటునన్= ఆశ్చర్యంతో; మునుంగదు= మునుగలేదు; అందున్+ఇందున్= రెండు పక్షాలలోనూ; సేనా+అంగములు= రథ, గజ, తురగ, పదాతులు; పోరుచున్+ఉన్కియో= పోరుతున్నాయో; త్రుంగుచున్+ఉన్కియో= నశిస్తున్నాయో; ఎఱుఁగన్= తెలియటంలేదు; తూలక= తొలగకుండా; పైపయిన్+క్రమ్మన్= మీదిమీదికి శత్రుసైన్యాన్ని క్రమ్ముతాయి; కూలు= పడిపోయాయి; కలహంబు మహా+ ఉగ్రత= ఆ యుద్ధతీవ్రతను; ఏమి చెప్పుదున్!= ఏమని చెప్పాలి?

తాత్పర్యం: ఎన్నో రోజులు యుద్ధాన్ని చూచానుగాని, ఎప్పుడూ ఆ విధంగా నా మనస్సు ఆశ్చర్యంతో మునుగలేదు. చతుర్విధ సేనాంగాలు ఇరుపక్షాల్లో పోరాడుతున్నాయో, నశిస్తున్నాయో నా కర్థంకాలేదు. వెనుకాడకుండ ఒకదాని నొకటి క్రమ్ముకొంటున్నాయి. పడిపోతున్నాయి. ఆ యుద్ధతీవ్రతను ఏమని చెప్పేది?

కర్ణుఁడు పాంచాల సైన్యంబు దైన్యంబు నొందించి విజృంభించుట (సం.8-57-1 (కుంభ))

తే. అందుఁ బాంచాల వీరుల నశ్వసూత । రథ సమేతంబుగా నంగరాజు దర్ప
మెసఁగ నేవురఁ బదువుర నేడ్వురను మ । హాస్య మార్గణములఁ దునుమాడె నధిప! 339

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; అంగరాజు= కర్ణుడు; దర్పము+ఎసఁగన్= గర్వమొప్పగా; అందున్= ఆ యుద్ధంలో; పాంచాలవీరులను= పాంచాలవీరుల్ని; ఏవురన్+పదువురన్+ఏడ్వురన్= ఐదుగురిని, పదుగురిని, ఏడుగురిని; అశ్వసూతరథ సమేతంబుగాన్= అశ్వాలు సారథి రథములతో కూడా; మహా+ఆస్యమార్గణములన్= గొప్పముఖాలు గల బాణాలతో; తునుమాడెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఆ యుద్ధంలో కర్ణుడు పరాక్రమాతిశయంతో పాంచాలవీరులు పలువురిని రథాశ్వ సారథులతో సహా విశాలముఖ బాణాలతో వధించాడు.

క. పదపడి పాండవ యోధు । ల్పొదివినఁ బెనుఁదుంగ మడువులో గజపతి యు
న్మదవృత్తిఁ గేలిసలుపు ప । గిది నాతఁడు పోరె సురలు కీర్తన సేయన్. 340

ప్రతిపదార్థం: పదపడి= తర్వాత; పాండవ యోధులు+పొదిలినన్= పాండవవీరులు చుట్టుముట్టగా; పెనుతుంగ మడువులో= పెద్ద పొడవైన కొలనులో; గజపతి= గజరాజు; ఉన్మదవృత్తిన్= ఉన్మాదంతో; కేలిసలుపు పగిదిన్= క్రీడించేవిధంగా; సురలు కీర్తన+చేయన్= దేవతలు పొగడునట్లుగా; ఆతఁడు పోరెన్= కర్ణుడు యుద్ధం చేశాడు.

తాత్పర్యం: పాండవయోధులు తనపైకి రాగా, కర్ణుడు మదగజం పెద్దకొలనులో క్రీడించేవిధంగా దేవతలు ప్రశంసించగా రణవిహారం చేశాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అట్టియెడ. 341

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో.

చ. ద్రుపద తనూజులుం గవలు ద్రోవది పుత్రులు శౌరితమ్ముఁడుం
గుపితమనస్కులై బలుపుఁ గోల్తలఁ దాకి; రతం డదల్చి యు
గ్రపు రభసంబునన్ శరపరంపరలం బరఁగించెఁ గౌరవా
ధిపు హృదయంబు మోదమునఁ దేలఁగ నందఱ యంగకంబులన్. 342

ప్రతిపదార్థం: ద్రుపద తనూజులున్= పాంచాలురు; కవలు= నకుల సహదేవులు; ద్రోవది పుత్రులు= ఉపపాండవులూ; శౌరి తమ్ముఁడున్= సాత్యకియూ; కుపితమనస్కులు+ఐ= కోపించిన మనస్సుకలవారై; బలుపు+కోల్తలన్+తాఁకిరి= బలంతో ఎదురుగా నిలచి తాకారు; అతండు= కర్ణుడు; అదల్చి= వారిని అడ్డగించి; కౌరవ+అధిపుహృదయంబు= దుర్యోధనుడి చిత్తం; మోదమునన్+తేలఁగన్= ఆనందంలో తేలగా; ఉగ్రపు రభసంబునన్= భయంకర సంభ్రమంతో; అందఱ అంగకంబులన్= అందరి అవయవాలలో; శరపరంపరలన్+పరఁగించెన్= బాణాలవరుసను కురిపించాడు.

తాత్పర్యం: పాంచాలవీరులు, నకుల సహదేవులు, ఉపపాండవులు, సాత్యకి ఆగ్రహించి తన ఎదురుగా నిల్చి, బలంతో తలపడగా కర్ణుడు వారి అంగాలలో బాణపరంపరలు నాటి దుర్యోధనుడికి ఆనందం కలిగించాడు.

వ. వారలపై నక్కురుభూనాథుం డేనుఁగు కయ్యంబునకు వెరవు గల కళింగ వంగాంగ మగధ సుహ్మపౌండ్రాది దేశంబుల బలంబులం గవియించిన నవి తదీయ చతురంగ బలంబుల మట్టి మల్లాడి చిత్రవధ విహారంబు సలుప నగ్గజ ప్రధాన సేన లగ్గలికం జించి చెండాడుచు నా దండి మగలును జేకితాన ప్రభద్రకులును రౌద్రరసంబునం బెనఁచినఁ గనుంగొని మదంబునం బొదలి యొత్తరించి యురవడించిన. 343

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కురు భూనాథుండు= దుర్యోధనుడు; ఏనుఁగు కయ్యంబునకున్+వెరవుకల= గజయుద్ధంలో ఆరితేరిన; కళింగ వంగ+అంగ మగధ సుహ్మపౌండ్ర+ఆది దేశంబుల బలంబులన్= కళింగ వంగ అంగ మగధ సుహ్మపౌండ్ర దేశాల సైన్యాలను; వారలపైన్= శత్రువులపై; కవియించినన్= పురికొల్పగా; అవి= ఆ సైన్యాలు; తదీయ చతురంగ బలంబులన్= వారి సేనాంగాలను; మట్టి మల్లాడి= తీవ్రంగా పెనుగులాడి; చిత్రవధ విహారంబు సలుపన్= చిత్రవధ చేయగా; ఆ+గజప్రధాన సేనలు= వారి గజసైన్యాలు; అగ్గలికన్+చించి చెండు+ఆడుచున్= అతిశయంతో చీల్చి చెండాడుతూ; ఆ దండిమగలును=

ఆ పాండవవీరులును; చేకితాన ప్రభద్రకులును= చేకితానుడు, ప్రభద్రకుడును; రౌద్రరసంబునన్+పెనఁచినన్= క్రోధావేశంతో పోరాడగా; కనుంగొని= చూచి; మదంబునన్+పొదలి= మదంతో ఉప్పొంగి; ఒత్తరించి ఉరవడించినన్= ఆక్రమించి వేగిరంపగా.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు గజసైన్యంతో కూడిన కళింగ, అంగ, వంగ, మగధ, పౌండ్రక, సుహ్మదేశ వీరులను పాండవులపైకి పురిగొల్పగా, వారు పాండవసేనలోని చతురంగాలను త్రొక్కి చిత్రవధ చేస్తూ చెండాడారు. పాండవ యోధులు చేకితాన ప్రభద్రకులు క్రోధంతో ఎదుర్కొనగా ఆ గజసైన్యాలు మదంతో ఉప్పొంగి వారిని ఆక్రమించి సంభ్రమం కలిగించాయి.

శా. **వంగాధీశుఁ గరీంద్రుతో నడఁగ గర్వస్ఫూర్తి శైనేయుఁ డే**
యం గేళీగతి మాద్రి లేఁగొడుకు పౌండ్రాధీశ్వరుంగిట్టి యా
భంగిం గూల్పఁ దదగ్రజుం డటుల దర్పం బొప్ప సుహ్మాధి నా
థుం గోపంబునఁ ద్రుంప నేచెఁ గరటిస్తోమంబు లంతంతకున్. **344**

ప్రతిపదార్థం: శైనేయుఁడు= సాత్యకి; వంగాధీశున్= వంగరాజును; కరి+ఇంద్రుతోన్+అడఁగన్= గజశ్రేష్ఠంతోపాటు అణచుతూ; గర్వస్ఫూర్తిన్= గర్వం ఒప్పగా; ఏయన్= బాణాలు వేయగా; మాద్రి లేఁత+కొడుకు= సహదేవుడు; కేళీగతిన్= అవలీలగా; పౌండ్ర+అధీశ్వరున్+కిట్టి= పౌండ్రరాజును సమీపించి; ఆ భంగిన్+కూల్పన్= ఆ విధంగా చంపగా; తద్+అగ్రజుండు= నకులుడు; అటుల దర్పంబు+ఒప్పన్= అలా గర్వమొప్పగా; సుహ్మ+ఆధినాథున్= సుహ్మదేశరాజును; కోపంబునన్+త్రుంపన్= క్రోధంతో వధించగా; కరటి, స్తోమంబులు= ఏనుగుల సమూహాలు; అంత+అంతకున్= మరింతగా; ఏచెన్= విజృంభించాయి.

తాత్పర్యం: సాత్యకి బాణాలు వేసి వంగరాజును గజంతోపాటు అణచగా, సహదేవుడు పౌండ్రరాజును, నకులుడు, సుహ్మరాజును వధించగా ఏనుగుల సమూహాలు వారిపైకి విజృంభించాయి.

క. **విను మ ట్లేచి నకులుఁ బొది । వె నుదగ్రధ్వని ననేక వేదండములం**
దెనిమిదిటిఁ గూల్చె బాణము । లెనిమిది యెనిమిదులఁ దమ్ముఁ డేడ్తెర నధిపా! **345**

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా!; వినుము= విను; అనేక వేదండములు= పెక్కు ఏనుగులు; అట్లు+ఏచి= అట్లా చెలరేగి; ఉదగ్రధ్వనిన్= పెద్ద అరుపులతో; నకులున్+పొదివెన్= నకులుడిని చుట్టుముట్టాయి; తమ్ముఁడు+ఏడ్తెఱన్= సహదేవుడు పరాక్రమించి; బాణములు+ఎనిమిది ఎనిమిదులన్= ఎనిమిది ఎనిమిది బాణాలతో; అందున్= వాటిలో; ఎనిమిదిటిన్+కూల్చెన్= ఎనిమిది గజాలను చంపాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! వినుము. పలు ఏనుగులు ఆ విధంగా చెలరేగి పెద్ద ధ్వనులతో నకులుడిని చుట్టుముట్టగా, సహదేవుడు ఎనిమిది బాణాలు వేసి వాటిలో ఎనిమిది ఏనుగులను వధించాడు.

క. **ఆ ధృష్టద్యుమ్నాదులు । గ్రోధాంధత నడరి యేనుఁగుల నస్త్రహతిన్**
వ్యాధూతములుగఁ జేయుచు । రాధేయుం గదియ సంగరము పేర్చె నృపా! **346**

ప్రతిపదార్థం: నృపా= రాజా!; ఆ ధృష్టద్యుమ్న+ఆదులు= ధృష్టద్యుమ్నుడు మొదలైన వీరులు; క్రోధ+అంధతన్+అడరి= కోపమనే చీకటితో పూనుకొని; ఏనుఁగులన్= ఆ ఏనుగులను; అస్త్రహతిన్= అస్త్రముల తాకిడితో; వ్యాధూతములుగన్+ చేయుచున్= ఎగురకొట్టబడినవానినిగా చేయుచు; రాధేయున్+కదియన్= కర్ణుడిని తాకగా; సంగరము పేర్చెన్= యుద్ధం తీవ్రం అయింది.

తాత్పర్యం: రాజా! ధృష్టద్యుమ్నాదులు కోపించి అస్త్రాలతో ఏనుగులను కూల్చి కర్ణుడిని ఎదుర్కొనగా యుద్ధం తీవ్రమైనది.

వ. **ఆ సమయంబున శోణితంబు పెల్లున మున్నెగసిన రేణు వడంగిన నిరువాఁగు సైనికులును దమతమ యడియాలంబులతోడి గొడుగులును సిడంబులును బెద్దయు మెఱయఁ బెనంగుచుండ సంశప్తక సంచయంబు గించిదవశిష్టంబుగా నష్టంబుసేసిన సవ్యసాచికి శౌరి యక్కౌరవ పాండవ బలంబుల పోరు సూపి యప్పుడు దుర్యోధనుండు దనయందుఁ జేయంగలవారును దానును ధర్మనందనుం బట్టు తలంపున బెట్టు పొదువుటయు నమృతంబున కాసపడి యడరు నసురుల మరల్చు శక్రాగ్నుల చందంబున భీమసేనుండును సాత్యకియు వారలం బ్రతిహతులం జేయుటయు, నంత నిలువక యక్కురువిభుండును గర్ణ కృపాశ్వత్థామలును నుద్దామగతి నయ్యిరువుర శరజాలంబుల నమ్ముల జడియుచుం గదిసి యక్కౌంతేయాగ్రజు కంకటంబు ద్రుంచివైచుటయుఁ గర్ణు నుత్సాహంబునం గడంగు ధార్తరాష్ట్రుల సింహనాదంబులకుం దెరలక మరుత్సుతుండు మండలప్రచారుం డగుటయు నా సూతనందనుండు మొదలగు నమ్మేటిమగల మార్గణమ్ము లమ్మనుజపతిపైఁ బరఁగుటయు నకుల సహదేవ సాత్యకి ధృష్టద్యుమ్న ద్రౌపదేయ ప్రభృతులైన పాండవేయ పాంచాలాది యోధులం గలంచి యక్కర్ణుండు కమలాకరంబునం గేలిసలుపు శుండాలంబు లీల నటించుటయు నవ్వీరుం డగ్గలిక నక్కవ్వడి రాక గోరి కపికేతనం బాలోకించుటయుం గలిగిన యప్పరిపాటి యంతయు నేర్పడం జెప్పి యా రాధేయు రభసం బుగ్గడించి మఱియు నిట్లనియె.** **347**

ప్రతిపదార్థం: ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; శోణితంబు పెల్లునన్= రక్తం అధికం కావటంచేత; మున్ను+ఎగసిన రేణువు+ అడంగినన్= ముందు లేచిన ధూళి అణగగా; ఇరువాఁగు సైనికులును= రెండుపక్షాల సైనికులు; తమ తమ అడియాలంబులతోడి గొడుగులును= తమ తమ చిహ్నాలతో కూడిన ఛత్రాలు; సిడంబులును= ధ్వజాలు; పెద్దయున్ మెఱయన్= గొప్పగా ఒప్పగా; పెనంగుచుండన్= పోరుచుండగా; సంశప్తక సంచయంబు= సంశప్తకుల సమూహం; కించిత్+అవశిష్టంబుగాన్= కొద్దిగా మాత్రమే మిగిలేటట్లు; నష్టంబు+చేసినన్= వాటిని నశింపచేయగా; శౌరి= కృష్ణుడు; సవ్యసాచికిన్= అర్జునుడికి; ఆ+కౌరవ పాండవ బలంబుల పోరు చూపి= కౌరవపాండవ సైన్యాల యుద్ధం చూపించి; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; దుర్యోధనుండు= దుర్యోధనుడు; తనయందున్+చేయంగలవారును తానును= తనకు సహాయపడుతున్నవారు, తాను; ధర్మనందనునున్+ పట్టు తలంపునన్= ధర్మరాజును బంధించాలనే ఆలోచనతో; బెట్టుపొదువుటయును= గట్టిగా చుట్టుముట్టగా; అమృతంబునకున్+ ఆసపడి= అమృతానికి ఆశపడి; అడరు+అసురుల మరల్చు= అతిశయించిన రాక్షసులను మరలించే; శక్ర+అగ్నుల చందంబునన్= ఇంద్రాగ్నులవలె; భీమసేనుండును సాత్యకియున్= భీముడు సాత్యకి; వారలన్+ప్రతిహతులన్+చేయుటయున్= వారిని కొట్టబడిన వారినిగా చేయడాన్ని అనగా వారిని కొట్టటాన్ని; అంతన్ నిలువక= అంతటితో ఆగక; ఆ+కురువిభుండును= దుర్యోధనుడు; కర్ణ కృప+అశ్వత్థామలునున్= కర్ణుడు, కృపుడు, అశ్వత్థామలు; ఉద్దామగతిన్= తీవ్రమైనవిధంగా; ఆ+ఇరువుర= భీమ, సాత్యకుల; శరజాలంబులన్= బాణాలను; అమ్ములన్= బాణాలతో; జడియుచున్= నివారించుచూ; కదిసి= ఎదుర్కొని; ఆ+ కౌంతేయ+అగ్రజు కంకటంబున్= ఆ ధర్మరాజు కవచాన్ని; త్రుంచివైచుటయున్= ఖండించటాన్ని; కర్ణు+ఉత్సాహంబునన్+

కడంగు= కర్ణుడి ఉత్సాహంతో రెచ్చిన; ధార్తరాష్ట్రుల సింహనాదంబులకున్+తెరలక= కౌరవుల అరుపులకు చలించక; మరుత్+సుతుండు= భీముడు; మండల ప్రచారుండు+అగుటయున్= వలయాకారంగా తిరుగుటకలవాడు అగుటను; ఆ సూతనందనుండు మొదలగు= ఆ కర్ణుడు మున్నగు; ఆ+మేటిమగల మార్గణమ్ములు= మేటి వీరుల బాణాలు; ఆ+ మనుజపతిపైన్+పరఁగుటయున్= ధర్మరాజుపై పడుటను; నకుల సహదేవ సాత్యకి, ధృష్టద్యుమ్న ద్రౌపదేయ ప్రభృతులు+ఐన= నకుల సహదేవులు సాత్యకి, ధృష్టద్యుమ్నులు ఉపపాండవులు మొదలగు; పాండవేయ పాంచాల+ఆది యోధులన్+కలంచి= పాండవ పాంచాల వీరులను కలతపెట్టి; ఆ+కర్ణుండు= కర్ణుడు; కమలాకరంబునన్+కేలి సలుపు= తామరకొలనులో క్రీడించే; శుండాలంబు లీలన్ నటించుటయును= ఏనుగువలె విహరించుటను; ఆ+వీరుండు= కర్ణుడు; అగ్గలికన్= అతిశయంతో; ఆ+కవ్వడి రాక కోరి= అర్జునుడి రాకను కోరి; కపి కేతనంబు+ఆలోకించుటయున్= కపిధ్వజాన్ని చూచుటను; కలిగిన ఆ+ పరిపాటి అంతయున్= జరిగిన ఆ విధం అంతా ఏర్పడన్+చెప్పి= స్పష్టంగా వివరించి; ఆ రాధేయు రభసంబు+ఉగ్గడించి= కర్ణుడి ఆటోపాన్ని పేర్కొని; మరియును= ఇట్లు+అనియెన్= ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో రక్తం అధికంగా ప్రవహించినందున, ముందు లేచిన ధూళి అణగగా, ఉభయపక్షాల సైనికులు తమతమ గుర్తులతో కూడిన ఛత్రాలు, ధ్వజాలు, బాగా ప్రకాశించగా యుద్ధం చేయసాగారు. సంశప్తకుల సమూహాన్ని కొద్దిగా మాత్రమే మిగిలేటట్లు పరిమార్చిన పార్థుడికి శ్రీకృష్ణుడు - కురుపాండవ సైన్యాల పోరుచూపించి, ఆ సమయంలో దుర్యోధనుడు తన సహాయకులతో కలిసి ధర్మరాజును బంధించాలనే ఆలోచనతో ఆయనను చుట్టుముట్టగా, అమృతానికి ఆశపడి విజృంభించిన రాక్షసులను మరలించిన ఇంద్రాగ్నుల వలె, భీమసాత్యకులు వాళ్ళను (దుర్యోధనుని, అతని సహాయకులను) కొట్టటాన్ని - దుర్యోధన కర్ణ కృపాశ్వత్థామలు విజృంభించి, ఆ భీమసాత్యకుల బాణాలను తమ బాణాలతో నివారించి, ధర్మరాజు కవచాన్ని ఖండించటాన్ని - కర్ణుడి ప్రోత్సాహంతో చెలరేగిన కౌరవుల సింహనాదాలకు చలించక భీమసేనుడు వలయాకారంగా తిరగటాన్ని - కర్ణుడు మొదలైన మేటివీరుల బాణాలు ఆ ధర్మరాజుమీద పడటాన్ని - నకుల సహదేవ సాత్యకీ ధృష్టద్యుమ్న ద్రౌపదీ పుత్రాది పాండవ పాంచాల వీరులను కలతపెట్టి కర్ణుడు తామరకొలనులో క్రీడించే మదపుటేనుగువలె విహరించటాన్ని - ఆధిక్యంతో ఆ కర్ణుడు కిరీటి తన సమీపానికి రావాలని కోరుకొని, అతని కపికేతనంవైపు చూస్తూ ఉండటాన్ని- స్పష్టంగా వివరించి, కర్ణుడి ఆటోపాన్ని తెలియచెప్పి - ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. **'నినుఁ దలపడఁజూచిన యీ । తని యేడ్తెఱ మంట సొరఁగఁ దలఁచు మిడుత యు**
బ్బున కెనయై నాకుం దోఁ । చినయది ప్రుందింపు మితని శితవిశిఖములన్.' **348**

ప్రతిపదార్థం: నినున్+తలపడన్+చూచిన= నీతో పోరు సలపాలని తలచిన; ఈతని ఏడ్తెఱ= ఈ కర్ణుడి తొందర; మంట చొరఁగన్+తలచు= మంటలో పడబోయే; మిడుత ఉబ్బునకున్+ఎన ఐ= మిడుత గర్వానికి సాటియై; నాకున్+తోఁచిన+అది= నాకు గోచరమవుతున్నది; శితవిశిఖములన్= వాడిబాణాలతో; ఇతనిన్+ప్రుందింపుము= ఇతడిని సంహరించుము.

తాత్పర్యం: నిన్నెదుర్కోవాలని చూచే ఈ కర్ణుడి తొందర, మంటలో దూకాలనుకొనే మిడుత ఉబలాటంవలె నాకు తోస్తున్నది. వాడి బాణాలతో ఇతడిని నేలగూల్చు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. **అని పలికి యతని కప్పుడు దోడ్పడ నుత్సహించు భవత్సుతు నుపలక్షించి బీభత్సునకుం జూపి.** **349**

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; అతనికిన్+అప్పుడు తోడ్పడన్+ఉత్సహించు= కర్ణుడికి తోడ్పడాలని పూనుకొన్న; భవత్+సుతున్+ ఉపలక్షించి= నీ కుమారుడి(దుర్యోధనుడి)ని చూచి; బీభత్సునకున్+చూపి= అర్జునుడికి చూపి.

తాత్పర్యం: అని పలికిన కృష్ణుడు కర్ణుడికి తోడుగా ఉండాలని తలచిన దుర్యోధనుడిని అర్జునుడికి చూపి (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. **'ఇత్తఱిఁ ద్రుళ్ళు సూపి నిను నేపున మార్కొని గెల్తు నన్ తలం**
పెత్తి సుయోధనుం డదె యహీనబలంబులఁ గూర్చెఁ గర్ణుతో
మత్తగజంబులీల నెలమామిడిఁ గూల్చినభంగిఁ బాండు పు
త్రోత్తమ! వీనిఁ గూల్చు; మతఁ డొంటిగ రాజ్యము నీకుఁ జేకుఱున్.' **350**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+తఱిన్= ఇప్పుడు; సుయోధనుండు= దుర్యోధనుడు; త్రుళ్ళు చూపి= గర్వించి; నినున్+ఏపునన్ మార్కొని= అతిశయంతో నిన్ను ఎదుర్కొని; గెల్తును+అన్ తలంపు+ఎత్తి= గెలుస్తాననే ఆలోచన కలిగి; కర్ణుతోన్= కర్ణుడికి అండగా; అదె, అహీనబలంబులన్+కూర్చెన్= అదిగో గొప్ప సైన్యాలను సమకూర్చాడు; పాండుపుత్ర+ఉత్తమ!= అర్జునా!; మత్తగజంబు= మదపుటేనుగు; లీలన్= అవలీలగా; ఎలమామిడిన్+కూల్చినభంగిన్= లేత మామిడిచెట్టును కూల్చేవిధంగా; వీనిన్+కూల్చుము= ఈ బలాలను చంపుము; అతఁడు+ఒంటిగన్= అతడు ఒంటరివాడు కాగా; రాజ్యము నీకున్+చేకుఱున్= అపుడు రాజ్యం నీకు లభిస్తుంది.

తాత్పర్యం: 'అర్జునా! దుర్యోధనుడు నిన్ను గెలుస్తానన్న గర్వంతో కర్ణుడికి తోడుగా అధిక సేనలను సమకూర్చాడు. మదగజం లేమావిచెట్టును కూల్చినట్లుగా ఆ సేనలను కూల్చుము; అతడు ఒంటరి అవుతాడు. అప్పుడు రాజ్యం నీకే దక్కుతుంది.'

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. **అను నవసరంబున.** **351**

తాత్పర్యం: అంటున్న సమయంలో.

మ. **సమదాటోపత వాయునందనుఁడు ధృష్టద్యుమ్న శైనేయు లే**
కమనోవృత్తిఁ గడంగి తో నడర దోర్గర్వంబు శోభిల్ల శౌ
ర్యము సొంపార నిలింపకోటి వొగడన్ రారాజు సైన్యంబు లో
క్కొ మొగిం బెల్లగిలంగ బెట్టడరె సక్రోధాంతరంగంబుతోన్. **352**

ప్రతిపదార్థం: వాయునందనుఁడు= భీముడు; ధృష్టద్యుమ్న శైనేయులు= ధృష్టద్యుమ్న, సాత్యకులు; ఏకమనస్+వృత్తిన్+కడంగి= ఒకే లక్ష్యంతో పూని; తోన్+అడరన్= తనవెంట రాగా; స మద+ఆటోపతన్= గర్వాతిశయంతో; దోస్+గర్వంబు శోభిల్లన్=

భుజబలం ప్రకాశించగా; శౌర్యము సొంపారన్= పరాక్రమం ఒప్పగా; నిలింపకోటి, పొగడన్= దేవతలు ప్రశంసించగా; సక్రోధ+అంతరంగంబుతోన్= కోపం నిండిన మనసుతో; రారాజు సైన్యంబులు= దుర్యోధనుడి సేనలు; ఒక్కొమొగిన్+పెల్లగిలంగన్= ఒక్కుమ్మడిగా పారిపోగా; బెట్టు+అడరెన్= మిక్కిలి విజృంభించాడు.

తాత్పర్యం: క్రోధాంతరంగంతో, పరాక్రమాతిశయంతో భీముడు, ధృష్టద్యుమ్న సాత్యకులు తనకు తోడు రాగా, దుర్యోధనుడి సేనలు పారిపోయేటట్లుగా విజృంభించాడు. అది చూచి దేవతలు ప్రశంసించారు.

క. **అడరి పటు బాణజాలం । బడరింపఁగ వారిబలము లధికరయము నె**
క్కుడు మదము నొలయఁ బైకొని । బడలువడఁగఁజేసె నీదు బలముల నధిపా! **353**

ప్రతిపదార్థం: అధిపా!= రాజా!; అడరి= విజృంభించి; పటు, బాణజాలంబు+అడరింపఁగన్= వాడి అయిన బాణసమూహాన్ని ప్రయోగించగా; వారి, బలములు= పాండవసేనలు; అధిక రయమున్= మిక్కిలివేగం; ఎక్కుడు మదమున్+ఒలయన్= అధికగర్వం ఒప్పగా; పైకొని= కవిసి; నీదు, బలములన్= నీ సైన్యాలను; బడలుపడఁగన్+చేసెన్= అలిసేటట్లుగా చేశాయి.

తాత్పర్యం: రాజా! భీముడు అట్లా విజృంభించి తీవ్రబాణాలను ప్రయోగించగా, పాండవసేన కూడా వేగంగా, గర్వాతిశయంతో కౌరవసేనపై బడి అలిసిపోయేటట్లు చేసింది.

క. **వడిఁ బొదివి భీముఁ డార్చినఁ । జెడ విఱిగిన సేన నేమి సెప్పదుఁ దన దొం**
దడిఁ దాన చదిసె వెనుకొను । కడిఁదిమగలచేత గాసి గాదె నరేంద్రా! **354**

ప్రతిపదార్థం: నర+ఇంద్రా!= రాజా!; వడిన్+పొదివి= వేగంగా తాకి; భీముఁడు+ఆర్చినన్= భీముడు అరవగా; చెడన్ విఱిగిన సేనన్= పతనమైన సైన్యాన్ని గూర్చి; ఏమి చెప్పుదున్?= ఏమని చెప్పగలను?; వెనుకొను కడిఁది మగలచేతన్= వెంటాడే గొప్ప శూరులచేత; గాసి కాదె!= బాధనొందదా!; తన దొందు+దడిన్+తాన చదిసెన్= తన సందడిలో తానే నలిగిపోయింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! భీముడు వేగంగా తాకి సింహనాదం చేయగా నాశనమైన మన సైన్యం గురించి ఏమని చెప్పగలను? తమను వెంబడించిన వీరులచేత బాధించబడి తన సమ్మర్దంలో తానే నలిగిపోయింది.

ఉ. **మ్రొగ్గెడు వాహనంబులును, మోములు వాడఁగ వాహనంబుల**
న్డిగ్గి తలంగు సైనికులు, నేలకుఁ గష్టపుఁజొప్పు సొప్పడం
ద్రగ్గు సిడంబులుం, గులముఁ దన్నుఁ దలంచి యెదిర్చి యొంటిమై
మ్రగ్గెడువారు నై కురు ధరావరు సైన్యము రూపుమాయఁగన్. **355**

ప్రతిపదార్థం: మ్రొగ్గెడు వాహనంబులును= కూలుతున్న అశ్వగజాది వాహనాలు; మోములు, వాడఁగన్= ముఖాలు వాడిపోగా; వాహనంబులన్+డిగ్గి, తలంగు, సైనికులు= వాహనాలనుండి దిగి తొలగిపోయే సైనికులు; కష్టపున్+చొప్పు, చొప్పడన్= కష్టమైన విధం ఏర్పడగా; నేలకున్= భూమిపై; త్రగ్గు, సిడంబులున్= తెగిపడిన ధ్వజాలు; కులమున్+తన్నున్+తలంచి= తన వంశాన్ని తనను తలచుకొని; ఎదిర్చి= ఎదుర్కొని; ఒంటిమై, మ్రగ్గెడు, వారున్+ఐ= ఒంటరిగా చచ్చేవారు అయి; కురుధరావరు సైన్యము= కౌరవరాజు సైన్యం; రూపుమాయఁగన్= నశించగా.

తాత్పర్యం: అశ్వగజాది వాహనాలు నేలపై పడిపోగా, వాడిన ముఖాలతో సైనికులు వాహనాలు దిగి తొలగిపోగా, ఘోరయుద్ధానికి ధ్వజాలు తెగిపడగా, తమ వంశపౌరుషాన్ని తలచుకొని ఒంటరిగా పోరాడిన వీరులు నేలపై కూలగా కురురాజుసైన్యం నశించింది.

ఆ. **పావనికి నిషాదపతి నందనుఁడు మాఱు । కొనిన నాతఁ డతని కుంజరంబు**
కరముతోఁ దదీయ కరములు శిరమును । నఱకె శితశరములు నాలుగింట. **356**

ప్రతిపదార్థం: నిషాదపతి నందనుడు= నిషాదరాజు కుమారుడు; పావనికిన్= భీముడితో; మాఱుకొనినన్= తలపడగా; అతఁడు= భీముడు; అతని కుంజరంబు= అతడి ఏనుగును; కరముతోన్= తొండంతోకూడ; తదీయకరములు శిరమును= అతడి చేతులు, తలను; శితశరములు నాలుగింటన్= నాలుగు వాడిబాణాలతో; నఱకెన్= నరికాడు.

తాత్పర్యం: నిషాద రాజకుమారుడు భీముడితో తలపడగా, భీముడు అతడి చేతులను, తలను, ఏనుగును, దాని తొండాన్ని నాలుగు వాడిబాణాలతో ఖండించాడు.

క. **మూఁ డక్షౌహిణు లిమ్మెయిఁ । బోఁడిమి సెడి పాఱఁ బవనపుత్రుని యెదురన్**
వేఁడిమి సూపఁగ నొకఁడు । న్వాఁడిమగఁడు లేఁడ; యేమనం గల దధిపా! **357**

ప్రతిపదార్థం: మూఁడు+అక్షౌహిణులు= మూడు అక్షౌహిణుల సైన్యం; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; పోఁడిమి చెడి పాఱన్= సొంపుచెడి పారిపోగా; పవనపుత్రుని ఎదురన్= భీముడి ఎదుట; వేఁడిమి చూపఁగన్= పరాక్రమం చూపటానికి; ఒకఁడున్+వాఁడి మగఁడు లేఁడు+అ= ఒక్కవీరుడు కూడా లేడు; ఏమనన్+కలదు+అధిపా!= ఏమని చెప్పాలి రాజా!

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా (అతడిముందు నిలువలేక) మూడు అక్షౌహిణుల సైన్యం సొంపుచెడి పారిపోగా, భీముడిని ఎదుర్కొనటానికి ఒక్క వీరుడు కూడా లేడంటే - ఇక చెప్పగలిగింది ఏమున్నది ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!

విశేషం: అక్షౌహిణి: 218170 రథాలు, 218170 గజాలు, 65610 గుర్రాలు, 109350 కాల్బలం గల సైన్యం - అక్షౌహిణి.

వ. **ఇవ్విధంబున విక్రమించిన భీమసేను బరవసంబును దదీయసైనికుల సంరంభంబునుం బద్మనాభుండు**
ఫల్గుననకుం జూపి చెప్పె ననిన విని సంజయునకు ధృతరాష్ట్రుం డి ట్లనియె. **358**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్ విక్రమించిన= ఈ విధంగా పరాక్రమం చూపిన; భీమసేను బరవసంబును= భీముడి ధైర్యం; తదీయ సైనికుల సంరంభంబునున్= అతడి సైనికులసందడిని; పద్మనాభుండు= కృష్ణుడు; ఫల్గుననకున్+చూపి చెప్పెన్= అర్జునుడికి చూపి వివరించాడు; అనినన్+విని= అనగా విని; ధృతరాష్ట్రుండు= ధృతరాష్ట్రుడు; సంజయునకున్= సంజయుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: భీముడి సాహసాన్ని, అతడి సైనికులసందడిని శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడికి వివరించి చెప్పాడు అని చెప్పగా విన్న ధృతరాష్ట్రుడు, సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

క. **'నీ చెప్పెడుమెయి సూడఁగ । నీచత వాటిల్లె మన యనీకమునకుఁ దా**
రే చేటు సెడిరొ కౌరవు । లా చరిత ముపన్యసింపు మంతయుఁ దెలియన్.' **359**

ప్రతిపదార్థం: నీ, చెప్పెడు, మేయి, చూడఁగన్= నీవు చెప్పే విధం చూస్తే; మన అనీకమునకున్= మన సైన్యానికి; నీచత పాటిల్లెన్= అగౌరవం ఏర్పడింది; కౌరవులు; ఏ చేటు+చెడిరో= ఏవిధంగా నశించారో; ఆ చరితము= ఆ వృత్తాంతం; అంతయున్+తెలియన్= పూర్తిగా తెలిసేటట్లుగ; ఉపన్యసింపుము= చెప్పుము.

తాత్పర్యం: 'నీ మాటలవలన మన సైన్యం గౌరవం చెడిందని తెలుస్తున్నది. కౌరవులు ఏ విధంగా చెడ్డారో ఆ విషయమంతా వివరంగా చెప్పుము.'

క. **అనవుడు నతఁ డిట్లను న । మ్మనుజపతికి 'హితులు సెప్ప మానక నీచే**
సిన దుర్ణయమునఁ జేటొం । దెను; వగవక రణము వినుము ధీరవిచారా!' **360**

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని అనగా; ఆ+మనుజపతికిన్= ఆ ప్రభువుకు; అతఁడు+ఇట్లు+అనున్= సంజయుడు ఇట్లా బదులు పలికాడు; ధీర విచారా!= ధైర్యంతోడి ఆలోచన గలవాడా - ధృతరాష్ట్రరాజా!; హితులుచెప్పన్= హితులు ఎంత చెప్పినా; మానక= వినకుండా; నీ చేసిన దుర్ణయమునన్= నీవు చేసిన దుర్నీతివలన; చేటు+ఒందెను= ఈ నష్టం కలిగింది; వగవక రణము వినుము= విచారించక యుద్ధవిధం వినుము.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్రుడి మాటలకు సంజయుడు ఇట్లా బదులు పలికాడు: 'ఓ రాజా! నీ మేలు కోరిన వారి మాటలు వినకుండా నీవు చేసిన కుటిలనీతి వలననే ఇంతనష్టం వాటిల్లింది. జరిగిన దానికి విచారించక యుద్ధవృత్తాంతం వినుము.'

వ. **ఇట్లు భీము కడంక గని కవ్వడి దన మునుము కొంచెము మూఁకలం దోలి మగిడి మన సేనల మర్దించుటకుం దమవారిఁ జేరంజనఁ గౌరవపతి యమ్మారుతి మార్కొని.** **361**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; భీముకడంక కని= భీముడి పూనిక చూచి; కవ్వడి= అర్జునుడు; తనమునుము= తన ఎదురుగా ఉన్న; కొంచెము మూఁకలన్+తోలి= కొద్దిమంది సైనికులను పారదోలి; మగిడి= తిరిగి; మన సేనలన్ మర్దించుటకున్= మన సైన్యాలను అణచటానికి; తమవారికిన్+చేరన్+చనన్= తమవారిని కలిసికొనుటకు వెళ్ళగా; కౌరవపతి= దుర్యోధనుడు; ఆ+మారుతిన్+మార్కొని= ఆ భీముడిని ఎదుర్కొని.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు తనముందున్న కొద్దిమంది సైనికులను పారద్రోలి తన పక్షంవారిని చేరబోగా, దుర్యోధనుడు భీముడిని ఎదుర్కొని. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

దుర్యోధనుండు భీమసేనుం దలపడి పోరుట (సం. 8-44-3)

తే. **'ఎందు వచ్చెదు? నిలు నిలు; మేను గలుగఁ । గడిమి సెల్లునె నీకు; నీ క్షణమ నిన్ను**
నంతకుని పాలి కనిచెద' ననుచు రోష । రక్తలోచన రుచుల శరములు వఱపె. **362**

ప్రతిపదార్థం: ఎందున్ వచ్చెదు?= ఎక్కడికి వస్తున్నావు? నిలు నిలుము= ఆగుము ఆగుము; ఏను కలుగన్= నేను ఉండగా; నీకున్= నీకు; కడిమి చెల్లునె?= పరాక్రమం తగునా?; ఈ క్షణము+అ= ఇప్పుడే; నిన్నున్= నిన్ను; అంతకుని పాలికిన్+అనిచెదను= యముని వద్దకు పంపుతాను; అనుచున్= అంటూ; రోషరక్తలోచన రుచులన్= క్రోధంతో ఎఱ్ఱబడిన కనుల కాంతులతో; శరములు వఱపెన్= బాణాలు వేశాడు.

తాత్పర్యం: ఎక్కడికి వస్తున్నావు? ఆగుము. నా ముందు నీ సాహసం చెల్లదు. ఇప్పుడే నిన్ను యమలోకం పంపుతాను చూడుము?' అంటూ దుర్యోధనుడు క్రోధపూరిత నేత్రాలతో చూస్తూ బాణప్రయోగం చేశాడు.

క. **రాధేయుండు నుదీర్ణ । క్రోధుం డై గర్జతోడి గుణరవము నభో**
బాధం బొనర్పఁగా నిజ । యోధులఁ బురికొల్పికొని సముద్ధతిఁ గడఁగెన్. **363**

ప్రతిపదార్థం: రాధేయుండున్= కర్ణుడుకూడా; ఉదీర్ణక్రోధుండు+ఐన= మహా ఆగ్రహం కలవాడై; గర్జతోడి, గుణరవము= అరుపుతో కూడిన వింటినారిధ్వని; నభస్+బాధంబు+ఒనర్ప+కాన్= గగనంలో ప్రతిధ్వనించగా; నిజయోధులన్+పురికొల్పికొని= తన యోధులను ప్రోత్సహించి; సముద్ధతిన్+కడఁగెన్= అతిశయంతో విజృంభించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు కూడా క్రోధపూరితుడై పెద్దగా గర్జిస్తూ వింటినారి ధ్వనిని చేస్తూ తన సైనికులను ప్రోత్సహించి శత్రుసేనపైకి వెళ్ళాడు.

వ. **అ ట్లయ్యిరువురు నుత్సాహంబు వాటించి నిజానీకంబు నిలువరించిన నది పురికొని పోరికి నమరుటయుఁ బాండవబలంబును దిరంబయి పెనంగందొడంగె; నట్టియెడ నక్కడ నిక్కడఁ జేయంగల దొరలు దలపడి యుక్కున నక్కజం బగు సమరక్రీడ సలిపి; రందు.** **364**

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+ఆ+ఇరువురున్= ఆ విధంగా దుర్యోధన కర్ణులు ఇద్దరు; ఉత్సాహంబు పాటించి= ఉత్సాహం కలిగి; నిజ+అనీకంబు నిలువరించినన్= తమ సైన్యాన్ని నిలబెట్టగా; అది పురికొని పోరికిన్+అమరుటయున్= అది ప్రేరణ చెంది యుద్ధానికి సిద్ధపడగా; పాండవ బలంబును= పాండవసైన్యంకూడా; తిరంబు+ఐ= స్థిరంగా నిల్చి; పెనంగన్+తొడంగెన్= పోరు సల్పసాగింది; అట్టిఎడన్= అప్పుడు; అక్కడన్+ఇక్కడన్= రెండు పక్షాలలో; చేయంగల దొరలు= సమర్థులైన వీరులు; తలపడి= పోరి; ఉక్కునన్= గర్వంతో; అక్కజంబు+అగు= ఆశ్చర్యం గొలిపే విధంగా; సమరక్రీడన్ సలిపిరి= యుద్ధం చేశారు; అందున్= ఆ రణంలో.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు ఆ విధంగా తమ సైన్యంలో ఉత్సాహాన్ని రేకెత్తించి, యుద్ధానికి సిద్ధం చేయగా, పాండవసేనకూడా చలించకుండా నిల్చి పోరు సలిపింది. రెండు పక్షాలలోని వీరులు తలపడి అచ్చెరువు గొల్పే విధంగా యుద్ధం చేశారు. ఆ యుద్ధంలో.

సీ. **కర్ణుఁ డేపారి శిఖండి రథ్యముల సా । రథిఁ గేతువును గూల్చి రయము మెఱయ**
విగతాయుధుఁడు బాణవిహతాంగుఁడును గా ను । దగ్రుఁ డై తఱుమ నతండు దొలఁగఁ
బాఱె; దుశ్శాసన పార్షతు లొండొరు । తనువులు నొంచుచు ననిమిషలకు
నచ్చెరు వగు నట్టి యని సేయ వారల । తనువులు లెడసొచ్చి పెనఁగి రంగ

తే. **రాజు సూడఁ దత్పుత్రు సారథి శిరంబు । నకులుఁ డొక భల్లమునఁ ద్రుంప, జకిత మై క**
లంగు నచ్చటి మూఁకఁ జలంబు మెఱయ । నిలిపె నా సూతసూనుండు నృపవరేణ్య! **365**

ప్రతిపదార్థం: నృపవరేణ్య!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; కర్ణుఁడు+ఏపారి= కర్ణుడు విజృంభించి; శిఖండి రథ్యములన్= శిఖండి గుర్రాలను; సారథిన్+కేతువును కూల్చి= సారథిని ధ్వజాన్ని నరికి; విగత+ఆయుధుఁడు= ఆయుధహీనుడు; బాణవిహత+

అంగుఁడునుగాన్= బాణాలతో గాయపరచబడిన శరీరుడు కాగా; రయముమెఱయన్= వేగంగా; ఉదగ్రుడై తఱుమన్= భయంకరంగా తరుమగా; అతండు తొలఁగన్+పాఱెన్= అతడు పారిపోయాడు; దుశ్శాసన పార్షతులు= దుశ్శాసనుడు, ధృష్టద్యుమ్నుడు; ఒండొరు తనువులు నొంచుచున్= ఒకరి దేహాన్ని ఒకరు నొప్పిస్తూ; అనిమిషులకున్+అచ్చెరువు+అగునట్టి= దేవతలకు కూడా ఆశ్చర్యం కలిగించే; అనిచేయన్= యుద్ధం చేయగా; వారల అనుచరులు= వారిభటులు; ఎడచొచ్చి పెనఁగిరి= దూరంనుండి పోరు సలిపారు; నకులుఁడు; అంగరాజుచూడన్= కర్ణుడు చూస్తుండగా; తద్+పుత్రు సారథిశిరంబు= వృషసేనుడి సారథి తలను; ఒక భల్లమునన్+త్రుంపన్= ఒక బల్లెంతో ఖండించగా; చకితము+ఐ కలంగు+అచ్చటిమూఁకన్= రిచ్చవడి చెదిరిపోయే సైన్యాన్ని; ఆ సూతసూనుండు= కర్ణుడు; చలంబు మెఱయన్ నిలిపెన్= పట్టుదల ప్రకాశింపగా నిలిపాడు.

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! కర్ణుడు శౌర్యంతో శిఖండి గుర్రాలను, సారథిని, ధ్వజాన్ని ఖండించాడు. శిఖండిని బాణాలతో గాయపరచి తరుమగా అతడు పారిపోయాడు. దుశ్శాసన, ధృష్టద్యుమ్నులు ఒకరిని మరొకరు బాధిస్తూ తీవ్రయుద్ధం సల్పారు. నకులుడు వృషసేనుడి సారథి తలను బల్లెంతో ఖండించగా, సైనికులు చకితులై చెదరిపోసాగారు. కర్ణుడు పట్టుదలతో వారిని నిలువరించాడు.

వ. అట్లు సారథిరహితుండైన వృషసేనుండు వేఱొక్కసూతు నమర్చికొని తండ్రికిం జక్రరక్షకుండై నిలిచె; నకులుండు నొండు దెస కడరె; సహదేవుం డులూకుని విరథునిం జేసి పఱపె; సాత్యకిసౌబలు లన్యోన్య కేతు పాతనంబును బరస్పర కంకట కర్తనంబునుం జేసి; రా సమయంబున శైనేయుండు దురంగంబులం జదిపిన నరదంబు డిగ్గనుఱికి యొసరించు న గ్గాంధారవిభుం గని యులూకుండు. 366

ప్రతిపదార్థం: అట్లు= ఆ విధంగా; సారథి రహితుండు+ఐన వృషసేనుండు= సారథిని కోల్పోయిన వృషసేనుడు; వేఱొక్కసూతున్+అమర్చికొని= మరొకసారథిని కూర్చుకొని; తండ్రికిన్+చక్రరక్షకుండు+ఐ నిలిచెన్= కర్ణుడికి రథచక్ర రక్షకుడిగా నిలిచాడు; నకులుండును= నకులుడు; ఒండు దెసకున్+అడరెన్= వేరేవైపు వెళ్ళాడు; సహదేవుండు= సహదేవుడు; ఉలూకునిన్= ఉలూకుడిని; విరథునిన్+చేసి, పఱపెన్= రథహీనుడిగా చేసి పార్రదోలాడు; సాత్యకి, సౌబలులు= సాత్యకి శకునులు; అన్యోన్య కేతు పాతనంబును= ఒకరి ధ్వజాన్ని ఒకరు పడగొట్టటం; పరస్పర కంకట, కర్తనంబునున్+చేసిరి= ఒకరి కవచాన్ని ఒకరు ఛేదించటం చేశారు; ఆ సమయంబునన్= అప్పుడు; శైనేయుండు= సాత్యకి తురంగంబులన్+చదిపినన్= గుర్రాలను చంపగా; అరదంబు, డిగ్గన్+ఉఱికి= రథంనుండి దూకి; ఓసరించు= తొలగిపోతున్న; ఆ+గాంధారవిభున్= శకునిని; ఉలూకుండు= ఉలూకుడు; కని= చూచి.

తాత్పర్యం: సారథిరహితుడైన వృషసేనుడు మరొక సారథిని కూర్చుకొని తండ్రి రథచక్రరక్షకుడై నిలిచాడు. నకులుడు మరొకవైపు వెళ్ళాడు. సహదేవుడు ఉలూకుడిని రథహీనుడిని చేసి పార్రదోలాడు. సాత్యకి, శకునులు ఒకరి ధ్వజ కవచాలను మరొకరు ఛేదించారు. ఆ సమయంలో సాత్యకి అతడి గుర్రాలను కూల్చగా రథం దిగి పారిపోతున్న శకునిని చూచి ఉలూకుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. ముసు సహదేవుం డెగువం । జనినప్పడ యొండు దేరు సవరించుకొనం
గనుట నది పేర్చి యతనిం । గొనిపోయెను సంగరమునకుం దొలఁగంగన్. 367

ప్రతిపదార్థం: మును= ఇంతకుముందు; సహదేవుండు= సహదేవుడు; ఎగువన్+చనినప్పుడు+అ= పైకి వెళ్ళినప్పుడే; ఒండు తేరు సవరించుకొనన్= మరొకరథం సమకూర్చుకొనగా; అది పేర్చి= అది విజృంభించి; సంగరమునకున్+తొలఁగంగన్= యుద్ధానికి దూరంగా; అతనిన్+కొనిపోయెను= అతడిని తీసికొనివెళ్ళింది.

తాత్పర్యం: ఇదివరకు సహదేవుడు (తన్ను విరథుని చేసి) ముందుకు వెళ్ళినప్పుడే వేరొక రథాన్ని సమకూర్చుకొని ఉండటంవల్ల, అది శకునిని యుద్ధభూమినుండి పక్కకు తీసికొని వెళ్ళింది.

ఉ. అచ్చటిమూఁక నల్గడల నాతురతం జెడి పాఱె భీముచేఁ,
జచ్చెఁ గురుక్షితీశ్వరుని సారథి; కూలె హయాళి నుగ్గుగాఁ
జొచ్చె రథం; బతండు వెఱ సొచ్చి ధరిత్రికి దాఁటి పోయి వె
న్నిచ్చిన నీదు యోధవరు లేద్దెఱ మార్కొని రమ్మరుత్సుతున్. 368

ప్రతిపదార్థం: అచ్చటిమూఁక= అక్కడున్న సైన్యం; ఆతురతన్= వేగిరపాటుతో; నలు+కడలన్= నాలుగు దిశలకు; చెడి పాఱెన్= చెదిరి పారిపోయింది; కురుక్షితి+ఈశ్వరుని సారథి= దుర్యోధనుడి సారథి; భీముచేన్+చచ్చెన్= భీముడిచేత చచ్చాడు; హయ+ఆళి కూలెన్= గుర్రాల సమూహం కూలిపోయింది; రథంబు= రథం; నుగ్గుగాన్+చొచ్చెన్= పొడి కాపోయింది; అతండు వెఱచొచ్చి= దుర్యోధనుడు భయపడి; ధరిత్రికిన్ దాఁటిపోయి= రణభూమిని దాటి; వెన్ను+ఇచ్చినన్= వెన్నుచూపగా; నీదు యోధవరులు= మీ సేనలోని వీరులు; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమంతో; ఆ+మరుత్+సుతున్= ఆ భీముడిని; మార్కొనిరి= ఎదుర్కొన్నారు.

తాత్పర్యం: అక్కడున్న సైన్యం నాలుగు వైపులా చెదిరిపోగా భీముడు దుర్యోధనుడి సారథిని వధించాడు. అతడి గుర్రాలు, రథం కూలిపోగా భయంతో వెనుదిరిగి రణభూమినుండి తొలగిపోయాడు. అయినా కౌరవవీరులు భీముడిని ధైర్యంతో ఎదుర్కొన్నారు.

వ. యుధామన్యుండుఁ గృపాచార్యు ధనువు దునిమిన నమ్మహాత్ముండు వేఱొక్కవిల్లెత్తె. 369

ప్రతిపదార్థం: యుధామన్యుండున్= యుధామన్యుడును; కృపాచార్యు ధనువు తునిమినన్= కృపాచార్యుడి ధనుస్సును ఖండించగా; ఆ+మహాత్ముండు= ఆయన; వేఱొక విల్లు+ఎత్తె= మరొక ధనువు చేబట్టి.

తాత్పర్యం: యుధామన్యుడు కృపాచార్యుడి ధనుస్సును ఖండించగా, అతడు మరొక విల్లు చేపట్టి.

ఆ. కేతనంబు గూల్చి యాతపత్రము దును । మాడి సూతుఁ జంప నధికభయము
గదిరి తేరు దాన కయ్యంబునకుఁ దొలఁ । గంగఁ దోలె నతఁడు కౌరవేంద్ర! 370

ప్రతిపదార్థం: కౌరవ+ఇంద్ర!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; కేతనంబున్+కూల్చి= ధ్వజం పడగొట్టి; ఆతపత్రము తునుమాడి= ఛత్రం ముక్కలుచేసి; సూతున్+చంపన్= సారథిని చంపగా; అతఁడు= యుధామన్యుడు; అధికభయము కదిరి= మిక్కిలి భయపడి; తేరు= రథాన్ని; తాన్+అ= తానే; కయ్యంబునకున్+తొలఁగంగన్+తోలెన్= యుద్ధంనుండి తొలగేటట్లుగా తోలాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! కృపుడు యుధామన్యుడి ధ్వజచ్ఛత్రాలను నరికి సారథిని చంపగా అతడు భయపడి తనరథాన్ని తానే యుద్ధంనుండి దూరంగా తోలుకొనిపోయాడు.

క. **శితశరము లుత్తమౌజుఁడు । గృతవర్మని మేన నింపఁ గినుక గదిరి మూ**
ర్ఛితుఁ డుగఁ జేసె; నతఁడు వెస । నతనిం దత్సూతుఁ డెగచె నరదము దొలఁగన్. 371

ప్రతిపదార్థం: ఉత్తమౌజుఁడు= ఉత్తమౌజుడు; కృతవర్మని మేనన్= కృతవర్మ దేహంపై; శితశరములు= వాడిబాణాలు; నింపన్= నాటగా; అతఁడు= కృతవర్మ; కినుక గదిరి= కోపం వహించి; వెసన్= వెంటనే; అతనిన్= ఉత్తమౌజుని; మూర్ఛితుఁడుగన్+చేసెన్= మూర్ఛిల్ల జేశాడు; తద్+సూతుఁడు= అతని (ఉత్తమౌజుని) సారథి; అరదమున్ తొలఁగన్= రథం తొలగగా; ఎగచెన్= తరిమాడు.

తాత్పర్యం: ఉత్తమౌజుడు కృతవర్మ దేహంలో వాడిబాణాలు నాటగా, కృతవర్మ కోపించి వెంటనే ఉత్తమౌజుడిని మూర్ఛిల్లజేశాడు. ఉత్తమౌజుడి సారథి రథం తొలగిపోయేటట్లు తరిమాడు.

అశ్వత్థామ యర్జునుం దలపడి మహాహవంబు సేయుట (సం. 8-45-1)

చ. **గురుతనయుం డనేకరథికుల్ దన పార్శ్వములం దుదగ్రు లై**
దురము కడంకమైఁ దఱుమ దోర్బల శౌర్యము లుల్లసిల్ల ని
ష్ఠుర శరవృష్టి ముంచె మధుసూదను మధ్యమపాండవున్ వియ
చ్చరులు ప్రశంస సేయఁగ నిజధ్వజినీనయనోత్సవంబుగన్. 372

ప్రతిపదార్థం: గురు తనయుండు= అశ్వత్థామ; అనేక రథికుల్= పెక్కుమంది వీరులు; తన పార్శ్వములందున్= తన ప్రక్కలఉండి; ఉదగ్రులు+ఐ= భయంగొల్పుతూ; దురము= యుద్ధం; కడంకమైన్= పూనికతో; తఱుమన్= వేగవంతంచేయగా దోః+బలశౌర్యములు+ఉల్లసిల్లన్= భుజబలశౌర్యం ఒప్పగా; వియత్+చరులు ప్రశంససేయఁగన్= దేవతలు ప్రశంసించగా; నిజధ్వజినీ నయన+ఉత్సవంబుగన్= తన సైనికులకు నేత్రానందంగా; మధుసూదనున్ మధ్యమపాండవున్= కృష్ణార్జునులను; నిష్ఠుర శరవృష్టిన్ ముంచెన్= తీవ్ర బాణవర్షంతో ముంచాడు.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ పలువురు వీరులు తనకు అండగా ఉండి యుద్ధం వేగం అందుకొనేటట్లు చేయగా, భుజబల పరాక్రమాలు ఒప్పగా దేవతలు మెచ్చుకొనగా, తన సైనికులకు కనుల పండువుకాగా కృష్ణార్జునులపై శరవర్షం కురిపించాడు.

క. **అలిగి నరుఁ డైంద్ర మాదిగఁ । గల దివ్యాస్త్రంబు లేయఁగా నయ్యె యు**
జ్జ్వల మార్గణంబులను న । క్కలశభవసుతుండు మాన్చెఁ గౌరవముఖ్యా! 373

ప్రతిపదార్థం: కౌరవముఖ్యా!= ధృతరాష్ట్ర రాజా!; నరుండు= అర్జునుడు; అలిగి= ఆగ్రహించి; ఐంద్రము+ఆదిగన్+కల= ఇంద్రాస్త్రం మొదలైన; దివ్య+అస్త్రంబులు+ఏయఁగాన్= దివ్యాస్త్రాలు ప్రయోగించగా; ఆ+కలశభవసుతుండు= అశ్వత్థామ; ఆ+ఆ+ఉజ్జ్వల మార్గణంబులనున్= ఆయా కాంతిమంతములైన బాణాలను; మాన్చెన్= ఆపాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అర్జునుడు ఆగ్రహంతో అశ్వత్థామపై ఐంద్రాస్త్రం మొదలుగ అనేక దివ్యాస్త్రాలు ప్రయోగించగా, అతడు వాటిని అడ్డుకొన్నాడు.

వ. **ఇ వ్విధంబున వివిధాస్త్రజాలంబులం బోరి పోరి.** 374

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ విధంగా; వివిధ+అస్త్రజాలంబులన్= వివిధ అస్త్రాల సమూహాలతో; పోరి పోరి= యుద్ధం చేసి చేసి.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా అశ్వత్థామ, అర్జునులు అస్త్రయుద్ధం చేసి చేసి.

సీ. **ఉఱక యశ్వత్థామ యుగ్రబాణంబులు । విజయుని దక్షిణభుజము దూఱ**
మూఁడేయ నొచ్చియుఁ బోఁడిమి సెడక య । బ్బలియుం డదల్చెఁ దత్పార్శ్వవర్తు
లగు పెనుమూఁకల నమ్ములవెల్లిఁ బే । రల్క నక్కుంభజునాత్మజుండు
రథ్యచయంబు నారాయణు వానర । ధ్వజము నవ్వీరు గాత్రమును బొదివె

తే. **మెఱుఁగు వాలంపగముల నమ్మెయి నరుండు । ద్రౌణితోడ భరంపడి రణ మొనర్చు**
చుండ నట మున్న ధర్మజుఁ డురవడించి । చిత్రసేనుని నమ్ములఁ జిక్కువఱిచి. 375

ప్రతిపదార్థం: అశ్వత్థామ= అశ్వత్థామ; ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; విజయుని, దక్షిణ, భుజము, దూఱన్= అర్జునుడి కుడిభుజంలో దూసుకొనిపోయేటట్లు, ఉగ్రబాణంబులు= వాడిబాణాలు; మూఁడు+ఏయన్= మూడింటిని వేయగా; నొచ్చియున్= బాధచెందినా; పోఁడిమి చెడక= ధైర్యం కోల్పోక; ఆ+బలియుండు= అర్జునుడు; తద్+పార్శ్వవర్తులు+అగు పెనుమూఁకలను= అశ్వత్థామకు సహాయులుగా ఉన్న పెక్కు సైనికులను; అమ్ములవెల్లిన్= బాణప్రవాహంతో; అదల్చెన్= నొప్పించాడు; ఆ+కుంభజు+ఆత్మజుండు= అశ్వత్థామ; పేరు+అల్కన్= పెనుకోపంతో; రథ్యచయంబు= గుర్రాల సమూహాన్ని; నారాయణున్= శ్రీకృష్ణుడిని; వానరధ్వజమున్= కపిధ్వజమును; ఆ+వీరుగాత్రమును= అర్జునుడి దేహాన్ని; మెఱుఁగువాలు+అంపగములన్= కాంతిగల వాడిబాణాల సమూహాలతో; పొదివెన్= తాకాడు; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; నరుండు= అర్జునుడు; ద్రౌణితోడన్= అశ్వత్థామచేత; భరంపడి= అణచబడి; రణము+ఒనర్చుచుండన్= యుద్ధం చేస్తుండగా; అటమున్న= అంతకుముందే; ధర్మజుఁడు= ధర్మరాజు; ఉరవడించి= వేగంగా; చిత్రసేనునిన్= చిత్రసేనుడిని; అమ్ములన్+చిక్కుపఱిచి= బాణాలతో ముంచి.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ లక్ష్యపెట్టక అర్జునుడి కుడిభుజంలో మూడుబాణాలు నాటినా అతడు ధైర్యాన్ని కోల్పోక అశ్వత్థామ అనుచరులపై బాణవర్షం కురిపించాడు. అశ్వత్థామ అమితంగా ఆగ్రహించి అర్జునుడిని, సారథి అయిన కృష్ణుడిని, కపిధ్వజాన్ని, అశ్వాలను తేజోమయాలైన బాణాలతో కొట్టగా అర్జునుడు భంగపడి పోరు సలిపాడు. ధర్మరాజు ఒకవైపు చిత్రసేనుడిపై బాణాలు కురిపించి.

క. **తఱిమి తన మునుము సైన్యము । నురుమాఁడఁగఁ గని సుయోధనుఁడు మున్నుగ నే**
డ్తెఱ నీ యోధులు మార్కొని । యఱిముఱి నొప్పించి పట్ట నమరి పొదివినన్. 376

ప్రతిపదార్థం: తఱిమి= (చిత్రసేనుడిని)తరిమి; తన మునుము సైన్యము= తనముందు సైన్యాన్ని (ధర్మరాజు); నుఱుమాడఁగన్+కని= నుగ్గుచేయగా చూచి; సుయోధనుఁడు మున్నగు= దుర్యోధనుడు మొదలైన; నీ యోధులు= నీ సైనికులు; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమంతో; మార్కొని= ఎదుర్కొని; అఱిముఱి నొప్పించి= సంభ్రమంతో నొప్పించి; పట్టన్+అమరి పొదివినన్= పట్టుకొనుటకు సిద్ధమై చుట్టుముట్టగా.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు చిత్రసేనుడిని తరిమి తన ముందరిసైన్యాన్ని నుగ్గుచేయగా చూచిన దుర్యోధనుడు మున్నగు వీరులు పరాక్రమంతో అతడిని ఎదుర్కొని ససంభ్రమంగా నొప్పించి పట్టుకోవటానికి సిద్ధమై చుట్టుముట్టారు.

ఉ. పావని మున్నుగాఁ గవలుఁ బార్షతుఁడున్ వెస వారిఁ దాఁకినం
జేవ దలిర్ప నచ్చటికిఁ జెచ్చెరఁ గర్ణుఁడు వచ్చి తీవ్ర బా
ణావృతమూర్తిఁ జేసె మనుజాధిప! యా రథికావలిన్ ధను
ర్జ్యా వితత స్వనంబున వియద్వివరంబు ప్రపూరితంబుగన్. 377

ప్రతిపదార్థం: మనుజ+అధిపా!= ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!; పావని మున్నుగాన్+కవలున్= భీముడు ముందుండగా నకులసహదేవులు; పార్షతుఁడున్= ధృష్టద్యుమ్నుడు; వెసన్ వారిన్+తాఁకినన్= వెంటనే వారిని తాకగా; కర్ణుఁడు= కర్ణుడు; చేవ తలిర్పన్= ధైర్యం అతిశయిల్లగా; చెచ్చెరన్= శీఘ్రంగా; అచ్చటికిన్= అక్కడికి; వచ్చి; ధనుః+జ్యా వితత, స్వనంబునన్= వింటినారియొక్క పెద్ద ధ్వనిచేత; వియత్+వివరంబు= ఆకాశభాగం; ప్రపూరితంబుగన్= నిండిపోగా; ఆ రథిక+ఆవలిన్= ఆ వీరులసమూహాన్ని; తీవ్రబాణ+ఆవృతమూర్తిన్+చేసెన్= తీవ్రబాణాలతో ముంచివేశాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు, నకుల సహదేవులు, ధృష్టద్యుమ్నుడు దుర్యోధనాదులను ఎదుర్కొనగా, ధైర్యం అతిశయిల్ల కర్ణుడు అతివేగంగా అటకు వచ్చి వింటినారిధ్వని ఆకాశమంతా నిండగా మ్రోయిస్తూ, తీవ్రబాణాలతో వారిని ముంచాడు.

క. అట్టియెడ మాద్రి పిదపటి । పట్టి కురునృపాలు రెండుపదులమ్ములు దా
బెట్టుగ నేసిన వేదన । ముట్టుడుఁ జేడ్పడియె నతఁడు మొనయును దలఁకెన్. 378

ప్రతిపదార్థం: అట్టిఎడన్= అప్పుడు; మాద్రిపిదపటిపట్టి= సహదేవుడు; కురునృపాలున్= దుర్యోధనుడిని; రెండుపదులు+అమ్ములు= ఇరవైబాణాలు; తాన్ బెట్టుగన్+ఏసినన్= తానుగట్టిగా వేయగా; వేదన ముట్టుడున్= నొప్పి కలుగగా; అతఁడు= దుర్యోధనుడు; చేడ్పడియెన్= తొలగిపోయాడు; మొనయును తలఁకెన్= సేన కూడా బెదరిపోయింది.

తాత్పర్యం: అప్పుడు సహదేవుడు దుర్యోధనుడిపై ఇరవైబాణాలు గుప్పించగా అతడు ఎంతోబాధను పొందాడు. అతడి సైన్యం కూడా కలతపొందింది.

మ. కని రాధేయుఁడు దివ్యబాణనిహతిం గౌంతేయ సైన్యంబు నె
ల్లను నొప్పించిన బీఱువోయె నది యుల్లాసోగ్రుఁ డై ధర్మ
నందను నమ్మేటిమగండు గిట్టుటయు నాతం డల్గి పె ల్లేసినన్
విను మందస్మితసుందరుం డగుచు నవ్వీరుండు ధీరోద్ధతిన్. 379

ప్రతిపదార్థం: రాధేయుఁడు= కర్ణుడు; కని= అది చూచి; దివ్యబాణనిహతిన్= దివ్యబాణాల దెబ్బచే; కౌంతేయ సైన్యంబును+ ఎల్లను, నొప్పించినన్= పాండవసేననంతా బాధపెట్టగా; అది= ఆ సైన్యం; బీఱుపోయె= శక్తిహీనమైంది; ఉల్లాస+ఉగ్రుఁడు+ అయి= ఉల్లాసంచే భయంకరుడయి; ఆ+మేటిమగండు= ఆ వీరుడు; ధర్మనందనున్= ధర్మరాజును; కిట్టుటయున్= సమీపించగా; అతండు= అతడు; అల్గి= కోపించి; పెల్లు+ఏసినన్= పెక్కుబాణాలు వేయగా; మందస్మిత సుందరుండు+అగుచున్= చిరునవ్వుతో అందగించినవాడై; ఆ+వీరుండు= కర్ణుడు; ధీర+ఉద్ధతిన్= ధైర్యాతిశయంతో; విను= (ఏం చేశాడో) వినుము.

తాత్పర్యం: రాధేయుడు అది చూచి దివ్యబాణాలు వేసి పాండవసైన్యాన్ని కలతపెట్టగా అది ధైర్యహీనమయింది. ఆ ఉత్సాహంతో ధర్మరాజును సమీపించగా అతడు పలుబాణాలు వేశాడు. దానికి కర్ణుడు చిరునవ్వుతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

వ. అనేక చండ కాండంబు లంగంబునం గీలించి. 380

ప్రతిపదార్థం: అనేక చండ కాండంబులు= పటువైన పెక్కుబాణాలు; అంగంబునన్+కీలించి= అతడి దేహంలో నాటి.

తాత్పర్యం: తీవ్రబాణాలను ధర్మరాజుశరీరంలో నాటి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. వలుఁద నారసంబు వక్షంబుఁ దూఱంగ । నేయుటయును బాండవేయుఁ డార్తిఁ
గూరి నిలువలేక కూర్చుండఁబడి సూతు । నరద మెగవు తొలఁగ ననియె నధిప! 381

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; వలుఁద నారసంబు= విశాలమైన బాణం; వక్షంబున్+తూఱంగన్+ఏయుటయున్= వక్షంలో నాటేటట్లు వేయగా; పాండవేయుఁడు+ఆర్తిన్+కూరి= ధర్మరాజు బాధనొంది; నిలువలేక కూర్చుండఁబడి= నిలబడలేక కూలబడి; సూతున్= సారథిని; అరదము= రథం; ఎగవుతొలఁగన్+అనియెన్= వేగంగా తోలుమని అన్నాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ధర్మరాజు ఎదలో విశాలబాణాన్ని నాటగా అతడు బాధతో కూలబడిపోయి సారథిని రథం త్వరగా తొలగిపోనిమ్మని అన్నాడు.

వ. అనుటయు వాఁ డట్ల చేయం గౌరవులు గడంగి పోనీక పొదువుం డను నెలుంగులతో నక్కౌంతేయాగ్రజు వెన్నాడి కవిసినం గేకయ పాంచాల బలంబు లడ్డపడి పెనంగె; భీమసేనుండు సుయోధనుని 'నిలు నిలు' మని యదల్చి యమ్ములం గప్పె; నప్పుడు రాధేయుండు రభసంబున. 382

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్ వాఁడు+అట్లచేయన్= అనగా సారథి అట్లాగే చేయగా; కౌరవులు కడంగి= కౌరవులు పూని; పోనీక పొదువుండు అను+ఎలుంగులతోన్= ధర్మరాజును; పోనివ్వకుండా ఆపండి అను అరుపులతో; ఆ+కౌంతేయ+అగ్రజున్ వెన్నాడి కవిసినన్= ఆ ధర్మరాజును వెంబడించి పోరగా; కేకయ పాంచాల బలంబులు+అడ్డపడి= కేకయ పాంచాల సైన్యాలు అడ్డుకొని; పెనంగెన్= పోరుసల్పాయి; భీమసేనుండు= భీముడు; సుయోధనునిన్= దుర్యోధనుడిని; నిలునిలుము+అని అదల్చి= ఆగుము ఆగుము అని బెదరించి; అమ్ములన్+కప్పెన్= బాణాలతో కప్పాడు; అప్పుడు రాధేయుండు= అప్పుడు కర్ణుడు; రభసంబునన్= వేగిరపాటుతో.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు అనగానే సారథి అట్లాగే చేశాడు. కౌరవులు ధర్మరాజును పోనీయకుండా వెంబడించి తాకారు. అప్పుడు కేకయ పాంచాల వీరులు అడ్డుకొని వారిని తాకారు. భీముడు దుర్యోధనుడిని ఆగుమాగుము అని ఆపి బాణాలతో కప్పాడు. అప్పుడు కర్ణుడు సంభ్రమంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. పాంచాలురఁ గేకయుల ను । దంచిత గర్వమున వాలురమ్ములవెల్లిన్
ముంచిన నోటటి యరికరి । పంచాననమూర్తి భీముపజ్జ కొదిఁగినన్. 383

ప్రతిపదార్థం: పాంచాలురన్+కేకయులును= పాంచాల కేకయ వీరులను; ఉదంచిత గర్వమునన్= ఎక్కువైన గర్వంతో; వాలు+అమ్ముల వెల్లిన్= వాడియైన బాణాల ప్రవాహంతో; ముంచినన్= కప్పగా; ఓట+అఱి= ఓడిపోయి; అరికరి పంచాననమూర్తి= శత్రుగజమునకు సింహరూపమైన; భీముపజ్జకున్+ఒదిఁగినన్= భీముని ప్రక్కలో చేరగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు పాంచాల, కేకయ వీరులను బాణవర్షంతో ముంచెత్తగా వారు భయపడి శత్రుభయంకరుడైన భీముడి అండను చేరారు.

వ. **అక్కర్ణుండు నిజరథంబు మెఱయ ధర్మనందను వెనుకొనియె; నతండు విశిఖ వేదనం జేడ్పడిన చిత్తంబుతోడ నిజశిబిరంబున కల్లనల్లన పోవుచుండియుఁ దన్ను నా సూతనందనుండు మూఁడుదూపుల నేసిన మరలి యమ్మేటిమగని మేనం బలుమార్గణంబులు సొనిపి తత్సారథి సాయక త్రయంబునకు హయంబుల శరచతుష్టయంబునను స్రుక్కించె నట్టియెడ.** **384**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కర్ణుండు= కర్ణుడు; నిజ రథంబు మెఱయన్= తన రథం ప్రకాశించగా; ధర్మనందనున్ వెనుకొనియెన్= ధర్మరాజును వెంబడించాడు; అతండు= ధర్మరాజు; విశిఖవేదనన్= బాణందెబ్బచే కలిగిన నొప్పితో; చేడ్పడిన చిత్తంబుతోడన్= బాధపడిన హృదయం తోడై; నిజ శిబిరంబునకున్= తన శిబిరానికి; అల్ల+అల్లన పోవుచుండియున్= మెల్లమెల్లగా పోతూ; తన్నున్+ఆ సూతనందనుండు= తనను ఆ కర్ణుడు; మూఁడుతూపులన్+ఏసినన్= మూడుబాణాలతో కొట్టగా; మరలి= అతడివైపు తిరిగి; ఆ+మేటిమగని మేనన్= ఆ కర్ణుడి శరీరంలో; పలు మార్గణంబులు చొనిపి= పెక్కుబాణాలు నాటి; తత్సారథిన్= అతడి సారథిని; సాయకత్రయంబునను= మూడు బాణాలతోనూ; హయంబులన్= గుర్రాలను; శర చతుష్టయంబునను= నాలుగు బాణాలతోనూ; స్రుక్కించెన్= పడగొట్టాడు; అట్టి ఎడన్= అప్పుడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు తన రథంపై వెలుగొందుతూ ధర్మరాజును వెంబడించాడు. బాణాల దెబ్బలకు బాధపడుతూ మెల్లగా శిబిరానికి పోతున్న అతడిపై మూడుబాణాలు వేశాడు. ధర్మరాజు మరలి కర్ణుడిపై పలుబాణాలు కురిపించి, మూడుబాణాలతో అతడి సారథిని, నాలుగుబాణాలతో గుర్రాలను పడగొట్టాడు. ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **ఇరుదెసల నున్న కవ ల । న్నరపతి దురవస్థ సూచి నారాచపరం**
పరలు పరఁగించుచును జె । చ్చెరఁ గర్ణునిఁ దాఁకి రతఁడు చిఱున వ్వొలయన్. **385**

ప్రతిపదార్థం: ఇరుదెసల నున్న కవలు= రెండువైపుల ఉన్న నకుల సహదేవులు; ఆ+నరపతి దురవస్థ+చూచి= ధర్మరాజు కష్టాన్ని చూచి; చెచ్చెరన్= వెంటనే; కర్ణునిన్= కర్ణుడిని; అతఁడు చిఱునవ్వు+ఒలయన్= అతడు చిరునవ్వు నవ్వగా; నారాచ పరంపరలు పరఁగించుచును= బాణపరంపర కురిపిస్తూ; తాఁకిరి= ఎదుర్కొన్నారు.

తాత్పర్యం: ప్రక్కలనున్న నకుల సహదేవులు ధర్మరాజు ఇబ్బందిని చూచి, అతడికి సహాయంగా నిలిచి కర్ణుడిపై బాణాలు కురిపించారు. కర్ణుడు చిరునవ్వు నవ్వుతూ.

తే. **వార లిరువుర నుగ్రంపు నారసములఁ । గప్పి దంత వర్ణములును గాలవాల**
సుందరంబులు నగు ధర్మనందనుని తు । రంగమంబులఁ బడనేసి రయము మెఱయ. **386**

ప్రతిపదార్థం: వారలన్+ఇరువురన్= వారిద్దరినీ; ఉగ్రంపు నారసములన్+కప్పి= క్రూరబాణాలతో కప్పి; దంత వర్ణములును= తెలుపురంగులు; కాల, వాల, సుందరంబులు+అగు= నల్లని తోకలచే సుందరములైన; ధర్మనందనుని తురంగమంబులన్= ధర్మరాజు గుర్రాలను; పడన్+ఏసి= పడగొట్టి; రయము మెఱయన్= వేగం ప్రకాశం కాగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు నకుల సహదేవులపై వాడిబాణాలు వేసి, తెల్లనిరంగు గల మేనులతో, నల్లని తోకలతో అందమైన ధర్మరాజు గుర్రాలను వేగంగా కూలవేసి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **అతని శిరస్త్రాణంబును । శితవిశిఖ నిపాతితంబు సేసి యుదారో**
ద్ధతి నకలు కార్ముకము హయ । తతియుం దునుమాడుటయు నతండును నతఁడున్. **387**

ప్రతిపదార్థం: అతని శిరస్త్రాణంబును= ధర్మరాజు తలతొడుగు; శిత విశిఖ నిపాతితంబు చేసి= వాడిబాణాలచేత పడగొట్టి; ఉదార+ఉద్ధతిన్= గొప్ప పరాక్రమంతో; నకులు కార్ముకము హయతతియున్= నకులుడి విల్లు, గుర్రాలను; తునుమాడుటయును= ఖండించగా; అతండునున్+అతఁడున్= ధర్మజ, నకులులు.

తాత్పర్యం: వాడిబాణాలతో ధర్మరాజు తలకు రక్షగా ఉన్న తొడుగును పడగొట్టి పరాక్రమించి నకులుడి గుర్రాలను, విల్లును ఖండించగా ధర్మరాజు, నకులుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **సహదేవుని తే రెక్కిన । నహితాంతకుఁ డైన కర్ణుఁ డమ్మువ్వుర సం**
పిహిత శరీరులఁ జెసెను । బహువిధ బాణములఁ జలము బలమును మెఱయన్. **388**

ప్రతిపదార్థం: సహదేవుని తేరు+ఎక్కినన్= సహదేవుడి రథంపైకి ఎక్కగా; అహిత+అంతకుఁడు+ఐన కర్ణుడు= శత్రుహంతమైన కర్ణుడు; చలము బలమును మెఱయన్= పట్టుదల పరాక్రమం ఒప్పగా; బహువిధ బాణములన్= అనేక బాణాలతో; ఆ+ మువ్వురన్= ధర్మజనకుల సహదేవులను; సంపిహిత శరీరులన్+చేసెన్= కప్పబడినవారిగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: (ధర్మరాజు, నకులులు) సహదేవుడి రథంపైకి రాగా, కర్ణుడు వారి ముగ్గురినీ బలంతో చలంతో పలురకాల బాణాలతో నొప్పించి ముగ్గురి శరీరాలను కప్పేశాడు.

చ. **కనుఁగొని శల్యుఁ డి ట్లనియెఁ గర్ణునితో 'నిది యేల? ధర్మనం**
దనుపయి నాగ్రహించెదు; హితం బగు కార్యమె యిమ్మహీశు నీ
వనిఁ దెగటార్చినట్లయిన నర్జునుఁ డుత్కట శోకరోషమున్
పెనఁగొన నిన్నుఁ గౌరవులఁ బీనుఁగుపెంటలు సేయకుండునే? **389**

ప్రతిపదార్థం: శల్యుఁడు= శల్యుడు; కనుఁగొని= చూచి; కర్ణునితోన్= కర్ణుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు; ఇది ఏల ధర్మనందనుపయిన్+ఆగ్రహించెదు= ఇట్లా ధర్మరాజుపై ఆగ్రహిస్తావెందుకు?; హితంబు+అగు కార్యమె?= మేలుకలిగించే పనియా?; ఈ+మహీశు= ఈ రాజును; నీవు+అనిన్= నీవు యుద్ధంలో; తెగటార్చినట్లు+అయినన్= చంపితే గనుక; అర్జునుడు; ఉత్కట శోకరోషముల్ పెనఁగొనన్= అధిక దుఃఖ ఆవేశాలు పెనగొనగా; నిన్నున్+కౌరవులన్= నిన్నూ, కౌరవులనూ; పీనుఁగు పెంటలు చేయకుండునే?= శవాలుగా చేయకుండా ఉంటాడా?

తాత్పర్యం: శల్యుడది చూచి కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'ధర్మరాజుపై నీ ఆగ్రహం చూపిస్తున్నావెందుకు? ఇది మేలు చేసే పనియా? అతడిని నీవు యుద్ధంలో వధిస్తే, శోక కోపావేశాలు పెనగొన్న అర్జునుడు నిన్ను, కౌరవులను సంహరించకుండా ఉంటాడా?'

విశేషం: ఆదినుండీ కర్ణుడి ప్రయత్నాలకు ఆటంకం కలిగించటమే శల్యుడు పనిగా పెట్టుకొన్నాడు.

తే. **ఇతఁడు దెగటాఱెనేనియు నేమి ఫలము । గలదు? నరుఁ బొలియించుట యలఘుశౌర్య;**
మది కురుక్షితిపాలున కఖిల రాజ్య । సిద్ధియును జేయు; నింక నా బుద్ధి వినుము. **390**

ప్రతిపదార్థం: ఇతఁడు తెగటాఱెను+ఏనియున్= ఇతడు చనిపోయినా; ఏమి ఫలముకలదు?= లాభమేమున్నది?; నరున్+పొలియించుట అలఘుశౌర్యము= అర్జునుడిని వధించటమే గొప్ప పరాక్రమం; అది; కురుక్షితిపాలునకున్= దుర్యోధనుడికి; అఖిల రాజ్య సిద్ధియును చేయున్= సమస్త రాజ్యాన్ని లభింపచేస్తుంది; ఇంక నా బుద్ధి వినుము= ఇక నా మాట వినుము.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు మరణం వలన నీకు ఏమి లాభం? అర్జునుడిని వధించటమే నీ ఘనతకు నిదర్శనం. దానివలన దుర్యోధనుడికి సమస్తరాజ్యం దక్కుతుంది. ఇక నా మాట వినుము.

వ. **అదియునుం గాక.** **391**

తాత్పర్యం: అంతే కాక.

క. **వాఁడె కురుక్షితిపాలుఁడు । పోఁడిమి సెడి భీముచేతఁ బొదువఁబడియె న**
వ్వాఁడిమగని కడ్డము నీ । వేఁడిమి దక్కంగఁగలదె వేఱొకఁ డరయన్? **392**

ప్రతిపదార్థం: వాఁడె కురుక్షితిపాలుఁడు= అదిగో అతడే కురురాజు దుర్యోధనుడు; పోఁడిమి చెడి= ఒప్పు కోల్పోయి; భీముచేతన్= భీముడిచేత; పొదువన్+పడియెన్= తాకబడినాడు; ఆ+వాఁడిమగనికిన్+అడ్డము= ఆ మేటివీరుడికి అడ్డు; నీ వేఁడిమి తక్కంగన్= నీ శౌర్యంతప్ప; వేఱొకఁడు+అరయన్= మరొకటి చూడగా; కలదె?= ఉన్నదా?

తాత్పర్యం: అదిగో! దుర్యోధనుడు ధైర్యహీనుడై భీముడిచేత చిక్కాడు. నీవు తప్ప వేరెవరు అతడిని ఎదుర్కొనగలరు?

క. **పవనసుతు చేత నా భూ ।ధవుఁ డీల్గినయేని నీవు ధర్మతనయునిం**
గవలన్ సమయించుట దలఁ । ప వృథాస్ఫురణంబు గాదె పరబలభేదీ!' **393**

ప్రతిపదార్థం: పరబలభేదీ!= శత్రుబలాన్ని ఖండించేవాడా (కర్ణా!); పవనసుతుచేతన్= భీముడిచేత; ఆ భూధవుఁడు+ఈల్గిన, ఏనిన్= దుర్యోధనుడు చచ్చినట్లయితే; నీవు; ధర్మతనయునిన్+కవలన్= ధర్మజ నకుల సహదేవులను; సమయించుట= వధించటం; తలఁపన్= చూడగా; వృథాస్ఫురణంబు కాదె?= వ్యర్థ పరాక్రమమే కాదా?

తాత్పర్యం: కర్ణా! దుర్యోధనుడు భీముడిచేత చనిపోయిన తరువాత, నీవు ధర్మజ, నకుల, సహదేవులను వధించినా వ్యర్థమే కదా!'

క. **అన విని యట్టెత్తి భవ । త్తనయుని దెసఁ జూచి వాయుతనయునిచే నా**
తని పొదువఁబడుట యేర్పడఁ । గని రాధాతనయుఁ డతని గావఁగఁ జనియెన్. **394**

ప్రతిపదార్థం: అనన్+విని= శల్యుడనగా విని; అట్టు+ఎత్తి= తలఎత్తి; భవత్+తనయుని, దెసన్+చూచి= నీకుమారుడివైపు చూచి; వాయుతనయునిచేన్+ఆతని పొదువఁబడుట= భీముడు ఆక్రమింపబడటం; ఏర్పడన్+కని= స్పష్టంగా చూచి; రాధాతనయుఁడు= కర్ణుడు; అతనిన్+కావఁగన్+చనియెన్= అతడిని కాపాడటానికి వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: శల్యుడి మాటలు విని, కర్ణుడు భీముడిచేత పొదువబడిన దుర్యోధనుడిని చూచి అతడిని కాపాడటానికి వెళ్ళాడు.

క. **చనుటయు నజాతశత్రుఁడు । దన శిబిరంబునకుఁ బిన్నతమ్ముని యరదం**
బున నతని నతని యన్నను । గొని చనియెను సత్వరముగఁ గురుకులముఖ్యా! **395**

ప్రతిపదార్థం: కురుకుల ముఖ్యా!= ఓ ధృతరాష్ట్ర రాజా!; చనుటయున్= వెళ్ళగానే; అజాతశత్రుడు= ధర్మరాజు; పినతమ్ముని అరదంబునన్= సహదేవుడి రథంపై; అతనిన్+అతనిఅన్నను= అతడిని, అతని అన్నయైన నకులుడిని; తన శిబిరంబునకున్= తన శిబిరానికి; సత్వరంబుగన్= శీఘ్రంగా; కొని చనియెను= తీసికొని వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కర్ణుడు అటు వెళ్ళగానే ధర్మరాజు వెంటనే నకుల సహదేవులతో తన శిబిరం చేరుకొన్నాడు.

వ. **అని యిట్లు సంజయుండు ధృతరాష్ట్రునకు ధర్మనందను పలాయనం బెఱింగించె ననుటయు.** **396**

ప్రతిపదార్థం: అని ఇట్లు= అని ఈ విధంగా; సంజయుండు= సంజయుడు; ధృతరాష్ట్రునకున్= కురురాజుకు; ధర్మనందను పలాయనంబు= ధర్మరాజు పారిపోవటం; ఎఱింగించెన్+అనుటయున్= వివరించాడు అనగానే.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ధర్మరాజు పలాయనం గురించి సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో చెప్పాడని వైశంపాయనుడు అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. **మొదలిరాజు సభయముగ నిట్లు సమరంబు । దొఱఁగి చనియె నట్టె; పెఱబలంబు**
దొరలు నిలిచి పోరు టరిది; యనంతర । వర్తనంబు విప్రవర్య! చెపుమ. **397**

ప్రతిపదార్థం: విప్రవర్య!= వైశంపాయనా!; మొదలిరాజు= ధర్మరాజు; సభయముగన్= భయంతో; ఇట్లు సమరంబు తొఱఁగి చనియెన్+అట్టె= ఇట్లా యుద్ధం వదలి వెళ్ళాడా; పెఱబలంబు దొరలు= ఇతరసేనలోని వీరులు; నిలిచిపోరుట+అరిది= స్థిరంగా నిలచి పోరటం అరుదు; అనంతర వర్తనంబు= తర్వాత జరిగింది; చెపుమ= చెప్పుము.

తాత్పర్యం: వైశంపాయనా! ధర్మరాజు భయంతో అట్లా యుద్ధభూమినుండి తొలగిపోయాడా? ఇతరసేనలోని వీరులు స్థిరంగా నిలిచి పోరాడటం కష్టం. జరిగినదంతా వివరించుము.

వ. **అని యడుగుటయు.** **398**

తాత్పర్యం: అని జనమేజయుడు అడుగగా. (తరువాతి ఆశ్వాసంలోని రెండవవచనంతో అన్వయం.)

విశేషం: మహాభారతగాథను వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి వివరించి చెబుతున్నాడు.

ఆశ్వాసాంతము

చ. **అనిమిషవంద్యమాన! ఘనసాదరశీల సుధాయమాన! స**
త్త్వనలిన గంధరూప! విబుధ ద్విషదంతకర ప్రతాప సం
జనిత నిరస్తకామ! మునిసంఘ మహార్ణవ పూర్ణసోమ! వే
దనికర సంవిధేయ నిజతత్త్వ పరిష్క్రియ నిత్యనిష్క్రియా **399**

ప్రతిపదార్థం: అనిమిష వంద్యమాన!= దేవతలచే నమస్కరింపబడుతున్నవాడా!; ఘనసాదరశీల= గొప్ప ఆదర స్వభావంచేత; సుధాయమాన!= అమృతంవంటివాడా!; సత్త్వనలిన గంధరూప!= సత్త్వగుణమనెడి పద్మానికి పరిమళరూపమైనవాడా!; విబుధద్విషత్+అంతకర ప్రతాప!= దేవతల శత్రువులైన రాక్షసులను సంహరించే పరాక్రమవంతుడా!; సంజనిత నిరస్తకామ!= పుట్టిన నశించిన మన్మథుడు కలవాడా!; మునిసంఘ మహా+అర్ణవ= మునులసమూహం అనే గొప్ప సాగరానికి; పూర్ణసోమ!= నిండు చంద్రుడా!; వేదనికర సంవిధేయ= వేదసమూహములందు తెలియదగిన; నిజతత్త్వ పరిష్క్రియ!= స్వీయతత్త్వ పరిష్కారం కలవాడా; నిత్యనిష్క్రియా!= ఎట్టి వ్యాపారం లేనివాడా!

తాత్పర్యం: హరిహరనాథా! దేవతలందరికీ పూజనీయుడా!, భక్తులకు అమృతరూపుడా!, సత్త్వగుణ భరితుడా!, అయినా సమయం వచ్చినప్పుడు పరాక్రమించి రాక్షససంహారం కావించేవాడా!, కాముడి జనన నాశనకర్తా!, మునుల హృదయసాగరాన్ని ఉప్పొంగించే పూర్ణచంద్రుడా!, వేదాలలో నిరూపించబడిన నిజస్వరూపం కలవాడా! నిర్వ్యాపారుడా!

విశేషం: 'అనిమిష' శబ్దంచేత రెప్పపాటు విరామం కూడా లేకుండా - అనే ధ్వని ప్రతీయమానం అవుతుంది. 'సుధాయమాన' అనటంలో చల్లని చూపుతో కూడిన కరుణ, 'గంధరూప' అనటంలో ఎడబాయని సత్త్వగుణం వెల్లడవుతున్నాయి. హరిరూపంలో కాముని పుట్టుకకు కారకుడై, హరుని రూపంలో అతడిని నశింపజేశాడు కాబట్టి, హరిహరనాథుఁడు 'సంజనిత నిరస్తకాముడు.'

క. **ప్రమితి విదూరా! సుమన । స్సమితి సమారాధన ప్రసన్నాకారా!**
గమనా గమన నిరసనా! శమన దమన సాధ్యపరమ సారోల్లసనా! **400**

ప్రతిపదార్థం: ప్రమితి విదూరా!= ప్రమాణాలకు అందనివాడా; సుమనస్+సమితి సమారాధన= నిర్మలచిత్తులైన జ్ఞానుల దేవతలసమూహంయొక్క అర్చనలచేత; ప్రసన్న+ఆకారా!= సుప్రసన్నమగు ఆకారం గలవాడా!; గమన+ఆగమన నిరసనా!= వెళ్ళుట, వచ్చుట అనే క్రియలు లేనివాడా!; శమన దమన సాధ్య= శాంతిదాంతులచేత తెలియదగిన; పరమసార+ఉల్లసనా!= ఉత్తమజ్ఞాన వికాసం కలవాడా!.

తాత్పర్యం: హరిహరనాథా! లోకంలో, వివిధ ప్రమాణాలకు అతీతుడవైన వాడా! నిన్ను అర్చించే నిర్మలజ్ఞానులకు సుప్రసన్నుడవైనవాడా! గమనాగమనములు లేనివాడా! శాంతిదాంతులచేత తెలియదగిన తత్త్వం కలవాడా!

విశేషం: లోకంలోని వస్తువులను వివిధ ప్రమాణాలతో తూచినట్లు హరిహరనాథుడిని తూచలేము. ఆయన అన్నిటికీ అతీతుడు. సర్వవ్యాపకుడవటంచేత గమనాగమన వర్జితుడు.

మాలిని.

ద్విజపతి వృషభాంకోదీర్ణ! కారుణ్య పూర్ణా!
భజన నిరతరక్షా ప్రౌఢ! నిర్భేదరూఢా!
గజదురిత సముత్సేకఘ్న! హృత్పద్మనిఘ్నా!
యజన విధి ఫలత్వవ్యాప్త! నిత్య ప్రదీప్తా! **401**

ప్రతిపదార్థం: ద్విజపతి వృషభాంక+ఉదీర్ణ!= గరుడ వృషభవాహనాలతో కూడిన శ్రేష్ఠుడా!; కారుణ్యపూర్ణా!= కరుణాభావంతో నిండినవాడా!; భజన నిరతరక్షాప్రౌఢ!= భక్తులను ఎల్లప్పుడు కాపాడటంలో ప్రావీణ్యం కలవాడా!; నిర్భేదరూఢా= భేదంలేకపోవటంచేత ప్రసిద్ధుడా!; గజదురితసముత్సేకఘ్న!= ఏనుగుయొక్క దుఃఖాతిశయాన్ని నశింపజేసినవాడా!; హృద్+పద్మనిఘ్న!= హృదయ కమలంలో ఇమిడేవాడా!; యజనవిధి ఫలత్వవ్యాప్త!= యజ్ఞకర్మమునకు ఫలంగా స్వరూపం పొందినవాడా!; నిత్యప్రదీప్తా!= నిత్య తేజోరూపుడా!

తాత్పర్యం: హరిగా గరుడ వాహనంచేత, హరుడిగా వృషభ వాహనంచేత ప్రసిద్ధమైనవాడా! హరిహరనాథా! ఆర్తులపట్ల కరుణామూర్తివి, నిరంతర భక్తరక్షకుడవు. భేదరహితుడవు. గజనాథుడి బాధను హరిరూపంలో, గజాసురుడి దురితాన్ని హరుడి రూపంలో నశింపజేసినవాడా! సర్వవ్యాపకుడవై హృదయకోశంలో నిలిచేవాడా! యజ్ఞఫలస్వరూపుడా! నిత్య తేజోరూపుడా!

విశేషం: పై మూడు పద్యాలూ తిక్కన కృతినాథుడైన హరిహరనాథుడి స్తుతులు. ఆశ్వాసాంతంలో కృతిపతిని స్తుతించే పద్యాలు రచించటం ప్రాచీనకవి సంప్రదాయం. మొదటి పద్యంలో వృత్త వైవిధ్యం పాటించి మిగిలిన రెండూ వరుసగా కందం, మాలిని చందస్సులలో వ్రాయటం తిక్కన అవలంబించిన పద్ధతి.

గద్యము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్ర బుధారాధనవిరాజి తిక్కన సోమయాజి ప్రణీతం బయిన శ్రీమహాభారతంబున కర్ణపర్వంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

తాత్పర్యం: ఉభయ కవిమిత్రుడూ, కొమ్మనామాత్య పుత్రుడూ, పండితులను పూజించేవాడూ (పండితులచేత పూజించబడి ప్రకాశించేవాడూ) అయిన తిక్కన సోమయాజి రచించిన మహాభారతంలోని కర్ణపర్వ ద్వితీయాశ్వాసం ఇది.

మహాభారతంలో కర్ణపర్వంలోని ద్వితీయాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీరస్తు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము - తృతీయాశ్వాసము

శ్రీమచ్చరణాంబుజ యుగ । ళీ మధుమూర్తి, ప్రభావిలీన విమల చే
తోమత్తభృంగ, భక్తజ । నామృత సరసీస్వరూప! హరిహరనాథా! 1

ప్రతిపదార్థం: శ్రీమత్= (సర్వ)సంపదలు గల శుభాలకు మూలమైన; చరణ+అంబుజ= పాదములనెడి పద్మాల; యుగళీ= జతయందున్న; మధు= తేనెయొక్క (కృపారసముయొక్క); మూర్తి= రూపంగల; ప్రభా= కాంతియందు; విలీన= పూర్తిగ మునిగిన (బాహ్యస్ఫురణ లేక); విమలచేతః= మాలిన్యంచేత చిత్తముగల (బాహ్యస్ఫురణయే మాలిన్యం. అనగా వేరు చింత లేక భగవంతుడికి పూర్తిగ అర్పితమైన మనస్సులు గల); మత్తభృంగ= పారవశ్యం పొందిన తుమ్మెదలనెడు (మేలుజాతి తుమ్మెదలని చెప్పవలెను. మత్తగజముల వలె); భక్తజన= భక్తులకు; అమృత సరసీ స్వరూప!= మోక్షపు కొలను రూపం కలవాడా!; హరిహరనాథా!= ఓ హరిహరనాథా!

తాత్పర్యం: అన్ని సంపదలకు ఆకరములైన నీ పాద పంకజాలలోని (కృప అనెడు) తేనెరూపు మహిమలో (ఏకాగ్రంగా) పూర్తిగా మునిగిన నిర్మలచిత్తులైన మేలు తుమ్మెదలనెడి భక్తజనులకు మోక్షప్రద స్వరూపుడా! హరిహరనాథా!

విశేషం: అలం: రూపకం.

కర్ణవిజృంభణము (సం. 8-66-33)

వ. దేవా! వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియె; నట్లు కర్ణుండు గౌంతేయాగ్రజు విడిచి, దుర్యోధన సంరక్షణంబునకుం జనుటవిని, ధృతరాష్ట్రుండు దన మనంబున. 2

ప్రతిపదార్థం: దేవా!= ఓ హరిహరనాథా!; వైశంపాయనుండు; జనమేజయునకున్; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు; అట్లు= ఆ విధంగా; కర్ణుండు; కౌంతేయ+అగ్రజున్= ధర్మరాజును; విడిచి= వదలి; దుర్యోధన= దుర్యోధనుడియొక్క; సంరక్షణంబునకున్= భద్రతకొరకై; చనుట= వెళ్ళటం; విని; ధృతరాష్ట్రుండు; తన మనంబునన్= తన మనసులో.

తాత్పర్యం: దేవా! వైశంపాయనుండు జనమేజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు: కర్ణుడు కుంతీపుత్రులలో మొదటివాడిని (ధర్మరాజును) వదలి దుర్యోధనుడిని కాపాడటానికి వెళ్ళాడని విని, ధృతరాష్ట్రుడు తన మనస్సులో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. 'అనిలజునకుఁ జాలఁడె నా । తనయుఁడు? మోసంబుగాక ధర్మజుఁ డ ట్ల
బ్బినఁ బో నిచ్చుట రాధా । తనయునకున్ బుద్ధి యగునె? తప్పెం దప్పెన్!' 3

ప్రతిపదార్థం: అనిలజునకున్= వాయువునకు పుట్టిన భీముడికి!; నాతనయుఁడు= నా కుమారుడు; చాలఁడె?= సమానుడు కాడా?; ధర్మజుఁడు= ధర్మరాజు; అట్లు+అబ్బినన్= ఆ విధంగా దొరికినపుడు; పోనిచ్చుట= వదలిపెట్టటం; రాధాతనయునకున్= రాధాపుత్రుడైన కర్ణుడికి; బుద్ధి యగునె?= వివేకమగునా?; మోసంబు గాక!= ఇది మోసంగాక (ఏమగును); తప్పెన్ తప్పెన్= ధర్మం తప్పాడు.

తాత్పర్యం: వాయుపుత్రుడికి నా కుమారుడు తీసిపోయాడా? ధర్మరాజు అట్లా దొరికినప్పుడు వదలిపెట్టటం రాధేయుడికి తగిఉన్నదా? చూస్తే ఇదంతా నమ్మకద్రోహంగాక ఏమౌతుంది? ఇంతకు అతడు ధర్మం ముమ్మాటికి తప్పాడు. చేతికి చిక్కిన అవకాశం తప్పిపోయింది.

వ. అని వగచి, 'యుధిష్ఠిరుండు సనినపిదప నెత్తెఱంగున సంగరంబు సెల్లె?' నని యడిగిన, సంజయుం డతని కి ట్లనియె; నట్లు సని యా ధర్మతనయుండు రథావతరణంబు సేసి శిబిరంబు ప్రవేశించి, సెజ్జ నొడలు సేర్చి, నాటియున్న యమ్ములు పెఱికించుకొని, హృదయంబున నమ్మెయి నున్న పరిభవంబు పీడ యొనర్ప, విషాద వివర్ణవదనుం డగుచుఁ గవలం గనుంగొని- 'మీరు సమీరనందనుకడకుం జనుం' డని చెప్పె., నటమున్న నకులుం డొక్కయరదం బాయితంబు సేసికొనియుండుట, నయ్యిరువురుఁ ద్వరితగతిం జని, యంబుదంబు చందంబున గర్జిల్లుచుఁ గౌరవులతోడం గయ్యంబు సేయుచున్న భీమసేనుఁ జేరం జని, యవష్టంభ విజృంభణంబునం బొలిచి; రంత నప్పాండవాగ్రజు తెఱం గేమియు నెఱుంగక నరుండు ద్రౌణితోడ భరంపడి రణం బొనర్చుచుండి. 4

ప్రతిపదార్థం: అని వగచి= అని దుఃఖించి; యుధిష్ఠిరుండు= ధర్మజుడు; చనిన పిదపన్= వెళ్ళిపోయిన తరువాత; ఏ+తెఱంగునన్= ఏ విధంగా; సంగరంబు= యుద్ధం; చెల్లెన్?= సాగింది?; అని, అడిగనన్= అని అడుగగా; సంజయుండు ఆతనికిన్ ఇట్లు+అనియెన్; ఆ ధర్మతనయుండు= ఆ ధర్మజుడు; రథ+అవతరణంబు+చేసి= రథం దిగి; శిబిరంబు= దండు విడిది చేసే చోటు; ప్రవేశించి; సెజ్జన్= పడకయందు; ఒడలు+చేర్చి= దేహాన్ని ఆనించి; నాటి ఉన్న అమ్ములన్= శరీరంలో గుచ్చుకొని ఉన్న బాణాలను; పెఱికించుకొని= తీయించుకొని; హృదయంబునన్= మనస్సులో; ఆ+మెయిన్+ఉన్న= ఆ విధంగా నెలకొని ఉన్న; పరిభవంబు= అవమానము; పీడ ఒనర్పన్= బాధిస్తూ ఉండగా; విషాద= దుఃఖంవలన; వివర్ణ= రంగుమారిన-కాంతిహీనమైన; వదనుండు+అగుచున్= ముఖం కలవాడై; కవలన్= జోడుగ పుట్టిన నకుల సహదేవులను (అమడలు); కనుంగొని= చూచి; మీరు; సమీర నందనుకడకున్= వాయుపుత్రుడైన భీముడి దగ్గరకు; చనుండని చెప్పెన్= వెళ్ళండని చెప్పాడు; అటమున్న= అంతకుముందే; నకులుండు ఒక్క; అరదంబు= రథమును; ఆయితంబు= సిద్ధం చేసికొని; ఉండుటన్= ఉండటం వలన; ఆ ఇరువురున్= ఆ యిద్దరు; త్వరిత గతిన్= వేగంగా; చని= పోయినవారై; అంబుదంబు చందంబునన్= నీరిచ్చు మబ్బువలె; గర్జిల్లుచున్= ఉరుముచు; కౌరవులతోడన్ తలపడి; కయ్యంబు చేయుచున్న= యుద్ధం చేస్తున్న; భీమసేనున్= భీముడిని; చేరన్+చని= సమీపించి; అవష్టంభ= గర్వముయొక్క; విజృంభణంబునన్= అతిశయంతో (చెలరేగి); పొలిచిరి= ఒప్పారారు; అంతన్; ఆ+పాండవ+అగ్రజు= ఆ పాండవులలో మొదటివాడైన (ధర్మరాజు) యొక్క; తెఱంగు= పరిస్థితి; ఏమియున్ ఎఱుంగక; నరుండు= అర్జునుడు; ద్రౌణితోడన్= ద్రోణాచార్యుడి పుత్రుడైన అశ్వత్థామతో; భరంపడి= ప్రయాసతో; రణంబు+ఒనర్చుచుండి= యుద్ధం చేస్తూ ఉండగా.

తాత్పర్యం: ఇట్లా చింతించి, 'ధర్మరాజు వెళ్ళిన తర్వాత ఏ విధంగా యుద్ధం సాగింది?' అని, ధృతరాష్ట్రుడు అడుగగా, సంజయుడు ఆయనతో ఇట్లా అన్నాడు: 'ఆ ధర్మరాజు ఆ విధంగా బయలుదేరిపోయి, తేరు దిగి,

శిబిరం చేరి, పడకమీద దేహాన్ని వాల్చి, ఒంటికి గుచ్చుకొన్న బాణాలను బయటకు లాగివేయించికొన్నాడు. కాని, మనస్సున అనుభవించిన ఆ అవమానం పీడిస్తూనే ఉన్నది. ఆ పరితాపం ఆయన దేహకాంతిని వెలవెల బారించగా, నకుల సహదేవులను చూచి, 'మీరు వాయుపుత్రుడున్న చోటికి పొండి' అని చెప్పాడు. దానికి ముందే నకులుడు రథం సిద్ధం చేసి పెట్టుకొని ఉన్నాడు. వెంటనే ఆ ఇద్దరూ దానినెక్కి త్వరత్వరగా పోయారు. అప్పుడక్కడ, వర్షించే మేఘంవలె ఉరుముతూ కౌరవులతో యుద్ధం చేస్తున్న భీముడిని సమీపించారు. గర్వాతిశయంతో ఒప్పారారు. ఆ తరువాత, పాండవులలో పెద్దవాడి పరిస్థితి ఏమీ తెలియక నరుడు అశ్వత్థామతో ప్రయాసపడి యుద్ధం చేస్తున్నాడు.

విశేషం: అంబుదంబు చందంబున - అలంకారం. ఉపమ.

క. నెఱి దగఁ దేజితమై, గమి । మెఱుఁగు లడరు నారసమున మిక్కిలివడి నే
డ్తెఱ మెఱయ నురము నొంచిన । నుఱ కవ్విప్రుండు వైచె నుగ్రంపు గదన్. 5

ప్రతిపదార్థం: నెఱిన్= ఉత్సాహంతో; తగన్+తేజితమై= తగినవిధంగా పదును ఎక్కించబడి ఉన్న; గమి మెఱుఁగులు= కాంతుల సమూహం; అడరు= వ్యాపింపజేస్తున్న; నారసమునన్= ఇనుప బాణంతో; ఏడ్తెఱ మెఱయన్= పరాక్రమం అందగించగా; మిక్కిలి వడిన్= అత్యంత వేగంతో; ఉరము= రొమ్మును; నొంచినన్= (అర్జునుడు) బాధించగా; ఉఱక= లెక్కచేయక; ఆ+ విప్రుండు= ఆ బ్రాహ్మణుడు - అశ్వత్థామ; ఉగ్రంపు గదను= భయంకరమైన గదను; వైచెన్= విసిరివేశాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు తగినవిధంగా పదును చేయబడిన ఇనుపబాణాన్ని లాఘవం సొంపారగా అత్యంత వేగంగా మెరుగులు గ్రక్కేటట్లు ప్రయోగించి అశ్వత్థామ ఎదను బాధపెట్టగా, ఆ బ్రాహ్మణుడు గణింపక భయంకరమైన గదను అర్జునుడిపై విసిరాడు.

వ. వైచిన నవ్వీరుండు. 6

తాత్పర్యం: వేయగా ఆ వీరుడు (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. అది దునుమాడి, మేనఁ బదియమ్ములు గ్రమ్మఱఁ గ్రుచ్చి, సూతు బె
ట్టిద మగు కోలఁ గూల్చినఁ, గడింది మగంటిమి దాన రథ్య సం
పదయును నాలుకొల్పికొని పార్థునిఁ గృష్ణుని నొంచె విస్మయం
బొదవఁగ దేవకోటికి నృపోత్తమ! యగ్గురుపుత్త్రుఁ డుగ్రుఁ డై. 7

ప్రతిపదార్థం: నృపోత్తమ!= రాజశ్రేష్ఠా!; అది= దానిని; తునుమాడి= ఖండించి; క్రమ్మఱన్= మరల; మేనన్= శరీరంలో; పది అమ్ములన్= పది బాణాలను; క్రుచ్చి= చొప్పించి; సూతున్= రథసారథిని; బెట్టిదము+అగు= క్రూరమైన (పదునైన); కోలన్= బాణంతో; కూల్చినన్= చంపగా; ఆ+గురు పుత్త్రుఁడు= కౌరవులకు శస్త్రగురువైన ద్రోణుడి కుమారుడు; ఉగ్రుఁడు+ఐ= కోపోద్దీపితుడై; కడింది= సహింపశక్యంగాని; మగంటిమిన్= మగతనంతో (శౌర్యముతో); తాను+అ= తానే స్వయంగా; రథ్యసంపదయును= అశ్వ బలమును; నాలుకొల్పికొని= సమకూర్చుకొని; దేవకోటికిన్= దేవతల సమూహానికి; విస్మయంబు+ ఒదవఁగన్= ఆశ్చర్యం కలుగగా; పార్థునిన్= అర్జునుడిని; కృష్ణునిన్; నొంచెన్= బాధించాడు.

తాత్పర్యం: రాజశ్రేష్ఠా! అర్జునుడు దానిని వాడి అయిన బాణంతో ముక్కలుగా చేసి, ఇంకా పదిబాణాలు అశ్వత్థామ శరీరంలో గ్రుచ్చుకొనేటట్లు చేశాడు. సారథినొక బాణంతో హతమార్చాడు. అప్పుడు అశ్వత్థామ పట్టరాని కోపంతో, శత్రువు సహించరానంత పరాక్రమంతో తానే స్వయంగా అశ్వబలాన్ని సమకూర్చుకొని, చూస్తున్న దేవతలకు ఆశ్చర్యం కలిగేటట్లుగా అర్జునుని, శ్రీకృష్ణుని అలయింపజేశాడు.

వ. అ ట్లద్భుతవిక్రమంబున నశ్వత్థామ విజృంభించిన సహింపక; 8

ప్రతిపదార్థం: అట్లు= ఆ విధంగా; అద్భుత= ఆశ్చర్యకరమైన; విక్రమంబున= పరాక్రమంతో; అశ్వత్థామ; విజృంభించిన= చెలరేగగా; సహింపక= ఓర్చుకొనలేక.

తాత్పర్యం: గురుపుత్రుడు ఆ విధంగా ఆశ్చర్యకరమైన శౌర్యంతో చెలరేగగా, అది సహించలేక అర్జునుడు- (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. హయములు పగ్గముల్ వెడఁదయమ్మున నుగ్గుగఁ గ్రీడి యేయుడున్
రయమున నీడ్చెఁ దే రటు దురంబునకుం దొలఁగంగ; నెంతయున్
భయమున నీమొనల్ గలఁగి పాఱె; నరేశ్వర! వారిసైన్యసం
చయ మెగవన్ మహీతలము సంభృతకంపము గాఁగ నల్గడన్. 9

ప్రతిపదార్థం: క్రీడి= అర్జునుడు; వెడఁద అమ్మునన్= పెద్దదైన బాణంతో; పగ్గముల్ నుగ్గుగన్= పగ్గాలు తునాతునకలయ్యేటట్లుగా; ఏయుడున్= కొట్టగా; హయములు= గుర్రాలు; తేరు= రథమును; అటు= ఆ విధంగా; దురంబునకున్= యుద్ధమునకు; తొలఁగంగన్= దూరమైపోయేటట్లుగా; రయమునన్= త్వరగా; ఈడ్చెన్= లాగుకొనిపోయాయి; నీ మొనల్= నీ సైన్యాలు; ఎంతయున్, భయమునన్= ఎంతో భయంతో; కలఁగి పాఱెన్= కలవరమొంది పరుగెత్తిపోయాయి; (ఆ తరువాత) వారి; సైన్య, సంచయము= భటులగుంపులు; మహీతలము= భూప్రదేశం; నల్గడన్= నాలుగు దిక్కులా; సంభృత కంపము కాఁగన్= పొందిన కంపము గలది కాగా; ఎగవన్= చుట్టుపక్కలంతా అలముకొనగా (దీనివలననే ఆ భూకంపం).

తాత్పర్యం: అర్జునుడు వెడల్పు అయిన బాణంతో గుర్రాల పగ్గాలు తునాతునకలుగా చేయగా, వెంటనే అవి ఆ రథాన్ని యుద్ధానికి దూరంగా త్వరత్వరగా లాగుకొనిపోయాయి. కౌరవసైన్యం భీతిచెంది పారిపోయింది. ఇక వారి సైన్యాల జయోత్సాహం దిక్కులన్నీ ఆక్రమించుకొన్నది. ఈ భారంతో భూమి అంతా గడ గడ అదిరిపోయింది.

ఉ. పాఱినఁ జూచి, కౌరవ నృపాలుఁడు సూతతనూజుతోడ 'నీ
కాఱియ మద్బలంబునకుఁ గాఁ దగునే వివిధాస్త్ర సంపదన్
మీఱిన నీవె సూడఁగ? నమేయపరాక్రమ,! నీకుఁ బాండవు
ల్మాఱె తలంప, నీదగు బలంబును జేవయుఁ జూపు మిత్త్రతిన్!' 10

ప్రతిపదార్థం: పాఱినన్ చూచి= ఇట్లు కౌరవసేన పలాయనం కావడం చూచి; కౌరవ నృపాలుఁడు= కౌరవరాజు దుర్యోధనుడు; సూత తనూజుతోడన్= రథం నడిపేవాడి కుమారుడగు కర్ణుడితో (ఈ రథం నడిపేవాడి పేరు అధిరథుడు); ఈ కాఱియ= ఈ యాతన, కళంకము; మత్+బలంబునకున్= నా సైన్యానికి; వివిధ+అస్త్ర సంపదన్= అనేక విధాలైన అస్త్రాల సమృద్ధి

చేత; మీఱిన= అతిశయించిన; నీవె చూడఁగన్= నీవు చూస్తుండగనే (నీ కండ్ల ఎదుటనే); కాన్+తగునె?= సంభవించదగునా?; అమేయ= మితిమీరిన; పరాక్రమ!= శరీర బలసామర్థ్యం కలవాడా!; తలంపన్= యోచించి చూడగా; నీకున్ పాండవులు= నీకు పాండవులు; మాతె?= ఎదుర్కొన సమర్థులా?; ఇత్తఱిన్= ఈ సమయంలో; నీదగు= నీ దైన; బలంబును= బలమును; చేవయున్= సమర్థతను; చూపుము= ప్రదర్శించుము.

తాత్పర్యం: కౌరవసేన ఆ విధంగా వెనుదిరిగి పరుగెత్తిపోతుండగా చూచి కౌరవరాజు కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు: అనేక విధాలైన అస్త్ర సంపదతో అతిశయించినవాడవై ఉన్న నీవు చూస్తుండగానే నా సైన్యానికి ఇట్టి కళంకం రావటం తగి ఉన్నదా? నీ శౌర్య సంపదకు ఎల్లలు లేవు. యోచించి చూస్తే పాండవులు నీ కొక లెక్కా? ఇక ఈ సమయంలో నీ బాహుబలాన్ని, ధైర్యాన్ని చూపవయ్యా!

వ. అనిన విని, యబ్బలుమగండు మదోద్రేకంబున మద్రపతి నాలోకించి యిట్లనియె: 11

ప్రతిపదార్థం: అనినన్+విని= అనగా విని; ఆ+బలుమగండు= ఆ గొప్పవీరుడు (కర్ణుడు); మద+ఉద్రేకంబునన్= గర్వాధిక్యంతో; మద్రపతిన్= మద్రదేశాధీశుడైన శల్యుడిని; ఆలోకించి= చూచి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అనగా విని కర్ణుడు మదాతిశయంతో శల్యుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు:

చ. 'కనుఁగొను! మిప్పు డేను మురఘస్మరుఁ బార్థుని భీమసేనునిం
దునిమెద; నస్త్రసంపదయు దోర్విభవంబును శౌర్యసారము
న్జనులకు నెల్లఁ దెల్లముగ నాదగు పూనిక పార మెయ్దు; మే
దినిఁ గురునాథుఁ డొక్కడె యతిస్థిరసౌఖ్యత నేలునట్లుగన్.' 12

ప్రతిపదార్థం: ఇప్పుడు ఏను= ఇప్పుడు నేను; ముర ఘస్మరున్= మురుడనే వాడిని నాశనం చేసిన కృష్ణుడిని; పార్థునిన్= పృథ(కుంతి) కొడుకైన అర్జునుడిని; భీమసేనునిన్; అస్త్ర సంపదయున్= ఆయుధాల సమృద్ధి; దోస్+విభవంబును= భుజబలం యొక్క గొప్పతనం; శౌర్యసారమున్= శూరత్వపు నిగ్గు అయిన బలం; జనులకున్+ఎల్లన్= ప్రజలందరికి; తెల్లముగన్= తెలిసేటట్లు; తునిమెదన్= ముక్కలు ముక్కలుగ చేస్తాను; కనుఁగొనుము= చూడుము; మేదినిన్= ఈ భూమిపై; కురునాథుఁడు+ఒక్కఁడే= కౌరవరాజొక్కడే; అతిస్థిర సౌఖ్యతన్= అత్యంత శాశ్వతమైన సుఖసంపదతో; ఏలునట్లుగన్= పరిపాలించేటట్లు; నాదగు పూనిక= నా ఈ ప్రయత్నం; పారమెయ్దున్= (ఒడ్డు చేరుట) సఫలీకృతంగా నెరవేర్చుటే అని ప్రకటితమయ్యేటట్లు (వారినందరిని సంహరిస్తాను).

తాత్పర్యం: ఇకచూడుము! ఇప్పుడు నేను నా శస్త్రాస్త్రసంపద, భుజబల ప్రకాశనం, నా ప్రతాపంయొక్క నిగ్గు లోకులకెల్ల తెలిసేటట్లుగా మురారి అయిన కృష్ణుడిని, అర్జునుడిని, భీముడిని ఖండిస్తాను! దీనితో ఈ భూమిపై శాశ్వతమైన సుఖసౌభాగ్యాలతో ఒక్క కౌరవనాథుడే పరిపాలించేటట్లుగా చేయటమే నా ప్రయత్న సఫలత అని లోకవిదితం కాగలదు. (ఇది కర్ణుడి ధర్మదీక్ష).

వ. 'రథరథ్యగతులు నెఱయ మెఱయ వలయుం జుమ్మీ!' యని పలికి, విజయంబు వీక్షించి గుణంబు సారించి
'గాండీవంబు నీ కెదురే?' యని యగ్గించి, యప్పుడు పై పయి నురవడించు పరసైనికులం జేయెత్తి యదల్చి,
భార్గవాస్త్రంబు ప్రయోగించిన నమ్మహనీయసాధనంబు. 13

ప్రతిపదార్థం: రథ రథ్య= తేరుకు పూన్చిన గుర్రాలయొక్క; గతులు= కదలికలు; నెఱయన్= అత్యంతం; మెఱయ వలయున్ చుమ్మీ!= తళుకొత్తవలెను సుమా!; అని పలికి; విజయంబు = విజయమనే తన ధనుస్సును; వీక్షించి= బాగా తేరిపారచూచి; గుణంబు సారించి= నారి లాగి; గాండీవంబు= అర్జునుడి ధనుస్సు; నీ కెదురే?= నీకు ప్రతియా?; అని; అగ్గించి= కొనియాడి; అప్పుడు= అదే సమయంలో; ఉత్సాహభరితులు+ఐ= ఉత్సాహంతో నిండినవారై; పైపయినురవడించు= మీదిమీదికి దూకుతున్న; పరసైనికులన్= శత్రుసైనికులను; చేయెత్తి; అదల్చి= బెదరించి; భార్గవ+అస్త్రంబు= పరశురాము డిచ్చిన అత్యంత మంత్రపూతమైన ఆయుధం; ప్రయోగించినన్; ఆ+మహనీయ సాధనము= ఆ మహిమోపేతమైన ఆయుధం.

తాత్పర్యం: 'రథగతులు, గుర్రాలగతులు మిక్కిలి ప్రకాశించాలి సుమా!' అని పలికి, విజయమనే తన విల్లును చూచి, అల్లెత్రాడును సారించి, 'గాండీవం నీకు సాటి రాదు' అని దానిని పొగడి, అదే సమయంలో ఉత్సాహంతో పైపైకి దూకుతున్న శత్రు సైనికులను చేయెత్తి బెదిరించి, భార్గవాస్త్రాన్ని ప్రయోగించగా, ఆ మహిమోపేతమైన ఆయుధం.

విశేషం: యుద్ధవీరులు తాము ఊదే శంఖాలకు; ఉపయోగించే శరాసనాదులకు పేర్లుబెట్టి కొనియాడటం ఒక వీరోచిత సంప్రదాయం. దాని ప్రకారమే కర్ణుడు తన ధనుస్సు 'విజయము'ను కొనియాడుతున్నాడు. ఈ పొగడ్త సంస్కృత భారతం (వావిళ్ల ప్రతి)లో లేదు. ఇది రసాత్మకమైన, తిక్కన మనస్సులో పుట్టిన పరిమళ సుమం. ఇంకొక రసవత్తర ఖండిక. ప్రాణం లేనిదానిని, ప్రాణమున్నదానివలెనే పలుకరించి మాట్లాడటం ఒక అలంకారం. దీనిని ఇంగ్లీషులో Pathetic Fallacy అంటారు (మిథ్యానుభూతి- భావాభాస). సారవంతమైన సోమయాజి మనస్సు దీనిని స్వయంగా సృష్టించినట్లున్నది. కర్ణుడి విజయం, అర్జునుడి గాండీవం సమానమైనవి. రెండును విశ్వకర్మ నిర్మితాలు. పరశురాముడే విజయమును కర్ణుడికిచ్చాడు (కర్ణ 1-233). పేరులో కాస్త వ్యత్యాసం - అమరకోశము కర్ణుడి విల్లు పేరు "కాలపృష్ఠ" మంటున్నది. వేణీసంహార నాటకములో (4. అంక) ఇదే పేరున్నది.

శా. ఘోరానేకశరాకృతిం బరఁగి సంక్షోభంబు గావించుచుం,
దేరుల్ ద్రుంగఁగ, వారణంబులు ధరం ద్రెళ్ళంగ, నశ్వాళి ను
గ్గై రక్తంబునఁ దేలఁగా, భటచయం బత్యంత చూర్ణీకృతా
కారత్వంబు భజింపఁ, గేళి సలిపెం గౌంతేయ సైన్యంబునన్. 14

ప్రతిపదార్థం: ఘోర+అనేక శరాకృతిన్= భయంకరమైన అనేక బాణాలరూపంలో; పరఁగి= ఒప్పి; సంక్షోభంబు= అల్లకల్లోలం; కావించుచున్= చేస్తూ; తేరుల్= రథాలు; త్రుంగఁగన్= తుత్తునియలు కాగా; వారణంబులు= ఏనుగులు; ధరన్ త్రెళ్ళంగన్= భూమిపై పడగా; అశ్వ+ఆళి= గుర్రాలసమూహం; నుగ్గై= ముక్కలై; రక్తంబునన్+తేలఁగా= నెత్తురులో పైకి తేలగా; భటచయంబు= సైనికసమూహం; అత్యంత చూర్ణీకృత= మిక్కిలి పిండైపోయిన; ఆకారత్వంబు= రూపం; భజింపన్= పొందగా; కౌంతేయ సైన్యంబునన్= కుంతీపుత్రుల సైన్యంలో; కేళి సలిపెన్= చెర్లాటమాడింది.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ప్రయోగించిన భార్గవాస్త్రం భయంకరాలైన పలురూపాలలో వ్యాపించి, అల్లకల్లోలం చేసింది. దానితో రథాలు నుగ్గునూచైనవి. ఏనుగులు నేలకొరిగిపోయాయి. గుర్రాలగుంపు ముక్కలై నెత్తుటిమడుగులో తేలియాడుతున్నాయి. సైన్యం పిండి అయిపోయిన రూపమును పొందింది. ఇట్లా భార్గవాస్త్రం కుంతీపుత్రుల సైన్యంతో క్రీడించింది.

వ. ఇప్పరుసున భార్గవాస్త్ర బాధితంబై యప్పాండవ బలంబు వెఱచఱచి మరలి పఱచిన, మనమూఁకలు వెన్నడిం దఱుమ, నా సూతనందనుం డ ట్లేచి యార్చి యంటందాఁకి విశిఖశిఖలు నిగిడించుచుఁ, బొగ లేనిమంట పగిదిఁ బ్రదీప్తుం డయినఁ; దదుత్సాహంబున కోటువడి యా సైన్యంబును జనంబులు హాహాకారంబు లెసఁగ దీనదశం బొంది, ముకుంద పురందరనందనులం బేర్కొని యాక్రందించి; రట్టియెడ. 15

ప్రతిపదార్థం: ఈ+పరుసునన్= ఈ విధంగా; భార్గవ+అస్త్ర= భార్గవాస్త్రంచేత; బాధితంబు+ఐ= బాధించబడి; ఆ+పాండవ బలంబు= ఆ పాండవులసేన; వెఱచఱచి= భయపడి; పఱచినన్= పారిపోగా; మనమూఁకలు= మన సేనలు; వెన్నడిన్= వెంటబడి; తఱుమగా= పరుగెత్తిపోయేటట్లు తరుమగా; ఆ సూతనందనుండు= ఆ కర్ణుడు; అట్లు+ఏచి= ఆ విధంగా విజృంభించి; ఆర్చి= ఉత్సాహంతో కేకలుపెట్టి; అంటన్ తాఁకి= కలియబడేటట్లు సమీపించి; విశిఖ= బాణాల; శిఖలు= మంటలను; నిగిడించుచున్= వ్యాపింపజేస్తూ; పొగలేని మంట పగిది= పొగలేని మంటవలె; ప్రదీప్తుండు+అయినన్= మిక్కిలి వేడిమితో ప్రకాశిస్తున్న వాడుకాగా; తద్+ఉత్సాహంబునకున్= ఆ ఉత్సాహానికి; ఓటువడి= జంకి; ఆ సైన్యంబును; జనంబులు= చూస్తున్న ప్రజలు; హాహాకారంబులు+ఎసఁగన్= (సంభ్రమాశ్చర్యాలతో) కేకలు అతిశయించగా; దీన దశన్+పొంది= కనికరించదగిన దశలోపడి (పాండవసైన్యం); ముకుంద= కృష్ణుని; పురందర నందనులన్= ఇంద్రుడి పుత్రుడైన అర్జునుడిని; పేర్కొని= పేరుబెట్టి పిలిచి; ఆక్రందించిరి= ఏడ్చిరి; అట్టి ఎడన్= ఆ సమయంలో. (పొగలేని మంట= మంటలో ఉన్న కార్బన్ పొగరూపంలో క్షయమై పోగా, మంటకు వేడిమి ఎక్కువగుతుంది. ఇది సైన్సు విషయం.)

తాత్పర్యం: పైన చెప్పినట్లుగా భార్గవాస్త్రం చేత కష్టపెట్టబడిన పాండవసైన్యం భయపడి వెన్నుచూపి పరుగెత్తి పోతున్నది. అది చూచి కర్ణుడు ఉత్సాహంతో చెలరేగి, కేకలు పెట్టుతూ దెబ్బతాకుడు మేరలోకి పోయి, బాణాగ్ని జ్వాలలు ప్రసరింపజేస్తూ పొగలేని మంట మాదిరి వెలిగాడు. ఆ కర్ణుడి ఉత్సాహాన్ని చూచి భయపడి ఆ సైన్యము, జనం కేకలు పెట్టసాగారు. ఆ దీనస్థితిలో ఇరుక్కొన్న పాండవసైన్యం కృష్ణార్జునులను పేరుపెట్టి పిలుస్తూ ఏడ్వసాగింది. ఆ పరిస్థితిలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: ఈ ఘట్టమంతా ఒక నాటకీయ ఫక్కీలో సాగుతున్నది. కథనపాండితి దృశ్యాలకు ప్రాణం పోసి పాఠకుడి ఎదుట నిలబెట్టుతున్నది. యుద్ధభీతికి సౌందర్యరేఖల సంతనపరచి హాయిని కూరుస్తున్నది. వీరరసానికి ఇది కొత్త తొడుగు, హావభావ వర్ణ, పదప్రయోగ ఔచిత్యం ఇందలి మెరుగులు.

ఉ. గాండివి శౌరి కిట్టులనుఁ: 'గర్ణునిఁ జూచితె? యేకవిక్రమో
ద్దండతఁ దెంపు సేసి పటుదర్పము సూపుచుఁ, దేఱి చూడ రా
కుండెడునట్లుగా నలుక నుగ్రత మండెడు; నిప్డు నేర్పుమై
నుండక యీసునం దొడరి, యోటమి దెచ్చికొనంగ నేటికిన్?' 16

ప్రతిపదార్థం: గాండివి= అర్జునుడు; శౌరికిన్= కృష్ణుడితో; ఇట్టులు+అనున్= ఇట్లా అన్నాడు; కర్ణునిన్+చూచితె?= కర్ణుడిని చూచావా?; ఏక విక్రమ+ఉద్దండతన్= ఒక్క పరాక్రమాతిశయం చేతనే; తెంపు చేసి= తెగించి; పటుదర్పము= అతిశయమైన గర్వాన్ని; చూపుచున్; తేఱిచూడరాకుండెడునట్లుగాన్= కన్నెత్తి చూచుటకు సాధ్యం కానట్లుగా; అలుకన్+ఉగ్రతన్= కోపతీవ్రతతో; మండెడున్= మండిపోతున్నాడు; ఇప్డు; నేర్పుమైన్+ఉండక= సమయోచితమైన చాకచక్యంతో ప్రవర్తించకుండా; ఈసునన్= కోపంతో; తొడరి= సాహసించి ఎదుర్కొని; ఓటమిన్= ఓటమిని; తెచ్చుకొనంగన్+ఏటికిన్= తెచ్చుకొనటం ఎందుకు?

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: అర్జునుడు కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'కర్ణుడిని చూస్తున్నావుగదా! ఉన్న సాహసాన్నంతా ఒకటిగా చేర్చి, భీతిగొల్పేటట్లుగా తెగించి ఎక్కువైన బలాన్ని చూపుతున్నాడు. కన్నెత్తి చూడటానికి వీలుగానట్లుగా కోపపు పొంగుతో మండిపోతున్నాడు. ఇప్పుడు సమయానికి తగినట్లు తెలివిని ఉపయోగించకుండా కోపంతో యుద్ధానికి దిగి, వృథాగా అపజయాన్ని నెత్తికి తెచ్చిపెట్టుకోవటం ఎందుకు?

క. 'వచ్చిన మఱి గెల్పు గొనన్ । వచ్చునె? తనయొడలు గలుగ వైరుల గెలువన్
వచ్చుం దఱి వచ్చిన; నది । మెచ్చు జయార్థులకు మరుదమిత్రధ్వంసీ!' 17

ప్రతిపదార్థం: మరుదమిత్ర ధ్వంసీ!= దేవతలకు శత్రువులైన రాక్షసులను నాశనం చేసినవాడా- కృష్ణా!; వచ్చినన్ మఱి= పైబడివచ్చినాడేపో; గెల్పుకొనన్= విజయాన్ని సాధించగా; వచ్చునె?= సాధ్యమగునా?; తఱి వచ్చినన్= అనుకూలసమయం వచ్చినప్పుడు; తన ఒడలు కలుగన్= తన శరీరం ఉంటే (అంటే బ్రతికి ఉంటే); వైరులన్ గెలువవచ్చున్= శత్రువులను జయింపవచ్చును; జయార్థులకున్= జయం కోరేవారికి; అది= ఆ పద్ధతి; మెచ్చు= మెచ్చుకోదగినది.

తాత్పర్యం: దేవతా విరోధులైన రాక్షసులను ధ్వంసం చేసిన ఓ కృష్ణా! (ఇప్పుడితడు) దండెత్తి వస్తే జయాన్ని సాధించటం సాధ్యమా? ప్రాణం ఉంటే సమయం ఆసన్నమైనపుడు వైరులను జయించవచ్చును. జయం కాంక్షించేవారికి అది తగి ఉన్నది. (అనుకూల సమయమైన చేష్ట, ప్రశంసింపదగినది.)

విశేషం: యుద్ధాల్లో మూర్ఖ పరాక్రమం కంటె వివేక పరాక్రమమే విజయహేతువు.

తే. 'పట్టపగలింటి సూర్యుని పగిదిఁ గర్ణుఁ । డుగ్రమూర్తియై వెలుఁగుచు నున్నవాఁడు!
మన రథం బిప్డు మాధవ, మరలనిమ్ము । బ్రదికియుండిన శుభములు వడయవచ్చు.' 18

ప్రతిపదార్థం: మాధవ!= కృష్ణా!; పట్టపగలింటి= మిట్టమధ్యాహ్న సమయంలోని; సూర్యుని; పగిదిన్= వలె; ఉగ్రమూర్తి+ఐ= మహా భయంకరుడై; కర్ణుఁడు; వెలుఁగుచున్+ఉన్నవాఁడు= మిరుమిట్లు గొలుపుతున్నాడు; ఇప్డు= ఇక; మన రథంబు= మన తేరును; మరలనిమ్ము= వెనుకకు త్రిప్పుము; బ్రతికి ఉండినన్= ప్రాణాలతో ఉంటే; సుఖములు; పడయవచ్చున్= పొందవచ్చు.

తాత్పర్యం: శ్రీకృష్ణా! అదిగో చూడుము. కర్ణుడు మధ్యందిన మార్తాండుడివలె తీక్ష్ణరూపుడై ప్రకాశిస్తున్నాడు. ఇక మన రథాన్ని వెనుకకు త్రిప్పుము. ప్రాణాలు మిగిలి ఉంటే సుఖాలు పొందవచ్చు.

విశేషం: అరివీర భయంకరుడైన సవ్యసాచి ఇట్లనటం పిరికితనం కాదు. సమయజ్ఞత. వీరానికి విచక్షణ ఉండటం అవసరమని గదా అనుభవజ్ఞుల మాట. ఈ పట్టున అర్జునుడు పరాభూతుడై ఉంటే భారతకథాదీపమే చల్లారిపోయిఉండేది.

వ. అనిన విని, వాసుదేవుండు వడముడిదిక్కు విలోకించు నెడ, నతండు కర్ణునకు మార్కొని పరాక్రమించె. పాండవసైన్యంబు నిలువరించి, ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి సాత్యకి ద్రౌపదేయాదిరథికు లా రథికునిం దలపడఁ, దానును గౌరవులపయిం గడంగె; న ట్లమ్మేటిమగని యాటోపం బప్పటికి వైరినివారణంబునకుఁ జాలి యునికి యనుసంధించి, రాధేయుం డొరులతో డయ్యం బోరుటయుఁ, బార్థుండు 'డప్పి దీర్చుకొనుటయు మేలకాక' యని యూహించి, యమ్మురారి దే రక్కురుసేనాధిపతి సంగ్రామంబు సేయుచక్కటి కెడ గలుగం గొని చని,

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

యన్నరునితో 'మన మశ్వత్థామతోడి పెనఁకువం జిక్కిన సమయంబున ధర్మనందనుండు సూతనందనున కగ్గమై యుండె; నాతం డతనియమ్ముల నొచ్చెనో యని తలంచెద. నయ్యవనీశు నవస్థ యెఱింగి, మఱి నీ వయ్యంగరాజు సమయింపం గల వాఁడ' వనుటయు. 19

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని; వాసుదేవుండు= కృష్ణుడు; వడముడిదిక్కు= (శత్రువులకు తాపం కలిగించే) భీముడివైపు; విలోకించు ఎడన్= చూడగా; అతండు= భీముడు; కర్ణునకున్= కర్ణుడిని; మార్కొని= ఎదిరించి; పరాక్రమించెన్= విజృంభించాడు; పాండవ సైన్యంబును; నిలువరించి= పారిపోకుండా నిలిచి యుద్ధం చేసేటట్లు చేసి; ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి సాత్యకి; ద్రౌపదేయ+ఆది= ద్రౌపది కుమారులైన ఉపపాండవులు; ఆది= మొదలైన; రథికులు= రథమునెక్కి యుద్ధం చేసే యోధులు; ఆ రథికుని= ఆ కర్ణుడిని; తలపడన్= ఎదుర్కొనగా; తానును= భీముడు; కౌరవులపయిన్; కడంగెన్= నిలిచి ఎదుర్కొన్నాడు; ఆ మేటి మగని= మొనగాడైన ఆ శూరుడి; ఆటోపంబు= విజృంభణం; అప్పటికిన్= ఆ సమయానికి; వైరి నివారణంబునకున్= శత్రువును అడ్డగించి నిలపటానికి; చాలి ఉనికిన్= తగినంత సమర్థంగా ఉండటం చేత; అనుసంధించి= మనస్సుకు నచ్చజెప్పుకొని; రాధేయుండు; ఒరులతోన్= ఇతరులతో; డయ్యి పోరుటయు= అలయింప జేయునట్లుగా యుద్ధము చేయుటను చూచి; పార్థుండు; డప్పిదీర్చుకొనుట మేలు+అ కాక+అని= ఇక దప్పిక దీర్చుకొనుటే మంచిపని అవుతుందని; ఊహించి= తలచి; ఆ+మురారి= ఆ కృష్ణుడు; తేరు= రథం; ఆ+కురుసేనాధిపతి= ఆ కర్ణుడు; సంగ్రామంబు చేయు= యుద్ధం చేస్తున్న; చక్కటికిన్= ప్రదేశానికి; ఎడ కలుగన్= దూరమయ్యేటట్లు; కొని చని= కొనిపోయి; ఆ+నరునితోన్= ఆ అర్జునుడితో- (ఇట్లనును); మనము; అశ్వత్థామతోడి; పెనఁకువన్= పోరులో; చిక్కిన సమయంబునన్= చిక్కుకొని ఉన్నపుడు; ధర్మనందనుండు; సూతనందనునకున్= కర్ణుడికి; అగ్గము+ఐ+ఉండెన్= వశమై యుండినాడు; అతండు= ఆ ధర్మజుడు; అతని+అమ్ములన్= ఆ కర్ణుడి బాణాలచే; నొచ్చెనో= బాధపడెనేమో; అని తలంచెదన్= అని భావిస్తాను; ఆ+అవనీశు= ఆ రాజుయొక్క; అవస్థన్+ ఎఱింగి= స్థితిని తెలిసికొని; మఱి; నీవు; ఆ+అంగరాజు= ఆ అంగదేశాధిపతి అయిన కర్ణుడిని; సమయింపన్+కలవాఁడవు= తుదముట్టింతువుగాని; అనుటయున్= అనగా.

తాత్పర్యం: ఇట్లు చెప్పిన అర్జునుడి మాటలు విని, కృష్ణుడు, భీముడివైపు చూచేసరికి, అప్పుడాయన కర్ణుడితో తలపడి చెలరేగి, పాండవసైన్యాన్ని పారిపోకుండా యుద్ధానికి పూనుకొనేటట్లు చేయగా, అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్న, శిఖండి, సాత్యకీ ద్రౌపదేయాది యోధులు కర్ణుడిపైబడి బీరం చూపుతున్నారు. భీముడు కూడ ప్రతాపించి కౌరవులపై విజృంభించాడు. ఆ సమయానికి ఆ భీముడి విజృంభణం, విరోధులను ప్రతిఘటించటానికి తగినంతగా ఉన్నదని మనస్సులో కృష్ణుడు వితర్కించుకొన్నాడు. కర్ణుడు ఇతరులపై బడి, వారు అలసిపోయేటట్లు చేస్తున్నాడని గమనించాడు. 'ఇక, అర్జునుడు అలసట తీర్చుకొనటమే మేలు' అని ఊహించాడు. తమ రథాన్ని కర్ణుడున్న యుద్ధభూమి నుండి దూరంగా తోలుకొనిపోయాడు. ఆ తర్వాత- మురారి; 'మన అశ్వత్థామతో పోరాడుతున్న సమయంలో ధర్మజుడు కర్ణుడి చేతిలో చిక్కిఉన్నాడు. అతడు ధర్మజుడిని బాణాలతో బాధించాడేమో అని అనుకుంటున్నాను. మనం మొదట ఆ మహీపతి స్థితిని తెలిసికొనవలసి ఉన్నది. ఆ తరువాత అంగదేశాధిపతిఅయిన కర్ణుడిని సంహరించుదువు గాని' అనిన తరువాత. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. అన్న నొచ్చె నన్న యమ్మాట చిత్తంబు । గలఁప, నిజబలంబుఁ గలయఁ జూచి,
యన్నరేంద్రుఁ గాన కనిలనందను కడ । కేఁగి యడిగె; నతఁడు నిట్టు లనియె. 20

ప్రతిపదార్థం: అన్న నొచ్చెన్+అన్న= అన్న బాధపడినాడనిన; ఆ+మాట= ఆ మాట; చిత్తంబు కలఁపన్= మనస్సును కలతపెట్టగా; నిజబలంబున్= తన దండును; కలయన్+చూచి= ఎగాదిగా బాగా చూచి; ఆ+నరేంద్రున్+కానక= ఆ ధర్మరాజు కనబడకపోగా; అనిలనందను కడకున్+ఏఁగి= వాయుపుత్రుడైన భీముడివద్దకు వెళ్ళి; అడిగెన్= అడిగాడు; అతఁడు+ఇట్లు+అనియెన్= భీముడు ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అన్న బాధపడినాడనే మాట మనస్సును కలతపెట్టగా అర్జునుడు, తన సైన్యాన్ని బాగా పరికించి చూచాడు. వారిలో ధర్మరాజు కనిపించనందున భీముడి దగ్గరకు పోయి అడుగగా, అత డిట్లా బదులు పలికాడు.

ఉ. 'కౌరవకోటి నేఁ బొదివి క్రందుగఁ గయ్యము సేయఁ, గర్ణుఁ డా
భూరమణున్ వడిం గదిసి భూరిశరంబులు మేన నింప, నొ
వ్వారుటయుం దొలంగె నతఁ, డాహవరంగమునందు లేఁడు; నీ
వారయు మింత కె ట్లగునొ? యచ్యుతుఁ డుండఁగ నట్టు లే లగున్?' 21

ప్రతిపదార్థం: కౌరవకోటిన్= కౌరవ భట సమూహాన్ని; ఏన్= నేను; పొదివి= తలపడి; క్రందుగన్= అతిశయంతో; కయ్యము చేయన్= యుద్ధం చేయగా; కర్ణుఁడు; ఆ భూరమణున్= ఆ రాజైన ధర్మజుడిని; వడిన్+కదిసి= వేగంగా పైకొని; భూరిశరంబులు= పెద్ద బాణాలు; మేనన్+నింపన్= శరీరంలో నిండేటట్లు చేయగా; నొవ్వు+ఆరుటయున్= బాధపడడంవలన; తొలంగెన్= వైదొలగిపోయాడు; అతఁడు= ఆయన; ఆహవరంగమునందులేఁడు= యుద్ధభూమిలో లేడు; ఇంతకున్= ఇంతకు; ఎట్లు+అగునొ?= ఏమైనదో?; నీవు+ఆరయుము= నీవు విచారించి తెలిసికొమ్ము; అచ్యుతుఁడు+ఉండఁగన్= కృష్ణుడు మన అండనుండగా; అట్టులు+ఏల?+అగున్?= అట్లా ఎందుకు జరుగుతుంది?

తాత్పర్యం: కౌరవసేనా సమూహాన్ని నేను చుట్టుముట్టి విజృంభించి పోరాడుతుండగా, కర్ణుడు ఆ రాజును ఎదుర్కొని పెద్ద పెద్ద బాణాలతో ఆయన శరీరమంతా నింపివేశాడు. ఆ దెబ్బలకు బాధపడటంచేత ఆతడు వైదొలగిపోయాడు. ఆయన ఇప్పుడు పొలికలనులో లేడు. ఇంతకు ఏమైందో నీవు విచారించి తెలిసికొమ్ము. కృష్ణుడు మన ప్రక్క నుండగా అట్లా ఎందుకు జరుగుతుంది?

వ. అనిన విన్వచ్చుండు వృకోదరున కిట్లనియె. 22

తాత్పర్యం: అనగా విని అర్జునుడు భీముడితో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'క్రూరము లగు సూతసుతుని । నారాచము లొడలఁ బెక్కు నాటినఁ జేత
స్సారము సెడి శిబిరమునకు । నా రా జేఁగెనొకొ? యకట! యటు గా నోపున్. 23

ప్రతిపదార్థం: క్రూరములు+అగు= హింసించగలిగిన; సూత సుతుని= కర్ణుడి; నారాచములు= పూర్తిగా ఇనుముతో చేయబడిన అమ్ములు; పెక్కు= చాలా; ఒడలన్ నాటినన్= శరీరమునందు గ్రుచ్చుకొనగా; చేతస్+సారము చెడి= మనోధైర్యం పాడయి; ఆ రాజు; శిబిరమునకున్= దండు విడిదికి; ఏఁగెనొకొ!= చేరినాడా ఏమి?; అకట!= అయ్యో!; అటుగానోపున్!= అట్లే జరిగి ఉంటుందేమో?

తాత్పర్యం: బాధాకరమైన కర్ణుడి ఇనుపబాణాలు అనేకములు ఒంట నాటుకొనగా, రాజు మానసిక పటుత్వం చెడి శిబిరానికి పారిపోయాడేమో పాపం! అట్లే జరిగి ఉంటుంది.

క. 'ద్రోణాచార్యుని యుగ్రపు । బాణంబులు కోర్చి యతఁడు పడునంతకు న
క్షీణధృతి నసమ సమర । క్షోణి నిలిచి, కర్ణుచేతఁ గోల్పోయెఁ గదే!' 24

ప్రతిపదార్థం: ద్రోణాచార్యుని; ఉగ్రపు బాణంబులకున్= తీక్ష్ణమైన బాణాలకు; ఓర్చి= తట్టుకొని నిలబడి; అతఁడు= ద్రోణుడు; పడునంతకున్= చచ్చి నేలవడే వరకు; అక్షీణధృతిన్= తరుగని స్థిరత్వంతో; అసమ, సమర క్షోణిన్= సాటిలేని యుద్ధభూమిలో; నిలిచి= నిలబడి; (చివరకు) కర్ణుచేతన్= కర్ణుడిచేత; కోల్పోయెన్ కదే= ఓడిపోయాడు కదా!.

తాత్పర్యం: 'ద్రోణాచార్యుడు ప్రయోగించిన పదునైన బాణాలకు ఓర్చుకొని, ఆ ద్రోణుడు నేలకొరిగేవరకు యుద్ధభూమిలో స్థిరంగా నిలబడి ఎదిరించి, తుట్టతుదకు ధర్మరాజు కర్ణుడి చేతిలో ఓడిపోవలసి వచ్చిందే!

వ. అని పలికి, యనిలనందను నాలోకించి యన్నరుం 'డా నృపాలుతెఱం గెఱుంగుటకు నీ వరుగు; మేను సేనమొగంబున నిలిచెద' ననిన విని, యవ్వీరుం 'డవ్విధంపు నడవడి నీకుఁ జనుం గాని, జనంబులు న న్నయినం బోరి కోహటించి పోయె నని యాడుదు'రని చెప్పిన, నప్పార్థుండు. 25

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; అనిల నందనున్= భీముడిని; ఆలోకించి= చూచి; ఆ+నరుండు= ఆ అర్జునుడు (అన్నాడు); ఆ నృపాలు తెఱంగు= ఆ రాజు విధము; ఎఱుంగుటకున్= తెలుసుకోవడానికి; నీవు+అరుగుము; నేను; సేనమొగంబునన్= సైన్యానికి మొదట; నిలిచెదన్; అనిన విని; ఆ+వీరుండు= ఆ శూరుడైన భీముడు; ఆ+విధంపు నడవడి= ఆ రీతి ప్రవర్తన; నీకున్+చనున్+కాని= నీకు తగి ఉన్నదిగాని (నాకు సరిపోదనుట); జనంబులు= ప్రజలు; నన్నయినన్= నన్ను మాత్రం; పోరికిన్= యుద్ధంలో; ఓహటించి= ఓడిపోయి; పోయెను+అని= పారిపోయెనని; ఆడుదురు= మాట్లాడుతారు; అని; చెప్పినన్; ఆ+పార్థుండు= ఆ అర్జునుడు (ఇట్లా అన్నాడు).

తాత్పర్యం: అని పలికి అర్జునుడు భీముడితో 'ధర్మరాజు స్థితిని తెలిసికొనటానికి నీవు వెళ్ళుము. నేను సేన మొదట నిలిచి పోరాడుతాను' అని అన్నాడు. ఆ మాటలు విని భీముడు 'ఈ విధమైన నడవడి నీకు చెల్లుతుంది కాని నాకు చెల్లదు. నేనట్లా పోతే జనులు యుద్ధం చేయలేక పోయాడని అంటారు' అని అన్నాడు. అప్పుడు అర్జునుడు.

విశేషం: భీముడిది ఆటుపోటులేని బీరము, రొమ్ము చూపి ఎదిరిని మార్కొంటాడు. సమయానుకూలమైన విక్రమం కా దాయనది. కలిసివచ్చి అన్నిటా గెలుస్తున్నాడు. పగ సాధింపులో నీతులు వల్లె వేయడు. పాండవులను అన్ని క్లిష్టసమయాలలో ఈయన తెంపే కాపాడినది. మెత్తదనం చూపడం పిరికితనమనేది ఈయన అభిప్రాయం.

ఆ. 'సరభసముగ నన్ను సంశప్తకులు వీరె! తొడరుచున్నవారు, దొలఁగి నాకు
నరుగ నెట్లు వచ్చు?' నని చూపె నతనికి; । నపుడు గడఁగి వచ్చు నబ్బలముల. 26

ప్రతిపదార్థం: సరభసముగన్= ఉద్రేకంతో కూడిన ఆటోపంతో; సంశప్తకులు= (యుద్ధంలో పెడమొగం పెట్టమని ఒట్టుపెట్టుకొన్న శూరులు); నన్నున్; తొడరుచున్నవారు= మార్కొంటున్నారు; తొలఁగి= వీరికి దూరంగా; అరుగుట= పోవుట; నాకున్ ఎట్లువచ్చున్?= నాకు ఏ విధంగా సరిపోతుంది?; అని; అపుడు; కడఁగి= అతిశయించి; వచ్చు= పైకి వచ్చే; ఆ+బలములన్= నా సైన్యాన్ని; చూపెన్= చూపించాడు.

తాత్పర్యం: 'అదిగో చూడుము! సంశప్తకులు ఆటోపంతో నాపై పడుతున్నారు. ఈ పట్టున వైదొలగిపోవటం నాకెట్లా వీలుపడుతుంది?' అని పూనికతో తనపైబడవస్తున్న సైన్యాలను ఆయనకు చూపాడు.

క. చూపుటయు, నగ్గలం బగు । నేపునఁ గిమ్మీరవైరి 'యేన కలఁచెదన్
రూపు సెడఁగ నిమ్మొనలను । భూపతి నరయంగ నీవ పొ' మ్మనియె నృపా! 27

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= రాజా! ధృతరాష్ట్రా!; చూపుటయున్= చూపిన తరువాత; అగ్గలంబు+అగు= అతిశయించిన; ఏపునన్= గర్వంతో; కిమ్మీరవైరి= కిమ్మీరుడిని చంపిన భీముడు; ఈ+మొనలను= ఈ సైన్యాలను; రూపు చెడఁగన్= రూపుమాపేటట్లు; ఏను+అ కలఁచెదన్= నేనే కల్లోలపరుస్తాను; భూపతిన్+అరయంగన్= ధర్మరాజును విచారించటానికి; నీవు+అ+పొమ్ము+ అనియెన్= నీవే పొమ్మన్నాడు.

తాత్పర్యం: చెలరేగి పైబడవస్తున్న సంశప్తక దళాలను చూపగానే భీముడుప్పొంగిన ఉత్సాహంతో 'ఈ దండును నే నొక్కడనే తుదముట్టిస్తాను, మన రాజు పరిస్థితి తెలిసికొనటానికి నీవే పొ'మ్మన్నాడు.

కృష్ణార్జునులు ధర్మరాజు సేమం బరయ నతని శిబిరంబునకుఁ బోవుట (సం. 8-45-64)

వ. అనిన, నట్ల కాక యని, యర్జునుం డచ్యుతు నాలోకించి 'యా మహీపాలుం గనునంతకు నామనంబు గలంగెడు; రథంబు రయంబునం బోవ ని'మ్మని పలుకుటయు, నతండు భీమునుం జూచి 'యేము మీయన్న సేమం బరయుట వలయుపని గావునం జనియెదము; నీవు కురుసైన్యంబుల జయించుట యరుదే? గెలుపు గొను'మని యగ్గించు తెఱంగున దీవన లిచ్చి, తురంగమంబులం ద్వరితగతి నడపె; నివ్విధంబున మాధవ ధనంజయులు సమరంబునకు సమీరనందనుం జాలించి, శిబిరంబున కరిగి ధర్మనందను మందిరంబు ప్రవేశించి, యేకతంబ శయ్యాతలంబున నున్న యన్నరపతిం గని, యాతండు గుశలి యయి యునికికి ముదంబు నొందుచుం, దదీయచరణంబులకుఁ బ్రణతులయి; రా ధరణీనాథుండు వారలు రాధేయు వధించి వచ్చిరకాఁ దలంచి డెందం బలర, మందస్మితంబుతో నభినందించి, వారల వదనంబులు వీక్షించి యి ట్లనియె: 28

ప్రతిపదార్థం: అనినన్; అట్లు+అ+కాక అని= అట్లే కానిమ్మని; అచ్యుతున్+ఆలోకించి= కృష్ణుడిని చూచి; ఆ మహీపాలున్= ఆ రాజును; కనునంతకున్= చూచునంతవరకు; నా మనంబు= నా మనస్సు; కలంగెడున్= కలతజెందుతుంది; రథంబును; రయంబునన్= వేగంగా పోనిమ్మని; పలుకుటయున్= చెప్పగా; అతండు= ఆ కృష్ణుడు; భీమున్+చూచి; ఏము= మేము; మీ అన్న సేమంబు= మీ అన్న క్షేమమును; అరయుట= తెలుసుకొనటం; వలయుపని కావునన్= చేయవలసిన పని కనుక; చనియెదము= వెళ్ళుతాము; నీవు కురుసైన్యంబుల జయించుట; అరుదె!= ఒక ఆశ్చర్యకరమైన విషయమా!; గెలుపు+కొనుము= జయం సంపాదించుము; అని అగ్గించు తెఱంగునన్= అని కొనియాడేవిధంగా; దీవనలు+ఇచ్చి= ఆశీర్వదించి; తురంగమంబులన్= గుర్రాలను; త్వరితగతిన్= వేగంగా; నడపెన్= నడిపెను; ఈ+విధంబునన్= ఇట్లు; మాధవ ధనంజయులు= కృష్ణార్జునులు; సమరంబునకున్= యుద్ధానికి; సమీరనందనున్= వాయుపుత్రుడిని; చాలించి= చాలినవానిగజేసి (అప్పగించి); శిబిరంబునకున్+అరిగి; ధర్మనందను మందిరంబు ప్రవేశించి= ధర్మనందనుడి మందిరం ప్రవేశించి; ఏకతంబ+అ= ఒంటరిగా; శయ్యాతలంబునన్+ఉన్న= పడకలో ఉన్న; ఆ నరపతిన్+కని= ఆ రాజును చూచి; ఆతండు; కుశలియై= క్షేమవంతుడై;

ఉనికికిన్= ఉండుటకు; ముదంబు నొందుచున్= సంతోషిస్తూ; తదీయ చరణంబులకున్= ఆయన పాదాలకు; ప్రణతులు+ఐరి= నమస్కరించారు; ఆ ధరణీ నాథుండు= ఆ రాజు; వారలు= వారిద్దరు; రాధేయున్ వధించి= కర్ణుడిని చంపి; వచ్చిరి+అ+కాన్= వచ్చారని; తలంచి= భావించి; డెందంబు= మనస్సు; అలరన్= సంతోషించగా; మందస్మితముతోన్= చిరునవ్వుతో; అభినందించి= మెచ్చుకొని; వారల వదనంబులు= వారి ముఖాలను; వీక్షించి= చూచి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఆ మాట విని 'సరే' అని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుడిని చూచి, 'ఆ ధర్మరాజును చూచేందుకు నా మనసు కలవరపడుతున్నది. రథాన్ని త్వరగా పోనిమ్ము' అని అన్నాడు. కృష్ణుడు భీముడిని చూచి 'మేము మీ అన్నగారి యోగక్షేమం తెలిసికొనవలెను. కాబట్టి వెళ్ళుతాము. నీవు కౌరవసైన్యాన్ని జయించటం పెద్ద విషయమా? గెలుపును సాధించు' మని ప్రశంసించినట్లుగ దీవెనలుకూడా ఇచ్చి, రథాశ్వాలను వేగంగా నడిపాడు. ఈ విధంగా కృష్ణార్జునులు యుద్ధనిర్వహణను భీముడిపై నుంచి శిబిరానికి వెళ్ళారు. ధర్మరాజు మందిరంలో ప్రవేశించారు. ఒంటరిగా శయ్యపై పరుండి ఉన్న ధర్మరాజును చూచారు. క్షేమంగా ఉన్నాడని తెలిసి సంతోషించారు. అతడి పాదాలకు నమస్కరించారు. ధర్మరాజు వారిరువురు కర్ణుడిని సంహరించి వచ్చారని భావించి, సంతోషించి, అభినందించి, వారలను చూచి ఇట్లా అన్నాడు:

మ. **'సుర లైనం జలమెత్తి కర్ణుని రణక్షోణిన్ జయింపంగ నే**
ర్తురె? యవ్వీరుఁడు జామదగ్న్య కలితాస్త్రుం; డిద్ధతేజంబునన్
దొర సప్తార్చికి, లావునం బవనుతోఁ దుల్యుండు; కల్యుండు సం
గర సంక్రీడలయందుఁ బేర్కొనఁ దగున్ గాంభీర్య ధైర్యంబులన్. **29**

ప్రతిపదార్థం: సురలు+ఐనన్= దేవతలైనను; చలము+ఎత్తి= కోపగించి; కర్ణునిన్; రణక్షోణిన్= యుద్ధభూమిలో; జయింపంగన్ నేర్తురె?= ఓడింప జాలియున్నారా?; ఆ+వీరుఁడు= ఆ శూరుడు; జామదగ్న్య, కలిత అస్త్రుండు= పరశురాముడి వలన అస్త్రాలు పొందినవాడు; ఇద్ధ తేజంబునన్= ఉగ్రమైన ప్రకాశంలో; సప్తార్చికిన్= అగ్నికి; దొర= సాటి; లావునన్= బలమునన్; పవనుతోన్+తుల్యుండు= వాయువుతో సమానుడు; సంగర క్రీడల+అందున్= యుద్ధక్రీడలలో; కల్యుండు= సమర్థుడు; గాంభీర్య= చలించని గుణమునందును; ధైర్యంబులన్= ధీరగుణంలోను; పేర్కొనన్+తగున్= చెప్పుకోదగును.

తాత్పర్యం: 'దేవతలైనా పగబట్టి యుద్ధభూమిలో కర్ణుని జయింపజాలుదురా? ఆ పరాక్రమవంతుడు పరశురాము డిచ్చిన అస్త్రాలు కలిగినవాడు; ప్రతాప తీక్ష్ణతలో అగ్నికి సాటియైనవాడు. బలంలో వాయుసమానుడు. యుద్ధక్రీడలలో సమర్థుడు, గాంభీర్య ధైర్య గుణాల విషయంలో చెప్పుకోదగినవాడు.

తే. **అట్టి బల్లిదు ననిఁ దెగటార్చి, మీర । లేమియును గాక వచ్చితి' రింతసంత**
సంబు దొరకొనునే నామనంబు? చింత । వంత యెల్లను జెడ నరవర్యులార! **30**

ప్రతిపదార్థం: నరవర్యులార!= మానవ శ్రేష్ఠులారా!; అట్టి బల్లిదున్= అటువంటి మొనగాడిని; అనిన్= యుద్ధంలో; తెగటార్చి= తుదముట్టించి; మీరలు; ఏమియును+కాక= ఎటువంటి విపత్తు కలగకుండా; వచ్చితిరి= తిరిగివచ్చారు; చింత వంత= దుఃఖబాధ; ఎల్లను+చెడన్= అంతా తుదముట్టేటట్లు; ఇంత; సంతసము= సంతోషం; దొరకొనునే?= లభ్యపడుతుందా?

తాత్పర్యం: మానవ శ్రేష్ఠులారా! అటువంటి శక్తిమంతుడిని యుద్ధంలో తుదముట్టించి, మీకు కించిత్తయినా హాని కలుగకుండా, విజయదీప్తితో వచ్చారు. నా మనస్సులోని చీకుచింతలన్నీ మాసిపోగా, నా మదికి ఇంత గొప్ప సంతోషం కలగటాన్ని నమ్మలేకపోతున్నాను.

తే. **అతనికి నాకునుం గలిగె నాహవ మింతకు ముంద; రందుఁ బా**
ర్షతుఁడును సత్యకాత్మజుఁడు శాంతనవాంతకరుండు ద్రౌపదీ
సుతులును జూడఁగా, నతఁడు సూత హయ ధ్వజ పాతనంబు సే
సి, తనువు దీవ్రకాండములఁ జెండఁగ, నే వెగడందితిం గడున్. **31**

ప్రతిపదార్థం: ఇంతకున్ ముందు+అ= ఇంతకు ముందుగానే; అతనికిన్; నాకునున్; ఆహవము కలిగెన్= యుద్ధం జరిగింది; అందున్= ఆ యుద్ధంలో; పార్షతుఁడును= ద్రుపదపుత్రుడు ధృష్టద్యుమ్నుడు; సత్యకాత్మజుఁడు= సత్యకుడి కుమారుడు సాత్యకీ; శాంతనవ+అంతకరుండు= శిఖండీ; ద్రౌపదీసుతులునున్= ఉపపాండవులూ; చూడఁగాన్= చూస్తూ ఉండగానే; అతఁడు= ఆ కర్ణుడు; సూత= సారథిని; హయ= గుర్రాలను; ధ్వజ= టెక్కమును; పాతనంబు చేసి= విరిగిపడి పోయేటట్లు చేసి; తనువు= నా శరీరాన్ని; తీవ్ర= తీవ్రములయిన; కాండంబులన్= బాణాలచేత; చెండఁగన్= చెండివేయగా; నేను; కడున్= మిక్కిలి; వెగడు+అందితిన్= తబ్బిబ్బు అయ్యాను.

తాత్పర్యం: ఇంతకు ముందుగానే కర్ణుడికీ నాకూ పోరు జరిగింది. ఆ యుద్ధంలో ధృష్టద్యుమ్నుడు, సాత్యకీ, శిఖండీ, ఉపపాండవులూ మొదలైన వీరులందరి ఎదుటనే అతడు నా సారథిని, గుర్రాలను, పతాకాన్ని విరుగగొట్టాడు. నా శరీరం వాడి అయిన బాణాల దెబ్బలకు గురికాగా, నేను ఎంతో భయభ్రాంతుడనయ్యాను.

వ. **అప్పుడు దుర్యోధన ప్రభృతి ధార్తరాష్ట్రులకు భీమసేను ప్రభావంబున బ్రదుకరాని యంత పుట్టిన, నన్ను విడిచి యాతం డట వోవ, నే నిట వచ్చితి'నని చెప్పి వెండియు గాండీవి నుద్దేశించి:** **32**

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; దుర్యోధన; ప్రభృతి= మొదలగు; ధార్తరాష్ట్రులకున్= ధృతరాష్ట్రుడి కుమారులకు; భీమసేను= భీముడియొక్క; ప్రభావంబునన్= శక్తిసామర్థ్యాలచేత; బ్రతుకరాని+అంత= జీవించి ఉండను వీలుగానంత; పుట్టినన్= పరిస్థితి కలుగగా; నన్నున్ విడిచి; ఆతండు= ఆ కర్ణుడు; అటుపోవన్= ఆ వైపునకు పోగా; నే నిట వచ్చితిన్= నేను ఇక్కడికి వచ్చాను; అని చెప్పి; వెండియున్= మరల; గాండీవిన్+ఉద్దేశించి= అర్జునుడితో (అన్నాడు).

తాత్పర్యం: అప్పుడు దుర్యోధనాదులైన కౌరవులకు భీముడివలన బ్రతుకరాని పరిస్థితి ఏర్పడగా, నన్ను విడిచి కర్ణుడు అటుపోయాడు. నేను ఇటు వచ్చాను' అని చెప్పి ధర్మరాజు అర్జునుడితో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు:

సీ. **'పదుమూఁడువర్షముల్ పగలును రేలును । గర్ణుదర్పం బెట్లు గడతు నొక్కొ?**
యను చింతఁ జేసి, యాహారనిద్రలు లేక । పరితాప మందితిఁ; బశువుఁ జేయ
విప్రులు పట్ట రా వెఱ సొచ్చి యొదిఁగెడు । గవయంబుచాడ్పునఁ, గర్ణభీతి
నుల్లల నుడుకుచు నుండుదుఁ; గర్ణుండు । విడువక మోమున వ్రేలు నాకు!

తే. **సురనదీసుతుచేతను గురునిచేతఁ । బడని పరిభవమున వాఁడు వఱిచె నన్ను**
నంతయును నీఁగఁ గాంచి నీయట్టియనుజు । వలనఁ దేజంబు వడసితి నలఘుచరిత! **33**

ప్రతిపదార్థం: పదుమూఁడు వర్షముల్= పదమూడు సంవత్సరాలు; కర్ణు దర్పంబు= కర్ణుడి పొగరుబోతుదనాన్ని; ఎట్లు+కడతు నొక్కొ!= ఏ విధంగా అతిక్రమిస్తానో; అను= అనే; చింతన్‌చేసి= దిగులువలన; పగలు, రేలును= రేయింబవళ్ళు; ఆహార నిద్రలు లేక= తిండీ నిద్రా లేకుండా; పరితాపము+అందితిన్= దుఃఖించాను; పశువున్+చేయన్= బలిపశువుగా చేయటానికి; విప్రులు= ఋత్విక్కులు; పట్ట రాన్= పట్టుకొనిపోవటానికి రాగా; వెఱ చొచ్చి= భయభ్రాంతమై; ఒదిగెడు= దాగుకొనే; గవయంబు= బలసిన పశువు; చాడ్పునన్= వలె; కర్ణుభీతిన్= కర్ణుడికి భయపడి; ఉల్లలన్= కుతకుతా; ఉడుకుచున్= పరితపిస్తూ; ఉండుదున్= ఉంటున్నాను; కర్ణుండు= కర్ణుడు; విడువక= వదలిపెట్టకుండా; నాకున్; మోమునన్= ముఖం ఎదుట; వ్రేలు= (చిత్రపటాన్ని ఎదుట తగిలించినట్లు) వ్రేలాడగట్టినట్లు కనబడుతుంటాడు; సురనదీసుతుచేతన్= భీష్ముడిచేత; గురుచేతన్= ద్రోణుడిచేత; పడని పరిభవమునన్= అనుభవించని అవమానాన్ని; వాఁడు; నన్నున్; పఱిచెన్= బాధించాడు; అంతయున్; నీయట్టి అనుజువలనన్= నీబోటి తమ్ముడివలన; ఈఁగన్+కాంచి= పోగొట్టుకొని; అలఘుచరిత!= గురుతరమైన చరిత్ర కలవాడా!; తేజంబు= ప్రభావమును; పడసితిన్= పొందాను.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి బాహుబలాటోపాన్ని ఎట్లా ఓర్చుకొనగలనా?- అని పదమూడేండ్లు రేయింబవళ్లు తలపోసి తలపోసి, కూడు, నిద్ర లేకుండా బాధపడ్డాను. యజ్ఞపశువును పట్టుకొన సమీపించిన బ్రాహ్మణులను చూచి భయపడి దాగుకొనే పశువువలె కర్ణుడి భయంవలన మనసు నలిగి దిగులుపడుతూ కాలం గడుపుతున్నాను. ఆ కర్ణుడి ఆకారమే నా ఎదుట వ్రేలాడుతూ ఉంటుంది. భీష్మద్రోణాదులచేత అనుభవించని అవమానాన్ని వాడు నాకు కలిగించాడు. కీర్తిసాంద్రా! నీవంటి తమ్ముడివలన ఈ యాతనలన్నిటిని లేకుండా జేసికొని ఊరటతో ప్రాణాలను తిరిగి పొందాను.

విశేషం: వచనం మాదిరి నడిచే ఈ సీసపద్యంలో సహజోక్తులతోపాటు చిత్రీకరణం కళకళలాడుతున్నది. తిక్కన సీసపద్యాలన్నీ- కవికి, కంసాలికి సీసాలు తేలిక - అన్న రీతిలో ఉన్నవి. కొన్ని భావ చిత్రీకరణలో గంభీరంగా ఆబోతెద్దు మాదిరిగా నడుస్తున్నవి. శ్రీనాథుడూ యిట్టి పద్ధతినే అనుసరించాడు.

చ. **వెరవును లావు దివ్యశరవీర్యము శౌర్యముఁ గల్గు కర్ణు నె**
వ్వరుసునఁ జంపి? తీ వతని బంధులు మిత్త్రులు బుత్త్రులున్ సము
ద్ధురబలు లాజికేళి నిరతుల్ ధృతరాష్ట్రునిపుత్త్రు లెల్లఁ ద
త్పరిజను లెట్టు లట్టు లనిఁ బ్రాణము లిత్తురు వాని కడ్డ మై. 34

ప్రతిపదార్థం: (కర్ణుడిని చంపి వచ్చినారనుకొని కల్పిత సంతోషంతో పలికే మాటలివి. ఈ స్థితి రానున్న పరిణామానికి భిన్న స్థితి.) వెరవును= ఉపాయం (చాకచక్యం); లావున్= దేహ పటుత్వం; దివ్యశరవీర్యము= దేవదత్తమైన బాణాల పరాక్రమం; కల్గు= కలుగు; కర్ణున్; ఏ+వరుసునన్= ఏ విధంగా; ఈవు చంపితివి?= నీవు చంపితివి?; సముద్ధుర బలులు= బలమున్నదని దుడుకుపడేవారు; ఆజి కేళిన్= యుద్ధక్రీడయందు; నిరతుల్= మిక్కిలి ఆసక్తి పట్టుదలగలవారు (అయిన); అతని బంధులు మిత్త్రులు; పుత్త్రులున్= నలుగురు పుత్రులును (సుశేష, సత్యసేన, చిత్రసేన, వృషసేనులు అంగరక్షకులుగా నిలిచి హతులైరి); ధృతరాష్ట్రుడి పుత్త్రులు; ఎల్లన్= అందరూ; తద్+పరిజనులు= అతడి సహచరులు; ఎట్టులు ప్రాణములు+ఇత్తురు= ఏ విధంగా ప్రాణాలు ఇస్తారో; అట్టులు= ఆ విధంగానే; అనిన్= యుద్ధములో; వానికిన్+అడ్డమై= వాని చుట్టూ మూగి; ప్రాణములు+ఇత్తురు= ప్రాణాలిస్తారు.

తాత్పర్యం: చాకచక్యం, దేహబలం, దేవదత్తాలైన బాణాల బిగువు, తెగించి ముందు కురికే పట్టుదల గలిగిన ఆ కర్ణుడిని నీవు ఎట్లా తుదముట్టించగలిగావు? బలగర్వితులు, యుద్ధాన్ని ఒక ఆటగా సాగించే ఆసక్తిగలవారు అయిన అతడి చుట్టాలు, స్నేహితులు, కొడుకులు, ధృతరాష్ట్రుడి కొడుకులు, వీరందరూ కూడి, ఆ కర్ణుడి భటులవలెనే ప్రాణాలకు తెగించి ఎట్లా ఆయన చుట్టూ ఏ విధంగా మూగుతారో అట్లే చేయగల సాహసులు.

చ. **అరు దిది! నీవు నొవ్వక మహాబలుఁ గర్ణు వధించి, తాతఁ డ**
క్కురుపతి సంతసింప నరుఁ గూల్చెద సంగరభూమి నేన యొ
క్కరుఁడను వీఁకఁ దాఁకి యను గర్వపుమాట సనంగ నీక, నేఁ
టి రణములోన నిట్లు ప్రకటింతె భవద్భుజ వీర్య శౌర్యముల్! 35

ప్రతిపదార్థం: నీవు నొవ్వక= నీవు బాధచెందక; మహాబలున్+కర్ణున్= అధిక బలసంపన్నుడైన కర్ణుడిని; వధించితి(వి)= చంపావు; అరుదు+ఇది= ఇది ఆశ్చర్యకరమైన విషయం; ఆతఁడు; ఆ+కురుపతి సంతసింపన్= ఆ దుర్యోధనుడు సంతోష పడేటట్లు; వీఁకన్+తాఁకి= గర్వోత్సాహంతో పైబడి; సంగర భూమిన్= సమరాంగణంలో; నేను+అ+ఒక్కరుఁడన్= నేనొక్కడినే; నరున్ కూల్చెదన్= అర్జునుడిని పడగొట్టుతాను; అను; గర్వపుమాట= అహంభావపు మాట; చనంగనీక= చెల్లేటట్లు కాకుండా; నేటి రణములోనన్= ఈనాటి యుద్ధములో; భవద్భుజవీర్య శౌర్యముల్= నీ బాహువుల పరాక్రమం; ఇట్లు ప్రకటింతె?= ఇట్లా ప్రదర్శింతువా?

తాత్పర్యం: నీవు కొంచెం కూడా గాయపడక, ఎక్కువైన చేవగలిగిన కర్ణుడిని చంపావు. నిజంగా ఇది చోద్యపుచేత; ఆ కౌరవనాథుడు సంతోషంతో ఉబ్బిపోయేటట్లుగా- 'నేను ఒంటరిగా ఎదిరించి అర్జునుడిని చంపుతాను' అనే కర్ణుడి గర్వోక్తిని చెల్లనీయకుండా, నీ బాహుబలసంపద, వీరగుణ పాండిత్యం ఈనాటి యుద్ధంలో లోకానికి వెల్లడి చేసికొనగలిగావు.

చ. **పలికిన నేమి? బీరములు పల్కుట సేవక నీతి! యాసభం**
బలుకునె యట్లు జూదపు నెపంబున ద్రౌపది నింతకాల మ
ప్పలుకు లలంచుచుండె; మదిఁ బాయవు గీఱినయమ్ము లట్ల; దో
ర్బల దృఢలీల నిప్పు డవి వాపితి; తీర్చి తలంత యంతయున్. 36

ప్రతిపదార్థం: పలికినన్+ఏమి?= పలికిన మాత్రాన ఏమి పోయింది?; బీరములు= బింకాలు; పల్కుట; సేవకనీతి= సేవకుల ధర్మం; ఆ సభన్= ఆ కొలువులో; జూదపు నెపంబునన్= జూదములో ఓడిపోయినారన్న సాకుతో; ద్రౌపదిన్+అట్లు= ద్రౌపదిని అట్లా; పలుకునె?= తూలనాడుతాడా?; ఇంతకాలము; ఆ+పలుకులు= ఆ మాటలు; అలంచుచుండెన్= బాధిస్తున్నాయి; గీఱిన అమ్ములట్లు+అ, గోకి గాయపరచిన బాణాలమాదిరి; మదిన్ పాయవు= మనస్సును వదలిపోవు; దోర్బల దృఢలీలన్= పటుతర బాహుబలవిన్యాసంతో; ఇప్పుడు; అవి= వాటిని; పాపితి(వి)= నివారింపజేశావు; అలంత అంతయున్= బాధనంతా; తీర్చితి(వి)= నివారించితివి.

తాత్పర్యం: అట్లా మాట్లాడినంత మాత్రాన మునుచుకొనిపోయినదేమీ లేదు. డాంబికపుమాటలు పలకటం సేవలకు ధర్మం, లేకుంటే ఆ సభలో జూదంలో ఓడిపోయినారన్న మిషతో ద్రౌపదిని అట్లా కారుకూతలు కూస్తాడా?

ఇంతదాకా ఆ మాటలు నన్ను గీరి పుండు చేసిన బాణాలవలె మనస్సును బాధిస్తూనే ఉన్నాయి. ఎంత ప్రయత్నించినా అవి మనస్సును వదలిపెట్టిపోవు. కాని, ఇప్పుడు నీ బలప్రయోగ నైపుణ్యంతో వాటిని పోగొట్టావు; మదిలోని యాతననంతా తొలగించావు.

క. **అతిగర్వ సమున్నత మగు । నతని శిరము వానివార లందఱు బాష్పో**
ద్గతితోఁ జూడఁగ సమర । క్షితి డొల్లెనె? విజయ! నీదు శిత భల్లమునన్. 37

ప్రతిపదార్థం: విజయ!= అర్జునా!; నీదు శితభల్లమునన్= వాడియైన నీ బరిసెపోటుతో; అతిగర్వ= మిక్కిలి పొగరుబోతుతనంతో; సమున్నతము+అగు= ఎక్కువగా నిక్కినీల్గిన; అతడి శిరము= అతని తల; వానివారలు+అందఱున్= అతడికి చెందిన వారందరూ; బాష్ప+ఉద్గతితోన్= ఉబుకుతున్న కన్నీటితో; చూడఁగన్= చూస్తుండగా; సమరక్షితిన్= యుద్ధభూమిలో; డొల్లెనె?= ఊడిపడిపోయిందా?

తాత్పర్యం: మితిమీరిన అహంకారంతో పైకెత్తబడిన అతడి తల; అతడి వాళ్ళంతా, కన్నీటి వరదలో మునిగిన కండ్లతో చూస్తుండగా నీ బాణాలదెబ్బకు తెగి, పొలికలనులో పడిపోయిందా! విజయా!

క. **ఈరసమునఁ గదిసి శరా । సారము పైఁ గురియ నీవు సక్రోధుఁడ వై**
పేరురమున వెస నాటిన । తోరం బగు నారసమునఁ ద్రుళ్ళి కెడసెనే?' 38

ప్రతిపదార్థం: ఈరసమునన్= అసూయతో; కదిసి= పైబడి; శరాసారము= బాణాల జడివాన; నీపైన్+కురియన్= నీపై కురిపించగా; నీవు; సక్రోధుఁడవు+ఐ= అతి కోపంతో చెలరేగి; పేరురమునన్= పెద్ద వక్షస్థలాన; వెసన్, నాటిన= వేగంగా గుచ్చిన; తోరంబు+అగు= బలిష్ఠమైన; నారసమునన్= ఇనుపబాణపు తాకిడికి; త్రుళ్ళి= ఎగిరి; కెడసెనే?= చచ్చాడా?

తాత్పర్యం: అసూయతో కర్ణుడు నీపై తెరిపిలేని వానవలె బాణాలను వేయగా, నీవు కోపపుపొంగుతో విజృంభించి అతడి విశాలమైన ఎదలో గట్టి ఇనుపబాణాన్ని గ్రుచ్చగా, అతడు ఎగిరిపడి నేలకొరిగి చచ్చాడు కదా!'

విశేషం: అర్జునుడు కర్ణుడిని తప్పక చంపి ఉంటాడనే బలమైన ఊహతో ధర్మరాజుచేత ఇన్నిమాటలు పలికించటం అర్జునుడికి మరింత అవమానభారం కలిగించడానికే.

వ. **అనిన ధర్మనందనునకుఁ బురందరనందనుం డిట్లను; 'నేను సంశప్తకులతోడఁ బెనంగుచుండ, ననేక రథ సమూహ సమేతుం డయి యశ్వత్థామ వచ్చి, నన్నుం బొదివిన. 39**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని అనగా; ధర్మనందనునకున్; పురందరనందనుండు= ఇంద్రుడి కుమారుడైన అర్జునుడు; ఇట్లు+అనున్= ఇట్లా అన్నాడు; నేను; సంశప్తకులతోడన్; పెనంగుచుండన్= పోరాడుతూ ఉండగా; అనేక రథ సమూహ, సమేతుండు+అయి= పెక్కు తేరుల గుంపును కూడగట్టుకొనినవాడై; అశ్వత్థామ వచ్చి; నన్నున్; పొదివినన్= చుట్టుముట్టగా.

తాత్పర్యం: అనగా విని అర్జునుడు ధర్మరాజుతో ఇట్లా అన్నాడు: 'నేను సంశప్తకులతో యుద్ధం చేస్తూ ఉండగా అశ్వత్థామ అనేక రథసమూహాలతో వచ్చి నన్ను చుట్టుముట్టగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. **ఏనూఱురథంబులు వెసఁ । బీనుఁగు పెంటలుగఁ జేసి పేర్చినఁ, గుపితుం**
డై నిప్పు లురలు కన్నుల । తో నక్కోదండగురుసుతుఁడు నామీఁదన్. 40

ప్రతిపదార్థం: ఏనూఱు రథంబులు= ఐదువందల రథాలు; వెసన్= వేగంతో; పీనుఁగు పెంటలన్+చేసి= శవాల కుప్పలయ్యేటట్లు చేసి; పేర్చినన్= (నేను) అతిశయించగా; కుపితుండు+ఐ= కోపపడినవాడై; నిప్పులు+ఉరలు= నిప్పులు గ్రక్కే; కన్నులతో; ఆ కోదండ గురుసుతుఁడు= ఆ బాణాచార్యుడి కొడుకు అశ్వత్థామ; నామీఁదన్= నా మీద.

తాత్పర్యం: ఐదువందల రథాలను తునాతునకలై జీవంలేని శవాలగుట్టలవలె చేసి, నేను ఆటోపం చూపగా కోపగించుకొని, అశ్వత్థామ నాపై నిప్పులు వెదజల్లే కన్నులతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **ఉఱక యడరి మెఱసిన యే । డ్తెఱ నెఱయఁగ గుడుసువడి, యతిస్ఫురిత రుచిన్**
మెఱసి, ధను వనల వలయము । తెఱఁగునఁ జక్షుర్గతి ప్రతిహతిం జేసెన్. 41

ప్రతిపదార్థం: ఉఱక= లెక్కపెట్టక; అడరి= కోపంతో పైకొని; మెఱసిన= మిరుమిట్లుగొలిపే; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమంతో; నెఱయఁగన్= చెలరేగగా; గుడుసుపడి= గుండ్రంగా చుట్టుకొని; అతి= మిక్కిలి; స్ఫురిత రుచిన్= వెలుగొందే కాంతితో; మెఱసి= దీపించి; ధనువు= ధనుస్సు; అనల వలయము తెఱఁగునన్= గుండ్రంగా చేయబడిన నిప్పువలె (ధనుస్సు రెండు కొనలు లాగి కలిపినపుడు గుండ్రంగా కనపడుతుంది. ఇది బాణప్రయోగ తీవ్రతను సూచిస్తుంది); చక్షుర్గతి ప్రతిహతిన్+ చేసెన్= నేత్ర గమనమును నిరోధించింది.

తాత్పర్యం: 'అశ్వత్థామ నన్ను లెక్కపెట్టక కోపోద్దీపితుడై మాపైబడి మిరుమిట్లు గొలిపే పరాక్రమంతో చెలరేగి మా సైన్యాలను చుట్టుకొని, ధనుస్సును మండే నిప్పు గుండ్రంగా చుట్టుకొన్నట్లు చేసి, మా చూపులను చెదరగొట్టి ఏమీ కనపడకుండా చేశాడు.

క. **స్వాతిగతుం డగు శుక్రుం । డేతెఱఁగునఁ బరఁగఁజేయు నెసకపు వర్షం,**
బాతెఱఁగున సాయక । వర్షాతిశయం బావహించె నతఁడు నరేంద్రా! 42

ప్రతిపదార్థం: నర+ఇంద్రా!= ధర్మరాజా!; స్వాతిగతుండు+అగు శుక్రుండు= స్వాతినక్షత్రయుక్త తులారాశిలో చేరిన శుక్రుడు; ఏ+తెఱఁగునన్= ఏ విధంగా; ఎసకపు= ఎక్కువైన; వర్షంబు+పరఁగన్+చేయున్= వానను పెంపొందింపజేయునో; ఆ తెఱఁగునన్= అదే విధంగా; అతఁడు= అశ్వత్థామ; సాయక= బాణాలనే; వర్ష+అతిశయంబు= వానపెంపును; ఆవహించెన్= కలిగించాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! స్వాతినక్షత్రంలో చేరిన శుక్రుడు వానలనెట్లా ఎక్కువ కురిపిస్తాడో, అదే విధంగా అశ్వత్థామ విపరీత బాణవర్షాన్ని కురిపించాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. **తన యరదం బెద్దెసఁ జూ । చిన మొగమున వ్రేల, దీప్తశిత విశిఖములన్**
ననుఁ గృష్ణుం గప్పిన, నే । ననఘా!, కెల వరయఁజాల నైతి వెగడునన్. 43

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: అనఘా!= పాపరహితుడా!; తన; అరదము= రథం; ఏ+దెసన్+చూచినన్= ఏ దిక్కున చూచినా; మొగమునన్ వ్రేలన్= ముఖం ముందు కనబడేటట్లుగ; దీప్తశిత= ప్రకాశిస్తూ వాడియైన; విశిఖములన్= బాణాలతో; ననున్ కృష్ణున్= నన్ను, కృష్ణుడిని; కప్పినన్= కప్పివేయగా; ఏన్= నేను; వెగడునన్= తత్తరపాటుతో; కెలవు= పరిస్థితిని; అరయన్ చాలనైతిన్= తెలిసికొనలేకపోయాను.

తాత్పర్యం: ఓ పుణ్యాత్మా! ఎటు చూచినా ముఖం ముందు తన రథమే కన్నులకు కట్టేటట్లు కనబడుతుండగా, మిరుమిట్లు గొలిపే పదునైన బాణాలతో నన్నూ, కృష్ణుడినీ కప్పివేయగా, నేను తడబాటుతో, ఉన్న పరిస్థితులను తెలిసికొనలేకపోయాను.

క. **పదపడి, యొకభంగి నతని । మద మడఁచినఁ దొలఁగఁ బాఱె మానము దూలం;**
దదనంతరంబ నిన్ను । న్వెదకితి నరనాథ!, మన యనీకములోనన్. **44**

ప్రతిపదార్థం: నరనాథ!= ధర్మరాజా!; పదపడి= తరువాత; ఒక భంగిన్= ఒక విధంగా; మదము+అడఁచినన్= పొగరణచగా; మానము= పరువు; తూలన్= పోగా; తొలఁగన్+పాఱెన్= తొలగిపోయాడు; తదనంతరంబు+అ= ఆ తరువాతనే; నిన్నున్= నిన్ను; మన; అనీకము లోనన్= సైన్యంలో; వెదకితిన్= వెదికాను.

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత ఒక విధంగా అతడి పొగరును అణగగొట్టగా, అభిమానం చెడి అశ్వత్థామ యుద్ధంనుండి తొలగిపోయాడు. ధర్మరాజా! ఆపైన సైన్యాలలో నిన్ను వెదికాను.

క. **ఆలోఁ గర్ణునిచేతం । దూలని చతురంగములను దొరలను ధరణీ**
పాల! మనమొనలఁ గానను । వ్రాలిన దర్పమున మెఱయు వడముడిఁ దక్కన్. **45**

ప్రతిపదార్థం: ధరణీపాల!= ధర్మరాజా!; వ్రాలిన దర్పమునన్= అతిశయించిన గర్వంతో; మెఱయు= ప్రకాశించే; వడముడిన్+తక్కన్= భీముడిని తప్ప; ఆలోన్= ఆ లోపల; కర్ణుని చేతన్= కర్ణుడి వలన; తూలని= విరిగిపడని; చతురంగములను; దొరలను= వీరులను; మనమొనలన్= మన సైన్యాలలో; కానను= చూడనైతిని.

తాత్పర్యం: ఓ భూపాలా! అతిశయించిన దర్పంతో ప్రకాశించే ఒక్క భీముడు తప్ప, మన సైన్యాలలో కర్ణుడిచేత బాధపడని చతురంగబలాలుగాని, రణవీరులుగాని నాకు కనబడలేదు.

క. **ఆతనిచే నీ విక్కడ । కేతెంచుట వింటి; సేమ మెఱుఁగు తలఁపు మై**
నేతెంచితి; నవ్వీరుని । చేతులలా వస్మదీయ సేన నిలుపుటన్. **46**

ప్రతిపదార్థం: ఆతనిచేన్= ఆ భీముడివలన; నీవు+ఇక్కడకున్; ఏతెంచుట= వచ్చుటను; వింటిన్= విన్నాను; ఆ+వీరుని= ఆ కర్ణుడి; చేతులలావు= భుజబల సామర్థ్యాన్ని; అస్మదీయ సైన్యము= మన సైన్యం; నిలుపుటన్= ఆపుటచేత; సేమము+ ఎఱుఁగు తలఁపుమైన్= నీ క్షేమం తెలిసికొనాలన్న యోచనతో; ఏతెంచితిన్= వచ్చాను.

తాత్పర్యం: భీముడివల్ల నీ విక్కడికి రావటాన్ని గూర్చి విన్నాను. ఆ వీరుడి భుజబలం మనసేనను నిలబడేటట్లు చేస్తూ ఉండగా, నీ క్షేమాన్ని తెలుసుకోవాలని వచ్చాను.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

క. **మనుజేంద్ర! కుశలి వగు నినుఁ । గని, నామన మూఱడిల్లెఁ గావున మగుడం**
జనియెదఁ, గొనియెద రాధా । తనయుని తల చలము నెఱయ దర్పము మెఱయన్. **47**

ప్రతిపదార్థం: మనుజేంద్ర!= ధర్మరాజా!; కుశలివి+అగు= క్షేమంగా ఉన్న; నినున్+కని= నిన్ను చూచి; నా మనము= నా మనసు; ఊఱడిల్లెన్= కుదుటపడింది; కావునన్= అందుచే; మగుడన్+చనియెదన్= తిరిగి వెళ్ళుతాను; చలము= నా పట్టుదల; నెఱయన్= నిండుకొనగా; దర్పము మెఱయన్= గర్వం ప్రకాశించగా; రాధాతనయుని తలన్= కర్ణుడి తలను; కొనియెదన్= తీసికొంటాను.

తాత్పర్యం: మనుజేంద్రా!, సురక్షితంగా ఉన్న నిన్ను చూచి నా మది నెమ్మదించింది. అందువలన మరల తిరిగి యుద్ధభూమికి పోతాను. నా పంతం ఫలప్రదమయ్యేటట్లు, నా గర్వానికి వన్నే చేకూరేటట్లు కర్ణుడి శిరస్సు ఖండిస్తాను.

క. **ననుఁ జూడుము వేడుకకుం । జనుదెంచి భవద్బలంబు సంతస మందం**
దునిమెదఁ గర్ణుని దుర్యో । ధను కోర్కియు నీమనంబు తాపముఁ దీఱన్. **48**

ప్రతిపదార్థం: భవద్బలంబు= నీ సైన్యం; సంతసము+అందన్= సంతోషపడేటట్లు; దుర్యోధను కోర్కియున్= దుర్యోధనుడి ఆశయు; తీఱన్= నిష్ఫలమయ్యేటట్లు; నీ మనంబు= నీ మనస్సు; తాపమున్= ఆవేదన; తీఱన్= ఉపశమించేటట్లు; కర్ణునిన్= కర్ణుడిని; తునిమెదన్= ఖండించివేస్తాను; వేడుకకున్= వినోదార్థం; చనుదెంచి= నీ వక్కడకు వచ్చి; ననున్; చూడుము.

తాత్పర్యం: నీ సేనలు ఆనందించగా, దుర్యోధనుడు పెట్టుకొన్న ఆశలు వమ్ముకాగా, నీ చిత్తతాపం తీరిపోగా, కర్ణుడిని నరికివేస్తాను. నీవు అక్కడకు వచ్చి నన్ను, నా కార్యాన్ని వేడుకగా చూడుము.

మ. **ధనురాచార్యుని చావు సూచి, తగ రాధానందనుం డా సుయో**
ధనునిం దమ్ముల వారి సైన్యములనుం దాఁ గాచువాఁడై రణం
బునకుం బూనుట, నింత సేయ వలదే? భూపాల! యేపారి మం
డునె యాఱం గల దీప! మ ట్లతఁడు మండుం గాక! యే నార్చెదన్. **49**

ప్రతిపదార్థం: భూపాల!= రాజా!; ధనురాచార్యుని= (అస్త్రవిద్యాగురువైన) ద్రోణునియొక్క; చావు చూచి= మరణాన్ని చూచి; రాధానందనుండు= కర్ణుడు; సుయోధనుని= దుర్యోధనుడిని; తమ్ములన్; వారి సైన్యములన్; తాన్+కాచువాఁడై= తానే రక్షించువాడైనట్లు; తగన్= దానికి తగినట్లు; రణంబునకున్+పూనుటన్= యుద్ధానికి దిగుటచేత; ఇంత చేయవలదే?= ఇంత గొప్పగా (యుద్ధం) చేయవలసిన అవసరం లేదా?; ఏపారి మండునె?= అతిశయించి మండుతున్నాడే?; ఆఱంగల దీపము+అట్లు= ఆరిపోబోతున్న దీపంవలె; అతఁడు= కర్ణుడు; మండున్ గాక= మండితే మండు గాక; ఏన్ ఆర్చెదన్= నే నార్పివేస్తాను.

తాత్పర్యం: బాణాచార్యుడైన ద్రోణుడి చావుతో, ఇక తానొక్కడే రారాజును, ఆయన తమ్ముళ్ళను, వారి సైన్యాన్నీ రక్షించగలవాడైనట్లు, యుద్ధానికి దిగాడు కనుక ఇంత గొప్పగ యుద్ధం చేయవలసిందే. ఆరిపోయే దీపం అతిశయించి వెలుగునట్లు అతడు మండిపడుతున్నాడు. మండనీ, నేను ఆర్పివేస్తాను.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

చ. నరవర! పంపు! మేను బ్రధనంబున కేఁగిన సూతసూనుఁ డు
ద్ధురత నెదిర్చెనేనిఁ దల ద్రుంపక తక్కిన, విప్రుతోడ ని
ప్పరుసున నిచ్చువాఁడ నని పల్కి పదంపడి యీక తక్కు దు
ష్పురుషునిఁ జూచుమాడ్కి ననుఁ జూడుఁడు నీవును వాసుదేవుఁడున్. 50

ప్రతిపదార్థం: నరవర!= రాజా!; పంపుము= యుద్ధం చేయపంపుము; నేను; ప్రధనంబునకున్= యుద్ధానికి; ఏఁగినన్= పోయినట్లయితే; సూతసూనుఁడు= కర్ణుడు; ఉద్ధురతన్= చెలరేగి; ఎదిర్చెనేని= నన్ను ఎదుర్కొన్నట్లయితే; తల+త్రుంపక= తలత్రుంచక; తక్కినన్= తప్పి వైదొలగిపోతే; విప్రుతోడన్= బ్రాహ్మణునితో; ఈ+పరుసునన్= ఈ విధముగా; ఇచ్చువాఁడను= ఇవ్వగలవాడ నని; పల్కి= చెప్పి; పదంపడి= తరువాత (వెంటనే); ఈక తక్కు= ఇవ్వకుండా మాట తప్పే; దుష్పురుషునిన్= చెడ్డవాడిని; చూచుమాడ్కిన్= చూచే విధంగా; నీవును= నీవునూ; వాసుదేవుడున్= కృష్ణుడూ; నన్నున్+ చూడుఁడు= నన్ను చూడండి.

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! నన్ను యుద్ధానికి పంపుము. నేను యుద్ధానికి దిగితే కర్ణుడు విక్రమించి నన్నెదిరిస్తే అతడి తల నరికివేయకపోతే- ఈ విధంగా ఇస్తానని బ్రాహ్మణుడికి చెప్పి ఆ తర్వాత ఇవ్వకపోయిన దురాత్ముడిని చూచినట్లే మీరూ, శ్రీకృష్ణుడూ నన్ను చూడండి.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ. దీనివలన ఆ కాలంలో బ్రాహ్మణులకు చేసిన వాగ్దానం ఎంత పవిత్రమో, దానిని తీర్చటం ఎంత అవసరమో తెలుస్తుంది.

వ. భీమసేనునకు సేనాముఖంబునఁ దాన నిలుచుట భరం బయి యుండు; నేనునుం దడయుట గర్జంబు గాదు; పోయెద'ననిన విని, యమ్మనుజపతి గర్ణుండు గుశలియై యుండుట యెఱింగి, యతని బాణంబుల నొచ్చినవాఁ డగుట నలుక గదిరి యక్కిరీటితో నిట్లనియె: 51

ప్రతిపదార్థం: భీమసేనునకున్; సేనాముఖంబునన్= దండుముందు; తాన్+అ= తానొక్కడే; నిలుచుట; భరంబు+అయి ఉండున్= భారమై ఉంటుంది; ఏనునున్= నేనూ; తడయుట= ఇంక ఆలసించటం; కర్జంబు కాదు= ఉచితమైన పనికాదు; పోయెదన్; అనినన్= అని పలుకగా; విని; ఆ+మనుజపతి= ఆ ధర్మరాజు; కర్ణుండు; కుశలి+ఐ ఉండుట= క్షేమంగా ఉన్నాడని; ఎఱింగి= తెలిసికొని; అతని; బాణంబులన్= బాణాలవలన; నొచ్చినవాఁడు+అగుటన్= బాధపడినవాడవటంచేత; అలుక= కోపం; కదిరి= అతిశయించి; ఆ+కిరీటితోన్= ఆ అర్జునుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: తానొక్కడే సేనాముఖంలో నిలిచి పోరాడటం భీమసేనుడికి భారం అయి ఉండవచ్చును. నేను కూడా ఆలస్యం చేయటం న్యాయం కాదు. నేను యుద్ధరంగానికి పోతాను' అని అర్జునుడు అనగా, కర్ణుడు క్షేమంగా ఉన్నాడని తెలిసికొని ధర్మరాజు అతడి బాణాలవలన బాధపడి ఉండటం వలన కోపించి' అర్జునుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

ధర్మరాజు కర్ణుండు బ్రతికియున్నవాఁడని విని యర్జునుం గినిసి పలుకుట (సం. 8-48-1)

క. 'అనిలోఁ దెరలుట దొలఁగుట । యనునివి సనుఁ గాక, నొచ్చియైనను గల నె
ల్లను వెడలఁ జనునె? యే న । ట్లును గా కిట వచ్చుటం జులుకనైతిఁ గడున్.' 52

ప్రతిపదార్థం: అనిలోన్= యుద్ధంలో; తెరలుట= మరణించుట; తొలఁగుట= వైదొలగిపోవుట; అను+ఇవి= అనేవి; చనున్+కాక= జరుగవచ్చుగాక; నొచ్చి ఐనను= దెబ్బతిని; కలను+ఎల్లను= యుద్ధమునంతా; వెడలచనునె?= వదలిపెట్టి పోవుట యుక్తమా?; ఏను= నేను; అట్లును+కాక= ఆ విధంగా కూడా కాక; ఇట వచ్చుటన్= ఇక్కడకు రావటం వల్ల; కడున్= మిక్కిలి; చులుకన+ ఐతిన్= తేలికవాడనైనాను.

తాత్పర్యం: యుద్ధంలో మరణించటం, తొలగిపోవటం జరుగవచ్చు. కాని, దెబ్బతిని పూర్తిగా యుద్ధాన్ని వదలి వెళ్ళటం తగునా? నేను అట్లా యుద్ధంలో నిలబడకుండా ఇక్కడకు రావటంతోనే కదా చులకనైపోయాను.

విశేషం: పుండుపై కారం చల్లినట్లు దెబ్బలతో బాధపడుతూ, చులకన చేయబడినందుకు కుములుతూ ధర్మజుడు అనిన మాటలు, ఆత్మగౌరవంలో ప్రతీకార దీక్షతో వక్రోక్తిమయంగా ఉన్నవి.

క. 'విను! కర్ణున కే నోడితి । నన నేటికి? నీవు నోడి; తనిలజ మాద్రీ
తనయులు మున్నే యోడిరి; మనతోఁ గూడంగఁ గంసమర్దనుఁ డోడెన్!' 53

ప్రతిపదార్థం: విను= వినుము; కర్ణునకున్= కర్ణుడికి; ఏను= నేను; ఓడితిన్+అనన్+ఏటికిన్?= ఓడిపోయినానని అనటం ఎందుకు?; నీవున్ ఓడితి(వి)= నీవు కూడ ఓడావు; అనిలజ= భీముడు; మాద్రీతనయులు= మాద్రిపుత్రులు నకుల సహదేవులు; మున్నే= ఇంతకుముందే; ఓడిరి= ఓడారు; మనతోన్+కూడంగన్= మనతో కలసినందున; కంసమర్దనుఁడు= కంసుడిని చంపిన ఆ కృష్ణుడు కూడా; ఓడెన్= ఓడాడు. (మంచి ఎత్తిపొడుపు)

తాత్పర్యం: 'బాగా వినుము. నేనొక్కడనే కర్ణుడిచేత ఓడించబడినానని అనటం ఎందుకు? నీవూ ఓడావు. భీమ నకుల సహదేవులు ముందుగనే ఓడారు. మనతో చేరి కృష్ణుడు కూడా పరాభూతుడయ్యాడు. (పరాభవానల దగ్ధుడైనందువలన ఆయన మాటలు వేడిగా ఉన్నవి.)

విశేషం: కృష్ణుడనక కంసమర్దనుడనటం - మహావీరుడైన కంసుడిని సంహరించిన కృష్ణుడే ఓడాడని చెప్పటానికి.

క. 'కావున మన మిఁక ననికిం । బోవం బని లేదు; విపినభూమికిఁ జని య
చ్చో వెఱపు దక్కి తపసుల । మై, విచ్చలవిడిఁ జరింత మందఱముఁ దగన్!' 54

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కావున; మనము; ఇఁకన్= ఇకపైన; అనికిన్= యుద్ధానికి; పోవన్ పని లేదు= పోవలసిన అవసరం లేదు; విపిన భూమికిన్= అరణ్యానికి; చని= పోయి; ఆ+చోటన్= అక్కడ; తపసులము+ఐ= మునివృత్తిలో ప్రవేశించి; వెఱపు దక్కి= భయం పోగొట్టుకొని; తగన్= ఆ చోటుకు తగినట్లు; అందరము; విచ్చలవిడిన్= స్వేచ్ఛగా; చరింతము= తిరుగుదాము.

తాత్పర్యం: 'కాబట్టి ఇకమీదట మనం యుద్ధానికి దిగవలసిన అవసరం లేదు. అడవికేగి తాపసులమై, జంకు లేకుండా స్వేచ్ఛగా మనమందరం తగువిధంగా సంచరిద్దాము.'

క. 'కాదేని, బిరుదు లాడక । సాదుల మై వినయ మొప్పఁ జని, కురునాథుం
డేది పనిచినను జేసి, ద । యాదృష్టి నతండు సూచున ట్లుండఁదగున్.' 55

ప్రతిపదార్థం: కాదు+ఏనిన్= కాకుంటే; బిరుదులు+ఆడక= ప్రగల్భాలు పలుకకుండా; సాదులము+ఐ= సాత్త్వికులమై; వినయము+ఒప్పన్= అందరిపట్ల అణకువ గలిగి; చని= కౌరవులవద్దకు చేరి; కురునాథుడు; ఏది పనిచినన్= ఏమి చేయుమని చెప్పినా; చేసి= ఆ పని చేసి; దయాదృష్టిన్= (ఆయన) కనికరపు చూపుతో; అతండు; చూచునట్లున్= చూచేటట్లుగా; ఉండన్+తగున్= ప్రవర్తించటం ఉచితం.

తాత్పర్యం: అట్లాకాకపోతే ప్రగల్భాలు పలుకకుండా, సాధువులమై వినయ విధేయతలు చూపుతూ, కురునాథుడి దగ్గర చేరి, ఆయన అక్కడ ఏమి పనిచేయుమని చెప్పితే అది చేసి, ఆయన దయాదాక్షిణ్యాలకు పాత్రులమయ్యేటట్లు ఉండటమే చేయదగినపని.

వ. అని కెంజాయ రంజిల్లు కన్నుల నన్నరు నాలోకించి. 56

ప్రతిపదార్థం: అని= అని చెప్పి; కెంపు+చాయ= ఎఱ్ఱరంగు; రంజిల్లు= ప్రకాశించే; కన్నులన్= కన్నులతో; ఆ+నరున్= ఆ అర్జునుడిని; ఆలోకించి= చూచి.

తాత్పర్యం: అని పలికి, కన్నులు ఎఱ్ఱబారగా అర్జునుడిని చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. 'నీతెఱఁ గిట్టిదేని? రణనిష్ఠకుఁ బూనక కార్యవాది వై
ద్వైతవనంబునంద సముదగ్రభుజాబలదుర్జయుండు రా
ధాతనయుండు, వాని ననిఁ దాఁక నశక్యము నాకు నన్న, నే
నీతెరు వేల వత్తు? మహి యేల నశక్తుఁడు వాంఛ సేయునే?' 57

ప్రతిపదార్థం: నీ తెఱఁగు= నీ కార్యాచరణ; ఇట్టిది+ఏనిన్= ఇటువంటిదే అయితే; రణనిష్ఠకున్= యుద్ధదీక్షకు; పూనక= ప్రయత్నించకుండా; కార్యవాదివై= తగిన కార్యాచరణవిధానం చెప్పునట్టివాడివై; ద్వైతవనంబునందున్+అ= ద్వైతవనమునందే (ఉండిపోయి); సమ్+ఉదగ్ర= అతిశయమైన; భుజాబల= భుజబలంచేత; దుర్జయుండు= జయించ వీలుగానివాడు; రాధాతనయుండు= కర్ణుడు; వానిన్= అట్టివాడిని; అనినన్+తాఁకన్= యుద్ధంలో ఎదుర్కొనటం; నాకున్; అశక్యము= సాధ్యంకాని పని; అన్నన్= అని చెప్పి ఉంటే; ఏను= నేను; ఈ తెరువు= (ఈ దారికి) ఈ జోలికి; ఏల వత్తున్= ఎందుకు వచ్చి ఉంటాను?; అశక్తుఁడు= బలహీనుడు; మహిన్+ఏలన్= భూమిని పాలించటానికి; వాంఛ+చేయునే?= కోరుకొంటాడా?

తాత్పర్యం: 'నీ తీరు ఇటువంటిదే అయి ఉండినట్లయితే, యుద్ధం చేస్తాననే పట్టుదలకు పోకుండా, సమయోచిత కార్యాచరణమే యోగ్యమనే వాడవైతే మనం ద్వైతవనంలో నున్నప్పుడే - భయంకర బాహుబలం కలవాడు, జయింప శక్యంగానివాడు కర్ణుడిని, యుద్ధంలో ఎదుర్కొనటం నాచేతగాని పని - అని నీవు ముందే అని ఉంటే - నేను ఈ యుద్ధమార్గానికి ఎందుకు వస్తాను? బలహీనుడు భూపాలన చేయాలని కోరుకొంటాడా?'

విశేషం: అలంకారం: అర్థాంతరన్యాసం.

క. 'అని వధించెదఁ గర్ణు నే నని ప్రతిజ్ఞ । సేసి, యిటు దెచ్చిన న న్నిట్లు సేసి, తింత
కెట్లు నేర్చితి? పాడవుగా నెత్తి నేల । వైవ నోర్చితి ననుఁ బగవారి నడుమ.' 58

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= యుద్ధంలో; కర్ణున్= కర్ణుడిని; ఏను= నేను; వధించెదను+అని= చంపెదనని; ప్రతిజ్ఞ చేసి= బాస చేసి; నన్నున్; ఇటు తెచ్చి= ఇక్కడకు తీసికొనివచ్చి; ఇట్లు చేసితి(వి)= ఇట్టి దురవస్థలపాలు చేశావు; ఇంతకున్ ఎట్లు నేర్చితి(వి)?= ఇంతపని చేయటాన్ని ఎట్లా నేర్చుకొన్నావు?; ననున్= నన్ను; పగవారి నడుమన్= శత్రువులమధ్య; పాడవుగాన్+ఎత్తి= ఎక్కువగా పైకెత్తి; నేలన్+వైవన్= నేలపై విసిరికొట్ట; ఓర్చితి(వి)= కలిగావు.

తాత్పర్యం: 'యుద్ధంలో కర్ణుడిని తుదముట్టిస్తానని శపథం చేసి, నన్ను ఇక్కడకు తీసికొనివచ్చి, ఇట్లా అవమానం పాలు చేశావు. ఇంత పని చేయటానికి ఎట్లా నేర్చుకొన్నావు? కానివారి ఎదుట నన్ను పైకెత్తి క్రిందకు విసిరికొట్టగలిగావు.'

ఉ. 'పంకజనాభుఁడున్ వినఁగఁ బల్కిన యప్పలు కిమ్మెయిం దుదిన్
బొంకగుటోర్చి తిట్టి నినుఁ బుట్టినయప్డు నుతించెఁ బోరికిన్
శంక గొనండు, గెల్చుఁ గురుసంఘము నీతఁడు పుణ్యుఁ డన్న యా
బొంకరి దివ్యవాణియుఁ దపోధనులున్ మము ని ట్లలంతురే!' 59

ప్రతిపదార్థం: పంకజనాభుఁడున్= కృష్ణుడుకూడా; వినఁగన్= వినేటట్లు; పల్కిన ఆ+పలుకులు= పలికిన ఆ మాటలు; బొంకు+అగుట+ఓర్చితి(వి)= అబద్ధాలు కావటానికి ఓర్చావు; తుదిన్= చివరకు; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; ఇట్టి నినున్= ఇట్టి నిన్ను; పుట్టిన అప్డు= పుట్టిన సమయంలో; నుతించెన్= ఇట్లు కొనియాడినారు; పోరికిన్= యుద్ధం చేసేందుకు; శంకగొనండు= జంకడు; కురు సంఘమున్= కౌరవుల సమూహాన్ని; ఈతఁడు గెల్చున్= ఇతడు గెలుస్తాడు; పుణ్యుఁడు= పవిత్రుడు, అన్న= అని పలికిన; ఆ బొంకరి= ఆ కల్లలాడే; దివ్యవాణి= ఆకాశవాణియు; తపోధనులున్= తపస్సంపన్నులును; మమ్మున్; ఇట్లు అలంతురే?= ఇట్లా బాధపెడతారా?

తాత్పర్యం: కృష్ణుడి ఎదుట నీవు చెప్పిన మాటలు ఇట్లా అబద్ధమయ్యేటట్లు చేశావు. ఇటువంటి నీ జన్మ సమయంలో ఆకాశవాణి, తపస్సే సంపదగా గలిగిన మునులు 'ఇతడు యుద్ధమంటే వెనుకాడడు. కౌరవులను గెలుస్తాడు. ఇతడు పుణ్యాత్ముడు' అని పొగడారు. ఇట్లా అబద్ధమాడి మమ్ములను కష్టపెడతారా? (నొవ్వజేయడం ఉచితం కాదని భావం).

క. 'విను! మప్పలుకులు పాటిగఁ । గొని దుర్యోధనునితోడఁ గొంటిని బగ ము
న్ను; నిజంబుగ నెఱుఁగను వీఁ । డని రాధేయునకు వెఱచునని యే నిన్నున్.' 60

ప్రతిపదార్థం: వినుము; ఆ+పలుకులు= ఆ మాటలు; పాటిగన్+కొని= ఆధారంగా చేసికొని; దుర్యోధనుని తోడన్; మున్ను= ఇంతకుముందు; పగ కొంటిని= పగతెచ్చుకొన్నాను; వీఁడు= అర్జునుడు; అనిన్= యుద్ధంలో; రాధేయునకున్= కర్ణుడికి; వెఱచును+అని= భయపడతాడని; ఏ నిన్నున్= నేను నిన్ను; నిజంబుగన్+ఎఱుఁగను= నిజంగా తెలుసుకోలేదు.

తాత్పర్యం: వినుము. ఆ మాటలు నమ్మి, దుర్యోధనుడితో వైరం తెచ్చుకొన్నాను. అర్జునుడు కర్ణుడితో యుద్ధమంటే వెనుకాడుతాడని నిజంగా అప్పుడు నాకు తెలియదు.

సీ. 'దేవత లిచ్చిన తేరు నశ్వంబులుఁ । గపికేతనంబును గలవు; దైవి
కంబు చే నున్నది; గాండీవ మనఁ దాటి । యంతవి ల్లది గాక, హరి రథంబు
గడపెడు నటె! పరికర మిట్టి దై యుండ । నెట్లు కర్ణున కోడి యిట్టు వలియఁ
బాఱుతెంచితి నీవు? భండనంబునఁ గర్ణుఁ । గని పాఱు దని సుయోధనుఁడు సెప్పెఁ;

తే. నది నిజంబుగఁ గొనక బే లైతి; నాదు । బేలతనమునఁ గాదె పాంచాల మాత్స్య
పాండ్యులాదిగఁ గలిగిన బంధుమిత్ర । జనులు దెగటాఱి రప్రయోజనము గాఁగ.' 61

ప్రతిపదార్థం: దేవతలు+ఇచ్చిన తేరు= దేవతలిచ్చిన రథం; అశ్వంబులు= గుర్రాలు; కపికేతనంబును= కపిధ్వజం; కలవు= ఉన్నాయి; దైవికంబు= దివ్యశక్తి సంపన్నమైన; గాండీవం; చేన్+ఉన్నది= చేతిలో ఉన్నది; గాండీవమనన్= ఆ గాండీవమనే; తాటియంత= తాటిచెట్టంత; విల్లు= ధనుస్సు; అదిగాక= అదికూడ గాక; హరి= కృష్ణుడు; రథంబు గడపెడునటె!= రథం తోలునట!; పరికరము= ఆయుధసామగ్రి; ఇట్టిదై ఉండగన్= ఇటువంటిదై ఉండగా; ఎట్లు కర్ణునకున్= ఎట్లా కర్ణుడిచేత; ఓడి= పరాజితుడవై; ఇట్టు= ఈ విధంగా; వలియన్= శక్తిహీనుడవై; నీవు; పాఱుతెంచితి(వి)?= పారిపోయి వచ్చినావు?; భండనమునన్= యుద్ధంలో; కర్ణునిన్= కర్ణుడిని; కని= చూచి; పాఱుదు(వు)+అని= పరుగెత్తిపోతావని; సుయోధనుఁడు; చెప్పెన్= ముందే చెప్పాడు; అది= దానిని; నిజంబుగన్= యథార్థమని; కొనక= గ్రహించక; బేల+ఐతిన్= మోసపోయిన వాడనైతిని; నాదుబేలతనమునన్ కాదె!= నా అమాయకత్వంవలననే కదా!; పాంచాల మాత్స్యపాండ్యులు; ఆదిగాన్+కలిగిన= మొదలైన; బంధుమిత్రజనులు= చుట్టాలు, స్నేహితులు; అప్రయోజనము కాఁగన్= ఏ ప్రయోజనమూ లేకుండా; తెగటాఱిరి= చచ్చారు.

తాత్పర్యం: 'దేవత లిచ్చిన రథం, అశ్వాలు, కపిధ్వజం నీకున్నాయి. వీటికి తోడు దైవశక్తి శోభితమైన గాండీవం నీచేతనున్నది. ఈ గాండీవం తాటిచెట్టంత పొడవు, లావు, చేవగల్గింది. ఇవికాకుండా శ్రీహరియే సారథియై ఉన్నాడు. నీ యుద్ధసామగ్రి ఇంత గొప్పదై ఉండగా, నీవెట్లా కర్ణుడి దెబ్బకు ఆగలేక పిరికిపందవై పరుగెత్తి వచ్చావు? నీవు యుద్ధంలో కర్ణుడిని ఎదిరించలేవని దుర్యోధనుడు ముందుగానే చెప్పాడు. ఇది నిజమని నమ్మలేక మోసపోయి ఇంత తెచ్చుకొన్నాను. నా అమాయికత్వంవల్లనే కదా యుద్ధానికి దిగి, పాంచాలురు, మాత్స్యులు, పాండ్యులు మొదలైన బంధుమిత్రులంతా నిష్ప్రయోజనంగా ప్రాణాలు కోల్పోయారు!'

వ. అని పలికి, కృష్ణునాననం బాలోకించి; 'కర్ణు నిగ్రహించుట యశక్యం బయ్యెఁ; సుయోధనాది కౌరవులు గనుంగొన వానిచేతం బరిభవింపఁబడి యేను జీవంబుతో నునికిం గడచిన కష్టంబునుం గలదే? యది యట్లుండె; నేను జావు దప్పివచ్చుట వడముడి కతంబునం గలిగె; నతం డొక్కరుండును బ్రాణంబులు డాఁపక పరబలంబులు బడలువడం బోరుచున్నవాఁడు.' 62

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; కృష్ణ+ఆననము= కృష్ణుడి ముఖం; ఆలోకించి= చూచి; కర్ణున్= కర్ణుడిని; నిగ్రహించుట= ఎదిరించి ఆపుట; అశక్యంబు+అయ్యెన్= సాధ్యం కాకపోయింది; సుయోధనాది కౌరవులు= దుర్యోధనుడు మొదలైన కౌరవులు; కనుంగొనన్= చూస్తూ ఉండగా; వానిచేతన్= ఆ కర్ణుడిచేత; పరిభవింపఁబడి= అవమానించబడి; ఏను= నేను; జీవంబుతో ఉనికిన్= ప్రాణాలతో బ్రతికి ఉండుటకంటె; కడచిన కష్టంబునున్ కలదె?= అతిశయించిన కష్టం కలదా?; అది అట్లుండెన్= ఆ సంగతి అట్లుండనిమ్ము; నేను చావు తప్పివచ్చుట; వడముడి= భీముడి; కతంబునన్= వలన; కలిగెన్= జరిగినది; అతండు+ఒక్కరుండునున్= అతడొక్కడే; ప్రాణంబులు డాఁపక= ప్రాణాలు దాచిపెట్టుకొనకుండా; పరబలంబులు= శత్రుసైన్యాలు; బడలువడన్= అలసిపోయేటట్లు; పోరుచున్+ఉన్నవాఁడు= పోరుతున్నాడు.

తాత్పర్యం: అని పలికి ధర్మరాజు కృష్ణుడివైపు చూచి 'కర్ణుడిని జయించటం అసాధ్యమైన పని అయింది. దుర్యోధనాది కౌరవవీరులు చూస్తూ ఉండగా కర్ణుడిచేత నేను అవమానించబడి ప్రాణాలతో ఉండటంకంటె బాధాకరమైన విషయమేముంటుంది? అది అట్లా ఉండనిమ్ము. భీముడివలన నేను చావుతప్పి బయటపడ్డాను. అతడొక్కడే ప్రాణాలను లెక్కపెట్టక శత్రుసేనలు బడలిపోయేటట్లు యుద్ధం చేస్తున్నాడు?'

క. అని, పార్థుఁ జూచి యతఁ డి । ట్లను; 'నేఁ డభిమన్యుఁ డొండె హైడింబుం డొం
డెను గలిగిన ని ట్లగునే? విను! మును చేసినది యనుభవింపఁగ వలదే?' 63

ప్రతిపదార్థం: అని పార్థున్+చూచి= అని పలికి అర్జునుడిని చూచి; అతఁడు; ఇట్లు+అనున్; నేఁడు; అభిమన్యుఁడు; ఒండెన్= కాని; హైడింబుండు= ఘటోత్కచుడు; ఒండెను= కాని; కలిగినన్= ఉండి ఉంటే; ఇట్లు+అగునే?= ఈ విధంగా జరిగేదా?; విను; మును చేసినది= చేసినదాని ఫలితం; అనుభవింపఁగ వలదే?= అనుభవించక తప్పుతుందా?

తాత్పర్యం: అట్లా పలికి ధర్మరాజు అర్జునుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు: 'ఈనాడు అభిమన్యుడు గాని, ఘటోత్కచుడు గాని ఉండి ఉంటే ఇట్లా జరిగేదా? వినుము. పూర్వకర్మఫలం అనుభవించక తప్పుతుందా?

ఆ. 'నిన్నుఁ దృణముఁ జేసి, న న్నాదురాత్ముండు । బంధుహీనుఁ బోలెఁ బఱుప, నెడరు
దోఁచి నప్పు డొదవి తొలగించువానిఁ గా । కన్యు నేల బంధుఁ డండ్రు జనులు?' 64

ప్రతిపదార్థం: నిన్ను, తృణమున్+చేసి= నిన్ను గడ్డిపోచ మాదిరిగా చేసి; నన్నున్+ఆ దురాత్ముండు= నన్నా దుర్మార్గుడు; బంధుహీనున్+పోలెన్= చుట్టపక్కాలు లేనివానివలె; పఱుపన్= పాటుబడజేయగా; ఎడరు తోఁచినప్పుడు= ఆపద కలిగినప్పుడు; ఒదవి= ఆదుకొని; తొలఁగించు వానిన్+కాక= నివారించేవాడినిగాక; అన్యున్= ఇతరుని; ఏల= ఎట్లు; జనులు= ప్రజలు; బంధుఁడు+అండ్రు?= చుట్టమంటారు?

తాత్పర్యం: దుర్మార్గుడు నిన్ను గడ్డిపోచను చేశాడు. నన్ను బంధువుల ఆదరణ లేని దీనుడిగా జేసి కష్టపెట్టాడు. ఆపద కలిగినపుడు సహాయపడి ఆపదను వారించేవాడినిగాక, ఇతరుడిని ప్రజలు ఎందుకు చుట్టమంటారు?

విశేషం: అలంకారం: అర్థాంతరన్యాసం.

చ. 'హరి గలుగంగ నేటికి? భయంబున వచ్చితి నీదు గాండివం
బెరవుగ నిచ్చి, నీవు నొగ లెక్కి, హరిన్ రథిఁ జేయఁగన్న ని
ష్ఠుర భుజవిక్రమోగ్రుఁ డగు సూతతనూభవుఁ దత్సహాయులం
బొరిగొనఁడే సుయోధనునిపోఁడిమి దూలఁగ నొక్కమాత్రలోన్?' 65

ప్రతిపదార్థం: హరి, కలుగంగన్= కృష్ణుడు అండగా ఉండగా; ఏటికిన్?= ఏల?; భయంబునన్ వచ్చితి(వి)= భయపడి వచ్చావు; నీదు గాండివంబు= నీ గాండీవాన్ని; ఎరవుగన్+ఇచ్చి= తాత్కాలికంగా ఇచ్చి, నీవు నొగలు+ఎక్కి= నీవు తేరునొగలెక్కి, సారథివై; హరిన్, రథిన్= కృష్ణుడి రథంలో కూర్చున్నవాడినిగా; చేయన్ కన్నన్= చేయగలిగితే; నిష్ఠుర= తీవ్రమైన; భుజవిక్రమోగ్రుఁడు అగు= బాహుబల విజృంభణతో భయంకరుడైన; సూత తనూభవుడిన్= కర్ణుడిని; తత్సహాయులన్= అతనికి తోడ్పడేవారిని; పోడిమి= ఒప్పు; తూలఁగన్= తగ్గిపోయేటట్లు, ఒక్క మాత్రలోన్= ఒక్క క్షణంలో; పొరిగొనడే?= చంపివేయడా?

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు అండగా ఉండగా భయపడి ఎందుకు వచ్చావు? నీవు గాండీవాన్ని ప్రస్తుతం కృష్ణుడికిమ్ము. నీవు నొగలెక్కి కూర్చుండి రథచోదకుడివగుము. ఆయనను రథికునిగా చేయుము, భుజబలంతో తీక్ష్ణరూపుడైన కర్ణుడిని, అతడికి అండగా నిలిచిఉన్న వారిని, క్షణంలో ఆయన పడగొట్టడా?

ఆ. 'గొంతి కడుపునందుఁ గొడుకుచూలై నీవు । దోఁపకుండ వైతి; తోఁచినట్టి
పిండ మెడలి యైనఁ బిదప దిగంబడ । దయ్యెఁ; నింత వుట్ట దట్టు లైన.' 66

ప్రతిపదార్థం: నీవు= నీవు(అర్జునుడవు); గొంతి కడుపునందున్= కుంతీదేవి గర్భంలో; కొడుకుచూలు+ఐ= మగబిడ్డవై; తోఁపకుండవు= పుట్టకుండ; ఐతి(వి)= ఉండకపోయావు; తోఁచినట్టి= పుట్టటానికి ఏర్పడిన; పిండము= పిండం; ఎడలి+ఐనన్= స్రావమై పోయినట్లయి; పిదప= తరువాత; దిగన్+పడదు+అయ్యెన్= దూసి క్రిందపడకపోయింది; అట్టులు+ఐనన్= ఆ విధంగా గర్భస్రావమై ఉన్నట్లయితే; ఇంత పుట్టదు= ఇంత జరిగేది కాదు.

తాత్పర్యం: కుంతీగర్భంలో నీవు మగపిండంగా ఏర్పడకుండా ఉండవలసింది. ఒకవేళ ఏర్పడినా ఆ పిండం ఆ తరువాత దూసిపోయి క్రింద పడి ఉండవలసింది. అట్లా అయినట్లయితే ఇంత జరిగేది కాదు.

అర్జునుఁడు తన్ను ధర్మజుఁ డాడిన పలుకులకుఁ గోపించి
యతని తల నఱుక వాలు పెఱికికొనుట (సం. 8-49-1)

సీ. అనినఁ, గృపాణంబు గొని సవ్యసాచి య । వ్విభు వ్రేయఁ దలఁచిన, విష్ణుఁ డెఱిఁగి,
'వాలు గేల నమర్ప వలసిన పని యేమి? । కౌరవు లియ్యెడ లేరు; మనము
ధరణీశ్వరుని సేమ మరయంగ వచ్చితి; । మీతని కుశల మి ట్లేర్పడంగఁ
గంటిమి; సంతోషకాలంబు గా కిది । క్రోధ కాలమె? వధ్యకోటి యిచట

ఆ. నేది గాఁగ నలిగి తీ' వని పలికిన । రూక్షభంగి యగు కటాక్షదృష్టి
యా నరేంద్రుమీఁద నడరంగ నర్జునుఁ । డ మ్మురారి కిట్టు లనియె నధిప!' 67

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= ఓ రాజా! ధృతరాష్ట్రా!; అనినన్= ధర్మరాజు ఆ విధంగా అనగా; సవ్యసాచి= అర్జునుడు; కృపాణంబు కొని= ఖడ్గం చేపట్టి; ఆ+విభున్= ఆ ధర్మజుడిని; వ్రేయన్+తలఁచినన్= కొట్టవలెనని అనుకోగా; విష్ణుఁడు, ఎఱిఁగి= కృష్ణుడు తెలుసుకొని; వాలు= పదునైన కత్తిని; కేలన్+అమర్పన్+వలసిన పని ఏమి?= చేతబట్టవలసిన అవసరమేమి వచ్చింది?; కౌరవులు; ఈ+ఎడన్ లేరు= ఇక్కడ లేరుగదా; మనము; ధరణి+ఈశ్వరుని= రాజుయొక్క; సేమము+అరయంగన్= క్షేమాన్ని తెలిసికొనుటకు; వచ్చితిమి; ఈతని; కుశలము= క్షేమస్థితి; ఇట్లు+ఏర్పడంగన్= ఈ విధంగా ఉండగా; కంటిమి= కనులారా చూచాము; ఇది సంతోష కాలంబుగాక; క్రోధకాలమె?= కోపంతో పగతీర్చుకొనే సమయమా?; వధ్యకోటి= చంపదగిన శత్రు సమూహం; ఇచటన్; ఏది గాఁగన్= ఎవరున్నారని; ఈవు= నీవు; అలిగితివి?= కోపపడ్డావు?; అని పలికినన్= అని అనగా; రూక్షభంగి అగు= కోపగించుకొనే విధం కలదియైన; కటాక్షదృష్టిని= క్రీగంటి చూపును; ఆ నరేంద్రుమీఁదన్; అడరంగాన్= వ్యాపింపచేయగా; అర్జునుఁడు; ఆ మురారికిన్= ఆ కృష్ణుడితో; ఇట్టులు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు పైవిధంగా పలికిన తరువాత కవ్వడి కత్తిని లాగి ఆ రాజును నరకదలచుకొనగా, కృష్ణు డిది గమనించి 'కత్తిని చేతపట్టవలసినపని ఏమి వచ్చింది? మన విరోధులైన కౌరవులిక్కడ ఎవరూ లేరే? మనం రాజు క్షేమం తెలిసికొనవచ్చాము. ఆయన పరిస్థితి క్షేమంగా ఉండటం చూచాము. ఇది సంతోషించవలసిన సమయమే గాని కోపపడవలసిన సమయం కాదే! ఇక్కడ చంపవలసిన విరోధులెవరున్నారని క్రోధమూర్తివైనావు? అని అనగా, కోపంవలన ఏర్పడిన కంటి ఎరుపు ఇంకా ఆరకుండగానే క్రీగంటి చూపులను ఆ రాజుపై ప్రసరింపజేసి, అర్జునుడు మురారితో ఇట్లా అంటున్నాడు.

విశేషం: కోపంతో చెలరేగిన వ్యక్తిని పరిహాసపు మాటలతో చల్లారజేసి నిష్ఠుర కార్యోన్ముఖతనుండి విరమింపజేయడం నాణ్యమైన పద్ధతి. ఇది ఇక్కడ చక్కగ వ్యక్తమైంది.

క. 'విను! యొరులకు గాండివ మి । మ్మని, న న్నెవ్వండు పలికె నతనిశిరము గ్ర
క్కున బగులవ్రేయుటకుఁ జే । సినవాఁడఁ బ్రతిజ్ఞ నాదు చిత్తములోనన్.' 68

ప్రతిపదార్థం: వినుము; ఒరులకున్= ఇతరులకు; గాండివము+ఇమ్మని; నన్ను+ఎవండు, పలికెన్= నాతో ఎవడు పలికాడో; అతడి శిరము= అతడి శిరస్సు; గ్రక్కునన్= వెంటనే; పగులవేయుటకున్= పగుల కొట్టుటకు; నాదుచిత్తము లోనన్= నా మనస్సులో; ప్రతిజ్ఞ చేసినవాఁడన్= ఒట్టుపెట్టుకొన్నవాడనై (ఉన్నాను).

తాత్పర్యం: 'ఇతరులకెవరికైనా నా గాండీవాన్ని ఇమ్మని ఎవరు అంటారో అట్టివాడి తలను వెంటనే పగులగొట్టాలని మనసులో ప్రతినబూని ఉన్నాను.'

తే. 'ఇట్టికష్టపు గేలికై యిట్లు సేయఁ । బ్రతిన వట్టుట దగదె? యిప్పలుకు నీవు
వినఁగ నితఁ డాడ, నిమ్మహీవిభుఁడు ధర్మ । వంతుఁ డగుఁగాక చంపనవలయుఁ గృష్ణ!' 69

ప్రతిపదార్థం: కృష్ణ!; ఇట్టి= ఇటువంటి; కష్టపు= కష్టం కలిగించే; గేలికై= పరిహాసానికి తగినట్లుగా; ఇట్లు చేయన్= ఇట్లా చేస్తానని; ప్రతిన పట్టుట= ప్రతిజ్ఞ చేయటం; తగదె?= ఉచితమై ఉండలేదా?; ఈ+పలుకులు= ఈ మాటలు; నీవు వినఁగన్= నీవు వింటుండగానే; ఇతఁడు+ఆడన్= ఇతడు పలుకగా; ఈ+మహీవిభుఁడు= ఈ రాజు; ధర్మవంతుఁడు+అగున్+గాక= ధర్మశీలుడగుగాక; చంపన్+అ వలయున్= తప్పక తుదముట్టించాలి.

తాత్పర్యం: కృష్ణా! 'మనసు నొప్పించే ఇటువంటి ఎగతాళిమాటలకు తగినట్లుగా, తల తరుగుతానని బాస చేయటం తగి ఉండలేదా? ఇంతకూ ఈ మాటలు నీ ఎదుటనే పలికి ఉన్నాడు. ఈ చులకనమాటలు పలికిన భూపాలుడు సత్యధర్మపరాయణుడైనప్పటికి ఇతడిని వెంటనే చంపివేయాలి.'

వ. 'చంపి పాలిత ప్రతిజ్ఞుండ నైన నాకు నసత్యంబు రాకుండఁ బరిహరించెద; దీనికి నీ వేమి సెప్పెదవు? సెప్పుము! నీవు జగత్కృత్యసాకల్యవేదివి; నీ చెప్పినట్ల చేయంగలవాఁడ' ననుటయు, నచ్యుతుండు 'పో పా మ్మెక్కడివాఁడ'వని యదల్చి వెండియు ని ట్లనియె: 70

ప్రతిపదార్థం: చంపి= అటువంటివాడిని చంపి; పాలిత= ఆచరించబడిన; ప్రతిజ్ఞుండను+ఐ= శపథం కలవాడనై; నాకున్; అసత్యంబు= ఆడినమాట తప్పినాడన్న అపవాదం; రాకుండ; పరిహరించెదన్= నివారిస్తాను; దీనికిన్; నీవు+ఏమి చెప్పెదవు; చెప్పుము; నీవు; జగత్కృత్య= లోకం పాటించదగిన; సాకల్య= సమస్తాన్ని; వేదివి= తెలిసినవాడివి; నీ చెప్పినట్లు= నీవు చెప్పినట్లు; చేయన్+కలవాఁడన్= చేయగలవాడను; అనుటయున్; అచ్యుతుండు= కృష్ణుడు; పోపొమ్ము= పోవయ్యా చాలు; ఎక్కడివాఁడవు!= ఎక్కడినుండి వచ్చావయ్యా!; అని; అదల్చి= బెదిరించి; ఇట్లు+అనియెన్; (కృష్ణుడు కుంతి మేనల్లుడు, అర్జునుని బావమరిది, ఆ చనువు ఈ మాటలలో కనబడుతున్నది.)

తాత్పర్యం: 'చంపి, ప్రతిజ్ఞ పాలించినవాడనైతే, అసత్యదోషం రాకుండా నివారించుకొంటాను. దీనికి నీవేమి అంటావు? చెప్పుము. నీవు లోకవ్యవహారాలన్నీ తెలిసినవాడివి. నీవు చెప్పినట్లు చేస్తాను!' అన్నాడు అర్జునుడు. శ్రీకృష్ణుడు 'పోవయ్యా! ఎక్కడివాడవయ్యా నీవు?' అని గద్దించి మళ్ళీ ఇట్లా అన్నాడు:

ఆ. 'నీకు వృద్ధసేవ లేకున్కి యెఱుఁగంగ । నయ్యెఁ; రిత్త యిట్టు లడిచిపడుటఁ
బట్టిఁ; ధర్మవిధి విభాగజ్ఞు లైన వా । రేల చేయఁ జొత్తు రిట్టిదాని?' 71

ప్రతిపదార్థం: రిత్త= ఊరకే; ఇట్టుల; అడిచి పడుటన్ పట్టి= కోపంతో త్రుళ్లిపడే కారణంగా; నీకున్; వృద్ధసేవ= పెద్దలను సేవించటం; లేక+ఉన్కి= అలవాటులేదన్న సంగతి; ఎఱుఁగంగన్+అయ్యెన్= తెలియవచ్చినది; ఇట్టులు= ఈ విధంగా (ఇట్టి తొందరపాటును); ధర్మవిధి= ధర్మశాస్త్ర ఆదేశాలయొక్క; విభాగజ్ఞులు+ఐనవారు= విషయాలను వేరుచేయగల విధానాన్ని తెలిసినవారు; ఇట్టి దానిన్= ఇటువంటి ఉల్లంఘనాన్ని; ఎందుకు; చేయన్+చొత్తురు?= చేయపూనుకొంటారు?

తాత్పర్యం: 'తగిన కారణం లేకుండానే నీవు ఇట్లు ఎగసిపడటాన్ని బట్టి చూస్తే పెద్దలను గౌరవించడం నీకు తెలియదన్న విషయం బయటపడినది. ధర్మశాస్త్రసూత్రాలను విభజించి అందున్న సూక్ష్మవిషయాలను తెలిసికొన్న వారు ఇట్టిపని చేయటాని కెందుకు పూనుకొంటారు?

క. 'చేయంగ వలయువానిం । జేయుట, యిట్టివియె కొన్ని చేయకునికి, ధ
ర్మాయత్తచిత్తుఁడై నా । నా యోగ్యస్థలము లెఱిఁగి నడవఁగ వలదే!' 72

ప్రతిపదార్థం: చేయంగ వలయువానిన్= చేయవలసినవాటిని; చేయుట; ఇట్టివియె= ఇటువంటివే; కొన్ని చేయక+ఉనికి= కొన్నిటిని చేయకుండా ఉండటం; ధర్మ+ఆయత్తచిత్తుఁడు+ఐ= ధర్మానికి అధీనమైన మనస్సు కలవాడై; నానా యోగ్య స్థలములు= అనేకములైన తగిన తావులను (విషయాలను) ఎఱిఁగి; నడవఁగ వలదే?= ప్రవర్తించవలసి ఉన్నది కదా!

తాత్పర్యం: చేయవలసిన వాటిని చేయటం, ఇటువంటివే కొన్ని చేయకుండా ఉండటం, ధర్మానికి అధీనమైన మనస్సు కలవాడై, చేయదగిన వివిధ విషయాలు తెలుసుకొని నడుచుకోవాలి కదా.

క. 'సత్యంబు నహింసయు నను । నత్యుత్తమధర్మయుగళ మందు, నహింసన్
సత్యము గాచుట ధర్మ, మ । సత్యమున నహింసఁ గావఁ జను నండ్రు బుధుల్.' 73

ప్రతిపదార్థం: సత్యంబు; అహింసయున్; అను; అతి+ఉత్తమ= మిక్కిలి శ్రేష్ఠములైన; ధర్మ= ఆచరణయోగ్యములైన; యుగళము+అందున్= జంటలో; అహింసన్= అహింసచే, సత్యము; కాచుట= రక్షించటం; ధర్మము= న్యాయసమ్మతమైన సూత్రం; అసత్యమునన్= అసత్యముతో; అహింసన్ కావన్= అహింసను కాపాడుట; చనున్= తగును; (అని) బుధులు= వివేకవంతులు; అంద్రు= అంటారు.

తాత్పర్యం: సత్యం, అహింస - అనే ఈ రెండు ఉత్తమధర్మాలలో, అహింసతో సత్యాన్ని కాపాడటం ధర్మం. అయినా అసత్యంతో అహింసను కూడ కాపాడతగునని జ్ఞానధనులంటారు.

ఆ. 'కర్మసూక్ష్మభంగి గానక యిమ్మెయి । సత్యరక్షణంబు సలుపుపొంటె
భ్రాత ధర్మపరుఁడు రా జిమ్మహాత్ముఁ జం । పఁగఁ దలఁచుట ధర్మపథము గాదు.' 74

ప్రతిపదార్థం: కర్మసూక్ష్మభంగి= కార్యాచరణంలోని (ధర్మ) సూక్ష్మతను; కానక= కనుగొనక; ఈ+మెయిన్= ఈ ప్రకారంగా; సత్య రక్షణంబు= నిజాన్ని కాపాడటం; సలుపుపొంటెన్= చేయుటకు; భ్రాత ధర్మపరుఁడు= (నీ)అన్నగారు, ధర్మాచరణం తెలిసినవాడు; రాజు= మనలను పాలించేవాడు అయిన; ఈ+మహాత్మున్; చంపఁగన్ తలఁచుట= చంపాలనుకొనటం; ధర్మపథము కాదు= ధర్మమార్గం (న్యాయమైన విధానం) కాదు.

తాత్పర్యం: చేయవలసిన పనిలో ఉండే (ధర్మ) సూక్ష్మతను తెలుసుకోకుండా, సత్యాన్ని రక్షించటానికని, తోబుట్టువు, ధర్మాత్ముడు, ప్రభువు అయిన ఈ మహానుభావుడిని చంపాలనుకొనటం ధర్మమార్గంకాదు.

క. 'విను! పిన్ననాఁడు నీ వీ । యనుచిత మగువ్రతము వట్టి; తది గాకయు, బె
ట్టనృతము సూనృతమును నీ । కనియెడు చందంబు బుధులు గయికొన రెందున్.' 75

ప్రతిపదార్థం: విను; పిన్ననాఁడు= పసితనంలో; నీవు; ఈ అనుచితము+అగు= ఈ తగని; వ్రతమును= దీక్షాచరణ విధానాన్ని; పట్టితి(వి)= కైకొన్నావు; అదిగాకయున్= అంతే కాకుండా; బెట్టు= దుర్లభమైన (అధికమైన); అనృతము= బొంకు;? సూనృతము= నిజం (వీటి విషయంలో); నీవు కనియెడు= నీవు చూచే; చందంబు= విధం (నీవు అనుకొనే విధంగా); బుధులు= పండితులు; ఎందున్= ఏ విధంగా గూడ; కయికొనరు= చేపట్టరు.

తాత్పర్యం: బాగా వినుము. నీవు చిన్నప్పుడు లోకపు తీరు తెలియని ప్రాయంలో ఈ యోగ్యం కాని వ్రతాన్ని చేపట్టావు. అంతే కాకుండా పాలించటం కష్టమైన సత్యాసత్యాల విషయంలో నీవు అనుకొనే విధాన్ని, విషయం తెలిసిన పెద్దలెవ్వరూ ఆమోదించరు.'

క. అది యెట్లంటేని; 76

తాత్పర్యం: అది ఎట్లా అంటావా? (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. 'ప్రాణహాని వచ్చుపట్టున, సర్వధ । నాపహార వేళయందు నడపు
సత్య మనృత మండ్రసత్యంబు సూనృత । మని పరిగ్రహింతు రార్యజనులు.' 77

ప్రతిపదార్థం: ప్రాణహాని, వచ్చు, పట్టునన్= ప్రాణానికి కీడు కలుగనున్న సమయంలో; సర్వధన= ఉన్న ధనమంతా; అపహార వేళ అందున్= మోసంగా దొంగిలించబడే సమయంలో; నడపు= సాగించే; సత్యము; అనృతము+అంద్రు= కల్ల అంటారు; అసత్యంబు= అబద్ధాన్ని; సూనృతము+అని= సత్యమని; ఆర్యజనులు= పూజ్యులు; పరిగ్రహింతురు= చేపట్టుతారు.

తాత్పర్యం: 'ప్రాణానికి ముప్పు ఏర్పడినప్పుడు, ఉన్న ఆస్తినంతా దోచుకొని పోయేటప్పుడు చెప్పే నిజాన్ని కల్లగా, బొంకును సత్యంగా పెద్దలు స్వీకరిస్తారు.'

విశేషం: ప్రాణ రక్షణం చేసిన అబద్ధం యోగ్యమైనదవుతుంది గాని, కొంపలు కూల్చిన సత్యం ఎట్లా సుగుణం అవుతుంది? ప్రాణహితమైనదే సత్యమని గదా ప్రమాణవాక్యం! నిజం చెప్పేందుకు తెలివితో పనిలేదుగాని, అబద్ధం చెప్పేందుకే బుద్ధి వికాసం కావాలి.

వ. **'విను: పెద్దయు వినికి లేనివాఁడు కౌశికుండను నొక్కవిప్రుం డొక్క విశిష్ట గ్రామంబున కనతిదూరంబున సరిత్సంగమ పుణ్యక్షేత్రంబున వసియించి, సత్యంబ పలుకువాఁడ నని వ్రతంబు వట్టి, సత్యవాది యనం బ్రసిద్ధుండయి తపంబు సేయుచుండ; నొక్కనాఁడు, మ్రుచ్చులం గని వెఱచఱచి పఱతెంచిన జనులు గొంద అయ్యాశ్రమంబు చేరువం బొదలఁ దూఱి; రంత వెను తగిలి వచ్చు మ్రుచ్చు లత్తపోధనునికడ కేతెంచి, 'యిప్పు డిట వచ్చినవార లెటవోయి?' రని యడిగిన, నతండు సత్య విభాగ విధిజ్ఞుండు గామింజేసి, తన కసత్యంబు వాటిల్లు ననుశంక 'నీ గుల్మలతా గహనంబు సొచ్చి' రని చూపి చెప్పిన, నత్తెక్కలికాఱు వారలం జంపి ధనమ్ముగొని; రమ్ముని తద్వచన దోషంబున నరకప్రాప్తుం డయ్యె నను నితిహాసంబు విందుము, హింసాకరం బగు సత్యంబు ధర్మంబు గాదు; తొలుత వినిన దానిన పట్టి మూఢుండు పెద్దల నడిగి తెలిసికొనక వర్తించి దుర్గతిం బొందు; నింతవట్టు విచారించి యజాతశత్రుండు వధ్యుం డవుం, గాఁ డని నిశ్చయింపు' మనుటయు, నర్జునుం డిట్లనియె:** **78**

ప్రతిపదార్థం: విను; పెద్దయున్= ఎక్కువగా; వినికి లేనివాడు= పెద్దలు చెప్పిన మాటలు విని ఉండనివాడు; కౌశికుండు; అను విప్రుండు; ఒక్క= ఒకానొక; విశిష్ట గ్రామంబునకున్= మట్టు మర్యాద లెరిగిన పల్లెటూరికి; అనతి దూరంబునన్= ఎక్కువగాని దూరంలో (దగ్గరగా) ఉన్న; సరిత్సంగమ= నదులు గలసిన (కూడలిలో); పుణ్యక్షేత్రంబునన్; వసియించి= స్థావరం ఏర్పరచుకొని ఉంటూ; సత్యంబు+అ పలుకువాఁడను+అని= నిజమే పలుకుతానని; వ్రతంబు పట్టి= దీక్ష బూని; సత్యవాది అనన్; ప్రసిద్ధుండు+ఐ= పేరుమోసినవాడై; తపంబు చేయుచుండన్; ఒక్కనాఁడు; మ్రుచ్చులన్+కని= దొంగలను చూచి; వెఱచఱచి= భయపడి; పఱతెంచిన= పరుగెత్తి వచ్చిన; జనులు; కొందఱు; ఆ+ఆశ్రమంబు చేరువన్= ఆ ఆశ్రమ సమీపంలో; పొదల దూఱిరి; అంతన్; వెనుతగిలివచ్చు= వెన్నంటి వచ్చే; మ్రుచ్చులు= దొంగలు; ఆ+తపోధనుని కడకున్= తపస్సే ధనంగా గలిగిన ఆయన దగ్గరకు; ఏతెంచి= వచ్చి; ఇప్పుడు ఇచట వచ్చిన వారలు; ఎటు పోయిరి?= ఎక్కడికి పోయారు?; అని అడిగినన్; అతండు= ఆ ముని; సత్య విభాగ= సత్యంలో ఉన్న వేరు వేరు అంశాలను; విధిజ్ఞుండు= ఎరిగినవాడు; కామిన్+చేసి= కానందువలన; తనకున్; అసత్యంబు; పాటిల్లును= అంటుకొంటుంది; అనుశంకన్= అనే సందేహంతో; ఈ, గుల్మలతా, గహనంబున్= ఈ పొదల తీగలతో కూడిన చొరరాని ప్రదేశమును; చొచ్చిరి; అని; చూపి చెప్పినన్= వేలుపెట్టి చూపుతూ చెప్పగా; అ+తెక్కలికాఱు= ఆ దొంగలు; వారలన్; చంపి; ధనమ్ము కొనిరి; ఆ+ముని= ఆ తపసి; తద్+వచన, దోషంబునన్= ఆ మాటలవలన ఏర్పడిన పాపంతో; నరకప్రాప్తుండు= నరకం పొందిన వాడుగా; అయ్యెన్; అను= అనే; ఇతిహాసంబు= పరంపరగా చెప్పుకొంటూ వస్తున్న గాథను; విందుము= వింటున్నాము; హింసాకరంబు+అగు= పీడను కలిగించే; సత్యము; ధర్మంబు కాదు= శాస్త్ర సమ్మతం కాదు; తొలుత వినినదానిన్+అ; పట్టి= ముందు వినినదానినే అనుసరించి; మూఢుండు= తెలివితక్కువవాడు; పెద్దలన్+అడిగి తెలిసికొనక; వర్తించి= నడచుకొని; దుర్గతిన్= నరకమును; పొందున్= పొందుతాడు; ఇంతవట్టు= ఇంతవరకు; విచారించి= యోచించి; అజాతశత్రుండు= శత్రువులు లేని ధర్మరాజు (పదసార్థక్యం); వధ్యుండు= చంపదగినవాడు; అవున్+కాఁడు+అని= అవునో కాదో అని; నిశ్చయింపుము= నిర్ణయం తీసికొనుము; అనుటయున్= అనిన తరువాత; అర్జునుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: వినుము. పెద్దలనుండి ఎక్కువగా తెలిసికొనని కౌశికుడనే బ్రాహ్మణుడు ఒక మంచి గ్రామంలో కొద్ది దూరంగా ఉన్న నదీసంగమ పుణ్యక్షేత్రంలో నివసిస్తూ, సత్యమే పలకాలని వ్రతం పట్టి, సత్యవాది అని ప్రసిద్ధుడై, తపస్సు చేసికొంటూ ఉన్నాడు. ఒకనాడు దొంగలు వెంబడించగా కొందరు జనులు భయంతో పారివచ్చి, అతడి ఆశ్రమప్రాంతంలో ఉన్న పొదలలో దూరి దాగికొని ఉన్నారు. దొంగలు వచ్చి ఆ జనులు ఎక్కడికి వెళ్ళారని ఆ

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తపస్విని అడిగారు. అతడు సత్యాసత్య నిరూపణ వివేకం లేనివాడు కావటంచేత తనకు అసత్యదోషం కలుగుతుందని భావించి, ఆ పొదరిళ్ళలో దాగికొన్న జనులను చూపించి చెప్పాడు. ఆ దొంగలు వారిని చంపి, వారి ధనాన్ని దోచుకొన్నారు. ఆ ముని తాను చేసిన దోషంవలన నరకాన్ని పొందాడు. ఈ ఇతిహాసం లోకంలో ప్రసిద్ధికెక్కింది. హింసకు దారితీసే సత్యం ధర్మం కాదు. తనకు తెలిసిందే ధర్మమని భావించి పెద్దలనడిగి తెలిసికొనని మూఢుడు దుర్గతి పొందుతాడు. ఈ తాత్పర్యాన్ని భావించి ధర్మరాజు వధ్యుడా? కాదా? అనే అంశాన్ని నిశ్చయించుము' అనగా విని అర్జునుడు ఈ విధంగా అన్నాడు:

తే. **'తల్లిదండ్రులమాడ్కి హితంబు సెప్పి । నన్ను ననుచితకృత్యంబునకుఁ దొలంగఁ**
ద్రోచితివి! లోకమున నీకు గోచరంబు । గాని ధర్మ నిబోధంబు గలదె కృష్ణ?' **79**

ప్రతిపదార్థం: కృష్ణ!= కృష్ణా!; తల్లిదండ్రుల మాడ్కి= తల్లిదండ్రులవలె; హితంబు= మేలు కలుగజేసే మాట; చెప్పి; నన్నున్; అనుచిత= యోగ్యంకాని; కృత్యంబునకున్= చేతకు; తొలంగన్ త్రోచితివి= దూరం చేశావు; లోకమునన్; నీకు; గోచరముగాని= మనస్సుకు తట్టని; ధర్మ= అనుసరించదగిన సన్మార్గములయొక్క; నిబోధంబు= ఎరుక; కలదె?= ఉన్నదా?

తాత్పర్యం: 'కృష్ణా! తల్లిదండ్రులవలె కార్యాచరణవిధానాన్ని తెలియజేసి, నన్ను అయోగ్యమైన కార్యం చేయకుండా బయట పడవేశావు. ఈ లోకంలో నీ బుద్ధికి తోచని ధర్మస్వరూపం కలదా?'

క. **'జనములు వృథాప్రతిజ్ఞుం । డని నను నిందింపకుండ, నగ్రజుఁడు సుఖం**
బునికియుఁ గలిగెడునట్లుగ । ననుగ్రహముఁ జేసి, చేయునది పనుపు దగన్.' **80**

ప్రతిపదార్థం: జనములు= లోకులు; వృథా ప్రతిజ్ఞుండు= పనికిమాలిన బాసలు చేసేవాడని; ననున్= నన్ను; నిందింపకుండఁగన్= నిందించకుండా; అగ్రజుండు= అన్న; సుఖంబు ఉనికియున్= హాయిగా ఉండుట; కలిగెడునట్లుగన్= ప్రాప్తించేవిధంగా; అనుగ్రహము చేసి= దయచూపి; చేయునది= అనుసరించవలసిన పద్ధతిని; తగన్= తగిన విధంగా పనుపుము= ఆజ్ఞాపించుము.

తాత్పర్యం: 'లోకులు నన్ను వ్యర్థ ప్రతిజ్ఞలు చేసేవాడని తిట్టకుండా, సోదరుడు సురక్షితంగా ఉండేటట్లు, ఏది చేయదగునో దయచేసి చెప్పుము.

వ. **అనిన నతం డతని కిట్లనియె.** **81**

తాత్పర్యం: అనగా విని కృష్ణుడు అర్జునుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

కృష్ణుఁడర్జునుఁ బ్రతిజ్ఞా భంగంబు గాకుండ ధర్మజు దూఱుమని చెప్పుట (సం. 8-48-64)

చ. **'అతిశిత కర్ణ బాణహతి నంగము నొచ్చిన దాన నల్గి, యి**
ప్పతి నిను నివ్వఁ బల్కు టిది ప్రాభవ; మింతియె కాక, నీయెడన్
మతిఁ బటుకోపముం గలదె? మారుతసూనుఁడు నీవుఁ దమ్ములుం
జతుర వినీతి నీతని వశంబునఁ గాదె చరింతు రెప్పుడున్?' **82**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: అతిశిత= మిక్కిలి వాడి అయిన; కర్ణ= కర్ణుడి; బాణహతిన్= బాణాల దెబ్బలచేత; అంగము= శరీరం; నొచ్చిన దానన్= బాధపడినందువలన; అల్గి= కోపించి; ఈ+పతి= ఈ రాజు; నినున్; నొవ్వన్, పలుకుట= నీకు వేదన కలిగేటట్లు మాట్లాడటం; ఇది; ప్రాభవము= ప్రభుత్వము; ఇంతియె కాక= ఇంతే కాకుండా; మతిన్= ఆయన మనస్సులో; నీ ఎడన్= నీ పట్ల; పటు కోపమున్ కలదె?= ఎక్కువ కోపమున్నదా? (లేదనుట); మారుత సూనుఁడు= వాయుపుత్రుడు- భీముడు; నీవున్= నీవు; తమ్ములున్; చతుర= చాకచక్యం గలిగిన; వినీతిన్= వినయవిధానంతో; ఈతని వశంబునన్+కాదె= ఈయన అధీనంలో ఉండేగదా; సదా= ఎప్పుడున్; చరింతురు?= నడచుకొంటున్నారు?

తాత్పర్యం: 'కర్ణుడు ప్రయోగించిన కరకుబాణాల దెబ్బచేత, శరీరం బాధపడినందువలన కోపంతో నీ మనస్సు బాధపడేటట్లు మాట్లాడటం ప్రభువైన ఇతనికి తగును. ఇంతేగాని ఆయన మనస్సులో కోపమనేది లేదు. భీముడు, నీవు, నీ తమ్ములు నేర్పుతోడి వినయవిధానంతో ఆయనకు వశవర్తులై ఎప్పుడూ నడచుకొంటున్నారు గదా!'

క. **'కావునఁ బ్రభుత్వ సంపద । నీ విభుఁ డాడినది యెల్ల నెగ్గుగొనక, నా**
చే వినుము; నీదు ప్రతినకు । నేవిధి సేయనగు దాని నేర్పడ ననఘా!' **83**

ప్రతిపదార్థం: అనఘా!= పాపరహితుడా!; కావునన్; ప్రభుత్వ సంపదన్= అధికారంతో; ఈ విభుఁడు ఆడినది+ఎల్లన్= ఈ ప్రభువు పలికిన పలుకులన్నీ; ఎగ్గు కొనక= తప్పుగా భావించక; నీదు ప్రతినకున్= నీ ప్రతిజ్ఞకు; ఏది చేయన్+అగున్= ఏమి చేయ తగునో; దానిని; ఏర్పడన్= ఆ వివరం బాగా తెలిసేటట్లు; నాచేన్ వినుము= నా వలన వినుము.

తాత్పర్యం: 'ఓ పుణ్యాత్ముడా! (మీ మీది) అధికారంతో, మీ అన్న పలికిన మాటలు తప్పుగా భావించక నీ ప్రతిజ్ఞ విషయం ఏమి చేయాలో నేను చెపుతా విను.

క. **'నీ విట్టివాఁడ వని ధర । ణీవిభునిం బలుకు; మదియ నీచంపుట సం**
భావించి, పిదపఁ బ్రణతుఁడ । వై వినయము సేయు చిత్తమలర నతనికిన్.' **84**

ప్రతిపదార్థం: నీవు; ఇట్టివాడవు అని; ధరణీ విభునిన్= రాజును; పలుకుము; అదియ= అదే; నీ చంపుట= నీవు అనుకొన్న వధ; పిదపన్= ఆ తరువాత; సంభావించి= గౌరవించి; అతనికిన్= ఆ ధర్మరాజుకు; చిత్తము+అలరన్= మానసం సంతోషించేటట్లు; ప్రణతుఁడవై= మ్రొక్కినవాడవై; వినయము చేయు(ము)= మర్యాద చూపుము.

తాత్పర్యం: నీవు చంపుతానన్న దానినే మనస్సులో పెట్టుకొని ఆ రాజును నీవిట్టివాడవని తిట్టుము. వెంటనే గౌరవంతో ఆయనకు సవినయంగా నమస్కరించుము. దానితో ఆయన మనస్సు సంతోషిస్తుంది.

వ. **అట్లయిన నసత్యదోషంబునకు గురువధపాతకంబునకుం దొలంగి, సమాహితుండ వగుదు; తదనంతరంబ కర్ణుని సమయింపఁ జనుటకు నమ్మనుజపతి యనుమతి వడయుద' మనుటయు, నప్పలుకుల కభినందించి, పురందరనందనుండు ధర్మనందను నుద్దేశించి.** **85**

ప్రతిపదార్థం: అట్లయినన్; అసత్యదోషంబునకున్= అబద్ధమాడిన తప్పిదానికి; గురువధ పాతకంబునకున్= గురువును చంపిన పాపానికి; తొలంగి= పరిహరించబడినవాడవై; సమాహిత చిత్తుండవు+అగుదు(వు)= కుదుటపడిన మనస్సు కలవాడవు కాగలవు; తదనంతరంబు+అ= ఆ తరువాత; కర్ణుని; సమయింపన్= చంపడానికి; చనుటకున్; ఆ+మనుజపతి= ఆ

రాజుయొక్క; అనుమతి వడయుదము= అనుజ్ఞను సంపాదించుదాము; అనుటయున్= అనగా; ఆ+పలుకులకున్= కృష్ణుడు ఆడిన ఆ మాటలకు; అభినందించి= కొనియాడి; పురందర నందనుండు= అర్జునుడు; ధర్మనందనున్ ఉద్దేశించి= ధర్మరాజుతో.

తాత్పర్యం: 'ఆ విధంగా అయితే అసత్యదోషము, గురువధాపాతకము తొలగి, నీ మనస్సు కుదుటపడుతుంది. తరువాత కర్ణవధకు ఆయన అనుమతి పొందుదాము' అని కృష్ణుడనగా, అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని కొనియాడి, అన్నగారితో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం)

మ. **'కనదస్త్రంబుల నుజ్జ్వలోద్భట గదాఘాతంబులం గాలఁ గే**
లను విద్విట్చతురంగ సంఘములు గూలం గేలి సల్పంగఁ జా
లిన యాభీముఁడు పల్కుఁగాక నను; దోర్లీలాసమగ్రుండ వై
యనిలో నిల్వఁగ లేని నీ విటుల కీ డాడంగ నర్హుండవే?' **86**

ప్రతిపదార్థం: కనత్= ప్రకాశమానాలైన; అస్త్రంబులన్= దివ్యశక్తియుతాలైన బాణాలచే; ఉజ్జ్వల= ప్రకాశమానమైన; ఉద్భట= ఎక్కువైన; గదాఘాతంబులన్= గదల దెబ్బలచే; విద్విట్= శత్రువుల; చతురంగ= చతుర్విధసైన్యాల; సంఘములు= గుంపులను; కాలన్+కేలను= కాళ్ళతోనూ చేతులతోనూ; కూలఁగన్= పతనమయ్యేటట్లు; కేలి సల్పంగన్= క్రీడ సల్పుటకు; చాలిన ఆ భీముఁడు= తగినవాడైన ఆ భీముడు; ననున్; పల్కున్+కాక= అనునుకాక (నన్ను విమర్శించ తగినవాడు); దోర్లీలా= భుజబల ప్రదర్శనంలో; అసమగ్రుండవై= పూర్తి సామర్థ్యం లేనివాడవై; అనిలోన్= యుద్ధంలో; నిల్వఁగన్ లేని= నిలబడి పోరాడలేని; నీవు+ఇటుల; కీడు ఆడంగన్= తప్పుబట్టటానికి; అర్హుండవే?= తగినవాడవా? (కావనుట).

తాత్పర్యం: తళుకొత్తే దివ్యశరాలచే, తీవ్రమై శోభించే గదల దెబ్బలచే విరోధుల చతురంగ బలాలను కాళ్ళతో చేతులతో నుగ్గునూచ చేయగల ఆ భీముడు నన్ను పరిహసించి మాట్లాడవచ్చును గాని, భుజబల ప్రదర్శనంలో సామర్థ్యం లేక, యుద్ధభూమిలో నిలిచి పోరాడలేని నీకు, ఇట్లా నన్ను నొప్పించే చెడ్డమాటలాడే యోగ్యత ఎక్కడున్నది?'

క. **'న న్నెఱిఁగి యెఱిఁగి యిట్లనఁ । జన్నే? నీ జిహ్వ పెక్కు శకలములై పో**
కున్నది యే లొకొ? రణమున । నెన్నఁడు నీ వేమి సేసి తింత యనుటకున్?' **87**

ప్రతిపదార్థం: నన్నున్ ఎఱింగి ఎఱిఁగి= నా సంగతి బాగా తెలిసికూడ; ఇట్లు+అనన్= ఇట్లా మాట్లాడటం; చన్నే?= తగునా?; ఏలొకొ?= ఎందుకో?; నీ జిహ్వ= నీ నాలుక; పెక్కు శకలములు+ఐ= పలుముక్కలై; పోకున్నది?= పోకుండా ఉన్నది?; ఇంత అనుటకున్= ఇట్లా మాట్లాడటానికి; రణమునన్= యుద్ధంలో; ఎన్నఁడున్= ఎప్పుడైనా; నీవు ఏమి చేసితి(వి)?

తాత్పర్యం: 'నా సంగతి బాగా తెలిసి కూడా ఇట్లా మాట్లాడ తగునా? ఇట్లన్న నీ నాలుక పెక్కుముక్కలుగా ఎందుకు చీలిపోలేదో తెలియటం లేదు! ఇంతగా మాట్లాడేటందుకు, నీ వెప్పుడైనా యుద్ధంలో ఏమైనా చేసి ఉన్నావా చెప్పుము.

క. **'నకులుఁడు సహదేవుండును । బ్రకటభుజాస్ఫురణమున నరాతిబలము నే**
లకుఁ గోలకుఁ దెత్తురు; నో । రికి వచ్చినయట్టు లాడిరే యిబ్భంగిన్?' **88**

ప్రతిపదార్థం: నకులుఁడు; సహదేవుండును; ప్రకట= వెల్లడి చేయబడిన; భుజాస్ఫురణమునన్= బాహువిక్రమంతో; అరాతి బలమున్= శత్రుసేనలను; నేలకున్+కోలకున్+తెత్తురు= అతలాకుతలం చేస్తారు; ఈ+భంగిన్= ఈ విధంగా; నోరికిన్ వచ్చినట్లు= నోటికి వచ్చినట్లు; ఆడిరే?= పలికారా?

తాత్పర్యం: 'నకులుడు, సహదేవుడు తమ తమ బాహుబలంతో, విరోధి సైన్యాలను బాణాఘాతములతో అతలాకుతలం చేస్తారు. కాని, నీ మాదిరిగా ఇట్లా నోటికి వచ్చినట్లు మాట్లాడారా (వదరినారా)?'

సీ. **నీవు జూదం బాడఁగా వైరబంధంబు । కౌరవకోటితోఁ గలిగె; మనకు;**
రాజ్యనాశంబు నరణ్యవాసంబును । దాస్యదైన్యంబు నత్యంతదుఃఖ
ములుఁ దెచ్చికొంటి; సిగ్గొలయదు నీ మనం । బున నించుకేనియు; ననికిఁ జాల
కున్న వానికిఁ దాల్మి యొప్పగుఁ గాక! ప్ర । ల్లదములు పలికిన లాఘవంబు

తే. **సెందు మున్నేమి సేసినఁ జేసి; తింక । నైన దుర్బుద్ధితనములు మాని, తగిన**
పౌరుషము లేము సేయఁగ నూరకుండు; । మిడుమ పడువారు సైతురే యివ్విధంబు?' 89

ప్రతిపదార్థం: నీవు జూదంబు; ఆడఁగాన్= ఆడినందువలననే; కౌరవ కోటితోన్= కౌరవ సమూహంతో; వైర బంధంబు= పగ లంకె; మనకున్; కలిగెన్; రాజ్యనాశంబున్= రాజ్యాన్ని పోగొట్టుకొనటం; అరణ్యవాసంబునున్= అరణ్యములో ఉండటం; దాస్య దైన్యంబున్= బానిస ఊడిగం చేయవలసిన హీనస్థితి; అత్యంతదుఃఖములున్= ఎడతెరిపిలేని కడగండ్లు; తెచ్చుకొంటివి(వి)= కలిగించుకొన్నావు; నీ మనంబునన్= నీ మనస్సులో; ఇంచుకేనియున్= కొంచెమైనా; సిగ్గు; ఒలయదు= కలుగదు; అనికిన్= యుద్ధానికి; చాలకున్నవానికిన్= శక్తిలేనివాడికి; తాల్మి= ఓర్పు; ఒప్పగున్+కాక!= తగి ఉంటుంది; ప్రల్లదములు= పొగరుమాటలు; పలికినన్= మాట్లాడితే; లాఘవంబు చెందున్= చులకనపాలు అవుతాడు; మున్ను+ఏమి చేసిన చేసితి(వి); ఇంకన్+ఐనన్= ఇకనైనా; దుర్బుద్ధితనము= దుష్టత్వం; మాని; తగిన= చాలినంత; పౌరుషములు= పురుషకారం; ఏము= మేము; చేయఁగన్= చేస్తూ ఉండగా (చూస్తూ); ఊరకుండుము; ఇడుమ= బాధ; పడువారు= అనుభవించేవారు; ఈ+విధంబున్= ఈ రీతిని; సైతురే?= ఓర్చుకొని ఊరకుంటారా?

తాత్పర్యం: నీవు జూదమాడినందువల్లనే కౌరవపక్షంతో మనకు పగ కలిగింది. దానితో మనకు రాజ్యం పోగొట్టుకొనటం, అడవులపాలుకావటం, సేవకవృత్తి నెరపటం మొదలైన భరించజాలని కష్టాలు తెచ్చిపెట్టావు. ఇంతైనప్పటికిన్నీ, ఇసుమంత సిగ్గు నీ మనస్సులో పుట్టటం లేదు. యుద్ధం చేయలేనివాడికి ఓర్పు రాణిస్తుంది. శక్తిలేనివాడు పొగరుబోతువాడివలె ఎగిసి మాట్లాడితే చులకనైపోతాడు. ఇంతవరకు నీవు చేసినదేదో చేశావు. ఇంకనైనా వక్రబుద్ధిమాని, మేము పౌరుషం ప్రదర్శిస్తుంటే దుశ్చేష్టలు మాని ఊరకుండుము. కష్టాలు పడేవారు ఈ నీ పద్ధతిని సహిస్తారా?

వ. **అని యగ్రజు నప్రియంబులు పలికి, యంతరంగంబు సంతాపంబు వొంద నిట్టూర్పు నిగిడించి, యంతకుము న్నొఱఁ బెట్టిన వాలు వెతికినం గనుంగొని, పద్మనాభుండు 'గ్రమ్మఱ నిది యేమి?' యని యడిగిన, నతం 'డే నిన్నరనాథు నొవ్వనాడిన పలుకులకుఁ బ్రాయశ్చిత్తంబు దలఁద్రెంచుకొనుటయకా నిశ్చయించితి' ననుటయు, నమ్మహాత్ముఁ; 'డాత్మప్రశంస సేయు, మది మరణం బని పెద్దలు సెప్పుదు' రనుటయు. 'నీ చెప్పినట్ల చేయ కునికికిం గడచిన యధర్మంబును గలదె? యిట్లు సేయువాఁడన కాక' యని, యా ధనంజయుండు ధనుర్ధరుండై ధర్మనందనున కి ట్లనియె:** 90

ప్రతిపదార్థం: అని; అగ్రజున్= అన్నను - ధర్మరాజును; అప్రియంబులు= మనస్సుకు గిట్టని నిష్ఠురోక్తులు; పలికి; అంతరంగంబు= మనస్సు; సంతాపంబు పొందన్= దుఃఖము పొందగా; నిట్టూర్పు= నిడుద అయిన శ్వాసను; నిగిడించి= పరపి; అంతకున్ మున్ను; ఒఱన్+పెట్టిన= ఒరలో పెట్టి ఉంచిన; వాలు= పెద్ద కత్తిని; పెఱికినన్= బయటకు లాగగా; కనుంగొని= చూచి; పద్మనాభుండు= కృష్ణుడు; క్రమ్మఱన్= మరలా; ఇది ఏమి?; అని అడిగినన్= అని అడుగగా; అతండు= ఆ అర్జునుడు; ఏన్= నేను; ఈ+నరనాథుని= ఈ ప్రభువును; నొవ్వన్+ఆడిన పలుకులకున్= మనస్సు బాధపడేటట్లు పలికిన పలుకులకు; ప్రాయశ్చిత్తంబు= పాప పరిహారంగా చేసేపనిగా; తల= నా తలను; త్రెంచుకొనుట+అ కాన్= నరుకుకొనుటే అని; నిశ్చయించితిన్= తీర్మానించుకొన్నాను; అనుటయున్= అని చెప్పగా; ఆ+మహాత్ముఁడు= ఆ కృష్ణుడు; ఆత్మప్రశంస చేయుము= నిన్ను నీవు పొగడుకొమ్ము; అది= అదే; మరణంబు+అని; పెద్దలు; చెప్పుదురు= అంటారు; అనుటయున్= అనగా; (తన్ను తాను పొగడుకొనటం తాను చావటంతో సమానమని జనవాక్యం); నీ చెప్పినట్లు= నీవు చెప్పిన ప్రకారం; చేయక ఉనికికిన్= చేయకుండా ఉండటంకన్నా; గడచిన= అతిశయించిన; అధర్మంబును; కలదె?= ఉన్నదా? ఇట్లు; చేయువాఁడను+అ కాక= చేసినవాడనే అగుదునుగాక; అని= పలికినవాడై; ఆ ధనంజయుండు= అర్జునుడు; ధనుర్ధరుండు+ఐ= ధనుస్సును చేబూనినవాడై; ధర్మనందనునకున్= ధర్మరాజుతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని ధర్మరాజును నిష్ఠురోక్తులతో నిందించి, మనస్సులో బాధపడి, నిట్టూర్పులు వదలి, అంతకుముందు ఒరలో పెట్టి ఉంచిన కత్తిని పైకి తీయగా కృష్ణుడు గమనించి, 'మళ్ళీ ఇది ఏమిటి?' అని అడిగాడు. 'ధర్మరాజును తూలనాడినందుకు ప్రాయశ్చిత్తం తల నరకుకొనటమే సుమా!' అని అర్జునుడు సమాధానమిచ్చాడు. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు 'నిన్ను నీవు పొగడుకొనుము. అది మరణంతో సమానమని పెద్దలంటారు.' అని సూచించాడు. అర్జునుడు ఆ సూచన నంగీకరించి, ధనుస్సును చేత దాల్చి ధర్మరాజుతో ఇట్లా పలికాడు.

ఆ. **'హరుఁడు దక్కఁ జాపధరుఁ డొరుఁ డెన నాకుఁ । ద్రిభువనముల లేఁడు! దిశలు గెలిచి**
తెచ్చి నీకుఁ బ్రీతి నిచ్చితిఁ, బెనుపారు । ధనము రాజసూయ దక్షిణలకు.' 91

ప్రతిపదార్థం: హరుఁడు= శివుడు; తక్కన్= తప్ప; చాపధరుఁడు= విలుకాడు; ఒరుఁడు= ఇతరుడు; త్రిభువనములన్= ముల్లోకాలలో; నాకున్; ఎన= సమానుడు; లేఁడు; దిశలు గెలిచి= ఎనిమిది దిక్కులలో విజయయాత్రలు సాగించి; పెనుపారు= ఎక్కువైన; ధనము; తెచ్చి= తీసికొనివచ్చి; రాజసూయ= రాజులను జయించి చేసే యజ్ఞంలో; దక్షిణలకున్= పెద్దలకు చేసే దానాలకుగా; నీకు; ప్రీతిన్= సంతోషముతో; ఇచ్చితిన్= ఇచ్చాను.

తాత్పర్యం: ముల్లోకాలలో శివుడు తప్ప ఇంకొక ధనుస్సు పట్టినవాడు నాకు సాటి రాగలిగినవాడు లేడు. నీవు చేసిన రాజసూయయాగంలో దక్షిణలుగా ఇచ్చేందుకు దిగ్విజయాలు సాగించి, అపారమైన ధనరాసులను తెచ్చి చిత్తమలరగా నీకు ఇచ్చి ఉన్నాను.

వ. **'దీప్త ప్రతాపంబగు సంశప్తక సంచయంబు నడఁగించి, కించిదవశిష్టంబుగా, నష్టంబు సేసితిఁ; గురుసేన నా చేతం గూలి యెట్లున్నదియో యటు సూడు;' మని పలికి, మొగంబుబిగు వుడిపికొని, సవినయంబుగా దండప్రణామంబు సేసి నిలిచి, చేతులు మొగిడ్చి, యజాతశత్రున కప్పురుహూతపుత్రుం డి ట్లనియె:** 92

ప్రతిపదార్థం: దీప్త ప్రతాపంబు+అగు= ప్రకాశమానమైన శౌర్యం కలిగిన; సంశప్తక సంచయంబున్= సంశప్తకవీరుల సమూహాన్ని; అడఁగించి= అణగద్రొక్కి; కించిత్= కాస్త; అవశిష్టంబు= మిగిలేటట్లు; నష్టము; చేసితిన్= కలిగించాను; కురుసేన= కౌరవ

సేన; నాచేతన్; కూలి= నా వలన చనిపోయి; ఎట్లు+ఉన్నదియో; అటు చూడుము; అని పలికి; మొగంబు బిగువు= మొగంలో కనపడుతున్న పట్టును (క్రౌర్యాన్ని); ఉడిపికొని= లేకుండా చేసికొని; సవినయంబుగాన్= అణకువగా; దండప్రణామంబు= సాష్టాంగనమస్కారం; చేసి; నిలిచి; చేతులు; మొగిడ్చి= జోడించి; అజాత శత్రునకున్= ధర్మరాజుకు; పురుహూత పుత్రుండు= ఇంద్రుడి కుమారుడైన అర్జునుడు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'మహాపరాక్రమవంతులైన సంశప్తకులనే వీరులసమూహాన్ని అణచి, కొంతమంది మాత్రమే మిగిలేటట్లు చేయగలిగాను. కౌరవసేన నా చేత నశించి ఎట్లా దీనంగా ఉన్నదో నీవు కన్నారా చూడుము' అని పలికి, మొగంలో బిగువుతనం వదలుకొని, వినయంగా ధర్మరాజుకు దండప్రణామం చేసి, చేతులు కట్టుకొని ముందు నిలిచి అతడితో అర్జునుడు ఇట్లా అన్నాడు:

క. **'నను సుప్రసాద దృష్టిం । గనుఁగొను; మే నిపుడు కొన్ని కాఱు లఱచితిన్;**
మనుజేంద్ర! వానిఁ బెడచెవు । లను బెట్టుము వేఱుగాఁ దలంపక దయతోన్.' **93**

ప్రతిపదార్థం: మనుజేంద్ర!= రాజా!; ననున్; సుప్రసాద= మంచి అనుగ్రహం చూపే; దృష్టిన్= చూపుతో (కటాక్ష వీక్షణాలతో); కనుఁగొనుము= చూడుము; నేను; ఇప్పుడు; కొన్ని; కాఱులు= నీచపు కూతలు; అఱచితిన్= వాగినాను; దయతోన్; వేఱుగాన్ తలంపక= అన్యథా భావించకుండా; వానిన్= వాటిని; పెడచెవులను= విననివానిగా (వినబడకుండా చెవిని మళ్లించి); పెట్టుము= చేయుము.

తాత్పర్యం: 'రాజా! నేనిప్పుడు పెడసరపుమాటలు కొన్ని వాగాను! అయినా నన్ను ఇప్పుడు దయాపూర్ణమైన చూపులతో చూడుము (మనసున పెట్టక మన్నింపుము). దయచేసి వాటిని అన్యథా భావించకుండా చెవులలో దూరకుండా చేయుము.'

తే. **'వినుము సత్యంబ పలికెదఁ; దనువుఁ బ్రాణ । ములును నీ సొమ్ముగా మదిఁ దలఁతు నేను;**
నాదు వృత్తంబు భవదధీనం బనంగ । నేల పనుపవు నను భీముపాలి కధిప! **94**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; వినుము= ఆలకింపుము; సత్యంబ, పలికెదన్= నిజమే చెపుతాను; నేను; తనువు= నా శరీరం; ప్రాణములును= ప్రాణాలును; నీ సొమ్ముగాన్= నీ ధనముగా; మదిన్= మనస్సులో; తలఁతున్= భావిస్తాను; నాదువృత్తంబు= నా జీవనం; భవదధీనము= నీ స్వాధీనం; అనంగన్= అని చెప్పుచుండగా; ఏల?= ఏ కారణం వలన?; ననున్ భీము పాలికిన్= నన్ను భీముడి దగ్గరకు (సహాయపడటానికి); పంపవు?= పంపకుండా ఉన్నావు?'

తాత్పర్యం: 'నేను నిజం చెప్పుతున్నాను. నా దేహం, ప్రాణం నీ ఆస్తిగానే నా మనసులో ఎల్లప్పుడూ భావిస్తాను. నా జీవితం నీ అధీనం అని ప్రకటిస్తున్నప్పటికీ పోరాడుతున్న భీముడికి సహాయంగా నన్ను ఎందుకు పంపవు?

క. **'ఓపి యతని రణ భారము । వాపెదఁ; గౌరవ్యసేన బడలువఱిచి సా**
టోపతఁ గర్ణునిఁ దునిమెద; । మాపెదఁ గురురాజు దురభిమానము బలమున్' **95**

ప్రతిపదార్థం: ఓపి= కార్యభారం వహించి పట్టుదలతో; అతని= భీముడి; రణ భారము= యుద్ధములోని ఒత్తిడిని; పాపెదన్= పోగొట్టుతాను; కౌరవ్యసేనన్; బడలు పఱిచి= అలయింపజేసి; సాటోపతన్= విజృంభణంతో; కర్ణునిన్; తునిమెదన్= సంహరిస్తాను; కురురాజు= దుర్యోధనుడి; దురభిమానమున్= పొగరును; బలమున్= చతురంగశక్తిని; మాపెదన్= అణగింపజేస్తాను.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: నా శక్తినంతా ఉపయోగించి, ఒంటరిగా పోరాడుతున్న భీముడిపైనున్న యుద్ధభారాన్ని పోగొట్టుతాను. శత్రుసేనలు అలసిపోయి నిర్వీర్యులయ్యేటట్లు చేసి, కర్ణుడిని సంహరిస్తాను; దుర్యోధనుడి అనుచితగర్వాన్నీ, సైనికశక్తినీ అణచివేస్తాను.'

వ. **'ఎల్లభంగుల నేఁడు రాధం బుత్త్రరహితం జేసెదఁ; గాదేని గొంతియైన నట్టిద యగుం గాక!'** **96**

ప్రతిపదార్థం: ఎల్లభంగులన్= అన్ని విధాల; నేఁడు; రాధన్= రాధాదేవిని; పుత్త్రరహితన్= కొడుకు లేనిదానిగా; చేసెదన్; కాదు+ఏనిన్= అట్లు నేను చేయకపోతే; గొంతి అయినన్= కుంతీదేవి అన్నా; అట్టిది+అ అగున్+కాక!= కొడుకు లేనిది అగుగాక!

తాత్పర్యం: అన్నివిధాల ఈ రోజు యుద్ధంలో కర్ణుడిని చంపి రాధను బిడ్డను కోల్పోయినదానిగా చేస్తాను. అట్లా నేను చేయలేకపోతే కుంతీదేవి పుత్రహీన అగుగాక! (కర్ణుడో అర్జునుడో ఆనాటి యుద్ధంలో చనిపోవటం తథ్యమని భావం.).

చ. **అన విని, యమ్మహీరమణుఁ డాతని కిట్లను; 'మీకు నాకతం**
బున బహుదుఃఖముల్ గలిగె; భూరికులంబున కప్రియం బొన
ర్చిన యవినీతుఁ బాపపరు వ్రేయఁదగుం దల ద్రెవ్వ; నీ మనం
బునఁ గృప పుట్టి కాచినను, బోయెద నిప్పుడ యేను గానకున్.' **97**

ప్రతిపదార్థం: అనన్ విని= అని అర్జునుడు పలుకగా విని; ఆ+మహీరమణుఁడు= ఆ భూభర్త (ధర్మరాజు); ఆతనికిన్= అర్జునుడికి; ఇట్లు+అనున్; మీకు; నాకతంబునన్= నా కారణంవలన; బహు దుఃఖముల్= అనేక కష్టాలు; కలిగెన్; భూరికులంబునకున్= ప్రఖ్యాతమైన పెద్ద వంశానికి; అప్రియంబు= గిట్టని పని; ఒనర్చిన= చేసిన; అవినీతున్= న్యాయం తప్పినవాడిని (సత్ప్రవర్తన లేనివాడిని); పాపపరున్= పాపి అయిన నన్ను; తల; త్రెవ్వన్= తెగేటట్లు; వేయన్+తగున్= దెబ్బకొట్టటానికి తగినవాడిని; నీ మనంబునన్; కృప పుట్టి= దయకలిగి; కాచినను= కాపాడినప్పటికిని; ఇప్పుడు+అ; ఏను; కానకున్= అడవికి; పోయెదన్= పోతాను.

తాత్పర్యం: అర్జునుడాడిన ఆ మాటలు విని, ధర్మరాజు ఇట్లన్నాడు: 'మీకు నావలన అనేక కష్టాలు సంభవించాయి. ప్రఖ్యాతమైన పెద్ద కుటుంబానికి మనసుకు నచ్చని పనులు చేసి, న్యాయం తప్పిన పాపాత్ముడనైన నన్ను చంపదగి ఉన్నది. నీకు దయగలిగి రక్షించినా, నేను ఇప్పుడే అడవికి పోతాను.'

క. **'ననుఁ దొఱఁగి నీవు సౌఖ్యం । బున నుండుము; సమరభీతు భుజబలహీనున్**
జనపతిఁగాఁ జేయుట యొ । ప్పునె? కట్టుము పట్ట మనిలపుత్త్రునిఁ బ్రీతిన్.' **98**

ప్రతిపదార్థం: ననున్= నన్ను; తొఱఁగి= విడిచిపెట్టి; నీవు; సౌఖ్యంబునన్+ఉండుము= సుఖంగా జీవించుము; (నాబోటి) సమరభీతున్= యుద్ధమంటే పిరికివాడై పోయేవాడిని; భుజ బల హీనున్= బాహుబలంలేనివాడిని; జనపతిన్+కాన్= ప్రజలను పాలించే వాడినిగా; చేయుట; ఒప్పునె?= తగునా?; ప్రీతిన్= సంతోషంతో; అనిలపుత్రునికిన్= వాయుపుత్రుడైన భీముడికి; పట్టము కట్టుము= పట్టాభిషేకం చేయుము.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: 'అర్జునా! నన్ను తొలగ ద్రోచి నీవు హాయిగా జీవించుము. నాబోటి పిరికిపందకు, ఆయుధాలు పట్టే శరీరదార్ఢ్యం లేనివాడికి, ప్రజారక్షణ బాధ్యత అప్పగించటం ఉచితమా? కాబట్టి భీముడికి సంతోషంగా రాజ్యాభిషేకం చేయుము.'

వ. అని పలికి, సెజ్జ డిగ్గి వనవాస గమనోన్ముఖుం డయినం, గనుంగొని కమలనాభుం డాభూపతి చరణంబులకుం బ్రణతుండై యిట్లనియె: 99

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; సెజ్జ డిగ్గి= పడకనుండి లేచి దిగి; వనవాస గమన+ఉన్ముఖుండు+అయినన్= అడవిలో నివసించటానికై పోవుటకు సిద్ధపడినవాడు కాగా; కనుంగొని= చూచి; కమలనాభుండు= కృష్ణుడు; ఆ భూపతి చరణంబులకున్= ఆ ధర్మరాజు పాదాలకు; ప్రణతుండు+ఐ= బాగా వంగి నమస్కరించినవాడై; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని అంటూ పక్కదిగి, వనవాసానికి బయలుదేరటానికై సిద్ధంకాగా, శ్రీకృష్ణుడు చూచి, అతడి పాదాలకు నమస్కరించి ఇట్లా అన్నాడు.

సీ. 'నరుని ప్రతిజ్ఞ భూవర! మున్నెఱుంగని । యింతియ కా దేను; నితఁడు నిప్పు
డాడిన మాటలు నంతరంగంబునఁ । బట్టవు; పేర్చు కోపమున నీకుఁ
దను నెవ్వఁ డుఱక యన్యునకు గాండీవ మి । మ్మని ధిక్కరించె, నాతని వధింప
బ్రతిన పట్టినవాఁడు; భావ్యంబు గానియ । ప్పలు కీవు పలికితి; పరమధర్మ

ఆ. మైన సత్యనిష్ఠ హానిఁ బొందుట కోర్వ । కునికిఁ జూచి, యేన యుల్లమునఁ ద
లంచి యట్లు పలుకఁ బంచితి; గురునిఁ గీ । డాడుటయు వధించు టగుటఁ జేసి.' 100

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= ఓ రాజా!; నరుని ప్రతిజ్ఞ= అర్జునుడి శపథం; ఏనున్= నేను; మున్ను+ఎఱుంగని= ఇంతకుముందు తెలిసికొననిది; ఇంతియ కాదు= ఇంతే కాదు; ఇతఁడు; ఇప్పుడు+ఆడిన మాటలు; పేర్చు కోపమునన్= రేగిన కోపంలో; నీకున్ అంతరంగంబునన్= మనస్సులో; పట్టవు= ఇమడలేదు; తను= తనను; ఎవ్వఁడు; ఉఱక= ఊరకే (కారణం లేకుండానే); అన్యునకున్= ఇతరుడికి; గాండీవము ఇమ్మని; ధిక్కరించెన్= ఎదిరించి నిందించుతాడో; ఆతనిన్; వధింపన్; ప్రతిన పట్టినవాఁడు= ప్రమాణం చేశాడు; భావ్యంబు కాని= అనవసరమైన; అ+పలుకులు= ఆ మాటలు; నీవు పలికితి(వి); పరమ ధర్మము+ఐన= ఆచరించవలసిన వాటిలో శ్రేష్ఠతమమైన; సత్యనిష్ఠ= సత్యమే పలుకుతానన్న దీక్ష; హానిన్+పొందుట= అపచారానికి గురికావటం; ఓర్వకునికిన్= సహించనందున; చూచి; ఏన= నేనే స్వయంగా; గురునిన్= పెద్దవాడిని; కీడు+ఆడుట+అ= దూషించటమే; వధించుట= చంపటం; అగుటన్+చేసి= కావటంచేత; ఉల్లమునన్= మనస్సులో; తలంచి= భావించి; అటు= ఆ విధంగా; పలుకన్+పంచితి(ని)= మాట్లాడుమని నియమించాను.

తాత్పర్యం: 'ధర్మరాజా! అర్జునుడి ప్రతిజ్ఞ ఇదివరకు నాకు తెలిసింది కాదు. ఇతడు ఇప్పుడు పలికిన మాటలు కోపావేశంవలన నీ మనసున ఇముడలేదు. ఎవడు తన గాండీవాన్ని ఇతరులకిమ్మని ధిక్కరిస్తాడో ఆతడిని వధిస్తానని శపథం పట్టాడు కాబట్టి కోపాతిశయంతో ఉన్నాడు. నీవు ఉచితంగాని ఆ మాట పలికావు. అతడి సత్యనిష్ఠ చెడకుండా ఉండాలని మనసులో తలచి, నేనే ఈ విధంగా మాట్లాడుమని చెప్పాను. పెద్దలను దూషించటం వారిని చంపటంతో సమానం కదా!'

క. 'శరణము వేఁడెదను భవ । చ్చరణంబులు వట్టికొని, నిసర్గదయా ని
ర్భరబుద్ధిని గావుము మ । మ్మిరువుర; నీతప్పు సైఁపు మెల్ల విధములన్.' 101

ప్రతిపదార్థం: భవత్+చరణంబులు= నీ పాదాలు; పట్టుకొని; శరణు వేడెదను= రక్షించుమని ప్రార్థిస్తాను; నిసర్గ= సహజమైన; దయా= దయారసపూర్ణమైన; నిర్భర= అధికమైన; బుద్ధిని= మనసుతో; మమ్మున్+ఇరువురన్= మా ఇద్దరిని (కృష్ణార్జునులను); కావుము= రక్షించుము; ఎల్లవిధములన్= అన్నివిధాల; ఈ తప్పు; సైఁపుము= ఓర్చుకొనుము.

తాత్పర్యం: 'నీ పాదాలు పట్టుకొని శరణాగతుడనవుతున్నాను. నీకు సహజమైన దయాగుణాతిశయంతో మా ఇద్దరిని రక్షించుము. అన్నివిధాల ఈ తప్పును త్రోసిపుచ్చి ఓర్చుకొనుము.'

క. 'సూతసుతుని మెడనెత్తురు । భూతలమున నివుర నేఁడు భూనాయక! నీ
వాతనికి నలిగినప్పుడ । చూ తెగియెం బూని యేన చుమ్ము పలికెదన్.' 102

ప్రతిపదార్థం: భూనాయక!= భూపాలా!; సూతసుతుని= కర్ణుడి; మెడ నెత్తురు= మెడ తెగటంవలన కారే నెత్తురు; భూతలమునన్= భూమిపైన; నేఁడు= ఈనాడు; ఇవురున్= పడి ఇంకుతుంది; నీవు+ఆతనికి; అలిగినప్పుడు+అ= కోపపడినప్పుడే; చూ= చూడగా; తెగియెన్= (వాడి మెడ)తెగిపోయింది; ఏన చుమ్ము= నేనే సుమా; పూని= పట్టుదలతో; పలికెదన్= చెపుతున్నా?

తాత్పర్యం: 'భూపాలా! ఆ కర్ణుడిమెడ నెత్తురు ఈ దినమే నేలమీద పారి ఇంకిపోగలదు. నీవు అతడిపై కోపగించుకొన్నప్పుడే వాడి మెడ తెగిపోయింది! ఈ మాట నేను పట్టుదలతో చెపుతున్నాను సుమా వినుము.

క. 'విను సత్యం బాడెదఁ; బా । ర్థునిచే నేఁ డెల్లభంగిఁ దునుమంబడు క
ర్ణునిదెసఁ జింతయు వంతయు । మనుజేశ్వర! విడువు; పంపు మమ్ముఁ దెలివితోన్.' 103

ప్రతిపదార్థం: మనుజేశ్వర!= ధర్మరాజా!; విను= వినుము; సత్యంబు+ఆడెదన్= యథార్థం పలుకుతాను; నేఁడు; ఎల్లభంగిన్= సర్వవిధాలా; పార్థునిచేన్= అర్జునుడిచేత; తునుమంబడు= ఖండింపబడనున్న; కర్ణుని దెసన్= కర్ణుడిపట్ల, చింతయున్= ఎప్పుడు అనుకొంటూ పడే బాధ; వంతయున్= దిగులు; విడువు= వదలుము; మమ్మున్; తెలివితోన్= మానసిక వికాసంతో; పంపు= సాగనంపుము.

తాత్పర్యం: రాజా! బాగా వినుము. ఉన్న సంగతి చెపుతున్నాను. ఈ దినం అన్ని విధాల అర్జునుడిచేత కర్ణుడు చంపబడుతాడు. అట్టి కర్ణుడిపట్ల ఊరకే, దిగులుపడటంగాని, బాధపడటంగాని మానుకొమ్ము. ఇక మమ్ము యుద్ధానికి ఉల్లాసంగా పంపుము.

ధర్మరాజు కృష్ణుని వాక్యంబులం గలంకదేఱి ప్రసన్నుఁడగుట (సం. 8-49-113)

వ. అనుటయు ధర్మసూనుండు ససంభ్రమంబుగాఁ గృష్ణు నెత్తి, యతండు ప్రాంజలి యై యుండ నతని కి ట్లనియె: 104

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అనగా; ధర్మసూనుండు; ససంభ్రమంబుగాన్= త్వరత్వరగా; కృష్ణున్+ఎత్తి= (వంగి వందన మాచరిస్తున్న) కృష్ణుడిని లేవదీసి; అతండు= ఆ కృష్ణుడు; ప్రాంజలియై ఉండన్= చేతులు కలిపి నమస్కరిస్తుండగా; అతనికిన్+ఇట్లు+అనియెన్;

తాత్పర్యం: అనగా, ధర్మరాజు తొట్రుపాటుతో కృష్ణుడిని పైకెత్తి, అతడు చేతులు జోడించి ఎదుట నిలువబడగా అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'ఇది యట్టిద మోసంబునఁ । బదిలుఁడఁ గా కేను మున్ను పదరినకతనన్
హృదయము గలఁగిన, నా కె । య్యదియును దోఁపమి, వికారి నైతి మహాత్మా!' 105

ప్రతిపదార్థం: మహాత్మా!= మహాత్ముడవైన శ్రీకృష్ణా!; ఇది అట్టిది+అ= ఈ విషయం అటువంటిదే; మోసంబునన్= ప్రమాదంతో; పదిలుఁడన్= కుశలుడను (సమర్థుడను); కాక= కానందున; ఏను= నేను; మున్ను= ఇంతకుముందు; పదరిన కతనన్= తీరుమాలి వాగినందున; హృదయము; కలఁగిన= కలత చెందినందున; నాకున్; ఎయ్యదియును తోఁపమి= ఏమి చేయుటకు తోచకపోయినందున; వికారిని+ఐతిన్= తబ్బిబ్బు అయిన మనస్సు కలవాడినయ్యాను. (ఏమియు తోచలేదనుట).

తాత్పర్యం: మహాత్మా! ఆ పరిస్థితులు అటువంటివి. ప్రమాదవశాత్తు జాగరూకత లేనివాడను అయినందున ఇంతకుముందు నోటికి వచ్చినట్లు కారుకూతలాడినందున. నా మనస్సు కలతబారింది. అందువలన ఏమి చేయాలో మనస్సుకు రాక, పిచ్చివాడనై ఉన్నాను.'

ఆ. 'ఇట్టి నన్ను ననునయించి బోధించితి; । కరుణ పేర్మిఁ జేసి గారవమున
నజ్ఞులైన మమ్ము నాపత్పయోనిధి । మునుఁగకుండఁ గాచి తనఘమూర్తి!' 106

ప్రతిపదార్థం: అనఘమూర్తి!= పాపరహిత స్వరూపుడా! కృష్ణా!; ఇట్టి నన్నున్= ఇటువంటి స్థితిలో ఉన్న నన్ను; అనునయించి= మంచిమాటలతో తేర్చి; కరుణ పేర్మిన్+చేసి= అతిశయమైన దయకలిగినవాడవగుటచేత; బోధించితివి= మంచిబుద్ధి కలుగజేశావు; గారవమునన్= అభిమానం చూపుతూ; అజ్ఞులు+ఐన మమ్మున్= తెలియనివారమైన మమ్ము; ఆపద్+పయోనిధిన్= కడగండ్ల మున్నీటిలో; మునుఁగకుండన్; కాచితి(వి)= రక్షించావు.

తాత్పర్యం: కలతచెంది ఉన్న నన్ను మంచి మాటలతో తేరుకొనేటట్లు చేసి, దయాపూర్ణమతితో హితాన్ని బోధించావు. అజ్ఞానులమైన మమ్ము ఆపదలనెడి సముద్రంలో మునిగిపోకుండా అభిమానంతో కాపాడావు. కృష్ణా! పుణ్యస్వరూపుడవు నీవు.'

వ. అనియె, నప్పుడు వివర్ణంబగు వదనంబు వాంచియున్న వాసవిం జూచి, వాసుదేవుండు; 'నీ విట్లు విషణ్ణుండ వగుట గర్జంబుగా; దిమ్మేదినీపతి ముఖప్రసాదం బభినందించి యనుమతి వడసి చని, రాధేయ వధ విహారంబున నితనికిం బ్రియం బాపాదింతుగాక! యింకఁ దడయ నేల?' యని పలికి వెండియు. 107

ప్రతిపదార్థం: అనియెన్= అని పలికాడు; అప్పుడు; వివర్ణంబు+అగు= కళాహీనమై ఉన్న; వదనంబు= ముఖమును; వాంచి ఉన్న= వంచికొని ఉన్న; వాసవిన్= ఇంద్రుడి కొడుకైన అర్జునుడిని; చూచి; వాసుదేవుండు= కృష్ణుడు (ఇట్లా అన్నాడు); నీవు ఇట్లు; విషణ్ణుండవు అగుట= దుఃఖితుడవగుట; కర్జంబుకాదు= తగినపని కాదు; ఈ+మేదినీ పతి= ఈ భూభర్త; ముఖ ప్రసాదంబు= ముఖవికాసాన్ని; అభినందించి= కొనియాడి; అనుమతి పడసి= అంగీకారాన్ని పొంది; చని= యుద్ధానికి పోయి; రాధేయవధ= కర్ణుడిని చంపటం అనే; విహారంబునన్= క్రీడోత్సవంతో; ఇతనికిన్= ధర్మరాజుకు; ప్రియంబు= ప్రీతి; ఆపాదింతు(వు)గాక!= కలుగచేయుదువు గాక!; ఇంకన్= ఇక; తడయన్+ఏల?= ఆలస్యం చేయటం ఎందుకు?; అని పలికి; వెండియున్= మరల.

తాత్పర్యం: ధర్మరాజు అట్లా అన్నప్పుడు అర్జునుడు వెలవెలబోయిన ముఖాన్ని వాల్చి ఉన్నాడు. కృష్ణుడు ఆతడిని చూచి 'నీ విట్లా విషాదంతో ఉండటం కార్యం కాదు. ధర్మరాజు ప్రసన్నుడైనాడు. అతడిని అభినందించి, అనుమతిని పొంది, యుద్ధానికి వెడలి, రాధేయుడిని చంపే యుద్ధవీరవిహారాన్ని ప్రదర్శించి అతడికి సంతోషాన్ని కలిగించాలి సుమా! ఇంక ఆలస్యం ఎందుకు?' అని పలికి, ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. 'ఈతని నొవ్వఁ బల్కుటన, యీ దురవస్థకు వచ్చి తక్కటా!
శాతమహాసి నీ నృపతిఁ జంపిన నెట్లగుదో? విపత్తికిం
బాతకఘోరవృత్తికిని బాసితి దైవ మనుగ్రహించుటన్;
నీ తెలి వాప్తబంధుజన నిర్మిత పుణ్యవిపాక మర్జునా!' 108

ప్రతిపదార్థం: అర్జునా!; ఈతని= ఈయనను (ధర్మజుడిని); నొవ్వన్= బాధపడేటట్లు; పల్కుటను+అ= పలుకటం చేతనే; అక్కటా!= అయ్యో!; ఈ దురవస్థకున్= ఈ దుస్థితికి; వచ్చితి(వి); శాత= మిక్కిలి పదునైన; మహా+అసిన్= పెద్ద ఖడ్గంతో; ఈ నృపతిన్= ఈ రాజును; చంపినన్= చంపినట్లయితే; ఎట్లు+అగుదో?= ఏ గతికి వచ్చి ఉందువో గదా?; విపత్తికిన్= ఆపదలకు; పాతక ఘోర వృత్తికిన్= పాపభూయిష్ఠమైన దారుణమైన ప్రవర్తనకు; దైవము; అనుగ్రహించుటన్= ప్రసాదం చూపుట వలన; పాసితి(వి)= వైదొలగినావు; నీ తెలివి= నీవు చూపిన వివేకం; ఆప్తబంధుజన= నీకు కావలసిన దగ్గరి చుట్టాలచే; నిర్మిత= చేకూర్చబడిన; పుణ్యవిపాకము= సుకృతంయొక్క భాగ్యం.

తాత్పర్యం: అర్జునా! ఈ ధర్మరాజు మనస్సు బాధపడేటట్లు మాట్లాడిన మాత్రాననే - అయ్యో! ఇంత దుఃఖస్థితికి వచ్చావే, పదునైన ఖడ్గంతో ఈయనను నీవు చంపి ఉంటే ఏ గతికి వచ్చి ఉందువో గదా! ఆ దేవదేవుడి అనుగ్రహం వలన, రానున్న కడగండ్లు తప్పించుకొన్నావు. ఘోరమైన పాపప్రవర్తనకు దూరమైనావు. ఈ సమయంలో నీవు చూపిన తెలివి నీ మేలుకోరే బంధువులు చేకూర్చి పెట్టిన పుణ్యపరిపక్వతయే సుమా!'

వ. అనిన, నతండు గన్నీ రొలుక, నన్న పాదంబులపైఁ బడిన; నప్పాండవాగ్రజుండును బాష్పప్లావితముఖుం డగుచు నతనిమీఁద నొఱగె; ని ట్లయ్యిరువురు నొండొరులం బట్టికొని యేడ్చి; రచ్యుతుం డుడుప నుడిగి, తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీత జలంబుల ముఖప్రక్షాళనంబు సేసికొనిరి; తదనంతరంబ ధర్మనందనుండు దమ్ముని గౌఁగిలించుకొని మూర్ధాఘ్రాణంబు సేసి, చిఱునవ్వుతో 'మనల నింత పఱచునే కర్ణుం?' డని పలికి, మఱియును. 109

ప్రతిపదార్థం: అనినన్; అతండు= అర్జునుడు; కన్నీరు+ఒలుకన్= కన్నీరు జారగా; అన్న పాదంబులపైన్; పడినన్= పడగా; ఆ+పాండవ+అగ్రజుండు= ఆ ధర్మరాజు కూడా; బాష్ప= కన్నీటిచేత; ప్లావిత= తడుపబడిన; ముఖుండు+అగుచున్= ముఖము కలవాడగుచు; అతనిమీఁదన్= అర్జునుడిపై; ఒఱగెన్= వ్రాలినాడు; ఇట్లు; ఆ+ఇరువురున్= ఆ ఇద్దరూ; ఒండొరులన్= ఒకరినొకరు; పట్టుకొని; ఏడ్చిరి; అచ్యుతుండు= కృష్ణుడు; ఉడుపన్= నివారించగా; ఉడిగి= దుఃఖించటం మాని; తత్కాల= అప్పుడు; ఉపగత= దగ్గరకు వచ్చిన; సముచిత= యోగ్యమైన; పరిజన+ఆనీత= సేవకులు కొనితెచ్చిన; జలంబులన్= నీళ్ళతో; ముఖప్రక్షాళనంబు చేసికొనిరి= ముఖం కడుగుకొన్నారు; తదనంతరంబ= ఆ తర్వాత; ధర్మనందనుండు; తమ్మునిన్ కౌఁగిలించుకొని; మూర్ధ= నొసలు; ఆఘ్రాణంబు చేసి= మూచూచి; చిఱునవ్వుతో; కర్ణుండు; మనలన్; ఇంత పఱచునె?= ఇంతగా బాధిస్తాడా?; అని పలికి; మఱియునున్= ఇంకా (ఇట్లా అన్నాడు).

తాత్పర్యం: అనగా, అర్జునుడు కన్నీరు కారుస్తూ అన్న పాదాలమీద పడి నమస్కరించాడు. ఆ ధర్మరాజు కూడా కన్నీరునిండిన ముఖంతో అర్జునుడిమీద ఒరిగి, ఇరువురూ ఒకరినొకరు పట్టుకొని ఏడ్చారు. కృష్ణుడు వారిని ఓదార్చగా శాంతించారు. ఆ సమయానికి అనుగుణంగా పరిచారులు తెచ్చిన నీటితో వారిరువురూ ముఖాలు కడిగికొన్నారు. ఆ తరువాత ధర్మరాజు అర్జునుడిని కౌగిలించుకొని, నెన్నుదురును ఆని, చిరునవ్వుతో 'మనలను కర్ణుడు ఎంత గాసిపరచాడు?' అని పలికి మరల ఇట్లా అన్నాడు:

విశేషం: సహజరీతిలో తిక్కన సాగించిన ఈ హావభావాభివర్ణనం నాటకీయం; సహృదయం హృదయాహ్లాదకరం.

ఆ. **'ఎల్లఁజూడ, సిడము విల్లు నశ్వంబుల । సూతుఁ దునిమి, నన్ను నాతఁ డలవు**
నెఱయ గెలిచె; నతని నీ విప్డు సంపక । యున్న నాకు బ్రదికి యుండఁ దగునె?' **110**

ప్రతిపదార్థం: ఎల్లన్+చూడన్= అందరూ చూడగా; సిడము= ధ్వజం; విల్లు; అశ్వంబులన్; సూతున్= సారథిని; తునిమి= ముక్కలు ముక్కలుగా చేసి; నన్నున్; ఆతఁడు= కర్ణుడు; అలవు నెఱయన్= ఖడ్గయుద్ధ చాతుర్యం ప్రకాశించేటట్లుగా; గెలిచెన్; అతనిన్; నీవు+ఇప్డు; చంపక ఉన్నన్= చంపకుండా ఉంటే; నాకు బ్రతికి యుండన్; తగునె?= ఉచితంగా ఉంటుందా? (జీవించి ఉండటం గౌరవప్రదం కాదనుట).

తాత్పర్యం: 'అందరూ చూడగా నా రథధ్వజాన్నీ, విల్లునూ, గుర్రాలనూ, సారథినీ చంపి, కర్ణుడు తన నైపుణ్యం ప్రకాశించగా నన్ను గెలిచాడు; అతడిని నీ విప్పుడు చంపకపోతే నేను బ్రదికి ఉండటం ఉచితమా?'

చ. **అనవుడు, నమ్మహీపతికి నర్జునుఁ డిట్లను; 'నేఁడు కర్ణు నే**
ననిఁ బడవైతు; నీయడుగు లాన! తదీయ సుహృద్గణంబుతోఁ;
విను మటు సేయ కే మగిడి వెల్వెలఁ బాఱెడు మోముతోడు వ
త్తునె? యిట కృష్ణసారథియుఁ దూలునె మానవిహీనవృత్తియై?' **111**

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని అనగా; ఆ+మహీపతికిన్= ఆ ధర్మరాజుతో; అర్జునుడు; ఇట్లు+అను= ఈ విధంగా అన్నాడు; నేఁడు= ఈ దినం; అనిన్= యుద్ధంలో; కర్ణున్; నేను; నీ అడుగులు+ఆన!= నీ పాదాల సాక్షిగా; తదీయ= అతడియొక్క; సుహృద్= మనసు కలసిన (ఆప్తుల); గణంబుతోన్= వర్గముతోసహా; పడవైతున్= పడగొడతాను; విను; అటు+చేయక; ఏన్= నేను; వెల్వెల+పాఱెడు= తెల్లబోయిన; మోముతోడన్; మగిడి= తిరిగి; వత్తునె?= వస్తానా?; ఇట= ఇక్కడ; కృష్ణ సారథియున్= కృష్ణుడిని సారథిగా గల్గిన ఈ అర్జునుడు; మానవిహీన వృత్తి ఐ= పరువు పోగొట్టుకొన్నవాడి చేష్టలతో, తూలునె?= దుఃఖిస్తూ వైదొలగి ఉంటాడా?

తాత్పర్యం: ధర్మజుడి మాటలు విని అర్జునుడు ఇట్లా అన్నాడు: 'ఈ దినం నేను యుద్ధంలో నీ పాదాలసాక్షిగా కర్ణుడిని అతడి మిత్రబృందంతోసహా పడగొట్టుతాను. నీవూ వినుము. అట్లా చేయక వెలవెలపోయే మొగంతో మరలి మీ దగ్గరకు రాను. కృష్ణుడిని సారథిగాగల ఈ పార్థుడు మానహీనుడై తొలగిపోతాడా?

వ. **అని గోపాలదేవు నాలోకించి: 'నీ మనంబునం గర్ణుండు దెగటాఱ వలయు నని యించుక దలంపుము దాన నే నతని వధియింతు' ననిన, నమ్మహాత్ముం 'డట్టి పనికిం జాలుదు!' వని యుత్సాహదీప్తుండై పలుకుటయుఁ, బార్థుండు నిజరథంబు సవిశేషకల్పితంబు సేయించి, రథ్యంబుల జలపాన ఖాద్యఖాదనంబులం బ్రబలంబులఁ గావించి పూన్పించి, యగ్రజు వీడ్కొని గమనోన్ముఖుం డగుటయు, నచ్యుతుం డవ్విభు వీక్షించి 'నీ తమ్మునిం గారుణ్యార్ద్ర కటాక్షంబుల నిరీక్షింపుము; దీవనయిచ్చి పనుపు' మని చెప్పిన, నన్నరవరుండు గిరీటిం దిగిచి బిగియారు కౌఁగిటం జేర్చి, 'నీవు కృష్ణుపనుపునం దగుమాటలాడి; తత్తెఱంగు నేనునుం దెలిసితి; నా యెఱుంగమి నిన్నుం బలికిన పలుకులకు నుమ్మలింపకుమీ' యనుటయు, నతండు వికసితవదనుం డగుచుఁ దత్పాదద్వయంబు ఫాలంబు సోఁకం బ్రణతుం డయిన; నమ్మానవపతి యెత్తి పునఃపునరాలింగనంబు సేసి, 'కర్ణుని గెలువు విజయ! నీకు విజయంబు శాశ్వతం బయ్యెడు' మని దీవించిన నమ్మేటి మగండు నాటోపంబుగా 'దేవ! నిన్ను నొప్పించిన యప్పాపకర్ము మత్కార్ముకముక్త శిలీముఖంబులం బొలిపుచ్చి, యిదె వచ్చెద!' ననుచు నంజలి పుటంబు నిటలంబునఁ గదియించి వీడ్కొనియెఁ; దదనంతరంబ దామోదరుండును నన్నరుండును నరదం బెక్కి, యలరునుల్లంబులతో నరిగి శుభప్రదంబు లగు నిమిత్తంబులకుం బ్రమోదంబు నొందిరి; పదంపడి రాధేయ వధ ప్రకార చింతా క్రాంతుండైన గాండీవి తనువునం బ్రస్వేదకణమ్ములు గ్రమ్మినం గనుంగొని, కమలనాభుం డతని కిట్లనియె:** **112**

ప్రతిపదార్థం: అని; గోపాలదేవున్= గోపాలునిరూపంలో ఉన్న ఆ దేవదేవుడిని; ఆలోకించి= సాభిప్రాయంగా చూచి; కర్ణుండు; తెగటాఱవలయును+అని= చచ్చిపోవాలని; నీ మనంబునన్; ఇంచుక= కాస్త; తలంపుము; దానన్= ఆ వాంఛా బలంతో; నేను+అతనిన్, వధింతున్, అనినన్; ఆ+మహాత్ముండు= ఆ మహామతి అయిన కృష్ణుడు; అట్టి పనికిన్; చాలుదువు= తగిన సామర్థ్యం కలవాడవౌతావు; అని; ఉత్సాహదీప్తుండు+ఐ= పట్టుదలతో తేజరిల్లినవాడై; పలుకుటయున్= పలికినందున; పార్థుండు; నిజ= తనయొక్క; రథంబు; సవిశేష కల్పితము= కావలసిన హంగులన్నిటితో పూర్తి అయిన దానిగా; చేయించి; రథ్యంబులన్= గుర్రాలను; జలపాన= నీరు త్రాపుటచే; ఖాద్య= తినే గడ్డి మొదలగు వాటియొక్క; ఖాదన= తినిపించుటచేత; ప్రబలంబులన్= చేకూడిన ఉత్సాహం కలవిగా; చేసి; పూన్పించి= రథానికి కట్టించి; అగ్రజున్= అన్నను; వీడ్కొని= సెలవు తీసికొని; గమన+ఉన్ముఖుండు= ప్రయాణానికి సిద్ధమైనవాడుగా; అగుటయున్= కాగా; (పనికి పూనించే ముందు గుర్రాలకు చేయవలసిన ఉపచారాల వర్ణన గ్రామీణవాసికి అలవియగు పనులు. ఇట్టి లోకపు తీరుతెన్నులు - తిక్కన రచనలకు సహజ శోభను కలిగిస్తాయి. కార్యాచరణ సరళిని పొలిపోకుండా చెప్పటం ఈయన ప్రత్యేకత); అచ్యుతుండు; ఆ+విభున్= ఆ రాజును ధర్మజుని; వీక్షించి= చూచి; నీ తమ్మునిన్; కారుణ్య= దయతో, ఆర్ద్ర= నెమ్మయిన; కటాక్షంబులన్= క్రీగంటి చూపులతో; నిరీక్షింపుము= చూడుము; దీవన ఇచ్చి; పనుపుము= పంపుము; అని చెప్పినన్; ఆ+నరవరుండు= ఆ మానవ శ్రేష్ఠుడు - ధర్మరాజు; కిరీటిన్= అర్జునుడిని; తిగిచి= దగ్గరికి లాగికొని; బిగియారు= గట్టి; కౌఁగిటన్+చేర్చి; నీవు; కృష్ణుని; పనుపునన్= అనుమతితో; తగు మాటలు+ఆడితి(వి)= సమయోచితమైన పలుకులు పలికావు; ఆ+తెఱంగున్= ఆ విధానాన్ని; నేనును; తెలిసి(తిని)= తెలిసికొన్నాను; నా ఎఱుంగమి= నేను గ్రహించకపోవటంవలన; నిన్నున్; పలికిన పలుకులకున్= అన్న మాటలకు; ఉమ్మలింపకుమీ!= నొచ్చుకొనవద్దు; అనుటయున్; అతండు= అర్జునుడు; వికసిత వదనుండు+అగుచున్= సంతోషంతో విప్పారిన ముఖం కలవాడై; తద్+పాదద్వయంబు= ఆయన కాళ్ళు రెండు; ఫాలంబు సోఁకన్= నొసలు తాఁకునట్లు; ప్రణతుండు+అయినన్= బాగుగా వంగి నమస్కరించినవాడు కాగా; ఆ+మానవ పతి; ఎత్తి; పునః పునః= మరల మరలా; ఆలింగనంబు చేసి= కౌగిలించుకొని; కర్ణుని గెలువు(ము); విజయ!= అర్జునా!; (సార్థకనామం అయేటట్లుగా); నీకు; విజయము= గెలుపు; శాశ్వతంబు+అయ్యెడున్= విజయకీర్తి చిరస్థాయి కాగలదు అని; దీవించినన్; ఆ+మేటి మగండు= మొనగాడైన ఆ వీరుడు; ఆటోపంబుగాన్= సంభ్రమంగా; దేవా!; నిన్నున్; నొప్పించిన= కష్టపెట్టిన; ఆ+పాపకర్మ= పాపపు పనులు చేసిన అతడిని; మత్+కార్ముక ముక్త= నా ధనుస్సునుండి వదలిపెట్టబడిన; శిలీముఖంబులన్= బాణాలతో;

పొలివుచ్చి= చంపి; ఇదె వచ్చెదన్= ఇదిగో తిరిగి వస్తా; అనుచున్; అంజలి పుటంబులు= దొప్పగా చేయబడిన దోసిలిని; నిటలంబునన్= నొసట; కదియించి= చేర్చి; వీడ్కొనియెన్= సెలవుతీసికొన్నాడు; తదనంతరంబు+ఎక్కి= రథం ఎక్కి; అలరు= సంతోషంతో నిండిన; ఉల్లములతోన్= మనస్సులతో; అరిగి= పోయి; శుభప్రదంబులు+అగు= మంగళకరమైన, మంచిని సూచించే; నిమిత్తంబులకున్= శకునాలకు; ప్రమోదంబున్+ఒందిరి= సంతోషించారు; పదంపడి= తరువాత; రాధేయ= కర్ణుడి; వధప్రకార= చంపే విధానాన్ని గురించిన; చింతాక్రాంతుండు+ఐన= యోచనతో నిండిన మనస్సు కలవాడైన; గాండీవి= గాండీవమును చేతబట్టిన అర్జునుడియొక్క; తనువునన్= దేహమునందు; ప్రస్వేదకణంబులు= చెమటబొట్లు; క్రమ్మినన్= అలముకొనగా; కనుంగొని= చూచి; కమలనాభుండు= కృష్ణుడు; అతనికిన్= ఆయనతో; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని కృష్ణుని చూచి అర్జునుడు 'నీ మనసులో కర్ణుడు చావాలి అని కొద్దిగా సంకల్పించుము. దాని బలంతో నేను అతడిని సంహరిస్తాను' - అన్నాడు. శ్రీకృష్ణుడు 'ఆ పనికి నీవు సమర్థుడవు' అని ఉత్సాహావేశంతో పలికాడు. అర్జునుడు తన రథాన్ని విశేషంగా సిద్ధంచేయించాడు. గుర్రాలకు నీరు త్రావించి, కావలసిన దాణాలు పెట్టించి బలోపేతం చేయించాడు. ధర్మరాజును వీడ్కొని యుద్ధానికి బయలుదేరాడు. అప్పుడు కృష్ణుడు ధర్మరాజును చూచి 'నీ తమ్ముడిని దయార్ద్రమైన చూపులతో చూచి దీవించి పంపు'మన్నాడు. అప్పుడు ధర్మరాజు అర్జునుడిని దగ్గరకు లాగికొని, గట్టిగా కౌగిలించుకొన్నాడు. 'నీవు కృష్ణుడి అనుమతితో సముచితమైన మాటలు పలికావు. దానిని నేను తెలిసికొన్నాను. ఆ సంగతి తెలియక పూర్వం నిన్నన్న మాటలకు మనసులో బాధపడకుము' అని బుజ్జగించాడు. అర్జునుడు ముఖం వికసించగా అన్నగారి పాద పద్మాలకు నెన్నుదురు తాకగా నమస్కరించాడు. అతడిని ఎత్తి ధర్మరాజు కౌగిలించుకొని 'విజయా! నీవు కర్ణుడిని గెలువుము; నీకు విజయనామం శాశ్వతమౌతుంది' అని దీవించాడు. 'ధర్మరాజా! నిన్ను బాధించిన ఆ దుష్టకర్ణుడిని నా బాణాలతో చంపి తిరిగి వస్తాను' అని అంటూ అంజలి ఘటించి సెలవుతీసికొని వెళ్ళాడు. ఆ తరువాత కృష్ణార్జునులు రథమెక్కి, శుభశకునాలను గమనిస్తూ, సంతోషంతో ముందుకు సాగారు. అప్పుడు అర్జునుడు కర్ణుడిని వధించే వ్యూహాన్ని ఆలోచిస్తుండగా అతడికి ముచ్చెమటలు పట్టాయి. దానిని చూచి కృష్ణుడు ఇట్లా అన్నాడు.

ఆ. 'అమరులకు నజయ్యు లగువారిఁ బెక్కండ్ర । గెలిచి తీవు; నీకుఁ గల యుదాత్త
దివ్యబాణములు నుదీర్ణధనుర్వేద । కౌశలంబు బలముఁ గలదె యెందు?' 113

ప్రతిపదార్థం: అమరులకున్= మరణంలేని దేవతలకు; అజయ్యులగు వారిన్= జయించ శక్యంగానివారిని; పెక్కండ్రన్= చాలామందిని; గెలిచితి+ఈవు= నీవు గెలిచావు; నీకున్+కల; ఉదాత్త= గొప్పవైన; దివ్యబాణములున్= దేవతలిచ్చిన అస్త్రములు; ఉదీర్ణ= గొప్ప; ధనుర్వేద కౌశలంబు= విలువిద్య అందలి నేర్పు; బలము= సత్తువ; ఎందున్= ఎక్కడనైనా; ఎవరికైనా, కలదె?= ఉన్నదా?.

తాత్పర్యం: దేవతలకే గెలువ నలవిగాని చాలామందిని నీవు ఓడించావు. దీనికి తోడు నీకు గల గొప్ప దివ్యబాణాలు, ధనుర్విద్యాపాటవం ఇంకెవరికైనా ఎక్కడైనా కలవా?

చ. 'అమరనదీతనూభవుఁడు, నస్త్రగురుండు భవన్మహాస్త్ర ది
వ్యమహిమలో నడంగిరి జయద్రథు చా వధికాద్భుతంబు; మ
ర్త్యమునన కాదు లోకముల నన్నిట నీ కెదు రెవ్వ? రేల చి
త్తమునఁ గలంక? యూఱడుము దర్పము నెక్కెడు నంతకంతకున్.' 114

ప్రతిపదార్థం: అమరనదీ తనూభవుఁడు= గంగాతనయుడైన భీష్ముడు; అస్త్ర గురుండు= అస్త్రవిద్యాగురువైన ద్రోణుడు; భవత్+మహాస్త్ర= నీ యొక్క గొప్ప అస్త్రముల; దివ్యమహిమలోన్= దైవబలోపేతమైన గొప్పదనంతో; అడంగిరి= అణగిపోయారు; జయద్రథుడి; చావు; అధిక+అద్భుతము= అత్యంత ఆశ్చర్యకరమైన విషయం; మర్త్యమునన కాదు= ఈ మానవలోకంలోనే కాదు- లోకములన్నిట; నీకు; ఎదురు+ఎవ్వరు?= ఎదుర్కొనే వారెవ్వరు?; చిత్తమునన్= మనస్సున; కలంక+ఏల?= వ్యాకులపాటు ఎందుకు?; ఊఱడుము= తెప్పరిల్లుము; అంతకంతకున్= పోను పోను; దర్పము= నీ గర్వం; ఎక్కెడున్= పెంపొందుతుంది.

తాత్పర్యం: 'భీష్మద్రోణులు నీ బలోపేతమైన ఆయుధప్రయోగ దక్షతలో రూపు లేకుండా పోయారు. ఆ జయద్రథుడి మరణం అత్యంత ఆశ్చర్యకరం. ఈ భూలోకంలోనే గాదు, అన్ని లోకాలలోను నిన్ను ఎదిరించేవారు ఎవ్వరున్నారు? ఇక దిగులుపాటెందుకు? మనస్సు చిక్కబట్టుకొని ఉత్సాహాన్ని పొందుము. పోను పోను నీ శౌర్యం ఎదిగిపోగలదు.'

క. 'బలమును శౌర్యముఁ దేజముఁ । గలఁ డని కౌరవులు నమ్మి కర్ణుని నీతోఁ
దలపెట్టిరి; నీ బాణం । బులఁ గూలెడు నతఁడు; కీర్తి వొందెడు నిన్నున్. 115

ప్రతిపదార్థం: బలమును= కండబలం; శౌర్యము= పరాక్రమం; తేజము= ఇవి కలిగించే కాంతిరేఖలు; కలఁడు+అని= కలిగి ఉన్నాడని; కౌరవులు; నమ్మి= ఆ విశ్వాసంతో; నీతోన్; కర్ణుని; తలపెట్టిరి= ఎదుర్కొనటానికి సిద్ధపరచారు; అతఁడు; నీ భాణంబులన్= నీ బాణాలచేత; కూలెడున్= చచ్చి నేలపై పడతాడు; నిన్నున్; కీర్తి; పొందెడున్= పొందుతుంది.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి బలపరాక్రమాలను, అతడు గడించిన ఖ్యాతిని కౌరవులు బాగా నమ్మి, నీతో తలపడటానికి అతడిని సిద్ధం చేశారు. కాని, నీ బాణాహతికి అతడు కుప్పకూలిపోతాడు. నీకు కీర్తి కలుగుతుంది.

క. కురుపతి యాశలు మాలఁగ । దురమున రాధాతనూజుఁ దునుమాడి, జయ
స్ఫురణంబునఁ గృతకృత్యతఁ । బొరయుము, నీవారు మోదమునఁ దేలంగన్.' 116

ప్రతిపదార్థం: కురుపతి ఆశలు; మాలఁగన్= తుదముట్టగా; దురమునన్= యుద్ధంలో; రాధాతనూజున్= కర్ణుడిని; తునుమాడి= చంపి; జయస్ఫురణంబునన్= జయం ప్రకటితమయ్యేటట్లు; (దీనితో) నీవారు; మోదమునన్= సంతోషంతో; తేలంగన్= తృప్తిపడేటట్లుగా; కృతకృత్యతన్= అనుకొన్నపనిని నెరవేర్చుటతో; పొరయుము= ప్రవర్తిల్లుము.

తాత్పర్యం: నీ వారు సంతోషంతో తేలిపోయేటట్లు, దుర్యోధనుని ఆశలు వమ్ము అయ్యేటట్లు యుద్ధంలో కర్ణుడిని తుదముట్టింపుము. విజయము అందరికి తెలిసేటట్లు, అనుకొన్న పనిని సాధించావన్న సంతోషంతో ప్రవర్తించుము.'

వ. అని వెండియు. 117

తాత్పర్యం: అని ఇంకా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. 'కౌరవసైన్య మగ్గలము గాదె కడున్? భవదీయ సేన క
వ్వారణకోటు లా తురగ వర్గము లా రథ సంచయంబు లా
వీర భటావళుల్ బహుళ విక్రమకౌతుకి వైన నీ శరా
సారములన్ బడల్పడఁ గృశం బగు టిప్పుడు నీకుఁ దోఁప దే?' 118

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: కౌరవ సైన్యము; భవదీయ సేనకున్= నీ సైన్యానికి; కడున్= మిక్కిలి; అగ్గలము కాదె?= అధికమైనది కాదా?; ఆ వారణ, కోటులు= ఆ ఏనుగుల గుంపులు; ఆ, తురగ, వర్గములు= ఆ గుర్రాల సమూహాలు; ఆ రథ సంచయంబులు= ఆ తేరుల సమూహాలు; ఆ వీర భట+ఆవళుల్= ఆ శూర సైనిక దళాలు; బహుళ విక్రమ= భిన్న భిన్న రీతులైన శౌర్య ప్రదర్శనకు; కౌతుకివి+ఐన= ఉత్సాహం చూపుతున్న; నీ శర+ఆసారమునన్= నీ అమ్ముల జడివానలో; బడల్పడన్= అలసిపోగా; కృశంబు+అగుట= క్షీణించిపోవటం; ఇప్పుడు; నీకున్ తోఁపదే?= నీకు కనపడటం లేదా?

తాత్పర్యం: కౌరవుల సేన నీ సైన్యంతో పోలిస్తే చాలా ఎక్కువైనదే కదా! అయినప్పటికిని తెరిపిలేని వానవలె కురిపించే నీ బాణాలతో రథగజ తురగాదులగు ఆ వైరి బలాలను అలయింపజేసి హీనపరచిన ఆ దృశ్యం ఇప్పుడు నీకు గోచరించటం లేదా?'

క. **'కురుసేనలకుం బతియై । సరిత్సుతుఁడు పదిదినములు సమరము సేసెన్;**
శరమహిమ నతఁడు నీచే । స్థిర శరతల్ప గతుఁ డయ్యె ధీరవిచారా!' **119**

ప్రతిపదార్థం: ధీరవిచారా!= ధైర్యం ఆలోచించేవాడా! అర్జునా!; కురుసేనలకున్; పతి ఐ= నాయకుడై; సరిత్+సుతుఁడు= నదీపుత్రుడైన భీష్ముడు; పది దినములు; సమరము చేసెన్= యుద్ధం చేశాడు; శరమహిమన్= నీ బాణశక్తి వలన; అతఁడు= భీష్ముడు; స్థిర= గట్టిదైన; శరతల్పగతుఁడు= బాణాలతో ఏర్పాటైన మంచంమీద ఉన్నవాడుగా; అయ్యెన్= అయినాడు.

తాత్పర్యం: భీష్ముడు కౌరవసేనకు అధ్యక్షుడై పదిరోజులు యుద్ధం చేశాడు. చివరకు నీ బాణప్రయోగ ప్రభావంచేత అంపశయ్యమీద పరుండిపోయాడు.

విశేషం: ఉ.వి. ప్రతిలోని 'పరిరక్షితుఁడైన సైన్యపాలు మిగిలినే?' అన్న పాఠం కంటె 'స్థిరశరతల్పగతుఁ డయ్యె ధీరవిచారా!' అనే పాఠాంతరమే యోగ్యమైనదని భావించి దానిని పాఠంగా స్వీకరించటమైనది.

చ. **'అతని శిఖండి బాణముల క ట్లెరసేసితి; ద్రోణునిం జమూ**
పతియుఁగ జేసెఁ గౌరవ నృపాలకుఁ; డగ్గురుఁడున్ భవచ్చమూ
పతి నడఁగించెనే దివసపంచక, మమ్మెయిఁ బోరి తావకా
ప్రతిహత బాహురక్ష యిరువాఁగును జూడదె పాండవోత్తమా!' **120**

ప్రతిపదార్థం: పాండవ+ఉత్తమా!= పాండవులలో శ్రేష్ఠుడవైనవాడా! అర్జునా!; అతనిన్= ఆ భీష్ముడిని; శిఖండి బాణములకున్; అట్లు= ఆ విధంగా; ఎర+చేసితి(వి)= తిండి చేశావు (చంపినావు); కౌరవ నృపాలకుఁడు= కౌరవరాజు దుర్యోధనుడు; ద్రోణునిన్; చమూపతియుఁగన్= సైన్యాధిపతిగా; చేసెన్= చేసెను; ఆ+గురుఁడున్= ఆ గురువు కూడా; భవత్= నీ యొక్క; చమూపతిని= సేనానాయకుడిని; దివస పంచకము= ఐదు దినములు; ఆ+మెయిన్ పోరి= ఆ విధంగా పోరాడి; అడఁగించెనే?= అణచగలిగాడా?; తావక= నీ యొక్క; అప్రతిహత= ఎదుర్కొన సాధ్యంకాని; బాహురక్ష= నీ భుజబలంవలన కలిగిన రక్షణను; ఇరువాఁగును= ఉభయ పక్షాలును; చూడదె?= చూడటం లేదా?

తాత్పర్యం: 'పాండవశ్రేష్ఠా! ఆ విధంగా భీష్ముడిని శిఖండి బాణాలకు ఆహారం చేశావు; ఆ తరువాత దుర్యోధనుడు ద్రోణాచార్యుడిని సేనాధిపతిగా నియమించాడు. ఆ గురువు కూడా నీ సైన్యాధిపతి ధృష్టద్యుమ్నుడిని అణచగలిగాడా?

ఇట్లు ఐదుదినాలు యుద్ధం సాగింది. ఆ సమయంలో నీ భుజబలమువలన కలిగిన రక్షణను ఇరుపక్షాలూ గమనించలేదా?'

క. **'భీముని రణవిహరణ ము । ద్దామం బగు టెల్ల నీదు దర్పంబునఁ గా**
దే! మాఱు లేని భవద । స్త్రామేయబలంబు దెలియు నంతయు నాకున్.' **121**

ప్రతిపదార్థం: భీముని; రణవిహరణము= యుద్ధవిహారం; ఉద్దామంబు+అగుట, ఎల్లన్= భయంకరం కావటం అంతా; నీదు దర్పంబునన్ కాదే!= నీ పరాక్రమం వలననే కదా!; మాఱులేని= తిరుగులేని; భవత్= నీ యొక్క; అస్త్ర+అమేయ బలంబు= అస్త్రాల అపరిమితమైన శక్తి; అంతయున్; నాకున్ తెలియున్= నాకు బాగా తెలుసును.

తాత్పర్యం: భీముడు అట్లా వీరవిహారం చేసి భయంకరుడు కావటం అంతా నీపరాక్రమ ప్రభావమే కదా! సాటిలేని నీ అస్త్రశక్తి అంతా నాకు బాగా ఎరుక.

వ. **'కృపాశ్వత్థామ కృతవర్మ కర్ణశల్యులు నీచేతం బోయెడువారు 'కృపాశ్వత్థామల దెసం గృప సేసితేనియుం జంపక గెలిచి విడువుము; చుట్టం బని యరవాయి గొనుట కర్జంబుగాదు, గృతవర్మను సమయింపుము; శల్యుండు మేనమామ యైనను బగవారిం గూడి పరాక్రమించు చున్నవాఁడు గావున నతని వధించుట పాపం బని తలంపవలదు; కర్ణుండు జతుగృహదాహంబును గపటద్యూతోత్సాహంబును లోనుగాఁ గల దుర్యోధను దుర్నయంబులకు మూలం; బట్లుగాక జూదంబునప్పుడా సభలోన ద్రౌపది నుద్దేశించి యప్పాపాత్ముండు.** **122**

ప్రతిపదార్థం: కృప; అశ్వత్థామ; కృతవర్మ; కర్ణ; శల్యులు= నీచేతన్; పోయెడువారు= చనిపోతారు; కృప, అశ్వత్థామల; దెసన్= పట్ల; కృపచేసితి+ఏనియున్= దయదలచినట్లయితే; గెలిచి= ఓడించి; చంపక విడువుము= చంపకుండా వదలివేయుము; చుట్టంబు+అని; అరవాయి గొనుట= సంకోచపడుట; కర్జంబు కాదు= కార్యాచరణ విధానం కాదు; కృతవర్మను; సమయింపుము= చంపుము; శల్యుండు (నీకు) మేనమామ; ఐనను= అయినప్పటికీ; పగవారిన్+కూడి= శత్రువులతో చేరి; పరాక్రమించుచున్నవాడు; కావునన్; అతనిన్; వధించుట= చంపటం; పాపంబు+అని= పాపమని; తలంపవలదు= అనుకొనవద్దు; కర్ణుండు; జతుగృహ దాహంబునన్= లక్కఇల్లు కాల్చివేయటాన్ని; కపటద్యూత= వంచనతో కూడిన జూదపు ఆట; ఉత్సాహంబును= ప్రోత్సాహపరచటం; లోనుగాన్+కల= మొదలైన; దుర్యోధను= దుర్యోధనుడి; దుర్నయములకున్= చెడ్డపనులకు; మూలంబు= ఆధారభూతుడు; అట్లున్+కాక= అంతేకాకుండా; జూదంబు+అప్పుడు= జూదమాడుతున్నప్పుడు; ఆ సభలోనన్; ద్రౌపదిన్; ఉద్దేశించి= గురించి; ఆ+పాపాత్ముండు= ఆ దుష్టుడు (కర్ణుడు).

తాత్పర్యం: 'అర్జునా! నీ చేత కృపాచార్యుడు, అశ్వత్థామా, కృతవర్మా, కర్ణుడూ, శల్యుడూ చావగలరు. నీవు కృపాశ్వత్థామల మీద జాలిచూపితే వారిని చంపకుండా ఓడించి వదలిపెట్టుము. చుట్టమని సందేహించటం కార్యం కాదు. కృతవర్మను చంపుము; శల్యుడు మీకు మేనమామ అయినా శత్రుపక్షాన పరాక్రమిస్తున్నాడు కాబట్టి అతడిని చంపటం పాపంకాదు. ఇక కర్ణుడా - లక్కయింటిని కాల్చటం, మాయాద్యూతానికి ప్రోత్సహించటం మొదలైన, దుర్యోధనుడి చెడ్డపనులన్నింటికి మూలకారకుడు. అంతేకాక జూదపుసభలో ద్రౌపదిని గురించి ఆ పాపాత్ముడైన కర్ణుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. 'లే రిచట మగలు నీకును; । వీరలు జూదమున నోడి విడిచిరి నిన్నున్;
వారిజలోచన! నీపైఁ । గూరిమి గలమగని వెదకికొను మెరు' వనఁడే! 123

ప్రతిపదార్థం: వారిజలోచన!= తామరలవంటి కన్నులు కలదానా!; నీకును= నీకు; ఇచట; మగలు= భర్తలు; లేరు; వీరు= నీ భర్తలైన పాండవులు; జూదమునన్; ఓడి; నిన్నున్; విడిచిరి= వదలిపెట్టారు; నీపైన్; కూరిమి= ప్రేమ; కలమగనిన్; ఉన్న మగడిని; ఒరున్= ఇంకొకరిని; వెదకికొనుము!= చూచుకొమ్ము; అనఁడే= అని అనలేదా?

తాత్పర్యం: 'వీరు నిన్ను జూదంలో ఓడిపోయి వదలివేసినారు. ఇక ఇక్కడ నీకు భర్తలు లేరు. పద్మాలవంటి కన్నులు గలదానా, నీపై ప్రీతి, అనురాగం గలిగిన ఇంకొక మగడిని వెతకి చేపట్టుము అని ఆ కర్ణుడు అనలేదా?

తే. 'ఏను సంధికిఁ బోయినఁ దాను ధార్త । రాష్ట్ర మానసములఁ బగ రాఁజఁ బెట్టి
నన్నుఁ బట్టింపఁ జూడఁడె? యెన్నఁ డైన । నాదికారణ మతఁడ మీయాపదలకు. 124

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; సంధికిన్+పోయిన= రాజీ కుదర్చటానికి రాయబారం పోయినప్పుడు; తాను= రాధేయుడు; ధార్తరాష్ట్ర మానసములన్= ధృతరాష్ట్ర పుత్రుల మనస్సులలో; పగ= పగను; రాఁజన్+పెట్టి= మండేటట్లు చేసి; నన్నున్; పట్టింపన్= బంధించేటట్లు; చూడఁడె?= ప్రయత్నించలేదా?; ఎన్నఁడైనన్= ఎప్పుడైనా గాని; మీ ఆపదలకున్; అతఁడు= ఆ కర్ణుడే; ఆదికారణము= మూలకారణం.

తాత్పర్యం: నేను సంధికొరకు వారి ఆస్థానానికి పోయినప్పుడు, ధృతరాష్ట్రుడి పుత్రుల హృదయాలలో పగ రగుల్కొల్పి నన్ను బంధించటానికి కూడా అతడు ప్రయత్నించలేదా? ఏ కష్టం మీకు సంభవించినా దానికి మూలకారణం ఆ కర్ణుడే.

చ. వినుము! సుభద్ర పట్టి బలు విల్ మును వంచన వాఁడు డాసి త్రుం
చిన, మఱి కాదె యందఱును జేరి వధించుట? యా పరాభవం
బనలమ పోలె నున్నది యహర్నిశముం బరితాపకారి యై
మనమున నస్త్రవృష్టి నది మాన్పుము, బంధులు మోద మందఁగన్. 125

ప్రతిపదార్థం: వినుము; మును= పూర్వం; వంచనన్= మోసంతో; వాఁడు= ఆ కర్ణుడు; డాసి= సమీపించి; సుభద్ర పట్టి= అభిమన్యుడి; బలువిల్= శక్తిమంతమైన ధనువును; త్రుంచినన్= విరుగగొట్టినందున; మఱి కాదె= అందువలనే కదా; అందఱును చేరి= అందఱును చుట్టిముట్టి; వధించుట= చంపటం (జరిగింది?); ఆ పరాభవంబు= ఆ అవమానం; మనమునన్= మనస్సులో; అహర్నిశమున్= పగలు రాత్రులు; అనలము+అ పోలెన్= నిప్పు మాదిరిగా; పరితాపకారి ఐ= వ్యథను కలిగిస్తున్నదై; ఉన్నది= రేగుతున్నది; అస్త్ర వృష్టిన్= బాణాలనే వానతో; అది= దానిని; బంధులు= చుట్టాలు; మోదము+అందఁగన్= సంతోషించేటట్లు; మాన్పుము= ఆర్పివేయుము.

తాత్పర్యం: 'ఇది బాగా వినుము. వంచనతో ఈ కర్ణుడు దొంగచాటుగా ఆ అభిమన్యుని పద్మవ్యూహారంభంలో సమీపించి ఆయన శక్తిమంతమైన ధనుస్సును విరగ్గొట్టినందువలననేకదా - అందరూ ఆయనచుట్టూ మూగి చంపగలిగారు! ఆ అవమానం మనస్సులో చేరి ఎడతెరిపి లేకుండా ఆరని నిప్పువలె నొప్పిస్తున్నది. ఇక చుట్టాలు సంతోషించేటట్లు ఆ అగ్నిని బాణాలనే వానతో ఆర్పివేయుము.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమా, రూపకములు.

క. 'ఆ సభ నా దుష్టాత్ముఁడు । సేసిన దుర్నయము సూచి, చిత్తమునఁ గడున్
నోసిన బంధులు వానిని । గాసిగ గ్రద్దగమి దొలువఁ గనుఁగొని వలదే!' 126

ప్రతిపదార్థం: ఆ సభన్; ఆ దుష్టాత్ముఁడు= దుష్టబుద్ధిగల కర్ణుడు; చేసిన; దుర్నయము= అన్యాయాన్ని; చూచి= గమనించి; చిత్తమునన్= మనస్సులో; కడున్= మిక్కిలి; నోసినన్ బంధులు= నొచ్చిన చుట్టాలు; వానినిన్; గ్రద్దగమి= గ్రద్దల గుంపు; గాసిగన్= బాధపడేటట్లు; తొలువన్= చీల్చివేయటం; కనుఁగొన వలదే!= చూడాలిగదా!

తాత్పర్యం: ఆ సభలో ఆ పాపాత్ముడైన కర్ణుడు చేసిన దుశ్చేష్టలను చూచి ఆప్తబంధువులు మనస్సులో చాలా బాధపడ్డారు. వాళ్ళంతా వాడి దేహాన్ని గ్రద్దలగుంపు చుట్టూమూగి వాటి పదునైన ముక్కులతో చీల్చి ముక్కలు చేయటం చూడాలి గదా! (కసిదీరే మాటలు)

వ. 'వాఁడు వడినం దక్కటి రాజులుం గౌరవులు నీకు మొనకట్ట' రని చెప్పి; నిట్లు సెప్పుచు, సమర స్థలంబున కనతి దూరంబుగాఁ జని యత్తెత్తి చూచి, కర్ణుండు సంగరంబు సేయు సంరంభం బుగ్గడించి, యగ్గాండీవికిం జూపి పుండరీకాక్షుండు వెండియు. 127

ప్రతిపదార్థం: వాఁడు= ఆ కర్ణుడు; పడినన్= చనిపోగానే; తక్కటి రాజులు= మిగిలి ఉన్న ఇతర రాజులు; కౌరవులు; నీకున్; మొన కట్టరు= (సైన్యాలను సమకూర్చుకొని, వ్యూహాలుపన్ని నిన్ను ఎదుర్కొనేందుకు) ఉత్సహించరు; అని చెప్పెన్= అని కృష్ణుడు (అర్జునుడితో) చెప్పాడు; ఇట్లు చెప్పుచున్= ఈ విధంగా చెప్పుతూ; సమర స్థలంబునకున్= యుద్ధభూమికి; అనతి దూరంబుగాన్= కొంత దూరంగా; చని; అట్టు+ఎత్తి చూచి= మెడ (తల) ఎత్తి చూచి; కర్ణుండు; సంగరంబు చేయు= యుద్ధం చేస్తున్న; సంరంభంబు= ఆటోపాన్ని; ఉగ్గడించి= ఎరిగించి; ఆ+గాండీవికిన్ చూపి= ఆ అర్జునుడికి చూపి; పుండరీకాక్షుండు= తెల్లతామరలవంటి కన్నులుగల కృష్ణుడు; వెండియున్= ఇంకను (అన్నాడు).

తాత్పర్యం: కర్ణుడు మరణిస్తే మిగిలినరాజులూ, కౌరవులూ ఉత్సాహంతో నీ కెదురుగా వ్యూహం పన్ని నిలువలేరు'. అని ఇట్లా చెప్పుతూ యుద్ధస్థలానికి కొద్ది దూరంగా చేరి, మెడలు సాచి చూచి, కర్ణుడు యుద్ధంచేసే ఆటోపాన్ని గురించి చెప్పి, అర్జునుడికి చూపి, కృష్ణుడు ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. 'కేతనము రథముఁ దురగ । వ్రాతముఁ బొడిచేసి, నీ శరంబులఁ గర్ణున్
వే తునిమినఁ గని, శల్యుఁడు । వాతెఱ యెండంగఁ బాఱవలదె కిరీటీ! 128

ప్రతిపదార్థం: కిరీటీ!= అర్జునా!; నీ శరంబులన్= నీ బాణాలచేత (కర్ణుని); కేతనము= టెక్కెం; రథము; తురగ వ్రాతమున్= గుర్రాలగుంపును; పొడి చేసి= నామరూపాలు లేకుండా దుమ్ము చేసి; కర్ణున్+వే= కర్ణుడిని త్వరగా; తునిమినన్= ముక్కలు ముక్కలుగా చేసి చంపివేయగా; కని= చూచి; శల్యుఁడు= కర్ణుడి సారథియైన శల్యుడు; వాతెఱ= పెదవులు; ఎండంగన్= ఎండిపోగా; పాఱవలదె!= పరుగెత్తిపోవాలిగదా!

తాత్పర్యం: నీ బాణాలతో ధ్వజాన్నీ, తేరునూ, గుర్రాలసమూహాన్ని నుగ్గునుగ్గు చేసి, వెంటనే ఆ కర్ణుడిని ముక్కలుగా చేయటం చూచి, సారథి శల్యుడు తన పెదవుల తడి ఆరిపోగా పరుగెత్తిపోవాలిగదా!

వ. పూనిక నెఱపి, శోకం బుజ్జగించి, లోకంబు సంస్తుతింప సుఖివి గ'మ్మనినం బ్రముదిత హృదయుండై.' 129

ప్రతిపదార్థం: పూనికన్= పట్టుదలను; నెఱపి= సాగించి; శోకంబు; ఉజ్జగించి= పోద్రోసి; లోకంబు= ప్రపంచం; సంస్తుతింపన్= కొనియాడగా; సుఖివి కమ్ము; అనినన్= అని కృష్ణుడనగా; ప్రముదిత= సంతోషించిన; హృదయుండు+ఐ= మనస్సు కలవాడై.

తాత్పర్యం: ప్రయత్నించి శోకంమాని, లోకం కీర్తించేటట్లు సుఖివి కమ్ము' అని కృష్ణుడు అనగా అర్జునుడు సంతసించిన మనస్సుతో (ఇట్లా అన్నాడు).

శా. 'నీ తోడ్పాటున నేఁ ద్రివిష్టపముల న్గెల్వంగ నూఁకింతు; నా
చేతం గర్ణుఁడు రూపు మాలి చను; మెచ్చింతున్; ననుం జూడుమీ
దైతేయాంతక!' యంచు శేషనిభ హస్తం బుద్ధతిం జాఁచి, ని
ర్ధూతారాతిబలుండు పుచ్చికొనియెన్ దుర్దాంత కోదండమున్. 130

ప్రతిపదార్థం: దైతేయ+అంతక!= రాక్షసులను సంహరించేవాడా - కృష్ణా!; నీ తోడ్పాటునన్= నీ సహాయంతో; ఏన్= నేను; త్రివిష్టపములన్= మూడులోకాలను; గెల్వంగన్; ఊఁకింతు= ప్రయత్నిస్తాను; నాచేతన్; కర్ణుఁడు; రూపుమాలి= ఆకారం చెడి; చనున్= పోవును; మెచ్చింతున్= మెప్పిస్తాను; ననున్= నన్ను; చూడుమీ; అంచున్= అంటూ; శేషనిభ= ఆదిశేషుడివంటి; హస్తంబు= చేతిని; ఉద్ధతిన్= గర్వంతో; చాచి; నిర్ధూత= అణచివేయబడిన; అరాతిబలుండు= శత్రువుల బలం కలవాడు; దుర్దాంత= అజేయమైన; కోదండమున్= ధనువును; పుచ్చికొనియెన్= చేపట్టాడు.

తాత్పర్యం: రాక్షససంహారా! నీ ఆదర సహకారాలతో మూడు లోకాలను జయించేందుకు ఉత్సాహపడుతున్నాను; మీ ప్రశంసలకు పాత్రమయ్యేటట్లు ఆ కర్ణుడు ఆకారమే లేకుండా పోతాడు. ఇదిగో! శౌర్యదీప్తంగా ఉండే నన్ను బాగా చూడుము' అంటూ తన బలంతో శత్రువులను రూపుమాపిన ఆ గాండీవి అపజయమెరుగని తన ధనుస్సును చేత పట్టుకొన్నాడు.

అర్జునుఁడు కృష్ణుని వాక్యంబులచేఁ గర్ణుని వధ కుత్సహించుట (సం. 8-52-11)

వ. ఇట్లు గాండీవం బెత్తి యెక్కువెట్టి, యన్నరుండు 'నేఁడు నా బాణంబులు బాణాసనంబును నరదంబునుం జూచి సుయోధనుండు శకునిచేతి యడ్డసాళ్ళును పలకయు నమ్మండపంబును దలంపవలయుఁ; దన నమ్మిన బంటైన కర్ణుండు నే నేయు తూపుల తాఁకున రూ పడంగినం గని, యవ్వెంగలి దాను విదురుబుద్ధి వినమికి వగం బొందవలయు; ధృతరాష్ట్రుండు దనకుం గార్యదర్శనంబు లేమి యుగ్గడించి తన్నుం దాన నిందించుకొనవలయు; నతండు గొడుకుల దెసను వారు రాజ్యంబుదెసను విగతాశులు గావలయు' నని పలికి, మఱియును. 131

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; గాండీవంబు; ఎత్తి= ఎత్తుకొని; ఎక్కుపెట్టి= నారి మొదలగువాటిని సిద్ధంచేసి; ఆ+నరుండు= ఆ అర్జునుడు (అన్నాడు); నేఁడు; నా బాణంబులు; నా బాణాసనంబును= విల్లును; అరదంబును= తేరును; సుయోధనుండు= దుర్యోధనుడు; చూచి; శకునిచేతి= శకుని చేతిలోని; అడ్డసాళ్ళును= పాచికలను; పలుకయున్= చదరంగపు చెక్కను; ఆ మండపంబును= జూదమాడిన వేదికను; తలంప వలయున్= తలచుకొనాలి; తన నమ్మిన బంటైన= తనకు విశ్వాసపాత్రుడైన సేవకుడైన కర్ణుడు; నేన్= నేను; ఏయు తూపుల= వదలే బాణాలయొక్క; తాఁకునన్= తాకిడిచేత; రూపడంగినన్= రూపు మాసిపోగా; కని= చూచి; ఆ+వెంగలి= ఆ వెర్రివాడు; తాను; విదురుబుద్ధిన్= విదురుడు చెప్పిన హితమును; వినమికిన్= వినకపోయినందుకు; వగన్ పొందవలయున్= దుఃఖించాలి; ధృతరాష్ట్రుండు; తనకు; కార్యదర్శనంబు= జరిగే విషయాలను చూడగలగటం; లేమి= లేకపోవటం; ఉగ్గడించి= తెలియజేసి; తన్నున్, తాను= తనను తాను; నిందించుకొనవలయున్; అతండు= ధృతరాష్ట్రుడు; కొడుకుల దెసను= కొడుకుల పట్ల; వారు; రాజ్యంబు దెసను= రాజ్య విషయంలోను; విగత+ ఆశులు= కోల్పోయిన ఆశలు కలవారు కావలయున్; అని పలికి; మఱియును.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా గాండీవాన్ని ఎత్తి, ఎక్కుపెట్టి అర్జునుడు ఇట్లా అన్నాడు: 'ఈనాడు నా బాణాలను, విల్లును, రథాన్ని చూచి, దుర్యోధనుడు శకునిచేతిలోని పాచికలను, పలకను, ఆ జూదమాడిన మంటపాన్నీ గుర్తుచేసుకోవాలి. తనకు నమ్మినబంటైన కర్ణుడు నా బాణాలకు చనిపోగా చూచి, ఆ వెర్రివాడు విదురనీతి విననందుకు దుఃఖించాలి. ధృతరాష్ట్రుడు తనకు ముందుచూపు లేదని వాపోయి తనను తాను నిందించుకోనాలి. ధృతరాష్ట్రుడు కొడుకులమీద ఆశలను, కౌరవులు రాజ్యంమీది ఆశలను వదలుకొనాలి' అని, మరల (ఈ విధంగా పలికాడు).

ఆ. 'రాజరాజుఁ బాసి రాజ్యసంపద ధర్మ । తనయుఁ జేరుపెంపు దారు దెలియఁ
గాంచి, సాత్యకియును గవలును భీముండు । గారవించువారు గాక నన్ను.' 132

ప్రతిపదార్థం: రాజ్యసంపద= రాజ్యలక్ష్మి; రాజరాజున్= దుర్యోధనుడిని; పాసి= వదలి; ధర్మతనయున్; చేరుపెంపు= చేరగా కలిగిన అతిశయాన్ని; తారు= తాము; తెలియన్+కాంచి= తెలిసేటట్లు చూచి; సాత్యకియును; కవలును= నకుల సహదేవులు; భీముండు; నన్నున్; గారవించువారుగాక!= గౌరవించేవారు అగుదురుగాక!

తాత్పర్యం: రాజరాజును రాజ్యసౌభాగ్యం విడిచిపెట్టి ధర్మరాజును చేరి, ఆయన ఉన్నతిని అతిశయింపజేయగా చూచి, సాత్యకీ, నకుల సహదేవులూ, భీముడూ నన్ను ఇంకా ఎక్కువగా గౌరవిస్తారు.

క. 'సుర గరుడోరగ విద్యా । ధరాది భూతములు సూతతనయుని నేఁ డేఁ
బొరి పుచ్చిన నను౯ఁ బొగడుచు । నరుగుంగా కునికిపట్ల కంబుజనాభా!' 133

ప్రతిపదార్థం: అంబుజనాభా!= కృష్ణా!; సుర; గరుడ; ఉరగ; విద్యాధర; ఆది= మొదలగు; భూతములు= దైవాంశతో పుట్టినవారు; సూతతనయునిన్= కర్ణుడిని; నేఁడు; ఏన్= నేను; పొరిపుచ్చఁగన్= చంపగా; ననున్; పొగడుచున్= అభినందిస్తూ; ఉనికి పట్లకున్= తమ తమ నివాసాలకు; అరుగున్ గాక= పోదురుగాక.

తాత్పర్యం: పంకజనాభా! కర్ణుడిని ఈ దినం నేను చంపివేయగా చూచి, వివిధ దేవగణాలు నన్ను కొనియాడుతూ తమతమ స్థానాలకు మరలిపోవుదురు గాక!

వ. అని యిట్లు సల్లాపంబు సేయుచుం, గృష్ణార్జునులు; నిజ సేనఁ జేరి; రంతకు మున్న యిరువాఁగునం జేయంగల దొరలు దలపడినం బోరు ఘోరం బయ్యె; నందు. 134

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: అని; కృష్ణార్జునులు; ఇట్లు= ఈ రీతిగా; సల్లాపంబు= పరస్పర మధుర సంభాషణ; చేయుచున్; నిజసేనన్= తమ సైన్యాన్ని; చేరిరి; అంతకుమున్న= దానికి ముందే; ఇరువాఁగునన్= ఉభయ సైన్యాలలో; చేయంగల దొరలు= సమర్థులైన నాయకులు; తలపడినన్= ఎదుర్కొనగా; పోరు= యుద్ధం; ఘోరంబు+అయ్యెన్= దారుణరూపం తాల్చింది; అందున్= ఆ యుద్ధంలో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కృష్ణార్జునులు మాట్లాడుకొంటూ తమ సేనను సమీపించారు. అంతకు ముందే రెండువైపుల వారిలో వీరులైన దొరలు పరస్పరం యుద్ధానికి పూనుకొనగా పోరు భయంకరంగా సాగుతూ ఉన్నది. అందులో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. **కర్ణుసూనులలో నొకం డుత్తమౌజుని చేతఁ । జచ్చుటయు, శోకాతురుండుఁ**
గ్రోధదీప్తుండు నగుచుఁ గర్ణుఁ డాతని । తురగ కేతనములఁ దునుము నాతఁ
డడిదంబు సేకొని యరదంబు డిగి కృపా । చార్యు రథ్యంబులఁ జంపి భీష్మ
వైరి తేరెక్కె; నాశారద్వతుం డట్లు । విరథుఁ డయ్యును బలువిడిఁ గడంగ

ఆ. **నతఁడు పాదచారి యని యా శిఖండి య । వ్విప్రు నేయఁ డయ్యె; వేగ మెయ్ది**
ద్రౌణి యతనిఁ దన రథంబుపై నిడికొని । యనికిఁ దొలఁగి చనియె మనుజనాథ! **135**

ప్రతిపదార్థం: మనుజనాథ!= ప్రభూ!; కర్ణ సూనులలోన్= కర్ణుడి కుమారులలో; ఒకండు; ఉత్తమౌజుని చేతన్; చచ్చుటయును; కర్ణుఁడు; శోక+ఆతురుండు= దుఃఖంతో ఉద్విగ్నుడై; క్రోధ= పగసాధింపుబుద్ధితో; దీప్తుండు= వెలుగుతున్నవాడు; అగుచున్; ఆతని; తురగ కేతనములన్= గుర్రాలను, టెక్కెములను; తునుమన్= ఖండించగా; ఆతఁడు= ఆ ఉత్తమౌజుడు; అడిదంబు= ఖడ్గాన్ని; చేకొని= చేబూని; అరదంబు డిగి= తేరు దిగి; కృపాచార్యుడి; రథ్యంబులన్= గుర్రాలను; చంపి; భీష్మవైరి= శిఖండి; తేరు ఎక్కెన్; ఆ శారద్వతుండు= ఆ కృపుడు; అట్లు; విరథుండు+అయ్యును= తేరు లేక పాదచారి అయి కూడ; బలువిడిన్= వేగంగా; కడంగన్= (యుద్ధానికి) పూనుకోగా; అతఁడు; పాదచారి అని= కాలినడక ఉన్నవాడని; ఆ శిఖండి; ఆవిప్రున్= ఆ బ్రాహ్మణుడిని, కృపుడిని; ఏయఁడు+అయ్యెన్= దెబ్బవేయడయ్యె; వేగము= త్వర; ఎయ్ది= పొంది; ద్రౌణి= ద్రోణుడి కుమారుడు - అశ్వత్థామ; అతనిన్= అతడిని; తన రథంబుపైన్= తన తేరుమీద; ఇడికొని= ఎక్కించుకొని; అనికిన్= యుద్ధంనుండి; తొలఁగి చనియెన్= వైదొలగిపోయాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి కుమారులలో ఒకడు ఉత్తమౌజుడి చేతిలో చచ్చాడు. అందుకు అతడు శోకం పొందినా, వెంటనే క్రోధాతిశయంతో అతడి గుర్రాలనూ, టెక్కాన్నీ నరికివేశాడు. ఉత్తమౌజుడు కత్తి చేపట్టి, రథం దిగి నడుస్తూ కృపాచార్యుడి రథపు గుర్రాలను చంపాడు. ఆ పైన శిఖండియొక్క రథాన్ని ఎక్కాడు. కృపాచార్యుడు విరథుడై కూడ, వేగంగా నడుస్తూ యుద్ధానికి పూనుకోగా, అతడు పాదచారి అని, శిఖండి అతడిని బాణాలతో కొట్టలేదు. అప్పుడు అశ్వత్థామ కృపాచార్యుడిని తన రథంమీద కెక్కించుకొని రణరంగంనుండి తొలగిపోయాడు.

వ. **అట్టియెడ.** **136**

తాత్పర్యం: ఆ సయమంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. **అనిలసుతుండు తీవ్రవిశిఖాంశులు పర్వఁగ నేచి, యంబరం**
బు నడుమఁ దేజరిల్లు రవిఁ బోలెడు వేఁడిమి కోహటించి నీ
మొన దెరలంగ, నా రథికముఖ్యుఁడు పార్థుఁ దలంచి సారథిం
గనుఁగొని, మానసంబు దలఁకం బ్రధనోగ్రత దక్కి యిట్లనున్. **137**

ప్రతిపదార్థం: అనిల సుతుండు= వాయునందనుడు- భీముడు; తీవ్ర= పదునైన; విశిఖ+అంశులు= బాణకాంతులు; పర్వఁగన్= వ్యాపించేటట్లు; ఏచి= అతిశయించి; అంబరంబు, నడుమన్= ఆకాశమధ్యాన; తేజరిల్లు= ప్రకాశించే; రవిన్= సూర్యుడిని; పోలెడు= పోలునట్టి; వేఁడిమికిన్= తాపానికి; ఓహటించి= భయపడి వెనుదీసి; నీమొన= నీ సైన్యం; తెరలంగన్= తొలగిపోగా (ఇది సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో చెప్పినట్లు); ఆ రథికముఖ్యుఁడు= ఆ రథమునెక్కి యుద్ధం చేసేవారిలో ప్రధానుడు- భీముడు; పార్థున్ తలంచి; సారథిన్= సారథిని; కనుఁగొని= చూచి; మానసంబు; తలఁకన్= చలించగా; ప్రధన+ ఉగ్రతన్= యుద్ధతీవ్రతను; తక్కి= విడనాడి; ఇట్లు+అనున్= సారథితో ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు మట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యుడి వేడిమివలె నిశితమైన బాణకాంతులు వ్యాపించేటట్లు చేయగా, ఆ వేడికి తట్టుకొనలేక నీ సైన్యం (కౌరవబలం) భయపడి రణరంగంనుండి తొలగిపోయింది. భీముడికి వెంటనే అర్జునుడి సంగతి గుర్తుకు వచ్చింది. దీనితో అతడి మనస్సు చలించింది. తోడనే యుద్ధతీవ్రతను తగ్గించి, తన రథసారథి అయిన విశోకుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. **'నరుఁ డన్నవర్తనము తెఱఁ । గరయుటకై మది గలంగ నట చనినాఁ; డ**
న్నరపతి దుర్దశ గని దు । స్తరశోకం బడరి, తానుఁ దదవస్థుఁ డగున్.' **138**

ప్రతిపదార్థం: నరుఁడు= అర్జునుడు; అన్న వర్తనము= అన్న నడవడి; తెఱఁగు= విధం; అరయుటకై= తెలిసికొనుటకై; మది కలంగన్= మనస్సు కలవరపడగా; అట చనినాఁడు= అక్కడికి పోయాడు; ఆ+నరపతి= ఆ ధర్మరాజు; దుర్దశ కని= అభాగ్యస్థితిని చూచి; దుస్తర శోకంబు= భరింపరాని దుఃఖాన్ని; అడరి= పొంది; తాను= తానుగూడ; తదవస్థుఁడు= అదే స్థితి కలవాడు; అగున్= అగును.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు అన్నప్రవర్తన మెట్లున్నదో తెలిసికొనాలన్న తలంపుతో మనస్సు బాధపడగా, ఆయన దగ్గరకు పోయాడు. అక్కడ ఆ రాజు దుస్థితిని చూచి, తాను కూడా అదే స్థితిలో పడినాడేమో!'

తే. **అయ్యిరువురకు నొకటి యైనట్టిదైన । మనము, కౌరవసంఘంబు మ్రగ్గఁ జేసి**
గెలుపుగొంటిమి యేనియు, ఫలము దాన । నేమి గల దనువగఁ జిత్త మెరియఁ జొచ్చె.' **139**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ఇరువురకున్= ఆ ఇద్దరికి; ఒకటి ఐనట్టిదైన= ఏదైనా కీడు కలిగితే; మనము; కౌరవ సంఘంబు; మ్రగ్గన్+ చేసి= రూపులేకుండా చేసి; గెలుపు గొంటిమి= విజయము సాధించినాము; ఏనియున్= అయినప్పటికి; దానన్= దానివలన ఫలం; ఏమి కలదు+అను= ప్రయోజనం ఏమి ఉన్నదనే; వగ= పరితాపం; చిత్తమున్= మనస్సును; ఎరియన్+చొచ్చెన్= కాల్చివేస్తోంది.

తాత్పర్యం: ఆ ఇద్దరికీ ఏదైనా కీడు మూడితే మనం కౌరవ సైన్యసమూహాలను నాశనం చేయగలిగినప్పటికీ దానివలన మనకేమి ప్రయోజనం కలగబోతుంది? అన్న ఆవేదన నా మనస్సును దహించివేస్తున్నది!

భీముఁ డర్జును రాక గోరి విశోకునితో విచారించుట (సం. 8-54-11)

క. 'ఐనను నిప్పటిదుఃఖము । మానింపఁగ మనకు నొండు మం దెయ్యది? యీ
సేనల దొరలను గౌరవ । భూనాథుని సమయఁ జూచి పోవుట దక్కన్?' 140

ప్రతిపదార్థం: ఐనను= అయినప్పటికీ; ఇప్పటి దుఃఖమును= ఇప్పటి మనోవ్యధను; మానింపంగన్= మాన్పటానికి; మనకున్; ఈ సేనల దొరలను= ఈ కౌరవసేనలను, వీరులను; కౌరవ భూనాథుని= దుర్యోధనుని; సమయన్+చూచి= చంపి చూచి; పోవుట; తక్కన్= తప్ప; ఒండు= వేరొక; మందు+ఎయ్యది?= మందేమున్నది?.

తాత్పర్యం: అయినప్పటికిని, ఇప్పుడు మన దుఃఖం పోవటానికి వేరే మందేమున్నది? ఉంటే ఒక్కటే. అది, మన విరోధి సేనలను, వీరులను, దుర్యోధనుని చంపిపోవటం.

వ. అని పలికి, యవ్విశోకునకు మనదిక్కు సిడంబులు సూపి, 'యవి యెవ్వరెవ్వరి చిహ్నంబు లేర్పడం జూచికొనుము; మన శరంబుల కొలంది యెట్లున్న దరయు' మనవుడు, నతండు 'వీ రెవ్వరైననేమి? నీ వలిగినఁ బడక పాఱక నిలువం జాలు వాఁ డిం దెవ్వం? డస్త్ర శస్త్రంబుల సంపద యడుగవలదు; నేఁడు దెచ్చినవానిలోన నా ఱెడ్లు వ్రేఁగుపడి పూనివచ్చు బండియొక్కటి యించుకయు వెలితిగాక యున్నయది! గాకున్న నేమి? భవద్బాహుదండంబునకు మూలధనంబైన గదాదండం బెల్లపనులకుం జాలు' నని చెప్పిన బవమానసూతి యాసూతు చేసేత నప్పళించి. 141

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; ఆ+విశోకునకున్= ఆ విశోకుడికి; మన దిక్కు= మనవైపు; సిడంబులు= కేతనములను; చూపి; అవి; ఎవ్వరెవ్వరి; చిహ్నంబులో= గుర్తులో; ఏర్పడన్= నిర్ణయమయ్యేటట్లు; చూచికొనుము; మన; శరంబుల= బాణాల; కొలంది= సామర్థ్యం; ఎట్లున్నది; అరయుము= తెలిసికొనుము; అనవుడు= అనగా; అతండు= ఆ సారథి; వీ రెవ్వరైన ఏమి?; నీవు; అలిగినన్= కోపగించుకొంటే; పడక= చచ్చిపడకుండా; పాఱక= పరుగెత్తిపోకుండా; నిలువన్+చాలు= నిలువగలిగిన వాడు; ఇందున్; ఎవ్వండు?; అస్త్రశస్త్రంబుల; సంపద= సమృద్ధి; అడుగ వలదు= అడుగవలసిన పనే లేదు; నేఁడు తెచ్చినవానిలోనన్; ఆ ఱెడ్లు= మూడు జతల ఎద్దులు; వ్రేఁగుపడి= కష్టపడి; పూనివచ్చు= కాడెలకు కట్టి లాగుకొని వచ్చిన; బండి ఒక్కటి; ఇంచుకయున్= రవ్వంతగూడ; వెలితిగాక ఉన్నది= కొరవడక ఉన్నది; కాకున్నన్ ఏమి?= అట్లా కాకపోయినంత మాత్రాన కొరత ఏమీ లేదు; భవత్= నీ; బాహుదండంబునకున్= కొయ్యగడలవంటి చేతులకు; మూలధనంబు+ఐన= పెట్టుబడి అయిన; గదాదండంబు= గద; ఎల్లపనులకున్; చాలును= సమర్థమై ఉన్నది; అని చెప్పినన్; పవనసూతి= భీముడు; ఆ సూతు= ఆ సారథి; చే చేతన్+అప్పళించి= చేయి చేయితో కలిపి చరచి (అన్నాడు).

తాత్పర్యం: భీము డా విధంగా పలికి సారథి అయిన విశోకుడికి కౌరవసైన్యంలోని టెక్కాలను చూపి 'అవి ఎవరెవరి గుర్తులో గుర్తించుము, మన బాణాల సంపద ఎంత ఉన్నదో గమనించుము' అన్నాడు. అప్పు డా సారథి, 'శత్రువీరులెవరైనా సరే, నీవు కోపగిస్తే వారు చావటమో, పారిపోవటమో చేయక తప్పదు. మన అస్త్రశస్త్ర సంపదను

గురించి దిగులుపడవద్దు. ఆరెద్దుల బండినిండా నింపిన ఆయుధాలు అట్లాగే ఉన్నాయి. ఏమయినా నీ బాహుదండానికి మూలధనమైన గదాదండం అన్ని పనులూ సాధించి పెట్టగలదు' అనగా భీముడు సంతోషించి సారథి చేతితో చేయి కలిపి చరచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. 'వేడుకఁజూడు మేను బటువిక్రమకౌతుకలీలఁ బేర్చి చెం
డాడెద వైరులన్; విదురుఁ డప్పుడు సెప్పఁడె? జూద మిట్లు గా
వాడెనె రాజరా జకట! యా ప్రతినల్ గడతేర్చుఁ గాక! బొం
కాడునె ధర్మజావరజుఁ డంచుఁ దదాప్తులు వంతఁ బొందఁగన్. 142

ప్రతిపదార్థం: విదురుడు; అప్పుడు= జూదం ఆడేటప్పుడు; చెప్పఁడె= చెప్పాడు కదా; రాజరాజు= దుర్యోధనుడు; అక్కట= అయ్యో!; జూదము; ఇట్లు+కాన్+ఆడెనే= ఈ విధంగా అయ్యేటట్లు ఆడాడా?; ధర్మజ+అవరజుఁడు= ధర్మరాజు తరువాత పుట్టినవాడు - తమ్ముడు - భీముడు; ఆ, ప్రతినల్= ఆ ప్రతిజ్ఞలను (జూదం ఆడేటప్పుడు చేసిన ప్రతిజ్ఞలను); కడతేర్చున్+కాక= నెరవేరుస్తాడు గాని; బొంకు+ఆడునె= అబద్ధం ఆడుతాడా?; అనుచు= అంటూ; తద్+ఆప్తులు= అతని ఆత్మీయులు; వంతన్= దుఃఖాన్ని; పొందన్+కన్= పొందగా; ఏను= నేను; పటు= బలమైన; విక్రమ= పరాక్రమంయొక్క; కౌతుక= ఉత్సాహంయొక్క; లీలన్= విలాసంతో; వైరులన్= శత్రువులను; చెండాడెదన్= సంహరిస్తాను; వేడుకన్= (ఆ) సంబరాన్ని; చూడుము.

తాత్పర్యం: 'విదురుడు అప్పుడే చెప్పాడు కదా! అయ్యో! రారాజు జూదం ఈ విధంగా అయ్యేటట్లు ఆడాడా? ధర్మరాజు తమ్ముడు (భీముడు) తన ప్రతిజ్ఞలు నెరవేరుస్తాడు గాని, 'అబద్ధం ఆడుతాడా?' అని, దుర్యోధనుని ఆప్తులంతా దుఃఖపడేటట్లుగ, నేను మహాపరాక్రమోత్సాహంతో విజృంభించి వైరులను సంహరిస్తాను. ఆ వేడుక చూడుము.

వ. అని వెండియు. 143

తాత్పర్యం: అని ఇంకా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. ఉత్తమకర్మ మిట్టి దని యొక్కరుఁడుం దగఁ జెప్పలేఁడ నా
కిత్తఱి; నేన పోలుతెఱఁ గెల్లను జేసెద నట్లుఁ గాక, నా
చిత్తము మార్గవర్తియుఁగ శిక్షక మయ్యెడు దైవ' మంచు, న
ట్టెత్తి భవద్బలంబుపయి నెల్లను జూ పడరించె నేపునన్.' 144

(ఈ భాగమంతా సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో చెప్పిన విధంగానే సాగుతున్నది)

ప్రతిపదార్థం: ఉత్తమ కర్మము= మంచిపని; ఇట్టిది అని; ఒక్కరుఁడున్= ఏ ఒక్కడుగూడ; నాకున్; ఈ+తఱిన్= ఈ సమయంలో; తగన్+చెప్పలేఁడు+అ= ఉచితరీతిలో చెప్పలేడు; నేన= నేనే; పోలుతెఱఁగు= ఉచితమైన విధాన్ని; ఎల్లన్= అంతటిని; చేసెదన్; అట్లున్+కాక= ఆ రీతిగాకపోయినట్లయితే; దైవము= దైవం నా చిత్తము; మార్గవర్తియుఁగన్= త్రోవచూపేవాడుగా; శిక్షకము+అయ్యెడున్= శిక్షణ పొందుతుంది; అంచున్= అనిచెప్పుతూ; అట్టు+ఎత్తి= తల ఎత్తి; భవత్+బలంబు పయిన్= (భీముడు) నీ సేనపై; ఎల్లను= పూర్తిగా; చూపు= దృష్టిని; ఏపునన్= గర్వంతో; అడరించెన్= వ్యాపింపచేశాడు.

తాత్పర్యం: ఈ సమయంలో ఇదీ ఉత్తమమైన కార్యాచరణవిధానమని ఎవ్వరూ నాకు చెప్పలేరు. అందుచేత నేనే ఉచితమైన విధానాలనన్నిటిని ఆచరిస్తాను. దేవుడే నా మనస్సుకు ఉచితమైన దారి చూపేవాడుగ నా మనస్సు ప్రవర్తిల్లుతుంది' అని భీముడు తలయెత్తి కౌరవసైన్యాలపై గర్వంతో చూపు ప్రసరింపచేశాడు.

వ. ఇట్లు గలయం గనుంగొని, యద్దిక్కు గలగుండు గొనుట యెఱింగి, విశోకునితోఁ 'గౌరవసైన్యంబు మనము దఱుమకయ తాన కలంగెఁ; గెలనం గవ్వడి గదిసెనొ కాక!' యనుటయు; వాఁడు నిపుణంబుగా నిరూపించి ముదంబునం బొదలుచు. 145

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; కలయన్ కనుంగొని= తేరిపారజూచి; ఆ దిక్కు= ఆ దిశలో; కలగుండు గొనుట= కలకలం రేగటం; ఎఱింగి; విశోకునితోన్; మనము; తఱుమక+అ= తరుమకుండానే; కౌరవసైన్యంబు; తాను+అ= తనకు తానే; కలంగెన్= కలత చెందింది; కెలనన్= ఆ సమీపంలో; కవ్వడి= అర్జునుడు; కదిసెనొ,కాక!= తలపడినాడేమో!; అనుటయున్; వాఁడు; నిపుణంబుగాన్= నేర్పరితనంతో; నిరూపించి= చూచి; ముదంబునన్= సంతోషంతో; పొదలుచున్= ఉబ్బుతూ.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా తేరిపారచూచి, ఆ దిక్కున సేనలు కలతచెందటం చూచి మనం తరుమకుండానే కలత పడుతూ ఉంది. ఆ సమీపంలో అర్జునుడు దాడిచేసి ఉంటాడేమో! అని అనగా, సారథి దానిని నిపుణంగా తెలుసుకొని, మనస్సు ఉప్పొంగగా (ఇట్లా అన్నాడు).

క. 'నరుఁ డదె కంటే! కౌరవ । కరిసేనం గవిసెఁ గేతుకపి రుచు లంభో
ధరబృందముపైఁ గలయం । బరఁగు తటిల్లతలఁ దలఁపఁ బట్టయి నిగుడన్.' 146

ప్రతిపదార్థం: నరుఁడు= అర్జునుడు; అదె= అదిగో; కంటే= చూచావా?; కేతు కపిరుచులు= పతాకమందలి హనుమంతుడి కాంతులు; అంభోధర= మబ్బుల; బృందముపైన్= సమూహంపై; కలయన్= అంతటా; పరఁగు= వ్యాపించే; తటిల్లతలన్= మెరుపు తీగలను; తలఁపన్= తలంచటానికి; పట్టు అయి= ఆకరమై; నిగుడన్= వ్యాపింపగా; కౌరవ= కౌరవులయొక్క; కరిసేనన్= ఏనుగుల సైన్యాన్ని; కవిసెన్= ఎదుర్కొన్నాడు.

తాత్పర్యం: అదిగో! నరుడు చూచినావా, కౌరవుల గజసేనతో ఢీకొని ఉన్నాడు. ఆయన పతాకమునందున్న హనుమంతుడి కాంతులు మేఘపంక్తులపై పడిన మెరుపు తీగలను తలపునకు తెస్తున్నవి.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. 'హరిమేనికాంతియును నరు । కిరీటరత్నాంశువులును గిఱిగొన, రథ ర
థ్యరుచులు బెరసి విచిత్ర । స్ఫురణంబునఁ దేజరిల్లెఁ జూడు కుమారా!' 147

ప్రతిపదార్థం: కుమారా!= భీమా!; హరి= శ్రీకృష్ణునియొక్క; మేనికాంతియును= శరీర కాంతియును; నరు కిరీట= అర్జునుడి కిరీటమందలి; రత్నాంశువులును= రత్నకాంతికిరణాలు; గిఱికొనన్= చుట్టుముట్టగా; రథ; రథ్య= గుర్రాల; రుచులు= ప్రభలు; బెరసి= వ్యాపించి; విచిత్ర, స్ఫురణంబునన్= రంగు రంగుల ప్రకాశంతో గోచరిస్తూ; తేజరిల్లెన్= ప్రకాశిస్తున్నాయి; చూడు= అదె కనుగొనుము.

తాత్పర్యం: కుమారా! అదిగో చూడుము. కృష్ణుడి నల్లని శరీరశోభ, కిరీటి కిరీటమందలి రత్నాలకాంతులు, తేరుల గుర్రాల కాంతులు వ్యాపించి వివిధమైన రంగులతో గోచరిస్తూ ప్రకాశిస్తుండటం చూడుము.

వ. అనిన విని, యంతరంగంబు సంతోషమయంబు గా నంగంబు పొంగ, నేర్పడ నాలోకించి, విశోకునకు వృకోదరుం డి ట్లనియె: 148

ప్రతిపదార్థం: అనినన్+విని; అంతరంగంబు= మనస్సు; సంతోషమయంబుగాన్= ఆనందంతో నిండినది కాగా; అంగంబు= దేహం; పొంగన్= ఉప్పొంగగా; ఏర్పడన్= స్పష్టంగా; ఆలోకించి= చూచి; విశోకునకున్; వృకోదరుండు= భీముడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అనగా విని, హృదయం సంతోషంతో పొంగి, శరీరం ఉత్తేజం పొందగా చూచి, విశోకుడితో భీముడు ఇట్లా అన్నాడు.

తే. 'వరవుడుల నూర్వురను, మేలివాజు లిరువ । దింటి, నూళులు పదునాల్గు నిత్తు నీకుఁ
బసదనము; నీవు నాకు బీభత్సురాక । సూపి ముద మొనరించితి సూతవర్య!' 149

ప్రతిపదార్థం: సూతవర్య!= సారథి శ్రేష్ఠా!; నీకున్; వరవుడులన్= సేవకుల; నూర్వురన్; మేలి వాజులు= మేలు జాతి గుర్రాలు; ఇరువదింటిన్; ఊళులు= ఊళ్ళు; పదునాల్గున్; నీకున్; పసదనము= కానుకగా; ఇత్తున్= ఇస్తాను (ఎందుకంటే); నీవు; నాకున్; బీభత్సు= యుద్ధరంగాన జుగుప్సాకరమైన దృశ్యాలను సృష్టించే అర్జునుడి; రాకచూపి= రాకను తెలిపి; ముదము+ఒనరించితి(వి)= సంతోషము కలుగజేసినావు.

తాత్పర్యం: విశోకుడా! నీవు నాకు అర్జునుడి రాకను చూపి సంతోషాన్ని కలిగించినందుకు కానుకగా వందమంది సేవకులనూ, ఇరవై గుర్రాలను పద్నాలుగు గ్రామాలను ఇస్తాను.'

వ. అనియె; నప్పుడు వారణ ఘటావిదారణంబు సేసి, వాసవి వాసుదేవుతో 'మన తేరు భీమసేనుఁ జేరం బోవ ని' మ్మనుటయు. 150

ప్రతిపదార్థం: అనియెన్; అప్పుడు; వారణఘట= ఏనుగుల గుంపును; విదారణంబు= చీల్చి చంపటం; చేసి; వాసవి= ఇంద్రనందనుడు - అర్జునుడు; వాసుదేవుతోన్= కృష్ణుడితో; మనతేరు; భీమసేనున్; చేరన్ పోవనిమ్ము; అనుటయున్= అన్నంతనే.

తాత్పర్యం: అని అన్నాడు. అప్పుడు ఏనుగులను చీల్చి చెండాడి అర్జునుడు కృష్ణుడితో 'మన రథాన్ని భీమసేనుడి సమీపానికి పోనిమ్ము' అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. అతఁడు హరులఁ దఱుమఁగ ను । ద్ధతిఁ జనునెడ, మనబలంబు దర్పమహోగ్రా
కృతిఁ బొదివినఁ జతురంగ । ప్రతతుల నన్నరుఁడు నేలపాలుగఁ జేసెన్. 151

ప్రతిపదార్థం: అతఁడు= శ్రీకృష్ణుడు; హరులన్= గుర్రాలను; తఱుమఁగన్= త్రోలగ; ఉద్ధతిన్= గర్వంతో; చనునెడన్= వెళ్ళేటప్పుడు; మన బలంబు= మన కౌరవసేన; దర్పమహా+ఉగ్రాకృతిన్= గర్వంచేత మహా భయంకరమైన రూపంతో; పొదివినన్= చుట్టుముట్టగా; చతురంగ ప్రతతులన్= రథ గజ తురగ పదాతి సమూహాలను; ఆ+నరుఁడు= ఆ అర్జునుడు; నేలపాలుగన్+చేసెన్= దుమ్ములో కలిసిపోయేటట్లు చేశాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in
www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: శ్రీకృష్ణుడు గుఱ్ఱాలను త్రోలగ అర్జునుడు విజృంభించి పోయేటప్పుడు మనసైన్యం భయంకరరూపాన్ని తాల్చిన పరాక్రమంతో ముట్టడించగా, ఆ నరుడు మన సైన్యపు నాలుగు విభాగాలనూ నేలకూలేటట్లు చేశాడు.

ఆ. **మందరంబుచేత మథితమై తిరుగు సా । గరము నులివు గెలిచె ధరణి నాథ!**
పార్థుఁ డురవణింప బలువడిఁ గలఁగెడు । కౌరవేంద్రుసేన కలకలంబు. **152**

ప్రతిపదార్థం: ధరణినాథ!; పార్థుడు; ఉరవణింపన్= దండెత్తగా; బలువడిన్= మిక్కిలి వేగంగా; కలఁగెడు= కలకబారెడు; కౌరవేంద్రు సేన= దుర్యోధనుని సేనయొక్క; కలకలంబు= కోలాహలధ్వని; మందరంబుచేతన్= మందర పర్వతముచేత; మథితమై= చిలుకబడి; తిరుగు= అటు నిటు తిరుగుచు అల్లకల్లోలమైన; సాగరము= సముద్రము యొక్క; ఉలివున్= శబ్దాన్ని; గెలిచెన్= జయించింది.

తాత్పర్యం: భూపాలా! పార్థుడు దండెత్తగా, కౌరవేంద్రుడి సైన్యంలో కలిగిన కలకలపు తీవ్రత, పాలసముద్రంలో మందరపర్వతంతో చిలికినప్పుడు పుట్టిన శబ్దాన్ని గెలిచింది.

వ. **కేతు చామ రాతపత్ర భూషణ శకలంబుల నా శౌర్యభూషణుండు రణక్షోణికి విభూషణం బాచరించె; నట్లు కర్ణువధంబునకు వేగిరపడి తఱుమ నుఱుక, మన మొన వెండియు నొండొండ పయిం గ్రమ్మిన, నమ్మేటి మగండు.** **153**

ప్రతిపదార్థం: కేతు= ధ్వజాలయొక్క; చామర= వింజామరలయొక్క; ఆతపత్ర= గొడుగులయొక్క; భూషణ= నగల యొక్క; శకలంబులన్= తునుకలతో; ఆ శౌర్య భూషణుండు= ప్రతాపమే అలంకారంగా కలిగిన ఆ అర్జునుడు; రణక్షోణికిన్= యుద్ధభూమికి; విభూషణంబు= విశేష అలంకారంగా; ఆచరించెన్= జరిపాడు; అట్లు; కర్ణు; వధంబునకున్= సంహారానికి; వేగిరపడి= తొందరపడి; తఱుమన్= తరిమికొట్టేందుకు; ఉఱుకన్= ముందుకు దూకగా; మనమొన= మన సైన్యం; వెండియున్= మరల; ఒండొండ= క్రమంగా; క్రమ్మినన్= క్రమ్ముకొనగా; ఆ+మేటి మగండు= ఆ గొప్ప శూరుడు.

తాత్పర్యం: ధ్వజాలను, వింజామరలను, గొడుగులను, సొమ్ముల ముక్కలను యుద్ధభూమికి నగలుగా అర్జునుడు అలంకరించాడు. ఆ విధంగా కర్ణుడి వధకు త్వరపడి తరిమికొట్టగా మన సేనలు మరల సమకూడి క్రమ్మగా అర్జునుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **పేరు గల రథికముఖ్యుల । సారథి రథ రథ్య కేతుసహితంబుగ దు**
ర్వార విశిఖ స్ఫురణ వి । హారంబున శతచతుష్టయము పొడి చేసెన్. **154**

ప్రతిపదార్థం: పేరుకల= ప్రసిద్ధులైన; రథిక ముఖ్యులన్= రథమెక్కి యుద్ధంచేసే వారిలో ముఖ్యులను; సారథి; రథ; రథ్య= గుఱ్ఱాలు; కేతుసహితంబుగన్= జెండాలతో గూడ; శతచతుష్టయంబు= నన్నూటిని; దుర్వార= అడ్డగించుటకు సాధ్యం కాని; విశిఖ= బాణాలయొక్క; స్ఫురణ= ప్రకాశం తోడి; విహారంబునన్= క్రీడావినోదంతో; పొడిచేసెన్= పిండిగా చేశాడు.

తాత్పర్యం: పార్థుడు రథంపై నుండి యుద్ధం చేసే పేరుగాంచిన వీరులను - సారథితో, రథంతో, గుఱ్ఱాలతో, జెండాలతో కూడ - నాలుగువందలకు పైగా బాణాలు విలాసంగా ప్రయోగించి పిండి చేశాడు.

వ. **అవ్వేఁడిమికి వెఱచఱచి యచ్చటిమూఁక విచ్చుటయుఁ, గర్ణుముందటి మోహరం బుత్సాహతీవ్రం బయి యురవణించినం గని, యన్నరుం డురగ నికరంబునకుఁ గవియు గరుడుని కైవడి నద్దెస కడరె; నట్లడరుట యాలోకించి తనకట్టెదుటి మొనబెట్టు దాఁకి.** **155**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+వేఁడిమికిన్= తీవ్ర బాణప్రయోగం పుట్టించిన ఉష్ణానికి; అచ్చటిమూఁక= అక్కడ ఉన్న సేన; వెఱచఱచి= భయపడి; విచ్చుటయున్= విడిపోవటం వలన; కర్ణుముందటి= కర్ణుడి ఎదురుగా సాగుతున్న; మోహరంబు= యుద్ధం; ఉత్సాహ తీవ్రంబు+అయి= ఉత్సాహంచేత తీవ్రమై; ఉరవణించినన్= పై బడగా; కని; ఆ+నరుండు; ఉరగ= పాముల; నికరంబునకున్= సమూహానికిగా; కవియు= పైబడు; గరుడునికైవడిన్= గరుత్మంతుడివలె;? ఆ+దెసకున్= ఆ దిక్కుకు; అడరెన్= విజృంభించాడు; అట్లు+అడరుట= ఆ విధంగా చెలరేగటం; ఆలోకించి= చూచి; తనకట్టెదుటన్= తన కళ్ళముందరే ఉన్న; మొనన్= సైన్యాన్ని; బెట్టు= దృఢముగా; తాఁకి= ఎదిరించి.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు సాగించిన యుద్ధతీవ్రతకు పుట్టిన తీక్ష్ణతకు తట్టుకొనలేని కౌరవసైన్యం, పిరికితనంతో చెల్లాచెదరై పోసాగింది. కాని కర్ణుడి ఎదుట సాగుతున్న సమరం ఉత్సాహజనిత ప్రకోపంతో వేడి ఎక్కగా, కౌరవసేనలు పాండవ దళాలపై పడ్డాయి. ఇది గమనించిన కవ్వడి పాములగుంపుపై పడిన గరుడపక్షివలె, కర్ణుడున్న రంగానికి త్వరత్వరగా పోగా, ఇది చూచి భీముడు తన ఎదుట నున్న సైన్యాన్ని తాకి.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

తే. **వాయుసత్త్వుండు వాయుజవ ప్రదీప్త । తనుఁడు వాయుతనూజుఁ డుదగ్రవృత్తి**
నేచి, బాహాసముల్లాస మెసకమెసఁగఁ । గనుపు గొట్టె వాలమ్ములఁ గౌరవేంద్ర! **156**

ప్రతిపదార్థం: కౌరవ+ఇంద్ర!= ధృతరాష్ట్రా!; వాయుసత్త్వుండు= వాయుదేవుడి బలమంత బలం కలిగినవాడు; వాయుజవ= వాయువుతో సమానమైన వేగంతో; ప్రదీప్త= ప్రకాశమానమైన; తనుఁడు= దేహం కలవాడు అయిన; వాయు తనూజుఁడు= వాయుపుత్రుడు భీముడు; ఉదగ్రవృత్తిన్= భయంకరమైన ప్రవర్తనతో; ఏచి= విజృంభించి; బాహాసముల్లాసము= భుజబలం కలిగించిన ఆనందాతిశయము; ఎసకము+ఎసఁగన్= అతిశయింపగా; వాలమ్ములన్= పొడవైన నిశితమైన బాణాలతో; కనుపుగొట్టెన్= ఖండించెను.

తాత్పర్యం: భీముడు వాయుపుత్రుడు కాబట్టి తండ్రి గుణాలైన బలం, వేగం గల దేహంతో విజృంభించి భుజబలోల్లాసం వెల్లివిరియగ పొడవు, పదునుగల బాణాలతో విరోధులను ఖండించాడు.

వ. **అవ్వీరు నాటోపంబు సూచి, కురుభూపతి ప్రధాన సైనికులకుం జూపి 'యితండు సమసిన నక్కడ సకలంబు సమయు, మీ రొక్కుమ్మడిం బొదివి పొరివుచ్చుం'డనిన, వారును వారణాది చతురంగంబుల యగ్గలిక మెఱయ నతనిం జుట్టుముట్టి, యస్త్రశస్త్రంబులం బొదువుటయు, నతండు,** **157**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+వీరు= ఆ వీరుడియొక్క; ఆటోపంబు= ఉత్సాహపూర్ణమైన బలప్రదర్శనాన్ని; చూచి; కురుభూపతి= దుర్యోధనుడు; ప్రధానసైనికులకున్= సైనిక ముఖ్యులకు; చూపి; ఇతండు; సమసినన్= తుదముట్టినచో; అక్కడన్= పాండవ శిబిరంలో; సకలంబు= అంతా; సమయున్= ముగిసిపోతుంది; మీరు; ఒక్కుమ్మడిన్= ఒక్కపెట్టున; పొదివి= చుట్టుముట్టి;

పొరి పుచ్చుండు= చంపండి; అనినన్; వారును= ఆ సైనికులు కూడా; వారణ+ఆది= ఏనుగులు మొదలైన; చతురంగ బలంబుల= నాలుగు సైనిక విభాగాలలో; అగ్గలిక= పూనిక; మెఱయన్= ప్రకాశించగా; అతనిన్; చుట్టుముట్టి; అస్త్ర శస్త్రంబులతోన్; పొదువుటయున్= క్రమ్ముకొనగా; అతండు= ఆ భీముడు.

తాత్పర్యం: ఆ భీముడి బలప్రదర్శనను చూచి, దుర్యోధనుడు తన సైనిక ముఖ్యులకు చూపి, 'ఈ భీముడు చనిపోతే పాండవపక్షంలో అంతా ముగిసిపోతుంది. కాబట్టి మీరందరు అతడిని చుట్టుముట్టి చంపివేయండి' అనగా వారు చతురంగబలాలతో, పూనికతో అతడిని చుట్టుముట్టి శస్త్రాస్త్రాలతో క్రమ్మగా భీముడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. వానినెల్లఁ ద్రుంచి, వల వ్రచ్చికొని లీల । నిగుడు చోఁఱవోలె వెగడు పడక
తఱిమి, రక్తనదులు పఱపె మస్తక కూర్మ । హస్తభుజగ తతుల నతిశయిల్ల! **158**

ప్రతిపదార్థం: వానిన్+ఎల్లన్= వాటినన్నింటిని; త్రుంచి= చంపి; వల= వలను; వ్రచ్చికొని= చీలుకొని; నిగుడు= నీల్గే; చోఁఱవోలెన్= సొరచేప వలె; వెగడుపడక= తబ్బిబ్బుకాక; తఱిమి; రక్తనదులు= నెత్తురు టేరులు; పఱపెన్= ప్రవహింపజేశాడు; మస్తకకూర్మములు= తలలనే తాబేళ్ళు; హస్తభుజగ= చేతులనే పాములు; తతులన్= (వీటి) సమూహాలతో; అతిశయిల్లన్= ఎక్కువ కాగా.

తాత్పర్యం: క్రూరమైన సొరచేప, వలను ముక్కలుచేసి బయటపడి విహరించే మాదిరి, భీముడు శత్రువులు ప్రయోగించిన ఆయుధాల అడ్డంకిని ఛేదించుకొని బయటపడ్డాడు. వెంటనే అతడు శత్రుసేనలను చంపగా, వాటినెత్తురు ఏరులై పారింది. అందులో సైనికుల తలలు తాబేళ్ళవలె, చేతులు పాములవలె తిరుగాడుతూ అతిశయిస్తున్నాయి.

విశేషం: సొరచేప, రంపపు పళ్ళవంటి కూచిపళ్ళు ఇరువైపుల కలిగి పొడవైన ముక్కు కలిగి ఉంటుంది. నీళ్ళను చెలగుతు పోతూ కనబడిన జంతువులను కోరతో ముక్కలు చేసి తింటూ క్రూరవిహారం చేస్తూంటుంది. అందుచేత జాలరులు దీని జోలికి పోరు. ఇంగ్లీషులో దీనిని **Shark** అంటారు. అలంకారం: ఉపమ. రూపకానుప్రాణితము.

క. కురు విభుఁడు సూచి శకునిం । బురికొల్పిన, నాతఁ డుగ్రముగ మార్కొని, పే
రురమున నారాచంబులు । గురిసినఁ, బవనజుఁడు సరకుగొన, కారథికున్. **159**

ప్రతిపదార్థం: కురువిభుఁడు= దుర్యోధనుడు; చూచి; శకునిన్; పురికొల్పినన్= ప్రేరేపించగా; ఆతఁడు= శకుని; ఉగ్రముగన్= భయంకరంగా; మార్కొని= ఎదుర్కొని; పేరురమునన్= వెడదరొమ్మున; నారాచంబులు= ఇనుప బాణాలను; కురిసినన్= వానవలె తెరపిలేకుండా వదలగా; పవనజుఁడు= భీముడు; సరకుగొనక= లెక్కచేయక; ఆ రథికున్= ఆ రథయోధుడిని - శకునిని.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు చూచి శకునిని పురికొల్పగా, అతడు భయంకరంగా ఎదుర్కొన్నాడు. భీముడి రొమ్మున బాణాలు కురిపించాడు. అయినా భీముడు లెక్కచేయక శకునిమీద. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. బలునారసమున నేసిన, । నలఘు లఘుత మెఱయ నాతఁడది యిరు మూఁడ
మ్ములఁ దునియలు సేయుడు, నతఁ । డలిగి యతని ధనువు దునిమె నల్లన నగుచున్. **160**

ప్రతిపదార్థం: బలు నారసమునన్= శక్తిమంతమైన బాణంతో; ఏసినన్= కొట్టగా; అలఘు లఘుత= మిక్కిలి లాఘవంతో; మెఱయన్; ఆతఁడు= శకుని; అది= దానిని; ఇరుమూఁడు+అమ్ములన్= ఆరు బాణాలతో; తునియలు చేయుడున్= తునుకలు చేయగానే; అతఁడు= ఆ భీముడు; అలిగి= కోపగించుకొని; అతని= శకునియొక్క; ధనువున్; అల్లనన్= మెల్లగా; నగుచున్= చిరునవ్వు చిందుతూ; తునిమెన్= విరుగగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: శక్తిమంతమైన బాణంతో కొట్టగా, శకుని మిక్కిలి లాఘవంతో దానిని ఆరు బాణాలతో ముక్కలు చేశాడు. భీముడు కోపించి నవ్వుతూ అతడి విల్లును విరిచాడు.

ఉ. ఒండొకవిల్లు పుచ్చికొని, యుజ్జ్వల షోడశ భల్లముల్ సము
ద్దండత నేసె నీమఱఁది తత్తను వాడఁగఁ, జాప కేతువుల్
ఖండములై పడంగఁ, దురగంబులు నొవ్వఁగ, సూతుమేనఁ బెన్
గండలు నెత్తురుల్ దొరఁగఁ, గౌరవ పుంగవుఁ డిచ్చ మెచ్చఁగన్. **161**

ప్రతిపదార్థం: ఒండొక విల్లు పుచ్చికొని= ఇంకొక ధనువు చేపట్టి; నీ మఱఁది= నీ బావమరిది శకుని; ఉజ్జ్వల= ప్రకాశమానమైన; షోడశ= పదహారు; బాణాలను; తద్+తనువు+ఆడఁగన్= ఆయన శరీరం కంపించగా; ఉద్దండతన్= ప్రకోపించి; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు (దానితో); చాపకేతువుల్= ధనుస్సు టెక్కెము; ఖండములై పడంగన్= ముక్కలై పడేటట్లుగా; తురగంబుల్= గుర్రాలు; నొవ్వఁగన్= బాధపడేటట్లుగా; సూతుమేనన్= సారథి శరీరంలో; పెన్= పెద్ద; కండలు; నెత్తురుల్; తొరఁగన్= పారేటట్లు; కౌరవ పుంగవుఁడు= కౌరవ శ్రేష్ఠుడు; ఇచ్చన్= మనస్సులో; మెచ్చన్= కొనియాడగా; ఉద్దండతన్= బలంతో; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: శకుని ఇంకొక విల్లు చేబూని, తళతళలాడే పదహారు బాణాలను భీముడి శరీరం కంపించగా ప్రయోగించాడు. ఆ దెబ్బలతో ధనుస్సు, టెక్కెము తునకలై నేలపాలైనవి. గుర్రాలు బాధతో మూల్గినవి. రథసారథి శరీరం నుండి నెత్తురు కాలువలు కట్టగా, కండరాలు చితికిపోగా దానిని చూచి దుర్యోధనుడు మనసారా మెచ్చుకొన్నాడు.

తే. అలిగి జమునాలుకయుఁబోని యతులశక్తి । వాయుపుత్త్రుఁ డారథికుపై వైచె, నతఁడు
వెరవుమైఁ బట్టి, దాన నవ్వీరుబాహు । వుచ్చిపో వైవ, మనమొన యుబ్బి యార్చె. **162**

ప్రతిపదార్థం: అలిగి= కోపించి; వాయుపుత్త్రుఁడు; జమునాలుకయున్+పోని= యముని నాలుకవంటి; అతులశక్తిన్= సాటిలేని శక్తిని; ఆ రథికుపైన్= ఆ రథవీరుడిమీద; వైచెన్= వేశాడు; అతడు (దానిని); వెరవుమైన్= ఉపాయంతో; పట్టి= చేజిక్కించుకొని; దానన్= దానితోనే; ఆ+వీరునిన్= ఆ యోధుని; బాహువు= చేయి; ఉచ్చిపోవైవన్= చీల్చుకొని పోయేటట్లు విసరివేయగా; మన మొన= మన సేన; ఉబ్బి= సంతోషంతో పొంగిపోయి; ఆర్చెన్= కేకలు వేసింది.

తాత్పర్యం: శకుని చేసిన బాణప్రయోగానికి, భీముడు రేగిన కోపంతో యముడి నాలుకను పోలిన శక్తిని శకునిపై ప్రయోగించినాడు. అతడు మెలకువగా దానిని పట్టుకొని, తిరిగి భీముడిపై విసరివేసినాడు. ఆ దెబ్బకు అతనిచేయి బాగా గాయపడింది. అది చూచి కౌరవసేన సంతోషంతో కేకలు పెట్టింది.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

శకుని భీమసేనుం దలపడి మూర్ఛితుండై తన రథంబు మీఁదఁ గూలుట (సం. 8-55-65)

చ. **అనిలజుఁ, డట్లు పెల్లెసఁగు నార్పులు సైఁపక మేటివిల్లు వే**
కొని, కనుదోయి గెంపుగ నకుంఠిత విక్రమ మొప్పఁ ద్రుంచె నా
తని ఘనకార్ముకంబు, నిశితప్రదరంబులు మేన నించె; నిం
చిన నతఁ డుర్విఁ గూలెఁ గురుసేనకు బెగ్గల మగ్గలంబుగన్. **163**

ప్రతిపదార్థం: అనిలజుఁడు= వాయునందనుడు భీముడు; అట్లు= ఆ విధంగా; పెల్లు+ఎసఁగు= మిక్కిలి అతిశయించిన; ఆర్పులు= ఆ కేకలను; సైఁపక= ఓర్చుకొనలేక; వే= త్వరగా; మేటివిల్లు= గొప్ప ధనుస్సును; కొని= తీసికొని; కనుదోయి= రెండు కన్నులు; కెంపుగన్= ఎరుపెక్కగా; అకుంఠిత= మొక్కవోని; విక్రమము+ఒప్పన్= శౌర్యం రాణించగా; ఆతని= శకుని యొక్క; ఘనకార్ముకంబు= పెద్ద విల్లును; త్రుంచెన్= విరుగగొట్టాడు; నిశిత= వాడి అయిన; ప్రదరంబులు= బాణాలు; మేనన్= అతడి శరీరంలో; నించెన్= నిండించాడు; నించినన్= నాటగా; అతఁడు= శకుని; కురుసేనకున్= కౌరవసైన్యానికి; బెగ్గలము= భయము; అగ్గలంబుగన్= అధికము కాగా; ఉర్విన్ కూలెన్= భూమిపై కూలబడిపోయాడు.

తాత్పర్యం: కౌరవసేన సేసిన అల్లరికి భీముడు ఓర్చుకొనలేక, గొప్ప ధనుస్సును వడివడిగా తీసికొని ఎరుపెక్కిన కన్నులతో మొక్కవోని ప్రతాపం అందగించగా, శకుని ధనుస్సును విరగగొట్టి, అతడి దేహాన్ని పదునైన బాణాలతో నింపివేశాడు. కౌరవసేనకు భయం అధికంకాగా ఆ దెబ్బలతో శకుని నేలపై కూలిపోయాడు.

తే. **కూలి మూర్ఛ మునింగినఁ, గురువిభుండు। దన రథంబుపై నిడికొని యనికిఁ దొలఁగఁ**
బోవుటయుఁ జూచి, తమ తమ పోరు మాని। దొరలు దెరలిన, మూఁకలు మరలి పఱచె. **164**

ప్రతిపదార్థం: కూలి= పడిపోయి; మూర్ఛన్ మునింగినన్= స్పృహదప్పి ఉండగా (శకునిని); కురువిభుండు= దుర్యోధనుడు; తన రథంబుపైన్; ఇడికొని= ఎత్తి పెట్టుకొని; అనికిన్= యుద్ధరంగానికి; తొలఁగన్= దూరమై; పోవుటయున్= పోయినందున; చూచి; తమతమ పోరు= పరస్పర యుద్ధాలను; మాని; దొరలు= సైన్యాధిపతులు; తెరలినన్= వైదొలగిపోయినందున; మూఁకలు= సైనికుల గుంపులు; మరలి= వెనుదిరిగి; పఱచెన్= పరుగెత్తిపోయాయి.

తాత్పర్యం: భీముడి దెబ్బలకు శకుని ఒళ్ళు తెలియకుండా పడిపోయినందున, దుర్యోధనుడు అతడిని తన తేరుమీద పెట్టుకొని యుద్ధరంగంనుండి వైదొలగిపోయాడు. అది చూచి సేనాధిపతులు యుద్ధాన్ని మాని తొలగిపోయారు. దీనితో భటులగుంపులు కూడా వెన్ను జూపి పారిపోయాయి.

వ. **ఇట్లు వెఱచఱచి, యవిసిన కలంబు జనంబులు దీవి సేరిన యట్లు కర్ణుం జేరి కాలుదన్ని నిలిచె నని విని,**
ధృతరాష్ట్రుండు సంజయున కి ట్లనియె. **165**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; వెఱచఱచి= భయపడి; అవిసిన= పగిలిపోయిన; కలంబు= పడవలో ఉన్న; జనంబులు; దీవి= లంకను (నీటి నడుమనున్న భూమిని); చేరి అట్లు; కర్ణున్+చేరి= కర్ణుని అండను చేరి; కాలు దన్ని= కాలుమోపి స్థిరంగా; నిలిచెన్; అనన్‌విని= అని చెప్పగా విని; ధృతరాష్ట్రుండు; సంజయునకున్; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా భయపడి, పగిలిపోయిన పడవలో ఉన్న జనులు ఒక ద్వీపాన్ని చేరినట్లుగా, కర్ణుడి వద్దకు చేరి నిలద్రొక్కుకొని ఉన్నారు. ఈ సంగతి విని ధృతరాష్ట్రుడు సంజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

తే. **'అట్టియెడఁ గృతవర్మ ద్రోణాత్మజుండుఁ। గృపుఁడు నృపతియుఁ గర్ణుండుఁ గినియఁ జాల**
రయిరె? కిమ్మీరవైరి కయ్యంబు కడఁక। యిట్టు లుండునె? పదపడి యెట్టు లయ్యె?' **166**

ప్రతిపదార్థం: అట్టియెడన్= ఆ సమయంలో; కృతవర్మ= కృతవర్మ; ద్రోణ+ఆత్మజుండు= ద్రోణుడి పుత్రుడైన అశ్వత్థామ; కృపుఁడు= కృపాచార్యుడు; నృపతియున్= రాజైన దుర్యోధనుడు; కర్ణుండున్= రాధేయుడు మొదలయినవారు; కినియన్+చాలరయిరె?= కోపపడలేకపోయారా!; కిమ్మీరవైరి= కిమ్మీరుడనే రాక్షసుడిని చంపిన భీముడి; కయ్యంపు= యుద్ధంపట్ల; కడఁక= పూనిక; ఇట్టులు+ఉండునె?= ఇట్లా ఉంటుందని ఊహించలేదే?; పదపడి= ఆ తరువాత; ఎట్టులు+అయ్యెన్?= ఏ విధంగా సాగింది?

తాత్పర్యం: 'ఆ సమయంలో కృతవర్మ, అశ్వత్థామ, కృపుడు, దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు - కోపగించలేదా? భీముడి యుద్ధోత్సాహం అట్లా ఉండేదా? ఆ తరువాత యుద్ధం ఎట్లా జరిగింది?'

వ. **అనిన, సంజయుం డమ్మహీపతి కిట్లనియె: నప్పుడు కరూశ పాంచాల చేది సైన్యంబులఁ దఱుముటయుం గని, కర్ణుండు గడంగిన మనమూఁకలుం బురికొని పవనతనయుతోడం బోరె. నప్పాండవసేనా సముదయంబు రభసంబున నా రాధేయుం బొదివిన.** **167**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్; సంజయుండు; ఆ+మహీపతికిన్= ఆ రాజుతో; ఇట్లు+అనియెన్; అప్పుడు; కరూశ పాంచాల చేది= ఈ దేశాల; సైన్యంబులన్= సైన్యాలను తఱుముటయున్= పారద్రోలగా; కని= చూచి; కర్ణుండు; కడంగినన్= పూనగా; మన మూఁకలున్= మన సైన్యాలు కూడ; పురికొని= ఉత్సాహంతో చెలరేగి, పవన తనయుతోడన్= భీముడితో; పోరెన్= పోరాడాయి; ఆ+పాండవ, సేనా, సముదయంబు= ఆ పాండవ సైనికసమూహం; రభసంబునన్= కోపాతిశయంతో; ఆ రాధేయునిన్; పొదివినన్= చుట్టుముట్టగా.

తాత్పర్యం: అని అనగా సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో ఇట్లా చెప్పాడు. అప్పుడు కరూశ, పాంచాల, చేది సైన్యాలను తరిమివేయటం చూచి కర్ణుడు పూనుకొనగా, మనసైన్యాలు కూడా అతడికి తోడ్పడి, భీముడితో యుద్ధంచేశాయి. పాండవ సైన్యసమూహాలు ఉద్రేకంతో కర్ణుడిని చుట్టుముట్టగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **అతఁడు వివిధోగ్ర విశిఖ। ప్రతతులు నిగిడించి ఘోరభంగి నుదారో**
ద్ధతి సూపినఁ, జేడ్పడి త। చ్చతురంగంబులును గలఁగె జగతీనాథా! **168**

ప్రతిపదార్థం: జగతీనాథా!= రాజా!; అతఁడు= కర్ణుడు; వివిధ+ఉగ్ర= అనేక విధాలైన తీవ్రమైన; విశిఖ ప్రతతులు= బాణ సమూహాలు; నిగిడించి= ప్రయోగించి; ఘోరభంగిన్= భయంకర రూపంతో; ఉదార= విరివి అయిన; ఉద్ధతిన్= విజృంభణాన్ని; చూపినన్= ప్రదర్శించగా; చేడ్పడి= బాధపడి; తద్= ఆ; చతురంగ బలంబులును; కలఁగెన్= కలత నొందాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కర్ణుడు నానావిధాలైన నిశిత బాణ పరంపరను ప్రయోగించి, తీవ్రంగా తన బలోన్నతిని, తన పరాక్రమాతిశయాన్ని ప్రదర్శించగా, పాండవసైన్యాలు బాధతో కలతచెందాయి.

చ. కనుఁగొని, భీమసేనుఁడు శిఖండియు సైన్యవిభుండు ద్రౌపదీ
తనయులుఁ గేశవానుజుఁడు దాఁకిన, నందఱ కన్నిరూపులై
తనువులు సించుచున్ హయవితానము నొంచుచుఁ గేతుదండ ఖం
డన మొనరించుచుం బెనఁగె డయ్యక క్రుయ్యు కతండు గండునన్. 169

ప్రతిపదార్థం: కనుఁగొని= చూచి; భీమసేనుఁడు; శిఖండియున్; సైన్యవిభుండున్= ధృష్టద్యుమ్నుడు; ద్రౌపదీ తనయులున్= ఉపపాండవులు అయిదుగురు; కేశవ+అనుజుఁడున్= కేశియను రాక్షసుని చంపిన కృష్ణుని తమ్ముడు- సాత్యకియు; తాఁకినన్= పైబడగా; అతండు= ఆ కర్ణుడు; అందఱకున్; అన్ని రూపులు+ఐ= అన్ని రూపాలలో; తనువులు చించుచున్= శరీరాలను చీల్చివేస్తూ; హయవితానమున్= గుర్రాల సమూహాన్ని; నొంచుచున్= బాధపెట్టుతూ; కేతుదండ= పతాకాలు కట్టిన ధ్వజాలను; ఖండన మొనరించుచున్= నరికి ముక్కలు చేస్తూ; డయ్యక= అలయక; క్రుయ్యక= వెనుదీయక; గండునన్= పౌరుషంతో; పెనఁగెన్= పోరాడాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి వీరవిహారాన్ని చూచి భీముడు, శిఖండి, ధృష్టద్యుమ్నుడు, ఉపపాండవులు, సాత్యకి అతడిపై బడ్డారు. దీనితో కర్ణుడు రెచ్చిపోయి ఉగ్రుడై ఒక్కొక్కరికి ఒక్కొక్క ఆకృతిగా అగుపిస్తూ భటుల శరీరాలను చీల్చివేస్తూ, గుర్రాలను అణచివేస్తూ, కేతనాలను తునుకలు చేస్తూ అలయక, సొలయక వెనుకడుగు వేయక పౌరుషంతో పోరాడాడు.

క. నకుల సహదేవులును వా । రికిఁ దోడ్పడి నిశితశర పరీతునిఁ జేయం,
బ్రకటిత బలశౌర్యుఁడు సూ । త కులోద్వహుఁ డేచి, వారిఁ దలఁకం జేసెన్. 170

ప్రతిపదార్థం: నకుల సహదేవులును; వారికిన్= ఆ భీమశిఖండి ధృష్టద్యుమ్న ఉపపాండవ సాత్యకులకు; తోడ్పడి= సహాయం చేస్తూ; నిశిత శర= వాడి అయిన అమ్ములతో; పరీతునిన్= చుట్టుముట్టినవాడినిగా; చేయన్; ప్రకటిత= వెల్లడించిన; బలశౌర్యుఁడు= శక్తి సాహసాలు కలిగినవాడు; సూతకుల= సారథుల కులంలో; ఉద్వహుఁడు= శ్రేష్ఠుడు (రాధేయుడు); ఏచి= విజృంభించి; వారిన్; తలఁకన్= భయపడి వెనుదీసేటట్లు; చేసెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: నకుల సహదేవులు వారితో చేరి, వాడి అయిన బాణాలతో కర్ణుడిని ముంచివేశారు. పేరుకెక్కిన బలపరాక్రమాలు కలవాడు సూతకుల పుత్రుడు అయిన రాధేయుడు వీరవిహారం చేసి వారిని భయపడి పరుగెత్తేటట్లు చేశాడు.

క. పెక్కండ్రతోడఁ గర్ణుం । డొక్కఁడ పోరాడి, యెక్కు డుక్కున వారిం
జిక్కువడం జేయుట గడు । నక్కజ మై యుండెఁ గౌరవాధిప! చూడన్. 171

ప్రతిపదార్థం: కౌరవాధిప!= ధృతరాష్ట్రా!; పెక్కంద్ర తోడన్= అనేకులతో; కర్ణుడు; ఒక్కఁడు+అ= ఒక్కడే; పోరాడి; ఎక్కుడు= అతిశయించే; ఉక్కునన్= బలంతో; వారిన్ చిక్కుపడన్+చేయుట= వారిని చిక్కులలో పెట్టటం; చూడన్= చూడగా; కడున్= మిక్కిలి; అక్కజము+ఐ ఉండెన్= ఆశ్చర్యకరంగా ఉండింది.

తాత్పర్యం: పెక్కుమందితో కర్ణుడు ఒక్కడే పోరాడి వారందరిని చిక్కులలో పెట్టటం చూస్తే ఆశ్చర్యకరంగా తోచింది.

వ. ఇవ్విధంబున న ద్దెసఁ జేయంగల మేటిమగల వెగ డందించినం, బోక పొదువు పాంచాల చేది మాత్స్యాదివర్గంబులపై నతం డనర్గళ ప్రసారంబులగు శరాసారంబులు నిగిడించినం, గరి రథ ఘోటక భటావయవ ఖండంబులును వివిధాస్త్ర శస్త్రశకలంబులును జామర ఛ్ఛత్ర కేతు భూషణ భాగంబులును భూ భాగంబునం దొరఁగం బెరిఁగి, నెత్తురు టేఱులు వాఱె; మఱియుం బాండవ యోధవరులు వరుసం బోరి పోరి యంత కంతకు నివ్వటిల్లు నాకర్ణు క్రొవ్వున నివ్వెఱ పడిన, నవ్వీరుండు గోవులం దోలు కోల్పులికైవడిఁ గౌంతేయ బలంబులం బఱపఁ, బాంచాలురు వెండియు దండితనంబున నతనిం దలపడిన; నాతండు పంచవింశతి రథికులం దునిమి వైవస్వతు చందంబునం బేర్చినం, దూర్య రవంబులు సెలంగం దత్పుత్రులును దుర్యోధన కృప దుశ్శాసనులు నశ్వత్థామ శకుని కృతవర్మలుం బైకొని, యా ధర్మనందను సైన్యంబు సమయింప; నది విచ్చిన, నెలుం గిచ్చి పోనీక నిలిపి, భీమ నకుల సహదేవ ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి ద్రౌపదేయులు గడంగి కౌరవ సైనికులం గనుపుగొట్టం దొడంగినం, బోరు ఘోరంబయ్యెఁ; నిత్తెఱంగున రెండు దెఱంగుల మూఁకలు దెగటాఱుచుండ, గాండీవి దమ మోహరంబున కుత్సాహం బెసంగ నొక్కవలన మనమొనల నెత్తుటం జొత్తిల్లం జేయుచుం గదిసి, దలయెత్తి చూచి శౌరి నుద్దేశించి. 172

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; ఆ+దెసన్= ఆ పక్షంలో; చేయన్+కల= సమర్థులైన; మేటి మగల= అధికులైన వారి; వెగడు= భయం; అందించినన్= కలిగించినా; పోక= తృప్తిపడక; పొదువు= పైకొనే; పాంచాల-చేది-మత్స్య; ఆది= మొదలైన; వర్గంబులపైన్= విభాగాలపై; అతండు= ఆ కర్ణుడు; అనర్గళ= అడ్డులేని; ప్రసారంబులు+అగు= వ్యాపకములుగల; శర= బాణాలనే; ఆసారంబులు= జడివానలను; నిగిడించినన్= పెంపొంద చేయగా; కరి; రథ; ఘోటక= గుర్రాల; భట; అవయవ= (వీటి) శరీరభాగాల; ఖండంబులును= తునుకలును; వివిధ+అస్త్ర శస్త్ర; శకలంబులును= ముక్కలును; చామర= వింజామర; ఛత్ర= గొడుగుల; కేతు= పతాకాల; భూషణ= నగల; భాగంబులును= విరిగిన తునుకలున్నూ; భూభాగంబునన్; తొరఁగన్= రాలిపడగా; పెరిఁగి= అతిశయిల్లి; నెత్తురుటేరులు; పారున్= పారగా; మఱియున్; పాండవ; యోధవరులు= యుద్ధంచేసే ప్రముఖ వీరులు; వరుసన్= ఒకరి తర్వాత ఒకరు; పోరి పోరి; అంతకంతకున్= క్రమంగా; నివ్వటిల్లు= అతిశయించే; ఆ కర్ణు; క్రొవ్వునన్= మదమునకు; నివ్వెఱపడిన= చేష్టలు దక్కిన; ఆ+వీరుండు= ఆ శూరుడు కర్ణుడు; గోవులన్ తోలు= ఆవులను తరిమే; కోల్పులికైవడిన్= పెద్దపులివలె; కౌంతేయ బలంబులన్; పఱపన్= పరుగెత్తిపోయేటట్లు చేయగా; పాంచాలురు; వెండియున్= మరల; దండితనంబునన్= శౌర్యంతో; అతనిన్= ఆ కర్ణుడిని; తలపడినన్= ఎదుర్కొనగా; అతండు; పంచవింశతి= ఇరవైఐదుమంది; రథికులన్= రథవీరులను; తునిమి= ఖండించి; వైవస్వతు= యముని; చందంబునన్= విధంగా; పేర్చినన్= అతిశయంచగా; తూర్య, రవంబుల్= వాద్యముల ఘోష; చెలంగన్= అతిశయించగా; తద్+పుత్రులును= ఆయన కుమారులును; దుర్యోధన-కృప-దుశ్శాసనులు - అశ్వత్థామ శకుని - కృతవర్మలున్; పైకొని= పైబడి; ఆ ధర్మనందను సైన్యంబు; సమయింపన్= చంపగా; అది= ఆ సైన్యం; విచ్చినన్= చెల్లాచెదరై పరుగెత్తగా; ఎలుంగు+ఇచ్చి= కేకవేసి; పోనీక నిలిపి; భీమ-నకుల- సహదేవ - ధృష్టద్యుమ్న - శిఖండి - ద్రౌపదేయులు= భీముడు, నకులుడు, సహదేవుడు, ధృష్టద్యుమ్నుడు, శిఖండి ద్రౌపదిపుత్రులు; కడంగి= పూని; కౌరవసైనికులన్; కనుపుగొట్టన్= ఖండించుటకు; తొడంగినన్= పూనుకొనగా; పోరు= జగడం; ఘోరంబు+అయ్యెన్= భయంకరమయింది; ఈ+తెఱంగునన్= ఈ విధంగా; రెండు తెఱంగుల= ఉభయపక్షాల; మూఁకలు= గుంపులు; తెగటాఱుచుండన్= సంహరించబడుతుండగా; గాండీవి; తమ; మోహరంబునకున్= సేనావ్యూహానికి;

ఉత్సాహంబు; ఎసంగన్= పొంగగా; ఒక్క వలనన్= ఒక ప్రక్కన; మన మొనలన్; నెత్తుట; జొత్తిల్లన్+చేయుచున్= మునుగజేస్తూ; కదిసి= మార్కొని; తలయెత్తి చూచి; శౌరిన్ ఉద్దేశించి= కృష్ణుడితో (ఇట్లా అన్నాడు).

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ఆ పక్షంలోని మేటి వీరులను కలతపెట్టి, అంతటితో తృప్తిపడక తనను చుట్టుముట్టిన పాంచాల, చేది, మత్స్యాది రాజవర్గాలపై ఎడతెరిపిలేని బాణవర్షాలు కురిపింపగా రథ గజాశ్వ కాల్బలాల మేని ముక్కలు వివిధాస్త్రాల, రథాంగాల ముక్కలు నేలపై కుప్పలుగా పడ్డాయి. నెత్తురుటేరులు పారాయి. ఆ పాండవవీరులు-వరుసగా పోరిపోరి అంతకంతకు అతిశయించే కర్ణుడి పౌరుషానికి అందరూ నివ్వెరపోయారు. అతడు బెబ్బులి గోవులమందలను తోలినట్లు పాండవసైన్యాలను పరుగెత్తేటట్లు చేశాడు. పాంచాలురు ఇంకా పౌరుషంతో ఎదుర్కోగా కర్ణుడు ఇరవైఅయిదుమంది రథవీరులను చంపి యముడివలె విజృంభించాడు. వాద్యాలు మ్రోగగా, దుర్యోధన కృప దుశ్శాసనాశ్వత్థామ శకుని కృతవర్మాదులు అందరూ కూడి పాండవసైన్యాన్ని చంపగా, అది కకావికలైపోతుండగా, భీమ నకుల సహదేవ ధృష్టద్యుమ్న శిఖండి ద్రౌపదేయులందరు కలిసి గొంతెత్తి దానిని పోనీక నిలిపి కౌరవ సైనికులను చంపసాగారు. అంతట పోరు ఘోరంగా సాగింది. ఈ విధంగా రెండు వైపుల సైన్యాలు చనిపోతూ ఉండగా అర్జునుడు తన యుద్ధవ్యూహంలో ఉత్సాహం అతిశయించగా ఒక్కచోట మొదలుపెట్టి మన కౌరవసైన్యాన్ని రక్తంలో ముంచివేస్తూ సమీపించి, తలయెత్తి చూచి కృష్ణుడితో (ఇట్లా అన్నాడు).

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

సీ. **'కర్ణునికేతువు గ్రాలెడుఁ జూచితే । భీమాదులైన యుద్దామ రథిక**
జనులు పెక్కండ్రతో నని సేయుచున్నవాఁ । డితని ప్రాపున గురుసుతుఁడు గృపుఁడుఁ
గృతవర్మయును గురుపతి సురక్షితుఁ జేసి । కొని, వీఁకఁ బాంచాలకోటి బడలు
వఱిచెద రురవడిఁ దఱిమి; యా రాధేయు । గీటడఁగింతము, ఘోటకములఁ

తే. **బటురయమునఁ బోని' మ్మని పలుకుటయును । శౌరి యట్టులు సేయంగ శల్యుఁ డమ్మ**
హోగ్ర రథవేగమును, నరునుజ్జ్వలంపు । టేపుఁ గని, సూతపుత్రుతో నిట్టు లనియె: **173**

ప్రతిపదార్థం: చూచితే?= అదిగో చూచినావా?; కర్ణుని; కేతువు= టెక్కెము; క్రాలెడున్= రెపరెపలాడుతూ మెరుస్తూ ఉంది; భీమాదులు+ఐన= భీముడు మొదలైన; ఉద్దామ= భయంకరులైన; రథికజనులు= రథ సైనికులు; పెక్కండ్రతోన్= చాలామందితో; అని చేయుచున్నవాఁడు= యుద్ధం చేస్తున్నాడు; ఇతని ప్రాపునన్= ఇతడి (కర్ణుడి) అండతో; గురుసుతుఁడు= అశ్వత్థామ; కృపుఁడున్; కృతవర్మయున్; కురుపతిన్; సురక్షితున్ చేసికొని= కాపాడుకొని; వీఁకన్= పట్టుదలతో; పాంచాల; కోటిన్= సమూహాన్ని; ఉరవడిన్= విజృంభణంతో; తఱిమి; బడలు పఱిచెదరు= బాధతో డస్సిపోయేటట్లు చేస్తున్నారు; (కావున) ఆ రాధేయున్= ఆ కర్ణుడిని; గీటు+అడఁగింతము= చంపివేద్దాము; ఘోటకములన్= గుర్రాలను; పటురయమునన్= మహావేగంగా; పోనిమ్ము= తోలుము; అని పలుకుటయున్= అని చెప్పగా; శౌరి= కృష్ణుడు; అట్టులు+చేయంగన్; శల్యుఁడు= కర్ణుడి సారథి అయిన శల్యుడు; ఆ+మహా+ఉగ్ర= ఆ తీవ్రమైన; రథవేగమును; నరు= అర్జునుడి; ఉజ్జ్వలంపు; ఏపున్= మిరుమిట్లు గొలిపే ఉద్ధతిని; కని= చూచి; సూతపుత్రునితోన్; ఇట్టులు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అదిగో - కర్ణుడి టెక్కెం ఎలా మిరుమిట్లు గొలుపుతూ మెరుస్తున్నదో చూడు! భీముడు మొదలైన ఉద్దండ రథయోధులు పెక్కండ్రతో యుద్ధం చేస్తున్నాడు. కర్ణుడి అండ చూచుకొని అశ్వత్థామాదులు దుర్యోధనుడికి

రక్షణ కల్పిస్తూ, పాంచాల సైనికసమూహాలను అలసిపోయేటట్లు చేస్తున్నారు. వేగంగా వెంటాడి ఆ కర్ణుని హతమారుద్దాము. గుర్రాలను వేగంగా తోలుము' అని చెప్పగా కృష్ణుడు అట్లాగే చేశాడు. కర్ణుడి తేరు తోలుతున్న శల్యుడు అర్జునుడి రథవేగ తీవ్రతను, అతని దేదీప్యమానమైన విజృంభణమును చూచి, కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

క. **'కేతన కపి భయదంబై । తోఁతేరఁగఁ, జక్రధర చతుర సారథ్య**
ద్యోతితవల్గన చారు । శ్వేతహరులు మెఱయ వచ్చు వీరునిఁ గంటే!' **174**

ప్రతిపదార్థం: కేతనకపి= పతాకంలో ఉన్న హనుమంతుడు; భయదంబు+ఐ= భయాన్ని పుట్టిస్తూ; తోఁతేరఁగన్= రాగా; చక్రధర= కృష్ణుడి; చతుర= చాకచక్యమైన; సారథ్య= సారథ్యం చేత; ద్యోతిత= ప్రకాశించిన; వల్గన= అశ్వగతుల వలన; చారు= అందగిస్తున్న; శ్వేతహరులు= తెల్లగుర్రాలు; మెఱయన్= దీపించగా; వచ్చు; వీరునిన్= అర్జునుడిని; కంటే?= చూచావా?

తాత్పర్యం: 'కపిధ్వజం భయంకలిగిస్తూ కనిపించగా, కృష్ణుడి నిపుణమైన రథసారథ్యంవలన చిత్రవిచిత్రంగా దూకుతున్న ఆ తెల్లని రథాశ్వాలూ వెలుగొందగా వస్తున్న అర్జునుడినీ చూచావా?'

వ. **అని మఱియును;** **175**

తాత్పర్యం: అని ఇంకా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. **'నవ్వెడు తలలను, గ్రొవ్వారు చేతుల । బిరుదులు వెట్టిన చరణములను,**
వాతులు దెఱచిన వాజి మస్తకముల, । గిరిశృంగములఁ బోని కరిశిరముల,
నవయవ భేదంబు లడఁగెడునట్లుగఁ దుము । రైన బహుగాత్ర సముదయముల
భయదంబు లై మహిఁ బడు విమానములట్ల । యఱవఱ లైనట్టి యరదములను

తే. **నేలఁ గప్పుచుఁ; దన బాణ జాల మదర, । నెవ్వ రడ్డము సొచ్చిన నించుకయును**
దవులఁబడక, సముద్ధతిఁ దివిరి మనలఁ । దేఱి చూచుచుఁ బార్థుఁ డీ దిక్కు గవిసె. **176**

ప్రతిపదార్థం: నవ్వెడు తలలను= నవ్వుతున్న తలలను; క్రొవ్వారు= బలసిన; చేతులను; బిరుదులు పెట్టిన= విజయ చిహ్నాలుగా పెట్టబడిన కాలి కంకణాలు మొదలైన వాటితో ఉన్న; చరణములను= కాళ్ళను; వాతులు= నోళ్ళు; తెఱచిన; వాజి= గుర్రాల; మస్తకములన్= తలలను; గిరిశృంగములన్= కొండకొమ్ములను; పోని= పోలిన; కరిశిరములను= ఏనుగు తలలను; అవయవ భేదంబు= అంగముల భేదం; అడఁగెడునట్లుగన్= తెలియకుండా పోయేటట్లుగా; తుమురు+ఐన= చిదురైన; బహుగాత్ర= అనేక శరీరాల; సముదయములన్= సమూహాలను; భయదంబులు+ఐ= భీతి కొలుపునవై; మహిన్పడు= భూమిపై పడుతున్న; విమానములు+అట్ల= ఆకాశంలో ఎగిరే విమానాలవలె (ఇది కవి ఊహాశక్తికి తార్కాణం); అఱవఱలు+ఐనట్టి= ముక్కలు ముక్కలు ముక్కలైనట్టి; అరదములన్= తేరులను; నేలన్ కప్పుచున్= భూమిమీద అంతా పరచిపెట్టుతూ; తన బాణజాలము+అదరన్= తన బాణసమూహం విజృంభిస్తూ ఉండగా; ఎవరు; అడ్డము; చొచ్చినన్= దూరినా; ఇంచుకయును= కొంచెమైనా; తవులఁబడక= నిరోధించబడక; సముద్ధతిన్= దుడుకుతనంతో; తివిరి= ప్రయత్నించి, పూని; మనలన్; తేఱి చూచుచున్= బాగా పరికిస్తూ; పార్థుఁడు= అర్జునుడు; ఈ దిక్కు; కవిసెన్= అలముకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: (ముక్కలైపోయి, రణరంగాన్నంతా పరుచుకొనిపోయి, భయానికి అందాన్ని చేకూరుస్తున్న దృశ్యాన్నంతా బాగా పరిశీలించి శల్యుడు వర్ణిస్తున్నాడు.) 'నవ్వుతుండగా నరికివేయబడిన ఆ తలల్లో నవ్వు ఇంకా మాసిపోలేదు. కండలు తిరిగిన చేతులు తునుకలై ఉన్నవి. జయచిహ్నాలైన వీరుల ఉంగరాలతో ఉన్న కాళ్ళు, నోరులు తెరచికొని ఉన్న గుర్రాల తలలు, కొండకొమ్ముల పోలిన ఏనుగుల శిరస్సులు, తల, తోక తెలియని విధంగా నరుకబడి ఉన్న శరీర సముదాయాలు, భయంకరములై నేల గూలు విమానాలవలే ముక్కలు ముక్కలైన తేరులు రణభూమినంతా కప్పివేసి ఉన్నవి. తన శరపరంపర అతిశయిల్లుతుండగా, ఎవరు అడ్డం వచ్చినా లెక్కచేయక ఎదుర్కొంటూ చెలరేగి పార్థుడు చుట్టుపట్ల పరికించి చూస్తూ, మన దిక్కుకు తరలివచ్చాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ. (కాలి బొటనవ్రేలికి పెట్టిన ఉంగరాన్ని మద్దియ అంటారు. పూర్వం విజయి అయిన రాజు ఓడిన రాజులపేర్లు చెక్కిన మద్దియ ఉంగరాన్ని ధరించి అని, అర్థం. తమిళ మహాకవి- కంబరు దశరథుడికి ఈ మద్దియలను తొడిగి వర్ణిస్తాడు. తిక్కన కాకతివీరుల కాళ్ళలో వీటిని చూచినాడు కాబోలు)

క. తోడై డాపట వలపటఁ । గూడి తఱుమువారు లేరు; కోపంబున నీ
తోడి బవరమున కడరెడుఁ । గ్రీడి; మనతలంపు గూడె, గెలుపుము గడఁకన్. 177

ప్రతిపదార్థం: (అట్లు రేగిన అర్జునుడికి) తోడై= తోడుగా; డాపటన్= ఎడమప్రక్క; వలపటన్= కుడిప్రక్క; కూడి= చేరి, తఱుమువారు లేరు; కోపంబునన్; నీతోడి= నీతో; బవరమునకున్= యుద్ధానికి; క్రీడి= అర్జునుడు; అడరెడున్= విజృంభించాడు; మన తలంపు= మన యోచన; కూడెన్= ఫలించింది; కడఁకన్= ప్రయత్నంతో; గెలువుము;

తాత్పర్యం: 'అర్జునుడి కుడి ఎడమల కూడి పోరాడేవారు లేరు. కోపంతో తా నొక్కడే నీతో యుద్ధానికి విజృంభించి వస్తున్నాడు. మన ఆలోచన కలిసి వచ్చింది. పూనికతో జయించుము.

ఆ. పాయ వడియె సేన; బరవస మలరంగ । మార్కొనంగ మేటిమగఁ డొకండుఁ
గలుగ నోపఁ, డేపు దలకొన మనమ యి ।బ్బలియుఁ దలపడంగ వలయుఁ గర్ణ! 178

ప్రతిపదార్థం: కర్ణ!; సేన; పాయ పడియెన్= చీలింది; బరవసము= ధైర్యము; అలరంగన్= ఒప్పారగా; మార్కొనంగన్= ఎదుర్కొనటానికి; మేటిమగండు= సమర్థుడైన వీరుడు; ఒకండు= ఒక్కడూ; కలుగన్ ఓపఁడు= సిద్ధమవటానికి చాలడు; మనము+అ= మనమే; ఈ+బలియున్= ఈ బలశాలిని; ఏపు= పెంపు; తలకొనన్= కూడివచ్చేటట్లు; తలపడంగన్ వలయున్= ఎదుర్కొనాలి.

తాత్పర్యం: కర్ణా! సైన్యం పాయలుగా చీలిపోయింది. ఉత్సాహంతో శత్రువు నెదుర్కొనే సామర్థ్యం కలిగిన ప్రతాపశాలి ఒక్కడూ కనపడటంలేదు. కాబట్టి మనమే శక్తిని పెంచుకొని, ఈ బలవంతుడితో తలపడవలసి ఉన్నది.'

వ. అనిన విని, కర్ణుండు గవ్వడి బాహాబలంబును శౌర్య సారంబును దపః ప్రభావంబును ముక్కంటితోడ నెక్కటి పోరుటయును బాశుపతాది దివ్యాస్త్రంబులు వడయుటయును, బురందర ప్రముఖ బృందారకులకు నజయ్యులగు కాలకేయుల నిర్జించుటయు విరాటు పసుల మరల్చుటయు లోనుగాఁ గల విశేషంబు లుగ్గడించి, కృష్ణుమాహాత్మ్యంబు వొగడి: 'యిట్టివారల నే నొక్కరుండన మార్కొని మదం బడఁగించెద

మద్రనాయక! మన తేరు వారి యరదంబునకు సమ్ముఖంబుగాఁ జననిమ్మనిన, నతం డట్ల చేయఁ గనుంగొని, కురుపతి పురికొలుపఁ గృపకృతవర్మ గురుపుత్ర గాంధార విభులును గొందఱు కుమారులును విక్రమాటోపంబు దీపింప నయ్యంగరాజుం గడచి యడరి యాఫల్గునుం బొదివిన, నమ్మహాభుజుండు హరిణ కులంబు గనిన సింగంబు విధమున విజృంభించి, యా రథికులపైఁ గలయ వివిధ విశిఖంబులు నిగిడించి, ధనువులు దునిమియు, ఘోటకంబులఁ గూల్చియు సారథుల సమయించియుఁ దత్సేనా చతురంగంబుల బడలువఱిచియు నబ్బలు మగలం దెరల్చి యొత్తరించి, కెలనన దురంబు సేయు నమ్మరుత్తనయుం జేరం జని, బహువిరోధిజన పయోధిమగ్నుం డగుచున్న యతని నుద్ధరించి, సంప్రీతుం డగు నతనికి నగ్రజుకుశలం బెఱింగించి సంతోష సాగరంబునం దేల్చి, 'నీ విఁక డప్పి యార్చికొ'మ్మని పలికి, రాధేయ రభసోత్సాహ సహితం బగు నీ బలంబుమీఁదం గవిసిన. 179

ప్రతిపదార్థం: అనిన విని; కర్ణుండు; కవ్వడి= సవ్యసాచియొక్క; బాహాబలంబును= భుజబలాన్ని; శౌర్య సారంబును= ప్రతాపపు నిగ్గును; తపః ప్రభావంబును= తపస్సు కలిగించిన శక్తిని; ముక్కంటితోడన్= శివుడితో; ఎక్కటిపోరును= ఒంటరిగా చేసిన పందెపు జగడాన్నీ; పాశుపత+ఆది= పాశుపతము మొదలైన; దివ్య= దైవ ప్రభావం కలిగిన; అస్త్రాలను; పడయుటయును= పొందటాన్ని; పురందర= ఇంద్రుడు; ప్రముఖ= మొదలైన; బృందారకులకున్= దేవతలకు; అజయ్యులు+అగు= జయింపవీలుకాని; కాలకేయుల; నిర్జించుటయున్= ఓడించటాన్ని; విరాటు; పసులన్= పశువులను; మరల్చుటయున్= వెనుకకు మరలించటాన్ని; లోనుగాన్ కల= మొదలైన; విశేషంబులు= అతిశయాలను; ఉగ్గడించి= పొగడి; కృష్ణుమాహాత్మ్యంబు; పొగడి= ప్రశంసించి; ఇట్టివారల; నేను+ఒక్కరుండను+అ= నేను ఒక్కడినే; మార్కొని= ఎదిరించి; మదంబు+అడఁగించెదన్= పొగరు అణగగొట్టుతాను; మద్రనాయక!= శల్యా!; మనతేరు; వారి; అరదంబునకున్= తేరునకు; సమ్ముఖంబుగాన్= ఎదురుగా; చననిమ్ము= పోనిమ్ము; అనినన్; అతండు; అట్లు+చేయన్= ఆ ప్రకారమే చేయగా; కనుంగొని; కురుపతి= దుర్యోధనుడు; పురికొలుపన్= ప్రేరేపింపగా; కృప-కృతవర్మ-గురుపుత్ర-గాంధార విభులును; కొందఱు కుమారులును; విక్రమ+ఆటోపంబు= శౌర్యవిలసనం; దీపింపన్; ఆ+అంగరాజున్= ఆ కర్ణుడిని; కడచి= దాటి; అడరి= విజృంభించి; ఆ ఫల్గునున్= అర్జునుడిని; పొదివినన్= చుట్టుముట్టగా; ఆ+మహాభుజుండు= ఆ బాహుబలదర్పితుడు; హరిణకులంబున్= జింక జాతిని; కనిన= చూచిన; సింగంబు విధమునన్= సింహంవలె; విజృంభించి; ఆ రథికులపైన్= ఆ యోధులపై; కలయన్= అంతటా; వివిధ= నానావిధాలైన; విశిఖంబుల= బాణాలను; నిగిడించి= ప్రయోగించి; ధనువులు తునిమియున్= ధనుస్సులను విరుగగొట్టి; ఘోటకంబులన్= గుర్రాలను; కూల్చియున్= పడగొట్టియు; సారథులన్; సమయించియున్= చంపియు; తద్=ఆ; సేనా= సేనలోని; చతురంగబలంబులన్; బడలు పఱిచియున్= అలయింపచేసియు; ఆ+బలుమగలన్= బలవంతులైన ఆ మొనగాండ్రను; తెరల్చి= తొలగించి; ఒత్తరించి= ఆక్రమించి; కెలనన= సమీపాన; దురంబు చేయు= యుద్ధం చేస్తున్న; ఆ+మరుత్+తనయున్= ఆ భీముడిని; చేరన్+చనిసమీపించి; బహువిరోధిజన= పెక్కుమంది విరోధిజనమనే; పయోధిమగ్నుండు+అగుచున్న= సముద్రంలో మునిగిపోతున్న; అతనిని= భీముడిని; ఉద్ధరించి= పైకి తేల్చి; సంప్రీతుండు+అగు= మిక్కిలి సంతోషించినవాడగు; అతనికిన్; అగ్రజు= అన్న; కుశలంబు+ ఎఱింగించి= క్షేమం తెలిపి; సంతోషసాగరంబునన్= సంతోషము అనే సముద్రములో; తేల్చి= తేల చేసి; నీవు; ఇఁక; డప్పి= బడలిక; ఆర్చికొమ్ము+అని= తీర్చుకొమ్మని; పలికి; రాధేయ; రభస+ఉత్సాహ= సంతోషాతిశయంతో; సహితంబు+అగు= కలిసికొని ఉన్న; నీ బలంబుమీఁదన్= నీ సేనపై; కవిసినన్= పైబడగా;

తాత్పర్యం: అనగా విని, కర్ణుడు పార్థుడి బాహుబలాన్నీ, పరాక్రమాన్నీ, తపఃప్రభావాన్నీ, శివుడితో చేసిన ఒంటరిపోరునూ, పాశుపతాలవంటి దివ్యాస్త్రాలను పొందటాన్నీ, ఇంద్రాదులకు అసాధ్యులైన కాలకేయులను

జయించటాన్నీ, విరాటుడి గోవులను మళ్ళించటాన్నీ, ఇట్లా అనేక విశేషాలను పేర్కొని, కృష్ణమాహాత్మ్యాన్ని పొగడి, 'అటువంటి వీరులను నేనొక్కడినే ఎదుర్కొని వారి మదాన్ని అణగిస్తా'నని అన్నాడు. 'ఓ శల్యా! మన రథాన్ని వారి తేరుకు ఎదురుగా పోనిమ్ము' అన్నాడు. శల్యు డట్లాగే చేశాడు. అంతలో దుర్యోధనుడి ప్రేరణతో కృపుడు, కృతవర్మ, అశ్వత్థామ, శకుని, కొందరు కుమారులను కర్ణుడికంటె ముందుగానే సాగి, అర్జునుడిని చుట్టుముట్టారు. లేళ్ళగుంపును చూచిన సింహంవలె అర్జునుడు వారిమీద విజృంభించి, బాణాలతో వారి విండ్లను, గుర్రాలను, సారథులను నశింపజేసి వారి చతురంగ బలాలను బలహీనపరిచాడు. వారిని చంపి, సమీపంలో యుద్ధం చేస్తున్న భీముడివద్దకుపోయి, పెక్కుమంది విరోధులనే సముద్రంలో మునిగిఉన్న అతడిని ఉద్ధరించి, అతడిని సంతోషపెట్టి, ధర్మరాజుకుశలాన్ని తెలిపి, ఆనందపరచి, 'ఇక నీవు బడలిక తీర్చుకొనుము' అని చెప్పి, కర్ణుడి సైన్యంమీద దాడి చేశాడు.

కురుకుమారులు పదుగు రర్జునుం దాఁకి మృతు లగుట (సం. 8-58-23)

చ. తొడరి భవత్తనూజులు పదుండ్రు సముద్భట సింహనాదు లై
వడిఁ దనుఁ జుట్టుముట్టుటయు, వారల సూత హయధ్వజంబులం
బొడి పొడి సేసి, యాతఁడు రిపుల్ వెగడంద వెడంద తూపులన్
మెడలు దెగంగ నేసి రణమేదినికిన్ బలి సేసె నత్తలల్. 180

ప్రతిపదార్థం: తొడరి= పూని కూడినవారై; భవత్తనూజులు= నీ కుమారులు; పదుండ్రు= పదిమంది; సముద్భట= గొప్పవైన; సింహనాదులై= సింహ గర్జనలతో; వడిన్; తనున్= తనను; చుట్టుముట్టుటయున్= చుట్టుముట్టగా; వారల= వారి; సూత= సారథి; హయ; ధ్వజంబులన్; పొడి పొడిచేసి; ఆతఁడు= ఆ అర్జునుడు; రిపుల్ వెగడందన్= శత్రువులు భయకంపితులు కాగా; వెడంద= వెడల్పు అయిన; తూపులన్= బాణాలతో; మెడలు తెగంగన్; ఏసి= ప్రయోగించి; రణ మేదినికిన్= యుద్ధభూమికి; ఆ+తలల్= వారి తలలను; బలి చేసెన్= బలిగా ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: పూనుకొని నీ కొడుకులు పదిమంది, సింహాలవలె గర్జిస్తూ అర్జునుని చుట్టుముట్టగా, ఆయన వారి సారథులను, గుర్రాలను, జెండాలను పిండి పిండిగా చేశాడు. వెడల్పు అయిన బాణాలతో మెడలు తెగనరికి, ఆ తలలను యుద్ధభూమికి బలిగా సమర్పించాడు.

వ. అట్టియెడ. 181

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. నవతి కౌరవ రథికులు గవిసి కడిమిఁ । బొదువుటయు, నన్ని శరముల భూరి రయము
మెఱయ నందఱఁ దెగటార్చి తఱుము నతనిఁ । దాఁకె వేయుమున్నూఱు దంతావళములు. 182

ప్రతిపదార్థం: నవతి= తొంబదిమంది; కౌరవ రథికులు= కౌరవ రథసైనికులు; కవిసి= పైబడి; కడిమిన్= పట్టుదలతో; పొదువుటయున్= మార్కొనగా; అన్ని శరములన్= రథికుల సంఖ్యతో సమానమైన బాణాలతో; భూరి రయము= అత్యంత వేగం; మెఱయన్= తళుకొత్తగా; అందఱన్; తెగటార్చి= చంపి; తఱుము= (మిగిలినవారిని) తరిమికొట్టే; అతనిన్= ఆ అర్జునుడిని; వేయుమున్నూఱు= పదుమూడువందల; దంతావళములు= ఏనుగులు; తాఁకెన్= పైనపడ్డాయి.

తాత్పర్యం: ఇట్లా వీరవిహారం చేస్తున్న అర్జునుడిని, తొంబదిమంది కౌరవ రథికులు పైనబడి, పేర్చిన పట్టుదలతో చుట్టుముట్టినారు. ఒక్కొకరిని ఒక్కొక్క బాణంతో మహావేగంతో అర్జునుడు అందరినీ చంపివేశాడు. ఇంకా మిగిలి ఉన్నవారిని వెంటాడుతున్న ఆ అర్జునుడిపైకి పదమూడు వందల ఏనుగులు దూకాయి.

వ. ఇట్లు దాఁకిన, యాభీరాది మ్లేచ్ఛనికరంబుల నతం డనేకవిధ విశిఖంబుల విరియింపం, బై పైఁ గరి తురగ సుభట రథ సమూహమ్ములు గ్రమ్మినం, గని కడంగిన వడముడి తోడ్పాటునం జేడ్పడియు నవి వోక పొదివి పెనంగిన, గద గొని యరదంబు డిగ్గి యగ్గలిక నప్పవనతనయుండు దారుణ రణ విహారంబుననెఱయ, మెఱయం; దఱుచుగా మెఱుంగు వాలంపగములు గాండీవి గుప్పింప నప్పు డమ్ముఖంబు చతురంగంబులయం దొక్కఁడేనియు రక్తంబునం దోఁగనియట్టిది లేక యుండె; నట్లు గార్చిచ్చు వొదివిన కాననంబు చందం బయి యా సైన్యంబు రూపఱ విఱిగి 'కర్ణ! కర్ణ! కావు కావు'మను నెలుంగులతో నతనివెనుక కొదిఁగిన నీ కొడుకు లబ్బలుమగని బలసి నిలువ, నా వీరుండు దీవికైవడి సమరార్ణవంబున మునుంగ నీక యమ్మోహరంబు నుద్ధరించి, మౌర్వి౹ దాటించి కిరీటి దెసకు నడరె; నంతకు మున్న యరదం బెక్కి యనిలతనయుం డా ధనంజయునిం గూడుకొనిన నయ్యిరువురకుం దల కడచి పాంచాలు రా సూతనందనుం దలపడుటయు. 183

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు తాఁకినన్= ఇట్లా పైనబడగా; ఆభీర+ఆది= ఆ భీరదేశస్థులు మొదలైన; మ్లేచ్ఛ= హిందువులు కానివారి; నికరంబులన్= సమూహాలను; అతండు; అనేకవిధ= భిన్న స్వరూపాలైన; విశిఖంబులన్= బాణాలతో; విరియింపన్= చంపగా; కరి తురగ-సుభట రథ సమూహమ్ములు; పైన్; క్రమ్మినన్; కని= అది చూచి; కడంగిన= పూనుకొన్న; వడముడి= భీముడి; తోడ్పాటునన్= సహాయంతో; చేడ్పడియున్= బాధింపబడి కూడా; అవి పోక= అవి పోకుండా; పొదివి= పైబడి; పెనంగినన్= పోరాడగా; గద కొని= గద చేపట్టి; అరదంబు డిగ్గి= రథం దిగి; అగ్గలికన్= ఎక్కువైన పూనికతో; ఆ+పవన తనయుండు= ఆ భీముడు; దారుణ= కఠినమైన; రణవిహారంబునన్= యుద్ధ విహారంలో; నెఱయన్= విశేషంగా; మెఱయన్= ప్రకాశిస్తుండగా; తఱుచుగాన్= పదే పదే; గాండీవి; మెఱుంగు; వాలు= పదునైన; అంపగములు= బాణ సమూహాలను; గుప్పింపన్= ప్రయోగించగా; అప్పుడు; ఆ+ముఖంబు= ఆ సైన్యపు ముందుభాగంలో ఉన్న; చతురంగ బలంబులయందున్; ఒక్కఁడేనియున్; రక్తంబునన్= నెత్తుట; తోఁగని అట్టిది= తడియనిది; లేక ఉండెన్= లేకుండింది; అట్లు; కార్చిచ్చు= అడవిమంట; పొదివిన= చుట్టుకొన్న; కాననంబు చందంబు= అడవివలె; అయి= మారి; ఆ సైన్యంబు; రూపు+అఱన్= రూపు పోయేటట్లు; విఱిగి= నాశనమై; కర్ణ! కర్ణ!; కావుకావుమను= రక్షించు-రక్షించుమనే; ఎలుంగులతోన్= కేకలతో; అతని వెనుకకున్; ఒదిఁగిన= ముడుచుకొని దాగుకొన్న; నీ కొడుకులు (కౌరవులు) ఆ+బలుమగని= ఆ మహాబలుని; బలసి నిలువన్= చుట్టూ నిలబడగా; ఆ వీరుండు= కర్ణుడు; సమర+అర్ణవమునన్= యుద్ధమనే సముద్రంలో; దీవి కైవడిన్= దీవి మాదిరిగా; మునుంగనీక= మునిగిపోకుండా కాపాడి; ఆ మోహరంబును= ఆ సేనా వ్యూహమును; ఉద్ధరించి= రక్షించి; మౌర్విన్= అల్లెత్రాడును; తాటించి= బిగించి; కిరీటి దెసకున్; అడరెన్= విజృంభించినాడు; అంతకున్ మున్న= అంతకుముందే; అరదంబు+ఎక్కి; అనిలతనయుండు= భీముడు; ఆ ధనంజయునిన్= ఆ అర్జునుడిని; కూడుకొనినన్= కలుసుకొనగా; ఆ+ఇరువురకున్= ఆ యిద్దరికి; తల కడచి= అతిక్రమించి; పాంచాలురు; ఆ సూతనందనున్= ఆ కర్ణుడిని; తలపడుటయున్= ఎదుర్కొనుటయు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా పై బడగా ఆభీరాది మ్లేచ్ఛుల సమూహాలపై అనేకవిధ బాణాలను ప్రయోగించి, మీదికి చతురంగ సైన్యం క్రమ్ముకొనగా చూచి, భీముడి సహాయంతో వాటిని క్షీణింపజేసినా, అవి పోక క్రమ్ముకొని యుద్ధం చేయగా,

గదను చేపట్టి, రథం దిగి, ప్రయత్నంతో భీముడు భయంకర రణవిహారం చేశాడు. అర్జునుడు వాడి బాణాలను గుప్పించగా, వాటివలన రక్తంకారని సైనికుడు రణరంగంలో ఒక్కడు కూడా లేడు. రక్తం కారని గజాదులు లేవు. ఆ విధంగా కార్చిచ్చు వ్యాపించిన అడవివలె సైన్యం రూపుమాయగా 'కర్ణా! కావుము, కావుము' అని కేకలు వేస్తూ ఆ సైన్యాలు అతడి వెనుకకు ఒదిగాయి. కౌరవులు కూడా అతడి చుట్టూ నిలిచారు. కర్ణుడు దీవివలె సైన్యాన్ని యుద్ధసముద్రంలో మునగకుండా రక్షించాడు. అల్లెత్రాడు బిగించి అర్జునుడివైపు సాగాడు. అంతకుముందే భీముడు రథమెక్కి అర్జునుడితో కలిశాడు. ఆ యిద్దరికంటె ముందుగా పాంచాలురు కర్ణుడిని ఎదుర్కొన్నారు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

తే. **ద్రౌపదీనందనులును సాత్యకియు లోను । గాఁగఁ బాండవ సైనికోత్కరము గవిసి**
కూడికొనియెఁ బాంచాలురఁ గురువరేణ్య! యందఱకు నన్నిరూపులై యతఁడు పెనఁగె. **184**

ప్రతిపదార్థం: కురువరేణ్యా!= ధృతరాష్ట్రా!; ద్రౌపదీ నందనులును= ద్రౌపది కుమారులు; అయిదుగురు; సాత్యకియున్; లోనుగాఁగన్= మొదలగు; సైనిక ఉత్కరము= సైనికుల సమూహం; కవిసి= ఎదుర్కొని; పాంచాలురన్; కూడుకొనియెన్= కలుసుకొన్నాయి; అందఱకున్; అన్నిరూపులై= ఒక్కొక్కరికి ఒక్కొక్క రూపుగ; అతఁడు= కర్ణుడు; పెనఁగెన్= పోరాడాడు.

తాత్పర్యం: కురువంశ శ్రేష్ఠా! ఉపపాండవులు మొదలగు పాండవ సైనికసమూహం ఏకమై పాంచాలబలాన్ని కలుసుకొన్నది. అప్పుడు కర్ణుడు ఒక్కొక్క విరోధికి ఒక్కొక్క రూపై యుద్ధం సాగించాడు.

వ. **అప్పుడు.** **185**

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో.

సీ. **జనమేజయునిసూతుఁ దునిమి రథ్యంబుల । నో నేసి, భీమతనూజ నకుల**
సుతుల చాపములు ఖండితములు సేసి, ధృ । ష్టద్యుమ్ను మావుల సమయఁ జూచి
మెయి వెంచి సాత్యకి హయములఁ గూల్చి, కే । కయుకుమారుని జముకడకు ననుపఁ;
దజ్జనకుం డల్గి తన్ను నొప్పించి ప్ర । సేనునిఁ దాఁ జూడఁ జెలఁగి చంపు

తే. **టయును, బుత్రశోకంబు గిన్కయు మనంబు । నందుఁ బిరిగొన రాధేయుఁ డతని నఱకె;**
శినివరుం డొండువాజులఁ దన రథమునఁ । బూన్చికొని వచ్చి, తత్సుతుఁ బొదివె నధిప! **186**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; జనమేజయుని= జనమేజయునియొక్క; సూతు= తేరు నడుపువానిని; తునిమి= ఖండించి; రథ్యంబులన్= గుర్రాలను; నోనేసి= నొచ్చునట్లు బాణాలు ప్రయోగించి; భీమ తనూజ= భీముడి కొడుకుయొక్క; నకుల సుతుల= నకులుడి కొడుకుయొక్క (వీరి); చాపములు= విండ్లు; ఖండితములు చేసి= తెగగొట్టి; ధృష్టద్యుమ్ను; మావులన్= గుర్రాలను; సమయన్+చూచి= చంపి; మెయి పెంచి= దేహాన్ని ఉబ్బజేసి; సాత్యకి హయములన్ కూల్చి= సాత్యకి గుర్రాలను పడగొట్టి; కేకయ కుమారునిన్; జముకడకున్= యముడివద్దకు; అనుపన్= పంపగా; తద్+జనకుండు= ఆయన తండ్రి; అల్గి= కోపించి; తన్నున్= కర్ణుడిని; నొప్పించి= బాధపెట్టి; ప్రసేనుని; తాన్= తాను; చూడన్= చూస్తుండగనే; చెలఁగి= రేగి; చంపుటయును; పుత్రశోకంబు; కిన్కయున్= కోపమును; మనంబునందున్; పిరి కొనన్= మెలివడగా; రాధేయుడు; అతనిన్; నఱికెన్; శినివరుండు= సాత్యకి; ఒండు వాజులన్= వేరే గుర్రాలను; తన రథమునన్= రథమునకు; పూన్చికొని= కట్టుకొని; వచ్చి; తత్సుతున్= అతని కొడుకును; పొదివెన్= చుట్టుముట్టాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు జనమేజయుడి సారథిని, గుర్రాలను చంపాడు, భీముడికొడుకు వింటిని, నకులపుత్రుడి వింటిని విరిచాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడి గుర్రాలను చంపాడు. ఆవేశంతో సాత్యకి గుర్రాలను కూల్చివేశాడు. కేకయ పుత్రుడిని చంపాడు. కేకయరాజు కోపించి కర్ణుడిని నొప్పించి అతడు చూస్తూ ఉండగానే అతడి కొడుకైన ప్రసేనుడిని చంపాడు. కర్ణుడు ఇటు పుత్రశోకం, అటు కోపం మనసులో పెనగొనగా అతడిని చంపాడు. సాత్యకి తన రథానికి మరొకరి గుర్రాలను పూన్చికొని అతడి కొడుకును చుట్టుముట్టాడు.

విశేషం: ఈ జనమేజయుడు కర్ణుడితో పోరాడిన వీరుడు. (పాండవుల మునిమనుమడు కాదు) భారతంలో ప్రస్తావించబడ్డ జనమేజయులు 9 మంది ఉన్నారు. వారిలో ఈ జనమేజయుడు కూడా ఒకడుగా చెప్పబడింది.

వ. **ఇట్లు సూతపౌత్రుఁడగు సుషేణుం బొదివి శినిపౌత్రుండు.** **187**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; సూతపౌత్రుఁడగు= కర్ణుడి మనుమడు అగు; సుషేణున్; పొదివి; శిని పౌత్రుండు= శినిమనుమడు-సాత్యకి.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కర్ణుడి మనుమడైన సుషేణుడిని చుట్టుముట్టి సాత్యకి.

చ. **హయములఁ జంపి, ముప్పది శితాస్త్రములం దెగటార్పఁ జూచి, తం**
డ్రి యముని చందమై 'తెగితిరే శినివీరుఁడ' యంచు నేయుడు,
స్థయద మహోగ్రతన్ నిగుడునారసమున్ నడుమన్ శిలీముఖ
త్రయమునఁ ద్రుంచి మేనఁ బ్రదర త్రితయంబు శిఖండి గ్రుచ్చినన్. **188**

ప్రతిపదార్థం: హయములన్ చంపి; ముప్పది; శిత+అస్త్రములన్= వాడి ఆయుధాలను; తెగటార్పన్= నాశనంచేయగా; చూచి; తండ్రి; యముని చందమై= యముడివంటివాడై; శినివీరుఁడ!; తెగితిరే= నరుకుడుబడ్డావురా?; అంచున్; ఏయుడున్= బాణాలను ప్రయోగించగా; శిఖండి; భయద= వెరపించే; మహా+ఉగ్రతన్= మహా భయంకరత్వంతో; నిగుడు= వ్యాపించు; నారసమున్= (పైకివచ్చే) బాణాన్ని; నడుమన్= మార్గమధ్యంలోనే; శిలీ ముఖత్రయమునన్= మూడు బాణాలచేత; త్రుంచి= విరుగగొట్టి; మేనన్= శరీరంలో; ప్రదర త్రితయంబు= మూడు బాణాలు; గ్రుచ్చినన్= నాటగా.

తాత్పర్యం: గుర్రాలను చంపి, ముప్పది వాడిబాణాలతో చంపటానికి చూడగా, కర్ణుడు యముడివలె 'శినివీరుడా! చచ్చావురా?' అని భయంకరమైన బాణం వేయగా, శిఖండి మూడుబాణాలతో దానిని విరుగగొట్టి, మూడు బాణాలను అతడి శరీరంలో గ్రుచ్చాడు.

తే. **కనలి యా సూతపుత్రుఁ డాతని సిడంబు । ధనువుఁ దునుమాడి, పార్షత తనయుఁ డగు సు**
దేవుఁ దండ్రులు గనుఁగొనంగా వధించె, । యేసె సుతసోముఁ డడరిన నేపు దఱుఁగ. **189**

ప్రతిపదార్థం: ఆ సూతపుత్రుడు= ఆ కర్ణుడు; కనలి= కోపగించుకొని; ఆతని= శిఖండియొక్క; సిడంబు= ధ్వజాన్ని; ధనువున్; తునుమాడి= విరుగగొట్టి; పార్షత= ద్రుపదునియొక్క; తనయుఁడు+అగు, సుదేవున్; తండ్రులు= వాని జనకులు;

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

కనుగొనంగాన్= చూస్తూండగానే; వధించి; సుతసోముఁడు; అడరినన్= విజృంభించగా; ఏపు అతిశయం; తఱుఁగన్= తగ్గిపోయ్యేటట్లు; ఏసెన్= బాణాలు ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: రాధేయుడు కోపోద్రిక్తుడై శిఖండి టెక్కెమును వింటిని విరుగగొట్టి, ద్రుపదుని తనయుడైన సుదేవుడిని అతడి తండ్రులు చూస్తూ ఉండగానే చంపివేసి, సుతసోముడి పొగరు అణగేటట్లు బాణప్రయోగం చేశాడు.

వ. **వెండియుఁ బాంచాల రథిక సంఘంబులు రాధేయుమీఁద నురవణింప, సమీరణసుత సహాయుం డగు సవ్యసాచి వానిం గడచి యక్కర్ణు నరదంబున కడరె; నట్టియెడ నుత్తమౌజుండును జనమేజయుండును యుధామన్యుండును శిఖండియు ధృష్టద్యుమ్నుండును నతనిం దల మిగిలి, యబ్బలుమగనిం బొదివి, యింద్రియంబులు దృఢాత్మునిం గలంపం జాలనిచందంబున నా సూతనందనుఁ దెరల్పం జాలరైరి; వారల కేతు చ్ఛత్ర సూత తురగ ధను స్తూణీరంబులు రేణువులు సేసి బహుబాణంబులఁ దనువులు నోనేసి సింహనాదంబు సేసిన, యయ్యంగపతిపై సుసంగతులై ద్రౌపది కొడుకులు గవిసిరి; వారిం గూడికొని శినివరుం డా సేనాపతి వారి నేయు సాయకంబులు ద్రుంచి, యాతనికిం దోడ్పడుటకుం గడంగిన కౌరవపతి యంగంబున నెనిమిది సునిశిత విశిఖంబులు గ్రుచ్చి పేర్చిన.** **190**

ప్రతిపదార్థం: వెండియున్= మరల; పాంచాల; రథిక సంఘంబులు= తేరు భటుల గుంపులు; రాధేయు మీఁదన్; ఉరవణింపన్= ఎదుర్కొనగా; సమీరణ= వాయుదేవుడి; సుత= కొడుకునకు; సహాయుండు+అగు; సవ్యసాచి= అర్జునుడు; వానిన్+కడచి= వాటిని తప్పించుకొని; ఆ+కర్ణు; అరదంబునకున్; అడరెన్= ఆటోపంతో సమీపించినాడు; అట్టి ఎడన్; ఉత్తమౌజుండును - జనమేజయుండును-యుధామన్యుండును-శిఖండియున్-ధృష్టద్యుమ్నుండును; అతనిన్= రాధేయుడిని; తల మిగిలి= అతిశయించి; ఆ+బలుమగనిన్= ఆ మేటి వీరుడిని; పొదివి= చుట్టుముట్టి; ఇంద్రియంబులు; దృఢ+ఆత్మునిన్= ధీరచిత్తుడిని; కలంపన్+ చాలని= కలవరపెట్టజాలని; చందంబునన్= విధంగా; ఆ సూతనందనున్= కర్ణుడిని; తెరల్పన్+చాలరైరి= వెనుకకునెట్టి వేయ శక్తిమంతులు కాలేకపోయారు; వారల= వాళ్ళ; కేతు; ఛత్ర; సూత; తురగ; ధనుస్; తూణీరంబులు= అమ్ముల పొదులును; రేణువులు= దుమ్ము; చేసి; బహు బాణంబులన్; తనువులు= దేహాలు; నోనేసి= నొచ్చునట్లు చేసి; సింహనాదంబు చేసినన్= సింహగర్జన చేయగా; ఆ+అంగపతిపైన్= ఆ కర్ణుడిపై; ద్రౌపది కొడుకులు; సుసంగతులై= చక్కగ కూడినవారై; కవిసిరి= పైనపడ్డారు; శినివరుండు= సాత్యకి; వారిన్ కూడికొని; ఆ సేనాపతి; వారిన్+ఏయు= వారిపై ప్రయోగించే; సాయకంబులు= బాణాలను; త్రుంచి; ఆతనికిన్= అతడికి; తోడ్పడుటకున్; కడంగినన్= పూనుకోగా; కౌరవపతి= దుర్యోధనునియొక్క; అంగంబునన్= శరీరంలో; ఎనిమిది; సునిశిత= మిక్కిలి వాడియైన; విశిఖంబులన్; గ్రుచ్చి; పేర్చినన్= అతిశయించగా.

తాత్పర్యం: మరల కర్ణుడిమీద పాంచాల రథవీరులు దాడి ముమ్మరం చేశారు. భీమసహాయుడైన అర్జునుడు వాళ్ళను దాటి, కర్ణుడి రథాన్ని సమీపించాడు. అప్పుడు ఉత్తమౌజుడు, జనమేజయుడు, యుధామన్యుడు, శిఖండి, ధృష్టద్యుమ్నుడూ అతడిని దాటి కర్ణుడిని చుట్టుముట్టి, ఇంద్రియాలు స్థిరచిత్తుడిని ఎట్లా కలత చెందింపజేయలేవో అట్లాగే వారందరూ కలిసికూడా కర్ణుడిని ఓడించలేకపోయారు. కర్ణుడు వారందరి ధ్వజాలను, సారథులను, గొడుగులను, గుర్రాలను, విండ్లను, అమ్ముల పొదులను నుగ్గునుగ్గుచేసి సింహనాదం చేశాడు. అప్పుడు ద్రౌపది కొడుకులు కర్ణుడిని చుట్టుముట్టారు. వారితో కలిసి శినివరుడు కర్ణుడు వేసే బాణాలను త్రుంచాడు. కర్ణుడికి తోడ్పడాలని యత్నించిన దుర్యోధనుడి శరీరంలో వాడి అయిన ఎనిమిది బాణాలను గ్రుచ్చి అతిశయించాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. **అలిగిన యన్నరనాథుని । కెలఁకుల వెసఁ దఱిమి, కర్ణ కృప కృతవర్మల్**
బలుతూపుల నేయఁగ న । న్నలువుర స్రుక్కించె నతఁడు నారాచములన్. **191**

ప్రతిపదార్థం: అలిగిన= కోపపడిన; ఆ+నరనాథుని= ఆ దుర్యోధనుని; కెలఁకులన్= ప్రక్కలకు; వెసన్+తఱిమి= వెంటనే తరిమి; కర్ణ-కృప-కృతవర్మల్; బలుతూపులన్+ఏయఁగన్; ఆ+నలువురను= ఆ నలుగురిని; అతఁడు; నారాచములన్= బాణాలతో; స్రుక్కించెన్= అలయింపచేశాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు కోపపడిన దుర్యోధనుడి చుట్టుప్రక్కల వారిని తరమికొట్టగా, కర్ణాదులు బాణ పరంపరను విసరారు. ఆ నలుగురిని అతడు అమ్ములతో అదరగొట్టి అలసిపోయేటట్లు చేశాడు.

తే. **దొరలఁ గడఁచి బలంబు లుద్ధురత నిగుడ । వారి మొనలు నెదిర్చిన, ఘోర తుముల**
సంగరంబయ్యెఁ; నయ్యవసరమునందుఁ । దాఁకె దుశ్శాసనుఁడు వాయుతనయుతోడ. **192**

ప్రతిపదార్థం: దొరలన్= నాయకులను; కడఁచి= దాటి; బలంబులు; ఉద్ధురతన్= గర్వంతో; నిగుడన్= రేగగా; వారి= కౌరవులయొక్క; మొనలు= సైన్యాలు; ఎదిర్చినన్= ప్రతిఘటించగా; ఘోర; తుముల= దొమ్మిరూపంలో; సంగరంబు+అయ్యెన్= యుద్ధం జరిగింది; ఆ+అవసరమునందున్= ఆ సమయంలో; దుశ్శాసనుఁడు; వాయుతనయుతోడన్= భీముడితో; తాఁకెన్= తలపడ్డాడు.

తాత్పర్యం: చమూపతులు చాలామందిని దాటుకొని పాండవసేనలు గర్వంతో చెలరేగగా, కౌరవసేనలు కూడ గట్టిగా ఎదిరించాయి. దీనితో ఇరువాగుల మధ్య దొమ్మిపోరు రేగింది. ఇట్టి దశలో దుశ్శాసనుడు భీముడితో తలపడ్డాడు.

దుశ్శాసనుఁడు భీమసేనునితోఁ బోరి చచ్చుట (సం. 8-60-29)

తే. **సారథుల యుబ్బు వాజుల చటులతయును । మెఱయ నొప్పారు తేరుల మీఁదఁ బొలిచి**
రపుడు గయ్యంపు వేడుక, నాతఁడును న । తండుఁ జూపఱ కన్నులపండు వగుచు. **193**

ప్రతిపదార్థం: సారథుల= తేర్లు తోలేవారి; ఉబ్బు= సంతోషాతిశయం; వాజుల= గుర్రాల; చటులతయును= మిరుమిట్లు కొలిపే సంచారం; మెఱయన్= మెరుస్తుండగా; ఒప్పారు= సొంపుమీరే; తేరులమీఁదన్= రథాలమీద; అప్పుడు; కయ్యంపు వేడుకన్= యుద్ధంమీది అభిలాషతో; అతఁడును= దుశ్శాసనుడు; అతండున్= భీముడును; చూపఱ= ప్రేక్షకులకు; కన్నుల పండువు+అగుచున్= చూపులకు విందు ఔతూ ఉండగా; పొలిచిరి= ప్రకాశించారు.

తాత్పర్యం: సారథుల సంతోషాతిశయం, గుర్రాల కదలిక మెరుస్తుండగా, యుద్ధాన్ని ఒక వినోదక్రీడగా చూచేవారి కండ్లకు విందుగా, భీమదుశ్శాసనులిద్దరు యుద్ధంమీది అభిలాషతో వారి రథాల్లో ప్రకాశించారు.

క. **ఒండొరులమీఁద నుజ్జ్వల । కాండము లడరించు చట్లు గదిసినయెడ, భీ**
ముండు ప్రమోదభరిత చి । త్తుం డయి, తగ నిట్టు లనియె దుశ్శాసనుతోన్. **194**

ప్రతిపదార్థం: ఒండొరుల మీఁదన్= ఒకరిపై నొకరు; ఉజ్జ్వల= ప్రకాశమానమైన; కాండములు= బాణాలు; అడరించుచున్= ప్రయోగిస్తూ; అట్లు= ఆ విధంగా; కదిసిన, ఎడన్= కలియబడినప్పుడు; భీముండు; ప్రమోద భరిత= సంతోషంతో నిండిన; చిత్తుండు+ఐ= మనస్సు కలవాడై; దుశ్శాసనుతోన్; తగన్= ఒప్పిదంగా; ఇట్టులు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: భీమ దుశ్శాసనులు ఒకరిమీద ఒకరు బాణాలు ప్రయోగించుకొంటూ, కలియబడినప్పుడు భీముడు ఆనందంతో ఉప్పొంగి దుశ్శాసనుడితో సమయోచితంగా ఇట్లా అన్నాడు.

ఉ. 'ఆ సభలోనఁ గొన్నఋణ మంతయు నీఁగఁగఁ గంటి వడ్డితో;
బాస కొకింతయుం దొలఁగఁ బాఱక తీర్చెద నిప్డు; నేఁడు నా
చేసినపుణ్య మెవ్వరును జేయరు; ని న్నిటు సేరఁ దెచ్చుటం
జేసి విధాత నాకుఁ గృప సేయుట గానఁగ వచ్చెఁ దమ్ముఁడా!' 195

ప్రతిపదార్థం: తమ్ముఁడా! ఆ సభలోనన్+కొన్న= ఆ (కౌరవ) సభలో తీసికొన్న; ఋణము+అంతయున్= అప్పంతయు; వడ్డితోన్= వడ్డీతో సహా; ఈఁగఁగన్= తీర్చటానికి; కంటిన్= నోచుకొన్నాను; బాసకున్= చేసిన ప్రతిజ్ఞకు; ఒకింతయున్= కాస్తకూడా; తొలఁగన్ పాఱక= తొలగిపోక; ఇప్డు= ఇప్పుడే; తీర్చెదన్= తీరుస్తాను; నేఁడు= ఈ దినము; నా చేసిన పుణ్యము= నేను కావించిన సుకృతం; ఎవ్వరును+చేయరు= ఎవరూ చేయలేదు; నిన్నున్+ఇట్లు; చేరన్+తెచ్చుటన్= తీసికొనివచ్చుటను; చేసి= సమకూర్చి; విధాత= బ్రహ్మదేవుడు; నాకున్; కృప+చేయుట= అనుగ్రహం చూపుట; కానఁగన్+వచ్చెన్= గోచరించినది; (ఈ పట్టున తమ్ముడా! అనే సంబోధన అవహేళనతో కూడినది).

తాత్పర్యం: 'తమ్ముడా! ఆనాడు సభలో (అవమానాలను) నీ దగ్గర అప్పుగా తీసికొన్నాను. తప్పక ఇప్పుడు ఆ ఋణాన్ని వడ్డీతో సహా తీరుస్తాను. అప్పుడు చేసిన శపథాన్ని రవ్వంతకూడా జవదాటను. నా అంతటి పుణ్యాత్ములు ఇంకెవరూ లేరు. ఆ విధాత నిన్ను నేడు ఇక్కడకు తీసికొనిరావటం నా పట్ల చూపిన అనుగ్రహంగానే కనబడుతున్నది.'

వ. అనిన విని, యతఁ డతని కిట్లనియె. 196

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని; అతఁడు= ఆ దుశ్శాసనుడు; అతనికిన్= భీముడికి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అనగా విని దుశ్శాసనుడు భీముడితో ఇట్లా అన్నాడు.

సీ. 'ఎఱుఁగుదు మఱచితినే లక్కయింటఁ జి । చ్చిడి మిమ్ముఁ బఱచినయిడుమ? లవియుఁ
గాకయు, నమ్మెయి గాంధారరాజు మీ । యన్నతో వెడజూద మాడి రాజ్య
లక్ష్మిఁ జేకొని కానలకుఁ బోవ నడిచితి; । మందుఁ బెక్కాపద లనుభవించి,
యజ్ఞాతవాసార్థ మవ్విరాటుని ప్రోలి । కరిగి యత్యంత దైన్యంబు నొంది.

ఆ. యట్ల మీర లునికి యప్రసిద్ధమె? యివి । యేల రిత్తమాట లేటు పోటు
దలకు వచ్చి?' యనుడు; దరహాసమునఁ గెంపు । గదురఁ బవనసుతుఁడు గడఁగి డాసి. 197

ప్రతిపదార్థం: ఎఱుఁగుదున్= బాగా తెలుసు; మఱచితినే?= మరచిపోయాననుకొంటున్నావా?; లక్కయింటన్; చిచ్చు+ఇడి= నిప్పుపెట్టి; మిమ్మున్+పఱచిన= మీకు కలిగించిన; ఇడుమలు= ఇక్కట్లు; అవియున్+కాకయున్; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; గాంధారరాజు= శకుని; మీ అన్నతోన్; వెడజూదము= కపటమైన జూదం; ఆడి; రాజ్యలక్ష్మిన్; చేకొని= స్వాధీనంచేసికొని; కానలకున్= అడవులకు; పోవన్= పోయేటట్లు; నడిచితిమి= ప్రవర్తించాము; అందున్; పెక్కు+ఆపదలు; అనుభవించి; అజ్ఞాతవాస+అర్థము= ఎవ్వరికి తెలియకుండా జీవించేందుకు; ఆ+విరాటుని; ప్రోలికిన్= పట్టణానికి; అరిగి= పోయి; అత్యంత= మిక్కిలి; దైన్యంబున్= హీనస్థితిని; ఒంది= పొంది; అట్లు+అ= ఆ విధంగానే; మీరలు; ఉనికి= ఉండటం; అప్రసిద్ధమె?= అందరికీ తెలియనిదా?; ఏటు పోటుదలకున్ వచ్చి= రణరంగానికి వచ్చి; ఇవి ఏల రిత్త మాటలు?= ఈ వట్టి మాటలు ఎందుకు?; అనుడున్= అనగా; పవన సుతుఁడు= భీముడు; దరహాసమునన్= చిరునవ్వుతో; కెంపు= ఎరుపు; కదురన్= వ్యాపించగా; కడఁగి= సాహసించి; డాసి= సమీపించి.

తాత్పర్యం: నాకు బాగా తెలుసు, మరచిపోయాననుకొన్నావా? లక్కయిల్లు కాల్చి మిమ్ము పెట్టిన బాధలు. శకుని మాయజూదంలో మీ రాజ్యలక్ష్మిని దోచుకొనటం; మిమ్ములను అడవులకు పంపి పెక్కు బాధ లనుభవింపజేయటం, అజ్ఞాతవాసంలో విరాటుడి నగరంలో దీనాతిదీనమైన జీవితం గడుపుతూ మీరు నివసించటం ఎవరికి తెలియవు? కత్తిగట్టి కదనానికి దూకి, ఇప్పుడు ఆ పనికిమాలిన మాటలతో పని యేమి? అనగానే వాయునందనుడు చిరునవ్వు నవ్వి, ఆ నవ్వులో ఎరుపురంగు వ్యాపించగా కోపావేశంతో దుశ్శాసనుడిని సమీపించాడు.

క. భల్లములు మూఁట సిడమును । విల్లు నఱికి, సూతకంఠ విదళనమున శో
భిల్లి, నిటలమునఁ బటు ద । ర్పోల్లసితుం డగుచు నాటె నొక నారసమున్. 198

ప్రతిపదార్థం: భల్లములు= బాణాలు; మూఁటన్= మూటితో; సిడమును= ధ్వజాన్ని; విల్లున్; నఱికి; సూతకంఠ= సారథి మెడను; విదళమునన్= చీల్చివేయటంతో; శోభిల్లి= అందగించి; పటుదర్ప= దట్టమైన గర్వంతో; ఉల్లసితుండు+అగుచున్= దీపించేవాడు అవుతూ; నిటలమునన్= అతని నుదుట; ఒక నారసమున్= ఒక బాణాన్ని; నాటెన్= గ్రుచ్చాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు మూడుబాణాలతో దుశ్శాసనుడి టెక్కెమును, ధనువును ఖండించి, సారథి మెడను చీల్చాడు. ఆ విజయగర్వంతో పొంగి అతడి నొసట కూడ ఒకబాణాన్ని నాటాడు.

వ. దాన బీఱువోవక దుశ్శాసనుండు. 199

ప్రతిపదార్థం: దానన్= దానితో; బీఱుపోవక= అధైర్యపడక; దుశ్శాసనుండు.

తాత్పర్యం: దానితో అధైర్యపడక దుశ్శాసనుడు.

క. తురగములఁ దాన నడపుచు । వెరవు రయము మెఱయ నొండువిలు గొని, గాఢ
స్ఫురణమున భీము తనువునఁ । బరఁగించె మెఱుంగు లడరఁ బండ్రెం డమ్ముల్. 200

ప్రతిపదార్థం: తురగములన్= గుర్రాలను; తాను+అ నడపుచున్= తానే నడుపుకొంటూ; వెరవు= ఉపాయం; రయము= వేగము; మెఱయన్= దీపించేటట్లు; ఒండు విలుగొని= వేరొక ధనుస్సును చేపట్టి; గాఢస్ఫురణమునన్= గట్టి తాకుడుతో; భీము తనువునన్= భీముడి దేహంమీద; మెఱుంగులు+అడరన్= కాంతులు ఈనుతుండగా; పండ్రెండు; అమ్ముల్= బాణాలను; పరఁగించెన్= ప్రయోగించాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

తాత్పర్యం: గుర్రాలను స్వయంగా నడుపుకొంటూ శీఘ్రగతితో నిజసామర్థ్యం మెరయగా ఇంకొక విల్లు చేబూని, గట్టిగా తాకేటట్లు కాంతులీనే పన్నెండు అమ్ములను భీముడి శరీరంమీద ప్రయోగించాడు.

క. **తోడన కోదండము దును । మాడెను. సూతుమెయిఁ గ్రుచ్చె నాఱమ్ములు, సం**
క్రీడయ పోలెను ముప్పది । యాడించెను మఱియుఁ దూపు లనిలజు మేనన్. **201**

ప్రతిపదార్థం: తోడన్+అ= వెంటనే; కోదండము= విల్లును; తునుమాడెను= విరుగగొట్టాడు; సూతుమెయిన్= సారథి శరీరంలో; ఆఱు+అమ్ములు; క్రుచ్చెన్= గ్రుచ్చాడు; మఱియున్; అనిలజు= వాయుపుత్రుడైన భీముడి; మేనన్= శరీరంలో; తూపులు= బాణాలు; ముప్పది; సంక్రీడయ పోలెన్= క్రీడవలె; ఆడించెను= నాటాడు.

తాత్పర్యం: దుశ్శాసనుడు భీముడి విల్లును విరుగగొట్టాడు. రథసారథి దేహంలో ఆరుబాణాలు గ్రుచ్చాడు. భీముడి శరీరంలో ముప్పది అమ్ములు నాటాడు. ఇదంతా అవలీలగా ఒక ఆట ఆడిన విధంగా కావించాడు.

మ. **ధను వొం డుగ్రత నెత్తి, యేఁబది శితాస్త్రంబుల్ మరుత్సూనుఁ డా**
తనిగాత్రంబునఁ గ్రుచ్చినం, గినుకమై ధైర్యంబు శౌర్యంబు నొ
ప్ప నతం డుజ్జ్వల భల్లయుగ్మ యుగళ స్ఫారాహతిన్ వాజులం
దునిమెం, జూపఱు పిచ్చలింప విలసద్దోర్గర్వ దుర్వారుఁ డై. **202**

ప్రతిపదార్థం: మరుత్సూనుఁడు= వాయుపుత్రుడు - భీముడు; ధనువు, ఒండు= ధనుస్సును మరొక దానిని; ఉగ్రతన్= కోపంతో; ఎత్తి; ఏఁబది; శిత+అస్త్రంబుల్= వాడి బాణాలను; ఆతని= దుశ్శాసనుడి; గాత్రంబునన్= శరీరంలో; క్రుచ్చినన్= నాటుకొనేటట్లు వేయగా; కినుకమైన్= కోపంతో; ధైర్యంబు= ధీరత్వం (గాంభీర్యం); శౌర్యంబు= పరాక్రమం; ఒప్పన్= ప్రకాశించగా; అతండు= దుశ్శాసనుడు; ఉజ్జ్వల= ప్రకాశిస్తున్న; భల్లయుగ్మ= బాణాల జంటయొక్క; యుగళ= జతయొక్క; స్ఫార= విస్పష్టమైన; ఆహతిన్= దెబ్బతో; విలసత్= దీప్తమైన; దోః+గర్వ= భుజగర్వంవలన; దుర్వారుఁడు+ఐ= నివారింప అలవిగానివాడై; చూపఱు= చూచేవారు; పిచ్చలింపన్= భయకంపితులై ఉండగా; వాజులన్= గుర్రాలను; తునిమెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: వాయునందనుడి చేతనుండిన ధనువు విరుగగొట్టబడగా అతడు కోపోద్దీపితుడై ఇంకొక ధనుస్సును చేపట్టి, ఆ దుశ్శాసనుడి దేహంలో యాభై పదునైన బాణాలను చొప్పించాడు; దీనితో అతడు ఆగ్రహించి ధీరత్వం శూరత ఒప్పిదమై ఉండగా, నాలుగు బాణాలను ప్రయోగించి, భీముడి రథాశ్వాలను చంపివేశాడు. అట్లా అతడు ప్రకాశమానమైన భుజబల గర్వంతో నిర్నిరోధంగా చెలరేగటం చూచినవారు సంభ్రమాశ్చర్యాలతో నిండిపోయారు.

వ. **ఇట్లు విరథుండై వృకోదరుండు మెయి వెంచి.** **203**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; విరథుండు+ఐ= రథాన్ని కోల్పోయినవాడై; వృకోదరుండు= భీముడు; మెయి= దేహాన్ని; పెంచి.

తాత్పర్యం: వృకోదరు డిట్లా తేరులేనివాడై దేహాన్ని పెంచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. **గద లీలం గొని తేరు డిగ్గి, మెఱుఁగుల్ గ్రమ్మంగ సారించి యు**
న్మద యానంబునఁ గిట్టి, ఘోటకములన్ వ్రందించి, బాహా బలం
బు దలిర్పన్ భవదీయ సూను నరదంబుం ద్రెళ్ళఁ ద్రోవంగ, బె
ట్టిదపుం దోమర మెత్తికొం చతఁడు దాఁటెన్ నేలకున్ గ్రక్కునన్. **204**

ప్రతిపదార్థం: గద= గదను; లీలన్= సవిలాసంగా; కొని= చేతికి తీసికొని; తేరు, డిగ్గి= రథము దిగి; మెఱుఁగుల్ గ్రమ్మంగన్= కాంతులావరింపగా; సారించి= త్రిప్పి; ఉన్మద యానంబునన్= పొగరుబోతుతనం చాటే నడకతో; కిట్టి= సమీపించి; ఘోటకములన్= గుర్రాలను; వ్రందించి= చంపి; బాహాబలంబు; తలిర్పన్= అతిశయించగా; భవదీయ సూను= నీ కొడుకు దుశ్శాసనుడియొక్క; అరదంబున్= తేరును; త్రెళ్ళన్ త్రోవంగన్= విరిగిపోయేటట్లు నెట్టివేయగా; బెట్టిదపున్= బలమైన; తోమరము= ఇనుప గుదియను; ఎత్తికొంచున్; అతఁడు= దుశ్శాసనుడు; గ్రక్కునన్= త్వరగా; నేలకున్= నేలపైకి; దాఁటెన్= దూకాడు.

తాత్పర్యం: భీముడు గడుసైన విన్యాసంతో గదను చేబూని, తేరు దిగి, కాంతిప్రభలు చుట్టూ వ్యాపించేటట్లుగా గదను త్రిప్పుతూ, గర్వోన్మీలంగా నడచి దుశ్శాసనుడి రథాన్ని సమీపించాడు. వెంటనే గుర్రాలను చంపివేశాడు. తన బాహుబలం అతిశయిల్లగా దుశ్శాసనుడి రథాన్ని విరుగద్రోశాడు. అంతట దుశ్శాసనుడు కూడా బలమైన ఒక గుదియను ఎత్తుకొని తటాలున నేలమీదికి దూకాడు.

విశేషం: ఇది త్వరత్వరగా జరిగిన పనుల వరుస. దానిని తెల్పటానికి చాలా క్రియలను ఒకేపద్యంలో చొప్పిస్తాడు తిక్కన. ఆయన కవితారీతులలో ఇది ఒక అందమైన హేల.

వ. **అట్లు దాఁటి, బెట్టువైచిన యత్తోమరంబునం గాఁడ నేసి, యక్కీచకారాతి పదుమూఁడువత్సరంబులు దమపడినపాట్లును బ్రతినచందంబును డెందమున నావహిల్ల, నుద్దండ గదాదండంబున దుశ్శాసను వైవ నతండు తద్గదాఘాతంబున నెత్తురు దొరఁగ ధరణిం బడిన, బెబ్బులి లేడికొదమం బొదువు పోలికం బొదివి మెడ నిక్కం ద్రొక్కి యెక్కుడు మదంబున నక్కుమారునితో ని ట్లనియె.** **205**

ప్రతిపదార్థం: అట్లు దాఁటి= ఆ విధంగా దూకి; బెట్టు వైచినన్= గట్టిగా విసరివేయగా; ఆ+తోమరంబునన్= ఆ తోమరాయుధాన్ని; కాఁడన్+ఏసి= విరుగగొట్టి; ఆ+కీచక+అరాతి= ఆ కీచకుడి శత్రువు - భీముడు (కీచకుడికి పట్టిన గతే పట్టనున్నదని సూచన); పదుమూఁడు వత్సరంబులు; తమపడినపాట్లను= తామనుభవించిన అగచాట్లను; ప్రతిన చందంబును= తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞ తీరును; డెందంబునన్= మనస్సులో; ఆవహిల్లన్= కలుగగా; ఉద్దండ= భయంకరమైన; గదా దండంబునన్= గదతో; దుశ్శాసనున్; వైవన్= కొట్టగా; అతండు; తద్= ఆ; గదాఘాతంబునన్= గదదెబ్బతో; నెత్తురు; దొరఁగన్= కారగా; ధరణిన్= భూమిపై; పడినన్; బెబ్బులి= పెద్దపులి; లేడి కొదమన్= జింకపిల్లను; పొదువు= చుట్టుకొను; చందంబునన్= విధంగా; పొదివి= ఆక్రమించి; మెడనిక్కన్ త్రొక్కి= మెడను నిక్కేటట్లు కాలితో అణగజేసి; ఎక్కుడు మదంబునన్= అధికమైన పొగరుతో; ఆ+కుమారునితోన్= ఆ ధృతరాష్ట్ర పుత్రుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: దుశ్శాసనుడు అట్లా దూకి తోమరాన్ని బలంగా భీముడిపై ప్రయోగించగా, ఆతడు దానిని విరుగగొట్టి, తన మనసులో పదమూడేళ్ళు తాము పడిన పాట్లూ, తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞా ఒక్కసారి మనస్సును ఆవేశించగా భయంకరమైన గదాదండంతో దుశ్శాసనుడిని బాదాడు. ఆ గదదెబ్బకు నెత్తురు కారగా నేలమీద పడ్డాడు దుశ్శాసనుడు.

పెద్దపులి లేడిపిల్ల మీదపడి క్రమ్ముకొనే విధంగా ఆతడిని భీముడు ఆక్రమించి మెడ నిక్కేటట్లు త్రొక్కి, మహోద్రేకంతో అతడితో ఇట్లా అన్నాడు.

క. 'మును సభఁ బలికినదానం । దని వోవక యిచ్చటికి వెదకి వచ్చితి యే
మనియెదనుము; నీ మాటలు । వినుటకు నా కినుక సాల వేడ్కపడియెడున్.' 206

ప్రతిపదార్థం: మును= ఇంతకుముందు; సభన్= సభలో; పలికిన దానన్= మాట్లాడినదానితో; తనివోవక= తృప్తిచెందక; ఇచ్చటికిన్; వెదకి= వెదకుకొంటూ; వచ్చితి(వి)= వచ్చావు; ఏమి+అనియెదు+అనుము= ఏమంటావో అనుము; నీ మాటలు వినుటకున్; నా కినుక= నా కోపం; చాలన్= ఎక్కువగా; వేడ్కపడియెడున్= కుతూహలపడుతుంది.

తాత్పర్యం: 'పూర్వం ఆ సభలో నీవు అనిన మాటలతో తృప్తి చెందక ఇక్కడకు వెదకుకొంటూ వచ్చావా? ఇంకా ఏమంటావో అను. నీ మాటలు వినాలని నా మండే కోపం తహతహపడుతున్నది.'

వ. అని, యమ్మహాబలనందనుండు మహోగ్రలోచన ప్రభలు నిగుడ మన బలంబులం జూచిన. 207

ప్రతిపదార్థం: అని; ఆ+మహాబలనందనుండు= ఆ వాయుపుత్రుడు భీముడు; మహా+ఉగ్ర= మహాభయంకరమైన; లోచన ప్రభలు= కన్నుల కాంతులు; నిగుడన్= వ్యాపించగా; మనబలంబులన్= మన సైన్యాలను; చూచినన్= చూడగా.

తాత్పర్యం: అని, ఆ మహాబలుడైన వాయుపుత్రుడు భీముడు కోపపు చూపుతో ఎర్రనికాంతులు వ్యాపించగా మన సేనలవైపు చూడగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. నిగుడు దవాగ్ని జ్వాలల । వెగడందిన మృగకులంబు విధమున, నతి భీ
తి గదిరి నలుగడ విచ్చిన, । జగతీశ్వర! యతఁడు మెఱసెఁ జక్కని బయలన్. 208

ప్రతిపదార్థం: జగతీశ్వర!= రాజా!; నిగుడు= అలముకొంటున్న; దవాగ్ని= కార్చిచ్చు; జ్వాలల= మంటలకు; వెగడు+అందిన= భయపడిన; మృగకులంబు= జంతువుల సమూహం; విధమునన్= వలె; అతిభీతి= మిక్కిలి భయం; (మనసేనలు) కదిరి= చెంది; నలుగడన్= నాలుగు దిక్కులకు; విచ్చినన్= పరుగెత్తిపోగా; అతఁడు= భీముడు; చక్కని బయలన్= సైన్యం పరుగెత్తిపోయినందున ఏర్పడిన అడ్డం, అపులేని విశాలప్రదేశంలో; మెఱసెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: రేగి చుట్టుప్రక్కల అలముకొంటున్న కార్చిచ్చు మంటలకు భయపడి పారిపోయే జంతుసమూహం వలె, భయవిహ్వలమై మన సైన్యం చెదరి నాలుగు మూలలకు పరుగెత్తిపోగా, ఏర్పడిన ఆ పెద్ద ఆరుబయలులో భీముడు ప్రకాశించాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

వ. అప్పుడు నీయందుఁ జేయంగల సైనికులు సూచి, తత్తేజో విశేషంబునం జూడ్కులు మిఱుమిట్లు గొన వెఱచఱచి, యంతంత ఱిచ్చపడియుండ. 209

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= ఆ సమయంలో; నీయందున్= నీ పట్ల (నీ పక్షంలో); చేయంగల= కార్యం నెరవేర్చగలిగిన (నీ విశ్వాసపాత్రులు); సైనికులు; చూచి= ఆ భీముడి భీషణరూపాన్ని ఆరుబయలులో బాగా చూచి; తత్తేజోవిశేషంబునన్= అతడి పరాక్రమం అతిశయించటంచేత; చూడ్కులు= చూపులు; మిఱుమిట్లు గొనన్= చెదరిపోగా; వెఱచఱచి= భయపడి; అంతంతన్= ఎక్కడివారక్కడ; ఱిచ్చ పడి ఉండన్= చేష్టలు దక్కి నిలబడి ఉండగా.

తాత్పర్యం: అప్పుడు నీ పక్షంలో యుద్ధంచేయగల సైనికులందరూ చూచి, అతడి పరాక్రమ తేజస్సును కళ్ళు మిరుమిట్లు గొలిపేటట్లు చూచి భయపడి ఎక్కడివారు అక్కడ చేష్టలు దక్కి నిలిచిపోయి ఉండగా.

శా. లీలం గేల నమర్చి, మత్తగజ కేళీ సుందరోల్లాస మా
భీలత్వం బలరింపఁ ద్రిప్పుఁ, జదలం బృథ్వీస్థలిన్ వైచు, ముం
గాలం ద్రోయు, మొగంబు వ్రేయు, దెస లుగ్రస్ఫూర్తి వీక్షించు, మోఁ
కా లూఁదుం బయిఁ, గ్రమ్మఱంగ మెడ చిక్కం ద్రొక్కి నిల్చున్, నగున్. 210

ప్రతిపదార్థం: లీలన్= విలాసంగా; కేలన్= చేతితో; అమర్చి= పట్టుకొని; మత్తగజ= మదపుటేనుగుయొక్క; కేళీ= ఆటవలె; సుందర ఉల్లాసము= అందగిస్తున్న విలాసం; ఆభీలత్వంబు= భయద స్వరూపాన్ని; అలరింపన్= సంతోషపెట్టుతుండగా; త్రిప్పున్= గిర గిర త్రిప్పాడు; చదలన్= ఆకాశంపైకి; పృథ్వీస్థలిన్= భూప్రదేశానికి; వైచున్= విసరివేయును (పైకెత్తి క్రిందికి కొట్టాడు); ముంగాలన్= పాదాగ్రముతో; త్రోయున్= నెట్టివేయును; మొగంబు= ముఖమును; వ్రేయున్= మోదును; దెసలు= చుట్టుప్రక్కల; ఉగ్రస్ఫూర్తిన్= కోపపు పొంగుతో; వీక్షించున్= చూచును; పయిన్= దేహంమీద; మోకాలు; ఊఁదున్= త్రొక్కిపట్టును; క్రమ్మఱంగన్= అతడు ప్రక్కకు తిరిగితే; మెడ; చిక్కన్= గట్టిగా; త్రొక్కి= అదిమి; నిల్చున్= మెడపై నిలబడును; నగున్= పకపకా నవ్వును.

తాత్పర్యం: అతడి శరీరాన్ని ఒక ఆటలో వలె విలాసంగా చేజిక్కించుకొని, ఒక మదపుటేనుగు చేసే చెర్లాటంవలె మనోజ్ఞమైన సంతోషం భయంకరస్వరూపానికి అందాన్ని చేకూరుస్తుండగా, ఆతడి దేహాన్ని భీముడు గిరగిర త్రిప్పాడు. పైకెత్తి నేలపై విసిరి కొట్టాడు. పాదాగ్రంతో దానిని నెట్టివేశాడు, ముఖాన్ని చరిచాడు. కోపోద్దీపితుడై చుట్టుప్రక్కలా ఉరిమి చూచాడు. ఆ శరీరాన్ని మోకాలితో అదిమాడు, మెడను మరల గట్టిగా త్రొక్కాడు, లేచి నిలబడ్డాడు. నవ్వాడు. ఇట్లా అక్కసునంతా వెడల గ్రక్కాడు.

విశేషం: అలంకారం: స్వభావోక్తి.

వ. ఇవ్విధంబునం ఘోరవిహారంబు సలిపి, భీమవిక్రముం డగు నా భీమసేనుం డయ్యువరాజు నాననం బాలోకించి. 211

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; ఘోర, విహారంబు సలిపి= భయంకరంగా విహరిస్తూ; భీమవిక్రముండు+అగు= భయంకరమైన బాహుపరాక్రమం కలవాడైన; ఆ భీమసేనుండు; ఆ+యువరాజు= ఆ దుశ్శాసనుడి; ఆననంబు= ముఖాన్ని; ఆలోకించి= చూచి.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా భయంకర వీర విలాసాన్ని ప్రదర్శించి, భీముడు ఆ దుశ్శాసనుడి మొగం చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: పిల్లికి చెర్లాటం, ఎలుకకు ప్రాణసంకటం - అన్నట్లు, భీముడు దుశ్శాసనుడిపై క్రూరమైన వినోదం ప్రదర్శిస్తున్నాడు.

క. 'ఏ నురము వ్రచ్చి నెత్తురు । తేనియ యిది ద్రావెదం; । గదిసి ననుఁ గడిమిన్
మానుప దిక్కు గలిగిన । న్రాని మ్మెలుఁగింపు మీ మొనం గలవారిన్.' 212

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; ఉరము= రొమ్మును; వ్రచ్చి= చీల్చి; నెత్తురు, తేనియ= నెత్తురు అనెడి తేనెను; ఇది త్రావెదన్; ననున్= నన్ను; కదిసి= సమీపించి; కడిమిన్= పట్టుదలతో; మానుపన్= నివారించేందుకు; దిక్కు కలిగినన్= ఆదరువు (సహాయం) ఉన్నట్లయితే; రానిమ్ము= వారిని రమ్మను; మీ మొనన్= మీ సైన్యంతో; కలవారికిన్= ఉన్నవారికి; ఎలుఁగింపు= ఎలుగెత్తి చాటుము.

తాత్పర్యం: 'ఇదిగో! నీ గుండె చీల్చి, నెత్తురు అనే తేనెను ఆత్రంతో త్రాగుతాను. మీ సైన్యంలో నన్ను ఆపగల దిక్కెవరైనా నీకు ఉంటే వారిని రమ్మను(రప్పింపుము) గొంతెత్తి వారిని పిలువుము'.

వ. అని పెలుచం బలికి, కుఠారంబు వెఱికి యతని మొగంబుమీఁద జళిపించి. 213

ప్రతిపదార్థం: అని; పెలుచన్+పలికి= పెద్దగా కఠినంగా చెప్పి; కుఠారంబు= గండ్రగొడ్డలిని; పెఱికి= లాగుకొని; అతని మొగంబుమీఁద; జళిపించి= ఆడించి.

తాత్పర్యం: అని బిగ్గరగా పలికి, గండ్రగొడ్డలిని పెరికి అతడి మొగంమీద ఆడించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

భీమసేనుఁడు దుస్ససేనుని యురంబు వ్రచ్చి రక్తపానంబు సేయుట (సం. 8-61-1)

మ. నరసింహుం డసురేంద్రు వ్రచ్చుకరణి, న్రౌద్రం బుదగ్రంబుగా
నుర మత్యుగ్రతఁ జీరి, క్రమ్ము రుధిర మ్ముల్లాసియై దోయిట
న్వెర వారం గొని త్రావు, మెచ్చుఁ జవికి, న్మేనున్ మొగంబున్ భయం
కర రేఖం బొరయంగఁ జల్లికొను, నక్కౌరవ్యుఁ జూచుం బొరిన్. 214

ప్రతిపదార్థం: నరసింహుండు= నరసింహస్వామి; అసుర+ఇంద్రున్= రాక్షసరాజు హిరణ్యకశిపుని; వ్రచ్చు కరణిన్= చీల్చిన విధంగా; రౌద్రంబు= రౌద్రం; ఉదగ్రంబు+కాన్= భయంకరం కాగా; ఉరము= రొమ్ము; అత్యుగ్రతన్= మిక్కిలి క్రూరంగా; చీరి= చీల్చి; క్రమ్ము= చిమ్మే; రుధిరమ్ము= నెత్తురు; ఉల్లాసి+ఐ= సంతోషించినవాడై; దోయిటన్= దోసిట; వెరవు, ఆరన్= నేర్పుమీరగా; కొని= తీసికొని; త్రావు; చవికిన్= ఆ రుచికి; మెచ్చున్= మెచ్చుకొనును; మేనున్= శరీరాన్ని; మొగంబున్; భయంకర రేఖన్= భీతిగొలిపే విధంగా; పొరయంగన్= పొందగా; చల్లుకొనున్= (ఒంటిపైన ముఖంపైన) చల్లుకొంటాడు; ఆ కౌరవ్యున్= కురువంశము వాడైన ఆ దుశ్శాసనుడిని; పొరిన్= మాటి మాటికి; చూచున్= చూస్తాడు.

తాత్పర్యం: నృసింహస్వామి హిరణ్యకశిపుడి పొట్ట చించినట్లు, భీముడు ప్రచండ రౌద్రమూర్తి అయి కసిదీరేటట్లు దుశ్శాసనుడి రొమ్మును చీల్చి, పైకి పొంగే నెత్తుటిని నేర్పుగ దోసిటినిండా తీసుకొని, ఉల్లాసంగా త్రాగుతూ దాని రుచికి మెచ్చుకొన్నాడు. (అందరికి) భయం గొలిపేటట్లుగ ముఖంమీద ఒంటిమీద చల్లుకొన్నాడు. మాటిమాటికి ఆ దుశ్శాసనుడిని చూచాడు. (ఈ చూపులే తన విజయోత్సాహాన్ని శత్రువుల దీనస్థితిని సూచిస్తున్నవి.)

విశేషం: అలం: ఉపమ. ఆనాడు ద్రౌపదిని అంతఘోరంగా అవమానించిన దుశ్శాసనుడి మీద భీముడి గుండెలో ఎంత కసి దాగి ఉందో - అది ఎంత భయానక బీభత్సంగా ఇప్పుడు పైకి పొంగిందో తిక్కన కంటికి కట్టినట్లు అద్భుతంగా వర్ణించాడు. భీముడి ప్రతిజ్ఞల్లో ఒకటి తృప్తిగా తీరింది. ఇంకొకటి- దుర్యోధనుడి విషయంలో చేసింది - మిగిలిఉంది.

వ. ఇట్లు దారుణ భంగిం బ్రతిజ్ఞాకరణ పూరణం బాచరించి. 215

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు దారుణభంగిన్= ఇట్లు క్రూరంగా; ప్రతిజ్ఞాకరణ పూరణంబు= చేసిన బాస పూర్తి అయ్యేటట్లు; ఆచరించి= చేసి

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా భయంకరమైన పద్ధతిలో ప్రతిజ్ఞను పూర్తిచేసికొని. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. 'తల్లి చన్నుల పా లేను ద్రావ నెట్టు । లానవే పలుతెఱఁగుల తేనియలును
ఖండశర్కరతోడి దుగ్ధంబు లనుభ । వింపఁబడవే! యవియు నింత యింపు గావు.' 216

ప్రతిపదార్థం: ఏను; తల్లిచన్నులపాలు= తల్లి చనుబాలు; త్రావన్+ఎట్టులు?= నేను త్రాగలేదా?; పలుతెఱంగుల= అనే రకాలైన; తేనియలును; ఎట్టులు ఆననే!= ఏదో విధంగా తాగి ఉన్నాను గదా!; ఖండశర్కర= కలకండ; తోడి= కలిపిన; దుగ్ధంబులు= పాలు; అనుభవింపఁబడవే!= నేను త్రాగి అనుభవించినానుగదా!; అవియున్= అవి అన్నీకూడా; ఇంత ఇంపు గావు= ఇంతటి ఆనందాన్ని కలిగించలేదు.

తాత్పర్యం: 'తల్లి చనుబాలు త్రాగాను. రకరకాల తేనెలు చవిచూచాను. కలకండతో కలిపి పాలు త్రాగాను. కాని అవన్నీ కూడా ఇంతటి తృప్తినిగాని ఆనందాన్నిగాని కలిగించలేదు.'

చ. అని యెలుఁ గెత్తి పల్కు నలి నాడు, మహోద్ధతిఁ ద్రుళ్ళు, నార్చుఁ, బె
ల్చన భుజ మప్పళించుఁ దమ సైనికులున్ మనవారు రక్కసుం
డని వెఱఁ గందువారు, గళితాయుధు లయ్యెడువారు, భీతి మూ
ర్ఛను బడువారునై రణ విరామముఁ బొంద మదోత్కటాకృతిన్. 217

ప్రతిపదార్థం: మదోత్కట ఆకృతిన్= లోపొగరుపైకి ఉబుకగా పొందిన స్వరూపంతో; అని= (పై విధంగా) అని; ఎలుఁగెత్తి పల్కున్= గొంతెత్తి అరుస్తాడు; నలిన్= ఉత్సాహంతో; ఆడున్= ఎగిరి గంతులు వేస్తాడు; మహోద్ధతిన్= గొప్ప వేగంతో; త్రుళ్ళున్= మిడిసిపడతాడు; ఆర్చున్= కేకలు వేస్తాడు; పెల్చన= గట్టిగా; భుజము= భుజాలను; అప్పళించున్= చరచుకొంటాడు (ఇదంతా చూచి); తమ సైనికులున్= ఆయన సేన; మనవారు= కౌరవులు; రక్కసుండు+అని= రాక్షసుడని; వెఱఁగందువారు= ఆశ్చర్యపడేవారు; గళితాయుధులు+అయ్యెడువారు= ఆయుధములు జారిపోయినవారు; భీతిన్ మూర్ఛనుపడువారునై= భయంతో ఒళ్ళు తెలియకుండా నేల కొరిగేవారు కాగా; రణవిరామము పొందన్= దీనితో యుద్ధం నిలిచిపోగా.

తాత్పర్యం: అని బిగ్గరగా అంటాడు. ఉత్సాహంతో గంతులు వేస్తాడు, ఆ వేగంతో త్రుళ్ళుతాడు, అరుస్తాడు, గట్టిగా భుజాలను చరచుకొంటాడు, ఇరువైపు సైనికులూ అతడిని చూచి రాక్షసుడేమో అని నిశ్చేష్టులయ్యారు. ఆయుధాలను భయంతో వదలిపెట్టారు. మూర్ఛలు కూడా పోయారు. అతడి మదభయంకరమైన రూపాన్ని చూచి అందరూ యుద్ధం మాని నిలిచిపోయారు.

వ. పదంపడి. 218

తాత్పర్యం: తరువాత. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. గద సేతం గొని, యంత్యకాల యమరేఖం బేర్చి, రక్తంబు చా
య దలిర్పం దను వుగ్రసుందరముగా నవ్వీరుఁ డేతెంచి, యు
న్మద మాతంగము లీల దోఁప; మన సేనం బొల్పఱం దోలి వే
పొదివెం గ్రమ్మఱ దుస్ససేను వికటస్ఫూర్తి స్ఫురన్మూర్తియై. 219

ప్రతిపదార్థం: గద చేతన్+కొని= గదను చేతితో పట్టుకొని; అంత్యకాల= ప్రళయవేళయందలి; యమరేఖన్= యముడివలె; పేర్చి= అతిశయించి; తనువు= శరీరం; రక్తంబు చాయ= నెత్తురు రంగుతో; తలిర్పన్= అతిశయిల్లగా; ఉగ్రసుందరముగాన్= రమణీయ భయానకము కాగా; ఆ+వీరుఁడు= ఆ వీరుడు-భీముడు; ఉన్మద= మత్తెక్కిన; మాతంగము= ఏనుగుయొక్క; లీల= విలాసం; తోఁపన్= మనస్సుకు తోచేటట్లు; ఏతెంచి= విచ్చేసి; మనసేనన్= మనసేనను; పొల్పు= స్థైర్యము; అఱన్= నశించేటట్లు; తోలి= పరుగెత్తేటట్లు చేసి; వే= వెంటనే; క్రమ్మఱన్= మరల; వికటస్ఫూర్తి స్ఫురత్+మూర్తి+ఐ= వెగటుదనం స్ఫురించే ఆకారంతో; దుస్ససేనున్; పొదివెన్= పైకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: గదను చేత ధరించి ప్రళయకాల యముడివలె విజృంభించి, దేహం రక్తవర్ణంతో భయంకర సుందరం కాగా, మత్తెక్కిన ఏనుగువలె వచ్చి, మనసేనను పారద్రోలి, వెగటుగొలిపే రూపంతో మళ్ళీ దుశ్శాసనుడిమీద పడ్డాడు.

విశేషం: భీముడికి దుశ్శాసనుడిపై ఇంకా కసి తీరలేదు. అందుకే మళ్ళీ అతడిమీద పడ్డాడు. హిడింబ, కీచకులను చంపటంలో ఇంత క్రౌర్యం లేదు. ఇది అవమాన ప్రతీకార రూపం. కాబట్టి వేడి ఎక్కువ. చేష్టలు వికటంగా కనుపించినా, కవి దానిని సౌందర్యరేఖలతో దిద్ది, హాయిని కల్పిస్తున్నాడు. నెత్తురు త్రావటం రాక్షసకృత్యమైనా అది అతని ప్రతిజ్ఞలో భాగమే. అలంకారం: ఉపమ.

వ. చలంబు నెఱయ నతని కాలు గేల నమర్చి మొగంబు గనుంగొనుచు నక్కిమ్మీరవైరి యి ట్లనియె. 220

ప్రతిపదార్థం: చలము= కోపం; నెఱయన్= రేగగా; అతని= దుశ్శాసనుడి; కాలు; కేలన్+అమర్చి= తనచేతపట్టుకొని; మొగంబు కనుగొనుచున్= అతడి మొగం చూస్తూ; ఆ+కిమ్మీరవైరి= కిమ్మీరుడనే రక్కసుడికి విరోధి భీముడు; ఇట్లు+అనియెన్. (భావిఫలం అట్టిదేనని సూచించటం ఇందులో కలదు).

తాత్పర్యం: పగ పెచ్చు పెరగగా అతడి కాలును చేతితో పట్టుకొని, మొగాన్ని చూస్తూ భీముడు ఇట్లా అన్నాడు.

క. 'ఏమిర! పసు లని యార్వవు? నీ । మాటలు నిలువఁబడియెనే? పసరమ! మి
మ్మేము మగుడ నిదె యార్చెద; । మీ మాటకు మాఱు పల్క రెవ్వరుఁ గంటే?' 221

ప్రతిపదార్థం: ఏమిర!= (ఎంతటి తిరస్కారభావం. ఎంతటి చులకన!); పసులు అని= పశువులు అని; ఆర్వవు?= ఎందుకు అరవవు?; నీ మాటలు నిలవఁబడియెనే?= నీ మాటలు పడిపోయాయా?; పసరమా!= పశువా!; మిమ్మున్; ఏము; మగుడన్= మరలా; ఇదె= ఇదిగో ఇప్పుడే; ఆర్చెదము= పెద్దగా పశువులని అంటాము; ఈ మాటకున్= ఈ మాటకు; ఎవ్వరున్= ఎవ్వరు; మాఱు పల్కరు= ఎవ్వరు ఎదిరించి మాట్లాడరు; కంటే?= గమనించినావా?

తాత్పర్యం: 'ఏమిరా! పశువులని అరవవేమి? నీ నోరు పడిపోయిందా? పశువా! మిమ్ములను మరల మే మిప్పుడు పశువుల్లారా! అని పెద్దగా పిలుస్తాము. ఈ మాటకు మీ వారిలో ఎవ్వరు బదులు పలకటం లేదు చూచావా?.

ఉ. 'నెట్టన యల్గినం దగునె? నీళ్లను ద్రోచుటయున్ విషాన్నముం
బెట్టుటయున్ మహాభుజగ భీషణ దంష్ట్రలపాలు సేఁతయుం
జుట్టలుఁ బెద్దలుం జెలులుఁ జూడ సభన్ నెఱిమాలి యిమ్మెయిం
దిట్టున కోర్చు టెందుఁ గలదే? విను గెల్వరె జూద మెవ్వరున్?' 222

ప్రతిపదార్థం: నెట్టన= అనాలోచితంగా; అల్గినన్= కోపపడితే; తగునె= సరిపోతుందా?; నీళ్ళను త్రోచుటయున్= నీళ్ళలో త్రోయటం; విష+అన్నము= విషం కలిపిన అన్నము; పెట్టుటయున్; మహాభుజగ= పెద్దపాములయొక్క; భీషణదంష్ట్రల= భయంకరమైన కోరల; పాలుచేఁతయున్= వశమయ్యేటట్లు చేయటం; చుట్టలున్= బంధువులును; పెద్దలున్; చెలులున్= స్నేహితులు; చూడన్= చూస్తుండగా; సభన్= ఆ సభలో; నెఱిమాలి= న్యాయం తప్పి; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; తిట్టునకున్= తిట్టుకు; ఓర్చుట= సహించి ఊరకుండటం; ఎందున్= ఎక్కడైనా; కలదే?= ఉన్నదా?; విను= (నేను చెప్పే దానిని) వినుము; ఎవ్వరున్= ఇంకెవ్వరు; జూదము= జాదం; గెల్వరు= గెలిచి ఉండలేదా? (గెలిచి ఇట్లా అత్యాచారం చేశారా?)

తాత్పర్యం: 'నీవు అనవసరంగా కోపపడటం తగునా? నన్ను నీళ్ళలో త్రోశారు. విషం కలిపిన అన్నం పెట్టారు. పెద్ద విషపుపాముల కోరలకాటుకు బలిచేశారు. ఆ సభలో బంధుమిత్రులు పెద్దలు చూస్తుండగా నీతి తప్పి ఇట్లా మీరు దూషించటం, దానికి మేము ఓర్చుకొని ఊరకుండటం, ఇంకెక్కడైనా ఇలా జరిగిందా? యోచించుము. ఇంతకుముందు జూదంలో గెలిచినవారు ఇంకెవ్వరు లేరా?' (జూదమాడినవారున్నారుగాని ఇట్టి దుశ్చేష్టలు చేసినవారు లేరని భావం).

క. అని పలికి, క్రమ్మఱఁగ మన । మొన మీఁదన్ బ్రమరి వాఱి, ముద్గరి లలితం
బునఁ గేలు మెఱయఁ జని, తన । కన లడఁగక దుస్ససేనుఁ గనుగొని పలుకున్. 223

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; క్రమ్మఱఁగన్= వెనుదిరిగి పోగా; మన మొనమీఁదన్= మనసైన్యాల చుట్టూ; బ్రమరి వాఱి= చుట్టు తిరిగి; ముద్గర లలితంబునన్= సొంపైన గదావిన్యాసంతో; కేలు మెఱయన్= చేయి తళతళలాడుతుండగా; చని= పోయి; తన కనలు= తన కోపం; అడఁగక= ఉపశమించకపోగా; దుస్ససేనున్; కనుగొని= చూచి; పలుకున్.

తాత్పర్యం: అని పలికి భీముడు మన సైన్యాలచుట్టూ తిరిగి చూచి, గద త్రిప్పటంతో మనోజ్ఞమై చూపట్టుతున్న బాహువిన్యాసంతో, తన కోపం ఇంకా శాంతించనందున దుస్ససేనుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు.

ఉ. 'ప్రై వడి పోయెఁ గాన ధృతరాష్ట్రుఁడు గన్నది యేమి? యా సభం
దా వల దన్నఁ గీ డుడుగదా! పతి లేఁ డనఁబడ్డ కాంత నేఁ
డీవు గనుంగొనంగఁ బతి యేడ్తెఱ నొప్పెఁ బతుల్ విజృంభిత
శ్రీ విలసిల్లు కామినులు సేడ్పడి రిట్లపతిత్వ దీనతన్.' 224

ప్రతిపదార్థం: ప్రైవడి= నిందపాలై; పోయెన్; కానన్= కాబట్టి; ధృతరాష్ట్రుఁడు; కన్నది= చూచింది (అనుభవించింది); ఏమి?; ఆ సభన్; తాన్= తాను; వలదన్నన్= వద్దని వారించి ఉంటే; కీడు= ఆపద; ఉడుగదా?= నివారింపబడి ఉండదా?; పతి

లేఁడు అనన్+పడ్డ= మగడు లేడు అని చెప్పబడిన; కాంత= ద్రౌపది; నేఁడు; ఈవు కనుంగొనంగన్; పతి= భర్త; ఏడ్తెఱన్= పరాక్రమాతిశయంతో; ఒప్పెన్= అలరారుతున్నాడు; పతుల్= తమ భర్తలు; విజృంభిత శ్రీ విలసిల్లు= పెంపొందిన సంపదతో శోభిల్లు; కామినులు= స్త్రీలు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అపతిత్వ దీనతన్= మగలులేని దైన్యంతో; చేడ్పడిరి= చిక్కులపాలైరి.

తాత్పర్యం: 'ధృతరాష్ట్రుడు నిందపాలు కావటం తప్ప వేరేమి చూడగలిగాడు? ఆ సభలో తాను వద్దంటే కీడు తప్పి ఉండేది కదా! మగడు లేడు అన్న ఆ కాంతకే ఇప్పుడు నీవు చూస్తుండగానే భర్త పరాక్రమదీప్తితో ప్రకాశిస్తున్నాడు. పెంపొందిన సంపదతో విలసిల్లిన కౌరవకాంతలు కష్టాలపాలై ఇప్పుడు తమకు మగలులేరని కనికరించవలసిన స్థితిలో ఉన్నారు.

క. వినుు! మేను జేయఁ బూనిన । పనులం దొకటి గడతేఱెఁ; బాపాత్ము సుయో
ధనుఁ బొరిగొని తల దన్నుదు । నను రెండవ పనియుఁ దీర్ప నరిగెద నెలమిన్'. 225

ప్రతిపదార్థం: వినుము; ఏను; చేయన్+పూనిన; పనులందున్; ఒకటి; కడతేఱెన్= నెరవేరింది; పాపాత్మున్; సుయోధనున్; పొరిగొని= చంపి; తల తన్నుదున్; అను; రెండవ పనియున్; తీర్పన్= పూర్తి చేసేందుకు; ఎలమిన్= ఉల్లాసంతో; అరిగెదన్= ముందుకు సాగుతాను.

తాత్పర్యం: శ్రద్ధగా వినుము. నేను బాస చేసి చేయబూనిన వాటిలో ఒకటి పూర్తి అయింది. ఇక ఆ సుయోధనుడిని చంపి, అతడి తలను తన్నుతాను - అనేది మిగిలి ఉన్నది. ఆ కోరికను తీర్చుకొనేందుకు- ఇదిగో! అధికోత్సాహంతో ముందుకు సాగుతాను.

చ. అని యెలుఁ గెత్తి చెప్పి, యతఁ డాతని గీ టడఁగించి యార్చెఁ గ
ర్ణునకును లోనుగా మన వరూథినియోధులకున్ మహాభయం
బున మనముల్ గలంగఁబడి పోరికి నూల్కొననీని ఱిచ్చపా
టున సకలాంగకంబులు గడున్ శిథిలంబులుగా మహోగ్రుఁడై. 226

ప్రతిపదార్థం: అని; ఎలుఁగెత్తి చెప్పి= పెద్దగా అరచి చెప్పి; అతఁడు= భీముడు; ఆతనిన్= దుస్ససేనుడిని; గీటు+అడఁగించి= చంపి; కర్ణునకును లోనుగా= కర్ణుడు మొదలైన; మన; వరూథిని యోధులకున్= సైనికవీరులకు; మహాభయంబునన్= గొప్పభయంతో; మనముల్= హృదయాలు; కలంగఁబడి= కలతచెంది; పోరికిన్= యుద్ధం చేయటానికి; నూల్కొననీని= పూనుకొనేటట్లు చేయని; ఱిచ్చపాటునన్= కలవరపాటున; సకల+అంగకంబులు= శరీర అవయవాలన్నీ; కడున్= మిక్కిలి; శిథిలంబులుగాన్= వికలమయ్యేటట్లు; మహా+ఉగ్రుఁడై= అధికమైన కోపం కలవాడై; ఆర్చెన్= అరిచాడు.

తాత్పర్యం: అని గొంతెత్తి పెద్దగా చెప్పాడు. దుశ్శాసనుడిని తుదముట్టించాడు. కర్ణుడు మొదలుగా మన సైనిక వీరులకు భయంతో మనస్సులు కలతచెంది, యుద్ధానికి పూనుకోలేని నిశ్చేష్టతతో, అవయవాలన్నీ పని చేయని స్థితి ఏర్పడేటట్లుగా మహాభయంకరుడై అరిచాడు.

క. జనపతియుఁ గృప ప్రముఖులుఁ । గనుఁగొన, ని ట్లనిలసుతుఁడు గ్రౌర్య మొడల్ గై
కొనినట్లు పేర్చి దుశ్శా । సనుఁ జంపుటఁ జూచి, రోష సంరంభమునన్. 227

ప్రతిపదార్థం: జనపతియున్= రాజు దుర్యోధనుడు; కృప ప్రముఖులు= కృపాచార్యుడు మొదలైన ప్రఖ్యాతవీరులు; కనుఁగొనన్= చూస్తుండగా; క్రౌర్యము= క్రూరస్వభావం; ఇట్లు; ఒడల్ గైకొనినట్లు= మానవాకృతిని తాల్చినట్లు; అనిలసుతుఁడు= వాయునందనుడు, భీముడు; పేర్చి= ఉప్పొంగి; దుశ్శాసనున్; చంపుటన్+చూచి= చంపటాన్ని చూచి; రోష సంభ్రమమునన్= కోపాతిశయంతో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా భీముడు-దుర్యోధనుడు, కృపుడు మొదలైన ప్రముఖులు చూస్తూ ఉండగా, క్రూరత్వమే రూపుదాల్చిందా అన్నట్లు విజృంభించి దుశ్శాసనుణ్ణి చంపటాన్ని చూచి, రోషాతిశయంతో.... (తరువాతి వచనంతో అన్వయం)

వ. నీ కొడుకులు కవచియు నిషంగియుఁ బాశియు దండధారుండును ధనుర్గ్రహుండును నలోలుపుండును సహుండును షండుండును వాతవేగుండును సువర్చసుండును గూడి కవిసి, వివిధ విశిఖంబుల నతనిం బొదివిన; నంతకుమున్న దుశ్శాసన రక్తపాన కౌతుకాధీన మానసుం డైన యా భీమసేనుపై నెవ్వరు గడంగుదురో యని కన్నిడి యుండి, యతం డప్రతిహతంబుగాఁ బ్రతిన దీర్చుటకుఁ బ్రీతచిత్తుం డగు ఫల్గునుండు భల్లదశకంబున నక్కుమార దశకంబు శిరంబులు దునుమాడె; నట్టి భీమార్జునుల యాటోపంబున కోటఱి నీ సైన్యంబు సమర విముఖం బయ్యె, నా సూతనందనుండును భీతుండై వదనంబు వెలవెలఁ బాఱ నూరకుండె; నప్పుడు శల్యుం డతని నాలోకించి యి ట్లనియె. 228

ప్రతిపదార్థం: నీ కొడుకులు- కవచియు, నిషంగియు, పాశియు, దండధారుండును, ధనుర్గ్రహుండును, ఆలోలుపుండును, సహుండును, షండుండును, వాతవేగుండును, సువర్చసుండును; కూడి= ఒక్కటై; కవిసి= విజృంభించి; వివిధ విశిఖంబులన్= అనేకవిధాలైన బాణాలతో; అతనిన్= భీముడిని; పొదివినన్= ఎదుర్కోగా; అంతకుమున్ను+అ= అంతకుముందే; దుశ్శాసన, రక్తపాన= దుశ్శాసనుడి నెత్తురు త్రాగుటచేత; కౌతుక+అధీన= సంతోషమునకు వశమైన; మానసుండు+ఐన= మనస్సు కలవాడైన; ఆ భీమసేను పైన్; ఎవ్వరు; కడంగుదురో= మార్కొంటారో; అని; కన్ను+ఇడి ఉండి= కనిపెట్టుకొని ఉండి; అతండు; అప్రతిహతంబుగాన్= అడ్డగించేవారు లేనివాడై; ప్రతిన తీర్చుటకున్= ప్రతిజ్ఞ పూర్తిచేయటంవలన; ప్రీత చిత్తుండు+అగు= సంతోషించిన మనస్సు కలవాడగు; ఫల్గునుండు= అర్జునుడు; భల్ల+దశకంబునన్= పదిబాణాలతో; ఆ+కుమార దశకంబు= ఆ కురుకుమారులు పదిమందియొక్క; శిరంబులు; తునుమాడెన్= త్రుంచాడు; అట్టి భీమార్జునుల; ఆటోపంబునకున్= విజృంభణానికి; ఓటఱి= భయభ్రాంతమై; నీ సైన్యంబు; సమర విముఖంబు+అయ్యెన్= పోరుకు పెడమొగం పెట్టింది; ఆ సూతనందనుండును= ఆ కర్ణుడు కూడా; భీతుండు+ఐ= భయపడినవాడై; వదనంబు= మోము; వెలవెలన్+పాఱన్= కాంతిహీనంకాగా; ఊరకుండెన్; అప్పుడు; శల్యుండు; అతనిన్= కర్ణుడిని; ఆలోకించి= చూచి; ఇట్లు+ అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: నీ కొడుకులు కవచి, నిషంగి, పాశి, దండధారుడు, ధనుర్గ్రహుడు, అలోలుపుడు, సహుడు, షండుడు, వాతవేగుడు, సువర్చసుడు - అనేవారు ఒకటిగా చెలరేగి వివిధ బాణాలతో భీముడిని చుట్టుముట్టారు. అంతకుముందే దుశ్శాసనుడి రక్తం త్రాగి సంతోషిస్తూ ఉన్న భీముడిపై ఎవరు దాడి చేస్తారో అని గమనిస్తూ, అతడు నిరాఘాటంగా ప్రతిజ్ఞ తీర్చికొన్నందుకు సంతోషించిన అర్జునుడు, పది భల్లాలతో ఆ పదిమంది కుమారుల శిరస్సులను త్రుంచాడు. ఆ విధంగా భీమార్జునుల విజృంభణంతో భయభ్రాంతమైన నీ సైన్యం యుద్ధానికి విముఖమయింది. ఆ కర్ణుడు కూడా భయపడి, మొగం వెలవెలపోగా ఊరకున్నాడు. అప్పుడు శల్యుడు అతడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు.

తే. ‘ఉగ్రుఁడై దుస్ససేనుని యురము వ్రచ్చి । రుధిర ముగ్రతఁ ద్రావు మరుత్తనూజుఁ
జూచి చేడ్పడి చెయ్యేదెఁ జూచితే సు । యోధనుని? నీవు నట్లైన నొప్పు నెట్లు? 229

ప్రతిపదార్థం: ఉగ్రుఁడు+ఐ= కోపోద్దీపితుడై; దుస్ససేనుని; ఉరము= ఎద; వ్రచ్చి= చీల్చి; రుధిరము= నెత్తురు; ఉగ్రతన్= క్రోధంతో; త్రావు= త్రాగే; మరుత్తనూజున్= భీముడిని; చూచి; చేడ్పడి= భయపడి; చెయ్వేదెన్= చేష్టలు ఉడిగాడు; సుయోధనునిన్; నీవుచూచితే?= నీవు చూచావా?; నీవున్= నీవు కూడా; అట్లు+అయినన్= అట్లే నిర్వీర్యుడవైతే; ఎట్లు; ఒప్పున్?= సరిపోతుంది?

తాత్పర్యం: తీవ్రకోపంతో దుస్ససేనుడి ఎద చీల్చి, ఆవేశంతో నెత్తురు త్రాగిన భీముడిని చూచి సుయోధనుడు భయకంపితుడై చేష్టలు దక్కి ఎట్లా నిలబడిపోయాడో చూచావా? నీవు కూడ అట్లే అయితే ఎట్లా?

క. ‘బలియు రగు రాజులును గాల్ । నిలువక తెరలంగ, వీరె నీ ప్రాపున శ
త్రులఁ దాఁక దలంచి కృపా । దులు నిలిచిరి కూర్చికొను మతులధైర్యమునన్.’ 230

ప్రతిపదార్థం: బలియురు+అగు= బలవంతులైన; రాజులును= రాజులుకూడా; కాల్ నిలువక= కాలూని నిలబడలేక; తెరలంగన్= వైదొలగిపోగా; వీరె= వీళ్ళే; నీ ప్రాపునన్= నీ రక్షణలో; కృపాదులు= కృపాచార్యుడు మొదలైనవారు; శత్రులన్+తాఁకన్= విరోధులపై పడాలని; తలంచి= అనుకొని; నిలిచిరి= సిద్ధంగా నిలబడి ఉన్నారు; అతుల ధైర్యమునన్= సాటిలేని ధైర్యంతో; కూర్చికొనుము= వీరిని కూడగట్టుకొనుము.

తాత్పర్యం: ‘బలవంతులైన రాజులు కాలూని నిలబడలేక పరుగెత్తిపోయారు. కృపుడు మొదలైనవారు నీ రక్షణలో శత్రువులపై దాడిచేయాలని నిలబడి ఉన్నారు. అకుంఠితమైన ధైర్యంతో వీరిని కూడగట్టుకొని యుద్ధానికి పూనుకొమ్ము.’

చ. ‘కడు వెగడంది యున్న నినుఁ గన్గొని వీఁడె యుదారధైర్య మే
ర్పడ వృషసేనుఁ డొక్కరుఁడుఁ బాండుతనూజుల మార్కొనంగఁ బో
యెడు; నరు నీవు దాఁక వలదే? రణభారము నీభుజంబునం
దిడియె సమస్తముం గురునరేంద్రుఁడు; దానిఁ దలంపు మిత్తఱిన్.’ 231

ప్రతిపదార్థం: కడున్= మిక్కిలి వెగడు= కలవరపాటు; అంది ఉన్న= పొంది ఉన్న; నినున్+కన్గొని; వీఁడె= వీడు; వృషసేనుఁడు; ఒక్కరుఁడున్= ఒక్కడే; ఉదార= గొప్పదగు; ధైర్యము; ఏర్పడన్= రూపొందగా; పాండు తనూజులన్= పాండురాజు పుత్రులను; మార్కొనంగన్= ఎదిరించేదానికి; పోయెడున్= పోతున్నాడు; నరున్= అర్జునుడిని; నీవు; తాఁకవలదే?= పైబడి యుద్ధం చేయాలిగదా?; కురునరేంద్రుఁడు= దుర్యోధనుడు; రణభారము= యుద్ధభారాన్ని; సమస్తమున్= పూర్తిగా; నీ భుజంబునందున్= నీ భుజాలమీద; ఇడియెన్= ఉంచాడు; దానిన్= ఆ విషయాన్ని; ఈ+తఱిన్= ఈ అదనున; తలంపుము= తలచుకొనుము.’

తాత్పర్యం: ‘మిక్కిలి వికలమనస్కుడవై ఉన్న నిన్ను చూచి, (నీ కుమారుడు) వృషసేనుడు ఒంటరిగా నిరాఘాటమైన సాహసంతో పాండవులను ఎదిరించేందుకు బయలుదేరి పోతున్నాడు. నీవు అర్జునుడిని ఎదుర్కోవద్దా? కురురాజు యుద్ధభారాన్ని నీ భుజాలపై మోపి ఉన్నాడు. ఆ విషయాన్ని నీవు ఈ సమయంలో తలచుకొనుము.’

వ. అనిన విని, యతండు సమరోన్ముఖుం డయ్యె; వృషసేనుండు భీమసేనుపై నురవణింప నకులుం డడ్డపడి, యక్కుమారుని సిడంబును గొడుగును గోదండంబును ఖండించిన. 232

ప్రతిపదార్థం: అనినన్, విని= అని (శల్యుడు) అనగా; అతండు= కర్ణుడు; సమర+ఉన్ముఖుండు+అయ్యెన్= యుద్ధానికి సిద్ధమైనాడు; వృషసేనుండు; భీమసేనుపైన్; ఉరవణింపన్= ఎదుర్కొనపోగా; నకులుండు; అడ్డపడి; ఆ+కుమారుని= ఆ రాధేయుడి పుత్రుడియొక్క; సిడంబు= ధ్వజాన్ని; గొడుగును; కోదండంబును; ఖండించినన్= తునుకలు చేయగా.

తాత్పర్యం: అనగా విని, కర్ణుడు యుద్ధానికి సుముఖుడయ్యాడు. వృషసేనుడు భీముడిమీదికి లంఘించాడు. నకులుడు అడ్డుపడి, అతడి ధ్వజాన్నీ, గొడుగునూ, విల్లునూ త్రుంచివేయగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. అలిగి యతండు వేఱొక శరాసన మెత్తి, రథమ్ము ఘోటక
మ్ముల నిలఁ గూల నేయఁ, బొలివోవని ధైర్యము పేర్మి వాలునుం
బలకయుఁ గొంచు, మాద్రితొలుపట్టి ధరిత్రికి దాఁటి బెట్టు గో
ల్తలఁ జని తత్సహాయభట దారుణకేలి యొనర్చి పేర్చినన్. 233

ప్రతిపదార్థం: అతండు= వృషసేనుడు; అలిగి= కోపగించుకొని; వేఱొక= ఇంకొక; శరాసనము= విల్లు; ఎత్తి= చేపట్టి; రథమ్ము= రథాన్ని; ఘోటకమ్ములన్= గుర్రాలను; ఇలన్+కూలన్= భూమిపై పడేటట్లు; ఏయన్= ప్రయోగించగా; పొలివోవని= వెలితిపడని; ధైర్యము పేర్మిన్= సాహసాతిశయంతో; వాలునున్= ఖడ్గాన్ని; పలకయున్= డాలు; కొంచున్= చేబూని; మాద్రి తొలుపట్టి= మాద్రి తొలికొడుకు-నకులుడు; ధరిత్రికిన్= భూమిపైకి; దాఁటి= ఎగిరి దూకి; బెట్టు= గట్టిగా; కోల్తలన్= ఎదుట నిలిచి యుద్ధం చేయటానికి; చని= వెళ్ళి; తత్సహాయభట= ఆయనకు సహాయంగా ఉన్న సైనికులతో; దారుణకేళి= క్రూరమైన యుద్ధవిహారం; ఒనర్చి= చేసి; పేర్చినన్= అతిశయించగా.

తాత్పర్యం: కర్ణపుత్రుడు వృషసేనుడు కోపోద్దీపితుడై వేరే ధనుస్సును తీసికొని, నకులుడి తేరును అశ్వాలను నేలపాలు చేశాడు. దీనితో నకులుడు శౌర్యం పెచ్చు పెరగగా, కత్తిని, డాలును తీసికొని నేలకు దూకి, గట్టిగా ఎదుట నిలిచి యుద్ధం చేయటానికి వెళ్ళి, వృషసేనుడికి సహాయంగా ఉన్న సైనికులను హింసించి ఉప్పొంగగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. కర్ణసుతుఁడు పలక ఖండించి, కృష్ణ స । ర్పంబుఁ బోని పటు కృపాణ మఱక
నఱికి, నారసములు నాటించె నయ్యర్జు । నానుజన్మమేన నల్ల నగుచు. 234

ప్రతిపదార్థం: కర్ణసుతుఁడు= వృషసేనుడు; పలక= పలకను; ఖండించి; కృష్ణ సర్పంబున్+పోని= నల్లత్రాచువంటి; పటు= దిట్టమైన; కృపాణము= ఖడ్గమును; ఉఱక= అవలీలగా; నఱికి; నారసములు= బాణాలు; ఆ+అర్జున= ఆ అర్జునుడి; అనుజన్మ మేనన్= తోబుట్టినవాడి దేహమును; అల్ల నగుచున్= మెల్లగా నవ్వుతూ; నాటించెన్= గుచ్చుకొనేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: వృషసేనుడు నకులుని ఖేటకాన్ని తునకలుచేసి, నల్లత్రాచువంటి ఆయన ఖడ్గాన్ని సులభంగా ఖండించి, నవ్వుతూ, బాణాలను ఆయన శరీరమంతా నాటాడు.

వ. అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నుండు యుధామన్యుండును నుత్తమౌజుండును శిఖండియు జనమేజయుండును సాత్యకియు ద్రౌపదేయులును రౌద్రంబు శోభిల్ల రుద్రుల కైవడి వృషసేనుపయిం గవిసినఁ గృతవర్మ కృప ద్రౌణి దుర్యోధనులును శకునియుఁ దత్సోదరులు గొందఱును గ్రందం దఱిమి, దుర్వార విశిఖ వర్షంబుల వారలం గప్పినం గని, గజ సాధను లగు కుళిందు లురవణించి. 235

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; ధృష్టద్యుమ్నుండు; యుధామన్యుండును; ఉత్తమౌజుండును; శిఖండియు; జనమేజయుండును; సాత్యకియును; ద్రౌపదేయులును; రౌద్రంబు శోభిల్లన్= రౌద్రం ప్రకాశించగా; రుద్రులకైవడిన్= భీకరాకారుడైన శివుడి రూపం వంటి రూపం దాల్చినవారై; వృషసేనుపయిన్; కవిసినన్= పైబడగా; కృతవర్మ; కృప; ద్రోణి= అశ్వత్థామ; దుర్యోధనులును; శకునియున్; తద్ సోదరులు కొందఱును= ఆతనియొక్క తమ్ములలో కొందరు; క్రందన్= ఏడుస్తూ పోయేటట్లు; తఱిమి= తరిమికొట్టి; దుర్వార= అడ్డగింప వీలుకాని; విశిఖ వర్షంబులన్= బాణాల వానలతో; వారలన్; కప్పినన్= క్రమ్మివేయగా; కని= చూచి; గజ సాధనులు+అగు= గజసైన్యాన్ని ఉపయోగించుటలో ఆరితేరిన; కుళిందులు; ఉరవణించి= పరాక్రమించి.

తాత్పర్యం: అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నుడు, యుధామన్యుడు, ఉత్తమౌజుడు, శిఖండి, జనమేజయుడు, సాత్యకి, ఉపపాండవులు కోపోద్రేకంతో రుద్రులవలె వృషసేనుడితో ఢీకొన్నారు. కృతవర్మ, కృపుడు, అశ్వత్థామ, దుర్యోధనుడు, శకుని, అతడి సోదరులు కొందరు వాళ్ళను బాధపడేటట్లు తరిమికొట్టి, ఆపరాని బాణవర్షంతో వారిని కప్పారు. అది చూచి గజసేనా పతులైన కుళిందులు పరాక్రమించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. కృతవర్మ సిక్కువడ, భూ । పతి సేడ్పడ, శకుని వెగడుపడఁ దదవరజ
ద్వితయము ధరఁ బడఁ, బ్రీవో । ద్ధతిఁ బోరిరి చాప టంకృతంబులు సెలఁగన్. 236

ప్రతిపదార్థం: కృతవర్మ; చిక్కువడన్= కలతచెందగా; భూపతి= రాజు (దుర్యోధనుడు); చేడ్పడ= బాధపొందగా; శకుని; వెగడుపడన్= బెదరగా; తద్= ఆతనియొక్క; అవరజ= తమ్ముల; ద్వితయము= జంట; ధరన్+పడన్= నేలపై కూలగా; తీవ్ర ఉద్ధతిన్= తీండ్రించిన శౌర్యంతో; చాప టంకృతంబులు= అల్లెత్రాళ్ళ మ్రోతలు; చెలఁగన్= ధ్వనించగా; పోరిరి= యుద్ధం చేశారు.

తాత్పర్యం: కృతవర్మ చిక్కువడేటట్లు, దుర్యోధనుడు బాధపడేటట్లు, శకుని బెదిరిపోయేటట్లు, అతని తమ్ములిద్దరు నేల కూలేటట్లు మహాపరాక్రమంతో అల్లెత్రాళ్ళ ధ్వనులు చెలరేగగా యుద్ధం చేశారు.

వ. ఇ త్తెఱంగునం బోరినం గనలి కడంగి, 237

ప్రతిపదార్థం: ఈ+తెఱంగునన్= ఈ విధంగా; పోరినన్= యుద్ధం చేయగా; కనలి= కోపగించుకొని; కడంగి= పూనుకొని.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా యుద్ధం చేయగా కోపించి పూనుకొని.

విశేషం: ఉ.వి.సంశోధిత ప్రతిలో కర్ణుడు అనే పదం ఉంది. వావిళ్ల ప్రతిలో అది లేదు. కాబట్టి ఈ సందర్భంలో వావిళ్ల ప్రతిలోని పాఠం సముచితమనిపిస్తుంది.

క. ఆ ముప్వురుఁ జలమున ను । ద్దామ ద్విప సహిత చిత్ర దళనంబున సం
గ్రామ తలము రక్తాక్తం । బై మెఱయ బలాధిపత్రయముఁ బొరిగొనినన్. 238

ప్రతిపదార్థం: ఆ ముప్వురున్; చలమునన్= మచ్చరముతో; ఉద్దామ= భయంకరమైన; ద్విప= (తొండముతో, నోటితో రెంటితో త్రాగే) ఏనుగుల; సహిత= కూడిన; చిత్రదళనంబునన్= వింతగొలిపే విధంగా ఖండించటంచేత; సంగ్రామతలము= యుద్ధభూమి; రక్త+అక్తంబై= నెత్తురుచేత వ్యాప్తమై; మెఱయన్= తళుకొత్తగా; (మిగిలిన) బలాధిపత్రయమున్= (రథ తురగ పదాతుల నాయక త్రయం) మూడు విభాగాల అధిపతులను; పొరిగొనినన్= నశింపజేయగా.

తాత్పర్యం: ఆ ముగ్గురూ పగ సాధించుకొనాలన్న అక్కసుతో బలవత్తరమై భయంపుట్టించే ఏనుగుల గుంపును చిత్రహింసచేసి తుదముట్టించారు. చచ్చిన ఏనుగుల నెత్తుటితో యుద్ధభూమి అంతా మెరిసినది. మిగిలిన మూడు విభాగాలూ తీవ్రమైన పోరుసల్పి నశించాయి.

క. తక్కటి రథిక జనులు పే । రుక్కున నయ్యిభచయంబు నొదిఁగించియునుం
జిక్కువఱిచియుం దునిమియు । నెక్కుడు మద మొప్ప మెఱసి రిభపురనాథా! 239

ప్రతిపదార్థం: ఇభపురనాథా!= ఓ హస్తినాపుర ప్రభూ!; తక్కటి= మిగిలిన, ఇతర; రథికజనులు= రథ సైనికులు; పేరు+ఉక్కునన్= అతిశయించిన బలంతో; ఆ+ఇభచయంబున్= ఆ ఏనుగుల సమూహమును; ఒదిఁగించియునున్= ప్రక్కకు తరిమికొట్టియు; చిక్కుపఱిచియున్= చిక్కులలో ఇరకబెట్టియు; తునిమియున్= నరికివేసియు; ఎక్కుడు; మదము+ఒప్పన్= కండకావరం రేగగా; మెఱిసిరి= ప్రకాశించారు.

తాత్పర్యం: (పైబడిన మూడు దళాలవారు పోగా) మిగిలిన రథసైనికులు అతిశయించిన బలంతో ఆ గజ సమూహాన్ని ప్రక్కకు తరిమి, ఇక్కట్లలో ఇరికించి, చేజిక్కిన వాటినంతా నరికి మదాతిరేకంతో ప్రకాశించారు.

వ. మెఱసినం జూచి. 240

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా ప్రకాశించగా చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. అరద మెక్కి తఱిమె ననిల తనూజుఁ డ । వ్వీరుతోన పాండవేయ సేనఁ
జేయఁ గలుగు దొరలు శితశరాసారంబు । లడర వారిమీఁద నడరుటయును. 241

ప్రతిపదార్థం: అనిల తనూజుఁడు= వాయుపుత్రుడు - భీముడు; అరదము+ఎక్కి= రథాన్ని ఎక్కి; తఱిమెన్= తరిమాడు; ఆ+వీరుతోన= ఆ వీరుడితో పాటే; పాండవేయసేనన్= పాండవసైన్యంలో; చేయన్+కలుగు దొరలు= కార్యనిర్వహణ దక్షులైన పాలకులు; శిత= పదునైన; శర+ఆసారంబులు= బాణవర్షములు; అడరన్= విజృంభించగా; వారిమీఁదన్; అడరుటయును= పైబడి విజృంభించగా.

తాత్పర్యం: భీముడు రథారూఢుడై వారందరిని తరిమికొట్టాడు. పాండవ సేనానాయకులు నేర్పుతో ఆయన వెంట నడిచారు. తోడ్తోడనే ఎదిరిపై అమ్ముల జడివాన కురిపించి పైకొన్నారు. ఆ తరువాత. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

వ. రణంబు దారుణం బయ్యె; నందు. 242

తాత్పర్యం: పోరు ఘోరరూపం తాల్చింది. అందులో.

సీ. కర్ణుని యగ్రభాగంబునఁ గరిఘటల్ । దునుమాడు నకులనందనునిఁ గిట్టి,
వృషసేనుఁ డమ్ములవెల్లి పైఁ బరఁగించి । శితభల్లమున సూతుశిరము ద్రుంపఁ,
గనుఁగొని యక్కర్ణతనయుని మీఁదఁ బా । ర్థాదులు గవిసిన; నతఁడు పార్థు
ననిలజు మూఁడుమూఁ డమ్ముల నొప్పించి । యాశతానీకుని నట్ల చేసి,

తే. నకులు తనువున బాణసప్తకము సొనిపి. । శార్ఙ్గధరు మేనఁ బండ్రెండు సాయకములు
వఱపి పేర్చినఁ, గౌరవప్రతతి మెచ్చి, । పార్థువేఁడిమి యూహించి భయముఁ బొందె. 243

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుని; అగ్ర భాగంబునన్= ముందుభాగంలో; కరిఘటల్= ఏనుగుల గుంపులను; తునుమాడు= నరికివేస్తున్న; నకులనందనునిన్= నకులుని కుమారుడిని; కిట్టి= సమీపించి; వృషసేనుఁడు; అమ్ములవెల్లి= బాణవర్షాన్ని; పైన్+పరఁగించి= కురిపించి; శిత భల్లమునన్= వాడి అయిన ఈటెతో; సూతుశిరము= సారథి తలను; త్రుంపన్= నరికివేయగా; కనుఁగొని= చూచి; ఆ+కర్ణ తనయునిమీఁదన్= ఆ కర్ణుడి కొడుకుపై; పార్థ+ఆదులు= అర్జునుడు మొదలైనవారు; కవిసినన్= పైకొనగా; అతఁడు= వృషసేనుడు; పార్థున్= అర్జునుడిని; అనిలజున్= భీముడిని; మూఁడు అమ్ములన్= మూడేసి బాణాలతో; నొప్పించి= బాధపెట్టి; ఆ శతానీకునిన్= ఆ శతానీకుడిని కూడా; అట్లు చేసి; నకులు= నకులుడి; తనువునన్= దేహంలో; బాణ సప్తకము= బాణాలు ఏడింటిని; చొనిపి= చొప్పించి; శార్ఙ్గధరు= కృష్ణుడి; మేనన్= దేహమున; పండ్రెండు; సాయకములు= బాణాలు; వఱపి= ప్రయోగించి; పేర్చినన్= అతిశయించగా; కౌరవప్రతతి= కౌరవసమూహం; మెచ్చి= కొనియాడి; పార్థు వేడిమి= అర్జునుడి కోపతాపమును; ఊహించి; భయమున్ పొందెన్.

తాత్పర్యం: వృషసేనుడు కర్ణుడి ముందుభాగంలో ఏనుగుల సమూహాలను తునియలుగా నరికివేస్తున్న నకులపుత్రుడి మీద అమ్ములవాన కురిపించి, రథసారథి తలను ఒక పదునైన బల్లెంతో త్రుంచివేశాడు. ఇది చూచి అర్జునుడు మొదలైనవారు కర్ణుడి కుమారుడిపై క్రమ్ముకొనగా అతడు పార్థుడిని, భీముడిని మూడేసి అమ్ములతో బాధపెట్టాడు. శతానీకుడికి, ఇదే గతి పట్టించాడు. నకులుడి దేహంలో ఏడు బాణాలను, కృష్ణుడి దేహాన పండ్రెండు బాణాలను నాటి బాధించాడు. దీనితో కౌరవసమూహాలు వృషసేనుడిని పొగడ్తలతో ముంచెత్తాయి. తోడనే వారు పార్థుడి కోపతాపాన్ని తలచుకొని భయభ్రాంతులయ్యారు.

చ. కెలఁకుల యోధులం గడచి, క్రీడి వడిన్ వృషసేనుమీఁద న
మ్ములు నిగిడింప; నా రథిక ముఖ్యుని మూఁపున నక్కుమారుఁ డే
పలరఁగ వాఁడి తూపులు రయంబు మెయిం బది బెట్టు గ్రుచ్చి, య
గ్గలిక ముకుందు నేసె నవకాండములన్ దివి ముట్ట నార్చుచున్. 244

ప్రతిపదార్థం: కెలఁకుల= ప్రక్కల ఉండే; యోధులన్= యుద్ధవీరులను; కడచి= దాటి; క్రీడి= అర్జునుడు; వడిన్= వేగంగా; వృషసేనుమీఁదన్; అమ్ములు; నిగిడింపన్= వ్యాపింపజేయగా; ఆ+కుమారుఁడు= ఆ వృషసేనుడు; ఏపు అలరఁగన్= అతిశయం శోభించగా; ఆ రథిక ముఖ్యుని= ఆ రథవీర శ్రేష్ఠుడి; (అర్జునుని) మూఁపునన్= భుజం మీద; వాఁడి తూపులు= వాడి అయిన బాణాలు; పది; రయంబు మెయిన్= వేగంగా; బెట్టు= గట్టిగా; క్రుచ్చి= చొప్పించి; ముకుందున్= శ్రీకృష్ణుని; అగ్గలికన్= ఆధిక్యంతో; దివిముట్టన్= ఆకాశం అంటేటట్లు; ఆర్చుచున్= కేకలు+పెట్టుతూ; నవకాండములన్= తొమ్మిది బాణాలను; ఏసెన్= కొట్టెను.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు చుట్టుప్రక్కల ఉండే సైనికులను తప్పించుకొనిపోయి, వృషసేనుడిపై బాణప్రయోగం చేశాడు. ఆ యువకవీరుడు కాకలుతీరిన ఆ యోధుడి భుజాన పది బాణాలను గ్రుచ్చుకొనేటట్లు వేసి, ఆకాశం దద్దరిల్లేటట్లు కేకలు వేస్తూ మరల ముకుందుడిని తొమ్మిది బాణాలతో కొట్టాడు.

వ. ఇట్లు విజృంభించిన. 245

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా విజృంభించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

అర్జునుఁడు వృషసేనుని మృతిఁ బొందించుట (సం. 8-62-59)

మ. భ్రుకుటిస్ఫూర్జిత ఫాలభాగుఁ డగుచుం బొంగారి, యాసూతపౌ
త్రకు కోదండము బాహుదండములుఁ జిత్రస్ఫూర్తిఁ దున్మాడి, మ
స్తక ముగ్రోద్ధతిఁ గ్రూరభల్ల విలస ద్ధారాహతిం ద్రుంచె, బా
ణకళాదుర్దముఁ డన్నరుండు పతియు న్రాధేయుఁడుం జూడఁగన్. 246

ప్రతిపదార్థం: భ్రుకుటి స్ఫూర్జిత= కనుబొమలముడిచే వెలుగొందిన; ఫాలభాగుఁడు+అగుచున్= నొసలుగలవాడవుతూ; పొంగారి= పొంగి; బాణకళా= బాణప్రయోగ శిల్పమును; దుర్దముఁడు= చెనకరాని; ఆ+నరుండు= ఆ అర్జునుడు; ఆ సూత పౌత్రకు= సూతుని మనుమడైన వాని; కోదండము= ధనుస్సును; బాహుదండములున్= దుడ్డుకర్రవంటి చేతులను; చిత్రస్ఫూర్తిన్= వింత గొలిపే విన్యాసంతో; తున్మాడి= విరుగగొట్టి; క్రూరభల్ల= కరకుటమ్ముయొక్క; విలసత్= మెరిసే; ధారాహతిన్= పదునైన భాగపు దెబ్బతో; మస్తకము= తలను; ఉగ్రోద్ధతిన్= కోపపు పొంగుతో; పతియున్= రాజైన దుర్యోధనుడు; రాధేయుండున్= కర్ణుడు; చూడఁగన్= చూస్తుండగానే; త్రుంచెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: ఆశ్చర్యకరమైన విధంగా బాణప్రయోగ విద్యయందు ఎదురులేనివాడైన ఆ ఫల్గునుడు, కనుబొమల ముడితో వీరత్వాన్ని చాటుతున్న నుదురుతో ప్రదీప్తుడై, ఆ సూతుడి మనుమడియొక్క ధనుస్సును, బలసిన భుజములను ఆశ్చర్యకరమైన విలాస వైఖరితో ముక్కలు చేశాడు. వెంటనే తళతళలాడే బాణంయొక్క పదునైన ప్రక్కభాగపు దెబ్బతో అతడి తలను కసిదీరా నరికివేశాడు. ఇదంతా ఊరక చూస్తూనే ఆ దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు నిలబడిపోయారు.

వ. ఇ వ్విధంబున వృషసేను సమయించుటం జూచి, కర్ణుండు శోకవ్యాకులచిత్తుండై కన్నీ రొలుకం, గోపాటోపంబున నుద్భటుం డగుచు, నమ్మహారథుని తేరికి సమ్ముఖంబుగాఁ దనయరదంబు వఱపించి, 'యర్జున! యర్జున!' యని యాహ్వానంబు సేసిన; నతండును సవిశేషోత్సాహంబునం బొదలి యడరె; నట్టియెడ దురంబు దక్కి యిరువాఁగునుం బరమ కౌతుకంబునం గనుంగొనుచుండ నయ్యిరువురు రామసన్నిభంబులు నాదిత్య సంకాశంబులుఁ ద్రినయన ప్రతిమంబులు నగు నాకారంబుల నుల్లసిల్లిరి; వారల యెక్కటి కయ్యం బాలోకించు కుతూహలంబున సుర పితృ విద్యాధర సంయమి సంఘంబులును శచీపతి ప్రజాపతి పశుపతులును లోనుగా ననేక దివ్యు లేతెంచి నభోభాగంబున నిలిచి; రప్పుడు బ్రహ్మ రుద్రున కిట్లనియె. 247

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; వృషసేనున్; సమయించుటన్= చంపుటను; చూచి; కర్ణుండు; శోకవ్యాకులచిత్తుండు+ఐ= దుఃఖంతో కలతచెందిన మనస్సుకలవాడై; కన్నీరు+ఒలుకన్= కన్నీరు కారుతుండగా; కోపాటోపంబునన్= కోపాధిక్యంతో; ఉద్భటుండు= శౌర్యోద్దీపితుడు; అగుచున్; ఆ+మహారథుని= ఆ రథికశ్రేష్ఠుడైన అర్జునుని; తేరికిన్; సమ్ముఖంబుగాన్= ఎదురుగా; తన అరదంబు; వఱపించి= తోలించి; 'అర్జున! అర్జున!' అని; ఆహ్వానంబు చేసినన్= పిలువగా; అతండును= ఆయనయు; సవిశేష= ప్రత్యేకమైన; ఉత్సాహంబునన్= కుతూహలంతో; పొదలి= ఒప్పారి; అడరెన్= శోభిల్లాడు; అట్టి ఎడన్=

అప్పుడు; దురంబు= యుద్ధం; తక్కి= మాని; ఇరువాఁగునున్= ఉభయపక్షాలవారును; పరమ కౌతుకమునన్= అత్యంతమైన అభిలాషతో; కనుంగొనుచుండన్= చూస్తూండగా; ఆ+ఇరువురు= ఆ కర్ణార్జునులు ఇద్దరు; రామసన్నిభులు= రామునితో సమానులుగా; ఆదిత్య సంకాశంబులు= సూర్యుడివంటివారుగా; త్రినయన= శివుడి; ప్రతిమంబులుగన్= పోలినవారుగా; అగు; ఆకారంబులన్= స్వరూపాలతో; ఉల్లసిల్లిరి= కనుపించారు; వారల; ఎక్కటికయ్యము= ద్వంద్వయుద్ధం; ఆలోకించు= చూచే; కుతూహలంబునన్= అపేక్షతో; సుర; పితృ; విద్యాధర; సంయమి= దేవతల, పితృదేవతల, విద్యాధరుల, మునుల; సంఘంబులును= సమూహాలున్ను; శచీపతి= ఇంద్రుడును; ప్రజాపతి= బ్రహ్మ; పశుపతులున్ను= శివుడును; లోనుగాన్= మొదలైన; అనేక దివ్యులు= చాలామంది దేవతలు; ఏతెంచి= విచ్చేసి; నభోభాగంబునన్= ఆకాశతలాన; నిలిచిరి; అప్పుడు; బ్రహ్మ; రుద్రునకున్= శివుడితో; ఇట్లు+అనియెన్. (ఈ యుద్ధానికి అలౌకిక శోభను చేకూర్చడానికి బ్రహ్మ రుద్రాదులచేత యుద్ధవర్ణన చేయిస్తాడు కవి.)

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా వృషసేనుడిని చంపటం చూచి, కర్ణుడు దుఃఖంతో వ్యాకులత చెంది కన్నీరు కార్చాడు. కోపాటోపాన్ని చెందాడు. అర్జునుడి రథానికి ఎదురుగా తన రథాన్ని నడిపి 'అర్జునా! అర్జునా!' అని ఆహ్వానించాడు. అతడు కూడా అధికోత్సాహంతో కర్ణుడివైపు ఎదురు నడిచాడు. రెండు వైపుల సైన్యాలూ యుద్ధం మాని, వారిని చూస్తూ నిలబడ్డాయి. రాములవలె, సూర్యులవలె, రుద్రులవలె ఉన్న వారి ఆకారాలను చూచి ఉత్సాహపడ్డారు. వారి ద్వంద్వయుద్ధం చూద్దామని ఆకాశంలో దేవతలు, పితృదేవతలు, విద్యాధరులు, ఋషిసమూహాలు, ఇంద్రుడు, బ్రహ్మ, శివుడు మొదలైన పెక్కుమంది దివ్యులు నిలిచి ఉన్నారు. అప్పుడు బ్రహ్మ రుద్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

కర్ణార్జునుల ద్వంద్వ యుద్ధకాలమున బ్రహ్మరుద్రేంద్రుల ప్రశ్నోత్తరములు (సం. 8-63-46)

క. 'ఇరువురు నతిరథులు సమ । స్ఫురణులు విక్రాంతిపరులు శూరులు వీ రొం
డొరువులతోఁ బెనఁగఁగ న । శ్వర మగు జగ; ముడుపరాదె సమరం బనఘా!' 248

ప్రతిపదార్థం: అనఘా!= పాపరహితుడా!; ఇరువురున్= ఇద్దరూ; అతిరథులు= పెక్కుమంది రథికులతో పోరాడే యోధులు; సమస్ఫురణులు= సమఉజ్జీలు; విక్రాంతిపరులు= పరాక్రమం చూపటంలో దిట్టలు; శూరులు; వీరు; ఒండొరువులతోన్= ఒకరితో ఒకరు; పెనఁగఁగన్= పోరాడితే; జగము; నశ్వరము+అగున్= నశించిపోగలదు; సమరంబు= యుద్ధాన్ని; ఉడుపన్‌రాదె?= మాన్పించకూడదా?

తాత్పర్యం: పెక్కుమంది ధనుష్పాణులైన యోధులకు నాయకత్వం వహించగలిగిన నాయకులు, సమఉజ్జీలు, శౌర్యంతో విక్రమించగలిగినవారు, ధైర్యసాహసోపేతులు - ఇట్టి మొనగాండ్రు ఒకరినొకరు ఎదుర్కొని యుద్ధం చేయటంవలన జగత్తు నాశనమై పోగలదు. అందుచేత ఈ కయ్యాన్ని మాన్పించరాదా?' అని బ్రహ్మ శివుడితో అన్నాడు.

క. అన విని యా దేవుం డ । వ్వనజభవున కిట్టు లను: 'నవార్యోద్ధతు లీ
ఘనభుజులు వీరి రణ మె । ట్లును జెల్లుం, దప్ప; దప్పలుకు విడు మింకన్.' 249

ప్రతిపదార్థం: అనన్, విని= అని చెప్పగా ఆలకించి; ఆ దేవుండు= ఆ రుద్రుడు; ఆ+వనజభవునకున్= బ్రహ్మకు; ఇట్టులు+ అనున్; ఈ ఘనభుజులు= ఈ గొప్ప దోశ్శక్తిగలవారు; అవార్య= అడ్డగించటానికి అలవిగాని; ఉద్ధతులు= ప్రకోపించిన పరాక్రమవంతులు; (కావున); వీరి; రణము; ఎట్లును= ఏవిధంగానైనా; చెల్లును= జరుగుతుంది; తప్పదు; ఆ+పలుకు; ఇంకన్= ఇక మీద; విడుము= వదలుము.

తాత్పర్యం: రుద్రుడు ఆయన చెప్పింది విని బ్రహ్మదేవుడితో ఇట్లంటున్నాడు - వీరిద్దరు వారింప శక్యంకాని గర్వం కలవారు, భుజబల సంపన్నులు. వీరి యుద్ధం తప్పదు. కాబట్టి నివారించటమనే మాట మానుకొమ్ము.

వ. అని యి ట్లమ్మహాత్ములు సల్లాపంబులు సేయ, నాకర్ణించి పాకశాసనుండు సప్రణయంబుగా బ్రహ్మ కిట్లనియె. 250

ప్రతిపదార్థం: అని ఇట్లు; ఆ+మహాత్ములు; సల్లాపంబు= పరస్పర సంభాషణం; చేయన్= చేయగా; ఆకర్ణించి= విని; పాకశాసనుండు= ఇంద్రుడు; సప్రణయంబుగాన్= ప్రేమపూర్వకంగా; బ్రహ్మకు; ఇట్లనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా ఆ మహాత్ములు మాట్లాడుకొనగా విని, ఇంద్రుడు వినయంగా బ్రహ్మతో ఇట్లా అన్నాడు.

చ. 'తపము నుదాత్తశౌర్యము నుదగ్రబలంబును గల్గు క్రీడి క
య్యపు వెర వెక్కుడై, గెలుచునట్లుగ నీవు దలంపవే? పురా
ణ పురుషు లైన కృష్ణుల రణంబున శాత్రవు లాక్రమించుటం
గుపిత మనస్కు లైన నిలకున్ బ్రదు కెమ్మెయిఁ గల్గ నేర్చునే?' 251

ప్రతిపదార్థం: తపము= తపస్సుచేసి ఆర్జించుకొన్న బలం (ఆ తపము ఫలితమే పాశుపతాస్త్ర లాభం); ఉదాత్తశౌర్యము= గొప్ప పరాక్రమం; ఉదగ్రబలంబునున్= భయావహమైన శక్తీ; కల్గు= కలిగిన; క్రీడికిన్; కయ్యపు వెరవు= యుద్ధనైపుణ్యం; ఎక్కుడై= అతిశయమై; గెలుచునట్లుగన్= విజయంపొందేటట్లుగ; నీవు; తలంపవే= సంకల్పించుము; పురాణపురుషులు+ఐన= విష్ణువు అంశలో జన్మించినవారైన; కృష్ణులన్= నరనారాయణులైన కృష్ణులను (కృష్ణార్జునులను); రణంబునన్; శాత్రవులు= శత్రువులు; ఆక్రమించుటన్= లోబరుచుకొనటంచేత; కుపిత మనస్కులైనన్= కోపగించిన మనస్సు కలవారైతే; ఇలకున్= ఈ భూమికి; బ్రదుకు= మనగలగటం; ఏ+మెయిన్= ఏ విధంగా; కల్గన్ నేర్చునే?= సంభవించగలదు? (సాధ్యం కాదని భావం).

తాత్పర్యం: తపోబలం, కీర్తిప్రదమైన సాహసం, శత్రువులను భయకంపితులను జేసే శరీరశక్తి కలిగిన క్రీడికి యుద్ధనైపుణ్యం ఎక్కువై గెలుస్తాడని నీవు సంకల్పించు. నరనారాయణావతారులైన కృష్ణులను (కృష్ణార్జునులను) శత్రువులు కప్పివేస్తే వారు కోపోద్రిక్తులైతే ఈ లోకాలు మనగలుగుతాయా?

వ. 'నరనారాయణులకు నెందును జయంబు ధ్రువం బని తొల్లియుం జెప్పితి; రిమ్మహాత్ములు జయించుట లోకహితంబు; గర్ణుండు ద్రోణ భీష్మ ప్రాప్తంబైన పుణ్యలోకంబు వడయుఁ; గిరీటి చిరకాల బిడుమలం బడినవాఁడు గావున రాజ్య సుఖంబు లనుభవించుం గాక' యనిన నప్పరమేష్ఠి 'వీరల జయాపజయంబులు నిశ్చయించి పలుకనేల?' యనుటయు, నీశానుం డతని నాలోకించి 'నిశ్చయించుట మేల కాక యెగ్గేమి? నిశ్చయింత' మని కలిపికొని యతండునుం దానును వాసవు వలను విలోకించి కృష్ణార్జునుల నుద్దేశించి. 252

ప్రతిపదార్థం: నరనారాయణులకున్; ఎందును= ఎక్కడైనా; జయంబు; ధ్రువంబు+అని= నిశ్చయమని; తొల్లియున్= మునుపుకూడా; చెప్పితిరి; ఈ+మహాత్ములు; జయించుట; లోకహితంబు= ప్రపంచానికి క్షేమకరం; కర్ణుండు; ద్రోణభీష్మ=

ద్రోణ, భీష్ములకు; ప్రాప్తంబు+ఐన= లభించిన; పుణ్యలోకంబు; పడయున్= పొందుతాడు; కిరీటి; చిరకాలంబు; ఇడుమలన్= కష్టాలు; పడినవాఁడు= అనుభవించినవాడు; కావునన్; రాజ్యసుఖంబులు= రాజ్యాధికారసౌఖ్యాలు; అనుభవించున్ గాక; అనినన్; ఆ+పరమేష్ఠి= ఆ బ్రహ్మ; వీరల; జయాపజయంబులు= గెలుపు ఓటములను; నిశ్చయించి= ముందే నిర్ణయించి; పలుకన్+ఏల?= అనటం ఎందుకు?; అనుటయున్; ఈశానుండు= ఐశ్వర్యం కలవాడు - శివుడు; అతనిన్= బ్రహ్మను; ఆలోకించి; నిశ్చయించుట= స్థిరపరచుట; మేలు+అ కాక= మేలే కాని; ఎగ్గు+ఏమి= కీడు ఎట్లవుతుంది?; (కాబట్టి) నిశ్చయింతము+అని= తీర్మానించి చెపుదామని, కలిపికొని; అతండునున్= రుద్రుండును; తాను బ్రహ్మ; వాసవువలను= ఇంద్రుడివైపు; విలోకించి= చూచి; కృష్ణార్జునులను; ఉద్దేశించి. (పలుకుతున్నారు).

తాత్పర్యం: 'కృష్ణార్జునులకు విజయం తప్పదని పూర్వం కూడా మీరన్నారు. వీరు జయించటం లోకానికి మేలు. కర్ణుడు, ద్రోణ భీష్ములు పొందిన పుణ్యలోకాలు పొందుతాడు. అర్జునుడు చాలాకాలం కష్టాలు పడ్డాడు. కాబట్టి రాజ్యసుఖం అనుభవిస్తాడు గాక!' - అని అన్నాడు. అనగా, బ్రహ్మ వీరి జయాపజయాలను గురించి ముందే నిశ్చయించి పలకటమెందుకు?' - అన్నాడు. శివు డాతడిని చూచి 'ఇట్లా నిశ్చయించటం మేలే; ఇందులో ఎగ్గేముంది? నిశ్చయిద్దాం' అని వారిని కలుపుకొని, కృష్ణార్జునుల నుద్దేశించి ఇంద్రుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

తే. 'మహితమును లగు వీ రెందు మాఱు లేక । మెలఁగువా రయి కాదె! జన్మించినారు?
వినుము! నీ చెప్పినట్టుల వీరి నొరు ల । ధఃకరించుట లోకహితంబు గాదు.' 253

ప్రతిపదార్థం: మహిత, మునులు+అగు= మహిమాతిశయులైన మునులైన; వీరు (మహిత-మునులు= ఋషులు); ఎందున్= ఏ విషయంలోగూడ; మాఱులేక= వీరికి బదులు వేరేవారులేక; మెలఁగువారు+అయి= అన్యోన్య మైత్రితో ప్రవర్తించేవారై; కాదె!= కదా!; జన్మించినారు?; వినుము; నీ చెప్పినట్టుల; వీరిన్; ఒరులు= ఇతరులు; అధఃకరించుట= క్రిందుచేయుట; లోకహితంబు కాదు= లోకానికి శ్రేయస్కరం కాదు.

తాత్పర్యం: మహామునులగు ఈ ఇద్దరూ ఎక్కడా సాటిలేని వారై కదా జన్మించారు. ఇక నీ వన్నట్లు ఇతరులు వీరిని జయించి తక్కువ చేయటం లోకానికి మేలు కాదు.

వ. 'వీరికి జయంబు ధ్రువం'బని పలికి, యంత నిలువక 'వీరి జయంబు ధ్రువంబయ్యెడు' మనవుడు, నయ్యమర విభుండు సుర ముని ప్రభృతులం గలయం గనుంగొని, 'దేవదేవు లిరువురు నేకమతంబుగా నిశ్చయించిన లోకహితం బగు నానతి యాకర్ణించితిరే! మీ చిత్తంబు లిత్తెఱంగున కనుకూలంబులు గావలయు' ననిన, నందఱు 'నది యిట్టిద కాక యొం డగునే?' యని; రనిమిషులు గుసుమ వర్షంబులు గురియించుచు దివ్య దుందుభి ధ్వానంబులు సెలంగించి; రయ్యవసరంబున నఖిల భూతంబులును విస్మయోత్ఫుల్ల నయనంబులగుచు నమ్మహా ద్వంద్వ యుద్ధంబు వీక్షించు వేడుక నొండు దలంపులు దక్కియుండె; నట్లు దార్కొనిన మహనీయ రథంబులు రెంటియందును సన్నాహసముజ్జ్వలులై యొప్పు వాసుదేవార్జునులును గర్ణశల్యులును దమ తమ శంఖంబు లొత్తి; రప్పుడు. 254

ప్రతిపదార్థం: వీరికిన్; జయంబు; ధ్రువంబు= నిశ్చయం; అని పలికి; అంతన్ నిలువక= అంతటితో ఆగక; వీరి జయంబు ధ్రువంబయ్యెడున్; అనవుడున్= అని అనగా; ఆ+అమర విభుండు= ఆ దేవతాప్రభువు-ఇంద్రుడు; సుర-ముని ప్రభృతులన్= దేవతలు, ఋషులు మున్నగువారిని; కలయన్+కనుంగొని= అందరిని బాగా చూచి; దేవదేవులు+ఇరువురు= దేవాధిదేవులైన

బ్రహ్మ శివు లిద్దరు; ఏకమతంబుగాన్= ఒకే అభిప్రాయంగా; నిశ్చయించిన= నిర్ణయించిన; లోకహితంబు+అగు= ప్రపంచానికి శ్రేయస్కరమైన; ఆనతి= ఆజ్ఞ; అకర్ణించితిరే!= విన్నారు కదా!; మీ చిత్తంబులు= మీ మనస్సులు; ఈ+తెఱంగునకున్= ఈ విధానికి; అనుకూలంబులు; కావలయున్; అనిన; అందఱున్; అది; ఇట్టిది+కాక= అదే విధమైనది కాకుండా; ఒండు+అగునే?= వేరొకవిధంగా జరుగుతుందా? (జరుగదనుట); అనిరి; అనిమిషులు= రెప్పపాటు లేనివారు- దేవతలు; పుష్పవర్షంబులు= పూలవాన; కురియించుచున్; దివ్య= దేవతలకు సంబంధించిన; దుందుభి= భేరి; ధ్వానంబులు= శబ్దాలను; చెలంగించిరి= రేగేటట్లు చేశారు; ఆ+అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో; అఖిల; భూతంబులును= ప్రాణికోటి; విస్మయ= ఆశ్చర్యంవలన; ఉత్ఫుల్ల= బాగా వికసించిన; నయనంబులు+అగుచున్= కన్నులు కలవై; ఆ+మహాద్వంద్వయుద్ధంబును; వీక్షించు వేడుకన్= చూడాలన్న అభిలాషతో; ఒండు= ఇతర; తలంపులు= యోచనలు; తక్కి ఉండెన్= విడనాడి ఉన్నారు; అట్లు; తార్కొనిన= ఎదుర్కొనిన; మహనీయ= మహిమోపేతమైన; రథంబులు; రెంటియందును= రెండింటిలో; సన్నాహ సముజ్జ్వలులు+ఐ= ప్రయత్నంతో (పూనికతో) ప్రకాశమానులై; ఒప్పు= శోభిల్లు; వాసుదేవ-అర్జునులును= కృష్ణార్జునులును; కర్ణశల్యులును; తమ తమ; శంఖంబులు; ఒత్తిరి= పూరించారు; అప్పుడు.

తాత్పర్యం: 'వీరికి జయం తప్పదు' అని అంతతో ఆగక 'వీరి జయం నిశ్చితమౌతుంది' అన్నాడు శివుడు. అప్పుడు ఇంద్రుడు సురముని సమూహాలను చూచి, 'దేవదేవులిద్దరూ కలిసి ఏకవాక్యంగా నిశ్చయించిన లోకహితాన్ని మీరు విన్నారు కదా! మీ సంకల్పాలు కూడా దాని కనుకూలంగా సాగనివ్వండి' అనగా అందరూ' అది అట్లాగే ఔతుంది. మరొకవిధంగా ఎట్లా ఔతుంది?' అన్నారు. దేవతలు పూలవానలు కురిపించారు. దివ్యదుందుభులు మ్రోగించారు; అప్పుడు అన్ని భూతాలు ఆశ్చర్యంతో వికసించిన నేత్రాలతో వారి ద్వంద్వయుద్ధం చూడాలన్న కోరికతో ఏకాగ్రచిత్తంతో ఉన్నాయి. సర్వసన్నాహాలతో రథారూఢులై ఉన్న కృష్ణార్జునులు, శల్యకర్ణులు శంఖాలు పూరించారు.

తే. రెండు సేనల శంఖభేరీ ముఖంబు । లైన బహుతూర్యముల పటుధ్వాన మడరి
నింగి వొంగారె; నత్యంత నిశ్చలంబు । లయ్యె సైనిక నికరంబు లద్భుతముగ. 255

ప్రతిపదార్థం: రెండుసేనల; శంఖ+భేరి ముఖంబులైన= శంఖాలు, భేరులు మొదలైన; బహు= అనేకములైన; తూర్యముల= వాద్యముల; పటు= బెట్టిదమైన; ధ్వానము= శబ్దం; అడరి= రేగి; నింగి= ఆకాశం; పొంగారెన్= ఉబికింది; సైనిక నికరంబులు= సైనిక సమూహాలు; అద్భుతముగాన్= ఆశ్చర్యజనకంగా; అత్యంత= మిక్కిలి; నిశ్చలంబులు+అయ్యెన్= కదలక, మెదలక, నిలిచిపోయాయి.

తాత్పర్యం: ఉభయసేనలు చేసిన నిష్ఠురమైన నానావిధ వాద్య ఘోషలతో ఆకాశం నిండిపోయింది. సేనాసమూహాలు నిశ్చేష్టితాలై నిలిచి ఆశ్చర్యం కలిగించాయి.

సీ. కపి కేతనము హస్తికక్ష్యయు నమ్మహా । బలు లిద్దఱును దపోబలము వలనఁ
గన్నవియై, బుద్ధిగల్గి శోభిల్లు ను । ర్వీశ! యప్పుడు కపి యెరఁగి హస్తి
కక్ష్యపై నడరినఁ గయ్యు మారెంటికిఁ । గలిగె; నం దా హస్తికక్ష్య దెరలె
నంబుజాక్షుండు మద్రాధినాథుండును । దృక్కలహంబునఁ దేజరిల్లి;

తే. రర్జునుండును గర్ణుండుఁ దర్జనంబు । లైన చూడ్కు లొండొరువుల యాననములఁ
బఱపి రా కృష్ణపార్థుల బలుపు, శల్య । కర్ణ చిత్తదౌర్బల్యముల్ గానవచ్చె. 256

ప్రతిపదార్థం: ఉర్వీశ!= భూపాలకా!; ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కపికేతనము= హనుమంతుడి చిహ్నంతో కూడిన జెండా; హస్తికక్ష్యయున్= ఏనుగు నడుముకు కట్టిన పట్ట (కర్ణుడి); ఆ+మహాబలులు= వాయుదేవునంత బలశాలులరగు ఇద్దరు; తపోబలమువలనన్= కఠిన తపస్సు ఫలితంగా; కన్నవి+ఐ= సంపాదించినవి అయినందున; బుద్ధికల్గి= మానసిక వికాసం కలిగి; శోభిల్లున్= ప్రకాశిస్తున్నవి; అప్పుడు; కపి ఎరఁగి= కోతి ఎగిరి పైకి దూకి; హస్తికక్ష్యపై; అడరినన్= ఆధిక్యం చూపగా; కయ్యము= యుద్ధము; ఆ రెంటికి; కలిగెన్= సంభవించింది. (రెండూ కూడా తపశ్శక్తి చేత సంపాదించుకొనినవి కాబట్టి ప్రాణంలేని యుద్ధ చిహ్నాలైనప్పటికీ సజీవశక్తులవలె పోరాడుకొంటున్నవి అని సరిపెట్టుకోవలసి ఉన్నది); అందున్= ఆ పోరాటంలో; హస్తికక్ష్యయు; తెరలెన్= కలతనొందింది. అంబుజాక్షుండు= కమలనేత్రుడు - కృష్ణుడు; మద్ర+అధినాథుండు= మద్రదేశ పాలకుడైన శల్యుడు; దృక్ కలహంబునన్= చూపుల కలహంతో; తేజరిల్లిరి= ప్రకాశించారు; అర్జునుండును; కర్ణుండును; తర్జనంబులు+ఐన= బెదిరించే; చూడ్కులు= చూపులు; ఒండొరువుల= పరస్పరం (ఒకరిముఖాన్ని ఇంకొకరు); ఆననములన్= ముఖాలపై; పఱపిరి= వ్యాపింపజేసికొనిరి; ఆ కృష్ణ పార్థుల= కృష్ణార్జునుల; బలుపు= బలం; శల్యకర్ణ= శల్యకర్ణులయొక్క; చిత్త దౌర్బల్యముల్= మానసిక బలహీనతలు; కానవచ్చెన్= కన్పించాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అర్జునుడి కపిధ్వజం, కర్ణుడి ఏనుగు కక్ష్య మహా బలశాలులైన ఆ ఇద్దరు (అర్జునుడు, కర్ణుడు) తపోబలంతో పొందినవైనందువలన అచేతనాలైకూడ చేతనాలై బుద్ధిబలంతో ప్రకాశిస్తున్నవి. అప్పుడు కపి ఎగిరి కక్ష్యపై విజృంభించగానే ఆ రెండింటికి పోరాటం ప్రారంభమైనది. ఆ పోరాటంలో కక్ష్య కలత పొందింది. కృష్ణ శల్యులు చూపుల కలహంతో ప్రకాశించారు. కర్ణార్జునులు కోపపు చూడ్కులతో ఒకరినొకరు బెదిరించుకొంటూ చూచుకొన్నారు. అప్పుడు కృష్ణార్జునుల బలము, కర్ణ శల్యుల మానసిక బలహీనత అగుపించింది.

వ. అట్టియెడ నా సూతనందనుండు మద్రపతి నాలోకించి. 257

ప్రతిపదార్థం: అట్టి ఎడన్= ఆ సమయంలో; ఆ సూతనందనుండు= కర్ణుడు; మద్రపతి అగు శల్యుడిని తేరిపార చూచి.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో కర్ణుడు మద్రపతిని చూచి (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. ‘అర్జునుఁడు నన్ను నోర్చిన యట్టులైన । నెట్లు సెప్పుమ?’ యనుడు మద్రేశుఁ ‘డేను
గృష్ణు లిద్దఱ నొక్కటఁ గిట్టి, తీవ్ర । బహుళ శరజాలముల పాలుపఱుతు’ ననియె. 258

ప్రతిపదార్థం: అర్జునుఁడు; నన్నున్= నన్ను; ఓర్చిన= జయించిన; అట్టులు+ఐన= అట్లయితే; ఎట్లు= ఎట్లా; చెప్పుము+అ; అనుడున్= అనగా; మద్రేశుఁడు; ఏను= నేను; కృష్ణులు+ఇద్దఱన్= కృష్ణార్జునులిద్దరిని; ఒక్కటన్= ఒకేమారు; కిట్టి= చుట్టుముట్టి; తీవ్ర; బహుళ= అనేకరకాలైన; శరజాలముల పాలుపఱుతున్= బాణపరంపరపాలు గావిస్తాను.

తాత్పర్యం: ‘అర్జునుడు నన్నే కనుక జయించినట్లయితే అప్పుడు ఏమి జరుగుతుందో చెప్పు అని కర్ణుడు శల్యుడిని అడుగగా, మద్రేశుడు ‘నేను ఆ ఇద్దరు కృష్ణులను చుట్టుముట్టి పైకొని వారిని పదునైన అనేక బాణపరంపర పాల్జేస్తా’ నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చాడు.

ఆ. అట్ల సవ్యసాచి యడిగిన మురవైరి । నగుచు నినుఁడు గూలినను ధరిత్రి
పఱియ లైన మేరు వొఱగినఁ గర్ణుచే । నీవు గోలుపోవు టేల కలుగు?’ 259

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+అ= అదే విధంగా; సవ్యసాచి= అర్జునుడు; అడిగినన్= అడుగగా; మురవైరి= మురారి అయిన కృష్ణుడు; నగుచున్= నవ్వుతూ (ఇట్లన్నాడు); ఇనుఁడు= సూర్యుడు; కూలినను= తన స్థానమునుండి క్రిందకు జారిపడినా; ధరిత్రి= భూమి; పఱియలు+ఐనన్= బ్రద్దలుగా చీలిపోయినా; మేరువు; ఒఱగినన్= ఏటవాలుగ ప్రక్కకు వాలిపోయినా; కర్ణుచేన్; నీవు; కోలుపోవుట= ఓడిపోవటం; ఏల= ఎందుకు; కలుగున్?= సంభవిస్తుంది?

తాత్పర్యం: ఇదే విధమైన ప్రశ్నను అర్జునుడు అడుగగా కృష్ణుడు హాసదీప్త వదనారవిందుడై బదులు పలుకుతున్నాడు. ‘సూర్యుడు గగనమునుండి క్రిందపడినా, భూమి బ్రద్దలైనా, మేరుపర్వతం ఒక ప్రక్కకు ఒరిగిపోయినా, కర్ణుడిచేతిలో నీవు ఓడిపోవటం మాత్రం జరుగదు.’

వ. అని వెండియు. 260

తాత్పర్యం: అని మళ్ళీ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. అట్టిద లోకపర్యవస మా దురవస్థకు స్రుక్క నేర్తునే?
కిట్టుదుఁ గర్ణశల్యు లను కీటములం గరతాడనంబులం
బెట్టుదు నేలఁ గౌరవులఁ బీనుఁగుపెంటలు గాఁగ, ధర్మజుం
గట్టుదుఁ బట్ట మన్న నగి, గాండివి యద్దనుజారి కిట్లనున్. 261

ప్రతిపదార్థం: లోక పర్యవసము= లోకంలో ముగింపు; అట్టిద= నీవు భావించినట్లే అయితే; ఆ దురవస్థకున్= ఆ సంకటస్థితిని; స్రుక్కన్ నేర్తునే?= క్రుంగిపోతానా?; కరతాడనంబులన్= చేతిదెబ్బలతోడనే; కర్ణుశల్యులు అను; కీటములన్= పురుగులను; కిట్టుదున్= చంపివేస్తాను; కౌరవులన్; పీనుఁగు పెంటలు; కాఁగన్= అయ్యేటట్లు; నేలన్+పెట్టుదున్= భూస్థాపితం చేస్తాను; ధర్మజున్= ధర్మరాజుకు; పట్టము= రాజ్యాధికారపదవిని; కట్టుదున్= ధరియింపజేస్తాను; అన్నన్= అని కృష్ణుడు అనగా; నగి= నవ్వి; గాండివి; ఆ+దనుజారికిన్= ఆ రాక్షస శత్రువైన కృష్ణుడితో; ఇట్లనున్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు కిరీటితో అన్నాడు: ‘నీవు అనుకొంటున్నదే నిజమైతే అట్టి దురవస్థకు నేను క్రుంగిపోతానా? కర్ణుడు, శల్యుడు అనే పురుగులను చేతితో కొట్టి చంపివేస్తాను. కౌరవులను పీనుగు పెంటలుగా నేల కూలుస్తాను. ధర్మరాజుకు పట్టం కట్టుతాను,’ అనగా గాండీవి నవ్వి కృష్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: కర్ణశల్యులను కీటములన్ - అలంకారం: రూపకం.

ఉ. ‘నవ్వుల కంటిఁ గాక, యది నాకు నశక్యమె కర్ణశల్యులం
గ్రొవ్వడఁగించు టే ద్రుపదు కూఁతురు గొల్వునఁ బడ్డ పాటునన్
నెవ్వగఁ బొందుచున్ సమయనిష్ఠ నడంగితిఁ గాని, యింక నా
ముమ్వురుఁ బూని వచ్చినను ముట్టెదఁ గర్ణుని నేలఁ బెట్టెదన్. 262

ప్రతిపదార్థం: నవ్వులకున్= ఎగతాళికి (నవ్వులాటకు); అంటిన్= అన్నాను; కాక= అంతేగాని; కర్ణశల్యులన్= కర్ణశల్యులను; క్రొవ్వు+అడఁగించుట+అది= పొగరణచుటయనునది; నాకున్= నాకు; అశక్యమె?= అలవిగాని పనియా? (కాదనుట); ద్రుపదుకూఁతురు= ద్రౌపది; కొల్వునన్= రాజసభలో; పడ్డపాటునన్= పాల్పడిన అవస్థవలన; నెవ్వగన్= అతిశయమైన

సంతాపం; పొందుచున్= అనుభవించుచు; సమయనిష్ఠన్= ప్రతిజ్ఞాపాలనదీక్షకు; అడంగితిన్= అణగి ఉన్నాను; కాని= అయినప్పటికిన్ని ఇంకన్; ఆ మువ్వురు= ఆ త్రిమూర్తులు; పూనివచ్చినను= గట్టి ప్రయత్నంతో పైకి వచ్చినప్పటికిన్ని; ముట్టెదన్= వారిపైబడుతాను; కర్ణునిన్; నేలన్+పెట్టెదన్= మట్టిలో కలుపుతాను.

తాత్పర్యం: 'ఆ మాటలు ఎగతాళికన్నవే. కర్ణశల్యులు క్రొవ్వణగించుట నాకు అసాధ్యమా? ఆ నిండుసభలో ద్రౌపది పడిన భంగపాట్లకు మనస్సు బాధపడగా, కట్టుపడి నా ప్రతాపాన్ని లోలోన అణచుకొన్నాను. అంతేకాని, ఆ త్రిమూర్తులు ఏకమై గట్టి పూనికతో మనపైకి వచ్చినా ఎదుర్కొని అడ్డగిస్తాను; కర్ణుడిని నేలపాలు గావిస్తాను.

మ. అరదంబున్ సిడమున్ హయవ్రజము శల్యాంగంబులుం జాపముం
గరకాండంబులఁ బెక్కుభల్లముల నుగ్రస్ఫూర్తిఁ దున్మాడి, ని
ష్ఠురభల్లం బొకటన్ సుయోధనుని చూడ్కుల్ నీఱుగా నిప్డ యు
ద్ధుర గర్వోన్నతమైన కర్ణుతలఁ ద్రుంతుం జూడుమీ వేడుకన్. 263

ప్రతిపదార్థం: అరదంబున్= తేరును; సిడమున్= ధ్వజాన్ని; హయవ్రజమున్= గుర్రాలసమూహాన్ని; శల్య+అంగంబులున్= సారథియైన శల్యుని అవయవాలను; చాపమున్= ధనుస్సును; కరకాండంబులన్= కాండములవంటి చేతులనూ; పెక్కు= అనేక; భల్లములన్= బాణాలతో (బరిసెలతో); ఉగ్రస్ఫూర్తిన్= కోపావేశంతో; తున్మాడి= తునుకలుచేసి; సుయోధనుని= దుర్యోధనుడి; చూడ్కుల్= చూపులు; నీఱుగాన్= బూడిదయ్యేటట్లుగా; నిష్ఠుర= గట్టిదైన; భల్లంబు= బాణం; ఒకటన్= ఒకదానితో; ఇప్డు+అ= ఇప్పుడే; ఉద్ధుర= బలమైన (అతిశయించిన); గర్వోన్నతమైన= గర్వంతో పైకెత్తబడిన; కర్ణుతల; త్రుంతున్= నరికివేస్తాను; (దానిని) వేడుకన్= ఉల్లాసంతో; చూడుమీ!= చూడవయ్యా!

తాత్పర్యం: రథాన్ని, ధ్వజాన్ని, గుర్రాలను, సారథి అయిన శల్యుడి అవయవాలను, ధనుస్సును, బాహువులను, కోపావేశంతో ముక్కలుచేసి, దుర్యోధనుడి చూపులు మాడి మసి అయిపోయేటట్లు, ఇప్పుడే అతిశయించిన గర్వంతో నిక్కి ఉన్న కర్ణుడి తలను నరికివేస్తాను. ఈ వేడుకను చూడు.

ఆ. కర్ణ మద్రపతుల కాంతల విధవలఁ । జేయువాఁడ నీవు సెన్ను మిగిలి
నగుచు, నేఁడు ద్రుపదనందన వీనుల । ధర్మసుతుని చెవులఁ దనుపు నినుపు. 264

ప్రతిపదార్థం: కర్ణ మద్రపతులు= కర్ణ శల్యుల; కాంతలన్= భార్యలను; విధవలన్= భర్తలేనివారినిగా; చేయువాఁడన్; నీవు; చెన్ను మిగిలి= సంతోషంతో అతిశయించి; నగుచున్= నవ్వుతూ; నేఁడు; ద్రుపదనందన= ద్రుపదుని కూతురు ద్రౌపదియొక్క; వీనులన్= చెవులలో; ధర్మసుతుని చెవులన్= ధర్మరాజు చెవులలో; తనుపు= తృప్తి; నినుపు= నింపుము.

తాత్పర్యం: కర్ణశల్యుల భార్యలను విధవలుగా జేస్తాను చూడుము. నీవు నవ్వుతో అందగించినవాడవై, ఈ రోజు ద్రౌపదీ ధర్మనందనులకు ఈ విషయం చెప్పి, వారి చెవుల్లో తృప్తి నింపుము. (సంతోషవార్త వారి చెవులలో వేయుము.)

క. సంతసపువార్త వుచ్చుము । కుంతికి నే దంతి దరువుఁ గూల్చినక్రియ దు
ర్దాంతిగతిఁ గర్ణుఁ గూల్చుట । యంతయుఁ గన్నారఁ జూచి యచ్యుత! యెలమిన్.' 265

ప్రతిపదార్థం: అచ్యుత!= ఓ కృష్ణా!; నే= నేను; దంతి= ఏనుగు; తరువున్= చెట్టును; కూల్చిన క్రియన్= పడగొట్టిన (విధంగా) పనివలెనే; దుర్దాంతగతిన్= అడ్డులేనివిధంగా; కర్ణున్; కూల్చుట= పడగొట్టుట; అంతయున్= పూర్తిగా; కన్నారన్= కన్నుల పండువుగా; చూచి; ఎలమిన్= సంతోషంతో; ఈ సంతసపు= ఈ సంతోషకరమైన; వార్త= సమాచారాన్ని; కుంతికిన్; పుచ్చుము= చెప్పిపంపుము.

తాత్పర్యం: శ్రీకృష్ణా! ఏనుగు చెట్టును కూలద్రోసిన విధంగా నేను అడ్డం ఆపు లేకుండా కర్ణుడిని పడగొట్టటాన్ని నీవు కనులారా చూచి, సంతోషంతో ఈ ఆనందకర వృత్తాంతాన్ని కుంతికి వినిపింపుము.'

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

వ. అని పలికె; నా సమయంబున నుభయ సైన్యంబుల జనంబులకు నంబరంబున నున్న దివ్యసమూహంబులు నందు గీతనృత్తంబుల నుల్లసిల్లు నప్సరోగణంబులుం గానవైన నద్భుతంబున వారు ననిమిషులైయుండి, రప్పు డేకనిశ్చయు లగు కర్ణుండును దుర్యోధనుండును నచ్చెరువాటునం బొరయక, దురంబుమీఁది భరంబునం బొలిచి, రిరువాఁగు సైనికులు గిరీటికిఁ గర్ణునకు నభిముఖంబుగాఁ దల మిగులం దగదను బుద్ధిని భయంబునను దద్రథంబులు రెంటిని బలసి నిలిచి; రమ్మహావీరులు ధనుర్ద్యుతులను బాణ ప్రభలను దీవ్రతేజంబులను బ్రదీప్తులై కల్పాంత సూర్యుల చందంబగుచు నొండొరుల నోర్చు కడంకలఁ బేర్చి; రయ్యవసరంబున నశ్వత్థామ గురుపతిఁ జేరం జని కరంబు సేతం దెమల్చి సాంత్వన స్వరంబున నిట్లనియె: 266

ప్రతిపదార్థం: అని పలికెన్; ఆ సమయంబునన్; ఉభయ సైన్యంబుల; జనంబులకున్; అంబరంబునన్+ఉన్న= ఆకాశమందున్న, దివ్యసమూహంబులున్= దేవతాగణములు; అందున్= వారిమధ్య; గీతనృత్తంబులన్= పాటలతో, ఆటలతో; ఉల్లసిల్లు= ఆనందిస్తున్న; అప్సరోగణంబులును= దేవవేశ్యాసమూహములు; కానవైనన్= కనబడగా; అద్భుతంబునన్= ఆశ్చర్యంతో; వారు; అనిమిషులై ఉండిరి= రెప్పవాల్చక చూచుచున్నవారై ఉన్నారు; అప్పుడు; ఏకనిశ్చయులు+అగు= ఒకే నిర్ణయాన్ని కలిగిఉన్న; కర్ణుండును; దుర్యోధనుండును; అచ్చెరుపాటునన్= ఆశ్చర్యమును; పొరయక= పొందక; దురంబుమీఁది= యుద్ధముపై ఉంచిన; భరంబునన్= భారముతో (బాధ్యతతో) పొలిచిరి= ఒప్పారు; ఇరువాఁగు సైనికులు= ఉభయపక్షాల భటులు; కిరీటికిన్; కర్ణునకున్; అభిముఖంబుగాన్= ఎదురెదురుగా; తలమిగులన్= ముందుగా ఎదుర్కొనుట; తగదను; బుద్ధిని= తలంపుతోను; భయంబునను= భీతితోను; తద్+రథంబులు రెంటిని= ఆ రెండు తేరులకు; బలసి నిలిచిరి= పరివేష్టించి చేరి నిలిచారు; ఆ+మహావీరులు= ఆ యోధశ్రేష్ఠులు; ధనుః+ద్యుతులను= ధనుస్సుల కాంతులతోను; బాణప్రభలను= బాణాల కాంతులతోను; తీవ్రతేజంబులను= గొప్ప పరాక్రమదీప్తితోను; ప్రదీప్తులై= అత్యంత ప్రకాశంతో వెలుగువారై; కల్పాంత= ప్రళయకాలంలోని; సూర్యుల; చందంబులు+ అగుచున్= పోలినవారవుతూ; ఒండొరులన్= ఒకరినొకరు; ఓర్చు= ప్రతిఘటించి జయించే; కడంకలన్= ప్రయత్నాలతో; పేర్చిరి= విజృంభించారు; ఆ+ అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో; అశ్వత్థామ; కురుపతిన్; చేరన్+చని= సమీపించి; కరంబు= తనచేతిని; చేతన్= ఆయన చేతితో; తెమల్చి= కలిపి; సాంత్వన= బతిమాలే; స్వరంబునన్= మాటలతీరుతో; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: వారు అట్లా పలికే సమయంలో రెండువైపుల సైనికులకు ఆకాశంలో ఉన్న దేవతలలో గీతనృత్యాలు చేస్తున్న అప్సరోగణాలు కనబడ్డారు. ఆ అద్భుతాన్ని చూచి వారు కూడా అనిమిషులై (రెప్పపాటులేనివారై) పోయారు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

అప్పుడు కర్ణ దుర్యోధనులు కృతనిశ్చయులై ఆశ్చర్యపడక, యుద్ధభారంలో నిమగ్నులయ్యారు. ముందుగా కలియబడ కూడదని పాండవసైన్యం కర్ణుడికి అభిముఖంగా, కౌరవసైన్యం అర్జునునికి ఎదురుగా నిలిచాయి. అర్జున కర్ణులు బాణకాంతులతో కల్పాంత సూర్యులవలె ప్రకాశిస్తూ ఇరువురూ జయకాంక్షతో నిలిచారు. అప్పుడు అశ్వత్థామ దుర్యోధనుడి వద్దకు పోయి, ప్రీతితో తన చేతితో అతని చేయి పట్టుకొని బ్రతిమాలే గొంతుతో ఇట్లా అన్నాడు.

అశ్వత్థామ దుర్యోధనునకు హితోపదేశంబు సేయుట (సం. 8-64-20)

చ. 'కలన గురుండు భీష్ముఁడును గాండివిచేఁ బడి, రంగరాజు వా
రల కధికుండె? యాతని దురంబున నోర్వఁ గలండె? పూని యే
వల దని బుద్ధి సెప్పిన నవశ్యము నాతఁడు నిల్చు, నీతనిన్
నిలుపుము, నీవు ధర్మసుతునిం దగుమాటలఁ దేర్పఁ జొప్పడున్. 267

ప్రతిపదార్థం: కలనన్= యుద్ధంలో; గురుండును= ద్రోణుడు; భీష్ముఁడును; గాండివిచేన్+పడిరి= అర్జునుడిచేతిలో కూలినారు; అంగరాజు= అంగదేశాధీశుడైన కర్ణుడు; వారలకున్+అధికుండె?= వారలను మించినవాడా?; ఆతనిన్= అర్జునుడిని; దురంబునన్= యుద్ధంలో; ఓర్వన్+కలండె?= గెలువగలడా?; పూని= ప్రయత్నించి; ఏన్= నేను; వలదని= వద్దని; బుద్ధిచెప్పినన్= హితం చెప్పితే; అవశ్యము= తప్పక; ఆతఁడు= అర్జునుడు; నిల్చున్= విరమించుకొని నిలిచిపోతాడు; నీవు; ఈతనిన్= ఈ కర్ణుడిని; నిలుపుము= మాన్పింపుము; ధర్మసుతునిన్; తగుమాటలన్= సమయోచితమైన మాటలతో; తేర్పన్= మనసు కుదుటపడి తేరుకొనేటట్లు చేయగా; చొప్పడున్= తగును.

తాత్పర్యం: 'యుద్ధంలో ద్రోణభీష్ములు గాండీవిచేత పతనమయ్యారు. ఈ కర్ణుడు వారికంటె మొనగాడా ఏమి? అర్జునుడిని యుద్ధంలో గెలువగలడా? నేను పట్టుదలతో అర్జునుడికి తగినమాటలు చెప్పితే తప్పక నామాటలకు కట్టుబడి యుద్ధం మానుతాడు. ఇక నీవు ఈ కర్ణుడిని యుద్ధ ప్రయత్నం నుండి మాన్పించుము. నీవు ధర్మరాజును సమయోచితమైన మాటలతో మనసు కుదుటపడేటట్లు చేయగలిగితే అంతా సర్దుకొనిపోతుంది.

వ. తెలిసిన దామోదరుండు దెలివి నొందు. 268

ప్రతిపదార్థం: తెలిసినన్= ఇది తెలిసికొన్న; దామోదరుండు= కృష్ణుడు; తెలివినొందున్= ప్రసన్నుడౌతాడు.

తాత్పర్యం: ఇది తెలిస్తే కృష్ణుడు కూడా సంతోషిస్తాడు.

క. భీముఁడుఁ గవలును ధర్మజు । చే మరలెడువార, లేను జెప్పెడిపలుకుల్
భూమీశ! కురుకులమునకు । నీ మొనరాజులకుఁ బ్రజకు హిత మూహింపన్. 269

ప్రతిపదార్థం: భూమీశ!;= రాజా; భీముఁడు; కవలును= నకుల సహదేవులు; ధర్మజుచేన్= ధర్మజుడు చెపితే; మరలెడువారు= యుద్ధవిరమణ చేస్తారు (మనసు మార్చుకొంటారు); నేను చెప్పెడి పలుకుల్= నేను చెప్పే మాటలు; కురుకులమునకున్; నీమొనరాజులకున్= నీ సైన్యమందలి ఏలికలకు; ప్రజకున్= ప్రజలకు; ఊహింపన్= యోచించి చూస్తే; హితము= మంచిది.

తాత్పర్యం: భూమీశా! భీముడూ నకుల సహదేవులూ ధర్మరాజు చెపితే యుద్ధం మానుకొనేవారే. నేను చెప్పేమాటలు కౌరవవంశానికీ, నీ సైన్యాధిపతులకూ, జనసామాన్యానికీ శ్రేయోదాయకాలు. బాగుగా యోచించుకొమ్ము.

చ. వలవదు నన్నునుం గృపు నవధ్యులఁగాఁ గొని క్రీడి గెల్వ శ
క్తు లని తలంప; భీష్ముఁడును ద్రోణుఁడు లోక మెఱుంగఁగా నవ
ధ్యుల; హరికల్మి నారథికు దోర్బలలీల నడంగిపోరె! య
చ్చలమొ ఫలంబొ? యింకయిన సంధి యొనర్చుట మేలు వారితోన్. 270

ప్రతిపదార్థం: నన్నునున్; కృపుని; అవధ్యులన్+కాన్= చంపశక్యం కానివారినిగా; కొని= పరిగణించి; క్రీడిన్= అర్జునుడిని; గెల్వన్; శక్తులని= శక్తికలవారని; తలంపన్= భావించుట; వలవదు= తగదు; లోకము+ఎఱుంగఁగాన్= ప్రజలకు తెలిసేటట్లు (అనుకొన్నట్లు) భీష్ముడును; ద్రోణుడును; అవధ్యులు+అ= చంపసాధ్యంకాని వారే (అయినను); హరి కల్మి= కృష్ణుడి సంబంధ భాగ్యం వలన; ఆ రథికు= ఆ రథయోధుడు అర్జునుడి, దోర్బలలీలన్= భుజబల విన్యాసంవలన; అడంగిపోరె?= అణగిపోలేదా?; అచ్చలమొ ఫలంబొ?= ఆ అసూయాఫలితమో ఏమో?; ఇంకయినన్= ఇప్పటికైనా; వారితోన్= పాండవులతో; సంధి ఒనర్చుట= పొత్తు కుదుర్చుకొనటం, రాజీపడుట; మేలు= శ్రేయోదాయకం.

తాత్పర్యం: నేనుకృపాచార్యుడు - చంపుటకు అలవిగానివారమనీ, మేము విజయుని ఓడించగల శక్తి సంపన్నులమనీ అనుకొనటం పొరపాటు. భీష్మద్రోణులు ఓడించటానికి అలవిగాని వారని లోకమంతా అనుకొన్నప్పటికీ పాండవులు కృష్ణుడిని తమపక్షాన కలిగి ఉండటం చేత అర్జునుడి బాహుబలం చేత పడిపోయారు కదా! ఇది అసూయవలన కలిగిన ఫలితం ఔనో కాదో గాని ఆ పాండవులతో సఖ్యం చేయటం మంచిది.'

చ. హరి సనుదెంచినప్డు మన మమ్మెయిఁ బల్కితి; మింక సంధికి
న్వెర వగు టేల గల్గు? నని నీవు దలంపకు; మాంబికేయు భూ
వరుఁడుఁగ జేయు ధర్మజుఁ డవశ్యముఁ బాండునృపాలుపాల యే
వురకు నమర్చుఁగాని చనవున్ వెలిమెచ్చును నొల్లఁ డేమియున్. 271

ప్రతిపదార్థం: హరి= కృష్ణుడు; చనుదెంచినప్డు= రాయబారానికి వచ్చినప్పుడు; మనము; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; పల్కితిమి= మాట్లాడాము; ఇంకన్= ఇక; సంధికిన్; వెరవు= ఉపాయం; అగుట= కలగటం; ఏల= ఎందుకు; కల్గున్+అని= పొసగుతుందని; నీవు; తలంపకుము; ధర్మజుఁడు; ఆంబికేయున్= అంబిక కుమారుడు - ధృతరాష్ట్రుడిని; భూవరుఁడుఁగన్= రాజుగా; అవశ్యము= తప్పక; చేయున్= చేస్తాడు; పాండునృపాలు= పాండురాజు; పాలు+అ= భాగమే; ఏవురకున్= ఐదుగురకు; అమర్చున్= సరిపెట్టును; కాని= అంతేగాని; చనవున్= పరిచయం కలిగించే చులుకదనమును; వెలిమెచ్చును= పై పై పొగడ్తను; ఏమియున్= ఏ విధంగా కూడా; ఒల్లఁడు= ఒప్పుకొనడు.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు దూతగా మన ఆస్థానానికి వచ్చినపుడు ఏమేమో మాట్లాడినాము, అందువలన మనమధ్య సయోధ్య ఎట్లా కుదురుతుందని అనుకోవద్దు. ధర్మజుడు తప్పక ధృతరాష్ట్రుడిని రాజుగా చేస్తాడు. పాండురాజు రాజ్యం ఐదుగురికీ సమభాగంగా పంచుతాడు. అంతేగాని చులుకనచేసి పై మెచ్చుల కపటానికి ఏ విధంగా కూడా అంగీకరించడు.

తే. పాండవుల యట్ల రాధాసుతుండు నాదు । పలుకులకు నియ్యకొను; నీవు బ్రదుకు తెరువు
పట్టు; బ్రదికిన నెల్లశుభములుఁ గలుగు; । నీసు మానుము చచ్చిన నేమి గలదు? 272

ప్రతిపదార్థం: పాండవుల అట్ల= పాండవులవలె; రాధాసుతుండు= కర్ణుడు; నాదుపలుకులకున్= నా మాటలకు; ఇయ్యకొనున్= సమ్మతిస్తాడు; నీవు; బ్రతుకుతెరువు= జీవించే మార్గం; పట్టు= అనుసరించుకో!; బ్రదికినన్= జీవించి ఉంటే; ఎల్లశుభములున్= అన్ని మేళ్ళూ; కలుగున్= కలుగుతాయి; ఈసు= అసూయ; మానుము; చచ్చినన్ ఏమి కలదు?= చచ్చిన తరువాత ఇంకేముంది?

తాత్పర్యం: పాండవుల మాదిరిగానే కర్ణుడు కూడా నా మాటలు వింటాడు. నీవు బ్రతికే విధం చూచుకొమ్ము. బ్రతికి ఉంటే గదా అన్ని విధములగు మేళ్ళు పొందగలము! ఇక అసూయను మానుము. చచ్చిన తరువాత ఇంకేముంది!

క. వెడతలఁపు లుడిగి, సంధికి । నొడఁబడు; మిది లెస్స; దీని కొడఁబడమి గడుం
జెడు తెరు; విప్పటి పదనున్ । గడవఁబడుట ద్రాటఁ దప్పుకరణియ చుమ్మీ!' **273**

ప్రతిపదార్థం: వెడతలపులు= చెడు ఆలోచనలు; ఉడిగి= మాని; సంధికిన్= పొందుకు; ఒడఁబడుము= అంగీకరించుము; ఇది లెస్స= ఇది శ్రేయస్కరం; దీనికిన్; ఒడఁబడమి= ఒప్పుకొనకపోవటం; కడున్= మిక్కిలి; చెడుతెరువు= హానికరమైన మార్గం; ఇప్పటి పదనున్= ఈ సమయాన్ని (అవకాశాన్ని); కడవన్+పడుట= దాటటం; త్రాటఁ తప్పు కరణియ= త్రాడును వదలటం వంటిది; చుమ్మీ!= సుమా!

తాత్పర్యం: విపరీతపు యోచనలు మాని, సంధి చేసికొనటమే మేలు. దీనిని అంగీకరించకపోవటం త్రాడుపట్టును వదలి క్రింద పడటం వంటిదే సుమా!'

విశేషం: అలంకారం: దృష్టాంతం.

చ. అన విని, యమ్మహీరమణుఁ డాతని కిట్లను 'నిప్డు దుస్ససే
నుని పని దీర్చి, మారుతతనూభవుఁ డాడిన మాట యేర్పడ
న్వినియును సంధి సేయుటకు నీ వభిలాషము సేఁత యొప్పునే?
పెనఁకువ కర్ణుఁ డే లుడుగు? బేలవె? మానుము ద్రోణనందనా! **274**

ప్రతిపదార్థం: అనన్ విని; ఆ+మహీరమణుఁడు= ఆ భూభర్త (దుర్యోధనుడు); ఆతనికిన్= అశ్వత్థామతో; ఇట్లు+అనున్; ద్రోణనందనా!; ఇప్డు; దుస్ససేనుని; పని= సంబంధించిన పని; తీర్చి= పూర్తిచేసి(దుశ్శాసనుడిని చంపి); మారుతి తనూభవుఁడు= వాయుపుత్రుడు - భీముడు; ఆడినమాట; ఏర్పడన్= వివరంగా; వినియున్= వినికూడా; సంధిచేయుటకున్; నీవు అభిలాషము చేఁత= నీవు కోరటం; ఒప్పునే?= తగి ఉన్నదా?; పెనఁకువ= యుద్ధము; కర్ణుఁడు; ఏల= ఎందుకు; ఉడుగున్?= మానుతాడు?; బేలవె?= నీవంత అమాయకుడవా?; మానుము= ఈ ప్రయత్నం మానుకొమ్ము.

తాత్పర్యం: అశ్వత్థామ పలుకులు విని దుర్యోధనుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'ద్రోణనందనా! ఇప్పుడే భీముడు మాట్లాడిన మాటలు విన్నావు గదా! దుస్ససేనునిపని పూర్తి చేశాడు. ఇక రెండవపని పూర్తి చేయక మానుతాడా? ఇదంతా విని కూడా నీవు సర్దుబాటు చేయటానికి పూనటం ఉచితమా?, పోతే కర్ణుడెట్లా యుద్ధం మానుతాడు? నీ వింత వెర్రివాడవైతే ఎట్లా? ఈ ప్రయత్నం మానుకొమ్ము.

శా. శ్రాంతిం బొందినవాఁడు పార్థుఁ, డపరిశ్రాంతుండు గర్ణుండు; దు
ర్దాంతోదగ్రత నేఁడు గీటడఁచు నీతం డాతనిన్; వహ్ని య
త్యంతంబున్ శిశిరత్వ మొందినను గోత్రాళుల్ వడం కాడినం,
గుంతీసూనునిచేతఁ గర్ణున కనిం గోల్పాటు వాటిల్లునే?' **275**

ప్రతిపదార్థం: పార్థుఁడు= అర్జునుడు; శ్రాంతిన్= అలసటను; పొందినవాఁడు= పొందాడు; కర్ణుండు; అపరిశ్రాంతుండు= అలసట పొందనివాడు; దుర్దాంత= అణచరాని; ఉదగ్రతన్= భయంకర స్వరూపంతో; నేఁడు; ఈతఁడు= ఈ కర్ణుడు; ఆతనిన్= అర్జునుడిని; గీటడఁచున్= సంహరిస్తాడు; వహ్ని= నిప్పు; అత్యంతంబు= మిక్కిలి; శిశిరత్వము= చల్లదనాన్ని; ఒందినను= పొందినను; గోత్ర+ఆళుల్= పర్వతశ్రేణులు; వడంకు+ఆడినన్= గడగడ కంపించినప్పటికిన్నీ; కుంతీసూనునిచేతన్= అర్జునుడిచేత; కర్ణునకున్; అనిన్= యుద్ధంలో; కోల్పాటు= ఓటమి; పాటిల్లునే?= సంభవిస్తుందా?

తాత్పర్యం: పార్థుడు అలసట పొంది ఉన్నాడు. కాని కర్ణుడు అలసట పొందనివాడు. ఈ దినం కర్ణుడు అర్జునుడిని నిర్నిరోధమైన కోపాతిశయంతో తుదముట్టిస్తాడు. నిప్పునకు చల్లదనం క్రమ్మినా, కొండలు కంపించిపోయినా, కుంతీపుత్రుడి వలన యుద్ధంలో రాధాతనయుడికి ఓటమి కలుగుతుందా?'

వ. అని పలికి, యజ్జనపతి తన సైనికుల నాలోకించి సమరసముత్సాహ పోషణంబులగు భాషణంబుల ముఖరుం డగుటయు నఖిల తూర్యంబు లొండొండ మ్రోసెఁ బాండవబలంబునను భేరీ పణవాదుల రణనంబులు నిగిడె; నప్పుడు కర్ణుండును నర్జునుండును. **276**

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; ఆ+జనపతి= ఆ రాజు; తన సైనికులన్; ఆలోకించి= తేరిపారజూచి; సమరసముత్సాహ= యుద్ధోత్సాహప్రయత్నాలను; పోషణంబులు+అగు= పెంపొందజేసే; భాషణంబుల= మాటలను; ముఖరుండు= మాట్లాడేవాడు; అగుటయున్; అఖిల తూర్యంబులు= వివిధములైన వాద్యాలు; ఒండొండ= క్రమంగా; మ్రోసెన్= మ్రోగాయి; పాండవబలంబునను; భేరీ= దుందుభి; పణవాదులు= తప్పెటలు మొదలగువాటియొక్క; రణనంబులు= మ్రోతలు; నిగిడెన్= వ్యాపించాయి (సంకులశబ్దాలు రేగినవి); అప్పుడు; కర్ణుండును; అర్జునుండును.

తాత్పర్యం: అని పలికి, దుర్యోధనుడు తన సైనికులను చూచి యుద్ధయత్నానికి బలంచేకూర్చే మాటలు మాట్లాడగా, యుద్ధవాద్యాలు క్రమంగా మ్రోగాయి; పాండవబలంలో కూడా మ్రోగాయి. అప్పుడు కర్ణుడూ, అర్జునుడూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. కరి కరి, గిరి గిరి, నంభో । ధర మంభోధరముఁ బెలుచఁ దాఁకిన క్రియఁ దాఁ
కిరి కడఁగి గగన తటియును । ధరణియు మ్రోయుచు వడంక ధరణీనాథా! **277**

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా!; కరి కరిన్= ఏనుగు ఏనుగును; గిరి గిరిన్= కొండ కొండను; అంభోధరము= మేఘం; అంభోధరమున్= మేఘాన్ని; పెలుచన్= గట్టిగా; తాఁకిన క్రియన్= ఎదుర్కొన్న విధంగా; గగనతటియును= ఆకాశభాగమూ; ధరణియున్= భూమీ; మ్రోయుచున్ వడంకన్= శబ్దిస్తూ దద్దరిల్లి చలించపోగా; కడఁగి= పూనుకొని; తాఁకిరి= ఒకరినొకరు ఎదుర్కొన్నారు.

తాత్పర్యం: ఏనుగు ఏనుగును డీ కొన్నట్లు, కొండతో కొండ కలియబడినట్లు, మబ్బు మబ్బుతో ఒరుసుకొన్నట్లు ఆకాశం, భూమి శబ్దంతో దద్దరిల్లి చలించగా ఒకరినొకరు పూనికతో ఎదుర్కొన్నారు.

క. **మెఱయు వెలిమావులును, గడు మెఱుఁ గారెడు నరదములును, మింటను మంటల్**
వఱపెడు వాలమ్ములుఁ జూ । పఱ నత్తొలుతాఁకు వెఱఁగుపడఁ జేసె నృపా! **278**

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= ఓ రాజా!; మెఱయు= ప్రకాశించే; వెలిమావులును= తెల్లగుర్రాలు; (అర్జునుడి రథానికి పూన్చిన నాలుగు గుర్రాలు); కడున్= మిక్కిలి; మెఱుఁగు+ఆరెడు= తళుకొత్తే; అరదములును= తేరులు; మింటను= ఆకాశంలో; మంటల్; పఱపెడు= వ్యాపింపజేసే; వాలమ్ములున్= వాడిబాణాలు (వీటి); ఆ-తొలుతాఁకు= ఆ మొదటి తాకిడి; చూపఱన్= చూస్తున్నవారిని; వెఱఁగుపడ చేసెన్= ఆశ్చర్యపడేటట్లు చేశాయి.

తాత్పర్యం: రాజా! మెరుస్తున్న తెల్ల గుర్రాలు, అత్యంత కాంతులు ప్రసరించే రథాలు, ఆకాశమంతా మంటలతో నింపే పదునైన బాణాలు - వీటితో కూడిన ఆ కర్ణార్జునుల మొదటి తాకిడి ప్రేక్షకులను బిత్తరపోయేటట్లు చేసింది.

వ. **ఇ వ్విధంబున నవ్వీరోత్తము లుదాత్తభంగిం దలపడి పెనంగం దొడంగిన, నుభయ సేనలవారలు నార్పులు నింగి ముట్టఁ జెలంగి; రట్టియెడ.** **279**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; ఆ+వీరోత్తములు= ఆ శూరాగ్రేసరులు; ఉదాత్తభంగిన్= గౌరవప్రదమైన విధంగా; తలపడి= ఎదుర్కొని; పెనంగన్+తొడంగినన్= పోరనారంభించగా; ఉభయసేనలవారలు= రెండువైపుల ఉన్న సైనికుల; ఆర్పులు= పెడబొబ్బలు; నింగిముట్టన్= ఆకాశం అంటుకొనగా; చెలంగిరి= మ్రోయించారు; అట్టి ఎడన్= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా ఆ వీరశ్రేష్ఠులిద్దరూ గొప్పగా తలపడి పోరాడుతూ ఉండగా, రెండు సేనలలో ఉన్నవాళ్ళ కేకలు ఆకాశాన్ని అంటాయి. అప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. **'భరితోత్సాహతఁ బేర్చి, దీప్తు లడరన్ భల్లమ్ము లొక్కుమ్మడిం**
బరఁగం జేయుము కర్ణు గాత్రములలోఁ బార్థుండ! వే త్రుంపు మి
క్కురుభూపాలకు రాజ్యకాంక్ష, దొరయే కోదండపాండిత్య వి
స్ఫురణ గర్ణుఁడు నీకు? నీబలుపు నేపుం జూపు మత్యుగ్రతన్.' **280**

ప్రతిపదార్థం: పార్థుండ!= ఓ అర్జునా!; భరిత+ఉత్సాహతన్= పరిపూర్ణమైన ఉత్సాహంతో; పేర్చి= విజృంభించి; దీప్తులు+అడరన్= కాంతులు వ్యాపించేటట్లు; భల్లమ్ములు; ఒక్కుమ్మడిన్= ఒక్కపెట్టున; కర్ణు గాత్రములలోన్= కర్ణుడి శరీరభాగాలలో; పరఁగన్ చేయుము= ప్రవర్తిల్లేటట్లు - నాటుకొనేటట్లు చేయుము; ఈ+కురు భూపాలకు; రాజ్యకాంక్ష= రాజ్యంపై గల ఆశను; వే= త్వరగా; త్రుంపుము= త్రెంచివేయుము; కర్ణుఁడు; కోదండ పాండిత్య= ధనుర్విద్యా సామర్థ్యముయొక్క; విస్ఫురణన్= కౌశలమునందు; నీకున్; దొరయే?= సమానుడా ఏమి?; నీ బలుపున్= నీశక్తిని; ఏపున్= ఆధిక్యమును; అత్యుగ్రతన్= విశేషించిన ఆగ్రహావేశంతో; చూపుము= ప్రదర్శించుము.

తాత్పర్యం: 'ఓ పార్థా! పారము ముట్టిన ఉత్సాహంతో విజృంభించి ఒక్కపెట్టున కాంతులు విరజిమ్మేటట్లుగ బాణాలు కర్ణుడి దేహంలో దిగబడేటట్లు వేయుము. ఆ దుర్యోధనుడి రాజ్యకాంక్షను త్రుంచివేయుము. ధనుర్విద్యా పాటవంలోను, దాని ప్రయోగదక్షతలోను కర్ణుడు నీకు సమానుడా ఏమి? ఇక నీ భుజబలసామర్థ్యాన్ని చండప్రచండంగా చూపుము.'

వ. **అని పాంచాలురు పార్థజయార్థ సంభాషణంబులు సేసిరి, కౌరవులు గర్ణు డగ్గఱి.** **281**

ప్రతిపదార్థం: అని, పాంచాలురు; పార్థజయార్థ సంభాషణంబులు= విజయుడి విజయమును అపేక్షించే సంభాషణంబులు; చేసిరి; కౌరవులు; కర్ణుడిని; డగ్గఱి= సమీపించి.

తాత్పర్యం: అని పాంచాలదేశీయులు అర్జునుడి విజయంకొరకు పై సంభాషణలు చేశారు. కౌరవులు కూడా కర్ణుడిని సమీపించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. **'కడఁగుము నీదుబాణములఁ గవ్వడి గూలినఁ జాలు నంతతోఁ**
జెడుదురు పాండవుల్ రణము సేయు నుదగ్రత యెల్లఁ దక్కి పే
రడవుల కేఁగి సాధుమునులై చరియింతురు; కౌరవేంద్రుఁ డీ
పుడమి సమస్తముం బొగడు పొంపిరివోవఁగ నేలు లీలతోన్!' **282**

ప్రతిపదార్థం: కడఁగుము= గట్టి పూనికతో ప్రయత్నించుము; నీదు బాణములన్; కవ్వడి= సవ్యసాచి అయిన అర్జునుడు; కూలినన్= చనిపోతే; చాలున్= ఇంకే ప్రయత్నంతో పనిలేదు; అంతతోన్= దానితో; పాండవుల్; రణము చేయు; ఉదగ్రత= ఆధిక్యం; ఎల్లన్+తక్కి= అంతా పోగొట్టుకొనినవారై; చెడుదురు= పాడైపోతారు; పేరడవులకున్= దట్టమైన అడవులకు; ఏఁగి; సాధుమునులై= శాంతస్వభావం కలిగి తపస్సు చేసికొనేవారై; చరియింతురు= తిరుగాడుతారు; కౌరవ+ఇంద్రుఁడు; ఈ పుడమి సమస్తమున్= ఈ భూమండలాన్నంతా; పొగడు= కీర్తి; పొంపిరిపోవఁగన్= వ్యాపిస్తుండగా; లీలతోన్= అవలీలగా; ఏలున్= పరిపాలిస్తాడు.

తాత్పర్యం: 'యుద్ధానికి సిద్ధం కమ్ము. నీబాణాహతితో, రెండు చేతులా బాణాలు విసరే ఆ అర్జునుడు పుటమారి పోతే చాలు! దానితో పాండవులు ఆధిక్యాన్ని కోల్పోయి నిర్వీర్యులై కారడవులకు పోయి, మునివృత్తితో మెత్తటివారై సంచరిస్తూ ఉంటారు. ఆ తర్వాత కౌరవేంద్రుడు కీర్తిని పెంపొందగ ఈ పుడమినంతా పాలిస్తాడు.

వ. **అని తఱిమి పలికిరి; ప్రొద్దునుం జాల వ్రాలెఁ, గాలాంతక ప్రతిము లగు నప్పార్థకర్ణు లన్యోన్య జయార్థు లై పెనంగునప్పుడు.** **283**

ప్రతిపదార్థం: అని, తఱిమి పలికిరి= వెంటబడి గట్టిగా చెప్పారు; ప్రొద్దునున్= సూర్యుడు కూడా; చాల వ్రాలెన్= అస్తంగతుడౌతున్నాడు; కాలాంతక= ప్రళయకాల యముడికి; ప్రతిములు అగు= మారురూపాలు అగు; ఆ+పార్థ కర్ణులు; అన్యోన్య జయ+అర్థులు+ఐ= ఒకరినొకరు ఓడించి తాము గెలవాలనుకొన్న కోరిక గలవారై; పెనంగునప్పుడు= పోరాడుతున్న సమయంలో.

తాత్పర్యం: అని వెంటపడి గట్టిగా చెప్పారు. ప్రొద్దుకూడా బాగా వాలింది. ప్రళయకాలంలో యముడివలె ఆకారాలు గల అర్జునుడూ, కర్ణుడూ ఒకరిపై ఒకరు జయంకోరి యుద్ధం చేస్తున్నప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

కర్ణార్జును లొండొరులమీఁద దివ్యబాణంబు లేయఁబూనుట (సం. 8-65-12)

సీ. కర్ణుండు పది చండకాండంబు లర్జును । తనువునఁ జొనుప, నర్జునుఁడు దీప్త
ఘనబాణములు పదునెనిమిది కర్ణు మైఁ । బరఁగింప నయ్యంగపతి దశోగ్ర
చక్రమార్గణముల సరభసంబున నొంచె । నన్నరు, నాతండు నట్టి వన్ని
శరములు రాధేయు నురమున నాటించె । నతఁడు దొమ్మిది వాలుటమ్ము లతని

తే. వక్షమునఁ గ్రుచ్చి సాయకద్వయము శౌరి । మేన నిగిడింప, బీభత్సుఁ డేను మెఱుఁగు
తూపు లా సూతపుత్త్రు నెత్తుట మునుంగ । నేసె బాహాసముల్లాస మెసక మెసఁగ! 284

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుండు; అర్జును తనువునన్= అర్జునుడి దేహమునందు; పది; చండకాండములు= దారుణమైన బాణాలను; చొనుపన్= చొప్పించగా; అర్జునుఁడు; దీప్తఘన= వెలుగొందే గొప్ప; బాణములు; పదునెనిమిది; కర్ణుమైన్= కర్ణుడి శరీరంలో; పరఁగింపన్= అలముకొనచేయగా; ఆ+అంగపతి= ఆ అంగదేశాధీశుడైన కర్ణుడు; దశ= పది; ఉగ్ర= తీక్ష్ణమైన; చక్ర= చక్రంవలె గుండ్రమైన (చక్రాలు-బాణాలు అని కూడా); మార్గణములన్= బాణాలతో; ఆ+నరున్= ఆ అర్జునుడిని; సరభసంబునన్= అత్యంతవేగంతో; నొంచెన్= బాధించాడు; ఆతండు= ఆ నరుడు; అట్టివి= అదే విధమైన; అన్ని= అదే సంఖ్యగల; శరములు= బాణాలను; రాధేయు; ఉరమునన్= ఎదురురొమ్మున; నాటించెన్= గ్రుచ్చి నిలబెట్టాడు; (దీనికి ప్రతిఫలంగా) అతఁడు= కర్ణుడు; తొమ్మిది; వాలు+అమ్ములు= వాడి బాణాలను; అతని= అర్జునుడి; వక్షమునన్= ఎదలో; గ్రుచ్చి; సాయకద్వయము= రెండు బాణాలను; శౌరిమేనన్= కృష్ణుడి దేహంలో; నిగిడింపన్= నాటగా (దీనితో); బీభత్సుఁడు= అర్జునుడు; ఏను= అయిదు (ఐదు); మెఱుఁగు= మెరిసే; తూపులు= బాణాలు; ఆ సూతపుత్త్రున్= ఆ సారథి పుత్రుడైన కర్ణుడిని; నెత్తుటన్= నెత్తురులో; మునుంగన్= మునిగిపోయేటట్లు; బాహాసముల్లాసము= భుజ బల భీకరాకృతి; ఎసకమెసఁగన్= అతిశయించే విధంగా; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు; (కర్ణుడి బాణసంపత్తిలో ఒక ప్రత్యేకత; తన బాణాలపై తన పేరు చెక్కించి, వాటిని బండ్లమీద తోలించుకొని వచ్చేవాడు. (కర్ణ. 1. 236; ద్రోణ- 5-113).

తాత్పర్యం: కర్ణుడు అర్జునుడి మేనిలో పది తీవ్రబాణాలను గ్రుచ్చగా, దానికి ప్రతిగా అర్జునుడు పద్దెనిమిది ప్రకాశవంతములైన బాణాలను ప్రయోగించాడు. కర్ణుడు దానికి ప్రతిగా చక్రాలవంటి బాణాలు పదింటితో అర్జునుడిని బాధించాడు. అప్పుడు అర్జునుడు అన్నే బాణాలను కర్ణుడి వక్షఃస్థలంపై గ్రుచ్చాడు. తిరిగి కర్ణుడు తొమ్మిది వాడి బాణాలను అర్జునుడిపైన, రెండు బాణాలను కృష్ణుడిపైన ప్రయోగించాడు. దానితో అర్జునుడు తన బాహుబలం అతిశయించేటట్లుగా, ఆ సూతపుత్రుడు నెత్తుటిలో మునిగేటట్లుగా ఐదు మెరుగు బాణాలు వేశాడు.

చ. అలిగి కడంగి సూతసుతుఁ డచ్యుతపార్థులఁ దీవ్రబాణపం
క్తులఁ బొదువం బరాక్రమ కుతూహలి య వ్విజయుండు పిన్న న
వ్వొలసి ముఖాంబుజంబునకు నొప్పుగఁ దద్రథ రథ్య కేతు సూ
తులను దదీయగాత్రమును దూపులవెల్లి మునుంగఁ జేసినన్. 285

ప్రతిపదార్థం: సూతసుతుఁడు= కర్ణుడు; అలిగి= కోపగించుకొని; కడంగి= ప్రయత్నపూర్వకంగా; అచ్యుతపార్థులన్= కృష్ణార్జునులను, తీవ్రబాణ పంక్తులన్= నిశితమైన బాణపరంపరలతో; పొదువన్= దెబ్బతీయగా; పరాక్రమ కుతూహలి= తన శౌర్యమును ప్రదర్శించేందుకు తహతహపడే; ఆ+విజయుండు; ముఖాంబుజమునకున్= ముఖ కమలమునకు; ఒప్పుగన్= రాణింపుగా; పిన్ననవ్వు= చిరునవ్వు; ఒలసి= ప్రసరింపజేసి; తద్= ఆ కర్ణుడి; రథ రథ్య కేతుసూతులను= తేరును, గుర్రాలను, టెక్కమును, రథం తోలేటివాడిని; తదీయగాత్రమును= కర్ణుడి దేహమును; తూపులవెల్లిన్= అమ్ములవెల్లువలో; మునుంగన్= మునిగిపోయేటట్లు; చేసినన్= చేయగా.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు కోపోద్దీపితుడై కృష్ణార్జునులను పదునైన బాణాల వరుసతో దెబ్బ తీశాడు. దీనితో, ఎప్పుడును తన శౌర్యసంపదను ప్రదర్శించేందుకు ఉత్సాహపడే విజయుడు, చిరునవ్వుతో ముఖపద్మం శోభిల్లగా కర్ణుడి శరీరాన్ని, రథాన్ని, గుర్రాలను, ధ్వజాన్ని, సారథిని, బాణప్రవాహంలో మునిగిపోయేటట్లు చేయగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. ఆతఁడును దురగ సారథి । కేతుయుతము గాఁగ ముంచెఁ గ్రీడయపోలెన్
శాతశరవృష్టి నన్నరు । నీతెఱఁగున మఱియుఁ బెనఁగి రిద్దఱుఁ గడఁకన్. 286

ప్రతిపదార్థం: ఆతఁడును= కర్ణుడు కూడా; క్రీడయ పోలెన్= శ్రమలేకుండా ఒక ఆటవలె; ఆ+నరున్= ఆ అర్జునుడిని; తురగ= గుర్రాలు; సారథి; కేతు యుతము కాఁగన్= జెండాతో సహా; శాత= వాడి అయిన; శరవృష్టిన్= అమ్ములవానలో; ముంచెన్= మునిగిపోయేటట్లు చేశాడు; ఈ తెఱఁగునన్= ఈ విధంగా; మఱియున్; ఇద్దఱున్; కడఁకన్= పట్టుదలతో; పెనఁగిరి= పోట్లాడుకొన్నారు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు కూడా అర్జునుడి గుర్రాలను, సారథిని, ధ్వజాన్ని ఒక ఆటవలె అవలీలగా పదునైన బాణవర్షంలో మునిగిపోయేటట్లు చేశాడు. ఈ తీరుగ గట్టిప్రయత్నంతో వారిద్దరూ పోరు సాగించారు.

శా. ఆయుగ్రాహవకేలి నిట్లు నిపుణుం డై యొప్ప, నప్పార్థుఁ డా
గ్నేయాస్త్రం బరివోసి దారుణ మహాగ్ని జ్వాలికల్ భీషణ
స్ఫాయద్భంగి నభస్థ్సలిన్ నిగుడ, దర్పస్ఫూర్తి శోభిల్ల రా
ధేయాంగోద్దహనాభిలాష మెడఁదన్ దీపింప బె ట్టేసినన్. 287

ప్రతిపదార్థం: ఆ; ఉగ్ర= భీకరమైన; ఆహవకేలిన్= వినోదరూపమైన యుద్ధమునందు; ఇట్లు; నిపుణుండు+ఐ ఒప్పన్= ఆరితేరినవాడై ఉండగా; ఆ+పార్థుఁడు; ఆగ్నేయ+అస్త్రంబు; అరివోసి= సంధించి; దారుణ= భయంకర; మహాగ్ని జ్వాలికల్= ప్రచండమైన అగ్నిజ్వాలలు; భీషణ= భయంకరంగా; స్ఫాయత్ భంగిన్= విశాలంగా వ్యాపించే విధంగా; నభఃస్థలిన్= గగనతలాన; నిగుడన్= అలముకొనగా; దర్పస్ఫూర్తిన్= నిండైన సాహసంతో; శోభిల్లన్= ప్రకాశించగా; రాధేయ= కర్ణుడిని; అంగ= శరీరభాగాలను; ఉద్దహనాభిలాషన్= ఎక్కువగా కాల్చివేయాలన్న కోరిక; ఎడఁదన్= మనస్సులో; దీపింపన్= ప్రకాశించగా; బెట్టు+ఏసినన్= తీవ్రంగా ప్రయోగించగా.

తాత్పర్యం: దారుణమైన యుద్ధాన్ని ఒక వినోదక్రీడగా సాగించటంలో ఘటికుడైన ఆ పార్థుడు ఆగ్నేయాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు. దాని ప్రచండ జ్వాలలు ఆకాశాన్నంతా అలముకొని, వెలుతురు ముంచివేసినవి. తన శౌర్యాటోపం రాణించేటట్లు రాధేయుడి శరీరాంగములన్నింటిని మాడ్చివేయాలన్న తీవ్రమైన అభిలాషతో ఆయన మది ఉప్పొంగగా ఆ ఆగ్నేయాస్త్రం ప్రయోగించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఉ. అంతక కోపవహ్ని విపులాకృతి గైకొని వచ్చినట్లు, మి
న్నంతయుఁ దాన యై కవియు నవ్విశిఖంబు మనంబులోన నా
వంతయు శంక లేక, సముదగ్రత వారుణ మార్గణా హతిన్
శాంతముఁ జేసె విక్రమ విశాలుఁడు గర్ణుఁడు మాకు నుబ్బుగన్. 288

ప్రతిపదార్థం: అంతక= యముడియొక్క; కోపవహ్ని= కోపాగ్ని; విపులాకృతిన్= సర్వత్రా వ్యాపించిన స్వరూపాన్ని; కైకొనివచ్చినట్లు= చేకొని ప్రత్యక్షమైన విధంగా; మిన్ను+అంతయున్= ఆకాశమంతా; తాన ఐ= తన రూపమే అయినట్లు; (అంతటా అలముకొని); కవియు= సమీపించే; ఆ+విశిఖంబు= ఆ బాణాన్ని (అర్జునుడు ప్రయోగించిన ఆగ్నేయాస్త్రాన్ని); మనంబులోనన్= చిత్తంలో; ఆవంతయున్= కొద్దిపాటైనా; శంక లేక= సందేహంలేకుండా; విక్రమవిశాలుఁడు= సాహసం నిండారి ఉన్న (శౌర్యం ప్రత్యంగమునందు దీపించి ఉన్న); కర్ణుఁడు; మాకున్; ఉబ్బుగన్= సంతోషాతిశయం కలిగేటట్లు; సముదగ్రతన్= అత్యంత తీక్ష్ణమైన విధంగా; వారుణ= జలసంబంధమైన; మార్గణ+ఆహతిన్= బాణపుదెబ్బతో; శాంతము చేసెన్= ఆర్పివేశాడు; (ఆగ్నేయాస్త్రాన్ని ఆర్పటానికి వారుణాస్త్రమే ఉచితమైనది).

తాత్పర్యం: యముడి కోపాగ్ని వ్యాపించి భీషణాకారాన్ని ధరించి ప్రత్యక్షమైనట్లు, అర్జునుడు ప్రయోగించిన ఆగ్నేయాస్త్ర శక్తి ఆకాశమంతా వ్యాపించి తన్ను సమీపించినా, కించిత్తు కూడా కలకబారని మనస్సుతో సాహసమే రూపాంతరం పొంది ఉన్నట్లు విలసిల్లే కర్ణుడు కడు బెట్టిదమైన వారుణాస్త్రాన్ని దానిపై ప్రయోగించి, ఆ మంటలను ఆర్పివేశాడు. ఇది కౌరవవర్గం ఉబ్బితబ్బిబ్బు అయ్యేటట్లు చేసింది.

ఆ. ఫల్గునుండు మేఘబాణ మేసిన, భూన । భోంతరంబు సంభృతాంధకార
మయ్యెఁ; సూతసూనుఁడనిలాస్త్ర మేయుడు । నా తమంబు విరిసె నా క్షణంబ! 289

ప్రతిపదార్థం: ఫల్గునుండు= అర్జునుడు; మేఘబాణము; ఏసినన్; భూనభోంతరంబు= భువి దివి మధ్య ప్రదేశమంతా; సంభృత అంధకారము+అయ్యెన్= చక్కగా, చిక్కగా అలముకొన్న చీకటితో నిండిపోయింది; సూతసూనుఁడు= కర్ణుడు; అనిల+అస్త్రము= వాయురూపమైన అస్త్రాన్ని; ఏయుడున్= ప్రయోగించగా; ఆ తమంబు= ఆ చీకటి; ఆ క్షణంబు+అ= అప్పటికప్పుడే; విరిసెన్= చెదరిపోయింది.

తాత్పర్యం: ఫల్గునుడు మేఘబాణం వేశాడు. తోడనే రోదసి అంతా కారుమబ్బులు అలముకొని, అంధకారమై పోయింది. దానికి కర్ణుడు విరుగుడుగా వాయవ్యాస్త్రం ప్రయోగించగా ఆ చీకటి అంతా ఆ క్షణంలోనే విరిసిపోయింది.

ఉ. అర్జునుఁ డైంద్రబాణము సమంచిత భక్తి ధరించి మంత్రవి
స్ఫూర్జిత గాండివుం డయి రిపుప్రకరంబులు సంచలింప న
త్యూర్జితశక్తి నేయుడు, మహోగ్రబహు ప్రదర ప్రకారతా
దుర్జయ లీల నిర్మథన దోహలి యై యది కర్ణుఁ గిట్టినన్. 290

ప్రతిపదార్థం: అర్జునుఁడు; ఐంద్రబాణము= ఇంద్రశక్తియుతమైన బాణాన్ని; సమంచితభక్తిన్= ఒప్పిదమైన భక్తిభావంతో; ధరించి; మంత్రవిస్ఫూర్జిత= మంత్రశక్తిచేత అత్యంత ప్రకాశమానమైన; గాండివుండు+అయి= గాండీవాన్ని ధరించినవాడై; రిపుప్రకరంబు= శత్రుసమూహం; సంచలింపన్= వణకిపోగా; అతి+ఊర్జితశక్తిన్= విశేషంగా పెంపొందిన బలంతో; ఏయుడున్= ప్రయోగించగా; మహోగ్ర= మిక్కిలి భయంకరమయిన; బహుప్రదర= అనేక బాణాల; ప్రకారతా= విధమైన; దుర్జయలీలన్= జయింప సాధ్యంగాని విలాసంతో; నిర్మథన= నిర్మూలించుటయందు; దోహలి ఐ= సమర్థమై; అది= ఆ ఇంద్రబాణం; కర్ణున్; కిట్టినన్= సమీపించగా.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు ఐంద్రబాణాన్ని అత్యంత భక్తితోచేపట్టి, గాండీవం మంత్రపూతమై శక్తిమంతము కాగా, అత్యధికబలంతో శత్రుసమూహాలు వణకిపోగా ప్రయోగించాడు. ఆ బాణం అత్యంత తీక్ష్ణమైన శస్త్రసమూహంవలె నిర్నిరోధమైన విలాసంతో సర్వం నిర్మూలించ సమర్థమై కర్ణుడిని సమీపించగా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. అతఁ డభిమంత్రిత బాణ । ప్రతతిఁ దదుద్రేక మడఁచి పార్థుని మేనన్
శిత శరములు నినిచిన మా । రుతపుత్త్రుఁడు గనలి, యన్నరున కి ట్లనియెన్. 291

ప్రతిపదార్థం: అతఁడు= కర్ణుడు; అభిమంత్రిత= మంత్రింపబడిన; బాణ; ప్రతతిన్= సమూహంతో; తద్+ఉద్రేకము= దాని తీవ్రాటోపాన్ని; అడఁచి= పోగొట్టి; పార్థుని మేనన్; శితశరంబులు= వాడిబాణాలు; నినిచినన్= నిండింపగా; మారుతపుత్రుఁడు= భీముడు; కనలి= కోపగించుకొని; ఆ+నరునికిన్= ఆ అర్జునుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: తోడనే కర్ణుడు మంత్రశక్తిదీప్తమైన బాణసముదాయంతో ఆ ఐంద్రబాణశక్తిని అణచి, అర్జునుడి దేహంలో పదునైన శరములు నాటాడు. ఇది చూచి భీముడు కోపోద్రిక్తుడై, అర్జునుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

ఉ. 'సూతసుతుండు నీయెదుర స్రుక్కక నిల్చుట కాక, నీశర
వ్రాతము నిల్వరించి యనివారణ నొంపఁ దొడంగె; ఖాండవం
బే తెలివొంది కాల్చితి మహేంద్రుఁడు నివ్వెఱఁగందియుండఁగా
నా తెలి వాత్మ నూల్కొలిపి యగ్గలికం దెగటార్చు మీతనిన్. 292

ప్రతిపదార్థం: సూతసుతుండు= కర్ణుడు; నీ ఎదురన్; స్రుక్క= భయపడి వెనుదీయక; నిల్చుటకాక= నిలబడటమే కాకుండా; నీ శరవ్రాతమున్= నీ బాణసమూహాన్ని; నిల్వరించి= అరికట్టి; అనివారణన్= అడ్డులేకుండా; నొంపన్= (నిన్ను) నొవ్వజేయుటకు; తొడంగెన్= పూనుకొన్నాడు; మహేంద్రుఁడు= ఇంద్రుడు; నివ్వెఱఁగంది ఉండఁగన్= ఆశ్చర్యంతో చేష్టలుడిగి నిలబడి ఉండగా; ఖాండవము= ఖాండవారణ్యాన్ని; ఏ తెలివి+ఒంది= ఎట్టి వివేకాన్ని పొంది; కాల్చితి(వి)= తగలబెట్టావో; ఆ తెలివిన్= ఆ వివేకాన్నే; ఆత్మన్= మనస్సులో; నూల్కొలిపి= గట్టిచేసికొని; అగ్గలికన్= ఉత్సాహంతో; ఈతనిన్= ఈ కర్ణుడిని; తెగటార్పుము= చంపివేయుము.

తాత్పర్యం: 'కర్ణుడు నీ యెదుట నిలబడి నీవు ప్రయోగించిన బాణసమూహాన్ని నడుమ నిలిపివేయటమే కాకుండా, నిర్నిరోధంగా నిన్ను నొప్పింపసాగాడు. ఇంద్రుడు ఆశ్చర్యంతో నిలిచి చూస్తుండగా ఖాండవ మహారణ్యాన్ని ఏ నైపుణ్యంతో కాల్చివేశావో, ఆ దక్షతనే మనసులో నిలుపుకొని, ఉత్సాహంతో ఇతడిని తుదముట్టించుము.

చ. తెగి మన కగ్గమై యరుగుదెంచిన వాఁ డితఁ డల్కి యింక నొం
డుగడకుఁ బోవకుండఁగఁ గడున్ వెస డగ్గఱి, యేఁ గపాలముం
బగులుతునో గదానిహతిఁ బార్థ! భవత్ప్రకటప్రతిజ్ఞకై
తగ దని మాన్చె దేని, నిశిత ప్రదరంబులఁ ద్రుంపు కంఠమున్.' 293

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: పార్థ!= ఓ అర్జునా!; తెగి= తెగించి (అటో ఇటో తేల్చుకొనాలని సాహసించి) మనకున్; అగ్గమై= అసాధ్యుడై; అరుగుదెంచినవాఁడు; ఇతడు; అల్కి= భయపడి; ఇంకన్+ఒండు= ఇంకొక; కడకున్= దిక్కుకు; పోవకుండఁగన్= పోకుండేటట్లు; కడున్= మిక్కిలి; వెసన్= అత్యంత శీఘ్రంగా; ఏన్= నేను; డగ్గఱి= సమీపించి; గదానిహతిన్= గదదెబ్బతో; ఏన్= నేనే; కపాలమున్= తలను; పగులుతునో= పగులగొట్టియుందునో కదా (కాని); భవత్+ప్రకట= నీవు చాటిపలికిన; ప్రతిజ్ఞకై= శపథపాలనకై (కర్ణుడిని చంపుతానని చేసిన బాస నెరవేరటానికి); తగదని= చంపటం పనికిరాదని; మాన్పెదు+ఏని= మాన్పించేటట్లయితే, నన్ను విరమింపజేసేటట్లయితే; (అతని-కర్ణుడి) కంఠమున్= మెడను; నిశిత= పదునైన; ప్రదరంబులన్= అమ్ములతో; త్రుంపు(ము)= నరికివేయుము.

తాత్పర్యం: తెగించి అటో ఇటో తేల్చుకొనాలని మనతో తలపడేందుకు వచ్చినవాడు ఈ కర్ణుడు. భయంతో ఇంకొక దిక్కుకు పోకుండా అడ్డగించి, త్వరత్వరగా అతడిని సమీపించి, నా గదదెబ్బతో అతడి తలను ముక్కలుగా చేసియుండేవాడినే. కాని, నీవు ఆ కర్ణుడిని చంపుతానని చేసిన శపథంవలన తగదని నా పూనికను మాన్పించేటట్లయితే, నీవే పదునైన బాణాలతో అతడి మెడను త్రుంచివేయుము.

వ. అని పలికె నప్పుడు. 294

తాత్పర్యం: అని (భీముడు) అన్నాడు. అప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. పుండరీకాక్షుండు గాండీవితో 'నీదు । దివ్యబాణములు రాధేయుచేతఁ
దూలపోవుటయు, బల్ దూపుల నాతండు । నిను నొంచి యిట్లు పేర్చిన విధంబు
నుత్సాహ మెడలి నీ వునికియుఁ గని, కురు । సంతతి యార్వఁ బాంచాలకోటి
పిఱుసనిపోవంగ నెఱుఁగవో? యెఱిఁగియుఁ । దగఁ జేయునది లేక వెగడుపడితొ?

తే. చక్ర మిచ్చెద నతని మస్తకము దునుము' । మనిన నగుచుఁ గిరీటి, బ్రహ్మాస్త్ర మధిక
నిష్ఠమై నేయ నది బహునిష్ఠుర ప్ర । దీప్త శరమూర్తిఁ గర్ణుని దెసకు నడరె. 295

ప్రతిపదార్థం: పుండరీకాక్షుండు= శ్రీకృష్ణుడు; గాండీవితోన్= అర్జునునితో; నీదు= నీయొక్క; దివ్యబాణములు= దైవికశక్తిచేత ఊర్జితములైన బాణాలు; రాధేయుచేతన్; తూలపోవుటయున్= నిర్వీర్యమై పోవటమేకాక; బల్ తూపులన్= గొప్ప బాణాలతో; ఆతండు; నిన్; నొంచి= బాధించి; ఇట్లు; పేర్చిన విధంబు= విజృంభించిన రీతి; ఉత్సాహము; ఎడలి= సడలి(తగ్గి); నీవు+ ఉనికియున్= నీవుండుటయు; కని= చూచి; కురుసంతతి= కౌరవసమూహం; ఆర్వన్= కేకలుపెట్టగా; పాంచాలకోటి= పాండవసమూహం; పిఱు చని పోవంగన్= వెనుదిరిగిపోవటం; ఎఱుఁగవో!= తెలిసికొనలేవా!; ఎఱిఁగియున్= తెలిసికూడా; తగన్+చేయునది లేక= ప్రతిక్రియను చేయటం చేతగాక; వెగడుపడితొ?= తబ్బిబ్బు అయినావో?; (ఏదైనా) చక్రము+ఇచ్చెదన్; అతని మస్తకము= కర్ణుడి తలను; తునుముము= నరికివేయుము; అనినన్; నగుచున్= నవ్వుతూ; కిరీటి; బ్రహ్మాస్త్రము; అధికనిష్ఠమైన్= అత్యంత శ్రద్ధతో; ఏయన్= ప్రయోగించగా; అది; బహునిష్ఠుర= అత్యంత కఠినమైన (శక్తిమంతమైన); దీప్త శరమూర్తిన్= ప్రకాశించే బాణాకృతితో; కర్ణుని; దెసకున్= దిక్కుకు; అడరెన్= విజృంభించింది.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు అర్జునుడితో ఇట్లా అన్నాడు: 'దైవదత్తాలైన నీ బాణాలు కర్ణుడిచేతిలో పనికిరాకుండా పోవటమేగాక, అతడు అనేకబాణాలతో నిన్ను బాధపెట్టిన విధాన్ని, అతడి విజృంభణతో నీ ఉత్సాహం, నీ యుద్ధ

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రేరణశక్తి నిన్ను వదలిపెట్టిపోయిన నీ దైన్యస్థితిని చూచి కౌరవులు ఉప్పొంగి బొబ్బలు పెట్టారు. దీనితో పాండవ పక్షంవారు పిరికివారై వెన్ను చూపి మరలిపోవటం నీ మనసుకు పట్టలేదా? లేక తెలిసికూడ దానికి విరుగుడు చేయలేక తడబడుతున్నావో - తెలియటం లేదు. ఏదైతేనేమి? నా చక్రమిస్తాను, కర్ణుడి తలను నరకి పారవేయుము' అనగా, అర్జునుడు నవ్వుతూ అతిశ్రద్ధతో బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు; అది శక్తిమంతమైన, తేజోవిలాసమైన ఒక బాణాకృతిని దాల్చి, కర్ణుడివైపు అతివేగంగా దూసుకొని పోయింది.

క. ఆ రథికుఁడు దలఁకక నియ । మారూఢ ప్రౌఢభావుఁ డగుచుఁ దదస్త్రో
దారతర బలమునన త । ద్దారుణ సంరంభ ముడిపె ధరణీనాథా! 296

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా!= రాజా!; ఆ రథికుఁడు= ఆ కర్ణుడు; తలఁకక= జంకి వెనుదీయకుండా; నియమ ఆరూఢ= నియమావళిని పాటించుటయందు పరిపూర్ణత చెందిన; ప్రౌఢభావుఁడు-ధీరచిత్తుడు; అగుచున్; తద్= ఆ; అస్త్ర= అస్త్రముయొక్క; ఉదారతర= ఎక్కువగా పెంపొందిన; బలమునన= శక్తితోనే; తద్= ఆ బ్రహ్మాస్త్రముయొక్క; దారుణ సంరంభమున్= ఉపద్రవకరమైన దాని ఆర్భాటమును; ఉడిపెన్= తగ్గించివేశాడు.

తాత్పర్యం: ఆ కర్ణుడు నియమాలను పాలించటంలో ప్రౌఢుడై, నిశ్చలచిత్తుడై, ప్రయోగింపబడిన అస్త్రముయొక్క తీవ్రతరమైన బలముతోనే దాని భయంకరమైన విజృంభణాన్ని శక్తిహీనం చేశాడు.

విశేషం: కర్ణార్జునులు ఇద్దరు ఒకే కడుపున పుట్టినా, పుట్టినది మొదలు ప్రతి విషయంలో తీవ్ర ప్రత్యర్థులు, అయినా, ఇద్దరూ స్వధర్మ దీక్షా కంకణబద్ధహస్తులు. రణకళాపారీణతయందు, భయద దివ్యఅస్త్రసంపదయందు అకుంఠిత శౌర్యాటోపము నందు సమతుల్యులుగానే పోషించబడ్డారు. ఇక మరణించిన ఆయనకు వీరస్వర్గం, బ్రతికిన ఆయనకు ప్రాపంచిక కీర్తి మకుటం. కర్ణుడు సమర సముదాచారానికి భంగంగా తల దునుమబడినప్పుడు, ఆయన దివ్యతేజం వారిజాప్తబింబమందే కలిసింది. ఇట్టి మహిమోపేతమైన మరణయోగం భారతీయవీరులలో ఇంకెవరికీ దక్కలేదు. అయినా, పార్థుడికి శాశ్వత తత్త్వశాస్త్ర రంగంలో శోభాయమానమైన కీర్తిస్థానం లభించినది. సర్వమత సమన్వయరూపమై, ఉపనిషత్తుల సారభూతమై ప్రపంచదార్శనికులకు ఆదర్శమై ఇంటింట జ్ఞానదీపమై వెలుగుతున్న భగవద్గీతలో పృచ్ఛకుడై ధన్యుడైనాడు. ఇది అపూర్వఫలం. మతములున్నంత వరకూ ఈయన పేరు నిలిచి ఉంటుంది. ఇట్లా భారతేతిహాసానికి శిరోభూషణమైనాడు.

తే. ఉడిపి, తోడన కవ్వడి యొడలఁ గృష్ణు । మేన మూఁడుమూఁ డడరించె మెఱుఁగుఁదూపు
లన్నరుఁడు గర్ణుతనువు శల్యాంగకములుఁ । జించెఁ దొమ్మిది తొమ్మిది శితశరముల. 297

ప్రతిపదార్థం: ఉడిపి= అట్లు దాని శక్తిని తగ్గించి; తోడన= వెంటనే; కవ్వడి= అర్జునుడి; ఒడలన్= దేహమునందు; కృష్ణుమేనన్= కృష్ణుడి దేహమునందు; మెఱుఁగు తూపులు= కాంతితో తళతళలాడే బాణాలు; మూఁడు మూఁడు= మూడేసి; అడరించెన్= ప్రయోగించాడు; ఆ+నరుఁడు; (దీనికి ప్రతిక్రియగా) కర్ణు తనువున్= కర్ణుడి దేహమును; శల్య+అంగకములున్= శల్యుడి అవయవాలను; తొమ్మిది తొమ్మిది= తొమ్మిదేసి; శితశరములన్= వాడి బాణాలతో; చించెన్= చీల్చివేశాడు.

తాత్పర్యం: పార్థుడు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రం ఆర్భటిని వమ్ముజేసి, కర్ణుడు కృష్ణార్జునుల దేహాలలో మూడేసి పదునైన బాణాలను చొప్పించాడు. వెంటనే ఆ నరుడు కర్ణుడి దేహాన్ని, శల్యుడి అవయవాలను తొమ్మిది తొమ్మిది బాణాలతో చీల్చివేశాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ఆ. మొనసి క్రీడి మఱియు మూఁడు నెనిమిదియు । రెండు నాల్గు పదియుఁ జండమార్గ
ణములు గ్రుచ్చెఁ; సూతనందనుమై నతఁ । డుఱక యతని మౌర్వి యూడ నేసె! 298

ప్రతిపదార్థం: క్రీడి= అర్జునుడు; మొనసి= పూని; మఱియున్= మరల; మూఁడు ఎనిమిదియు రెండు నాల్గు పదియున్; చండ మార్గణములు= తీవ్రమైన బాణాలను జోడించి; సూతనందను= కర్ణుడి; మైన్= శరీరంలో; క్రుచ్చెన్= చొనిపినాడు; అతఁడు= ఆ కర్ణుడు; ఉఱక= అవలీలగా, అతని= అర్జునుడి; మౌర్వి= అల్లెత్రాడు; ఊడన్+ఏసెన్= ఊడిపోయేటట్లు బాణం ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడి ప్రయోగాన్ని ప్రతిఘటిస్తూ కిరీటి తీవ్రబాణ సముదాయాన్ని సూతనందనుడి దేహాన నాటాడు. అతడు అనాయాసంగా పార్థుడి అల్లెత్రాటిని ఊడగొట్టాడు.

వ. ఏసి మఱియు శితశరంబులం బొదువం బొలివోవక, పార్థుం డా గుణంబు సమాహితంబు సేసి పెల్లేసిన రయంబున రాధేయుం డతని శింజిని శిథిలంబు గాద కాక యని తలంచె; నాధనంజయుం డతని వింటినారి వికలంబుఁగాఁ జేసె. 299

ప్రతిపదార్థం: ఏసి= ఆ విధంగా ప్రయోగించి; మఱియున్= ఇంకా; శితశరంబులన్= వాడి అమ్ములను; పొదువన్= ప్రయోగించగా; పార్థుండు; పొలిపోవక= భంగపడక; ఆ గుణంబును= జారిన ఆ అల్లెత్రాటిని; సమాహితంబు+చేసి= సరిచేసి; పెల్లు+ఏసినన్= ఎక్కువగా బాణాలను ప్రయోగించగా; రాధేయుండు; అతని= కిరీటియొక్క; శింజిని= అల్లెత్రాడు; శిథిలంబు కాద కాక= నాశనం కాలేదని; అని తలంచె; ఆ ధనంజయుండు= ఆ అర్జునుడు; అతని= కర్ణుడి; వింటినారిన్= అల్లెత్రాడును; వికలంబున్+కాన్+చేసి= తెగేటట్లుచేసి -

తాత్పర్యం: అట్లా కొట్టి వాడిబాణాలతో క్రమ్ముకొన్నాడు. అయినా అర్జునుడు వెనుకాడక అల్లెత్రాటిని సరిచేసికొని పెక్కుబాణాలు వేయగా, కర్ణుడు అర్జునుడి అల్లెత్రాడు తెగలేదని తలంచాడు. అంతలో అర్జునుడు కర్ణుడి వింటి నారిని త్రెంచివేశాడు.

క. చిఱునగవుతోడ మైమఱువుఁ । వఱువుళ్ళుగఁ జేసి యతనియంగము దోఁగం
బఱపె రుధిరంబు, బెడిదపు । మెఱుఁగు వెడఁద యంపగమి నమిత్రులు దలఁకన్. 300

ప్రతిపదార్థం: చిఱునగవుతోడన్= పిన్ననవ్వుతోడన్; మైమఱువున్= కవచాన్ని; అఱువుళ్లుగన్= శిథిలముగా; చేసి; బెడిదపు= గట్టి; మెఱుఁగు; వెడఁద= వెడల్పుగల; అంపగమిన్= బాణసమూహముతో; అమిత్రులు= శత్రువులు; తలఁకన్= అదరిపోగా; అతడి అంగము= అతడి (కర్ణుడి) శరీరము; రుధిరంబు= రక్తంబు; దోఁగన్= కారునట్లు; పఱపెన్= చేసినాడు.

తాత్పర్యం: (అర్జునుడు) చిరునవ్వు చిందులాడగా కవచాన్ని చిదురుగా చేసి, భయంకరకాంతులు చిమ్మే విశాల బాణసమూహంతో కర్ణుడి శరీరం నెత్తురు కారేటట్లు చేశాడు. దీనితో విరోధులు భయపడిపోయారు.

చ. తెరలక కర్ణుఁ డవ్విజయుఁ దీవ్ర శర త్రయవిద్ధుఁ జేసి, మం
దరధరు నస్త్రపంచక నితాంతహతిం గడు నొంచె నా శరో
త్కరము వరప్రభావకలితం బగుటన్ మగుడంగ వచ్చె ని
ష్ఠుర రభసం బెలర్ప మధుసూదనుఁ గ్రమ్మఱ నేసె నాతఁడున్. 301

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుఁడు; తెరలక= వైదొలగిపోకుండా; ఆ+విజయున్; తీవ్రశరత్రయ= మిక్కిలి పదునైన మూడుబాణాలతో; విద్ధున్+చేసి= బాధించి; మందరధరున్= మందరపర్వతము నెత్తిన (మోసిన) కృష్ణుడిని; అస్త్రపంచక= అయిదుబాణాల; నితాంతహతిన్= తెరిపి లేని దెబ్బలతో; కడున్ నొంచెన్= ఎక్కువగా బాధించాడు; ఆ శర+ఉత్కరము= ఆ బాణసమూహం; వరప్రభావ కలితంబు+అగుటన్= దైవం ప్రసాదించిన వరంచేత శక్తిమంతమైనది కావటంవలన; నిష్ఠుర= కర్కశమైన; రభసంబు= వేగం; ఎలర్పన్= అతిశయించగా; మగుడంగన్+వచ్చెన్= లక్ష్యాన్ని తాకి తిరిగి వచ్చింది; మధుసూదను= మధురాక్షస సంహారి అగు కృష్ణుడిని; ఆతఁడున్= కర్ణుడు; క్రమ్మఱన్= మరల; (దానిని); ఏసెన్= (బాణాలతో) కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: పార్థుడు చేసిన బాణప్రయోగానికి కర్ణుడు వెనుదీయకుండా నిలిచి, ఆ విజయుడిని మూడు బాణాలతో బాధించాడు. కృష్ణుడిని ఐదుబాణాలతో అలయింపజేశాడు. కర్ణుడుపయోగించిన బాణాలన్నీ దైవానుగ్రహంతో శక్తిస్ఫూర్తిని పొందినవైనందున, లక్ష్యాన్ని తాకి వెనుదిరిగి వచ్చి కర్ణుడిని చేరాయి. వెంటనే ఆతడు కృష్ణుడిపై ఆగ్రహావేశంతో వాటిని తిరిగి ప్రయోగించాడు.

విశేషం: సారథియైన శ్రీకృష్ణ భగవానుడికి కూడా ఆ సూతుడి దెబ్బలు తప్పలేదు. శ్రీకృష్ణుడి చక్రం వలెనే కర్ణుడి బాణాలు కూడా లక్ష్యాన్ని దెబ్బతీసి, తిరిగి ఆయన చేతికి వస్తున్నవి. (ఆస్ట్రేలియా ఆదిమజాతులు కొడవలివలె వంక తిరిగిన కొయ్య సాధనం విసిరితే అది దెబ్బకొట్టి తిరిగివచ్చి, వారిచేతిలో చేరుతుందట. ఇందు హస్తలాఘవం, ఆ పనిముట్టు తీరేగాని వరప్రసాదం లేదేమో?)

క. అలఘు పటుభల్ల పంచక । ముల రెంటం గ్రీడి చిత్రముగ నయ్యస్త్ర
మ్ములు మూఁడు మూఁడు శకల । మ్ములుగాఁ దునుమాడె, జనులు పొగడ నరేంద్రా! 302

ప్రతిపదార్థం: నర+ఇంద్రా!= రాజా!; అలఘు= తక్కువగాని; పటు= పటిష్ఠమైన; భల్ల పంచకముల= ఐదుబాణాల; రెంటన్= రెండుబాణాలతో; క్రీడి; చిత్రముగన్= ఆశ్చర్యంగా; ఆ+అస్త్రమ్ములు= కర్ణుడు వేసిన (అయిదు) బాణాలు; జనులు పొగడన్= ప్రజలు పొగడగా; మూఁడు మూఁడు; శకలమ్ములుగాన్= తునకలుగా; తునుమాడెన్= ఖండించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు మళ్ళీ ప్రయోగించిన పటిష్ఠమైన అయిదుబాణాలను అర్జునుడు రెండుబాణాలతో మూడేసి తుంటలుగా విరుగగొట్టాడు. ఆశ్చర్యకరంగా జరిగిన ఈ విధ్వంసాన్ని చూచినవారు కొనియాడారు.

క. కర్ణునిమెయి నాలోనన । కర్ణాంతాకృష్ట చండకాండము లధికో
దీర్ణక్రోధంబున న । భ్యర్ణగతుం డగుచుఁ గ్రుచ్చె నతఁ డే పలరన్. 303

ప్రతిపదార్థం: ఆలోనన= ఆలోపలనే; కర్ణాంత+ఆకృష్ట= చెవులు తాకేటట్లు లాగబడిన; చండకాండములు= దారుణమైన బాణాలను; అధిక ఉదీర్ణ= అత్యంతము అధికమైన; క్రోధంబునన్= కోపంతో; అభ్యర్ణ గతుండు+అగుచున్= సమీపించినవాడై; అతఁడు= అర్జునుడు; కర్ణుడి మెయిన్= కర్ణుడిదేహంలో; ఏపు అలరన్= విజృంభణం ఒప్పగా; క్రుచ్చెన్= చొరబడచేశాడు.

తాత్పర్యం: ఆ లోపలనే కిరీటి చెవులంట లాగివిడిచిన బాణాలను అత్యంతం రేగిన క్రోధంతో కర్ణుడిని సమీపించి, ఉప్పొంగుతూ అతడి శరీరంలో నాటాడు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

చ. మఱియు నరుండు సూతసుతు మర్మవిభేదన మాచరించిన
న్మెఱుఁగులు గ్రమ్మనమ్ముల వినిశ్చలధైర్యము పేర్మి నాతఁ డు
క్కఱక పెనంగె దానఁ గన లగ్గలమై వెస నమ్మహాభుజుం
డఱిముఱిఁ జీఁకటుల్ గవియు నట్లుగ రోదసి నించెఁ దూపులన్. 304

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకా; నరుండు; సూతసుతు= కర్ణుడి; మర్మ= జీవస్థానాలను; విభేదనము= చీల్చటం; ఆచరించినన్= చేయగా; అతండు= కర్ణుడు; ఉక్కు= సత్తువను; అఱక= పోగొట్టకొనకుండా; మెఱుఁగులు క్రమ్మ= కాంతులు వ్యాపింపజేసే; అమ్ములన్= బాణాలతో; వినిశ్చల ధైర్యము= అచంచలమైన ధైర్యముయొక్క; పేర్మిన్= వృద్ధితో; పెనంగెన్= పోరాడాడు; దానన్= దానితో; కనలు= కోపం; అగ్గలమై= అతిశయించి; వెసన్= వెంటనే; ఆ+మహాభుజుండు= ఆ బాహుబలశాలి; అఱిముఱి= సంభ్రమించి (త్వరపడి); చీఁకటుల్; కవియునట్లుగన్= వ్యాపించేటట్లుగా; రోదసి= భూమ్యాకాశాల మధ్య ప్రదేశమంతా; తూపులన్= బాణాలతో; నించెన్= నిండింపచేశాడు.

తాత్పర్యం: అంతేకాక అర్జునుడు కర్ణుడి జీవస్థానాలైన మర్మాంగాలను భేదించగా, ఆ దెబ్బలకు కర్ణుడు చెక్కు చెదరని ధైర్యంతో ప్రజ్వలించే నిశిత శరపరంపరను ప్రయోగిస్తూ యుద్ధం సాగించాడు. దానితో ఇంకా కోపం ఉగ్రమై పెరగగా, ఆ దోర్బలశాలి అర్జునుడు వెంటనే అత్యంత ఉత్సాహి అయి భూనభోంతరాలు చీకట్లు క్రమ్ముకొనేటట్లు బాణాలతో నింపాడు.

తే. వెగడువడి చక్రరక్షకుల్, వెనుక దిక్కు । గాచు రథికులుఁ బార్శ్వసంగతులుఁ దమ్ము
విడువఁ జాలక లజ్జ వో విడిచి రపుడు । గర్ణువారలు వాఱుట గని, విభుండు. 305

ప్రతిపదార్థం: వెగడు+పడి= తడబాటు పొంది; చక్రరక్షకుల్= రథచక్రాలను కాపాడుతున్నవారు; వెనుక దిక్కు= వెనుక పార్శ్వమును; కాచు= కావలికాస్తున్న; రథికులున్= రథ సైనికులు; పార్శ్వసంగతులు= ప్రక్కల ఉన్న సైనికులు; తమ్మ విడువజాలక= రథమందున్నవారిని విడిచిపెట్టి పోయేందుకు మనస్కరించకపోయినా; లజ్జ పోన్ విడిచిరి= సిగ్గు విడిచి; పరుగెత్తి పోసాగారు; అపుడు; కర్ణువారలు= కర్ణుడి మనుష్యులు; పాఱుట= పలాయనులవటం; కని= గమనించి; విభుండు= ప్రభువైన దుర్యోధనుడు.

తాత్పర్యం: రథచక్రాలను రక్షించేవారు, వెనుక దిక్కు రక్షగా ఉండేవారు, రథానికి రెండుప్రక్కల రక్షగా ఉండేవారు- తమతమ స్థానాలను వదలిపోలేక, చివరకు భయపడి సిగ్గువిడిచి పారిపోయారు. ఈ విధంగా కర్ణుడి సహాయకులు పరుగెత్తిపోవటం చూచి దుర్యోధనుడు - (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం)

క. ఆ దిక్కువారు భీముం । డాదిగ నని సేయకుండు నన్నియతి యెడం
దా దైన్యమొంది తప్పం । గా దని యూహింపనీని కలఁక కతమునన్. 306

ప్రతిపదార్థం: భీముండు+ఆదిగన్= భీముడు మొదలుకొని; ఆ దిక్కువారు= ఆ పక్షంవారు; అని చేయకుండు= యుద్ధం చేయరాదనే; ఆ+నియతి= ఆ కట్టడి; ఎడన్= పట్ల; తాన్= తాను; దైన్యమొంది= దిగులుపడి; తప్పన్+కాదని= అది తప్పించుకొనటానికి వీలుకానిదని; ఊహింపనీని= యోచించేందుకు వీలు కల్పించకుండా చేసిన; కలఁక= దిగులు; కతమునన్= కారణంవలన.

తాత్పర్యం: ప్రతిపక్షంలో భీముడు మొదలైనవారు యుద్ధంలో పాల్గొనరాదు అన్న నియమంపట్ల దుర్యోధనుడు బాధపడి, ఇది తొలగించుకుందామని అనుకోవటానికి కూడా అవకాశమివ్వని మనోవ్యాకులతవల్ల. (తరువాతి గద్యంతో అన్వయం).

దుర్యోధనుఁడు తన యోధుల నర్జునుం దలపడఁ బురికొలుపుట (సం. 8-65-42)

వ. ఇరుగెలంకుల మూఁకలం గలయం గనుఁగొని యెలుంగెత్తి. 307

ప్రతిపదార్థం: ఇరు కెలంకుల= ఉభయపక్షాల; మూఁకలన్= గుంపులను; కలయన్ కనుఁగొని= పరికించి చూచి; ఎలుంగెత్తి= ఉదాత్తస్వరంతో.

తాత్పర్యం: ఉభయపక్షాల సైనికులను కలయచూచి గొంతెత్తి (ఇట్లా అన్నాడు). (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. 'తొడరుఁడు పొదువుం డేయుఁడు । పొడువుఁడు బీభత్సుఁ బ్రిదిలి పోనీక వెసం
బడవైపుం డొక్కుమ్మడిఁ । గడఁగి!' యనుచుఁ జేయి వీచెఁ గౌరవనాథా!' 308

ప్రతిపదార్థం: కౌరవనాథా!= ధృతరాష్ట్రుడా!; తొడరుఁడు= ధిక్కరించండి; పొదువుండు= పైబడి క్రమ్ముకొనండి; ఏయుఁడు= దెబ్బతీయండి; పొడువుఁడు; ఒక్కుమ్మడిన్= కలిసికట్టుగా ఏకమైన ప్రయత్నంతో; కడఁగి= సాహసం చూపి; బీభత్సుని= వివ్వచ్చుడిని; ప్రిదిలి పోనీక= తప్పించుకొని పోనీయకుండా; వెసన్= వెంటనే; పడవైవుండు= నేలపై పడేటట్లు చేయండి; అనుచున్= అంటూ; చేయి వీచెన్= చేయి ఆడించాడు.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు గొంతెత్తి సమరోత్సాహ దీపకాలైన ప్రబోధవాక్యాలతో, 'అర్జునుడు తప్పించుకొని పోకుండా పట్టండి, పొడవండి నేలపాలు చేయండి. అందరూ ఒక్కుమ్మడిగా క్రమ్ముకోండి' అని అంటూ చేయివీచి ప్రోత్సాహించాడు.

క. విను, మతఁ డిమ్మెయిఁ బురికొలి । పిన, రథ కరి తురగ సుభటబృందములు రయం
బున నురవణించె నయ్యు । ర్జును పైఁ దగువారు నిలిచి చూచుచు నుండన్. 309

ప్రతిపదార్థం: విను= బాగా చెవియొగ్గుము; అతఁడు= దుర్యోధనుడు; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; పురికొలిపినన్= కవ్వించేటట్లు చేయగా; రథ; కరి= ఏనుగులు; తురగ= గుర్రాల; సుభటబృందములు= ఆరితేరిన గట్టి సైనికుల సమూహాలు; రయంబునన్= త్వరత్వరగా; ఆ+అర్జునునిపైన్; తగువారు= అర్హులైనవారు; నిలిచి చూచుచున్; ఉండన్= ఉండగా; ఉరవణించెన్= విజృంభించాయి.

తాత్పర్యం: ఇట్లా రెచ్చగొట్టగా చతురంగ బలాలు, అందరు చూస్తుండగా వెంటనే మహావేగంగా అర్జునుడిపై పడి చుట్టుకొన్నారు.

వ. ఎదిరి సైన్యంబు సమరంబు దొఱంగి యుండుట యెఱింగి కడఁగుట పాడిగా దని దొరలు దురంబునకుం జొరకుండిరి; గాండీవి కోదండగుణ రణన భరిత భూనభోంతరుం డగుచు వివిధ విశిఖ జ్వాలా

కలాపంబుల వేఁడిమి సూపిన, నేపఱి వెఱచి యమ్మూఁకలు పఱచినం గనుంగొని యక్కురునాథుం డద్దొరల
నుద్దేశించి. **310**

ప్రతిపదార్థం: ఎదిరి సైన్యంబు= విరోధిసేన; సమరంబు= యుద్ధమును; తొఱంగి= విడనాడి; ఉండుట ఎఱింగి; కడఁగుట= పైబడి తాకుట; పాడికాదు+అని= ఉచితం కాదని; దొరలు= నాయకులు; దురంబునకున్= యుద్ధమునకు; చొరకుండిరి= పూనుకొనకుండిరి; గాండీవి= అర్జునుడు(తన); కోదండగుణ= వింటి అల్లెత్రాటి; రణన= మ్రోతతో; భరిత= నిండిన; భూనభోంతరుండు+అగుచున్= దివి భువి మధ్యప్రదేశం కలవాడవుతూ; వివిధ విశిఖ= పలురకాలైన బాణాల; జ్వాలాకలాపంబుల= నిప్పుల సమూహంతో; వేఁడిమి చూపినన్= ఉడుకు చూపగా; ఏపు అఱి= ఉద్ధృతి అణగి; వెఱచి= భయపడి; ఆ+మూఁకలు= ఆ సైన్యసమూహాలు; పఱచినన్= పారిపోగా; కనుంగొని; ఆ+కురునాథుండు= ఆ దుర్యోధనుడు; ఆ+దొరలన్= ఆ సేనాపతులను; ఉద్దేశించి= వారితో ఇట్లాఅన్నాడు.

తాత్పర్యం: పాండవసైన్యం యుద్ధంమాని ఉండటం గమనించి కౌరవపక్షం యుద్ధం చేయటం న్యాయం కాదని నాయకులు ఊరకున్నారు. అర్జునుడు గాండీవి గుణధ్వనిని భూనభోంతరాలు మ్రోగేటట్లు చేశాడు. పలురకాలైన బాణాల మంటలతో వేడి పుట్టేటట్లు చేయగా ఆ మూకలు పరుగెత్తిపోయాయి. అది చూచి దుర్యోధనుడు ఆ రాజులతో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **'బీరమును లావుఁ గల్గిన। మీరందఱుఁ గర్ణు నొకని మీఁదన యిమ్మైఁ**
బోరెల్లఁ ద్రోచి ఫల్గునుఁ। జేర కునికి యాయుధోపజీవుల తెఱఁగే?' **311**

ప్రతిపదార్థం: బీరమును= పరాక్రమం; లావున్= దేహసౌష్ఠవమిచ్చిన బలం; కల్గిన; మీరు+అందఱున్; ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; పోరు+ఎల్లన్= సంపూర్ణ సమర నిర్వహణబాధ్యతను; కర్ణునొకని మీఁదన= ఒక్క కర్ణుడి తలపైననే నెట్టిపెట్టి; ఫల్గునున్= అర్జునుని; చేరకునికి= ఎదుర్కొనకుండటం; ఆయుధ= ఆయుధాలవలననే; ఉపజీవుల= బ్రతికే మీయొక్క; తెఱఁగే?= విధానమా? (ఉచితం కాదని భావం.)

తాత్పర్యం: పరాక్రమం, బలం కలిగిన మీరంతా, ఈ యుద్ధనిర్వహణ బాధ్యతనంతా కర్ణుడొక్కడిమీదనే మోపి, అర్జునుడి జోలికి పోకుండా ఉండటం పోరులతోనే పొట్టపోసికొని బ్రతికే మీ బోంట్లకు తగి ఉన్నదా?'

వ. **అనిన విని, యుల్లంబుల లేని యుత్సాహంబు దెచ్చికొని వా రొక్కుమ్మడి నురవడించిన.** **312**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని; ఉల్లంబులన్= మనస్సులలో; లేని; ఉత్సాహంబు; తెచ్చికొని; వారు; ఒక్కుమ్మడిన్= ఒక్కపెట్టున; ఉరవడించినన్= పరాక్రమించగా.

తాత్పర్యం: అనగా విని కౌరవవీరుల మనసులలో లేని ఉత్సాహాన్ని బలవంతంగా పొందుపరచుకొని ఒక్కసారిగా విజృంభించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. **భరిత క్రోధ మహోగ్రవృత్తి సిడముల్ భంజించుచున్, సూతుల**
న్ధరణిం గూల్చుచుఁ, జాపముల్ నఱకుచున్, రథ్యంబులం జంపుచున్,
నరుఁ డాభీల పరాక్రముం డగుడు దైన్యం బంది వెన్నిచ్చి వి
చ్చిరి వా రందఱు; దివ్యసంఘము నుతించెం జూచి యవ్వీరునిన్. **313**

ప్రతిపదార్థం: నరుఁడు= అర్జునుడు; ఆభీల= భయంకరమైన; పరాక్రముండు= పరాక్రమవంతుడు; అగుడున్= కాగా; భరిత= పరిపూర్ణమైన; క్రోధ= కోపంయొక్క; మహా+ఉగ్రవృత్తిన్= మహాభయంకరమైనవిధంగా; సిడముల్= పతాకధ్వజాలను; భంజించుచున్= విరుగగొట్టుతూ; సూతులన్= రథాలు నడిపేవారిని; ధరణిన్= నేలపై; కూల్చుచున్= పడగొట్టుతూ; చాపముల్ నఱకుచున్= విల్లులు తుంటలు చేస్తూ; రథ్యంబులన్= తేరులు లాగే గుర్రాలను; చంపుచున్= చంపివేస్తూ; (ఆభీల పరాక్రముడు కాగా); వారందఱున్= విరోధి సైనికులందరు; దైన్యంబు+అంది= దీనస్థితిని పొంది; వెన్ను+ఇచ్చి= వీపు చూపి; విచ్చిరి= చెల్లాచెదరై పారిపోయారు; చూచి= దీనిని చూచి; దివ్య సంఘము= దేవతాగణం; ఆ+వీరున్= మొనగాడైన ఆ అర్జునుడిని; నుతించెన్= పొగడింది.

తాత్పర్యం: భయంకర పరాక్రమోపేతుడైన పార్థుడు కోపాతిరేకంతో మహాదారుణంగా విజృంభించి విరోధివీరుల పతాకాలను, సారథులను నేలపాలు చేస్తూ, గుర్రాలను, విల్లులను తునుమాడుతూ చెలరేగగా విరోధిసైన్యాలు దీనస్థితిలో పడి, వెనుదిరిగి చెల్లాచెదరై పరుగెత్తిపోయాయి. దీనిని చూచిన దేవతలు విజయుడిని స్తుతించారు.

చ. **కురుపతి వెండియుం దఱుమఁ గోల్తల సేయర క్రమ్మఱంగ నె**
వ్వరు నతిభీతి నిట్లు మనవా రెడగాఁ జని చూచుచుండి; ర
ప్పరుసున నా సమిద్ధరణిభాగము శూన్యతఁ బొందఁ గర్ణుఁ డ
న్నరుఁ దలపడ్డ నప్పటి రణంబు మహాద్భుత మయ్యె భూవరా! **314**

ప్రతిపదార్థం: భూవరా!= రాజా!; కురుపతి= దుర్యోధనుడు; వెండియున్= మరలా; తఱుమన్= ముందుకు రండని త్వరపెట్టగా; అతిభీతిన్= మిక్కిలి భయంతో; క్రమ్మఱంగన్= వెనుదిరిగి పోరు చేయటానికీ; కోల్తల= ఎదురెదురుగా నిలబడి చేసే యుద్ధం; చేయరు+అ= చేయలేకుండిరి; ఇట్లు; మనవారు; ఎడగాన్+చని= దూరంగా పోయి; చూచుచుండిరి; ఆ+పరుసునన్= ఆ విధంగా; ఆ సమిద్ధరణిభాగము= ఆ యుద్ధ భూభాగము; శూన్యతన్+ఒందన్= ఎవరూ లేకుండా వట్టిది కాగా; కర్ణుఁడు; ఆ+నరున్; తలపడ్డన్= ఎదుర్కొనగా; అప్పటి రణంబు= ఆ సమయంలో యుద్ధం; మహాద్భుతము+అయ్యెన్= అత్యంత ఆశ్చర్యకరమైనది అయింది.

తాత్పర్యం: దుర్యోధనుడు పరుగెత్తి వచ్చిన సైనికులను మరల ముందుకు తరుమగా, భయభ్రాంతులై వారందరూ ముఖాముఖి పోరాటానికి విముఖులై, దూరంగా పోయి జరిగే యుద్ధాన్ని చూస్తూ నిలబడిపోయారు. వారి పోకతో, ఆ యుద్ధభూమి వట్టి బయలైనది. అప్పుడు కర్ణార్జునులు తలపడ్డారు. ఆ యుద్ధం చాలా వింత గొల్పింది.

చ. **శ్రమమున సోలుచుండియుఁ బరాక్రమసంపద సొంపు మీఱ, దు**
ర్దమ వివిధాస్త్రజాల తిమిరంబుల నొండొరుఁ గప్పి కప్పి శౌ
ర్యములును బాహువీర్యములు రాజుల నచ్చెరు వందఁజేయ ను
గ్రముగఁ బెనంగి రయ్యమరరాజతనూజుఁడు సూతసూనుఁడున్. **315**

ప్రతిపదార్థం: శ్రమమునన్= పడిన కష్టంవలన; సోలుచుండియున్= తూలిపోతూ ఉండి కూడా; ఆ+అమర రాజ తనూజుఁడున్= ఆ దేవేంద్ర తనయుడగు అర్జునుడు; సూతసూనుఁడున్= సారథి పుత్రుడగు కర్ణుడు; పరాక్రమ సంపదన్= శౌర్య సమృద్ధి; సొంపుమీఱన్= అందగించగా; దుర్దమ= ఎదురులేని; వివిధ+అస్త్రజాల= నానావిధాలైన ఆయుధాల సమూహాలచే (కల్పించిన); తిమిరంబులన్= చీకట్లతో; ఒండొరులన్= ఒకరినొకరు; కప్పి, కప్పి; శౌర్యములును= వారి ప్రతాపములు;

బాహువీర్యములున్= బాహుబలములు; రాజులన్= చూస్తున్న ప్రభువులను; అచ్చెరువు+ఒందన్+చేయన్= ఆశ్చర్యపడేటట్లు చేయగా; ఉగ్రముగన్= భయంకరంగా; పెనంగిరి= పోరాడారు.

తాత్పర్యం: కర్ణార్జునులిరువురూ యుద్ధక్లేశంతో తూలిపోతున్నప్పటికీ, శౌర్యలక్ష్మీశోభతో అణచ శక్యంగాని నానావిధ ఆయుధాలప్రయోగంతో, అలముకొన్న చీకట్లతో ఒకరినొకరు కప్పివేసికొంటూ భయంకరంగా పోరాడారు. ఇది చూస్తూఉండిన నానారాజ్య పాలకులు వీరిద్దరు చూపుతున్న ప్రతాపానికీ, భుజబలశక్తికీ ఆశ్చర్య చకితులైనారు.

వ. అట్టియెడఁ, దక్షకునపత్యంబై తత్సోదరుం డగు నైరావతుండు పెనిచి యుపలాలింప నుల్లసిల్లిన యశ్వసేనాభిధానుం డగు నాగకుమారుండు, సర్పముఖశరాకారంబుగైకొని తనయొద్ద నుండఁ, దాను బసిండి యొఱం బెట్టి యనుదినంబును గంధపుష్పంబులు నక్షతంబుల నర్చించుచు నయ్యర్జునుమీఁదం బ్రయోగించువాఁడై యున్న, యట్టి యమ్మహనీయాస్త్రంబు రోషావేశ వివశుం డగుచుఁ బుచ్చికొని, తల దెగవ్రేయుటకై యక్కర్ణుండు సముదీర్ణ జ్వాలాజాలంబు లంబరంబునం బర్వఁ జూపఱులు హాహాకారంబులు సేయం గార్ముకగుణంబున సంధించి తెగవాపినం గని, యారథికుచూపు కంఠంబు దక్కటికిం గాక తప్పి యపాంగ ప్రదేశంబు కొలంది యగుటంజేసి, యది నెపంబుగా శల్యుం డతనికిఁ జిత్తవైకల్యం బాపాదింపం దలంచి 'యీ సంధానంబు మెడ దునుముట కనుగుణంబు గాదు! నిపుణంబుగా నిరూపించి యొండుభంగి సంధింపు' మనినఁ గర్ణుండు గనలునఁ గనుఁగవఁ గెంపు గడలుకొన, నమ్మద్రపతిం జుఱచుఱం జూచి. **316**

ప్రతిపదార్థం: అట్టియెడన్= ఆ సమయంలో; తక్షకు అపత్యంబై= తక్షకుడి సంతానమై; తద్= ఆ తక్షకుడి; సోదరుండు+అగు= తోబుట్టువగు; ఐరావతుండు; పెనిచి= పెంచి; ఉపలాలింపన్= బుజ్జగించగా; ఉల్లసిల్లిన= వికాసంపొందిన; అశ్వసేన, అభిధానుండు+ అగు= అశ్వసేనుడనే పేరు కలవాడగు; నాగకుమారుండు; సర్పముఖ= పాముపడగవంటి; శరాకారంబు= బాణరూపాన్ని; కైకొని= తాల్చి; తనయొద్దన్= తనదగ్గర; ఉండన్= ఉండగా; తాను; (దానిని) పసిండి ఒఱన్= బంగారు ఒరలో; పెట్టి; అనుదినము= ప్రతిదినం; గంధపుష్పంబులన్; అక్షతంబులన్; అర్చించుచున్; ఆ+అర్జునుమీఁదన్; ప్రయోగించువాఁడై= ఉపయోగించాలనే సంకల్పం కలవాడై; ఉన్నన్= ఉండగా; అట్టి= అటువంటి; మహనీయ అస్త్రంబు= గొప్ప మంత్రచోదిత బాణం; రోష ఆవేశ= రేగిన కోపపు పొంగువలన; వివశుండు+అగుచున్= తన వశం దప్పిన మనస్సుగల వాడౌతూ; పుచ్చికొని= చేపట్టి; తల తెగ వ్రేయుటకై= (అర్జునుని) తల నరికివేసేందుకు; ఆ+కర్ణుండు; సముదీర్ణ= మిక్కిలి గొప్పదైన; జ్వాలాజాలంబులు= మంటలసమూహం; అంబరమునన్= ఆకాశంలో; పర్వన్= వ్యాపించగా; చూపఱులు= చూచేవారు; హాహాకారంబులు= బొబ్బరింతలు; చేయన్= చేస్తుండగా; కార్ముక గుణంబునన్= వింటి అల్లెత్రాడుతో; సంధించి= కలిపి; తెగవాపినన్= ఎక్కుపెట్టగా; కని= చూచి; ఆ రథికు= ఆ యోధాగ్రేసరుడైన కర్ణుడి; చూపు= దృష్టి; కంఠంబు చక్కటికిన్= గొంతు దగ్గరకు; కాక తప్పి= కాకుండా తొలగిపోయి (లక్ష్యం దాటిపోయి); అపాంగ ప్రదేశంబు= కడగంట చూపు పారే స్థలం; కొలంది అగుటన్+చేసి= వరకు ఉండటం వలన; అది నెపంబుగన్= అది ఒక సాకుగా; శల్యుండు; అతనికిన్; చిత్తవైకల్యంబు= మతిభ్రమ; ఆపాదింపన్+తలంచి= కలిగించుటకు నిర్ణయించుకొని; ఈ సంధానంబు= బాణాన్ని వింటినారిలో అమర్చే పద్ధతి; మెడ దునుముటకున్= గొంతు త్రుంచుటకు; అనుగుణంబుకాదు= అనుకూలం కాదు; నిపుణంబుగాన్= నేర్పరితనంతో; నిరూపించి= ఏర్పరచి; ఒండు భంగిన్= ఇంకొక విధంగా; సంధింపుము= అమ్మును అమర్చుము; అనినన్; కర్ణుండు; కనలునన్= కోపంతో; కనుంగవన్= రెండు కన్నులలో; కెంపు= ఎర్రదనం; కడలుకొనన్= వ్యాపించగా; ఆ+మద్రపతిన్= మద్రదేశాధీశుడైన శల్యుడిని; చుఱచుఱన్= కరకుగా; చూచి.

తాత్పర్యం: అప్పుడు తక్షకుడి కొడుకు - అతడి సోదరుడైన ఐరావతుడు పెంచి ఉపలాలించిన అశ్వసేనుడు అనే పేరుగల నాగకుమారుడు సర్పముఖ బాణాకారంలో తన వద్ద ఉండగా, దానిని బంగారుఒరలో పెట్టి గంధపుష్పాలతో ప్రతిదినం పూజిస్తూ, అర్జునుడి మీద ప్రయోగించాలని దాచి ఉంచిన ఆ మహాస్త్రాన్ని కర్ణుడు రోషావేశంతో చేపట్టి అర్జునుడి తల తెగవేయాలని లక్షించి, మంటలు చెలరేగి ఆకాశాన్ని అంటగా, చూచేవారు హాహాకారాలు చేయగా, వింటికి అల్లెత్రాడు సంధించి ప్రయోగించటానికి సిద్ధం అయ్యాడు. అప్పుడు అతడి గురి కంఠాన్ని తప్పి క్రీగంటి ప్రాంతంలో తగిలేటట్లు ఉండగా గమనించి, దానిని నెపంగా చేసికొని శల్యుడు కర్ణుడికి మనశ్చాంచల్యాన్ని కలిగించటానికి 'ఈ లక్ష్యం మెడ నరకటానికి అనుగుణంగా లేదు. నేర్పరితనంతో నిరూపించి మరొకవిధంగా సంధించుము' అని అనగా కర్ణుడు కోపంతో కన్నుల నిప్పులు రాలగా శల్యుడిని చురచుర చూచి (ఇట్లా అన్నాడు).

క. 'ననుబోఁటి జోదునుం గా । దని పలుకఁగ నేర్పు నీకు నంత గలదె? య
ట్లును గాక వినుము కర్ణుం । డినుమాఱొక శరము దొడుగునే పరులు నగన్?' **317**

ప్రతిపదార్థం: ననుబోఁటి= నావంటి; జోదునున్= యుద్ధవీరుడిని; కాదని= త్రోసిపుచ్చి; పలుకఁగ నేర్పు= అనగలిగిన సామర్థ్యం; నీకున్; అంతకలదె?= నీకు అంతగా ఉన్నదా?; అట్లునుగాక= అదీగాక; వినుము; పరులు= ఇతరులు; నగన్= నవ్వేటట్లు; కర్ణుండు; ఇనుమాఱు= రెండుసార్లు; ఒక శరము= ఒకే బాణాన్ని; తొడుగునే?= ధనుస్సుకు సంధిస్తాడా?

తాత్పర్యం: నా వంటి యోధుడిని త్రోసిపుచ్చి మాట్లాడే సామర్థ్యం నీకు అంతగా ఉన్నదా? అదీగాక నా సంగతి వినుము. ఇతరులచేత నగుబాట్ల పాలయ్యేటట్లు ఈ కర్ణుడు ఒకమారు గురిపెట్టి సంధించిన బాణాన్ని మళ్ళీ గురి మార్చి సంధిస్తాడా?

వ. అని పలికి, కలుషం బగుచిత్తంబుతో నెలుంగెత్తి 'ఫల్గున! ఫల్గున! పొలిసి' తంచు నేసిన. **318**

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; కలుషంబగు= కలకబారిన; చిత్తంబుతోన్; ఎలుంగెత్తి= బిగ్గరైన కంఠస్వరంతో; ఫల్గున! ఫల్గున!= అర్జునా!; పొలిసితి(వి)= చచ్చిపోయావు; అంచున్= అని కేకలేస్తూ; ఏసినన్= (బాణం) వేయగా.

తాత్పర్యం: అని పలికి కోపగించిన మనస్సుతో గొంతెత్తి 'అర్జునా! అర్జునా! ఈ దెబ్బతో చచ్చావు' అంటూ ప్రయోగించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. పలుదెస మంటలు ప్రబ్బఁగ । నలఘుస్ఫురణమున నిగుడు నయ్యస్త్రంబున్
జలజాక్షుఁడు గని పంచాం । గుళ మాత్రము రథము ధరణిఁ గ్రుంగ నదుముడున్. **319**

ప్రతిపదార్థం: పలుదెస= అన్నిదిక్కులా; మంటలు; ప్రబ్బంగన్= వ్యాపించగా; అలఘు= తక్కువగాని; స్ఫురణమునన్= ప్రకాశంతో; నిగుడు= అలముకొనే; ఆ+అస్త్రంబున్; జలజాక్షుఁడు= కమలాక్షుడు - కృష్ణుడు; కని= చూచి; పంచ అంగుళమాత్రము= సరిగా అంగుళాల పరిమాణముగా; రథము; ధరణిన్= భూమిలో; క్రుంగన్= దిగబడిపోయేటట్లు; అదుముడున్= నొక్కివేయగా. (ఈ అంగుళపు కొలత పేరు తిక్కనకాలం నాటిదే.)

తాత్పర్యం: అన్ని దిక్కులా నిప్పులు క్రక్కుతూ అత్యధిక కాంతితో వ్యాపించే ఆ అస్త్రాన్ని కృష్ణుడు కనిపెట్టి, రథ చక్రాలను ఐదు అంగుళాల లోతుకు నేలలో క్రుంగేటట్లు అదిమాడు.

క. సుర గరుడ ఖచర విద్యా । ధర ఖేచరు లంబరం బుదాత్తధ్వనిసం
భరితముగఁ బొగడి రమ్ముర । హరు దివ్య ప్రసవ విరచితార్చనతోడన్. 320

ప్రతిపదార్థం: సుర; గరుడ; ఖచర= ఆకాశంలో సంచరించేవారు; విద్యాధర; ఖేచరులు= దేవతలు మొదలైన దివ్యులు; అంబరంబు= ఆకాశము; ఉదాత్త= ఘనమైన; ధ్వని= ధ్వనితో; సంభరితముగన్= నిండిపోయేటట్లు; ఆ+మురహరున్= ఆ మురసంహారుడైన కృష్ణుడిని; దివ్యప్రసవ= స్వర్గ పుష్పాలచేత; విరచిత= కావించబడిన; అర్చనతోడన్= పూజావిధానంతో; పొగడిరి= స్తోత్రం చేశారు.

తాత్పర్యం: స్వర్గ, ఆకాశ చరులైన వివిధ దేవతాగణాలవారు, శ్రీకృష్ణుడిని స్వర్గ తరు పుష్పాలతో పూజించి, స్తోత్ర ధ్వని గగనతలం నిండేటట్లు ప్రశంసించారు.

సర్పముఖ శరంబున నర్జునుకిరీటంబు భూమిపైఁ బడుట (సం. 8-66-11)

మ. కురువంశోత్తమ! వారిదిక్కు ప్రజ సంక్షోభింప నప్పాఁప తూ
పు రయం బుగ్రము గాఁగ బి ట్టడరి, దంభోళిప్రభగ్న క్షమా
ధర శృంగాకృతిగా హరించె బహురత్నస్ఫీత రశ్మిచ్ఛటా
స్ఫురితం బైన కిరీటమున్ విజయునొప్పుం దేజముం గుందఁగన్. 321

ప్రతిపదార్థం: కురువంశోత్తమ!= కురువంశశ్రేష్ఠా! వారి దిక్కుప్రజ= పాండవపక్షమందున్న జనం; సంక్షోభింపన్= తల్లడిల్లగా; ఆ+పాఁపతూపు= ఆ నాగాస్త్రం; రయంబు= వేగం; ఉగ్రము కాఁగన్= తీక్ష్ణముకాగా; బిట్టు= అధికంగా; అడరి= వ్యాపించి; దంభోళి= వజ్రాయుధంచేత; ప్రభగ్న= ఎక్కువగా ఖండించబడిన; క్షమాధర= పర్వత; శృంగాకృతిగాన్= శిఖరరూపంతో ఉన్న; విజయు= అర్జునుడి; ఒప్పున్= అందమైన తీరు; తేజమున్= కాంతి; కుందఁగన్= క్షీణించిపోయేటట్లు; బహురత్న= నానావిధ రత్నాలచేతను; స్ఫీత= అధికమైన; రశ్మి= కాంతి; ఛటా= పుంజముచేత; స్ఫురితంబు+ఐన= దీపించే; కిరీటమున్; హరించెన్= తొలగించింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! కర్ణుడు ప్రయోగించిన ఆ నాగాస్త్రం పాండవపక్షంవారిని తల్లడిల్లచేసి, పుంజుకొన్న వేగం భయంకరంకాగా, బహువిధరత్నాల బహుళ కాంతులతో ప్రకాశించే పార్థుని కిరీటాన్ని - అతని అందమైన తీరు, తేజస్సు క్రుంగేటట్లుగ, వజ్రాయుధం పర్వతశిఖరాన్ని పడగొట్టినట్లు పడగొట్టింది.

విశేషం: ఉపమానంయొక్క సొంపు, పదబంధ గాంభీర్యం, ప్రాణప్రదమైన దృశ్యవర్ణన ఈ పద్యానికి మెరుగులు. తిక్కన కవితాశిల్ప భూరిమందిరంలో ఇట్టి పద్యాలు రత్నఖచిత కీర్తిస్తంభాలు. అలంకారం: ఉపమ.

తే. జనులు విహ్వలు లగునట్టి ఘనరవంబు । దిశలయందు నాకసమున దీటుకొనఁగఁ
గర్ణుఁ డట్లు భేదించె దిక్పతులచేత । నైనఁ జెడని కిరీట మయ్యహిశరమున. 322

ప్రతిపదార్థం: జనులు; విహ్వలులు అగునట్టి= భయంచేత మనస్సులు చలించినవారు అగునట్లు చేసిన; ఘనరవంబు= మేఘఘర్జనతో సమానమైన ఆ శబ్దం; దిశలందున్= ఎనిమిది దిక్కులందు; ఆకసమునన్= ఆకాశంలో; దీటుకొనఁగన్= అలముకొనగా; దిక్పతులచేతనైన= దిక్పాలకులచేతకూడా; చెడని= చెడగొట్టబడరాని; కిరీటము; ఆ+అహిశరంబునన్= ఆ నాగాస్త్రంచేత; కర్ణుండు; అట్లు= పై విధంగా; భేదించెన్= పడగొట్టాడు.

తాత్పర్యం: ఆ నాగాస్త్రం పుట్టించిన బెట్టిదమైన మేఘగర్జనవంటి ఆ శబ్దం ప్రజలను భయభ్రాంతులను చేసి భూనభోంతరాళాల్లో నిండింది. దిక్పాలకులకు కూడా చెరుప సాధ్యపడని ఆ కిరీటాన్ని నాగాస్త్రంతో కర్ణుడు సులభంగా పడగొట్టాడు.

క. సురపతి తపంబు సేసినఁ । బరమేష్ఠి ప్రియంబుఁ బొంది, బహుమానపుర
స్సరముగ నిచ్చినయది య । క్కిరీట మరిభీషణత్వ కీర్తిదము నృపా! 323

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= రాజా!; సురపతి= దేవేంద్రుడు; తపంబు= తపస్సు; చేసినన్= చేయగా; పరమేష్ఠి= బ్రహ్మ; ప్రియంబునొంది= ప్రీతుడై; బహుమాన పురస్సరముగన్= ఆదరించి సగౌరవంగా ఇచ్చే పారితోషికంగా; ఇచ్చినది; ఆ+కిరీటము; (అది) అరిభీషణత్వ= శత్రువులకు భయాన్ని కలిగిస్తూ; కీర్తిదము= కీర్తిని ఇచ్చేది.

తాత్పర్యం: ప్రభూ! దేవేంద్రుడు చేసిన తపస్సుకు బ్రహ్మ మెచ్చి గౌరవపురస్కారంగా, బహూకరించింది ఆ కిరీటం. అది కీర్తిని చేకూర్చేదే కాక శత్రువులను భయపెట్టి తరుమగొట్టేది.

ఆ. వనధివాసులగు నివాత కవచులను । దనుజు లాపురందరున కజయ్యు
లైన, నతఁడు వనుప నర్జునుఁ డోర్చిన । మెచ్చి యక్కిరీట మిచ్చె నధిప! 324

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; వనధి= సముద్రమున; వాసులు+అగు= నివసించే; నివాతకవచులు; అను; దనుజులు= రాక్షసులు; ఆ పురందరునకున్= ఆ ఇంద్రుడికి; అజయ్యులు= జయింప సాధ్యంగానివారు; ఐనన్= కాగా; అతఁడు= ఇంద్రుడు; పనుపన్= పంపగా; (పనిపెట్టగా); అర్జునుఁడు; ఓర్చినన్= ఆ రాక్షసులను ఓడించగా; మెచ్చి= ఆమోదంతో పొగడి; ఆ కిరీటము+ఇచ్చెన్= అర్జునుడికి ఆ కిరీటం ఇచ్చాడు. (ఇట్టి చరిత్రగల కిరీటాన్ని ధరించినవాడగుటచే ఆ పార్థుడు 'కిరీటి' పేర ప్రఖ్యాతుడయ్యాడు.)

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సముద్రంలో నివసించే నివాతకవచులనే రాక్షసులు ఇంద్రుడికి అణచటానికి సాధ్యం కాని వారు కాగా, ఇంద్రుడు పంపగా వెళ్ళి అర్జునుడు వారిని అణిచివేశాడు. అందుకు మెచ్చి ఇంద్రుడు ఆ కిరీటాన్ని అర్జునుడి కిచ్చాడు.

చ. వినుము నరేంద్ర! చూడ విన విస్మయ మిట్టిది పాఁపరమ్ము వా
త నెగయు ఘోర రూప భయద ప్రథమాన విషాగ్ని జిహ్వికల్
దనికినఁ బెల్చ మండుచు నిలాస్థలి డొల్లె నినుండు పశ్చిమాం
బునిధి నితాంతదృశ్యరుచి పొల్పెసఁగం బడుభంగి దోఁపఁగన్. 325

ప్రతిపదార్థం: వినుము; నరేంద్ర!= ఓ రాజా!; ఇట్టిది= ఈ విధమైనది; చూడన్ వినన్= చూచుటకు, వినుటకు; విస్మయము= ఆశ్చర్యం; ఇనుండు= సూర్యుడు; పశ్చిమ+అంబునిధిన్= పడమటి సముద్రంలో; నితాంత= ఎడతెగని; దృశ్యరుచి= దర్శనకాంతి; పొల్పు+ఎసఁగన్= అందం అతిశయించేటట్లుగా; పడుభంగిన్= క్రుంకేవిధాన్ని; తోఁపఁగన్= జ్ఞప్తికి తెస్తుండగా; పాఁపరమ్ము= కర్ణుడు ప్రయోగించిన ఆ నాగాస్త్రం; వాత= నోటినుండి వెడలెడు; ఘోరరూప= భయంకరాకృతితో; ప్రథమాన= పెరిగిపోతున్న; విష+అగ్ని= విషమనే అగ్నితో కూడుకొన్న; జిహ్వికల్= నాలుకలు; తనికినన్= మండి మెరయుటను; పెల్చన్= అధికంగా; మండుచున్= ప్రజ్వలిస్తూ; ఇలాస్థలిన్= భూభాగంపై; డొల్లెన్= పడి దొర్లింది.

తాత్పర్యం: సూర్యుడు నిరంతరాయమైన తన దర్శనకాంతి అతిశయించి అందగించే విధంగా పడమటి సముద్రంలో క్రుంకేరీతిని మనస్సుకు తెస్తూ ఆ నాగాస్త్రం, నోటినుండి వెలువడుతున్న విషపూర్ణమైన నిప్పు నాలుకలు అనుక్షణం వృద్ధిపొందుతూ అంటుకొన్నందున పెల్లెగసి మంటలు క్రక్కుతూ నేలపై పడింది.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

వ. అప్పుడు. **326**

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. శృంగములేని నీలగిరి చెల్వునఁ గ్రీడి కిరీటహీనుఁ డ
య్యుం గనుపట్టె వెల్లతల యొల్లియ మౌళి దృఢంబుగా నమ
ర్చెం గురునాథ! పూర్ణశశి చెన్నునఁ బూర్వమహీధరంబు కాం
తిం గడచన్నయందము ప్రతీతము గాఁగ నటించు చాడ్పునన్. **327**

ప్రతిపదార్థం: కురునాథ= ధృతరాష్ట్రా!; క్రీడి= అర్జునుడు; కిరీటహీనుఁడు+అయ్యున్= కిరీటంలేనివాడై కూడా; శృంగము లేని= శిఖరంలేని; నీలగిరి= నల్లకొండ; చెల్వునన్= అందంతో; కనుపట్టెన్= కనుపడినాడు; (ఈ దృశ్యాన్ని మంచి ఉపమానంతో ప్రాణంపోసి, కవి మన కనుల ఎదుట నిలబెట్టుతున్నాడు); పూర్ణశశి= నిండుచంద్రునియొక్క; చెన్నునన్= అందంతో; పూర్వమహీధరంబు= తూర్పుకొండ; కాంతిన్= ప్రకాశంతో; కడచన్న అందము= అతిశయించిన అందము; ప్రతీతము కాఁగన్= ప్రసిద్ధికెక్కేటట్లుగ; నటించు= అనుకరించే; చాడ్పునన్= విధంగా; వెల్లతల ఒల్లియ= తెల్లని తలపాగాను; మౌళిన్= శిరస్సుపై; దృఢంబుగాన్= గట్టిగా; అమర్చెన్= సమకూర్చాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లు కిరీటి, కిరీటం లేనివాడైనా శిఖరంలేని నల్లకొండవలె శోభిల్లాడు. పూర్ణచంద్రబింబకాంతితో పూర్వాద్రికాంతి అతిశయిల్లే అందంతో ప్రసిద్ధం కావటాన్ని అనుకరిస్తున్న విధంగా, తెల్లని తలపాగాను తలకు గట్టిగా చుట్టుకొన్నాడు.

వ. అట్లు రాధేయకర ప్రముక్తంబై కిరీటంబు నిర్దహించి నేలం గలసిన యమ్మహోరగంబు గ్రమ్మఱం గవిసినం గని, కమలనాభుండు గవ్వడితో 'మనమీఁద మగుడ నిమ్మహాసర్పంబు సనుదెంచు చున్నయది' యనిన నతం 'డిది యెక్కడి పా? మిట్లు వచ్చుటకుఁ గతం బేమి?' యని యడిగిన 'దీని నెఱుంగవే? ఖాండవం బేర్చునప్పుడు దనతల్లిని రక్షించుకొని యనలంబునకుఁ దప్పిపోవం, బోవ నీక, నీ వేసిన నన్నాగాంగన మృతిం బొందె; నప్పగ వాటించికొని కర్ణుకడ నమ్మెయి నున్న యశ్వసేనాభిధాన భుజంగంబు.' **328**

ప్రతిపదార్థం: అట్లు; రాధేయ; కరప్రముక్తంబు+ఐ= చేతినుండి వదలబడినదై; కిరీటంబున్= ఆ కిరీటాన్ని; నిర్దహించి= బాగా కాల్చివేసి; నేలన్+కలిసిన= భూమిపాలైన; ఆ+మహా+ఉరగంబు= ఆ గొప్పపాము; క్రమ్మఱన్= వెనుదిరిగి మరల; కవిసినన్= పైబడగా; చూచి; కమలనాభుండు; కవ్వడితో; మనమీఁదన్; మగుడన్= మరల; ఈ+మహాసర్పంబు= ఈ పెద్దపాము; చనుదెంచుచున్న+అది; అనినన్; అతండు= అర్జునుడు; ఇది ఎక్కడి పాము?; ఇట్లు వచ్చుటకు; కతంబు+ఏమి?= కారణమేమి?; అని అడిగినన్; దీనిన్ ఎఱుంగవే?; ఖాండవంబు= ఖాండవవనాన్ని; ఏర్చునపుడు= కాల్చేటపుడు; తన తల్లిని రక్షించుకొని; అనలంబునకున్= నిప్పునుండి; తప్పిపోవన్= తప్పించుకొని పోబోతుండగా; పోవనీక; నీవు ఏసినన్= నీవు ప్రయోగించగా; ఆ నాగాంగన= ఆ ఆడపాము; మృతిబొందెన్; ఆ+పగ= ఆ ద్వేషాన్ని (కసిని); పాటించికొని= పాటించుకొని; కర్ణుకడన్; ఆ+మెయిన్= ఆ ప్రకారంగా; ఉన్న= చేరి ఉన్నటువంటి; అశ్వసేన; అభిధాన= అనుపేరుగల; భుజంగంబు= పాము (అది).

తాత్పర్యం: అట్లా రాధేయుడు ప్రయోగించిన నాగాస్త్రం అర్జునుడి కిరీటాన్ని దహించి నేల కలిసి తిరిగి రాగా, చూచి, కృష్ణుడు అర్జునుడితో 'మనమీద మరల ఈ మహాస్త్రం వస్తున్నది' అనగా, అతడు 'ఇది ఎక్కడిపాము? ఇట్లా రావటానికి కారణం ఏమిటి?' అని అడిగాడు. 'ఇది నీకు తెలియదా? ఖాండవవనం దహించేటప్పుడు తన తల్లిని రక్షించుకొని అగ్నినుండి తప్పుకొనిపోతుండగా నీవు ఆ నాగాంగనను పోనీయక బాణంతో కొట్టగా ఆమె చనిపోయింది. అప్పటినుండి నీ మీద పగపట్టి' నాగాస్త్రంగా కర్ణుడివద్ద ఈ విధంగా ఉన్న అశ్వసేనుడనే పాము ఇది.

తే. 'ఆతఁ డేయఁ గిరీటంబు నపహరించి । దానఁ గోపంబు వోవక తాన కడఁగి
నిన్నుఁ బరిమార్పఁ గడఁగెడు' నన్న నెఱిఁగి । యాఱు పటుభల్లములఁ దునుమాడె నతఁడు. **329**

ప్రతిపదార్థం: ఆతఁడు= కర్ణుడు; ఏయన్= ప్రయోగించగా; కిరీటంబున్; అపహరించి= దొంగిలించి; దానన్= దానితో; కోపంబు పోవక= కసి తీరక; తాన= స్వయంగా తానే; కడఁగి= ప్రయత్నించి; నిన్నున్; పరిమార్పన్= చంపుటకు; కడఁగెడున్= సాహసిస్తున్నది; అన్నన్= అనగా; ఎఱిఁగి= తెలిసికొని; ఆరు; పటుభల్లములతోన్= గట్టి బాణాలతోన్; అతఁడు= అర్జునుడు; తునుమాడెన్= (దానిని) ముక్కలుచేశాడు.

తాత్పర్యం: ఆ నాగాస్త్రం అర్జునుడి కిరీటాన్ని పడగొట్టి, ఆక్రోశం తీరక, స్వయంగా తానే అర్జునుడిని చంపటానికి ఉద్యుక్తమయిందని విని, కిరీటి ఆరు పటుబాణాలు ప్రయోగించి ముక్కలు చేశాడు.

వ. అత్తెఱంగున. **330**

తాత్పర్యం: ఆ ప్రకారంగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. ఉరగంబుఁ దునిమి, వే మరలి కర్ణునిమీఁదఁ । బదియుఁ బండ్రెండును బటుశరములు
నిగిడించి యుజ్జ్వలంబగు దొడ్డనారసం । బేసిన, నది రుధిరాసవంబు
పానంబు సేయుచు మే నుచ్చి చనిన, దం । డాహతం బైన మహాహివోలె
నా సూతనందనుఁ డత్యుదగ్రుం డయ్యు । నంతకుమును పాఁపరమ్ము చేత

తే. నర్జునుఁడు సావమికి వెఱఁగంది యాతఁ । డటులు గెరలి పండ్రెండువాలమ్ము లేసి
పద్మనాభుని నొప్పించి, పార్థు నొకటి । కొఱఁతగా నూరు శరముల నుఱక నొంచె. **331**

ప్రతిపదార్థం: ఉరగంబున్= పామును; తునిమి= ముక్కలు చేసి; వే= వెంటనే; మరలి= కర్ణుడివైపు తిరిగి; కర్ణుడిమీఁదన్; పదియు పండ్రెండును; పటుశరంబులు= పటిష్ఠమైన తూపులు; నిగిడించి= ప్రయోగించి; ఉజ్జ్వలంబు+అగు= ప్రకాశించే; దొడ్డ నారసంబు= పెద్ద బాణం; ఏసినన్; అది; రుధిర ఆసవంబు= నెత్తుటి తేనెను; పానంబు చేయుచున్= త్రాగుతూ; మేనున్= కర్ణుడి శరీరమును; ఉచ్చి చనినన్= చీల్చుకొని బయటపడగా; దండాహతంబు+ఐన= కర్రచేత దెబ్బతిన్న; మహా అహివోలెన్= పెద్దపామువలె; ఆ సూతనందనుండు; అతి ఉదగ్రుండు+ఐ= మిక్కిలి భయోత్పాది అగుచు; అంతకుమును= అంతకుముందు; అర్జునుఁడు; పాఁపరమ్ముచేతన్= నాగబాణంచేత; చావమికిన్= చచ్చిపోనందుకు; వెఱఁగంది= ఆశ్చర్యపడినవాడై; అతఁడు=

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in
www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

కర్ణుడు; అటులు= ఆ విధంగా; కెరలి= చెలరేగి; పంద్రెండు; వాలమ్ములు= వాడి పొడవైన బాణాలు; ఏసి= ప్రయోగించి; పద్మనాభునిన్; నొప్పించెన్= బాధించాడు; పార్థున్= అర్జునుడిని; ఒకటి కొఱఁతగాన్= ఒకటి తక్కువగా; నూఱుశరములన్= నూరుబాణాలతో; ఉఱక= అవలీలగా; నొంచెన్= బాధించాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు విసరిన నాగాస్త్రాన్ని పార్థుడు ముక్కలు చేసి, కర్ణుడివైపు తిరిగి ఆయన ఒంటినిండా పది పన్నెండు గట్టి బాణాలు విసిరాడు. వెంటనే కాంతులు చిమ్మే ఒక పెద్ద బాణం వేశాడు. ఆ దారుణశస్త్రం కర్ణుడి నెత్తురును తేనెవలె త్రాగి, శరీరంగుండా దూసుకొనిపోయింది. దీనితో కర్ణుడు కర్రదెబ్బ తిని బుసపెడుతూ రేగిన పెద్దపాము మాదిరి కోపోద్దీపితుడయ్యాడు. తన నాగాస్త్రంవలన అర్జునుడు చావలేదని తెలిసికొని ఆశ్చర్యపడి, పొడవు వాడిగల పన్నెండు బాణాలతో ఆ పద్మనాభుడిని నొప్పించాడు. ఒకటి తక్కువ నూరమ్ములతో పార్థుడిని బాధించాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. **వెండియు బలువిడి నయ్యా । ఖండలసుతు నురము గ్రూరకాండంబుల నొం**
డొండ కడు నొవ్వనేసి, య । తం డుబ్బున నార్చె గగనతల మద్రువంగన్. **332**

ప్రతిపదార్థం: వెండియున్= మరల; బలువిడిన్= పరాక్రమంతో; ఆఖండలసుతు= పర్వతాలను భేదించిన ఇంద్రుడి కుమారుడైన అర్జునుడియొక్క; ఉరము= రొమ్ము; క్రూరకాండములన్= భయంకరాలైన బాణాలచేత; ఒండొండ= క్రమంగా; కడు నొవ్వన్+ఏసి= మిక్కిలి బాధించి; అతండు= కర్ణుడు; గగనతలము= ఆకాశప్రదేశం; అద్రువంగన్= కంపించేటట్లు; ఉబ్బునన్= సంతోషంతో; ఆర్చెన్= కేకలు వేశాడు.

తాత్పర్యం: సత్తువ చేకూర్చుకొని, అర్జునుడి ఎదను భీకర నారాచాలతో బాధపెట్టి, ఆకాశమంతా అదిరిపోయేటట్లు సంతోషాతిశయంతో కర్ణుడు కేకలు వేశాడు.

తే. **ఆర్చి పెలుచ నట్టహాసంబు సేసిన । నలిగి యతఁడు భల్లములఁ దదీయ**
భూరికంకటంబు పాలు పఱ నఱకి, యు । ల్లసిత మకుటకుండలములు డులిచె. **333**

ప్రతిపదార్థం: ఆర్చి= ఇట్లు పెద్దగా అరిచి; పెలుచన్= గట్టిగా; అట్టహాసంబు= పెద్దనవ్వు; చేసినన్; అలిగి= కోపగించుకొని; అతఁడు= అర్జునుడు; భల్లములన్= బాణాలతో; తదీయ= కర్ణుడికి చెందిన; భూరికంకటంబు= పెద్ద కవచాన్ని; పాలుపు అఱన్= అతిశయం పోకారేటట్లు; నఱకి; ఉల్లసిత= ప్రకాశమానమైన; మకుట, కుండలంబులు= కిరీటాన్ని, చెవిపోగులను; డులిచెన్= ఊడిపడేటట్లు కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: ఇట్లా కర్ణుడు వీరవిహారంగా, అట్టహాసం చేయగా, కిరీటి కుపితుడై, అతడి కవచాన్ని రూపులేకుండా ఖండించి, ప్రకాశించే అతడి కిరీటాన్ని, చెవిపోగులను (అంటుజోడును) నేలరాల్చాడు.

విశేషం: సహజకవచము, కర్ణ కుండలాలతో పుట్టినందువల్లనే కర్ణుడనే నామం వచ్చిందని ప్రతీతి. ఈ వంటబుట్టిన వాటిని ఇంతకుముందే కోసి దానం చేసి ప్రాణాపాయం నెత్తికి తెచ్చుకొన్నాడని పెద్దల వచనం. భారతం కూడా ఇట్లే నుడువుతున్నది. ఇవి పెట్టుకొన్న కవచకుండలాలు.

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

వ. **డులిచిన నబ్బలుమగండు.** **334**

తాత్పర్యం: అట్లా నేలపై రాల్చగా ఆ వీరుడైన కర్ణుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **శిరమునఁ గర్ణంబుల నె । త్తు రొలుక బరిమేనితోడఁ దూలక బాహు**
స్ఫురణంబు మెఱయ సాయక । పరంపరలు నరునిమీఁదఁ బఱపెం బెలుచన్. **335**

ప్రతిపదార్థం: శిరమునన్= తలమీద; కర్ణంబులన్= చెవులలో; నెత్తురు ఒలుకన్= నెత్తురు కారుతుండగా; బరిమేనుతోడన్= కవచము కిరీట కుండలాలులేని శరీరంతో; తూలక= తూలిపడిపోకుండా; బాహు స్ఫురణంబు= బలప్రకాశనం; మెఱయన్= తళతళలాడగా; నరునిమీఁదన్; సాయక పరంపరను= బాణాల వరుసను; పెలుచన్= తీవ్రంగా; పఱపెన్= నింపాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడి దెబ్బలకు కర్ణుడు తల, చెవులనుండి నెత్తురు కారుతుండగా తొనకక, కవచము, కిరీట కుండలాలు లేని శరీరంతో తూలి పడిపోకుండా తన బాహు పరాక్రమ దీప్తిని వ్యాపింపజేస్తూ, అమ్ములను వరుసలు వరుసలుగా అర్జునుడి మీద ప్రయోగించాడు.

తే. **వానిఁ దునుమాడి యాపాండుసూనుఁ డలఘు । శరచతుశ్శతిఁ బొదివి నెత్తురులు మేనఁ**
బఱప గైరిక నిర్ఝరప్రకర శోభి । తాచలము వోలి పొలిచె నయ్యంగరాజు. **336**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పాండుసూనుఁడు= ఆ పాండురాజు కొడుకు - అర్జునుడు; వానిన్= వాటిని; తునుమాడి= విరుగగొట్టి; అలఘు= గట్టి; శరచతుశ్శతిన్= నాలుగువందల బాణాలతో; పొదివి= (ఆయనను) కప్పి; నెత్తురులు; మేనన్= ఒంటిమీద; పఱపన్= వ్యాపింపజేయగా; ఆ+అంగరాజు= ఆ అంగదేశాధీశుడైన కర్ణుడు; గైరిక= గిరికొండ చాలుకు సంబంధించిన (కొండరాళ్ళ వన్నెలతో కనబడే); నిర్ఝర ప్రకర= సెలయేళ్ళ సమూహంచేత; శోభిత= ఒప్పారే; అచలము పోలి= కొండవలె; పొలిచెన్= చెలువొందాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడేసిన బాణాలను అర్జునుడు విరుగగొట్టి, గట్టి నన్నూరు బాణాలను విసరి, ఆ కర్ణుడి శరీరమంతా రక్తం పారేటట్లు చేశాడు. అప్పుడు రక్తసిక్త దేహుడైన ఆ వీరుడు, ఎర్రని పర్వత ధాతువులవర్ణంతో సొంపుమీరే కొండవాగులతో శోభిల్లే చలించని పర్వతంవలె అందగించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఉ. **అమ్మెయి నుగ్రుఁడై మఱియు నర్జునుఁ డుజ్జ్వలవత్సదంతకాం**
డమ్ములు పెక్కు సత్వర దృఢస్ఫురణం బలరంగ నేసి, ర
థ్యమ్ముల సూతుఁ గేతనము నాతనితేరును గూడఁ గప్పె, మే
ఘమ్ముల గ్రమ్మి భూధరము గప్పినభంగిఁ దలంపఁ బట్టుగన్. **337**

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకా; అర్జునుఁడు; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; ఉగ్రుఁడై= భయం కొల్పువాడై; పట్టుగన్= పట్టుదలతో; ఉజ్జ్వలవత్= జ్వలిస్తున్న; సదంతకాండంబు= ఆవు దూడ దంతంవలె కూచి అయిన బాణాలను; పెక్కు= పెక్కింటిని; సత్వర= వేగవంతమైన; దృఢస్ఫురణంబు= బలమైన పూనిక; అలరంగన్= ఒప్పగా; ఏసి= ప్రయోగించి; రథ్యంబులన్=

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

గుర్రాలను; సూతున్= సారథిని; కేతనమున్= పతాకాన్ని; ఆతని; తేరును గూడన్= రథాన్ని కూడా; మేఘంబులు= మబ్బులు; క్రమ్మి= చుట్టుకుని; భూధరమున్= పర్వతాన్ని; కప్పిన భంగిన్= మూసిపెట్టినవిధాన్ని; తలంపన్= మనసుకు వచ్చేటట్లు, కప్పెన్= కప్పాడు.

తాత్పర్యం: ఇంకా అర్జునుడు ఆ విధంగా కోపోద్దీపితుడై, తళతళలాడే ఆవుదూడ దంతాలవలె ఉండే చాలా బాణాలను వేగం, బిగువు చూపుతూ పట్టుదలతో విసరాడు. వీటితో కర్ణుడి గుర్రాలను, సారథిని, ధ్వజాన్ని, రథాన్ని కూడ మబ్బులు క్రమ్మి కొండ శిఖరాన్ని కప్పివేసిన విధం మనస్సులో తోచేటట్లు కప్పివేశాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

వ. ఇ వ్విధంబున విక్రమ కుతూహలియై విజృంభించె నప్పుడు. 338

ప్రతిపదార్థం: ఇవ్విధంబునన్= ఈ రీతిగా; విక్రమకుతూహలి+ఐ= తన ప్రతాపాన్ని ప్రదర్శించాలన్న గట్టి అపేక్షకలవాడై; విజృంభించెన్; అప్పుడు= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈ రీతిగా పరాక్రమ ప్రదర్శనంలో ఆసక్తి కలవాడై విజృంభించాడు. అప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఉ. నెత్తుటఁ దోఁగి మేను కమనీయరుచిం గొమరార, బాణసం
పత్తి యుదగ్రతన్ మెఱయ, భాస్వరుఁడై యరదంబుమీఁద భూ
పోత్తమ! కర్ణుఁ డొప్పె నరుణోజ్జ్వలమండల కాంతిపూరము
న్మొత్తపు దీప్తులుం దగ నినుం డపరాద్రి వెలుంగుచాడ్పునన్. 339

ప్రతిపదార్థం: భూప+ఉత్తమా!= రాజశ్రేష్ఠ! (ధృతరాష్ట్ర మహారాజా!); నెత్తుటన్= నెత్తుటితో; తోఁగి= తడిసి; మేను= శరీరం; కమనీయ= మనోహరమైన; రుచిన్= కాంతితో; కొమరార= అందంగా అగుపించగా; బాణ= బాణాలయొక్క; సంపత్తి= సంపద; ఉదగ్రతన్= భీకరత్వంతో; మెఱయ= ప్రకాశించగా; అరుణ+ఉత్+జ్వల= ఎరుపురంగుచేత మిక్కిలి కాంతిమంతమైన; మండల= ప్రదేశమునందలి; కాంతి పూరమున్= కాంతి ప్రవాహము; మొత్తపు, దీప్తులున్= అన్ని కాంతులు; తగన్= ఒప్పగా; ఇనుండు= సూర్యుడు; అపర+అద్రి= (తాను) అస్తమించే కొండమీద; వెలుంగు, చాడ్పునన్= వెలిగే విధంగా; కర్ణుడు; భాస్వరుడు+ఐ= వెలుగుతూ ఉన్నవాడై; అరదంబు మీద= రథం మీద; ఒప్పెన్= తగువిధంగా ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! నెత్తుటితో తడిసిన శరీరం చూడముచ్చటైన కాంతితో శోభిల్లగా, బాణసంపద భయంకరంగా ప్రకాశించగా - ఎర్రగా మిక్కిలి కాంతిమంతమైన మండలమందలి కాంతిప్రవాహము, అన్ని కాంతులు అలరారగా, అస్త్రాద్రిమీద వెలిగే సూర్యుడివలె కర్ణుడు వెలుగుతూ తన రథంమీద తగువిధంగా ఉన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. అనతికాలంలో వీరమరణం చెందనున్న కర్ణుడిని అస్తమించే సూర్యుడితో పోల్చటం సముచితం.

వ. ఇట్లు సూతనందనుండు నొచ్చియుఁ బొలివోనిబంటుతనంబున జంట మెఱుంగులు చదలం బరఁగ శరంబు లడరించుచు, బహుబాణంబులు రేణువులుగాఁ జేయుచుండ సవ్యసాచి దివ్యాస్త్ర విలాసంబు భాసమానం బయ్యె నయ్యవసరంబునఁ గాలుం డదృశ్యాకారంబున. 340

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= పైన చెప్పిన రీతిగా; సూతనందనుండు= కర్ణుడు; నొచ్చియున్= బాధితుడయ్యు; పొలివోని= తరుగని; బంటుతనంబునన్= శౌర్యంతో; జంటమెఱుంగులు= రెండేసిగా కలసిన కాంతులు; చదలన్= ఆకాశంలో; పరఁగన్= వ్యాపించేటట్లు; శరంబులు; అడరించుచున్= ప్రయోగం చేస్తూ; బహుబాణంబులు; రేణువులుగాన్= దుమ్ము దుమ్ముగా; చేయుచుండన్; సవ్యసాచి= రెండు చేతుల బాణప్రయోగం చేసే అర్జునుడి; దివ్యాస్త్ర= దేవదత్తమైన అస్త్రములు; విలాసంబు= సౌందర్యవికాసం; భాసమానము+అయ్యెన్= ప్రకటితమై చెలువొందింది. (అర్జునుడు ఎదురు ప్రయోగం చేస్తున్నాడు); ఆ+ అవసరంబునన్= ఆ సమయంలో; కాలుండు= యముడు; అదృశ్య+ఆకారంబునన్= కంటికి కనపడని రూపంలో.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా కర్ణుడు బాధపొంది కూడా మొక్కవోని పరాక్రమంతో జంటమెరుపులు ఆకాశంలో వ్యాపించగా బాణాలు వేస్తూ, అనేకబాణాలను పొడిపొడిగా చేస్తూ ఉండగా, అర్జునుని దివ్యబాణాల విలాసం ప్రకాశించింది. ఆ సమయంలో యముడు అదృశ్యమైన ఆకారంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

బ్రాహ్మణశాపంబునఁ గర్ణరథచక్రంబు భూమింగ్రుంగుట (సం. 8-66-42)

క. 'భూసురశాపంబున నిదె । యీ సూతజు రథము చక్ర మిలఁ గ్రుంగెడు, వీ
తాసుఁ డగు నీతఁ' డని సే । నాసముదయ యుగ్మకము వినం బలికె నృపా! 341

ప్రతిపదార్థం: నృపా!= రాజా!; (యముడు) భూసురశాపంబునన్= బ్రాహ్మణునియొక్క శాపంవలన; ఇదె= ఇదే అనతికాలంలోనే; ఈ సూతజు; రథము; చక్రము; ఇలన్= భూమిలో; క్రుంగెడున్= కూరుకొనిపోతుంది; ఈతఁడు; వీత= పోయిన; అసుఁడు= ప్రాణం కలవాడు; అగున్= అవుతాడు; అని; సేనాసముదయ= సైన్యసమూహముయొక్క; యుగ్మకము= రెండును (ఉభయపక్షాలు); వినన్; పలికెన్.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మణుడి శాపంవలన ఈ కర్ణుడి రథచక్రం భూమిలో పాతుకొనిపోతుంది. ఇతడి బ్రతుకు కాలం తీరిపోయింది.' అని కురుపాండవ సేనలు రెండూ వినేటట్లు యముడన్నాడు.

వ. పరశురామదత్తంబయిన భార్గవాస్త్రంబను పేరిటి మహనీయసాధనం బప్పుడు రాధేయునకుం బ్రతిభాసింప కుండె; దాపటికల్లు గ్రుంగినఁ దేరు ఘూర్ణిల్లె; నట్లు జామదగ్న్య మహీసురుల శాపంబు లస్త్రబలంబునకు రథంబునకు వైకల్యం బాపాదించి చిక్కువఱుచుటయును, సర్పముఖశరం బాభంగి నిష్ఫలప్రయత్నం బగుటయును దనమనంబున నొ వ్వడరి యక్కర్ణుండు గరంబులు విదుర్చుచు. 342

ప్రతిపదార్థం: పరశురామదత్తంబు+అయిన= పరశురాముడిచేత ఇవ్వబడిన; భార్గవ+అస్త్రంబు+అను; పేరిటి= పేరు గలిగిన; మహనీయ= మహిమోపేతమైన; సాధనంబు= ఆయుధం; అప్పుడు; రాధేయునకున్; ప్రతిభాసింపక= మనసుకు తోచక; ఉండెన్= ఉన్నది; దాపటి కల్లు= ఎడమచక్రం (దాపటి- వెలపటి అనే పదాలు ఇంకా నెల్లూరు పల్లెలలో వాడుకలో ఉన్నవి. చక్రానికి కల్లుగాలు అనేవి సామాన్య పదాలు); క్రుంగినన్= అణగిపోగా; తేరు; ఘూర్ణిల్లెన్= మోతతో తిరగబడింది; అట్లు; జామదగ్న్య= జమదగ్ని కుమారుడు పరశురాముడి; మహీసురుల= బ్రాహ్మణుల; శాపంబులు; అస్త్రబలంబునకున్= ఆయుధశక్తికి; రథంబునకున్; వైకల్యంబు+ఆపాదించి= చెడగొట్టి; చిక్కు పఱుచుటయును= ఇరుకున పడవేయటంవలనను (అవస్థల పాల్జేయుటవలనను); సర్పముఖశరము= నాగాస్త్రం; ఆ భంగి= ఆ విధంగా; నిష్ఫల ప్రయత్నంబు+అగుటయున్= వమ్మయి ప్రయోగానికి పనికిరానిదగుటవలనను; తన మనంబునన్; నొవ్వు+అడరి= బాధ అధికమై; ఆ+కర్ణుండు; కరంబులు= చేతులు; విదుర్చుచున్= విదిలించుకొంటూ.

తాత్పర్యం: పరశురాముడిచ్చిన భార్గవాస్త్రం కర్ణుడికి అప్పుడు జ్ఞాపకం రాలేదు. రథపు ఎడమచక్రం నేలలో క్రుంగింది. రథం పెళపెళలాడింది. ఆ విధంగా పరశురాముడూ, బ్రాహ్మణుడూ ఇచ్చిన శాపాలవలన అస్త్రబలం, రథబలం వికలమైపోయాయి. చిక్కులో పడవేశాయి. సర్పముఖబాణం ఆ విధంగా నిష్ఫలమైపోవటంచేత మనస్సు బాధపడగా కర్ణుడు చేతులు విదిలించుకొంటూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. **'ధర్మవాదులు, ధర్మతత్త్వ ప్రధాన । చిత్తులగువారిఁ బూని రక్షించు ధర్మ**
మందు; రది బొంకు గావించె నతులధర్మ । శీలుఁ డగు నాకు ధర్మువు సెలవు లేద?' **343**

ప్రతిపదార్థం: ధర్మవాదులు= ధర్మమును గురించి చెప్పేవారు; ధర్మతత్త్వ ప్రధానచిత్తులు అగువారిన్= ధర్మతత్త్వమునే మనసున గట్టిగా నిలుపుకొనినవారిని; పూని= పట్టుదలతో; ధర్మము; రక్షించున్= కాపాడును; అని; అందురు= అంటారు; అది; బొంకు కావించెన్= అబద్ధమని చాటింది; అతులధర్మశీలుఁడు+అగు= అత్యంతం ధర్మమునే పాలించే; నాకు; ధర్మువు= సత్యశీలం; సెలవు లేద?= ఆజ్ఞ - రక్షణ లేదా?

తాత్పర్యం: 'ధర్మం పలికేవారిని, ధర్మతత్త్వాన్ని మనసులో ఉంచుకొన్నవారినీ ధర్మం తప్పక రక్షిస్తుందని అంటారు. కాని, అది ఇప్పుడు అబద్ధమయింది. అత్యంత ధర్మాచరణస్వభావం గల నన్ను ధర్మం అనుగ్రహించదా?'

క. **అని ధర్మంబును దూఱఁగఁ । దను నర్జును బాణవితతి తద్దయ వడిఁ దాఁ**
కినఁ గర్ణుండు విషాదం । బున వెండియుఁ బెద్ద దూఱు భూవరముఖ్యా! **344**

ప్రతిపదార్థం: భూవరముఖ్యా!= రాజులలో ప్రధానుడవైన ఓ ధృతరాష్ట్రా!; అని= ఆ విధంగా; ధర్మంబును; దూఱఁగన్= నిందించగా; తనున్= తనను; అర్జును= అర్జునుని యొక్క; బాణవితతి= శరసమూహం; తద్దయున్= ఎక్కువగా; వడిన్= వేగంతో; తాఁకినన్= దెబ్బతీయగా; కర్ణుండు; విషాదంబునన్= దుఃఖాతిరేకంతో; వెండియున్= మరల; పెద్ద దూఱున్= ఎక్కువగా తిట్టసాగాడు.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు ఈ విధంగా ధర్మాన్ని దూషిస్తుండగా, అర్జునుడి శరసమూహం పెద్దమోపున ఆయనను దెబ్బతీశాయి. దానితో ఆయన వెత ఎక్కువై, పెద్దగా దూషణను మొదలుపెట్టాడు.

క. **కన లధికమైన లావె । క్కిన యయ్యంగపతి నొంచెఁ గృష్ణార్జునులన్**
సునిశిత శరములు మఱియుం । జొనిపెను దనధైర్యమహిమ సుర లగ్గింపన్. **345**

ప్రతిపదార్థం: కనలు= కోపం; అధికమైనన్= ఎక్కువ కాగా; లావు= చేవ(బలం); ఎక్కినన్= పెరగగా; ఆ+అంగపతి= అంగదేశాధీశుడైన కర్ణుడు; కృష్ణార్జునులన్; సునిశిత= ఎక్కువ పదునైన; శరములు= బాణములు; మఱియున్= అధికంగా; తన ధైర్య మహిమను= తన ధీరత్వపు గొప్పదనాన్ని; సురలు= దేవతలు; అగ్గింపన్= కొనియాడగా; చొనిపెన్= వారి దేహాలలో చొప్పించాడు.

తాత్పర్యం: ఆగ్రహంతోపాటు కర్ణుడికి దేహబలం కూడా పెరిగింది. చూస్తున్న దేవతలు తన ధైర్యాతిశయాన్ని మెచ్చుకొంటుండగా, వాడీ, వేడీ అయిన బాణాలను కృష్ణార్జునుల దేహాలలో నాటాడు.

వ. **అలిగి, యర్జునుం డాశీవిషంబులుంబోని విశిఖంబు లాఱు కర్ణుమేను నుచ్చి చననేసినం గ్రోధభాషితుండై, యతండు బ్రహ్మాస్త్రంబు ప్రయోగించుటయు; నప్పార్థుం డైంద్రాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.** **346**

ప్రతిపదార్థం: అలిగి= కోపగించుకొని; అర్జునుండు; ఆశీవిషంబులున్ పోని= విషపాములవంటి; విశిఖంబులు= బాణాలు; ఆఱు; కర్ణుమేను= కర్ణుడిశరీరం; ఉచ్చి చనన్= చీల్చుకొనిపోయేటట్లు; ఏసినన్; అతండు= కర్ణుడు; క్రోధ= పగచేత; భాసితుండై= ప్రకాశించిన; బ్రహ్మాస్త్రంబు; ప్రయోగించుటయున్= ప్రయోగించగా; ఆ+పార్థుండు; ఐంద్రాస్త్రంబు; ప్రయోగించినన్= ప్రయోగించగా.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు అలిగి, విషసర్పాలవంటి ఆరుబాణాలను కర్ణుడి శరీరంలో గ్రుచ్చుకొనిపోయేటట్లు వేయగా, కర్ణుడు కోపోద్రేకంతో బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ప్రయోగించగా, అర్జునుడు ఐంద్రాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు.

క. **అమితబలం బగు బ్రహ్మా । స్త్రముచే నయ్యస్త్ర మపహృతం బగుటయుఁ, జి**
త్తమున విషాదము దనుకఁగఁ । గమలాక్షుఁడు గారవమున గాండివితోడన్. **347**

ప్రతిపదార్థం: అమితబలంబు+అగు= మేరలు లేని శక్తియుతమైన; బ్రహ్మాస్త్రముచేన్; ఆ+అస్త్రము= ఆ ఐంద్రాస్త్రం; అపహృతము= నిర్వీర్యం (దొంగిలింపబడిన శక్తి గలది); అగుటయున్; చిత్తమునన్; విషాదము; తనుకఁగన్= కలుగగా; కమల+అక్షుండు= తామరలవంటి కన్నులు గలవాడు - కృష్ణుడు; గారవమునన్= ఆదరంతో; గాండివితోడన్= అర్జునుడితో (ఇట్లా అన్నాడు).

తాత్పర్యం: అఖండశక్తిమంతమైన బ్రహ్మాస్త్రంచేత తాను ప్రయోగించిన ఐంద్రాస్త్రం ఉడిగినందున కిరీటి మనస్సులో బాధపడుతుండగా, కృష్ణుడు గాండీవితో ప్రేమాభిమానపూర్వకంగా అర్జునుడితో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

వ. **'నీ యస్త్రం బిప్పుడు కర్ణాస్త్రంబుచే విధ్వస్తం బయ్యె; నిట్లుగా నేల? యనవుడుఁ గవ్వడి బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగంబున నమ్మహనీయ సాధనంబు బాధితంబు సేసి రాధేయాంగంబు బాణజాలంబులం బొదివి నొప్పించిన, నమ్మేటిమగండు గాండీవంబు మౌర్వికోటిఁ బాసిపో నేసిన, నా సవ్యసాచి మగుడ నమర్చి మార్గణంబులు నిగిడించిన, రయంబున నా సూతపుత్త్రు చూడ్కి కమ్మౌర్వి యూడుట దోఁపకుండె; నవ్వీరుండు వివ్వచ్చు విశిఖంబులు వారించి యతని తనువు నొంచిన వెండియుఁ బుండరీకాక్షుండు సహస్రాక్షనందను నుద్దేశించి.** **348**

ప్రతిపదార్థం: నీ అస్త్రంబు; ఇప్పుడు; కర్ణాస్త్రంబుచేన్; విధ్వస్తంబు+అయ్యెన్= పూర్తిగా నాశనమైనది; ఇట్లుకాన్+ఏల?= ఈ విధంగా ఎందుకైంది?; అనవుడున్= అనగా; కవ్వడి= అర్జునుడు; బ్రహ్మాస్త్ర ప్రయోగంబునన్= తానుగూడ బ్రహ్మాస్త్రమును ప్రయోగించి; ఆ+మహనీయ= ఆ గొప్ప; సాధనంబును= ఆయుధమును; బాధితంబుజేసి= దెబ్బతినేటట్లు చేసి; రాధేయాంగంబు= కర్ణుడి శరీరం; బాణజాలంబులన్= బాణసమూహాలచేత; పొదివి= కప్పి; నొప్పించినన్; ఆ+మేటిమగండు= శక్తి సామర్థ్యములో మొనగాడైన ఆ కర్ణుడు; మౌర్వి= అల్లెత్రాటి; కోటిన్= చివరిభాగాన్ని; పాసిపోన్+ఏసినన్= వీడిపోయేటట్లు బాణంతో కొట్టగా; ఆ సవ్యసాచి; మగుడన్= మరల; అమర్చి= సరిజేసి; మార్గణంబులు= బాణాలను; నిగిడించినన్= ప్రయోగించగా; రయంబునన్= వేగంతో; ఆ సూతపుత్త్రు; చూడ్కికిన్= చూపునకు; ఆ మౌర్వి; ఊడుట; తోఁపకుండెన్= కనిపించకుండా పోయింది; ఆ+ వీరుండు= ఆ శూరుడు-కర్ణుడు; వివ్వచ్చు= బీభత్సుడి- విజయుడి; విశిఖంబులు= వాడి అమ్ములను; వారించి= అడ్డగించి;

అతని= ఆ అర్జునుడిని; తనువున్= శరీరాన్ని; నొంచినన్= బాధించగా; వెండియున్= మరల; పుండరీకాక్షుండు= తెల్లతామరల వంటి కన్నులు కలిగిన కృష్ణుడు; సహస్రాక్ష= వేయికన్నులు కలిగిన ఇంద్రుడి; నందనున్= కొడుకును; ఉద్దేశించి= చూచి (అన్నాడు).

తాత్పర్యం: 'నీ అస్త్రం ఇప్పుడు కర్ణుడు ప్రయోగించిన అస్త్రంచేత ఎందుకు ధ్వంసమైనది?' అని కృష్ణుడు అర్జునుడిని ప్రశ్నించాడు. అప్పుడు అర్జునుడు బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగంతో కర్ణుడి అస్త్రాన్ని బాధితం చేశాడు. కర్ణుడి శరీరం నిండా బాణాలు చొప్పించి బాధించాడు. కర్ణుడు అర్జునుడి గాండీవపు కొప్పునుండి అల్లెత్రాడు ఊడేటట్లు బాణంతో కొట్టాడు. అర్జునుడు వెంటనే దానిని సరిచేసికొన్నాడు. ఆ సంగతి కర్ణుడు గ్రహించలేకపోయాడు. కర్ణుడు అర్జునుడి బాణాలను అడ్డగించి అతడి శరీరాన్ని నొప్పించాడు. మరల శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడితో (ఇట్లా అన్నాడు).

క. 'నిను నొంచువాఁడె కర్ణుం? । డనితర సులభప్రకారమగు భుజవీర్యం
బున నసమానోజ్జ్వల ఖే । లనమునఁ దెగటార్చు శరవిలాస నిరూఢా!' 349

ప్రతిపదార్థం: కర్ణుడు; నిను; నొంచువాఁడె?= నొప్పించగలవాడా? (కాదనుట); అనితర= ఇతరులకు సాధ్యంకాని; సులభప్రకారము+అగు= సులభమైన పద్ధతితోకూడిన; భుజవీర్యంబునన్= బాహుబలంతో; అసమాన= సాటిలేని; ఉజ్జ్వల= ప్రకాశవంతమైన; ఖేలనమునన్= యుద్ధక్రీడతో; శరవిలాసనిరూఢా!= బాణప్రయోగకళారహస్యాలు తెలిసినవాడా!; (కర్ణుని); తెగటార్పుము= తుదముట్టించుము.

తాత్పర్యం: బాణప్రయోగపాటవముయొక్క కిటుకులు తెలిసిన ఓ కిరీటీ! నిన్ను ఆ కర్ణుడు నొప్పించగలవాడా? ఇతరులకు సాధ్యంకాని సులభమైన పద్ధతితో కూడిన బాహుబలంతో, సాటిలేని ప్రకాశంతో కూడిన యుద్ధక్రీడతో కర్ణుని సంహరించుము.

వ. అనునప్పుడు, విష విస్ఫుర ద్భుజంగ భంగికం బైన బాణంబు రౌద్రమంత్ర సహితంబు సేసి, కర్ణుండు పార్థుప్రాణంబులు గొన నప్పళించి సంధింప, మున్ను కొండొక క్రుంగిన చక్రంబు కుండ మునుంగం దిగఁబడిన, నొడ్డగెడవై యరదం బేటునకు ననువీక తక్కిన, నుక్కఱి యక్కర్ణుం డప్రతీకారంబులగు రోష విషాదంబులఁ గన్నీరొలుక, రథంబు డిగ్గి కవ్వడిదెసఁ గనుంగొనుచు నిట్లనియె: 350

ప్రతిపదార్థం: అనునప్పుడు= అని అంటూ ఉండగ; విష= విషముచేత; విస్ఫురత్= ప్రకాశించే; భుజంగ= పాముయొక్క; భంగికము+ఐన= విధముగలదైన; బాణంబు; రౌద్రమంత్ర= భయంకరమైన నాశనకారి అయిన రుద్ర సంబంధిత మంత్రంతో; సహితంబుజేసి= కలిపి; కర్ణుండు; పార్థ ప్రాణంబులు= అర్జునుడి ప్రాణాలను; కొనన్= తీసికొనుటకు; అప్పళించి= పూనుకొని; సంధింపన్= ధనుస్సుకు జోడించగా; మున్ను= ఇంతకుముందే; కొండొక= కొద్దిగా; క్రుంగిన; చక్రంబు= చక్రముయొక్క; కుండ= చక్రపు ఆకులు బిగించిన గుండ్రటి తుండు (దీనిగుండానే బండి ఇరుసుదూరి త్రిప్పుతుంది); మునుంగన్= బాగా నేలలో కూరుకొనిపోయేటట్లు; దిగఁబడినన్= చొచ్చుకొనిపోగా; అరదంబు; ఒడ్డగెడవై= వాటుపడి - తల క్రిందులై; ఏటునకున్= దెబ్బతీయటానికి; అనువు, ఈక= వీలు కల్పించక; తక్కినన్= తొలగిపోయినందున; ఉక్కఱి= బలం-ధైర్యం పోగొట్టుకొని; ఆ+కర్ణుండు; అప్రతీకారంబులు+అగు= ప్రతీకారము లేని; రోష= కోపంతో; విషాదంబులన్= దుఃఖంతో; కన్నీరు; ఒలుకన్= కారుతుండగా; రథంబు; డిగ్గి= దిగి; కవ్వడి దెసన్= అర్జునుడి వైపు; కనుంగొనుచున్= చూస్తూ; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అంటూండగా విషం క్రక్కే సర్పంలాంటి బాణాన్ని రుద్రమంత్ర ప్రభావితంచేసి కర్ణుడు అర్జునుడి ప్రాణాలను తీసే ప్రయత్నంచేసి వింటికి తొడుగగా అంతకుముందే భూమిలో దిగబడిన రథచక్రం మరింత నేలలో కూరుకుపోయింది. దానితో రథం పూర్తిగా ప్రక్కకొరిగి బాణప్రయోగానికి వీలు చిక్కలేదు. అప్పుడు కర్ణుడు ధైర్యాన్ని కోల్పోయి రోషవిషాదాలతో కన్నీరు కారుస్తూ, రథం దిగి, అర్జునుడిని చూస్తూ ఇట్లా అన్నాడు.

సీ. 'అరదంబు చక్రంబు ధరఁ జాలఁ గ్రుంగిన । నెత్తెద, నంతకు నేయ కుండు;
మేను భూమిస్థుఁడ నీవు రథస్థుండ । వియ్యెడఁ దగ వగు నేయ కునికి;
విరిదలవానిని విరథుని నాయుధం । బిడినవానిని శూరు లేయ రెందు;
మహిత శూరుఁడ వనుమాత్రగా దుత్తమ । కులుఁడవు, రణధర్మకోవిదుండ,

ఆ. విట్టి నీవు దగిన యట్టి భంగిన యని । సేయవలయు; నిట్లు సెప్ప టెల్లఁ
బాడి యేర్పడంగఁ బలుకుట గాని, గో । విందునకును, నీకు వెఱచి కాదు!' 351

ప్రతిపదార్థం: అరదంబు= రథంయొక్క; చక్రంబు; ధరన్= నేలలోనికి; చాలన్= ఎక్కువ; క్రుంగినన్= దిగబడిపోయినందున; ఎత్తెదన్= పైకి లేవదీస్తాను; అంతకున్= దానిని పైకి ఎత్తేవరకు; ఏయకుండుము= బాణప్రయోగం చేయకుండా ఊరకుండుము; ఏను; భూమిస్థుఁడన్= నేలమీద ఉన్నవాడను; నీవు= నీవో; రథస్థుండవు= రథమెక్కి ఉన్నవాడవు; ఈ+ఎడన్= ఈ సమయంలో; ఏయక+ఉనికి= బాణాలు విసరకుండా ఉండటం; తగవు+అగున్= ఉచితమగును; విరిదలవానిని= తలవెంట్రుకలు విరబోసుకొన్నవాడిని; విరథునిన్= తేరు విరిగి భూమిపైనున్నవాడిని; ఆయుధంబు; ఇడినవానిని= విడిచిపెట్టినవాడిని; ఎందున్= ఎక్కడా; శూరులు= వీరులు; ఏయరు= బాణప్రయోగం చేయరు; మహిత= పేర్గాంచిన; శూరుఁడవు అను మాత్రకాదు= శూరుడవు మాత్రమే కాదు; (క్షాత్రధర్మం ఎరిగినవాడవేగాక దానిని ఆచరణలో పెట్టేవాడవు); ఉత్తమకులుఁడవు= ఉత్తమ వంశానికి (కురువంశానికి) చెందినవాడవు; రణధర్మకోవిదుండవు= యుద్ధనీతిని ఎరిగినవాడవు; ఇట్టి నీవు= ఇట్టి గుణగరిష్టుడవగు నీవు; తగిన అట్టి భంగిన్+అ= ఉచితమైన రీతిలోనే; అని చేయవలయున్= యుద్ధం చేయవలెను; ఇట్లు చెప్పుట; ఎల్లన్= అంతా; పాడి= ధర్మపద్ధతి; ఏర్పడంగన్= స్పష్టమయ్యేటట్లు; పలుకుటకాని= చెప్పటమే గాని; గోవిందునకున్; నీకున్; వెఱచి కాదు= భయపడి మాత్రం కాదు.

తాత్పర్యం: 'రథచక్రం భూమిలో చాల క్రుంగింది. దానిని ఎత్తేంతవరకు బాణాలు వేయకుము. నేను నేలమీద ఉన్నాను. నీవు రథంమీద ఉన్నావు. బాణప్రయోగం చేయకుండటం న్యాయం, తలజుట్టు విరబోసికొన్నవాడిని, రథం లేని వానిని, ఆయుధం విడిచినవాడిని శూరులు బాణాలతో కొట్టరు. నీవు గొప్ప వీరుడవే కాదు ఉత్తమక్షత్రియ వంశంలో పుట్టినవాడివి, యుద్ధధర్మాలు తెలిసినవాడివి, అటువంటి నీవు తగినవిధంగా యుద్ధం చేయాలి. ఇట్లా చెప్పటం ధర్మం తెలియచెప్పటానికే కాని, కృష్ణుడికీ, నీకూ భయపడికాదు.'

విశేషం: ఈ పద్యం కర్ణుడి గుణగౌరవానికి నిలువుటద్దము. పుట్టినది మొదలు ముళ్ళకిరీటాన్ని ధరించియున్నాడు. పొరపొచ్చెము లేని రీతిలో జీవయాత్ర సాగించినాడు. అంతకంతకు పేర్చే అధిపు మన్నన అప్పుదీర్చను శరాసనాన్ని దించకుండా, రణరంగాన గావించిన ఆత్మబలిదానంతో తీర్చుకొన్నాడు. తన సహజ కవచకుండలాలను కోసి దానం చేసిన త్యాగి. ధర్మదీక్షా కంకణబద్ధుడై, చలించని మానసంతో మిత్రసేవ చేసినాడు. తనతోపాటు తన కొడుకులను బలియిచ్చిన కర్మయోగి- ఈ రాధేయుడు.

వట్టిమాటలకే గాక చేతలకు అన్నిట చాలినవాడు, కాబట్టే రణనీతిసూక్తులు పలుకుటకు చాలికూడా ఉన్నాడు. విరోధి వంశగౌరవాన్ని, శౌర్యవిలాసాన్ని, రణరంగనీతిని కొనియాడి, నడివడికను దిద్దుకోమని చెప్పటం ఒక మహోదాత్త భావసరణి. అందువలన తాను ఇరుక్కొని ఉన్న అవస్థను గమనించి, నడుచుకొనుమంటున్నాడు. నీటికంటె నెత్తురు చిక్కన అయినదిగదా! తాను అర్జునుడి అగ్రజుడని తల్లి, కృష్ణులవలన తెలిసికొనే ఉన్నాడు. అయినా ప్రభుభక్తితో శక్తి వంచనలేకుండ అర్జునుడితో పోరాడాడు. ఇందు ఇంకొక చమత్కారం. ఈ మాటలు నిన్నూ ఆ కృష్ణుడిని చూచి పిరికి మనస్సుతో అనటంలేదు. యుద్ధధర్మాన్ని గుర్తుచేయటానికి మాత్రమే అని అనటం.

వ. అనిన విని, యచ్యుతుం డతని కిట్లనియె : 352

తాత్పర్యం: అనగా విని కృష్ణుడు, కర్ణుడితో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'ఏమీ! తగవును ధర్మము । నీ మనమున నేఁడ పుట్టెనే? గర్వము ను
ద్దామ దురభిమానము నే । లా మఱచితి కర్ణ? యా చలం బెటఁ బోయెన్?' 353

ప్రతిపదార్థం: కర్ణ!= ఓ కర్ణుడా!; ఏమీ!= ఏమేమి! (ఎగతాళితో కలిసిన ఎత్తిపొడుపు); తగవును= న్యాయము; ధర్మమున్= ధర్మము; నీ మనమునన్= నీ మనస్సులో; నేఁడు+అ పుట్టెనే?= ఈ దినమే కలిగినట్లున్నవే? (లేకుంటే); గర్వమున్= అహంకారాన్ని; ఉద్దామ= భయంకరమైన; దురభిమానమున్= అనుచితగర్వాన్ని; (నీకున్నవాటిని); ఏలా మఱచితి(వి)= ఎందుకు మరచిపోయినావు?; ఆ చలంబు= ఆ మాత్సర్యం; ఎటన్ పోయెన్?= (నిన్నువదలి) ఎక్కడికి పోయిందయ్యా!

తాత్పర్యం: 'ఎట్లెట్లా? ఈ న్యాయము, ధర్మము నీ మనసులో ఈనాడే పుట్టాయా? లేకుంటే నీ అహంకారాన్ని, ఆ చెడ్డ ఉత్కర్షను ఎట్లా మరచిపోయావయ్యా కర్ణా! ఆ ద్వేషం, ఆ అసూయ నిన్ను వదలి ఎక్కడికి పోయాయి?'

ఆ. 'పరమధర్మపరులు పాండుభూవల్లభ । సుతులు, వారి నతులశుభము లొందు;
ధర్మహీను లైన ధార్తరాష్ట్రులకుఁ బా । టిల్లు నివ్విధమున నెల్లచేటు.' 354

ప్రతిపదార్థం: పాండు భూవల్లభసుతులు= పాండురాజు కుమారులు; పరమధర్మపరులు= అత్యంత ధర్మపరులు; వారిని; అతుల= సాటిలేని; శుభములు= శ్రేయస్సులు; ఒందున్= చేరుతాయి; ధర్మహీనులు+ఐన= అధర్మపరులైన; ధార్తరాష్ట్రులకున్= ధృతరాష్ట్రుని కుమారులకు; ఈ విధమునన్; ఎల్లచేటు= అన్ని విధాలైచెడ్డలు; పాటిల్లున్= కలుగుతాయి. (ప్రాప్తిస్తాయి).

తాత్పర్యం: 'అత్యుత్తమమైన ధర్మాన్ని పాటించే పాండవులకు శ్రేయస్సులు కలుగుతాయి. అవినీతిపరులైన ధృతరాష్ట్రుడి పుత్రులకు ఈ విధంగానే అన్ని అరిష్టాలు సంభవిస్తాయి.'

వ. 'దీనికి నీవు కటకటంబడినం బోవునే?' యని పలికి వెండియు. 355

ప్రతిపదార్థం: దీనికిన్= రానున్న ఈ దురదృష్టాలకు; నీవు; కటకటన్+పడినన్= బాధపడితే; పోవునే?= తప్పిపోతాయా?; (దుఃఖించినంత మాత్రాన దుఃఖాలు గడచిపోవు) అని పలికి; వెండియున్= ఇంకా.

తాత్పర్యం: 'దీనికి నీవు బాధపడితే అవి తొలగిపోతాయా?' అని పలికి ఇంకా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

సీ. 'గొంతియు నందఱు గొడుకులు సుప్తులై । యుండంగ లక్కయిల్ మండఁ జేసి
కపటంపు జూదంబు ఘటియించి ధర్మాత్ముఁ । డగు ధర్మసుతు సిరి యపహరించి,
యంతఁ బోవక ద్రుపదాత్మజఁ దెచ్చి స । భాస్థలి నమ్మెయి భంగపఱిచి,
యమ్మహాత్ములఁ జంప నడవికి ఘోషయాత్రావిధి నెపమున దాడి వెట్టి,

తే. బాలు నభిమన్యు నొక్కని బహురథికులఁ । బనిచి చంపించె మీసుయోధనుఁడు; దలఁపఁ
గాని, యిప్పాపముల కాదికర్త నీవ; । యిన్ని యెడలను నీపాడి యెందుఁ బోయె?' 356

ప్రతిపదార్థం: గొంతియున్= కుంతియు; అందఱు కొడుకులు; సుప్తులు+ఐ ఉండంగన్= నిద్రపోతూ ఉండగా; లక్కయిల్= లక్కఇల్లు; మండన్+చేసి= కాలేటట్లు చేసి; కపటంపు జూదంబున్; ఘటియించి= కల్పించి; ధర్మాత్ముఁడగు; ధర్మసుతు= ధర్మరాజుయొక్క; సిరి= సంపదను; అపహరించి= దొంగిలించి; అంతన్+పోవక= దానితో ఊరకుండక; ద్రుపద+ఆత్మజన్= ద్రుపదుడి కూతురుని ద్రౌపదిని; తెచ్చి= తీసికొనివచ్చి; సభాస్థలిన్= ఆ పెద్ద కొలువుకూటంలో; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; భంగపఱిచి= అవమానించి; ఆ+మహాత్ములన్= ఆ గొప్పవారిని-పాండవులను; చంపన్= చంపేటందుకు; అడవికిన్= అడవికి; ఘోషయాత్రా విధి= ఘోషయాత్రా విధానం అనే; నెపమునన్= సాకుతో; దాడి+పెట్టి= దాడిచేసి; బాలున్= చిఱుతప్రాయంవాడైన; అభిమన్యున్; ఒక్కనిన్= ఒంటరివాడిని; బహురథికులన్= అనేక రథసైనికులను; పనిచి= పంపి; మీ సుయోధనుఁడు; చంపించెన్; తలఁపన్+కాని= తలచుకోవటానికి తగని కూడా అతని పాపాలన్నిటికి; ఆదికర్త= మొదటివాడవు; నీవు+అ= నీవే; ఇన్ని ఎడలనున్= ఈ సందర్భాలన్నిటిలోను; నీ పాడి= నీవు చెప్పే ఈ న్యాయం (ధర్మోపదేశం); ఎందున్+పోయెన్?= ఎక్కడికి పోయింది?

తాత్పర్యం: 'కుంతీ, ఆమె కొడుకులూ నిద్రపోతూ ఉండగా లక్కయింటిని కాల్పించి, కపటపుజూదం కల్పించి, అందులో ధర్మరాజు సంపదనంతా దొంగిలించి, అంతటితో ఆగక ద్రౌపదిని నిండుసభలో ఆ విధంగా అవమానించి, పాండవులను చంపటానికి ఘోషయాత్ర నెపంతో దాడిచేసి, బాలుడైన అభిమన్యుడిని ఒక్కడిగా చేసి అనేక రథికులను అతడిపైకి పంపించి చంపించాడు మీ దుర్యోధనుడు. అనుకోవటానికి కూడా తగని ఈ పాపాలకన్నిటికీ మూలకర్తవు నీవే. ఈ సందర్భాలన్నింటిలో నీ విప్పుడు పలికే న్యాయం ఎక్కడికి పోయింది?

వ. అని యిట్లు, కృష్ణుండు గర్ణుతో నాడుమాటలఁ దోడ్తోడం బెరిఁగిన యర్జునంజయు మనంబు రోషానలంబు రోమకూపంబులఁబటుజ్వాలారూపంబుల వెడలుట, యతివిస్మయ ప్రదంబై యుండె; నయ్యుగ్రమూర్తి సముదగ్ర పరాక్రమంబునం గురియు పటుబాణా సారంబు వారించి, యవ్వీరు నంగంబున నయ్యంగపతి నిశితాస్త్రంబులు నిగిడించుట మహాద్భుతంబయ్యె; నత్తెఱంగున నీడంబోక పెనంగు నతం డతిరయంబున నన్నరునిం బది దొడ్డనారసంబుల నొప్పించిన, నత్తేజోధనుం డాజ్యధారాచ్ఛటాసేకంబున నుద్రేకంబు నొందిన హుతవహుండునుం బోలె మండి, శత్రుసంత్రాసనంబును మిత్రోల్లాసనంబును బ్రగుణమణి జాంబూనదమయంబును జనప్రస్తుతి పాత్రంబును హస్తికక్ష్యాత్మకంబును నగు నతని కేతనంబును గనకపుంఖప్రభా భాసితంబైన భల్లంబునఁ బడనేసినం గౌరవులు నిజ యశో బలదర్ప ప్రియంబుల మొత్తంబులు వడుటగాఁ దలంచుచు హాహాకారంబులతో నా రాధేయుని దెస నిరాశులై; రట్లు ప్రస్ఫీతకేతుపాతనం బాచరించిన, దానం గనలి కర్ణుం డతినిశిత క్రూరనారాచజాలంబులు గృష్ణార్జునులమీఁదం

గురిసి వెగడుపఱిచి యరదంబు పిఱిందికొమ్ము క్రిందికి మూఁపు సొనిపి లావున నెత్తిన, రథచక్రంబు విడువక,
భూమి గులపర్వత కానన సముద్రసహితం బాఱంగుళంబు లెగసె; నట్లు కర్ణుండు రథంబు నిలిపి, మీఁదికిం
జని, యెప్పటి బాణంబు సంధింప వెండియుఁ జక్రంబు దిగంబడినఁ; గ్రమ్మఱ రథంబు డిగ్గి యెత్తనమరె;
నయ్యవసరంబునఁ గృష్ణుపనుపునం గ్రీడి దోడన. 357

ప్రతిపదార్థం: అని ఇట్లు; కృష్ణుండు; కర్ణుతోన్; ఆడు మాటలన్= పలికిన మాటలచేత; తోడ్తోడన్= వెనువెంటనే; పెరిఁగిన= అతిశయమైన; ఆ+ధనంజయు= ఆ అర్జునుడి; మనంబు= మనస్సునందలి; రోష+అనలంబు= కోపం అనే నిప్పు; రోమకూపంబులన్= వెంట్రుకల పాదులలో; పటు= తీవ్రమైన; జ్వాలారూపంబులన్= మంటలవలె; వెడలుట= బయటపడటం అతి విస్మయప్రదంబు+ఐ= మిక్కిలి ఆశ్చర్యం కలిగించేదై; ఉండెన్; ఆ+ఉగ్రమూర్తి= ఆ కోపమే రూపం తాల్చినట్లున్న వీరుడు; సముదగ్ర= అతిశయమైన; పరాక్రమంబునన్= శౌర్యంతో; కురియు= వానవలె కురిపిస్తున్న; పటుబాణ+ఆసారంబున్= దిట్టమైన బాణాల జడివానను; వారించి= నిలిపివేసి; ఆ+వీరు= ఆ శూరుడైన అర్జునుడి; అంగంబునన్= శరీరమునందు; ఆ+అంగపతి= ఆ అంగదేశాధీశుడైన కర్ణుడు; నిశిత+అస్త్రంబులు= పదునైన బాణాలను; నిగిడించుట= వ్యాపింపచేయటం; మహాద్భుతంబు= గొప్పవింత; అయ్యెన్; ఆ+తెఱంగునన్= ఆ విధంగా; ఈడఁబోక= వెనుదీయక; పెనంగు; అతండు= కర్ణుడు; అతిరయంబునన్= మహావేగంతో; ఆ+నరునిన్= ఆ అర్జునుడిని; పది; దొడ్డ= పెద్ద; నారసంబులన్= బాణాలతో; నొప్పించినన్= కష్టపెట్టగా; ఆ+తేజోధనుండు= కాంతి సంపన్నుడగు ఆ నరుడు; ఆజ్యధారా= నేతి పోత చాలుయొక్క; ఘటా= సమూహంయొక్క; సేకంబున= తడుపుటచేత; ఉద్రేకంబు= పొంగు; ఒందిన= పొందిన; హుతవహుండునున్= వేల్చబడిన వస్తువులు ధరించే అగ్నిహోత్రుడి; పోలెన్= విధంగా; మండి; శత్రుసంత్రాసనంబు= విరోధులకు భయమును; మిత్ర+ఉల్లాసంబును= స్నేహితులకు సంతోషాతిశయాన్ని; కలుగన్+చేయు; ప్రగుణ= శ్రేష్ఠములైన; మణి= మణులతో; జాంబూనదమయంబును= బంగారుతో చేయబడినదియు; జనప్రస్తుత= ప్రజాప్రశంసలకు; పాత్రంబును= తగినదియు; హస్తి= ఏనుగుయొక్క; కక్ష్యాత్మకంబు= పొట్టక్రింద పట్ట రూపమును పొంది ఉన్నటువంటిదియు; అగు= అయినటువంటి; అతని= కర్ణుడి; కేతనంబును= ధ్వజాన్ని; కనకపుంఖ= బంగారు కాడ మొదలుతో; ప్రభాభాసితంబైన= (బంగారు) కాంతితో ప్రకాశిస్తున్న; భల్లంబునన్= బాణంతో (ఈటెతో); పడవేసినన్= పడగొట్టగా; (దీనితో) కౌరవులు; నిజ= తమయొక్క; యశః= కీర్తి; బలదర్ప= శక్తిగర్వం; ప్రియంబుల= ఇష్టమైనవాటి; మొత్తంబులు= అన్నీ పూర్తిగా; పడుటకాన్= భగ్నమైనట్లుగా; తలంచుచున్= అనుకొంటూ; హాహాకారంబులతోన్= కేకలతో; ఆ రాధేయుని; దెసన్= పట్ల; నిరాశులు+ఐరి= ఆశలు పోగొట్టుకొన్నవారైరి (కర్ణుడు జయిస్తాడన్న ఆశలు కోల్పోయిన వారైరి); అట్లు= ఆ విధంగా; ప్రస్ఫీత= మిక్కిలి పేర్గాంచిన; కేతు= టెక్కెముయొక్క; పాతనంబు= పడగొట్టుటను; ఆచరించినన్= చేయగా; దానన్= దానివలన; కర్ణుండు; కనలి= కోపగించుకొని; అతి నిశిత= మిక్కిలి పదునైన; క్రూర= కరకై బాధపెట్టునట్టి; నారాచజాలంబులు= బాణసమూహాలను; కృష్ణార్జునులమీఁదన్; కురిసి= వర్షింపజేసి; వెగడుపఱిచి= తల్లడిల్లజేసి, వ్యాకులపాటును కలిగించి; అరదంబు; పిఱింది= వెనుకటి; కొమ్ము= పొడవు దూలమునకు (దీనిని పరము అంటారు); క్రిందికి; మూఁపు; చొనిపి= దూర్చి; లావునన్= శక్తితో; ఎత్తినన్= పై కెత్తగా; రథచక్రంబు= రథచక్రాన్ని; విడువక= వదలక; భూమి; కులపర్వతములు= ఏడు కులపర్వతాలు; కానన= అడవులు; సముద్ర సహితంబు= సప్త సముద్రాలతో; ఆఱు అంగుళంబులు; ఎగసెన్= పైకి ఉబికినది; అట్లు= ఆ విధంగా; కర్ణుండు; రథంబు నిలిపి; మీఁదికిన్+చని= ఆ తేరుమీదికి ఎక్కి; ఎప్పటి బాణంబు= ఆ పాతబాణమును; సంధింపన్= ఎక్కుపెట్టగా; వెండియున్= మరల; చక్రంబు; దిగన్+పడినన్= నేలలో కూరుకొనిపోగా; క్రమ్మఱన్= మరల; రథంబు; డిగ్గి= దిగి; ఎత్తన్= పైకి లేవదీయటానికి; అమరెన్= సిద్ధపడ్డాడు; ఆ+అవసరమునన్= ఆ సమయంలో; కృష్ణుని పనుపునన్= కృష్ణుడు చెప్పినట్లు; క్రీడి= అర్జునుడు; తోడన్= వెనువెంటనే.

తాత్పర్యం: కృష్ణుడు కర్ణుడితో అన్నమాటలు, అర్జునుడి మనస్సులో ఆత్మగౌరవం ప్రేరేపించిన కోపాగ్నిని ప్రతివెంట్రుక కూపంనుండి మంటల రూపంలో బయటపడేటట్లు చేసింది. అందరికీ ఆశ్చర్యం కలిగించింది. భయంకరాకారుడై ఉన్న ఆ అర్జునుడు పెల్లుబికిన భీకర పరాక్రమంతో కురిపించే అమ్ములవానను ఆపి కర్ణుడు ఆ ప్రతాపశాలి కిరీటి దేహంలో బాణాలను చొప్పించటం ఇంకా అద్భుతంగా కనుపట్టింది. ఆ విధంగా వెనుకాడక, ఆ వీరుడు పోరాడుతూ, అత్యంతవేగంగా పది పెద్దబాణాలతో నరుడిని నొప్పించాడు. దీనితో పరాక్రమమే సంపదగా కలిగిన నరుడు నేతిధారలతో ప్రజ్వరిల్లిన అగ్నిదేవుడివలె మండి బంగారుకాడ గలిగి తళుకొత్తే ఈటెతో - శత్రువులకు భయోత్పాదకమైనట్టియు, మిత్రులకు సంతోషదాయకమైనట్టియు నానావిధాలైన రత్నాలు పొదువబడి బంగారుమయమై ప్రజల స్తోత్రాలకు అర్హమైనదియు, ఏనుగు నడుముపట్టి రూపాన్ని పొంది ఉన్న ఆ కర్ణుడి ధ్వజాన్ని పడగొట్టాడు. కౌరవులు ఈ ధ్వంసాలన్నీ తమ యశస్సు, బలం, గర్వం మొదలైన ప్రీతిపాత్రాల మొత్తం వికలమైనట్లుగా భావించి దుఃఖంతో కేకలు వేస్తూ కర్ణుడిపట్ల ఆశను వదలుకొన్నారు.

ఈ విధంగా ప్రఖ్యాతిగాంచిన తన ధ్వజం పడిపోవటం చూచి కర్ణుడు కోపపడి, బాధాకరమైన వాడి బాణాలను కృష్ణార్జునులమీద వానమాదిరి కురిపించి బాధించాడు. తోడ్తోడనే కర్ణుడు దిగబడిన తన తేరు వెనుకటి పొడవు దూలం క్రిందకు తన భుజాన్ని దూర్చి, ఉన్న బలాన్నంతా కూడగట్టుకొని ఎత్తగా, ఆ రథచక్రాన్ని వదలక భూమి కులపర్వతాలతో, అరణ్యాలతో అన్నీ సముద్రాలతోపాటు ఆరు అంగుళాలు పైకి లేచింది. (ఆ ప్రయత్న బలమట్టిది). ఆ విధంగా ఆ కర్ణుడు రథాన్ని నిలిపి, దానిపై కెక్కి చేతనున్న బాణాన్ని సంధించాడు. ఆ చక్రం ఇంకా లోతుకు దిగబడింది. మరలా ఆయన రథందిగి, పైకి ఎత్తటం ప్రారంభించాడు. ఆ సందు చూచుకొని కృష్ణుడి మాటమీద కిరీటి వెంటనే. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: కర్ణుడు రణధర్మాన్ని ప్రస్తావించేసరికి, అంతపూనికతో యుద్ధం చేస్తున్న అర్జునుడు అతడిని కొట్టటానికి తటపటాయించటాన్ని - కృష్ణుడు పాండవులకు జరిగిన అపకారాలన్నింటిని ఏకరువు పెట్టి, వాటిలో కర్ణుని పాత్రను ప్రస్తావించి, అర్జునుణ్ణి అమితంగా రెచ్చగొట్టి, అతడు రణధర్మాన్ని ప్రక్కన పెట్టి కర్ణుణ్ణి కొట్టటానికి పూనుకొనేటట్లు చేయటాన్ని - మనోధర్మజ్ఞుడైన తిక్కన మహాకవి చిత్రించిన తీరు అద్భుతం. అలాగే కర్ణుడు ఏమాత్రం సడలని ధైర్యంతో తన మూపుమోపి క్రుంగిన రథచక్రాన్ని పైకెత్తటానికి ప్రయత్నించటాన్ని కళ్ళకుకట్టినట్లు చిత్రించిన ఆ మహాకవి నాటకీయకవితా శిల్పం కూడ అమోఘం.

మ. కులిశ ప్రస్ఫురణాపహాసననివిభాగుచ్ఛంబులం గల్గి యాఁ
కలిమైవచ్చు కృతాంతవక్త్ర మన నుగ్రంబై మురారాతి రు
ద్రుల చక్రంబును శూలముం దెగడుచుం గ్రూరంపు టొప్పారు నం
జలికంబైన మహాస్త్రముం దొడివి కర్షం బుబ్బునం జేయుచున్. 358

ప్రతిపదార్థం: కులిశ= వజ్రాయుధంయొక్క; ప్రస్ఫురణ= గొప్పవెలుగును; అపహాసన= గేలిచేసే; విభాగుచ్ఛంబులన్= కాంతిపుంజాలను; కల్గి= పొంది; ఆఁకలిమైన్ వచ్చు= ఆకలితోవచ్చే; కృతాంత= యముడి; వక్త్రము అనన్= నోరా ఏమి?- అన్నట్లు; ఉగ్రంబు+ఐ= భయంకరమై; ముర+అరాతి= మురారి-కృష్ణుడి; చక్రంబును= చక్రాన్ని; రుద్రుని= శివుడి; శూలమున్; తెగడుచున్= పరిహాసం చేస్తూ; క్రూరంపు= క్రౌర్యముయొక్క; ఒప్పారున్= అమరికతో; అంజలికంబైన= చేతులు జోడించదగిన;

మహా+అస్త్రమున్= గొప్పబాణాన్ని; తొడివి= తొడిగి; కర్షంబును= లాగుటను; ఉబ్బునన్ చేయుచున్= పొంగుతో చేస్తూ (అర్జునుడు).

తాత్పర్యం: వజ్రాయుధంయొక్క గొప్ప వెలుగును గేలిచేసే కాంతి సమూహాలను కలిగి, ఆకలితో వచ్చే యముడి నోరా అన్నట్లు భయంకరమై, శ్రీకృష్ణుడి చక్రాన్ని, శివుడి శూలాన్ని తిరస్కరించే క్రౌర్యంయొక్క అమరికతో, చేతులు జోడించి నమస్కరింపదగిన ఒక గొప్ప అస్త్రాన్ని వింట సంధించి, ఉప్పొంగి అల్లెత్రాటిని లాగుతూ (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: 'ఇది భయానికి ఇంపు గూర్చిన దీర్ఘ ఉపమాలంకారం. కర్ణుడి మెడ నరకటానికి ఇంతటి సన్నాహం కావలసి ఉన్నదంటే దాని బిగువును వెల్లడిస్తున్నది కదా!

క. **'ఏను దపశ్చరణంబున । దానంబున గురుజనాభితర్పణమున, ని**
త్యానూన వ్రతశీలుఁడ । నేనియుఁ గర్ణుతలఁ ద్రెంచు నీశర' మనియెన్. **359**

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; తపః+చరణంబునన్= తపమాచరించుటలో; దానంబునన్= దానము చేయుటలో; గురుజన= గురుదేవులకు; అభితర్పణమునన్= సంతృప్తిని కలిగించుటలో; నిత్యం= సదా; అనూన= తక్కువకాని; వ్రతశీలుఁడను= పుణ్యకర్మలాచరించేవాడను; ఏనియున్= అయినట్లయితే; ఈ శరము; కర్ణుతలను; త్రెంచున్= నరికివేయును; అనియెన్= (ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంగా) అన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'నేనే గనుక తపస్విని, దాతను, సేవలతో గురుదేవులకు సంతృప్తిని కలిగించేవాడను, పుణ్యకర్మలను ఎల్లప్పుడు ఆచరించేవాడను అయితే, ఈ బాణం కర్ణుడి తల నరికివేస్తుంది.' అని ప్రతిజ్ఞావచనం పలికాడు.

క. **అని, తెగ నిండఁ దిగిచి యే । సిన, నయ్యస్త్రంబు రోదసీకుహరంబుం**
దనమెఱుఁగుల నించుచు నిరు । మొనల జనుల గాఢమూర్ఛ ముంచుచు నిగిడెన్. **360**

ప్రతిపదార్థం: అని; తెగనిండన్= పూర్తిగా; తిగిచి= లాగి; ఏసినన్= వదలగా; ఆ+అస్త్రంబు= మంత్రబల సంపన్నమైన ఆ ఆయుధం; రోదసీ= భూమి ఆకాశమధ్య ప్రదేశములయొక్క; కుహరంబున్= దొప్పవంటి భూమ్యాకాశాల మధ్య ప్రదేశమందు; తన మెఱుఁగులన్= తన కాంతులను; నించుచున్= పూర్తిగా నింపజేస్తూ; ఇరుమొనల జనులన్= ఉభయపక్షాల జనులను; గాఢమూర్ఛన్; ముంచుచున్; నిగిడెన్= వ్యాపించింది.

తాత్పర్యం: అని సత్తువంతా చూపి పూర్తిగా లాగి ప్రయోగించిన ఆ అస్త్రం గగనతలాన్నంతా తన కాంతులతో నింపుతూ, చూచి వెరగందిన ఉభయపక్షాలవారిని గాఢమూర్ఛలో ముంచుచు దూసుకు వెళ్ళింది.

అర్జున ప్రయుక్తం బగు ఘోరశరంబు కర్ణశిరంబు ద్రుంచుట (సం. 8-67-24)

చ. **నినద సముద్భటస్ఫురణ నింగి వగుల్పఁగ సర్వభూతకం**
పన మగు చమ్మెయిన్ నిగిడి, పార్థివసత్తమ! యేమి సెప్పదుం?
దునిమె, శిరంబు రక్తమునఁ దోఁగుచుఁ గర్ణుని యట్ట వజ్రఘో
రనిహతిఁ గూలు గైరిక ధరాధరముం దలఁపింపఁ బట్టుగన్. **361**

ప్రతిపదార్థం: పార్థివసత్తమ!= రాజోత్తమా!; నినద= శబ్దంయొక్క; సముద్భట; స్ఫురణన్= భయంకరస్ఫూర్తిచేత; నింగి= ఆకాశం; పగుల్పఁగన్= బీటలు తీయగా; సర్వభూత= ఎల్ల భూతాలయొక్క; కంపనము+అగుచున్= చలనము కలది ఔతూ; ఆ+మెయిన్= ఆ విధంగా; నిగిడి= రేగి; ఏమి చెప్పుదున్?= ఏమని చెప్పగలను?; రక్తమునన్; తోఁగుచున్= తడిసిపోతూ (నెత్తురు కారుతుండగా); కర్ణుని; అట్ట= మొండెం; వజ్రఘోరనిహతిన్= వజ్రాయుధంయొక్క బెట్టిదమైన దెబ్బతో; కూలు; గైరిక= గైరికాది ధాతువులను తాల్చిన; ధరాధరమున్= కొండను; తలఁపింపన్= స్ఫురింపజేయటానికి; పట్టుగన్= స్థానం అయ్యేటట్టు; శిరంబు= తలను; తునిమెన్= ఖండించింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఏమని చెప్పగలను! ఆ అస్త్రం తన కఠోర శబ్దం దెబ్బతో ఆకాశాన్ని బ్రద్దలు చేస్తూ, అన్ని భూతాలను కంపింప చేస్తూ, రక్తంతో తడుస్తూ కూలుతున్న కర్ణుడి మొండెం వజ్రాయుధంయొక్క భయంకరమైన దెబ్బకు ఎర్రటి గైరిక ధాతువులతో కూలిపడే పర్వతాన్ని తలపిస్తుండగా అతడి శిరస్సును ఖండించింది.

విశేషం: కర్ణుడి మరణ వర్ణన కూడ అతని మహోన్నత వ్యక్తిత్వానికి అనుగుణంగా మహోదాత్తంగా కంటికి కట్టినట్లు సాగింది. తిక్కనగారి పాత్రోచితవర్ణన, వస్తు ప్రత్యక్షీకరణ శిల్పం అమోఘం.

క. **చరమగిరినుండి పడియెడు । తరణికరణి సూతపుత్రుతల వడఁ గాంతి**
స్ఫురణోజ్జ్వలంబు నతి సుం । దరమును నగు కాయమట్లు ధరణిం బడియెన్. **362**

ప్రతిపదార్థం: చరమగిరి నుండి= పడమటి కొండమీదనుండి; పడియెడు; తరణి కరణి= సూర్యుడివలె; సూతపుత్రుని; తల; పడన్= పడిపోగా; కాంతి స్ఫురణ= కాంతి వెదజల్లుతూ; ఉజ్జ్వలంబు= మిక్కిలి ప్రకాశిస్తూ; అతిసుందరమును అగు= మిక్కిలి అందమైన; కాయము= దేహం; అట్లు= ఆ విధంగా; ధరణిన్+పడియెన్= నేలపై పడింది.

తాత్పర్యం: పడమటి కొండనుండి పడే సూర్యుడివలె కర్ణుడి తల పడగా, వెలుగును వెదజల్లుతూ మిక్కిలి ప్రకాశిస్తూ, ఎంతో అందమైన అతడి దేహం ఆ విధంగా (ముందు పద్యంలో వర్ణించినట్లుగ) నేల మీద పడింది.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

తే. **అధిప! యంతన గను విచ్చి యఖిల జనులు । గనుఁగొనంగ, నయ్యుజ్జ్వలతనువు విడిచి**
చని సముద్దీప్త మైన తేజంబు వారి । జాప్తబింబంబు సొచ్చె నత్యద్భుతముగ. **363**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!; అంతన= వెంటనే; కను విచ్చి= కనులు తెరచి; అఖిల జనులు కనుఁగొనంగన్= ఉన్నవారంతా చూస్తుండగా; సముద్దీప్తము+ఐన= ఎక్కువకాంతితో ప్రకాశించే; తేజము= ప్రకాశం; సముజ్జ్వల తనువు= దేదీప్యమానమైన శరీరాన్ని; విడిచి చని= విడిచిపెట్టిపోయి; వారిజ+ఆప్త, బింబంబు= కమలములకు కూర్చువాడైన సూర్యుడి మండలాన్ని; అతి+ అద్భుతముగన్= ఆశ్చర్యజనకంగా; చొచ్చెన్= ప్రవేశించింది.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఉన్నవారంతా బాగా కన్నులు తెరచి చూస్తుండగా అత్యంత ప్రకాశమాన కాంతిపుంజం కర్ణుడి తేజోవంతమైన శరీరాన్ని త్యజించి, కమలాప్తుని బింబంలో ఆశ్చర్యజనకంగా ప్రవేశించింది.

వ. **అట్టి యెడ.** **364**

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. వినుము! మహీసురుశాపము । మనుజేంద్రా! సూతపుత్రు మరణాంతం బై
యునికినొ, రథచక్రము మే । దినిఁ గ్రుంగుట లేక తొంటితెఱఁగున నుండెన్. 365

ప్రతిపదార్థం: మనుజేంద్రా; వినుము; మహీసురు= భూదేవునియొక్క; శాపము; సూతపుత్రుని; మరణాంతంబు+ఐ= మరణంతో పరిసమాప్తి నొందినదై; ఉనికినొ= ఉండటంవలన కాబోలు; రథచక్రము; మేదినిన్= భూమిలో; క్రుంగుట లేక= దిగబడటం లేక; తొంటి తెఱఁగునన్= మొదటి రీతిగానే (యథాపూర్వకంగా); ఉండెన్= ఉండింది.

తాత్పర్యం: మనుజేంద్రా! ఆ బ్రాహ్మణశాపం కర్ణుడి మరణంతోనే ముగిసిపోయినట్లున్నది. అందువలననే కాబోలు ఆ రథచక్రం నేలలో దిగబడటం మానుకొని మునుపటివలెనే నేలపై నిలిచిఉన్నది.

తే. దారుణాస్త్రజాలాంశుల వైరిసైన్య । తాప మొనరించి, యా సూతతనయ తరణి
పార్థదుస్తరకాలవైభవము గడవ । ననువు లేమి, నవ్విధమున నస్తమించె. 366

ప్రతిపదార్థం: దారుణ= భయంకర; అస్త్రజాల= ఆయుధాలసమూహం అనెడి; అంశులన్= కిరణాలతో; వైరిసైన్య= శత్రుసేనకు; తాపము= వేడి; ఒనరించి= పుట్టించి; ఆ సూతతనయ= ఆ సారథిపుత్రుడనే (కర్ణుడనే); తరణి= సూర్యుడు (సూర్యుడు కాబట్టి వడదెబ్బ కలిగించటం సహజంగానే ఉన్నది); పార్థ= అర్జునుడి; దుస్తర= దాటరాని; కాలవైభవము= కాలమహిమను; కడవన్= సాగించటానికి; అనువు లేమిన్= అవకాశం లేనందున; ఆ+విధమునన్; అస్తమించెన్= క్రుంగిపోయాడు.

తాత్పర్యం: క్రూరాలైన ఆయుధసమూహకాంతులతో శత్రుసైన్యాలను వేడిదెబ్బ కొట్టి, కర్ణుడనే సూర్యుడు అస్తమించాడు. దీనికి కారణం - అర్జునుడు అనే దాటరాని కాలమహిమను గడవడానికి వీలులేనందున ఆ విధంగా అస్తమించాడు.

విశేషం: అలంకారం: రూపకం. కర్ణుడికీ, సూర్యుడికీ, అస్త్రాలకూ, కిరణాలకూ, అర్జునుడికీ కాలమహిమకూ - లేదా పార్థుడనే దుస్తరమైన కాల (యమ) మహిమకూ అభేదం చెప్పబడింది కాబట్టి రూపకం.

క. సూతతనూజుఁడు వడినం । బ్రీతిం బాంచాలు రార్వఁ బెల్లుగఁ దూర్య
వ్రాతంబు సెలఁగ, సమ్మో । దాతిశయము వొందెఁ బాండవానీకంబుల్. 367

ప్రతిపదార్థం: సూతతనూజుఁడు= కర్ణుడు; పడినన్= చనిపోయినందున; ప్రీతిన్= ఆనందంతో; పాంచాలురు; ఆర్వన్= కేకలు పెట్టగా; పెల్లుగన్= ఎక్కువగా; తూర్యవ్రాతంబు= వాద్యసమూహపు ధ్వని; చెలఁగన్= చెలరేగగా; పాండవ+అనీకంబులు= పాండవసైన్యాలు; సమ్మోద+అతిశయము= ఎక్కువైన సంతోషమును; పొందెన్= పొందినవి.

తాత్పర్యం: కర్ణుడు కూలగా సంతోషంతో పాంచాలురు బిగ్గరగా కేకలుపెట్టారు. యుద్ధవాద్యాలు తీవ్రంగా మ్రోగాయి. పాండవపక్షం వారందరూ అమితంగా సంతసిల్లారు.

క. నిడుఁగేలున్ బలుతొడలు । న్వెడఁదయురమునై రణావనిం గర్ణునొడల్
పడియున్నఁ గని విషాదం । బడరి తొలఁగుమాడ్కిఁ గ్రుంకె నర్కుం డంతన్. 368

ప్రతిపదార్థం: నిడుఁగేలున్= పొడవైన చేయి; బలుతొడలున్= బలసిన తొడలు; వెడద= వెడల్పు అయిన; ఉరమును+ఐ= రొమ్ము కలిగి; రణావనిన్= యుద్ధభూమిలో; కర్ణు ఒడల్= కర్ణుడి దేహం; పడి ఉన్నన్; కని= చూచి; విషాదంబు+అడరి= దుఃఖం పొంగి; తొలఁగుమాడ్కిన్= వైదొలగిపోయిన విధంగా; అంతన్= అప్పుడు; అర్కుండు= సూర్యుడు; క్రుంకెన్= అస్తమించాడు.

తాత్పర్యం: దీర్ఘబాహువులు, బలిష్ఠమైన తొడలు, విశాలమైన రొమ్ముతో యుద్ధభూమిలో పడి ఉన్న కర్ణుడి కళేబరాన్ని చూచి, సూర్యుడు (తన పుత్రుడైనందున) దుఃఖితుడై తొలగిపోయినట్లు ఆ సమయంలో అస్తమించాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉత్ప్రేక్ష.

తే. నిర్గతప్రాణు రాధేయు నిజకరములఁ । గరుణ పెంపున నంటుట కారణముగఁ
బావనస్నాన మొనరింపఁ బోవునట్టు । లపరజలనిధిలోనికి నరిగె నినుఁడు! 369

ప్రతిపదార్థం: నిర్గత ప్రాణున్= వెడలిపోయిన అసువులు కలిగిన; రాధేయున్= కర్ణుడిని; నిజకరములన్= సొంత చేతులతో (కిరణములతో); కరుణపెంపునన్= దయాతిశయంతో, అంటుట కారణముగన్= తాకినకారణంగా; పావనస్నానము= పవిత్ర స్నానమును; ఒనరింపన్= చేయుటకుగా; పోవునట్టులు; అపర జలనిధిలోనికిన్= పడమటి కడలిలోనికి; ఇనుఁడు= సూర్యుడు; అరిగెన్= వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: ప్రాణంపోయి పడి ఉన్న రాధేయుడిని తన కిరణాలతో (చేతులతో) కరుణాతిశయంతో తాకి మైలపడిన దోషపరిహారార్థం స్నానం చేయుటకో అనునట్లు, పడమటి సముద్రంలోనికి సూర్యుడు వెళ్ళాడు.

విశేషం: సూర్యతేజస్సుతో జన్మించి, సూర్యతేజస్సులో లీనమైన కర్ణుని వ్యక్తిత్వం మహోజ్జ్వలం. జీవితం మాత్రం విషాదాంతం. పరిస్థితుల ప్రాబల్యంవల్లనే కావచ్చు - మంచి చెడుతో చెయ్యి కలిపింది. చెడ్డపేరు తెచ్చుకొంది. చివరకు చెడుఫలితాన్ని పొందింది. విధి బలీయం. మహాభారతంలో పాఠకుల సానుభూతిని పొందే మరణం కర్ణునిది. కడకు అది శల్యుని సానుభూతిని కూడ పొందటం విశేషం.

వ. అప్పుడు. 370

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. కామఁ బాసిన కమలంబుకరణిఁ బొలుచు । కర్ణుతల యిలఁ బడియు నుదీర్ణకాంతి
నొప్పు నట్టయుఁ జూచి శల్యుండు సిడము । ద్రెస్సి మోడైన యరదంబు ద్రిప్పె నధిప! 371

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; కామన్= తూటిని; పాసిన= విడనాడిన; కమలంబు= తామరపువ్వు; కరణిన్= విధంగా; పొలుచు= అందగిస్తున్న; కర్ణు తల; ఇలన్= భూమిపై; పడియున్= పడి కూడ; ఉదీర్ణ= గొప్పదైన; కాంతిన్+ఒప్పు= కాంతితో ప్రకాశిస్తున్న; అట్టయున్= మొండెమును చూచి; శల్యుండు; సిడము= పతాకధ్వజం; త్రెస్సి= తెగి; మోడైన= రూపం చెడి మోడుబారి ఉన్న; అరదంబు= రథాన్ని; త్రిప్పెన్= వెనుకకు మరలించాడు.

తాత్పర్యం: తూటినుండి వేరైన తామరపువ్వువలె ఉన్న కర్ణుని తలను, నేలమీద పడి ఉన్నా మిక్కిలి కాంతితో ప్రకాశిస్తున్న అతడి మొండెమును చూచి శల్యుడు టెక్కెము త్రెగి, మోడుబారిన ఆ తేరును వెనుద్రిప్పి తోలుకొని పోయాడు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

క. **బలితపువెస నాఁబోతుం । బులి గొనినం, బసులు వాఱుపోలికిఁ గ్రోధో**
జ్జ్వలుఁ డగు పార్థుఁడు గర్ణునిఁ । బొలియించిన నీదుసైన్యములు వెఱఁ బఱచెన్. **372**

ప్రతిపదార్థం: బలితపువెసన్= బలంతో కూడుకొనిన వేగంతో; ఆఁబోతున్= ఆబోతును; పులి కొనినన్= పెద్దపులి చంపి లాగుకొనిపోగా; పసులు= పశువులు; పాఱుపోలికిన్= పరుగెత్తిపోయే మాదిరిగా; క్రోధ+ఉజ్జ్వలుఁడు+అగు= పగపెంపుతో మండిపోతున్న; పార్థుఁడు; కర్ణునిన్; పొలియించినన్= చంపివేయగా; నీదు సైన్యములు; వెఱన్= భయంతో; పఱచెన్= పరుగెత్తిపోయాయి.

తాత్పర్యం: బలవత్తరవేగంతో పైబడి ఆబోతెద్దును పులి లాగుకొనిపోగా పరుగెత్తిపోయే పసుల మందవలె - ప్రతీకారక్రోధంతో మండిపడే పార్థుడు కర్ణుడిని తుదముట్టించగా, నీ సైన్యాలు భయపడి పరుగెత్తిపోయాయి.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ.

తే. **దీనవృత్తి శల్యుండు నీ సేనజనులు, నట్లు పాంచాలు రుబ్బున నార్వ, సిగ్గు**
వడక పాండవమధ్యము సిడము మరలి । మరలి చూచుచుఁ బాఱిరి మనుజనాథ! **373**

ప్రతిపదార్థం: దీనవృత్తి= దీనమైన వర్తనంతో; శల్యుండున్; నీ సేనజనులున్= నీ సేనలోనివారూ; అట్లు= ఆ రీతిగా; పాంచాలురు ఉబ్బునన్= సంతోషంతో; ఆర్వన్= అరవగా; సిగ్గు+పడక; పాండవ మధ్యము సిడమున్= అర్జునుడి ధ్వజాన్ని; మరలి మరలి= తిరిగి తిరిగి; చూచుచున్ పాఱిరి= పరుగెత్తారు.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా పాంచాలురు విజయోత్సాహంతో ఉబ్బిపోయి కేకలు వేస్తుండగా, శల్యుడు, నీ సైనికులు సిగ్గుమాలి పాండవపుత్రులలో మూడవవాడైన పార్థుడి కేతనాన్ని తిరిగి తిరిగి చూస్తూ పలాయనం చిత్తగించారు.

విశేషం: పాండవమధ్యముడు అర్జునుడు. కుంతీసుత మధ్యముడు భీముడు. మధ్యను శబ్దానికి నడిమివాడని అర్థం. కాని కొందరు చెప్పేటట్లు మూడవవాడని చెప్పటం సరిగాదు.

ఉ. **గాండివ ముక్తబాణమునఁ గర్ణుఁడు గూలుటయుం, గడంగి శ**
ల్యుం డరదంబు దోలుటయు, నొక్కమొగిన్ భవదీయ సేన లొం
డొండ కలంగి పాఱుటయు నుల్లసితుం డయి చూచి, వాయుపు
త్రుండు మహావిరావమున రోదసి పిక్కటిలంగ నార్చినన్. **374**

ప్రతిపదార్థం: గాండివముక్త= గాండీవం నుండి విడువబడిన; బాణమునన్= బాణంచేత; కర్ణుఁడు; కూలుటయున్= పడిపోవటమూ; శల్యుండు; కడంగి= పూని; అరదంబు; తోలుటయున్= మరలించుటయు; ఒక్క మొగిన్= అందరు ఒక్కసారిగా; భవదీయ సేనలు= నీ సేనలు; ఒండొండ= క్రమక్రమంగా; కలంగి= కలతచెంది; పాఱుటయున్= పరుగెత్తిపోవటం; వాయుపుత్రుండు= భీముడు; ఉల్లసితుఁడు+ఐ= ఉల్లాసం చెందినవాడై; చూచి; మహా విరావమునన్= పెద్ద ధ్వనితో; రోదసి= గగనతలం; పిక్కటిలంగన్= నిండిపోయేటట్లు; ఆర్చినన్= అరవగా.

తాత్పర్యం: గాండీవం నుండి వదలబడిన బాణంచేత కర్ణుడు పడిపోవటం, శల్యుడు రథాన్ని వెనుకకు తోలుకొని పోవటం, కౌరవసేనలు ఒక్కసారిగ భయపడి పరుగెత్తిపోవటం, భీముడు చూచి సంతోషాతిశయంతో గగనభాగం మారుమ్రోగేటట్లు ఆర్వగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. **ఆ నినదంబునఁ బాండవ । సైనికహృదయములు సౌఖ్యసంపద నొందెన్**
మానవనాథ! భవత్సుత । మానసములు శోకఘూర్ణమానము లయ్యెన్. **375**

ప్రతిపదార్థం: మానవనాథ!= రాజా!; ఆ నినదంబునన్= ఆ మ్రోతలో; పాండవసైనిక; హృదయములు= మనస్సులు; సౌఖ్యసంపదన్= సుఖభాగ్యాన్ని; ఒందెన్= పొందాయి; భవత్సుత= నీ కొడుకుల; మానసములు= హృదయాలు; శోక= దుఃఖంచేత; ఘూర్ణమానములు= తిరుగుడుపడినవిగా; అయ్యెన్= అయ్యాయి.

తాత్పర్యం: మానవనాథా! భీముడు చేసిన ఆ శబ్దానికి పాండవసైనికుల హృదయాలు ఆనందాన్ని అనుభవించాయి. నీ కొడుకుల మనస్సులు దుఃఖంతో కలతచెందాయి.

వ. **ఇ వ్విధంబున కేతనరహితంబై మోడువడియున్న యరదంబు దోలికొని యరిగి, యమ్మద్రపతి బాష్పాకుల లోచనుండును దీనాననుండును సుదీర్ఘతర నిశ్వాసుండును నై యున్న కౌరవేశ్వరుం జేరంజని యతనితో నిట్లనియె :** **376**

ప్రతిపదార్థం: ఈ విధంబునన్; కేతనరహితంబు+ఐ= టెక్కెం లేనిదై; మోడుపడి+ఉన్న= బోసిపోయి ఉన్న; అరదంబున్; తోలుకొని; అరిగి= వెళ్ళి; ఆ+మద్రపతి= ఆ శల్యుడు; బాష్ప+ఆకుల= కన్నీటితో కలతపడిన; లోచనుండు= కన్నులు కలవాడును; దీన+ఆననుండును= దిగులుతో కూడిన ముఖం కలవాడును; సుదీర్ఘతర= అత్యంతం పెద్దవైన; నిశ్వాసుండును= నిట్టూర్పులు కలవాడును; అయి; ఉన్న; కౌరవ+ఈశ్వరున్= దుర్యోధనుడిని; చేరన్+చని= సమీపించి; అతనితోన్+ఇట్లు+ అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా టెక్కెం లేనిదై, బోసిపోయిన రథాన్ని శల్యుడు తోలుకొనిపోయి, కన్నీటితో కలతపడినవాడు, దీనమైన ముఖంతో ఉన్నవాడు, పెద్ద నిట్టూర్పులు నిగిడిస్తున్నవాడు - అయిన దుర్యోధనుడి దగ్గరకు వెళ్ళి, అతడితో ఇట్లా అన్నాడు.

చ. **'నరవర! యెందుఁ జూడమె రణంబులు! కర్ణుఁడు నర్జునుండు సం**
గర మొనరింతురే యిటులు? క్రౌర్యనిరూఢికి దివ్యు లొంది ర
చ్చెరు; వది యట్టులుండె; విను చెప్పెద; నెంతయు భీతిఁ బొంది రా
హరియు నరుండుఁ గర్ణువడి; కంత విధాతృఁడు దప్పె వానికిన్.' **377**

ప్రతిపదార్థం: నరవర!= రాజా!; ఎందున్= ఎక్కడైనా; రణంబులు= యుద్ధాలు; చూడమె!= చూడమా!; కర్ణుఁడు; అర్జునుండు; ఇటులు= ఈ విధంగా; సంగరము= యుద్ధం; ఒనరింతురె!= చేస్తారా!; క్రౌర్య నిరూఢికిన్= క్రూరత్వాన్ని ప్రదర్శించిన ఆ నేర్పునకు; దివ్యులు= దేవతలు; అచ్చెరువు= ఆశ్చర్యం; ఒందిరి; అది అట్టులు+ఉండెన్= ఆ సంగతిని అట్లా ఉండనీ; విను చెప్పెదన్; కర్ణుని వడికిన్= కర్ణుడి ఆయుధప్రయోగవేగానికి; ఆ హరియున్= ఆ శ్రీకృష్ణుడు; ఆ నరుండున్= ఆ అర్జునుడు;

ఎంతయున్= మిక్కిలి; భీతిన్+పొందిరి= భయాన్ని పొందారు; అంతన్= అప్పుడు; విధాతృఁడు= ఆయుస్సు నిచ్చే బ్రహ్మ; వానికిన్= ఆ కర్ణుడికి; తప్పెన్= అనుకూలుడు కాకుండా పోయాడు. (అందువలననే కర్ణుడు ప్రాణాలు కోల్పోయాడు.)

తాత్పర్యం: 'నరవరా! ఇంతకుముందు ఎన్నెన్నో యుద్ధాలు చూచి ఉన్నాం కదా! కాని, కర్ణార్జునులు ఈ యుద్ధంలో ప్రదర్శించిన క్రూరత్వం ఎక్కడైనా చూచామా? అట్టిపోరును అట్లా సాగించినారే! ఆ యుద్ధ క్రూరత్వానికి దేవతలే ఆశ్చర్యపడ్డారు. ఆ విషయం అట్లుండనిమ్ము. కర్ణుడి యుద్ధతీవ్రతకు, వేగానికి ఆ నరనారాయణులిద్దరూ భయపడిపోయారు. ఇంతకూ కర్ణుడికి విధి చాలలేదు. ఆయుస్సు నిచ్చే బ్రహ్మదేవుడే అతడిపట్ల విముఖుడయ్యాడు. (కాబట్టే శౌర్యమున్నా ఆ చావు తప్పలేదు.)

వ. అని వెండియు. 378

తాత్పర్యం: అని మరల. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

మ. 'ధరణీచక్రము నీవ యేలుటకు నుత్సాహంబు వాటించి పో
రిరి, ప్రాణంబులు డాఁపమిం బడిరి వీరిం జూడు!' మంచుం దురం
గ రథేభంబులు చుట్టుఁ గూలి వికటాకారంబులై యుండ నొ
ప్పి రణోర్విం బడియున్న భూపతులఁ జూపెం; జూపి యా రాజుతోన్. 379

ప్రతిపదార్థం: ధరణీచక్రము= భూవలయాన్ని; నీవు+అ= నీవే; ఏలుటకున్= పాలించటానికి; ఉత్సాహంబు= ఆసక్తి; పాటించి; ప్రాణంబులు డాఁపమిన్= ప్రాణాలు దాచిపెట్టుకోనందున; పడిరి= నిహతులయ్యారు; (అట్టి) వీరిన్; చూడుము; అంచున్= అంటూ; తురంగ, రథ, ఇభంబులు= గుర్రాలు, రథాలు, ఏనుగులు; చుట్టున్; కూలి= చచ్చిపడి; వికట+ఆకారంబులు+ఐ= విరూపరూపాలై; ఉండన్= కన్పించగా; రణ+ఉర్విన్= యుద్ధభూమిలో; ఒప్పి= రాణించేటట్లు; పడి ఉన్న; భూపతులన్= రాజులను; చూపెన్; చూపి= అట్లా చూపించి; ఆ రాజుతోన్ (అన్నాడు)

తాత్పర్యం: నీ వొక్కడవే భూమినంతా పాలించాలని తమ ప్రాణాలను దాచుకొనకుండా పోరాడి, నిహతులై భూపతులు యుద్ధభూమిలో పడి ఉన్నారు. వీరిని చూడుము. 'చూపునకు వికటించే విధంగా పడిఉన్న వీరిచుట్టూ గుర్రాలు, తేరులు, ఏనుగులు కూలిపోయి ఉన్నవి. ఆ వీరుల ఒప్పిదాన్ని రాజరాజుకు చూపిస్తూ శల్యుడు ఇంకా అన్నాడు. (రణక్షేత్ర భీషణత్వానికి చారుత్వం చేకూర్చబడుతున్నది.) (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

వ. మఱియు నమ్మద్రపతి 'యింద్ర యమ వరుణ కుబేరులఁ బోల్పందగిన యింత లింతలు మేటిమగలు మనకార్యంబునకై శౌర్యంబును బాహు వీర్యంబును మెఱయించి ధైర్యంబు వొగడొందం బెనంగుట విఫలం బగుట విధికృతంబు; దీనికి వగవం బనిలే' దని చెప్పి ధనుఃఖండంబుల నాయుధ శకలంబులఁ గేతనాతపత్ర చామర గజఘంటా తురంగ కింకిణుల తునియలం, గంకణ కేయూర హారమకుటంబుల తుముళ్ళ నభిరామ భీషణం బగు రణాంగణంబు సూపి నీకయి పెనంగి సమసిన సైన్యంబు నాలోకింపు' మనునప్పు డసురాంతక పార్థులు పాంచజన్య దేవదత్తంబులు పూరించిన నింగి వగుల్చు నమ్మహారవంబున గుండియ లవిసి కురుబలంబు లత్యంతవికలంబు లయి, వినిపాతిత రావణనందనుఁ డగు సుమిత్రానందను సింహనాదంబున

భయం బంది పఱచు దానవసేనల చందంబున, నీ కొడు కున్న నెలవు విడిచి వలియంబాఱిన వెలవెలంబాఱు నక్కురుపతితో నా శల్యుండు 'సంధ్యాసమయం బయ్యె నేఁటికిఁ గయ్యంబు సాలింపుము; వేగుటయుఁ జేయవలయు కర్జంబు సూచికొంద' మనియె; నట్టియెడఁ గృపాశ్వత్థామ కృతవర్మ శకుని సుశర్మ ప్రభృతులగు దొరలు పాండవ జయంబునకు దైన్యంబు నొందిన మానసంబులతో నిశ్వాసంబులు నిగుడ, నక్కురుపతిఁ జేరం జనుదెంచిన నతండు మూఁకల మరల్ప రామియు దొరల యుత్సాహ వైకల్యంబును శల్యుమాటల తెఱంగు నూహించి, మరలి కర్ణుం బేర్కొని విలాపంబు సేయుచు 'హా కర్ణ! హా కర్ణ!' యను నెలుంగులతో బలంబులఁ దివియ నియమించినఁ, దివిసి కౌరవులు దోడం జనుదేర నిజ శిబిరంబునకుం బోయె; న ప్పోవుట జూదంబున నోడి పాండునృపకుమారులు హస్తినాపురంబు వెడలి యడవికిం బోవునప్పటి భంగి యై యుండె; నయ్యవసరంబున. 380

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకా; ఆ+మద్రపతి= ఆ మద్రదేశాధీశుడైన శల్యుడు; ఇంద్ర, యమ, వరుణ, కుబేరులన్; వీరితో; పోల్పన్+తగి= సదృశులని చెప్పదగిన; ఇంతలు+ఇంతలు= ఇంతింత; మేటిమగలు= అగ్రశ్రేణి వీరపురుషులు; మన కార్యంబునకై; శౌర్యంబును= పరాక్రమాన్నీ; బాహువీర్యమును= భుజబల దర్పాన్నీ; మెఱయించి= ప్రకాశింపజేసి; ధైర్యంబు= వారు చూపిన సాహసం; పొగడు+ఒందన్= కొనియాడబడేటట్లు; పెనంగుట= యుద్ధం చేయటం; విఫలంబు+అగుట= ఫలితం దక్కకపోవటం; విధికృతంబు= పూర్వకర్మ ఫలితమైన నుదుటివ్రాత; దీనికిన్; వగవన్ పని లేదు= పశ్చాత్తాపపడవలసిన అగత్యం లేదు; అని; చెప్పి; ధనుఃఖండంబులన్= విల్లుల తునుకలను; ఆయుధ శకలంబులను= పోరు పనిముట్ల ముక్కలను; కేతన= ధ్వజ; ఆతపత్ర= గొడుగుల; చామర= చమరీమృగాల తోకవెంట్రుకలతో కుచ్చువలె కూర్చబడిన వింజామరల; గజఘంటా= ఏనుగుకు కట్టిన మువ్వల (గంటల); తురంగ= గుర్రాల; కింకిణుల= మువ్వల; తునియలన్= విరిగిపోయిన ముక్కలను; కంకణ= మానవులు ధరించే ముంజేతి వలయముల; కేయూర= రెట్ట కడియాల; హార= దండల; మకుటంబుల= కిరీటాల; తుముళ్ళన్= పొడితో; అభిరామ భీషణంబు+అగు= కనులపండువుగా ఉండియు, భీతిని పుట్టిస్తున్న; రణ+అంగణంబు= యుద్ధప్రదేశాన్ని; చూపి; నీకయి= నీకొరకు; పెనంగి= పోరాడి; సమసిన= మరణించిన; సైన్యంబున్; ఆలోకింపుము= బాగా పరికించి చూడుము; అనునప్పుడు= చెప్పే సమయంలో; అసుర+అంతక= రాక్షససంహారి కృష్ణుడు; పార్థులు (తమ); పాంచజన్య - దేవదత్తములు (శంఖముల పేర్లు - వరుసగా); పూరించినన్= ఊదగా; నింగి= ఆకాశమును; వగుల్చు= పగలకొట్టే; ఆ+మహారవంబునన్= ఆ గొప్పశబ్దం వలన; గుండియలు; అవిసి= పగిలి; కురుబలంబులు; అత్యంత= మిక్కిలి; వికలంబులు+ఐ= కలవరపడి; వినిపాతిత= చంపబడిన; రావణనందనుఁడు+అగు= రావణుడి కుమారుడైన మేఘనాథుని కలిగిన; సుమిత్రానందను= సుమిత్రాదేవి కుమారుడైన లక్ష్మణుని; సింహనాదంబునన్= సింహగర్జన శబ్దంబువలన; భయంబు+ అంది= భయపడి; పఱచు= పరుగెత్తిపోయే; దానవసేనల చందంబునన్= రాక్షస సేనలవలె; నీ కొడుకు; ఉన్న; నెలవు= స్థావరాన్ని; విడిచి= వదలిపెట్టి; వలియన్+పాఱినన్= వణకుతూ పరుగెత్తిపోగా; వెలవెలన్పాఱు= కాంతివిహీనుడైన; ఆ+ కురుపతితోన్= ఆ దుర్యోధనుడితో; ఆ శల్యుండు; సంధ్యాసమయంబు+అయ్యెన్= మాపటివేళ అయింది; నేఁటికిన్= ఈ దినానికి; కయ్యంబు= యుద్ధం; చాలింపుము; వేగుటయున్= తెల్లవారిన తరువాత; చేయవలసిన= ఆచరించవలసిన; కర్జంబు= కార్యాచరణ విధానం; చూచికొందము= చూచుకొనవచ్చును; అనియెన్; అట్టి+ఎడన్= ఆ సమయంలో; కృప అశ్వత్థామ కృతవర్మ శకుని సుశర్మ - ప్రభృతులు అగు= మొదలగువారైన; దొరలు= నాయకులు; పాండవజయంబునకున్; దైన్యంబు నొందిన= దీనత్వంలో వెలవెలబారిన; మానసంబులతోన్= మనస్సులతో; నిశ్వాసంబులు నిగుడన్= గట్టిగా దీర్ఘంగా ఊపిరి వదలుతూ; ఆ+కురుపతిన్= ఆ రారాజును; చేరన్= కలిసికొనుటకు; చనుదెంచినన్= రాగా; అతండు= దుర్యోధనుడు; మూఁకలన్= సైన్యాలను; మరల్పరామియున్= పాయ్యేవారిని నిలిపి తమతట్టు త్రిప్పుకొనజాలకపోవటాన్ని; దొరల; ఉత్సాహ=

ప్రేరకశక్తి; వైకల్యంబును= విరిగిపోవటాన్ని; శల్యుమాటల= శల్యుడి మాటల; తెఱంగున్= ధోరణిని; ఊహించి= మనస్సుకు తెచ్చుకొని; మరలి= వెనుకకు తిరిగి; కర్ణునిన్+పేర్కొని= కర్ణుడి పేరును పలుకుతూ; విలాపంబుచేయుచున్= ఏడుస్తూ; హాకర్ణ! హాకర్ణ!; అను ఎలుంగులతోన్= అంటున్న కంఠస్వరాలతో; బలంబులన్; తివియన్= వెనుకకు తగ్గమని; నియమించినన్= ఆజ్ఞాపించగా; తివిసి= తిరిగి; కౌరవులు; తోడన్= వెంట; చనుదేరన్= రాగా; నిజశిబిరంబునకున్= తన విడిదికి; పోయెన్; ఆ+పోవుట; జూదంబునన్; ఓడి; పాండునృపకుమారులు; హస్తినాపురంబు వెడలి; అడవికిన్; పోవునప్పటి భంగియై= పొయ్యేటప్పటి విధంగా; ఉండెన్; ఆ+అవసరంబునన్= ఆ సందర్భంలో.

తాత్పర్యం: శల్యుడు 'ఇంద్రుడు, యముడు, వరుణుడు, కుబేరుడు మొదలైనవారితో పోల్చదగిన మహావీరులు మన కార్యసాధనకు పరాక్రమాన్నీ, బాహుబలాన్నీ ప్రదర్శించి ధైర్యంతో యుద్ధం చేయటం, అది విఫలం కావటం విధిప్రభావం. దానికి విచారించవద్దు' అని చెప్పాడు, విండ్లముక్కలు, ఆయుధాలముక్కలు, జెండాకర్రల, గొడుగుల, వింజామరల, ఏనుగుగంటల, గుర్రాల మువ్వల ముక్కలు, కంకణాల, కేయూరాల, హారాల, కిరీటాల పొడులు రణరంగమంతా పడి ఉన్నాయి. సుందరరంగానూ, భయంకరరంగానూ ఉన్న ఆ యుద్ధభూమిని చూపి 'నీ కొరకు పోరి ప్రాణాలు వదలిన సైన్యాన్ని చూడుము' అని అన్నాడు. అప్పుడు కృష్ణార్జునులు పాంచజన్య, దేవదత్త శంఖాలను ఊదారు. ఆకాశం బ్రద్దలయ్యే ఆ శబ్దానికి గుండెలుపగిలి కౌరవసైనికులు వికావికలయ్యారు. రామరావణయుద్ధంలో మేఘనాథుడు చనిపోగా లక్ష్మణుడు చేసిన సింహనాదానికి భయపడి పరుగెత్తిన రాక్షససైన్యంవలె కౌరవసేనలు దుర్యోధనుడున్న చోటును వదలి పరుగెత్తగా దుర్యోధనుడు వెలవెలపోయాడు. 'సంధ్యాసమయమయింది. నేటికి యుద్ధంచాలించి, తెల్లవారేసరికి తరువాతి కర్తవ్యాన్ని నిర్ణయించుకొనవచ్చు' నని శల్యుడు పలికాడు. కృపుడు, అశ్వత్థామ, కృతవర్మ, శకుని, సుశర్మ మొదలైనవారు పాండవవిజయానికి ఖిన్నులై నిట్టూర్పులు వదలుతూ దుర్యోధనుడి వద్దకు వచ్చారు. సేనలా - మరలి వచ్చేటట్లు లేవు. దొరలా - ఉత్సాహం కోల్పోయారు. ఆ పరిస్థితిలో శల్యుడి మాటలు స్మరించి, 'కర్ణా! కర్ణా!' అని ఎలుగెత్తి శోకిస్తూ, బలాలకు విరామమిచ్చి, కౌరవులు వెంటరాగా దుర్యోధనుడు తన శిబిరానికి వెళ్ళాడు. ఆ పోవటం కపటద్యూతంలో ఓడి పాండవులు హస్తినాపురాన్ని వదలి అడవికి పోయినప్పటి విధంగా ఉన్నది. ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలంకారం: స్మృతి.

చ. **తనువులఁ గర్ణబాణము లుదాత్తగతిం జెలువొందఁ గౌరవుల్**
కనుకనిఁ బాఱ, శౌరియును గవ్వడియున్ వెలుఁగొంది రొక్కెడ
న్వినుత మరీచులై పొడిచి నిర్భర సంతమసంబు నల్గడం
జన నభిరామ మూర్తు లగు చంద్రుని సూర్యునిఁ బోల్పఁ బట్టుగన్. **381**

ప్రతిపదార్థం: తనువులన్= శరీరములందు; కర్ణబాణములు= కర్ణుడి బాణాలు; ఉదాత్త భంగిన్= గొప్పగా; చెలువు+ఒందన్= అందగించగా; కౌరవుల్; కనుకనిన్= సంభ్రమంతో; పాఱన్= పరుగెత్తికొనిపోగా; శౌరియున్= కృష్ణుడూ; కవ్వడియున్= అర్జునుడూ; వినుత మరీచులు+ఐ= పొగడబడే కిరణాలుగలవారై; పొడిచి= ఉదయించి; నిర్భర సంతమసంబు= సంపూర్ణమైన చీకటి; నల్గడన్= నాలుగువైపులకూ; చనన్= పోగా; అభిరామ మూర్తులు+అగు= మనోహరాకారులగు; చంద్రునిన్; సూర్యునిన్; పోల్పన్= పోల్చుటకు; పట్టుగన్= స్థానమగునట్లు; ఒక్క+ఎడన్= ఒకచోట; వెలుఁగొందిరి= ప్రకాశించారు.

తాత్పర్యం: శరీరాల్లో కర్ణుడు నాటిన బాణాలు గొప్పగా ప్రకాశిస్తూఉండగా, కౌరవులు భయంతో పరుగెత్తిపోగా కృష్ణార్జునులు - స్తుతింపదగిన కిరణాలతో ఉదయించి, దట్టమైన చీకట్లు నలువైపులకు తొలగిపోగా మనోహరాకారులైన చంద్రసూర్యులతో పోల్చదగినవారై ఒక చోట శోభిల్లారు.

విశేషం: అలంకారాలు: ఉపమ - ఉత్ప్రేక్ష.

వ. **ఇ ట్లొప్పి, యమ్మెఱుంగుటమ్ములు పెఱికివైచి, యొండొరుల యాననంబు లాలోకించి 'రాత్రి ముఖం బయ్యె విరోధుల వెనుకొనుటకు సమయంబుగా' దని సంభాషణంబులు సేసి, తమ సేనలం దివియ నియమించి;** **382**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు+ఒప్పి= ఈ విధంగా రాణించి; ఆ+మెఱుంగు+అమ్ములు= తళతళలాడే ఆ బాణాలను; పెఱికివైచి; ఒండొరుల ఆననంబులు= ఒకరిముఖం ఒకరు; ఆలోకించి= చూచుకొని; రాత్రిముఖంబు+అయ్యెన్= రేయి తలచూపించి (చీకటి క్రమ్ముకొంటున్నదనుట); విరోధుల; వెనుకొనుటకున్= తరుముటకు; సమయంబు కాదు; అని; సంభాషణంబులు= సల్లాపాలు; చేసి; తమసేనలన్; తివియన్= ఉపసంహరించుకొనుటకు; నియమించి= ఆజ్ఞాపించి.

తాత్పర్యం: అట్లా శోభిల్లి, ఆ మెరిసే అమ్ములను పీకివేసికొని, ఒకరిమొగం మరొకరు చూచుకొంటూ 'రాత్రి కావస్తున్నది. శత్రువులను వెన్నాడటానికి సమయం కాదిది' అని పలికి, తమ సేనలను పోరు విరమించండని ఆజ్ఞాపించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తే. **బలునిఁ దెగటార్చి మరలు గోపతియు హరియుఁ । బోలెఁ గర్ణుని సమయించి లీల మెఱయ**
మరలి రత్యంత మోదసంభరితు లగుచుఁ । గవ్వడియుఁ గృష్ణుఁడును బంధుగణము లలర. **383**

ప్రతిపదార్థం: బలునిన్= బలుడనే రాక్షసుడిని; తెగటార్చి= సంహరించి; మరలు= తిరిగివచ్చే; గోపతియున్= ఇంద్రుడును; హరియున్; పోలెన్; కర్ణుని; సమయించి= చంపి; లీల మెఱయన్= విలాసంశోభిల్లగా; అత్యంత= మిక్కిలి; మోదభరితులు+ అగుచున్= సంతోషంతో నిండిన వారౌతూ; కవ్వడియున్= అర్జునుడూ; కృష్ణుడును; బంధుగణములు= చుట్టాలు; అలరన్= సంతోషిస్తుండగా; మరలిరి= వెనుదిరిగిపోయారు.

తాత్పర్యం: బలుడనే అసురుడిని వధించి తిరిగివచ్చే ఇంద్ర ఉపేంద్రులవలె, కర్ణుడిని సంహరించి అర్జునుడు, కృష్ణుడూ ఆనందభరితులై, సంతోషంతో బంధుజనులు ఉప్పొంగుతుండగా, తిరిగి శిబిరం చేరారు.

విశేషం: అలంకారం: ఉపమ. బలుడు మాయాసురుని కుమారుడు. అతలం అనే అధోలోక నివాసి. పలుమాయలతో దేవతలను బాధించేవాడు. అతనితో జరిగిన యుద్ధంలో ఓడిపోయి ఇంద్రుడు అతడిని కీర్తించగా మెచ్చి బలుడు ఇష్టమైన వరాన్ని కోరుకో ఇస్తానన్నాడు. ఇంద్రుడు అతని దేహాన్ని కోరుతాడు. వెంటనే బలుడు తన శరీరాన్ని ముక్కలు చేసి ఇంద్రుడికి అర్పిస్తాడు. వాటిని ఇంద్రోపేంద్రులు అన్ని వైపుల విసరి వేయగా అవిపడిన చోట్లు వజ్రపుతునుకలవుతాయి. తన భర్తను బ్రతికించుమని అతనిభార్య ప్రభావతి కులగురువైన శుక్రచార్యులను వేడుకొంటుంది. అతడిని బ్రదికించడం శక్యం కాదనీ కంఠధ్వని వినేటట్లు చేయగలనని గురువుచెపుతారు. నీ శరీరాన్ని వదలి నన్ను చేరుకొమ్మని బలుడి గొంతు వినిపించగా ఆమె వెంటనే మరణించి అతడితో కలసి నదిగా మారుతుంది.

వ. అప్పుడు దివ్యు లన్నరనారాయణుల ననేకప్రకారంబులం బ్రశంసించుచు, నిజనివాసంబులకుం జనిరి; పాండవ సేనా జనంబులు సంతసంబునం దేలుచు ధనంజయుం జెలంగి పొగడుచుం బోయి; రివ్విధంబున జయంబునం బొంపిరి వోవుచుఁ బాండవులు విడిదల కరిగి, ధర్మనందను నగరిమొగసాలఁ జొచ్చి; రట్టియెడ. **384**

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; దివ్యులు= దేవతలు; ఆ+నారాయణులన్= ఆ కిరీటిని కృష్ణుని; అనేక ప్రకారంబులన్= అనేక విధాలుగా; ప్రశంసించుచున్= కొనియాడుతూ; నిజనివాసంబులకున్= తమ తమ గృహాలకు; చనిరి; పాండవసేనాజనంబులు; సంతసమునన్= సంతోషంతో; తేలుచున్= తేలాడుతూ; ధనంజయుని= అర్జునుడిని; చెలంగి= ఉప్పొంగి; పొగడుచున్; పోయిరి; ఆ+విధంబునన్; జయంబునన్= సాధించిన విజయంవలన; పొంపిరిపోవుచున్= అతిశయమైన ఆనందాన్ని వెల్లడిస్తూ; పాండవులు; విడిదలకున్= విశ్రాంతి స్థావరానికి(బసకు); అరిగి; ధర్మనందను; నగరిమొగసాలన్= అంతఃపుర ప్రాంగణం; చొచ్చిరి= ప్రవేశించారు; అట్టి+ఎడన్= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: అప్పుడు దేవతలు ఆ కృష్ణార్జునులను పలురకాలుగా కీర్తిస్తూ తమ ఇండ్లకు వెళ్ళారు. పాండవసైనికులు సంతోషంతో పొంగుతూ అర్జునుడిని ఉల్లాసంతో పొగడుతూ పోయారు. ఈ విధంగా జయంతో పొంగిపోతూ పాండవులు విడిదులకు చేరి, ధర్మరాజు నగరి ప్రాంగణంలో ప్రవేశించారు. అప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. చెన్నునఁ బాంచాలురు మును । ము న్నానృపుకడకు నేఁగి, ముదితాత్ముం డై
యున్న యతనిఁ గని, దీవన । ల న్నతులను సమ్మదానులాపములఁ దగన్. **385**

ప్రతిపదార్థం: పాంచాలురు; మునుమున్ను= మొట్టమొదటిసారిగా (ప్రప్రథమంగా); చెన్నునన్= వికాసంతో (అందగించేటట్లు); ఆ నృపుకడకున్= ఆ రాజు ధర్మజుడిదగ్గరకు; ఏఁగి= పోయి; ముదిత+ఆత్ముండు+ఐ ఉన్న= సంతోషచిత్తుడైయున్న; అతనిన్+కని= ఆయనను చూచి; దీవనలన్= ఆశీర్వాదాలతో; నతులను= నమస్కారాలతో; సమ్మద= సంతోషంతో కూడిన; అనులాపములన్= మాటలతో; తగన్= ఉచితరీతులలో.

తాత్పర్యం: పాంచాలురు అందరి కంటె ముందుగ ఆనందంతో ఉన్న ధర్మరాజు దగ్గరకు వెళ్ళి చూచారు. దీవించేవారు దీవించి, నమస్కరించి, ముచ్చట మాటలను చెప్పి, ఆయనను తగిన రీతులలో. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

వ. గారవించిరి; వివ్వచ్చుండు వేగంబ యరదంబు డిగ్గి చని, యజ్ఞనపతి చరణంబులకుఁ బ్రణతుండైన, నతం డెత్తి యాలింగనంబును మూర్ధాఘ్రాణంబును జేసె; భీమ నకుల సహదేవు లన్నరదేవోత్తమునకుఁ బ్రణమిల్లి, పార్థుం గౌఁగిలించిరి, కృష్ణసాత్యకు లప్పాండవాగ్రజునకు సవినయ ప్రణామంబు లాచరించిన నమ్మహీవరుం డత్యాదరంబున నభినందించె; నప్పుడు కృష్ణుం డతని కిట్లనియె: **386**

ప్రతిపదార్థం: గారవించిరి= గౌరవించారు; వివ్వచ్చుండు= అర్జునుడు; వేగంబ= త్వరగా; అరదంబు= రథం; డిగ్గి= దిగి; చని; ఆ+జనపతి= ఆ ధర్మరాజుయొక్క; చరణంబులకున్= పాదాలకు; ప్రణతుండు+ఐనన్= వంగి నమస్కరించగా; అతండు= ఆ ధర్మజుడు; ఎత్తి= లేవదీసి; ఆలింగనంబును= కౌగిలింతను; మూర్ధ+ఆఘ్రాణంబును= శిరస్సును మూర్కొనుటను; చేసెన్; భీమ నకుల సహదేవులు; ఆ+నరదేవ+ఉత్తమునకున్= ఆ రాజశ్రేష్ఠునకు; ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి; పార్థున్; కౌఁగిలించిరి; కృష్ణసాత్యకులు (ఇద్దరు); ఆ+పాండవ+అగ్రజునకున్= ఆ పాండవ జ్యేష్ఠుడికి; సవినయ= వినయముతో కూడిన; ప్రణామంబులు= వందనాలు; ఆచరించినన్; ఆ+మహీవరుఁడు= ధర్మరాజు; అభినందించెన్= కొనియాడాడు; అప్పుడు; కృష్ణుండు; అతనికిన్; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: (ఆ విధంగా అందరు) గౌరవించారు. అర్జునుడు వేగంగా రథం దిగి, ధర్మరాజు పాదాలకు నమస్కరించాడు. ధర్మరాజు అతడిని ఎత్తి కౌగిలించుకొని శిరస్సు నాఘ్రాణించాడు. భీమనకుల సహదేవులు ధర్మరాజుకు నమస్కరించి, అర్జునుడిని కౌగిలించుకొన్నారు. కృష్ణ సాత్యకులు కూడా ధర్మరాజుకు సవినయ నమస్కారాలు చేయగా అతడు వారిని అభినందించాడు. అప్పుడు కృష్ణుడు అతడితో ఇట్లా అన్నాడు:

శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజుతో సరససల్లాపంబు చేయుట (సం. 8-69-16)

క. 'భువనము లన్నియు నొక్కఁ । గవిసియుఁ గర్ణుఁ బరిమార్పంగా నోపునె? భూ
ధవ! భవదీయ క్రోధా । గ్ని విహతుఁడై క్రాఁగెఁ గాక నిక్కం బరయన్.' **387**

ప్రతిపదార్థం: భూధవ!= భూభర్తా!; నిక్కంబు+అరయన్= నిజాన్ని విచారించి తెలిసికొంటే; భవదీయ= నీయొక్క; క్రోధ+అగ్ని= కోపం అనే అగ్నితో; నిహతుఁడు+ఐ= చంపబడి; క్రాఁగెన్+కాక= కాలిపోయాడు కాని; భువనములు= జగత్తులు; అన్నియున్; ఒక్కటన్+కవిసియున్= ఒక్కటై ఎదుర్కొనినను; కర్ణున్= కర్ణుడిని; పరిమార్పంగాన్= చంపుటకు; ఓపునె?= చాలి ఉన్నవా?.

తాత్పర్యం: 'భూనాథా! ఈ లోకాలన్నీ ఒక్కటై ఎదుర్కొన్నా కర్ణుణ్ణి సంహరించగలవా? నిజాన్ని నిగ్గు దేల్చి చూస్తే, నీ క్రోధాగ్ని చేతనే అతడు చచ్చి కాలిపోయాడు. అంతే.'

విశేషం: అలంకారం: రూపకం.

ఆ. 'రథిక వర్యుఁడైన రాధేయు పొలిసిన । యపుడ యెల్లఁ బొలిసె నని తలంపు
కౌరవుల; కడంగె వైరంబు, నీ కింక । నెదురు లేదు; ప్రీతిఁ బొదలు మధిప!' **388**

ప్రతిపదార్థం: అధిప!= రాజా!; రథికవర్యుఁడు+ఐన= రథయోధులలో శ్రేష్ఠుడయిన; రాధేయు పొలిసినన్= కర్ణుడు చనిపోయిన; అపుడు+అ= వెంటనే; ఎల్లన్= అన్నీ; పొలిసెన్+అని= నాశనమైపోయినవని; తలంపు= తలంపుము; కౌరవులకున్; వైరంబు= విరోధం; అడంగెన్= తీరిపోయింది; నీకున్; ఇంకన్; ఎదురులేదు= ప్రతిపక్షమే లేదు; ప్రీతిన్= సంతృప్తితో; పొదలుము= అభివృద్ధిని పొందుము.

తాత్పర్యం: 'రాజా! రథయోధులలో శ్రేష్ఠుడైన కర్ణుడు చావటంతోనే కౌరవులకు అన్నీ పోయాయని భావింపుము. దీనితో నీకు ఎదురే లేకుండా పోయింది. ఇక నీవు సంతోషంగా ప్రవర్తిల్లుము.'

చ. అన విని, యమ్మురాంతకున కా నృపుఁ డిట్లను 'నీవు చక్కఁ జూ
చిన సులభంబు శోభనము శ్రీధర! నీదగు కూర్మి కేను భా
జన మటె! నాకు దుష్కరమె శత్రుజయంబు? భవత్ప్రసాద జీ
వనులము మాకు సంపదలు వచ్చు నవశ్యము నింత నమ్ముదున్.' **389**

www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in www.mohanpublications.com www.granthanidhi.blogspot.in

ప్రతిపదార్థం: అనన్ విని; ఆ+ముర+అంతకునకున్= మురుని చంపిన ఆ కృష్ణుడితో; ఆ నృపుఁడు= ఆ ధర్మరాజు; ఇట్లు+ అనున్= ఇట్లా అన్నాడు; శ్రీధర!= శ్రీకృష్ణా!; నీవు; చక్క-చూచినన్= బాగా చూస్తే; శోభనము= శుభంబుకలుగుట; సులభంబు; నీదగు= నీయొక్క; కూర్మికిన్= వాత్సల్యానికి; ఏను= నేను; భాజనము+అటె!= పాత్రుడనయ్యానే; నాకున్; శత్రుజయంబు= పగవారిని జయించుట; దుష్కరమె?= కష్టమా? (సులభసాధ్యం); భవత్= నీయొక్క; ప్రసాద= అనుగ్రహంవలన; జీవనులము= జీవిస్తూ ఉండేవారము; (అయిన); మాకున్; సంపదలు= సౌభాగ్యాలు; అవశ్యమున్= తప్పక; వచ్చున్= కలుగుతాయి; ఇంత= దీనిని; నమ్మెదున్= విశ్వసిస్తాను.

తాత్పర్యం: చెప్పినదంతా విని ఆ కృష్ణుడితో ధర్మరాజు ఇట్లా అన్నాడు: 'కృష్ణా! నీవు కృపాదృష్టితో చూచినంత మాత్రాననే శుభం సులభంగా ప్రాప్తిస్తుంది. నీ ప్రేమకు నేను తగినవాడినయ్యాను గదా. ఇక శత్రుజయం నాకు కష్టమా? నీ దయతో జీవిస్తున్నవారము. అందువలన మాకు సంపదలు తప్పక చేకూరుతాయి. దీనిని గట్టిగా నమ్మి ఉన్నాను.'

ఆ. **'అఖిల రక్షకుండ వగు నీకు భక్తుల । మైన మమ్ముఁ గాచు టరుదె? తలఁప**
భయము నెవ్వగయును బాసి నా కంటికి । నిదుర వచ్చు నేఁడు నీరజాక్ష!' **390**

ప్రతిపదార్థం: నీరజాక్ష!= కమలనయనా! కృష్ణా!; తలఁపన్= ఆలోచింపగా; అఖిల= సమస్త ప్రపంచానికి; రక్షకుండవు+అగు= కాపాడేవాడవైన; నీకు; భక్తులము+ఐన, మమ్మున్; కాచుట= ప్రోచుట; అరుదె?= ఏమంత ఆశ్చర్యకరమైన విషయమా?; భయము; నెవ్వగయును= ఎక్కువైన దుఃఖం; పాసి= పోగొట్టుకొని; నేఁడు; నాకంటికిన్; నిదురవచ్చున్.

తాత్పర్యం: 'పద్మలోచనా! నీవు సర్వలోకాలను కాపాడేవాడవు. భక్తత్రాణ పరాయణుడవు. కాబట్టి, నీ భక్తులమైన మమ్మ రక్షించటం అంత ఆశ్చర్యకరమైన విషయమా! భయం, దిగులు పోయి ఇప్పుడు నా కంటికి హాయిగా నిద్రపట్టుతుంది.'

వ. **అనవుడు, నచ్యుతుండు.** **391**

ప్రతిపదార్థం: అని అనగా శ్రీకృష్ణుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

చ. **'మనమునఁ గూర్తు గాన, తగుమాటల నాకుఁ బ్రియం బొనర్చు టొ**
ప్పును; విను మీ జయంబునకు భూవర! యేను నిమిత్తమాత్ర; మీ
యనుజులు నీమఱందులు మహాద్భుత విక్రమశీలు; రిట్టి ని
న్ను నొకఁడు పోర మార్కొనఁగ నూల్కొని రూపఱకుండ నేర్చునే?' **392**

ప్రతిపదార్థం: భూవర!= రాజా!; మనమునన్= మదిలో; కూర్తు(వు)= ఇష్టపడతావు; కాన= కాబట్టి; తగుమాటలన్= సందర్భోచితమైన మాటలతో; నాకు; ప్రియంబు+ఒనర్చుట= ప్రీతిని కలిగించటం; ఒప్పును= తగి ఉన్నది; విను; మీ జయంబునకున్; ఏను; నిమిత్తమాత్రము= ఒక సాధనప్రాయుడను; ఈ అనుజులు= ఈ తమ్ములు; నీ మఱందులు= నీ బావమరదులు; మహాద్భుత= ఆశ్చర్యం కలిగించే; విక్రమశీలురు= పరాక్రమగుణ సంపన్నులు; ఇట్టి= ఇటువంటి; నిన్నున్; ఒకఁడు= ఎవడో ఒకడు; పోరన్= యుద్ధంలో; మార్కొనఁగన్= ఎదిరించేటందుకు; నూల్కొని= పూనుకొని; రూపఱకుండన్= రూపుమాసిపోకుండా ఉండటానికి; నేర్చునే?= సాధ్యమా?

తాత్పర్యం: 'రాజా! నీ మనసుకు ఇష్టమైనవాడిని కావటంచేత తగు మాటలతో నాకు సంతోషాన్ని కలిగించటం ఉచితమే. అయినా ఉన్న సంగతి వినుము. మీరు సాధించిన విజయానికి నేను కేవలం ఒక నిమిత్తమాత్రుడనే. నీ తమ్ములు, నీ బావమరదులు అద్భుతమైన పరాక్రమవంతులు, ఇలాంటి నిన్ను ఎవడో ఒకడు యుద్ధంలో ఎదిరిస్తే, రూపుమాసిపోకుండా నిలబడగలడా?

వ. **అని యిట్లు, మధుర సల్లాప సౌఖ్యంబు నొంది, ధర్మనందనుండు పొలికలను సూచువేడుక దనకుం బుట్టినఁ, గృష్ణునితోడం జెప్పి యతం డనుమతి సేయం, గాలవాలంబులు దంత వర్ణంబులునగు రథ్యంబులఁ దన రథంబునఁ బూన్పించి, యారోహణంబు సేసి, కరదీపికా సహస్రంబులు వెలుంగ, సమస్తబంధు మిత్ర సోదర పరివృతుండై యరుగునప్పుడు, కృష్ణు నాలోకించి.** **393**

ప్రతిపదార్థం: అని; ఇట్లు; మధుర= తీయని; సల్లాప= సంభాషణలతో; సౌఖ్యంబు= హాయిని; ఒంది= అనుభవించి; ధర్మనందనుండు; పొలికలను= యుద్ధభూమిని; చూచు వేడుక= చూడాలన్న అభిలాష; తనకున్; పుట్టినన్= కలుగగా; కృష్ణుడితోడన్ చెప్పి; అతఁడు; అనుమతి చేయన్= ఒప్పుకొనగా; కాల వాలంబులు= నల్లటితోకలు; దంతవర్ణంబులున్+అగు= ఏనుగుకొమ్ములవలె తెల్లని మెయిచాయ కలిగిన; (తెల్లనిగుర్రాలకు నల్లటితోకలు ఒకశోభ); రథ్యంబులు= తేరులాగే గుర్రాలను; తన రథంబునన్; పూన్పించి= కట్టించి; ఆరోహణంబు చేసి= ఎక్కి; కరదీపికా= చేతికాగడాల; సహస్రంబులు= వేలకొలది; వెలుంగన్= వెలుగుతుండగా; సమస్త= అందరు; బంధుమిత్రసోదర; పరివృతుఁడై= చుట్టూ చేరినవాడై; అరుగునప్పుడు= వెళ్ళేటప్పుడు; కృష్ణున్; ఆలోకించి= చూచి.

తాత్పర్యం: ఇట్లా తియ్యని ప్రీతిమాటలవలని సుఖాన్ని పొంది, ధర్మరాజుకు యుద్ధభూమిని చూడాలనే కోరిక కలుగగా శ్రీకృష్ణుడితో చెప్పి అతడి అనుమతి పొంది, నల్ల తోకలుగల తెల్లని గుర్రాలు పూన్చిన రథమెక్కి వేయి కాగడాలు వెలుగుతూ ఉండగా సమస్త బంధుమిత్ర సోదరబృందాలు వెంటరాగా వెళ్ళుతూ కృష్ణుడిని చూచి (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. **'సకలధరణివలయ సామ్రాజ్యమునకు నేఁ । డేను భర్తనైతి! నెల్ల పెంపు**
గలిగి నీదుకరుణఁ గడిఁదిమగం డగు । పగతుఁ డశ్రమమునఁ దెగుటఁ జేసి!' **394**

ప్రతిపదార్థం: కడిఁది= గొప్ప; మగండు= వీరుడు; అగు; పగతుఁడు= శత్రువు; అశ్రమమునన్= అనాయాసంగా; తెగుటన్+చేసి= హతుడగుటవలన; నీదుకరుణన్= నీ దయవలన; సకలధరణివలయ= సమస్త భూచక్ర; సామ్రాజ్యమునకున్= సంపూర్ణ ఆధిపత్యానికి; ఎల్లపెంపున్+కలిగి= సమస్త వైభవము సమకూడి; నేఁడు= ఈనాడు; ఏను; భర్తను+ఐతిన్= ప్రభుడనయ్యాను.

తాత్పర్యం: 'శౌర్యఘనుడైన, శత్రువు సులభంగా చంపబడటంచేత, నీ దయవలన మొత్తం మండల సామ్రాజ్యానికి సంపూర్ణ వైభవంతో సమ్రాట్టునయ్యాను.

క. **అని కీర్తించుచు, నరుఁ గనుఁ । గొని యగ్గించుచు, ముదంబు గూరిన మదితోఁ**
జని కర్ణునిశిరమును ద । త్తనయుల గాత్రములుఁ జూచె ధరణీనాథా! **395**

ప్రతిపదార్థం: ధరణీనాథా!= రాజా!; అని; కీర్తించుచున్= కొనియాడుతూ; నరున్; కనుఁగొని= చూచి; అగ్గించుచున్= పొగడుతూ; ముదంబు= సంతోషం; కూరిన= నిండిన; మదితోన్= మనస్సులో; చని= దగ్గరకు వెళ్ళి; కర్ణు శిరమును; తద్+ తనయుల= ఆయన కుమారుల; గాత్రములున్= శరీరాలను; చూచెన్= వీక్షించాడు.

తాత్పర్యం: భూమీశా! ధర్మజుడు శ్రీకృష్ణుడిని ఈ విధంగా స్తుతిస్తూ, అర్జునుడివైపు తిరిగి ఆయనను పొగడుతూ, సంతోషంతో నిండిన చిత్తంతో పోయి తెగిపడి ఉన్న కర్ణుడి తలను, ఆయన పుత్రుల దేహాలను చూచాడు.

వ. చూచి తన్నప్పుడు గ్రమ్మఱ జన్మించినవానిఁగాఁ దలంచి, యాపదలకుం బాసి సంపదలకు భాజనంబ నైతి నని యూఱడిల్లి, యుల్లాసంబున మరలె; నిట్లు కర్ణసాగరంబు గడవ నీఁది పాండునందనులు పరమానందంబు నొంది రని, సంజయుండు ధృతరాష్ట్రునకుం జెప్పె నని జనమేజయునకు వైశంపాయనుం డిట్లనియె: 396

ప్రతిపదార్థం: చూచి; తన్నున్ అప్పుడు; క్రమ్మఱన్= మరలా; జన్మించినవానిన్+కాన్= పుట్టినవానినిగా(పునర్జన్మ పొందినవానినిగా); తలంచి= భావించుకొని ఆపదలకున్; పాసి= దూరమై; సంపదకున్; భాజనంబు+అ= పాత్రం; అయితిని; అని; ఊఱడిల్లి= ప్రశాంతచిత్తుడై; ఉల్లాసంబునన్= సంతోషంగా; మరలెన్= తిరిగిపోయాడు (ధర్మరాజు); ఇట్లు= ఈ విధంగా; కర్ణసాగరంబున్= కర్ణుడనే మహాసముద్రాన్ని; కడవన్= దాటేటట్లు; ఈఁది; పాండు నందనులు= పాండురాజు అయిదుగురు పుత్రులు; పరమ+ ఆనందంబు= పరిపూర్ణ సంతోషాన్ని; ఒందిరి= పొందారు; అని; సంజయుడు; ధృతరాష్ట్రునికి; చెప్పెనని= చెప్పాడని; జనమేజయునకున్; వైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: చూచి, తాను అప్పుడు పునర్జన్మ ఎత్తినట్లుగా భావించి, కష్టాలు తీరి, సంపదలు పొందానని ఊరడిల్లి సంతోషంతో తిరిగి వెళ్ళాడు. ఈ విధంగా కర్ణుడనే సముద్రాన్ని చివరిదాకా ఈది, పాండవులు అధికసంతోషం పొందారని సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడితో చెప్పగా వైశంపాయనుడు జనమేజయుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: అలంకారం: రూపకం.

చ. అనలుఁడు భాస్కరుండును సుధాంశుఁడు నధ్వరసంప్రవర్తకుల్
వినుము! నరేంద్ర! యీ క్రతువు విష్ణుమయం; బిది నిర్వహించి ర
ర్జునుఁడును గర్ణుఁడున్ సమరరూపమునం దగ; నీప్రబంధ మిం
పొనరఁ బఠించినన్ వినిన నొందు నరుం జిరసౌఖ్యసంపదల్. 397

ప్రతిపదార్థం: నరేంద్ర!= ఓ రాజా; వినుము; ఈ క్రతువు= ఈ యజ్ఞం; విష్ణుమయంబు= విష్ణువునకు ప్రీతికరం గావించబడింది; అనలుఁడున్= అగ్నిదేవుడు; భాస్కరుండును= సూర్యుడును; సుధాంశుఁడున్= అమృతకిరణుడైన చంద్రుడు; అధ్వర= ఈ యజ్ఞాన్ని; సంప్రవర్తకుల్= నడిపినవారు; అర్జునుడును; కర్ణుడును; సమర రూపమునన్= యుద్ధరూపంలో; తగన్= ఉచితరీతిని; నిర్వహించిరి= నెరవేర్చారు; ఈ ప్రబంధమున్= ఈ కావ్యమును; ఇంపు+ఒనరన్= మది సంతసమందేటట్లు; పఠించినన్= చదివినా; వినినన్= విన్నా; నరున్= మానవుడికి; చిర= శాశ్వతమైన; సౌఖ్యము; సంపదల్= ఐశ్వర్యములు; ఒందున్= కలుగుతాయి.

తాత్పర్యం: ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఈ యుద్ధమనే యజ్ఞం విష్ణుమయం. అగ్ని, సూర్యుడు, చంద్రుడు ఈ యజ్ఞానికి ఋత్విజులు. దీనిని అర్జునుడు, కర్ణుడు యుద్ధరూపంగా నిర్వహించారు. ఈ ప్రబంధాన్ని ఆసక్తిగా చదివినా, వినినా శాశ్వత సౌఖ్యాలను, సంపదలను నరుడు పొందుతాడు.

వ. అనుటయు. 398

తాత్పర్యం: అని అనగా. (తరువాతి ఆశ్వాసంలోని వచనంతో అన్వయం).

ఆశ్వాసాంతము

చ. ప్రకట మహార్థ సౌరభ పరాశర నందన వాక్యమంజరీ
ప్రకర సమర్చితా! పరమపావననామ! జగత్త్రయీ విధా
యక! పరిరక్షక! ప్రతిసమాహృతికారక! చిత్తవృత్తిభా
వక! భవబంధమోచన! దివాకర చంద్రకృశానులోచనా! 399

ప్రతిపదార్థం: ప్రకట= స్పష్టంచేయబడిన; మహా+అర్థ= గొప్ప అర్థం - తత్త్వార్థం అనే; సౌరభ= సువాసన గల; పరాశరనందన= వ్యాసుడియొక్క; వాక్యమంజరీ ప్రకర= వాక్యరూపాలైన (ఇతిహాస పురాణ బ్రహ్మ సూత్రరూప) కుసుమ గుచ్ఛాల సముదాయంచేత; సమర్చితా!= పూజింపబడేవాడా! పరమ పావననామ!= మిక్కిలి పవిత్రమైన పేరు కలవాడా!; (ఆ పరమేశ్వరుడి నామస్మరణ చేతనే సకలదోషాలు తొలగుతాయి అని భావం); జగత్త్రయీ= లోకాలు మూడింటి; విధాయక= సృష్టికర్తవై; పరిరక్షక= రక్షకుడవై; ప్రతి సమాహృతి కారక!= సంహారకర్తవై ఉన్నవాడా!; (బ్రహ్మవిష్ణు రుద్ర రూపాలలో చేసేవాడా!; చిత్తవృత్తి భావక!= సకలప్రాణుల మనోవ్యాపారాన్ని అంతర్యామిరూపంలో ప్రవర్తింపజేసేవాడా!; భవబంధ మోచన!= సంసారబంధాలనుండి విడిపించేవాడా!; దివాకర= సూర్య; చంద్ర= చంద్ర; కృశానులోచనా!= అగ్నులు నేత్రాలుగా కలవాడా!

తాత్పర్యం: స్పష్టంచేయబడిన తత్త్వార్థం అనే సువాసన గల వ్యాసమహర్షి వాక్యాలనే పుష్పగుచ్ఛాలతో అర్చించబడేవాడా! మిక్కిలి పవిత్రమైన నామం కలవాడా! మూడులోకాల సృష్టి స్థితి సంహార కారకుడవైనవాడా! సకలప్రాణుల మనోవ్యాపారాన్ని అంతర్యామిరూపంలో ప్రవర్తింపచేసేవాడా! భక్తులను సంసారబంధంనుండి విముక్తులను చేసేవాడా! సూర్యచంద్రాగ్ని లోచనాలు కలవాడా! హరిహరనాథా!

క. వినత దురిత నిరసన శుభ । జనన కలాకల్య చరణ! సంభావన పా
వన తటినీమాల్య! సమ । స్తనిగమ సంవేద్య! పరమసంయమిహృద్యా! 400

ప్రతిపదార్థం: వినత= శిరస్సు వంచి నమస్కరించే భక్తులయొక్క; దురిత= పాపాలను; నిరసన= పోగొట్టటం; శుభజనన= కల్యాణం కలిగించటం అనే; కలా= విద్యలో; కల్య= నేర్పుగల; చరణ!= పాదాలు కలవాడా!; సంభావన= ప్రసిద్ధిగల; పావన= పవిత్రమైన; తటినీ మాల్య!= నదిని (గంగను) పూదండగా కలవాడా!; సమస్త నిగమ= సర్వశ్రుతులచేత; సంవేద్య!= తెలియదగినవాడా!; పరమసంయమి హృద్యా!= ఉత్తమయోగులకు - అనగా జ్ఞానులకు ఆనందం కలుగజేసేవాడా!

తాత్పర్యం: నమస్కరించిన వారి పాపాలను తొలగించి శుభాలను కలిగించే విద్యలో సమర్థమైన పాదాలు కలవాడా! ప్రసిద్ధమై పవిత్రమైన గంగానదిని పూలదండగా కలవాడా! సర్వశ్రుతులచేత తెలియదగినవాడా! ఉత్తమయోగులకు ఆనందం కలిగించేవాడా!

మాలిని.

కరణఫల పరిత్యాగ వ్రతోదాత్తచేతః । పరిణత సుఖపీఠ భ్రాజమానా! నతాంహో
నిరసన చరణాబ్జోన్నిద్రతా రాజమానా! । నిరవధి పరిణాహా! నిర్భరానంద దేహా! 401

ప్రతిపదార్థం: కరణ= యజ్ఞాది కర్మలయొక్క; ఫల= ఫలితాన్ని; పరిత్యాగ= విడవటం అనే; వ్రత= వ్రతముచేత; ఉదాత్త= గొప్పదైన; చేతః పరిణత= మానసిక పక్వత అనే; సుఖపీఠ= హాయినిగొలిపే ఆసనంలో; భ్రాజమానా!= ప్రకాశించేవాడా!; నత= ప్రణతులగు భక్తులయొక్క; అంహః= పాపాలను; నిరసన= పోగొట్టునటువంటి; చరణ+అబ్జ= పాదపద్మాలయొక్క; ఉన్నిద్రతా= వికాసంతో; రాజమానా!= ప్రకాశించేవాడా!; నిరవధి= పరిమితి లేని; పరిణాహా!= వైశాల్యం కలవాడా! (సర్వవ్యాపకుడా!); నిర్భర+ ఆనంద దేహా!= సంపూర్ణమైన ఆనందమే దేహంగా కలవాడా!

తాత్పర్యం: యజ్ఞయాగాది కర్మఫలాన్ని కూడ త్యజించటం అనే వ్రతంచేత గొప్పదైన మానసికపక్వత అనే హాయిని గొలిపే పీఠంమీద ప్రకాశించేవాడా! శిరస్సువంచి నమస్కరించిన భక్తుల పాపాలను తొలగించునటువంటి పాదపద్మాల వికాసంతో వెలుగొందేవాడా! సర్వవ్యాపకుడా! ఆనందస్వరూపుడా! హరిహరనాథా!

గద్యము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధన విరాజి తిక్కన సోమయాజి ప్రణీతంబైన
శ్రీ మహాభారతంబున కర్ణపర్వంబునందు సర్వంబును తృతీయాశ్వాసము.

తాత్పర్యం: ఉభయ కవిమిత్రుడూ, కొమ్మనామాత్య పుత్రుడూ, పండితులను పూజించటంచేత ప్రకాశించేవాడూ (పండితులచేత పూజింపబడటంచేత వెలుగొందేవాడూ) అయిన తిక్కన సోమయాజి రచించిన మహాభారతంలోని కర్ణపర్వ తృతీయాశ్వాసం ఇది.

కర్ణపర్వం తృతీయాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతంలో కర్ణపర్వం ఇంతటితో ముగిసింది.

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

కర్ణపర్వము

పద్య - గద్య ప్రథమపాద సూచి

www.mohanpublications.com

మోహన్ పబ్లికేషన్స్‌లో లభించు

పుస్తకముల పట్టిక

(Book List)

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద, మంత్రశాస్త్రాది
అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి...

ఫేస్‌బుక్ **మోహన్ పబ్లికేషన్స్** పేజ్ లైక్ చేయండి.

Like us to follow :

MOHAN PUBLICATIONS

Rajamahendravaram

0883 - 246 2565
903 246 2565

MOHAN PUBLICATIONS

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

అజంతా హోటల్ ఎదుట, కోటగుమ్మం, రాజమహేంద్రవరం - 533101.

WWW.MOHANPUBLICATIONS.COM

మావద్ద లభించు గ్రంథములు

1. వ్రతకథలు - పూజలు

1.	శ్రీ వినాయక వ్రతం	వెల రూ.10-00
2.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజా-పుణ్యాహవాచనం	30-00
3.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజ (కాణిపాకక్షేత్రమాహాత్మ్యంతో)	10-00
4.	సంకష్టహరచతుర్థి శ్రీమహాగణపతి వ్రతం	30-00
5.	వరలక్ష్మీ వ్రతం	10-00
6.	కేదారేశ్వర వ్రతం	10-00
7.	త్రినాధ వ్రతం(కలర్)	10-00
8.	త్రినాధవ్రతం(సాదా)	5-00
9.	క్షీరాబ్ధి వ్రతం	12-00
10.	మంగళ గౌరీవ్రతం	10-00
11.	వైభవలక్ష్మీ వ్రతం ఫోటో యంత్రంతో	25-00
12.	శ్రీలక్ష్మీ కుబేర వ్రతం (ఫోటో యంత్రంతో)	25-00
13.	కనకమహాలక్ష్మీ వ్రతం (కామేశ్వరీపాటతో)	25-00
14.	సంతోషీమాతా వ్రతం	25-00
15.	ఏడు శనివారాల వ్రతం	25-00
16.	సత్యనారాయణవ్రతం	25-00
17.	శ్రీ సువర్చలాహనుమద్దీక్ష	30-00
18.	శివదీక్ష	10-00
19.	కాత్యాయనీ వ్రతం	20-00
20.	సౌభాగ్య గౌరీవ్రతం	20-00
21.	తిరుప్పావై (ధనుర్మాసవ్రతం)	36-00
22.	స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
23.	స్త్రీలవ్రతకథలుస్థూలాక్షరి (నేదునూరిగంగాధరరావుగారి)	54-00
24.	పెళ్ళి పాటలు - స్త్రీలపాటలు (కామేశ్వరిపాటతో)	36-00
25.	సర్వదేవతా పూజావిధానం	25-00
26.	ఆరువ్రతాలు	30-00
27.	రాహుకాలంలోదుర్గాదేవీపూజా	10-00

ఈ ధరలు నికరముకాదు, ఎప్పటికప్పుడు మారుచుండవచ్చును.

28.	తులసి నిత్యపూజ, తులసీఉపయోగాలు	10-00
29.	శ్రీ చక్ర రహస్య విజ్ఞానమ్	36-00
30.	శ్రీచక్ర పూజావిధానం(పెద్దది)	36-00
31.	లక్ష్మీ - గౌరీ నిత్యపూజ	10-00
32.	శ్రీ సరస్వతీ నిత్యపూజ	10-00
33.	శ్రీ దుర్గానిత్యపూజ	10-00
34.	కాలభైరవ నిత్యపూజ	10-00
35.	శివపూజ	10-00
36.	వీరభద్ర పూజ	10-00
37.	ఆంజనేయ నిత్యపూజ	10-00
38.	నాగేంద్ర స్వామి పూజ	10-00
39.	సుబ్రహ్మణ్య నిత్యపూజ	10-00
40.	రామదేవుని కథ	10-00
41.	శివదేవుని కథ	10-00
42.	లక్ష్మీనరసింహపూజ	10-00
43.	వేంకటేశ్వరపూజ	10-00
44.	బ్రహ్మంగారి నిత్యపూజ	10-00
45.	సూర్య నిత్యపూజ	10-00
46.	నవగ్రహ నిత్యపూజ	10-00
47.	రుక్మిణీ కల్యాణం	25-00
48.	ఉమామహేశ్వర వ్రతం	36-00
49.	శ్రీ కామేశ్వరీ వ్రతం	36-00
50.	16 సోమవారముల వ్రతము	25-00
51.	పార్వతీకల్యాణం	25-00
52.	సహస్రకమలవర్తి వ్రతము	25-00
53.	పంచముఖ ఆంజనేయ పూజావిధానము	36-00
54.	అష్టనాగపూజ	36-00
55.	పూజలు ఎందుకుచేయాలి ?	36-00
56.	ఏ దేవునికి ఏపుష్పాలతో పూజించాలి?	36-00
57.	ఏ దేవునికి ఏప్రసాదం నైవేద్యం పెట్టాలి?	36-00
58.	ఏదేవునికి ఏవిధముగాదీపారాధనచెయ్యాలి?	36-00
59.	ఏదేవునికి ఎన్ని ప్రదక్షిణలుచేయాలి ?	36-00
60.	హనుమద్ వ్రతం	36-00
61.	పంచాయతన పూజ	63-00
62.	28 వ్రతములు	120-00

63. కలశపూజలు (9ఒకేసారి) 150-00

64. కలశపూజలు (విడివిడిగా) (ప్రింటులో) ....

65. హ్రీంకార మహాయజ్ఞం (ప్రింటులో) ....

66. గోమాత 40-00

2. స్తోత్రాలు-సుప్రభాతములు సహస్రనామములు

1. శ్రీ లలితా విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు 45-00
పురాణపండ రాధాకృష్ణమూర్తిగారి సంకలనం

2. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (హిందీ) ,, 50-00

3. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (ఇంగ్లీషు) ,, 50-00

4. స్థూలాక్షరిలలితావిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రములు(పత్రికసైజ్) 99-00

5. లలితావిష్ణు (కేస్ బైండ్) 1/8 డెమ్మి 63-00

6. స్థూలాక్షరీ లలితావిష్ణు (క్రౌన్‌సైజు)కేస్‌బైండ్ 108-00

7. సర్వదేవతా స్తోత్రమంజరి 120-00

8. సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళిః (63) 24-00

9. విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమ్ (క్రౌన్) 25-00

10. లలితా సహస్రనామ స్తోత్రమ్ (క్రౌన్) 36-00

11. లలితా సహస్రనామములు 24-00

12. లక్ష్మీ సహస్రనామములు 24-00

13. దుర్గా సహస్రనామములు 24-00

14. ఆంజనేయ సహస్రనామములు 24-00

15. శివ సహస్రనామములు 24-00

16. విష్ణు సహస్రనామములు 24-00

17. గణపతి సహస్రనామములు 24-00

18. సుబ్రహ్మణ్య సహస్రనామములు 24-00

19. గాయత్రి సహస్రనామములు 24-00

20. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు 24-00

21. శ్రీరామా సహస్రనామములు 24-00

22. సరస్వతి సహస్రనామములు 24-00

23. సూర్యసహస్రనామములు & ఆదిత్యహృదయం 24-00

24. శ్రీవేంకటేశ్వరసహస్రనామములు 24-00

25. మణిద్వీపవర్ణన (పెద్దది) 24-00

26. సంధ్యావందనం 24-00

27. మంత్రపుష్పమ్ ....

28. త్రిభాషా హనుమాన్‌చాలీసా 15-00

29. హనుమాన్ చాలీసా 10-00

30.	మణిద్వీపవర్ణన (పాకెట్)	10-00
31.	ఆరు చాలీసాలు	10-00
32.	శివారాధన (శివస్తోత్రాలు)	10-00
33.	వేంకటేశ్వర సుప్రభాతం (పాకెట్)	10-00
34.	ఆరుదండకాలు	5-00
35.	వేంకటేశ్వర గోవిందనామములు	5-00
36.	అష్టలక్ష్మీ స్తోత్రమ్ కనకధారాస్తోత్రమ్	10-00
37.	దేవీఖడ్గమాలాస్తోత్రమ్ (మహిషాసురమర్దనీస్తోత్రంతో)	10-00
38.	సుందరకాండ (పాకెట్)	10-00
39.	భగవద్గీత మూలం	27-00
40.	రామరక్షాస్తోత్రమ్	15-00
41.	స్తోత్ర రత్నావళి	36-00
42.	పురాణపండ లలితా-విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
43.	పురాణపండ లలితాసహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
44.	పురాణపండ విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్	10-00
45.	పురాణపండ ఆదిత్య హృదయం	10-00
46.	మంత్రపుష్పం (మినీ)	10-00
47.	శివానందలహరి-సౌందర్యలహరి	36-00
48.	కుజదోషం	10-00
49.	కాలసర్ప దోషం	10-00
50.	మీ అప్పులు తీరాలా?	10-00
51.	దృష్టిదోషాలు నివారణ	10-00
52.	పంచసూక్తములు	10-00
53.	సంధ్యావందనం	10-00
54.	రుద్రనమకమ్-చమకమ్	10-00
55.	గాయత్రీమంత్రాలు	10-00
56.	హయగ్రీవ స్తోత్రమాల	10-00
57.	దక్షిణామూర్తి స్తోత్రమాల	10-00
58.	ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు - పంచారామాలతో	10-00
59.	శ్రీసూక్తం పురుష సూక్తం	10-00
60.	నవగ్రహస్తోత్రమాల	36-00
61.	మహాన్యాసమ్	36-00
62.	సుందరకాండ గానామృతం	36-00
63.	గోమాతపూజావిధానము	10-00
64.	ఆనందసిద్ధి - 1 శ్రీదేవీ స్తోత్రమాల	108-00

65.	ఆనందసిద్ధి - 2 ఏ సమస్యకు ఏ స్తోత్రమ్ పారాయణచేయాలి	108-00
66.	ఆనందసిద్ధి-3 మానసదేవీ స్తోత్రమాల	108-00
67.	శ్రీ కాలభైరవ రక్షా కవచమ్	63-00
68.	అర్చన	40-00
69.	నిత్యదేవతార్చన	40-00
70.	సర్వదేవతా స్తోత్ర నిధి	99-00
71.	శ్రీచక్ర నవవరణార్చన	63-00
72.	చండీ సప్తశతి పారాయణ క్రమం	99-00
73.	శ్రీదేవి స్తోత్ర రత్నావళి 32 దేవి స్తోత్రాలకు తాత్పర్యంతో	99-00
74.	వనదుర్గా మంత్రానుష్ఠాన క్రమమ్	63-00
75.	శ్రీ కాలభైరవ వ్రతము	63-00

3. శ్రీ సాయి దత్త గ్రంథములు

1.	శ్రీ సాయిబాబా సచ్చరిత్ర	120-00
2.	సంపూర్ణ శ్రీ గురు చరిత్ర	120-00
3.	శ్రీ సాయిఆరాధన-షిర్డివైభవం	120-00
4.	శ్రీ సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
5.	శ్రీ గురుచరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
6.	నవనాధ చరిత్ర	99-00
7.	శ్రీసాయిచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
8.	శ్రీగురుచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
9.	సత్యదత్తవ్రతం దత్తాత్రేయపూజాకల్పం,సహస్రంతో	30-00
10.	అనఘాదేవీ వ్రతం	30-00
11.	భక్తుల ప్రశ్నలకు బాబా జవాబులు	30-00
12.	శ్రీ సాయిపూజాకల్పం (సహస్రంతో)	25-00
13.	శ్రీ సాయిభజనమాల	20-00
14.	శ్రీ సాయి భజన్స్	20-00
15.	శ్రీ సాయిభక్తి గీతాలు	20-00
16.	శిరిడిహారతులు (భావంతో)	20-00
17.	"శ్రీసాయి"కోటి	27-00
18.	"శ్రీసాయిరామ్"కోటి	20-00
19.	శ్రీ సాయినాథ స్తోత్రమంజరి	10-00
20.	శ్రీ సాయివేయినామాలు	8-00
21.	శ్రీ సాయి హారతులు (పాకెట్)	15-00
22.	శ్రీ సాయి స్తవనమంజరి	10-00
23.	హిందీ శ్రీ సాయి హారతులు	15-00

24.	శని సింగణాపూర్ క్షేత్రమాహాత్మ్యం	63-00
25.	ఇంగ్లీషు శ్రీ సాయిహారతులు	15-00
26.	షిరిడి దర్శనం-శ్రీసాయి వైభవం	99-00
27.	సాయిసత్యవ్రతం	30-00
28.	సాయి అనుగ్రహమ్	120-00
29.	నవగురువారాల వ్రతకల్పము	15-00
30.	శ్రీదత్తలీలామృతము	99-00
31.	హృదయంలో సాయి	15-00
32.	శ్రీషిరిడీసాయి లీలామృతం(శ్రీసచ్ఛరిత్ర)	120-00
33.	గజాననమహరాజ్ చరిత్ర	99-00

4. జ్యోతిషాలు

1.	'కాలచక్రం' గంటలపంచాంగం (గార్గేయ)	72-00
2.	గ్రహభూమి పంచాంగము (గార్గేయ)	108.00
3.	ఆనందసిద్ధి పంచాంగం (వై.వి.శాస్త్రి)	63.00
4.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు (12రాశులువారికి)	50.00
5.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు విడివిడిగాఒక్కొక్కటి	12.00
6.	కాలచక్రంజ్యోతిషక్యాలండర్	25.00
7.	గ్రహబలం క్యాలండర్ (శ్రీనివాసగార్గేయ-భక్తిటివి)	25.00
8.	శుభమస్తు (పిడపర్తి) క్యాలండర్	25.00
9.	సాదా క్యాలండర్	5.00
10.	పాకెట్ క్యాలండర్	15.00
11.	తాజకనీలకంఠీయమ్	100-00
12.	కేరళ జ్యోతిష రహస్యాలు	180-00
13.	జ్యోతిష బ్రహ్మ రహస్యాలు	180-00
14.	మానసాగరి జాతకపద్ధతి	180-00
15.	వరాహమిహిర జాతకపద్ధతి	180-00
16.	వధూవర వివాహమైత్రిద్వాదశకూటములు	99-00
17.	సింపుల్ రెమిడీస్	180-00
18.	శంభు హోరప్రకాశిక	250-00
19.	పూర్వ పరాశరి	100-00
20.	పరాశర జ్యోతిషవిజ్ఞాన సర్వస్వం	200-00
21.	ప్రశ్న సింధు	99-00
22.	నక్షత్ర విశేష ఫలితాలు	63-00
23.	సూర్యసిద్ధాంతపంచాంగగణితంచేయడంఎలా?	180-00
24.	దృక్సిద్ధాంతపంచాంగగణితం చేయడంఎలా?	180-00

25.	ఆయుర్దాయ నిర్ణయం	63-00
26.	జాతక గణిత ప్రవేశిక	63-00
27.	జ్యోతిషమర్మబోధిని	63-00
28.	జ్యోతిష ప్రశ్నోత్తరమాల	63-00
29.	ముహూర్తం నిర్ణయించడంఎలా?	63-00
30.	జాతక మకరందం	63-00
31.	జ్యోతిష సరస్వతి	63-00
32.	మీజననకాల విశేషాలు	63-00
33.	ముహూర్త విజ్ఞాన భాస్కరం	63-00
34.	జ్యోతిష స్వయంబోధిని	63-00
35.	శుభముహూర్త శిరోమణి	63-00
36.	నక్షత్ర ఫలమంజరి	36-00
37.	పంచాంగం చూసే విధానం	36-00
38.	సర్వార్థ జ్యోతిషం	36-00
39.	ప్రాథమిక జ్యోతిషం	36-00
40.	నవరత్నములు శుభయోగములు	36-00
41.	శుభశకునాలు	30-00
42.	హస్తరేఖాఫలితాలు	36-00
43.	సంఖ్యల్లో భవిష్యత్	36-00
44.	ముహూర్త దీపిక	99-00
45.	పుట్టుమచ్చలు ఫలితాలు	30-00
46.	కలలు ఫలితాలు	30-00
47.	జాతక చక్రం వేయడం ఎలా?	36-00
48.	మానసాగరి (ప్రాచీనజ్యోతిషగ్రంథం) -పుచ్చాశ్రీనివాసరావు	250-00
49.	జ్యోతిషశాస్త్ర చిట్కాలు	120-00
50.	గుప్తా శతాబ్ది పంచాంగం (1940-2050)	999-00
51.	ప్రశ్నచండేశ్వరమ్	63-00
52.	ద్వాదశభావ ఫలచంద్రిక	250-00
53.	జ్యోతిష శతయోగరత్నావళి (నూరుయోగాలఫలితాలు)	120-00
54.	అంగసాముద్రికం	36-00
55.	హస్త సాముద్రికం	63-00
56.	లాల్ కితాబ్	99-00
57.	శకునశాస్త్రం	63-00
58.	ఆధునికప్రశ్నశాస్త్రం	120-00
59.	పరాశరజ్యోతిష ప్రశ్నజ్యోతిషం	180-00

60.	అష్టకవర్గు (కొండపల్లి)	63-00
61.	బృహత్‌జాతకం (ప్రాచీనప్రతికిపునర్ముద్రణ)	250-00
62.	లగ్నరత్నాకరం	63-00
63.	షట్పంచాశిక	120-00
64.	40 రోజుల్లో జ్యోతిషంనేర్చుకొనండి	270-00
65.	40 రోజుల్లో సాముద్రికంనేర్చుకొనండి	180-00
66.	40 రోజుల్లో సంఖ్యాశాస్త్రం	180-00
67.	40 రోజుల్లో నక్షత్ర (నాడీ) ఫలితములు	270-00
68.	40 రోజుల్లో వైద్యజ్యోతిషం నేర్చుకోండి	250-00
69.	మీ పుట్టినతేదీ అద్భుతరహస్యాలు (సాయిగణపతిరెడ్డి)	270-00
70.	కె.పి.జ్యోతిషం (పరిచయం)	63-00
71.	ముహూర్తచింతామణి	99-00
72.	సూర్యచంద్ర గ్రహణములు	63-00
73.	ప్రసిద్ధవ్యక్తుల జాతకాలు (వేరేకొండప్ప)	180-00
74.	అదృష్టరెమెడీస్	144-00
75.	గ్రహసంచార ఫలనిర్ణయదీపిక	63-00
76.	జ్యోతిష రెమిడీస్	300-00
77.	జాతకమార్తాండం పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
78.	జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
79.	నాడీజ్యోతిషం	63-00
80.	నక్షత్రపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
81.	లగ్నపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
82.	గౌతమసంహిత	63-00
83.	హోరరత్నమాల	63-00
84.	జాతకఫల మణిమంజరి	200-00
85.	పుష్కర పంచాంగం (2013-14నుండి 2024-25)	560-00
86.	దశాభుక్తిఫల నిర్ణయం	250-00
87.	వింత జోష్యములు	63-00
88.	షోడశవర్గులు	200-00
89.	రవిగ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
90.	చంద్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
91.	కుజ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
92.	బుధ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
93.	గురు గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
94.	శుక్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00

95. శని గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
96. రాహు & కేతు గ్రహముల సమస్త ప్రభావములు	99-00
97. ఆధునిక గ్రహములు-ఉపగ్రహములు సమస్త ప్రభావములు	99-00
98. ముహూర్తమార్తాండం	63-00
99. లఘుజాతకం	63-00
100. జాతకాలంకారము	63-00
101. మేషలగ్న ఫలితములు	99-00
102. వృషభ లగ్న ఫలితములు	99-00
103. మిధున లగ్న ఫలితములు	99-00
104. కర్కాటక లగ్న ఫలితములు	99-00
105. సింహలగ్న ఫలితములు	99-00
106. కన్యలగ్న ఫలితములు	99-00
107. తుల లగ్న ఫలితములు	99-00
108. వృశ్చిక లగ్న ఫలితములు	99-00
109. ధనుస్సు లగ్న ఫలితములు	99-00
110. మకర లగ్న ఫలితములు	99-00
111. కుంభ లగ్న ఫలితములు	99-00
112. మీన లగ్న ఫలితములు	99-00
113. నారద సంహిత	200-00
114. పంచాంగపీఠికలేఖికాగణితం	250-00
115. తారాబలం - చంద్రబలం (వేరే కొండప్ప)	99-00
116. సులభలగ్న సాధన (చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	200-00
117. రాహు కేతువుల యోగము	99-00
118. ఛాయాగ్రహములు	99-00
119. జ్యోతిషవిజ్ఞాన దీపిక	63-00

బి.వి.రామన్ గారి గ్రంథములు

120. జ్యోతిష విద్యారంభం	50-00
121 గ్రహభావ బలములు	50-00
122. కాలచక్రదశ	50-00
123. అనుభవ ప్రశ్నాజ్యోతిషం	50-00
124. జ్యోతిషశాస్త్రంలో వాతావరణ భూకంపాలు	50-00
125. పురోగామి జాతకం	50-00
126. భావార్ధరత్నాకరం	75-00
127. భారతీయజ్యోతిష సర్వస్వం	75-00
128. అష్టకవర్గ పద్ధతిః	75-00

129.	జ్యోతిషశాస్త్రంలో సందేహాలు,సమాధానాలు	75-00
130.	ప్రశ్నతంత్ర	75-00
131.	ముహూర్తం	75-00
132.	విశిష్ట జాతకములు	125-00
133.	భారతీయఫలితజ్యోతిషం	125-00
134.	300 ముఖ్యమైన యోగములు	125-00
135.	జాతకంపరిశీలించడంఎలా ?	300-00

రాష్ట్రపతి అవార్డుగ్రహీత, మహామహోపాధ్యాయ, వాచస్పతి
శ్రీ మధురకృష్ణమూర్తిగారి గ్రంథములు

136.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-1	200-00
137.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-2	200-00
138.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-3	200-00
139.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-4	200-00
140.	భావార్థరత్నాకరము	100-00
141.	ముహూర్త చింతామణి	100-00
142.	ముహుర్త చింతామణి-పార్టు2	200-00
143.	స్వప్న శాస్త్రము	36-00
144.	శతయోగమంజరి	50-00
145.	వ్రతనిర్ణయకల్పవల్లి	250-00
146.	దైవజ్ఞవల్లభం	75-00
147.	వసంతరాజశకునమ్ (బృహత్శకునశాస్త్రం)	250-00
148.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-1	100-00
149.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-2	200-00
150.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-3	100-00
151.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-4	200-00
152.	అనుభవసులభవాస్తు - 1	50-00
153.	అనుభవసులభవాస్తు - 2	100-00
154.	పంచాంగ వివేకము	99-00
155.	వశిష్ఠ సంహిత	360-00
156.	పంచపక్షి శాస్త్రం (కేస్బైండ్)	200-00

5. వాస్తులు

1.	40 రోజుల్లో "వాస్తువిద్య" నేర్చుకొనండి	180-00
2.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యములు	200-00
3.	వాస్తునుబట్టి మీ ఇల్లు	63-00
4.	మీరూ మీ వాస్తు	63-00

5.	గృహవాస్తు చిట్కాలు	63-00
6.	వాస్తు పూజ	63-00
7.	వాస్తు సూత్రములు	63-00
8.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యాలు	63-00
9.	గృహవాస్తు వర్గులు	99-00
10.	విశ్వకర్మవాస్తు శాస్త్రరీత్యా మీ ఇంటి ప్లానులు	63-00
11.	విశ్వకర్మ వాస్తుశాస్త్రరీత్యా మీఇండ్లఆయములు	99-00
12.	విశ్వకర్మ వాస్తు శాస్త్రం(చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	180-00
13.	ఆధునిక గృహవాస్తు	99-00
14.	శుభవాస్తు	270-00
15.	వాస్తుయంత్ర రత్నావళి	120-00
16.	వాస్తుశాస్త్రం	120-00
17.	హౌస్ ప్లాన్స్	63-00
18.	గృహనిర్మాణ వాస్తు	63-00
19.	వాస్తు రెమెడీస్	63-00
20.	గృహవాస్తు దర్పణం	63-00
21.	జ్యోతిష-గృహవాస్తుచంద్రిక	200-00
22.	వాస్తురత్నాకరం (కొండపల్లి)	63-00
23.	వాస్తుశిరోమణి ,,	120-00
24.	వాస్తుసంగ్రహమ్ ,,	63-00
25.	పంచవాస్తు పారిజాతం ,,	120-00
26.	వాస్తుడిండిమమ్ ,,	63-00
27.	వాస్తుదుందిభి ,,	120-00
28.	విశ్వకర్మవాస్తుప్రకాశిక (కేస్‌బైండ్)	250-00
29.	కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము	63-00
30.	జలవాస్తు,శల్యవాస్తు (దంతూరిపండరీనాథ్)	99-00
31.	మయవాస్తు (గోరసవీరభద్రాచార్య)	120-00
32.	వాస్తు జ్యోతి	63-00
33.	మన ఇల్లు-మనవాస్తు	99-00
34.	వాస్తవ వాస్తుపూజావిధానము	108-00
35.	వాస్తు దర్పణం	120-00

6. మంత్రశాస్త్రాలు

1.	మంత్రసాధన	63-00
2.	తంత్రజాలం	63-00
3.	మంత్రశక్తి	63-00

4.	దత్తాత్రేయ తంత్రవిద్య	63-00
5.	దత్తాత్రేయ మూలికాతంత్రమ్	63-00
6.	తాంత్రిక పంచాంగం	63-00
7.	యక్షిణీ తంత్రం	63-00
8.	మంత్రానుష్ఠాన చంద్రిక	63-00
9.	సర్వదేవతా మంత్రకవచములు	63-00
10.	మంత్రాక్షరాలరహస్యం (బీజాక్షరనిఘంటువు)	63-00
11.	సర్వదేవతా మంత్రరత్నావళి	63-00
12.	సదాచార దీపిక	63-00
13.	యోగినీ-వామకేశ్వరతంత్రం	63-00
14.	ప్రపంచసారతంత్రం	63-00
15.	బదనిక తంత్రమ్	63-00
16.	ఉచ్ఛిష్ట గణపతి తంత్రమ్	63-00
17.	గుప్త సాధన తంత్రం	63-00
18.	గంధర్వ తంత్రమ్	63-00
19.	సౌందర్యలహరి (మంత్రయంత్రరత్నావళి)	63-00
20.	యంత్ర మంత్ర తంత్ర	63-00
21.	పాశుపత తంత్రం	99-00
22.	పంచదశ మహాఖడ్గ తంత్రం	99-00
23.	రుద్రాష్టాధ్యాయః	99-00
24.	మంత్రసిద్ధి	120-00
25.	పరశురామతంత్రమ్	108-00
26.	శ్రీలలితావిలోమ పంచదశీ	108-00
27.	శ్రీ గురు తంత్రం	108-00
28.	గాయత్రీ తంత్రమ్	108-00
29.	మహాశక్తి మంత్ర తంత్ర రహస్యాలు	150-00
30.	శ్రీ దుర్గ తంత్రమ్	200-00
31.	మహామృత్యుంజయఅమృతపాశుపతమ్	200-00
32.	సర్ప (నాగ)తంత్రం	250-00
33.	హవన తంత్రం	250-00
34.	షోడశనిత్యతంత్రం	250-00
35.	శాక్తేయతంత్రం	250-00
36.	రుద్రయామళతంత్రం	250-00
37.	లక్ష్మీప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
38.	హిరణ్యశూలినీ తంత్రమ్	250-00

39.	మాయాప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
40.	శ్రీ విశ్వరూప ప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
41.	స్వర్ణాకర్షణభైరవతంత్రం	250-00
42.	కాశీవిశాలాక్షి తంత్రం	250-00
43.	శాంతితంత్రమ్	250-00
44.	యంత్రసిద్ధి	360-00
45.	శ్రీ లక్ష్మీతంత్రమ్	360-00
46.	మంత్రమహోదధి (స్త్రీదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
47.	మంత్రమహోదధి (పురుషదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
48.	మంత్రశాస్త్రం (గ్రంథము)	360-00
49.	ప్రత్యంగిరాకృత్యాతంత్రం	360-00
50.	కామధేనువు తంత్రం	360-00
51.	శూలినీదుర్గాతంత్రం	360-00
52.	శ్రీవిద్య రహస్యం	290-00
53.	కులార్ణవ తంత్రమ్	150-00
54.	ఆచార్య సిద్ధ నాగార్జునతంత్రం (ఒరిజనల్)	390-00
55.	సిద్ధమూలిక రహస్యం (మంత్ర,యంత్రసహితం)	63-00

7. గ్రంథాలు - ఆరాధనలు

1.	భగవద్గీత శ్లోక తాత్పర్య సహితం	54-00
2.	భగవద్గీత (వచనం)	99-00
3.	భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యం-కేసుబైండింగ్	72-00
2.	గణేశ ఆరాధన 1	99-00
3.	గణేశోపాసన 2	99-00
4.	నవగ్రహవైభవం	99-00
5.	నవగ్రహ రెమెడీస్	99-00
6.	నవగ్రహ వేదం	99-00
7.	శనిగ్రహారాధన	99-00
8.	ఆదిత్యారాధన	99-00
9.	సుబ్రహ్మణ్యారాధన	99-00
10.	శ్రీ శివ ఆరాధన	99-00
11.	లక్ష్మీ ఆరాధన	99-00
12.	హనుమదారాధన	99-00
13.	లలితారాధన	99-00
14.	శ్రీ చక్రారాధన	99-00
15.	గాయత్రీ ఆరాధన	99-00

16.	వీరభద్రారాధన	99-00
17.	కుజగ్రహారాధన	99-00
18.	భైరవారాధన	99-00
19.	దైవారాధన	99-00
20.	గీతారాధన (భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యసహిత)	99-00
21.	శ్రీవేంకటేశ్వరాధన	99-00
22.	హయగ్రీవారాధన	99-00
23.	లక్ష్మీనరసింహారాధన	99-00
24.	శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీ స్తోత్ర కదంబం	99-00
25.	దేవీ లీలామృతం	99-00
26.	పురాణపండ సుందరకాండ వచనం	99-00
27.	పురాణపండ రామాయణం	99-00
28.	పురాణపండ భారతం	99-00
29.	పురాణపండ భాగవతం	99-00
30.	(సూరి) వాల్మీకి రామాయణం	99-00
31.	కాలసర్ప యోగం	99-00
32.	నిత్య జీవితములో రుద్రాక్షలు	99-00
33.	నిత్య జీవితములో నవరత్నాలు	99-00
34.	వేదసూక్తములు	99-00
35.	వేమన పద్యసారామృతం	99-00
36.	పండగలు పర్వదినాలు	99-00
37.	సూక్తిరత్నాలు	99-00
38.	హనుమచ్చరిత్ర	99-00
39.	నవగ్రహ దర్శనమ్	99-00
40.	నిత్యజీవితంలో నవగ్రహాలు	99-00
41.	సాలగ్రామములు	99-00
42.	గురుశుక్ర ప్రభావము చంద్రకళానాడీ	99-00
43.	శనిగ్రహరెమిడీస్	99-00
44.	జాతకసుధాసారము-జాతకమోక్షప్రదాయిని	99-00
45.	వివాహజ్యోతిషమంజరి-మ్యారేజ్మ్యాచింగ్గైడ్ (సాయిగణపతిరెడ్డి)	99-00
46.	మీపుట్టినతేదీనిబట్టి మీజీవితరహస్యాలు (న్యూమరాలజీ లైఫ్గైడ్) ,,	99-00
47.	మీఅదృష్టానికి (పేరు) నేమ్కరక్షన్ ,,	99-00
48.	న్యూమరాలజీ రెమిడీస్	99-00
49.	మూకపంచశతీ	99-00
50.	శ్రీరామకర్ణామృతం	99-00

51.	రహస్యకుక్కుటశాస్త్రం	300-00
52.	ఉపాసన విధానం	99-00
53.	పంచమవేదం మహాభారతం	99-00
54.	దేవుళ్ళ డాట్ కామ్	99-00
55.	గణపతిభాష్యం	99-00
56.	యజుర్వేద ఉపనయనవివాహప్రయోగమంజరి	99-00
57.	నవయోగులు	99-00
58.	ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోనిదర్శించవలసిన ప్రముఖదర్గాలు	99-00
59.	సకలదేవతాఅష్టోత్తరాలు(పెద్దది)-(180అష్టోత్తరశతనామావళులతో)	99-00
60.	సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళులు (కేస్‌బైండింగ్)	216-00
61.	సకలదేవతా సహస్రనామములు	99-00
62.	ఆధ్యాత్మిక సూక్తి నిధి	99-00
63.	బ్రాహ్మణులు గోత్రాలు,ప్రవరలు	99-00
64.	సర్వదేవతాస్వరూపుడు శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు	99-00
65.	శ్రీ లక్ష్మీసన్నిధి	99-00
66.	శ్రీలక్ష్మీగణపతి హోమకల్పం	99-00
67.	మార్షల్‌ఆర్ట్ స (కరాటే,కుంగ్‌ఫూనేర్చుకోండి)	99-00
68.	మ్యాజిక్‌గైడ్	99-00
69.	చదరంగం	99-00
70.	పంచముఖ హనుమత్ వైభవం	63-00
71.	గరుడపురాణం	40-00
72.	మాఘపురాణం	36-00
73.	శివపురాణం	36-00
74.	వైశాఖపురాణం	36-00
75.	కార్తీక పురాణం	36-00
76.	కార్తీక పురాణం (చిన్నది)	25-00
77.	సర్వకార్యసిద్ధికి రామాయణపారాయణ	63-00
78.	పెద్దబాలశిక్ష	50-00
79.	గాయత్రీ మహిమ	36-00
80.	వృక్షదేవతలు	63-00
81.	యాజుష స్మార్త సంస్కార చంద్రిక	200-00
82.	సనాతనవైదిక బ్రాహ్మణస్మార్తాగమకల్పమ్	150-00
83.	చతుర్వేదములు	120-00
84.	నవగ్రహారాధన	120-00
85.	తాళపత్ర సమాహార గోపురం	120-00
86.	మనుధర్మ శాస్త్రం (వచనంలో...) (కేస్‌బైండు)	250-00

87. మానవధర్మములు		120-00
88. వేదమంత్ర సంహిత		120-00
89. సహస్రలింగార్చన		120-00
90. శ్రీ శివగీత		120-00
91. ద్వాదశఉపనిషత్తులు		120-00
92. పురాణపండవారి సౌందర్యలహరి	(క్రేస్‌బైండ్)	250-00
(శ్లోకతాత్పర్యసహిత విపులవ్యాఖ్యతో)	సాదా	120-00
93. బృహత్ శివ స్తోత్ర రత్నాకరము		200-00
94. బృహత్ దేవీ స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
95. బృహత్ విష్ణు స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
96. కేదారనాధ్ బదరీనాధ్ యాత్రాగైడు		63-00
97. దక్షిణావృత శంఖములు		63-00
98. 108 దివ్యదేశాల విష్ణుక్షేత్రదర్శని		36-00
99. ధర్మసింధువు(కేస్‌బైండింగ్)		270-00
100. భారతీయ శైవక్షేత్రయాత్రాదర్శిని		99-00
101. చిలుకూరి బాలాజీచరిత్ర		36-00
102. భగవత్‌స్తుతి		63-00
103. సూర్యోపాసన		36-00
104. కాశీఖండం		250-00
105. దేవీభాగవతం		360-00
106. శ్రీ ఆంజనేయం		216-00
107. ధర్మసందేహాలు		216-00
108. ఆధ్యాత్మిక దైవిక వస్తువులు		250-00
109. రామాయణం		600-00
110. పోతన భాగవతం		900-00
111. శివమంత్రములు		63-00

8. వైద్య గ్రంథాలు

1. ఆహారం ఆరోగ్యం	36-00
2. మూలికావైద్య చిట్కాలు	36-00
3. ఆయుర్వేద వైద్య చిట్కాలు	30-00
4. గృహవైద్య రహస్యాలు	36-00
5. గృహవైద్యసారం	36-00
6. హోమియోవైద్యం (ద్వాదశలవణచికిత్స)	63-00
7. ప్రకృతివైద్యం	36-00
8. ఆహారం-వైద్యం	99-00

9.	సంపూర్ణ ఆయుర్వేద-చిట్కా వైద్యం	99-00
10.	ఆయుర్వేదమ్	36-00
11.	ఆయుర్వేద మూలికావైద్యదీపిక	99-00
12.	దుంపకూరలు, ఆకుకూరలు, కాయగూరలు (వాడకం - ఉపయోగాలు)	99-00
13.	ఏకమూలికావైద్యం	99-00
14.	అష్టాంగ హృదయం (4భాగాలు)	1200-00
15.	రహస్యసిద్ధయోగవైద్యసారమ్	99-00
16.	ప్రాథమిక హోమియోవైద్యం	99-00
17.	ఒబెసిటి	99-00
18.	హెల్త్‌గైడ్	99-00
19.	ఆయుర్వేదం-జీవనవేదం	99-00
20.	ఫుడ్‌థెరపి	63-00
21.	న్యాచురల్‌థెరపి	99-00
22.	సంపూర్ణఆరోగ్యానికి 20ని॥	63-00
23.	కీళ్ళనొప్పులు మీ సమస్యలైతే...	99-00
24.	యోగామంత్ర	63-00
25.	యోగా మండే టు సండే	63-00
26.	హెర్బల్ మెడిసిన్-హెల్త్‌టుడే	99-00
27.	హెల్త్‌ఫైల్	108-00
28.	వస్తుగుణపాఠం	250-00
29.	రసాయన వాజీకరణ తంత్రం	150-00
30.	వస్తుగుణ మకరందం	400-00
31.	నాటువైద్యం -(కేస్‌బైండ్)	360-00
32.	నాటువైద్యం (చిన్నది)	99-00
33.	ప్రాణాయామము-యోగ	63-00

9. అయ్యప్ప - భవానీ రకాలు

1.	శ్రీ అయ్యప్ప లీలామృతం	30-00
2.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనపాటలు	63-00
3.	శ్రీ అయ్యప్ప పూజాకల్పం	20-00
4.	శ్రీ అయ్యప్ప భక్తి గీతాలు	20-00
5.	హారతిగైకొనుమా	40-00
6.	శ్రీ అయ్యప్ప దీక్ష F	10-00
7.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనమాల F	10-00
8.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యపూజ P	10-00

9.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యనియమావళి P	10-00
10.	భవానీదీక్ష (శ్రీ భవానీ లీలామృతం)	36-00
11.	దేవీలీలామృతం	99-00
12.	శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	20-00
13.	దేవీ భక్తిగీతాలు	20-00
14.	భవానీదీక్ష P	10-00
15.	దేవీ భక్తిమాల F	10-00
16.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనావళి	120-00
17.	అయ్యప్పపూజావిధి (జేసుదాసుసాంగ్స్‌తో)	24-00

10. భజనలు - కీర్తనలు

1.	అన్నమయ్య కీర్తనలు	20-00
2.	శ్రీరామదాసు కీర్తనలు	20-00
3.	సర్వదేవతా మంగళహారతులు	20-00
4.	వసుంధర మంగళ హారతులు	25-00
5.	సౌభాగ్య దేవతా మంగళహారతులు	36-00
6.	సర్వదేవతా భజనలు	36-00
7.	చిట్టి పొట్టి పాటలు	10-00
8.	జాతీయ గీతాలు	10-00
9.	దేశభక్తి గీతాలు	36-00
10.	పండుగలు-పుణ్యక్షేత్రాలు భక్తిగీతాలు	36-00
11.	గొబ్బిళ్ళపాటలు,లాలిపాటలు,కోలాటపాటలు	36-00
12.	అన్నమయ్య సంకీర్తనలు	99-00
13.	పెళ్ళిపాటలు-స్త్రీలపాటలు	36-00
14.	భక్తానంద భజనకీర్తనలు(ఓల్డ్‌సినీస్టైల్)	36-00
15.	సర్వదేవతాభక్తిమణిమాల	36-00
16.	బతుకమ్మ ఉయ్యాల పాటలు	36-00
17.	అన్నమయ్య సంకీర్తనానిధి(1000కీర్తనలు)	270-00

11. హిట్స్ సాంగ్స్

1.	ఘంటసాల భక్తిగీతాలు-భగవద్గీత	36-00
2.	ఎస్.పి.బాలు భక్తిగీతాలు	36-00
3.	ఘంటసాల సుమధురగీతాలు	99-00
4.	పి. సుశీల సుమధురగీతాలు	99-00

5.	ఎస్.పి. బాలు సుమధురగీతాలు	99-00
6.	ఎస్.జానకి సుమధురగీతాలు	99-00
7.	వేటూరి సుందరరామమూర్తిహిట్స్	99-00
8.	సర్వదేవతా సినీభక్తిగీతాలు	99-00

12. స్త్రీలకు ఉపయుక్త పుస్తకములు

1.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (వెజ్)	63-00
2.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (నాన్‌వెజ్)	63-00
3.	శాకాహార వంటలు	30-00
4.	మాంసాహారవంటలు	30-00
5.	చిట్టిచిట్కాలు	30-00
6.	అందానికి చిట్కాలు	30-00
7.	పిల్లల పేర్లు (పెద్దది)	30-00
8.	పిల్లల పేర్లు (చిన్నది)	10-00
9.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ శాలీబోర్డర్స్	36-00
10.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ డిజైన్స్	36-00
11.	చిన్నారులకు చిరుతిళ్ళు	30-00
12.	పసందైన ఫాస్ట్‌ఫుడ్ వంటలు	30-00
13.	పలావ్‌లు, ఫ్రైడ్ రైస్‌లు, వెరైటీరైస్‌లు	30-00
14.	వేపుళ్ళు-ఇగుర్లు	30-00
15.	బ్రేక్‌ఫాస్ట్ వంటలు	30-00
16.	పండుగలలో చేసుకొనే పిండివంటలు	30-00
17.	మైక్రోవోవెన్ వంటలు	99-00
18.	సర్వదేవతాభక్తిమాల	36-00
19.	పిల్లలపేర్లు (బాబు)	36-00
20.	పిల్లలపేర్లు (పాప)	36-00
21.	మోడ్రన్ మెహందీ (గోరింటాకు డిజైన్స్)	36-00
22.	మోడ్రన్ పిల్లలపేర్లు	99-00
23.	నోరూరించే నాన్‌వెజ్‌వంటలు	99-00
24.	మోడ్రన్ టైలరింగ్ (లేడీస్ & జంట్స్)	99-00

వివిధ రకాలు

ఎందరోమహానుభావులు	270-00
యోగాసనాలు	36-00
సూర్యనమస్కారములు	36-00
పొడుపు కథలు (చిన్నవి)	10-00

హిందీ-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
ఇంగ్లీషు-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
జనరల్ నాలెడ్జ్	20-00
నూరు ఎక్కాలు	10-00
1-100 టేబుల్ బుక్	10-00
1-100 టేబుల్‌బుక్ (క్రౌన్‌సైజు)	4-50
శ్రీరామకోటి	27-00
శ్రీశివకోటి	27-00
మేజిక్	30-00
అంకెలతో గారడీ	30-00
హృదయస్పందన (కవితలు)	30-00
వాత్స్యయన కామసూత్రాలు	36-00
ఎ.పి.టూరిస్ట్ గైడు	36-00
ఇంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
మహేంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
శరీరభాష (బాడీ లాంగ్వేజ్)	99-00
క్రియాయోగం	36-00
ఆనందంగా జీవిద్దాం	99-00
హరిశ్చంద్ర నాటకం	50-00
వాత్సాయనకామసూత్రాలు	99-00
పంచసాయకం	99-00
రతిరహస్యాలు	99-00
అనంగరంగం (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
శృంగారకేళి (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
గాయత్రీవిజ్ఞాన్	99-00
చింతామణి (నాటకం)	50-00
బాలనాగమ్మ	50-00
కాళహస్తి స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
కాళహస్తి రామాంజనేయ యుద్ధం(బదిరెడ్డి)	50-00
కాళహస్తి గోవింద నామాల భగవద్గీత	36-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు చింతామణి	99-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు మర్మాలు (బైండు)	63-00
రామరాయవాస్తుశాస్త్రం(ముద్రగడరామారావు)	90-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.హనుమాన్‌చాలీసా	10-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.సుందరకాండ	80-00
బ్రహ్మంగారిజీవితచరిత్ర (జవంగుల)	125-00
శ్రీ ఆదిశంకరాచార్య దివ్యచరితామృతం	40-00

కాశీరామేశ్వర మజిలీ కథలు	63-00
శ్రీలలితాసహస్రనామము(భాస్కరభాష్యం)	600-00
ప్రకృతిసిద్ధాంతములు-వేదవిజ్ఞానము-ఫలితజాతక సూత్రములు	595-00
ముదుండి విశ్వనాథరాజుగారి గ్రంథములు	
విశ్వకర్మ ప్రకాశము	80-00
ప్రాచీనవాస్తుశాస్త్రాలు-ఆధునికవాస్తుపరిశీలన ,,	250-00
నారద సంహిత ,,	150-00
వాస్తురాజవల్లభము-మూలానువాదము ,,	60-00
మయమతము - వచనము ,,	80-00
బృహత్సంహిత - వచనము ,,	160-00
వాస్తువిజ్ఞానజ్యోతి	......
పురోహిత దర్శని (గోరసవీరభద్రాచార్య)	....
విశ్వకర్మవాస్తువిద్యారహస్యములు ,,	....
వాస్తు విజ్ఞాన చంద్రిక ,,	....
మహాదశా పారిజాతం ,,	....
వాస్తు నారాయణీయం ,,	120-00
యోగావళీఖండం ,,	120-00
ముహూర్తసింధువు	150-00
సర్వార్థచంద్రిక (4భాగాలు)	1208-00
మీరే న్యూమరాలజిస్ట్ (దావూద్)	370-00
నిర్ణయసింధు (2భాగాలు)	590-00
సాయి... ,,	45-00
శ్రీ దుర్గానందలహరి ,,	200-00
ఆరతిసాయిబాబా ,,	11-00
ప్రతిష్ఠకల్పః(సాగి నరసింహమూర్తి)	500-00
తాజుద్దీన్‌బాబా సచ్చరిత్ర	100-00

సుమారు 100 సం॥రాలునాటి ప్రాచీన ప్రతులు తిరిగి
ఈ క్రింది గ్రంథములు ప్రచురించబడినవి.

శ్రీరామ మంత్రానుష్ఠానము	300-00
శ్రీరామనవరాత్రోత్సవకల్పః	300-00
సీతారామ కథా సుధ అయోధ్యకాండ	200-00
సీతారామ కథా సుధ బాలకాండ	150-00
అరణ్యకాండ	100-00
శ్రాద్ధము ఎందుకు పెట్టాలి ? షోడశ సంస్కారములు	200-00
స్మార్త కాపర్ది కారికలు	200-00
నపుంసక సంజీవనము, వైద్య శిరోమణి	200-00
విషవైద్య చింతామణి	200-00

హేమాద్రి సూరిణా ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	300-00
సర్వమూలికా గుణరత్నాకరం	300-00
ఆపస్థంబీయ ధర్మసూత్రాలు	300-00
సర్వశాంతి దర్పణం - అపర ప్రయోగ దర్పణం	200-00
గణకరంజని	200-00
సంతాన దీపిక	200-00
తిధినిర్ణయ కాణ్డః	250-00
ముహూర్త దర్పణం	200-00
జ్యోతిష శాస్త్ర రత్నము (శ్రీపతిజాతక పద్ధతి)	250-00
లఘుతాచకము	200-00
శ్రీ వైఖనస పైతృమేదిక ప్రయోగః	300-00
స్మృతి రత్నాకరము (ధర్మశాస్త్రం)	400-00
జాతకామృతతసారం	300-00
జాతక బోధిని	300-00
సంగీత విద్యాదర్పణం	300-00
సంగీత సర్వార్థసారసంగ్రహం	300-00
ముహూర్త మార్తాండం(టీకతాత్పర్యం)	450-00
జాతకరహస్యం	200-00
రాజమార్తాండం	200-00
ఆయుర్దాయదీపిక	200-00
వైద్యామృతం	200-00
అనుపానమంజరీ	200-00
నవగ్రహశాంతి విధానం-ఉదకశాంతి విధిః	200-00
చికిత్సరత్నము	200-00
స్వరచింతామణి	200-00
ద్వాదశలోహ భస్మవిధానం	200-00
దైవజ్ఞయశో విభూషణం	200-00
అనుపాన రత్నకరము	200-00
కాలామృతము	250-00
దైవజ్ఞకర్ణామృతము	300-00
రసేంద్ర చింతామణి	300-00
రసరత్న సముచ్చయం	300-00
వస్తుగుణరత్నాకరము	300-00
హోరానుభవదర్పణము	360-00
విశ్వకర్మ ప్రకాశిక వాస్తుశాస్త్రము	250-00
స్త్రీజన కల్పవల్లి	450-00
సంగీత సర్వార్థ సంగ్రహం	300-00
సంగీత సుధాసంగ్రహము	250-00
అర్క ప్రకాశము	200-00
సంగీత మార్తాండము	200-00
సంగీత ప్రధమబోధిని	200-00

వైద్యకల్పతరువు	200-00
రసప్రదీపిక	250-00
గణకానందము	250-00
శ్రీ లలితాసహస్రనామావళిః-వివరణాత్మక భావంతో	200-00
నవచండీ వేదోక్త శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	200-00
శ్రీ గాయత్రీ అనుష్ఠాన తత్త్వప్రకాశిక	360-00
సంగీతమార్తాండము	250-00
సారావళి	360-00
భేషజకల్పము	200-00
గురుశిష్య ఆయుర్వేద వైద్యచింతామణి	360-00
జాతకమణి	200-00
సర్వశకున ప్రకాశిక	200-00
యాజుష ప్రయోగ చంద్రిక	250-00
శిక్షావల్లీ-ఆనందవల్లీ-భృగువల్లీ	300-00
వసంతరాజ శకునము	250-00
తొట్టి వైద్యం	450-00
జ్యోతిష సిద్ధాంత సంగ్రహము (పంచాంగ గణితం)	300-00
సహస్ర యోగప్రకాశిక	300-00
శ్రీవిద్యారహస్యం	290-00
మహర్షుల చరిత్ర 1,3 300+300	
వేంకట సోమయాజీయం అను ధర్మశాస్త్రకాండము	250-00
శ్రీఆంజనేయం	216-00
రాశితుల్యవత్సర ఫలితం	200-00
నాడి జ్యోతిష విశ్లేషణ	400-00
రహస్యకుక్కుటశస్త్రం	300-00
స్త్రీ ధర్మరత్న బాండాగారము	200-00
శైవోత్సవరత్నాకరం	300-00
యాజుషప్రయోగ చిన్తామణి	300-00
సుస్వర ఋగ్వేద ప్రయోగదర్శిని	300-00
ఆయుర్వేద వైద్య సంగ్రహం	300-00
వశిష్ఠ సంహిత	360-00
హోమియోపతి గృహవైద్యం	200-00
వ్రతచూడామణి	300-00
వైశ్యధర్మప్రకాశిక	300-00
ఆలయ నిత్యార్చన పద్ధతి	200-00
స్మృతిముక్తాఫలం	300-00
ఆపస్థంబయల్లాజీయమ్	300-00
జ్యోతిషశాస్త్రసంగ్రహము	200-00
కర్మవిపాకాఖ్యయం	360-00
ముహుర్త రత్నావళి	250-00
సుదివిలోచనం	300-00
ఉత్తర కాలామృతం	200-00
సర్వవిషయ సర్వస్వసంగ్రహం	200-00

అరుదైన పాత పంచాంగములు, వ్రతకథలు,
పురాణములు,ఆరాధన గ్రంథములు,
సుప్రభాతములు,మహాత్మ్యములు, సహస్రనామములు,
పూజావిధానములు, స్తోత్రాలు, ప్రామాణిక గ్రంథములు,
కథలు, జ్యోతిష, వాస్తు, వైద్య, మంత్రశాస్త్రాది ఆధ్యాత్మిక
గ్రంథములకు

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం.

www.mohanpublications.com

From : ☎ : 0883-246 25 65

MOHAN PUBLICATIONS

Fort Gate, Opp : Ajanta Hotel
Rajahmundry-533 101 (a.p.)

mohan
PUBLICATIONS
ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

ఉచిత Pdf బుక్స్ కై : - www.granthanidhi.blogspot.in

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద,
మంత్రశాస్త్రాది అనేక విషయాలు
తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్
MOHAN PUBLICATIONS
పేజ్ లైక్ చేయండి.

grantha nidhi
THE TREASURE OF PAGES
FIRSTEVER TELUGU FREE E-BOOKS
DOWNLOADING WEB PORTAL
www.granthanidhi.com

Kinige.com
మా ఇ-బుక్స్ కినిగె ద్వారా కొనుగోలు
చేసుకొనవచ్చును.

dailyhunt
మా ఇ-బుక్స్ డైలీహంట్ ద్వారా
అత్యధిక డిస్కౌంట్ ఆఫర్‌లో లభించును.